Μιχάλης Ψαλιδόπουλος

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ 1928-2008

ΑΠΟ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΕΓΓΥΗΤΡΙΑ
ΤΗΣ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΗΣ ΣΤΑΘΕΡΟΤΗΤΑΣ

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑ

ΚΕΝΤΡΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

Μιχάλης Ψαλιδόπουλος

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ 1928-2008

Από τράπεζα του κράτους
εγγυήτρια της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας

Συνεργάτες έρευνας:
Σπύρος Α. Βρετός, Κωνσταντίνος Ι. Λοΐζος, Αδαμάντιος Δ. Συρμαλόγλου

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑ

ΚΕΝΤΡΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

Συντονισμός έκδοσης: Κέντρο Πολιτισμού, Έρευνας και Τεκμηρίωσης
Ηλεκτρονική σελιδοποίηση, εκτύπωση και βιβλιοδεσία: Ίδρυμα Εκτύπωσης Τραπεζογραμματίων και Αξιών της Τράπεζας της Ελλάδος, Τμήμα Εκτύπωσης Ειδικών Προϊόντων
Γλωσσική επιμέλεια: Χριστίνα Λιναρδάκη, Γιώργος Νικολαΐδης

Τυπώθηκε τον Απρίλιο του 2014

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Κέντρο Πολιτισμού, Έρευνας και Τεκμηρίωσης
Ελ. Βενιζέλου 21, 102 50 Αθήνα
Τηλ. 210 320 3562

ISBN: 978-960-7032-61-4

© 2014 - ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Στο προσωπικό της Τράπεζας της Ελλάδος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΗ

Η Τράπεζα της Ελλάδος συμπληρώνει εφέτος 86 χρόνια λειτουργίας. Οι ομοιότητες και οι διαφορές ανάμεσα στο μακρινό 1928, όταν ιδρύθηκε η Τράπεζα, και στο σήμερα δεν είναι μόνο ενδιαφέρουσες, είναι και εξόχως διδακτικές. Το ίδιο ισχύει και για τις διαφορετικές πολιτικές με τις οποίες η Τράπεζα αντιμετώπισε άλλοτε τρέχοντα προβλήματα κι άλλοτε μείζονες κρίσεις και επαπειλούμενες καταστροφές στη διάρκεια των 80 χρόνων έως το 2008 που καλύπτει η παρούσα εξιστόρηση. Ένα από τα συμπεράσματα του ανά χείρας βιβλίου ίσως είναι —οι αναγνώστες θα το κρίνουν— ότι οι πολιτικές μπορεί να διέφεραν, αλλά διέπονταν όλες από μία σταθερά: την προσήλωση στην εξυπηρέτηση του δημόσιου συμφέροντος, μέσα από την εξασφάλιση και διασφάλιση της νομισματικής και της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας ως βασικών προϋποθέσεων για την προαγωγή της οικονομικής ανάπτυξης.

Η Τράπεζα της Ελλάδος έχει ασχοληθεί επανειλημμένα με τη δική της ιστορία και την οικονομική ιστορία της χώρας. Η τελευταία αναλυτική συμβολή όσον αφορά την ιστορία του ιδρύματος ανάγεται στο 1978, με αφορμή την επέτειο των 50 χρόνων (*Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπέζης της Ελλάδος*, ένα συλλογικό έργο της Διεύθυνσης Οικονομικών Μελετών). Την περίοδο που ακολούθησε υπήρξαν επιμέρους συμβολές. Κατά την εορταστική εκδήλωση για τα 75 χρόνια, το 2003, έγιναν εκτενείς αναφορές στην ιστορία της Τράπεζας (*Επέτειος 75 χρόνων-Εορταστική εκδήλωση – 3 Νοεμβρίου 2003*), το 2005 πραγματοποιήθηκε εκδήλωση στη μνήμη του Ξενοφώντα Ζολώτα, όπου κατατέθηκαν σημαντικές μαρτυρίες παλαιών συνεργατών του (*Ξενοφών Ζολώτας – Εκδήλωση μνήμης και τιμής – 25 Φεβρουαρίου 2005*), το 2009 εκδόθηκε (με επιμέλεια της Διεύθυνσης Οικονομικών Μελετών) ο τόμος *Η Κρίση του 1929, η ελληνική οικονομία και οι Εκθέσεις της Τράπεζας της Ελλάδος για τα έτη 1928-1940*, το 2011 εκδόθηκε η μελέτη του Μιχάλη Ψαλιδόπουλου (συγγραφέα και της παρούσας Ιστορίας) *Νομισματική Διαχείριση και Οικονομική Κρίση – Η πολιτική της Τράπεζας της Ελλάδος 1929-1941*, το 2012 εκδόθηκε το έργο της Μαργαρίτας Δρίτσα *Εμμανουήλ Ι. Τσουδερός 1882-1956: κεντρικός τραπεζίτης και πολιτικός*, ενώ η Τράπεζα έχει ήδη αναθέσει τη συγγραφή της βιογραφίας του Κυριάκου Βαρβαρέσου. Εξάλλου, ταυτόχρονα με το παρόν

βιβλίο, κυκλοφορεί και *Το χρονικό της μεγάλης κρίσης: η Τράπεζα της Ελλάδος 2008-2013*, συλλογικό έργο στελεχών του ιδρύματος.

Με την ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος την περίοδο 1928-2008 που τώρα δημοσιεύουμε, δεν επιδιώκεται να "ειπωθεί η τελευταία λέξη" για το θέμα. Ο σκοπός της είναι διαφορετικός – και σ' αυτό ακριβώς έγκειται η χρησιμότητά της. Η παρούσα μελέτη αξιοποιεί για πρώτη φορά το διαθέσιμο στην Τράπεζα της Ελλάδος αρχειακό υλικό (αποφάσεις του Γενικού Συμβουλίου, αρχείο της Νομισματικής Επιτροπής, αρχεία παλαιών Διοικητών), σε συνδυασμό με τις ετήσιες Εκθέσεις του Διοικητή και με συνεντεύξεις με διατελέσαντες Διοικητές ή στελέχη της Τράπεζας, προκειμένου να συνθέσει μια κατά το δυνατόν πλήρη εξιστόρηση των γεγονότων, σκιαγραφώντας ταυτόχρονα το μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον και τις αντιλήψεις για την οικονομική πολιτική και το ρόλο των κεντρικών τραπεζών. Η εξιστόρηση αυτή εντάσσεται στην ιστορία της ελληνικής οικονομίας και μπορεί να αποτελέσει στέρεη βάση για μονογραφίες οι οποίες στο μέλλον θα εμβαθύνουν σε επιμέρους ζητήματα.

Όμως η παρούσα εξιστόρηση είναι και καθεαυτή ενδιαφέρουσα έως συναρπαστική. Δεν είναι άραγε συναρπαστική η ιστορία μιας κεντρικής τράπεζας που ιδρύεται το 1928, μετά από επίμονες συστάσεις της "Δημοσιονομικής Επιτροπής" της Κοινωνίας των Εθνών (ενός οργάνου που θυμίζει έντονα το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και την Economic and Financial Committee της Ευρωπαϊκής Ένωσης), κι ένα χρόνο μετά βρίσκεται αντιμέτωπη με την πρόκληση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και επιβιώνει;

Λίγο μετά, το νεογέννητο ίδρυμα, αν και ο λόγος αυτοτελούς ύπαρξής του αμφισβητούνταν στην Ελλάδα, γίνεται δεκτό ως ισότιμο μέλος στην επίσης νεογέννητη Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών (BIS) και το 1931 συμμετέχει στη χρηματοδοτική στήριξη των κεντρικών τραπεζών της Αυστρίας και της Ουγγαρίας, που αντιμετώπιζαν προβλήματα! Το 1932 η Διοίκηση Τσουδερού καταφεύγει σε ευρηματικούς (και ανορθόδοξους αλλά αποτελεσματικούς) τρόπους για τη συλλογή συναλλάγματος από την ελεύθερη αγορά μέσω έμπειρων χρηματιστών. Εξίσου συναρπαστική είναι η εξιστόρηση των ενεργειών της Τράπεζας διεθνώς για τη διαχείριση των συμφωνιών ανταλλαγής εμπορευμάτων (clearing) με διάφορες χώρες και κατ' ανάγκην με τη ναζιστική Γερμανία, που παρέμενε ο κυριότερος εμπορικός εταίρος της Ελλάδος μόλις λίγα χρόνια πριν από την είσοδο της χώρας μας στον πόλεμο.

Ακολουθεί η περιπέτεια του πολέμου, με τη διάσωση του αποθέματος χρυσού μέσω της διαδρομής Κρήτη-Νότια Αφρική-Λονδίνο, τη λειτουργία της ελεύθερης Τράπεζας με προσωπικό έξι ατόμων στο Λονδίνο και τις συγκινητικές προσπάθειες στελεχών και προσωπικού στην κατεχόμενη Ελλάδα να περισώσουν ό,τι μπορούσε να περισωθεί.

Από το 1944 η Τράπεζα παίζει καθοριστικό ρόλο στην προσπάθεια ανασυγκρότησης της κατεστραμμένης οικονομίας και του διαλυμένου νομισματικού συστήματος (στις 23 Οκτωβρίου 1944 χρειάστηκε να τεθούν σε κυκλοφορία νέα τραπεζογραμμάτια, ονομαστικής αξίας 10 δισεκ. και 100 δισεκ. πληθωριστικών δραχμών!).

Η ίδρυση της Νομισματικής Επιτροπής το 1946 σηματοδοτεί τη στενή διασύνδεση των ρόλων της κυβέρνησης και της Τράπεζας, ενώ τα πρώτα χρόνια είναι αισθητή —λόγω και του Σχεδίου Μάρσαλ— και η παρουσία των ξένων συμβούλων.

Η μεταπολεμική περίοδος έως το 1981, που χαρακτηρίζεται από σημαντικές οικονομικές επιδόσεις, αλλά και την εμφάνιση σοβαρών διαρθρωτικών προβλημάτων της οικονομίας, εξετάζεται, μεταξύ άλλων, μέσα από κείμενα του αρχείου του Ξενοφώντα Ζολώτα (Διοικητή το 1955-1967 και το 1974-1981), στα οποία γίνεται αναφορά για πρώτη φορά. Επίσης, η παρούσα εξιστόρηση ρίχνει φως και σε ορισμένες πλευρές της οικονομικής πολιτικής του δικτατορικού καθεστώτος 1967-1974.

Το 1982, με την κατάργηση της Νομισματικής Επιτροπής, γίνεται ένα πρώτο βήμα σαφούς οριοθέτησης των ρόλων της Τράπεζας και της κυβέρνησης, αλλά η πλήρης κατοχύρωση της ανεξαρτησίας του ιδρύματος θα γίνει μόνο το 1997-1998, ενόψει της ένταξης στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση. Παράλληλα, στο διάστημα 1975-2008 γίνονται σημαντικές αλλαγές στο καθεστώς της νομισματικής πολιτικής, που θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο και ειδικής μονογραφίας. Η ένταξη της δραχμής στο Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών το 1998, η ένταξη της χώρας στη ζώνη του ευρώ το 2001 και η συμμετοχή της Τράπεζας στο Ευρωσύστημα και, έτσι, στη χάραξη και άσκηση της ενιαίας νομισματικής πολιτικής της ζώνης του ευρώ αποτελούν ιστορικά ορόσημα.

Η ανά χείρας Ιστορία αναδεικνύει, μέσα από τη μετεξέλιξη της σχέσης της Τράπεζας με την κυβέρνηση/πολιτεία, τη μεγάλη σημασία της ανεξαρτησίας της. Παρόλο που η ανεξαρτησία αυτή ήταν πλήρως κατοχυρωμένη μόνο την τελευταία δεκαετία της 80χρονης πορείας που καλύπτει το βιβλίο, η οργανωτική αυτονομία της Τράπεζας ίσχυε στην ουσία από την πρώτη στιγμή. Στη διαδρομή 1928-2008 φαίνεται σαφώς η ανεξάρτητη κριτική στάση που κατά κανόνα τηρούσε η Τράπεζα, η οποία οφειλόταν και στην ισχυρή προσωπικότητα και το κύρος των κατά καιρούς Διοικητών της, ενώ η συνέχεια των αναλύσεών της επιβεβαιώνει και τη διαχρονικότητα ορισμένων βασικών αδυναμιών της ελληνικής οικονομίας. Η αντιμετώπιση αρκετών από αυτές παραμένει στην ημερήσια διάταξη και το 2014.

Γεώργιος Προβόπουλος
Διοικητής
της Τράπεζας της Ελλάδος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ 1

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ, ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ 5
1. Σχετικά με τη συγγραφή της ιστορίας μιας κεντρικής τράπεζας: μεθοδολογικές παρατηρήσεις 5
2. Η διεθνής ιστορική εξέλιξη. Τα σημαντικότερα πολιτικοοικονομικά γεγονότα, 1928-2008 11
2.1 Ανισορροπίες μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο 11
2.2 Διάλυση των νομισματικών ενώσεων 12
2.3 Η πρόσκαιρη επαναφορά του κανόνα χρυσού 12
2.4 Συνέπειες της κρίσης του 1929 στην οικονομική πολιτική 13
2.5 Πολεμική οικονομία και μεταπολεμικοί σχεδιασμοί 14
2.6 Η διάσκεψη του Bretton Woods. Η παγκόσμια αρχιτεκτονική, 1944-1971 . . 14
2.7 Η πορεία της Ευρώπης προς την ενοποίηση 15
2.8 Από τη Σμιθσόνια Συμφωνία στις κυμαινόμενες ισοτιμίες 16
2.9 Οι πετρελαϊκές κρίσεις 17
2.10 Αναζήτηση διεθνούς συνεννόησης 18
2.11 Αλλαγή παραδείγματος στην οικονομική πολιτική 19
2.12 Η αύξηση της σημασίας του χρηματοπιστωτικού τομέα 20
2.13 Από τη συμφωνία της Plaza έως την κρίση του 1987 20
2.14 Έναρξη και διάχυση της νέας παγκοσμιοποίησης. Η νέα παγκόσμια αρχιτεκτονική 21
2.15 Η άνοδος της αμερικανικής οικονομίας στη δεκαετία του 1990 23
2.16 Η νομισματική πολιτική στην εποχή της παγκοσμιοποίησης 24
2.17 Αναταράξεις και κρίσεις 26
2.18 Η κρίση του 2008 και προοπτικές για το μέλλον 27
3. Η ελληνική ιστορική εξέλιξη. Τα σημαντικότερα πολιτικοοικονομικά γεγονότα, 1928-2008 28
3.1 Η σταθεροποίηση της δραχμής, 1928 28
3.2 Ίδρυση και πρώτα βήματα της Τράπεζας της Ελλάδος (1928-1932) 29
3.3 Η εκτέλεση των παραγωγικών έργων 30
3.4 Η διαχείριση της εξελισσόμενης κρίσης 31

3.5 Η διαχείριση της πτώχευσης 31
3.6 Η προστασία της εγχώριας παραγωγής και το δασμολόγιο του 1935 32
3.7 Η ίδρυση του ΙΚΑ 33
3.8 Η ΤτΕ "μπαίνει στο σπίτι" της 33
3.9 Η διάσωση του αποθέματος χρυσού, 1941 34
3.10 Υπό ξένη κατοχή 34
3.11 Πληθωρισμός και υπερπληθωρισμός (1941-1944) 35
3.12 Η Διοίκηση της Τράπεζας στο εξωτερικό 35
3.13 Οι πρώτες προσπάθειες σταθεροποίησης, 1944 36
3.14 Η πολιτική Βαρβαρέσου 36
3.15 Η Συμφωνία του Λονδίνου (1946) και η ίδρυση της Νομισματικής Επιτροπής 37
3.16 Έλεγχος της πίστης και σχέδιο Marshall 38
3.17 Πορεία προς τη σταθεροποίηση, 1950-1953 39
3.18 Έλεγχος και εποπτεία του τραπεζικού συστήματος 40
3.19 Η υποτίμηση του 1953 40
3.20 Το θεσμικό πλαίσιο οικονομικής ανάπτυξης, 1953 και εξής 41
3.21 Αγροτική ανάπτυξη, υποαπασχόληση/ανεργία και μετανάστευση 42
3.22 Η σύνδεση με την ΕΟΚ 42
3.23 Εξελίξεις στο τραπεζικό σύστημα έως τα μέσα της δεκαετίας του 1960 43
3.24 Η εξάλειψη της χρυσοφιλίας 43
3.25 Ανάπτυξη και προβλήματα. Απώλεια προσανατολισμού μετά το 1967 44
3.26 Η ελληνική οικονομία μετά την κατάρρευση του συστήματος του Bretton Woods 44
3.27 Φθίνουσα ανάπτυξη, 1974-1981 45
3.28 Η πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης 46
3.29 Οι κρατικοποιήσεις της δεκαετίας του 1970 και η αποκληθείσα "σοσιαλμανία" 46
3.30 Η προσχώρηση στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες 47
3.31 Το νέο πλαίσιο οικονομικής πολιτικής μετά το 1981 48
3.32 Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα (1985-1987) 49
3.33 Αλλαγές στη νομισματική πολιτική 50
3.34 Η πολιτική της σκληρής δραχμής 50
3.35 Η Έκθεση Καρατζά 51
3.36 Η νέα οικονομική πολιτική, 1990-1993 52
3.37 Ένα νέο καθεστώς νομισματικής πολιτικής από το 1995 54
3.38 Προς την ανεξαρτητοποίηση της Τράπεζας της Ελλάδος 54
3.39 Η κρίση του χρηματιστηρίου, 1999 56
3.40 Η προσχώρηση στην ΟΝΕ 56
3.41 Η οικονομική πολιτική στην εποχή του ευρώ, 2001-2008 57
4. Θεωρητικοί προβληματισμοί για το ρόλο της κεντρικής τράπεζας 58
4.1 Η ιστορική πορεία 58
4.2 Θεωρητικές συμβολές 61

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ 67
1. Το τραπεζικό σύστημα και η ελληνική οικονομία από το 1830 έως το Μεσοπόλεμο 67
2. Τα προηγηθέντα της ίδρυσης 75
3. Ίδρυση και Καταστατικό της Τράπεζας της Ελλάδος 80
4. Η ιδιάζουσα θέση της Νομισματικής Επιτροπής μεταξύ 1946 και 1982 81
5. Ο έλεγχος του τραπεζικού συστήματος μετά το 1982 83
6. Η κατοχύρωση πλήρους ανεξαρτησίας, 1998 84
7. Τα "πρόσωπα" που έχουν στελεχώσει την Τράπεζα 85

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ, 1928-1941 89
1.1 Μακροοικονομικές εξελίξεις και συγκυρία 89
1.2 Απόψεις και πρωτοβουλίες της Τράπεζας της Ελλάδος 91
1.3 Πιστωτική και νομισματική πολιτική 102
1.4 Κάλυμμα νομίσματος και συναλλαγματική πολιτική 114
1.5 Οι διεθνείς σχέσεις της Τράπεζας της Ελλάδος: Κοινωνία των Εθνών και Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών 123
1.6 Η Τράπεζα της Ελλάδος και οι εμπορικές συμφωνίες ανταλλαγής εμπορευμάτων (clearing) 132
1.7 Χρηματοπιστωτική σταθερότητα στην πράξη 138
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ, 1941-1944 143
2.1 Οικονομικές εξελίξεις 143
2.2 Το κατοχικό δάνειο 145
2.3 Πρωτοβουλίες της Τράπεζας της Ελλάδος στην κατεχόμενη Ελλάδα, 1941-1944 147
2.4 Η δράση της ελεύθερης Διοίκησης 158
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ, 1944-1953 161
3.1 Μακροοικονομικές εξελίξεις 161
3.2 Πιστωτική και νομισματική πολιτική στα πρώτα χρόνια της Απελευθέρωσης, 1944-1945 162
3.3 Η ίδρυση της Νομισματικής Επιτροπής και η Αμερικανική Βοήθεια, 1946-1951 174
3.4 Πιστωτική και νομισματική πολιτική μέχρι την υποτίμηση του 1953 196
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΣΤΑΘΕΡΕΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΙΣΟΤΙΜΙΕΣ, 1953-1971 203
4.1 Προλεγόμενα 203
4.2 Μακροοικονομικές εξελίξεις 208
4.3 Απόψεις των Διοικητών και θεσμικές πρωτοβουλίες της ΤτΕ 214
4.3.1 Πληθωρισμός και "χρυσοφιλία" 216
4.3.2 Δημοσιονομική πολιτική 220
4.3.3 Δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις 223

4.3.4 Τραπεζικό σύστημα και πιστώσεις προς την οικονομία 226
4.3.5 Ισοζύγιο πληρωμών 233
4.4 Πιστωτική και νομισματική πολιτική, 1953-1966 237
4.5 Μεταβολές ως προς την άσκηση πολιτικής, 1967-1971 249
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΑΠΟΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ, ΠΕΤΡΕΛΑΪΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ, ΣΤΑΣΙΜΟΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ: 1971-1984 259
5.1 Η τριετία 1971-1973: η νομισματική πολιτική σε κρίση 259
5.2 Οι χρηματοδοτήσεις 260
5.3 Ο εξωτερικός δανεισμός 265
5.4 Διεθνείς σχέσεις και παρεμβάσεις της Τράπεζας 267
5.5 Κατάρρευση του Bretton Woods και συνέπειες για τη συναλλαγματική πολιτική 271
5.6 Η Τράπεζα κατά τη Μεταπολίτευση 273
5.7 Μεταξύ ενεργειακής κρίσης και πληθωρισμού 275
5.8 Η πορεία προς την ένταξη στην ΕΟΚ 277
5.9 Η αλληλογραφία ενός Διοικητή με έναν πολιτικό αρχηγό και δύο κυβερνήσεις 278
5.9.1 Αγωνίες για φορολογική μεταρρύθμιση μετά τη Μεταπολίτευση 278
5.9.2 Νευρικότητα και ανησυχίες μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας . . .282
5.9.3 Προετοιμασία για πρόωρες εκλογές και ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την ΕΟΚ 284
5.9.4 Προβληματισμός για την υπερκατανάλωση και τη μείωση των παραγωγικών επενδύσεων 288
5.9.5 Η Ελλάδα στη δίνη της δεύτερης πετρελαϊκής κρίσης 291
5.9.6 Η ατελής προσαρμογή στις συνθήκες της ΕΟΚ 294
5.9.7 Νευρικότητα λόγω της ένταξης στην ΕΟΚ και ενόψει πολιτικής αλλαγής . .299
5.10 Η Τράπεζα της Ελλάδος μετά την ανάληψη της εξουσίας από το ΠΑΣΟΚ 303
5.11 Χρηματοδοτήσεις τραπεζών και επιχειρήσεων 306
5.12 ΤτΕ και κρατικές εταιρίες: η περίπτωση των ΕΛΔΑ 310
5.13 Τα εξοπλιστικά προγράμματα 311
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Η ΜΑΚΡΑ ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΟ ΕΥΡΩ, 1984-2001 313
6.1 Προλεγόμενα 313
6.2 Η αρχή της μεταστροφής στην οικονομική πολιτική 314
6.3 Το πρόγραμμα σταθεροποίησης την τριετία 1985-1987 317
6.4 Η Τράπεζα της Ελλάδος και το ελληνικό τραπεζικό σύστημα το 1987 324
6.5 Ισοζύγιο πληρωμών και εξωτερικός δανεισμός 327
6.6 Τα αποτελέσματα της σταθεροποίησης και η πορεία προς την Ενιαία Αγορά . . .331
6.7 Η κατάρρευση της Τράπεζας Κρήτης 333
6.8 Πολιτική αστάθεια και οικονομική ασάφεια 335
6.9 Οι εμπορικές σχέσεις με την Ανατολική Ευρώπη 337
6.10 Δυσμενείς τάσεις και επιδείνωση 338

6.11 Νέες αρμοδιότητες, νέα οργανωτική δομή και προσαρμογή στις ευρωπαϊκές εξελίξεις: αποφάσεις του Γ.Σ. 1982-1995 340
6.12 Η μακρά πορεία προς την Οικονομική και Νομισματική Ενοποίηση 341
6.13 Η εξυγίανση του ισολογισμού της Τράπεζας της Ελλάδος και η διασφάλιση της οικονομικής ανεξαρτησίας της 345
6.14 Σταδιακή ανάκτηση χαμένου εδάφους και η επίθεση κατά της δραχμής 346
6.15 Η εκκαθάριση και εξυγίανση της Τράπεζας Κρήτης 352
6.16 Η πορεία προς την ονομαστική σύγκλιση 353
6.17 Η Τράπεζα της Ελλάδος, ο εκσυγχρονισμός και η πληροφορική 361
6.18 Προετοιμασία για την ένταξη στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση 363
6.19 Θεσμικές και οργανωτικές αλλαγές 384
6.20 Το τραπεζικό σύστημα 389
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΕΥΡΩ, 2001-2008 393
7.1 Προλεγόμενα 393
7.2 Το πρώτο έτος συμμετοχής της Ελλάδος στη ζώνη του ευρώ και της Τράπεζας της Ελλάδος στο Ευρωσύστημα 394
7.3 Μακροοικονομικές και νομισματικές εξελίξεις, δημοσιονομική προσαρμογή και διαρθρωτικά προβλήματα 2002-2007 402
7.4 Θεσμικές και οργανωτικές αλλαγές 2001-2008 415
7.5 Το τραπεζικό σύστημα και ο εποπτικός ρόλος της Τράπεζας της Ελλάδος 2001-2007 419
7.6 Η Τράπεζα της Ελλάδος στον αντίκτυπο της διεθνούς κρίσης του 2007-2008 και στα πρόθυρα της ελληνικής κρίσης του 2009 430

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ 435

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ
1. Στατιστικά στοιχεία της ελληνικής οικονομίας 441
2. Διοικητές και Υποδιοικητές της Τράπεζας της Ελλάδος, 1928-2008 449
3. Διοικητές της Τράπεζας της Ελλάδος, 1928-2008: σύντομα βιογραφικά στοιχεία 453
4. Πίνακες προσωπικού κατά κλάδο 475
5. Νομισματικά μεγέθη 483
6. Τράπεζα της Ελλάδος: χρηματοοικονομικά αποτελέσματα 491

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 497

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ 511

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΩΝ 517

Συντομογραφίες

Α.Ν.	Αναγκαστικός Νόμος
ΑΤΕ	Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος
Γ.Σ.	Γενικό Συμβούλιο
ΔΕΚΕ	Δημοσιονομική Επιτροπή της Κοινωνίας των Εθνών
ΔΝΤ	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΚ	Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΚΤ	Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα
ΕΤΕ	Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ΚτΕ	Κοινωνία των Εθνών
ΜΣΙ	Μηχανισμός Συναλλαγματικών Ισοτιμιών
Ν.	Νόμος
Ν.Δ.	Νομοθετικό Διάταγμα
ΝΕ	Νομισματική Επιτροπή
ΝΧΙ	Νομισματικά Χρηματοπιστωτικά Ιδρύματα
ΟΝΕ	Οικονομική και Νομισματική Ένωση
Όπ.π.	Όπου παραπάνω
ΤΔΔ	Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών
ΤΤ	Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο
ΤτΕ	Τράπεζα της Ελλάδος

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Οι κεντρικές τράπεζες, ως τραπεζικά ιδρύματα με ιδιαίτερους μακροοικονομικούς στόχους, όπως η νομισματική και χρηματοπιστωτική σταθερότητα, και επιφορτισμένα με τη μέριμνα για τη διατήρηση της ισορροπίας στην πραγματική οικονομία, αποτελούν χαρακτηριστικό κυρίως του 20ού αιώνα. Η όλο και μεγαλύτερη πολυπλοκότητα των οικονομιών της αγοράς, παράλληλα με την ανάγκη υλοποίησης της οικονομικής πολιτικής και τον αυξανόμενο ρόλο του χρηματοπιστωτικού συστήματος στις συνθήκες όχι μόνο δύο παγκόσμιων πολέμων, αλλά και της Μεγάλης Ύφεσης του Μεσοπολέμου, κατέστησαν τις κεντρικές τράπεζες αναγκαίους θεσμούς ύψιστης σημασίας και προσδιόρισαν το πεδίο της δραστηριότητάς τους.

Η Τράπεζα της Ελλάδος δεν αποτελεί εξαίρεση στην παραπάνω ιστορική διαδικασία. Αρχισε να λειτουργεί το 1928 και ήταν γέννημα των παγκόσμιων οικονομικών ανακατατάξεων του Μεσοπολέμου για τη δημιουργία ενός διεθνούς νομισματικού συστήματος που θα στηριζόταν στον κανόνα συναλλάγματος-χρυσού. Πολλές άλλες κεντρικές τράπεζες ιδρύθηκαν εκείνη την εποχή, σε διάφορες χώρες της Ευρώπης. Στην Ελλάδα, ωστόσο, τα πρώτα βήματα της Τράπεζας καθορίστηκαν από μια σειρά ιδιαιτερότητες, όπως η σύναψη δανείου με την Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ), η ιδιάζουσα έως τότε θέση της Εθνικής Τράπεζας στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα, αλλά και οι τότε μακροοικονομικές συνθήκες, όπως αυτά θα αναπτυχθούν παρακάτω. Η ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος συνδέεται άρρηκτα με την τύχη της ελληνικής οικονομίας, επιδρώντας εκ των πραγμάτων στην πορεία ανάπτυξης της τελευταίας, τόσο σε θεσμικό όσο και σε πραγματικό επίπεδο. Η Τράπεζα της Ελλάδος βίωσε, συνδιαμόρφωσε και συμμετείχε ενεργά σε όλες τις καμπές της οικονομίας της χώρας: από τον κανόνα συναλλάγματος-χρυσού έως την ανακήρυξη του χρεοστασίου του 1932 και τη συμμετοχή στα πολεμικά γεγονότα της δεκαετίας του 1940. Από τη μεταπολεμική ανασυγκρότηση και την υποτίμηση του 1953, αλλά και το μετέπειτα καθεστώς χρηματοπιστωτικής ρύθμισης και ελέγχων, έως την κατάρρευση του συστήματος Bretton Woods στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Από τις πετρελαϊκές κρίσεις του 1973 και του 1978 έως τη σταδιακή απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος από τα τέλη της δεκαετίας του

1980 και εξής. Τέλος, από την προετοιμασία για την είσοδο της χώρας στη ζώνη του ευρώ από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και τη λειτουργία της Τράπεζας ως μέρους του Ευρωσυστήματος στη δεκαετία του 2000 έως και το ξέσπασμα της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης με την κατάρρευση της Lehman Brothers το 2008.

Αυτό που συνήθως συναντά κάποιος στις λιγοστές, είναι η αλήθεια, εμπεριστατωμένες αναλύσεις της οικονομικής ιστορίας της Ελλάδος κατά τον 20ό αιώνα είναι μια εξιστόρηση που έχει στο κέντρο της είτε τη βιομηχανική είτε τη δημοσιονομική είτε την ευρύτερη κυβερνητική πολιτική και τις σχέσεις της με τις αγορές. Μελέτες αυτού του είδους έχουν ρίξει φως σε αδυναμίες του ελληνικού υποδείγματος οικονομικής ανάπτυξης και τα διαρθρωτικά του προβλήματα, αλλά αποτυγχάνουν να αποδώσουν μια ολοκληρωμένη εικόνα της ανάπτυξης και της εξέλιξης που έχει επιτύχει η ελληνική οικονομία στο σύνολό της, συμπεριλαμβανομένου του θεσμικού πλαισίου. Υπ' αυτήν την έννοια, σημαντικές πλευρές οικονομικής πολιτικής που σχετίζονται με τη νομισματική πολιτική, αλλά και με την πολιτική έναντι των χρηματοπιστωτικών αγορών, μελετώνται μόνο περιφερειακά και ως παρακολούθημα της γενικότερης κυβερνητικής πολιτικής. Κάτι τέτοιο όμως αδικεί προδήλως τις εν λόγω κατηγορίες πολιτικής και τον ιδιαίτερο ρόλο τους στην εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας από το Μεσοπόλεμο έως τη σύγχρονη εποχή. Πόσο μάλλον που εκείνη η πολιτική που έχει στο επίκεντρό της το χρηματοπιστωτικό τομέα αποδεικνύεται, ιδιαίτερα σήμερα, εξίσου —αν όχι περισσότερο— κρίσιμη για τη σταθερότητα και την ανάπτυξη των οικονομιών της αγοράς.

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να εξιστορήσει αναλυτικά τις προσπάθειες της Τράπεζας της Ελλάδος για επίτευξη νομισματικής ισορροπίας και χρηματοπιστωτικής σταθερότητας στο πλαίσιο της αναπτυσσόμενης οικονομίας της Ελλάδος από το 1928 έως το 2008.

Η μελέτη, ακολουθώντας μια προσέγγιση ιστορική, διακρίνει τις εξής περιόδους στη δράση της ΤτΕ: 1928-1941, 1941-1944, 1944-1953, 1953-1971, 1971-2001 και 2001-2008. Τα συγκεκριμένα έτη-σταθμοί όχι μόνο δεν επιλέχθηκαν με ένα και μοναδικό κριτήριο, αλλά και αφορούν —όπως είναι προφανές— περιόδους διαφορετικής διάρκειας. Η πρώτη περίοδος (1928-1941) οριοθετεί το διάστημα στο οποίο η ΤτΕ κατοχύρωσε την επιρροή της στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα και διαχειρίστηκε την κρίση της δεκαετίας του 1930. Η δεύτερη (1941-1944) καλύπτει την περίοδο της κατοχής της χώρας στη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Η τρίτη (1944-1953) αναφέρεται στις προσπάθειες του Ιδρύματος να εξασφαλίσει εκ νέου τη σταθερότητα του νομίσματος μετά την απελευθέρωση, σε συνεργασία με τις ελληνικές κυβερνήσεις και το συμμαχικό παράγοντα. Η τέταρτη (1953-1971) αφορά την περίοδο σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, που συνέπεσε με έτη ανάπτυξης, μετασχηματισμού της οικονομίας και χαμηλού πληθωρισμού. Η πέμπτη (1971-

2001) ξεκινά από τη μετάβαση της παγκόσμιας οικονομίας σε καθεστώς κυμαινόμενων ισοτιμιών, χαρακτηρίζεται από διεθνείς και τοπικές αναταραχές και κορυφώνεται με τη μετάβαση, το 1981, της Ελλάδος σε νέο υπόδειγμα ανάπτυξης σε σύγκριση με το πρόσφατο έως τότε παρελθόν. Οδηγεί, μέσω της απελευθέρωσης του τραπεζικού συστήματος και του νέου ρόλου των κεντρικών τραπεζικών ιδρυμάτων παγκοσμίως την εποχή μετά το 1994, στην πλήρη ανεξαρτησία της ΤτΕ και στην ένταξη της χώρας στην ευρωζώνη. Για λόγους σχετιζόμενους με την διαχείριση του αρχειακού υλικού, η πέμπτη αυτή περίοδος χωρίζεται σε δύο υποπεριόδους, 1971-1984 και 1984-2001. Στην έκτη περίοδο (2001-2008) εξιστορείται η διαδικασία προσαρμογής της χώρας στο νέο νόμισμα, αλλά και οι προκλήσεις της νέας, παγκοσμιοποιημένης αγοράς, έως το ξέσπασμα της διεθνούς κρίσης το 2008. Η ταξινόμηση αυτή επιτρέπει μια διαφορετική θεώρηση έναντι μιας προσέγγισης που θα ταύτιζε τις περιόδους αποκλειστικά με τη θητεία συγκεκριμένων Διοικητών και υπογραμμίζει το χαρακτηριστικό της συνέχειας που ενσωμάτωνε η Τράπεζα ως θεσμός σε ένα μεταβαλλόμενο διεθνές και ελληνικό περιβάλλον.

Απώτερος στόχος της παρούσας μελέτης είναι η παρακολούθηση της ιστορίας της Τράπεζας της Ελλάδος από το 1928 έως το 2008 και η μέσω αυτής ανάδειξη των σημαντικότερων σταθμών στην εξέλιξη της οικονομικής ιστορίας και του τραπεζικού συστήματος της Ελλάδος κατά την περίοδο αυτή. Ήδη η τρέχουσα οικονομική κρίση, με τις βαριές επιπτώσεις της για την ευρωζώνη και την ελληνική οικονομία, οδήγησε διεθνώς πολλούς μελετητές να ανατρέξουν στα παρόμοια — τηρουμένων των ιστορικών αναλογιών— γεγονότα των δεκαετιών του 1930, του 1970 και του 1990, αναζητώντας ομοιότητες και διαφορές ως προς τις μεταβαλλόμενες οικονομικές, πολιτικές και διεθνείς συνθήκες. Επομένως, τα ερωτήματα πολιτικής με τα οποία κάποιος θα μπορούσε να προσεγγίσει την ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος σχετίζονται άμεσα με τα γεγονότα που καθόρισαν την πορεία της Τράπεζας, αλλά και με τη χρησιμότητα της απόκρισής της σ' αυτά για την αντιμετώπιση των προκλήσεων κάθε εποχής.

Τα ερωτήματα στα οποία επιχειρεί να απαντήσει η μελέτη είναι, μεταξύ άλλων, τα εξής:

• Ποιες ήταν οι παγκόσμιες και ειδικότερα οι ευρωπαϊκές εξελίξεις που επηρέασαν τη λειτουργία της Τράπεζας της Ελλάδος;

• Ποια ήταν η συμβολή των εκάστοτε Διοικητών της ΤτΕ στην ανάλυση των προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας και στη διαχείριση των νομισματικών εξελίξεων;

•Πώς επηρεάστηκε από τις μακροοικονομικές συγκυρίες η νομισματική πολιτική που ακολούθησε η Τράπεζα σε διάφορες περιόδους;

• Υπήρξε συνέχεια και συνέπεια ως προς την ακολουθούμενη πολιτική, εν είδει νομισματικής πειθαρχίας;

• Ποια η σημασία της ανεξαρτησίας της Τράπεζας από την εκάστοτε κυβερνητική πολιτική, όταν και εφόσον η ανεξαρτησία αυτή υπήρξε;

• Αντίστροφα, ποια η σημασία του ρυθμιστικού ρόλου της Τράπεζας στο χρηματοπιστωτικό σύστημα και ποιες οι διακυμάνσεις της;

• Ποια ήταν η επίδραση της Τράπεζας ως εργαλείου θεσμικού εκσυγχρονισμού, μέσω του εξειδικευμένου προσωπικού της και του ιδιαίτερου ρόλου των Διοικητών της, στο τραπεζικό σύστημα και, γενικότερα, στη διαμόρφωση της κυβερνητικής πολιτικής;

• Τελικά, συνέβαλε η Τράπεζα στη νομισματική και χρηματοπιστωτική σταθερότητα, επομένως και στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, δεδομένων των θεσμικών —εγχώριων και διεθνών— περιορισμών που χαρακτήριζαν κάθε ιστορική περίοδο;

Τα παραπάνω ερωτήματα αναδεικνύουν την ανάγκη η ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος να ξεπεράσει τα στενά όρια της οικονομικής και χρηματοοικονομικής ιστορικής αφήγησης και να προβάλει τη συνάντηση της αφήγησης αυτής με την ανάλυση των περιορισμών και των προϋποθέσεων άσκησης οικονομικής πολιτικής.

Η παρούσα μελέτη δεν απευθύνεται αποκλειστικά σε οικονομολόγους και ιστορικούς της οικονομίας. Βασικός της στόχος είναι να παράσχει στον κριτικό αναγνώστη και σε κάθε υπεύθυνο πολίτη μια "συνολική" αφήγηση σχετικά με την πορεία της κεντρικής τράπεζας της χώρας τα πρώτα 80 χρόνια της λειτουργίας της, με παράλληλη εξιστόρηση όσων συνέβαιναν στη διεθνή και την ελληνική οικονομία. Έτσι, εξασφαλίζεται η σύνδεση των εγχώριων εξελίξεων με τα διεθνή δρώμενα και θεμελιώνεται μια ασφαλής βάση εκκίνησης για μεταγενέστερες μελέτες, που θα εμβαθύνουν σε άλλα επιμέρους ζητήματα της ελληνικής τραπεζικής ιστορίας. Παράπλευρος στόχος είναι η κατάδειξη του γεγονότος ότι η Τράπεζα της Ελλάδος — παρότι εξελίχθηκε μέσα από τη Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του 1930 σε Τράπεζα του Κράτους και εξυπηρέτησε το στόχο της οικονομικής ανάπτυξης με νομισματική σταθερότητα στη μεταπολεμική περίοδο— σταδιακά, και με τη βοήθεια του διεθνούς θεσμικού πλαισίου, έχει αναδειχθεί από το 1998 και εξής στον κατ' εξοχήν εγγυητή της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας στην Ελλάδα. Για τους παραπάνω λόγους, στο κείμενο που ακολουθεί τηρείται μια αναλυτική/περιγραφική μέθοδος και δεν περιλαμβάνονται πίνακες ή διαγράμματα, παρά μόνο στο Παράρτημα. Για τον ίδιο λόγο προτιμήθηκε ο υπομνηματισμός της δραστηριότητας της Τράπεζας της Ελλάδος σχεδόν αποκλειστικά με αρχειακές και άλλες πηγές δικής της προέλευσης, αντί να "φορτωθεί" το κείμενο με αναφορές σε δευτερογενείς πηγές.

Ευχαριστώ θερμά όσους και όσες από την Τράπεζα της Ελλάδος είδαν το αρχικό κείμενο και συνεισέφεραν σχόλια και παρατηρήσεις που το βελτίωσαν ουσιαστικά όπως και τους συνεργάτες μου στην έρευνα για τη συμβολή τους στην τεκμηρίωση της παρούσας εργασίας. Λάθη και παραλείψεις βαρύνουν το συγγραφέα.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ, ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

1. Σχετικά με τη συγγραφή της ιστορίας μιας κεντρικής τράπεζας: μεθοδολογικές παρατηρήσεις

Η εμφάνιση των κεντρικών τραπεζών στην ιστορία σε μαζική έκταση αποτελεί ίδιον του 20ού αιώνα. Οι κεντρικές τράπεζες αποτελούν ιδρύματα που εξυπηρετούν το δημόσιο συμφέρον και έχουν ποικίλους στόχους, οι οποίοι αναφέρονται στα καταστατικά τους: ελέγχουν την προσφορά χρήματος στην οικονομία, επιδιώκουν τη σταθερότητα των τιμών και τη διατήρηση της εξωτερικής αξίας του νομίσματος, χειρίζονται το βασικό προεξοφλητικό επιτόκιο και επιβλέπουν τη ροή πιστώσεων προς την οικονομία. Ελέγχουν την ομαλή λειτουργία των εμπορικών τραπεζών, τηρούν τους λογαριασμούς του Δημοσίου και εποπτεύουν την εξέλιξη της οικονομίας, αμβλύνοντας με πρωτοβουλίες τους τις επιδράσεις διαταραχών της οικονομικής δραστηριότητας. Σε περιόδους κρίσεων λειτουργούν ως δανειστές έσχατης προσφυγής, συνεργαζόμενες προς τούτο με το κράτος, με το οποίο διατηρούν στενή σχέση. Η σχέση αυτή με την πάροδο του χρόνου έχει γίνει όλο και πιο χαλαρή, ώστε σήμερα να μιλούμε για σχετική ανεξαρτησία των κεντρικών τραπεζών έναντι του Δημοσίου. Η εν λόγω ανεξαρτησία κατοχυρώνεται και θεσμικά.

Η δραστηριότητα των κεντρικών τραπεζών έχει αποτελέσει στην πορεία του χρόνου αντικείμενο ενδελεχούς ιστορικής διερεύνησης. Κάθε κεντρική τράπεζα έχει να επιδείξει τουλάχιστον μία ιστορία της, γραμμένη είτε από στελέχη του προσωπικού της είτε από πανεπιστημιακούς ιστορικούς.[1] Για σημαντικές κεντρικές τράπεζες, όπως η Τράπεζα της Αγγλίας, το Federal Reserve Board των ΗΠΑ και άλλες,

1 Είναι χαρακτηριστικό ότι, μόλις λίγα χρόνια μετά την ίδρυσή της, γράφηκε η πρώτη ιστορία της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (βλ. Scheller, 2006).

έχουν γραφεί περισσότερες μελέτες.[2] Στην περίπτωση της Ελλάδος ισχύει ότι, με αφορμή διάφορες επετείους, έχουν κυκλοφορήσει πέντε σχετικές μελέτες, η τελευταία αναλυτική πριν από 36 χρόνια.[3]

Το επιστημονικό ενδιαφέρον για τη λειτουργία και τις πρωτοβουλίες των κεντρικών τραπεζών εντάθηκε από τη δεκαετία του 1990 και εξής, όταν η ιστορία των επιχειρήσεων γενικά και των τραπεζικών ιδρυμάτων ειδικότερα έγινε διακριτό, εξειδικευμένο αντικείμενο της οικονομικής ιστορίας. Η έκδοση ειδικών περιοδικών και η συγκρότηση ειδικής επιστημονικής εταιρίας, της Ευρωπαϊκής Ένωσης Τραπεζικής Ιστορίας, έθεσαν στόχο την ενδελεχή έρευνα της δράσης των κεντρικών τραπεζών, την επιστημονική της τεκμηρίωση και την ανάλυση των πρακτικών αποτελεσμάτων των πρωτοβουλιών των εν λόγω τραπεζών σε συγκριτικό πλαίσιο, έτσι ώστε να συναχθούν συμπεράσματα από το παρελθόν και να καθοριστούν πιθανώς επιθυμητά βήματα για το μέλλον.

Πώς γράφεται όμως η ιστορία μιας κεντρικής τράπεζας και ποιο δρόμο επιβάλλεται να ακολουθήσει κάποιος προκειμένου να συμβάλει ουσιαστικά στην ανάλυση του αντικειμένου της έρευνάς του; Πρόκειται για αυτονόητο και φαινομενικά απλό ερώτημα, που εντούτοις αποκρύπτει εγγενείς δυσκολίες μεθοδολογικού και ερευνητικού χαρακτήρα. Χαρακτηριστικό είναι ότι το ερώτημα συζητήθηκε εκτενώς σε επιστημονικό συνέδριο, στο οποίο συμμετείχαν οι γνωστότεροι τραπεζικοί ιστορικοί, που ανέλυσαν πτυχές του προβλήματος αντιπαραθέτοντας τα επιχειρήματά τους.[4]

Κατά τον Barry Eichengreen (στο Holtfrerich et al., 1999), εξιστορήσεις που στηρίζονται στα πεπραγμένα με βάση τις εκθέσεις των Διοικητών και τις αποφάσεις των Γενικών Συμβουλίων δεν περιγράφουν ικανοποιητικά την ιστορία μιας κεντρικής τράπεζας. Τέτοιες μελέτες είναι, κατά τον ίδιο, απαραίτητες σε αρχικό στάδιο ανάλυσης ή αρχειακής εργασίας, αλλά το ενδιαφέρον μέρος ξεκινά όταν αναλύονται λειτουργικές δραστηριότητες της τράπεζας, όπως εκείνη του δανειστή έσχατης προσφυγής, της εποπτικής ή ρυθμιστικής παρέμβασης κ.ά. Οι αναλύσεις αυτές μάλιστα προσλαμβάνουν, κατά τον Eichengreen, μεγαλύτερη ερμηνευτική ισχύ, αν έχουν συγκριτικό χαρακτήρα και αποκαλύπτουν λεπτομέρειες της διεθνούς συνεργασίας και του συντονισμού ενεργειών μεταξύ διαφόρων κεντρικών τραπεζών.

---

2 Για την Τράπεζα της Αγγλίας, βλ. Andreades (1909), Sayers (1976), Roberts and Kynaston (1995). Για το Federal Reserve, βλ. Meltzer (2001 και 2009) και Melton (1985). Για τη Bundesbank, βλ. Marsh (1992), De Haan (2000), Deutsche Bundesbank (1999) και Frowen and Pringle (1998).

3 Βούρος (1938), Πύρσος (1946), Βενέζης (1955), ΤτΕ (1978 και 2003). Από τις μελέτες σχετικά με το ελληνικό τραπεζικό σύστημα ως σύνολο, βλ. μεταξύ άλλων Κυρκιλίτσης (1934), Andreadis (1966), Ζητρίδης (1973), Gortsos (1998), Pagoulatos (2003, 2009), Κωστής (1997), Kostis (2008), Dritsas στο Pohl and Freitag (1994), Μίρκος (2010). Για το νομισματικό και χρηματοοικονομικό σύστημα, βλ. Papademos (1992). Για τις αναπτυξιακές τράπεζες, βλ. Βουσβούνης (2010) και Loizos (2012a).

4 Fase et al. (1995).

Κατά τον Pierre Siklos (2002), σημαντικός είναι ο ρόλος του κεντρικού τραπεζίτη/Διοικητή, των Υποδιοικητών και των Συμβούλων Διοίκησης. Η έρευνα, κατά τον ίδιο, πρέπει να επικεντρώνεται στη δράση και την κατάρτιση των εν λόγω προσωπικοτήτων, καθώς και στις αρχές λειτουργίας που αυτές επιβάλλουν στο κεντρικό τραπεζικό ίδρυμα. Τα "στεγνά" αρχεία των τραπεζών δεν μπορούν, σύμφωνα με τον Siklos, να αποκαλύψουν όλα τα "μυστικά" της λειτουργίας μιας τράπεζας, ιδίως σε κρίσιμες στιγμές. Για το λόγο αυτό, επιβάλλεται να συμπεριλαμβάνεται και να συνυπολογίζεται ο ρόλος του κεντρικού τραπεζίτη. Αυτό παραδέχονται και οι Holtfrerich, Reis and Toniolo (1999), στο έργο των οποίων τονίζεται ο σημαντικός ρόλος των ιδεών στη χάραξη της νομισματικής πολιτικής, ο οποίος δεν μπορεί να εξηγηθεί ανεξάρτητα από τα άτομα που διοικούν τα κεντρικά τραπεζικά ιδρύματα. Είναι οι προσωπικότητες που διοικούν και έχουν συγκεκριμένες αντιλήψεις, ιδέες και αρχές, τις οποίες αντλούν από τη μελέτη της οικονομικής επιστήμης γενικά, και της νομισματικής και τραπεζικής θεωρίας ειδικότερα, και τις εφαρμόζουν κατά την ενασχόλησή τους με πρακτικά ζητήματα καθημερινής άσκησης του λειτουργήματός τους.

Το θεσμικό πλαίσιο κανόνων και διατάξεων αποτελεί και αυτό ένα πεδίο ιδιαίτερης σημασίας στην ιστορία των κεντρικών τραπεζών. Η μελέτη της υιοθέτησης καλών πρακτικών και της μεταφοράς νομικών διατάξεων λειτουργίας και διασφάλισης διαδικασιών από χώρα σε χώρα, ιδίως όταν αυτές έχουν αποδειχθεί ανθεκτικές και ικανές να βοηθήσουν το διεθνή συντονισμό ενεργειών σε ένα μεταβαλλόμενο και αλληλεξαρτώμενο κόσμο, βοηθά στην κατανόηση πτυχών της διεθνούς συνεργασίας και της γόνιμης μεταφοράς εμπειριών από μια χώρα σε άλλες.

Ωστόσο, κατά τον Fritz Weber (στο Fase et al., 1995), ο συγγραφέας μιας ιστορίας κεντρικής τράπεζας θα πρέπει να ξεκινά από μερικά αυτονόητα, αλλά και λησμονούμενα κατά καιρούς. Πρέπει να γνωρίζει κάποιος τη γενικότερη οικονομική ιστορία μιας χώρας, περιοχής ή ακόμη και ηπείρου πριν ασχοληθεί με την ιστορία ενός συγκεκριμένου κεντρικού τραπεζικού ιδρύματος, καθώς η δράση του τελευταίου δεν εκτυλίσσεται εν κενώ, αλλά σε μια συγκεκριμένη εποχή, με συγκεκριμένα οικονομικά προβλήματα και ζητούμενα πολιτικής. Ειδικότερα, απαιτείται η γνώση της οικονομικής ιστορίας του τόπου, αλλά και της παγκόσμιας οικονομικής ιστορίας, καθώς η δράση των κεντρικών τραπεζών δεν περιορίζεται από εθνικά σύνορα, αλλά επηρεάζεται και συμπροσδιορίζεται από τα διεθνή δρώμενα και τις εξελίξεις. Σε ό,τι αφορά τους Διοικητές, θα πρέπει, σύμφωνα με τον Weber, να μελετώνται η επαγγελματική τους ανέλιξη και οι σπουδές τους. Ο ίδιος μάλιστα τονίζει ότι μέρος της επιχειρηματικής ταυτότητας μιας κεντρικής τράπεζας δεν είναι μόνο η εξιστόρηση των θετικών πλευρών της δράσης της, αλλά και πιθανών σφαλμάτων εκτίμησης ή και πολιτικής. Η κριτική προς το Federal Reserve από τους Friedman and Schwartz (1963b) για την πολιτική της

πενταετίας 1929-33 είναι ένα γνωστό παράδειγμα. Το ίδιο πρεσβεύει και ο Johan de Vries (στο Fase et al., 1995). Η ιστορία μιας κεντρικής τράπεζας δεν μπορεί να είναι "δοξογραφική", σύμφωνα με το όρο που πρότεινε ο Richard Rorty (1984), αλλά πρέπει να κατευθύνεται από την αντικειμενικότητα που επιβάλλει η ιστορική απόσταση και να επιχειρεί ιστορική ανασυγκρότηση της λήψης αποφάσεων σε συνάφεια με τη γενικότερη κοινωνικοπολιτική συγκυρία και τις γενικότερες εξελίξεις σε μια συγκεκριμένη χώρα.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές και το πλαίσιο που θα ακολουθηθεί στην παρούσα μελέτη, που αφορά την ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος από το 1928 έως το 2008. Η υφιστάμενη ερευνητική κατάσταση —δηλαδή το γεγονός ότι το πρωτογενές υλικό των Εκθέσεων του Διοικητή και οι Αποφάσεις του Γενικού Συμβουλίου της Τράπεζας δεν έχουν αξιοποιηθεί ακόμα σε επίπεδο μελετών μακράς χρονικής διάρκειας— μας υποχρεώνει να ξεκινήσουμε από το παραπάνω υλικό, *παρέχοντας έτσι σε μεταγενέστερες έρευνες στέρεο έδαφος περαιτέρω εμβάθυνσης,* σύμφωνα με τα αιτούμενα από τον Eichengreen. Δίνουμε επίσης έμφαση στις απόψεις των Διοικητών της Τράπεζας, όπως αποτυπώθηκαν σε άλλες πηγές, και δεν παραλείπουμε αναφορές σε ενέργειες και πρωτοβουλίες τους που συζητήθηκαν ευρύτερα στην ελληνική κοινωνία. Βέβαια, δεν διαθέτουμε αναλυτικές βιογραφίες για όλους, οπότε στηριζόμαστε στις μελέτες, ομιλίες και αντιλήψεις τους, όπως αυτές καταγράφονται σε διάφορες πηγές.[5] Το υλικό αυτό παρουσιάζεται στο τρίτο μέρος της παρούσας εργασίας, σε αντίστιξη με τις οικονομικές εξελίξεις στη χώρα που επηρέασαν τις συγκεκριμένες κινήσεις και πρωτοβουλίες της Τράπεζας. Το μέρος αυτό αποτελεί και τον κυρίως πυρήνα της μελέτης μας.

Στο παρόν πρώτο μέρος της εργασίας, αφού έχουμε ήδη αποσαφηνίσει τις μεθοδολογικές μας αφετηρίες, ασχολούμαστε με δύο ζητήματα.

Το πρώτο ζήτημα αναφέρεται στο διεθνές πλαίσιο άσκησης πολιτικής από τις κεντρικές τράπεζες, στα προβλήματα του διεθνούς οικονομικού συστήματος και στις λύσεις που δόθηκαν από τη διεθνή κοινότητα σε αυτά. Εδώ ερευνάται το πώς βάδισε η παγκόσμια οικονομία από την κρίση του Μεσοπολέμου, μέσω του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, στο σύστημα του Bretton Woods και τι έγινε σε επίπεδο παγκόσμιας συνεννόησης μεταξύ κεντρικών τραπεζών μετά την κατάρρευση του συστήματος σταθερών ισοτιμιών το 1971. Καθώς η εργασία προχωρεί στο τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα, γίνεται ειδική αναφορά στις εξελίξεις στον ευρωπαϊκό χώρο, με τον οποίο η ελληνική οικονομία άρχισε να συνδέεται στενότερα από το 1962 και μετά, με αποκορύφωμα την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ/ΕΕ το 1981.

---

5 Για τον Τσουδερό, βλ. Βενέζης (1966) και Δρίτσα (2011). Για τον Μαντζαβίνο, βλ. Στρατηγάκης (1955). Για τον Ζολώτα βλ. Ψαλιδόπουλος (2008). Βλ. επίσης Ζολώτας (1957).

Το δεύτερο ζήτημα αναφέρεται στα σημαντικότερα πολιτικοοικονομικά γεγονότα στην Ελλάδα, δίνοντας με συνοπτικό τρόπο πληροφορίες για ό,τι συνέβη στην ελληνική οικονομία, όχι τόσο από τη σκοπιά ποσοτικών αποτελεσμάτων όσο από την πλευρά των γεγονότων που επηρέασαν ευρύτερα τον επιστημονικό διάλογο στη χώρα και έδωσαν το έναυσμα στην Τράπεζα της Ελλάδος να αναλάβει δράση. Η εξιστόρηση αυτή συμπληρώνει οργανικά την προηγηθείσα αναφορά στις διεθνείς εξελίξεις, παρέχοντας μέτρο σύγκρισης για υστερήσεις, διαπλοκές και αλληλεπιδράσεις του διεθνούς με τον εγχώριο παράγοντα.

Τέλος, το πρώτο μέρος κλείνει με συνοπτική παρουσίαση της θεωρητικής οικονομικής σκέψης, ειδικότερα της νομισματικής, στην ιστορική της εξέλιξη. Ο λόγος είναι και εδώ προφανής. Η ιστορία των οικονομικών και, πιο συγκεκριμένα, των νομισματικών και τραπεζικών θεωριών αποτελεί την αντανάκλαση διεθνών (και, στο μέτρο που μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα, και εγχώριων) επιστημονικών αναλύσεων, που επηρέασαν και μετέβαλαν διαχρονικά τις αρχές άσκησης πολιτικής από τις κεντρικές τράπεζες, καθώς, ενώ άλλαζε το διεθνές περιβάλλον, μεταβάλλονταν και οι σκοποί και οι στόχοι της παρέμβασης των εν λόγω τραπεζών. Η παρουσίαση αυτή δεν είναι εξαντλητική, ούτε επιχειρεί να απαντήσει σε όλα τα ζητήματα που κατά καιρούς τέθηκαν σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά, εταιρίες και συνέδρια. Αποσκοπεί απλώς στην υπενθύμιση των σημαντικότερων συμβολών στη διεθνή επιστημονική συζήτηση, δίνοντας ταυτόχρονα τις απαραίτητες πληροφορίες για την κατανόηση όσων ακολουθούν.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας ξεκινά με την ιστορική ανάλυση της εξέλιξης του ελληνικού τραπεζικού συστήματος μέχρι την ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος. Οι πρακτικές, συνήθειες και λειτουργίες του ελληνικού τραπεζικού συστήματος εκτίθενται στην ιστορική τους εξέλιξη, από την ίδρυση του σύγχρονου ελληνικού κράτους μέχρι την ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος το 1927. Στη συνέχεια, περιγράφεται η διαδικασία μέσω της οποίας ιδρύθηκε η Τράπεζα και γίνεται αναφορά στο Καταστατικό και την έναρξη λειτουργίας της. Το τμήμα αυτό διατρέχει την ιστορία της ενηλικίωσης της Τράπεζας μέσα από την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κρίσης της δεκαετίας του 1930 και των ιδιαζουσών συνθηκών που επικράτησαν λόγω των πολεμικών περιπετειών της δεκαετίας του 1940. Αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο η πρώτη δεκαπενταετία της λειτουργίας της ΤτΕ διαμόρφωσε τα κύρια στοιχεία της φυσιογνωμίας της στη μεταπολεμική περίοδο. Στο ίδιο μέρος εκτίθενται και αναλύονται θεσμικές μεταβολές που επήλθαν στην πορεία, όπως η συγκρότηση της Νομισματικής Επιτροπής το 1946, και υπογραμμίζεται η σημασία της λειτουργίας της Τράπεζας για την επίτευξη και τη διατήρηση της νομισματικής σταθερότητας. Αναφορά γίνεται και σε άλλες μεγάλης σημασίας καταστατικές μεταβολές, με τελευταία αυτήν που κατοχύρωσε νομικά την ανεξαρτησία της Τράπεζας έναντι του Δημοσίου το 1998.

Το τρίτο μέρος της εργασίας είναι, όπως προαναφέρθηκε, αφιερωμένο στην ανάλυση των εξελίξεων στην ελληνική οικονομία σε περίπου ετήσια βάση και στην πολιτική της Τράπεζας της Ελλάδος, η οποία, είτε προληπτικά είτε κατασταλτικά, επιχειρούσε παρεμβάσεις με σκοπό την εκπλήρωση των στόχων της, δηλ. την επίτευξη νομισματικής σταθερότητας με οικονομική ανάπτυξη. Έτσι, τα κεφάλαια στην ενότητα αυτή έχουν περίπου την ίδια δομή: τι έγινε στην οικονομία, πώς έβλεπε η Τράπεζα τις εξελίξεις, τι πρωτοβουλίες έλαβε και ποια πολιτική εφάρμοσε.

Με τον τρόπο αυτό γίνεται εφικτή μια σφαιρική θεώρηση της ιστορίας της Τράπεζας της Ελλάδος, που αποτελεί ταυτόχρονα ιστορία της οικονομίας της σύγχρονης Ελλάδος.

Τη μελέτη κλείνουν συμπεράσματα και παραρτήματα με στατιστικά στοιχεία και βιογραφικά σημειώματα όσων διετέλεσαν Διοικητές και Υποδιοικητές του Ιδρύματος.

Σε ό,τι αφορά τα μακροοικονομικά στοιχεία της ελληνικής οικονομίας, πρέπει να παρατηρηθούν τα εξής: Δυστυχώς τα στατιστικά στοιχεία της εποχής πριν από το 1953 δεν είναι αρκετά αξιόπιστα. Η Στατιστική ως επιστήμη έκανε τα πρώτα ουσιαστικά βήματά της στην Ελλάδα μόλις στα τέλη της δεκαετίας του 1910 και τις αρχές εκείνης του 1920, οπότε και έγιναν οι πρώτες απογραφές. Στο Μεσοπόλεμο δημοσιεύθηκε η "Στατιστική Επετηρίς" της Γενικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος (ΓΣΥΕ, 1931), με πλήθος αναφορών και σε παλαιότερα χρόνια, ενώ, σε ό,τι αφορά τα οικονομικά, εκδόσεις του Ανώτατου Οικονομικού Συμβουλίου (30 τον αριθμό από το 1930 έως το 1940) και η "Οικονομική Επετηρίς της Ελλάδος" της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος και της Τράπεζας της Ελλάδος (11 τόμοι από το 1929 έως το 1939) δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για την εποχή και την ελληνική οικονομία της δεκαετίας του 1930 γενικότερα. Επίσημες ιστορικές στατιστικές σειρές για την περίοδο 1940-1953 δεν υπάρχουν. Η Διεύθυνση Εθνικών Λογαριασμών του Υπουργείου Συντονισμού (1971) κάλυψε την περίοδο 1953-1970 και, σε μεταγενέστερες εκδόσεις, η Τράπεζα της Ελλάδος (1990) και το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας (1998 και 2001) επανήλθαν με άλλες εκδόσεις ιστορικών στατιστικών. Τα παραπάνω στοιχεία χαρακτηρίζονται μερικές φορές από αποκλίσεις μεταξύ τους, οι οποίες εν μέρει αντανακλώνται στις σελίδες που ακολουθούν. Ας υπάρχει λοιπόν κατά νου ότι τα στοιχεία που αναφέρονται στην παρούσα μελέτη είναι εκείνα των πηγών που αναφέρονται στο κείμενο.

Σε ό,τι αφορά το αρχειακό υλικό στο οποίο στηρίζεται η παρούσα μελέτη, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η βασική πηγή πληροφοριών ήταν τα Πρακτικά του Γενικού Συμβουλίου (ΓΣ) της Τράπεζας, ενώ οι Εκθέσεις του Διοικητή χρησιμοποιήθηκαν συμπληρωματικά έως το 1980 και αποκλειστικά από το 1980 και εξής. Αυτό γίνεται επειδή το αρχειοθετημένο αρχείο του ΓΣ σταματά τη χρονιά εκείνη. Άλλες πηγές αποτέλεσαν, επιλεκτικά, το Αρχείο της Νομισματικής Επιτροπής, τα Αρχεία των Ε. Τσουδερού, Κ. Βαρβαρέσου, Γ. Μαντζαβίνου και Ξ. Ζολώτα, καθώς και συζητή-

σεις με πρόσωπα που χρημάτισαν Διοικητές και άλλα υψηλόβαθμα στελέχη της Τράπεζας της Ελλάδος.

2. Η διεθνής ιστορική εξέλιξη. Τα σημαντικότερα πολιτικοοικονομικά γεγονότα, 1928-2008

2.1 Ανισορροπίες μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο[6]

Με την έναρξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου έληξε η αποκαλούμενη σήμερα "πρώτη παγκοσμιοποίηση" του 1870-1914 και η παγκόσμια οικονομία μπήκε σε μεγάλες περιπέτειες. Η ισχύς του κανόνα χρυσού ανεστάλη και οι εμπόλεμοι εισήλθαν σε φαύλο κύκλο δανεισμού και δημιουργίας ελλειμμάτων για τη χρηματοδότηση των εχθροπραξιών. Αγορανομικοί έλεγχοι, δελτία διανομής και ποικίλες παρεμβάσεις αντικατέστησαν επί μία τετραετία τους μηχανισμούς των ελεύθερων αγορών.

Ο πόλεμος διατάραξε τα δημόσια οικονομικά όλων των εμπολέμων. Πρώην δανειστές, όπως η Μ. Βρετανία, είχαν το 1918 ανάγκη κεφαλαίων. Για παράδειγμα, η φορολογία στη χώρα αυτή αυξήθηκε από 362 εκατ. σε 2.500 εκατ. λίρες μεταξύ 1914-15 και 1918-19. Ο βρετανικός προϋπολογισμός, μέχρι τότε πάντοτε ισοσκελισμένος, παρουσίαζε έλλειμμα ύψους 1.690 εκατ. λιρών το 1918, ενώ το βρετανικό δημόσιο χρέος έφθανε τα 7.830 εκατ. λίρες.[7] Ο λόγος χρέους προς ΑΕΠ είχε αυξηθεί από 24% το 1914 σε 127% το 1919 (υπολογισμοί με βάση τον Mitchell, 1988, 600-3 και 832-4). Η Γαλλία είχε υποστεί κατά τον πόλεμο μεγάλες καταστροφές και, έχοντας, ως ηττημένη το 1870, καταβάλει επανορθώσεις στην Πρωσία, απαιτούσε τώρα εκείνη την καταβολή επανορθώσεων από τη Γερμανία. Καθώς η ευρωπαϊκή οικονομία ως σύνολο βρισκόταν σε φάση σχετικής παρακμής συγκριτικά με τις ΗΠΑ, η Γηραιά Ήπειρος εισήλθε, με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών, σε διαδικασία ενδοευρωπαϊκής τριβής και ασυνεννοησίας.

Χαρακτηριστικό ήταν το ζήτημα των διασυμμαχικών χρεών, η λύση του οποίου χρόνιζε λόγω της αδυναμίας των πρώην Συμμάχων να διακανονίσουν μια παράμετρο των οικονομικών τους σχέσεων με τεράστια σημασία για το διεθνές εμπόριο και τις διακρατικές πληρωμές. Σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία, η Γαλλία όφειλε 3.030 εκατ. δολ. στη Μ. Βρετανία και 3.991 εκατ. δολ. στις ΗΠΑ. Η Μ. Βρετανία όφειλε 4.661 εκατ. δολ. στις ΗΠΑ και, εκτός από τη Γαλλία, είχε λαμβάνειν άλλα

6 Για το Μεσοπόλεμο βλ. Eichengreen (1992), Eichengreen and Hatton (1988), Feinstein and Watson (1995), Feinstein, Temin and Toniolo (1997), James, Lindgren and Teichova (1991).

7 Pollard (1967 και 1970).

8.141 εκατ. δολάρια από διάφορες χώρες. Οι τελευταίες όφειλαν από κοινού στη Γαλλία 3.463 εκατ. δολ. και στις ΗΠΑ 3.209 εκατ. δολάρια. Αντί όλο αυτό το αμοιβαίο χρέος να διακανονιστεί μέσω συμψηφισμών, αφηνόταν να δηλητηριάζει τις διακρατικές σχέσεις και να παραβλάπτει το διεθνές εμπόριο καθ' όλο το Μεσοπόλεμο, αποτρέποντας αμοιβαίες συνεννοήσεις και κοινές πρωτοβουλίες.[8]

2.2 Διάλυση των νομισματικών ενώσεων

Η επιστροφή στο χρυσό και σε καθεστώτα μετατρεψιμότητας των νομισμάτων αποδείχθηκε δύσκολο εγχείρημα. Η Λατινική Νομισματική Ένωση (η οποία είχε ιδρυθεί το 1865) και η Σκανδιναβική Νομισματική Ένωση (που είχε σχηματιστεί το 1873) διαλύθηκαν, ενώ η Γερμανική Νομισματική Ένωση (η οποία είχε συσταθεί το 1873) οδηγήθηκε σε αδιέξοδο το 1923 λόγω του υπερπληθωρισμού στη χώρα αυτή.[9]

Η απονομιμοποίηση και διάλυση των νομισματικών ενώσεων είχε ως αποτέλεσμα την έξαρση του αισθήματος ανασφάλειας και την περαιτέρω εξασθένηση των δεσμών συνεργασίας, κυρίως μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών. Τα φαινόμενα αυτά οδήγησαν σταδιακά σε ενίσχυση του προστατευτισμού, με την υιοθέτηση ποικίλων νόμων που ενίσχυαν την κατανάλωση εγχώριων προϊόντων και επέβαλλαν δασμούς στις εισαγωγές. Εξάλλου, οι επιπτώσεις του πολέμου στην παραγωγική υποδομή, η πολιτική αστάθεια που μάστιζε πολλές ευρωπαϊκές ηπειρωτικές χώρες και οι πολιτικές εξεγέρσεις σε χώρες όπως η Γερμανία, η Ουγγαρία και η Αυστρία οδήγησαν σε εξαιρετικά αρνητικό κλίμα εμπιστοσύνης προς την οικονομία και σε παρατεταμένη ανεργία. Αυτή με τη σειρά της είχε συνέπεια την αύξηση του εθνικισμού και, στις περιπτώσεις των ηττημένων στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο χωρών, την ενίσχυση του ρεβανσισμού.

Μια ακόμη συνέπεια των συνθηκών της εποχής ήταν ο πληθωρισμός μετά τον πόλεμο. Αρκετές ευρωπαϊκές χώρες γνώρισαν υπερπληθωρισμό και νομισματικές καταστροφές όπως η Γερμανία (Holtfrerich, 1986), η Ουγγαρία, η Ρωσία μετά το 1917, η Αυστρία και η Πολωνία. Και η Ελλάδα υπήρξε θύμα μεγάλης νομισματικής διαταραχής μεταξύ 1920 και 1924.

2.3 Η πρόσκαιρη επαναφορά του κανόνα χρυσού

Μετά τη συνδιάσκεψη της Γένοβας το 1923 και την κατ' αρχήν συμφωνία που επιτεύχθηκε εκεί, κάποιες χώρες υιοθέτησαν εκ νέου τον κανόνα χρυσού μετά το 1925,

---

8 Lewis (1949) και Aldcroft (1981).

9 Ας σημειωθεί πάντως ότι η διαδικασία γερμανικής οικονομικής και νομισματικής (και στη συνέχεια πολιτικής) ενοποίησης είχε ξεκινήσει πολύ νωρίτερα, με το Zollverein (την τελωνειακή ένωση) το 1834.

αλλά η επιστροφή σε οικονομική και τραπεζική ομαλότητα σύντομα κατέρρευσε κάτω από τη διπλή επίδραση του χρηματιστηριακού κραχ του 1929 και της ευρωπαϊκής τραπεζικής κρίσης το 1931 (Drummond, 1987). Η Βρετανία εγκατέλειψε και πάλι τον κανόνα χρυσού το 1931 (Kunz, 1987) και οι ΗΠΑ ακολούθησαν το Μάρτιο του 1933. Η Γαλλία ηγήθηκε της ομάδας του "Συνασπισμού Χρυσού" (Gold Bloc), που περιλάμβανε το Βέλγιο, την Ολλανδία, την Ελβετία και, για κάποιο χρονικό διάστημα, την Ιταλία και την Πολωνία. Ο συνασπισμός αυτός διήρκεσε τριάμισι χρόνια, από τις 3 Ιουλίου 1933 έως τις 25 Σεπτεμβρίου 1936 (όταν η Γαλλία με τη σειρά της αποσύνδεσε το νόμισμά της από το χρυσό, μετά τη νίκη του Λαϊκού Μετώπου το Μάιο). Από το Σεπτέμβριο του 1931 και μέχρι την έκρηξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, οι χώρες που συνέδεαν το νόμισμά τους με τη στερλίνα και τηρούσαν τα συναλλαγματικά τους αποθέματα στο Λονδίνο συγκροτούσαν τον (άτυπο, εν πολλοίς) "Συνασπισμό Στερλίνας" ή "Ζώνη Στερλίνας" (Sterling Bloc ή Sterling Area): στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονταν πρώην βρετανικές αποικίες (Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία) και σκανδιναβικές χώρες (Δανία, Φινλανδία, Νορβηγία, Σουηδία).

2.4 Συνέπειες της κρίσης του 1929 στην οικονομική πολιτική

Η χρηματιστηριακή κρίση του 1929 στις ΗΠΑ (Galbraith 1954, Fearon 1979, Parker 2002) και η Μεγάλη Ύφεση που ακολούθησε (Kindleberger, 1984, Clavin, 2000, James, 2000, Parker, 2007)[10] ώθησαν διάφορες ευρωπαϊκές χώρες να κηρύξουν παύση πληρωμών και να ζητήσουν αναδιάρθρωση του χρέους τους: Γερμανία, Ελλάδα, Ουγγαρία, Ρουμανία, Πολωνία, Αυστρία (Cassel, 1932). Την ίδια εποχή αυτό συνέβη και για την πλειονότητα των λατινοαμερικανικών και των ασιατικών κρατών (Rothermund, 1996). Η ανεργία αυξήθηκε δραματικά, με αποτέλεσμα την πολιτική αστάθεια και την ανάδειξη —ήδη από το 1923— δικτατορικών κυβερνήσεων και αυταρχικών καθεστώτων σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες (Ιταλία, Γερμανία —βλ. von Kruedener, 1990— και άλλες).[11] Σε άλλες χώρες παρατηρήθηκαν αλλαγές στο μείγμα οικονομικής πολιτικής: στις ΗΠΑ η κυβέρνηση Franklin Delano Roosevelt υιοθέτησε μετά το 1933 την πολιτική που έγινε γνωστή ως "New Deal" (Barber, 1985 και 1996, Bernstein, 2004), στη Γαλλία ανήλθε στην εξουσία το Λαϊκό Μέτωπο το 1936, στη Σοβιετική Ένωση άρχισε από το 1930 ο πενταετής προγραμματισμός, ενώ στη Σουηδία εφαρμόστηκε από το 1932 αντικυκλική οικονομική πο-

10 Από την αχανή βιβλιογραφία των ερμηνειών της κρίσης βλ. Bernanke (2000), Brunner (1982), Temin (1991).

11 Στην Ελλάδα προέκυψε το 1925-26 η βραχύβια δικτατορία Πάγκαλου. Στις ιδιαιτερότητες της ελληνικής περίπτωσης πρέπει να συμπεριληφθούν οι επιπτώσεις από τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 σε κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό επίπεδο.

λιτική υπό την καθοδήγηση οικονομολόγων-μελών της Σχολής της Στοκχόλμης (Lindbeck, 1975, Hansson, 1982, Uhr, 1977).

2.5 Πολεμική οικονομία και μεταπολεμικοί σχεδιασμοί

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, που ακολούθησε, υπήρξε μια από τις μεγαλύτερες τραγωδίες της Ιστορίας και —ταυτόχρονα— καταλύτης για τεράστιες αλλαγές στη γεωπολιτική και την ευρωπαϊκή οικονομία και κοινωνία. Ενώ μεγάλο μέρος της υποδομής των εμπολέμων καταστρεφόταν, η βιομηχανία εστιαζόταν ξανά στην πολεμική προσπάθεια, με αποτέλεσμα μια περίοδο έντονης βιομηχανικής δραστηριότητας και τεχνολογικών καινοτομιών. Η επιστράτευση σχεδόν του συνόλου του ανδρικού πληθυσμού των εμπολέμων οδήγησε στην οριστική και μαζική είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας, ενώ τη σύγκλιση των δυτικών δυνάμεων και της ΕΣΣΔ κατά τη διάρκεια του πολέμου ακολούθησε, μετά τη συντριβή του Άξονα, η αντιπαράθεση. Με τις συμφωνίες της Τεχεράνης και της Γιάλτας τέθηκαν οι βάσεις για τη μεταπολεμική διαίρεση της υφηλίου σε "Ανατολή" και "Δύση".

Μια από τις πρώτες επιλογές των διαφαινόμενων νικητών του πολέμου, πριν ακόμη από τη συνθηκολόγηση των δυνάμεων του Άξονα, ήταν η απόπειρα ρύθμισης του μεταπολεμικού διεθνούς νομισματικού και οικονομικού καθεστώτος. Το θεμελιώδες έγγραφο αυτής της διευθέτησης ήταν η Χάρτα του Ατλαντικού, την οποία υπέγραψαν οι Franklin D. Roosevelt και Winston Churchill στις 14 Αυγούστου 1941. Σε ό,τι αφορούσε την οικονομία, η Χάρτα ανέφερε μεταξύ άλλων ότι στη μεταπολεμική περίοδο θα έπρεπε να περιοριστούν τα εμπόδια για το ελεύθερο εμπόριο, την ελεύθερη πρόσβαση στις πρώτες ύλες και την ελεύθερη ναυσιπλοΐα.

2.6 Η διάσκεψη του Bretton Woods. Η παγκόσμια αρχιτεκτονική, 1944-1971

Τον Ιούλιο του 1944 αντιπροσωπείες των Συμμάχων συνήλθαν επί τρεις εβδομάδες στο Bretton Woods, θέρετρο στο New Hampshire των ΗΠΑ, και σχεδίασαν τη μεταπολεμική οικονομική και τραπεζική αρχιτεκτονική: αποφάσισαν την ίδρυση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (IMF) και της Διεθνούς Τράπεζας Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD, που σήμερα αποτελεί τμήμα της Παγκόσμιας Τράπεζας).[12] Υιοθέτησαν επίσης σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών έναντι του δολαρίου ΗΠΑ και μετατρεψιμότητας του συγκεκριμένου νομίσματος σε χρυσό. Συμφωνήθηκε η προάσπιση του ελεύθερου εμπορίου και το 1947 υπογράφηκε η Γενική

12 Για το σύστημα, τη λειτουργία και τις δυσμορφίες του, βλ. Eichengreen (2008), Cesarano (2006), Bordo and Eichengreen (1993).

Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT), η οποία, μερικές δεκαετίες αργότερα, το 1995, μετεξελίχθηκε στο Διεθνή Οργανισμό Εμπορίου (WTO).

Η ανασυγκρότηση των κατεστραμμένων από τον πόλεμο οικονομιών με τη βοήθεια του Σχεδίου Marshall (1948-1951), το σταθερό περιβάλλον σταθερών ισοτιμιών και μετατρεψιμότητας του δολαρίου σε χρυσό, αλλά και η αύξηση του πληθυσμού και συνεπώς της ιδιωτικής κατανάλωσης στις χώρες της "Δύσης" είχαν ως αποτέλεσμα την επίτευξη, από το 1945 έως το 1971, ενός "χρυσού τριγώνου": ανάπτυξη – σταθερότητα τιμών – (σχεδόν) πλήρης απασχόληση.

Η εν λόγω μεταπολεμική αρχιτεκτονική διήρκεσε περίπου 25 χρόνια. Οι όποιες κρίσεις προέκυψαν τότε ήταν βραχυχρόνιες κρίσεις ανταγωνιστικότητας και ισοζυγίου πληρωμών και οδήγησαν σε υποτιμήσεις στη Γαλλία το 1959 και στη Βρετανία το 1967. Ενώ η Γερμανία και η Ιαπωνία συσσώρευαν τεράστια πλεονάσματα στις τρέχουσες συναλλαγές του ισοζυγίου πληρωμών τους, οι ΗΠΑ παρουσίαζαν έλλειμμα ως συνέπεια του πολέμου στο Βιετνάμ, των αυξημένων δημόσιων δαπανών και της εκροής κεφαλαίων λόγω απώλειας εμπιστοσύνης των αγορών σχετικά με την αποφασιστικότητα της αμερικανικής κυβέρνησης να περιορίσει τα ελλείμματα. Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 ο Robert Triffin επισήμανε τους κινδύνους αυτούς, που άρχισαν να συζητούνται σε διεθνείς διασκέψεις από το 1964 και εξής.[13] Όμως δεν προέκυπταν μεταρρυθμιστικές προσπάθειες και παρατεινόταν έτσι η αβεβαιότητα για το μέλλον του διεθνούς οικονομικού συστήματος. Συνέπεια της ανασφάλειας αυτής ήταν η δραματική μείωση των αποθεμάτων των Ηνωμένων Πολιτειών σε χρυσό. Η μεταπολεμική αρχιτεκτονική είχε φθάσει σε οριακό σημείο. Τον Αύγουστο του 1971 ο τότε πρόεδρος των ΗΠΑ Richard Nixon ανακοίνωσε πάγωμα μισθών και επιβολή τελών στις εισαγωγές, ενώ κατάργησε τη μετατρεψιμότητα του δολαρίου σε χρυσό. Με την κίνηση αυτή, που αποφασίστηκε χωρίς προγενέστερη διαβούλευση με το διεθνές σύστημα, ουσιαστικά καταργήθηκε ο κανόνας δολαρίου-χρυσού και η διεθνής οικονομία εισήλθε σε μια περίοδο κυμαινόμενων ισοτιμιών.

2.7 Η πορεία της Ευρώπης προς την ενοποίηση

Μια άλλη συνέπεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και της καταστροφής που επέφερε στην ευρωπαϊκή ήπειρο (αλλά και της οικονομικής και τεχνικής βοήθειας που

13 Connell (2013). Σύμφωνα με τον Triffin, το σύστημα του Bretton Woods στηριζόταν στην παροχή ρευστότητας παγκοσμίως από τις ΗΠΑ. Αν η Αμερική σταματούσε να παράγει ελλείμματα, η ρευστότητα θα σταματούσε και, αν ανέβαινε η τιμή του χρυσού σε σχέση με το δολάριο, οι άλλες χώρες θα έπαυαν να επιθυμούν τη διακράτηση δολαρίων. Η ομάδα του Belaggio προώθησε το διάλογο περί αναπροσαρμογών, ρευστότητας και κλίματος εμπιστοσύνης. Ο Milton Friedman αναδείχθηκε σε κύριο υπερασπιστή των κυμαινόμενων ισοτιμιών, ενώ και άλλοι οικονομολόγοι προσχώρησαν στις απόψεις του και αποδέχθηκαν τις κυμαινόμενες ή γενικά μεταβαλλόμενες ισοτιμίες στην πορεία του χρόνου.

προσέφεραν μεταπολεμικά οι ΗΠΑ) ήταν η αναβίωση της ιδέας της ευρωπαϊκής ενοποίησης (Kotlowski, 2000, James, 2012). Η τελευταία, η οποία είλκε την καταγωγή της από την ίδρυση του Κινήματος της Πανευρώπης στο Μεσοπόλεμο, οδήγησε μεταπολεμικά στις εξής ευρωπαϊκές συμφωνίες:

Στην τελωνειακή ένωση BeNeLux (1944), στη Συνθήκη των Βρυξελλών (1948) και στον Οργανισμό Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας – OEEC/ΟΕΟΣ (1948). Ο OEEC, που αρχικά δημιουργήθηκε για να συντονίζει ζητήματα σχετικά με τα κεφάλαια του Σχεδίου Marshall, το 1961 μετεξελίχθηκε στον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (OECD/ΟΟΣΑ). Οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες έγιναν μέλη του ΝΑΤΟ το 1949. Την ίδια εποχή ιδρύθηκαν το Συμβούλιο της Ευρώπης (1949), η Ευρωπαϊκή Ένωση Πληρωμών (EPU, 1950), η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα-Χάλυβα (1951), η Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση (1954) και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας Euratom (1957).

Το 1957 ιδρύθηκε η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ/EEC), ενώ οι χώρες που έμειναν εκτός αυτής προχώρησαν στην ίδρυση της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ/EFTA) το 1960. Η ΕΟΚ μετεξελίχθηκε σε Ευρωπαϊκή Ένωση το 1985, μετεξέλιξη που αποτυπώθηκε στις Συνθήκες του Άμστερνταμ, της Νίκαιας και της Λισαβόνας. Μετά την ολοκλήρωση της ενιαίας εσωτερικής αγοράς το 1992 και την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ, δρομολογήθηκε η πορεία προς την Οικονομική και Νομισματική Ένωση της Ευρώπης, που κορυφώθηκε με την εισαγωγή των τραπεζογραμματίων και κερμάτων του ευρώ στις συναλλαγές την 1.1.2002.

2.8 Από τη Σμιθσόνια Συμφωνία στις κυμαινόμενες ισοτιμίες

Η κατάρρευση του συστήματος Bretton Woods ανέδειξε την ανάγκη διαμόρφωσης μιας νέας πολιτικής ισοτιμιών μεταξύ των νομισμάτων, η οποία έγινε προσπάθεια να επιτευχθεί με τη λεγόμενη "Σμιθσόνια Συμφωνία" (Smithsonian Agreement) του Δεκεμβρίου του 1971, που συνήφθη μεταξύ των χωρών της Ομάδας των 10 (το Group of Ten ή G-10 είχε σχηματιστεί το 1962 με την υπογραφή της Γενικής Συμφωνίας Δανεισμού – General Arrangement to Borrow ή GAB). Η Σμιθσόνια Συμφωνία προέβλεπε διακύμανση ±2,25% της κεντρικής ισοτιμίας κάθε νομίσματος έναντι του δολαρίου. Το ποσοστό αυτό σχημάτιζε μια "σήραγγα" (tunnel), ένα εύρος μέσα στο οποίο επιτρεπόταν να κυμανθεί ένα νόμισμα έναντι των υπολοίπων, και που θεωρητικά μπορούσε να φθάσει έως και ±9%, περιθώριο που κρίθηκε από άλλους υπερβολικά μεγάλο. Στις 10.4.1972, οι έξι χώρες-μέλη της ΕΟΚ και οι τρεις υποψήφιες για προσχώρηση (Ην. Βασίλειο, Ιρλανδία, Δανία) αποφάσισαν να περιορίσουν την επιτρεπόμενη διακύμανση στο ±2,25%. Καθιέ-

ρωσαν έτσι το περίφημο "φίδι μέσα στη σήραγγα" ("snake in the tunnel"), που αποτέλεσε την πρώτη προσπάθεια συντονισμού της συναλλαγματικής πολιτικής μεταξύ των χωρών-μελών της ΕΟΚ (και, παρεμπιπτόντως, υπήρξε το τέλος της "Ζώνης της Στερλίνας").

Ωστόσο, οι κινήσεις κεφαλαίων ήταν ακανόνιστες και η Σμιθσόνια Συμφωνία δεν μπόρεσε να μακροημερεύσει: κατέρρευσε το Μάιο του 1973, οπότε ξεκίνησε η σύγχρονη εποχή κυμαινόμενων ισοτιμιών. Παρότι το "τούνελ" κατέρρευσε το 1973 με την ελεύθερη διακύμανση του δολαρίου, το "φίδι" διατηρήθηκε, αν και με πολλά προβλήματα, έως το 1978. Οι ΗΠΑ εισήλθαν σε περίοδο στασιμοπληθωρισμού, καθώς η ενεργειακή κρίση που ξεκίνησε το 1973 επιδείνωσε σημαντικά την κατάσταση.

Το δολάριο υποτιμήθηκε σημαντικά καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, ενώ το Ην. Βασίλειο αναγκάστηκε να αποσύρει τη στερλίνα από το "φίδι" το 1972, λίγους μήνες αφότου εισήλθε, χωρίς να αποφύγει νέα υποτίμηση λίγα χρόνια αργότερα. Η ιταλική λίρα αποσύρθηκε το 1973 και η Γαλλία υποχρεώθηκε δύο φορές (1974 και 1976) να αποσύρει το φράγκο, το οποίο επανέφερε στη συνέχεια. Το 1975 οι χώρες της ΕΟΚ συμφώνησαν να υιοθετήσουν την Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα (European Unit of Account). Στις 13.3.1979, μετά από διαπραγματεύσεις περίπου δύο ετών, τέθηκε σε εφαρμογή το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα και υιοθετήθηκε η Ευρωπαϊκή Νομισματική Μονάδα (European Currency Unit, ECU), η οποία αντικατέστησε τη Λογιστική Μονάδα με ισοτιμία 1:1.[14]

2.9 Οι πετρελαϊκές κρίσεις

Το ξέσπασμα της πετρελαϊκής κρίσης το 1973 οδήγησε σε στασιμοπληθωρισμό και τις δυτικές οικονομίες στη συνειδητοποίηση ότι απαιτείται κάποιου είδους συντονισμός και πιθανόν αλλαγή μείγματος οικονομικής πολιτικής. Έτσι, το 1974 η αμερικανική κυβέρνηση συγκάλεσε άτυπη σύνοδο κορυφαίων οικονομικών παραγόντων από τις ΗΠΑ, τη Δυτική Γερμανία, την Ιαπωνία, το Ην. Βασίλειο και τη Γαλλία, που συγκρότησαν το λεγόμενο Library Group. Το 1975 η σύνθεση διευρύνθηκε με τη συμμετοχή της Ιταλίας και επισημοποιήθηκε ως Διάσκεψη Κορυφής στο Ραμπουγιέ της Γαλλίας. Έτσι σχηματίστηκε το G-6, στο οποίο κλήθηκε από το 1976 και ο Καναδάς (με αποτέλεσμα τη δημιουργία του G-7). Στην πορεία κλήθηκαν να συμμετάσχουν ο πρόεδρος της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, η Ρωσία και διάφορες άλλες χώρες. Το 2008 σχηματίστηκε το πολύ αντιπροσωπευτικότερο διεθνώς G-20, το οποίο αποφασίστηκε το 2009 να αντικαταστήσει το G-8 .

14 James (1996). Για τη σχέση του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος με το δολάριο, βλ. Giavazzi and Giovannini (1986).

2.10 Αναζήτηση διεθνούς συνεννόησης

Στην τέταρτη Διάσκεψη Κορυφής στη Βόννη το 1978, οι ηγέτες του G-8 προσπάθησαν να συντονίσουν την πολιτική τους προκειμένου να χειριστούν καλύτερα τις εν μέρει αποκλίνουσες προτεραιότητές τους. Η Γερμανία συμφωνήθηκε να ακολουθήσει πιστωτική επέκταση, ενώ η Ιταλία και η Ιαπωνία ανακοίνωσαν ότι είχαν θέσει σαφείς στόχους για πραγματική ανάπτυξη εντός του 1979. Από την άλλη πλευρά, οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, το Ην. Βασίλειο και η Γαλλία είχαν θέσει ως θεμελιώδη επιδίωξη την τιθάσευση του πληθωρισμού. Οι ΗΠΑ δεσμεύθηκαν ότι θα μειώσουν την εξάρτησή τους από το εισαγόμενο πετρέλαιο και ότι θα σχηματίσουν στρατηγικό απόθεμα πετρελαίου. Σε ό,τι αφορούσε το παγκόσμιο εμπόριο, αποφασίστηκαν η ενίσχυση των διαδικασιών της GATT, ώστε να αποφευχθεί οποιαδήποτε εξασθένηση του παγκόσμιου εμπορικού συστήματος, και η δημιουργία νέων μηχανισμών.[15]

Η απόπειρα συντονισμού αρχικά δεν ήταν ιδιαίτερα επιτυχής, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, δεδομένου ότι οι κυβερνήσεις των βιομηχανικών χωρών είχαν να αντιμετωπίσουν μια πολυδιάστατη κρίση, που περιλάμβανε υψηλές τιμές καυσίμων, υψηλό πληθωρισμό και στασιμότητα παραγωγής, καθώς και μεγάλη και επίμονη ανεργία, ενώ ταυτόχρονα αυξάνονταν τα δημόσια ελλείμματα και διευρύνονταν τα ελλείμματα του ισοζυγίου πληρωμών. Εξάλλου, η δεύτερη φάση της πετρελαϊκής κρίσης, με την έκρηξη της Ιρανικής Επανάστασης (1979), την επικράτηση στη χώρα αυτή ισλαμικού καθεστώτος και το ξέσπασμα του πολέμου Ιράν-Ιράκ (1980-1988), ώθησε τις τιμές του πετρελαίου ακόμη υψηλότερα και αποσταθεροποίησε σημαντικά τη διεθνή οικονομία, διόγκωσε επικίνδυνα τον πληθωρισμό και οδήγησε σε εγκατάλειψη των όποιων επεκτατικών προσπαθειών.

Αλλού έγιναν προσπάθειες ενίσχυσης της ζήτησης, κατά το κεϋνσιανό πρότυπο, αλλά και καθιέρωσης ελέγχου μισθών και τιμών, παρά τις αντιρρήσεις οικονομολόγων προσανατολισμένων προς τη νομισματική σταθερότητα και φιλελεύθερα πρότυπα διαχείρισης της οικονομίας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων προσεγγίσεων ήταν τα κείμενα του Paul Mc Cracken και άλλων οικονομολόγων, που τάχθηκαν το 1977 υπέρ του ελέγχου της συνολικής ζήτησης, ενώ και ο ΟΟΣΑ συνιστούσε πολιτική επεκτατικής διεξόδου από το στασιμοπληθωρισμό, με την εφαρμογή ελέγχων και αντιπληθωριστικών παρεμβάσεων.[16]

---

15 Declaration, Βόννη, 17 Ιουλίου 1978: http://www.g8.utoronto.ca/summit/1978bonn/communique.html

16 OECD (1977), No 22, και Ferguson (2010).

2.11 Αλλαγή παραδείγματος στην οικονομική πολιτική

Οι παραπάνω "κεϋνσιανές" απόψεις οδήγησαν στη διατύπωση αντιλόγου. Οι αντιπαραθέσεις μεταξύ των οικονομολόγων οδήγησαν σε ανατροπή του κυρίαρχου οικονομικού υποδείγματος, με την απόρριψη του κεϋνσιανισμού και την υιοθέτηση του λεγόμενου "νεοφιλελεύθερου" υποδείγματος: το 1979 η Margaret Thatcher αναδείχθηκε πρωθυπουργός στο Ην. Βασίλειο και το 1980 ο Ronald Reagan εκλέχθηκε πρόεδρος στις ΗΠΑ. Οι δύο συντηρητικοί ηγέτες των ισχυρότερων αγγλόφωνων κρατών υποστήριξαν σθεναρά τα οικονομικά της προσφοράς, ήρθαν σε σύγκρουση με το δημόσιο τομέα και το συνδικαλιστικό κίνημα των χωρών τους και εφάρμοσαν πολιτική απελευθέρωσης/απορρύθμισης των αγορών, εμπνεόμενοι από τις θεωρίες οικονομολόγων όπως οι Friedrich A. von Hayek και Milton Friedman, που εξέφραζαν, αντίστοιχα, την Αυστριακή Σχολή και τη Σχολή του Σικάγου. Εντούτοις, η πολιτική των δύο ηγετών δεν ήταν ταυτόσημη: η Thatcher περιόρισε σημαντικά τις δημόσιες δαπάνες, ενώ ο Reagan τις αύξησε σε σχέση με τον προκάτοχό του. Θα ήταν επίσης σκόπιμο να επισημανθεί ότι ήταν ο Jimmy Carter εκείνος που είχε διορίσει Διοικητή του Federal Reserve τον Paul Volcker, έναν κεντρικό τραπεζίτη ο οποίος, ως οπαδός του μονεταρισμού, έθεσε βασικό στόχο του τον περιορισμό του πληθωρισμού στις ΗΠΑ. Αυτό επιτεύχθηκε με την αύξηση των επιτοκίων σε διψήφια ποσοστά, καθώς και την πρόκληση έντονης ύφεσης και, σε μεταγενέστερη φάση, "εκκαθάρισης" της οικονομίας.[17] Παρόμοιοι στόχοι επιδιώχθηκαν και στο Ην. Βασίλειο.

Η πολιτική του Reagan (που αποκλήθηκε "Reaganomics") συνδύαζε τον έλεγχο της προσφοράς χρήματος και τις αυξημένες δημόσιες, αμυντικές κυρίως, δαπάνες με τον περιορισμό της κρατικής παρέμβασης στους άλλους τομείς της οικονομίας, σε συνδυασμό με τη μείωση του φόρου εισοδήματος και του φόρου επί των κεφαλαιακών κερδών. Μια παραλλαγή αυτής της πολιτικής, με σημαντική μείωση των δημόσιων δαπανών και έξοδο του κράτους από τομείς που παραδοσιακά βρίσκονταν υπό τον έλεγχό του, εφαρμόστηκε και στο Ην. Βασίλειο. Σταδιακά και άλλες χώρες του ΟΟΣΑ ακολούθησαν αυτή τη γραμμή, προσαρμοσμένη κατά περίπτωση στις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε κράτους.

Η πολιτική αυτή επηρέασε θετικά τις τιμές βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα, περιορίζοντας την άνοδό τους. Από την άλλη πλευρά, στη μεν περίπτωση της Αμερικής προκάλεσε διεύρυνση των ελλειμμάτων, στη δε περίπτωση του Ην. Βασιλείου το δραστικό περιορισμό του κράτους πρόνοιας, με συνέπεια το "δίχτυ ασφαλείας" που προστάτευε τις πιο ευπαθείς ομάδες και τους ανέργους να συρρικνωθεί δρα-

17 Volcker and Gyohten (1992), Feldstein (1994).

ματικά. Τα κέρδη των επιχειρήσεων, όμως, αυξήθηκαν σημαντικά και πολλά μέλη της "μεσαίας τάξης" μπόρεσαν να βελτιώσουν την οικονομική τους θέση, να επενδύσουν στο χρηματιστήριο και να αυξήσουν τα εισοδήματά τους.

2.12 Η αύξηση της σημασίας του χρηματοπιστωτικού τομέα

Η απελευθέρωση/απορρύθμιση των χρηματοπιστωτικών αγορών που συνόδευσε αυτές τις αλλαγές ενισχύθηκε σημαντικά στη δεκαετία του 1980, ενώ άρχισαν να προσφέρονται και νέα προϊόντα (προθεσμιακά συμβόλαια, δομημένα ομόλογα, συμβάσεις αντιστάθμισης πιστωτικού κινδύνου). Ο τριτογενής τομέας γιγαντώθηκε, κυρίως στη Wall Street της Νέας Υόρκης και στο City του Λονδίνου – αλλά και σε άλλα χρηματοπιστωτικά κέντρα, τόσο στην Ευρώπη, π.χ. Φραγκφούρτη, όσο και στην Ασία, π.χ. Χονγκ-Κονγκ, Σιγκαπούρη και αλλού. Επιθετικές εξαγορές επιχειρήσεων, συγχωνεύσεις και μόχλευση των αγορών σηματοδότησαν τη μετάβαση στη νέα εποχή. Η απασχόληση έπαυσε να θεωρείται ευθύνη του κράτους και σιγά-σιγά κυριάρχησε στον επιχειρηματικό κόσμο ένα κλίμα αισιοδοξίας, ευημερίας και εμπιστοσύνης, που επέτρεπε την ανάληψη κινδύνων σε μεγαλύτερη έκταση από ό,τι κατά το έως τότε πρόσφατο παρελθόν.

2.13 Από τη συμφωνία της Plaza έως την κρίση του 1987

Στο χώρο των διεθνών οικονομικών σχέσεων, οι πέντε ισχυρότερες χώρες του (δυτικού) κόσμου, δηλ. οι ΗΠΑ, το Ην. Βασίλειο, η Γαλλία, η Δυτική Γερμανία και η Ιαπωνία, κατέληξαν στις 22.9.1985 στη λεγόμενη Συμφωνία Plaza, δηλαδή στην υποτίμηση του δολαρίου έναντι —κυρίως— του γερμανικού μάρκου και του ιαπωνικού γιεν. Η συμφωνία αρχικά ενίσχυσε τις αμερικανικές εξαγωγές στις υπόλοιπες βιομηχανικές χώρες, αλλά στη συνέχεια αποδείχθηκε ότι η υποτίμηση του δολαρίου ήταν υπερβολική και δεν φαινόταν να υπάρχει τρόπος να ανασχεθεί από τις δυνάμεις της αγοράς. Έτσι, ενάμιση χρόνο μετά τη Συμφωνία Plaza, οι ίδιες χώρες, με την προσθήκη του Καναδά (και η Ιταλία είχε προσκληθεί, αλλά τελικά απείχε από την κύρωση), κατέληξαν στις 22.2.1987 στη λεγόμενη Συμφωνία του Λούβρου, η οποία έβαλε τέλος στον κατήφορο της ισοτιμίας του αμερικανικού νομίσματος. Η συμφωνία περιλάμβανε δεσμεύσεις των χωρών να μειώσουν τα εξωτερικά ελλείμματά τους (Γαλλία, ΗΠΑ) ή το πλεόνασμα του ισοζυγίου πληρωμών τους (Ιαπωνία), να μειώσουν τους φόρους (Ην. Βασίλειο, Γερμανία, Γαλλία), να μειώσουν τις δημόσιες δαπάνες (Γερμανία, ΗΠΑ) και να κρατήσουν χαμηλά τα επιτόκια (Ιαπωνία, ΗΠΑ).

Οι δύο αυτές συμφωνίες, βάσει των οποίων το γιεν υπερτιμήθηκε δραστικά έναντι των υπόλοιπων νομισμάτων, είχαν ως αποτέλεσμα το ιαπωνικό νόμισμα να

καταστεί ιδιαίτερα ακριβό και οδήγησαν την ιαπωνική οικονομία αρχικά σε χρηματιστηριακή και κατασκευαστική "φούσκα" και στη συνέχεια σε στασιμότητα και ύφεση, η οποία, παρά τις διακυμάνσεις της, διατηρείται μέχρι σήμερα: παρότι το φαινόμενο ουσιαστικά έχει τις ρίζες του στη Σμιθσόνια Συμφωνία (το 1971, όταν το γιεν ανατιμήθηκε από τα 360 στα 308 ανά δολάριο), ενισχύθηκε το 1987-1988 και έφθασε στο αποκορύφωμά του το 1995 (όταν το ιαπωνικό νόμισμα είχε ανατιμηθεί στα 79 γιεν ανά δολάριο).

Η εξισορρόπηση που επέτυχε η Συμφωνία του Λούβρου δοκιμάστηκε όταν οκτώ μήνες αργότερα, στις 19.10.1987, η Wall Street ξαφνικά κατέρρευσε. Η κρίση αποδόθηκε σε ποικίλους παράγοντες. Η Επιτροπή Brady την απέδωσε στην εξάρτηση από το program trading (δηλαδή από τη χρήση αυτόματων ηλεκτρονικών συστημάτων συναλλαγών). Άλλος παράγοντας που θεωρείται ότι προκάλεσε ή επέτεινε την κρίση ήταν η εφαρμογή αυστηρότερης περιοριστικής πολιτικής στις ΗΠΑ και μάλιστα με ταχύτερους ρυθμούς από ό,τι στην Ευρώπη. Ωστόσο, η δραστική παρέμβαση, με χορήγηση ρευστότητας, του προέδρου του Fed Alan Greenspan απέτρεψε τη διάχυση της κρίσης και επέτρεψε στη αμερικανική οικονομία να ανακάμψει σχετικά σύντομα.

2.14 Έναρξη και διάχυση της νέας παγκοσμιοποίησης. Η νέα παγκόσμια αρχιτεκτονική

Η δεκαετία του 1990 ξεκίνησε με μεγάλες προσδοκίες: η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού και η διάλυση της Comecon έδωσαν στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες την ευκαιρία της σταδιακής ένταξής τους στο σύστημα της ελεύθερης αγοράς, ενώ οι δυτικοευρωπαϊκές χώρες επέσπευσαν και βάθυναν το πείραμα της ενοποίησής τους. Παράλληλα, στην Αμερική η δημιουργία ζωνών ελεύθερων συναλλαγών άλλαξε τα δεδομένα, ενώ η ολοκλήρωση του Γύρου της Ουρουγουάης (1986-1994) της GATT οδήγησε στην ίδρυση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (WTO). Παράλληλα, μετά τα γεγονότα της πλατείας Τιεν Αν Μεν, η Κίνα εγκαινίασε μια περίοδο οικονομικής (αλλά όχι και πολιτικής) φιλελευθεροποίησης.

Η αποσύνθεση του λεγόμενου Ανατολικού Συνασπισμού ξεκίνησε από την Πολωνία τον Απρίλιο του 1989 και σύντομα επεκτάθηκε παντού. Η συμβολική κατεδάφιση του Τείχους του Βερολίνου έγινε στις 9.11.1989. Η Σύνοδος Κορυφής ΗΠΑ-ΕΣΣΔ στη Μάλτα (2-3 Δεκεμβρίου 1989) επισημοποίησε τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου. Η Γερμανία επανενώθηκε στις 3.10.1990, ενώ διαλύθηκαν το Σύμφωνο της Βαρσοβίας στις 1.7.1991 και η ΕΣΣΔ στις 25.12.1991. Το 1992 η Πολωνία, η Ουγγαρία και η Τσεχοσλοβακία (που διασπάστηκε το 1993) ίδρυσαν την CEFTA (Κεντροευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών) ως πρώτη προσπάθεια συντο-

νισμού των οικονομιών των πρώην σοσιαλιστικών χωρών και ως προθάλαμο ένταξής τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Το 1995 προσχώρησε σ' αυτήν και η Σλοβενία. Ενώ οι εν λόγω χώρες εντάσσονταν στην ΕΕ το 2004, άλλες ανατολικοευρωπαϊκές χώρες προσχωρούσαν το 2006 και 2007 στην CEFTA. Παράλληλα με τις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες, στην ΕΕ το 2004 εντάχθηκαν και τρεις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες της Βαλτικής (Λεττονία, Λιθουανία, Εσθονία). Οι περισσότερες από τις υπόλοιπες σοβιετικές δημοκρατίες συνέπηξαν την Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών, η οποία επιχείρησε να δημιουργήσει Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών από το 1994. Η διαδικασία μετάβασης από την κεντρικά ελεγχόμενη στην ελεύθερη οικονομία υπήρξε περισσότερο επιτυχής στις χώρες της κεντρικής-ανατολικής Ευρώπης από ό,τι στις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ.

Παράλληλα, στη Δυτική Ευρώπη οι 12 χώρες-μέλη της ΕΟΚ προχώρησαν σε μια σημαντική διαδικασία βάθυνσης της Κοινότητας, αποφασίζοντας τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και καθορίζοντας τη δομή της, η οποία αποφασίστηκε ότι θα βασίζεται σε τρεις πυλώνες (Ευρωπαϊκές Κοινότητες, Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας/ΚΕΠΠΑ, Αστυνομική και Δικαστική Συνεργασία σε Ποινικές Υποθέσεις). Η Συνθήκη του Μάαστριχτ (7.2.1992) οδήγησε στη δημιουργία του ευρώ και καθόρισε τα τέσσερα κριτήρια βάσει των οποίων κάθε χώρα-μέλος θα υιοθετούσε το νέο νόμισμα. Τα Κριτήρια του Μάαστριχτ επέβαλλαν όρια στα κρατικά ελλείμματα και το χρέος, στα ποσοστά πληθωρισμού, στα επιτόκια και στις διακυμάνσεις των τιμών συναλλάγματος. Το 1995 η ΕΕ διευρύνθηκε με την είσοδο της Αυστρίας, της Σουηδίας και της Φινλανδίας, ενώ η Νορβηγία αποφάσισε και πάλι να μην ενταχθεί. Η εξέλιξη αυτή οδήγησε στην περιθωριοποίηση της ΕΖΕΣ (Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών/EFTA) και στην υιοθέτηση (εν όψει της διεύρυνσης) της Συνθήκης του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (European Economic Area) το 1994.

Το 1994 επίσης, οι ΗΠΑ, ο Καναδάς και το Μεξικό υπέγραψαν τη συνθήκη δημιουργίας της NAFTA (Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών Βορείου Ατλαντικού), ενώ την ίδια χρονιά, στη Λατινική Αμερική, η Νότια Κοινή Αγορά (Mercosur), που ιδρύθηκε το 1991, αποφάσισε το σχηματισμό τελωνειακής ένωσης. Οι εξελίξεις αυτές έδωσαν ώθηση ώστε να διευρυνθεί το πεδίο το οποίο κάλυπταν άλλες περιφερειακές διακρατικές συμφωνίες και αυτές να προσλάβουν επιπλέον οικονομική, εμπορική ή τελωνειακή διάσταση, ενώ λειτούργησαν και ως παρότρυνση για τη δημιουργία νέων περιφερειακών ενώσεων. Ενδεικτικά αναφέρονται η CARICOM στην Καραϊβική, η CAN στην περιοχή των Άνδεων, η ASEAN στη Νοτιανατολική Ασία, η ECOWAS στη Δυτική Αφρική, η SAARC στην ινδική υποήπειρο, το GCC στην περιοχή του Κόλπου, κ.ά. Έτσι, προς το τέλος του 20ού αιώνα φαινόταν ότι το μέλλον ανήκε στις περιφερειακές οικονομικές συσπειρώσεις. Προς αυτήν την κα-

τεύθυνση έδειχνε και η εντυπωσιακή ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου, που από το 5% του παγκόσμιου ΑΕΠ το 1957 ανήλθε στο 20% το 2007.

Στο μεταξύ, ο ΟΟΣΑ, ο οποίος είχε ιδρυθεί το 1961 ως μετεξέλιξη του ΟΕΟΣ και είχε αρχίσει ήδη να διευρύνεται γεωγραφικά με την ένταξη της Ιαπωνίας το 1964 και της Αυστραλίας και της Νέας Ζηλανδίας το 1971 και το 1973 αντίστοιχα, διευρύνθηκε ακόμη περισσότερο, καθώς εντάχθηκαν στις τάξεις του το Μεξικό το 1994, οι πρώην ανατολικοευρωπαϊκές χώρες από το 1995 και μετά, αλλά και η Νότια Κορέα το 1996 (καθώς και, πιο πρόσφατα, το 2010, η Χιλή και το Ισραήλ).

Στην Άπω Ανατολή, οι δύο σημαντικότερες οικονομίες ακολουθούσαν διαφορετική πορεία: η Ιαπωνία βρισκόταν ήδη σε φάση αποπληθωρισμού και ύφεσης. Αντίθετα η Κίνα, χάρη στη νέα πολιτική που εφαρμόστηκε, εισήλθε σε φάση δυναμικής επέκτασης, με διψήφιους ρυθμούς ανάπτυξης και σημαντικές εισροές συναλλάγματος λόγω των ιδιαίτερα αυξημένων εξαγωγών και ξένων άμεσων επενδύσεων. Η ηγεσία του Κινεζικού Κομμουνιστικού Κόμματος θεσμοθέτησε τη νέα πολιτική, με την υιοθέτηση από το 16ο Συνέδριο (2002) της θεωρίας των τριών αντιπροσωπεύσεων, βάσει της οποίας έγιναν δεκτοί ως μέλη του Κόμματος ιδιώτες επιχειρηματίες. Η Κίνα το 2001 έγινε δεκτή στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου, στον οποίο εντάχθηκε ως πλήρες μέλος το 2002. Έκτοτε διαθέτει μεγάλα πλεονάσματα στο ισοζύγιό της, κρατά την ισοτιμία του γιουάν με το δολάριο σταθερή και προσελκύει πολλές επενδύσεις από χώρες του ΟΟΣΑ. Τα συναλλαγματικά της αποθέματα ανακυκλώνονται στην παγκόσμια αγορά μέσω της αγοράς κρατικών ομολόγων των ΗΠΑ.

Στην ίδια γεωγραφική ζώνη, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, τέσσερεις χώρες αναδείχθηκαν σε δυναμικές αναδυόμενες οικονομίες, τις λεγόμενες "ασιατικές τίγρεις": Νότια Κορέα, Ταϊβάν, Σιγκαπούρη και Χονγκ Κονγκ (το οποίο το 1997 ενσωματώθηκε στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας). Άλλες τέσσερεις χώρες είδαν την οικονομία τους να αναπτύσσεται ραγδαία: Ινδονησία, Μαλαισία, Φιλιππίνες και Ταϋλάνδη – αυτές αποκλήθηκαν "μικρές τίγρεις". Η Ινδία και η Βραζιλία έκαναν στροφή στην οικονομική τους πολιτική, φιλελευθεροποίησαν τις οικονομίες τους και γνώρισαν υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Το ίδιο συνέβη και με την Τουρκία μετά το 2002.

2.15 Η άνοδος της αμερικανικής οικονομίας στη δεκαετία του 1990

Η παγκόσμια οικονομία αναπτύχθηκε αρχικά με αργούς και στη συνέχεια με ταχύτερους ρυθμούς καθ' όλη τη δεκαετία του 1990. Η εξέλιξη αυτή αρχικά αποδόθηκε στην επιτυχία του μονεταρισμού και της απελευθέρωσης/απορρύθμισης της αγοράς. Στις ΗΠΑ, μετά την ανάδειξη του Bill Clinton στην προεδρία το 1992, τα

Reaganomics έδωσαν τη θέση τους στα Clintonomics, δηλ. στην περιοριστική δημοσιονομική και επεκτατική νομισματική πολιτική. Η πολιτική αυτή, την οποία ο καθηγητής και υπουργός Larry Summers ανήγαγε σε θεωρητικό υπόδειγμα με την ονομασία "stimulative austerity", απέβλεπε σε οικονομική μεγέθυνση μέσω της μείωσης των δημόσιων ελλειμμάτων και των επιτοκίων (Summers, 1991). Η θητεία του Clinton στο Λευκό Οίκο από το 1994 έως το 2001 σηματοδοτεί μια από τις πιο σημαντικές περιόδους ανάπτυξης της νεότερης αμερικανικής ιστορίας: το ΑΕΠ των ΗΠΑ αυξήθηκε περίπου κατά 30%, η ανεργία μειώθηκε στο χαμηλότερο επίπεδο της 40ετίας, ο πληθωρισμός τιθασεύθηκε και το χρηματιστήριο γνώρισε πρωτοφανή άνθηση, με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας νέας τάξης μικρομεσαίων επενδυτών, που απέκτησαν μεγάλη προσωπική περιουσία. Ο πλούτος, εντούτοις, δεν διανεμήθηκε ομοιόμορφα.

Η ακολουθούμενη από τον Clinton πολιτική δεν απείχε από τις προτάσεις της περίφημης Jobs Study του OECD (1994), η οποία, ανασκοπώντας την ακολουθούμενη από το 1980 πολιτική, συνιστούσε η μακροοικονομική πολιτική να στοχεύει στη μείωση της ανεργίας μέσω της ενίσχυσης της προσφοράς και έτσι να συμβάλλει στη διαμόρφωση ενός πλαισίου που θα βασιζόταν σε "υγιείς" δημοσιονομικές πρακτικές και σε συναλλαγματική σταθερότητα, ώστε να εξασφαλίζεται ότι η οικονομική ανάπτυξη και η αύξηση της απασχόλησης θα είναι βιώσιμες. Οι επιμέρους προτάσεις της Jobs Study περιλάμβαναν ενίσχυση της δημιουργίας και διάχυσης τεχνογνωσίας, αύξηση της ευελιξίας της εργασίας σε ό,τι αφορούσε ωράρια, μισθούς και συνολικό εργασιακό κόστος, βελτίωση του επιχειρηματικού κλίματος, μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού συστήματος και του συστήματος παροχής επιδομάτων ανεργίας, βελτίωση και ενίσχυση της εξειδίκευσης και των δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού, αναδιοργάνωση/εκσυγχρονισμό του φορολογικού συστήματος και του τρόπου χρηματοδότησης των επιχειρήσεων.

2.16 Η νομισματική πολιτική στην εποχή της παγκοσμιοποίησης

Και στον ακαδημαϊκό χώρο την ίδια εποχή η έρευνα εστιάζεται στη μελέτη του ισοζυγίου πληρωμών ως μηχανισμού εξισορρόπησης των αποταμιεύσεων και των επενδύσεων σε παγκόσμια κλίμακα και στη νομισματική πολιτική γενικότερα. Η αξιοπιστία της πολιτικής και η προβλεψιμότητά της σύμφωνα με τη θεωρία των ορθολογικών προσδοκιών οδηγούσαν κατά τη νέα αυτή αντίληψη τις αγορές σε μεγέθυνση και ευημερία. Μόνο μεγάλες διαταραχές δικαιολογούσαν, κατά την άποψη αυτή, πρόσκαιρες αποκλίσεις από τις παραπάνω αρχές.

Ένας παράγοντας συνέχειας στην ακολουθούμενη νομισματική πολιτική των ΗΠΑ καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαπενταετίας Reagan-Bush-Clinton-Bush ήταν ο

Διοικητής του Federal Reserve Allan Greenspan, που διορίστηκε τον Αύγουστο του 1987 και του οποίου η θητεία ανανεώθηκε τέσσερεις φορές και έληξε τελικά τον Ιανουάριο του 2006.

Παγκοσμίως εκείνη την εποχή η νομισματική πολιτική χαρακτηριζόταν από την τήρηση κανόνων και τη δυνατότητά της να θεωρείται από τους οικονομικούς παράγοντες ως μη μεταβαλλόμενη. Αναφερόταν σε μέσο και μακρό χρονικό ορίζοντα και στόχευε στη νομισματική σταθερότητα. Ο κανόνας του Taylor, ιδιαίτερα δημοφιλής την περίοδο 1987-1992, συνέβαλε να διαδοθεί η αντίληψη ότι για κάθε μονάδα ανόδου των τιμών τα επιτόκια όφειλαν να αυξάνονται λίγο περισσότερο.[18] Την ίδια εποχή συζητήθηκε το ζήτημα της πλήρους ανεξαρτησίας των κεντρικών τραπεζών. Το προεξοφλητικό επιτόκιο, μαζί με μια επικοινωνιακή πολιτική δημόσιας επιβεβαίωσης των προσδοκιών της αγοράς, αναδείχθηκαν από τον Jean-Claude Trichet ως η βασική αρχή άσκησης νομισματικής πολιτικής στην Ευρώπη.

Οι χρηματοπιστωτικές αγορές θεωρούνταν, κατά την ίδια αντίληψη, αποδοτικές και ικανές να κατανέμουν με άριστο τρόπο τους κινδύνους εναλλακτικών χρηματοπιστωτικών ενεργειών.[19] Συμπληρωματική προς τη νομισματική ήταν η διαρθρωτική πολιτική. Αυτή εξασφάλιζε αντοχές σε διαταραχές, με παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας, με ειδικότερο στόχο να ενισχυθούν η παραγωγικότητα και η κινητικότητα της εργασίας. Η πολιτική υπέρ της ανάπτυξης του ανθρώπινου κεφαλαίου, της μετεκπαίδευσης και της αποχής από ρυθμίσεις ήταν ο κανόνας. Η δημοσιονομική πολιτική, τέλος, είχε ως στόχο χαμηλά ελλείμματα και δημόσιο χρέος. Οι αυτόματοι σταθεροποιητές και γενικά οι κανόνες ήταν προτιμότεροι από τις "διακριτικές" (δηλ. κατά περίπτωση) παρεμβάσεις.[20]

Η θητεία του Alan Greenspan θεωρήθηκε στην εποχή της ιδιαίτερα επιτυχής, αλλά μετά το 2008 έγινε αντικείμενο σφοδρότατης κριτικής, ιδίως σε ό,τι αφορούσε την πολιτική απελευθέρωσης/απορρύθμισης των αγορών και μείωσης της εποπτείας στον τραπεζικό τομέα και στο χρηματιστήριο, αλλά και την εφαρμογή διεθνών και εθνικών λογιστικών προτύπων και κανόνων διαφάνειας. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου σχηματίστηκαν διεθνείς μη κυβερνητικές οργανώσεις, όπως η Διεθνής Διαφάνεια το 1993, με στόχο την επίτευξη μεγαλύτερης διαφάνειας στις διεθνείς και εθνικές συναλλαγές και την καταπολέμηση της διαφθοράς. Η κριτική αυτή δεν ήταν αβάσιμη: μεγάλο μέρος από τις κρίσεις και τα εταιρικά λογιστικά σκάνδαλα που ακολούθησαν οφείλονταν στην έλλειψη κανόνων εποπτείας ή/και στην πλημμελή εφαρμογή τους.

---

18 Koenig et al. (2012).

19 Κριτική της αντίληψης αυτής βλ. στο Rajan (2010).

20 Greenspan (2008).

2.17 Αναταράξεις και κρίσεις

Ενώ η NAFTA συνέβαλε στην κρίση του πέσο στο Μεξικό το 1994, τρία χρόνια αργότερα η δυναμική επέκταση της Άπω Ανατολής ανακόπηκε με την κατάρρευση του μπαχτ στην Ταϋλάνδη τον Ιούλιο του 1997. Η κρίση σύντομα επεκτάθηκε στην Ινδονησία και τη Νότια Κορέα, ενώ επλήγησαν επίσης σημαντικά η Μαλαισία, οι Φιλιππίνες, η Σιγκαπούρη, το Λάος και το Χονγκ Κονγκ. Συνέπεια της κρίσης στις χώρες αυτές ήταν η παρέμβαση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, το οποίο συνέταξε προγράμματα διάσωσής τους, που συνοδεύονταν από αυστηρά μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής. Η ασιατική κρίση έπληξε περαιτέρω σοβαρά την ιαπωνική οικονομία. Ακολούθησαν το 1998 η ρωσική δημοσιονομική κρίση και το 1999-2002 η κρίση της Αργεντινής, η οποία είχε αποτέλεσμα την αποσύνδεση του πέσο από το αμερικανικό δολάριο. Μείζονα κρίση έζησε και η Τουρκία την ίδια χρονιά.

Οι ευρωπαϊκές οικονομίες, οι οποίες, μετά την κρίση του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος το 1992 – που έπληξε κυρίως το Ην. Βασίλειο, τη Σουηδία και τη Φινλανδία – προσάρμοζαν τη νομισματική τους πολιτική στις εκάστοτε νέες συνθήκες, προετοιμάζονταν για την επόμενη φάση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ), η οποία ξεκίνησε την 1.1.1999 και ολοκληρώθηκε την 1.1.2002 με την εισαγωγή του ευρώ σε φυσική μορφή. Με τις συμφωνίες της Βασιλείας Ι και ΙΙ τέθηκαν οι βάσεις συντονισμού και συνεργασίας των τραπεζικών συστημάτων (σε παγκόσμιο επίπεδο και, βεβαίως, και αυτών της Ευρώπης).[21]

Στη Δύση, η περίοδος ανάπτυξης γνώρισε τα όριά της με το "σκάσιμο", το Μάρτιο του 2000, της "φούσκας" των εταιριών πληροφορικής (dot com bubble) στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης, ενώ είχε προηγηθεί και ένας σύντομος πανικός σχετικά με το λεγόμενο "ιό της χιλιετίας". Το πρόβλημα αυτό αντιμετωπίστηκε τελικά με αποτελεσματικότητα και χωρίς να προκύψει κάποια δυσμενής επίπτωση, αλλά —σε συνδυασμό με την παλαιότερη κρίση λόγω της ευρύτατης χρήσης του program trading— αποκάλυψε σε όλους την έκταση της εξάρτησης της σύγχρονης οικονομίας από την πληροφορική.

Η χρηματιστηριακή κρίση των dot com είχε ωθήσει πολλούς επενδυτές στην κτηματαγορά σε αναζήτηση υψηλών αποδόσεων, με συνέπεια η αγορά ακινήτων να βιώσει με τη σειρά της μια σημαντική "φούσκα", τόσο στις ΗΠΑ όσο και στις χώρες του μεσογειακού νότου. Στις ΗΠΑ, πολλές τράπεζες προσέφεραν δάνεια σε δανειολήπτες υψηλού κινδύνου, με αποτέλεσμα, όταν η "φούσκα" έσκασε το 2008, αυτές να βρεθούν με τεράστιες επισφάλειες και μεγάλο αριθμό μη εξυπηρετούμενων δανείων.

---

21 De Grauwe (2007) και Maes (2002). Μετά την κρίση του 2008 ακολούθησε η Βασιλεία ΙΙΙ.

Παράλληλα με τις χρηματοοικονομικές εξελίξεις, η παγκοσμιοποίηση έθεσε σε κίνηση το εργατικό δυναμικό, που, μεταναστεύοντας, μείωσε το κόστος εργασίας διεθνώς. Η παράλληλη ύπαρξη φθηνών πρώτων υλών και ειδών διατροφής και ένδυσης κρατούσε σχετικά χαμηλό τον πληθωρισμό και διαφύλασσε την αξία του χρήματος στην Ευρώπη, όπου —υπό άλλες συνθήκες— τα επιτόκια θα είχαν αυξηθεί. Κάπως έτσι ξεκίνησε μια υπερβολική μόχλευση και ανάληψη κινδύνου σε αγορές χρήματος, που είχε ως αποτέλεσμα όλες αυτές τις διαταραχές που προαναφέρθηκαν. Αυτές ήταν κρίσεις όχι τόσο λόγω μακροοικονομικών ανισορροπιών, αλλά λόγω εισαγωγής καινοτόμων προϊόντων και της πρακτικής των επενδυτικών εταιριών αντιστάθμισης κινδύνου (hedge funds) και των επενδυτικών τραπεζών. Επιτρεπόμενες από το νομικό πλαίσιο ενέργειες, όπως η μεταφορά ενεργητικού σε εταιρίες ειδικού σκοπού (special purpose vehicles) και η συσκότιση και (σε ορισμένες περιπτώσεις) παραπληροφόρηση των επενδυτών, οδήγησαν πολλούς κατόχους κεφαλαίων όχι σε παραγωγικές επενδύσεις, αλλά σε βραχυπρόθεσμες χρηματικές τοποθετήσεις υψηλής απόδοσης και κινδύνου.

Τελικά, μια σειρά από κρίσεις, π.χ. Long-Term Capital Management (1998), Enron/Arthur Andersen (2001), MCI-WorldCom (2002), subprime mortgage crisis (2007), Lehman Brothers (2008), κ.ά., που συνοδεύθηκαν από αντίστοιχες κρίσεις όπως BCCI (1991), Barings (1995), Fortis (2010) κ.ά., αποκάλυψαν τα προβλήματα που είχαν προκύψει κατά την προηγούμενη περίοδο απελευθέρωσης/απορρύθμισης των αγορών.

2.18 Η κρίση του 2008 και οι προοπτικές για το μέλλον

Η τραπεζική κρίση του 2007 στο Ην. Βασίλειο (Northern Rock, Royal Bank of Scotland) οδήγησε σε κρίση στην αμερικανική αγορά ενυπόθηκων δανείων υψηλού κινδύνου, στη χρεοκοπία της Lehman Brothers το Σεπτέμβριο του 2008 και στη διάχυση της κρίσης σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες: η Λεττονία ζήτησε τη βοήθεια της διεθνούς κοινότητας ήδη το Φεβρουάριο του 2008, η Ισλανδία το Σεπτέμβριο του 2008 και η Ουγγαρία τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, η Σερβία τον Ιανουάριο και το Μάρτιο του 2009, η Ρουμανία επίσης το Μάρτιο του 2009, η Ελλάδα στις 23 Απριλίου 2010, η Ιρλανδία το Νοέμβριο του 2010, η Πορτογαλία το Μάιο του 2011 και η Ελλάδα ξανά το Μάρτιο του ίδιου έτους. Η κρίση χρέους κινδύνευε να επεκταθεί και σε άλλες χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας, καθώς και στην υπόλοιπη υδρόγειο. Αντιμέτωπες με την επέκταση και τη βάθυνση της κρίσης, αρκετές χώρες (σε επίπεδο κοινωνίας, αλλά και σε επίπεδο κυβερνήσεων) απέδωσαν αρχικά μέρος της ευθύνης στην απελευθέρωση/απορρύθμιση των αγορών και στη διεύρυνση του παγκόσμιου εμπορίου, με συνέπεια η τάση

που είχε εκδηλωθεί κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 προς περιφερειακές ζώνες ελεύθερου εμπορίου και τελωνειακές ενώσεις να κινδυνεύει να αντιστραφεί. Σύντομα, όμως, αποδείχθηκε ότι οι αναδυόμενες οικονομίες δεν επιθυμούσαν την αμφισβήτηση του προτύπου ανάπτυξής τους και την επιστροφή σε μια πιο προστατευτική παγκόσμια οικονομία.

Πώς θα ξεπεραστεί η παρούσα κατάσταση, όπου επιδιώκεται η υπέρβαση της κρίσης του 2008 με την εφαρμογή πολιτικής λιτότητας;[22] Ως γνωστόν, στις αναπτυγμένες οικονομίες ακολουθείται η πολιτική της ποσοτικής χαλάρωσης (quantitative easing), με αγορές ομολόγων του Δημοσίου με νεοεκδιδόμενο χρήμα σε συνδυασμό με την παροχή ενδείξεων σχετικά με τη μελλοντική κατεύθυνση της νομισματικής πολιτικής (forward guidance). Πρακτικά ακολουθείται πολιτική μηδενικών επιτοκίων, προκειμένου να επιτευχθεί το μείγμα στόχων-κριτηρίων που επιζητείται από τις κυβερνήσεις. Σε άλλες οικονομίες, που βιώνουν μεγάλες μακροοικονομικές ανισορροπίες, συνιστάται πολιτική λιτότητας. Η παρεχόμενη σε αυτές διεθνής βοήθεια συνοδεύεται από υποχρεώσεις εσωτερικών μεταρρυθμίσεων, που εκπληρώνονται με διαφορετικούς ρυθμούς από τις χώρες-αποδέκτες. Υπάρχει μεγάλη αβεβαιότητα σχετικά με το πώς επιδρούν τα μέσα οικονομικής πολιτικής στις συνθήκες, μετά από μια τόσο μεγάλη διαταραχή όπως εκείνη του 2008. Οι διεθνείς οργανισμοί συνιστούν, υπό τις συνθήκες αυτές, τις παραδοσιακές συνταγές: ισορροπία των δημόσιων οικονομικών, ενίσχυση της προσφοράς και νομισματική σταθερότητα. Οι κεντρικές τράπεζες καλούνται να υπηρετήσουν το σκοπό αυτό.

3. Η ελληνική ιστορική εξέλιξη. Τα σημαντικότερα πολιτικοοικονομικά γεγονότα, 1928-2008

3.1 Η σταθεροποίηση της δραχμής, 1928

Η νομισματική αναστάτωση που προκλήθηκε στην Ελλάδα ως αποτέλεσμα της Μικρασιατικής Καταστροφής και η ανάγκη άσκησης κοινωνικής πολιτικής έθεσαν στις κυβερνήσεις του Μεσοπολέμου πρωτόγνωρα διλήμματα. Οι μεγάλες ανάγκες της ελληνικής οικονομίας σε δανειακά κεφάλαια, πέραν αυτών που είχε λάβει έως το 1927, οδήγησαν τη χώρα να καταφύγει, το Μάρτιο του 1927, στη Δημοσιονομική Επιτροπή της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ), ζητώντας την εγγύησή της για την πα-

22 Για την προβληματική αυτή, βλ. Price (2010). Για την κατάσταση που διαμορφώνεται στη Ελλάδα από τις αρχές του 21ου αιώνα, βλ. Manessiotis and Reischauer (2001). Για το πρόβλημα του πληθωρισμού σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης, βλ. Pain et al. (2006).

ροχή νέου δανείου. Η ΚτΕ απέστειλε τετραμελή επιτροπή υπό τον Joseph Avenol για τη μελέτη της οικονομικής κατάστασης της χώρας, η οποία δημοσίευσε τα πορίσματά της το Μάιο του ίδιου έτους. Σύμφωνα με τα συμπεράσματά της, βασική προϋπόθεση για τη χορήγηση του δανείου ήταν η μεταρρύθμιση του ελληνικού τραπεζικού συστήματος. Ιδιαίτερη μνεία γινόταν στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, η οποία ασκούσε τότε —παράλληλα με το εκδοτικό προνόμιο— και εμπορικές τραπεζικές δραστηριότητες, με αποτέλεσμα να συγχέονται οι δύο λειτουργίες και να δημιουργούνται σοβαρά προβλήματα ως προς τη διαχείριση της νομισματικής κυκλοφορίας. Η επιτροπή πρότεινε η Εθνική να περιοριστεί στις αρμοδιότητες της κεντρικής τράπεζας, η Εθνική όμως αντιτάχθηκε στο σχέδιο. Υπό την πίεση των γεγονότων, δέχθηκε στη συνέχεια να παραιτηθεί από το εκδοτικό προνόμιο και να το παραχωρήσει σε μια νέα εκδοτική τράπεζα.

Έτσι, στις 15 Σεπτεμβρίου 1927 υπογράφηκε το Πρωτόκολλο της Γενεύης, με το οποίο ιδρύθηκε η Τράπεζα της Ελλάδος (ΤτΕ) και συμφωνήθηκε η παροχή δανείου 9 εκατ. στερλινών στη χώρα. Στις 7 Δεκεμβρίου κυρώθηκαν τα νομοθετικά διατάγματα, τα οποία αφορούσαν το καταστατικό της ΤτΕ, το Πρωτόκολλο της Γενεύης, καθώς και την παραίτηση της Εθνικής από το εκδοτικό προνόμιο, το οποίο περιήλθε στην ΤτΕ. Με την ίδρυση της ΤτΕ, η Ελλάδα εναρμονίστηκε με τα διεθνώς κρατούντα την εποχή εκείνη στον τομέα της διαχείρισης της νομισματικής πολιτικής, ενώ με την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος και, αργότερα, της Κτηματικής Τράπεζας εμφανίστηκαν στον ελληνικό χώρο δύο εξειδικευμένα τραπεζικά ιδρύματα, που ανέλαβαν ειδικά καθήκοντα στον τραπεζικό τομέα της χώρας.

Παράλληλα, εγκαταλείφθηκε ο διμεταλλισμός (που ίσχυε τυπικά από το 1868 με τη συμμετοχή της Ελλάδος στη Λατινική Νομισματική Ένωση), εισήχθη ο κανόνας συναλλάγματος-χρυσού και διαμορφώθηκε η μετατρεψιμότητα της δραχμής μέσω της σύνδεσής της με τη στερλίνα στο 1/15 της προπολεμικής της αξίας, δηλ. στις 375 δρχ./λίρα.

3.2 Ίδρυση και πρώτα βήματα της Τράπεζας της Ελλάδος (1928-1932)

Η νέα εκδοτική τράπεζα ξεκίνησε τη δραστηριότητά της στις 14 Μαΐου 1928, αναλαμβάνοντας τα στοιχεία του ενεργητικού της Εθνικής που σχετίζονταν με το εκδοτικό προνόμιο, μετά από έντονες αντιπαραθέσεις σχετικά με το ύψος του καλύμματος σε χρυσό που έπρεπε να μεταβιβαστεί στην ΤτΕ. Πρώτος Διοικητής της ανέλαβε ο Αλέξανδρος Διομήδης, έως τότε Διοικητής της Εθνικής, και Υποδιοικητής ο Εμμανουήλ Τσουδερός. Το κατεξοχήν μέσο παρέμβασης της ΤτΕ στην οικονομία, τουλάχιστον μέχρι το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ήταν το προεξοφλητικό επιτόκιο και, δευτερευόντως, το ποσοστό υποχρεωτικών καταθέσεων. Σε πρώτη φάση ήταν πολύ δύσκολο να αντιμε-

τωπιστεί με τη χρήση του προεξοφλητικού επιτοκίου η δεσπόζουσα χρηματοοικονομική ισχύς της Εθνικής, στην πορεία όμως, υπό τις επιπτώσεις της κρίσης και την πίεση της συγκυρίας, η ΤτΕ έγινε διαμορφωτής της νομισματικής πολιτικής στην Ελλάδα.

3.3 Η εκτέλεση των παραγωγικών έργων

Τα λεγόμενα "παραγωγικά έργα" είχαν δρομολογηθεί ήδη επί Πάγκαλου, αλλά η εκτέλεσή τους επιταχύνθηκε μετά το 1928, χάρη στη δράση της κυβέρνησης Βενιζέλου. Επρόκειτο για έργα υποδομών συνδεδεμένα και με την ανάγκη αποκατάστασης των προσφύγων. Περιλάμβαναν: (α) τα έργα στην πεδιάδα της Θεσσαλονίκης, (β) τα έργα στην πεδιάδα Σερρών-Δράμας, (γ) τα έργα Ηπείρου, Κρήτης και Βοιωτικού Κηφισού και (δ) έργα οδοποιίας σε ολόκληρη τη χώρα. Τα έργα αυτά χρηματοδοτήθηκαν από το Ελληνικό Δημόσιο και από ιδιωτικά δανειακά κεφάλαια. Το ύψος της δαπάνης ανερχόταν, σύμφωνα με εκτίμηση, στο 10% του εθνικού εισοδήματος της χώρας.[23] Τα έργα αυτά έτυχαν έντονης προβολής στον Τύπο και έδωσαν την ευκαιρία στο Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδος (1932) να κάνει αισθητή την παρέμβασή του στην κοινωνία.

Οι δύο βασικές απόψεις που διατυπώθηκαν τότε για τα παραγωγικά έργα μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: η πρώτη άποψη κατέκρινε τα έργα, επειδή οι όροι εκτέλεσής τους δεν αποτέλεσαν αντικείμενο διαπραγμάτευσης, δεν είχαν εξευρεθεί τα χρηματικά ποσά για την εκτέλεση του συνόλου των έργων και η ταυτόχρονη προώθηση πολλών δημόσιων έργων σε μια χώρα που χαρακτηριζόταν από πλημμελή προγραμματισμό και ανεπαρκή εποπτεία εκτέλεσής τους επιβάρυνε υπέρμετρα την ιδιωτική οικονομία. Πράγματι, η μαζική ζήτηση δανειακών κεφαλαίων από πλευράς του Δημοσίου εκτόπιζε τους Έλληνες κεφαλαιούχους, αυξάνοντας παράλληλα το κόστος του χρήματος για τους τελευταίους. Η άλλη άποψη θεωρούσε ότι τα παραγωγικά έργα όχι μόνο βελτίωναν τις εγχώριες παραγωγικές δομές, αλλά και προσέφεραν τη δυνατότητα αύξησης των καλλιεργούμενων εδαφών στη Βόρεια Ελλάδα χάρη και στην εκεί εγκατάσταση προσφύγων, καθιστώντας έτσι εφικτή την αύξηση της γεωργικής παραγωγής και, συνακόλουθα, τη μείωση της ελλειμματικότητας του ισοζυγίου πληρωμών της χώρας. Παράλληλα, με τα έργα αυτά αντιμετωπίζονταν αφενός το πρόβλημα της ανεργίας και αφετέρου οι πλημμύρες και η ελονοσία, που μάστιζαν τις περιοχές εκτέλεσης των έργων. Η Τράπεζα της Ελλάδος, αντιλαμβανόμενη τη σημασία των παραγωγικών έργων, στάθηκε αρωγός στην προσπάθεια ολοκλήρωσής τους, όταν —λόγω της κρίσης που ακολούθησε— αυτή δεν ήταν πλέον αυτονόητη.

---

23 Ευελπίδης (1950).

3.4 Η διαχείριση της εξελισσόμενης κρίσης

Η έναρξη της λειτουργίας της ΤτΕ συνέπεσε με μια δύσκολη, εγχώρια και διεθνή, οικονομική συγκυρία. Η χρηματιστηριακή κρίση του Οκτωβρίου του 1929 στη Νέα Υόρκη και η παγκόσμια ύφεση που ακολούθησε δημιούργησαν κλίμα ανασφάλειας στην εγχώρια τραπεζική αγορά και έθεσαν σε δοκιμασία την πολιτική της νομισματικής σταθεροποίησης. Η αναστολή ισχύος του κανόνα χρυσού από το Ην. Βασίλειο το Σεπτέμβριο του 1931 έθεσε εν αμφιβόλω τη μετατρεψιμότητα της δραχμής σε χρυσό. Η συνεχιζόμενη διαρροή του συναλλαγματικού αποθέματος της ΤτΕ ανάγκασε το κράτος να λάβει μέτρα προστασίας του εθνικού νομίσματος για να αποφύγει την ολική κατάρρευση του νομισματικού συστήματος.[24] Τον Απρίλιο του 1932 εγκαταλείφθηκε η σύνδεση της δραχμής με το χρυσό, ενώ η Διοίκηση της ΤτΕ αποφάσισε να συνδέσει τη δραχμή με το δολάριο. Επίσης, εισήχθησαν ποσοτικοί περιορισμοί στις εισαγωγές και ανεστάλησαν μέχρι το 1935 οι πληρωμές τοκοχρεολυσίων προς το εξωτερικό. Ακόμη, δραχμοποιήθηκαν οι καταθέσεις σε συνάλλαγμα, σε αξία χαμηλότερη αυτής που ίσχυε στην αγορά. Με τις ενέργειες αυτές αποφεύχθηκαν τα χειρότερα, ιδίως η πιθανότητα τραπεζικής κρίσης στη χώρα. Ο Αλέξανδρος Διομήδης παραιτήθηκε στις 28 Σεπτεμβρίου 1931 μετά από διαφωνίες που είχε με τον πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο και τη θέση του κατέλαβε ο μέχρι τότε Υποδιοικητής Εμμανουήλ Τσουδερός.

3.5 Η διαχείριση της πτώχευσης

Τα μέτρα της κυβέρνησης Βενιζέλου βοήθησαν έως το 1935 να συγκρατηθούν τα δημοσιονομικά και εμπορικά ελλείμματα και να σταθεροποιηθεί η δραχμή, με συνέπεια τη σταδιακή αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των αγορών και την αύξηση του αποθέματος της ΤτΕ σε χρυσό και συνάλλαγμα. Με την πτώχευση του Ελληνικού Δημοσίου, η ΤτΕ ανέλαβε σταθεροποιητικό ρόλο, προσαρμόζοντας τις πιστώσεις της στην αντίστοιχη ζήτηση, σύμφωνα με την πορεία της οικονομικής συγκυρίας. Στόχοι της ήταν ο έλεγχος και η τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας υπό καθεστώς αντιπληθωρισμού, η πιστοδότηση της οικονομίας και ο έλεγχος του συναλλάγματος. Η ΤτΕ, στηριζόμενη στην απόφαση της 29ης Ιουνίου 1932 "περί δραχμοποίησης των εις χρυσόν οφειλών του Δημοσίου", έλεγξε τη νομισματική κυκλοφορία, μείωσε σταδιακά το κόστος του χρήματος και χαμήλωσε το προεξοφλητικό επιτόκιο, ενώ εκμεταλλεύθηκε την ευνοϊκή συγκυρία που δημιούργησε η υποτίμηση του δολαρίου το 1933 και αύξησε τα συναλλαγματικά της

24 ΤτΕ (2009).

αποθέματα. Από τον Ιούνιο του 1933 έως το 1936, η δραχμή συνδέθηκε, μέσω του ελβετικού φράγκου, με το Συνασπισμό Χρυσού (Gold Bloc). Στη συνέχεια η ΤτΕ επανασύνδεσε τη δραχμή με τη στερλίνα. Η προσωρινή κρίση, που εκδηλώθηκε με μαζική ανάληψη τραπεζικών καταθέσεων τον Αύγουστο του 1939, αντιμετωπίστηκε με επιτυχία.

Με τη σώφρονα πολιτική που ασκούσε την περίοδο αυτή, η ΤτΕ αποκτούσε όλο και κεντρικότερο ρόλο στην εθνική οικονομία, εκτοπίζοντας αργά αλλά σταθερά την Εθνική. Η Τράπεζα ανέλαβε σταδιακά τις εισπράξεις και τις πληρωμές για λογαριασμό του Δημοσίου, καθώς και την ευθύνη για την εφαρμογή της συναλλαγματικής πολιτικής. Επίσης, κάλυπτε με δάνεια πιστωτικές ανάγκες του Δημοσίου, ενώ από το 1933 τής ανατέθηκε η διαχείριση της εξυπηρέτησης του εξωτερικού δημόσιου χρέους. Άλλωστε, η Τράπεζα της Ελλάδος είχε το αποκλειστικό δικαίωμα να δανείζεται σε συνάλλαγμα (από το εξωτερικό) για λογαριασμό του Δημοσίου. Τέλος, συνέβαλε στην οργάνωση και τον εκσυγχρονισμό του τραπεζικού συστήματος με τη δημιουργία των γραφείων συμψηφισμού, τη λειτουργία του μέτρου των υποχρεωτικών ταμειακών διαθεσίμων και τη συνεργασία με τράπεζες από την αλλοδαπή. Το 1938 Διοικητής ανέλαβε ο έως τότε Υποδιοικητής Κυριάκος Βαρβαρέσος, λόγω της παραίτησης του Εμμανουήλ Τσουδερού.

3.6 Η προστασία της εγχώριας παραγωγής και το δασμολόγιο του 1935

Σταδιακά η χώρα στρεφόταν προς τον προστατευτισμό, όπως έκαναν όλες οι χώρες του κόσμου την εποχή εκείνη. Η στροφή έγινε εντονότερη μετά την αποτυχία της διεθνούς συνδιάσκεψης του Λονδίνου το 1933 (Clavin, 1991). Αρχικά υπογράφηκαν συμφωνίες συμψηφιστικού εμπορίου με σειρά χωρών και το 1935 τέθηκε σε ισχύ νέο δασμολόγιο, με το οποίο τα εμπορεύματα κατατάχθηκαν σε οκτώ κατηγορίες (κλάσεις). Η πρώτη κλάση αφορούσε εμπορεύματα για τα οποία ίσχυε πλήρης ελευθερία εισαγωγών-εξαγωγών, ενώ στη όγδοη κατατάσσονταν εμπορεύματα για τα οποία ίσχυε απόλυτη απαγόρευση. Ενδιάμεσες κατηγορίες έθεταν περιορισμούς στο διεθνές εμπόριο, είτε ως προς τη συνολική αξία των εισαγομένων είτε ως προς την ποσότητά τους.

Το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών τέθηκε υπό έλεγχο, παράλληλα όμως εισήχθη ένας γραφειοκρατικός μηχανισμός που μεταπολεμικά ταλαιπώρησε τουλάχιστον έως το 1953 την οικονομική ζωή του τόπου. Μέχρι το 1936 πάντως, το 76,5% των εξαγωγών και το 51,8% των εισαγωγών πραγματοποιούνταν μέσω των γραφείων συμψηφισμού. Ο προστατευτισμός υποχώρησε σταδιακά μετά το 1953, οπότε υπήρξε χαλάρωση και σταδιακή προσαρμογή της χώρας στους κανόνες της GATT.

3.7 Η ίδρυση του ΙΚΑ

Το 1937 συστάθηκε το Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων (ΙΚΑ) μετά από μακρές διαδικασίες. Ο συγκεκριμένος φορέας ανέλαβε την ιατροφαρμακευτική και συνταξιοδοτική κάλυψη των εργαζομένων του ιδιωτικού τομέα, αρχικά σε περιορισμένη κλίμακα, η οποία όμως έβαινε χρονικά διευρυνόμενη παρά την έλλειψη επαρκούς χρηματοδότησης.

Το ΙΚΑ αποτέλεσε το βασικό βραχίονα άσκησης κοινωνικής πολιτικής μεταπολεμικά. Η ίδρυσή του συνέπεσε με τη διακυβέρνηση της χώρας από τον Ιωάννη Μεταξά, αλλά πνευματικός του πατέρας υπήρξε ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου.

3.8 Η ΤτΕ "μπαίνει στο σπίτι" της

Το 1938 αποτελεί έτος-ορόσημο για την ΤτΕ. Στις 4 Απριλίου η Διοίκησή της εγκαταστάθηκε στο νέο κτήριο, επί της οδού Πανεπιστημίου 21, του οποίου ο θεμέλιος λίθος είχε τεθεί πέντε χρόνια νωρίτερα (Τράπεζα της Ελλάδος, 1938). Μέχρι τότε η ΤτΕ στεγαζόταν σε χώρους της Εθνικής Τράπεζας. Το γεγονός αυτό είχε, εκτός των οργανωτικών παραμέτρων του, και γενικότερη συμβολική σημασία. Οριοθέτησε όχι μόνο την οργανωτική και υλικοτεχνική αυτονομία της ΤτΕ από την Εθνική Τράπεζα, αφού τα θησαυροφυλάκια και οι ταμειακές υπηρεσίες της στεγάζονταν μέχρι τότε σε κτήρια της τελευταίας, αλλά και την ενίσχυση του ρόλου της ως κεντρικού πιστωτικού ιδρύματος, θέτοντας έτσι τέλος στα σχέδια πολιτικών και οικονομικών κύκλων που συντηρούσαν, όλο το προηγούμενο διάστημα, την ιδέα της εκ νέου συγχώνευσής της με την Εθνική. Η ΤτΕ συνέχισε τη συγκεκριμένη δραστηριότητα με αγορές ακινήτων για τη στέγαση υποκαταστημάτων σε διάφορες πόλεις της Ελλάδος, αλλά και στην Αθήνα, με αποτέλεσμα να διαθέτει σήμερα σημαντική ακίνητη περιουσία.[25]

Άλλη σημαντική απόφαση ενίσχυσης της αυτονομίας της ήταν εκείνη της 7ης Ιουνίου 1938, με την οποία συστάθηκε το Ίδρυμα Εκτύπωσης Τραπεζογραμματίων και Αξιών (ΙΕΤΑ), που εγκαταστάθηκε σε οικόπεδο που αγοράστηκε στο Χολαργό (και σήμερα ανήκει διοικητικά στο Δήμο Χαλανδρίου). Το ΙΕΤΑ άρχισε να εκτυπώνει τα ελληνικά τραπεζογραμμάτια το 1947, ενώ σήμερα, χάρη στις σύγχρονες εγκαταστάσεις του, εκτυπώνει ευρώ για την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα.

---

25 Για τα κτήρια της ΤτΕ, βλ. Καρδαμίτση-Αδάμη (2011). Η ΤτΕ παίζει σήμερα σημαντικό ρόλο ως πολιτιστικός αρωγός. Είναι επίσης συλλέκτρια νομισμάτων και έργων τέχνης. Μέρος της συλλογής της εκτίθεται στο Μουσείο της Τράπεζας στο ισόγειο του κτηρίου της οδού Αμερικής.

3.9 Η διάσωση του αποθέματος χρυσού, 1941

Η θετική πορεία της ΤτΕ ανακόπηκε με το ξέσπασμα του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Τον Οκτώβριο του 1940 η ΤτΕ αύξησε σε 1 δισεκ. δρχ. το ανώτατο όριο των προκαταβολών της προς το Δημόσιο και, με την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, επιβλήθηκαν περιορισμοί στις τραπεζικές συναλλαγές. Παράλληλα, ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις με την αγγλική κυβέρνηση για τη χρηματοδότηση των ελληνικών πολεμικών δαπανών και χορηγήθηκαν στο Δημόσιο πιστώσεις που θα χρησίμευαν ως "κάλυμμα" για την έκδοση νέου χρήματος.

Το Φεβρουάριο του 1941, η Διοίκηση της ΤτΕ κατόρθωσε, με μια παράτολμη ενέργεια, να φορτώσει το απόθεμα χρυσού που διέθετε σε πλοία του Πολεμικού Ναυτικού, με σκοπό τη μυστική μεταφορά του στο υποκατάστημα του Ηρακλείου Κρήτης. Λίγο πριν από την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στην Αθήνα, τον Απρίλιο του 1941, ο Διοικητής της ΤτΕ Κυριάκος Βαρβαρέσος και ο Υποδιοικητής Γεώργιος Μαντζαβίνος εγκατέλειψαν, μαζί με την πολιτική ηγεσία, την πρωτεύουσα με κατεύθυνση την Κρήτη. Στη συνέχεια η Διοίκηση και ο χρυσός μεταφέρθηκαν στο Κάιρο και λίγο αργότερα κρίθηκε σκόπιμη η μεταφορά του αποθέματος χρυσού στην Πραιτόρια. Έτσι, εγγράφηκε υποθήκη για την ανασυγκρότηση της δραχμής στο μέλλον. Τελικά, μετά τον ενδιάμεσο σταθμό του Λονδίνου, το απόθεμα χρυσού επέστρεψε μεταπολεμικά στην Ελλάδα. Σήμερα τα συναλλαγματικά αποθέματα της χώρας φυλάσσονται, σύμφωνα με τη διεθνή πρακτική, σε περισσότερες της μίας χώρες. Συγκεκριμένα τα ελληνικά αποθέματα βρίσκονται κατά 29% στις ΗΠΑ, κατά 20% στο Ην. Βασίλειο, κατά 4% στην Ελβετία και κατά 47% στην ίδια την Ελλάδα. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται η κάλυψη εθνικών αναγκών σε πιθανές έκτακτες περιστάσεις.

3.10 Υπό ξένη κατοχή

Οι τρεις δυνάμεις κατοχής (Γερμανία, Ιταλία και Βουλγαρία) κυκλοφόρησαν, παράλληλα με τη δραχμή, τα δικά τους νομίσματα (μάρκο κατοχής, μεσογειακή δραχμή και λέβα) και επέβαλαν νέα Διοίκηση της ΤτΕ στην Αθήνα, τοποθετώντας επιτρόπους με αποκλειστικά δικαιώματα άσκησης της νομισματικής και της συναλλαγματικής πολιτικής. Με παρέμβαση της Τράπεζας της Ελλάδος, προκειμένου να ελεγχθεί η νομισματική κυκλοφορία, από τις 18 Ιουλίου 1941 απαγορεύθηκε η κυκλοφορία των παραπάνω νομισμάτων και οι Αρχές Κατοχής λάμβαναν χρηματοδότηση από την Τράπεζα της Ελλάδος. Η χρηματοδότηση αυτή παρεχόταν σύμφωνα με το Δίκαιο του Πολέμου και τις Συνθήκες της Χάγης του 1889 και του 1903. Η Τράπεζα της Ελλάδος παρείχε στις Αρχές Κατοχής 1.500 εκατ. δρχ. το μήνα, ποσό τιμαριθμικά αναπροσαρμοζόμενο. Επιπρόσθετα, με τη Συνθήκη της Ρώμης η ΤτΕ εξαναγκάστηκε να καταβά-

λει ειδικό δάνειο στις γερμανικές και τις ιταλικές Αρχές Κατοχής (για το ζήτημα αυτό βλ. παρακάτω). Οι σημαντικές αυτές εκδόσεις χαρτονομίσματος οδήγησαν το νόμισμα σε σταδιακή απαξίωση, καθώς συνέπειά τους ήταν η διολίσθηση προς τον υπερπληθωρισμό και τον αντιπραγματισμό και η σταδιακή έκλειψη της εμπιστοσύνης του κοινού στη δραχμή. Η ίδια η ΤτΕ είχε παράλληλα αυξήσει το κόστος λειτουργίας της, μετά από τις αθρόες προσλήψεις προσωπικού, που έγιναν κυρίως για ανθρωπιστικούς λόγους στη χειμαζόμενη από την πείνα και τη δυσπραγία χώρα.

Παράλληλα, η επιβάρυνση της ελληνικής οικονομίας τόσο με τις δαπάνες κατοχής όσο και με τις δαπάνες αποστολής εφοδίων στις δυνάμεις του Άξονα σε άλλα πολεμικά μέτωπα, αλλά και η αποκόλληση από τον εθνικό κορμό σημαντικών τμημάτων του εθνικού εδάφους (Ανατολικής Μακεδονίας, Δυτικής Θράκης, Ιόνιων Νήσων), που προσαρτήθηκαν από τη Βουλγαρία και την Ιταλία, συνέβαλαν στη δραματική μείωση της εθνικής παραγωγής και εντέλει του εθνικού εισοδήματος, η οποία —σε συνδυασμό με την απαξίωση του εθνικού νομίσματος— οδήγησε στην οικονομική κατάρρευση. Ενδεικτικά, η νομισματική κυκλοφορία αυξήθηκε κατά 36.000% μεταξύ Οκτωβρίου του 1939 και Οκτωβρίου του 1944. Η τιμή της χρυσής λίρας από 1.000 δρχ. το 1940 έφθασε σε 1,5 δισεκ. δρχ. το 1944.

3.11 Πληθωρισμός και υπερπληθωρισμός (1941-1944)

Ο καλπάζων πληθωρισμός οδήγησε στην αποστολή του Hermann Neubacher από τη γερμανική κυβέρνηση στην Ελλάδα τον Ιούλιο του 1942, σε μια προσπάθεια εξεύρεσης λύσης για το συγκεκριμένο πρόβλημα. Και ναι μεν εγκρίθηκε από τους κατακτητές η αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας από το σουηδικό Ερυθρό Σταυρό, αλλά συνεχίστηκε με όλο και πιο ξέφρενους ρυθμούς η άντληση χρηματικών πόρων από την Τράπεζα της Ελλάδος για έξοδα κατοχής στο πλαίσιο του κατοχικού δανείου. Ο πληθωρισμός έγινε καλπάζων το 1943 και ιδιαίτερα το 1944. Επιπρόσθετα, από το 1943 είχε εγκαινιαστεί η πώληση χρυσών λιρών και χρυσών εικοσάφραγκων στην ελεύθερη αγορά, γεγονός που οδήγησε στον ολοκληρωτικό κλονισμό της εμπιστοσύνης του κοινού στο εγχώριο νόμισμα και συνέβαλε στην παγίωση της χρήσης του χρυσού στις συναλλαγές. Έτσι, στο τέλος της κατοχικής περιόδου η ελληνική οικονομία βρισκόταν σε οικτρή κατάσταση, ο παραγωγικός της ιστός είχε διαρραγεί και το νομισματικό της σύστημα είχε πληγεί καίρια.

3.12 Η Διοίκηση της Τράπεζας στο εξωτερικό

Το Σεπτέμβριο του 1941 η εξόριστη κυβέρνηση και η Διοίκηση της ΤτΕ έφθασαν στο Λονδίνο. Το Δεκέμβριο του ίδιου έτους συγκροτήθηκε ειδική διασυμμαχική επι-

τροπή, με πρωτοβουλία της βρετανικής κυβέρνησης, για την καταγραφή των ζημιών της Ελλάδος από τον πόλεμο και των μεταπολεμικών της αναγκών, στην οποία η Ελλάδα εκπροσωπήθηκε από τον Διοικητή της ΤτΕ Κυριάκο Βαρβαρέσο. Η Διοίκηση της ΤτΕ δραστηριοποιήθηκε σε πολλά μέτωπα: από την ενημέρωση των συμμάχων, την προάσπιση των συμφερόντων της ελληνικής οικονομίας και τη συγκρότηση μετώπου ανθρωπιστικής βοήθειας προς τους υπόδουλους Έλληνες έως την εκπροσώπηση της χώρας διεθνώς. Έτσι, τον Ιούλιο του 1944 η Ελλάδα εκπροσωπήθηκε από τον Διοικητή της ΤτΕ Κυριάκο Βαρβαρέσο στη διάσκεψη στο Bretton Woods του New Hampshire, όπου, όπως προαναφέρθηκε, τέθηκαν οι βάσεις της λειτουργίας του μεταπολεμικού νομισματικού συστήματος.

3.13 Οι πρώτες προσπάθειες σταθεροποίησης, 1944

Με την απελευθέρωση της χώρας και την επιστροφή της ελληνικής κυβέρνησης και της νόμιμης Διοίκησης της ΤτΕ από το εξωτερικό, ξεκίνησε προσπάθεια με στόχο τη νομισματική σταθεροποίηση, την ανάσχεση του υπερπληθωρισμού και την τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας. Η ελληνική κυβέρνηση είχε ορίσει ως Συνδιοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος τον Ξενοφώντα Ζολώτα. Το σχέδιο που επεξεργάστηκαν από κοινού η κυβέρνηση, η Διοίκηση της ΤτΕ και Βρετανοί εμπειρογνώμονες αποδείχθηκε ατελές και η νέα δραχμή, που εισήχθη το Νοέμβριο του 1944, δεν κατάφερε να επιβληθεί στη χρυσή λίρα. Συγκεκριμένα, η κυβέρνηση εθνικής ενότητας η οποία ανέλαβε τον Οκτώβριο του 1944 εισήγαγε, με τον Ν. 18/11.11.1944, τη νέα δραχμή, η οποία εξισώθηκε με 50 δισεκ. παλαιές δραχμές και συνδέθηκε με τη στερλίνα με ισοτιμία 1 στερλίνα=600 δρχ. (1 δολάριο=150 δραχμές). Με τη ρύθμιση αυτή εκμηδενίστηκαν οι έως τότε καταθέσεις και οι υποχρεώσεις του Δημοσίου, προκειμένου να συντελεστεί ένα νέο ξεκίνημα, που όμως άφησε στους Έλληνες πολίτες μια αίσθηση κρατικής αυθαιρεσίας.[26] Ωστόσο, οι αναταραχές του Δεκεμβρίου του 1944 και η χρηματοδότηση του προϋπολογισμού με παροχή πιστώσεων από την ΤτΕ οδήγησαν σε ισχυρές πληθωριστικές πιέσεις και σε αδυναμία του νέου νομίσματος να υποκαταστήσει τη χρυσή λίρα στις συναλλαγές.

3.14 Η πολιτική Βαρβαρέσου

Η αποτυχία του προγράμματος σταθεροποίησης οδήγησε, τον Ιανουάριο του 1945, σε παραίτηση τον Συνδιοικητή της Τράπεζας Ξενοφώντα Ζολώτα. Η Διοίκηση της ΤτΕ επανήλθε εξ ολοκλήρου στον Κυριάκο Βαρβαρέσο, ο οποίος τον Ιούνιο του

26 Ψαλιδόπουλος (2010), 267.

1945 ανέλαβε και την καθοδήγηση της οικονομικής πολιτικής από τη θέση του αντιπροέδρου της κυβέρνησης Βούλγαρη. Ο Βαρβαρέσος επιδίωξε τη σταθεροποίηση με μια σειρά από κυρίως διοικητικά μέτρα, όπως: απαγόρευση της χρήσης του χρυσού στις συναλλαγές, υποτίμηση της δραχμής έναντι της στερλίνας (από 600 σε 2.000 δρχ. ανά στερλίνα) και έναντι του αμερικανικού δολαρίου (από 150 σε 500 δρχ. ανά δολάριο). Επίσης, επέβαλε διατίμηση στα βασικά καταναλωτικά αγαθά και προσπάθησε να αυξήσει τα εθνικά συναλλαγματικά αποθέματα. Τέλος, με τον Ν. 362/4.6.1945 επέβαλε έκτακτη εισφορά σε βιομηχάνους, εμπόρους και ελεύθερους επαγγελματίες, με σκοπό την τόνωση των κρατικών εσόδων μέσω της επιβολής υψηλών φόρων σε όσους διέθεταν υπερβολική αγοραστική δύναμη και σε όσους πλούτισαν κατά την κατοχή. Το εγχείρημά του αντιμετώπισε ισχυρές αντιδράσεις από τα θιγόμενα κοινωνικά στρώματα, με αποτέλεσμα να εγκαταλειφθεί το Σεπτέμβριο του 1945. Ο Βαρβαρέσος παραιτήθηκε από όλες τις δημόσιες θέσεις του και κάθε προσπάθεια σταθεροποίησης του νομίσματος εγκαταλείφθηκε για αρκετό χρονικό διάστημα. Τη Διοίκηση της τράπεζας ανέλαβε ο Γεώργιος Μαντζαβίνος. Υπό τη Διοίκησή του, η ΤτΕ συνέχισε την προσπάθεια επιβολής νομισματικής ευταξίας και χρηματοδότησης του πιστωτικού συστήματος και της οικονομίας γενικότερα.

3.15 Η Συμφωνία του Λονδίνου (1946) και η ίδρυση της Νομισματικής Επιτροπής

Η τρίτη μεταπολεμική προσπάθεια νομισματικής μεταρρύθμισης έγινε τον Ιανουάριο του 1946, με τη σύναψη της Αγγλοελληνικής Συμφωνίας, με την οποία η Αγγλία συμφώνησε να χορηγήσει στην Ελλάδα δάνειο ύψους 10 εκατ. στερλινών και η Ελλάδα συμφώνησε να προχωρήσει σε ριζική αναδιάρθρωση της δημοσιονομικής της διαχείρισης και στη δημιουργία μιας Επιτροπής η οποία θα αναλάμβανε τη διαχείριση της νομισματικής κυκλοφορίας.

Έτσι, το Μάρτιο του 1946 ιδρύθηκε ως ανεξάρτητη αρχή εντός της Τράπεζας της Ελλάδος η *Νομισματική Επιτροπή*, στην οποία συμμετείχαν δύο μέλη της κυβέρνησης, ο Διοικητής της ΤτΕ και δύο ξένοι εμπειρογνώμονες. Η Νομισματική Επιτροπή έγινε το κυρίαρχο όργανο άσκησης νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής μέχρι το 1982. Οποιεσδήποτε αποφάσεις σχετικές με το νόμισμα, το συνάλλαγμα, δανειοδοτήσεις κ.λπ. έπρεπε να έχουν την έγκρισή της. Παράλληλα, ιδρύθηκε η Επιτροπή Βιομηχανικών Πιστώσεων της ΤτΕ, με κύριο έργο την έγκριση της χορήγησης πιστώσεων στη βιοτεχνία και τη βιομηχανία για την κάλυψη αναγκών σε πρώτες ύλες, καύσιμα και επισκευές μικρής αξίας. Με την απόφαση της 14ης Αυγούστου 1946, η Νομισματική Επιτροπή καθόρισε, μεταξύ άλλων, ότι οι πιστώσεις προς τη βιομηχανία έπρεπε να προορίζονται για παραγωγικούς σκοπούς και να προβλέπουν τη συμμετοχή κεφαλαίων του πιστολήπτη στο επενδυτικό εγχείρημα.

Στο νομισματικό τομέα, η δραχμή υποτιμήθηκε με τον Α.Ν. 879 στις 25 Ιανουαρίου 1946 και η ισοτιμία της διαμορφώθηκε στις 20.000 δρχ./στερλίνα και στις 5.000 δρχ./δολάριο. Χορηγήθηκε συνάλλαγμα για εισαγωγές και επενδύσεις και καταργήθηκαν οι περιορισμοί ως προς τη χρήση και τη διακίνηση χρυσών νομισμάτων (εκτός της εξαγωγής τους). Ούτε αυτή η προσπάθεια κατάφερε να οδηγήσει στην υποκατάσταση της χρυσής λίρας με τη δραχμή. Η εν λόγω πολιτική προκάλεσε σημαντικό κόστος για τις νομισματικές αρχές, που αναγκάστηκαν να διαθέσουν σημαντικό μέρος των ρευστών διαθεσίμων της χώρας όχι για παραγωγικές δραστηριότητες, αλλά για τη διατήρηση της ισοτιμίας της δραχμής. Η κλιμάκωση της εμφυλιοπολεμικής σύρραξης στα τέλη του 1946 ενέτεινε την κερδοσκοπία με τις χρυσές λίρες και η ΤτΕ αναγκάστηκε να προβεί σε πωλήσεις για να διατηρήσει τη σταθερότητα.

Στις 22 Νοεμβρίου 1947 συνήλθε για πρώτη φορά μεταπολεμικά η Γενική Συνέλευση των Μετόχων της ΤτΕ, στην οποία υποβλήθηκαν προς έγκριση οι ισολογισμοί των ετών 1941, 1944, 1945 και 1946, ενώ οι λογιστικές καταστάσεις των ετών 1942 και 1943 δεν είχαν το νομικό τύπο του ισολογισμού. Στη Συνέλευση αυτή εγκρίθηκε η πολιτική της ΤτΕ για όλο το προηγούμενο διάστημα και επιβεβαιώθηκε εκ νέου η πολιτική στήριξης της δραχμής μέσω της πώλησης χρυσών λιρών.

3.16 Έλεγχος της πίστης και σχέδιο Marshall

Το 1947 οι Αμερικανοί παρέλαβαν από τους Άγγλους τη σκυτάλη παροχής οικονομικής βοήθειας στην Ελλάδα. Τον Απρίλιο του 1948, με συνεργασία της κυβέρνησης, της Νομισματικής Επιτροπής και της Αμερικανικής Οικονομικής Αποστολής, καταρτίστηκε το νομοθετικό διάταγμα "Περί Ελέγχου της Πίστεως", που καθόριζε λεπτομερέστερα τις αρμοδιότητες της Νομισματικής Επιτροπής. Κύριος στόχος ήταν να ανακοπεί η κερδοσκοπία, μέσω του ελέγχου της αγοράς συναλλάγματος και της κατάργησης της παρέμβασης στην αγορά χρυσών λιρών. Επίσης, με το νομοθετικό διάταγμα "Περί Ενισχύσεως του Εξωτερικού Εμπορίου" (Οκτώβριος του 1947) καθιερώθηκε το σύστημα των αποδεικτικών συναλλάγματος (bons), με αξία μεγαλύτερη από την επίσημη ισοτιμία (25.000 δρχ./στερλίνα και 3.000 δρχ./δολάριο), ενώ συστήθηκε και ειδικός οργανισμός με σκοπό το συντονισμό της εμπορικής πολιτικής. Τα αποδεικτικά αυτά λειτουργούσαν ως προωθητικά των εξαγωγών, προσδίδοντας στους κατόχους τους αυξημένο κύρος στις συναλλαγές με το τραπεζικό σύστημα.[27] Η πολιτική αυτή ενισχύθηκε με τη βοήθεια που δέχθηκε η Ελλάδα από τη συμμετοχή της στο Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Ανασυ-

27 Ψαλιδόπουλος (2013).

γκρότησης, το γνωστό Σχέδιο Marshall. Ωστόσο, τα σημαντικά δημοσιονομικά προβλήματα και η χαμηλή βιομηχανική παραγωγή, η οποία στα τέλη του 1948 βρισκόταν στο 85% της προπολεμικής περιόδου, παρακώλυαν την προσπάθεια νομισματικής σταθεροποίησης και καλλιεργούσαν αίσθημα αβεβαιότητας στο κοινό, που συνέχιζε να θεωρεί τη χρυσή λίρα κυρίαρχο νόμισμα. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους η Νομισματική Επιτροπή όρισε ως ποσοστό υποχρεωτικής κατάθεσης στην ΤτΕ το 15% για την Εθνική Τράπεζα και το 5% για τις υπόλοιπες τράπεζες, ποσοστό που αυξήθηκε το Φεβρουάριο του 1949 στο 22% για όλες τις εμπορικές τράπεζες, προκειμένου να ελεγχθεί η πληθωριστική κυκλοφορία. Η ανάγκη περαιτέρω ελέγχου των πληθωριστικών πιέσεων ώθησε τον επόμενο χρόνο τη Νομισματική Επιτροπή να αυξήσει το ποσοστό υποχρεωτικών καταθέσεων όλων των τραπεζών στην ΤτΕ στο 25% των καταθέσεων όψεως και προθεσμίας των ΝΠΔΔ και στο 12% των λοιπών καταθέσεων όψεως και ταμιευτηρίου.

3.17 Πορεία προς τη σταθεροποίηση, 1950-1953

Ωστόσο, οι περιπέτειες της δραχμής συνεχίζονταν. Το Σεπτέμβριο του 1949, η κυβέρνηση Διομήδη οδηγήθηκε στην απόφαση να προχωρήσει σε νέα υποτίμηση της δραχμής και στον καθορισμό νέων ισοτιμιών (42.000 δρχ./στερλίνα και 15.000 δρχ./δολάριο), οι οποίες ευθυγραμμίζονταν με αυτές της μαύρης αγοράς. Επίσης, επανέφερε "για ψυχολογικούς λόγους" την πολιτική πώλησης χρυσών λιρών από την ΤτΕ και εγκατέλειψε την πρακτική ορισμού σταθερής ισοτιμίας της δραχμής έναντι της στερλίνας και του δολαρίου. Τα μέτρα Διομήδη δεν ανέκοψαν το ρεύμα ζήτησης χρυσών λιρών, το οποίο εντάθηκε τον επόμενο χρόνο με το ξέσπασμα του πολέμου της Κορέας, ούτε τις τάσεις αποθεματοποίησης εμπορευμάτων. Το Μάιο του 1951 η κυβέρνηση Πλαστήρα προχώρησε σε πρόγραμμα σταθεροποίησης της οικονομίας, καταργώντας τα "πιστοποιητικά συναλλάγματος" και τις υφιστάμενες έως τότε δύο διαφορετικές ισοτιμίες, με συνέπεια να ισχύει για όλες τις συναλλαγές: 42.000 δρχ./στερλίνα και 15.000 δρχ./δολάριο. Καταργήθηκε επίσης η πώληση χρυσών λιρών από την ΤτΕ, ενώ στα τέλη του 1952 η πιστωτική πολιτική έγινε πιο περιοριστική, με την απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής για αύξηση του ποσοστού των υποχρεωτικών καταθέσεων στο 35%, και προβλεπόταν ότι ποσοστό 50% των χορηγήσεων προς τη βιομηχανία έπρεπε να προέρχεται από τα διαθέσιμα των εμπορικών τραπεζών. Το ποσοστό αυξήθηκε σε 70% τον Ιανουάριο του 1953, ενώ ένα μήνα αργότερα συστάθηκε στην Τράπεζα της Ελλάδος η Γενική Επιθεώρηση Τραπεζών, αρμόδιο όργανο εποπτείας και ελέγχου των εμπορικών τραπεζών.

Τα μέτρα αυτά, σε συνδυασμό με τον περιορισμό των δημόσιων ελλειμμάτων από την κυβέρνηση Πλαστήρα, έδρασαν αντιπληθωριστικά, εξυγίαναν σταδιακά

τα δημόσια οικονομικά, μειώνοντας το έλλειμμα του Δημοσίου, και σταθεροποίησαν την ισοτιμία της δραχμής, προλειαίνοντας το έδαφος για την οριστική λύση του προβλήματος της ισοτιμίας της.

3.18 Έλεγχος και εποπτεία του τραπεζικού συστήματος

Τον Ιούνιο του 1950 υποβλήθηκε από τον Αμερικανό εμπειρογνώμονα Delos Johns, επικεφαλής της επιτροπής για την αναδιοργάνωση του ελληνικού τραπεζικού συστήματος, έκθεση στον Διοικητή της ΤτΕ, στην οποία προτάθηκε η μείωση της πιστωτικής ενίσχυσης των εμπορικών τραπεζών από την Τράπεζα της Ελλάδος και η δημιουργία ειδικού οργάνου εποπτείας τους. Συνέπεια των προτάσεων του Johns ήταν ο Ν. 1611/1950, με τον οποίο η ΤτΕ αναλάμβανε πλήρως τη διαχείριση των καταθέσεων των ΝΠΔΔ (που μέχρι τότε είχαν κυρίως η Εθνική και άλλες εμπορικές τράπεζες).[28] Το 1951 ρυθμίστηκε ο τρόπος παρακολούθησης των εμπορικών τραπεζών και τέθηκαν αυστηρότερα κριτήρια για τη λειτουργία των πιστωτικών ιδρυμάτων. Τέλος, διευρύνθηκε η σύνθεση της Νομισματικής Επιτροπής, με τη θεσμοθέτηση σ' αυτή θέσης καθηγητή οικονομικών, την οποία, με απόφαση της κυβέρνησης, κατέλαβε ο Ξενοφών Ζολώτας. Ο έλεγχος και η συγκέντρωση του τραπεζικού συστήματος ολοκληρώθηκαν με την αναγκαστική συγχώνευση της Εθνικής με την Τράπεζα Αθηνών τον Ιανουάριο του 1953. Τα μέτρα αυτά συνέβαλαν αποφασιστικά στην επιτυχία της σταθεροποίησης της δραχμής, με την οποία τον Απρίλιο του 1953 τέθηκε τέλος στη μεταπολεμική νομισματική περιπέτεια της χώρας.

3.19 Η υποτίμηση του 1953

Στις 9 Απριλίου 1953 η νέα κυβέρνηση Παπάγου, με υπουργό Οικονομικών τον Σπυρίδωνα Μαρκεζίνη, αποφάσισε, με τη σύμφωνη γνώμη της Νομισματικής Επιτροπής και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, την υποτίμηση της δραχμής έναντι του δολαρίου από 15.000 σε 30.000 και τη σύνδεσή της με το σύστημα σταθερών ισοτιμιών του Bretton Woods. Η νομισματική αυτή διαρρύθμιση συνδυάστηκε με μέτρα απελευθέρωσης των εισαγωγών, αλλά και επιβολής υψηλών φόρων στα εισαγόμενα, καθώς και κατάργησης των ελέγχων στην αγορά, με την προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων και μ' ένα ευρύ πρόγραμμα δημόσιων επενδύσεων. Ένα χρόνο μετά, την 1η Μαΐου 1954, σε μια προσπάθεια καταπολέμησης του ψυχολογικού αντικτύπου της παρατεταμένης νομισματικής αστάθειας, η κυβέρνηση εισήγαγε τη νέα δραχμή ως νομισματική μονάδα, της οποίας η σχέση με την παλαιά καθορί-

28 Η αρμοδιότητα αυτή, όπως τροποποιήθηκε από την 1η Ιανουαρίου 1994, ισχύει ως γνωστόν μέχρι σήμερα.

στηκε σε 1 νέα δραχμή = 1.000 παλαιές δραχμές (Eliades, 1954). Η προσπάθεια αυτή, σε συνδυασμό με την εφαρμογή συνεπούς πολιτικής νομισματικής σταθερότητας και την κατάρτιση ισοσκελισμένου προϋπολογισμού, συνέβαλε σταδιακά στην ανάκτηση της εμπιστοσύνης στο εθνικό νόμισμα. Οι ρυθμοί ανάπτυξης άρχισαν βαθμιαία να επιταχύνονται και ο πληθωρισμός ήταν ανεπαίσθητος (οι μέσοι όροι για την περίοδο 1953-1970 ήταν 7,3% για την ανάπτυξη και 2,2% για τον πληθωρισμό).[29]

Στόχος της παρέμβασης της ΤτΕ ήταν πλέον η νομισματική ισορροπία και η οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Το 1955 Διοικητής ανέλαβε ο καθηγητής Ξενοφών Ζολώτας, η θητεία του οποίου ήταν μακροχρόνια (1955-1967 και 1974-1981) και η επιρροή του στη διαμόρφωση της νομισματικής και γενικότερα της οικονομικής πολιτικής μεγάλη. Η ΤτΕ ενίσχυε, στο μέτρο του εφικτού, τη βιομηχανική εξαγωγική δραστηριότητα, ενώ η Νομισματική Επιτροπή διαφοροποιούσε το επιτόκια και τον όγκο των πιστώσεων προς επιθυμητές για την οικονομική πολιτική κατευθύνσεις.

3.20 Το θεσμικό πλαίσιο της οικονομικής ανάπτυξης, 1953 και εξής

Καθ' όλη την πορεία της οικονομίας προς υψηλότερα επίπεδα εισοδήματος, οι ελληνικές κυβερνήσεις επιδίωκαν το διαρκή μετασχηματισμό του θεσμικού πλαισίου έτσι ώστε να παρακινηθεί η ιδιωτική πρωτοβουλία, εγχώρια και διεθνής, να προβεί σε επενδύσεις.

Κατ' αρχάς, με τον Ν. 3233/1955 επαναδιατυπώθηκε η νομοθεσία περί φορολογίας εισοδήματος φυσικών προσώπων (σε ισχύ από το 1918/19), ενώ ακολούθησε και εκείνη για τα νομικά πρόσωπα (Ν. 3843/1958), προβλέποντας απαλλαγές για επανεπενδυόμενα κέρδη και επενδυτικές πρωτοβουλίες.

Άλλοι σημαντικοί αναπτυξιακοί νόμοι ήταν οι εξής:

- Ο Ν. 2176/52, που ενίσχυε τη μεταποιητική δραστηριότητα στην επαρχία.
- Ο Ν. 2687/53, που υλοποιούσε τη συνταγματική κατοχύρωση της ελευθερίας εξαγωγής από την Ελλάδα κερδών των ξένων επενδύσεων, σύμφωνα με το άρθρο 112 του Συντάγματος του 1952.[30]
- Ο Ν. 4171/61, που έδωσε περαιτέρω κίνητρα για μεγάλες επενδύσεις.
- Οι Ν. 147/67, 1078/71 και 1312/72, που έδωσαν νέα ωφελήματα, επιδοματικού χαρακτήρα, στη μεταποίηση, ώστε να προωθηθούν οι εξαγωγές.

Με τον τρόπο αυτό η μεταποίηση αύξησε τη συμμετοχή της στο ΑΕΠ από 18% το 1960 σε 30% το 1980, με τίμημα βέβαια αρκετές στρεβλώσεις στο φορολογικό σύ-

29 Λεπτομέρειες βλ. στο Gerakis and Wald (1964). Επίσης στα: Ιορδάνογλου (2004α) και Δρακάτος (1997).

30 Βλ. αναφορά στο: *Έκθεσις του Διοικητού της Τραπέζης επί του έτους 1953,* 154-161.

στημα της χώρας, όταν —λόγω των υψηλών ρυθμών ανάπτυξης— δεν αυξάνονταν αναλογικά τα φορολογικά έσοδα από το φόρο εισοδήματος νομικών προσώπων.

3.21 Αγροτική ανάπτυξη, υποαπασχόληση/ανεργία και μετανάστευση

Η ελληνική οικονομία παρέμενε την περίοδο αυτή αγροτική: ο αγροτικός τομέας παρήγε το 50% του ΑΕΠ και κάλυπτε το 30% της απασχόλησης. Παρά τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, υπήρχε έντονο πρόβλημα αφανούς ανεργίας και υποαπασχόλησης στον αγροτικό τομέα, με αποτέλεσμα την έναρξη μεταναστευτικού ρεύματος προς το Βέλγιο από το 1956, και, αργότερα, από το 1959, προς τη Γερμανία. Ιδιαίτερα μετά τη Συμφωνία Σύνδεσης Ελλάδος-ΕΟΚ, αυξήθηκε ο ρυθμός της μετανάστευσης προς την Ευρώπη. Από το 1956 έως το 1966 οι μετανάστες έφθασαν τις 679 χιλιάδες. Συγκεκριμένα, μεταξύ των ετών 1957 και 1961 μετανάστευσαν 185 χιλιάδες άτομα, ενώ στη δεύτερη περίοδο (1962-1966) ο αριθμός αυτός υπερδιπλασιάστηκε και έφθασε τις 494 χιλιάδες.[31]

3.22 Η σύνδεση με την ΕΟΚ

Αντιμέτωπη στα τέλη της δεκαετίας του 1950 με τη μείωση της αμερικανικής βοήθειας και με το πρόβλημα ενός ελλειμματικού εμπορικού ισοζυγίου, η ελληνική οικονομία επιδίωξε τη στενότερη σύνδεσή της με ευρύτερους υπό διαμόρφωση οικονομικούς χώρους. Μετά από το αδιέξοδο των συζητήσεων με την ΕΖΕΣ, η Ελλάδα στράφηκε σε διαπραγματεύσεις με την ΕΟΚ, υποβάλλοντας τον Ιούλιο του 1959 αίτηση σύνδεσής της με αυτήν. Ο Υποδιοικητής, από τις 11 Φεβρουαρίου 1960, της ΤτΕ Ι. Σ. Πεσμαζόγλου διηύθυνε τις σχετικές επίπονες διαπραγματεύσεις, που οδήγησαν στις 9 Ιουλίου 1961 στην υπογραφή της συναφούς συμφωνίας σύνδεσης.

Η συμφωνία προέβλεπε άρση των δασμών εις βάρος ελληνικών προϊόντων στις χώρες της ΕΟΚ σε 11 χρόνια και αντίστοιχη εξάλειψη δασμών από πλευράς Ελλάδος σε 22. Προέβλεπε επίσης συντονισμό και διαβουλεύσεις όσον αφορά τη διαμόρφωση κοινής πολιτικής και παρέμβαση της ΕΟΚ υπέρ της Ελλάδος στην Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων ώστε να χρηματοδοτηθούν επενδυτικά έργα στην Ελλάδα.

Η σύνδεση της Ελλάδος με την ΕΟΚ έδωσε παραιτέρω ώθηση στην οικονομική ανάπτυξη, προσανατολίζοντας περισσότερο από ό,τι συνέβαινε μέχρι τότε το εξαγωγικό εμπόριο της χώρας προς τις χώρες της ΕΟΚ. Η συμφωνία "πάγωσε" και περιορίστηκε στην τρέχουσα διαχείριση και την αμοιβαία μείωση δασμών κατά τη

31 ΤτΕ (1978), 511.

διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας στη χώρα και ξαναλειτούργησε πλήρως μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας στον τόπο το 1974. Το 1976 η Ελλάδα υπέβαλε αίτημα προσχώρησης στις ΕΚ, η οποία έγινε πραγματικότητα από 1.1.1981.

3.23 Εξελίξεις στο τραπεζικό σύστημα έως τα μέσα της δεκαετίας του 1960

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 επιχειρήθηκε περαιτέρω κεντρικός συντονισμός της οικονομικής και βιομηχανικής πολιτικής, με την ίδρυση μιας σειράς φορέων όπως η Τράπεζα Επενδύσεων (1962) από τον όμιλο της Εμπορικής Τράπεζας, η Εθνική Τράπεζα Επενδύσεων Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΕΒΑ, 1963) από τον όμιλο της Εθνικής Τράπεζας και η Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΒΑ, 1964). Η τελευταία προέκυψε από την συγχώνευση του Οργανισμού Τουριστικής Πίστεως (παλαιότερα "Ξενοδοχειακής", 1946), του Οργανισμού Χρηματοδοτήσεως Οικονομικής Αναπτύξεως (ΟΧΟΑ, 1954) και του Οργανισμού Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΟΒΑ, 1959). Οι επενδυτικές αυτές τράπεζες ενίσχυσαν ποικιλοτρόπως την εκβιομηχάνιση της χώρας, καθώς η βιομηχανία έφθασε το 1981 να απασχολεί το 20% του εργατικού δυναμικού και να συνεισφέρει το 30% του ΑΕΠ.

3.24 Η εξάλειψη της χρυσοφιλίας

Έως τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και παρά τη σταθερότητα της δραχμής, όλες οι αγοραπωλησίες μεγάλης αξίας, κυρίως ακινήτων, γίνονταν σε χρυσές λίρες. Οι εκλογές του Νοεμβρίου του 1963 και η πολιτικά ταραγμένη περίοδος που ακολούθησε οδήγησαν στην έξαρση της ζήτησης χρυσών λιρών, η οποία, παρότι κάμφθηκε προσωρινά, έλαβε νέα ένταση με τα γεγονότα στην Κύπρο το 1964. Η ΤτΕ προχώρησε σε αθρόες πωλήσεις χρυσών λιρών στην ισχύουσα ισοτιμία, ενώ από τον Ιανουάριο του 1964 η Διοίκησή της εισηγήθηκε τη διακοπή κάθε παρέμβασης στην εν λόγω αγορά. Η πρόταση αυτή απορρίφθηκε από την τότε πολιτική ηγεσία, με αποτέλεσμα, επειδή η ζήτηση χρυσών λιρών εντάθηκε το επόμενο διάστημα, να μειωθεί σημαντικά το απόθεμα της ΤτΕ. Η πολιτική κρίση που ακολούθησε και κορυφώθηκε τον Ιούλιο του 1965 ενέτεινε τη ζήτηση χρυσών λιρών. Το Δεκέμβριο του 1965 λήφθηκαν μέτρα ανάσχεσης της πορείας αυτής, όπως η κατάργηση της ελεύθερης αγοράς χρυσών λιρών, η διατήρηση της ελεγχόμενης τιμής και η εφαρμογή διαδικασίας ανώνυμης δραχμοποίησης των αποθησαυρισμένων χρυσών λιρών, τα οποία αποδείχθηκαν επιτυχημένα και συνέβαλαν στην επανεισροή σημαντικών ποσοτήτων χρυσών λιρών στα θησαυροφυλάκια της ΤτΕ. Όταν ολοκληρώθηκε ο συγκεκριμένος κύκλος ενεργειών,

αλλά και λόγω της συνέχισης της ανάπτυξης με υψηλούς ρυθμούς, εξέλιπε και η ανάγκη χρήσης χρυσών λιρών στις συναλλαγές.

3.25 Ανάπτυξη και προβλήματα. Απώλεια προσανατολισμού μετά το 1967

Οι ρυθμοί ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας συνέχισαν να είναι υψηλοί όσο η παγκόσμια οικονομία αναπτυσσόταν. Το μείγμα οικονομικής πολιτικής που η ΤτΕ καλούνταν να υποστηρίξει επηρεαζόταν από βραχυπρόθεσμους σχεδιασμούς, ιδίως μετά την αποχώρηση του Ξ. Ζολώτα από τη Διοίκηση της ΤτΕ το 1967 και την ανάληψή της από τον έως τότε Υποδιοικητή Δημήτριο Γαλάνη. Οι οικονομικές συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί τα προηγούμενα χρόνια επέτρεψαν στην ελληνική οικονομία να συνεχίσει κατά τη διάρκεια του 1967 την ανοδική της πορεία, παρά την επιβράδυνση του ρυθμού των επενδύσεων. Το "πάγωμα", ωστόσο, της Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΟΚ, η οποία —όπως προαναφέρθηκε— αφενός περιορίστηκε στη λεγόμενη τρέχουσα διαχείριση, δηλ. στην αυτόματη μείωση των δασμών, και αφετέρου έπαυσε να περιλαμβάνει συναντήσεις για την εναρμόνιση της πολιτικής και τον αμφίπλευρο συντονισμό ενεργειών, οδήγησε σε στέρηση χρήσιμων πιστώσεων από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων καθώς και σε εν γένει αβεβαιότητα. Τελική συνέπεια ήταν ο αποπροσανατολισμός των παραγωγικών τάξεων. Η πολιτική ενίσχυσης της παραγωγικής δραστηριότητας που εφάρμοσε τον πρώτο καιρό η δικτατορία συνίστατο στη χορήγηση φορολογικών διευκολύνσεων και απαλλαγών, καθώς και στην αύξηση των πιστώσεων προς τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, ενώ ευνόησε την τουριστική και οικοδομική δραστηριότητα. Ωστόσο, η μετανάστευση προς το εξωτερικό διογκώθηκε, ενώ μια πολιτική δημόσιων επενδύσεων ευρείας έκτασης σε έργα υποδομής οδήγησε στην αύξηση των πληρωμών τοκοχρεολυσίων από 7,8% των συνολικών δαπανών του προϋπολογισμού το 1966 σε 12,4% το 1971. Η νομισματική επέκταση προκάλεσε σταδιακή υπερθέρμανση της οικονομίας, που κορυφώθηκε την εποχή της κατάρρευσης του διεθνούς συστήματος σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών.

3.26 Η ελληνική οικονομία μετά την κατάρρευση του συστήματος του Bretton Woods

Η άρση της μετατρεψιμότητας του δολαρίου σε χρυσό από την κυβέρνηση των ΗΠΑ τον Αύγουστο του 1971 οδήγησε σε υποτίμησή του κατά 8% μέχρι τα τέλη του ίδιου έτους. Οι ελληνικές νομισματικές αρχές διατήρησαν αρχικά αμετάβλητη την ισοτιμία δραχμής/δολαρίου και έτσι η δραχμή υποτιμήθηκε έναντι όλων των ευρωπαϊκών νομισμάτων κατά το ποσοστό αυτό. Ωστόσο, το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου επιδεινώθηκε και οι τιμές άρχισαν να ανέρχονται. Η ΤτΕ προχώρησε το

1972 σε περιοριστική νομισματική πολιτική, με στόχο τον περιορισμό της ρευστότητας στην οικονομία. Αυξήθηκε το ποσοστό των υποχρεωτικών καταθέσεων των τραπεζών στην Τράπεζα της Ελλάδος και ανεστάλησαν οι πιστώσεις προς οικοδομικές επιχειρήσεις. Όταν το Φεβρουάριο του 1972 το δολάριο υποτιμήθηκε και πάλι έναντι του χρυσού κατά 10%, η δραχμή το ακολούθησε, με αποτέλεσμα να υποτιμηθεί εκ νέου.

Στη συγκυρία αυτή και λόγω του θανάτου του Δημητρίου Γαλάνη, τη Διοίκηση ανέλαβε στις 7 Μαΐου 1973 ο έως τότε Υποδιοικητής Κωνσταντίνος Παπαγιάννης. Το Μάιο του 1973 αυξήθηκαν τα επιτόκια των τραπεζικών καταθέσεων, καθώς και το προεξοφλητικό επιτόκιο, σε μια νέα προσπάθεια περιορισμού της ρευστότητας. Λίγο αργότερα ξέσπασε η πρώτη πετρελαϊκή κρίση. Η εκδήλωσή της, τον Οκτώβριο του 1973, και η αύξηση της τιμής του πετρελαίου ενίσχυσαν τον εγχώριο πληθωρισμό. Η Νομισματική Επιτροπή, σε μια έσχατη προσπάθεια ανάσχεσης της διολίσθησης της δραχμής, αποφάσισε την αποδέσμευσή της από το δολάριο και την ανατίμησή της κατά 10%, ενώ παράλληλα χαλάρωσαν οι αγορανομικοί έλεγχοι. Όμως, οι ραγδαίες πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις που σημειώθηκαν το επόμενο διάστημα επιβράδυναν την εγχώρια οικονομική δραστηριότητα και ανέκοψαν τη μεγέθυνση της ελληνικής οικονομίας. Η οικονομία "ξεφούσκωσε" και ο πληθωρισμός εκτοξεύθηκε στο 35% σε ετήσια βάση μεταξύ Αυγούστου του 1973 και Αυγούστου του 1974. Η δραχμή επανήλθε κατά τους επόμενους μήνες στην ισοτιμία των 30 δρχ./δολάριο, ενώ η ΤτΕ άσκησε ξανά αντιπληθωριστική πολιτική, καθώς η πολιτική κρίση με επίκεντρο τα γεγονότα στην Κύπρο κορυφώθηκε.

3.27 Φθίνουσα ανάπτυξη, 1974-1981

Με την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα το 1974, ξεκινά μια νέα εποχή για την οικονομική πολιτική, στη διάρκεια της οποίας το κράτος ανέλαβε σταδιακά πιο ενεργό και γενικά πιο "κοινωνικό" ρόλο στην οικονομία, με πολυσχιδείς πρωτοβουλίες και παρεμβάσεις (Ιορδάνογλου, 2004β). Ο αναπροσανατολισμός της οικονομικής πολιτικής που επέβαλε η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας μετά τη Μεταπολίτευση οδήγησε την πραγματική οικονομία σε μερική ανάκαμψη και τη δραχμή σε ήπια διολίσθηση έναντι των κυριότερων ευρωπαϊκών νομισμάτων. Η δραχμή υποτιμήθηκε έναντι της αγγλικής λίρας κατά 7,3% το 1975 και 14,2% το 1976, ενώ ανατιμήθηκε ελαφρά κατά 0,8% το 1977. Έναντι του γερμανικού μάρκου η υποτίμηση της δραχμής ήταν της τάξεως του 0,7% το 1975 και του 7% το 1976. Η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας αντιμετώπισε με επιτυχία την κρίση ρευστότητας στη αγορά, καθώς η ΤτΕ μείωσε το προεξοφλητικό επιτόκιο. Η οικονομική δραστηριότητα σημείωσε ήπια ανάκαμψη μετά το 1976, οπότε κατατέθηκε αίτημα για

προσχώρηση της Ελλάδος στις ΕΚ. Η δραχμή αποσυνδέθηκε οριστικά από το δολάριο και η Τράπεζα της Ελλάδος άρχισε να καθορίζει τη συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής με βάση την αξία ενός καλαθιού νομισμάτων. Ο προσδιορισμός της ισοτιμίας της δραχμής αποτέλεσε νέο μέσο επίτευξης των στόχων της οικονομικής πολιτικής, σε μια προσπάθεια διαφύλαξης της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Στόχοι της νομισματικής πολιτικής[32] ήταν ο έλεγχος της ανόδου των τιμών, η βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών και η ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας στη χώρα.

Ωστόσο, αυτές οι προσπάθειες συνέπεσαν με τη δεύτερη πετρελαϊκή κρίση. Σ' αυτήν τη δυσμενή συγκυρία, η ελληνική οικονομία ακολούθησε πορεία φθίνουσας ανάπτυξης, όπου ο ρυθμός ανόδου του ΑΕΠ υποχώρησε από 7,2% το 1978 σε 3,3% το 1979, 0,7% το 1980 και -1,8% το 1981.

3.28 Η πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης

Το ζήτημα των περιφερειακών ανισοτήτων απασχόλησε ιδιαίτερα τις μεταπολιτευτικές κυβερνήσεις, λόγω των ιδιαιτεροτήτων των ακριτικών οικονομιών και των συνυφασμένων με αυτές ενδεχόμενων εθνικών κινδύνων. Ο Ν. 289/76 προσέφερε κίνητρα για επενδύσεις σε ακριτικές περιοχές. Ο Ν. 849/78 ενίσχυσε χρηματικά επενδύσεις στην ελληνική περιφέρεια, όπου το Δημόσιο ανέλαβε την παροχή έως και του 60% των κεφαλαίων, την επιδότηση επιτοκίων κ.λπ. Ακολούθησαν στα ίδια βήματα οι Ν. 1080/81, 1262/82, 1892/90, 2234/94 και 2324/95, που έδωσαν έμφαση στην τόνωση της απασχόλησης, στις νέες τεχνολογίες και σε άλλες πτυχές των επενδυτικών εγχειρημάτων. Τέλος, με το Π.Δ. 456/1995 κωδικοποιήθηκαν όλες οι υφιστάμενες έως τότε διατάξεις περί επενδυτικών κινήτρων στην ελληνική περιφέρεια.

3.29 Οι κρατικοποιήσεις της δεκαετίας του 1970 και η αποκληθείσα "σοσιαλμανία"

Γεγονός μείζονος σημασίας κατά τη Μεταπολίτευση αποτέλεσε η σταδιακή, από το 1975 έως το 1977, κρατικοποίηση τριών μεγάλων επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα, της Ολυμπιακής Αεροπορίας (ΟΑ), του Διυλιστηρίου Ασπροπύργου και του συγκροτήματος της Εμπορικής Τράπεζας. Παράλληλα ιδρύθηκαν και νέες δημόσιες επιχειρήσεις όπως, για παράδειγμα, η ΕΑΒ. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν στη διατύπωση του γνωστού χαρακτηρισμού "σοσιαλμανία" για την οικονομική πολι-

32 Για τη νομισματική πολιτική συνολικά, αλλά και κατά εποχές, βλ. Garganas and Tavlas (2001), Λαζαρέτου (2011) και Βορίδης κ.ά. (2003).

τική της περιόδου αυτής. Το χαρακτηρισμό διατύπωσε ο Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών (ΣΕΒ) για την πολιτική ηγεσία, η οποία με τη σειρά της του απάντησε παραπέμποντας στη στενή παρέμβαση που ασκούσε ο ΣΕΒ στους φορείς της οικονομικής πολιτικής επί δικτατορίας.

Η Ολυμπιακή Αεροπορία αντιμετώπιζε προβλήματα μετά την πρώτη πετρελαϊκή κρίση και ο Ωνάσης ζήτησε από το Δημόσιο επιχορήγηση 45 εκατ. δολ. για να συνεχίσει τη λειτουργία της. Το αίτημα δεν έγινε δεκτό, ο Ωνάσης κατήγγειλε τη σύμβαση μεταξύ ΟΑ και κράτους και, τον Απρίλιο του 1975, παραχώρησε τις μετοχές του έναντι 68 εκατ. δολ. στο κράτος, αποχωρώντας από την ΟΑ.

Το Διυλιστήριο Ασπροπύργου ήταν κρατικό πριν παραχωρηθεί από τη δικτατορία με ευνοϊκούς όρους στον Όμιλο Νιάρχου, με ρητή υποχρέωση του τελευταίου να προβεί σε διάφορες άλλες επενδύσεις έναντι των ανταλλαγμάτων που λάμβανε. Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας στη χώρα, ο Όμιλος κλήθηκε να υλοποιήσει τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει και τις οποίες καθυστερούσε υπέρμετρα. Η διαφορά οδηγήθηκε σε διεθνή διαιτησία, αλλά πριν από την έκδοση απόφασης επήλθε συμφωνία. Το κράτος απέκτησε ξανά, έναντι 12 εκατ. δολ., το Διυλιστήριο από τον Όμιλο, που ταυτόχρονα απαλλάχθηκε από τις υπόλοιπες συμβατικές του υποχρεώσεις.

Το πρόβλημα με τον Όμιλο της Εμπορικής Τράπεζας εντοπιζόταν στο ότι, κατά παράβαση της νομοθεσίας, αλλά και της τραπεζικής ηθικής, η Εμπορική Τράπεζα —με πρόεδρο του Δ.Σ. τον Στρατή Ανδρεάδη— δάνεισε με ποσό ανώτερο του 1/5 του μετοχικού της κεφαλαίου εταιρία πετρελαίων, ιδιοκτησίας του Σ. Ανδρεάδη. Η ύπαρξη παρόμοιου παραπτώματος στο παρελθόν οδήγησε σε απόφαση του Δημοσίου να προχωρήσει στο διπλασιασμό του μετοχικού κεφαλαίου της Εμπορικής, ενώ, παράλληλα, απαγορεύθηκε στον Ανδρεάδη να συμμετάσχει στην αγορά νέων μετοχών. Μετά από μακρόχρονη διεθνή δικαστική διαμάχη, ο Ανδρεάδης απέσπασε μεγάλη αποζημίωση, αλλά η Εμπορική Τράπεζα παρέμεινε υπό κρατική ιδιοκτησία και ιδιωτικοποιήθηκε πολύ αργότερα.

Οι κρατικοποιήσεις αυτές ήταν μεν αναπόφευκτες σύμφωνα με το γράμμα του νόμου, αλλά "ψύχραναν" το επενδυτικό κλίμα στην Ελλάδα, σε μια εποχή που η διεθνής τάση ήταν η ενίσχυση του ιδιωτικού έναντι του δημόσιου τομέα.

3.30 Η προσχώρηση στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες

Στις 28 Μαΐου 1979 υπογράφηκε η συμφωνία για την ένταξη της Ελλάδος στην ΕΟΚ, με εναρκτήρια ημερομηνία την 1η Ιανουαρίου 1981. Η Ελλάδα ανέλαβε την υποχρέωση να εφαρμόζει από την ημερομηνία αυτή το δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκτός από τις περιπτώσεις για τις οποίες είχε οριστεί μεταβατική περίοδος.

Ειδικότερα, είχε προβλεφθεί μεταβατική περίοδος επτά ετών για δύο αγροτικά προϊόντα και για την εφαρμογή της ελεύθερης μετακίνησης εργαζομένων. Επίσης προβλέφθηκε η δυνατότητα λήψης ειδικών μέτρων σε περίπτωση έκτακτων δυσχερειών σε κάποιο τομέα της οικονομίας ή περιοχή της χώρας. Παράλληλα, η Ελλάδα ανέλαβε την υποχρέωση πλήρους προσαρμογής της ελληνικής στην κοινοτική νομοθεσία, αλλά και υλοποίησης των απαραίτητων διαρθρωτικών αλλαγών στο διοικητικό μηχανισμό για τη διασύνδεσή του με αυτόν της ΕΟΚ. Ειδικότερα, η Ελλάδα έπρεπε να καταργήσει σταδιακά τους δασμούς στα αγροτικά και βιομηχανικά προϊόντα. Επιπλέον, θα καταργούσε άμεσα και όλους τους ποσοτικούς περιορισμούς πλην αυτών σε 14 βιομηχανικά προϊόντα, οι οποίοι θα καταργούνταν σταδιακά. Όσον αφορούσε τις συναλλαγές με τρίτες χώρες, η Ελλάδα όφειλε να προσαρμοστεί στο Κοινό Εξωτερικό Δασμολόγιο της ΕΟΚ εντός πενταετούς μεταβατικής περιόδου. Στον τομέα των δημόσιων οικονομικών προβλέφθηκε τριετής μεταβατική περίοδος για την εισαγωγή του Φόρου Προστιθέμενης Αξίας, ενώ οι κινήσεις κεφαλαίων θα απελευθερώνονταν άμεσα με λίγες εξαιρέσεις. Απαραίτητη κρίθηκε η ίδρυση αγοράς συναλλάγματος στην Αθήνα, ώστε να είναι δυνατή η παρακολούθηση της πραγματικής ισοτιμίας της δραχμής έναντι των λοιπών νομισμάτων, ενώ στη μεταβατική περίοδο θα συζητούνταν και η συμμετοχή της Ελλάδος στο Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα.[33]

3.31 Το νέο πλαίσιο οικονομικής πολιτικής μετά το 1981

Η ανάληψη της Διοίκησης της ΤτΕ από τον Γεράσιμο Αρσένη μετά τις εκλογές του Οκτωβρίου του 1981 σηματοδότησε την εντονότερη παρουσία του Δημοσίου στην άσκηση της νομισματικής πολιτικής. Ως στόχος αρχικά διακηρύχθηκε η αποτελεσματικότερη λειτουργία του τραπεζικού συστήματος, ώστε να μπορούν να πραγματοποιηθούν οι ευρύτεροι στόχοι της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής. Σύντομα όμως στόχος έγιναν η σταθεροποίηση της οικονομίας και ο έλεγχος του πληθωρισμού και του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Η άνοδος των τιμών έφθασε το 24,5% το 1981 και έμεινε περί το 20% ετησίως στην επόμενη πενταετία και πάντως σε διψήφιο επίπεδο έως τις αρχές της επόμενης δεκαετίας. Το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης εκτινάχθηκε από 2,6% του ΑΕΠ το 1980 στο 8,7% το 1981 και στο 11,6% το 1985. Η χαλάρωση της νομισματικής πολιτικής συνέπεσε με την κατάργηση της Νομισματικής Επιτροπής (Ν. 1266/ΦΕΚ Α' 81/2.7.1982) και τη μεταφορά ορισμένων αρμοδιοτήτων της

33 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1979*, 137-141. Για τις επιπτώσεις στην ελληνική βιομηχανία, βλ. Γιαννίτσης (1983 και 1988).

εκτός της ΤτΕ. Η αύξηση της προσφοράς χρήματος Μ3 ήταν 35,7% το 1981, 28% το 1982 και 29,6% το 1984.

Οι αρμοδιότητες της Νομισματικής Επιτροπής μεταβιβάστηκαν σε άλλα όργανα κυβερνητικής πολιτικής, κυρίως στην ΤτΕ. Μεταξύ άλλων, ενοποιήθηκαν τα επιτόκια τραπεζικού δανεισμού και καταργήθηκαν ρυθμίσεις επιτοκίων και ειδικοί πιστωτικοί κανόνες. Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων του ισοζυγίου πληρωμών, επιβλήθηκε, τον Ιανουάριο του 1983, σταθεροποιητικό πρόγραμμα, που περιλάμβανε την υποτίμηση της δραχμής κατά 16% έναντι του δολαρίου και 15% έναντι του ECU. Η προσπάθεια αυτή δεν είχε μακροχρόνια θετική επίδραση στην οικονομία και στην προσαρμογή της χώρας σε ένα πιο ανοικτό και ανταγωνιστικό περιβάλλον, καθώς η οικονομική πολιτική "χαλάρωσε" και πάλι την επόμενη χρονιά. Από την άλλη πλευρά, η προσχώρηση στην ΕΟΚ είχε επιδεινώσει το εμπορικό ισοζύγιο (από 4.342,8 εκατ. δολ. το 1978, το έλλειμμα έφθασε τα 6.696,8 εκατ. δολ. το 1981 και τα 6.267,9 εκατ. δολ. το 1985),[34] εξέλιξη η οποία, σε συνδυασμό με την αύξηση του κόστους εργασίας λόγω της ανόδου του κατώτατου ημερομισθίου κατά 32% το 1982, επέτεινε τα χρηματοοικονομικά προβλήματα πολλών επιχειρήσεων και οδήγησε στην εμφάνιση του φαινομένου των "προβληματικών επιχειρήσεων". Με τον Ν. 1386/83 επιχειρήθηκε μια κατ' αρχήν διαχείριση αυτών των επιχειρήσεων, με ευνοϊκές μεν συνέπειες ως προς τη διατήρηση της απασχόλησης, αλλά με δυσμενείς σε ό,τι αφορούσε την κάλυψη των ελλειμμάτων τους. Την ίδια περίοδο οι επενδύσεις ως ποσοστό του ΑΕΠ υποχώρησαν από 19,1% το 1980 σε 17,7% το 1981 και σε 16% το 1984.

3.32 Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα (1985-1987)

Τα διογκούμενα δημοσιονομικά ελλείμματα και ο υψηλός πληθωρισμός ώθησαν τη δεύτερη κυβέρνηση Ανδρέα Παπανδρέου να εφαρμόσει, τον Οκτώβριο του 1985, σταθεροποιητικό πρόγραμμα, το οποίο υποβλήθηκε στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Με το πρόγραμμα αυτό υποτιμήθηκε εκ νέου η δραχμή κατά 15%, ενώ περικόπηκαν οι δημόσιες δαπάνες για το 1986 και επιβλήθηκε νομοθετικός περιορισμός των ονομαστικών αυξήσεων των μισθών, που συνεπαγόταν μεγάλη μείωση της αγοραστικής τους δύναμης. Η αυτόματη τιμαριθμική αναπροσαρμογή των μισθών αφορούσε πλέον τον επίσημα προσδοκώμενο πληθωρισμό (αντί του καταγραφέντος στο παρελθόν) και έπαυσε να περιλαμβάνει τον "εισαγόμενο πληθωρισμό", ενώ η αξία της "πράσινης δραχμής", εκείνη των ευρωπαϊκών ενισχύσεων προς τον αγροτικό τομέα, διαφοροποιήθηκε από την επίσημη ισοτιμία της δραχμής. Το πρόγραμμα αυτό επικουρήθηκε από την πτώση των διεθνών τιμών

34 Γιαννίτσης (1985).

του πετρελαίου και βελτίωσε θεαματικά τους οικονομικούς δείκτες, αλλά εγκαταλείφθηκε μετά το 1987. Το έλλειμμα του προϋπολογισμού, που είχε μειωθεί από το 11,6% του ΑΕΠ το 1985 στο 9,6% το 1987, επανήλθε στο 11,4% το 1988.

3.33 Αλλαγές στη νομισματική πολιτική

Σημαντική καινοτομία της νομισματικής πολιτικής ήδη από τη δεκαετία του 1970 ήταν η ανακοίνωση ενδιάμεσων στόχων για τους νομισματικούς δείκτες. Αρχικά και έως το 1982 ανακοινωνόταν δημόσια και γινόταν γνωστός στην ιδιωτική οικονομία ως πλαίσιο δράσης και προγραμματισμού ο στόχος σχετικά με την αύξηση της προσφοράς χρήματος με τη στενή έννοια (M0).

Η οικονομική πολιτική ακολούθησε ένα μείγμα μέτρων ελέγχου τιμών και επιτοκίων, δρώντας αντικυκλικά σε μια ευμετάβλητη συγκυρία, η οποία διαταράχθηκε από το δεύτερο πετρελαϊκό σοκ. Η Τράπεζα της Ελλάδος επιχειρούσε την υποβοήθηση της εξόδου της οικονομίας από το στασιμοπληθωρισμό. Στις νέες συνθήκες απελευθέρωσης της κίνησης κεφαλαίων στην Κοινότητα, που άρχισε να εφαρμόζεται σταδιακά στην Ελλάδα, ουσιαστικά από το 1986-1987, εισήχθησαν συνθήκες ανταγωνισμού στο τραπεζικό σύστημα. Βάσει του σταθεροποιητικού προγράμματος 1985-1987 τέθηκαν στόχοι παρακολούθησης των νομισματικών μεγεθών. Από το Μάιο του 1986 λήφθηκαν μέτρα περιορισμού της πιστωτικής επέκτασης, καταργήθηκαν τα "προτιμησιακά" επιτόκια, εισήχθησαν ελάχιστα επιτόκια χορηγήσεων και απελευθερώθηκαν τα επιτόκια στεγαστικών δανείων και η κίνηση κεφαλαίων για αγορά περιουσιακών στοιχείων στο εξωτερικό.

Μέριμνα των νομισματικών αρχών από το 1983 και για όλη την επόμενη δεκαετία ήταν, σύμφωνα με τη διεθνή τότε πρακτική, ο έλεγχος της προσφοράς χρήματος με την ευρεία έννοια (M3). Μεταξύ των αποτελεσμάτων της ακολουθούμενης πολιτικής ήταν η βαθμιαία μείωση του ποσοστού των καταθέσεων τις οποίες οι τράπεζες ήταν υποχρεωμένες να επενδύουν σε έντοκα γραμμάτια του Ελληνικού Δημοσίου και έτσι, από το 1986-1987, αυξήθηκε ο δανεισμός του Δημοσίου με έκδοση έντοκων γραμματίων προς το μη τραπεζικό κοινό. Άμεση συνέπεια ήταν η αύξηση των επιτοκίων δανεισμού του Δημοσίου.

Στο μεταξύ, από τις 20 Φεβρουαρίου 1984 Διοικητής της ΤτΕ ανέλαβε ο έως τότε Υποδιοικητής Δημήτριος Χαλικιάς.

3.34 Η πολιτική της σκληρής δραχμής

Η καταγραφή επί σειράν ετών σχεδόν μηδενικών ποσοστών οικονομικής μεγέθυνσης στο εσωτερικό, σε συνδυασμό με αποφάσεις απελευθέρωσης των αγορών

στην Ευρωπαϊκή Ένωση, οδήγησε την ΤτΕ σε κινήσεις διορθωτικού χαρακτήρα. Εκτός από τους "κλασικούς" στόχους, όπως η μείωση του πληθωρισμού και η συγκράτηση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών, ειδικό βάρος δόθηκε στον εκσυγχρονισμό και την απελευθέρωση του τραπεζικού συστήματος.

Λήφθηκαν μέτρα ανεξαρτητοποίησης των εμπορικών τραπεζών, τα οποία επέτρεπαν την ελεύθερη διάθεση του χαρτοφυλακίου τους. Επιτράπηκε ο ελεύθερος διατραπεζικός δανεισμός και απελευθερώθηκε η διαμόρφωση του ύψους των επιτοκίων δανεισμού.

Η διολίσθηση της δραχμής άρχισε να γίνεται σε ποσοστό χαμηλότερο του πληθωρισμού (πολιτική της "σκληρής δραχμής") και με κριτήριο την επίτευξη περισσότερων του ενός στόχων της οικονομικής πολιτικής, σε μια προσπάθεια ελέγχου του πληθωρισμού, αλλά και του διογκούμενου, λόγω της υποτίμησης του νομίσματος, δημόσιου χρέους. Η πολιτική αυτή συγκράτησε τη μεγάλη διόγκωση του δημόσιου χρέους, με κόστος, όμως, την επιδείνωση του ισοζυγίου πληρωμών, το έλλειμμα του οποίου ανήλθε από 0,8% του ΑΕΠ το 1987 σε 4,3% το 1989. Μετά την αλλαγή κυβέρνησης το 1990, έγινε και νέα προσπάθεια περιορισμού του δημοσιονομικού ελλείμματος, αλλά και αναδιάρθρωσης της παραγωγικής δομής της εγχώριας οικονομίας, μέσω της υιοθέτησης προγράμματος βαθμιαίας μακροοικονομικής προσαρμογής. Αυτό ήταν άλλωστε απαραίτητο λόγω των εξελίξεων στο πλαίσιο της ΕΕ. Ήδη, σύμφωνα με τη "Λευκή Βίβλο" (1985) και την "Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη" (1986), ξεκινούσαν ενέργειες για την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς έως τις 31.12.1992. Στο πλαίσιο αυτό προβλεπόταν η πλήρης απελευθέρωση του τραπεζικού συστήματος, που άρχισε να υλοποιείται σταδιακά και με συνέπεια, ιδίως μετά το 1994 (Garganas and Tavlas 2001, 108-114). Η αλλαγή νομισματικού καθεστώτος από τη χρονιά αυτή και μετά, καθώς και η επέκταση της στόχευσης, παράλληλα με τα νομισματικά μεγέθη, στη συναλλαγματική ισοτιμία, ανάγκασαν το Δημόσιο να προσαρμόσει τη δημοσιονομική του πολιτική, με συνέπεια την αποκλιμάκωση του πληθωρισμού και τη σταδιακή προσαρμογή της οικονομίας στα ευρωπαϊκά δεδομένα.

3.35 Η Έκθεση Καρατζά

Παράλληλα, λόγω αφενός των δυσχερειών του τραπεζικού συστήματος ως προς τη χρηματοδότηση ήδη προβληματικών επιχειρήσεων και αφετέρου των επερχόμενων διεθνών εξελίξεων, συστάθηκε επιτροπή για την αναμόρφωση του τραπεζικού συστήματος, γνωστή ως "Επιτροπή Καρατζά".

Οι προτάσεις της Επιτροπής (Καρατζάς, 1987) ήταν οι εξής: (α) Ως προς τα επιτόκια και τους πιστωτικούς κανόνες προβλέπονταν τρεις φάσεις απελευθέρωσης, με

πρώτη την αποκατάσταση θετικών πραγματικών επιτοκίων καταθέσεων και χορηγήσεων, με παράλληλη αποδέσμευση του πιστωτικού συστήματος από την υποχρέωση υποστήριξης έργων κοινωνικοαναπτυξιακού χαρακτήρα, τα οποία θα έπρεπε να βαρύνουν τον κρατικό προϋπολογισμό. Στη δεύτερη φάση θα ενεργοποιούνταν οι δυνάμεις της αγοράς για τον καθορισμό των επιτοκίων (πλην των μακροπρόθεσμων) για βιοτεχνίες και αγροτικές εκμεταλλεύσεις. Τέλος, η τρίτη φάση θα καθιστούσε την αγορά τον κύριο προσδιοριστικό παράγοντα των επιτοκίων και της κατανομής των πόρων. (β) Ως προς τον ανταγωνισμό στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα, αναφερόταν ότι αυτός θα έπρεπε να ενθαρρυνθεί, ώστε να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά ο διεθνής ανταγωνισμός, παράλληλα με την υιοθέτηση νέων καινοτόμων προϊόντων. (γ) Οι τράπεζες θα έπρεπε να υιοθετήσουν σύγχρονες μεθόδους οικονομικής και λογιστικής πληροφόρησης, παράλληλα με την υιοθέτηση από την Τράπεζα της Ελλάδος νέων μεθόδων εποπτείας, οι οποίες θα εστιάζονταν στην κεφαλαιακή επάρκεια, τη ρευστότητα και την ποιότητα των στοιχείων του ενεργητικού. Εκτός από τις ειδικότερες προτάσεις για την αγροτική πίστη και τις τράπεζες επενδύσεων, η Έκθεση Καρατζά ανασκοπούσε τα αίτια για την υπανάπτυξη της κεφαλαιαγοράς και πρότεινε μέτρα που αφορούσαν τόσο την πλευρά της προσφοράς όσο και αυτή της ζήτησης τίτλων, με επίκεντρο την οργάνωση της ελληνικής χρηματιστηριακής αγοράς σε σύγχρονες βάσεις.

Δεν είναι τυχαίο ότι τόσο η Έκθεση Καρατζά όσο και η προγενέστερή της Έκθεση Χαρισσόπουλου, που είχε συνταχθεί ύστερα από πρωτοβουλία της Τράπεζας της Ελλάδος, τόνιζαν τον κρίσιμο ρόλο της Τράπεζας της Ελλάδος, η οποία θα έπρεπε να ηγηθεί της διαδικασίας απελευθέρωσης του χρηματοπιστωτικού συστήματος, ελεύθερη η ίδια από το βάρος της νομισματοποίησης των κυβερνητικών ελλειμμάτων ή της στήριξης των ισολογισμών των τραπεζών.[35]

3.36 Η νέα οικονομική πολιτική, 1990-1993

Από 20 Φεβρουαρίου 1992 Διοικητής της ΤτΕ ανέλαβε ο Ε. Χριστοδούλου, ενώ στο μεταξύ βρισκόταν σε εξέλιξη το πρόγραμμα ολοκλήρωσης της ενιαίας εσωτερικής αγοράς της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στις 7 Φεβρουαρίου 1992 υπογράφηκε στο Maastricht η απόφαση για τη μετεξέλιξη της ΕΕ σε Οικονομική και Νομισματική Ένωση και, ως γνωστόν, αποφασίστηκε η είσοδος των κρατών σε αυτήν να γίνεται βάσει συγκεκριμένων δημοσιονομικών και νομισματικών κριτηρίων, των λεγόμενων Κριτηρίων του Maastricht.

35 Χαρισσόπουλος (1979), 20-21 και 39, και Καρατζάς κ.ά. (1987), 30.

Η προσαρμογή της ελληνικής οικονομικής πολιτικής στα νέα αυτά δεδομένα απαιτούσε άμεση δράση στην κατεύθυνση της συμφωνίας προς τις ευρωπαϊκές εξελίξεις, με επιβολή προγράμματος περιορισμού των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, συμπεριλαμβανομένων των αποκρατικοποιήσεων. Μετά τον Απρίλιο του 1990 τροποποιήθηκε δραστικά και από τον Ιανουάριο του 1991 καταργήθηκε η αυτόματη τιμαριθμική αναπροσαρμογή των μισθών. Παράλληλα, απελευθερώθηκαν οι αγορανομικά ελεγχόμενες αγορές.Τον Αύγουστο του 1992 εξαγγέλθηκαν μέτρα λιτότητας, καθώς και νέο πρόγραμμα σύγκλισης, που βασιζόταν στην αύξηση των έμμεσων φόρων και την ιδιωτικοποίηση των προβληματικών επιχειρήσεων. Εντούτοις, το δημόσιο έλλειμμα ως ποσοστό του ΑΕΠ δεν υποχώρησε κάτω από το 10% μέχρι το 1994.

Η ΤτΕ έθεσε ως πρωταρχικές επιδιώξεις της νομισματικής της πολιτικής τη στήριξη της γενικότερης πολιτικής σταθεροποίησης της οικονομίας (ενόψει της προοπτικής για ένταξη στην ΟΝΕ) και ειδικότερα την αποκλιμάκωση του πληθωρισμού και τη βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών. Επίσης, ανέλαβε και να μεριμνά για την ανάπτυξη των αγορών χρήματος και κεφαλαίων. Ασκήθηκε επομένως περιοριστική νομισματική πολιτική, ενώ από το 1992 η ΤτΕ άρχισε να παρακολουθεί και την ποσότητα χρήματος Μ4, προκειμένου να ελέγχει τη ρευστότητα στην οικονομία.[36] Τον Ιανουάριο του 1994 άρχισε το δεύτερο στάδιο της ΟΝΕ και λίγους μήνες αργότερα η δραχμή δέχθηκε ισχυρή κερδοσκοπική πίεση, για την επιτυχή αντιμετώπιση της οποίας η ΤτΕ αύξησε δραστικά τα επιτόκια δανεισμού. Παράλληλα, προωθήθηκε η πολιτική περιορισμού της διολίσθησης της δραχμής σε ποσοστό μικρότερο από τη διαφορά πληθωρισμού μεταξύ της Ελλάδος και των κύριων ανταγωνιστριών χωρών, ταυτόχρονα με τον καθορισμό ενδιάμεσων νομισματικών στόχων, οι οποίοι το 1990 και το 1991 υπερκαλύφθηκαν. Σε σημαντικό μέσο ελέγχου της ρευστότητας της οικονομίας αναδείχθηκαν τα επιτόκια χορήγησης χρηματικών διευκολύνσεων της ΤτΕ προς τις εμπορικές τράπεζες.

Εξάλλου, από το 1993 είχε ολοκληρωθεί η απελευθέρωση των επιτοκίων με την κατάργηση του ελάχιστου ορίου επιτοκίων ταμιευτηρίου, απελευθερώθηκαν οι κινήσεις κεφαλαίων μεσοπρόθεσμου και μακροπρόθεσμου χαρακτήρα έναντι όλων των χωρών, καθώς και οι βραχυπρόθεσμες κινήσεις κεφαλαίων από το Μάιο του 1994, και καταργήθηκαν οι υποχρεωτικές τοποθετήσεις των εμπορικών τραπεζών σε χρεόγραφα του Δημοσίου, όπως και οι συναλλαγματικοί περιορισμοί που είχαν απομείνει.

36 Το Μ4 έγινε ο κατ'εξοχήν νομισματικός δείκτης από το 1999 και εξής.

3.37 Ένα νέο καθεστώς νομισματικής πολιτικής από το 1995

Μεταξύ Δεκεμβρίου του 1993 και Οκτωβρίου του 1994 Διοικητής της ΤτΕ ανέλαβε ο Ιωάννης Μπούτος και, μετά την παραίτηση του τελευταίου, Διοικητής ανέλαβε ο έως τότε Υποδιοικητής Λουκάς Παπαδήμος. Το 1995 η νομισματική πολιτική για πρώτη φορά καθόρισε ποσοτικό στόχο (3%) για τη διολίσθηση, ενώ ανακοινώθηκε και ο στόχος για την άνοδο των τιμών (πληθωρισμός κάτω του 7% έως το τέλος του 1995). Από την εποχή αυτή η πολιτική της σκληρής δραχμής απέκτησε νέα ποιότητα, με αποτέλεσμα να μεταβεί η οικονομία σε νέο καθεστώς νομισματικής πολιτικής (Garganas and Tavlas, 2001). Η ΤτΕ έθετε ποσοτικούς στόχους ετήσιας μείωσης του πληθωρισμού, του οποίους και επιτύγχανε, ενώ η πολιτική επιτοκίων έγινε το κύριο εργαλείο για την επίτευξη των *ενδιάμεσων στόχων* της νομισματικής πολιτικής. Οι ενέργειες των νομισματικών αρχών είχαν σημαντικές επιδράσεις σε άλλους οικονομικούς δείκτες, που άρχισαν σταδιακά να βελτιώνονται, ενώ την πρωθυπουργία ανέλαβε από το 1996 ο Κώστας Σημίτης.[37] Για παράδειγμα, το 1995 ο πληθωρισμός μειώθηκε στο 8,9%, από 10,9% το 1994, και ακολούθησε διαρκή πτωτική πορεία, φθάνοντας το 2,1% το 1999. Επιπλέον, ο ρυθμός ανάπτυξης ακολούθησε ανοδική πορεία καθ' όλο το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1990, με παράλληλο περιορισμό των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Τα ισχύοντα, υψηλά σε σύγκριση με τη λοιπή Ευρώπη, τραπεζικά επιτόκια οδήγησαν σε εισροή ξένων κεφαλαίων στην Ελλάδα.

3.38 Προς την ανεξαρτητοποίηση της Τράπεζας της Ελλάδος

Το Δεκέμβριο του 1997 προσδιορίστηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο το σενάριο μετάβασης στο τελικό στάδιο της Νομισματικής Ένωσης και ορίστηκε ότι το όνομα του νέου ενιαίου νομίσματος θα ήταν "ευρώ". Παράλληλα, τον Ιούνιο του 1997 υιοθετήθηκε το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Άμστερνταμ, με το οποίο οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις δεσμεύονταν να ακολουθούν σταθεροποιητική οικονομική πολιτική και μετά την είσοδο στο ευρώ (βλ. Papademos, 1990 και 1993, καθώς και Garganas, 1999).

Παράλληλα, από το Δεκέμβριο του 1997, με την τροποποίηση του Καταστατικού της Τράπεζας της Ελλάδος και το συνεχή εκσυγχρονισμό του νομοθετικού πλαισίου μέχρι το 2000, διαμορφώθηκε ένα νέο θεσμικό καθεστώς λειτουργίας της κεντρικής τράπεζας. Το κύριο στοιχείο του νέου πλαισίου ήταν η ανεξαρτητοποίηση της Τράπεζας της Ελλάδος, όπως άλλωστε απαιτούσε και η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ήδη από την 1η Ιανουαρίου 1994 η κεντρική τράπεζα είχε παύσει

37 Για τα διλήμματα της οικονομικής πολιτικής στη συγκεκριμένη συγκυρία, βλ. Garganas (1994).

να χρηματοδοτεί το δημόσιο τομέα και είχε περιοριστεί στη διαχείριση του χαρτοφυλακίου κρατικών χρεογράφων των δημόσιων οργανισμών. Ωστόσο, η φιλοσοφία της άσκησης νομισματικής πολιτικής αναδιατυπώθηκε με αποφασιστικό τρόπο από το 1999 και εξής: αφορούσε τη σταθερότητα του γενικού επιπέδου των τιμών. Για την επίτευξη του πρωταρχικού της σκοπού τέθηκαν στη διάθεση της Τράπεζας τα απαραίτητα μέσα νομισματικής πολιτικής και διασφαλίστηκε η θεσμική, προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία της. Στο πλαίσιο αυτό συστάθηκε το Συμβούλιο Νομισματικής Πολιτικής (ΣΝΠ) ως το όργανο της Τράπεζας της Ελλάδος που θα ήταν αρμόδιο για τη χάραξη και την άσκηση της νομισματικής πολιτικής και την άσκηση της συναλλαγματικής πολιτικής. Η άσκηση συναλλαγματικής πολιτικής κατέστη άνευ αντικειμένου μετά την υιοθέτηση του ευρώ. Η σύσταση του ΣΝΠ σηματοδότησε μια μεγάλη θεσμική αλλαγή ως προς τη χάραξη νομισματικής πολιτικής στην Ελλάδα, καθώς, κατά κάποιο τρόπο και σε εντελώς διαφορετικό θεσμικό και πρακτικό πλαίσιο, έκλεισε ο κύκλος που είχε ανοίξει με την κατάργηση της Νομισματικής Επιτροπής το 1982.

Προκειμένου η Τράπεζα να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες και να αποτελέσει μέρος του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών υπό την καθοδήγηση της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, έπρεπε να προχωρήσει και σε μεταβολή των μέσων νομισματικής πολιτικής. Η διαδικασία αυτή άρχισε ήδη από την έναρξη του δεύτερου σταδίου της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης την περίοδο 1994-1998. Το λειτουργικό πλαίσιο του Ευρωσυστήματος περιλάμβανε μέσα νομισματικής πολιτικής, όπως οι πράξεις ανοικτής αγοράς, οι πάγιες διευκολύνσεις και οι υποχρεωτικές καταθέσεις/τα ελάχιστα υποχρεωτικά αποθεματικά. Οι πρώτες περιλάμβαναν πράξεις αναχρηματοδότησης, πράξεις ρύθμισης της βραχυχρόνιας ρευστότητας, καθώς και διαρθρωτικές πράξεις. Οι δεύτερες αφορούσαν τη διευκόλυνση οριακής χρηματοδότησης και τη διευκόλυνση αποδοχής καταθέσεων. Η τρίτη κατηγορία μέσων νομισματικής πολιτικής αποσκοπούσε κυρίως στη σταθεροποίηση του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Η Τράπεζα της Ελλάδος προχώρησε στις αναγκαίες προσαρμογές κλιμακωτά, στο βαθμό που και οι ίδιες οι χρηματοπιστωτικές αγορές στην Ελλάδα αναπτύσσονταν με αργό ρυθμό. Σημαντικός νεωτερισμός της περιόδου ήταν η δημιουργία δευτερογενούς αγοράς τίτλων του Δημοσίου. Μετά την ολοκλήρωση της προσαρμογής των μέσων άσκησης νομισματικής πολιτικής της ΤτΕ προς τα αντίστοιχα του Ευρωσυστήματος μέχρι το τέλος του 2000, την 1η Ιανουαρίου 2002 ολοκληρώθηκε με επιτυχία και η μετάβαση στο νέο νόμισμα, με την κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων και κερμάτων ευρώ. Είχε προηγηθεί μια κολοσσιαία και επιτυχής προσπάθεια της Διοίκησης και όλου του υπαλληλικού προσωπικού της ΤτΕ, προκειμένου το ίδρυμα να προσαρμόσει τα πρότυπα λειτουργίας και τήρησης των λογαριασμών του σύμφωνα με τις αρχές του Ευρωσυστήματος.

3.39 Η κρίση του χρηματιστηρίου, 1999

Ενδιάμεσα και παράλληλα με τις παραπάνω εξελίξεις, παρατηρήθηκε μεταξύ 1997 και 1999 απότομη άνοδος των τιμών των μετοχών, η οποία πήρε τη μορφή υπερθέρμανσης του Χρηματιστηρίου Αθηνών, με συνέπεια τη δημιουργία "φούσκας". Συγκεκριμένα, ενώ σε μέσα επίπεδα ο δείκτης τιμών του Χρηματιστηρίου Αθηνών αυξήθηκε μεταξύ 1995 και 1996 κατά 5,4%, από το 1996 άρχισε να ακολουθεί απότομη ανοδική πορεία. Κατέγραψε αυξήσεις της τάξεως του 58% μεταξύ 1996 και 1997, 72% μεταξύ 1997 και 1998 και 108,1% μεταξύ 1998 και 1999. Η ανοδική τάση έγινε ιλιγγιώδης το καλοκαίρι του 1999. Είναι χαρακτηριστικό ότι η άνοδος των τιμών μεταξύ τέλους Ιουνίου του 1999 και μέσων Σεπτεμβρίου άγγιξε το 61,9% και ο δείκτης έφθασε στις 22 Σεπτεμβρίου 1999 τις 6.355 μονάδες. Έκτοτε άρχισε και η διόρθωση των τιμών προς τα κάτω, όταν ο δείκτης διαμορφώθηκε στις 5.535,1 μονάδες στο τέλος Δεκεμβρίου του 1999, έναντι 2.737,6 μονάδων στο τέλος Δεκεμβρίου του 1998. Μεταξύ του Δεκεμβρίου του 1999 και του Δεκεμβρίου του 2000 οι τιμές των μετοχών μειώθηκαν κατά 33,3%[38] και ο δείκτης συνέχισε να ακολουθεί, παρά τις επιμέρους διακυμάνσεις, έντονη πτωτική πορεία. Η "φούσκα" του 1999 δημιούργησε πολλούς "εγκλωβισμένους" επενδυτές και προκάλεσε ποικίλες συζητήσεις σχετικά με τη στρατηγική των επενδυτών και τη λειτουργία του χρηματιστηρίου σε αναδυόμενες οικονομίες. Η Τράπεζα της Ελλάδος προειδοποίησε[39] τους ελεύθερα δρώντες επενδυτές για τους επερχόμενους πιθανούς κινδύνους, αν και ορισμένοι από αυτούς συνέχισαν την κερδοσκοπική τους δραστηριότητα.

3.40 Η προσχώρηση στην ΟΝΕ

Οι πιέσεις που δέχθηκε η δραχμή στα τέλη του 1997 οδήγησαν στην αύξηση των επιτοκίων από την ΤτΕ και στην προετοιμασία για την ένταξη του νομίσματος στο Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (ΜΣΙ), που τελικά έγινε το Μάρτιο του 1998. Η δραχμή υποτιμήθηκε κατά 12,3%, στις 357 δρχ./ECU, και εντάχθηκε στο περιθώριο διακύμανσης ±15%, ενώ η ΤτΕ έγινε μέρος του Ευρωσυστήματος. Με την έναρξη του τρίτου σταδίου της Νομισματικής Ένωσης καθορίστηκε η συμμετοχή της δραχμής στον ΜΣΙ-ΙΙ με κεντρική ισοτιμία 353,109 δρχ./ευρώ (και περιθώρια διακύμανσης ±15%). Στις 17 Ιανουαρίου 2000 η (κεντρική) ισοτιμία ορίστηκε στο επίπεδο των 340,75 δρχ./ευρώ (ανατίμηση 3,5%). Δικαιολογητική βάση της ενέργειας αυτής ήταν ότι από την είσοδο της δραχμής

38 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή* για τα έτη 1996, 1997, 1998, 1999 και 2000.

39 Βλ. δήλωση του Διοικητή Λ. Παπαδήμου στην εφημερίδα *Καθημερινή*, 19.9.1999.

στον ΜΣΙ η ισοτιμία διακυμάνθηκε περί την τιμή αυτή, συνεπώς ήταν η ισοτιμία που αναγνώριζε ως "ορθή" η αγορά. Λίγο αργότερα, υποβλήθηκε αίτηση για την αξιολόγηση της υποψηφιότητας ένταξης της Ελλάδος στην ΟΝΕ, η οποία εγκρίθηκε τον Ιούνιο του 2000 στη Σύνοδο Κορυφής στη Σάντα Μαρία ντα Φέιρα της Πορτογαλίας. Το δημόσιο έλλειμμα είχε μειωθεί στο 1,9% του ΑΕΠ το 1999 και ο πληθωρισμός στο 2,1%. Παράλληλα, πληρούνταν τα κριτήρια πτωτικής τάσης του δημόσιου χρέους, χαμηλών επιτοκίων, διακύμανσης της δραχμής εντός των στενών ορίων που προβλέπονταν στον ΜΣΙ και χαμηλού πληθωρισμού. Τα επιτόκια των κρατικών ομολόγων 10ετούς διάρκειας είχαν μειωθεί από 17% το 1995 σε 6,3% το 1999. Έτσι, αποφασίστηκε η πλήρης ένταξη της Ελλάδος στη ζώνη του ευρώ και ορίστηκε ότι η κεντρική ισοτιμία της δραχμής θα αποτελούσε την αμετάκλητη ισοτιμία μετατροπής της σε ευρώ. Από την 1η Ιανουαρίου 2001 ξεκίνησε με επιτυχία η λογιστική μετάβαση από τη δραχμή στο ευρώ, ενώ από την 1η Ιανουαρίου 2002 η δραχμή αποσύρθηκε από την κυκλοφορία και αντικαταστάθηκε από τραπεζογραμμάτια και κέρματα ευρώ. Ενώ λοιπόν η Ελλάδα μπήκε στις 1.1.2001, δηλ. με δύο χρόνια καθυστέρηση σε σύγκριση με τους λοιπούς εταίρους, ως το 12ο μέλος στην ευρωζώνη, πρόλαβε και συμμετείχε μαζί μ' αυτούς στη μετάπτωση από το εθνικό νόμισμα σε ευρώ.[40]

3.41 Η οικονομική πολιτική στην εποχή του ευρώ, 2001-2008

Τον Ιούνιο του 2002 ο Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος Λουκάς Παπαδήμος παραιτήθηκε, προκειμένου να αναλάβει την αντιπροεδρία της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Νέος Διοικητής ανέλαβε ο έως τότε Υποδιοικητής Νικόλαος Γκαργκάνας. Οι υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης της οικονομίας συνεχίστηκαν μέχρι τις απαρχές της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης του 2008, αν και ο ρυθμός ανάπτυξης σταδιακά έφθινε. Ταυτόχρονα, μειώθηκαν δραστικά τα επιτόκια δανεισμού, με αποτέλεσμα την είσοδο της χώρας σε έναν κύκλο εξωτερικού δανεισμού-εισαγωγών-κατανάλωσης, με τις τιμές υπό μερικό έλεγχο, αλλά τη ρευστότητα να προκαλεί φαινόμενα υπερθέρμανσης. Η Τράπεζα της Ελλάδος επίμονα προειδοποιούσε για πιθανές ανισορροπίες, αν ο πληθωρισμός στην Ελλάδα εξακολουθούσε να είναι υψηλότερος εκείνου της ευρωζώνης. Τελικά, προς τα τέλη της δεκαετίας και υπό την επίδραση της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης, καθώς και της —για δεύτερη φορά από το 2004 και μετά— δημόσιας αμφισβήτησης της αξιοπιστίας των ελληνικών δημοσιονομικών μεγεθών, η χώρα όντως αντιμετώπισε πρόβλημα έντο-

40 Για την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας την εποχή εκείνη βλ. Bryant et al. (2001). Σχετικά με τα διλήμματα πολιτικής και την οικονομική στρατηγική της χώρας, βλ. Γιαννίτσης κ.ά.(2004).

νων μακροοικονομικών ανισορροπιών. Είχε υπαχθεί σε καθεστώς εποπτείας μετά το 2004 και, αμέσως μετά τη λήξη της εποπτείας στις 6 Ιουνίου 2007, καταγράφηκε μεγάλης έκτασης δημοσιονομική χαλάρωση. Παράλληλα, η οικονομία βρέθηκε αντιμέτωπη με τις πρώτες ενδείξεις της επερχόμενης χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008. Η κρίση σηματοδότησε τη λήξη μιας εποχής και την είσοδο της Ελλάδος, από το 2009 και μετά, σε φάση πρωτόγνωρης οικονομικής συρρίκνωσης (βλ. Στουρνάρας και Αλμπάνη, 2008). Στη φάση αυτή, Διοικητής της Τράπεζας ήταν, ήδη από τις 20.6.2008, ο Γεώργιος Προβόπουλος.

4. Θεωρητικοί προβληματισμοί για το ρόλο της κεντρικής τράπεζας[41]

4.1 Η ιστορική πορεία

Η ισχύουσα σήμερα άποψη περί κεντρικών τραπεζών είναι ότι αποτελούν ιδρύματα εξυπηρέτησης του δημόσιου συμφέροντος, είναι επιφορτισμένα με την άσκηση ή την εφαρμογή της νομισματικής πολιτικής και προστατεύουν το τραπεζικό σύστημα γενικά και τη νομισματική μονάδα ειδικότερα. Σύμφωνα με τον Goodman (1992, 2), ο ρόλος της κεντρικής τράπεζας σε μια οικονομία και οι σχέσεις της με το κράτος στηρίζονται σε μια κληρονομία, την οποία η τράπεζα έχει αποδεχθεί, "το αποτέλεσμα πολιτικών αγώνων στο παρελθόν" σχετικά με το νόμισμα.

Προκειμένου να γίνουν κατανοητά τα χαρακτηριστικά των κεντρικών τραπεζών και η αλλαγή αντιλήψεων γύρω από αυτές στην πορεία του χρόνου, είναι σημαντικό να αναφερθούν τα εξής.

Κατά την εποχή του εμπορικού, αλλά και του βιομηχανικού καπιταλισμού, οι τράπεζες που επιφορτίζονταν με τις λειτουργίες μιας κεντρικής τράπεζας ήταν ιδιωτικές. Το κράτος τούς παρείχε ιδιαίτερα προνόμια, μέσω των οποίων αυτές ασκούσαν επιρ-

41 Η βιβλιογραφία περί κεντρικών τραπεζών είναι αχανής. Προϋποθέτει γνώση της εξέλιξης και της θεωρίας περί χρήματος, για τις οποίες βλ. Chown (1994) και Davies (2002), καθώς και νομισματικής και τραπεζικής ιστορίας, για την οποία βλ.Wood et al. (2011). Για την ιστορική εξέλιξη των κεντρικών τραπεζών και της πολιτικής τους, βλ. Morgan (1965), Holtfrerich et al. (1999) και Feiertag and Margairaz (2003). Για τη νομοθεσία που τις διέπει, βλ. League of Nations (1932) και Aufricht (1967). Για το ρόλο τους σε υπό ανάπτυξη χώρες, βλ. Chandler (1962), Fry et al. (1996) και Maxfield (1997). Πολύ ενδιαφέρουσα για τις επιδιώξεις των ιδρυμάτων αυτών είναι η ανάγνωση των λόγων που εκφώνησαν κατά καιρούς κεντρικοί τραπεζίτες, όπως παρατίθενται στο Bank for International Settlements (1972). Για το νέο καθεστώς λειτουργίας τους στη σύγχρονη εποχή, βλ. Burstein (1991) και Giannini (2011). Ειδικότερα για τις αλλαγές που προέκυψαν με την εισαγωγή του ευρώ, βλ. Dyson and Marcussen (2009). Σύγκριση μεταξύ ΕΚΤ, Fed και προ ευρώ Bundesbank επιχειρεί ο Apel (2003). Τέλος, για το ζήτημα της σημερινής τους ανεξαρτησίας σε ιστορική διάσταση, βλ. Toniolo (1988) και Collins (1993).

ροή στην οικονομία κάθε χώρας και στις λοιπές εμπορικές τράπεζες. Η τράπεζα του Άμστερνταμ, η τράπεζα της Αγγλίας και άλλες παρόμοιες τράπεζες αποτελούσαν διαχειριστές του δημόσιου χρέους της χώρας και αναλάμβαναν την επαναφορά της νομισματικής μονάδας σε σταθερές βάσεις, αν είχε μεσολαβήσει πόλεμος, είχαν δημιουργηθεί ελλείμματα και είχε προηγηθεί αύξηση του δημόσιου χρέους. Η πρωσική κεντρική τράπεζα ενοποίησε το γερμανικό νομισματικό και τραπεζικό χώρο, συγκεντρώνοντας και προστατεύοντας τα αποθέματα του θησαυροφυλακίου και βάζοντας τάξη στο νομισματικό χάος που προϋπήρχε στο γερμανόφωνο χώρο. Όλες οι τράπεζες αυτού του χαρακτήρα αποκόμιζαν κέρδη, εκτός άλλων, και από το δικαίωμα κοπής νομίσματος, γεγονός που προκαλούσε κατά καιρούς παράπονα από την πλευρά των υπόλοιπων εμπορικών τραπεζών.

Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, και όσο υπήρχε ελεύθερη είσοδος στο χώρο των τραπεζικών εργασιών, οι σημαντικότερες συζητήσεις μεταξύ οικονομολόγων αφορούσαν το κατά πόσον το κρατικό απόθεμα πολύτιμου μετάλλου θα έπρεπε να είναι συγκεντρωμένο σε μια τράπεζα μόνο και στο ποια θα έπρεπε να είναι η σχέση της νομισματικής κυκλοφορίας προς το μεταλλικό απόθεμα. Η ποσοτική θεωρία του χρήματος γινόταν γενικά αποδεκτή.

Η Τράπεζα της Αγγλίας ήταν το πιο αναγνωρισμένο τραπεζικό ίδρυμα της εποχής μετά τη βιομηχανική επανάσταση. Είχε παίξει ρόλο δανειστή έσχατης προσφυγής σε όλες τις τραπεζικές και χρηματοπιστωτικές κρίσεις του 19ου αιώνα και αυτό παρά το ότι, σύμφωνα με το Bank Charter Act του 1844, κανονικά δεν θα έπρεπε να παρεμβαίνει. Το συγκεκριμένο νομοθέτημα χώριζε την τράπεζα σε δύο τμήματα, ένα εκδοτικό και ένα τραπεζικό. Τελικά, η ανάληψη καθηκόντων τράπεζας των τραπεζών έγινε εκ των πραγμάτων η σημαντικότερη λειτουργία της Τράπεζας της Αγγλίας, οδηγώντας σε μίμηση πολλές άλλες χώρες. Η λειτουργία αυτή πήρε δύο μορφές: της προστασίας του νομίσματος και του τραπεζικού συστήματος προς το συμφέρον όλων και της προστασίας μιας μεμονωμένης εμπορικής τράπεζας σε περίπτωση κινδύνου. Η προστασία εκδηλωνόταν με παροχή ρευστότητας και όχι με διάσωση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος μιας τράπεζας σε κίνδυνο, όπως έδειξε και η κρίση του τραπεζικού οίκου Overend and Guerney το 1866.

Η ανάληψη του συγκεκριμένου ρόλου έλυνε, όπως ήταν προφανές, ένα πρόβλημα, γιατί υπό το προηγούμενο καθεστώς δεν μπορούσε ένας εμπορικός ανταγωνιστής των τραπεζών να παίζει και ρόλο διαιτητή ή "νοσοκόμου" σε πιθανό ατύχημα μιας από αυτές. Η ασφάλεια του συστήματος δημιουργούσε ζήτημα ηθικού κινδύνου, όταν οι εμπορικές τράπεζες προχωρούσαν σε έντονη κερδοσκοπία με την τοποθέτηση των κεφαλαίων τους, ξέροντας ότι θα σωθούν από μια κεντρική τράπεζα. Έτσι λοιπόν, ενώ αρχικά οι κεντρικές τράπεζες ασκούσαν και εμπορικές λειτουργίες, τελικά τις εγκατέλειψαν, αφού πρώτα λύθηκαν τα προβλήματα δι-

καιωμάτων των μετόχων επί των κερδών. Το ζήτημα του ηθικού κινδύνου άλλαξε μορφή, αλλά εξακολούθησε να υφίσταται.[42] Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ανάγκη ασφάλειας του συστήματος οδήγησε σε ρύθμιση και εποπτεία των μέχρι τότε εντελώς ελεύθερων τραπεζικών εργασιών και η παγκόσμια οικονομία προχώρησε από ένα σύστημα ελευθερίας των τραπεζών σε συστήματα κεντρικών τραπεζών.

Χαρακτηριστικό ωστόσο ήταν ότι η ιδέα πως οι τράπεζες πρέπει να ανταγωνίζονται και όχι να εποπτεύονται εξακολουθούσε να έχει φανατικούς υποστηρικτές στη θεωρία (Hawtrey, 1932, Smith, 1936, De Kock, 1974). Για παράδειγμα, σύμφωνα με τη Vera Smith (1936), η κεντρική τράπεζα δεν είναι "φυσικό" φαινόμενο σε μια ελεύθερη οικονομία. Η ίδια όμως παραδεχόταν ότι η λειτουργία των κεντρικών τραπεζών κατά το Μεσοπόλεμο είχε βοηθήσει μεμονωμένες οικονομίες σε πολλά μέτωπα, από την αναστύλωση της δημόσιας εμπιστοσύνης μέχρι τη διεθνή συνεννόηση, ακόμα και όταν δεν υπήρχαν απτά αποτελέσματα στις διεθνείς διασκέψεις.

Έως το 1914 η ρύθμιση και η εποπτεία του τραπεζικού συστήματος ήταν σχετικά απλές και συνίσταντο στις επιλογές που επέτασσε ο κανόνας χρυσού. Η κατάσταση όμως έγινε δύσκολη στο Μεσοπόλεμο λόγω της αδυναμίας επαναφοράς σε ισχύ του κανόνα χρυσού, όπως αυτός ίσχυε προπολεμικά. Παράλληλα, υπήρχε και το πρόβλημα των νομισματικών διαταραχών σε πολλές χώρες και έτσι η διεθνής κοινότητα, μέσω της Κοινωνίας των Εθνών, προώθησε την ιδέα δημιουργίας κεντρικών τραπεζών παντού, ακόμα και σε χώρες όπως η Ελλάδα, όπου δεν είχε γίνει δημόσια συζήτηση σχετικά με την αναγκαιότητά τους.

Μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και έως το 1971, βασική αφετηρία της δράσης των κεντρικών τραπεζών ήταν η διαφύλαξη σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών και, στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, η ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης. Σε καθεστώς κυμαινόμενων ισοτιμιών, οι κεντρικές τράπεζες επιδίωκαν σταθερότητα ως προς την τιμή του συναλλάγματος και χαμηλό πληθωρισμό. Παράλληλα, οι κλασικές εμπορικές τραπεζικές εργασίες άρχισαν να συνυπάρχουν με νέες χρηματοπιστωτικές πρακτικές και προϊόντα.

Φυσικά, η νομισματική διαχείριση ήταν ανέκαθεν το πιο άμεσο έργο μιας κεντρικής τράπεζας και επιτελούνταν με επάρκεια έως το Μεσοπόλεμο. Η ανεργία, ειδικά μετά το 1929, και οι ανισορροπίες στο ισοζύγιο πληρωμών διαφόρων χωρών κατέστησαν τη νομισματική πολιτική ανίσχυρη, με αποτέλεσμα να αναλάβουν σημαντικό μερίδιο η δημοσιονομική και άλλες συνιστώσες πολιτικής στο πλαίσιο της σταθεροποίησης της οικονομίας. Ωστόσο, από το 1975 και μετά, η νομισματική πολιτική και διαχείριση ξανάγινε η κύρια πολιτική ελέγχου της πορείας της οικονομίας. Παράλληλα, σε ορισμένα τραπεζικά καθεστώτα (π.χ. αυτό των ΗΠΑ), η επίτευξη

42 Bagehot (1873).

πλήρους απασχόλησης και νομισματικής σταθερότητας αποτελούσε διττό έργο για την κεντρική τράπεζα.

Όπως προαναφέρθηκε, οι δεκαετίες του 1970 και του 1980 ήταν δεκαετίες μετάβασης. Παρατηρούνταν διακύμανση των τιμών του συναλλάγματος, μεγάλη ταχύτητα κυκλοφορίας του χρήματος και σημαντική διακύμανση των επιτοκίων. Όπου η νομισματική πολιτική μείωσε τον πληθωρισμό και έλεγξε την ποσότητα του χρήματος, διατηρήθηκε υψηλή ανεργία. Την ίδια εποχή, το ζήτημα της ανεξαρτησίας των κεντρικών τραπεζών άρχισε να συζητείται έντονα, καθώς σε πολλές περιπτώσεις η αδυναμία επανόδου σε χαμηλά ποσοστά πληθωρισμού αποδιδόταν στην επίδραση του κράτους στις αποφάσεις των κεντρικών τραπεζών. Συναφές ήταν και το ζήτημα του βαθμού αυτονομίας των τραπεζών και της διακριτικής τους ευχέρειας απέναντι στην κρατική βούληση. Κάπως έτσι άρχισε η συζήτηση για την ανεξαρτησία των κεντρικών τραπεζών και την ανάγκη να τονωθεί ο ανταγωνισμός στο τραπεζικό σύστημα, η οποία κατέληξε στην κατοχύρωση της ανεξαρτησίας των κινήσεων και των αποφάσεων της κεντρικής τράπεζας, καθεστώς που ισχύει στις ημέρες μας.

4.2 Θεωρητικές συμβολές

Οι δύο τελευταίοι αιώνες χαρακτηρίζονται από πληθώρα θεωρητικών αναζητήσεων και συστάσεων για την οικονομική —ιδίως τη νομισματική— πολιτική, οι οποίες απέρρεαν από θεωρητικές αναλύσεις.

Οι συγκεκριμένες θεωρίες μπορούν να καταταγούν σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει αυτές που αναπτύχθηκαν από ανθρώπους της πράξης, συνήθως τραπεζίτες ή παρατηρητές των νομισματικών εξελίξεων. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν όλες σχεδόν οι συμβολές του 19ου αιώνα. Στη δεύτερη κατηγορία κατατάσσονται απόψεις που εξέφρασαν πανεπιστημιακοί οικονομολόγοι, καθώς τον 20ό αιώνα η διδασκαλία της οικονομικής επιστήμης και όλων των επιμέρους γνωστικών αντικειμένων που την απαρτίζουν καλλιεργήθηκε στον ακαδημαϊκό χώρο. Αποτέλεσμα ήταν σε μερικές περιπτώσεις να περάσουν πανεπιστημιακοί από το χώρο της διδασκαλίας και της έρευνας σε αυτόν της χάραξης νομισματικής πολιτικής, αποδεχόμενοι να συμμετάσχουν σε όργανα διοίκησης τραπεζών και άλλων θεσμικών οργάνων επιφορτισμένων με τη διαφύλαξη της νομισματικής σταθερότητας.

Δεν είναι δυνατόν στο κεφάλαιο αυτό να γίνει πλήρης και εξονυχιστική αναφορά σε όλους τους συγγραφείς και όλα τα θέματα που τους απασχόλησαν, αν και θα είχε μεγάλο ενδιαφέρον μια ιστορία των οικονομικών θεωριών περί τραπεζικής σκέψης και πρακτικής.

Αυτό που θα επιχειρηθεί είναι να φωτιστούν ορισμένες από τις θεωρητικές συμβολές που είχαν μεγάλη επίδραση στην κοινή γνώμη και στην πρακτική της άσκησης των τραπεζικών εργασιών των κεντρικών τραπεζικών ιδρυμάτων.

Ήδη από το Μεσαίωνα απαντάται η θεωρητική ερμηνεία της δραματικής ανόδου των τιμών, στον απόηχο των ανακαλύψεων νέων χωρών και της μαζικής μεταφοράς πολύτιμων μετάλλων από τη Λατινική Αμερική στο Βασίλειο της Ισπανίας. Η διάχυση χρυσού και αργύρου σε όλη την Ευρώπη σε μια εποχή υποτονικής οικονομικής δραστηριότητας οδήγησε σε πληθωρισμό και στην αντίληψη ότι δεν είναι το πολύτιμο μέταλλο που καθιστά μια χώρα πλούσια, αλλά η παραγωγή αγαθών. Συνεπώς, η ποσότητα του χρήματος έπρεπε να αντιστοιχεί προς την αξία των παραγόμενων αγαθών και το απόθεμα του χρήματος να είναι ίσης αξίας με το νόμισμα σε κυκλοφορία.

Η οικονομική δυσπραγία που παρατηρήθηκε μετά το 1815 και για τουλάχιστον 15 χρόνια στη νικήτρια των Ναπολεόντιων Πολέμων Αγγλία οδήγησε στη διατύπωση του "currency principle" από τον Ricardo. Η ιδέα ότι έπρεπε να επιβληθούν περιορισμοί στην πιστοδοτική ικανότητα των εμπορικών τραπεζών, ώστε να αποτραπεί το ενδεχόμενο υπερβολικής έκδοσης χρήματος, που θα οδηγούσε σε πληθωρισμό, άρχισε να κυκλοφορεί μεταξύ των ειδικών και οδήγησε το 1844 στη νομοθετική κατοχύρωση του συγκεκριμένου κανόνα.

Αντίθετα, κατά τον Thornton (1802) δεν έπρεπε το τραπεζικό σύστημα να εμποδίζεται ως προς την παροχή πιστώσεων προς οποιονδήποτε αιτούντα για τον επαγγελματισμό και τη φήμη του οποίου στην αγορά είχε θετική άποψη μια εμπορική τράπεζα. Μπορεί η χορήγηση πιστώσεων να μην αποτελούσε πλούτο, αλλά κατά τον Thornton μετατρεπόταν στην πορεία του χρόνου σε πραγματική αξία. Ταυτόχρονα, ο μηχανισμός της αγοράς θα εξασφάλιζε ότι δεν θα υπήρχε υπερβολική έκδοση χρήματος και τελικά θα επερχόταν ισορροπία στο τραπεζικό σύστημα με την έντοκη εξόφληση της πίστωσης που είχε αρχικά δοθεί. Ο ίδιος έδωσε και πρακτική συμβουλή για το τι θα έπρεπε να κάνει η Τράπεζα της Αγγλίας εφόσον επιθυμούσε να κρατήσει τις τιμές σταθερές: να φροντίζει την κάλυψη του συνόλου των τραπεζογραμματίων με χρυσό, δημιουργώντας έτσι την αίσθηση ασφάλειας και εμπιστοσύνης, που ήταν απαραίτητη για τις συναλλαγές. Αυτό επέτασσε, σε περιόδους έντονης τάσης προς δανεισμό, να ασκείται μια πολιτική ευέλικτη (ο Thornton χρησιμοποιούσε τον όρο "vibrate", μια πολιτική δόνησης της οικονομίας, 1802, 259) και σε καμιά περίπτωση μια άκαμπτη ποσόστωση των πιστώσεων, που θα στραγγάλιζε την αγορά (Skaggs, 2012).

Μισό αιώνα αργότερα, ο Bagehot στο *Lombard Street* (1873) κωδικοποίησε την πρακτική της ρύθμισης της νομισματικής κυκλοφορίας και τη διάνθισε με το όλο κλίμα του τραπεζικού επιχειρείν και τις συνήθειες, τα ήθη και τα έθιμα των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών. Το συγκεκριμένο πόνημα ήταν επί πολλά χρόνια η Βί-

βλος της τραπεζικής επιστήμης, το σύγγραμμα στο οποίο ανέτρεχε κάποιος για να θυμηθεί ή να τεκμηριώσει καλύτερα τις "ορθές" αντιλήψεις για τα νομισματικά και τραπεζικά θέματα. Παρόμοιο ρόλο έπαιξαν στο Μεσοπόλεμο τα έργα του Hawtrey (1932) και του Robertson (1926).

Ο J. M. Keynes συνέβαλε, από τις αρχές του 20ού αιώνα, σε νέους τρόπους θεώρησης των τραπεζικών θεμάτων. Στο βιβλίο του *Indian Currency and Finance* (1913) μελετούσε το τραπεζικό σύστημα μιας υπανάπτυκτης ακόμη χώρας, της Ινδίας, και παρατηρούσε την έλλειψη ελαστικότητας της προσφοράς χρήματος εκεί, καθώς και το γεγονός ότι η κυβέρνηση δεν φαινόταν πάντοτε ικανή να διαχειριστεί το απόθεμα του νομίσματος με άριστο για την οικονομία τρόπο. Το συμπέρασμά του ήταν ότι δεν υπήρχε αυτοματισμός σε μια διαδικασία, όπου —ανεξάρτητα από προθέσεις και επιθυμίες μεμονωμένων συμμετεχόντων— ούτε κοινωνικώς βέλτιστα αποτελέσματα προκύπτουν ούτε οικονομικές διακυμάνσεις αποτρέπονται. Στο *A tract on monetary reform* (1924) ανέλυσε τις νομισματικές μεταρρυθμίσεις που επιχειρήθηκαν σε διάφορες χώρες μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Διαπίστωσε ότι, όπου υπήρχαν κεντρικές τράπεζες, είχε γίνει ορθός χειρισμός της έκδοσης νέου χρήματος, έτσι ώστε αυτό να προσφέρεται στο σύστημα με τρόπο που ακολουθούσε τις διακυμάνσεις της ζήτησης από την πλευρά των επιχειρήσεων και του κοινού. Έτσι εξασφαλιζόταν ταύτιση μεταξύ των αναγκών της οικονομίας και της σταθεροποίησης της οικονομικής ζωής. Τέλος, στη *Γενική Θεωρία* (1936) το χρήμα έπρεπε κατά τον Keynes να είναι ελεγχόμενο και το νόμισμα "διευθυνόμενο", κατά την ορολογία της εποχής. Η νομισματική πολιτική δεν ήταν μόνο πολιτική επιτοκίων, αλλά κυρίως πολιτική προσαρμογής της ρευστότητας της οικονομίας στις επιταγές ευρύτερων στόχων της οικονομικής πολιτικής, όπως η πλήρης απασχόληση και η κοινωνική ευημερία.

Η σημαντικότερη θεωρητική συμβολή στα μεταπολεμικά νομισματικά προσήλθε από την ένταξη της νομισματικής πολιτικής στο πλαίσιο που ανέπτυξε ο Jan Tinbergen (1952) και προσάρμοσε στη συνέχεια ο Theil (1961). Ο Tinbergen εγκαινίασε την "επιστημονική" οικονομική πολιτική, σε αντιδιαστολή προς προγενέστερες εμπειρικές προσεγγίσεις. Βασικές έννοιες του υποδείγματός του ήταν η διάκριση μεταξύ στόχων και μέσων. Στόχος της νομισματικής πολιτικής ήταν η νομισματική σταθερότητα και τα μέσα επίτευξής του ήταν το προεξοφλητικό επιτόκιο, η ρευστότητα, η πολιτική ανοικτής αγοράς κ.λπ. Τα μέσα συνέβαλλαν με διαφορετικό τρόπο το καθένα στην επίτευξη του στόχου εξαιτίας χρονικών υστερήσεων, ανασφάλειας στην οικονομία και έλλειψης προβλεψιμότητας όσον αφορούσε την επιρροή τους. Εναλλακτικά οικονομετρικά υποδείγματα θα μπορούσαν να υποβοηθήσουν την επιλογή των κατάλληλων μέσων, που θα μεγιστοποιούσαν τη δυνατότητα επίτευξης του στόχου. Ένα σημαντικό ζήτημα ήταν να συμπεριληφθεί στο υπόδειγμα μιας συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας – πράγμα δύσκολο, επειδή αυτή θα έπρεπε να εκτι-

μηθεί από τις κεντρικές τραπεζικές αρχές, καθώς δεν δινόταν από το κράτος με ρητό τρόπο. Η ανάπτυξη λοιπόν ενός οικονομετρικού υποδείγματος λειτουργίας της οικονομίας φαινόταν να λύνει το πρόβλημα, παρά τις πιθανές αδυναμίες αυτού του εγχειρήματος. Στο κάτω-κάτω δεν μπορούσε ένα και μόνο οικονομετρικό υπόδειγμα να είναι τέλειο, ώστε να μη χρειάζεται και ένα δεύτερο ή κάποιος εναλλακτικός, τρίτος τρόπος για να χαράξει η κεντρική τράπεζα τη στρατηγική της.

Σημαντική ήταν η συμβολή του William Brainard (1967), που υπογράμμισε την αβεβαιότητα η οποία συνδεόταν με τον πολλαπλασιαστή του χρήματος και άλλους πολλαπλασιαστές σχετιζόμενους με την προσφορά χρήματος. Το συμπέρασμά του ήταν ότι συνήθως έπρεπε, αφού τεθεί κάποιος στόχος, να ληφθούν μέτρα τα οποία, αθροιστικά, δεν θα τον επιτύγχαναν, αλλά που τελικά η αγορά, λόγω της λειτουργίας των πολλαπλασιαστών, θα υλοποιούσε.

Πρωτοποριακό αποδείχθηκε κατά τη δεκαετία του 1960 το έργο του Mundell (1962 και 1963), γιατί συνέδεσε την εσωτερική με την εξωτερική νομισματική ισορροπία υπό διαφορετικά νομισματικά καθεστώτα, ενώ παράλληλα ανέλυσε το ρόλο των κεντρικών τραπεζών σχετικά με τα παραπάνω ζητήματα.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 η ακαδημαϊκή συζήτηση μετατοπίστηκε στο ζήτημα της επιλογής και χρήσης εκείνου του νομισματικού εργαλείου που θα ήταν το σημαντικότερο για τον έλεγχο της οικονομίας: του επιτοκίου ή της προσφοράς χρήματος (Poole, 1970). Αρχικά φάνηκε να κερδίζει έδαφος η προσφορά χρήματος, χάρη στην εκλαΐκευση του νομισματικού κανόνα του Friedman. Ήταν τότε που η χρήση της ποσότητας χρήματος M1, M2 και M3 ως εργαλείου πολιτικής μεσουράνησε για ένα χρονικό διάστημα και έπρεπε να προσαρμόζεται στην αυξομείωση του ΑΕΠ. Η ποσοτικοποίηση της νομισματικής πολιτικής επικράτησε και έδωσε τον τόνο για πρακτικές εφαρμογές σε πολλές χώρες. Στη συνέχεια, όμως, η έμφαση μεταφέρθηκε στα επιτόκια, συγκεκριμένα στο επιτόκιο προεξόφλησης πιστώσεων της κεντρικής τράπεζας προς τις εμπορικές. Αυτό το "ουδέτερο" επιτόκιο θύμιζε την ανάλυση του Wicksell περί φυσικού επιτοκίου στην οικονομία, στο οποίο έπρεπε να προσαρμόζεται το τρέχον.

Υπόβαθρο όλων αυτών ήταν, όπως είδαμε, οι αναζητήσεις των μονεταριστών και του Milton Friedman (1960, 1963a, 1963b, 1963c, 1969, 1982) ειδικότερα. Όχι μόνο έγινε την εποχή εκείνη στόχος των νομισματικών αρχών η επίτευξη της "άριστης" ποσότητας του χρήματος, αλλά και επανήλθε το αίτημα για θέσπιση κανόνων στην οικονομική πολιτική στη θέση της διακριτικής ευχέρειας που είχε κυριαρχήσει λόγω του οικονομικού ακτιβισμού στον οποίο είχαν οδηγήσει οι ιδέες του Keynes.[43]

---

43 Για την περιφανή επικράτηση του μονεταρισμού στους χώρους των ειδικών της διεθνούς οικονομίας και το ρόλο του Friedman σ' αυτή, βλ. Leeson (2003).

Σε αυτό το κλίμα επικράτησης του μονεταρισμού ήλθε η σχολή των ορθολογικών προσδοκιών να δώσει τη δική της συμβολή. Οι Kydland and Prescott (1977) έδειξαν ότι μια επεκτατική πολιτική, με δεδομένη την ύπαρξη μιας κάθετης καμπύλης Phillips, πιθανόν να μείωνε την ανεργία βραχυχρόνια, όμως θα προκαλούσε πληθωρισμό και νέα διαταραχή μεταγενέστερα. Αν ίσχυαν ορθολογικές προσδοκίες, όπως οι ίδιοι πίστευαν, το όλο σενάριο θα ήταν διαφανές και οι όποιοι βραχυχρόνιοι στόχοι της κρατικής πολιτικής θα ακυρώνονταν από τις πρωτοβουλίες των ιδιωτών. Πρακτικό αποτέλεσμα της ανάλυσης αυτής ήταν να διατυπωθεί το αίτημα για περιστολή της διακριτικής ευχέρειας των κεντρικών τραπεζών μέσω της δέσμευσής τους για υποταγή σε έναν κανόνα (η αντιπαράθεση "κανόνες εναντίον διακριτικής ευχέρειας" στην ιστορική της διαδρομή αναλύεται στο Argy, 1990). Την άποψη περί πρωτοκαθεδρίας των κανόνων ενδυνάμωσαν οι δημοσιεύσεις των Barro and Gordon (1983) και του Barro (1986). Ειδικά στην τελευταία αυτή μελέτη, ο συγγραφέας διέκρινε δύο τύπους τραπεζιτών, το "σκληρό", που θέλει πάση θυσία χαμηλό πληθωρισμό, και το "μαλακό", που στοχεύει περισσότερο στην πιστωτική επέκταση και θέτει τη συγκράτηση του πληθωρισμού σε δεύτερη μοίρα.

Οι παραπάνω απόψεις υποχώρησαν στην πορεία του χρόνου. Αναγνωριζόταν πλέον ότι ο στασιμοπληθωρισμός, παρότι υπαρκτός, δεν ήταν δημιούργημα των κεντρικών τραπεζών. Συνεπώς, δεν θα έπρεπε οι τράπεζες αυτές να αποδεχθούν την παθητική αντιμετώπιση της συγκυρίας με περιορισμένα μέτρα παρέμβασης.

Ωστόσο, η ιδέα της ανάγκης διορισμού "συντηρητικών" τραπεζιτών σε θέσεις κύρους υπογραμμίστηκε και από τον Rogoff (1985). Το επόμενο βήμα ήταν να προτείνει ο Buchanan (1984) —και να ζητήσουν και άλλοι στη συνέχεια— να εισαχθεί σύνδεση αμοιβής και αποτελέσματος για τους επικεφαλής και τα συμβούλια των κεντρικών τραπεζών: σε περίπτωση υψηλού πληθωρισμού, άρα αποτυχίας της αποστολής τους, οι αμοιβές των τραπεζιτών θα έπρεπε κατά τον Buchanan να μειώνονται. Η αποεθνικοποίηση του χρήματος που ζητούσε ο Hayek (1978) συμβάδιζε με τις απόψεις αυτές και την παγκοσμιοποίηση που μόλις άρχιζε.

Εντούτοις, σύντομα η συζήτηση μετατοπίστηκε από την αναζήτηση απόλυτων αρχών στη διατύπωση πιο πρακτικών και ρεαλιστικών βασικών θέσεων. Οι κλυδωνισμοί που εμφανίστηκαν στην πρώτη δεκαετία της παγκοσμιοποίησης, δηλ. όσο επικεφαλής σε θέσεις επιρροής ήταν προσωπικότητες με το προφίλ που προδιέγραφε η έως τότε κυρίαρχη άποψη, έδειξαν ότι τα πρόσωπα με θέσεις επιρροής δεν είναι υπεύθυνα για νομισματικές διαταραχές, αλλά μάλλον αποδέκτες ενεργειών άλλων. Έτσι, η ακαδημαϊκή συζήτηση μετατοπίστηκε στο ζήτημα της ανεξαρτησίας των κεντρικών τραπεζών (για το ζήτημα αυτό, καθώς και για επισκόπηση της βιβλιογραφίας, βλ. Blinder, 1998, και Goodhart, 1988).

Η ανεξαρτησία μπορεί να νοηθεί είτε ως προς τη χρήση μέσων είτε ως προς την επιλογή και θέσπιση στόχων (McCallum, 1996). Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι αγορές αντιδρούν θετικότερα σε έναν αξιόπιστο διαμορφωτή πολιτικής παρά σε εκλεγμένους πολιτικούς, που, ανεξάρτητα από τις οικονομικές τους απόψεις, μπορούν να παίρνουν αποφάσεις ad hoc (Persson and Tabellini, 1993). Οι κεντρικές τράπεζες μπορούν να εισάγουν πολιτικές διαφάνειας και λογοδοσίας σε ό,τι αφορά τη δράση τους, ενισχύοντας την αίσθηση των πολιτών ότι αποτελούν εγγυήτριες της νομισματικής σταθερότητας. Σημαντική προσέγγιση πολιτικής αναδείχθηκε ο κανόνας του Taylor (1993, βλ. και Koenig et al., 2012). Κατά τον Alan Greenspan, ήταν εφικτό να καταστρωθεί μια μαθηματική συνάρτηση της αντίδρασης της πραγματικής οικονομίας (reaction function) στις πρωτοβουλίες μιας ανεξάρτητης κεντρικής τράπεζας. Από την άλλη πλευρά συνήθως προβάλλεται το επιχείρημα της πιθανής κακής χρήσης της ανεξαρτησίας, της μη δημοκρατικής νομιμοποίησης μη εκλεγμένων από τους ψηφοφόρους λειτουργών, που δρουν —υποτίθεται— κατά το δοκούν. Όμως το επιχείρημα αυτό είναι μαχητό. Οι κεντρικές τράπεζες και αυτοί που τις διοικούν επιλέγονται και συνεργάζονται με κυβερνήσεις, συντονίζονται μαζί τους και επηρεάζονται από την κοινωνία στην οποία λειτουργούν. Απλώς ισχύει στην περίπτωσή τους το γνωστό ρητό "έκαστος εφ' ω ετάχθη". Το κατά πόσον η σήμερα κατοχυρωμένη σε διάφορους βαθμούς ανεξαρτησία τους θα συνεχιστεί στο απώτερο μέλλον εξαρτάται περισσότερο από την αποτελεσματικότητα της δράσης τους και την πραγματοποίηση αυτού που η κοινωνία ζητεί από τις κεντρικές τράπεζες, το οποίο είναι η επίτευξη σταθερότητας του νομίσματος και του χρηματοπιστωτικού συστήματος.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

1. Το τραπεζικό σύστημα και η ελληνική οικονομία από το 1830 έως το Μεσοπόλεμο

Η οικονομική ιστορία της χώρας και, μαζί με αυτήν, η ιστορία του νομίσματος, του τραπεζικού συστήματος και των δημόσιων οικονομικών ξεκίνησαν πριν από τη συγκρότησή της ως κράτους (Ανδρεάδης, 1938): με τα δύο δάνεια της ανεξαρτησίας το 1824 και το 1825 η Ελλάδα ανέλαβε ένα βάρος ονομαστικού κεφαλαίου 2.800.000 λιρών, έναντι πραγματικού κεφαλαίου 1.176.000 λιρών. Οι πόροι αυτοί κατευθύνθηκαν σε αμυντικές δαπάνες (δημιουργία στόλου) και δαπανήθηκαν ή σπαταλήθηκαν για τη χρηματοδότηση των αντιμαχόμενων παρατάξεων (κατά τη διάρκεια της Επανάστασης εκδηλώθηκαν δύο εμφύλιοι πόλεμοι, ο λεγόμενος "εσωτερικός αγώνας"). Εντέλει, η επαναστατική κυβέρνηση βρέθηκε, στις 6 Απριλίου 1826, σε αδυναμία αποπληρωμής των δανείων και κήρυξε την πρώτη ελληνική πτώχευση, πριν καν επιτευχθεί η ανεξαρτησία της χώρας![1]

Καθ' όλη τη διάρκεια της Επανάστασης και μέχρι την άφιξη του Καποδίστρια, στον ελληνικό χώρο κυκλοφορούσαν δεκάδες διαφορετικά νομίσματα με ποικίλες (και συνήθως αυθαίρετες) ισοτιμίες. Στις 8 Φεβρουαρίου 1828 ο Καποδίστριας εξέδωσε Διαταγή με την οποία καθορίζονταν οι ισοτιμίες (σε γρόσια) των κυκλοφορούντων νομισμάτων και στις 14 Φεβρουαρίου 1828 αποφασίστηκε η ίδρυση στην Αίγινα της Εθνικής Χρηματιστικής Τραπέζης, με τη βοήθεια του Ιωάννη-Γαβριήλ Εϋνάρδου. Η τράπεζα αυτή αποτελούσε κατά βάση το εθνικό θησαυροφυλάκιο. Ελεγχόταν από τριμελή Οικονομική Επιτροπή, ένα από τα μέλη της οποίας ήταν ο Γεώργιος Σταύρος. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Καποδίστριας αναγνώρισε τη νομική

1 Για την οικονομική ιστορία της Ελλάδος σε μακρό χρονικό ορίζοντα, βλ. Κωστής (2013).

υποχρέωση της χώρας να εξοφλήσει τα δάνεια της ανεξαρτησίας, δεν μπόρεσε όμως να προχωρήσει προς την κατεύθυνση αυτή.

Στις 29 Ιουλίου 1828 η εν Άργει Δ΄ Εθνοσυνέλευση αποφάσισε τη δημιουργία εθνικού νομίσματος (αργυρός φοίνιξ) και υποδιαιρέσεών του (λεπτά), ενώ ένα χρόνο αργότερα, στις 31 Ιουλίου 1829, αποφάσισε την ίδρυση νομισματοκοπείου και την κοπή νομισμάτων, τα πρώτα από τα οποία κυκλοφόρησαν δύο μήνες αργότερα, στις 28 Σεπτεμβρίου 1829. Το κέρμα του ενός φοίνικα είχε βάρος 1 και 3/8 δράμια και σύνθεση 90% άργυρο και 10% χαλκό. Στις 25 Ιανουαρίου 1830 με ψήφισμα ορίστηκε η ισοτιμία των ξένων νομισμάτων προς το φοίνικα. Στις 17 Ιουνίου 1831 η κυβέρνηση αποφάσισε την εκτύπωση τραπεζογραμματίων 5, 10, 50 και 100 φοινίκων, συνολικής αξίας 3 εκατομμυρίων φοινίκων. Από το 1832 η κυκλοφορία των φοινίκων έγινε αναγκαστική.

Η εμπιστοσύνη στην Εθνική Χρηματιστική Τράπεζα ήταν περιορισμένη και σύντομα εξανεμίστηκε πλήρως, λόγω όχι μόνο αδυναμίας του Δημοσίου να καλύψει τα διαθέσιμά της, αλλά και της προσφυγής του Δημοσίου σ' αυτήν για να καλύπτει τις δαπάνες του. Αποτέλεσμα ήταν η χρεοκοπία της.

Η δολοφονία του Καποδίστρια και ο διορισμός από τις Προστάτιδες Δυνάμεις του Όθωνα ως βασιλέα της Ελλάδος είχαν ως αποτέλεσμα την πλήρη ανατροπή της πολιτικής της καποδιστριακής περιόδου: στις 8 Φεβρουαρίου 1832, δύο ημέρες μετά την άφιξη του Όθωνα στο Ναύπλιο, ορίστηκε ως νέα νομισματική μονάδα η δραχμή, καθορίστηκαν οι ισοτιμίες της με τα ξένα νομίσματα και απαγορεύθηκε η κυκλοφορία οθωμανικών νομισμάτων (Αλογοσκούφης και Λαζαρέτου, 2002). Ένα χρόνο αργότερα, παράλληλα με τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην Αθήνα, διαλύθηκε η Εθνική Χρηματιστηριακή Τράπεζα. Ακολούθησαν διαπραγματεύσεις με ξένους τραπεζίτες με στόχο την ίδρυση άλλης τράπεζας, οι οποίες εντούτοις δεν ευοδώθηκαν αρχικά.

Το 1832, εν όψει της έλευσης του νέου βασιλέα, οι Προστάτιδες Δυνάμεις προσέφεραν, ως χειρονομία καλής θελήσεως, δάνειο ύψους 60 εκατομμυρίων φράγκων, 36ετούς διάρκειας, με επιτόκιο 5%. Το δάνειο εκταμιεύθηκε σε δόσεις, η χορήγηση των οποίων σύντομα άρχισε να καθυστερεί, επειδή η αδυναμία του Ελληνικού Δημοσίου να αντλήσει φορολογικές προσόδους από μια ακόμη υπανάπτυκτη οικονομία οδηγούσε σε καθυστερήσεις πληρωμής των τοκοχρεολυσίων. Ένδεκα χρόνια αργότερα, μετά από αγωνιώδεις διαπραγματεύσεις με τους πιστωτές, οι οποίες κατέληξαν σε επιμήκυνση του χρέους και στην υπογραφή στο Λονδίνο (Ιούλιος 1843) πρωτοκόλλου που καθόρισε εκ νέου το ύψος του επιτοκίου και τις εξοφλητικές δόσεις του δανείου, το νεοελληνικό κράτος αποφάσισε τη μονομερή διακοπή των πληρωμών εξυπηρέτησης του δανείου του 1832 (Kofas, 1981). Οι ξένοι πιστωτές και οι Προστάτιδες Δυνάμεις ζήτησαν από την Ελλάδα συμμόρφωση προς τα συμφωνη-

θέντα.[2] Η δεύτερη αυτή χρεοκοπία του ελληνικού κράτους είχε συνέπεια τον κλονισμό της Βαυαρικής Διοίκησης και άμεσο αποτέλεσμα την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 και την παραχώρηση Συντάγματος από τον Όθωνα (1844).

Στις 23 Οκτωβρίου 1839 ιδρύθηκε στο Λονδίνο η Ιονική Κρατική Τράπεζα, ως τραπεζικός οργανισμός των Ιονίων Νήσων, οι οποίες αποτελούσαν βρετανικό προτεκτοράτο. Οι εργασίες της τράπεζας στην Κέρκυρα άρχισαν την 1η Μαρτίου 1840.

Στις 30 Μαρτίου 1841 ιδρύθηκε στην Αθήνα η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος (ΕΤΕ). Με το σχετικό ιδρυτικό νόμο, ο οποίος δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, η τράπεζα χαρακτηριζόταν ως πλήρως ιδιωτική ανώνυμη εταιρία, με συνολικό κεφάλαιο πέντε εκατ. δρχ. (5.000 μετοχές των 1.000 δρχ. εκάστη). Είχε το εκδοτικό προνόμιο (σε ύψος κατ' ανώτατο όριο ίσο με τα 2/5 του μετοχικού της κεφαλαίου) και το δικαίωμα να ιδρύει υποκαταστήματα στην Ελλάδα. Ως κύριες δραστηριότητές της ορίζονταν η παροχή δανείων με επιτόκιο έναντι υποθήκης και η προεξόφληση εμπορικών γραμματίων (υποσχετικών). Παρά τον ιδιωτικό της χαρακτήρα, η Εθνική Τράπεζα ήταν εξαρχής στενά συνδεδεμένη με την Πολιτεία, τελούσε κατ' ουσίαν υπό έμμεση κρατική εποπτεία και είχε στενότατες επαφές και σχέσεις εξάρτησης με την εκάστοτε κυβέρνηση. Ουσιαστικά επρόκειτο για την ελληνική εκδοχή μιας "universal bank", μιας τράπεζας που συνδύαζε τα στοιχεία εκδοτικής, εμπορικής και επενδυτικής τράπεζας. Επί μακρότατο χρονικό διάστημα —και τουλάχιστον μέχρι την ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος, στην οποία παραχωρήθηκε το εκδοτικό προνόμιο— η Εθνική Τράπεζα ήταν ένας από τους ισχυρότερους πόλους εξουσίας εντός του νεοσύστατου κράτους. Με το κράτος ανέπτυξε ιδιόμορφη σχέση. Έδινε κατά καιρούς δάνεια στις ελληνικές κυβερνήσεις και έπαιρνε σε αντάλλαγμα παράταση του εκδοτικού προνομίου, ενώ, μέχρι το 1877, δεν κατέβαλλε και φόρους (Στασινόπουλος, 2000).

Η Εθνική, με επίπονο και επίμονο αγώνα, επέβαλε τη δραχμή ως μέσο συναλλαγών, εκτοπίζοντας σταδιακά άλλα κυκλοφορούντα νομίσματα. Παράλληλα, ενσωμάτωσε στο μετοχολόγιό της πολυάριθμους μικροκεφαλαιούχους και άρχισε από το 1843 να δέχεται έντοκες καταθέσεις. Από το 1849 συμμετείχε σε ασφαλιστικές εταιρίες και από το 1858 σε βιομηχανικές εκμεταλλεύσεις. Από το 1859 δραστηριοποιήθηκε στην κτηματική πίστη και το 1875 υπονόμευσε τη δημιουργία ανεξάρτητου τραπεζικού ιδρύματος εξειδικευμένου στην παροχή κτηματικής πίστης.

2 Είναι χαρακτηριστικό ότι η εβδομαδιαία επιθεώρηση *The Economist*, στο πρώτο φύλλο που κυκλοφόρησε το Σάββατο 2 Σεπτεμβρίου 1843 (με το νέο ημερολόγιο, στην Ελλάδα η ημερομηνία ήταν 21 Αυγούστου) δημοσίευσε στη σελίδα 11 την εξής σύντομη είδηση: "Η ελληνική κυβέρνηση έθεσε σε διαθεσιμότητα 25 καθηγητές Πανεπιστημίου, συμμορφούμενη, όπως λέγεται, με την επιθυμία των Προστάτιδων Δυνάμεων, οι οποίες επιμένουν να εφαρμοστεί στα δημόσια οικονομικά το πλέον αυστηρό σύστημα εξοικονόμησης. Οι σοδειές υπέστησαν σημαντικές ζημιές σε όλες τις επαρχίες και μεγάλη δυστυχία έχει ενσκήψει σε ολόκληρη τη χώρα". Στο τεύχος 5 (18/30 Σεπτεμβρίου) ανήγγειλε την "αναίμακτη επανάσταση" της 3ης Σεπτεμβρίου.

Συμμετείχε στα μεγάλα έργα, όπως η αποξήρανση της Κωπαΐδας το 1876 και η διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου το 1881, και στην ίδρυση των ελληνικών σιδηροδρόμων το 1882. Έπαιξε γενικά κυρίαρχο ρόλο στην οικονομική ζωή του τόπου.

Στο μεταξύ, η οικονομία συνέχιζε να αντιμετωπίζει προβλήματα και το 1848 αποφασίστηκε η άρση της μετατρεψιμότητας του νομίσματος. Ξένες επεμβάσεις (υπόθεση David Pacifico και ηπειρωτικός αποκλεισμός του Πειραιά, με στόχο να αποτραπεί η εμπλοκή της Ελλάδος στον Κριμαϊκό Πόλεμο) οδήγησαν τη χώρα στη συμφωνία επανέναρξης πληρωμής του χρέους της. Η Ελλάδα επιχείρησε να εξεύρει τα απαραίτητα κεφάλαια με φορολογία, εσωτερικό δανεισμό και εκποίηση δημόσιας περιουσίας, αλλά, μετά την καταβολή της πρώτης δόσης το 1860 ανέστειλε ξανά την αποπληρωμή του χρέους (απόφαση που από πολλούς μελετητές λογίζεται —υπερβολικά— ως νέα χρεοκοπία[3]).

Το 1862 εκδηλώθηκε πολιτειακή μεταβολή και το 1864 ανέλαβε νέα δυναστεία, ενώ, σε μια κίνηση καλής θέλησης, η Αγγλία παραχώρησε τα Επτάνησα στην Ελλάδα. Αυτό ενίσχυσε σε περιορισμένη έκταση τον ανταγωνισμό στο τραπεζικό σύστημα, επειδή η Ιονική Τράπεζα διατήρησε —με τη συνθήκη της Ένωσης, αλλά και με νόμο του ελληνικού κράτους— τα προνόμιά της, μεταξύ των οποίων και το εκδοτικό προνόμιο (έως το 1920).

Το 1866 αποφασίστηκε η ένταξη της Ελλάδος στη Λατινική Νομισματική Ένωση (ΛΝΕ), την οποία είχαν ιδρύσει η Γαλλία, η Ιταλία, η Ελβετία και το Βέλγιο το 1865. Με τη σχετική συμφωνία, η οποία υπογράφηκε στις 10 Απριλίου 1867, η Ελλάδα αποδέχθηκε την αρχή του διμεταλλισμού. Εντούτοις, κατά τη διάρκεια της επόμενης 15ετίας, αλλεπάλληλες άρσεις της μετατρεψιμότητας κατέστησαν απλώς τυπική και άνευ ουσίας τη συμμετοχή της χώρας στη ΛΝΕ. Το 1874 εισήχθησαν στην Ελλάδα τα αργυρά νομίσματα της Ένωσης, αλλά την επόμενη χρονιά υποτιμήθηκε ο άργυρος έναντι του χρυσού, τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα (από την Εθνική Τράπεζα). Το 1877 η ΛΝΕ υιοθέτησε το λεγόμενο "κουτσό διμεταλλισμό" (απαγόρευσε την κοπή αργυρών νομισμάτων, αλλά δεν υιοθέτησε πλήρως τον κανόνα χρυσού και διατήρησε την ισοτιμία χρυσού-αργύρου).

Την ίδια εποχή, και ενώ λειτουργούσαν άτυπα χρηματιστήρια στην Ερμούπολη, στον Πειραιά και στην Αθήνα, εκδηλώθηκαν —μεταξύ 1871 και 1873— τα "Λαυρεωτικά", η πρώτη χρηματιστηριακή κρίση στην Ελλάδα, που οδήγησε στην ίδρυση του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών το 1876.

Το 1879, λόγω του Συνεδρίου του Βερολίνου και των επικείμενων γεωπολιτικών ανακατατάξεων, η Ελλάδα επιδίωξε και επέτυχε καινούργιο διακανονισμό του εξωτερικού χρέους της. Αυτό επέτρεψε την έναρξη εκτεταμένου εξωτερικού δανει-

3 Βλ. Reinhart and Rogoff (2008) και Reinhart and Rogoff (2009).

σμού. Μεταξύ 1879 και 1890 συνήφθησαν επτά εξωτερικά δάνεια, συνολικής ονομαστικής αξίας 630 εκατ. δραχμών. Ο καθηγητής Ανδρέας Ανδρεάδης υπολόγιζε το πραγματικό κεφάλαιο σε μόλις 389 εκατ., καθώς πολλά από τα δάνεια εξοφλούσαν αμέσως με τη σύναψή τους παλαιότερα δάνεια. Από αυτά μόνο το δάνειο του 1890 και ένα μέρος του δανείου του 1884 αφορούσαν παραγωγικά έργα, όπως την κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής Πειραιά-συνόρων. Τα άλλα αφορούσαν στρατιωτικές-ναυτικές δαπάνες, εξόφληση χρεών του Δημοσίου προς τράπεζες και εξοφλήσεις προγενέστερων δανείων. Η δανειακή αυτή μόχλευση προκάλεσε βραχυπρόθεσμα ευφορία και "φούσκα" στην αγορά, ενώ τα προβλήματα συσσωρεύονταν λόγω της μη παραγωγικής χρήσης του δημόσιου δανεισμού. Από την άλλη πλευρά, το φορολογικό σύστημα δεν ήταν δυνατόν να συνεισφέρει άλλους πόρους (Συρμαλόγλου, 2007).

Την 1η Νοεμβρίου 1882 η Ελλάδα εισήλθε ως πλήρες μέλος στη ΛΝΕ, με συνέπεια την εισαγωγή νέου νομίσματος, της νέας δραχμής, σε ισοτιμία 1: 0,89 έναντι της παλαιάς, οπότε 100 νέες δραχμές ισοδυναμούσαν με 112 παλαιές. Η ισοτιμία της νέας δραχμής ορίστηκε σε 1:1 με το γαλλικό, το ελβετικό και το βελγικό φράγκο και με την ιταλική λίρα. Εξάλλου, το 1881 παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα η Θεσσαλία και τμήμα της Ηπείρου (Άρτα) και το 1882 ιδρύθηκε στο Βόλο η Προνομιούχος Τράπεζα Ηπειροθεσσαλίας, η οποία είχε το εκδοτικό προνόμιο στις "νέες χώρες". Στις 31 Δεκεμβρίου 1884 υιοθετήθηκε ξανά επισήμως η μετατρεψιμότητα, προτού ανασταλεί εκ νέου εννέα μήνες αργότερα (30 Σεπτεμβρίου 1885) και η χώρα επανέλθει σε καθεστώς αναγκαστικής κυκλοφορίας, δηλαδή μη μετατρέψιμου νομίσματος. Λίγες εβδομάδες αργότερα η Βουλγαρία προσάρτησε την Ανατολική Ρωμυλία, ξέσπασε ο πόλεμος Βουλγαρίας-Σερβίας και η Ελλάδα κήρυξε γενική επιστράτευση. Το 1886, μεταξύ 14 Απριλίου και 9 Μαΐου, επιβλήθηκε στην Ελλάδα ναυτικός αποκλεισμός προκειμένου να ανακληθεί η επιστράτευση. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη και τη συγκέντρωση του τραπεζικού συστήματος, καθώς και τη μη ίδρυση νέων τραπεζών, με εξαίρεση την Τράπεζα Αθηνών (30 Νοεμβρίου 1893, δέκα ημέρες πριν από την πτώχευση της χώρας, βλ. Κωστής και Τσοκόπουλος, 1988).

Το διάστημα 1892-1993 ξέσπασε η σταφιδική κρίση, στερώντας τη χώρα από συναλλαγματικούς πόρους, με αποτέλεσμα η Ελλάδα να κηρύξει πτώχευση στις 9-10 Δεκεμβρίου 1893. Τα επόμενα τέσσερα χρόνια η χώρα διεξήγαγε πυρετώδεις διαπραγματεύσεις με τους ξένους πιστωτές χωρίς αποτέλεσμα. Στο μεταξύ μεσολάβησε ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος το 1897 και, μετά το "ατυχές" για την Ελλάδα αποτέλεσμα, οι διαπραγματεύσεις κατέληξαν σε συμφωνία: στις 25 Φεβρουαρίου 1898 επιβλήθηκε στην Ελλάδα Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος, με βάση τον οποίο (Ν. ΒΦΙΘ΄, ΦΕΚ Α΄, Νο. 28, 26 Φεβρουαρίου 1898) για την εξυπηρέ-

τηση των δανείων δεσμεύονταν τα έσοδα από τα μονοπώλια άλατος, σπίρτων, παιγνιόχαρτων, σιγαρόχαρτου και σμύριδας της Νάξου, τα δικαιώματα επί του καπνού, τα τέλη χαρτοσήμου και τα εισαγωγικά τέλη από το Τελωνείο Πειραιώς (συνολικές πρόσοδοι ύψους 39,6 εκατ. δραχμών). Εάν μάλιστα τα έσοδα δεν κάλυπταν το 85% των προβλεπομένων επί δύο συναπτά εξάμηνα, θα δεσμεύονταν οι ακαθάριστες ετήσιες εισπράξεις των Τελωνείων Λαυρίου, Πατρών, Βόλου και Κέρκυρας (πρόσθετες εγγυήσεις ύψους 7,2 εκατ. δραχμών). Παράλληλα, αποφασίστηκε η εξυγίανση του νομίσματος και ακολουθήθηκε περιοριστική νομισματική πολιτική έως το 1910.

Κατά τη διάρκεια της εικοσιπενταετίας 1898-1923, το ελληνικό κράτος άρχισε ξανά να συνάπτει εξωτερικά δάνεια (1.465 εκατ. γαλλικά φράγκα, 10 εκατ. στερλίνες και 64 εκατ. δραχμές).

Μετά την ανακήρυξη της αυτονομίας της Κρήτης, στις 30 Σεπτεμβρίου 1899 ιδρύθηκε η Τράπεζα Κρήτης (με εκδοτικό δικαίωμα για το νησί), ενώ τρεις μήνες αργότερα (22 Δεκεμβρίου), η Τράπεζα Ηπειροθεσσαλίας συγχωνεύθηκε με την Εθνική Τράπεζα (στην οποία και μεταβιβάστηκε το εκδοτικό προνόμιο της πρώτης από τον Ιανουάριο του 1900). Το 1899 επίσης, ενώ η σταφιδική κρίση παρατεινόταν, ιδρύθηκε με στόχο τη δανειοδότηση των παραγωγών η Σταφιδική Τράπεζα, η οποία κατέρρευσε το 1904.

Οι τρεις σημαντικότερες τράπεζες που ιδρύθηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου ήταν η Τράπεζα Ανατολής (1904), η Λαϊκή Τράπεζα (1905) και η Εμπορική Τράπεζα (1907).

Στο μεταξύ, αναπτυσσόταν το εργατικό κίνημα και η οικονομία περνούσε παρατεταμένη ύφεση, που γινόταν εντονότερη στο γεωργικό τομέα: το 1906 ο Μαρίνος Αντύπας άρχισε να πιέζει για απαλλοτρίωση των κτημάτων των γαιοκτημόνων (δολοφονήθηκε όμως το 1907), το 1908 σχηματίστηκαν Γεωργικοί Σύλλογοι, το 1909 διοργανώθηκαν τα πρώτα συλλαλητήρια και το 1910 πραγματοποιήθηκε η εξέγερση του Κιλελέρ. Σχεδόν ταυτόχρονα, το 1909, εκδηλώθηκε η "Επανάσταση" του Στρατιωτικού Συνδέσμου, που οδήγησε στην άφιξη του Ελευθέριου Βενιζέλου λίγους μήνες αργότερα στην Αθήνα.

Από το επόμενο έτος άρχισε μια νέα περίοδος εκσυγχρονισμού. Υιοθετήθηκε ο κανόνας συναλλάγματος-χρυσού, ενώ ο Νόμος ΓΧΜΒ΄ έδωσε το δικαίωμα στην Εθνική Τράπεζα να εκδίδει τραπεζογραμμάτια για την αγορά χρυσού ή συναλλάγματος πέραν του θεσμοθετημένου ανώτατου ορίου.

Η Ελλάδα ενεπλάκη στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912, 1913) και στη συνέχεια διχάστηκε σχετικά με τη συμμετοχή της ή όχι στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-1918). Γεγονός είναι ότι η οικονομία πήρε τη μορφή της πολεμικής, την οποία

και διατήρησε επί δέκα χρόνια περίπου. Αρχικά δεν υπήρχαν οικονομικές παρενέργειες, αλλά από το 1918 η δραχμή άρχισε να υποτιμάται και πάλι.

Το 1920 η Ιονική Τράπεζα παραιτήθηκε από το εκδοτικό δικαίωμα υπέρ της Εθνικής, ενώ την επόμενη χρονιά —στις 31 Μαρτίου 1921— το εκδοτικό δικαίωμα της Εθνικής ανανεώθηκε έως το 1950. Στις 11 Μαΐου 1921 σχηματίστηκε Κοινοπραξία (Consortium) 25 τραπεζών, η οποία στις 28 Μαΐου προέβη στην παροχή προσωρινού ετήσιου δανείου προς το κράτος, ύψους 40 εκατ. φράγκων, με επιτόκιο 6%. Ως κάλυμμα χρησίμευαν φορολογικά έσοδα που θα αντλούνταν από τα νέα εδάφη που είχαν παραχωρηθεί στη χώρα με τη Συνθήκη των Σεβρών. Την επομένη, στις 29 Μαΐου, ψηφίστηκε ο Ν. 2612, με βάση τον οποίο ανατέθηκε μονοπωλιακά στην Κοινοπραξία αυτή των τραπεζών η διαπραγμάτευση συναλλάγματος. Η πολιτική αυτή, της κατάργησης της ελεύθερης αγοράς, δέχθηκε σφοδρή κριτική και η λειτουργία της Κοινοπραξίας έπαυσε στις 23 Απριλίου 1923.

Η Ελλάδα είχε ήδη εμπλακεί στη Μικρασιατική Εκστρατεία (1920-1922). Οι στρατιωτικές δαπάνες ήταν δυσβάστακτες: το 1921 αποφασίστηκε η νομισματοποίηση του χρέους, ενώ στις 22 Μαρτίου 1922 αποφασίστηκε να θεσπιστεί αναγκαστικό δάνειο με την κατά κυριολεξία διχοτόμηση των χαρτονομισμάτων. Το μέτωπο κατέρρευσε τον Αύγουστο του 1922, με αποτέλεσμα την εισροή στη χώρα περίπου ενάμισι εκατομμυρίου προσφύγων. Η εθνική οικονομία υπέστη τεράστιο πλήγμα, τόσο λόγω της μείωσης της παραγωγής όσο και εξαιτίας των αυξημένων δαπανών για την απορρόφηση και την αποκατάσταση του νέου πληθυσμού, ενώ το εμπορικό ισοζύγιο ήταν παθητικό, τα χρέη παρέμεναν ανεξόφλητα, η ανεργία ήταν ιδιαίτερα εκτεταμένη και το νόμισμα ασταθές. Τους πρώτους μήνες μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή κυριαρχούσαν συνθήκες πολιτικοοικονομικής σύγχυσης και κοινωνικών συγκρούσεων.

Στο συναλλαγματικό μέτωπο η κατάσταση ήταν εκτός ελέγχου. Το Μάρτιο του 1923 η ανώτατη τιμή της λίρας Αγγλίας έφθασε τις 438 δρχ., από 34,2 το 1920 και 168,3 το 1922 (μέσοι ετήσιοι όροι). Όμως, όταν το καλοκαίρι του 1923 αντιμετωπίστηκε ευνοϊκά η αίτηση δανειοδότησης της Ελλάδος από την Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ), η ισοτιμία υποχώρησε στις 170 δρχ./λίρα, με αποτέλεσμα να κοπάσει κάπως η κερδοσκοπία, χάρη στην προοπτική σύναψης του δανείου.

Το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου αυξήθηκε το 1923, περίπου τριπλασιαζόμενο μέσα σε ένα χρόνο, πράγμα που ευνόησε την εμπορική τάξη. Ο Ν. 2948/1922 για την ενίσχυση της βιομηχανίας διευκόλυνε, μέσω ενός ήπιου προστατευτισμού, την ελληνική βιομηχανία να κερδίσει μερίδιο στην εγχώρια αγορά.

Το 1924 συνήφθη το πρώτο δάνειο μετά το 1922, το λεγόμενο "προσφυγικό", ύψους 12.300.000 λιρών, και αναλήφθηκε συμβατικά η υποχρέωση ίδρυσης ειδικού φορέα, της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ), που θα διαχειριζόταν

αυτά τα χρήματα.[4] Παράλληλα, με βάση το Ν.Δ. της 23 Απριλίου 1923, η ΕΤΕ απέκτησε το δικαίωμα να αγοράζει συνάλλαγμα για λογαριασμό του κράτους με έκδοση νέου χρήματος, δικαίωμα που χρησιμοποίησε αρκετά εκτεταμένα το 1924. Αυτή η πρακτική, την οποία οι ξένες αγορές αντιμετώπισαν με δυσπιστία, ενδυνάμωσε την ΕΤΕ και επέτρεψε στο τραπεζικό σύστημα τη γενναιόδωρη δανειοδότηση της οικονομίας, η οποία διαφορετικά δεν θα ήταν εφικτή.

Η τιμή της λίρας κυμάνθηκε το 1924 μεταξύ 202 και 298 δρχ. και οι πιέσεις για κρατικές ενέργειες με στόχο τη σταθεροποίηση της οικονομίας και του νομίσματος άρχισαν να γίνονται εντονότερες. Παρόμοια ήταν και η άποψη της ΕΤΕ, η οποία τόνιζε στις εκθέσεις της ότι μεγαλύτερο ρόλο στις διακυμάνσεις της αξίας του νομίσματος έπαιζαν ψυχολογικοί παράγοντες παρά η ποσότητα του χρήματος στην οικονομία.[5]

Ωστόσο, η σταθεροποίηση του νομίσματος τα χρόνια εκείνα ήταν ανέφικτη λόγω της συνεχούς πολιτικής αναστάτωσης. Για να αντιμετωπίσει την κατάσταση, το κράτος επανειλημμένα άντλησε από την ΕΤΕ δάνεια, αναγκάστηκε να υπαναχωρήσει ως προς τη φορολογική μεταρρύθμιση του 1919 και επέβαλε, με το Ν.Δ. της 3ης Μαρτίου 1923, την εφάπαξ φορολογία κινητής και ακίνητης περιουσίας. Επιπρόσθετα, με τα Ν.Δ. της 7ης Ιανουαρίου 1923 και της 11ης Μαΐου 1923 ρυθμίστηκαν οι "εις χρυσόν υποχρεώσεις" του κράτους, δηλ. υποχρεώσεις του Δημοσίου με ρήτρα χρυσού, που παρείχαν στους κατόχους των αξιών αυτών πρόσθετη ασφάλεια. Οι εν λόγω υποχρεώσεις μετατράπηκαν μονομερώς σε δραχμικές στην τιμή του αρτίου, γεγονός που, όπως ήταν φυσικό, κλόνισε μεν την πίστη των πολιτών στη φερεγγυότητα του κράτους ως συναλλασσομένου, αλλά ελάφρυνε τις κρατικές δαπάνες.

Μια τελευταία πηγή εσόδων για το κράτος, πρόξενος νομισματικής αστάθειας έως τότε, ήταν τα έντοκα γραμμάτια Εθνικής Άμυνας. Με τον Ν. 3198/1924 αυξήθηκε σε 2,5 δισεκ. δρχ. το ανώτατο επιτρεπτό όριο έκδοσης γραμματίων Εθνικής Άμυνας για να αντιμετωπιστούν διάφορες ανειλημμένες υποχρεώσεις, μεταξύ άλλων και για τους πρόσφυγες. Το δημόσιο χρέος από τα γραμμάτια αυτά έφθασε στις 23 Ιανουαρίου 1926 τα 1.368 εκατ. δρχ., από τα οποία τα 1.272 εκατ. ήταν βραχυπρόθεσμες πιστώσεις. Επειδή το κυμαινόμενο αυτό χρέος λάμβανε απειλητικές δια-

---

4 Όπως είναι γνωστό (Παντελάκης, 1988), μεταξύ Ελλάδος και ΗΠΑ-Μ. Βρετανίας-Γαλλίας εκκρεμούσε έως τότε το ζήτημα των συμμαχικών πιστώσεων. Η ΕΤΕ είχε εκδώσει χρήμα έναντι πιστώσεων των Συμμάχων, προκειμένου η κυβέρνηση Βενιζέλου να συμμετάσχει στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όμως οι πιστώσεις δεν καλύφθηκαν από τους Συμμάχους λόγω του εκλογικού αποτελέσματος του 1920. Ο υψηλός πληθωρισμός και η υποτίμηση της δραχμής μεταξύ 1920 και 1924 οφείλονταν και σ' αυτόν το λόγο. Γεγονός ήταν ότι, με το οξύ πρόβλημα της αποκατάστασης των προσφύγων στην πρώτη γραμμή, η Ελλάδα είχε πιεστική ανάγκη δανειακών πόρων.

5 Βλ. *Έκθεση Διοικητή* της ΕΤΕ Α. Διομήδη για το έτος 1924.

στάσεις, το 1926 επί Πάγκαλου με δύο διαδοχικά αναγκαστικά δάνεια, παρόμοια με εκείνο του 1922, τα εν λόγω γραμμάτια "κουρεύθηκαν" κατά 50% και η υπόλοιπη οφειλή μετατράπηκε σε μακροχρόνιες ομολογίες.

Επί πρωθυπουργίας Μιχαλακόπουλου άρχισε η εκτέλεση δημόσιων παραγωγικών έργων, η οποία συνεχίστηκε από όλες τις μετέπειτα κυβερνήσεις και απέκτησε καινούργια διάσταση και ποιότητα από το 1928 και μετά. Ειδικά επί δικτατορίας Πάγκαλου συνήφθη η σύμβαση Πάουερ (16 Οκτωβρίου 1925), άρχισαν τα υδραυλικά έργα της Θεσσαλονίκης (6 Οκτωβρίου 1925), ιδρύθηκε ο Αυτόνομος Σταφιδικός Οργανισμός (13 Αυγούστου 1925, προοίμιο της εισαγωγής των τιμών ασφαλείας το 1928) και εγκαινιάστηκε η ελεύθερη εμπορική ζώνη της Θεσσαλονίκης (15 Οκτωβρίου 1925). Το 1925 επίσης, υπογράφηκαν συμβάσεις με την Power & Traction (ηλεκτρική ενέργεια, τροχιόδρομοι) και την Ulen & Company (υδροδότηση). Το 1926 άρχισε η κατασκευή του φράγματος του Μαραθώνα, υπογράφηκε σύμβαση παραχώρησης με τη New Antwerp Telephone & Electrical Works (την εξαγόρασε το 1930 η Siemens, η οποία ίδρυσε την ΑΕΤΕ το 1931) και εγκαινιάστηκε η πρώτη Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης.

Επιπρόσθετα, συνήφθησαν τρία εξωτερικά δάνεια (σιδηροδρόμων, ύδρευσης, σουηδικό), επιβαρύνοντας αντίστοιχα το τοκοχρεολυτικό μέρος του προϋπολογισμού. Βασική φιλοσοφία αυτής της πολυσχιδούς δραστηριότητας του Δημοσίου ήταν η ανάγκη βελτίωσης των υποδομών και διεύρυνσης της εγχώριας αγοράς, ώστε να μπορέσει να ενσωματώσει οικονομικά τους πρόσφυγες.

Γεγονός όμως ήταν ότι η δραστηριότητα αυτή λάμβανε χώρα σε βάρος της νομισματικής σταθερότητας. Έτσι, όταν, μετά τη δικτατορία του Πάγκαλου, στα τέλη του 1926 ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας η "Οικουμενική", όπου ο Γεώργιος Καφαντάρης παρέμεινε Υπουργός Οικονομικών επί ενάμιση χρόνο, το ζήτημα της επαναφοράς των δημόσιων οικονομικών και του τραπεζικού συστήματος σε τροχιά εκκαθάρισης και νηνεμίας έγινε και πάλι επίκαιρο. Ξεκίνησαν οι συζητήσεις που οδήγησαν στην αποκατάσταση της οικονομικής ομαλότητας με την ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος στις 14 Μαΐου 1928 και τη σταθεροποίηση της δραχμής στις 375 δρχ./λίρα.[6]

2. Τα προηγηθέντα της ίδρυσης

Όπως είδαμε παραπάνω, η τραπεζική ιστορία της χώρας είχε διαβεί αρκετές στενωπούς και είχε υποστεί ποικίλες διακυμάνσεις. Εποχές κερδοφορίας και ανάπτυ-

6 Ψαλιδόπουλος (1989).

ξης είχαν εναλλαγεί με εποχές αναστάτωσης και ανακατατάξεων. Η εποχή από τους Βαλκανικούς Πολέμους μέχρι το 1928 ήταν μια εποχή αναδιαρθρώσεων και επαναπροσδιορισμού της πορείας της οικονομίας του τόπου.

Λίγο πριν από το 1928 το τραπεζικό σύστημα έδινε την εξής εικόνα: υπήρχε κατ' αρχήν η ΕΤΕ, που δέσποζε έχοντας δισυπόστατο ρόλο, κεντρικής και εμπορικής τράπεζας. Υπήρχαν άλλες 37 εμπορικές τράπεζες, από τις οποίες τέσσερεις —η Αθηνών, η Εμπορική, η Τράπεζα Ανατολής και η Ιονική (η τελευταία αγγλικών συμφερόντων τότε)— ήταν οι ισχυρότερες, τρεις κτηματικές, εκ των οποίων η μία ισχυρή, δύο μικρές τράπεζες εξειδικευμένες στην αγροτική πίστη και δύο ειδικά τραπεζικά ιδρύματα, το Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο και το Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων.[7] Η ΕΤΕ κατείχε το 45% του συνόλου των καταθέσεων, ενώ μαζί της οι άλλες τέσσερεις μεγάλες εμπορικές τράπεζες διέθεταν το 85%.[8] Λεπτομερές νομικό πλαίσιο δράσης του τραπεζικού τομέα δεν υπήρχε, σύμφωνα με την αρχή της ελευθερίας των τραπεζικών εργασιών (free banking). Από τα παραπάνω προκύπτει μια ολιγοπωλιακή δομή και έλλειψη ανταγωνισμού, ενώ οι αρνητικές πλευρές του εναγκαλισμού κράτους-τραπεζών άρχισαν να γίνονται ευρύτερα αντιληπτές και να αποτελούν αντικείμενο κριτικής. Παράλληλα, η οικονομική επιστήμη έθετε και στην Ελλάδα αιτήματα συμμόρφωσης της οικονομικής πολιτικής της χώρας προς τα διδάγματα της επιστήμης και της διεθνούς εμπειρίας.

Όπως προαναφέρθηκε, η νομισματική σταθεροποίηση στην Ελλάδα αποτελούσε δυσκολότατο εγχείρημα. Η δραχμή, όπως προαναφέρθηκε, είχε ήδη αρχίσει να υποτιμάται έναντι της λίρας και κατέληξε από 25 δρχ./λίρα το 1919 να πωλείται προς 168 δρχ./λίρα το 1922.[9] Η κατάσταση χειροτέρευσε το 1923 (309 δρχ./λίρα), ομαλοποιήθηκε το 1924 (247 δρχ./λίρα) και επιδεινώθηκε και πάλι μετά το 1925 με ισοτιμίες άνω των 350 δραχμών.[10] Αιτία για την υποτίμηση αυτή μετά το 1922 ήταν, από τη μία πλευρά, η ευάλωτη διάρθρωση της παραγωγής και, από την άλλη, η παρέμβαση του Δημοσίου, που δημιουργούσε ελλείμματα στον κρατικό προϋπολογισμό.

Αρχικά είχαν εκφραστεί τρεις απόψεις. Η πρώτη ζητούσε την ανατίμηση της δραχμής και τη σταθεροποίησή της στην ισοτιμία που ίσχυε το 1918. Η δεύτερη ζητούσε την αποδοχή της τρέχουσας ισοτιμίας ως δεδομένης και τη σταθεροποίηση της δραχμής στην ισοτιμία αυτή. Η τρίτη θεωρούσε ως ορθότερη λύση πρώτα την ισοσκέλιση του προϋπολογισμού και μετά τη σταθεροποίηση του νομίσματος σε

7 ΤτΕ (1978), 50-51.

8 Όπ.π., 52.

9 Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1931).

10 Όπ.π..

μια ισοτιμία που θα εξασφάλιζε μακροχρόνια σταθερότητα για το ισοζύγιο πληρωμών και τα δημόσια οικονομικά. Στην πορεία, η τρίτη άποψη κυριάρχησε, αφού ενδιάμεσα το 1924 η "Επιτροπή Οικονομιών" και το 1926 η "Επιτροπή Εμπειρογνωμόνων" υπέδειξαν μεγάλης κλίμακας περικοπές δαπανών του Δημοσίου, ιδίως στον τομέα της εθνικής άμυνας. Στο χώρο της επιστήμης, οι καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών Ανδρέας Ανδρεάδης και Ξενοφών Ζολώτας ήταν οι κυριότεροι υποστηρικτές της νομισματικής σταθεροποίησης. Ο Ανδρεάδης ήταν μέλος πολλών επιτροπών και σε πολυάριθμες συνεντεύξεις και άρθρα συνέστησε τον περιορισμό του ρόλου του Δημοσίου στην οικονομία. Ο Ζολώτας έκανε το ίδιο, με συνεχείς δημοσιεύσεις σε θέματα της ελληνικής οικονομίας του Μεσοπολέμου.

Στο καθεαυτό νομισματικό μέτωπο, μεγάλη σημασία για την προετοιμασία της σταθεροποίησης και την κατανόηση της επιμονής του ξένου παράγοντα για την ίδρυση ανεξάρτητου κεντρικού τραπεζικού ιδρύματος είχε η αντιπαράθεση του Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος Αλέξανδρου Διομήδη με τους Times του Λονδίνου. Οι Times, με το κύρος της εφημερίδας του City, κατηγόρησαν την Ελλάδα γενικά, και την Εθνική Τράπεζα ειδικότερα, ότι ασκούσε σε όλο το Μεσοπόλεμο επεκτατική νομισματική πολιτική, πέρα από κάθε λογική, και έτσι καθυστερούσε τη σταθεροποίηση του νομίσματος. Κατά τους Times, η εκδοτική πολιτική της Εθνικής κατευθυνόταν από την Τραπεζική Αρχή και όχι από την Αρχή της Κυκλοφορίας, που θεωρούνταν ήδη από το 1844 ως η ενδεδειγμένη αρχή άσκησης πολιτικής για τη νομισματική σταθερότητα, σύμφωνα με τα αξιώματα τις κλασικής πολιτικής οικονομίας.[11] Ο Διομήδης, αντίθετα, σε σειρά άρθρων του υπερασπίστηκε την πολιτική της Εθνικής (της οποίας άλλωστε ήταν και Διοικητής). Θεωρούσε ότι η ανταπόκρισή της στις δανειακές ανάγκες των Ελλήνων κεφαλαιούχων δεν αντιστρατευόταν τη νομισματική σταθερότητα, ακόμα και όταν δεν υπάκουε σε σταθερούς κανόνες νομισματικής διαχείρισης. Η πραγματικότητα ωστόσο ήταν ότι η Μ. Βρετανία, ως δανείστρια κεφαλαίων, είχε την απαίτηση να ξεκαθαριστεί το νομισματικό τοπίο στην Ελλάδα και να αναληφθεί από την πλευρά του Ελληνικού Δημοσίου η υποχρέωση της μετατρεψιμότητας της δραχμής σε λίρες.

11 Οι Αρχές αυτές εκπροσωπούν διαμετρικά αντίθετες θεωρητικές απόψεις για την άσκηση πολιτικής για τη νομισματική σταθερότητα, βλ. O' Brien (1975). Συνοπτικά μπορεί να λεχθεί ότι κατά την Τραπεζική Αρχή, την οποία υποστήριζαν οι Thomas Tooke και John Stuart Mill (Banking School), δεν θα μπορούσε ποτέ να υπάρξει υπερβάλλουσα προσφορά τραπεζογραμματίων, καθώς αυτά εκδίδονταν μόνο για να καλύψουν πραγματικές συναλλαγές. Αντίθετα, οι οπαδοί της Αρχής της Κυκλοφορίας (Currency School), Robert Torrens και Samuel Loyd, ακολουθώντας τις απόψεις του David Ricardo, θεωρούσαν ότι τα εκδιδόμενα τραπεζογραμμάτια θα έπρεπε να είναι μετατρέψιμα και επομένως αυστηρώς καθοριζόμενα από το ύψος των αποθεμάτων χρυσού της Τράπεζας της Αγγλίας. Στην άποψη των τελευταίων στηρίχθηκε και το Bank Charter Act του 1844, που ρύθμιζε πολλές πλευρές της λειτουργίας του βρετανικού τραπεζικού συστήματος μέχρι το 1980.

Έτσι, υπό την πίεση της ανάγκης για δανειακά κεφάλαια και του νέου οράματος του Ελευθέριου Βενιζέλου για μια οικονομικά αναπτυγμένη Ελλάδα, το Ελληνικό Δημόσιο αναγκάστηκε να αφαιρέσει το εκδοτικό προνόμιο από την Εθνική Τράπεζα και να το παραχωρήσει στην Τράπεζα της Ελλάδος, που ιδρύθηκε και για να αναλάβει την αρμοδιότητα αυτή. Του γεγονότος αυτού προηγήθηκε επιστολή του Γεωργίου Καφαντάρη προς τη Δημοσιονομική Επιτροπή της ΚτΕ, γραμμένη στις 14 Ιουνίου 1927 στη Γενεύη, στην οποία ο Υπουργός Οικονομικών ενημέρωνε την ΚτΕ ότι, παρά την έως τότε δανειακή βοήθεια, η κυβέρνηση "είναι αδύνατον να συνεχίσει την αποκατάσταση προσφύγων με πιθανότητες γρήγορης και επιτυχούς κατάληξης χωρίς να επιτύχει και επιπρόσθετο δανεισμό από το εξωτερικό, που θα έκανε δυνατή την υλοποίηση ενός μακρόπνοου σχεδίου συστηματικών μεταρρυθμίσεων" (League of Nations, 14 Ιουνίου 1927). Ο Καφαντάρης θύμιζε ότι, πέραν των τρεχουσών δαπανών για τους πρόσφυγες, η Ελλάδα είχε να τακτοποιήσει ελλείμματα προϋπολογισμών του παρελθόντος και γι' αυτό ζητούσε από την ΚτΕ να μεριμνήσει για μια γενναία ενίσχυση της χώρας με νέο δάνειο (ζητούσε 9 εκατ. λίρες). Το δάνειο αυτό θα εξασφάλιζε τρία πράγματα: αποκατάσταση των προσφύγων, σταθεροποίηση του νομίσματος και τερματισμό των ελλειμμάτων.[12]

Η ΚτΕ υποσχέθηκε συνδρομή, καθώς και μεσολάβηση για την εξεύρεση των 9 εκατ. λιρών, ενώ η Δημοσιονομική Επιτροπή του διεθνούς οργανισμού[13] αποφάσισε να στείλει ομάδα εμπειρογνωμόνων, προκειμένου να εξετάσει την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας και να διαπιστώσει ποια μέτρα έπρεπε να ληφθούν. Η ομάδα αποτελούνταν από τέσσερα μέλη, με επικεφαλής το Βοηθό Γενικό Γραμματέα της ΚτΕ Joseph Avenol.[14] Η Επιτροπή Avenol κατέληξε το Μάιο του 1927 σε μια έκθεση, η οποία αναφερόταν μεταξύ άλλων στη θέση της Εθνικής Τράπεζας και στη σχέση της με το νομισματικό σύστημα. Σε σχετικό υπόμνημα, η Δημοσιονομική Επιτροπή πρότεινε να διατηρήσει η ΕΤΕ το εκδοτικό προνόμιο και να μετεξελιχθεί σε κεντρική τράπεζα, διακόπτοντας όλες τις δραστηριότητες που προσιδίαζαν σε εμπορική τράπεζα, και έθεσε με έμφαση το θέμα της ανεξαρτησίας της ΕΤΕ από την κυβέρνηση. Μετά από πρόταση του Υποδιοικητή της ΕΤΕ Εμμανουήλ Τσουδερού, την οποία υιοθέτησαν η ελληνική κυβέρνηση, η Δημοσιονομική Επιτροπή και

12 League of Nations, Financial Committee, Report to the Council on the work of the 27th session of the Committee, 6-14.6.1927, 7.

13 Η Δημοσιονομική Επιτροπή (Financial Committee) υπαγόταν στην Οικονομική και Δημοσιονομική Οργάνωση (Economic and Financial Organisation, EFO). Παρότι απασχολούσε μέχρι και 65 άτομα, η EFO αποτελούσε τμήμα της Γενικής Γραμματείας της ΚτΕ και δεν αυτονομήθηκε ποτέ (όπως π.χ. η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας, ILO). Μεταξύ 1922 και 1931, διευθυντής της EFO ήταν ο Βρετανός Arthur Salter (βλ. Pauly, 1996).

14 Στον Βενέζη (1955) αναφέρεται ως "Πάρεδρος Γενικός Γραμματεύς". Το ίδιο και στο: Τράπεζα της Ελλάδος (1978).

το Συμβούλιο της ΚτΕ, καθώς και η Εθνική Τράπεζα, αποφασίστηκε να διατηρήσει η τελευταία το χαρακτήρα εμπορικής τράπεζας και να ιδρυθεί νέα τράπεζα, αμιγώς εκδοτική. Οι σχετικές διαπραγματεύσεις κατέληξαν στο Πρωτόκολλο της Γενεύης που υπογράφηκε στις 15 Σεπτεμβρίου 1927. Η Ελλάδα υιοθέτησε τον κανόνα συναλλάγματος-χρυσού (gold exchange standard) στις 14 Μαΐου 1928 —η δραχμή συνδέθηκε με τη στερλίνα— και η Τράπεζα της Ελλάδος άρχισε να λειτουργεί.

Η απαίτηση της ΚτΕ για ίδρυση κεντρικής τράπεζας βρήκε το Λαϊκό Κόμμα αντίθετο και το οδήγησε σε αποχώρηση από την κυβέρνηση, τερματίζοντας έτσι το βίο της Οικουμενικής. Τα λοιπά κόμματα ψήφισαν το σχετικό νόμο και η γέννηση της Τράπεζας της Ελλάδος ήταν πλέον γεγονός. Θα πρέπει πάντως να επισημανθεί ότι η τομή αυτή στο τραπεζικό σύστημα της χώρας δεν στηριζόταν από ένα μεγάλο κόμμα του ελληνικού λαού. Το Λαϊκό Κόμμα θεωρούσε ότι η αφαίρεση του εκδοτικού προνομίου από την ΕΤΕ και η δημιουργία κεντρικής τράπεζας ερχόταν σε αντίθεση με το εθνικό συμφέρον και προμήνυε κινδύνους για την άσκηση εθνικής νομισματικής πολιτικής.

Η κοινή γνώμη στη χώρα διχάστηκε, επειδή η ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος συνοδεύθηκε με το αίτημα μεταφοράς της υπεραξίας του εκδοτικού προνομίου από την ΕΤΕ στη νέα τράπεζα. Το ζήτημα της "υπεραξίας των καλυμμάτων" και της μεταφοράς τους από την ΕΤΕ στην ΤτΕ ανέβασε τους τόνους μεταξύ των οικονομολόγων. Η εν λόγω υπεραξία αφορούσε συγκεκριμένα τη διαφορά που είχε προκαλέσει στο κάλυμμα η άνοδος της αξίας του χρυσού και του συναλλάγματος από την εποχή της κτήσης του από την ΕΤΕ μέχρι εκείνη τη στιγμή. Η υπεραξία αυτή υπολογιζόταν σε 1 δισεκ. δρχ. περίπου.[15] Το Λαϊκό Κόμμα ζητούσε να κρατήσει η ΕΤΕ όλο το ποσό, ενώ, στο άλλο πολιτικό άκρο, ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου αξίωνε να μεταφερθεί ολόκληρο στα ταμεία της ΤτΕ. Ο Αλ. Διομήδης, που από Διοικητής της ΕΤΕ έμελλε να γίνει ο πρώτος Διοικητής της ΤτΕ, φρονούσε ότι η όποια υπεραξία ήταν καρπός της σώφρονος πολιτικής της ΕΤΕ, που είχε προβεί σε επικερδείς αγορές χρυσού και συναλλάγματος, και αυτό τη νομιμοποιούσε να οικειοποιηθεί τα όποια κέρδη.[16] Με άλλα λόγια, πίστευε ότι όλη η υπεραξία ανήκε στην ΕΤΕ. Το ίδιο ισχυριζόταν ο Πύρσος (1940, 117), ενώ άλλος δημοσιολόγος της εποχής (Ραπτάρχης 1927, 30) φρονούσε το ακριβώς αντίθετο. Το ζήτημα έλυσε η κυβερνητική πλειοψηφία, δηλαδή ο Ελ. Βενιζέλος, που, ακολουθώντας μια στην κυριολεξία σολομώντεια τακτική, μοίρασε την υπεραξία σε δύο ίσα μέρη ανάμεσα σε ΕΤΕ και ΤτΕ.

15 Για την ακρίβεια ήταν 938.393.789 εκατ. δραχμές. Βλ. Πύρσος (1940), 118.

16 Διομήδης (1927).

Στην πορεία του χρόνου η αναταραχή σχετικά με τη δημιουργία κεντρικής τράπεζας συνεχίστηκε. Κατά την πρώτη περίοδο λειτουργίας της, η ΤτΕ δέχθηκε αυστηρή κριτική για ενέργειες ή παραλείψεις της, και αυτό παρά το ότι ήταν, στην ουσία, μια αδύναμη τράπεζα στον αστερισμό των ελληνικών τραπεζικών ιδρυμάτων (Κωστής, 1986). Όπως θα αναφερθεί παρακάτω, μετά την πτώχευση δεν έλειψαν οι προτάσεις να συγχωνευθούν ΤτΕ και ΕΤΕ για να διευκολυνθεί η έξοδος της χώρας από την κρίση, προτάσεις που δεν πλειοψήφησαν. Η σταθεροποίηση του νομίσματος ήταν στόχος πολλών οικονομολόγων και πολιτικών δυνάμεων. Τα παραπάνω κάνουν κατανοητή την απόκλιση απόψεων που υπήρχε, αλλά και τη δυσκολία εξασφάλισης συναίνεσης για ένα τόσο κεφαλαιώδες ζήτημα, όπως η σταθερότητα της δραχμής.

3. Ίδρυση και Καταστατικό της Τράπεζας της Ελλάδος

Όπως προαναφέρθηκε, η Τράπεζα της Ελλάδος ξεκίνησε τη λειτουργία της στις 14 Μαΐου 1928. Το Καταστατικό της, που έχει ισχύ νόμου, περιλαμβάνει 75 άρθρα, διαιρούμενα σε 16 μέρη.

Η ΤτΕ είναι τραπεζικός οργανισμός ιδιωτικού δικαίου και λειτουργεί ως ανώνυμη εταιρία. Η επιλογή της συγκεκριμένης νομικής μορφής έχει τη σημασία της. Η ΤτΕ ανέλαβε τη δέσμευση για μέγιστη δυνατή διαφάνεια, λογοδοσία και υποχρέωση καλής λειτουργίας και κερδοφορίας, σύμφωνα με τα ισχύοντα στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας. Χάρη σ' αυτό το νομικό καθεστώς αποφεύχθηκαν στην πορεία του χρόνου φαινόμενα κακοδιοίκησης που παρατηρήθηκαν σε άλλες δημόσιες επιχειρήσεις και εξασφαλίστηκε το συμφέρον των πολιτών και της κοινωνίας. Η ΤτΕ είχε δισυπόστατο ρόλο, αφού δραστηριοποιούνταν μεν σε τραπεζικές λειτουργίες, αλλά παράλληλα ασκούσε και δημόσιες λειτουργίες, που αφορούσαν το νόμισμα και τα δημοσιονομικά. Ασκούσε το εκδοτικό προνόμιο για λογαριασμό του κράτους, δηλ. χρησιμοποιούσε δημόσια κεφάλαια. Συνεπώς το κράτος συμμετείχε στα κέρδη της, έλεγχε και επόπτευε την Τράπεζα. Πέρα από το μονοπώλιο έκδοσης χρήματος, η Τράπεζα της Ελλάδος αγόραζε και πωλούσε χρυσό και συνάλλαγμα. Στην πώληση χρυσού η Τράπεζα είχε πάλι το μονοπώλιο, ενώ αγοραπωλησίες συναλλάγματος μπορούσαν να διενεργούν και οι εμπορικές τράπεζες, με τη διαμεσολάβηση της κεντρικής.

Τα άρθρα 45 έως 50 του Καταστατικού όριζαν τις σχέσεις της ΤτΕ με το κράτος. Με το άρθρο 46 απαγορευόταν η χορήγηση πιστώσεων, δανείων, προκαταβολών κ.λπ. στο Δημόσιο ή τις δημόσιες επιχειρήσεις, ενώ με το άρθρο 48 απαγορευόταν σε κρατικούς υπαλλήλους να ελέγχουν τα λογιστικά βιβλία της Τράπεζας.

Το Καταστατικό, που αποσκοπούσε στη διασφάλιση της ανεξαρτησίας της Τράπεζας κατά την εκπλήρωση των σκοπών της, ήταν βέβαια προσανατολισμένο στη διατήρηση της αξίας των τραπεζογραμματίων (άρθρο 4), στο καθεστώς συναλλάγματος-χρυσού και στη μετατρεψιμότητα του νομίσματος (άρθρο 5). Μετά το 1932 υπέστη αρκετές προσθήκες και μεταβολές υπό την επήρεια των παγκόσμιων γεγονότων και της ανάγκης διαφύλαξης της νομισματικής σταθερότητας στη χώρα. Μεταπολεμικά, στις έκτακτες συνθήκες της ανοικοδόμησης εν μέσω εμφύλιου πολέμου, πολλές ρυθμίσεις του Καταστατικού πέρασαν στη δικαιοδοσία της Νομισματικής Επιτροπής (βλ. αμέσως παρακάτω).

Αξίζει να σημειωθεί ότι, πέραν του Καταστατικού, με τον Ν. 5076/1931 ρυθμίστηκε η λειτουργία των εμπορικών τραπεζών και ορίστηκαν λειτουργικές δεσμεύσεις για πρώτη φορά στην ελληνική οικονομική ιστορία.

Στην πορεία του χρόνου υπήρξαν αρκετές αλλαγές στο Καταστατικό της ΤτΕ, αλλά οι πιο ουσιαστικές ήταν εκείνες του 1998 και του 2000, οι οποίες επήλθαν προκειμένου αυτό να είναι συμβατό με την ένταξή της στο Ευρωσύστημα.

4. Η ιδιάζουσα θέση της Νομισματικής Επιτροπής μεταξύ 1946 και 1982

Με τον Ν. 1015 της 9ης Μαρτίου 1946 "περί συστάσεως και λειτουργίας Νομισματικής Επιτροπής", συστάθηκε το όργανο αυτό, με στόχο την επίτευξη ενιαίας γραμμής σε ό,τι αφορούσε τη χάραξη της πιστωτικής πολιτικής. Η έκδοση νέων τραπεζογραμματίων μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο μετά από ομόφωνη απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής (ΝΕ), στην οποία προέδρευε ο Υπουργός Συντονισμού και συμμετείχαν ως μέλη ο Υπουργός Οικονομικών, ο Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος και δύο ξένοι εμπειρογνώμονες, ένας Βρετανός και ένας Αμερικανός, που, μετά την υποτίμηση του 1953, αποχώρησαν από το όργανο.

Η λογική της ανάθεσης της έκδοσης χρήματος σε ένα νέο φορέα έχει εξηγηθεί από τον ίδιο το μετέπειτα Διοικητή Ξ. Ζολώτα (βλ. Zolotas, 1965, και Ζολώτας, 1977). Η Νομισματική Επιτροπή αποφάσιζε το ύψος της προσφοράς χρήματος, την κατανομή πιστώσεων και τους όρους δανεισμού στην πραγματική οικονομία. Μπορούσε, λόγω της ολιγομελούς σύνθεσης και του ευέλικτου χαρακτήρα της, να επιτύχει ευχερέστερα συντονισμό της νομισματικής πολιτικής και φόρουμ διεξοδικής προετοιμασίας μέτρων πολιτικής σε μια πολιτικά και οικονομικά ταραγμένη περίοδο. Μεταξύ 1946 και 1953 οι χρηματοπιστωτικές αγορές ήταν ανύπαρκτες και οι πιέσεις για πάσης φύσεως δαπάνες αμυντικού ή κοινωνικού χαρακτήρα υπέρμετρες. Μέσα από μεγάλες δυσκολίες και παλινωδίες και χάρη στην περιοριστική δη-

μοσιονομική πολιτική Καρτάλη, απο το 1950 και μετά δημιουργήθηκαν σταδιακά συνθήκες σταθεροποίησης του νομίσματος. Η επιτυχία ως προς τη συγκράτηση των τιμών, ιδίως μετά το 1953, προσέδωσε στην ΤτΕ ρόλο διαμορφωτή εμπιστοσύνης στην οικονομία. Η συμμετοχή ξένων στις εργασίες της αντανακλούσε την αρχική μεταπολεμική εξάρτηση της χώρας από βρετανικά και αμερικανικά δανειακά κεφάλαια. Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1950, όταν τα κεφάλαια αυτά σταδιακά εξέλιπαν, καταργήθηκαν οι αντίστοιχες θέσεις στη ΝΕ.

Η ΝΕ αποτελούσε ως θεσμός μια ιδιομορφία στο σύμπαν της ελληνικής διοικητικής δομής και η πολιτική που άσκησε ήταν αναμφίβολα πολιτική ελέγχου και παρέμβασης, όπως βέβαια οι πολιτικές αυτές ίσχυαν παγκοσμίως εκείνη την εποχή. Ενώ αρχικός στόχος της ήταν η ανάληψη της ευθύνης έκδοσης νέων τραπεζογραμματίων, στην πορεία ανέλαβε εξουσίες στους τομείς της ρευστότητας της οικονομίας και της νομισματικής σταθερότητας. Ουσιαστικά η Τράπεζα της Ελλάδος είχε την ευθύνη της προετοιμασίας και της κατάστρωσης σχεδίων πολιτικής που η Νομισματική Επιτροπή κατά κανόνα υιοθετούσε. Η ΝΕ άρχισε να διαμορφώνει την πιστωτική πολιτική με το Ν.Δ. 588/1948 και τον Ν. 3074/1954 και να επιβάλλει στις εμπορικές τράπεζες κανόνες κατανομής πιστώσεων. Με τον Α.Ν. 1665/1951 ανέλαβε και την εποπτεία της κατανομής πιστώσεων σύμφωνα με τις αποφάσεις της σχετικά με τον έλεγχο των εμπορικών τραπεζών. Ο Ν. 1837/1951 ρύθμισε περαιτέρω τις αρμοδιότητες της ΝΕ, ενώ λίγο αργότερα ρυθμίστηκαν διεξοδικά οι διαδικασίες συναλλαγών σε συνάλλαγμα με τον Ν. 3074/1954.

Λόγω του μεγάλου όγκου των αποφάσεων και ρυθμίσεων, με την απόφαση της ΝΕ 1294/1963 κωδικοποιήθηκαν όλες οι ισχύουσες ρυθμίσεις και κανονισμοί που αφορούσαν τη χρηματοδότηση της ελληνικής οικονομίας. Νέα κωδικοποίηση έγινε το 1979.[17]

Με το Ν.Δ. 4108/1960 η λειτουργία της ΝΕ παρατάθηκε χωρίς πρόβλεψη λήξης της, ενώ με τον Α.Ν. 1015/1964 ανανεώθηκε το μονοπώλιο της ΝΕ ως προς τις αποφάσεις για έκδοση χρήματος. Τις αποφάσεις της ΝΕ ετοίμαζε ειδική υποεπιτροπή πιστώσεων, που αναφερόταν στον Διοικητή της ΤτΕ.

Από το 1978 η ΝΕ ανακοίνωνε επίσημα το νομισματικό πρόγραμμα για το επόμενο έτος, θέτοντας νομισματικό στόχο, επιθυμητή νομισματική-πιστωτική επέκταση, κατανομή πιστώσεων κατά κλάδο παραγωγικής δραστηριότητας, ύψος δημόσιων επενδύσεων, κ.λπ.[18]

---

17 Λασσαδός (1979).

18 Ζολώτας (1950, 1964 και 1977), Παναγιωτόπουλος (1984) και Χαλικιάς (1976).

5. Ο έλεγχος του τραπεζικού συστήματος μετά το 1982

Η ΝΕ και η ΤτΕ —μαζί με τη γενικότερη οικονομική πολιτική που ακολούθησαν οι κυβερνήσεις— πιστώνονται τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης και το χαμηλό ρυθμό ανόδου των τιμών που επικράτησαν γενικά μεταξύ 1953 και 1978, αλλά η πληθώρα των αποφάσεων και οι υπέρμετρες λεπτομερειακές ρυθμίσεις που επιβάλλονταν από τις εκάστοτε εντολές προς το εμπορικό τραπεζικό σύστημα αποτελούσαν, ήδη από το 1974 και μετά, αντικείμενο κριτικής. Ο επί βραχύ διάστημα Διοικητής κατά τη Μεταπολίτευση Π. Παπαληγούρας είχε παρομοιάσει τις αποφάσεις της ΝΕ με "ταλμούδειον", ένα σώμα αποφάσεων όπου χρειαζόταν να αποφανθεί εμπειρογνώμονας για το νόημα μιας μεμονωμένης απόφασης, στο σύμπαν άλλων, προηγούμενων αποφάσεων για το ίδιο ζήτημα.[19]

Η κυβέρνηση Α. Παπανδρέου υλοποίησε τη διακήρυξή της περί κατάργησης της ΝΕ, της οποίας οι αρμοδιότητες διαμοιράστηκαν το 1982 μεταξύ Τράπεζας και κυβερνητικών οργάνων. Σύμφωνα με τη νέα ρύθμιση (άρθρο 3), το πλαίσιο της νομισματικής πολιτικής και η ένταξή της στο γενικότερο προγραμματισμό της οικονομικής πολιτικής ήταν αρμοδιότητα της κυβέρνησης, ενώ όλες οι αρμοδιότητες που σχετίζονταν με την εφαρμογή της νομισματικής, πιστωτικής και συναλλαγματικής πολιτικής ασκούνταν από την Τράπεζα της Ελλάδος. Επίσης, η ευθύνη ελέγχου του τραπεζικού συστήματος ανατέθηκε στην κεντρική τράπεζα και τέθηκε ανώτατο όριο στην προσφυγή του Δημοσίου στην Τράπεζα της Ελλάδος, ίσο με το 10% των δαπανών του τακτικού προϋπολογισμού και του προϋπολογισμού δημόσιων επενδύσεων. Έτσι, ουσιαστικά ενισχύθηκε ο ρόλος της Τράπεζας ως προς την εφαρμογή της νομισματικής και της συναλλαγματικής πολιτικής και τον έλεγχο των νομισματικών μεγεθών σύμφωνα με το Καταστατικό της, ενώ με τις εισηγήσεις της μπορούσε να επηρεάζει και το σχεδιασμό της νομισματικής πολιτικής. Μοιραία όμως έτσι η ΤτΕ συνδεόταν στενότερα με την εκτελεστική εξουσία, αφού μάλιστα ο Διοικητής της από το Νοέμβριο του 1981 ανέλαβε ταυτόχρονα και Υπουργός Εθνικής Οικονομίας.

Αυτό που κατά Ζολώτα (1965, 63-65) επιτύγχανε η ΝΕ ήταν η εξισορρόπηση της κυβερνητικής πολιτικής με τα προαπαιτούμενα της νομισματικής σταθερότητας. Με την κατάργηση της ΝΕ εξέλιπε ένα, έστω συγκεντρωτικό, φόρουμ ανάλυσης και σύνθεσης αιτημάτων, δυνατοτήτων και σταθερών στην οικονομία και η ΤτΕ ανέλαβε ρόλο περίπου συμπληρωματικό της κυβερνητικής πολιτικής. Ωστόσο, η σχετική αυτονομία που διέθετε ανέκαθεν η Τράπεζα ανακτήθηκε με την ανάληψη της διοίκησης από τον Δ. Χαλικιά το Φεβρουάριο του 1984. Από την άλλη πλευρά,

19 Βλ. και την κριτική στο Garganas (1992).

η πορεία διάσπασης των αρμοδιοτήτων της ΝΕ δεν ήταν εύκολο να αναστραφεί, καθώς την ίδια εποχή η τάση διεθνώς ήταν προς απελευθέρωση από ρυθμίσεις και όχι προς τη συγκέντρωση ρυθμιστικών αρμοδιοτήτων.

Όντως, αρχικά το περίπλοκο σχήμα ελέγχων και κανόνων εξακολουθούσε να υφίσταται. Σταδιακά όμως, από το 1987 και μετά, άρχισε η απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Στη δεκαετία του 1990 η ρευστότητα της οικονομίας ελεγχόταν έμμεσα με πράξεις ανοικτής αγοράς, με το χειρισμό των επιτοκίων και με ρυθμίσεις για τα υποχρεωτικά αποθεματικά των εμπορικών τραπεζών. Μετά την ένταξη της δραχμής στον ΜΣΙ το 1998, έμφαση δινόταν στη διατήρηση αυτής της ισοτιμίας εισόδου, που αποτελούσε ενδιάμεσο στόχο, ενώ τα νομισματικά και πιστωτικά μεγέθη παρακολουθούνταν πλέον ως δείκτες. Έτσι, η πολιτική που ακολουθήθηκε μετά το 1987 —μετά την καθοδήγηση του εμπορικού τραπεζικού συστήματος να εξυγιάνει τα χαρτοφυλάκιά του από απαιτήσεις ως προς προβληματικές επιχειρήσεις, οι οποίες δεν θα εισπράττονταν ποτέ— και ειδικότερα μετά το 1994 ήταν η σταδιακή και τελικά πλήρης απελευθέρωση του τραπεζικού συστήματος, με ταυτόχρονη εγγύηση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας.

6. Η κατοχύρωση πλήρους ανεξαρτησίας, 1998[20]

Αφού έως το 1998 απελευθερώθηκαν σταδιακά το νομισματικό και το τραπεζικό σύστημα, καθώς και οι τραπεζικές υπηρεσίες, και χάρη στην προεργασία που είχε ήδη γίνει ενόψει της διαδικασίας που θα οδηγούσε σε συμμετοχή στην ΟΝΕ, σύμφωνα με το στόχο που είχε θέσει η χώρα, είχε πλέον σημάνει η στιγμή εκ νέου αλλαγής του Καταστατικού της ΤτΕ.

Με τις αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης των Μετόχων της Τράπεζας της Ελλάδος της 22.12.1997 και 25.4.2000, οι οποίες κυρώθηκαν με τους Ν. 2609/11.5.1998 και 2832/13.6.2000, αντίστοιχα, το Καταστατικό της Τράπεζας της Ελλάδος τροποποιήθηκε ώστε να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η σταθερότητα των τιμών αναφέρεται πλέον ρητά ως θεμελιώδης στόχος της Τράπεζας, ενώ εξασφαλίστηκε η ανεξαρτησία της και προσδιορίστηκαν οι σχέσεις της με τη Βουλή και την κυβέρνηση.

Παράλληλα, δημιουργήθηκε ένα νέο όργανο στην Τράπεζα της Ελλάδος —το Συμβούλιο Νομισματικής Πολιτικής— με αρμοδιότητα τη χάραξη και άσκηση της

20 Βλ. τις ακόλουθες ιστοσελίδες: http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Bank/History/historicalreview.aspx και http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Bank/default.aspx

νομισματικής πολιτικής και την άσκηση της συναλλαγματικής πολιτικής. Η τελευταία αρμοδιότητα παρέλκει μετά το 2002, λόγω της εισαγωγής του ευρώ.

Από τη στιγμή της υποκατάστασης της δραχμής από το ευρώ, η Τράπεζα της Ελλάδος λειτουργεί ως αναπόσπαστο μέρος του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών, τόσο κατά την επιδίωξη του πρωταρχικού της σκοπού όσο και ως προς ορισμένες βασικές αρμοδιότητές της, ενεργώντας σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές και οδηγίες της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Συμβάλλει με τη δράση της στην επίτευξη των στόχων και την εκτέλεση των καθηκόντων του Ευρωσυστήματος, το οποίο χαράσσει και εφαρμόζει τη νομισματική πολιτική στη ζώνη του ευρώ.

Η Τράπεζα της Ελλάδος είναι αρμόδια για την εφαρμογή της νομισματικής πολιτικής του Ευρωσυστήματος στην Ελλάδα και τη διαφύλαξη της σταθερότητας του ελληνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος. Ως πρωταρχικό σκοπό της το Καταστατικό ορίζει, όπως προαναφέρθηκε, τη διασφάλιση της σταθερότητας του γενικού επιπέδου των τιμών. Η ΤτΕ ασκεί εκτεταμένο εποπτικό ρόλο στο τραπεζικό σύστημα, έχοντας την αρμοδιότητα να παρακολουθεί τη σύνθεση του χαρτοφυλακίου των εμπορικών τραπεζών, να αξιολογεί την ποιότητά του και να διερευνά την κεφαλαιακή επάρκεια και φερεγγυότητά τους. Στο βαθμό που δεν επηρεάζεται η επίτευξη του πρωταρχικού της σκοπού, η Τράπεζα στηρίζει τη γενική οικονομική πολιτική της κυβέρνησης. Κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων της, έχει κατοχυρωθεί η θεσμική, προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία της, αλλά και η άσκηση δημοκρατικού ελέγχου εκ μέρους της Βουλής.

Από τις 19 Μαΐου 2008, η Τράπεζα συμμετέχει στο νέο διευρωπαϊκό σύστημα ταχείας μεταφοράς κεφαλαίων και διακανονισμού σε συνεχή χρόνο, ενώ με τον Ν. 4021/2011 εξειδικεύθηκε περαιτέρω η ανεξαρτησία της. Πρακτικά η ανεξαρτησία συνίσταται στο ότι είναι σταθερές οι θητείες της Διοίκησης και των μελών του Συμβουλίου Νομισματικής Πολιτικής από τη στιγμή που ολοκληρώνεται η νόμιμη διαδικασία ορισμού τους και για το σύνολο του χρόνου της θητείας τους. Έτσι εξασφαλίζεται σταθερότητα στην άσκηση πολιτικής και προσήλωση των προσώπων που έχουν επιλεγεί στα καθήκοντα που κατά νόμον έχουν.

7. Τα "πρόσωπα" που έχουν στελεχώσει την Τράπεζα

Σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της, η ΤτΕ στηρίχθηκε στους εργαζομένους σ' αυτήν και ανέπτυξε το ανθρώπινο κεφάλαιο που ήταν απαραίτητο για να επιτύχει τους στόχους της. Από το ανώτατο προσωπικό (Διοίκηση) έως την ιεραρχικά χαμη-

λότερη βαθμίδα, τα στελέχη της Τράπεζας ανέκαθεν προετοίμαζαν και υλοποιούσαν την πολιτική της σταθερότητας και ανάπτυξης υπέρ όλων των πολιτών της χώρας.

Δεν είναι εφικτό, στο πλαίσιο της παρούσας ιστορικής ανασύστασης της δραστηριότητας της Τράπεζας, να εξαντληθεί το θέμα του προσωπικού της "εν δράσει". Περιοριζόμαστε μόνο σε λίγες σχηματικές αναφορές, που αποδίδουν ένα μικρό μέρος του τεράστιου κεφαλαίου των "προσώπων" της τράπεζας.

Η ΤτΕ κατά το πρώτο έτος λειτουργίας της απασχολούσε 465 υπαλλήλους, από τους οποίους οι 199 ήταν δακτυλογράφοι και κλητήρες. Ήδη το 1930 οι εργαζόμενοι ήταν 1.153, ξεπέρασαν τους 2.000 το 1938 και ο αριθμός τους κορυφώθηκε το 1952, με 4.192 άτομα. Από αυτά, το 75% ανήκε στο λογιστικό και τον ταμιακό κλάδο, ένδειξη των ειδικοτήτων που είχε ανάγκη η Τράπεζα. Στη συνέχεια, το προσωπικό μειώθηκε και παρέμεινε κάτω από το όριο των 4.000 υπαλλήλων έως το 2004, οπότε υποχώρησε κάτω από τις 3.000, φθάνοντας στους 2.500 υπαλλήλους το 2008. Ο λογιστικός και ο ταμιακός κλάδος υποχώρησαν στο 50% του συνόλου από τα μέσα του 1950 έως τα τέλη του 1970, ενώ στην Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2000 έκανε την εμφάνισή του στους σχετικούς στατιστικούς πίνακες ο κλάδος των οικονομολόγων (με στοιχεία από το 1995 και αριθμούς που κυμαίνονταν από 30 μέχρι 51 απασχολουμένους).[21] Παρόμοιος αριθμός υπαλλήλων απασχολείται κατά μέσο όρο και στη Διεύθυνση Νομικών Υπηρεσιών, ήδη από τη δεκαετία του 1950.

Η ΤτΕ ως εργοδότης έδειξε ανθρώπινο πρόσωπο, εξασφαλίζοντας έτσι την αδιατάρακτη συνεργασία του προσωπικού της και την αυξημένη παραγωγικότητά του. Το ταμείο περίθαλψης, οι παροχές προς τους εργαζομένους και άλλες διευκολύνσεις συνέβαλαν στο να αισθάνονται οι υπάλληλοι της ΤτΕ τη βεβαιότητα ότι ανήκουν σε έναν οργανισμό που επενδύει στο προσωπικό του.

Στην κορυφή, βέβαια, βρίσκονταν οι Διοικητές, πρόσωπα επίλεκτα, τα οποία υπηρέτησαν το Δημόσιο από διαφορετικές θέσεις. Τέσσερις Διοικητές (Εμμ. Τσουδερός, Αλ. Διομήδης, Ξεν. Ζολώτας, Λ. Παπαδήμος) διετέλεσαν πρωθυπουργοί, οκτώ υπουργοί (Κ. Βαρβαρέσος, Γ. Μαντζαβίνος, Γ. Αρσένης, Ι. Μπούτος, Ε. Χριστοδούλου, Δ. Γαλάνης, Κ. Παπαγιάννης, Π. Παπαληγούρας) και μερικοί από τους παραπάνω εκλέχθηκαν και βουλευτές (Τσουδερός, Μπούτος, Παπαληγούρας, Παπαγιάννης, Αρσένης). Ο Ε. Χριστοδούλου διετέλεσε και ευρωβουλευτής. Οι Διοικητές, όπως και οι Υποδιοικητές, επαγγελματικά προέρχονταν από τον τραπεζικό χώρο και είχαν εκτεταμένη επιστημονική και διοικητική πείρα πριν αναλάβουν τη Διοίκηση της ΤτΕ. Ορισμένοι έγιναν Διοικητές έχοντας θητεύσει Σύμβουλοι Διοίκησης και Υποδιοικητές (Εμμ. Τσουδερός, Κ. Βαρβαρέσος, Γ. Μαντζαβίνος, Δ. Γαλάνης,

21 Οικονομολόγοι στελέχωσαν τη Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών (ΔΟΜ) από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 (ΤτΕ, 1978, 470-471).

Δ. Χαλικιάς, Λ. Παπαδήμος, Ν. Γκαργκάνας, Γ. Προβόπουλος). Όσοι διετέλεσαν Υποδιοικητές ήταν οικονομολόγοι μεγάλης διοικητικής πείρας και άριστοι γνώστες της λειτουργίας του ελληνικού νομισματικού και τραπεζικού συστήματος. Σε ό,τι αφορά τη διάρκεια της υπηρεσίας τους, ο Ι. Δροσόπουλος υπηρέτησε τη μικρότερη θητεία, μόλις 18 ημέρες, προτού πεθάνει αιφνίδια, ενώ πρωταθλητής μακροβιότητας στη θέση του Διοικητή αναδεικνύεται εύκολα ο Ξ. Ζολώτας, με θητεία 19 ετών και 9 μηνών. Ουκ ολίγοι Διοικητές δημοσίευσαν πριν ή μετά τη θητεία τους μελέτες στις οποίες επιχείρησαν να ερμηνεύσουν θεωρητικά την ασκούμενη πολιτική (βλ. ενδεικτικά Zolotas, 1965, Halikias, 1978, Χαλικιάς, 1993, Garganas, 1991).

Ξεχωριστή θέση στο οργανόγραμμα της ΤτΕ κατέχει η Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών (ΔΟΜ). Η σημασία της ΔΟΜ στην εξέλιξη της οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα ήταν σημαντική και έχει επαρκώς τεκμηριωθεί (Psalidopoulos, 2000). Ήδη πριν από τη Μεταπολίτευση, η Διοίκηση παρακινούσε το προσωπικό της που είχε εισαχθεί με εξετάσεις να λάβει, μετά την απόκτηση πτυχίου, και μεταπτυχιακούς τίτλους σπουδών, παρέχοντας συναφή κίνητρα. Αργότερα, προσλήψεις στη ΔΟΜ γίνονταν μετά από διαγωνισμό. Τα στελέχη της συγκεκριμένης Διεύθυνσης δημοσίευαν και δημοσιεύουν επί σειρά ετών μελέτες και μονογραφίες σε διάφορες σειρές εκδόσεων της ίδιας της Τράπεζας.

Η εξωστρέφεια και η συνεργασία με ειδικούς εκτός ή και εντός Τράπεζας χαρακτήριζαν εξαρχής την ΤτΕ. Ήδη από την έναρξη της λειτουργίας της, η Τράπεζα διέθετε ξένο σύμβουλο (Finlayson), ενώ, αργότερα, στη Νομισματική Επιτροπή θήτευσαν Βρετανοί και Αμερικανοί οικονομολόγοι, όπως οι G. Patterson, D. Snider, J. Gunter, T. Gregory, A. Costanzo κ.ά. Η ΤτΕ ανέκαθεν απασχολούσε αρκετούς πανεπιστημιακούς, Έλληνες και αλλοδαπούς, για μικρότερα ή μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα. Σε αυτούς συγκαταλέγονται ο Α. Παπανδρέου (τέλη δεκαετίας 1950) και άλλοι γνωστοί οικονομολόγοι.

Για μεγάλο χρονικό διάστημα, η μετάβαση στο εξωτερικό ακόμη και ενός ανώτερου στελέχους της Τράπεζας αποτελούσε θέμα για το οποίο καλούνταν το Γενικό Συμβούλιο να αποφασίσει. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, εν όψει της ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ, επιταχύνθηκε και πολλαπλασιάστηκε η αποστολή στο εξωτερικό στελεχών και υπαλλήλων προκειμένου να αποκομίσουν τεχνογνωσία και εμπειρίες ή να συμμετάσχουν σε Επιτροπές και Ομάδες Εργασίας.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, σε συνέχεια της ένταξης της Ελλάδος στην ΕΟΚ, ξεκίνησε η παράδοση να μετακαλεί η Τράπεζα διάσημους Έλληνες ή αλλοδαπούς οικονομολόγους από το εξωτερικό, προκειμένου να μελετήσουν κάποια πλευρά της ελληνικής οικονομίας (Stephen Triantis, Edwin Kuh, κ.ά.). Σε ορισμένες περιπτώσεις, η μετάκληση αυτή γινόταν με υπόδειξη ή για την εξυπηρέτηση του πρωθυπουργικού γραφείου, στο οποίο (τελικά) προσέφεραν τις υπηρεσίες τους οι

μετακαλούμενοι (Louis Lefeber, Μιράντα Ξαφά, κ.ά). Ορισμένοι από τους προσληφθέντες από την Τράπεζα με καθορισμένη θητεία, λόγω των ειδικών τους γνώσεων, τελικά προσλήφθηκαν ως μόνιμοι υπάλληλοι και εντάχθηκαν στο οργανόγραμμα της ΤτΕ – κάποιοι, μάλιστα, ανήλθαν σε υψηλές θέσεις (όπως ο Γεώργιος Ταβλάς). Στην ίδια κατηγορία ανήκει και ο καθηγητής Λουκάς Παπαδήμος, μετέπειτα Διοικητής. Άλλοι Έλληνες ειδικοί που προσέφεραν συμβουλευτικές υπηρεσίες στην ΤτΕ είναι, μεταξύ άλλων, οι Αντώνιος Κουράκης, Βασίλειος Γόντικας, Θάνος Κατσάμπας, Νικόλαος Καραμούζης, Γιάννης Στουρνάρας, Νίκος Χριστοδουλάκης, Νίκος Οικονομίδης και Απόστολος Φιλιππόπουλος.

Συμπερασματικά, η ΤτΕ στηρίχθηκε τόσο σε ίδιες όσο και σε φίλιες εξωτερικές δυνάμεις προκειμένου να παρακολουθήσει, να τεκμηριώσει, να αναλύσει, να χαράξει, να προτείνει και να υλοποιήσει την πολιτική την οποία τασσόταν κάθε φορά να υπηρετήσει. Δεν είναι τυχαίο ότι, χάρη στα πρόσωπα που την στελέχωσαν, επέτυχε τους σκοπούς της.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

1 Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ, 1928-1941

1.1 Μακροοικονομικές εξελίξεις και συγκυρία

Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, αφού μεσολάβησε περίοδος νομισματικής αναταραχής, η ελληνική οικονομία αναπτύχθηκε ικανοποιητικά, αν ληφθούν υπόψη οι εγχώριες και διεθνείς συνθήκες που επικρατούσαν.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Χ. Ευελπίδη (1950), το εθνικό εισόδημα της Ελλάδος αυξήθηκε σε σταθερές τιμές με μέσο ετήσιο ρυθμό 1,9% μεταξύ 1927 και 1939, ποσοστό αξιοσημείωτο, αφού μεσολάβησε και η κρίση του 1929, που προκάλεσε την πτώχευση της χώρας το 1932. Άλλοι συγγραφείς (Kostelenos, 1995) υπολογίζουν μέσο ετήσιο ρυθμό μεγέθυνσης 3,4% για την περίοδο 1922-1938, μια πραγματικά κολοσσιαία επίδοση, που φθάνει και σε υψηλότερα ποσοστά ανάλογα με την επιλογή του έτους βάσης (π.χ. είναι 4,35% για τα έτη 1923-38 και 4,16% για τα έτη 1927-38). Οι αποκλίσεις αυτές επιβάλλουν την προσεκτική χρήση των παραπάνω στοιχείων.

Η ελληνική οικονομία παρέμεινε καθ' όλο το Μεσοπόλεμο αγροτική. Η αξία της γεωργικής παραγωγής μεταξύ 1928 και 1936 διπλασιάστηκε, από 6 εκατ. δρχ. (σταθερές τιμές του 1914) το 1928 σε 12,1 εκατ. το 1936. Ιδίως μετά το 1932, η αύξηση της παραγωγής πρέπει να υπογραμμιστεί, γιατί, ως γνωστόν, οι τιμές σημείωναν πτώση.

Η βιομηχανία απέκτησε υπόσταση στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου χάρη στις ποικίλες ενισχύσεις και το φθηνό εργατικό δυναμικό. Η αξία της βιομηχανικής παραγωγής σε σταθερές τιμές του 1914 αυξήθηκε από 285,4 εκατ. το 1922 σε 625,2 το 1938, ενώ το 1932, έτος της πτώχευσης, είχε υποχωρήσει στα 380,6 εκατομμύρια. Ο σταθμικός δείκτης ποσότητας βιομηχανικής παραγωγής μεταβλήθηκε από 100 το 1928 σε 168,1 το 1938.

Το εμπορικό ισοζύγιο της χώρας ήταν ελλειμματικό, όπως συνέβαινε ανέκαθεν στη σύγχρονη ελληνική οικονομική ιστορία, όπου οι εξαγωγές κάλυπταν περί το 50% των εισαγωγών και η ανάγκη εισροής μεταναστευτικού ή ναυτιλιακού συναλλάγματος ή, βέβαια, δανειακών κεφαλαίων ήταν μόνιμη. Οι διακυμάνσεις του εμπορικού ισοζυγίου είχαν θετική συσχέτιση με την οικονομική δραστηριότητα του τόπου μέχρι το 1932, οπότε το εμπόριο έγινε ελεγχόμενο και έπαυσε να παρατηρείται σαφής συσχέτιση.

Το επίπεδο των τιμών όλη αυτή την εποχή είχε ανοδική τάση, και μάλιστα πολύ έντονη κατά ορισμένες περιόδους, με εξαίρεση την περίοδο 1928-1931, κατά την οποία οι τιμές ακολούθησαν πτωτική πορεία και μειώθηκαν συνολικά κατά 8,6%.[1] Ιδίως μεταξύ 1920 και 1924 ο τιμάριθμος αυξήθηκε από 351 σε 1.235 (1.914 = 100). Στα μέσα του 1935 επανήλθε στα επίπεδα του 1929 και έκτοτε παρέμεινε ανοδικός έως το 1940, παρά την παγκόσμια πτώση τιμών εκείνη την περίοδο.

Τα δημογραφικά στοιχεία της χώρας άλλαξαν άρδην. Σύμφωνα με την απογραφή του 1928, 1.222.849 πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν μετά το 1922 στην επικράτεια της Ελλάδος (ΓΣΥΕ 1931, 41). Ο πληθυσμός της χώρας αυξήθηκε απότομα κατά 1,2 εκατομμύρια πρόσφυγες (δηλ. κατά 25% περίπου). Οι πρόσφυγες κατανεμήθηκαν ισομερώς σε πόλεις και στην ύπαιθρο. Παράλληλα παρατηρήθηκε, όπως είναι φυσικό, τεράστια αύξηση της προσφοράς εργασίας, εξέλιξη που κράτησε τα ημερομίσθια χαμηλά, ενώ οι τιμές αυξάνονταν.

Ο Ν. 2948/22 για την ενίσχυση της βιομηχανίας διευκόλυνε, μέσω ενός ήπιου προστατευτισμού, την ελληνική βιομηχανία να κερδίσει έδαφος στην εγχώρια αγορά. Αργότερα, το 1926, το δασμολόγιο τροποποιήθηκε και ο κλάδος της βιομηχανίας ενισχύθηκε και άλλο, έτσι ώστε να μπορέσει να διατηρήσει μια σταθερά ανοδική πορεία όλα εκείνα τα χρόνια. Η νομισματική αναστάτωση και η μόχλευση που επικράτησαν έως το 1928 έδωσαν, από την ίδρυση της ΤτΕ και μέχρι το 1932, τη θέση τους στη μετατρεψιμότητα του νομίσματος και τη μακροοικονομική σταθεροποίηση.

Η κυβέρνηση Βενιζέλου του 1928 συνέχισε, στηριζόμενη στη μεγάλη πλειοψηφία της στο Κοινοβούλιο, την αναπτυξιακή πολιτική των προηγουμένων. Προχώρησε η εκβιομηχάνιση της χώρας, όμως, ατυχώς για τη μικρή ανοικτή οικονομία της Ελλάδος, το ξέσπασμα της μεγάλης κρίσης του Οκτωβρίου του 1929 δεν άργησε να γίνει αισθητό στη χώρα. Οι ρυθμοί ανάπτυξης μειώθηκαν και η χαμηλότερη επίδοση της οικονομίας καταγράφηκε το 1931. Η κυβέρνηση αύξησε τους εισαγωγικούς δασμούς στο σιτάρι και ίδρυσε την Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος για να ενισχύσει το γεωργικό πληθυσμό. Οι διεθνείς χρηματαγορές, στις οποίες η χώρα στηριζόταν για την άντληση κεφαλαίων, δεν ανταποκρίθηκαν στις ελληνικές εκκλήσεις. Οι τιμές των αγροτικών προϊόντων έπεσαν σε παγκόσμια κλίμακα κατά

1 ΤτΕ (1978), Πίνακας 15.

30% περίπου, φέρνοντας σε απόγνωση τους Έλληνες παραγωγούς. Αντίθετα, οι τιμές των ελληνικών βιομηχανικών προϊόντων αυξήθηκαν. Παράλληλα, η διεθνής και η εγχώρια κερδοσκοπία απομύζησαν το απόθεμα της Τράπεζας της Ελλάδος, οδηγώντας την κυβέρνηση στην πτώχευση της 26ης Απριλίου 1932.[2] Οι υπεράνθρωπες παραγωγικές προσπάθειες των γηγενών και των προσφύγων υπέστησαν πλήγμα, αλλά ακολούθησε ένα νέο ξεκίνημα μετά την 1η Μαΐου 1932.

Από την πτώχευση και μετά, χάρη στα μέτρα του Κ. Βαρβαρέσου, η οικονομική πολιτική έγινε εσωστρεφής. Η παραγωγή ανέκαμψε γρήγορα, υψηλοί δασμοί προστάτευσαν την εγχώρια παραγωγή, ενώ παράλληλα επιδιώχθηκε η αυτάρκεια σε βασικά είδη διατροφής. Πάντως, ο αγροτικός κόσμος ζούσε σε απόγνωση. Μετά την κυβερνητική αλλαγή του 1933, οι απόψεις επιφανών στελεχών του Λαϊκού Κόμματος περί συγχώνευσης ΤτΕ και ΕΤΕ δεν επικράτησαν.[3] Το 1935 αποκαταστάθηκαν οι τελευταίοι ακτήμονες-πρόσφυγες, με την ολοκλήρωση των παραγωγικών έργων στην περιοχή του Στρυμόνα. Το ίδιο έτος εισήχθη νέο, εξαιρετικά αυστηρό δασμολόγιο, με το οποίο ελέγχονταν οι εισαγωγές και οι εξαγωγές κατά αξία και ποσότητα και έτσι περιορίστηκε δραστικά η ελευθερία του εμπορίου. Το 1937 το δασμολόγιο έγινε ακόμα πιο αυστηρό και η εμπορική τάξη αναλωνόταν σε προσπάθειες μετάταξης των εμπορευμάτων από τη μια κλάση στην άλλη, ανάλογα με τα συμφέροντά της. Τέλος, η δικτατορία Μεταξά συνέχισε την ίδια πορεία στην οικονομική πολιτική, επιχειρώντας ωστόσο να ασκήσει μεγαλύτερο πολιτικό έλεγχο σε όλες τις διαδικασίες και ρυθμίσεις της οικονομικής ζωής. Αξιοσημείωτη ήταν η ίδρυση, το 1937, του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων, που κυοφορούνταν επί μία δεκαετία και αποτέλεσε γεγονός-σταθμό υπέρ των οικονομικά ασθενεστέρων. Στις παραμονές της ιταλικής επίθεσης κατά της Ελλάδος η ελληνική οικονομία πορευόταν αργά αλλά σταθερά προς βελτίωση, υπό μια δικτατορία που χαρακτηριζόταν από το παράδοξο οι μεν οικονομικές σχέσεις της χώρας να εξαρτώνται ακόμη από τη Μ. Βρετανία, παρά το ελληνογερμανικό κλήρινγκ, οι δε πολιτικές της προτιμήσεις να κλίνουν προς τον ολοκληρωτισμό.

1.2 Απόψεις και πρωτοβουλίες της Τράπεζας της Ελλάδος

Θεμελιακό κείμενο για την ίδρυσή της Τράπεζας της Ελλάδος ήταν, όπως προαναφέρθηκε, το Πρωτόκολλο της Γενεύης της 15.9.1927 που προέβλεπε την ίδρυση ανεξάρτητου ιδρύματος, το οποίο θα αποσκοπούσε στη "… σταθεροποίησιν του ελ-

2 Βλ. λεπτομέρειες παρακάτω.

3 Η άποψη πρωτοεκφράστηκε από τον Δ. Μάξιμο το 1931 και ως προς αυτήν έλαβαν θέση οι Βαρβαρέσος, Διομήδης, Δροσόπουλος, Κορυζής κ.ά. Ξανατέθηκε σε συζήτηση με την ανάληψη της κυβέρνησης από το Λαϊκό Κόμμα (βλ. παρακάτω). Η συζήτηση καταλάγιασε πρόσκαιρα, αλλά παρέμενε ζωντανή και ξανάρχισε το 1944, κορυφώθηκε περί το 1946 και έληξε κατόπιν.

ληνικού νομίσματος εν σχέσει προς τον χρυσόν, και την συγκέντρωσιν εις την Τράπεζαν όλων των εισπράξεων και πληρωμών του κράτους και των κρατικών επιχειρήσεων".[4] Η ίδρυσή της συνδεόταν άμεσα με την προσπάθεια της ελληνικής κυβέρνησης να προωθήσει ένα πρόγραμμα σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας και επαναπροσέγγισης των διεθνών αγορών κεφαλαίου. Κάτι τέτοιο ήταν αναγκαίο μετά το δημοσιονομικό και νομισματικό εκτροχιασμό που είχαν προκαλέσει οι πολεμικές περιπέτειες, ιδίως από το 1920 έως το 1922, και το συνακόλουθο πρόβλημα της αποκατάστασης των προσφύγων.[5] Η πολιτική όλων των κυβερνήσεων του Μεσοπολέμου, ιδίως της κυβέρνησης Βενιζέλου μετά το 1928, βασιζόταν στην ιδέα της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας. Η ανάπτυξη όφειλε να μεταβάλει τις υπάρχουσες μέχρι τότε δομές και η χρηματοδότησή της θα στηριζόταν και σε εγχώριες πηγές, αλλά κυρίως σε ξένα δάνεια για παραγωγικούς σκοπούς. Επομένως, η ανάπτυξη προϋπέθετε τη νομισματική σταθερότητα και τη δημοσιονομική εξυγίανση προκειμένου να εισρεύσουν τα ξένα κεφάλαια και το συνάλλαγμα που θα τη στήριζαν.[6]

Για το λόγο αυτό, το κράτος ανέλαβε με τη Συνθήκη της Γενεύης την υποχρέωση μεταρρύθμισης του λογιστικού συστήματος του Δημοσίου και εισαγωγής της αρχής του ενιαίου προϋπολογισμού (δηλ. καταργούσε όλους τους υφιστάμενους ειδικούς λογαριασμούς που, ενώ δεν εμφανίζονταν στον τακτικό προϋπολογισμό, τελικά τον επιβάρυναν). Παράλληλα, προκειμένου να εξασφαλιστεί η απαραίτητη διαφάνεια, η Τράπεζα της Ελλάδος θα τηρούσε λογαριασμό εισπράξεων/πληρωμών του κράτους.

Στο καθαυτό νομισματικό πεδίο, με τον Ν. 3424/27 καταργήθηκε η διπλή νομισματική βάση της χώρας, που ίσχυε από την εποχή του διμεταλλισμού. Η δραχμή υποτιμήθηκε έναντι του χρυσού από 0,290 γραμμάρια χρυσού/δραχμή στα 0,019 γρ. και τα τραπεζογραμμάτια της ΤτΕ αναγορεύθηκαν ως το μόνο εφεξής νόμιμο χρήμα. Η ΤτΕ θα αγόραζε/πωλούσε κάθε προσφερόμενη/ζητούμενη ποσότητα συναλλάγματος στην ισοτιμία 375 δρχ.=1 λίρα Αγγλίας. Επίσης, η ΤτΕ θα κρατούσε στα ταμεία της ως κάλυμμα της κυκλοφορίας ποσό όχι μικρότερο από το 40% της κυκλοφορίας και των καταθέσεων όψεως. Αντάλλαγμα για τα παραπάνω αποτελούσε το δάνειο της "σταθεροποίησης", ύψους 9 εκατ. λιρών, που αποτελούσε και το "ανάχωμα" της σταθεροποίησης.

Το διεθνές νομισματικό σύστημα της εποχής κατά την οποία ιδρύθηκε η Τράπεζα της Ελλάδος στηριζόταν στον κανόνα συναλλάγματος-χρυσού (σύμφωνα με τον οποίο το απόθεμα του νομίσματος αποτελούσαν αυτούσιος χρυσός και συνάλλαγμα) και χαρακτηριζόταν από αστάθεια, που την προκαλούσαν η υπερτιμημένη λίρα Αγ-

4 ΤτΕ (1978), 3.

5 Μαζάουερ (2002), 100-104.

6 Όπ. π., 152 και 154.

γλίας, το υποτιμημένο γαλλικό φράγκο και η εύθραυστη διαδικασία πληρωμής των υπέρογκων πολεμικών αποζημιώσεων της Γερμανίας μέσω δανείων που λάμβανε από τις ΗΠΑ.[7] Το κραχ του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης στις 24 και 29 Οκτωβρίου 1929 έδωσε το έναυσμα να εκδηλωθεί αυτή η συσσωρευμένη αστάθεια, επηρεάζοντας τόσο τα χρηματοπιστωτικά συστήματα των χωρών όσο και την πραγματική τους οικονομία. Για την ελληνική οικονομία και κυρίως για τη νεαρή κεντρική τράπεζα, της οποίας η θέση και ο ρόλος αρχικά αμφισβητούνταν συνεχώς από πολιτικούς αλλά και τραπεζικούς παράγοντες,[8] η νέα διεθνής κατάσταση αποτελούσε κρίσιμη δοκιμασία, μέσα από την οποία η ΤτΕ έπρεπε να αποδείξει τόσο την αναγκαιότητα της ύπαρξής της όσο και την ικανότητά της να ανταποκριθεί σε ένα μεταβαλλόμενο οικονομικό και χρηματοπιστωτικό περιβάλλον. Σταδιακά, η αμφισβήτηση σίγησε και η Τράπεζα της Ελλάδος κυριάρχησε στον ελληνικό τραπεζικό τομέα.

Η πολιτική της Τράπεζας της Ελλάδος από το 1928 έως το 1941 γίνεται πιο κατανοητή, αν γνωρίσουμε καλύτερα τις απόψεις των Διοικητών της και αν διακριθούν τρεις περίοδοι στη δράση της. Ας ξεκινήσουμε από το δεύτερο: η πρώτη περίοδος, 14.5.1928-28.9.1931, ξεκινά με την έναρξη λειτουργίας της Τράπεζας και φθάνει έως την ημερομηνία αποχώρησης της λίρας Αγγλίας από τον κανόνα συναλλάγματος-χρυσού. Στην περίοδο αυτή η Τράπεζα, παρότι νέα και αδύναμη στο σύστημα των ελληνικών τραπεζών, θέτει τις βάσεις για την άσκηση των καθηκόντων της, ισορροπώντας μεταξύ κυβερνητικής πολιτικής, στόχων των εμπορικών τραπεζών και αιτημάτων της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κοινωνίας των Εθνών (ΔΕΚΕ). Η δεύτερη περίοδος αφορά το διάστημα από 28.9.1931 έως 26.4.1932, ένα χρονικό διάστημα κρίσης και προετοιμασίας για το νέο. Στην περίοδο αυτή, η κυβέρνηση επέμενε να συνεχιστεί η πολιτική του κανόνα συναλλάγματος-χρυσού. Ο πανικός και η κερδοσκοπία ήταν καθημερινά φαινόμενα και η Τράπεζα αγωνιζόταν να εξισορροπήσει μια αγορά που οδηγούσε με τις ενέργειές της σε μείωση του καλύμματός της, άρα προς μέτρα συναλλαγματικών περιορισμών. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από τους νόμους της 28.9.1931 (φραγμοί στην εξαγωγή κεφαλαίων) και της 8.10.1931 (φραγμοί στις υπέρμετρες εισαγωγές), όπως και το Ν.Δ. της 1.2.1932. Τέλος, η τρίτη περίοδος εγκαινιάζεται με την κήρυξη του χρεοστασίου βάσει του Ν. 5422/32 και την υποτίμηση της δραχμής στις 26 Απριλίου 1932 και διαρκεί έως τις παραμονές της εισόδου της χώρας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη φυγάδευση του αποθέματος χρυσού από αυτήν. Στην εν λόγω περίοδο μεταβάλλεται πλήρως το πλαίσιο λειτουργίας της Τράπεζας, καθώς εγκαταλείπεται ο κανόνας συναλλάγματος-χρυσού και αναστέλλεται η πολιτική σταθεροποίησης και μετατρεψι-

7 Kindleberger (1984), 365.

8 Κωστής (1986), 43-54, και Μαζάουερ (2002), 145, 196-197, 223.

μότητας που είχε εγκαινιαστεί με την ίδρυση της Τράπεζας το 1928. Η Τράπεζα της Ελλάδος κυριαρχεί στον τραπεζικό τομέα και αναδεικνύεται σε φορέα σταθεροποίησης του νομίσματος και της οικονομίας, λαμβανομένων υπόψη των δυσκολιών που προέρχονταν τόσο από την ελληνική οικονομία όσο και από τις διεθνείς εξελίξεις.

Ας έλθουμε τώρα στο ζήτημα των Διοικητών, υπογραμμίζοντας κατ' αρχήν την προσωπικότητα και το κύρος των ανδρών που ανέλαβαν να διοικήσουν την ΤτΕ: του πρώτου Διοικητή Αλέξανδρου Διομήδη και του Υποδιοικητή, και μετέπειτα αντικαταστάτη του, Εμμανουήλ Τσουδερού. Ο Αλ. Διομήδης είχε την εμπειρία της διοίκησης της ΕΤΕ με Υποδιοικητή τον Τσουδερό, συνεπώς υπήρχαν εγγυήσεις μετάβασης του ελληνικού τραπεζικού συστήματος από την παλαιότερη στη σύγχρονη εποχή. Τρίτος Διοικητής έγινε ο καθηγητής Κυριάκος Βαρβαρέσος, άλλος μεγάλος οικονομολόγος, που είχε διατελέσει Σύμβουλος Διοίκησης στην ΕΤΕ και την ΤτΕ, έγινε Υπουργός Οικονομικών το 1932 και αργότερα Υποδιοικητής της ΤτΕ, προτού αντικαταστήσει τον Τσουδερό το 1938. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Βαρβαρέσος ήταν ο μόνος οικονομολόγος του τότε κατεστημένου που, ευρισκόμενος στο Λονδίνο στις 28 Σεπτεμβρίου 1931, έστειλε τηλεγράφημα στον Βενιζέλο προτείνοντας, μάταια, να αποχωρήσει και η Ελλάδα από τον κανόνα χρυσού.

Η λογιστική θέση της ΤτΕ κατά την ίδρυσή της ήταν ασθενής. Διέθετε στο ενεργητικό της μηδαμινό ποσό χρεογράφων σε σχέση με την ΕΤΕ και άλλες εμπορικές τράπεζες για να κάνει την παρουσία της αισθητή στην αγορά. Η αξία των χρεογράφων της τα έτη 1928 και 1929 ήταν 1.605 και 55.311 χιλ. δρχ αντίστοιχα, όταν, για παράδειγμα, τα ποσά για την ΕΤΕ ήταν 1.076.143 χιλ. και 1.178.715 χιλ., για την Εμπορική 488.135 χιλ. και 487.369 χιλ. και την Αθηνών 321.081 χιλ. και 290.377 χιλιάδες.[9] Τράπεζες όπως η Λαϊκή ή η Εθνική Κτηματική είχαν και αυτές πλουσιότερο χαρτοφυλάκιο χρεογράφων από την ΤτΕ.

Ένα από τα πρώτα μέτρα που έλαβε η ΤτΕ ήταν η μείωση του προεξοφλητικού επιτοκίου από 10% σε 9% στις 30.11.1928, μείωση η οποία, όπως εξηγούσε ο Διομήδης, έγινε για να τονωθεί ο ρυθμός των χορηγήσεων και να παρεμποδιστεί πιθανή τάση της αγοράς προς την αντίθετη κατεύθυνση. Το μέτρο, μια πρώτη προσπάθεια υπενθύμισης της παρουσίας ενός τραπεζικού ιδρύματος με παρεμβάσεις που αποσκοπούν στη σταθερότητα και την ευημερία και όχι στην κερδοφορία, προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων τόσο από τον τραπεζικό όσο και από τον ακαδημαϊκό χώρο.[10]

---

9 ΓΣΥΕ (1930), 272-273.

10 Ο πανεπιστημιακός που μέμφθηκε τη Διοίκηση ότι, αντί να αφήσει την αγορά ελεύθερη, ήθελε να επιβάλει σ' αυτήν όρους ήταν ο καθηγητής της ΑΣΟΕΕ Π. Χριστοδουλόπουλος (1930). Έφθασε μάλιστα στο σημείο να επαναλάβει κατά του Διομήδη τις μομφές των *Times*, δηλ. ότι έπραττε ως να θεωρούσε την Τραπεζική Αρχή θεμέλιο της νομισματικής πολιτικής. Σ' αυτόν απάντησε ο Α. Τσιμικάλης (1931), Διευθυντής της ΤτΕ. Για τα εκατέρωθεν επιχειρήματα, βλ. Ψαλιδόπουλος (1989), 215-219 και 378-382.

Ο Διομήδης αντέδρασε στη συνολική επίθεση κατά της ΤτΕ με την επίκληση της λογικής και του μέτρου. Από το 1921 είχε ξεκινήσει κατ' αυτόν μια διαδικασία εξάρθρωσης της οικονομίας, με συσσώρευση ελλειμμάτων και υπερβολικές εκδόσεις χαρτονομίσματος, που δεν μπορούσε να συνεχιστεί. Έπρεπε να γίνει εκκαθάριση του παρελθόντος και να υπάρξει ένα νέο ξεκίνημα. Αυτό που συνέβαινε, κατά τον ίδιο, ήταν ότι οι ελληνικές αποταμιεύσεις απορροφώνταν από το κράτος χωρίς κανένα νομικό εμπόδιο, ενώ ο ιδιωτικός τομέας ζητούσε απεγνωσμένα πιστώσεις και δεν υπήρχε κανένα ενδιαφέρον να διακοπεί αυτός ο φαύλος κύκλος. Τα σωρευτικά ελλείμματα μεταξύ 1921 και 1927 ανέρχονταν σε 8.523 εκατ. λίρες ή 3.196.125 εκατ. δραχμές. Σύμφωνα με τα λόγια του, "εφερόμεθα προς πλήρη σύγχυσιν του Δημοσίου Ταμείου και της Εθνικής Τραπέζης".[11] Όσοι ασκούσαν, λοιπόν, κριτική δεν έβλεπαν "χαρακτηριστικά τινά φαινόμενα του συγχρόνου κοινωνικού κόσμου".[12] Το κεφάλαιο ήταν "το μάλλον ευαίσθητον και νευρικόν εξ όλων των προϊόντων"[13] και είχε ανάγκη χαμηλών τόκων και σταθερότητας του νομίσματος. Η μεταρρύθμιση εξασφάλιζε και τα δύο και η Τράπεζα είχε την ικανοποίηση να τηρεί την ισοτιμία προς τη λίρα "ακεραίαν και αδιατάρακτον"[14] με πλήρη μετατρεψιμότητα.

Η πραγματικότητα όμως ήταν ότι οι εμπορικές τράπεζες δοκίμαζαν τις αντοχές της ΤτΕ. Για παράδειγμα, γνωρίζοντας ότι, όποτε και αν προσκόμιζαν συνάλλαγμα στην ΤτΕ, θα εισέπρατταν το ακριβές αντίτιμο, καθώς δεν ίσχυε ένα εύρος τιμών αγοράς/πώλησης συναλλάγματος, δεν βιάζονταν να το προσκομίσουν και η ΤτΕ δεν είχε τρόπο να τις αναγκάσει να το κάνουν.[15] Αν η Τράπεζα έθετε σε ισχύ ένα τέτοιο εύρος τιμών, δεν θα έχανε το απόθεμα με τους ρυθμούς που αυτό γινόταν.

Ένα χρόνο αργότερα, ο Διομήδης παραδεχόταν ότι το 1929 "δεν υπήρξε έτος ομαλόν εν τη γενική οικονομία του κόσμου"[16] και έλεγε ότι αποστολή/στόχος της ΤτΕ ήταν "να δημιουργήσει ατμόσφαιραν ευνοϊκήν διά την έλξιν των εν τη διεθνεί αγορά κυμαινομένων κεφαλαίων".[17] Αντικρούοντας και πάλι την κριτική προς την ΤτΕ, τόνιζε ότι αυτή κακώς κατηγορούνταν, καθώς η αποστολή της δεν ήταν "να καλύπτει πάσας τας εις κεφάλαια ανάγκας της αγοράς". Υπογράμμιζε ότι το κόστος δανεισμού ήταν υψηλό και η ΤτΕ προσπαθούσε να έλθει αρωγός, αλλά δεν έπρεπε

11 ΤτΕ, *Έκθεσις επί του ισολογισμού 31 Δεκεμβρίου 1929*, xxii.

12 Όπ.π., xvii.

13 Όπ.π. xxxi.

14 Όπ.π., iv.

15 Πύρσος (1940), 82.

16 ΤτΕ, *Έκθεσις επί του ισολογισμού 31 Δεκεμβρίου 1930*, i.

17 Όπ.π., xiii.

να διαταραχθεί και η σταθεροποίηση/μετατρεψιμότητα. Ομολογούσε ότι η κρίση του 1929 "κατ' αρχάς εύρε και ημάς απαρασκεύους".[18] Παρότι "τάξις υποδειγματική χαρακτηρίζει τους λογαριασμούς"[19] της ΤτΕ, το 1930 ήταν από τα λιγότερο ομαλά χρόνια της ελληνικής οικονομίας. Σε ό,τι αφορούσε την κρίση, ο Διομήδης δεν γνώριζε παρά δύο διεξόδους από τον κλοιό της: "ο χρόνος και η δίαιτα".[20] Συνιστούσε δηλ. υπομονή και αντιπληθωριστική πολιτική ως μέτρα εξόδου από την κρίση.

Ωστόσο, την ίδια εποχή άρχισαν να λαμβάνονται μέτρα περιορισμού της ισχύος των εμπορικών τραπεζών. Την άνοιξη του 1931 ψηφίστηκε νέος νόμος περί Α.Ε. και τραπεζών. Οι τελευταίες υποχρεώνονταν πλέον να τηρούν το 12% των καταθέσεων ως ταμειακά διαθέσιμα, από 7% που ίσχυε από το 1927. Αυτό προκάλεσε την έντονη αντίδραση της Ένωσης Ελληνικών Τραπεζών, που έβλεπε τις ελευθερίες των μελών της να περιορίζονται. Παρά τις γνωματεύσεις ξένων οικονομολόγων (όπως του καθηγητή του Πανεπιστημίου της Φραγκφούρτης Wilhelm Kalveram, αλλά και του Keynes) κατά της συγκεκριμένης διάταξης, αυτή ψηφίστηκε, δεν εφαρμόστηκε όμως πλήρως στην πράξη.[21]

Η εγκατάλειψη του κανόνα χρυσού από τη λίρα Αγγλίας αιφνιδίασε το ελληνικό τραπεζικό κατεστημένο. Οι τράπεζες, φοβούμενες για την οικονομική τους θέση, έκλιναν υπέρ της παραμονής στον κανόνα χρυσού και η δραχμή συνδέθηκε με το δολάριο. Η ΤτΕ διατήρησε κατ' αρχάς τις στερλίνες που είχε στο απόθεμά της, τόσο λόγω της πληθώρας τους όσο και ως ένδειξη αλληλεγγύης προς τη Μ. Βρετανία, δηλ. για να μην υποτιμηθεί η λίρα περισσότερο, αλλά και για να προστατευθούν και οι εμπορικές τράπεζες, που διακρατούσαν λίρες στο απόθεμά τους.[22]

Ο Βαρβαρέσος ήταν ο μόνος, όπως αναφέρθηκε, ο οποίος, βλέποντας το απόθεμα της ΤτΕ να μπαίνει στο στόχαστρο της κερδοσκοπίας και να συρρικνώνεται, συμβούλευσε τον Βενιζέλο να εγκαταλειφθεί ο κανόνας χρυσού. Οι επόμενοι μήνες χαρακτηρίστηκαν από τη συρρίκνωση του αποθέματος και την κυβέρνηση "να κινεί γη και ουρανό" για νέο δάνειο. Από τον Ιανουάριο του 1932 το κάλυμμα της ΤτΕ υποχώρησε κάτω από το νομικά προβλεπόμενο ελάχιστο 40%, οπότε ανεστάλη η ισχύς της συγκεκριμένης διάταξης του Καταστατικού και συνεχίστηκαν οι προσπάθειες εξεύρεσης δανείου.

Τελικά, στις 21.4.1932 έλαβε χώρα άλλη μια σύσκεψη υπό τον Βενιζέλο, όπου, κατά παράβαση του πρωτοκόλλου λόγω της έκτακτης κατάστασης, συνεκάθησαν

18 Όπ.π., iv.

19 Όπ.π., xv.

20 Όπ.π., iv.

21 Κωστής (1997).

22 Πύρσος (1946), 101.

μαζί με την ΤτΕ και οι εμπορικές τράπεζες για την από κοινού αντιμετώπιση της κατάστασης.[23] Συζητήθηκαν οι επιπτώσεις μιας υποτίμησης για τις λογιστικές καταστάσεις των εμπορικών τραπεζών. Όλοι (ιδίως ο Διομήδης και ο Υποδιοικητής της ΕΤΕ Ευλάμπιος) επέμειναν στην προσπάθεια διατήρησης της μετατρεψιμότητας. Ο Διοικητής της ΕΤΕ Α. Κορυζής έθεσε το ζήτημα των καταθέσεων σε συνάλλαγμα, ζητώντας διευκρινίσεις για τις συναφείς προθέσεις της κυβέρνησης. Πράγματι, έως τότε ο Βενιζέλος πίστευε ότι η Ελλάδα, "εξαιρετικώς"[24] θα κατόρθωνε να λάβει δάνειο και θα συνέχιζε την πολιτική της. Έκτοτε και μέχρι τις αρχές Απριλίου είχε ακολουθηθεί πολιτική αναμονής θετικών αποτελεσμάτων από κρούσεις προς την ΚτΕ και τις διεθνείς αγορές.[25] Οι μόνοι που τάχθηκαν υπέρ της άμεσης κατάργησης της χρυσής βάσης ήταν ο απεσταλμένος της ΚτΕ Sir Otto Niemeyer και, ξανά, ο Κυριάκος Βαρβαρέσος. Ο τελευταίος μάλιστα πρέπει να αισθάνθηκε ιδιαίτερα απομονωμένος, αλλά και προφητικός, αφού οι εξελίξεις τον δικαίωσαν και μοιραία τον οδήγησαν στο θώκο του Υπουργού Οικονομικών που θα διαχειριζόταν την πτώχευση. Η τελευταία αποφασίστηκε λόγω της εξανέμισης του αποθέματος της ΤτΕ (στις 28.9.1931 το κάλυμμα ήταν 26.847.934 δολ. και στις 26.4.1932 μόλις 2.336.608 δολ.) και μετά από σύσταση του Niemeyer.

Συμπερασματικά, πρέπει να λεχθεί ότι στο διάστημα από την ίδρυση της ΤτΕ έως την πτώχευση του 1932 η κριτική προς την πολιτική της ΤτΕ ήταν σίγουρα άδικη και υπερβολική. Η Τράπεζα δεσμευόταν από το Καταστατικό της και έπραττε ανάλογα. Υπάρχει όμως και μια απόφαση που αποδείχθηκε εσφαλμένη χωρίς να υποστεί δημόσια κριτική. Συγκεκριμένα, προκειμένου να αυξήσει η ΤτΕ την οικονομική της ευχέρεια να παρεμβαίνει στις αγορές, ρευστοποίησε το 1930 ράβδους χρυσού αξίας 985.532 λιρών Αγγλίας, αποκτώντας έτσι συνάλλαγμα.[26] Σε λιγότερο από ένα χρόνο η ενέργεια αυτή αποδείχθηκε επιζήμια, γιατί εξασθένισε την Τράπεζα, καθώς υποτιμήθηκε η λίρα. Η εμπιστοσύνη του Βενιζέλου προς τον Διομήδη πρέπει να κλονίστηκε και, σχεδόν ταυτόχρονα με την εγκατάλειψη του κανόνα χρυσού από τη λίρα Αγγλίας, ζητήθηκε από τον Διομήδη, με αφορμή την "υπόθεση Παπαστράτου", να παραιτηθεί, όπως και έγινε στις 28.9.1931. Τελικά, η Διοίκηση Διομήδη, υπό την πίεση της συγκυρίας του 1930, έκανε μια εσφαλμένη επιλογή πολιτικής, όπως εκ των υστέρων αποδείχθηκε.

---

23 Ο Πύρσος σχολιάζει ότι η σύνθεση της σύσκεψης ήταν "ατυχής" (1946, 126), γιατί ήταν πασίγνωστο ότι οι εμπορικές τράπεζες κερδοσκοπούσαν έντονα, συνεπώς ήταν σαν να συζητούσαν "οι λύκοι με τα πρόβατα".

24 Βούρος (1938), 89.

25 Ομιλία του Ελ. Βενιζέλου στις 5.3.1932 στη Βουλή. Βλ. και το εξώφυλλο στο: Ψαλιδόπουλος (1989).

26 ΤτΕ, *Έκθεσις επί του ισολογισμού 31 Δεκεμβρίου 1930*, viii.

Κατά τη δεύτερη περίοδο λειτουργίας της ΤτΕ, Διοικητής ήταν πλέον ο Τσουδερός. Η ΤτΕ εισηγήθηκε τους αναγκαστικούς νόμους προστασίας του εθνικού νομίσματος (28.9.1931 και 8.10.1931) και άλλες, 30 περίπου, υπουργικές αποφάσεις, Ν.Δ. κ.λπ.[27] Όπως ανέφερε ο Τσουδερός, η εγκατάλειψη του κανόνα χρυσού από τη Μ. Βρετανία είχε προκαλέσει "την ισχυροτέραν δυνατήν δόνησιν"[28] στην ελληνική οικονομία και η ΤτΕ επιδίωκε να θέσει "φραγμόν εις τας ακρότητας του πανικού".[29] Η Τράπεζα αύξησε το προεξοφλητικό επιτόκιο από 9% σε 12% το Σεπτέμβριο του 1931, σύντομα όμως, τον Οκτώβριο, το μείωσε στο 11%. Το χρηματιστήριο έκλεισε στις 19.9.1931 για να αποφευχθούν τα χειρότερα. Τελικά, η εγκατάλειψη της σταθεροποίησης ήταν, όπως εξελίχθηκαν τα γεγονότα, αποτέλεσμα ανάγκης και όχι πολιτική πρωτοβουλία της κυβέρνησης.

Ο Κ. Βαρβαρέσος, ως Υπουργός Οικονομικών, ανήγαγε το ζήτημα της "γύμνιας" του ελληνικού θησαυροφυλακίου σε μείζον ζήτημα πολιτικής. Μιλώντας στη Βουλή στις 25.4.1932, ανακοίνωσε την αναγκαστική μετατροπή σε δραχμικούς λογαριασμών καταθέσεων σε δολάρια, και μάλιστα όχι στην τρέχουσα τιμή, 145 δρχ. το δολάριο, αλλά στις 100 δραχμές. Σε μια πολύ ενδιαφέρουσα αγόρευση, έκανε διάκριση μεταξύ αγοράς συναλλάγματος για πραγματικές ανάγκες και αγοράς συναλλάγματος για κερδοσκοπία, ενώ κάλεσε σε, εκ των υστέρων, πανστρατιά κατά των κερδοσκόπων. Το συνάλλαγμα κατά τον Βαρβαρέσο "δεν είναι επιτετραμμένον να είναι αντικείμενον ιδιωτικής εκμεταλλεύσεως".[30] Συνέχιζε μάλιστα ως εξής: "Όποιος έχει στα χέρια του νόμισμα διεθνούς αξίας δεν είναι δυνατόν να μην έχει υποχρέωσιν να συμβάλλει εις την γενικοτέραν πολιτικήν του κράτους που τον ωφελεί". Σε τελική ανάλυση "είναι κοινωνικώς δίκαιον να τους επιβληθεί [ενν. στους κατόχους ξένου συναλλάγματος] υποχρέωσις να συνεισφέρουν και αυτοί".

Από τους ιστορικούς της ΤτΕ, ο Πύρσος κρίνει την πιο πάνω ρύθμιση περί αναγκαστικής μετατροπής ακλόνητη από ηθική άποψη,[31] αλλά ατυχή ως προς τα οικονομικά αποτελέσματα.[32] Δικαιότερη θα ήταν κατ' αυτόν η φορολόγηση του υπερτιμήματος, το οποίο καρπώνονταν οι κερδοσκόποι, και η αποφυγή κυβερνητικής αυθαιρεσίας.

Απαντώντας στην κριτική, ο Βαρβαρέσος, σε άλλη αγόρευσή του στη Βουλή, στις 10.8.1932, έλεγε ότι το μέτρο λειτουργούσε υπέρ του πιστωτικού τομέα. Εξοι-

27 Πύρσος (1946), 134.

28 ΤτΕ, *Έκθεσις επί του ισολογισμού 31 Δεκεμβρίου 1931*, xii.

29 Όπ.π., xiii.

30 Πύρσος (1946),137.

31 Όπ.π., 143.

32 Όπ.π., 144.

κονομήθηκαν υπέρ της ΤτΕ 292.500.000 δρχ. και το μέτρο δεν έθιγε καταθέτες ή τράπεζες, γιατί αυτοί είχαν έτσι κι αλλιώς ωφεληθεί αρκετά από την κερδοσκοπία έως τότε. Οι εποχές όμως είχαν πλέον, κατά τον ίδιο, αλλάξει.[33]

Επιστρέφοντας στον Διοικητή της ΤτΕ Εμμ. Τσουδερό, και προκειμένου να σκιαγραφηθούν οι απόψεις του, πρέπει να τονιστεί η πεποίθησή του ότι η κατάσταση της παγκόσμιας οικονομίας είχε ανατραπεί μετά το 1918, οπότε και δεν επανήλθε ο προπολεμικός ρυθμός και καταμερισμός της εργασίας.[34] Η αυτάρκεια και η συνήθεια χάραξης πολιτικής κατά χώρα, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η κατάσταση του συνόλου της παγκόσμιας οικονομίας, ήταν οι αιτίες για την κατάσταση που υπήρχε, μαζί με την πτώση των τιμών των γεωργικών προϊόντων. Αυτή η πτώση έπληττε την αγροτική οικονομία της Ελλάδος. Όπως διαπίστωνε ο Τσουδερός, έως τα τέλη του 1931 η απώλεια καλύμματος της ΤτΕ ανερχόταν σε 5.300.000 λίρες.[35]

Ο Τσουδερός απέρριπτε τις εμποροκρατικές/προστατευτικές θεωρίες,[36] αλλά και δεν θεωρούσε τη στιγμή "προσήκουσα...διά την απότομον αντικατάστασιν" του κοινωνικού καθεστώτος της πιστωτικής οικονομίας, κατά τη δική του διατύπωση. Η κρίση του Σεπτεμβρίου είχε ανατρέψει κατά τον ίδιο τις προϋποθέσεις συνέχισης της λειτουργίας της ελληνικής οικονομίας στα έως τότε πρότυπα, επειδή είχε επιστρέψει η ελλειμματικότητα του ισοζυγίου πληρωμών. Η Ελλάδα κατά τον Τσουδερό παρουσίαζε το εξής παράδοξο: Μεγάλο μέρος των Ελλήνων διέθετε υψηλό επίπεδο κατανάλωσης και "ενώ απησχολείτο και εκέρδαινεν εκ της εργασίας του, δεν παρήγε όμως αμέσως, αλλά παρεσκεύαζε... την μέλλουσαν παραγωγήν".[37] Υπήρχε δηλαδή μια αντιστροφή της διαδικασίας δημιουργίας πλούτου στην οικονομία, με αποτέλεσμα, αντί του σχήματος "προσφορά-εισοδήματα-ζήτηση", η Ελλάδα να ζει σε ένα κύκλωμα "εισοδήματα-ζήτηση-προσφορά". Δυστυχώς, ο Τσουδερός δεν συνέχιζε την ανάλυση αυτή[38] και επανερχόταν στο ότι ο πληθυσμός δεν θα έπρεπε να περιμένει λύσεις μόνο από το κράτος.[39] Με φανατισμό έπρεπε, κατά τον ίδιο, να επιδεικνύεται πίστη στο ελληνικό κεφάλαιο, αρκεί, από την άλλη τη πλευρά, να ετίθετο φραγμός "εις τας ακρότητας της παραφροσύνης του πανικού".

---

33 Όπ.π., 148-149.

34 Για τις απόψεις του Εμμ. Τσουδερού, βλ. παρακάτω.

35 Όπ.π., xxvi.

36 Όπ.π., lix.

37 Όπ.π., xxvii.

38 Στο: *Έκθεσις επί του ισολογισμού 31 Δεκεμβρίου 1932* ο Τσουδερός αναφέρθηκε σε άρθρο του στον *Οικονομικό Ταχυδρόμο* της 11.4.1926, όπου περιέγραφε μια Ελλάδα σε κρίση λόγω υπέρμετρων εισαγωγών, πληθωρισμού πιστώσεων και δημόσιου δανεισμού για παραγωγικά έργα. Ανέφερε επίσης ότι, μετά την εισροή των προσφύγων, υπήρχε στη χώρα υπερπληθυσμός, που αποτελούσε "μία κυρία πηγή ανωμαλίας της οικονομικής μας ζωής" (όπ.π., vi).

39 Όπ.π., lviii.

Η τρίτη περίοδος εγκαινιάστηκε, όπως ελέχθη, με την υπουργοποίηση του Συμβούλου Διοίκησης της ΤτΕ και μετέπειτα Υποδιοικητή και Διοικητή της Κυριάκου Βαρβαρέσου. Εκτός από τον Ν. 5422/26.4.32 (αναστολή μετατρεψιμότητας), είχαν ακολουθήσει, όπως αναφέρθηκε, πολυάριθμες νομοθετικές πρωτοβουλίες. Κυρίαρχη θέση ανάμεσά τους καταλάμβανε το Αναγκαστικό Διάταγμα της 29.7.1932, με το οποίο δραχμοποιήθηκαν όλες οι υποχρεώσεις της χώρας σε χρυσό και δολάρια. Η μετατροπή προκάλεσε τη δυσαρέσκεια των θιγομένων και η ΤτΕ αναγκάστηκε να υπερασπιστεί την κυβερνητική πρωτοβουλία, επικαλούμενη γνωμάτευση του νομικού Κ. Τριανταφυλλόπουλου,[40] σύμφωνα με την οποία οι ρήτρες συναλλάγματος που συνομολογήθηκαν πριν από την έναρξη της αναγκαστικής κυκλοφορίας (δηλ. την άρση της μετατρεψιμότητας του νομίσματος) ήταν άκυρες. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι σε συνάλλαγμα καταθέσεις αποτελούσαν το 34% του συνόλου.[41] Ο Τσουδερός χαρακτήριζε, με ελαφρά ειρωνικό ύφος, τις καταθέσεις σε δραχμές "απολύτως συμπαθείς"[42] και διαπίστωνε ότι είχαν υποστεί όλες τις ταλαιπωρίες του εθνικού νομίσματος. Αντίθετα, οι καταθέτες σε συνάλλαγμα "διέφυγαν εκάστοτε πάσας ταύτας τας εθνικάς εισφοράς" και είχε έλθει η στιγμή να συμβάλουν και αυτοί στην ανόρθωση της χώρας.

Η ΤτΕ τασσόταν και υπέρ της συμφωνίας με τους ομολογιούχους την οποία συνήψε ο Βαρβαρέσος και πρότεινε την αποπληρωμή των ξένων δανειστών, αρχικά με το 30% της συνολικής οφειλής.[43] Σε άλλο μέτωπο, γινόταν προσπάθεια να συγκρατηθεί η εσωτερική αγοραστική αξία της δραχμής, μετά την υποτίμησή της.[44]

Επίτευγμα της Διοίκησης Τσουδερού ήταν και η συλλογή συναλλάγματος από την ελεύθερη αγορά. Συγκεκριμένα, έμπιστοι χρηματιστές μετέβαιναν με απόλυτη εχεμύθεια κάθε πρωί στην ΤτΕ, λάμβαναν χρηματικά ποσά για να αγοράσουν συνάλλαγμα σε τιμή ελαφρώς υψηλότερη από αυτήν της αγοράς και επέστρεφαν με το συνάλλαγμα το μεσημέρι. Πολλοί ιδιώτες ανταποκρίθηκαν και το μέτρο ίσχυσε μέχρι τα τέλη Δεκεμβρίου του 1932.[45] Η νέα κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος, που ξεκίνησε τη θητεία της καχύποπτη για ό,τι συνέβαινε από πλευράς ΤτΕ και πριν ακόμη προσαρμοστεί στην πολιτική της προηγούμενης κυβέρνησης, απαγόρευσε τη συνέχιση της συγκεκριμένης πολιτικής. Η δραχμοποίηση των καταθέσεων σε χρυσό

---

40 Νομικό περιοδικό *Θέμις*, αρ. 35, 1932.

41 Όπ.π., xxix.

42 Όπ.π., xxx.

43 Η συμφωνία "πάγωσε" όταν ανέλαβε την κυβέρνηση το Λαϊκό Κόμμα, αλλά, μετά από μια περίοδο σύγχυσης περί του πρακτέου, έγινε τελικά σεβαστή και εφαρμόστηκε.

44 *Έκθεσις επί του ισολογισμού 31 Δεκεμβρίου 1932*, xvi και xxi.

45 Πύρσος (1946), 156.

απέφερε συνολικά στο ταμείο της ΤτΕ το ισοδύναμο 6.533.356 δολ. μεταξύ Μαΐου και Δεκεμβρίου του 1932.[46]

Το New Deal προκάλεσε νέα προβλήματα στην ΤτΕ. Η Διοίκηση, μετά την υποτίμηση του δολαρίου, αναρωτήθηκε αν έπρεπε να προβεί σε υποτίμηση ή ανατίμηση ή να αφήσει την κατάσταση ως είχε.[47] Σταθμίζοντας το συμφέρον της ελληνικής οικονομίας, αποφάσισε την πρόσδεση της δραχμής στο ελβετικό φράγκο.[48]

Τα επόμενα χρόνια ο Διοικητής τόνιζε την ανάγκη εφαρμογής πολιτικής υπέρ του αγροτικού τομέα.[49] Συνεχίστηκε η πολιτική συγκέντρωσης συναλλάγματος μέσω πράξεων ανοικτής αγοράς. Στις 31.12.1933 το απόθεμα ανερχόταν ήδη σε 140 εκατ. ελβετικά φράγκα, έναντι 66,5 εκατ. ένα χρόνο πριν. Η αύξηση αυτή οδήγησε έπειτα στη δαπανηρή μεν, αλλά αναγκαία, μετατροπή μέρους του συναλλάγματος σε χρυσό.[50]

Στην πορεία του χρόνου η Διοίκηση έκανε συστάσεις πολιτικής προς την κυβέρνηση και τις παραγωγικές τάξεις. Στο: *Έκθεσις της Διοικήσεως της Τραπέζης επί του ισολογισμού του έτους 1935* συνιστούσε "προσπάθειαν αναβιβάσεως της αξιοθρηνήτως χαμηλής αποδόσεως των αμέσων φόρων".[51] Το 1936 διαπίστωνε πρόβλημα βιομηχανικού κόστους και ζητούσε τη μείωσή του: "Πρέπει να επικρατήσει εις τους βιομηχάνους πρακτικότερον πνεύμα εις τον προσδιορισμόν των τιμών των προϊόντων των", έλεγε.[52] Το 1937 εφιστούσε "άγρυπνον προσοχήν εις τας εισαγωγάς"[53] και το 1938, κάνοντας και αυτοκριτική, ζητούσε η νομισματική κυκλοφορία να είναι ελαστική και "όχι σταθερά και άκαμπτος".[54]

Το 1939, οπότε Διοικητής ήταν πια ο Βαρβαρέσος, διαπιστωνόταν στη διεθνή ατμόσφαιρα η ύπαρξη αμφιβολιών από το παρελθόν και ανησυχιών για το μέλλον. "Το ατελές όργανον της ατομικής λογικής", έλεγε ο Βαρβαρέσος, "δεν δύναται να συλλάβει τα ελατήρια της ομαδικής ενεργείας",[55] και υπογράμμιζε: "Εις την προσπάθειαν ταύτην δεν έχει θέσιν ο ατομισμός και τα ιδιωτικά ελατήρια, αι ατομικαί δυνάμεις πρέπει να αποτελέσουν τους οργανικούς συντελεστάς μιάς κοινής εθνικής προσπαθείας".[56]

---

46 Όπ.π., 157.

47 ΤτΕ, *Έκθεσις επί του ισολογισμού 31 Δεκεμβρίου 1932*, xv.

48 Όπ.π., xvi-xviii.

49 ΤτΕ, *Έκθεσις επί του ισολογισμού 31 Δεκεμβρίου 1933*, xxxi.

50 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού κ. Ε. Ι. Τσουδερού επί του ισολογισμού του έτους 1934*, 10.

51 ΤτΕ, *Έκθεσις της Διοικήσεως της Τραπέζης επί του ισολογισμού του έτους 1935*, 23.

52 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού της Τραπέζης επί του ισολογισμού του έτους 1936*, 14.

53 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού της Τραπέζης επί του ισολογισμού του έτους 1937*, 18.

54 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού της Τραπέζης επί του ισολογισμού του έτους 1938*, 28.

55 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού της Τραπέζης επί του ισολογισμού του έτους 1939*, viii.

56 Όπ.π., ix.

Πριν από την έναρξη των εχθροπραξιών, αναλήφθηκαν πρωτοβουλίες για την περαιτέρω ρύθμιση και θωράκιση της οικονομικής ζωής. Με τον Α.Ν. 2476/2.8.1940 λήφθηκαν έκτακτα μέτρα για τη ρύθμιση του εμπορίου ελληνικών προϊόντων, με τον Α.Ν. 2511/28.8.1940 επιλύθηκαν ζητήματα συγκέντρωσης γεωργικών προϊόντων, με τον Α.Ν. 2592/11.10.1940 ιδρύθηκαν Ενώσεις Ελλήνων Εξαγωγέων, ενώ με τον Α.Ν. 2629/7.11.1940 ιδρύθηκε Ελληνικό Γραφείο Ανεφοδιασμού.

1.3 Πιστωτική και νομισματική πολιτική

Κάθε κεντρική τράπεζα, προκειμένου να επιβάλει τους κανόνες της στην αγορά και να χειραγωγήσει την κυκλοφορία του χρήματος, ώστε να μην προκαλούνται διαταραχές στην οικονομία, καλείται να ελέγξει τα επιτόκια και τη ρευστότητα. Από τον κανόνα αυτόν η ΤτΕ δεν αποτελούσε εξαίρεση. Μια από τις πρώτες αποφάσεις του Γενικού Συμβουλίου (Γ.Σ.) της, στις 14.5.1928, καθόριζε το ύψος του προεξοφλητικού επιτοκίου στο 10%.[57] Έξι μήνες αργότερα, στις 30.11.1928, η ΤτΕ προχώρησε στη μείωσή του σε 9%, εγείροντας τις διαμαρτυρίες που ήδη αναφέρθηκαν.

Ένα δεύτερο στοιχείο της νομισματικής πολιτικής αφορούσε την προσπάθεια συγκέντρωσης καταθέσεων από τις εμπορικές τράπεζες στην Τράπεζα της Ελλάδος. Δεδομένου του μη υποχρεωτικού χαρακτήρα τέτοιων καταθέσεων κατά την έναρξη λειτουργίας της Τράπεζας, ήταν σημαντική η απόφαση της 5.6.1928, με την οποία καθοριζόταν στο 0,5% το επιτόκιο καταθέσεων των τραπεζών στην Τράπεζα της Ελλάδος.[58] Ωστόσο, το άρθρο 56§5 του Καταστατικού προέβλεπε επιτόκιο έως και 1% για καταθέσεις αυτού του είδους. Διαπιστώνοντας χλιαρή ανταπόκριση, η ΤτΕ, περίπου οκτώ μήνες αργότερα, αύξησε το επιτόκιο των καταθέσεων των τραπεζών σ'αυτήν στο 1%.[59] Στη συνέχεια, προχώρησε σε διαφοροποίηση των επιτοκίων ανάλογα με τη χρονική διάρκεια της κατάθεσης. Για τις καταθέσεις όψεως θα ίσχυε επιτόκιο 0,5%, ενώ για τις καταθέσεις προθεσμίας διάρκειας 30 ημερών και άνω θα ίσχυε επιτόκιο 1%.[60]

Τρίτο στοιχείο παρέμβασης ήταν αυτό του Ν. 5076/7.7.1931, που αφορούσε την υποχρέωση των εμπορικών τραπεζών να τηρούν σε ειδικό λογαριασμό στην Τράπεζα της Ελλάδος είτε ποσοστό 7% των καταθέσεων ταμιευτηρίου και όψεως που διέθεταν, είτε, εναλλακτικά, ποσοστό 12% των ανωτέρω καταθέσεων στα ταμεία

57 "Προεξοφλητικόν επιτόκιον", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 1, Συνεδρία 14.5.1928, 6.

58 "Καθορισμός Επιτοκίου Καταθέσεων Τραπεζών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 1, Συνεδρία 5.6.1928, 130.

59 "Αύξησις Επιτοκίου Καταθέσεων Τραπεζών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 2, Συνεδρία 28.1.1929, 57.

60 "Καθορισμός επιτοκίου Καταθέσεων Τραπεζών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 3, Συνεδρία 27.3.1930, 79-80.

τους ως υποχρεωτικά διαθέσιμα.[61] Στην πορεία του χρόνου, το επιτόκιο προθεσμίας για καταθέσεις τραπεζών στην Τράπεζα της Ελλάδος μειώθηκε στο 0,5%,[62] ενώ από 1.6.1933 μειώθηκε και το επιτόκιο για καταθέσεις όψεως από 0,5% σε 0,25%.[63] Στις 23.12.1933, το Γ.Σ. αποφάσισε την μείωση του επιτοκίου καταθέσεων των τραπεζών στο 0,125% από την 1.1.1934.[64] Τελικά, το εν λόγω επιτόκιο για τις καταθέσεις των τραπεζών καταργήθηκε από 1.1.1935 με απόφαση του Γ.Σ. της 15.12.1934[65] και η κατάργηση αυτή επιβεβαιώνει την κυριαρχία της Τράπεζας της Ελλάδος στην ελληνική τραπεζική αγορά εκείνη την περίοδο.

Όσον αφορά το ζήτημα της ρευστότητας, το Γ.Σ. ασχολήθηκε με αυτό ήδη πριν από την κρίση του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης.[66] Κατά τον Διοικητή Α. Διομήδη, δεν υπήρχε στενότητα χρηματικών μέσων, όπως αποδεικνυόταν από την αύξηση της κατά κεφαλήν κυκλοφορίας και των πιστώσεων των εμπορικών τραπεζών μεταξύ των ετών 1928 και 1929. Εφόσον χρειαζόταν, συνέχιζε, η ΤτΕ μπορούσε να αυξήσει την κυκλοφορία, στο βαθμό που η αναλογία του καλύμματός[67] της το επέτρεπε. Επιπλέον, η Τράπεζα εμφανιζόταν πρόθυμη να συνδράμει τις εμπορικές τράπεζες στην ενίσχυση των διαθεσίμων τους "είτε δι' αναπροεξοφλήσεως, είτε δι' acceptation". Χρησιμοποιώντας ως "μαξιλάρι" το κάλυμμά της, μπορούσε να μεταφέρει σε αυτό τα μη χρησιμοποιηθέντα υπόλοιπα σε συνάλλαγμα του Τριμερούς και του Παραγωγικού Δανείου του 1928. Έτσι, στις παραμονές της έναρξης της κρίσης του 1929, η Τράπεζα εμφανιζόταν σίγουρη για την επάρκεια των κεφαλαίων της όσον αφορούσε την εξυπηρέτηση των τρεχουσών αναγκών της οικονομίας, ενώ επισήμαινε ότι τυχόν αύξηση της κυκλοφορίας σε επίπεδα που δεν δικαιολογούνταν από την ένταση της οικονομικής δραστηριότητας θα οδηγούσε σε πληθωρισμό και φυγή κεφαλαίων στο εξωτερικό.

Επειδή όμως η Εθνική Τράπεζα κατηγορούσε την ΤτΕ για μη στήριξη της ρευστότητας και των παραγωγικών τάξεων της Ελλάδος γενικότερα, ο Υποδιοικητής της Τράπεζας Εμμ. Τσουδερός, με επιστολή του προς τον Πρωθυπουργό στις 25.11.1929 ανέλαβε να απαντήσει, δίνοντας την εκδοχή της κεντρικής τράπεζας ως

61 ΤτΕ, *Έκθεσις επί του ισολογισμού 31 Δεκεμβρίου1931*, Παράρτημα Νόμων και Συμβάσεων, 8.

62 "Μείωσις επιτοκίου καταθέσεων επί προθεσμία", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 12.1.1933, 299.

63 "Μείωσις τόκου καταθέσεων τραπεζών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 5, Συνεδρία 29.5.1933, 68.

64 "Επιτόκιον Καταθέσεων Τραπεζών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 5, Συνεδρία 23.12.1933, 159.

65 "Κατάργησις επιτοκίου καταθέσεων Τραπεζών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 6, Συνεδρία 15.12.1934, 68-69.

66 "Νομισματική Στενότης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 2, Συνεδρία 28.10.1929, 278-281.

67 Το κάλυμμα των κυκλοφορούντων τραπεζογραμματίων αφορούσε κυρίως τα αποθέματα της Τράπεζας σε χρυσό και σε συνάλλαγμα μετατρέψιμο σε χρυσό. Η σημασία του καλύμματος εστιαζόταν στην υποχρέωση που είχε αναλάβει η Τράπεζα, στο πλαίσιο της σταθεροποίησης της οικονομίας, να μετατρέπει τα τραπεζογραμμάτιά της σε χρυσό ή συνάλλαγμα σε πρώτη ζήτηση.

προς τα γεγονότα.[68] Σύμφωνα με τον Τσουδερό, τα στοιχεία έδειχναν πτώση του αποθέματος της Τράπεζας της Ελλάδος σε χρυσό και συνάλλαγμα μεταξύ Σεπτεμβρίου και Νοεμβρίου του 1929 σε σύγκριση με τους αντίστοιχους μήνες του 1928, λόγω της πιστής τήρησης από την Τράπεζα της μετατρεψιμότητας του νομίσματος στο πλαίσιο του κανόνα συναλλάγματος-χρυσού. Ήταν γεγονός ότι η Τράπεζα διέθετε αναλογία καλύμματος ανώτερη της νόμιμης, αλλά, σύμφωνα με τον Τσουδερό, ήταν ανάγκη η αναλογία καλύμματος-κυκλοφορίας να διατηρηθεί πάνω από το νόμιμο 40%, ώστε να έχει η Τράπεζα την ευχέρεια να αντιμετωπίσει πιθανά φαινόμενα πανικού σε βάρος των εμπορικών τραπεζών. Επιπλέον, ο Τσουδερός απέδιδε τη μείωση της εισροής συναλλάγματος στη στασιμότητα ως προς τις εξαγωγές σταφίδας και καπνού. Εντούτοις, συνέχιζε, η Τράπεζα ήταν έτοιμη να παράσχει πιστώσεις και δάνεια σε τράπεζες ή απευθείας σε ιδιώτες καλλιεργητές με ενέχυρο την παραγωγή τους, προκειμένου να αντιμετωπίσουν αυτό που θεωρούνταν ως βραχυχρόνια στασιμότητα ως προς το εξωτερικό εμπόριο.

Με την ευκαιρία αυτή, ο Τσουδερός καταφερόταν κατά της δανειοδότησης "θνησιγενών οργανισμών φθειρόντων τον οικονομικόν πλούτον της χώρας" και συνυπολόγιζε σ' αυτούς κυρίως βιομηχανικές επιχειρήσεις που αναζητούσαν δάνεια για απόκτηση πάγιου εξοπλισμού —μπορεί να υποτεθεί ότι αυτό θα γινόταν μέσω εισαγωγής του εξοπλισμού από το εξωτερικό— σε αντίθεση με τις γεωργικές εξαγωγικές επιχειρήσεις, που θεωρούνταν άμεσα παραγωγικές και συναλλαγματοφόρες. Επιπλέον, απέδιδε την πιστωτική δυσκολία των εμπορικών τραπεζών στη δέσμευση των κεφαλαίων τους σε "ακινητοποιημένα" δάνεια προς επιχειρήσεις οι οποίες αντιμετώπιζαν δυσχέρειες αποπληρωμής, την ίδια στιγμή που οι τράπεζες αδυνατούσαν να ικανοποιήσουν τη ζήτηση για βραχυπρόθεσμα δάνεια κεφαλαίων κίνησης. Επομένως, η ΤτΕ απέδιδε το πρόβλημα της έλλειψης ρευστότητας στην αγορά στη συνήθεια της βιομηχανίας, έως το 1928, να χρηματοδοτεί μακροπρόθεσμες ανάγκες της σε πάγιο κεφάλαιο με βραχυπρόθεσμα δάνεια και συζητούσε λύσεις μετατροπής των βραχυπρόθεσμων σε μακροπρόθεσμα δάνεια, αλλά μόνο για τις βιώσιμες βιομηχανικές επιχειρήσεις. Μακροχρόνια, αυτό που ήταν αναγκαίο ήταν η δημιουργία μιας νέας Τράπεζας Βιομηχανικής Πίστεως, με προνομιακή κρατική χρηματοδότηση, η οποία θα μπορούσε να αναλάβει τη χρηματοδότηση και αναδιοργάνωση των βιομηχανικών επιχειρήσεων.

Το επόμενο ζήτημα που έθιγε ο Τσουδερός ήταν ο κίνδυνος για το κάλυμμα και την κυκλοφορία από την τάση για υπέρμετρη κερδοσκοπική ζήτηση συναλλάγμα-

68 "Κυκλοφοριακή και Πιστωτική Πολιτική της Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 2, Συνεδρία 27.11.1929, 293-300, και Βιβλίο 3, Συνεδρία 27.11.1929, 1-15.

τος. Η τάση αυτή συνέβαλλε στη μείωση της κυκλοφορίας και προκαλούσε αυτό που άλλοι συναλλασσόμενοι εκλάμβαναν ως ανεπάρκεια πιστωτικών μέσων.

Η επιστολή Τσουδερού συνέχιζε με την απαρίθμηση των καθηκόντων με τα οποία ήταν επιφορτισμένη η Τράπεζα της Ελλάδος ως κεντρική τράπεζα, δηλ. την εξασφάλιση της σταθερότητας της αξίας των τραπεζογραμματίων της ή, με τη δική του διατύπωση, "…η εξασφάλισις της σταθερότητος της εις χρυσόν αξίας των τραπεζικών της γραμματίων". Είναι φανερό ότι η Διοίκηση της Τράπεζας κατανοούσε πως η δέσμευσή της να διατηρεί τη νομισματική σταθερότητα και τη μετατρεψιμότητα του νομίσματος δυσχέραινε την εξυπηρέτηση των πιστωτικών αναγκών της οικονομίας. Η εξαγωγή συναλλάγματος και η υπερβολική "…συσσώρευσις χρυσών αποθεμάτων ή διαθεσίμων εις το εξωτερικόν…" στερούσε από την εγχώρια οικονομία τα χρηματικά μέσα και τα κεφάλαια που χρειαζόταν για την ανάπτυξή της. Γι' αυτό το λόγο, ο Τσουδερός πρότεινε την αντικατάσταση μέρους του καλύμματος σε χρυσό και συνάλλαγμα με κάλυμμα αποτελούμενο "...εξ …ασφαλών βραχυπρόθεσμων εμπορικών πιστώσεων εν τω εσωτερικώ". Ουσιαστικά η Τράπεζα αναφερόταν στην έκδοση χρήματος βάσει προεξόφλησης ιδιωτικών εμπορικών χρεογράφων (inside money), σε αντίθεση με το χρήμα που εκδιδόταν έναντι χρυσού, συναλλάγματος ή κρατικών χρεογράφων (outside money). Επομένως, φαίνεται ότι η Τράπεζα είχε εξαρχής συναίσθηση του διπλού της ρόλου στην οικονομία, όσο και αν η τήρηση του κανόνα συναλλάγματος-χρυσού την ωθούσε περισσότερο προς το σταθεροποιητικό ρόλο.

Σ' αυτό το πλαίσιο, η Τράπεζα έκρινε ότι, αν η υπερβολική ζήτηση συναλλάγματος οφειλόταν στην κερδοσκοπία στο πλαίσιο των σταθερών ισοτιμιών του νομισματικού συστήματος, το άμεσο αποτέλεσμα θα ήταν ο περιορισμός της εγχώριας προσφοράς χρήματος, με τις αντίστοιχες επιπτώσεις στην οικονομία της χώρας. Η ανάγκη περιορισμού του κυκλοφορούντος χρήματος σ' αυτήν την περίπτωση δικαιολογούνταν από τον Υποδιοικητή μέσω μιας εκτενούς παρουσίασης της ποσοτικής θεωρίας του χρήματος, όπου η ποσότητα του κυκλοφορούντος χρήματος σχετιζόταν με τον όγκο των συναλλαγών για δεδομένο επίπεδο προϊόντος. Ουσιαστικά, όπως ανέφερε ο Τσουδερός, αύξηση της κυκλοφορίας με δεδομένο όγκο συναλλαγών (και προϊόντος) θα οδηγούσε σε αύξηση των τιμών και θα ασκούσε πιέσεις επί της εξωτερικής και της εσωτερικής αξίας του νομίσματος. Επομένως, η ρύθμιση της κυκλοφορίας του χρήματος, στο βαθμό που δεν επιβαλλόταν στην Τράπεζα λόγω της κίνησης συναλλάγματος για καθαρά εμπορικές συναλλαγές, εξαρτώνταν από την πιστωτική της πολιτική και τον καθορισμό του προεξοφλητικού επιτοκίου. Είναι σημαντικό ότι ο Τσουδερός εξαρτούσε την επιτυχία αυτού του μέσου νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής από το κατά πόσον "…ο λοιπός τραπεζιτικός οργανισμός εν τινί χώρω παρακολουθεί κατ' ανάγκην ή εκουσίως την πο-

λιτικήν της Εκδοτικής Τραπέζης επί του σημείου τούτου…", δηλ. κατά πόσον οι εμπορικές τράπεζες εξαρτώνταν πράγματι από την κεντρική τράπεζα για τη διατήρηση της ρευστότητάς τους. Οι συνθήκες στην αγορά θα μπορούσαν να είναι τέτοιες ώστε η αύξηση του προεξοφλητικού επιτοκίου να ζημιώνει τον παραγωγό, αλλά να μην επηρεάζει τον κερδοσκόπο. Σε μια τέτοια περίπτωση, ανέφερε ο Υποδιοικητής, η κεντρική τράπεζα θα χρησιμοποιούσε το δεύτερο όπλο πιστωτικής πολιτικής που είχε, δηλ. τον άμεσο έλεγχο τόσο της ποσότητας όσο και της κατανομής των πιστώσεων, ευνοώντας την παραγωγή και τις εξαγωγές σε βάρος της κατανάλωσης και των εισαγωγών, παρά το ότι η πολιτική ελέγχου των πιστώσεων ήταν για τη θεωρία της εποχής ανορθόδοξη.

Η πιστωτική πολιτική της Τράπεζας δεν οδηγούσε πάντοτε σε επιτυχείς εισπράξεις οφειλών, με αποτέλεσμα η ΤτΕ να καλείται να διαγράψει χρέη του επιχειρηματικού κλάδου, όπως προκύπτει από το Γ.Σ. της 12.1.1931.[69] Στις τρεις από τις πέντε περιπτώσεις που συζητήθηκαν, η διαγραφή χρέους έφθασε μέχρι και το 70% και μόνο στις δύο δεν ξεπέρασε το 30%. Το γεγονός αυτό υπογραμμίζει τη δέσμευση της Τράπεζας της Ελλάδος να βοηθήσει τις ελληνικές επιχειρήσεις να ανακάμψουν και να μην οδηγηθούν στη στενωπό της παγκόσμιας κρίσης.

Μια από τις σημαντικότερες αποφάσεις που ενέκρινε το Γ.Σ. μετά την υποτίμηση της λίρας στις 21.9.1931 ήταν η δραστική αύξηση του προεξοφλητικού επιτοκίου. Πράγματι, στις 26.9.1931 αποφασίστηκε η αύξηση του προεξοφλητικού επιτοκίου από 9% σε 12%. Παράλληλα, αυξήθηκαν το επιτόκιο δανείων επ' ενεχύρω χρεογράφων από 10% σε 13% και το επιτόκιο προεξόφλησης γεωργικών τίτλων από 8% σε 11%.[70] Αυτή η απόφαση προφανώς υπαγορευόταν από την ανάγκη να συγκρατηθεί η φυγή κεφαλαίων στο εξωτερικό εν μέσω της διεθνούς νομισματικής αστάθειας που είχαν προκαλέσει η υποτίμηση της λίρας και η τραπεζική κρίση στην Ευρώπη. Ωστόσο, η επίδραση από την ένταση των στιγμών στη λήψη των αποφάσεων φάνηκε ξεκάθαρα από το γεγονός ότι ένα μήνα αργότερα, στις 29.10.1931, το Γ.Σ. αποφάσισε νέα μείωση του προεξοφλητικού επιτοκίου, από 12% σε 11%, με αντίστοιχες μειώσεις για τα δάνεια επ' ενεχύρω από 13% σε 12% και για την προεξόφληση γεωργικών τίτλων από 11% σε 10%. Σύμφωνα με σύγχρονους μελετητές όμως, δεν ήταν καθόλου σίγουρο ότι το ύψος του προεξοφλητικού επιτοκίου της Τράπεζας της Ελλάδος μπορούσε να επηρεάσει αποφασιστικά την οικονομία.[71] Η σπασμωδική αυτή αντίδραση δείχνει την προσπάθεια της Τράπεζας να ισορροπήσει ανάμεσα στην υπεράσπιση του νομίσματος και του καλύμματός

69 "Αποσβέσεις 1930", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 3, Συνεδρία 12.1.1931, 214-215.

70 "Αύξησις προεξοφλητικού τόκου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 29.9.1931, 7.

71 Κωστής (1986), 89-90.

της από τη μία πλευρά και τις αρνητικές επιδράσεις στην πραγματική οικονομία από την άλλη.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ομιλία που εκφώνησε ο Εμμ. Τσουδερός κατά την ανάληψη των καθηκόντων του ως Διοικητή, στην οποία αναφέρθηκε αναλυτικά στο ζήτημα της οικονομικής κρίσης και στην πολιτική της Τράπεζας.[72] Κατ' αρχήν ο Τσουδερός απέδιδε την οικονομική κρίση στην κατάλυση, από το 1914 και μετά, του διεθνούς οικονομικού συστήματος που στηριζόταν στον ελεύθερο ανταγωνισμό και τον αντίστοιχο καταμερισμό εργασίας μεταξύ των εθνών. Κατά τον Τσουδερό, αφετηρία της κρίσης ήταν η υπερεπένδυση. Το πληθωριστικό κλίμα που προέκυψε από τον πόλεμο και την πολιτική αυτάρκειας, σε συνδυασμό με τη χαλαρή νομισματική και πιστωτική πολιτική και την άνοδο της καταναλωτικής ζήτησης σε επίπεδα υψηλότερα της παραγωγής μέσω της αύξησης των τιμών των προϊόντων, αλλά και των χρεογράφων που ενίσχυσαν την κερδοσκοπία, έδωσε από ένα σημείο και μετά τη θέση του στον περιορισμό των πιστώσεων εκ μέρους των τραπεζών, την ακινητοποίηση πολλών από τα τραπεζικά κεφάλαια σε μη αποδοτικές επιχειρήσεις, την πτώση των τιμών των βιομηχανικών και των γεωργικών προϊόντων και την έκρηξη της ανεργίας. Σ' αυτά, παρατηρούσε ο Τσουδερός, ήλθαν να προστεθούν οι ανισορροπίες που οφείλονταν στην τεράστια μεταφορά κεφαλαίων από χώρα σε χώρα λόγω των πολεμικών επανορθώσεων και χρεών, αλλά και η εσκεμμένη πολιτική υψηλών δασμών και συγκέντρωσης αποθεμάτων χρυσού που ακολούθησαν κάποιες χώρες. Συνέπεια όλων ήταν η "ανεργία", λέξη που υπογραμμίζεται στο πρωτότυπο και δείχνει την αγωνία της Διοίκησης της Τράπεζας για τις εξελίξεις, που δεν θυμίζει καθόλου την αποστασιοποιημένη ψυχραιμία με την οποία αντιμετώπιζε την κατάσταση πριν από το 1931. Τρεις παράγοντες συνέβαλαν στη μετάδοση της κρίσης του 1929 στην Ελλάδα: ο "υπερεπαγγελματισμός",[73] η υπερβολική επέκταση των πιστώσεων εκ μέρους των τραπεζών και οι κακές εσοδείες των ετών εκείνων. Από τα λεγόμενα του Διοικητή δεν μπορεί να παραβλεφθεί η μομφή προς τις εμπορικές τράπεζες για την πιστωτική πολιτική τους, σε αντιπαραβολή με την προσπάθεια της Τράπεζας της Ελλάδος να ελέγξει, ήδη από το 1928, τη ρευστότητα των τραπεζών.[74]

---

72 "Δηλώσεις του κ. Τσουδερού επί της οικονομικής κρίσεως και της πολιτικής της Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 4.11.1931, 27-37. Βλ. και παραπάνω, Κεφ. 4.1. Αξίζει να σημειωθεί ότι, όπως θα λεχθεί στη συνέχεια, ο Τσουδερός έδωσε στην ουσία μια "αυστριακή" ερμηνεία της κρίσης.

73 Ο Τσουδερός εννοούσε τη, σε υπερβολικό βαθμό, προσφορά σε επίπεδο αριθμού επιχειρήσεων ή επαγγελματιών σε σχέση με τις ανάγκες της οικονομίας. Επρόκειτο για επιχείρημα που παρέπεμπε στον υπερβάλλοντα πληθυσμό μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, που είχε δημιουργήσει πολλούς ελεύθερους επαγγελματίες.

74 Κωστής (1986), 80, και Μαζάουερ (2002), 196-198.

Η κρίση στην Ελλάδα ήταν ηπιότερη για διάφορους λόγους, όπως: (α) τη μικρότερη πολυπλοκότητα της ελληνικής οικονομίας, (β) την τοπική μόνο εμβέλεια της βιομηχανίας, η οποία έτσι δεν επηρεαζόταν ιδιαίτερα από τις διεθνείς εξελίξεις, αν και επισημαίνονταν οι κίνδυνοι του προστατευτισμού για την υγιή ανάπτυξή της, (γ) το σχετικά μεγάλο ποσοστό των γεωργικών προϊόντων που προοριζόταν για εγχώρια κατανάλωση σε σχέση με τα εξαγώγιμα, σε συνδυασμό με τον ήπιο κρατικό προστατευτισμό, που συνέβαλλε στο να κατευθύνεται η παραγωγή στις εγχώριες αγορές, (δ) τη συνέχιση των παραγωγικών έργων, που απορρόφησαν σημαντικό τμήμα του εργατικού δυναμικού και συνέβαλαν έτσι στη συγκράτηση της ανεργίας και, τέλος, (ε) την πολιτική δημοσιονομικής εξυγίανσης και νομισματικής σταθερότητας, ιδιαίτερα μετά το 1928.

Ο Τσουδερός έβλεπε να διαμορφώνεται σ' αυτό το πλαίσιο η πολιτική της Τράπεζας της Ελλάδος. Κύριο καθήκον της Τράπεζας ήταν η προστασία του νομίσματος και γι' αυτό ο Διοικητής πρότεινε συναλλαγματικούς ελέγχους προσωρινού χαρακτήρα. Καταλληλότερη πολιτική για το άμεσο μέλλον, σύμφωνα με τον ίδιο, ήταν μια αντιπληθωριστική πολιτική που θα διατηρούσε αμείωτη τόσο την εσωτερική όσο και την εξωτερική αξία του νομίσματος, παράλληλα με μια περιοριστική δημοσιονομική πολιτική. Οι εμπορικές τράπεζες, ιδίως η Εθνική Τράπεζα, καλούνταν να συνεργαστούν με την Τράπεζα της Ελλάδος στη μάχη υπέρ του εθνικού νομίσματος.

Στις 28.3.1932 η Τράπεζα αύξησε από 250 εκατ. σε 450 εκατ. δρχ. το ανώτατο όριο μέχρι το οποίο θα χορηγούσε δάνεια σε δραχμές και συνάλλαγμα με ενέχυρο χρεόγραφα.[75] Ειδικότερα για την κυκλοφοριακή πολιτική της τράπεζας και τη συσχέτισή της με την κίνηση του τιμαρίθμου, ο Διοικητής επανήλθε με ανακοίνωσή του την 1.11.1932.[76] Σ' αυτήν ο Διοικητής παρατηρούσε κατ' αρχήν ότι από μόνη της η υποτίμηση της δραχμής δεν μπορούσε να επιφέρει εξισορρόπηση του ισοζυγίου πληρωμών, δεδομένων και των περιορισμών στην αγοραπωλησία συναλλάγματος και στις εισαγωγές. Υπ' αυτήν την έννοια θεωρούσε αστήρικτες τις απόψεις τρίτων ότι ο μόνος κίνδυνος για το νόμισμα προερχόταν από την υπερδιόγκωση της κυκλοφορίας και υποστήριζε ότι η κυκλοφοριακή πολιτική ήταν "…πάντοτε εντός λελογισμένων ορίων, παρά τας επιτακτικάς ανάγκας προ των οποίων ευρέθη και το Δημόσιον και αι Τράπεζαι και οι άλλοι παράγοντες της εθνικής μας οικονομίας". Συγκρίνοντας την εξέλιξη του τιμαρίθμου και της κυκλοφορίας, παρατηρούσε ότι

75 "Αύξησις ανωτάτου ορίου χορηγήσεων δανείων επ' ενεχύρω τίτλων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 28.3.1932, 158.

76 "Ανακοινώσεις της Διοικήσεως επί της συν/κής πολιτικής της Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 1.11.1932, 249.

δεν υπήρχε εμφανής συσχέτιση μεταξύ των δύο μεγεθών, ενώ αντίθετα η κίνηση του τιμαρίθμου συνδεόταν περισσότερο με την κίνηση της τιμής του συναλλάγματος και τη μείωση της εξωτερικής αξίας της δραχμής. Από την άλλη πλευρά, ο Διοικητής δικαιολογούσε την πολιτική έκδοσης χαρτονομίσματος για την αγορά χρυσού και συναλλάγματος με επιχείρημα τις επείγουσες ανάγκες της χώρας και της Τράπεζας για την αναπλήρωση των σχετικών αποθεμάτων μετά την υποτίμηση της δραχμής. Τέλος, για την υπεράσπιση της άποψης ότι η πιστωτική πολιτική της Τράπεζας μετά την υποτίμηση ήταν "λελογισμένη", ο Διοικητής παρέθετε πίνακα με τις τοποθετήσεις του ιδρύματος, που πιστοποιούσε την αύξηση των πιστώσεων, ιδίως προς την Αγροτική Τράπεζα για το σιτάρι, το λάδι και τον καπνό, καθώς και των πιστώσεων προς το Δημόσιο.

Στην πορεία του χρόνου και υπό το καθεστώς της αναγκαστικής κυκλοφορίας, η ΤτΕ, με αρκετές αποφάσεις της, μετέβαλε την πολιτική της για τη ρευστότητα της οικονομίας.

Για παράδειγμα, στις 2.8.1934 το Γ.Σ. ενέκρινε τη νέα σύμβαση μεταξύ της Τράπεζας της Ελλάδος και του Δημοσίου που αφορούσε τον καθορισμό του ανώτατου ορίου κυκλοφορίας.[77] Σύμφωνα με έναν πολύπλοκο υπολογισμό, το ανώτατο όριο κυκλοφορίας θα ήταν αυτό που θα προέκυπτε από το μέσο όρο του τριμηνιαίου αθροίσματος των εξής στοιχείων: (α) του αντιτίμου της αγοράς συναλλάγματος και χρυσού, είτε ελεύθερου είτε για συμψηφισμούς clearing, (β) των αποθεματικών κεφαλαίων, (γ) των συνολικών επενδύσεων μέχρι 400 εκατ. δρχ., (δ) των χρεών του Δημοσίου προς την Τράπεζα, (ε) των προεξοφλήσεων και πιστώσεων της Τράπεζας στη διάρκεια κάθε τριμηνίας "…και εξισουμένων προς το ποσόν το οποίον βάσει του μέσου όρου του εντός 3 μηνών ισχύσαντος προεξοφλητικού τόκου θα αποφέρη ωφελείας δραχμών είκοσι πέντε εκατομμυρίων κατά τριμηνίαν". Στο άρθρο 2 της σύμβασης αναφερόταν ότι στα κέρδη από την κυκλοφορία τραπεζογραμματίων πέραν του ορίου αυτού το Δημόσιο θα συμμετείχε επιπλέον στο 50% μέχρι τα 50 εκατ,. κατά 75% στα 50 έως 75 εκατ. και κατά 100% από τα 75 εκατ. και άνω. Ωστόσο, αυτή η συμμετοχή του Δημοσίου επρόκειτο να διατίθεται αποκλειστικά για τη μείωση του χρέους του προς την Τράπεζα.

Μεταγενέστερη σύμβαση μεταξύ του Δημοσίου και της Τράπεζας της Ελλάδος υπογράφηκε στις 4.6.1937[78] με σκοπό την ταμειακή διευκόλυνση του Δημοσίου. Αντικείμενο αυτής της σύμβασης ήταν η χορήγηση προκαταβολής 486 εκατ. δρχ.

77 "Έγκρισις συμβάσεως ανωτάτου ορίου κυκλοφορίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 5, Συνεδρία 2.8.1934, 290-292.

78 "Σύμβασις μεταξύ Τραπέζης και Ελληνικού Δημοσίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 8, Συνεδρία 23.6.1937, 116-118.

(12 εκατ. μάρκων) προς το Δημόσιο από το λογαριασμό σε μάρκα που τηρούσε αυτό στην Τράπεζα, με επιτόκιο 3% ετησίως —κατά το τμήμα που θα υπερέβαινε το υπέρ του Δημοσίου υπόλοιπο του λογαριασμού του στην Τράπεζα— και με τμηματική εξόφληση σε τέσσερα χρόνια, μέχρι το 1940. Ως ασφάλεια το Δημόσιο εκχωρούσε στην Τράπεζα το δικαίωμα να εκμεταλλευθεί για λογαριασμό της το πλεόνασμα των υπέγγυων προσόδων μετά την αφαίρεση των ετήσιων καταβολών για την εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους.

Ιδιαίτερα σημαντική για την τακτοποίηση των δημόσιων οικονομικών, αλλά και του εκκρεμούς ζητήματος του χρέους του Δημοσίου προς την Τράπεζα, ήταν άλλη σύμβαση, που υπογράφηκε μεταξύ των δύο μερών στις 23.12.1938.[79] Η εν λόγω σύμβαση αφορούσε το σύνολο των χρεών του Δημοσίου προς την Τράπεζα προερχομένων από (α) τα δάνεια του Ν. ΓΧΜΒ΄, (β) τα δάνεια των ετών 1920-1923 (εποχής της αναγκαστικής κυκλοφορίας), (γ) το δάνειο χρυσών δραχμών του Ν.Δ. της 3.3.1923, (δ) το δάνειο χρυσών δραχμών 1,5% του 1925 και (ε) δάνεια προερχόμενα από γερμανικά μάρκα (ετών 1936, 1937). Σύμφωνα με τη σύμβαση, τα δάνεια των περιπτώσεων (α), (β) και (δ) συγκεφαλαιώθηκαν σε ενιαίο τοκοχρεολυτικό δάνειο, εξοφλητέο σε 50 χρόνια με επιτόκιο 0,3%. Για τα δάνεια της περίπτωσης (ε) προβλέφθηκε μεταξύ άλλων η μείωση του επιτοκίου κατά 1% και για τα δύο, καθώς και η επιμήκυνση του χρόνου εξόφλησης για το ένα από αυτά. Τέλος, το δάνειο της περίπτωσης (γ) συμφωνήθηκε να εξοφληθεί άτοκα εντός περιόδου 50 ετών, όπου η καταβολή των δόσεων θα άρχιζε την 31.3.1945. Τα παραπάνω δείχνουν διάθεση τακτοποίησης και εμφάνισης με ενιαίο τρόπο των πάσης φύσεως οφειλών του Δημοσίου, ώστε να υπολογίζονται εύκολα οι πληρωμές του.

Στη συζήτηση για τον ισολογισμό του 1937,[80] ο Διοικητής αναφέρθηκε στην κυκλοφορία, η οποία είχε αυξηθεί σε σχέση με το 1936, όπως άλλωστε και η εισροή συναλλάγματος. Η αύξηση αυτή της κυκλοφορίας θεωρήθηκε φυσικό αποτέλεσμα της μεγέθυνσης των συναλλακτικών αναγκών, δεδομένης της αύξησης του καλύμματος και των τιμών. Σ' αυτό το σημείο ο Διοικητής έκανε μια πολύ ενδιαφέρουσα παρατήρηση σχετικά με την αύξηση των τιμών και τη συσχέτισή της με την κυκλοφορία. Όπως έλεγε ο ίδιος "θα απετέλει πλάνην το να θελήση τις βασιζόμενος επί μονοπλεύρων θεωριών να αντιστρέψη τας πραγματικάς σχέσεις και να αποδώση έστω και εν μέρει την αύξησιν του επιπέδου των τιμών εις την αύξησιν της κυκλοφορίας". Με άλλα λόγια, στην προκειμένη περίπτωση δεν ίσχυε η αιτιώδης

79 "Σύμβασις μεταξύ Δημοσίου και Τραπέζης περί συγκεφαλαιώσεως εις ενιαίον τοκοχρεωλυτικόν δάνειον των προς την Τράπεζαν της Ελλάδος χρεών του Ελληνικού Δημοσίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 9, Συνεδρία 28.12.1938, 156-161.

80 "Ισολογισμός 1937", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 8, Συνεδρία 14.1.1938, 262-280.

σχέση μεταξύ προσφοράς χρήματος και τιμών που υποστήριζε η ποσοτική θεωρία, αλλά η αντίστροφη. Η αύξηση των τιμών οφειλόταν κατά τη Διοίκηση της Τράπεζας σε παράγοντες που σχετίζονταν με την πραγματική οικονομία, τις διαταραχές στη σχέση προσφοράς και ζήτησης και τις διεθνείς συνθήκες και όχι σε νομισματικούς παράγοντες. Αντίθετα "…η δε αύξησις της κυκλοφορίας είναι αναγκαία συνέπεια της μεταβολής των τιμών και ουχί αιτία αυτής". Και για να εμπεδώσουν καλύτερα οι ακροατές και το κοινό γενικότερα την άποψη ότι το νομισματικό σύστημα πρέπει να υπηρετεί τις ανάγκες της παραγωγής και όχι το αντίστροφο, ο Διοικητής ανέφερε με έμφαση: "Κυκλοφορία σταθερά και άκαμπτος αποτελεί φαινόμενον νοσηρόν. Κυκλοφορία τουναντίον ελαστική, προσαρμοζομένη προς τον όγκον των συναλλαγών, αποτελεί πραγματικόν και κατάλληλον όργανον της οικονομίας". Το τελικό συμπέρασμα του Διοικητή ήταν ότι η πολιτική της Τράπεζας δεν ήταν πληθωριστική, αλλά σύμφωνη με τις ορθόδοξες τραπεζικές πρακτικές.

Οι συζητήσεις με τους ομολογιούχους σχετικά με το δημόσιο εξωτερικό χρέος γενικότερα απασχόλησαν, όπως ήταν φυσικό, την ΤτΕ, ειδικότερα λόγω της απαίτησης των ομολογιούχων για αύξηση της αποζημίωσής τους λόγω της ανόδου της ελληνικής οικονομίας κατά τη διετία 1935-1937. Η ΤτΕ πρότεινε διακανονισμό του χρέους με τις εξαγωγές καπνού και άλλων εμπορευμάτων στη Μ. Βρετανία και γενικά ισχυρίστηκε ότι ο όποιος διακανονισμός του χρέους δεν θα έπρεπε να υπερβαίνει τις δυνατότητες της χώρας, γιατί αλλιώς υπήρχε ο κίνδυνος και νέας πτώχευσης, με ανεπανόρθωτες ζημίες τόσο για την Ελλάδα όσο και για τους ομολογιούχους. Επειδή όμως η ελληνική πλευρά δεν συμφωνούσε με την τακτική των ετήσιων διακανονισμών που προτιμούσαν οι ξένοι, η Τράπεζα αναγκάστηκε να συμφωνήσει στην καταβολή του 40% των τόκων των δανείων σε ξένο νόμισμα και για το οικονομικό έτος 1937-1938.

Στη συζήτηση για τον ισολογισμό του 1938,[81] ο Διοικητής επανέλαβε την άποψή του περί της "υγιούς" κυκλοφορίας των τραπεζογραμματίων της Τράπεζας, αν και είχε επισυμβεί ελαφρά μείωση του καλύμματος, από 51,4% σε 49,22%, για το έτος που έληγε στις 31.12.1938. Η ανησυχία όμως για τις επερχόμενες διεθνείς εξελίξεις ήταν έκδηλη στην κατάθεση του ισολογισμού του 1939, όπου έγινε από τον Διοικητή Βαρβαρέσο αναφορά στο αρνητικό κλίμα που έχει δημιουργηθεί με το ξέσπασμα του πολέμου στην Ευρώπη.[82] Η εξέλιξη της νομισματικής κυκλοφορίας ήταν, κατά τον Διοικητή, ομαλή μέχρι και τον Ιούλιο του 1939, αλλά αυξήθηκε απότομα τον Αύγουστο και το Σεπτέμβριο για ψυχολογικούς λόγους, που τροφοδοτήθηκαν και από το δισταγμό των τραπεζών να παράσχουν πιστώσεις και οδήγησαν

81 "Ισολογισμός 1938", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 9, Συνεδρία 11.1.1939, 176-192.

82 "Ισολογισμός 1939", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 24.2.1940, 37-45.

στην αθρόα ανάληψη καταθέσεων. Ωστόσο, η δήλωση της Τράπεζας της Ελλάδος ότι θα διέθετε στις τράπεζες τα απαραίτητα κεφάλαια για την αντιμετώπιση των υποχρεώσεών τους αντέστρεψε το δυσμενές ψυχολογικό κλίμα, οι καταθέσεις επανήλθαν στις τράπεζες και η κυκλοφορία μειώθηκε, αν και παρέμεινε σε επίπεδο υψηλότερο της προηγούμενης περιόδου. Ο Διοικητής το θεωρούσε αυτό φυσιολογικό, καθώς κάποιο μικρό τμήμα της αυξημένης κυκλοφορίας αφορούσε φαινόμενα ατομικής αποθησαύρισης, ενώ το υπόλοιπο αντανακλούσε το γεγονός ότι, με το ξέσπασμα του πολέμου, μειώθηκαν οι επί πιστώσει συναλλαγές και αυξήθηκαν οι ανάγκες για διακράτηση ρευστού. Υπ' αυτήν την έννοια, η αύξηση της κυκλοφορίας δεν αντανακλούσε, κατά την ΤτΕ, πληθωριστικά φαινόμενα.

Στις 9.10.1940 το Γ.Σ. έδωσε την εξουσιοδότησή του για υπογραφή νέας σύμβασης με το Δημόσιο.[83] Το σχέδιο της σύμβασης ανέφερε κατ' αρχάς τις διατάξεις του Πρωτοκόλλου της Γενεύης και του Καταστατικού της Τράπεζας που όριζαν ότι η Τράπεζα μπορούσε να χορηγεί στο Δημόσιο προκαταβολές μέχρι 400 εκατ. δρχ. και μέχρι 800 εκατ. δρχ. συμπεριλαμβανομένων των προεξοφλήσεων γραμματίων του Δημοσίου, ή αλλιώς μέχρι το 1/10 των τακτικών εσόδων του Προϋπολογισμού. Δεδομένων των νέων αναγκών του Δημοσίου, αλλά και του γεγονότος ότι τα τακτικά έσοδα του Προϋπολογισμού του 1940-1941 ήταν 12.581 εκατ. δρχ., η σύμβαση προέβλεπε την αύξηση του ανώτατου ορίου προκαταβολών σε 1 δισεκ. δρχ., με τόκο που θα οριζόταν κάθε φορά με συμφωνία μεταξύ Δημοσίου και Τράπεζας. Όπως ήταν φυσικό λόγω των διεθνών εξελίξεων, η χώρα είχε ήδη μπει "για τα καλά" στο χορό της επερχόμενης "πολεμικής οικονομίας" και των αυξημένων αναγκών για δημόσιες δαπάνες και χρηματοδότηση που αυτή απαιτούσε.

Στη συζήτηση για τον ισολογισμό του 1940,[84] αυτά αποτυπώθηκαν με χαρακτηριστικό τρόπο με τα λόγια του Διοικητή: "Η ιδιωτική, η κοινωνική, η δημοσία οικονομία, πάσα εν γένει οικονομική δραστηριότης μετεβλήθη από ειρηνικήν εις πολεμικήν". Ωστόσο, πολεμική οικονομία σήμαινε όχι μόνο αναπροσανατολισμό της παραγωγικής βάσης της χώρας προς την κάλυψη των αναγκών του πολέμου, αλλά και αντίστοιχες επιπτώσεις στα νομισματικά και συναλλαγματικά μεγέθη. Έτσι, η αύξηση της κυκλοφορίας, που από την αρχή του έτους μέχρι τον Οκτώβριο του 1940 ήταν μόνο 2.072 εκατ. δρχ., οφειλόταν κυρίως στην άνοδο των διεθνών τιμών λόγω της αύξησης των ασφαλίστρων κινδύνου, αλλά και στην αύξηση της τάσης για αποθησαύριση. Ωστόσο, από την είσοδο της χώρας στον πόλεμο μέχρι τις 31.12.1940 η

83 "Εξουσιοδότησις του Γενικού Συμβουλίου διά την υπογραφήν Συμβάσεως μετά του Δημοσίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 9.10.1940, 92-94, και "Κείμενον Τροποποιήσεων άρθρου 55 του Καταστατικού υποβλητέων υπό την Έγκρισιν της Γενικής Συνελεύσεως", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 24.3.1941, 156-157.

84 "Ισολογισμός 1940", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 6.2.1941, 131-144.

κυκλοφορία αυξήθηκε ακόμη κατά 3.844 εκατ. δρχ., δηλ. κατά 33,3% μέσα σε περίπου δύο μήνες, αποκλειστικά εξαιτίας των αυξημένων κρατικών δαπανών λόγω του πολέμου. Όπως εξηγούσε, προσπαθώντας να καθησυχάσει, ο Διοικητής, η αύξηση αυτή της κυκλοφορίας είχε ως κάλυμμα τις βρετανικές πολεμικές πιστώσεις σε συνάλλαγμα, τις οποίες προσέφερε η κυβέρνηση στην Τράπεζα για να αποκτήσει τις αναγκαίες δραχμές. Επιπλέον, το συνάλλαγμα αυτό θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και για αγορές από τη Ζώνη της Στερλίνας για τις ανάγκες της παραγωγής και του πληθυσμού. Παρόλα αυτά, η προκύπτουσα αυξημένη κυκλοφορία δεν ανησυχούσε τον Διοικητή ως προς το ενδεχόμενο πληθωριστικών πιέσεων που θα απειλούσαν την αξία της δραχμής, τόσο λόγω του επαρκούς συναλλαγματικού καλύμματος όσο και λόγω της δυνατότητας του κράτους "… όπως διοχετεύσει καταλλήλως το υπερβαίνον τας ανάγκας των συναλλαγών ποσόν δραχμών ώστε να αποφύγη την επίδρασιν της ηυξημένης κυκλοφορίας επί … του τιμαρίθμου".

Ωστόσο, στις 2.4.1941 διαπιστωνόταν[85] έλλειψη χρηματικών μέσων ικανών να καλύψουν τις αυξημένες ανάγκες των συναλλαγών λόγω του πολέμου. Έτσι, δεδομένων και των δυσχερειών παραγγελίας νέων τραπεζογραμματίων στο εξωτερικό, αποφασίστηκε τα ήδη παραληφθέντα εκατοντάδραχμα να κυκλοφορήσουν ως χιλιόδραχμα μετά από τυπογραφικές μετατροπές (δηλ. την προσθήκη ενός μηδενικού). Αντίστοιχα, θα παραγγέλλονταν νέα εκατοντάδραχμα εντός της χώρας. Ωστόσο, η κατάρρευση του μετώπου με τη συνθηκολόγηση στην Αλβανία στις 21.4.1941, ενώ είχε προηγηθεί η γερμανική επίθεση στα σερβοβουλγαρικά σύνορα στις 6.4.1941, ουσιαστικά σηματοδοτούσε και την "κατάρρευση" κάθε ελέγχου στη νομισματική κυκλοφορία. Πράγματι, με απόφαση που λήφθηκε στις 25.4.1941, δύο ημέρες πριν από την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στην Αθήνα, το Γ.Σ. ενέκρινε την κυκλοφορία τραπεζογραμματίων 50, 100, 500 και 1.000 δρχ., τα οποία είχαν ακυρωθεί και προορίζονταν για καταστροφή, προκειμένου να καλύψει τις ανάγκες της κυκλοφορίας.[86] Η απόφαση στηρίχθηκε σε διαπιστώσεις που είχαν γίνει σε προηγούμενη συνεδρίαση, της 24.4.1941,[87] όπου οι Διευθυντές διαπίστωναν όχι μόνο το "άνοιγμα" μεταξύ ζήτησης στην αγορά και παραγωγής τραπεζογραμματίων, αλλά και την υπέρβαση κατά 400 εκατ. δρχ. του ανώτατου ορίου των επιτρεπόμενων προσωρινών προκαταβολών της Τράπεζας προς το Δημόσιο λόγω της έκτακτης κατάστασης.

85 "Θέσις εις κυκλοφορίαν νέων τραπεζογραμματίων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 2.4.1941, 160-161, και "Παραγγελία τραπ/τίων δρχ. 100", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 161-162.

86 Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 25.4.1941, 169.

87 "Έκθεσις των Διευθυντών του Κεντρικού Καταστήματος προς το Γενικόν Συμβούλιον επί των εν γένει εργασιών της Τραπέζης κατά την τελευταίαν περίοδον", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 24.4.1941, 166-168.

Εν συνόψει, η πιστωτική και νομισματική πολιτική της Τράπεζας σαφώς και σημαδεύεται από την προσήλωση στον κανόνα συναλλάγματος-χρυσού και την υπεράσπιση της σταθεροποίησης έως τις 26.4.1932. Οι περιορισμένης επιτυχίας χειρισμοί του προεξοφλητικού επιτοκίου, καθώς και αυτοί που αφορούσαν τη συγκέντρωση καταθέσεων των εμπορικών τραπεζών, έως την καθιέρωση των ταμειακών υποχρεωτικών διαθεσίμων, στόχευαν στον έλεγχο της ρευστότητας και την εδραίωση της Τράπεζας όχι ως αυτοσκοπούς, αλλά ως εργαλεία για την επίτευξη οικονομικής σταθεροποίησης. Από την άλλη πλευρά, στα κείμενα, τόσο της περιόδου αυτής όσο και μετά την αναστολή της σταθεροποίησης, τα οποία αφορούν τη νομισματική και πιστωτική πολιτική, αναδεικνύεται έντονη η προσπάθεια να τονιστεί η αντιπληθωριστική κατεύθυνση της πολιτικής της Τράπεζας χωρίς να απεμπολείται ο ρόλος της όσον αφορά τη στήριξη του τραπεζικού συστήματος και της πραγματικής οικονομίας. Μετά τον Απρίλιο του 1932, διαφαίνεται αργά αλλά σταθερά η μεταβολή των σχέσεων κράτους και Τράπεζας προς μια στενότερη συνεργασία, που αφορούσε τόσο την προσπάθεια διακανονισμού των υποχρεώσεων του κράτους προς την ΤτΕ όσο και τη χρηματοδότησή του, όπου όμως πάντοτε υπήρχε μέριμνα να μην προκληθούν πληθωριστικές πιέσεις, τουλάχιστον μέχρι τις παραμονές του πολέμου.[88]

1.4 Κάλυμμα νομίσματος και συναλλαγματική πολιτική

Η έννοια της νομισματικής σταθεροποίησης ήταν σύμφυτη με την ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος, όπως δείχνει και η "Ανακοίνωσις περί Σταθεροποιήσεως" της 14.5.1928.[89] Πέρα από την ανακοίνωση της σταθερής ισοτιμίας της δραχμής με την αγγλική λίρα (σε αναλογία 375 δρχ. ανά λίρα), έμφαση δόθηκε στα ποσοστά του καλύμματος της Τράπεζας σε σχέση με τις υποχρεώσεις της. Έτσι, οι λόγοι 53,67% του καλύμματος προς το σύνολο των υποχρεώσεων και 81,51% προς τα κυκλοφορούντα τραπεζογραμμάτια θεωρούνταν από το Γ.Σ. ενδεικτικοί της ισχύος της Τράπεζας, δεδομένου ότι το Καταστατικό της όριζε ποσοστό 40% ως ελάχιστο όριο καλύμματος προς τις υποχρεώσεις της. Ωστόσο, οι αναφορές αυτές δεν λάμβαναν υπόψη τη σύνθεση του ενεργητικού της Τράπεζας, ιδίως το σημαντικό ποσοστό ακινητοποίησής του λόγω του χρέους του Δημοσίου που είχε κληρονομήσει η ΤτΕ από την Εθνική Τράπεζα.[90]

Για το λόγο αυτό, η ΤτΕ προχώρησε, ήδη από τις πρώτες ημέρες λειτουργίας της, σε πράξεις επί συναλλάγματος, ιδίως στη μετατροπή μέρους του αυτούσιου χρυ-

88 Loizos (2012b).

89 "Ανακοίνωσις περί Σταθεροποιήσεως", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 1, Συνεδρία 14.5.1928, 5.

90 Κωστής (1986), 46-48.

σού που διέθετε σε τίτλους συναλλάγματος χρυσής βάσης (έντοκα γραμμάτια του Αγγλικού και του Αμερικανικού Δημοσίου), με σκοπό τον πορισμό εσόδων από αυτές τις τοποθετήσεις. Προσπαθώντας να αποκρούσει πιθανή κριτική, ο Διοικητής ισχυριζόταν ότι, εφόσον αγοράστηκαν τίτλοι συναλλάγματος χρυσής βάσης και οι εκδότριες των τίτλων χώρες είχαν ελεύθερη την εξαγωγή χρυσού, αυτό σήμαινε ότι δεν διέτρεχε κανέναν κίνδυνο η θέση της τράπεζας. Ο ισχυρισμός του έδειχνε την πίστη των τραπεζικών παραγόντων της εποχής στη σταθερότητα του διεθνούς νομισματικού συστήματος, που στηριζόταν στο πολύτιμο μέταλλο και τα συνδεόμενα μ' αυτό αποθεματικά νομίσματα. Η προσήλωση στο σύστημα αυτό και στην αποτελεσματικότητά του δικαιολογούσε και τη σαφή δήλωση του Διοικητή ότι, παρόλο που η αναλογία καλύμματος και κυκλοφορίας υπερέβαινε κατά πολύ το ελάχιστο καταστατικό όριο του 40%, η αύξηση της κυκλοφορίας τραπεζογραμματίων, αν και δυνατή, δεν θα επιτρεπόταν "επ' ουδενί λόγω".[91]

Ορόσημο, ωστόσο, για τη συναλλαγματική πολιτική της Τράπεζας αποτέλεσε η εγκατάλειψη του κανόνα χρυσού από τη λίρα στις 21.9.1931. Η Εκτελεστική Επιτροπή της Τράπεζας της Ελλάδος αντέδρασε σ' αυτό το γεγονός με απόφασή της στις 23.9.1931, η οποία εγκρίθηκε από το Γ.Σ. στη Συνεδρία της 29.9.1931. Η δραχμή συνδέθηκε αμέσως με το δολάριο Ηνωμένων Πολιτειών, με ισοτιμία 77,05 δρχ.το δολάριο.[92]

Χαρακτηριστική του κλίματος που επικρατούσε και της ανάγκης της Τράπεζας να στηρίξει τα αποθέματά της σε χρυσό ήταν η απόφαση του Γ.Σ. της 22.10.1931 να αγοραστεί χρυσός αξίας ενός εκατομμυρίου χρυσών λιρών Αγγλίας σε μορφή ράβδων από την Τράπεζα της Γαλλίας.[93]

Στη Συνεδρία του Γ.Σ. της 29.10.1931, που έλαβε χώρα μετά την εκλογή του Εμμ. Τσουδερού ως Διοικητή της Τράπεζας στις 24.10.1931, ο νέος Διοικητής, πριν από την ορκωμοσία του, αισθάνθηκε την ανάγκη να αναφερθεί αναλυτικά στην κατάσταση του καλύμματος.[94] Σύμφωνα με υπολογισμούς, το κάλυμμα σε χρυσό και συνάλλαγμα είχε μειωθεί κατά 1,8 δισεκ. δρχ. περίπου. Ο Τσουδερός έστειλε για το ίδιο θέμα υπόμνημα στον πρωθυπουργό.[95] Στο κάλυμμα της κυκλοφορίας και των υπόλοιπων υποχρεώσεων ο Διοικητής περιλάμβανε τις εξής κατηγορίες στοιχείων ενεργητικού: χρυσό, συνάλλαγμα χρυσής βάσης, τις σε χρυσό ομολογίες εθνικών δανείων που μεταβιβάστηκαν από την Εθνική Τράπεζα στην Τράπεζα της Ελλάδος

91 "Ισολογισμός έτους 1928", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 2, Συνεδρία 14.1.1929, 42-55.

92 "Αλλαγή βάσεως δραχμής", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 3, Συνεδρία 29.9.1931, 298-299.

93 "Αγορά χρυσού £ ενός εκατομμυρίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 22.10.1931, 15.

94 "Ανακοινώσεις κ. Διοικητού περί καλυμμάτων κ.λπ.", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 29.10.1931, 20.

95 "Υπόμνημα προς τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως επί της εξελίξεως του καλύμματος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 4.12.1931, 64-86.

με τη μεταβίβαση του εκδοτικού προνομίου, καθώς και το τμήμα του τριμερούς δανείου (3.000.000 λίρες) που χρησιμοποιήθηκε άμεσα για την απόσβεση χρεών του Δημοσίου. Σ' αυτήν τη μορφή το κάλυμμα ανερχόταν στο ύψος των 55.037.000 δολ. στις 31.12.1928, στις 15.9.1931, λίγο πριν από την υποτίμηση της λίρας, ήταν 31.330.000 δολ. και στις 15.11.1931 ανερχόταν στο ποσό των 24.592.000 δολ. (χωρίς να περιλαμβάνονται 5.500.000 δολ. που είχαν παραχωρηθεί από την Εθνική Τράπεζα). Επομένως, οι απώλειες του καλύμματος ήταν 20.130.000 δολ. σε διάστημα 40 μηνών (από 14.5.1928 έως 15.9.1931), ενώ ανήλθαν σε 6.738.000 δολ. σε διάστημα μόλις δύο μηνών (από 15.9.1931 έως 15.11.1931).[96] Οι απώλειες αυτές των τελευταίων μηνών οφείλονταν, κατά τον Διοικητή, τόσο στις εκροές συναλλάγματος μετά την υποτίμηση της λίρας όσο και στην "…αυτόματον υποτίμησιν των εις λίρας στοιχείων του καλύμματος οφειλομένων εις την πτώσιν της αγγλικής λίρας".

Αναλύοντας κατά έτος όλο το διάστημα από 14.5.1928 έως 23.11.1931, ο Τσουδερός διαπίστωνε ότι η εξαγωγή κεφαλαίων είχε πάρει μεγάλες διαστάσεις κατά τα έτη πριν από την υποτίμηση της λίρας, παρά τη διαφορά των εγχώριων επιτοκίων από αυτά του εξωτερικού, και αυτό συνέβαινε τόσο λόγω της φορολογικής απαλλαγής του εισοδήματος από επενδύσεις σε ομολογίες του Ελληνικού Δημοσίου σε χρυσό όσο και λόγω της δυσπιστίας για τη σταθερότητα της ελληνικής οικονομίας. Το ποσό αυτής της κατηγορίας εκροής κεφαλαίων στο εξωτερικό υπολογιζόταν, μόνο για τα έτη 1929 και 1930, σε τουλάχιστον 22.000.000 δολάρια. Από την άλλη πλευρά, το συνάλλαγμα που διατέθηκε σε όλη αυτή την περίοδο για τις ανάγκες του Δημοσίου (εξυπηρέτηση δανείων σε συνάλλαγμα, προμήθειες Δημοσίου, κ.λπ.) ήταν 140.298.233 δολ., ενώ το εισαχθέν συνάλλαγμα, προερχόμενο από πηγές του Δημοσίου, την Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων κ.λπ., ήταν μόλις 75.117.353 δολάρια. Παρέμενε έλλειμμα 65.180.880 δολ., το οποίο καλυπτόταν από το πλεόνασμα των συναλλαγών με την αγορά, από τόκους της Τράπεζας και διαθέσιμα στο εξωτερικό, καθώς και από τη μείωση του καλύμματος. Δύο συμπεράσματα προκύπτουν από τα παραπάνω: (α) Ο εξωτερικός δανεισμός ήταν σε μεγάλο βαθμό δανεισμός από κεφάλαια του εσωτερικού που εξήχθησαν μόνο και μόνο για να μετατραπούν σε ξένο συνάλλαγμα χρυσής βάσης και να επανέλθουν στη χώρα ως δανειακά προς το ελληνικό κράτος. Υπ' αυτήν την έννοια πολλοί Έλληνες κάτοχοι κεφαλαίων δάνειζαν το κράτος σε μια μορφή που τους φαινόταν και προσοδοφόρα (λόγω φοροαπαλλαγών) και πιο ασφαλής (λόγω αποπληρωμής σε συνάλλαγμα χρυσής βάσης). Ωστόσο, αυτές οι εκροές κεφαλαίων στοίχιζαν στο απόθεμα της κεντρικής τράπεζας λόγω του δεύτερου συμπεράσματος, δηλ. ότι (β) ήταν μεγάλο το βάρος της εξυπηρέτησης του δημόσιου χρέους σε συνάλλαγμα.

96 Βούρος (1938) και Πύρσος (1940).

Προχωρώντας στην εξέλιξη της κυκλοφορίας και των λοιπών υποχρεώσεων της Τράπεζας, ο Διοικητής κατέληγε ότι η μείωση του καλύμματος ήταν συνεχής και από 53,7% στις 14.5.1928 έπεσε στο 45,36% στις 15.11.1931. Αν δεν συνυπολογίζονταν στο κάλυμμα ποσά που είχαν πρόσκαιρα παραχωρηθεί από την ΕΤΕ ή αν συνυπολογίζονταν στις υποχρεώσεις οι καταθέσεις προθεσμίας, τότε το ποσοστό του καλύμματος υποχωρούσε στο 37,07% στην καλύτερη περίπτωση και στο 32,17% στη χειρότερη, δηλ. κάτω από το νόμιμο όριο του 40%.

Η πιστωτική πολιτική του ιδρύματος περιοριζόταν, σύμφωνα με τον Διοικητή, από την ακινητοποίηση του μισού ενεργητικού του σε δάνεια του Δημοσίου, η απόσβεση των οποίων γινόταν με πολύ αργό ρυθμό. Το μόνο ρευστό στοιχείο του ενεργητικού της ΤτΕ ήταν ο χρυσός και το συνάλλαγμα που αποτελούσαν το κάλυμμα. Έτσι, για να μην προκαλέσει πληθωρισμό με τις κινήσεις της, η Τράπεζα της Ελλάδος περιοριζόταν σε μια παθητική παρακολούθηση του καλύμματος, όσον αφορούσε την κυκλοφορία. Επομένως, η κριτική τραπεζιτικών και εμποροβιομηχανικών "κύκλων" ήταν παράλογη. Οι κύκλοι αυτοί "εθισθέντες εις τον πληθωρισμόν και την ανάπτυξιν … της πίστεως … υπέρ τα όρια της παραγωγικής δυναμικότητος της χώρας διεκήρυττον την ύπαρξιν αποπνικτικής στενότητος κυκλοφοριακών μέσων και επιχείρησαν πολλάκις να παρασύρωσιν την Τράπεζαν εις πολιτικήν πληθωρισμού …". Ο Τσουδερός μάλιστα ασκούσε κριτική στις εμπορικές τράπεζες, των οποίων η πιστωτική πολιτική από το 1928 έως το 1931 ήταν επεκτατική, με αποτέλεσμα να παραμεληθεί η ρευστότητα των τοποθετήσεών τους από τη μία πλευρά και να ενισχυθεί η αγοραστική δύναμη στην οικονομία πέραν των παραγωγικών δυνατοτήτων της, με αποτέλεσμα την αύξηση της παθητικότητας του ισοζυγίου πληρωμών από την άλλη. Η ακινητοποίηση των κεφαλαίων των τραπεζών σ' αυτές τις τοποθετήσεις είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της δυνατότητάς τους να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες, όταν η λίρα εγκατέλειψε το χρυσό και η αποδοτικότητα αυτών των κεφαλαίων μειώθηκε.

Η κατάσταση μετά το Σεπτέμβριο του 1931 ήταν κατά τον Διοικητή ανησυχητική, επειδή η χώρα είχε ανάγκη εισροών συναλλάγματος και χειροτέρευαν οι προοπτικές συνέχισής τους. Επιβαλλόταν η ένταση των προσπαθειών για εξοικονόμηση συναλλάγματος. Στο πλαίσιο αυτό, οι εκτιμήσεις της Τράπεζας για την εξέλιξη του εμπορικού ισοζυγίου ήταν ότι το έλλειμμα του ισοζυγίου θα διατηρούνταν και η κίνηση κεφαλαίων μάλλον δεν θα ήταν ευνοϊκή, παρά την αναμενόμενη μείωση των εισαγωγών λόγω της μείωσης του εισοδήματος, της αύξησης του κόστους του χρήματος και των συναλλαγματικών ελέγχων, επειδή οι ελληνικές εξαγωγές θα μειώνονταν και αυτές λόγω της διεθνούς κρίσης και της υποτίμησης της λίρας. Για τους λόγους αυτούς, έπρεπε η ΤτΕ, το Δημόσιο αλλά και οι ιδιώτες να κατανοήσουν την κρισιμότητα των περιστάσεων και να μεταφέρουν συναλλαγματικούς τους πό-

ρους από το εξωτερικό στη χώρα. Επί της ουσίας, η πρόταση της Τράπεζας της Ελλάδος αποσκοπούσε στη συγκέντρωση των συναλλαγματικών διαθεσίμων των εμπορικών τραπεζών για την αντιμετώπιση της διεθνούς κρίσης. Ένα μήνα αργότερα έγιναν νέες ανακοινώσεις επί του καλύμματος.[97] Το κάλυμμα των τραπεζογραμματίων σε κυκλοφορία και των άλλων υποχρεώσεων όψεως έπεσε κάτω από το νόμιμο όριο του 40% στις 12.1.1932. Έτσι, αποφασίστηκε η άνοδος του προεξοφλητικού επιτοκίου από 11% σε 12%, με αντίστοιχη αύξηση του επιτοκίου επ' ενεχύρω χρεογράφων από 12% σε 13% και των προεξοφλήσεων γεωργικών τίτλων από 10% σε 11%. Επιπλέον, ενημερώθηκε η κυβέρνηση ότι η πτώση του καλύμματος κάτω του ορίου οφειλόταν στις αυξημένες προκαταβολές της Τράπεζας σε συνάλλαγμα στο Δημόσιο για τις ανάγκες του. Ο Διοικητής ζητούσε επιπλέον από την κυβέρνηση την αναστολή επί ένα μήνα της ισχύος του άρθρου 61 του Καταστατικού της Τράπεζας, αλλά και τη μη πληρωμή φόρου από την Τράπεζα προς το κράτος, όπως προβλεπόταν σε τέτοιες περιπτώσεις, δεδομένης της κατάστασης των οικονομικών της Τράπεζας και της ακινητοποίησης του ενεργητικού της από το χρέος του Δημοσίου. Στην πορεία του χρόνου, το προεξοφλητικό επιτόκιο μειώθηκε εκ νέου στο 11% στις 20.2.1932,[98] στο 10% στις 8.8.1932,[99] στο 9% στις 17.12.1932,[100] στο 7,5% στις 29.5.1933,[101] στο 7% στις 13.10.1933[102] και στο 6% στις 4.1.1937.[103]

Τελικά, η κυβέρνηση αποδέχθηκε την απαλλαγή της Τράπεζας από την πληρωμή φόρου λόγω της πτώσης του καλύμματος κάτω από το όριο του 40% μέχρι το τέλος Αυγούστου του ίδιου έτους, για το ποσό κατά το οποίο ο φόρος αυτός θα υπερέβαινε τον τόκο που θα όφειλε το Δημόσιο στην Τράπεζα για τις προκαταβολές που του είχαν δοθεί από αυτήν.[104] Πράγματι, στο σκεπτικό της υπουργικής απόφασης που δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 19.3.1932 αναφέρεται ότι η κυβέρνηση κατανοούσε τη ζημία που υπέστη η Τράπεζα από την υποτίμηση της λίρας και ότι η πτώση του καλύμματος κάτω από το 40% δεν οφειλόταν σε υπερβολική αύξηση των πιστώσεων της Τράπεζας, κάτι το οποίο θα δι-

97 "Αναλογία καλυμμάτων. Αύξησις προεξοφλητικού τόκου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 12.1.1932, 110-114.

98 "Μείωσις προεξοφλητικού τόκου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 20.2.1932, 143.

99 "Μείωσις προεξοφλητικού τόκου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 8.8.1932, 220.

100 "Μείωσις προεξοφλητικού τόκου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 17.12.1932, 263.

101 "Μείωσις Προεξοφλητικού Επιτοκίου και Επιτοκίου λοιπών εργασιών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 5, Συνεδρία 29.5.1933, 68.

102 "Μείωσις Προεξοφλητικού Επιτοκίου και Επιτοκίου λοιπών εργασιών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 5, Συνεδρία 13.10.1933, 115.

103 "Μείωσις Προεξοφλητικού Επιτοκίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 8, Συνεδρία 4.1.1937, 13.

104 "Απαλλαγή της Τραπέζης από του φόρου του άρθρου 63 του Καταστατικού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 23.3.1932, 153.

καιολογούσε την επιβολή του σχετικού φόρου.[105] Επιπλέον, το Γ.Σ., μετά από σχετικό τηλεγράφημα του Διοικητή από το Παρίσι, στο οποίο αναφερόταν η συγκατάθεση της Δημοσιονομικής Επιτροπής της ΚτΕ, προέβη σε τροποποίηση των άρθρων 61 και 62 του Καταστατικού. Συγκεκριμένα, για τον υπολογισμό του ορίου του 40% για το κάλυμμα δεν θα περιλαμβάνονταν πια στις υποχρεώσεις όψεως τα αργυρά κέρματα που κατείχε η Τράπεζα, έως το ποσό των 150 εκατ. δρχ., ενώ στο κάλυμμα θα περιλαμβάνονταν —εκτός από το χρυσό και το συνάλλαγμα εις χρυσό— και ομολογίες σε χρυσό του Ελληνικού Δημοσίου, μέχρι του ποσού των 650 εκατ. δραχμών.[106]

Με στεγνό και λιτό ύφος αναφέρεται στα Πρακτικά η ουσιαστική εγκατάλειψη του κανόνα συναλλάγματος-χρυσού από τη δραχμή με τον Ν. 5422 "περί αναστολής της υποχρεώσεως της Τραπέζης της Ελλάδος προς εξαργύρωσιν των τραπεζικών γραμματίων αυτής και περί ρυθμίσεως της αγοράς και πωλήσεως συναλλάγματος".[107] Ουσιαστικά η σχετική καταχώρηση στα Πρακτικά αναφέρει μόνο την ανακοίνωση του σχετικού νόμου και τα ονόματα των τραπεζών που θα αναλάμβαναν την αγορά και πώληση χρυσού και συναλλάγματος. Δεν αναφέρεται κανένα σχόλιο του Διοικητή προς το Γενικό Συμβούλιο.

Η υποτίμηση της δραχμής γέννησε ένα ακόμη ζήτημα, που αφορούσε τη διάθεση της υπεραξίας του καλύμματος.[108] Το όλο πρόβλημα αφορούσε την υπεραξία που προέκυπτε μεταξύ της τιμής κτήσης του καλύμματος με την παλαιά ισοτιμία της δραχμής και της τιμής πώλησής του με τη νέα ισοτιμία. Το Δημόσιο διεκδικούσε αυτή τη συναλλαγματική διαφορά, καθώς, βάσει του Ν. 5422, το ελεύθερο κάλυμμα της κυκλοφορίας που κατείχε η Τράπεζα "…θα κινήται εφεξής διά λογαριασμόν του Δημοσίου…", όπως φαίνεται από την επιστολή του Υπουργού Οικονομικών Κ. Βαρβαρέσου προς τον Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος (28.4.1932). Γι' αυτό το σκοπό, ο υπουργός ζητούσε και λεπτομερή καταγραφή από την Τράπεζα των στοιχείων του καλύμματος που της είχαν απομείνει. Σύμφωνα με την απάντηση του Διοικητή, το κάλυμμα σε συνάλλαγμα και χρυσό που διέθετε η Τράπεζα της Ελλάδος στις 26.4.1932 ήταν μόλις 2.349.290,46 δολάρια. Σ' αυτό δεν περιλαμβανόταν το συνάλλαγμα που είχαν στη διάθεσή τους οι εμπορικές τράπεζες και έπρεπε να το παραδώσουν στην κεντρική τράπεζα. Ο Διοικητής δεχόταν η συναλλαγματική διαφορά να ανήκει στο Δημόσιο, αλλά θεωρούσε ότι αυτή θα έπρεπε να διατίθεται για τη μεί-

105 "Απαλλαγή της Τραπέζης από του φόρου του άρθρου 63 του Καταστατικού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 28.3.1932, 157-158.

106 "Τροποποίησις του Καταστατικού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 23.3.1932, 153-154.

107 "Ανακοίνωσις Νόμου 5422", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 27.4.1932, 169-170.

108 "Διάθεσις υπεραξίας καλυμμάτων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 19.5.1932, 180-185.

ωση του χρέους του Δημοσίου προς την Τράπεζα και ότι θα έπρεπε να υπολογίζεται με βάση την ισοτιμία της δραχμής πριν από την υποτίμηση της λίρας. Όπως προκύπτει όμως από την επιστολή του υπουργού της 23.5.1932,[109] η κυβέρνηση δεν δεχόταν το ανωτέρω αίτημα της Τράπεζας και θεωρούσε ότι ως τιμή κτήσης έπρεπε να θεωρείται η ισοτιμία πριν από την ισχύ του Ν. 5422 και όχι πριν από την υποτίμηση της λίρας, καθώς οι ζημίες που υπέστη η Τράπεζα από αυτήν αφορούσαν αποκλειστικά την ίδια την Τράπεζα και δεν σχετίζονταν με την αναγκαστική κυκλοφορία που επιβλήθηκε μετά την έκδοση του Ν. 5422. Η κυβέρνηση δεν δεχόταν ούτε να χρησιμοποιηθεί η υπεραξία για την απόσβεση του χρέους του Δημοσίου, αλλά μόνο για την προμήθεια σιτηρών, με απόφαση του υπουργικού συμβουλίου.

Παράλληλα, όπως φαίνεται από τα Πρακτικά της 19.5.1932, η Τράπεζα ξεκίνησε μια προσπάθεια αναπλήρωσης των αποθεμάτων της σε χρυσό με τη σύσταση ειδικής υπηρεσίας για την αγορά χρυσών αντικειμένων με σκοπό την ανάτηξή τους και την αναγωγή τους σε καθαρό χρυσό.[110] Στη συναλλαγματική πολιτική επανήλθε ο Διοικητής με επιστολή του προς τον Πρωθυπουργό Π. Τσαλδάρη στις 17.12.1932.[111] Σ' αυτήν προσπαθούσε να πείσει τον πρωθυπουργό ότι οι αγοραπωλησίες συναλλάγματος στην ανοικτή αγορά δικαιολογούνταν λόγω της εξυπηρέτησης υπέρτερου σκοπού. Όπως αναφέρει ο Διοικητής, η Τράπεζα "…ηναγκάσθη να παρεκκλίνη…" του νόμου και, σε μια προσπάθεια να αυξήσει τα αποθεματά της, κατέφυγε στην ελεύθερη αγορά συναλλάγματος, χρησιμοποιώντας μεσάζοντες και προσφέροντας τιμή ελαφρώς ανώτερη από την αναφερόμενη στο επίσημο δελτίο. Το αποτέλεσμα της ανορθόδοξης αυτής τακτικής, όπως ανέφερε ο Διοικητής, ήταν η Τράπεζα να συγκεντρώσει σημαντικά αποθέματα συναλλάγματος, αν και κινδύνευσε να πέσει θύμα εκμετάλλευσης των μεσαζόντων κερδοσκόπων και των φημών που διαδίδονταν σχετικά με αυτήν την τακτική της Τράπεζας, η οποία τελικά μείωσε την προσφορά συναλλάγματος στην ελεύθερη αγορά. Γεγονός παρέμενε ότι οι κρατικοί έλεγχοι στην κίνηση συναλλάγματος θεωρούνταν αναγκαίοι με σκοπό τον περιορισμό της ζήτησης συναλλάγματος στις προδιαγραφόμενες από το νόμο χρήσεις με αυστηρή δίωξη της κερδοσκοπίας. Η Τράπεζα πρότεινε να ενταθούν οι έλεγχοι του συναλλάγματος μέσω του τραπεζικού συστήματος, θεωρώντας ότι αυτός ήταν ο προσφορότερος διαθέσιμος μηχανισμός για να υλοποιηθεί η εν λόγω πολιτική.

Στις 27.9.1936, το Γ.Σ., σε συμφωνία με την κυβέρνηση, αποφάσισε την εκ νέου σύνδεση της δραχμής με την αγγλική λίρα, θεσπίζοντας ανώτατο και κατώτατο όριο αγοράς της τις 550 δρχ. και 540 δρχ. αντίστοιχα, με ανάλογη προσαρμογή της τι-

109 "Διάθεσις υπεραξίας καλυμμάτων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 17.6.1932, 199-201.

110 "Σύστασις υπηρεσίας αγοράς χρυσού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 19.5.1932, 185-186.

111 "Συναλλαγματική πολιτική", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 17.12.1932, 274-282.

μής πώλησης, ενώ οι ισοτιμίες προς τα υπόλοιπα νομίσματα θα καθορίζονταν από τη σχέση της λίρας προς αυτά.[112]

Κατά τη συζήτηση για τον ισολογισμό του 1936, ο Διοικητής παρενέβη στο ζήτημα σχετικά με τα πιο αυστηρά μέτρα συναλλαγματικού ελέγχου που επέβαλε το καθεστώς της 4ης Αυγούστου.[113] Λόγω αυτών των μέτρων, που είχαν ως σκοπό την πάταξη της δράσης των κερδοσκόπων, το συναλλαγματικό έλλειμμα μειώθηκε μετά τον Αύγουστο του 1936, ενώ η διεύρυνση του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου επέτασσε μάλλον τη διατήρηση των συναλλαγματικών περιορισμών και ελέγχων.

Στη συζήτηση για τον ισολογισμό του 1937 ο Διοικητής έκανε νέες δηλώσεις για τη συναλλαγματική κατάσταση.[114] Σύμφωνα μ' αυτές, το διευρυνόμενο έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών της χώρας είχε οδηγήσει σε σημαντική μείωση του καλύμματος σε χρυσό κατά τα έτη 1935 και 1936. Ωστόσο, όπως παρατηρούσε, το ισοζύγιο εξελίχθηκε ικανοποιητικότερα και το κάλυμμα παρουσίασε αύξηση μέσα στο 1937. Αυτή η εξέλιξη θεωρούνταν ακόμη πιο σημαντική, διότι δεν οφειλόταν σε περιορισμό των δαπανών για εισαγωγές —οι οποίες αυξήθηκαν λόγω της αύξησης των τιμών των εισαγομένων— αλλά μάλλον σε αύξηση της εισροής συναλλάγματος στη χώρα. Η αγορά μεταναστευτικού και ναυτιλιακού συναλλάγματος από την Τράπεζα, που ανερχόταν σε μόλις 5.270.000 χρυσά φράγκα τους πρώτους δέκα μήνες του 1936, απέφερε στο αντίστοιχο διάστημα του 1937 44.385.393 χρυσά φράγκα, ένδειξη της αποτελεσματικότητας των συναλλαγματικών ελέγχων. Ένα χρόνο αργότερα διαπιστωνόταν ότι το απόθεμα της Τράπεζας σε χρυσό και ελεύθερο συνάλλαγμα είχε αυξηθεί κατά άλλα 2.374.903 χρυσά φράγκα.[115]

Η συναλλαγματική κατάσταση διαταράχθηκε τον επόμενο χρόνο και συνέπεσε με το ξέσπασμα του πολέμου στην Ευρώπη.[116] Έτσι, ενώ η χώρα κατόρθωσε να διατηρήσει πλεονασματική τη συνολική κίνηση ελεύθερου συναλλάγματος (εξαιρουμένων των συμφωνιών clearing) με περίσσευμα 218.000 λιρών Αγγλίας, τόσο οι αγορές όσο και οι πωλήσεις συναλλάγματος μειώθηκαν σε σχέση με το 1938. Η έναρξη του πολέμου επηρέασε σαφώς το ισοζύγιο πληρωμών της ελληνικής οικονομίας, τουλάχιστον σε επίπεδο μεγεθών και σύνθεσης των αντίστοιχων κονδυλίων.

Αλλαγή στη συναλλαγματική πολιτική της χώρας σχετικά με την προσαρμογή της στη λίρα Αγγλίας αποφασίστηκε στο Γ.Σ. της 13.6.1940,[117] λόγω της από

112 "Προσαρμογή της Δραχμής προς την Αγγλικήν Λίραν", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 7, Συνεδρία 27.9.1936, 243.

113 "Ισολογισμός 1936", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 8, Συνεδρία 9.1.1937, 14-24.

114 "Ισολογισμός 1937", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 8, Συνεδρία 14.1.1938, 262-280.

115 "Ισολογισμός 1938", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 9, Συνεδρία 11.1.1939, 176-192.

116 "Ισολογισμός 1939", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 24.2.1940, 37-45.

117 "Προσαρμογή της Δραχμής προς το Δολλάριον", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 13.6.1940, 72-73.

9.6.1940 απόφασης της βρετανικής κυβέρνησης, που κατέστησε τη λίρα μη μετατρέψιμο νόμισμα. Έτσι, τα διαθέσιμα που είχε η Τράπεζα σε λίρες μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν μόνο για πληρωμές στη Βρετανία και στη Ζώνη της Στερλίνας και επομένως οι συναλλαγές στο νόμισμα αυτό είχαν πλέον τα ίδια χαρακτηριστικά με εκείνες των νομισμάτων clearing. Δεδομένου λοιπόν ότι μόνο το δολάριο ήταν πράγματι ελεύθερα διαπραγματεύσιμο νόμισμα την εποχή εκείνη, κρίθηκε σκόπιμη η σύνδεση της δραχμής με το δολάριο, με ισοτιμία 150 δρχ. ανά δολάριο. Τα υπόλοιπα νομίσματα, και η αγγλική λίρα, θα διατηρούσαν τη σταθερή ισοτιμία τους με τη δραχμή, αλλά θα λειτουργούσαν ως νομίσματα clearing και μόνο. Συνέπεια αυτής της εξέλιξης ήταν η συμφωνία μεταξύ Τράπεζας της Ελλάδος και Τράπεζας της Αγγλίας.[118] Ουσιαστικά συμφωνήθηκε ότι τα διαθέσιμα της Τράπεζας της Ελλάδος σε λίρες στην Τράπεζα της Αγγλίας και όσα θα αποκτώνταν στο επόμενο διάστημα από τις συναλλαγές με τη Ζώνη της Στερλίνας θα συγκεντρώνονταν σε "Ειδικό Λογαριασμό" και θα χρησιμοποιούνταν για πληρωμές εντός αυτής της περιοχής. Παρόμοιους λογαριασμούς μπορούσαν να ανοίξουν και οι υπόλοιπες ελληνικές τράπεζες και ιδρύματα για τις συναλλαγές τους εντός της περιοχής της στερλίνας. Αντίστοιχα και οι πληρωμές των χωρών της Ζώνης της Στερλίνας προς την Ελλάδα —συμπεριλαμβανομένων των ναυτιλιακών προσόδων— θα γίνονταν μόνο στον εν λόγω "Ειδικό Λογαριασμό", ενώ τα κονδύλια που περιλαμβάνονταν σ' αυτόν δεν μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για πληρωμές εκτός της Ζώνης της Στερλίνας. Από την άλλη πλευρά, συμφωνήθηκε ότι η αξία σε χρυσό των διαθεσίμων στον "Ειδικό Λογαριασμό" θα έμενε αμετάβλητη, ακόμη και αν στο μέλλον η ισοτιμία λίρας-χρυσού μεταβαλλόταν, πράγμα που σήμαινε την αύξηση των διαθεσίμων σε λίρες κατά το ίδιο ποσοστό κατά το οποίο θα υποτιμώνταν η λίρα. Ωστόσο, τέτοια ρύθμιση προστασίας δεν θα κάλυπτε όσους λογαριασμούς Ελλήνων υπηκόων στη Βρετανία δεν μετατρέπονταν στο ανωτέρω καθεστώς των "Ειδικών Λογαριασμών".

Η είσοδος της χώρας στον πόλεμο δεν φαίνεται να επηρέασε αρνητικά τα συναλλαγματικά της διαθέσιμα. Πράγματι, από τη συζήτηση για τον ισολογισμό του 1940[119] προέκυπτε ότι, παρά την αύξηση των αναγκών της χώρας για εισαγωγές και την άνοδο των τιμών λόγω της αύξησης των ναύλων και των ασφαλίστρων, τα αποθέματα σε συνάλλαγμα είχαν αυξηθεί, ακόμη κι αν δεν συνυπολογίζονταν οι βρετανικές πολεμικές πιστώσεις.

Ουσιαστικά, το κεφάλαιο της συναλλαγματικής πολιτικής της Τράπεζας, που άνοιξε με την έναρξη της λειτουργίας της το 1928, έκλεισε τον Απρίλιο του 1941, με

118 "Έγκρισις συμφωνίας μεταξύ Τραπέζης Ελλάδος και Τραπέζης Αγγλίας. Δοσοληψίαι μετά της Αγγλίας και των χωρών περιοχής στερλίνας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 2.10.1940, 90-91.

119 "Ισολογισμός 1940", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 6.2.1941, 131-144.

τη μέριμνα της Τράπεζας για τη διαφύλαξη και τη μεταφορά του αποθέματος χρυσού στο εξωτερικό, μακριά από τις κατοχικές δυνάμεις. Όπως αναφέρεται στην Έκθεση του Διοικητή Γ. Μαντζαβίνου "επί των ισολογισμών των ετών 1941, 1944, 1945 και 1946",[120] το απόθεμα σε χρυσό (610.796,431 ουγγιές) μεταφέρθηκε στην αρχή στο Ηράκλειο της Κρήτης. Έπειτα, με το αγγλικό καταδρομικό "Διδώ" ταξίδεψε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου και από εκεί, με αγγλικό εμπορικό, στο Ντέρμπαν της Ν. Αφρικής, ενώ κατέληξε σιδηροδρομικά στην Πραιτόρια. Άλλωστε, η ίδια η Διοίκηση της Τράπεζας πραγματοποίησε παρόμοιο ταξίδι, ακολουθώντας τα αποθέματα χρυσού από την Αλεξάνδρεια και το Κάιρο της Αιγύπτου στη Ν. Αφρική και παραμένοντας για δύο μήνες στο Γιοχάνεσμπουργκ και έπειτα στο Κέιπ Τάουν. Τελικά η Διοίκηση μεταφέρθηκε στο Λονδίνο, όπου και εγκατέστησε το κεντρικό της κατάστημα στις 22.9.1941.

Η πολιτική της Τράπεζας που απεικονίζει καλύτερα τις τρεις περιόδους που αναφέρθηκαν στην εισαγωγή αυτού του κεφαλαίου ήταν η συναλλαγματική πολιτική της. Και φυσικά η ιστορία της συναλλαγματικής πολιτικής είναι η ιστορία της εξέλιξης του καλύμματος. Η ραγδαία μείωση του τελευταίου διαχωρίζει την περίοδο σε αυτήν έως την υποτίμηση της λίρας και σε εκείνην κατόπιν. Ουσιαστικά, η πτώση του καλύμματος κάτω από το νόμιμο όριο του 40% ήδη από τον Ιανουάριο του 1932 προανήγγειλε την επικείμενη εγκατάλειψη του κανόνα συναλλάγματος-χρυσού από τη δραχμή και την υποτίμησή της. Ωστόσο, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι οι νέες συνθήκες δεν κλόνισαν την προσήλωση της Τράπεζας σε μια ισορροπημένη συναλλαγματική πολιτική, με διεθνή προσανατολισμό, όπως φανερώνουν η προσπάθεια για αποκατάσταση των αποθεμάτων χρυσού που είχε απολέσει, σε συνδυασμό με τη χρήση των συναλλαγματικών ελέγχων για τη διατήρηση επαρκών συναλλαγματικών διαθεσίμων, αλλά και η εκ νέου σύνδεση με τη λίρα το 1936 και για όσο αυτή παρέμενε ελεύθερα διαπραγματεύσιμο νόμισμα, δηλ. έως το 1940. Παράλληλα, ο μέσος όρος μεταβολής των τιμών παρουσίασε διακύμανση, όπου οι τιμές υποχωρούσαν την τριετία 1930-33 και παρέμεναν σε σχετικώς χαμηλά επίπεδα σε σύγκριση με τη δεκαετία του 1920. Θα μπορούσε λοιπόν κάποιος να συμπεράνει ότι η πολιτική της ΤτΕ άσκησε ευνοϊκή επίδραση στο επίπεδο των τιμών, λαμβανομένων υπόψη των ιδιαιτεροτήτων της οικονομίας την περίοδο εκείνη.

1.5 Οι διεθνείς σχέσεις της Τράπεζας της Ελλάδος: Κοινωνία των Εθνών και Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών

Η Τράπεζα της Ελλάδος από την ίδρυσή της μέχρι και την έναρξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου ήταν στενά συνδεδεμένη με τη Δημοσιονομική Επιτροπή της

120 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί των ισολογισμών των ετών 1941, 1944, 1945 και 1946*, 11-13.

Κοινωνίας των Εθνών (ΔΕΚΕ) μέσω της παρουσίας και συμμετοχής στη λειτουργία της έως το 1937 του ξένου συμβούλου Horace G. F. Finlayson. Η εν λόγω "Συμφωνία μεταξύ του Διοικητού της Τραπέζης της Ελλάδος Αλ. Διομήδη και του συμβούλου της Τραπέζης Finlayson" υπογράφηκε στις 14.5.1928 και κατατέθηκε για έγκριση στο Γ.Σ. της 26.5.1928 μαζί με τη συνοδευτική αλληλογραφία μεταξύ των δύο ανδρών.[121] Σύμφωνα με τα παραπάνω κείμενα, ο Finlayson αποτελούσε ουσιαστικό συνδετικό κρίκο μεταξύ της ΔΕΚΕ και της Διοίκησης της Τράπεζας της Ελλάδος. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Συμφωνία καθιέρωνε τη στενή συνεργασία του Finlayson με τον Διοικητή και τον Υποδιοικητή της Τράπεζας, καθώς και την υποχρέωση του προσωπικού να του παρέχει κάθε βοήθεια που θα κρινόταν απαραίτητη για να φέρει αυτός εις πέρας το έργο του. Επιπλέον, ο σύμβουλος αποκτούσε το δικαίωμα να συμμετέχει στις συνεδριάσεις του Γενικού Συμβουλίου στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του ως συμβούλου της Τράπεζας εκ μέρους της ΔΕΚΕ. Τέλος, ο Finlayson, βάσει των όρων της επιστολής Τσουδερού προς τη ΔΕΚΕ της 15.6.1927, ακολουθούσε τους εκπροσώπους της Τράπεζας στις επισκέψεις τους στη Γενεύη στο πλαίσιο των συναντήσεών τους με τη ΔΕΚΕ. Όπως φαίνεται, η μόνη δέσμευση που αναλάμβανε ο διορισμένος ξένος σύμβουλος μέσω σχετικής "Δήλωσής" του ήταν η άσκηση των καθηκόντων του προς το συμφέρον της Τράπεζας και η τήρηση εχεμύθειας σε σχέση με τις εργασίες της με τους πελάτες της. Ωστόσο, στο βαθμό που αυτά τα καθήκοντα δεν καθορίζονταν με σαφήνεια, παρέμενε νεφελώδες το αντικείμενο των συμβουλευτικών υπηρεσιών του Finlayson. Η αποζημίωσή του καθορίστηκε από τον προϋπολογισμό του 1928.[122] Οι αποδοχές του έφθαναν τις 613.500 δρχ. ετησίως, ενώ και οι δύο Διοικητές μαζί λάμβαναν 487.500 δραχμές. Αυτή η εικόνα ανατράπηκε μόνο εν μέρει τα επόμενα χρόνια. Το 1931 προβλεπόταν να αποζημιωθεί ο Finlayson με 937.500 δρχ., έναντι 1.579.920 δρχ. των δύο Διοικητών μαζί.[123] Ωστόσο, με απόφασή του της 4.12.1931, δηλ. μετά το ξέσπασμα της τραπεζικής κρίσης, το Γ.Σ. αρνείται στο σύμβουλο Finlayson να γίνεται η καταβολή του μισθού του σε χρυσές λίρες ή δολάρια και όχι σε λίρες Αγγλίας, όπως είχε συμφωνηθεί

121 "Έγκρισις της μετά του Συμβούλου κ. H. F. G. Finlayson Συμφωνίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 1, Συνεδρία 26.5.1928, 47-51. Αποτελεί παράδοξο ότι η δραστηριότητα και οι αντιλήψεις του Finlayson δεν έχουν ακόμη αποτελέσει αντικείμενο ξεχωριστής μονογραφίας. Γεννήθηκε στο Αμπερντήν το 1885 και πέθανε το 1969. Διατέλεσε καθηγητής πολιτικής και δημόσιας διοίκησης στο Κινεζικό Κυβερνητικό Πανεπιστήμιο το 1910, ενώ, μετά την απασχόλησή του στην Ελλάδα, εργάστηκε στο Intelligence Branch του Υπουργείου Πολέμου της Μ. Βρετανίας από το 1939 μέχρι το 1945.

122 "Προϋπολογισμός εξόδων Διαχειρίσεως έτους 1928", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 1, Συνεδρία 12.11.1928, 273-276.

123 "Προϋπολογισμός εξόδων Διαχειρίσεως έτους 1929", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 2, Συνεδρία 24.4.1929, 94-98, και "Προϋπολογισμός εξόδων Διαχειρίσεως έτους 1931", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 3, Συνεδρία 6.3.1931, 230-233.

πριν από την υποτίμηση της λίρας, επικαλούμενο τις ζημίες της Τράπεζας από αυτήν και παρόλο που αναγνώριζε την επωφελή συνεργασία της Τράπεζας με το σύμβουλο.[124] Με την ευκαιρία πρέπει να λεχθεί ότι η Τράπεζα έκανε προσπάθειες περικοπής των εξόδων της, συμπεριλαμβανομένων των εξόδων παραστάσεως των Διευθυντών και Υποδιευθυντών υποκαταστημάτων, ενώ προέβλεπε και χρηματική αμοιβή για όποιον υπάλληλο υπέβαλλε εφαρμόσιμη πρόταση σχετικά με την απλούστευση και οικονομικότερη διεξαγωγή των εργασιών της Τράπεζας.[125] Το 1932 προβλεπόταν ο μισθός του ξένου συμβούλου να είναι μικρότερος από ό,τι τον προηγούμενο χρόνο, δηλ. 750.000 δρχ., ενώ οι μισθοί των δύο Διοικητών παρέμειναν σταθεροί στο ύψος των 1.579.920 δρχ. αθροιστικά.[126]

Το ότι η διατήρηση του ξένου συμβούλου καθιέρωνε και τη μονιμότερη επαφή της Τράπεζας με το διεθνή παράγοντα φαίνεται και από την πρόταση της Τράπεζας της Ελλάδος προς την ΔΕΚΕ για παράταση της θητείας του Finlayson για μία διετία, μετά τη λήξη της το Μάιο του 1931.[127] Η θητεία του ξένου συμβούλου ανανεώθηκε ακόμη στις 8.3.1933 για ένα έτος, μέχρι τις 14.5.1934,[128] με την πρόβλεψη ότι, αν του προσφερόταν αλλού θέση πιο συμφέρουσα για εκείνον, θα μπορούσε να τερματίσει μονομερώς τη συμβατική του σχέση με την Τράπεζα πριν από τη λήξη της νέας θητείας του.[129] Νέες ετήσιες παρατάσεις μέχρι τις 14.5.1935, 14.5.1936 και 14.5.1937 δόθηκαν στη θητεία του Finlayson με αποφάσεις του Γ.Σ. της 17.4.1934,[130] 29.3.1935[131] και 18.5.1936,[132] αντίστοιχα. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι αποδοχές του συμβούλου παρέμεναν για τα τελευταία αυτά χρόνια των ετήσιων παρατάσεων σταθερές στις 2.500 λίρες, πλέον 6.000 δρχ. μηνιαίως για έξοδα κίνησης. Ωστόσο, είναι ενδιαφέρον ότι στις 12.8.1936 ο Διοικητής αναγκάστηκε για κάποιο λόγο να αναφερθεί ξανά στο ζήτημα της παράτασης της θητείας του Finlayson, τονίζοντας ότι

124 "Τεχνικός Σύμβουλος κ. H.C.F. Finlayson", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 4.12.1931, 60-61.

125 "Επιτροπή Οικονομιών. Αποφάσεις επί προτάσεων αυτής", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 4.12.1931, 61-62.

126 "Προϋπολογισμός Εξόδων Διαχειρίσεως 1932", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 29.1.1932, 120-123.

127 "Παράτασις Θητείας Τεχνικού Συμβούλου κ. Finlayson επί μίαν διετίαν", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 3, Συνεδρία 22.1.1931, 219-221.

128 "Παράτασις Θητείας του Τεχνικού Συμβούλου της Τραπέζης κ. Finlayson", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 5, Συνεδρία 8.3.1933, 33.

129 "Παράτασις Θητείας του Τεχνικού Συμβούλου της Τραπέζης κ. Finlayson", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 5, Συνεδρία 30.3.1933, 46-47.

130 "Παράτασις θητείας του Τεχνικού Συμβούλου της Τραπέζης κ. Finlayson", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 5, Συνεδρία 17.4.1934, 223.

131 "Παράτασις θητείας του Τεχνικού Συμβούλου της Τραπέζης κ. Finlayson", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 6, Συνεδρία 29.3.1935, 154.

132 "Παράτασις θητείας του Τεχνικού Συμβούλου της Τραπέζης κ. Finlayson", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 7, Συνεδρία 18.5.1936, 138.

αυτή ήταν "…γνώμη και επιθυμία της Κυβερνήσεως, διατυπωθείσα προφορικώς…", ενώ υπήρξε και έγγραφο, με ημερομηνία 25.6.1936, του Υπουργού Οικονομικών Γ. Μαντζαβίνου, με το οποίο δόθηκε η συγκατάθεση της κυβέρνησης για την παράταση της θητείας του συμβούλου.[133]

Όπως συνάγεται,[134] το νέο πολιτικό καθεστώς έδειξε πολύ σύντομα τη διάθεσή του να συσφίξει τη σχέση κράτους-τράπεζας προκειμένου να ελέγξει καλύτερα την κρατική μηχανή, προτείνοντας και επιβάλλοντας θέση Β΄ Υποδιοικητή, που κατέλαβε ο Γ. Μαντζαβίνος. Η γενικότερη αίσθηση ήταν ότι η σχέση της ΤτΕ με τη ΔΕΚΕ χαλάρωνε όσο βάθαινε η διεθνής κρίση. Το Μάιο του επόμενου έτους, 1937, η θητεία του Finlayson έλαβε οριστικό τέλος.[135]

Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι η στενή σχέση της ΔΕΚΕ με την ελληνική οικονομία είχε αρχίσει από το 1923, όταν η ΚτΕ έλαβε το αίτημα της Ελλάδος για αρωγή στην αποκατάσταση των προσφύγων. Έκτοτε, τα πρακτικά της ΔΕΚΕ πάντοτε αναφέρονταν στους πρόσφυγες στην Ελλάδα και τις προόδους ως προς την αντιμετώπιση των προβλημάτων τους (βλ. League of Nations 21.6.1923, 2.9.1925, 3.12.1925, 10.6.1926, 2.12.1926, 9.12.1926 και 2.3.1927). Στις 8.6.1927 έγινε για πρώτη φορά αναφορά στην ανάγκη ενιαίας αντιμετώπισης του προβλήματος του ελληνικού προϋπολογισμού (λόγω της δανειακής επιβάρυνσης) και του ζητήματος της νομισματικής σταθεροποίησης. Ακολούθησε η επιστολή Καφαντάρη (που αναφέρθηκε παραπάνω) και την 1.9.1927 το σχέδιο δανειοδότησης είχε ήδη καταστρωθεί μαζί με συμβάσεις μεταξύ ελληνικής κυβέρνησης και ΚτΕ και μεταξύ ελληνικής κυβέρνησης και ΕΤΕ. Επομένως, η στενή σχέση της ΤτΕ με την ΔΕΚΕ/ΚτΕ ήταν αποτέλεσμα αυτής της προϊστορίας και η διεθνής κοινότητα συνέχισε τις διαβουλεύσεις και επαφές με τη χώρα μέσω της ΤτΕ μετά το 1928.

Για παράδειγμα, συνεχίστηκε από τη ΔΕΚΕ η στενή παρακολούθηση της οικονομικής θέσης της ΤτΕ (30.5.1928, 30.8.1929, 20.1.1930, 8.5.1930, 4.9.1930, 15.1.1931(όπου σημειώθηκε ότι ήταν ικανοποιητική η λογιστική κατάσταση της ΤτΕ), 14.9.1931 (όπου η ΔΕΚΕ αποφάσισε τη συγκρότηση επιτροπής μελέτης του φαινομένου των οικονομικών υφέσεων) και 28.1.1931 (όπου επισημάνθηκε το αίτημα της ΤτΕ για επιτόπια εξέταση της οικονομικής κατάστασης της χώρας από πλευράς ΚτΕ, σελ. 6).

Στις 3.3.1932 η ΔΕΚΕ, μη μπορώντας να ικανοποιήσει το αίτημα της Ελλάδος για νέο δάνειο, δεχόταν την ετήσια αναστολή πληρωμών του δημόσιου χρέους της χώρας προς δημόσιους φορείς όπως η ΚτΕ και ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος (ΔΟΕ),

133 "Θητεία Τεχνικού Συμβούλου της Τραπέζης κ. Η. Finlayson", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 7, Συνεδρία 12.8.1936, 199.

134 "Πρότασις προς την Κυβέρνησιν διά την Τροποποίησιν του Καταστατικού. Διορισμός Β΄ Υποδιοικητού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 7, Συνεδρία 14.8.1936, 211.

135 "Λήξις θητείας Τεχνικού Συμβούλου κ. Η. Finlayson", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 8, Συνεδρία 10.5.1937, 98.

προκειμένου να διευκολυνθεί η Ελλάδα και υπό την προϋπόθεση τήρησης των λοιπών συμβατικών της υποχρεώσεων (σελ. 14-15). Όταν η ΔΕΚΕ συνήλθε και πάλι, στις 27.7.1932, υπογράμμισε το μονόπλευρο χαρακτήρα των μέτρων που είχαν ληφθεί και τις διαμαρτυρίες των ομολογιούχων διά στόματος του Βρετανού απεσταλμένου και οδηγήθηκε να χαρακτηρίσει τις ελληνικές ενέργειες ως συμβάλλουσες σε "σοβαρότατη προκατάληψη κατά της πίστης της Ελλάδος" (gravely prejudicial to Greece's credit) (σελ. 3).

Η ψύχρανση μεταξύ Ελλάδος και ΚτΕ λόγω της μη συνέχισης της δανειακής τροφοδοσίας της χώρας προκειμένου να συνεχιστεί η μετατρεψιμότητα δεν σταμάτησε το διμερή διάλογο. Στις 9.1.1933 γινόταν λόγος για "σοβαρότατες ανησυχίες" (gravest apprehensions) της ΔΕΚΕ για την κατάσταση του προϋπολογισμού (σελ. 7). Στις 24.4.1933 το Λαϊκό Κόμμα ζήτησε νέα επί τόπου μελέτη της ελληνικής οικονομίας, που ολοκληρώθηκε σύντομα και καταχωρήθηκε στα πρακτικά της ΚτΕ στις 6.6.1933. Η ογκώδης, για τα δεδομένα της ΔΕΚΕ, μελέτη (48 σελίδων) κατέγραψε εξονυχιστικά σε στατιστικούς πίνακες όλα τα μεγέθη της οικονομίας και κατέληξε να προτείνει: (α) μεγαλύτερη στήριξη της κυβέρνησης σε εγχώριους πόρους παρά σε ξένα δάνεια, (β) περιορισμό των δημόσιων δαπανών, (γ) ισοσκέλιση του προϋπολογισμού και (δ) προσεκτική ολοκλήρωση των δημόσιων έργων μόνο με φορολογικούς πόρους. Οι προτάσεις, με άλλα λόγια, επαναλάμβαναν αντιπληθωριστικές συνταγές του παρελθόντος, που ήταν δύσκολο να εφαρμοστούν στις τότε ισχύουσες συνθήκες. Στις 18.9.1933 η μέριμνα της ΔΕΚΕ στράφηκε στην επανέναρξη πληρωμής των ομολογιούχων, ενώ από τις 7.5.1934 σημειώνεται η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης στη Ελλάδα.

Οι στενές σχέσεις της Τράπεζας με την Κοινωνία των Εθνών φαίνονται και από τα ταξίδια στο εξωτερικό που καταγράφονται στα Πρακτικά. Ο Διοικητής, αρχής γενομένης από το 1929, μετέβαινε πάντοτε στην έδρα της ΚτΕ για αμοιβαία ενημέρωση.[136] Στις 5.12.1931 ο νέος Διοικητής Εμμ. Τσουδερός αναχώρησε για ένα ταξίδι στα κύρια κέντρα οικονομικών αποφάσεων της εποχής, το Λονδίνο, το Παρίσι και τη Βασιλεία (έδρα της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών), ώστε να ενημερωθεί για την ταραχώδη διεθνή οικονομική κατάσταση της περιόδου εκείνης μέσω επαφών του με άλλους Διοικητές κεντρικών τραπεζών της Ευρώπης και επιφανείς οικονομολόγους της εποχής.[137]

Από την άλλη πλευρά, η Τράπεζα υποδέχθηκε τον Sir Otto Niemeyer ως εκπρόσωπο της ΔΕΚΕ τον Ιανουάριο του 1932, προκειμένου αυτός να μελετήσει τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα και να προτείνει μέτρα για την

136 "Αναχώρησις Διοικητού κ. Αλ. Διομήδους διά Παρισίους", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 2, Συνεδρία 29.5.1929, 136.
137 "Αναχώρησις Διοικητού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 4.12.1931, 63.

αντιμετώπισή της.[138] Τα συμπεράσματα της μελέτης αυτής συζητήθηκαν ευρύτατα.[139] Η ΔΕΚΕ συμφώνησε, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, με την αναστολή αποπληρωμής του χρεολυσίου του δημόσιου χρέους προς την Τράπεζα της Ελλάδος και την ΕΤΕ για ένα έτος, υπό όρους που αφορούσαν την αποπληρωμή μέρους του χρεολυσίου από τη συμμετοχή του κράτους στα κέρδη της Τράπεζας της Ελλάδος και μια σειρά από τροποποιήσεις στο Καταστατικό της Τράπεζας, συμπεριλαμβανομένων αυτών που αφορούσαν την αύξηση της αναλογίας του καλύμματος. Ωστόσο, η Επιτροπή υπενθύμιζε επίσης στους οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες στην Ελλάδα τη σημασία που είχε το Πρωτόκολλο της Γενεύης του 1927 σχετικά με τη διατήρηση της Τράπεζας της Ελλάδος ως ξεχωριστής κεντρικής τράπεζας. Υπ' αυτήν την έννοια, η Επιτροπή ήθελε να αντικρούσει τις απόψεις που εκφράζονταν στην Ελλάδα για συγχώνευση της Τράπεζας της Ελλάδος με την ΕΤΕ. Κάτι τέτοιο, συνέχιζε η ΔΕΚΕ, θα αποτελούσε παράβαση του Πρωτοκόλλου, αλλά και οπισθοδρόμηση του ελληνικού τραπεζικού συστήματος, που είχε ανάγκη από την αμεροληψία και το κύρος μιας κεντρικής τράπεζας. Η έκθεση της ΔΕΚΕ περιλάμβανε δύο πολύ σημαντικές παρατηρήσεις που αφορούσαν την Τράπεζα της Ελλάδος. Πρώτον, έκανε σύσταση στις ελληνικές αρχές να μη μεταβάλουν το χαρακτήρα της Τράπεζας της Ελλάδος, όπως αυτός είχε οριστεί από το Πρωτόκολλο της Γενεύης και το Καταστατικό της. Δεύτερον, εξέφραζε την επιδοκιμασία της για την πολιτική που ακολούθησε η Τράπεζα τόσο όσον αφορούσε το συνάλλαγμα όσο και σχετικά με την κυκλοφορία, καθώς, παρά την πτώση του προεξοφλητικού επιτοκίου, δεν προέκυψε υπερβάλλουσα προσφορά χρήματος, με αποτέλεσμα τη διατήρηση της εσωτερικής αξίας της δραχμής και της σταθερότητας της τιμής του συναλλάγματος. Και οι δύο κρίσεις του διεθνούς οργανισμού ήταν σημαντικά όπλα εναντίον των επικρίσεων που δεχόταν η Τράπεζα της Ελλάδος στο εσωτερικό, τόσο για την πολιτική της όσο και για το λόγο ύπαρξής της, ειδικά στην εποχή αναστολής της σταθεροποίησης.

Συνέχεια στο ζήτημα της διατήρησης της Τράπεζας της Ελλάδος ως ξεχωριστού εκδοτικού ιδρύματος ή της συγχώνευσής της με την ΕΤΕ δόθηκε λόγω επιστολής, της 12.12.1932, της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών (ΤΔΔ).[140] Σ' αυτήν αναφερόταν η δήλωση του Δημητρίου Μάξιμου στη Βουλή, όπως αυτή είχε αναπαραχθεί από τον ευρωπαϊκό τύπο, υπέρ της συγχώνευσης των δύο τραπεζών και

138 "Κάθοδος εν Ελλάδι του κ. Niemeyer", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 29.1.1932, 123.

139 "Αποστολή κ. Διοικητού παρά τη Δημοσιονομική Επιτροπή της Κοινωνίας των Εθνών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 30.3.1932, 159-161.

140 "Συγχώνευσις Τραπεζών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 29.12.1932, 286-287.

ζητούνταν πληροφόρηση από την Τράπεζα της Ελλάδος για την ακρίβεια αυτών των φημών. Εμμέσως πλην σαφώς, με την επιστολή πληροφορούνταν η Διοίκηση της Τράπεζας ότι τέτοια ενέργεια θα συνεπαγόταν την αμφισβήτηση του νέου ιδρύματος ως κεντρικής τράπεζας και επομένως θα έθετε σε αμφιβολία τη δυνατότητα συμμετοχής του στο κεφάλαιο της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών και τη συνέχιση των σχέσεων με αυτήν. Στην απάντησή του ο Διοικητής ανέφερε ότι η κυβέρνηση είχε κατά νου τη συγχώνευση εμπορικών τραπεζών και τη στενότερη συνεργασία της Τράπεζας της Ελλάδος και της Εθνικής Τράπεζας, χωρίς όμως να αμφισβητείται η αυτοτέλεια του εκδοτικού ιδρύματος, αν και δεν είχε ληφθεί ακόμη καμία οριστική απόφαση.

Στις 31.5.1933 ο Διοικητής Εμμ. Τσουδερός αναχώρησε για το Λονδίνο προκειμένου να παραστεί στη Διεθνή Οικονομική Συνδιάσκεψη και να διαπραγματευθεί το εξωτερικό χρέος.[141] Τα αποτελέσματα αυτού του ταξιδιού έγιναν γνωστά από τις μετέπειτα ανακοινώσεις του Διοικητή.[142] Επίσης, στις 24.2.1934 ανακοινώθηκε στο Γ.Σ. απόφαση της Εκτελεστικής Επιτροπής της 20.2.1934, σύμφωνα με την οποία ο Εμμ. Τσουδερός θα ταξίδευε στην Ελβετία, την Αγγλία και τη Γαλλία για συνομιλίες με την Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών και τις κεντρικές τράπεζες της Αγγλίας και της Γαλλίας για νομισματικά και άλλα ζητήματα.[143] Τα ταξίδια στο εξωτερικό συνεχίστηκαν με την αντιπροσώπευση της Τράπεζας στη συνέλευση των μετόχων της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών στις 14.5.1934 από τον Finlayson και τον οικονομικό σύμβουλο Γ. Χαριτάκη, ενώ ο πρώτος πήγε προηγουμένως στη Γενεύη, εκπροσωπώντας την Τράπεζα στη σύνοδο της ΔΕΚΕ.[144] Επιπλέον, το Γ.Σ. ενέκρινε στις 23.10.1934 τη μετάβαση του Διοικητή στη Βασιλεία προκειμένου να συμμετάσχει στη συνεδρίαση του Γ.Σ. της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών.[145] Αργότερα, την 1.12.1934, το Γ.Σ. ενημερώθηκε από τον Διοικητή για τα αποτελέσματα του ταξιδιού του σε Βιέννη, Βασιλεία και Παρίσι. Ο Τσουδερός συναντήθηκε στη Βασιλεία με τους Διοικητές των εκδοτικών τραπεζών της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Ιταλίας, του Βελγίου και της Ολλανδίας και με τον Πρόεδρο της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών. Οι γνώμες που επικρατούσαν στην Ευρώπη τότε ήταν ότι η

141 "Καθορισμός αποζημιώσεως και λοιπών εξόδων ταξειδίου κ. Διοικητού και συνοδευόντων αυτόν εις Οικονομικήν Συνδιάσκεψιν Λονδίνου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 5, Συνεδρία 8.5.1933, 66.

142 "Αποφάσεις Δημοσιονομικής Επιτροπής Κοινωνίας των Εθνών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 5, Συνεδρία 10.7.1933, 85.

143 "Αναχώρησις Διοικητού κ. Εμμ. Τσουδερού εις Ευρώπην", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 5, Συνεδρία 24.2.1934, 204.

144 "Αναχώρησις Οικονομικού Συμβούλου κ. Γ. Χαριτάκη και Τεχνικού Συμβούλου κ. Η. Finlayson δι' αντιπροσώπευσιν Τραπέζης και καθορισμός εξόδων ταξειδίου των", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 5, Συνεδρία 7.5.1934, 230.

145 "Πρόσκλησις Τραπέζης Διεθνών Διακανονισμών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 6, Συνεδρία 23.10.1934, 29.

κρίση θα συνεχιζόταν για ακόμη δύο ή τρία χρόνια. Όπως πίστευαν οι κεντρικοί τραπεζίτες, οι ΗΠΑ δεν θα υποτιμούσαν περαιτέρω το δολάριο, αλλά υπήρχαν φόβοι σχετικά με πιθανές επιδράσεις στην οικονομική κατάσταση και το δολάριο που θα μπορούσαν να προέλθουν από την έξαρση της ανεργίας, τον πιστωτικό πληθωρισμό και τις πολιτικές εξελίξεις. Από την άλλη πλευρά όμως, οι χώρες της ζώνης του χρυσού εμφανίζονταν σταθερές ως προς την πολιτική του κανόνα χρυσού, κάτι που προϊδέαζε υπέρ της σταθερότητας της νομισματικής κατάστασης, εφόσον δεν θα υπήρχαν πολιτικές ανωμαλίες.

Μια άλλη πλευρά των διεθνών δεσμών της Τράπεζας αναδύεται από την απόφασή της να απαντήσει θετικά στο διερευνητικό ερώτημα εκ μέρους του Προέδρου της πρόσφατα ιδρυμένης (στις 17.5.1930) ΤΔΔ για συμμετοχή της ΤτΕ στο κεφάλαιο αυτής, όπως αναφέρεται στα Πρακτικά του Γ.Σ.[146] Είναι χαρακτηριστικό για την εικόνα που παρείχε η Τράπεζα στο εξωτερικό ότι, όπως αναφέρει η επιστολή της ΤΔΔ, η προσφορά για συμμετοχή στο κεφάλαιό της γινόταν μόνο προς κεντρικές τράπεζες που ενδιαφέρονταν για το διακανονισμό των χρεών του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και των συναφών επανορθώσεων ή είχαν νόμισμα ικανοποιητικής αξίας βάσει των αρχών του κανόνα χρυσού ή κανόνα συναλλάγματος-χρυσού που ίσχυαν. Επομένως, τόσο η ελληνική οικονομία, που ακολουθούσε τον κανόνα συναλλάγματος-χρυσού, όσο και η Τράπεζα που τον στήριζε με την πολιτική της, ουσιαστικά συνέπλεαν με τις παραδεδεγμένες αρχές της εποχής, που, υπενθυμίζεται, αφορούσαν την περίοδο μετά το κραχ της Νέας Υόρκης του 1929, αλλά πριν από την υποτίμηση της λίρας και την τραπεζική κρίση του 1931.

Με τα πρώτα δείγματα της τραπεζικής κρίσης στην Ευρώπη, η Τράπεζα της Ελλάδος εμφανίστηκε έτοιμη να συνδράμει ξένα ιδρύματα που αντιμετώπιζαν προβλήματα. Έτσι, στη Συνεδρία της 22.6.1931 αποφάσισε να συμμετάσχει στη στήριξη της Εθνικής Τράπεζας της Αυστρίας σε συνεργασία με άλλες κεντρικές τράπεζες και την ΤΔΔ.[147] Μάλιστα, η προθυμία της Τράπεζας να συμβάλει και σε δεύτερο δάνειο προς την εν λόγω τράπεζα δεν έδειχνε απλώς την επιθυμία της να συμμετάσχει σε μια προσπάθεια στην οποία ηγούνταν η ΤΔΔ. Φανέρωνε και την ασφάλεια που ένιωθε η Διοίκηση για την υγεία της διαχείρισης των νομισματικών ζητημάτων στην Ελλάδα, αλλά και την αισιοδοξία της ότι η χώρα και το τραπεζικό της σύστημα ήταν σε θέση να ξεπεράσουν την κρίση, που έδειχνε να εξαπλώνεται όλο και περισσότερο στην Ευρώπη.

---

146 "Συμμετοχή εις το Κεφάλαιον της Τραπέζης Διεθνών Διακανονισμών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 3, Συνεδρία 26.5.1930, 119-120, και Συνεδρία 23.6.1930, 130.

147 "Συμμετοχή εις Οικονομικήν Ενίσχυσιν Εθνικής Τραπέζης Αυστρίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 3, Συνεδρία 22.6.1931, 288-290.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στις 12.1.1932, την ίδια ημερομηνία κατά την οποία γίνονταν οι δραματικές ανακοινώσεις για την πτώση του καλύμματος κάτω από το νόμιμο όριο, ο Διοικητής αναγκάστηκε να προτείνει στο Γ.Σ. την ανανέωση των πιστώσεων προς τις Εθνικές Τράπεζες της Αυστρίας και της Ουγγαρίας.[148] Όπως φαίνεται, η ανανέωση αυτή βρήκε την Τράπεζα της Ελλάδος αρχικά απρόθυμη να συμμορφωθεί —και λόγω της συγκυρίας— αλλά τελικά η ΤτΕ συναίνεσε μετά από επανειλημμένες πιέσεις της ΤΔΔ, καθώς και μετά από την άρνηση της τελευταίας να μεσολαβήσει για την ολοσχερή εξόφληση των δανείων από τις τράπεζες που είχαν πιστοδοτηθεί. Έτσι, η ΤτΕ επέδειξε διεθνή τραπεζική αλληλεγγύη, ενισχύοντας την εικόνα της στο εξωτερικό.

Επιπλέον, στις 16.11.1933, το Γ.Σ. επικύρωσε απόφαση της Εκτελεστικής Επιτροπής της 6.11.1933, η οποία πάγωνε για τρία χρόνια, μέχρι τις 18.10.1936, την εξόφληση της πίστωσης σε χρυσά δολάρια της Τράπεζας της Ελλάδος προς την Εθνική Τράπεζα της Ουγγαρίας με το σκεπτικό ότι, λόγω της δυσχερούς οικονομικής κατάστασης στην Ουγγαρία, η εξόφλησή της ήταν αδύνατη.[149] Το ζήτημα της οφειλής της Εθνικής Τράπεζας της Ουγγαρίας διακανονίστηκε τελικά τον Αύγουστο του 1940.[150] Η Τράπεζα αυτή είχε ήδη καταβάλει το 5% της οφειλής σε τρεις δόσεις μεταξύ των ετών 1937 και 1939. Πριν καταβάλει τη δόση του 1940, ζήτησε νέο διακανονισμό. Στις προτάσεις περιλαμβανόταν και η μετατροπή του υπολοίπου από χρυσά σε τρέχοντα δολάρια και η εξόφλησή του μέχρι το τέλος του 1940. Αυτή η πρόταση έγινε δεκτή από την Τράπεζα της Ελλάδος.

Η Τράπεζα της Ελλάδος ήταν εξαρχής ίδρυμα με έντονες τις διεθνείς πλευρές στην πολιτική του και αυτό αποτελούσε σημαντικό θετικό χαρακτηριστικό της. Το χαρακτηριστικό αυτό επιβεβαιώνεται όχι μόνο από τη στενή σχέση της ΔΕΚΕ με την ΤτΕ κατά τα πρώτα έτη της λειτουργίας της, αλλά και από την επιθυμία της ίδιας της Τράπεζας να συμμετέχει στο διεθνές τραπεζικό και οικονομικό γίγνεσθαι με πληθώρα πρωτοβουλιών, όπως η συμμετοχή στο κεφάλαιο και τις πρωτοβουλίες της ΤΔΔ, η ενίσχυση ξένων τραπεζών και οι συχνές επισκέψεις στελεχών της Τράπεζας στα διεθνή οικονομικά κέντρα προκειμένου να ενημερώνονται για τις εξελίξεις σε μια, έτσι κι αλλιώς, ρευστή διεθνή σκηνή. Επίσης, στα οφέλη λόγω των διεθνών σχέσεων της Τράπεζας πρέπει να καταγραφεί και η στήριξη που δέχθηκε από διεθνείς οργανισμούς όταν αμφισβητήθηκε ο ρόλος της και η αυτόνομη ύπαρξή

148 "Ανανέωσις πιστώσεων προς τας Εθνικάς Τραπέζας Αυστρίας και Ουγγαρίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 12.1.1932, 115-116.

149 "Παγίωσις επί μίαν τριετίαν της εκ Δολλαρίων Χρυσών 87.647,42 πιστώσεώς μας προς την Εθνικήν Τράπεζαν της Ουγγαρίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 5, Συνεδρία 16.11.1933, 130.

150 "Διακανονισμός υπολοίπου οφειλής εις Χρυσά Δολλάρια Εθνικής Τραπέζης Ουγγαρίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 14.8.1940, 79-80.

της ως κεντρικής τράπεζας στην Ελλάδα. Πιθανόν η στήριξη αυτή να ήταν μακροπρόθεσμα και η πιο σημαντική ευεργετική συνέπεια της διεθνούς δραστηριότητας της Τράπεζας.

1.6 Η Τράπεζα της Ελλάδος και οι εμπορικές συμφωνίες ανταλλαγής εμπορευμάτων (clearing)

Ένα νέο κεφάλαιο στην οικονομική πολιτική της δεκαετίας του 1930 ήταν ο προστατευτισμός. Μετά την ύψωση δασμολογικών τειχών στις ΗΠΑ, όλες οι χώρες ακολούθησαν παρόμοια βήματα. Κάθε μέσο για τη διευκόλυνση του εμπορίου υπό συνθήκες περιορισμών στο συνάλλαγμα ήταν επιθυμητό. Έτσι πρόεκυψε το αμοιβαίο και το συμψηφιστικό εμπόριο, ή αλλιώς κλήρινγκ. Επειδή στο τέλος της διαδικασίας θα γινόταν κάποια μεταφορά συναλλάγματος, ο φορέας που κλήθηκε να επιβλέψει τη διαδικασία για τη χώρα μας ήταν η ΤτΕ.

Μια πρώτη συμφωνία αφορούσε εκείνη με την κυβέρνηση και την εκδοτική τράπεζα της Γιουγκοσλαβίας. Στα άρθρα της συμφωνίας περιλαμβανόταν και διάταξη που προέβλεπε ότι για το 35% της αξίας των εισαγόμενων γιουγκοσλαβικών προϊόντων, το δραχμικό τους αντίτιμο θα καταβαλλόταν στην Τράπεζα της Ελλάδος. Η τελευταία θα εξέδιδε στο όνομα του δικαιούχου άτοκες μεταβιβαζόμενες ομολογίες όψεως, οι οποίες θα χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά για την πληρωμή της αξίας ελληνικών προϊόντων που θα εξάγονταν στη Γιουγκοσλαβία.[151] Στα ίδια Πρακτικά αναφερόταν ότι ο Διοικητής ενημέρωσε το Γ.Σ. ότι παρόμοιες συμβάσεις είχαν υπογραφεί και με άλλες χώρες, όπως με την Αυστρία, τη Γαλλία, τη Γερμανία, τη Σουηδία και την Τσεχοσλοβακία.

Το Σεπτέμβριο του 1933 το Γ.Σ. ενέκρινε την καταβολή μηνιαίας αμοιβής στον εμπορικό σύμβουλο της Ελλάδος στο Βελιγράδι, με το σκεπτικό ότι αυτός θα αναλάμβανε όχι μόνο τη διάδοση των ελληνικών προϊόντων εκεί, αλλά και την παρακολούθηση του εμπορικού clearing με τη Γιουγκοσλαβία.[152] Παράλληλα, στις 17.4.1934 ενέκρινε τα έξοδα ταξιδίου του Διευθυντή της Τράπεζας Γιαννακόπουλου στο Βουκουρέστι και του Τμηματάρχη Δημόπουλου στο Βερολίνο, προκειμένου να διαπραγματευθούν ζητήματα που αφορούσαν το ελληνορουμανικό και το ελληνογερμανικό clearing, αντίστοιχα.[153] Στις 30.6.1934 ανακοινώθηκαν θετικά απο-

151 "Συμβάσεις συμψηφισμού (clearing) μετά διαφόρων Κρατών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 3.9.1932, 230-231.

152 "Εισφορά της Τραπέζης υπέρ αναπτύξεως ΕλληνοΓιουγκοσλαυικού εμπορίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 5, Συνεδρία 18.9.1933, 108.

153 Καθορισμός εξόδων ταξειδίου Διευθυντού κ. Κ. Γιαννακοπούλου και Τμηματάρχου κ. Α. Δημοπούλου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 5, Συνεδρία 17.4.1934, 225.

τελέσματα του ταξιδιού του Υποδιοικητή Βαρβαρέσου στη Γερμανία σχετικά με το ελληνογερμανικό clearing.[154] Συγκεκριμένα, η Τράπεζα επέτυχε τη συγκατάθεση της Reichsbank για μετατροπή τεσσάρων εκατ. μάρκων σε δραχμές, με ισοτιμία 40 δρχ./μάρκο, ενώ προχωρούσαν οι διαπραγματεύσεις για τη διάθεση 5 εκατ. μάρκων προς συμψηφισμό οφειλών της Ελληνικής Τηλεφωνικής Εταιρείας και 900 χιλ. μάρκων για προμήθεια σιδηροδρομικού υλικού. Η σημασία ειδικά του ελληνογερμανικού clearing φαίνεται και από το νέο ταξίδι του Υποδιοικητή στη Γερμανία στις 29.3.1935.[155] Τα αποτελέσματα του ταξιδιού[156] ήταν ενθαρρυντικά ως προς την εκπλήρωση της προηγούμενης συμφωνίας σχετικά με τη μεταφορά των τεσσάρων εκατ. μάρκων σε εγγυημένο λογαριασμό σε δραχμές, αλλά και σχετικά με την άρση διαφόρων εμποδίων που καθιστούσαν ιδιαίτερα δυσχερή την εισαγωγή των ελληνικών προϊόντων στη Γερμανία, με αποτέλεσμα τη μη ομαλή λειτουργία του clearing. Στο πλαίσιο του ελληνογερμανικού clearing, έλαβε χώρα και η χρηματοδότηση των Σιδηροδρόμων του Ελληνικού Κράτους μέχρι ποσού 150 εκατ. δρχ., με επιτόκιο 4%, για τον εφοδιασμό τους με υλικά από τη Γερμανία.[157]

Το ελληνογερμανικό clearing επανήλθε στο προσκήνιο το Φεβρουάριο του 1936.[158] Το clearing άφηνε μέχρι τότε ένα υπόλοιπο 32 εκατ. μάρκων υπέρ της Ελλάδος. Ωστόσο, επειδή η ΤτΕ κατέβαλλε στους Έλληνες εξαγωγείς την αξία των εμπορευμάτων τους σε δραχμές, αυτό το ποσό των μάρκων ανήκε στην Τράπεζα. Άλλωστε, το συμψηφιστικό υπόλοιπο υπέρ της Ελλάδος συνεχώς διευρυνόταν, ώστε ήταν αδύνατον να καλυφθεί με ισόποση εισαγωγή εμπορευμάτων από τη Γερμανία. Από την άλλη πλευρά, η τακτική που ακολουθούσε η Τράπεζα της Ελλάδος, "…της άνευ όρων αγοράς των μάρκων των εκπροσωπούντων την αξίαν των εις Γερμανίαν εξαγομένων προϊόντων", αποτέλεσμα της οποίας ήταν η "…υπερβολική … αύξησις … του εις μάρκα πιστωτικού λ/σμού υπερβάντος ήδη τα R.M. 32.000.000 – και η τυπική εμφάνισις αυτού ως αντικρύζοντος τας υπό της Τραπέζης της Ελλάδος εκδοθείσας προς ικανοποίησιν των εξαγωγέων δραχμάς …" επέβαλλε στην Τράπεζα "…την υποχρέωσιν να εξασφαλίση και τυπικώς τον λ/σμόν τούτον…". Όπως προέκυπτε, η Τράπεζα, καταβάλλοντας δραχμές στους εξαγωγείς χωρίς να έχει στη διάθεσή της τα αντίστοιχα μάρκα (τα οποία ήταν δεσμευμένα στη Reichsbank), κατ' ουσίαν χορηγούσε άτοκο δάνειο στον εξαγωγέα χωρίς αντίστοιχη δική

154 "Απαίτηση της Τραπέζης εκ του Ελληνογερμανικού Clearing", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 5, Συνεδρία 30.6.1934, 271.

155 "Ταξείδιον κ. Υποδιοικητού εις Γερμανίαν", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 6, Συνεδρία 29.3.1935, 153.

156 "Ταξείδιον κ. Υποδιοικητού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 6, Συνεδρία 10.4.1935, 168-169.

157 "Χρηματοδότησις Σιδηροδρόμων Ελληνικού Κράτους", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 7, Συνεδρία 21.12.1935, 41.

158 "Γερμανικόν Clearing", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 7, Συνεδρία 21.2.1936, 92.

της κάλυψη. Αντίθετα, η συνήθης πρακτική που ακολουθούνταν στις άλλες χώρες ήταν η πίστωση των εξαγωγέων σε μάρκα και ο διακανονισμός, εφόσον δημιουργούνταν οι αντίστοιχες αξίες σε εγχώριο νόμισμα (στη συγκεκριμένη περίπτωση δραχμές) από εισαγωγές γερμανικών προϊόντων.

Προκειμένου να βρει διέξοδο στο πρόβλημα, η Τράπεζα πρότεινε μια σειρά μέτρων: (α) το Δημόσιο θα αγόραζε το ποσό των μάρκων (έως 15 εκατ.), το οποίο θα διακανονιζόταν με την προμήθεια από τη Γερμανία πολεμικού υλικού, (β) θα εξουσιοδοτούνταν η Τράπεζα να αγοράζει πλέον για λογαριασμό του Δημοσίου τα μάρκα που αντιστοιχούσαν στην αξία των εξαγόμενων προϊόντων στη Γερμανία πέραν του υφιστάμενου υπολοίπου των 32 εκατ. μάρκων, (γ) το υπόλοιπο ποσό των μάρκων, μετά την αφαίρεση των 15 εκατ. θα διακανονιζόταν με τις εισαγωγές εμπορευμάτων από τη Γερμανία. Στα Πρακτικά της ΑΔΟΑ (Ανωτάτη Διοίκησις Οικονομικής Αμύνης) της 22.2.1936 καταγράφονταν υπόνοιες ότι οι αθρόες εξαγωγές ελληνικών προϊόντων στη Γερμανία προορίζονταν για μεταπώληση στην Ιταλία, ενώ η αύξηση των τιμών δυσχέραινε την πρόσβαση των ελληνικών προϊόντων σε αγορές άλλων χωρών, οι οποίες, καθώς κατέβαλλαν την αξία των εμπορευμάτων σε ελεύθερο συνάλλαγμα, δεν μπορούσαν να πληρώσουν τις υψηλότερες τιμές. Έτσι, οι Γερμανοί σχεδόν μονοπωλούσαν τις εξαγωγές της χώρας, εξ ου και το υψηλό πιστωτικό υπόλοιπο της Τράπεζας της Ελλάδος στη Reichsbank. Καθώς όμως η κυβέρνηση δεν μπόρεσε να λάβει καμία απόφαση επί του θέματος, η Τράπεζα της Ελλάδος αποφάσισε να σταματήσει την αγορά μάρκων και έλαβε τα εξής μέτρα: (α) δεν θα κατέβαλλε πια στους εξαγωγείς την αξία των εμπορευμάτων τους σε δραχμές, αλλά θα τους πίστωνε με την αξία τους σε μάρκα, (β) έναντι αυτής της πίστωσης, που θα είχε τη μορφή ενεχύρου, θα χορηγούσε σ' αυτούς άτοκη πίστωση σε δραχμές μέχρι το 60% της συνολικής αξίας σε μάρκα. Τέλος, η Τράπεζα θεωρούσε ότι η ίδια είχε πράξει ό,τι ήταν δυνατόν και πως το *κράτος* θα έπρεπε πια να ρυθμίσει το ζήτημα που είχε προκύψει.

Πράγματι, στα Πρακτικά της 3.3.1936[159] αναφέρεται ανακοίνωση του Υποδιοικητή, σύμφωνα με την οποία το συμβούλιο των πολιτικών αρχηγών συνήλθε μετά τη λήψη των ανωτέρω μέτρων από την Τράπεζα της Ελλάδος για να συζητήσει την κατάσταση σχετικά με το γερμανικό clearing. Το συμβούλιο αναγνώρισε τη δυσχερή θέση της Τράπεζας και τους κινδύνους που αυτή μονομερώς αναλάμβανε, αλλά αποφάσισε την αναστολή των τελευταίων μέτρων της Τράπεζας και την επαναφορά του συστήματος προκαταβολής σε δραχμές στους εξαγωγείς της αξίας των εξαγωγών τους στη Γερμανία. Ωστόσο, προέβλεψε ότι η αγορά των μάρκων θα γινόταν πια για λογαριασμό του Δημοσίου και με ανάληψη του αντίστοιχου κινδύνου

159 "Γερμανικόν Clearing", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 7, Συνεδρία 3.3.1936, 109.

από αυτό και όχι από την Τράπεζα. Επίσης, το Δημόσιο θα αγόραζε 22 εκατ. από το απόθεμα της Τράπεζας στη Γερμανία σε μάρκα για την προμήθεια πολεμικού υλικού. Για το λόγο αυτό, το Δημόσιο θα συνήπτε με την Τράπεζα της Ελλάδος 15ετές δάνειο με ετήσιο επιτόκιο 3%.

Στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων για το γερμανικό clearing φαίνεται ότι ανήκε και η επίσκεψη του Διοικητή της Reichsbank, H. Schacht, μεταξύ 13 και 17 Ιουνίου 1936 στην Αθήνα, κατά την οποία ζήτησε να συναντήσει τη Διοίκηση της Τράπεζας.[160] Αντίστοιχα, στα Πρακτικά της 26.6.1936 αναφέρεται η τότε επικείμενη επίσκεψη κρατικής επιτροπής στη Γερμανία με θέμα την προμήθεια στρατιωτικού υλικού.[161] Την επιτροπή συνόδευε ο Τμηματάρχης του Τμήματος Ελέγχου Συναλλάγματος Δημόπουλος, ο οποίος θα ανέμενε και την άφιξη του Υποδιοικητή Βαρβαρέσου στη Γερμανία, προκειμένου να συζητήσουν για το clearing. Συναφώς, στις 23.12.1936 ο Διοικητής ανακοίνωσε στο Γ.Σ. τα αποτελέσματα επίσκεψής του στην Ευρώπη.[162] Όσον αφορούσε τις συνομιλίες του σε Λονδίνο, Παρίσι και Βασιλεία, το συμπέρασμά του ήταν ότι η νομισματική αστάθεια θα διαρκούσε για αρκετό διάστημα ακόμη. Ωστόσο, το ενδιαφέρον, από ό,τι φαίνεται και από την εκτενέστερη αναφορά στα Πρακτικά, εστιάστηκε στην παράταση του ταξιδιού λόγω των, επί 20 ημέρες, διαπραγματεύσεων που διεξήγαγε ο Διοικητής στη Γερμανία για να δοθεί στο ελληνικό κράτος πίστωση από γερμανικής πλευράς προκειμένου να συμπληρώσει τις προμήθειές του σε στρατιωτικό υλικό. Η πίστωση, ύψους 30 εκατ. μάρκων, δόθηκε τελικά από την Golddiskontbank με τη μορφή της προεξόφλησης εκ μέρους της έντοκων γραμματίων του Ελληνικού Δημοσίου, με τα οποία αυτό θα πλήρωνε τους Γερμανούς προμηθευτές. Η συμφωνία θεωρήθηκε επωφελής και για το λόγο ότι, για την εξυπηρέτηση των κρατικών αυτών προμηθειών, δεν θα επιβαρυνόταν η Τράπεζα της Ελλάδος και η νομισματική πολιτική της. Οι επισκέψεις στη Γερμανία με αφορμή το ζήτημα του clearing συνεχίστηκαν και τα επόμενα χρόνια, όπως αναφέρεται στα Πρακτικά, με επισκέψεις του Τμηματάρχη Δημόπουλου το Μάιο του 1938[163] και του Υποδιοικητή Βαρβαρέσου το καλοκαίρι του ίδιου έτους.[164]

Η πρόσδεση της Ελλάδος στα συμφέροντα του Άξονα δεν πέρασε απαρατήρητη από τη Μ. Βρετανία. Ο Διοικητής επισκέφθηκε το Λονδίνο το καλοκαίρι του 1938, όπου εντυπωσιάστηκε με την εγκαρδιότητα με την οποία τον υποδέχθηκαν οι

160 "Ταξείδιον Διοικητού Reichsbank Dr. Hjalmar Schacht εις Αθήνας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 7, Συνεδρία 12.6.1936, 160.

161 "Ταξείδιον Τμηματάρχου κ. Δημοπούλου εις Γερμανίαν", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 7, Συνεδρία 26.6.1936, 179.

162 "Ταξείδιον κ. Διοικητού εις Ευρώπην", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 7, Συνεδρία 23.12.1936, 296-297.

163 "Ταξείδιον Τμηματάρχου κ. Α. Δημοπούλου εις Γερμανίαν", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 9, Συνεδρία 5.5.1938, 35.

164 "Ταξείδιον Υποδιοικητού κ. Κ. Βαρβαρέσσου εις Γερμανίαν", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 9, Συνεδρία 12.7.1938, 72.

πολιτικοί και οικονομικοί κύκλοι. Η εντύπωσή του από τις επαφές που είχε ήταν ότι "…δεν θα βραδύνει να εκδηλωθεί στροφή της Αγγλικής εμπορικής πολιτικής υπέρ της Ελλάδος".[165] Η υποδοχή αυτής της είδησης έδειχνε τόσο την προσπάθεια της Ελλάδος για διαφοροποίηση του εξωτερικού εμπορίου της όσο και τις ελπίδες τις οποίες γεννούσαν πιθανές στενότερες εμπορικές σχέσεις με τη Μ. Βρετανία, που ήταν η έδρα των ξένων ομολογιούχων του δημόσιου χρέους. Ο Διοικητής Βαρβαρέσος γύρισε ικανοποιημένος από άλλο ταξίδι του στο Λονδίνο στις αρχές του 1940.[166] Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, οι διαπραγματεύσεις "… διεξήχθησαν εν φιλικωτάτη ατμοσφαίρα και εν πνεύματι αμοιβαίας κατανοήσεως, θεωρεί δε [ενν. ο Διοικητής] ως ιδιαιτέρως ευχάριστον γεγονός την επελθούσαν ρύθμισιν του Δημοσίου χρέους".

Η σημασία που είχε για την Ελλάδα η Γερμανία ως εμπορικός εταίρος φαίνεται και από τα Πρακτικά της 12.11.1937, όπου αναφέρεται η πρόταση του Διοικητή για πρόβλεψη μηνιαίας αμοιβής για τον εμπορικό ακόλουθο στην Ελληνική Πρεσβεία του Βερολίνου.[167] Η αιτιολόγηση μάλιστα της πρότασης εδραζόταν τόσο στην ιδιαίτερη σημασία της Γερμανίας για την ελληνική οικονομία λόγω του εμπορίου με αυτήν όσο και στη σημασία που είχε για την Τράπεζα η παρακολούθηση του ελληνογερμανικού clearing.

Το Δεκέμβριο του 1936, στο πλαίσιο της πολιτικής της "Βαλκανικής Συνεννοήσεως", η Τράπεζα της Ελλάδος ανέλαβε τη φιλοξενία των Διοικητών των εκδοτικών τραπεζών των κρατών που συμμετείχαν στη "Συνεννόηση", προκειμένου να συνεξετάσουν τη διεθνή οικονομική και νομισματική κατάσταση, καθώς και τα ζητήματα που αφορούσαν τη μεταξύ τους συνεργασία.[168] Στο πλαίσιο αυτό, στις 22 Νοεμβρίου 1937[169] ο Διοικητής αναχώρησε για την Άγκυρα, όπου θα λάμβανε χώρα η δεύτερη συνδιάσκεψη των Διοικητών των κεντρικών τραπεζών της Βαλκανικής Συνεννόησης.[170]

Χαρακτηριστικό των προβλημάτων που είχαν οι συμφωνίες clearing ήταν και το ζήτημα που συζητήθηκε στις 23.6.1937 σχετικά με το ελληνογαλλικό συμψηφιστικό

---

165 "Ταξείδιον κ. Διοικητού εις Λονδίνον", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 9, Συνεδρία 12.7.1938, 56.

166 "Ταξείδιον κ. Διοικητού εις Λονδίνον", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 24.2.1940, 36-37.

167 "Καθορισμός αμοιβής της Τραπέζης εις Εμπορικόν Ακόλουθον Ελληνικής Πρεσβείας Βερολίνου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 8, Συνεδρία 12.11.1937, 206. Εδώ θα πρέπει να επισημανθεί η κεντρική σημασία της γερμανικής αγοράς για τα ελληνικά καπνά, όχι μόνο για την απορρόφηση της παραγωγής, αλλά και για την εμπορία τους.

168 "Συνδιάσκεψις Διοικητών Εκδοτικών Βαλκανικών Τραπεζών. Έξοδα φιλοξενείας αυτών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 7, Συνεδρία 23.12.1936, 292-293.

169 "Ταξείδιον κ. Διοικητού εις Άγκυραν", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 8, Συνεδρία 12.11.1937, 208-209.

170 Γιουγκοσλαβία, Ρουμανία, Τουρκία και Ελλάδα.

εμπόριο.[171] Το ελληνογαλλικό clearing στηριζόταν στην αρχή ότι οι Γάλλοι εξαγωγείς προς την Ελλάδα θα πληρώνονταν την αξία των εμπορευμάτων τους μόνον εφόσον δημιουργούνταν διαθέσιμα γι' αυτό το σκοπό από αντίστοιχες εξαγωγές της Ελλάδος προς τη Γαλλία. Επειδή όμως το ισοζύγιο ήταν ιδιαίτερα παθητικό για την ελληνική πλευρά, η παραπάνω αρχή δυσχέραινε τις εισαγωγές από τη Γαλλία. Έτσι, κάποιες ελληνικές τράπεζες, για να εξυπηρετήσουν τους πελάτες τους, προκατέβαλλαν στους Γάλλους εξαγωγείς την αξία των εξαγωγών τους σε φράγκα, με την προσδοκία ότι θα τα λάμβαναν στο μέλλον μέσω του clearing. Η διατήρηση όμως της παθητικότητας του clearing για μεγάλο διάστημα επιβάρυνε τους Έλληνες εισαγωγείς, οι οποίοι, ενώ είχαν πληρώσει την αξία των εισαγωγών σε δραχμές, χρεώνονταν με τόκους και προμήθειες για τα φράγκα που είχε καταβάλει η τράπεζά τους. Προκειμένου να μην επιβαρύνονται άλλο οι εισαγωγείς με αυτά τα έξοδα, η Τράπεζα πρότεινε να καταβάλλει άτοκα στις τράπεζες σε δραχμές την αξία των φράγκων που αυτές είχαν πληρώσει, έτσι ώστε, όταν θα γινόταν τελικά ο διακανονισμός, αυτές θα λάμβαναν τα φράγκα μέσω του clearing, επιστρέφοντας τις δραχμές στην Τράπεζα. Παρόμοιο μεν αλλά αντίθετης φοράς πρόβλημα αναφερόταν στα Πρακτικά της 18.4.1938 για το ελληνοϊταλικό clearing.[172] Συγκεκριμένα, επειδή το συμψηφιστικό εμπόριο με την Ιταλία εμφάνιζε θετικό υπόλοιπο 18 εκατ. λιρετών υπέρ της Ελλάδος, οι Έλληνες εξαγωγείς καθυστερούσαν να εισπράξουν την αξία των εμπορευμάτων τους, περιμένοντας τη δημιουργία διαθεσίμων από αντίστοιχες εισαγωγές από την Ιταλία. Έτσι, προτάθηκε και εγκρίθηκε από το Γ.Σ. η προκαταβολή από την Τράπεζα στους εξαγωγείς του 60% των απαιτήσεών τους, με επιτόκιο κατά 1% υψηλότερο του προεξοφλητικού, με αντάλλαγμα την εκχώρηση στην Τράπεζα του συνόλου της απαίτησής τους σε λιρέτες.

Οι συμφωνίες clearing αποτέλεσαν πράγματι ένα κεφάλαιο με ξεχωριστή σημασία για τη διεθνή και συναλλαγματική πολιτική της Τράπεζας μετά την αναστολή της σταθεροποίησης. Αυτό που αξίζει να τονιστεί δεν είναι τόσο ο στρεβλωτικός τους χαρακτήρας όσον αφορά τον προσδιορισμό των τιμών και την κατανομή του διεθνούς εμπορίου μεταξύ των χωρών. Αυτό που ενδιαφέρει κυρίως είναι το πώς η Τράπεζα κατάφερε να ισορροπήσει μεταξύ δεσμευμένων συναλλαγματικών διαθεσίμων στο εξωτερικό και αποπληρωμής των εγχώριων εξαγωγέων από τη μία πλευρά, όπως στην περίπτωση του ελληνογερμανικού clearing, και προκαταβολών σε συνάλλαγμα των ξένων εξαγωγέων με την προσδοκία της εκκαθάρισης του υπολοίπου από το θετικό υπόλοιπο των ελληνικών εξαγωγών, όπως στο ελληνογαλλικό clearing, από την άλλη πλευρά. Ο χειρισμός των ζητημάτων αυτών από την Τράπεζα

171 "Ελληνο-Γαλλικό Clearing", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 8, Συνεδρία 23.6.1937, 106-107.

172 "Clearing Ιταλίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 9, Συνεδρία 18.4.1938, 26.

αποκαλύπτει την ευελιξία του ιδρύματος ως προς την ανταπόκριση στα προβλήματα που έθετε το καθεστώς ρυθμίσεων του διεθνούς εμπορίου της εποχής, που είχε επιβληθεί εκ των πραγμάτων για τη διευκόλυνση της εγχώριας επιχειρηματικής δραστηριότητας στο πρόσωπο του Έλληνα εξαγωγέα ή εισαγωγέα αντίστοιχα. Ο χειρισμός βοήθησε επίσης την προπαρασκευή της Ελλάδος για τον επερχόμενο πόλεμο, εξασφαλίζοντας πόρους στο Ελληνικό Δημόσιο, που, χωρίς την ευελιξία διαχείρισης του clearing, δεν θα υπήρχαν.

1.7 Χρηματοπιστωτική σταθερότητα στην πράξη

Στο πλαίσιο του εκσυγχρονισμού του ελληνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος, η Τράπεζα της Ελλάδος ανέλαβε και την πρωτοβουλία ίδρυσης του Γραφείου Συμψηφισμού.[173] Το ιδρυτικό κείμενο του Γραφείου Συμψηφισμού της 5.12.1928 υπέγραψαν, εκτός της Τράπεζας της Ελλάδος, οι έξι μεγαλύτερες ελληνικές τράπεζες της εποχής: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Τράπεζα Αθηνών, Ιονική Τράπεζα, Λαϊκή Τράπεζα, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος και Τράπεζα Ανατολής. Το εν λόγω Γραφείο προβαλλόταν ως θεσμός κρίσιμος για τον περιορισμό της κυκλοφορίας χρήματος στις διατραπεζικές συναλλαγές. Αυτό, μαζί με το ότι στη διαδικασία συμψηφισμού η Τράπεζα της Ελλάδος θα έπαιζε κεντρικό ρόλο μέσω της χρεωπίστωσης των λογαριασμών των τραπεζών σε αυτήν, οδηγεί στην υπόθεση ότι η σημασία του Γραφείου ήταν ευρύτερη και συνδεόταν τόσο με την επιδίωξη για έλεγχο της ρευστότητας των τραπεζών όσο και με την εδραίωση της θέσης της Τράπεζας της Ελλάδος στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα και με το ρόλο που επιδίωκε να παίξει στο πλαίσιο της νομισματικής σταθεροποίησης.

Στις παρεμβάσεις της Τράπεζας της Ελλάδος για την ομαλή λειτουργία του τραπεζικού συστήματος περιλαμβανόταν και η συμμετοχή της στις διαδικασίες εκκαθάρισης τραπεζικών ιδρυμάτων που είχαν πτωχεύσει. Ακόμη και πριν από το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης του 1929 ή της τραπεζικής κρίσης του 1931, η Τράπεζα συμμετείχε σε τέτοιες πρωτοβουλίες, όπως το "συνδικάτο εγγύησης (syndicat de garantie)" για την εκκαθάριση της Τράπεζας Θεσσαλίας.[174] Ο λόγος για τη συμμετοχή της Τράπεζας της Ελλάδος, που αναφερόταν στο σχετικό Πρακτικό, ήταν ότι η τελευταία, ως εκδοτικό ίδρυμα, δεν μπορούσε να μείνει αμέτοχη σε μια κυβερνητική πρωτοβουλία η οποία στόχευε στην αποκατάσταση της εμπιστοσύνης στο τραπεζικό σύστημα της χώρας, όταν μάλιστα σε αυτό η ίδια έβλεπε τον εαυτό της στο ρόλο του "ρυθμιστή". Ωστόσο, ενδεικτικό της τραπεζικής πραγματικότητας

173 "Ίδρυσις Γραφείου Συμψηφισμού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 1, Συνεδρία 10.12.1928, 291-295.

174 "Εκκαθάρισις Τραπέζης Θεσσαλίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 2, Συνεδρία 21.6.1929, 140-142.

του 1929 και απόδειξη του τότε ελάσσονος ρόλου της Τράπεζας της Ελλάδος στις εξελίξεις της εποχής ήταν το γεγονός ότι η ίδια συμμετείχε με ποσοστό 10%, ίσο με αυτό της Τράπεζας Αθηνών, αλλά και σαφώς κατώτερο του 20% της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος.

Παράλληλα, η Τράπεζα ανέλαβε πρωτοβουλίες για την εκτίμηση του ενεργητικού και τη συγχώνευση τραπεζικών ιδρυμάτων, όπως αυτή μεταξύ της Τράπεζας Βιομηχανίας, της Τράπεζας Λακωνίας και της Τράπεζας Ελληνικής Εμπορικής Πίστεως, τις παραμονές της κρίσης στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης.[175] Στο παραπάνω πλαίσιο η Τράπεζα προέβη, από κοινού με την Εθνική Τράπεζα, στη στήριξη της Τράπεζας Βιομηχανίας, που αντιμετώπιζε προβλήματα ρευστότητας. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Τράπεζα εκτιμούσε το χαρτοφυλάκιο της Τράπεζας Βιομηχανίας ως υγιές, αν και βεβαρημένο με ακινητοποιημένες απαιτήσεις. Ωστόσο, θεωρούσε καθήκον της να στηρίξει την εν λόγω τράπεζα στις ασταθείς συνθήκες της αγοράς που επικρατούσαν, λόγω των ευρύτερων επιπτώσεων που θα είχε πιθανή χρεοκοπία της. Η σημασία που απέδιδε η ΤτΕ στη διάσωση της Τράπεζας Βιομηχανίας φαίνεται από το ότι ζητούνταν από το Γ.Σ. να εγκρίνει χρηματοδότηση προς αυτήν που υπερέβαινε το 1/10 του καταβεβλημένου κεφαλαίου της Τράπεζας της Ελλάδος.[176]

Στις 31.1.1932 η Τράπεζα Κοσμαδοπούλου δήλωσε αδυναμία να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της προς τους καταθέτες και έτσι το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας ζήτησε από την Τράπεζα της Ελλάδος, να αναλάβει, από κοινού με την Εθνική Τράπεζα, την εκκαθάρισή της.[177] Η Τράπεζα Κοσμαδοπούλου απέδωσε την αδυναμία της αυτή στις μαζικές αναλήψεις καταθέσεων στις αρχές του 1932 και στην ακινητοποίηση σημαντικού μέρους του ενεργητικού της. Στα ίδια Πρακτικά αναφέρεται ότι και η Τράπεζα Τρικάλων εξέφρασε αδυναμία να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της. Επιπλέον, η πτώχευση της Τράπεζας Κοσμαδοπούλου επιβάρυνε συνολικά την οικονομική κατάσταση στο Βόλο και τη Λάρισα, καθώς το Γ.Σ. αναίρεσε προηγούμενη απόφασή του για αύξηση των πιστώσεων προς την Τράπεζα Ι. Χολέβα & Γ. Μαρκαρά Υιών από 300.000 σε 4.000.000 δραχμές.[178] Τελικά, μετά και τη νέα άρνηση της Τράπεζας της Ελλάδος να παράσχει την αιτούμενη πίστωση, η Τράπεζα Ι. Χολέβα & Γ. Μαρκαρά Υιών τέθηκε σε εκκαθάριση, την εποπτεία της οποίας ανέλαβε το Πρακτορείο Λάρισας της Τράπεζας της Ελλάδος.[179]

---

175 "Συγχώνευσις Τραπεζών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 2, Συνεδρία 28.10.1929, 277.

176 "Τράπεζα Βιομηχανίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 3, Συνεδρία 15.1.1930, 28-29.

177 "Τράπεζα Κοσμαδοπούλου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 3.2.1932, 126-131.

178 "Πρακτορείον Λαρίσσης-Αναστολή πιστώσεως προς Τράπεζαν Ι. Χολέβα και Γ. Μαρκαρά Υιών Λαρίσσης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 13.2.1932, 137.

179 "Εκκαθάρισις Τραπέζης Ι. Χολέβα και Γ. Μαρκαρά Υιών Λαρίσσης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 4.3.1932, 148.

Στις 24.5.1932 μία ακόμη τράπεζα, η "Κεντρική Τράπεζα της Ελλάδος", ανακοίνωσε αδυναμία να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της προς τους καταθέτες.[180] Η τράπεζα αυτή αντιμετώπιζε σημαντικές δυσκολίες για αρκετό χρονικό διάστημα λόγω των μαζικών αναλήψεων καταθέσεων. Τελικά, παρά τις προσπάθειες της Τράπεζας της Ελλάδος να βοηθήσει την Κεντρική Τράπεζα της Ελλάδος να αντεπεξέλθει στις άμεσες υποχρεώσεις της, η τελευταία αναγκάστηκε να κηρύξει στάση πληρωμών. Την εκκαθάριση της τράπεζας ανέλαβε ξανά η Τράπεζα της Ελλάδος.

Στις 17.6.1932 το Γ.Σ. ενέκρινε δύο νέα δάνεια προς τράπεζες. Το πρώτο ήταν δάνειο 150.000.000 δρχ. προς την Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος με ενέχυρο τίτλους από το γεωργικό της χαρτοφυλάκιο, ύψους τουλάχιστον 200 εκατ. δραχμών.[181] Το δεύτερο ήταν δάνειο 20 εκατ. δρχ., σε συνδυασμό με αντίστοιχο δάνειο της Εθνικής Τράπεζας ύψους 5 εκατ. προς την υπό εκκαθάριση Τράπεζα Κοσμαδοπούλου, με ασφάλεια όλο το ενεργητικό της τράπεζας.[182]

Από την άλλη πλευρά όμως, τον Αύγουστο του 1932 η Τράπεζα δεν αποδέχθηκε τη μείωση του επιτοκίου για το δάνειο που είχαν λάβει τα Ταχυδρομικά Ταμιευτήρια, με το σκεπτικό ότι αυτά ασκούσαν τραπεζικές εργασίες και επομένως θα έπρεπε να ισχύει γι' αυτά ό,τι και για τις άλλες τράπεζες.[183]

Ωστόσο, σημαντική για την κατανόηση της κατάστασης του τραπεζικού συστήματος και του ρόλου της Τράπεζας της Ελλάδος σ' αυτό ήταν η απόφαση του Γ.Σ. της 11.9.1935 για την ενίσχυση των πιστώσεων προς τις τράπεζες.[184] Τα Πρακτικά αναφέρουν κατ' αρχάς την ανακοίνωση του Υποδιοικητή για τη μείωση των καταθέσεων των τραπεζών στην Τράπεζα της Ελλάδος από 1.767 εκατ. στις 7.1.1935 στα 160 εκατομμύρια. Αυτό αποτελούσε ένδειξη μειωμένης ρευστότητας των τραπεζών, κάτι το οποίο περιόριζε τις πιστώσεις τους και συντελούσε στην αύξηση των επιτοκίων δανεισμού. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι οι ίδιες οι τράπεζες, μεταξύ αυτών και η Εθνική Τράπεζα, στράφηκαν στην Τράπεζα της Ελλάδος για ενίσχυση. Η Εθνική Τράπεζα μάλιστα ζήτησε την επείγουσα ενίσχυσή της με 275 εκατ., η οποία εγκρίθηκε από την Εκτελεστική Επιτροπή, καθώς δεν υπήρχε χρόνος για σύγκληση του Γ.Σ.[185] Μάλιστα, ο Υποδιοικητής θεωρούσε ότι θα έπρεπε το προεξοφλητικό επιτόκιο, που ήταν 7%, να είναι κατώτερο, ειδικά για τις τράπεζες.

---

180 "Κεντρική Τράπεζα", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 26.5.1932, 193-195.

181 "Δάνειον Δρχ. 150.000.000 εις Αγροτικήν Τράπεζαν της Ελλάδος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 17.6.1932, 206.

182 "Δάνειον Δρχ. 20.000.000 εις Τράπεζαν Κοσμαδοπούλου", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π.

183 "Επιτόκιον Δανείου επ' ενεχύρω τίτλων των Ταχ/κών Ταμιευτηρίων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 8.8.1932, 217.

184 "Πιστώσεις Τραπεζών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 6, Συνεδρία 11.9.1935, 275-277.

185 "Πίστωσις Εθνικής Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 277.

Ωστόσο, επειδή κάτι τέτοιο δεν επιτρεπόταν από το Καταστατικό, αυτός πρότεινε, εφόσον η συγκυρία θα το επέτρεπε, οι τότε άτοκες καταθέσεις των τραπεζών να αποζημιώνονται στο μέλλον με επιτόκιο 1% έως τη συμπλήρωση του 1% των εν χρήσει πιστώσεων.

Αντίστοιχο ζήτημα σχετικά με τις πιστώσεις προς τις εμπορικές τράπεζες θίγεται και στα Πρακτικά της 31.8.1939.[186] Όπως αναφερόταν στο σχετικό κείμενο, ο Διοικητής κάλεσε τους εκπροσώπους των τραπεζών για την από κοινού αντιμετώπιση της κρίσης,[187] καθώς είχαν παρατηρηθεί φαινόμενα άρνησης χορήγησης πιστώσεων από τις τράπεζες προς πελάτες τους, με αποτέλεσμα να έχει δημιουργηθεί κλίμα ανασφάλειας και τάσεις για ανάληψη καταθέσεων. Ο Διοικητής πληροφόρησε τους διευθυντές των τραπεζών ότι ούτε η ΤτΕ ούτε η κυβέρνηση ενέκριναν οποιαδήποτε μορφή περιορισμού της απόδοσης των καταθέσεων στους δικαιούχους τους και ότι, εφόσον χρειαζόταν, η Τράπεζα της Ελλάδος μπορούσε να ενισχύσει τη ρευστότητα των τραπεζών. Πράγματι,[188] οι τράπεζες που αντιμετώπισαν αθρόες αναλήψεις καταθέσεων απέσυραν τις καταθέσεις τους στην Τράπεζα της Ελλάδος και έκαναν χρήση των διευκολύνσεων που τους παρείχε η Τράπεζα μέσω αναπροεξοφλήσεων ή ανοικτών λογαριασμών. Τα φαινόμενα αυτά παρουσιάστηκαν κατ' αρχάς στις 24.8.1939 και διήρκεσαν όλο το Σεπτέμβριο του 1939, οπότε, στο τέλος του μηνός, οι καταθέσεις επέστρεψαν στις τράπεζες και αποκαταστάθηκε η ρευστότητά τους.

Ενδιαφέρον για την κατανόηση του οικονομικού κλίματος της εποχής παρουσιάζουν οι καταχωρήσεις στα Πρακτικά διακανονισμών οφειλών πελατών της Τράπεζας. Τέτοια περίπτωση ήταν αυτή των Α/φών Παπαδάτου, καπνεμπόρων, των οποίων οι οφειλές θα καλύπτονταν κατά το ήμισυ από πώληση ενεχυρασμένων καπνών τους και κατά το άλλο ήμισυ με διακανονισμό σε 10 εξαμηνιαίες άτοκες δόσεις.[189] Μια άλλη περίπτωση ήταν αυτή της Ελληνικής Βιομηχανικής Εταιρείας Εμαγιέ ΑΕ, της οποίας η οφειλή διακανονίστηκε με την απόφαση της Τράπεζας να λάβει γραμμάτια της επιχείρησης με τριτεγγύηση, για τμήμα των οποίων θα δεχόταν να μην εισπράξει τους τόκους που αναλογούσαν.[190] Στις 1.11.1932 νέος διακανονισμός οφειλών καταγράφηκε στα Πρακτικά για την εταιρία "Γ.Ε.Ε.Μ.Α. Διαμαντόπουλος & Σία", με προεξοφλήσεις συναλλαγματικών και ενέχυρο απαιτή-

186 "Χορηγήσεις προς Τραπέζας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 9, Συνεδρία 31.8.1939, 290.

187 Η κρίση που αναφέρεται εδώ αφορά τη διεθνή κατάσταση τις παραμονές της έναρξης του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, που άρχισε και τυπικά το Σεπτέμβριο του 1939 με την εισβολή των γερμανικών στρατευμάτων στην Πολωνία.

188 "Καθορισμός επιτοκίου διά τας σημειωθείσας υπερβάσεις εις τους λογαριασμούς καταθέσεων Τραπεζών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 20.12.1939, 26.

189 "Διακανονισμός οφειλής Αδελφών Παπαδάτου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 8.8.1932, 217.

190 "Διακανονισμός οφειλής Ελληνικής Βιομηχανικής Εταιρείας Εμαγιέ ΑΕ", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 218.

σεις της εταιρίας έναντι του Δήμου Θεσσαλονίκης.[191] Στις 6.2.1935 τα Πρακτικά αναφέρονται σε διακανονισμό οφειλών τόκων του μεγαλέμπορου βάμβακος Αθανασίου Ανδριτσάκη.[192] Το Γ.Σ. δέχθηκε το αίτημα που είχε υποβληθεί και καθιέρωσε ενιαίο επιτόκιο 7% για όλες τις οφειλές, δεδομένου ότι το προεξοφλητικό επιτόκιο για εκείνη την περίοδο κυμαινόταν από 12% έως 7%. Στις 24.2.1937 το Γ.Σ. αποδέχθηκε αίτηση του Συνεταιρισμού Γεωργικής Προνοίας Ασπροπύργου για μείωση του τόκου υπερημερίας επί δανείων που είχαν συναφθεί τα έτη 1928 και 1929.[193] Το αιτιολογικό για την αποδοχή της αίτησης από το Γ.Σ. ήταν ότι επρόκειτο για γεωργική οφειλή με μεγάλη καθυστέρηση και ότι μόνο με πολύ σκληρά μέτρα —που προφανώς η ΤτΕ δεν ήθελε να λάβει λόγω της φύσης της επιχείρησης— θα μπορούσε να εισπραχθεί ολόκληρη η οφειλή.

Εν συνόψει, η Τράπεζα της Ελλάδος, στο πλαίσιο του ελληνικού τραπεζικού συστήματος, εισήγαγε, ήδη από τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας της, σημαντικές θεσμικές καινοτομίες, όπως το Γραφείο Συμψηφισμού, και κυρίως φρόντιζε συνεχώς για τη στήριξη του τραπεζικού συστήματος. Αυτή απέκτησε κρίσιμη σημασία ιδίως από το 1935 και μετά, όταν και οι ίδιες οι εμπορικές τράπεζες αναγνώρισαν αυτό το ρόλο στην Τράπεζα της Ελλάδος και στράφηκαν σ' αυτήν για ενίσχυση της ρευστότητάς τους. Η τελευταία αυτή εξέλιξη εδραίωσε την παρουσία της Τράπεζας στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα και απέδειξε έμπρακτα την αναγκαιότητα ύπαρξής της και τον κρίσιμο ρόλο του κεντρικού τραπεζικού ιδρύματος για τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα.

---

191 "Διακανονισμός οφειλής εταιρείας Γ.Ε.Ε.Μ.Α. Διαμαντόπουλος & Σία", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 4, Συνεδρία 1.11.1932, 257.

192 "Διακανονισμός οφειλής τόκων Αθανασίου Ανδριτσάκη", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 6, Συνεδρία 6.2.1935, 105.

193 "Καθορισμός τόκων υπερημερίας γεωργικής εν καθυστερήσει οφειλής", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 8, Συνεδρία 24.2.1937, 44.

2 Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ, 1941-1944

2.1 Οικονομικές εξελίξεις

Η περίοδος της Γερμανικής Κατοχής υπήρξε καταστροφική για την ελληνική οικονομία και τη νομισματική της κατάσταση. Η οικονομική βελτίωση που είχε επιτευχθεί μετά την πτώχευση του 1932 ανατράπηκε εκ βάθρων, με συνέπεια να κυριαρχήσουν λίγο πριν από την απελευθέρωση το νομισματικό χάος και η πλήρης αταξία (Μαζάουερ, 1994). Για το λόγο αυτό, δεν είναι εύκολο να χρησιμοποιηθεί ο όρος "μακροοικονομικές εξελίξεις" για να περιγραφεί η κατάσταση στην οικονομία της χώρας όσο διαρκούσε ο πόλεμος. Ο όρος "πορεία προς την άβυσσο" θα ήταν ακριβέστερος.

Ξεκινώντας από τα δημογραφικά, διαπιστώνουμε ότι ο πληθυσμός, που ήταν, σύμφωνα με την απογραφή του 1940, 7.336.000 άτομα, μειώθηκε στη διάρκεια της Κατοχής κατά 415.300. Από τις απώλειες αυτές, οι 260.000 ήταν άμαχοι, θύματα της πείνας και της βίας. Η ημερήσια διατροφή το 1941 ήταν 900 θερμίδες ανά άτομο και ποτέ δεν υπερέβη τις 1.400 σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής. Την περίοδο 1940-1944, η γεωργική παραγωγή μειώθηκε κατά 70%, η βιομηχανική κατά 82%, η κτηνοτροφία έχασε το 60% των ζώων, η ναυτιλία το 78% της χωρητικότητάς της, απολέσθηκε το 72% των μεταφορικών μέσων (φορτηγά αυτοκίνητα), καταστράφηκε το 25% των ελληνικών δασών. Ενώ η Ελλάδα (Κ. Δοξιάδης) υπολόγιζε τις συνολικές καταστροφές της σε 15 δισεκ. προπολεμικά δολ., το οικονομικό και κοινωνικό συμβούλιο του ΟΗΕ κατέληγε σε συντηρητικότερη εκτίμηση, περί τα 1 με 2 δισεκατομμύρια.[1]

Η παραγωγική μηχανή δεν λειτουργούσε, το ίδιο και το εμπόριο. Η έλλειψη ειδών διατροφής μάστιζε τα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα των αστικών περιοχών,

1 Ψαλιδόπουλος (2013), 19.

ενώ οι μεσαίες και ανώτερες τάξεις έχασαν συσσωρευμένο πλούτο (λόγω υπερπληθωρισμού και μαύρης αγοράς). Ο υπερπληθωρισμός εξανέμισε τις όποιες αποταμιεύσεις και η μαύρη αγορά κυριαρχούσε στις συναλλαγές.[2]

Χειρότερη όλων ωστόσο αποδείχθηκε η νομισματική καταστροφή της χώρας. Ξεκίνησε από τη διαίρεσή της σε τρεις ζώνες κατοχής, σε καθεμία από τις οποίες καθιερώθηκαν αρχικά, παράλληλα με τη δραχμή, διαφορετικά νομίσματα, το κατοχικό μάρκο, η μεσογειακή δραχμή και το λέβα, που επιβλήθηκαν για κάποιους μήνες ως χρήμα από τους κατακτητές. Στην πορεία, και κατόπιν πιέσεων της Τραπεζας της Ελλάδος, προκειμένου να ανακτηθεί στοιχειώδης έλεγχος της κυκλοφορίας του χρήματος, επαναφέρθηκε από τις 18.7.1941 σε αναγκαστική κυκλοφορία η δραχμή.

Οι Αρχές Κατοχής, από την πρώτη στιγμή, με τη συνεργασία της κυβέρνησης Τσολάκογλου, κατάσχεσαν αγροτικά προϊόντα (καπνό, λάδι κ.λπ.), μεταλλεύματα (βωξίτη, χρώμιο, κ.λπ.) και έστειλαν στη Γερμανία ό,τι είχε βρεθεί αποθηκευμένο. Οι ελληνικές βιομηχανικές επιχειρήσεις που ενδιέφεραν την πολεμική οικονομία της Γερμανίας αγοράστηκαν, νοικιάστηκαν ή δεσμεύθηκαν να προμηθεύουν τη γερμανική αγορά με πυρίτη, σιδηρομετάλλευμα, χρώμιο, νικέλιο, μαγγάνιο, γρανίτη, σε όσες ποσότητες και αν παράγονταν. Οι Ιταλοί ζήτησαν μερίδιο από τη λεηλασία και απέσπασαν κάποια προνόμια μετά την άνοιξη του 1942, χωρίς όμως να ανατρέψουν τη ροή του εμπορίου προς τη Γερμανία. Το 76% των ελληνικών εξαγωγών κατευθυνόταν προς τη Γερμανία και το 17% προς την Ιταλία.

Από τα παραπάνω είναι φανερό ότι οι κατακτητές ήλθαν με τις χειρότερες προθέσεις για την ελληνική οικονομία, μη διστάζοντας για τίποτε, καταστρέφοντας συστηματικά την υλική της βάση και το νόμισμά της, και μάλιστα με τόσο μεγαλύτερο μένος όσο η αντίσταση του ελληνικού λαού στα σχέδιά τους φούντωνε. Δεν είναι τυχαίο ότι, λίγο πριν από την έναρξη των εχθροπραξιών μεταξύ Ελλάδος και Άξονα, η γερμανική κυβέρνηση ανέθεσε και παρέλαβε από το Ινστιτούτο Παγκόσμιας Οικονομίας στο Κίελο έξι μελέτες, που κάλυπταν τις πλουτοπαραγωγικές πηγές και τη βιομηχανία της Ελλάδος.

Σε ό,τι αφορά την αξία της δραχμής, η συνολική νομισματική κυκλοφορία αυξήθηκε από τον Οκτώβριο του 1939 έως τον Ιανουάριο του 1944 κατά 36.000%. Η ΤτΕ δεν μπορούσε να επιβάλει τη γνώμη της στους κατακτητές. Στους τελευταίους δέκα μήνες της Κατοχής διαλύθηκε ό,τι είχε απομείνει από το νόμισμα. Η τιμή της χρυσής λίρας από 1.000 δρχ. το 1940 έφθασε σε 1,5 δισεκ. δρχ. το 1944.

Σύμφωνα με τα υφιστάμενα στοιχεία, η νομισματική κυκλοφορία εξελίχθηκε ως εξής:

---

2 Θωμαδάκης (1984).

- 11,2 δισεκ. δρχ. το 1940,
- 19,4 δισεκ. στις 30.4.1941,
- 79,1 δισεκ. στις 30.4.1942,
- 560 δισεκ. στις 30.4.1943,
- 18.100 δισεκ. στις 30.4.1944,
- 604.570.000 δισεκ. στις 31.12.1944.

Αυτή η σε εξέλιξη καταστροφή οδήγησε σε προβληματισμό τους κατακτητές. Το Νοέμβριο του 1942 οι Neubacher και D' Agostino ορίστηκαν Κομισάριοι του Άξονα στην Ελλάδα για οικονομικές και δημοσιονομικές υποθέσεις. Μετά τους θανάτους από πείνα το χειμώνα του 1942, οι κατακτητές συναίνεσαν σε αποστολές τροφίμων μέσω του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, ενώ, αργότερα, οι Γερμανοί πώλησαν χρυσές λίρες μέσω της Τράπεζας της Ελλάδος, ώστε να στηριχθεί η συνεχώς μειούμενη αξία της δραχμής και έτσι να συγκρατηθούν τα έξοδα του στρατού Κατοχής. Αυτό αποδείχθηκε αδύνατον. Αποστολές χρυσών λιρών από τους συμμάχους προς τις οργανώσεις του βουνού συνέτειναν και αυτές στην ολοκληρωτική υποκατάσταση του νομίσματος από το χρυσό, καθώς ο πληθωρισμός άρχισε να καλπάζει από το χειμώνα του 1943 και μετά.

Όταν στις 12.10.1944 υψωνόταν ξανά η γαλανόλευκη στην Ακρόπολη, η οικονομία και τα νόμισμα βρίσκονταν σε κρίσιμη κατάσταση. Ωστόσο, η οικονομική ανέχεια, η εξίσωση όλων εμπρός στην πείνα και στο θάνατο, που μόλις είχε αποφευχθεί, και ο κοινός αγώνας όλων κατά του κατοχικού ζυγού παρείχαν την αισιοδοξία ότι, μέσω της ενότητας του ελληνικού λαού που είχε επιτευχθεί, οι πληγές θα μπορούσαν γρήγορα να επουλωθούν και η ελληνική οικονομία να ξαναβρεί το δρόμο της.

2.2 Το κατοχικό δάνειο

Η έκρυθμη νομισματική κατάσταση που μόλις περιγράφηκε προέκυψε επειδή, εκτός των εξόδων κατοχής, οι χώρες του Άξονα επέβαλαν στη χώρα, με τη Συμφωνία της Ρώμης της 14ης Μαρτίου 1942, να καταβάλει προς αυτές δάνειο, το οποίο χορηγούσε προς τις τοπικές γερμανικές και ιταλικές αρχές η Τράπεζα της Ελλάδος.[3]

Τα στοιχεία που ερμηνεύουν την εκμηδένιση της αξίας του νομίσματος, όπως αυτά παρατέθηκαν από τον Διοικητή της ΤτΕ Γ. Μαντζαβίνο το 1947, είναι τα εξής: Η Ελλάδα κατέβαλε, σύμφωνα με τη Συνθήκη της Χάγης περί αποζημιώσεων Αρχών Κατοχής, στη Γερμανία και την Ιταλία 87.811.216.671.480 δρχ. ή 3.381.001 χρυσές λίρες Αγγλίας (σύμφωνα με τη μέση τιμή της λίρας στο Χρηματιστήριο Αθηνών κατά τη διάρκεια της Κατοχής). Κατέβαλε επίσης 1.530.190.356.165.819 δρχ. ή

3 Γκοτζαμάνης (1954) και Hahn (1957).

4.506.226 χρυσές λίρες ως δάνειο με μορφή πίστωσης. Έτσι, το σύνολο εξόδων κατοχής και πιστώσεων ήταν 1.618.001.572.837.299 δρχ. ή 7.887.227 χρυσές λίρες.[4]

Με άλλα λόγια, επειδή η αποζημίωση που αποσπάστηκε από την Ελλάδα για έξοδα κατοχής, ύψους 1.500 εκατ. δρχ. το μήνα, δεν επαρκούσε στους κατακτητές, αυτοί συμφώνησαν μεταξύ τους στη Ρώμη και επέβαλαν στην κατακτημένη Ελλάδα την υποχρέωση να τους καταβάλλει μηνιαία επιπλέον ποσά κατά τις ανάγκες τους με τη μορφή πίστωσης. Στη Συμφωνία της Ρώμης δεν προβλεπόταν ρητά επιτόκιο, ούτε διακανονισμός εξόφλησης, αλλά υπήρχε σαφής αναφορά στη μελλοντική εξόφληση του δανείου. Κατά τον κατοχικό "Υπουργό" Οικονομικών Σ. Γκοτζαμάνη (1954, 8) μεταξύ γερμανικής κυβέρνησης και γερμανικών στρατιωτικών δυνάμεων στην Ελλάδα υπήρχε διχογνωμία περί το χειρισμό των οικονομικών υποθέσεων της κατεχόμενης χώρας, όπου οι στρατιωτικές δυνάμεις, που ζητούσαν απεριόριστα χρηματικά μέσα, υπερίσχυαν, αλλά και η γερμανική κυβέρνηση επέβαλε, όπως προαναφέρθηκε, την αποστολή ειδικών οικονομικών πληρεξουσίων στην Αθήνα, των D' Agostino και Neubacher. Οι πληρεξούσιοι επέβαλαν στις τοπικές στρατιωτικές αρχές να ενημερώνουν το ελληνικό Υπουργείο Οικονομικών σε ποιους Έλληνες πολίτες κατέβαλλαν ποια χρηματικά ποσά. Η πρακτική αυτή χαλάρωσε στη διάρκεια του 1943.

Στις 1.12.1942, μετά από έντονες πιέσεις των Αρχών Κατοχής, η ελληνική κυβέρνηση υποχρεώθηκε να προσαρμόσει τιμαριθμικά τα έξοδα κατοχής σε άλλη τρέχουσα αξία, που θα προέκυπτε από απόφαση ελληνοϊταλογερμανικής επιτροπής με βάση υπολογισμού την εξέλιξη του τιμαρίθμου μετά τις 14.3.1942 (ημέρα υπογραφής της Συμφωνίας της Ρώμης). Με το νέο αυτό εξαναγκασμό της Ελλάδος, οι Αρχές Κατοχής επιδίωξαν να αυξήσουν αναδρομικά το ποσό των μηνιαίων εξόδων κατοχής, αντιλαμβανόμενες ότι η δανειακή τους επιβάρυνση αυξανόταν αλματωδώς και έπρεπε να περιοριστεί. Λόγω του νέου αυτού διακανονισμού, σταμάτησε η καταβολή πιστώσεων για μικρό χρονικό διάστημα, τέθηκε ανώτατο όριο 8 δισεκ. δρχ. το μήνα για έξοδα κατοχής και αναλήφθηκε από τους κατακτητές η υποχρέωση να αρχίσουν από 1.4.1943 να εξοφλούν τις ήδη εισπραχθείσες πιστώσεις σε μηνιαίες δόσεις ίσες προς το 10% του ποσού που θα υπήρχε στις 31.3.1943. Ούτε στη ρύθμιση αυτή αναφερόταν ρητά επιτόκιο, αν και υποδηλωνόταν, εμμέσως πλην σαφώς, τιμαριθμική αναπροσαρμογή του εξοφλούμενου ποσού. Τη συγκεκριμένη όμως ημέρα (1.4.1943), για να αποφευχθεί η εκπλήρωση της υποχρέωσης που είχε αναληφθεί, οι κατακτητές κατάργησαν τον "Πρωθυπουργό" Κων. Λογοθετόπουλο, αντικαθιστώντας τον με τον Ιω. Ράλλη, και έτσι το ζήτημα παραπέμφθηκε στις κατακτητικές καλένδες. Στις 18.5.1943, με αναδρομική ισχύ από την 1.4.1943, απε-

4 ΤτΕ, *Έκθεσις Διοικητού για τα έτη 1941, 1944, 1945, 1946*, Αθήνα 1947, Πίνακας ΙΑ'.

λευθερώθηκαν τα έξοδα κατοχής από το ανώτατο όριο των 8 δισεκ. δρχ. το μήνα και έγιναν απεριόριστα, ενώ ο χρησιμοποιούμενος τιμάριθμος εκτίμησής τους διευρύνθηκε, ώστε να εξυπηρετούνται καλύτερα οι σκοποί των κατακτητών. Από τότε και έως τον Οκτώβριο του 1944 η δραχμή καταβαραθρώθηκε. Οι ελεύθεροι Έλληνες και οι Σύμμαχοι προέλαυναν στρατιωτικά, ενώ οι κατακτητές οπισθοχωρούσαν, απορροφώντας όμως δραχμές από την Τράπεζα της Ελλάδος και καταφέροντας ακόμη πιο σκληρά οικονομικά κτυπήματα στο νόμισμα της χώρας.

Στην παραπάνω κατάσταση, η ΤτΕ λειτουργούσε για λογαριασμό του Δημοσίου. Συνεπώς, είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι δάνειο υπήρξε, εκταμιεύθηκε και, επομένως, υφίσταται νομική υποχρέωση αποπληρωμής του, μολονότι η όλη διαδικασία, αλλά και η γενικότερη κατάσταση της σχέσης κατακτημένου-κατακτητών κατά τη σύναψη νομικών συμβάσεων, δημιουργούν ερωτηματικά. Αυτά σχετίζονται, σε περίπτωση διεκδίκησης των πιστώσεων, με τη μετατροπή τους σε παρούσες αξίες, τη μεθοδολογία που θα ακολουθηθεί, το επιτόκιο που επιβάλλεται να εφαρμοστεί, ανεξάρτητα από το αν δεν συνομολογήθηκε τότε, σε συνάρτηση με τον πληθωρισμό που μεσολάβησε, καθώς και με άλλα ζητήματα.

Η Τράπεζα στάθηκε αρωγός των ελληνικών κυβερνήσεων, που από την Απελευθέρωση και μετά διερεύνησαν νομικές και οικονομικές πτυχές του ζητήματος, παράλληλα με την πολιτική. Όντως, το ζήτημα των πιστώσεων τέθηκε στη Συνθήκη του Παρισιού το 1945, αν και, για διαδικαστικούς λόγους, η επίλυσή του δεν προχώρησε. Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, η Ομοσπονδιακή Γερμανία αναγνώρισε τα κατοχικά δάνεια που είχε συνάψει με τη Γιουγκοσλαβία και την Πολωνία και προχώρησε σε διακανονισμό με τις χώρες αυτές. Το 1963, με εμπεριστατωμένη μελέτη της, η ΤτΕ ενημέρωσε τις πολιτικές αρχές της Ελλάδος για το ιστορικό και τις τότε υφιστάμενες εκτιμήσεις της αξίας των πιστώσεων. Το ίδιο επαναλήφθηκε το 1991, μετά την υπογραφή της Συνθήκης "4 συν 2", καθώς και το 1995, το 2000 και σε όλη την πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα έως και το 2012-13.

Συνεπώς, όποτε οι πολιτειακές αρχές κρίνουν σκόπιμο, η ΤτΕ θα είναι και πάλι έτοιμη να επικουρήσει τη νομική διεκδίκηση του κατοχικού δανείου, με εναλλακτικές οικονομικές αναλύσεις και διαφορετικά σενάρια διεκδίκησης στη βάση μελετών και υπολογισμών που έχουν ήδη εκπονήσει στελέχη της τα έτη που προαναφέρθηκαν.

2.3 Πρωτοβουλίες της Τράπεζας της Ελλάδος στην κατεχόμενη Ελλάδα, 1941-1944

Ήδη από τα τέλη του Οκτωβρίου του 1940, με την έναρξη των πολεμικών συγκρούσεων στο αλβανικό μέτωπο και μέχρι τις παραμονές της εισβολής των Γερμανών στην Ελλάδα στις 6 Απριλίου 1941, η Τράπεζα της Ελλάδος αποτέλεσε

βασικό στήριγμα της ελληνικής κυβέρνησης στη διαχείριση της "πολεμικής" οικονομίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η σύμβαση με την Αγγλική Στρατιωτική Βάση στην Ελλάδα, σύμφωνα με την οποία η Βάση θα τηρούσε στην Τράπεζα άτοκο ανοικτό λογαριασμό καταθέσεων, τροφοδοτούμενο με εμβάσματα από τη Μ. Βρετανία.[5]

Ειδικότερα, η σχέση με το κράτος είχε περάσει και επίσημα σε νέα φάση, όπως δείχνουν και οι τροποποιήσεις του άρθρου 55 του Καταστατικού της Τράπεζας. Οι τελευταίες ήλθαν βέβαια να επικυρώσουν τη σύμβαση που υπογράφηκε μεταξύ της Τράπεζας και του Ελληνικού Δημοσίου στις 9.10.1940, δηλ. λίγο προτού ξεσπάσει ο ελληνοϊταλικός πόλεμος. Οι τροποποιήσεις του άρθρου 55 ουσιαστικά αύξαναν τη δυνατότητα χρηματοδότησης των κρατικών δαπανών από την Τράπεζα, αφού: (α) εξαλειφόταν ο περιορισμός που είχε τεθεί ως προς το σύνολο των προεξοφλήσεων, εγγυήσεων και προκαταβολών που θα έδινε η Τράπεζα στο Δημόσιο, ώστε αυτές να μην υπερβαίνουν το 1/10 του συνόλου των εσόδων του τακτικού προϋπολογισμού της εκάστοτε χρήσης, και (β) διευρυνόταν από 400 εκατ. δρχ. σε 1 δισεκ. δρχ. το όριο των προσωρινών προκαταβολών προς το Δημόσιο.[6] Ωστόσο, και αυτό το όριο κρίθηκε τελικά ανεπαρκές μετά την αλματώδη άνοδο των αναγκών του Δημοσίου για πληρωμές λόγω του πολέμου. Πράγματι, τις παραμονές της κατάληψης της Αθήνας από τα γερμανικά στρατεύματα, το Δημόσιο είχε υπερβεί το όριο των προκαταβολών κατά 400 εκατ. δρχ., ενώ το Γ.Σ. έδωσε την έγκρισή του για συνέχιση των πληρωμών, ουσιαστικά χωρίς όριο, προκειμένου να ευοδωθεί η πολεμική προσπάθεια και να συνεχιστεί η λειτουργία του κράτους.[7]

Παράλληλα η ελληνική οικονομία, καθώς προσανατολιζόταν στην υποστήριξη της διεξαγωγής του πολέμου, εμφάνιζε όλο και μεγαλύτερη ανάγκη χρηματικών μέσων. Οι προπολεμικές προβλέψεις έκδοσης τραπεζογραμματίων για την κάλυψη των αναγκών κυκλοφορίας δεν επαρκούσαν. Επιπλέον, η παραγγελία νέων τραπεζογραμματίων στο εξωτερικό ενείχε τον κίνδυνο οι ανάγκες να μην καλυφθούν έγκαιρα, λόγω των καθυστερήσεων και των άλλων προβλημάτων στις συγκοινωνίες που είχε προκαλέσει ο πόλεμος. Η λύση που προέκρινε η Τράπεζα ήταν η έκδοση ως χιλιόδραχμων των εκατοντάδραχμων που είχαν ήδη παραγγελθεί στην Αγγλία, με πρόσθετη τυπογραφική επεξεργασία από την ίδια την Τράπεζα.[8] Παράλληλα, πα-

5 "Σύμβασις μετά της εν Ελλάδι Αγγλικής Στρατιωτικής Βάσεως", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 16.1.1941, 129-130.

6 "Κείμενον τροποποιήσεων άρθρου 55 του Καταστατικού υποβλητέων υπό την έγκρισιν της Γενικής Συνελεύσεως", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 24.3.1941, 156-157.

7 "Έκθεσις των Διευθυντών του Κεντρικού Κ/ματος προς το Γενικόν Συμβούλιον επί των εν γένει εργασιών της Τραπέζης κατά την τελευταίαν περίοδον", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 24.4.1941, 167-168.

8 "Θέσις εις κυκλοφορίαν νέων τραπεζογραμματίων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 2.4.1941, 160-161.

ρήγγειλε, και πάλι στο εσωτερικό, την έκδοση νέων εκατοντάδραχμων τραπεζογραμματίων, σε αντικατάσταση αυτών που, όπως προαναφέρθηκε, είχαν μετατραπεί σε χιλιόδραχμα.[9] Άλλωστε, τμήμα των αποθεματικών της Τράπεζας χανόταν λόγω των πολεμικών συγκρούσεων και των βομβαρδισμών, όπως έγινε στο υποκατάστημα της Λάρισας, στο οποίο απόθεμα τραπεζογραμματίων ύψους 185 εκατ. δρχ τάφηκε κάτω από το βομβαρδισμένο κτήριο.[10] Ωστόσο, η άνοδος της κυκλοφορίας ήταν τόσο μεγάλη και η ζήτηση τραπεζογραμματίων τόσο έντονη, ώστε στα τέλη Απριλίου του 1941 προτάθηκε να επανατεθούν σε κυκλοφορία τραπεζογραμμάτια που είχαν αποσυρθεί, ακόμη και αν κάποια από αυτά έφεραν την ένδειξη "άκυρον" ή ήταν διάτρητα.[11] Η πρόταση έγινε αποδεκτή λόγω των έκτακτων περιστάσεων και τα προς καταστροφή τραπεζογραμμάτια των 50, 100, 500 και 1.000 δραχμών τέθηκαν ξανά στην κυκλοφορία.[12]

Αλλά και οι εμπορικές τράπεζες, αντιμετωπίζοντας σημαντικές δυσχέρειες στις συναλλαγές με το κοινό, ζήτησαν ενίσχυση από την Τράπεζα της Ελλάδος και μείωση του κόστους δανεισμού τους από αυτήν. Αποτέλεσμα αυτού του αιτήματος ήταν η μείωση του επιτοκίου δανεισμού των τραπεζών από την ΤτΕ από 7% σε 5%, αρχής γενομένης από τις 7.4.1941.[13] Ωστόσο, η απόφαση αυτή ανεστάλη δύο μήνες αργότερα, με την αιτιολογία ότι δεν συνέτρεχαν πια οι λόγοι που την είχαν επιβάλει.[14] Τον Ιούλιο του 1941, στη συζήτηση του Γενικού Συμβουλίου για τη μείωση του προεξοφλητικού επιτοκίου της Τράπεζας, αναδείχθηκε εκ νέου το ζήτημα της δυσχερούς κατάστασης των εμπορικών τραπεζών, οι οποίες δεν κάλυπταν τα έξοδά τους με την υφιστάμενη διαφορά μεταξύ επιτοκίου χορηγήσεων και επιτοκίου καταθέσεων.[15]

Ο Απρίλιος του 1941 ήταν καθοριστικός για τα επόμενα τέσσερα χρόνια της ιστορίας της Τράπεζας της Ελλάδος, καθώς αυτή διασπάστηκε στο τμήμα που, μαζί με τον Διοικητή Κ. Βαρβαρέσο και τον Υποδιοικητή Γ. Μαντζαβίνο, διέφυγε με το χρυσό αρχικά στην Κρήτη και έπειτα, σε μια Οδύσσεια, έως το Γιοχάνεσμπουργκ

9 "Παραγγελία τραπ/τίων Δρ. 100", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 161-162, και "Παραγγελία τραπεζογραμματίων Δρχ. 100", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 8.5.1941, 176-177.

10 "Έκθεσις των Διευθυντών του Κεντρικού Κ/ματος προς το Γενικόν Συμβούλιον επί των εν γένει εργασιών της Τραπέζης κατά την τελευταίαν περίοδον", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 24.4.1941, 167.

11 "Έκθεσις των Διευθυντών του Κεντρικού Κ/ματος προς το Γενικόν Συμβούλιον επί των εν γένει εργασιών της Τραπέζης κατά την τελευταίαν περίοδον", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 168.

12 Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 25.4.1941, 169.

13 "Επιτόκιον διά τας προς Τραπέζας χορηγήσεις", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 26.4.1941, 171.

14 "Αναστολή αποφάσεως του Γενικού Συμβουλίου περί επιτοκίου Τραπεζών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 26.6.1941,194-195.

15 "Μείωσις προεξοφλητικού τόκου της Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 14.7.1941, 203-204.

και το Λονδίνο, και σε εκείνο που παρέμεινε στη χώρα και υπέστη τις συνέπειες της ξένης κατοχής. Έτσι, το Γενικό Συμβούλιο όρισε Διοικούντα Σύμβουλο τον Μ. Νεγρεπόντη, στον οποίο χορήγησε μηνιαία αποζημίωση ίση με αυτήν που προβλεπόταν για τον Υποδιοικητή της Τράπεζας,[16] και αναπληρωτή του τον Π. Δεκάζο.[17]

Η Τράπεζα της Ελλάδος συνέχισε να εκτελεί χρέη τραπεζίτη του Δημοσίου και στη διάρκεια της Κατοχής. Πράγματι, η σύμβαση της 3.7.1931 μεταξύ του Δημοσίου και της Τράπεζας της Ελλάδος, η οποία προέβλεπε τη διεκπεραίωση από την τελευταία των εισπράξεων και πληρωμών του Δημοσίου, ανανεώθηκε τον Ιούνιο του 1941 για μία ακόμη δεκαετία.[18] Αν όμως η σχέση της Τράπεζας με το Ελληνικό Δημόσιο μέχρι τότε αφορούσε τη συμβολή της πρώτης στη διαχείριση των αναγκών του δεύτερου, το πλαίσιο αυτό άλλαξε από το Μάιο του 1941 λόγω της διεξαγωγής του πολέμου και της κατάληψης της χώρας από τις δυνάμεις του Άξονα. Η κατοχή της χώρας έθεσε τις ανάγκες του Δημοσίου σε νέα βάση. Τώρα πια έπρεπε να ικανοποιούνται ουσιαστικά οι ανάγκες των Δυνάμεων Κατοχής, που σε σχεδόν μόνιμη βάση έπαιρναν τη μορφή απαιτήσεων για πληρωμές του ελληνικού κράτους προς αυτές.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η σύμβαση μεταξύ της Τράπεζας και του Ελληνικού Δημοσίου για εφάπαξ προεξόφληση γραμματίων του τελευταίου, ύψους 500 εκατ. δρχ., καθ' υπέρβαση του ορίου των 400 εκατ. δρχ. που προέβλεπε το άρθρο 55 του Καταστατικού, προκειμένου να πληρωθούν προμηθευτές του ελληνικού κράτους στη Γερμανία, και μάλιστα γερμανικές καπνοβιομηχανίες.[19] Οι υπερβάσεις αυτές θεσμοθετήθηκαν με την τροποποίηση του άρθρου 55, παρ. 11, του Καταστατικού, με προσθήκη της πρόβλεψης για αναστολή των περιορισμών του άρθρου αυτού μέχρι το τέλος του πολέμου, έτσι ώστε να αντιμετωπιστούν οι ανάγκες τόσο του Δημοσίου όσο και των Αρχών Κατοχής.[20] Από την άλλη πλευρά, η τροποποίηση του άρθρου 55, παρ. 11, και η προσθήκη της παρ. 11α' σ' αυτό κυρώθηκαν με το Ν.Δ. 1991/1.12.1942, το οποίο προέβλεπε τη δυνατότητα του Υπουργού Οικονομικών να αντλεί απεριόριστα κεφάλαια από την Τράπεζα της Ελλάδος για τις ανάγκες των Αρχών Κατοχής και του Δημοσίου, αλλά και τη σύναψη συναφούς συμφωνίας μεταξύ του Δημοσίου και της Τράπεζας της Ελλάδος, που θα ρύθμιζε το καθεστώς των σχετικών χορηγήσεων. Ωστόσο, η κατοχική κυβέρνηση κωλυσιεργούσε ως προς την

16 "Αποζημίωσις Διοικούντος Συμβούλου κ. Μ. Νεγρεπόντη", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 8.5.1941, 176.

17 Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 25.4.1941, 169.

18 "Εξουσιοδότησις διά την υπογραφήν συμβάσεως μεταξύ Δημοσίου και Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 14.6.1941, 190-191.

19 "Εξουσιοδότησις του Γενικού Συμβουλίου προς την Διοίκησιν διά την υπογραφήν συμβάσεως μετά του Δημοσίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 27.5.1941, 180-181.

20 "Πρότασις τροποποιήσεως άρθρου 55 του Κατασταστικού §11 και §18", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 18.9.1942, 278-280.

υπογραφή της σχετικής συμφωνίας που είχε καταρτιστεί από την Τράπεζα και, γι' αυτό, το Γ.Σ. εξουσιοδότησε τη Διοίκηση να προβαίνει στις εν λόγω χρηματοδοτήσεις χωρίς να έχει υπογραφεί συμφωνία για το διακανονισμό τους.[21]

Μια άλλη πλευρά της δραστηριότητας της Τράπεζας, που συνδέεται στενά με την αναγκαστική της σχέση με την κυβέρνηση της εποχής, είναι η χρηματοδότηση της Αγροτικής Τράπεζας, με σκοπό τη συγκέντρωση της γεωργικής παραγωγής. Φυσικά, η δικαιολογία που προβλήθηκε τότε ήταν η στήριξη της "εθνικής παραγωγής" εν μέσω αντίξοων κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών, αν και, όπως αποδείχθηκε το χειμώνα του 1942, οι προτεραιότητες των κατοχικών αρχών ήταν διαφορετικές από τη σίτιση του πληθυσμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι απαιτήθηκε νέα αλλαγή του άρθρου 55 του Καταστατικού της Τράπεζας, με προσθήκη σ' αυτό παραγράφου που προέβλεπε τη δυνατότητα χρηματοδότησης της Αγροτικής Τράπεζας με πιστώσεις έως το ποσό των τριών δισεκ. δρχ. "κατά παρέκκλισιν των διατάξεων του παρόντος άρθρου και του επομένου υπ' αριθ. 56 του Καταστατικού της Τραπέζης και άνευ των εν αυτοίς διαλαμβανομένων ειδικωτέρων περιορισμών…".[22] Ωστόσο η κατοχική κυβέρνηση επανήλθε, ζητώντας να καθοριστεί η υποχρέωση, αντί της δυνατότητας, χρηματοδότησης της Αγροτικής Τράπεζας, καθώς και να οριστεί ιδιαίτερα χαμηλό επιτόκιο, όχι ανώτερο από 3%. Το Γ.Σ., που είχε εκφράσει εξαρχής επιφυλάξεις για τη μεταβολή του άρθρου 55,[23] αντέδρασε, θεωρώντας ότι η Τράπεζα δεν πρέπει να δεσμευθεί καταστατικά τόσο ως προς το ζήτημα της υποχρεωτικής χρηματοδότησης όσο και ως προς αυτό του ανώτατου ορίου του επιτοκίου χορηγήσεων προς την Αγροτική Τράπεζα.[24,25] Όμως οι Αρχές Κατοχής επέμειναν και τελικά όχι μόνο καθιερώθηκε η υποχρέωση χρηματοδότησης της Αγροτικής Τράπεζας, αλλά και απαλείφθηκε το όριο των 3 δισεκ. δρχ. για τις σχετικές πιστώσεις και αφέθηκε στους κατοχικούς Υπουργούς Οικονομικών και Γεωργίας να το καθορίζουν κατά βούληση.[26] Η χρηματοδότηση της Αγροτικής Τράπεζας

21 "Παροχή εξουσιοδοτήσεως εις την Διοίκησιν διά την εκτέλεσιν των εντολών του Υπουργού των Οικονομικών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 30.6.1943, 78-80.

22 "Χρηματοδότησις της Αγροτικής Τραπέζης. Πρότασις τροποποιήσεως του Καταστατικού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 26.6.1941, 195-196.

23 Όπ.π.

24 "Σχέδιον τροποποιήσεως του άρθρου 55 του Καταστατικού διά την χρηματοδότησιν της Αγροτικής Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 1.7.1941, 201-202.

25 Είναι αξιοσημείωτο και άξιο περαιτέρω έρευνας ότι, με την έναρξη της κατοχικής περιόδου, άρχισαν για πρώτη φορά να καταγράφονται στα Πρακτικά του Γ.Σ. οι συζητήσεις των μελών του. Το ερώτημα είναι: αν το απαίτησαν οι Αρχές Κατοχής ή ήταν πρωτοβουλία των ίδιων των μελών του, προκειμένου να διαφαίνονται οι διαφορές απόψεων σε ζητήματα που αφορούσαν τη διαχείριση της Τράπεζας, ακριβώς λόγω του καθεστώτος της ξένης κατοχής;

26 "Πρότασις τροποποιήσεως άρθρου 55 του Κατασταστικού §11 και §18", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 18.9.1942, 280-281.

συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής, όπως δείχνουν οι σχετικές αποφάσεις του Γενικού Συμβουλίου,[27] και εντάθηκε κατά το τελευταίο έτος της, μεταξύ άλλων και λόγω του υπερπληθωρισμού, παρά το ότι οι σχετικές εγγυήσεις που ζητούσε η Τράπεζα από το Ελληνικό Δημόσιο δεν δίνονταν.[28,29,30,31,32,33,34,35,36,37,38,39,40,41,42] Ο ανεξέλεγκτος χαρακτήρας των πιστώσεων αυτών αναγνωρίστηκε και από την ίδια την Τράπεζα, η οποία προέβη στη σύσταση νέου τμήματος "Παρακολουθήσεως και Ελέγχου Ειδικών Πιστώσεων", προκειμένου να ελέγχει τη διαχείριση των δανειακών κεφαλαίων από την Αγροτική Τράπεζα και τους οργανισμούς που αυτή χρηματοδοτούσε με τα εν λόγω κεφάλαια.[43] Το μεγάλο ενδιαφέρον για τις χρηματοδοτήσεις της Αγροτικής οφειλόταν στην ανάγκη στήριξης της γεωργικής παραγωγής για τους λόγους που προαναφέρθηκαν. Παράλληλα, η Τράπεζα χορηγούσε προεξοφλητικές πιστώσεις προς την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος για την αναπροεξόφληση γραμματίων ανώνυμων εταιριών, όπως της Ηλεκτρικής Εταιρείας Αθηνών-Πειραιώς,[44] της Ηλεκτρικής Εταιρείας Μεταφορών[45,46] και της Ελληνικής Τηλεφωνικής Εταιρείας.[47]

---

27 "Χορήγησις πιστώσεως υπέρ το 1/10 του καταβεβλημένου κεφαλαίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 29.1.1943, 10-11.

28 "Χορηγήσεις προς την Αγροτικήν Τράπεζαν", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 23.12.1943, 130-131.

29 Όπ.π., Συνεδρία 22.1.1944, 134-135.

30 Όπ.π., Συνεδρία 12.2.1944, 149.

31 Όπ.π., Συνεδρία 13.3.1944, 154.

32 Όπ.π., Συνεδρία 29.3.1944, 156-157.

33 Όπ.π., Συνεδρία 4.5.1944, 166-169.

34 Όπ.π., Συνεδρία 30.5.1944, 178-179.

35 Όπ.π., Συνεδρία 16.6.1944, 182-183.

36 Όπ.π., 186-188.

37 Όπ.π., Συνεδρία 28.7.1944, 202-204.

38 Όπ.π., Συνεδρία 11.8.1944, 209-211.

39 Όπ.π., Συνεδρία 23.8.1944, 213-214.

40 "Προκαταβολαί έναντι εγκριθεισών πιστώσεων Αγροτικής Τραπέζης – καθ' υπέρβασιν χορήγησις έναντι εγκριθεισών πιστώσεων υπέρ αυτής", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 1.9.1944, 220-222.

41 "Χορηγήσεις προς την Αγροτικήν Τράπεζαν", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 228-229.

42 "Χορηγήσεις προς την Αγροτικήν Τράπεζαν", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 7.10.1944, 244-245.

43 "Σύστασις νέου τμήματος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 16.6.1944, 182.

44 "Αύξησις προεξοφλητικής πιστώσεως Εθνικής Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 183.

45 "Αύξησις προεξοφλητικής πιστώσεως", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 28.7.1944, 204.

46 Όπ.π., Συνεδρία 11.8.1944, 211.

47 Όπ.π., Συνεδρία 23.8.1944, 214.

Η αντιμετώπιση της ανόδου των τιμών και της επίπτωσης που είχε αυτή στο κόστος ζωής αποτελούσε μόνιμη μέριμνα της Τράπεζας της Ελλάδος. Αυτή τη φορά, όμως, όχι στο πλαίσιο της άσκησης πολιτικής περιορισμού της νομισματικής κυκλοφορίας, όπως θα συνηθιζόταν σε ομαλές περιόδους, αλλά με αμυντικά μέτρα ανακούφισης των μισθωτών. Το πρόβλημα επισήμαναν και οι εμπορικές τράπεζες, όταν συζητούσαν την άνοδο των αποδοχών των υπαλλήλων τους παρά τη δυσχερή οικονομική θέση στην οποία αυτές βρίσκονταν.[48] Η Τράπεζα της Ελλάδος προέβη στη χορήγηση "μηνιαίου επιδόματος ακρίβειας ζωής" στους υπαλλήλους της, το οποίο μάλιστα άρχιζε από υψηλότερα επίπεδα για τους κατώτερους υπαλλήλους και μειωνόταν κλιμακωτά όσο ανερχόταν η κατάταξή τους στην ιεραρχική κλίμακα.[49] Επιπλέον, το φθινόπωρο του 1943 η Διοίκηση της Τράπεζας, αναγνωρίζοντας τη δεινή οικονομική θέση των υπαλλήλων της, ιδίως αυτών που αναγκάζονταν σε υπερωρίες λόγω της συμμετοχής τους σε συμβούλια ή επιτροπές, πρότεινε να τους δοθεί σχετική αποζημίωση, κατ' αναλογία με την αντίστοιχη πρακτική στο δημόσιο τομέα.[50] Άλλο μέτρο που πήρε η Τράπεζα για την προστασία των υπαλλήλων της, αυτή τη φορά από ασθένειες και μολύνσεις, ήταν η σύσταση Υγειονομικής Υπηρεσίας υπό τη διεύθυνση αρχιάτρου.[51]

Η προσπάθεια για μεγαλύτερο έλεγχο της Τράπεζας από τις Δυνάμεις Κατοχής εκδηλώθηκε το Σεπτέμβριο του 1941 με το διορισμό επιτρόπων της γερμανικής και της ιταλικής κυβέρνησης. Στις σχετικές ανακοινώσεις αναφερόταν ότι οι πληρωμές της Ελλάδος προς τρίτες χώρες θα διεξάγονταν μέσω του Ιταλικού Γραφείου Συμψηφισμού και θα ανήκαν στην αρμοδιότητα του Ιταλού επιτρόπου. Αντίθετα, οι πληρωμές προς τη Γερμανία και τις χώρες που ελέγχονταν απ' αυτήν θα ανήκαν στην αρμοδιότητα του Γερμανού επιτρόπου.[52] Ωστόσο, οι αρμοδιότητες των επιτρόπων ήταν πολύ ευρύτερες και ουσιαστικές. Είχαν δικαίωμα ελέγχου της κίνησης των λογαριασμών της Τράπεζας, των εγγράφων της Διοίκησης, των δαπανών, αλλά και της κυκλοφορίας των τραπεζογραμματίων της Τράπεζας. Είχαν την εξουσία να απαιτούν την εφαρμογή οποιασδήποτε οδηγίας που αφορούσε τη νομισματική και τραπεζική πολιτική και έκριναν οι ίδιοι ότι ήταν αναγκαία. Παρόλο που οι εντολές των επιτρόπων απευθύνονταν κανονικά προς τη Διοίκηση

48 "Μείωσις προεξοφλητικού τόκου της Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 14.7.1941, 203.

49 "Πρότασις εις το Συμβούλιον διά την αύξησιν των αποδοχών των υπαλλήλων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 14.7.1941, 204.

50 "Παροχή αποζημιώσεως εις υπαλλήλους διά συμμετοχήν εις Συμβούλια", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 6.10.1943, 111-113.

51 "Σύστασις Υγειονομικής Υπηρεσίας παρά τη Τραπέζη", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 22.1.1944, 139.

52 "Ανακοινώσεις του κ. Διοικητού διά τον διορισμόν Επιτρόπων παρά τη Τραπέζη της Γερμανικής και Ιταλικής Κυβερνήσεως", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 19.9.1941, 219-220.

της Τράπεζας, σε εξαιρετικές περιπτώσεις μπορούσαν να δίδονται απευθείας στις Διευθύνσεις της. Επιπλέον, καθιερωνόταν μηνιαία αναφορά της Διοίκησης προς τους επιτρόπους, ενώ ο διορισμός των υπαλλήλων έπρεπε να έχει την έγκρισή τους. Οι επίτροποι είχαν επίσης δικαίωμα να ζητήσουν την ανάκληση του διορισμού υπαλλήλου για λόγους ανικανότητας, καθώς και δικαίωμα συμμετοχής στις Γενικές Συνελεύσεις των Μετόχων, στις συνεδριάσεις του Γ.Σ. και του Συμβουλίου Διεύθυνσης, ενώ τα σχετικά Πρακτικά έπρεπε να υποβάλλονται κάθε φορά σ' αυτούς, οι οποίοι και είχαν δικαίωμα ανάκλησης των σχετικών αποφάσεων. Επιπλέον, οι αποφάσεις της Εκτελεστικής Επιτροπής έπρεπε να εγκρίνονται από τους επιτρόπους. Τέλος, αυτοί διατηρούσαν το δικαίωμα μονομερούς μεταβολής των ανωτέρω αρχών που αφορούσαν την άσκηση των καθηκόντων τους στην Τράπεζα, ενώ η Τράπεζα θα προέβαινε στις απαραίτητες ενέργειες τροποποίησης του Καταστατικού της για να συνάδουν οι αρχές αυτές με το νομικό πλαίσιο.[53] Ενδιαφέρον έχει και το γεγονός ότι η Τράπεζα ήθελε να δημιουργήσει εκείνη την περίοδο "Υπηρεσία Οικονομικοπολιτικών Μελετών", προσλαμβάνοντας εξειδικευμένους υπαλλήλους, με καλή γνώση γερμανικών και ιταλικών.[54] Μάλιστα, τον Οκτώβριο του 1943 συστάθηκε επιτροπή ειδικών "προς μελέτην του γεωργοοικονομικού προβλήματος της χώρας".[55]

Στις 3.7.1941 διορίστηκαν στη θέση του Διοικητή ο μέχρι τότε κυβερνητικός επίτροπος Δ. Σάντης και στη θέση του Υποδιοικητή ο μέχρι τότε Διευθυντής της Τράπεζας Α. Παπαδημητρίου.[56] Στις 20.1.1943 ανατέθηκαν καθήκοντα Διοικητή στον Σ. Χατζηκυριάκο,[57] ενώ από 19.4.1943 έως 13.4.1944 ως Διοικητής θήτευσε ο Θ. Τουρκοβασίλης.[58]

Η εκμετάλλευση του Ελληνικού Δημοσίου από τις Αρχές Κατοχής έφθασε, όπως αναφέρθηκε, στο σημείο να απαιτηθεί η καταβολή "χρηματικής εισφοράς" προς τις δυνάμεις του Άξονα για την αντιμετώπιση των εξόδων τους, βάσει των συμφωνιών της Χάγης περί "Δικαίου του Πολέμου". Η Τράπεζα της Ελλάδος μοιραία ενεπλάκη στο ζήτημα αυτό, καθώς το Δημόσιο δεν είχε τη δυνατότητα απόκτησης εσόδων

53 "Ανακοίνωσις διακοινώσεων των παρά τη Τραπέζη Επιτρόπων του Γερμανικού Ράιχ και της Ιταλίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 23.9.1941, 231-233.

54 "Οργάνωσις υπηρεσιών. Πρόσληψις υπαλλήλων επί συμβάσει", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 14.7.1941, 204.

55 "Επιτροπή προς μελέτην του γεωργοοικονομικού προβλήματος της χώρας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 6.10.1943, 114.

56 "Διορισμός Διοικητού και Υποδιοικητού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 14.7.1941, 202-203.

57 Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 23.12.1943, 130.

58 "Αναγγελία αποδοχής παραιτήσεως του Διοικητού της Τραπέζης κ. Θ. Τουρκοβασίλη", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 4.5.1944, 166.

μέσω φορολογίας ή δανεισμού. Έτσι, μόνη διέξοδος ήταν η παροχή "προσωρινών προκαταβολών" εκ μέρους της Τράπεζας προς το Δημόσιο μέσω της έκδοσης νέου χαρτονομίσματος, το οποίο μάλιστα θα υποκαθιστούσε και τα ποικίλα κατοχικά χαρτονομίσματα, όπως τα μάρκα Κατοχής και τις ιταλικές (μεσογειακές) δραχμές Κατοχής.[59] Η απόσυρση των "νομισμάτων" αυτών έγινε με ενέργειες της ΤτΕ, προκειμένου να υπάρχει η στοιχειώδης δυνατότητα ελέγχου της νομισματικής κυκλοφορίας και να αποφευχθεί η παράλληλη κυκλοφορία. Επιπλέον, η Τακτική Γενική Συνέλευση των Μετόχων, που θα συζητούσε τον ισολογισμό της 31.12.1941 και έπρεπε να συγκληθεί έως τον Απρίλιο του 1942, αναβλήθηκε, αρχικά για ένα εξάμηνο[60] και έπειτα περαιτέρω για ένα ακόμα δίμηνο, έως το τέλος Δεκεμβρίου του 1942.[61] Ωστόσο, ο ισολογισμός για το 1941 κατατέθηκε στο Γ.Σ. και παρατέθηκε στα Πρακτικά της 18.9.1942.[62] Όμως, η τακτική της αναβολής των Γενικών Συνελεύσεων των Μετόχων ακολουθήθηκε σε όλη τη διάρκεια της κατοχικής περιόδου. Έτσι, δόθηκε νέα αναβολή στις Τακτικές Γενικές Συνελεύσεις των Μετόχων για τα έτη 1942-1943, αρχικά μέχρι το Σεπτέμβριο του 1943[63] και έπειτα μέχρι τον Απρίλιο του 1944.[64] Τελικά, η σύγκληση των συνελεύσεων αυτών, μαζί με εκείνη που αφορούσε το έτος 1944, αναβλήθηκε έως το Δεκέμβριο του 1944 με απόφαση που λήφθηκε το Μάρτιο του έτους εκείνου.[65]

Σε μια προσπάθεια να συγκρατηθεί ο πληθωρισμός που προέκυπτε από τη συνεχή έκδοση χαρτονομίσματος για τις πληρωμές των Αρχών Κατοχής, δόθηκε στην Τράπεζα της Ελλάδος, με το Ν.Δ. 1984/24.11.1942, το δικαίωμα έκδοσης ταμειακών γραμματίων, τα οποία θα χρησιμοποιούνταν για την πληρωμή του 75% του αντιτίμου των γεωργικών προϊόντων που συγκεντρώνονταν από το Δημόσιο. Τα γραμμάτια αυτά θα ήταν τετράμηνης διάρκειας, με λήξη στις 31.3.1943. Υπήρχε η ελπίδα ότι μέχρι τότε το Δημόσιο θα κατέθετε τα σχετικά κονδύλια στην Τράπεζα της Ελλάδος από τα έσοδα που θα απέφερε η διάθεση των συγκεντρωμένων προϊ-

59 "Έκτακται προσωριναί προκαταβολαί προς το Ελληνικόν Δημόσιον", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 19.9.1941, 222.

60 "Απόφασις αναβολής συγκλήσεως της Τακτικής Γενικής Συνελεύσεως των Μετόχων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 23.5.1942, 270.

61 "Παράτασις αναβολής συγκλήσεως της Τακτ. Γεν. Συνελεύσεως των Μετόχων ε.έ.", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 3.9.1942, 272.

62 "Ισολογισμός 1941", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 18.9.1942, 273-275.

63 "Απόφασις αναβολής συγκλήσεως των Τακτικών Γενικών Συνελεύσεων των Μετόχων ετών 1942-1943", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 17.5.1943, 75.

64 "Απόφασις αναβολής συγκλήσεως των Τακτικών Γενικών Συνελεύσεων των Μετόχων της Τραπέζης ετών 1942 και 1943", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 6.10.1943, 114.

65 "Απόφασις αναβολής συγκλήσεως των Τακτικών Γενικών Συνελεύσεων των Μετόχων της Τραπέζης, ετών 1942, 1943 και 1944", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 29.3.1944, 159.

όντων, ώστε να αποφευχθεί η έκδοση νέου χαρτονομίσματος.[66] Αργότερα, τον Οκτώβριο του 1943, εξουσιοδοτήθηκε η Αγροτική Τράπεζα να εκδώσει η ίδια τα ταμειακά γραμμάτια για λογαριασμό της Τράπεζας της Ελλάδος, με σκοπό την πληρωμή των γεωργικών προϊόντων.[67] Η αποτελεσματικότητα αυτού του μέτρου ως προς τον περιορισμό της έκδοσης πληθωριστικού χρήματος αμφισβητείται, όπως δείχνει το γεγονός ότι, μετά την έγκριση της έκδοσης νέων τραπεζογραμματίων 1.000 δραχμών (Δ΄ έκδοση) το Σεπτέμβριο του 1942,[68] ακολούθησε η έγκριση από το Γενικό Συμβούλιο της έκδοσης τραπεζογραμματίων των 10.000 δρχ. το Δεκέμβριο του ίδιου έτους.[69] Παράλληλα, η Τράπεζα της Ελλάδος κατάργησε προσωρινά το Βιβλίο Μητρώου Τραπεζογραμματίων λόγω του κόστους τήρησής του, της έλλειψης προσωπικού και, κυρίως, της δυσχέρειας παρακολούθησης του πλήθους τους λόγω της ραγδαίας αύξησής τους. Άμεση συνέπεια της κατάργησης του βιβλίου αυτού ήταν η μη καταγραφή των διαφόρων εκδόσεων τραπεζογραμματίων που ετίθεντο σε κυκλοφορία.[70] Η άλλη πλευρά του ίδιου νομίσματος, δηλαδή της πληθωριστικής κυκλοφορίας, ήταν η επίσπευση των διαδικασιών καταστροφής των εφθαρμένων τραπεζογραμματίων, για την οποία πλέον δεν απαιτούνταν η παρουσία Συμβούλων-μελών της σχετικής Επιτροπής, αλλά αρκούσε η παρουσία προϊσταμένων των εμπλεκόμενων τμημάτων της Τράπεζας.[71] Τέλος, η πρακτική παράτασης της κυκλοφορίας τραπεζογραμματίων παλαιών εκδόσεων χρησιμοποιήθηκε επίσης αυτήν την περίοδο.[72] Τον Οκτώβριο του 1943 εγκρίθηκε η κυκλοφορία χαρτονομίσματος ονομαστικής αξίας 25.000 δραχμών,[73] ενώ το Φεβρουάριο του 1944 εκδόθηκαν τραπεζογραμμάτια ονομαστικής αξίας 50.000 και 100.000 δραχμών.[74] Η Τράπεζα, παρακολουθώντας την αλματώδη αύξηση του πληθωρισμού, ένα μόλις μήνα αργότερα, το Μάρτιο του 1944, εξέδωσε τραπεζογραμ-

---

66 "Εξουσιοδότησις Διοικήσεως υπογραφής συμβάσεως Ταμιακών Γραμματίων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 28.11.1942, 285-288, και "Περί χορηγήσεως πιστώσεως εις το Ελληνικόν Δημόσιον και εκδόσεως ταμειακών γραμματίων διά την χρηματοδότησιν της συγκεντρώσεως των καπνών εσοδείας 1941-1942", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 25.1.1943, 2-4.

67 "Παροχή εξουσιοδοτήσεως εις την Αγροτικήν Τράπεζαν διά την έκδοσιν Ταμιακών Γραμματίων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 6.10.1943, 109.

68 "Έγκρισις τύπου τρ/τίων δρχ. 1000.- εκδόσεως Δ΄", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 18.9.1942, 276-277.

69 "Έγκρισις τύπου νέου τραπεζογραμματίου Δρχ. 10.000.-", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 19.12.1942, 290-291.

70 "Προσωρινή κατάργησις βιβλίου μητρώου τραπ/τίων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 26.2.1943, 44.

71 "Έγκρισις καταστροφής αποσυρομένων της κυκλοφορίας τραπ/τίων", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π.

72 "Παράτασις κυκλοφορίας τραπ/τίων παλαιών εκδόσεων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 26.2.1943, 45.

73 "Έγκρισις τύπου 25.000δράχμου τραπ/τίου Εκδόσεως Α΄", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 6.10.1943, 100-101.

74 "Έγκρισις τύπου νέων τραπ/τίων Τραπέζης δρχ. 50.000. και δρχ. 100.000", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 12.2.1944, 146.

μάτια των 500.000 δραχμών.[75] Η φρενίτιδα του πληθωρισμού στους τελευταίους μήνες της Κατοχής αποδεικνύεται από το γεγονός ότι στις 10 Ιουλίου 1944 δόθηκε η έγκριση για την έκδοση τραπεζογραμματίων ονομαστικής αξίας 1.000.000 δρχ.,[76] ενώ στις 28 Ιουλίου του ίδιου έτους, λίγες ημέρες μετά, εγκρίθηκε η έκδοση τραπεζογραμματίων των 5.000.000 δραχμών.[77] Στις 23 Αυγούστου εκδόθηκαν τραπεζογραμμάτια με ονομαστική αξία 10.000.000 και 25.000.000 δρχ.[78] και στις 9 Σεπτεμβρίου 200.000.000 δραχμές.[79] Με την αποχώρηση των Γερμανών από την Αθήνα τον Οκτώβριο του 1944 και, μαζί τους, του Γερμανού επιτρόπου Χαν και του τότε Διοικητή Χατζηκυριάκου, η Τράπεζα διαπίστωσε ότι τα ταμεία της ήταν άδεια και προέβη στην έκδοση νέων τραπεζογραμματίων, αξίας 500.000.000 δρχ.[80] αρχικά και 2.000.000.000 δρχ. κατόπιν.[81]

Στο πλαίσιο της δραστηριότητας της Τράπεζας ως χρηματοδότη του εμπορίου με τις χώρες Κατοχής ανήκαν και οι χορηγήσεις πιστώσεων προς επιχειρήσεις γερμανικών και ιταλικών συμφερόντων, όπως π.χ. η χορήγηση πίστωσης 50 εκατ. δρχ. (ποσού που υπερέβαινε το 1/10 του καταβεβλημένου κεφαλαίου της Τράπεζας) προς την ιταλική εταιρία Compagnia Italiana per l' Oriente Mediterraneo.[82] Άλλη περίπτωση ήταν η χορήγηση πίστωσης 600 εκατ. δρχ. στο Δημόσιο για την αγορά καπνών από το Ιταλικό Καπνοπωλείο για την κάλυψη των αναγκών της Ελληνικής Καπνοβιομηχανίας.[83] Στο ίδιο πλαίσιο, το Μάρτιο του 1944 αποφασίστηκε η αύξηση της προεξοφλητικής πίστωσης προς την "Ιταλοελληνική Εμπορική Τράπεζα" από 25 εκατ. σε 2 δισεκ. δρχ. (τεράστια αύξηση, προφανώς λόγω και του καλπάζοντος πληθωρισμού), προκειμένου η εν λόγω τράπεζα να αναπροεξοφλήσει

75 "Έγκρισις τύπου νέου τραπ/τίου Τραπέζης δρχ. 500.000", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 29.3.1944, 162-163.

76 "Έγκρισις νέου τύπου τραπ/τίου Τραπέζης δρχ. 1.000.000", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 10.7.1944, 193-194.

77 "Έγκρισις τύπου νέου τραπ/τίου Τραπέζης δρχ. 5.000.000", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 28.7.1944, 201.

78 "Έγκρισις τύπου νέων τραπ/τίων της Τραπέζης δρχ. 10.000.000 και δρχ. 25.000.000", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 23.8.1944, 214.

79 "Τύπος νέου τρ/τίου δρχ. 200.000.000", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 9.9.1944, 226-228.

80 "Αναγγελία αναχωρήσεως κ. Σ. Χατζηκυριάκου. Έγκρισις τύπου νέου τραπ/τίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 7.10.1944, 242-244.

81 "Τύπος νέου τραπεζογραμματίου 2.000.000.000 δρχ.", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 18.10.1944, 246-248.

82 "Χορήγησις πιστώσεως υπέρ το 1/10 του καταβεβλημένου κεφαλαίου της Τραπέζης. Λήψις αποφάσεως παρά του Γενικού Συμβουλίου συμφώνως τω άρθρω 56 παρ. 10 του Καταστατικού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 10, Συνεδρία 19.12.1942, 293.

83 "Χορήγησις πιστώσεως εις το Ελληνικόν Δημόσιον 600.000.000 Δραχμών διά την χρηματοδότησιν της συγκεντρώσεως των καπνών εσοδείας 1941", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 13.3.1943, 53-54.

γραμμάτια της βιομηχανίας ΕΤΜΑ,[84] ενώ το Μάιο του 1944 η ΤτΕ αύξησε την προεξοφλητική πίστωση σε εργοστάσιο οινοπνευματοποιίας στα Χανιά της Κρήτης, το οποίο εργαζόταν για τις Αρχές Κατοχής, από 3 εκατ. σε 300 εκατ. δρχ., και μάλιστα με την προσωπική έγκριση του Γερμανού επιτρόπου στην Τράπεζα της Ελλάδος.[85]

Ενδεικτική των συνθηκών που βίωνε το προσωπικό της Τράπεζας σε όλες τις βαθμίδες της ιεραρχίας ήταν η έγκριση του Γενικού Συμβουλίου για παροχή τροφίμων σε είδος προς τους Συμβούλους της Τράπεζας, όπως δίνονταν στους υπαλλήλους της, αλλά και η χορήγηση ατομικού συσσιτίου υπαλλήλου στους άμισθους Νομικούς Συμβούλους.[86] Άλλο παράδειγμα ήταν το "κοινό διαιτολόγιο" που καθιερώθηκε για τους υπαλλήλους των τριών μεγάλων τραπεζών: Ελλάδος, Εθνικής και Αγροτικής, το οποίο ουσιαστικά όριζε μερίδες από διάφορα είδη τροφίμων που αναλογούσαν μηνιαίως, χωριστά σε κάθε υπάλληλο και σε κάθε μέλος της οικογένειάς του.[87] Ιδιαίτερη μέριμνα υπήρξε για τα παιδιά των μόνιμων υπαλλήλων ανάλογα με την ηλικία τους, από ενός μηνός έως 16 ετών, ενώ κάθε υπάλληλος δικαιούνταν μερίδες τροφής για το πολύ δύο παιδιά.[88]

2.4 Η δράση της ελεύθερης Διοίκησης

Σε ό,τι αφορά τη δράση της ελεύθερης Διοίκησης της ΤτΕ στο Λονδίνο, αξίζει κατ' αρχάς να λεχθεί ότι αυτή ήταν σε επαφή με ορισμένα μέλη της Διοίκησης και του ανώτερου υπαλληλικού προσωπικού της ΤτΕ στην Ελλάδα και λάμβανε ειδήσεις, στατιστικές και άλλο υλικό από την Αθήνα παρά τη σχετική επίσημη απαγόρευση. Η Διοίκηση αποτελούνταν από έξι άτομα, τα οποία, αξιοποιώντας το υλικό αυτό και άλλες πληροφορίες, ενημέρωναν τους Συμμάχους και πρόβαλλαν τις ελληνικές θέσεις στο εξωτερικό. Η Τράπεζα έπαιξε ιδιαίτερο ρόλο στην κάμψη της βρετανικής αντίρρησης περί αποστολής ειδών διατροφής στον αθηναϊκό λαό, που μαστιζόταν από την πείνα, μέσω του Σουηδικού Ερυθρού Σταυρού. Ξεχωριστής επίσης σημασίας ήταν η προσπάθεια απόκτησης συναλλάγματος από τη φορολογία επί των κερδών των Ελλήνων εφοπλιστών, όταν η βρετανική κυβέρνηση εκμίσθωσε

84 "Αύξησις προεξοφλητικής πιστώσεως Ιταλοελληνικής Εμπορικής Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 29.3.1944, 159.

85 "Αύξησις προεξοφλητικής πιστώσεως. Λήψις ειδικής αποφάσεως", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 8.5.1944, 169.

86 "Παροχή τροφίμων εις τα Μέλη του Γενικού Συμβουλίου και εις τους αμίσθους Νομικούς Συμβούλους υποκ/των", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 6.10.1943, 109.

87 "Κοινόν διαιτολόγιον τριών Μεγάλων Τραπεζών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 8.12.1943, 126-127.

88 "Παροχαί τροφών εις τα τέκνα των μονίμων υπαλλήλων της Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 8.5.1944, 172-173.

τα πλοία τους, αφήνοντας παράλληλα χώρο για ελεύθερες συναλλαγές σ' αυτά. Το ποσό που εισπράχθηκε από την φορολογία επιταγμένων πλοίων τα πρώτα έτη της εφαρμογής του μέτρου αυτού (1941 και 1942) ήταν περί τις 350 χιλιάδες λίρες Αγγλίας ανά έτος και το συνολικό ποσό 1,2 εκατομύρια λίρες. Τα επόμενα χρόνια, λόγω απωλειών του στόλου, οι εισπράξεις μειώθηκαν.[89]

Ο Κ. Βαρβαρέσος διατέλεσε, εκτός από Διοικητής στο εξωτερικό, και Υπουργός Οικονομικών της ελεύθερης κυβέρνησης. Όμως, παραιτήθηκε από τη θέση του υπουργού το Δεκέμβριο του 1943 και του δόθηκε ο τίτλος του πρέσβη-αρμοδίου για οικονομικά ζητήματα της Ελλάδος στο εξωτερικό. Μ' αυτήν την ιδιότητα συμμετείχε στις προπαρασκευαστικές και τις κύριες διασκέψεις που θεμελίωσαν τη μεταπολεμική οικονομική αρχιτεκτονική στο Hot Springs, στο Atlantic City και ιδίως στο Bretton Woods. Εκεί, ο Διοικητής Βαρβαρέσος έπαιξε σημαντικό ρόλο και κέρδισε θέση στην πενταμελή επιτροπή επί (πιθανών) διαφωνιών που θα προέκυπταν μεταξύ των χωρών-μελών του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Παγκόσμιας Τράπεζας σχετικά με ρυθμίσεις που προβλέπονταν στα καταστατικά των δύο οργανισμών. Στο ζήτημα της νέας διεθνούς αρχιτεκτονικής, ο Βαρβαρέσος τάχθηκε υπέρ του σχεδίου Keynes, το οποίο ως γνωστόν δεν υιοθετήθηκε. Ο Βαρβαρέσος πρόβαλε στις συζητήσεις το αίτημα χωρών με "σπάνια" νομίσματα, που δεν χρησιμοποιούνταν ευρέως στις διεθνείς συναλλαγές, δηλαδή χωρών με την ιδιομορφία να μη διαθέτουν μεγάλους συναλλαγματικούς πόρους και έτσι να στρέφουν αναγκαστικά την πλάτη στο διεθνές εμπόριο. Έτσι, επέτυχε να συμπεριληφθεί ρύθμιση επί του ζητήματος (η λεγόμενη scarce currency clause) και να προβλεφθούν δανειακοί πόροι για τις χώρες αυτές, ώστε να στηριχθεί το διεθνές εμπόριό τους.

89 ΤτΕ (1978), 217.

3 Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ, 1944-1953

3.1 Μακροοικονομικές εξελίξεις

Η εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας από την Απελευθέρωση έως τη σταθεροποίηση του νομίσματος τον Απρίλιο του 1953 ήταν ανοδική, αλλά σημαδεύθηκε από τον εμφύλιο πόλεμο και την αδυναμία εκμετάλλευσης του συνόλου των πόρων που διατέθηκαν από το εξωτερικό για την ανοικοδόμηση και ανάπτυξη της Ελλάδος.

Κατά τα έτη 1944-1946 υπήρχε υψηλός πληθωρισμός, παρά τις προσπάθειες για το αντίθετο, ενώ στη συνέχεια ο πληθωρισμός εξελίχθηκε ως εξής: 47,9% το 1947, 23,1% το 1948, 6,4% το 1949, 14,5% το 1950, 9,9% το 1951 και 0,6% το 1952 (Τράπεζα της Ελλάδος, 1978, 290). Η παραγωγική δραστηριότητα σταδιακά αυξήθηκε και το επίπεδο διαβίωσης άγγιξε το 1950 τα προπολεμικά επίπεδα. Ο δείκτης του Εθνικού Εισοδήματος από 31 το 1945 (1938=100) έφθασε το 51 το 1946, το 68 το 1947 και το 72 το 1948 (Τράπεζα της Ελλάδος, 1978, 238). Το ΑΕΠ σε σταθερές τιμές (1970=100) ήταν 58,5 το 1948, 70,2 το 1949, 74,7 το 1950, 81,1 το 1951 και 81,5 το 1952 (Τράπεζα της Ελλάδος, 1978, 283).

Κύριο χαρακτηριστικό της πολιτικής της περιόδου ήταν η παρέμβαση της ΤτΕ στην ελεύθερη αγορά με πωλήσεις χρυσών λιρών προκειμένου να συγκρατηθεί ο μεταπολεμικός πληθωρισμός και η εισαγωγή της "νέας δραχμής", που έγινε το Νοέμβριο του 1944. Η πολιτική πώλησης χρυσών λιρών ξεκίνησε επί Συνδιοικητή Ζολώτα το 1944, διακόπηκε και επαναφέρθηκε τρεις φορές σε ισχύ. Η απώλεια αυτή χρυσών λιρών σίγουρα απομείωσε τα περιουσιακά στοιχεία της ΤτΕ, αλλά από την άλλη πλευρά αποτέλεσε μια "μαγιά" συσσώρευσης κεφαλαίου εκ μέρους των συναλλασσομένων, που είτε οδήγησε αργότερα σε αγορές κατοικιών είτε χρησιμοποιήθηκε ως ενέχυρο για επενδύσεις είτε, τέλος, επανήλθε, μετά από αρκετή κυκλοφορία, στα θησαυροφυλάκια της ΤτΕ μετά 20 χρόνια.

Σε ό,τι αφορούσε τις εμπορικές τράπεζες, το κυριότερο πρόβλημα της περιόδου ήταν η αδυναμία τους να προσελκύσουν αποταμιεύσεις. Οι όποιες αποταμιεύσεις διοχετεύονταν στη μαύρη αγορά χρυσών λιρών, λόγω του δισταγμού του κοινού να καταθέτει τα χρήματά του σε τράπεζες, με κίνδυνο απαξίωσης των αποταμιεύσεών τους. Σταδιακά, υπό τον έλεγχο της Νομισματικής Επιτροπής, η εμπιστοσύνη στο τραπεζικό σύστημα επανήλθε. Τις αποφάσεις της ΤτΕ κατεύθυνε ένα συγκεντρωτικό σύστημα παροχής πιστώσεων για παραγωγικούς σκοπούς (Τράπεζα της Ελλάδος, 1978, 263-264).

Την ίδια περίοδο η χώρα ήταν πλήρως εξαρτημένη από την ξένη βοήθεια. Η βοήθεια της UNRRA σε είδος έως το 1947 και οι πιστώσεις της βρετανικής πλευράς (10 εκατ. λίρες) διευκόλυναν την κατάσταση μέχρι που άρχισε να παρέχεται η αμερικανική βοήθεια. Η βοήθεια αυτή, που κάλυψε το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών, σύντομα, το 1948, εντάχθηκε στο σχέδιο Marshall για την Ελλάδα και συνεχίστηκε φθίνουσα έως και μετά την υποτίμηση του 1953. Η διαχείρισή της έγινε με διάφορους θεσμούς και ρυθμίσεις, όπως η σύσταση της Κεντρικής Επιτροπής Δανείων, και σε κλίμα αυξανόμενης νευρικότητας του αμερικανικού παράγοντα, που, από τη στιγμή που έληξε ο εμφύλιος και μετά ξεκίνησε ο πόλεμος της Κορέας, επιθυμούσε μάλλον την αμυντική ενίσχυση της χώρας παρά την οικονομική της ανάπτυξη.

Ενώ η ναυτιλία, με τα πλοία "Λίμπερτυ", ανέκαμψε αμέσως μετά την Απελευθέρωση και επωφελήθηκε από τον πόλεμο της Κορέας, οι λοιποί κλάδοι της οικονομίας ανέκαμψαν μόλις μετά το 1949, όταν έληξε ο εμφύλιος. Επιγραμματικά, η ανασυγκρότηση καθυστέρησε μεν στην χώρα, αλλά πλούτισε τους διαμορφωτές της οικονομικής πολιτικής με αρκετές εμπειρίες από έκτακτες καταστάσεις, προκειμένου να αποκτήσουν την ικανότητα εκείνη που επέτρεψε από το 1953 και μετά στην Ελλάδα να ακολουθήσει ανοδική πορεία προς την ευημερία και την πρόοδο.

3.2 Πιστωτική και νομισματική πολιτική στα πρώτα χρόνια της Απελευθέρωσης, 1944-1945

Η αποχώρηση των γερμανικών δυνάμεων κατοχής και η απελευθέρωση της Αθήνας τον Οκτώβριο του 1944 βρήκαν την Τράπεζα της Ελλάδος αναγκασμένη να αντιμετωπίσει τόσο τις αυξημένες συναλλακτικές ανάγκες λόγω του καλπάζοντος πληθωρισμού όσο και την απογύμνωσή της από χρηματικά μέσα από τους αποχωρούντες Γερμανούς. Έτσι, ήδη από τις 7 Οκτωβρίου, το Γ.Σ. έδωσε την έγκρισή του για εκτύπωση τραπεζογραμματίου 500 εκατ. δρχ.,[1] ενώ λίγες ημέρες αργότερα, στις

1 "Αναγγελία αναχωρήσεως κ. Σ. Χατζηκυριάκου. Έγκρισις τύπου νέου τραπ/τίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 7.10.1944, 242-244.

12 Οκτωβρίου, τέθηκε σε κυκλοφορία νέο τραπεζογραμμάτιο, ονομαστικής αξίας δύο δισεκ. δραχμών.[2] Τέλος, στις 23.10.1944 τέθηκαν σε κυκλοφορία νέα τραπεζογραμμάτια, ονομαστικής αξίας 10 δισεκ. και 100 δισεκ. δραχμών.

Το νέο Γ.Σ. της Τράπεζας μετά την Απελευθέρωση ορκίστηκε στις 30.11.1944, με την παρουσία του Συνδιοικητή Ξ. Ζολώτα και του Υποδιοικητή Γ. Μαντζαβίνου.[3] Ο Βαρβαρέσος, δυσαρεστημένος από τη θέσπιση θέσης Συνδιοικητή χωρίς την ενημέρωση και τη συναίνεσή του, απείχε από τα καθήκοντά του μέχρι την παραίτηση του Ζολώτα στις 3.1.1945. Η ασφυκτική κατάσταση που κλήθηκε να αντιμετωπίσει το Γ.Σ. αποτυπώνεται στις πρώτες αποφάσεις του, που αφορούσαν έκτακτες πιστώσεις προς τις τράπεζες για την κάλυψη των διαχειριστικών αναγκών τους.[4] Παράλληλα, καταβάλλονταν οι πρώτες προσπάθειες για τη νομισματική σταθεροποίηση, που αποτυπώνονται στις αποφάσεις για εκτύπωση και θέση σε κυκλοφορία τραπεζογραμματίων νέων δραχμών (50, 100 και 1.000).[5] Σύμφωνα με τα Πρακτικά του Γ.Σ.,[6] ο Ξ. Ζολώτας, αναφερόμενος στην κατάσταση της οικονομίας, τόνισε τόσο την έλλειψη κεφαλαίων στη χρηματαγορά όσο και την παντελή έλλειψη εσόδων των τραπεζών, συμπεριλαμβανομένης της Τράπεζας της Ελλάδος. Οι εμπορικές τράπεζες αναγκάζονταν να προσφεύγουν στην ΤτΕ για την κάλυψη των τρεχόντων εξόδων τους, κάτι που γινόταν μέσω της αύξησης της νομισματικής κυκλοφορίας. Γι' αυτό, ο Συνδιοικητής θεωρούσε ότι έπρεπε να επιβληθεί από την 1η Δεκεμβρίου 1944 υψηλό προεξοφλητικό επιτόκιο, τουλάχιστον στο επίπεδο του 11%, δεδομένου ότι στην αγορά το μηνιαίο επιτόκιο ήταν της τάξεως του 10%.

Άλλο σημαντικό ζήτημα που απασχολούσε τον Ξ. Ζολώτα ήταν εκείνο της παροχής πιστώσεων προς τους διάφορους παραγωγικούς κλάδους. Σύμφωνα με κυβερνητικές αποφάσεις, τέτοιες πιστώσεις δικαιούνταν μόνο η βιομηχανία και η βιοτεχνία. Αυτές θα χορηγούνταν από τις εμπορικές τράπεζες με κεφάλαια που θα τους παρείχε η Τράπεζα της Ελλάδος. Προκειμένου να γίνει η επιλογή των υποψήφιων δανειοληπτών και να καθοριστούν οι όροι της χρηματοδότησης, προτάθηκε η συγκρότηση Επιτροπής Πιστώσεων, αποτελούμενης από τον Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, το Γενικό Διευθυντή του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, το Διευθυντή Βιομηχανίας στο ίδιο υπουργείο, τρεις Συμβούλους της Τράπεζας της Ελλάδος, τον Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος και δύο από τους Διευ-

2 "Τύπος νέου τραπεζογραμματίου 2.000.000.000 δρχ.", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 18.10.1944, 246-248.

3 "Ορκωμοσία συμβούλων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 30.11.1944, 248-249.

4 "Πιστώσεις προς τραπέζας" Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 249-250, και "Πιστώσεις προς την Αγροτικήν Τράπεζαν", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 250-251.

5 "Έγκρισις τύπου νέων τραπ/τίων Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 251-256.

6 "Προεξοφλητικός τόκος τραπέζης. Σύστασις επιτροπής πιστώσεων", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 259-261.

θυντές της Τράπεζας της Ελλάδος. Γραμματέας της Επιτροπής θα ήταν ο Προϊστάμενος του Τμήματος Προεξοφλήσεων και Πιστώσεων. Η Τράπεζα της Ελλάδος, παρόλο που θα παρείχε τα αναγκαία κεφάλαια, δεν θα είχε την ευθύνη για τον έλεγχο της φερεγγυότητας των υποψήφιων δανειοληπτών, κάτι που θα αναλάμβαναν προφανώς οι οικείες εμπορικές τράπεζες. Παράλληλα, καθοριζόταν ανώτατο επιτόκιο χορηγήσεων στο επίπεδο του 11%, ενώ προβλεπόταν επιστροφή στις εμπορικές τράπεζες του 2%-3% του τόκου που θα εισέπραττε η Τράπεζα της Ελλάδος για να καλύψουν τα έξοδα διαχείρισης και τους κινδύνους που τυχόν θα αναλάμβαναν.

Το κενό των Πρακτικών από τις 30.11.1944 έως τις 24.1.1945 δικαιολογείται από τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 1944. Έτσι, η αποτίμηση της πορείας της Τράπεζας της Ελλάδος στη διάρκεια της Κατοχής έγινε στην πρώτη συνεδρίαση του Γενικού Συμβουλίου του επόμενου έτους, του 1945.[7] Ο Υποδιοικητής Γ. Μαντζαβίνος ανέφερε στο Γ.Σ. την ανάγκη, που παρουσιάστηκε τον Απρίλιο του 1941, η Διοίκηση της Τράπεζας να ακολουθήσει την κυβέρνηση στο εξωτερικό προκειμένου να τη βοηθήσει τόσο στη διαχείριση των οικονομικών της διεξαγωγής του αγώνα κατά του κατακτητή όσο και στην προετοιμασία για την αντιμετώπιση των οικονομικών ζητημάτων που θα προέκυπταν με την έλευση της ειρήνης. Στη συνέχεια παρέθετε όλο το χρονικό της δράσης της ΤτΕ, το οποίο, παρότι είναι γνωστό από τις αναφορές παραπάνω, αξίζει να παρατεθεί και πάλι.

Η Διοίκηση μεταφέρθηκε στην Κρήτη και από εκεί στην Αλεξάνδρεια, στο Κάιρο και, τέλος, στο Λονδίνο, όπου παρέμεινε έως την Απελευθέρωση. Ουσιαστικά, η Τράπεζα λειτούργησε στο εξωτερικό με προσωπικό συνολικά έξι ατόμων, που κάλυπταν τις ανάγκες της ίδιας αλλά και του Ελληνικού Δημοσίου στο εξωτερικό.

Στην κατεχόμενη χώρα, τη Διοίκηση της Τράπεζας ανέλαβε ο Σύμβουλός της Μ. Νεγρεπόντης για περίπου ένα τρίμηνο, μέχρι την αντικατάστασή του από πρόσωπα διορισμένα από τις κατοχικές δυνάμεις. Παρόμοια στάση, μένοντας στις θέσεις τους μέχρι την αντικατάστασή τους, κράτησαν και τα μέλη του Γ.Σ., από τα οποία κάποια διώχθηκαν και φυλακίστηκαν. Τέλος, το προσωπικό της Τράπεζας στο εσωτερικό, που αριθμούσε 2.200 υπαλλήλους, αυξήθηκε σε 3.325, δηλ. κατά 51%, στη διάρκεια της Κατοχής, παρά την ουσιαστική απονέκρωση κάθε παραγωγικής λειτουργίας της Τράπεζας την περίοδο αυτή.

Στο εξωτερικό, ο ρόλος των λιγοστών μελών της Τράπεζας ήταν, όπως προαναφέρθηκε, σημαντικός. Άλλωστε, ο Διοικητής και ο Υποδιοικητής της Τράπεζας συμμετείχαν στις εξόριστες κυβερνήσεις ως Υπουργός και Υφυπουργός Οικονομικών αντίστοιχα, ενώ ο Διοικητής Κ. Βαρβαρέσος συμμετείχε ως εκπρόσωπος της κυβέρνησης και της Τράπεζας της Ελλάδος στις διεθνείς διασκέψεις κατά τη διάρκεια

7 Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 24.1.1945, 262-268.

του πολέμου. Τα οικονομικά του κράτους στο εξωτερικό εξαρτώνταν από τις συμμαχικές πιστώσεις και από το μόνο φορολογικό έσοδο που του είχε απομείνει, τη φορολόγηση της εμπορικής ναυτιλίας. Μετά την εξάντληση των κεφαλαίων της συμμαχικής χρηματοδότησης και τη βύθιση των 2/3 του εμπορικού στόλου, η Τράπεζα της Ελλάδος αναγκάστηκε να παράσχει προκαταβολές προς το Δημόσιο ύψους 2.150.000 λιρών Αγγλίας έως το Σεπτέμβριο του 1944.

Όταν η ελληνική κυβέρνηση βρισκόταν στην Cava dei Tirreni της Ιταλίας, εκδόθηκε ο Ν. 3325/1.10.1944, με τον οποίο θεσπίστηκε η θέση Συνδιοικητή της Τράπεζας, ενώ καταργήθηκε η θέση του δεύτερου Υποδιοικητή και καθορίστηκε νέος τρόπος σύνθεσης του Γενικού Συμβουλίου. Συνδιοικητής διορίστηκε, όπως αναφέρθηκε, ο καθηγητής Ξ. Ζολώτας. Τελικά, η κυβέρνηση κατήργησε, με τον Ν. 82/7.1.1945, τη θέση του Συνδιοικητή, επαναθεσπίζοντας τη θέση του δεύτερου Υποδιοικητή, και επανέφερε το Γενικό Συμβούλιο της Τράπεζας που υπήρχε στις 27.4.1941. Τέλος, προσκάλεσε τον Διοικητή Κ. Βαρβαρέσο να επανέλθει στη θέση του στην Αθήνα και εκείνος το αποδέχθηκε. Ο ίδιος ο Βαρβαρέσος δικαιολόγησε τη μέχρι τότε στάση του ως εξής:[8] Παρόλο που δεν είχε κανένα πρόβλημα να συνεργαστεί με τον Ζολώτα, θεώρησε "απρεπές και άκοσμον" απέναντι εκείνου και του Υποδιοικητή τη δημιουργία θέσης Συνδιοικητή για ένα νέο καθηγητή, που δεν είχε έως τότε πείρα στη διοίκηση οργανισμών ή στην Τράπεζα. Επιπλέον, θεώρησε ότι η τότε κυβέρνηση δεν ήθελε να έλθει εκείνος στην Ελλάδα και γι' αυτό υπέβαλε παραίτηση, που όμως δεν έγινε δεκτή.

Πρώτη προτεραιότητα μετά την Απελευθέρωση ήταν να εξασφαλιστούν ο εφοδιασμός του πληθυσμού με τρόφιμα και οι στοιχειώδεις οικονομικές λειτουργίες. Έτσι, όπως αναφέρει ο τότε Συνδιοικητής Ξ. Ζολώτας, μετά από παρέμβασή του στους Συμμάχους, εξασφάλισε το διπλασιασμό της βοήθειας σε τρόφιμα, ενώ προσπάθησε να θέσει τις βάσεις για την οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας. Το κυριότερο εμπόδιο εδώ ήταν η τεράστια νομισματική αστάθεια, η οποία επιχειρήθηκε να τεθεί υπό έλεγχο με την εισαγωγή της νέας δραχμής με τον Ν.18/11.11.1944. Η νέα δραχμή αντιστοιχούσε σε 50 δισεκ. παλαιές δραχμές. Ωστόσο, αν και η νομισματική κυκλοφορία εκείνη την ημέρα ανερχόταν σε 125 εκατ. σταθεροποιημένων νέων δραχμών, περίπου δυόμισι μήνες μετά άγγιξε τα 3.400 εκατ. δρχ., χωρίς να περιλαμβάνεται σ' αυτά η κυκλοφορία των στρατιωτικών λιρών Αγγλίας, ύψους 2.776.000 ή 1.665 εκατ. δρχ. περίπου. Γι' αυτό, καταβάλλονταν προσπάθειες για την αποδέσμευση και επανεισροή καταθέσεων από το εξωτερικό. Ωστόσο, παρά την εμφύλια σύρραξη του Δεκεμβρίου του 1944 και τις οικονομικές —μεταξύ άλλων— επιπτώσεις της, που αποτυπώνονταν στα παραπάνω στοιχεία, η νέα δραχμή μπό-

8 Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 279-280.

ρεσε, κατά τον Ξ. Ζολώτα, να αντέξει σχετικά, γι'αυτό και θεωρούσε την εισαγωγή της πολύτιμο επίτευγμα. Οι χειρισμοί των πρώτων μηνών μετά την Απελευθέρωση έγιναν αντικείμενο κριτικής από τον Κ. Βαρβαρέσο,[9] ο οποίος θεωρούσε ότι το πρώτο μέλημα της κυβέρνησης έπρεπε να είναι η δραστική αντιμετώπιση της χρυσοφιλίας και η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης στη δραχμή ως το νόμισμα της χώρας. Ωστόσο, για τον καθορισμό της συναλλαγματικής ισοτιμίας θα έπρεπε να ληφθούν υπόψη οι ανάγκες της αγοράς και του Δημοσίου και τα επίπεδα μισθών και τιμών, κάτι που, από ό,τι φαίνεται, δεν μπόρεσε να γίνει με αποτελεσματικό τρόπο.

Το σημαντικότερο ζήτημα που απασχόλησε τη νέα Διοίκηση ήταν ο καθορισμός των όρων πιστοδότησης.[10] Οι χρηματοδοτήσεις θα αφορούσαν σε ένα πρώτο στάδιο μόνο βιομηχανίες και βιοτεχνίες και θα χορηγούνταν ως επί το πλείστον από τις εμπορικές τράπεζες, ενώ αποκλειόταν η χορήγηση πιστώσεων από περισσότερες της μίας τράπεζας στον ίδιο οφειλέτη. Δεν επιτρεπόταν η χρηματοδότηση επιχειρήσεων που είχαν αποθέματα προϊόντων, ενώ η πιστοδότηση θα έπρεπε να συνοδεύεται από έλεγχο των τιμών των παραγόμενων προϊόντων. Αν διαπιστωνόταν ότι τα κεφάλαια της χρηματοδότησης είχαν χρησιμοποιηθεί για σκοπούς άλλους από αυτούς για τους οποίους είχαν χορηγηθεί, θα επιβαλλόταν διακοπή της και ενεργοποίηση ποινικής ρήτρας υπέρ του Δημοσίου, ίσης με το τριπλάσιο του ποσού που χρησιμοποιήθηκε για σκοπό άλλον από τον καθοριζόμενο.

Για να χορηγηθεί η πίστωση, θα έπρεπε πρώτα να την εγκρίνει η Επιτροπή Πιστώσεων, η οποία θα έδινε προτεραιότητα σε βιομηχανίες που παρήγαν είδη αναγκαία και με μεγάλη καταναλωτική ζήτηση, ώστε να είναι ικανές να αρχίσουν να λειτουργούν αμέσως, με πρώτες ύλες που είχαν ή θα λάμβαναν από τους συμμαχικούς φορείς. Επίσης, θα προτιμώνταν οι βιομηχανίες των οποίων η λειτουργία ήταν αναγκαία για τη λειτουργία άλλων βιομηχανιών ή για τις μεταφορές, τον εφοδιασμό σε τρόφιμα, τη δημόσια υγεία και την ένδυση. Η παροχή των πιστώσεων θα ήταν τμηματική (τρεις δεκαήμερες δόσεις) και ανάλογη της προόδου του έργου που χρηματοδοτούνταν. Ο σχετικός έλεγχος θα ασκούνταν από την τράπεζα που χορήγησε την πίστωση ή και από ελεγκτές της Τράπεζας της Ελλάδος και συναρμόδιων υπουργείων. Η επεξεργασία της αίτησης για χορήγηση πίστωσης, η οποία διαβιβαζόταν από την εκάστοτε εμπορική τράπεζα στην Επιτροπή Πιστώσεων, γινόταν από την Επιτροπή, αφού αυτή λάμβανε υπόψη τη γνώμη της Εισηγητικής Επιτροπής, την οποία αποτελούσαν εκπρόσωποι του Βιομηχανικού και Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου και των συναρμόδιων υπουργείων. Έπειτα, η Επιτροπή Πιστώσεων καθόριζε το ανώτατο όριο του δανείου για το οποίο έδινε την άδεια χορήγησης, χωρίς να

9 Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 281-282.

10 "Χρηματοδότησις Βιομηχανιών κ.λπ.", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 271-276.

υποχρεώνει την εκάστοτε τράπεζα να χορηγήσει την εν λόγω πίστωση. Η χρηματοδότηση θα γινόταν μέσω της προεξόφλησης συναλλαγματικών ή γραμματίων τρίμηνης λήξης ή μέσω ανοικτών λογαριασμών με εγγύηση παρόμοιων γραμματίων. Οι τράπεζες που πήραν αρχικά την άδεια να χρηματοδοτούνται από την Τράπεζα της Ελλάδος για τη χορήγηση τέτοιων πιστώσεων ήταν η Εθνική, η Αθηνών, η Ιονική, η Εμπορική, η Λαϊκή και η Βρεττανογαλλική, ενώ τα όρια των χορηγήσεων καθορίζονταν κάθε φορά από τη Διοίκηση και εγκρίνονταν από το Γ.Σ. της Τράπεζας της Ελλάδος. Με τον ίδιο τρόπο δίδονταν και οι πιστώσεις της Τράπεζας της Ελλάδος απευθείας στις επιχειρήσεις.

Ωστόσο, η επιλογή των βιομηχανικών επιχειρήσεων προς χρηματοδότηση εξαρτώνταν και από άλλες παραμέτρους, όπως η παραγωγικότητά τους, με αποτέλεσμα να ζητούνται από τους βιομηχάνους εγγυήσεις για τη μείωση του κόστους παραγωγής. Κάτι τέτοιο θεωρούνταν προϋπόθεση για την επέκταση των πιστώσεων, ιδίως προς τις βιομηχανίες που επιτύγχαναν οικονομία ως προς το κόστος των πρώτων υλών, ενώ αντίθετα θεωρούνταν ότι έπρεπε να αποφεύγεται η χρηματοδότηση βιομηχανιών που λειτούργησαν στην Κατοχή και είχαν αποκτήσει σχετική ευχέρεια κεφαλαίων, ώστε να μη διευκολύνεται η κερδοσκοπία. Η Επιτροπή Πιστώσεων έπρεπε να έχει την ευχέρεια να κρίνει κατά περίπτωση.[11]

Οι πιστώσεις προς τις τράπεζες για την παροχή από αυτές βιομηχανικών δανείων άρχισαν να χορηγούνται το Φεβρουάριο του 1945, οπότε και καθορίστηκαν τα συναφή όρια για κάθε τράπεζα.[12] Την ίδια περίοδο χορηγήθηκαν προς όλες τις τράπεζες πιστώσεις για την πληρωμή των αποδοχών του προσωπικού τους,[13] μια πρακτική που συνεχίστηκε μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1940. Επιπλέον, δόθηκαν από την Τράπεζα της Ελλάδος αφενός οι πρώτες απευθείας πιστώσεις προς βιομηχανικές επιχειρήσεις και αφετέρου οι πιστώσεις προς την Αγροτική Τράπεζα για την παροχή καλλιεργητικών δανείων βάσει συναφών αποφάσεων της Επιτροπής Πιστώσεων.[14]

Το Φεβρουάριο του 1945 το προεξοφλητικό επιτόκιο, μετά από εισήγηση του Διοικητή Κ. Βαρβαρέσου, μειώθηκε στο 7%, ενώ το επιτόκιο χορηγήσεων προς τις άλλες τράπεζες ορίστηκε στο 3,5% και αυτό των χορηγήσεων προς την Αγροτική Τράπεζα στο 3%. Λόγω του τρέχοντος πληθωρισμού, είναι δύσκολη η εκτίμηση του

11 "Χορηγήσεις πιστώσεων εις βιομηχανίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 22.3.1945, 7-8.

12 "Χορηγήσεις προς τραπέζας διά την παρ' αυτών χορήγησιν βιομηχανικών δανείων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 10.2.1945, 284-285.

13 "Χορηγήσεις προς τας τραπέζας διά την πληρωμήν των αποδοχών του προσωπικού αυτών", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 286-288.

14 "Χορηγήσεις προς βιομηχανίας απ' ευθείας", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 285, και "Αγροτική πίστις", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 285-286.

πραγματικού επιτοκίου την εποχή εκείνη, είναι όμως σαφές ότι αυτό ήταν αρνητικό. Οι εμπορικές τράπεζες δεν είχαν, κατά την ίδια απόφαση, δικαίωμα αύξησης του εισπραττόμενου τόκου πάνω από το όριο του 7%, εκτός των χορηγήσεων μέσω ανοικτού λογαριασμού, που μπορούσαν να επιβαρυνθούν με ακόμα 1% λόγω των επιπλέον εξόδων των τραπεζών.[15] Ειδικότερα για τις πιστώσεις της Τράπεζας της Ελλάδος προς τις τράπεζες που αφορούσαν την πληρωμή των αποδοχών του προσωπικού τους, προτάθηκε η επιβολή χαμηλότερου επιτοκίου, ίσου με 1,5%.[16] Παράλληλα, η Τράπεζα προέβη σε εισαγωγή νέου άρθρου, του 56α, στο Καταστατικό της, το οποίο όριζε ότι, για τη διευκόλυνση της ρευστότητας στην οικονομία, μπορούσε η Τράπεζα να παρέχει πιστώσεις προς άλλες τράπεζες και προς τις επιχειρήσεις κατά παρέκκλιση από το Καταστατικό της, ενώ το Γ.Σ. θα καθόριζε τους όρους και τις προϋποθέσεις αυτών των χορηγήσεων. Προβλεπόταν η αναδρομική ισχύς του άρθρου από τις 11.11.1944 και η λήξη της ισχύος του στις 31.12.1946.[17] Με τον ίδιο σκοπό συντάχθηκε και σχετικό σχέδιο νόμου "περί χρηματοδοτήσεως επιχειρήσεων υπό της Τραπέζης της Ελλάδος", που κατατέθηκε από τον Διοικητή στο Γ.Σ. προς έγκριση και αφορούσε τις προϋποθέσεις πιστοδότησης βιομηχανικών, γεωργικών, τραπεζικών και άλλων επιχειρήσεων, όπως είχαν περιγραφεί στις κατά καιρούς αποφάσεις του Γενικού Συμβουλίου.[18]

Ξεχωριστή αντιμετώπιση επιφυλάχθηκε στο εμπόριο, η χρηματοδότηση του οποίου από τις τράπεζες καθορίστηκε με νέα απόφαση του Διοικητή, την οποία ενέκρινε το Γενικό Συμβούλιο.[19] Οι πιστώσεις προς τις εμπορικές επιχειρήσεις θα δίνονταν είτε απευθείας από την Τράπεζα της Ελλάδος είτε μέσω των εμπορικών τραπεζών. Στην περίπτωση της χορήγησης από τις τελευταίες, αυτές θα είχαν την ευθύνη για τη διάθεση των σχετικών κεφαλαίων. Θα χρηματοδοτούνταν μόνο το εμπόριο που συνέβαλλε στην ανάπτυξη της παραγωγής και αφορούσε τη μεταφορά και διάθεση των εμπορευμάτων. Προβλεπόταν ο αποκλεισμός της δυνατότητας να χρησιμοποιηθούν οι πιστώσεις για δραστηριότητες που σχετίζονταν με κερδοσκοπία με αντικείμενο το χρυσό ή το συνάλλαγμα ή για τη δημιουργία αποθεμάτων με σκοπό τον επηρεασμό των τιμών. Θεωρούνταν, και στην περίπτωση αυτή, ότι θα έπρεπε να αποφεύγεται η χορήγηση πιστώσεων σε επιχειρήσεις που είχαν δραστηριότητα την περίοδο της Κατοχής, με το σκεπτικό ότι αυτές διέθεταν ικανά ίδια κε-

15 "Καθορισμός επιτοκίων χορηγήσεων της Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 10.2.1945, 283.

16 "Πιστώσεις προς τας τραπέζας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 15.3.1945, 302-303.

17 "Τροποποίησις καταστατικού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 10.2.1945, 288-289.

18 "Νόμος περί χρηματοδοτήσεως επιχειρήσεων υπό της Τραπέζης της Ελλάδος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 10.3.1945, 290-291.

19 "Πιστώσεις προς τραπέζας διά την παρ' αυτών χρηματοδότησιν του εμπορίου και εξυπηρέτησιν των συναλλαγών των", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 11, Συνεδρία 15.3.1945, 304.

φάλαια. Επιπλέον, δεν επιτρεπόταν η χορήγηση πιστώσεων σε εμπορικές επιχειρήσεις που ασχολούνταν με είδη πολυτελείας ή που είχαν ικανά αποθέματα. Απαγορευόταν ρητά η χορήγηση πιστώσεων από περισσότερες της μιας τράπεζες στον ίδιο δανειολήπτη. Οι τράπεζες θα λάμβαναν τα αντίστοιχα κεφάλαια από την Τράπεζα της Ελλάδος, με ετήσιο επιτόκιο 3,5%, ενώ θα χορηγούσαν δάνεια με ετήσιο επιτόκιο 7% (στην περίπτωση της προεξόφλησης τρίμηνων γραμματίων ή συναλλαγματικών) ή 8% (στην περίπτωση ανοικτού λογαριασμού με εγγύηση τα παραπάνω γραμμάτια). Η δανείστρια τράπεζα θα είχε την ευθύνη για τον έλεγχο της τήρησης των όρων του δανείου από τη χρηματοδοτούμενη επιχείρηση. Αν διαπιστωνόταν παράβαση των όρων αυτών από την επιχείρηση-οφειλέτη, προβλεπόταν διακοπή της περαιτέρω χρηματοδότησης και η πίστωση που είχε χορηγηθεί γινόταν άμεσα απαιτητή. Αν οι πιστώσεις είχαν χρησιμοποιηθεί για άλλο σκοπό από τον προβλεπόμενο, μπορούσε να ενεργοποιηθεί σχετική ποινική ρήτρα.

Για τις προϋποθέσεις και τους όρους επιβολής της ποινικής ρήτρας αποφάνθηκε το Γ.Σ. λίγο αργότερα, τον Ιούλιο του 1945.[20] Συγκεκριμένα καθορίστηκε ότι, αν διαπιστωνόταν πως η πίστωση χρησιμοποιήθηκε για σκοπό διαφορετικό από αυτόν για τον οποίο είχε χορηγηθεί, τότε, εκτός από τις άλλες συνέπειες που προβλέπονταν στη σχετική δανειακή σύμβαση, θα κατέπιπτε ποινική ρήτρα υπέρ του Ελληνικού Δημοσίου μέχρι το τριπλάσιο του ποσού που είχε χρησιμοποιηθεί για μη εγκεκριμένους σκοπούς. Επιπλέον, αν υπήρχε άρνηση του οφειλέτη να γίνει σχετικός έλεγχος στα βιβλία της επιχείρησης από τα όργανα της Τράπεζας, αυτό συνεπαγόταν ποινική ρήτρα υπέρ του Δημοσίου ίση με το χορηγηθέν ποσό του δανείου.

Στο πλαίσιο του ελέγχου τόσο των τραπεζών όσο και των χρηματοδοτούμενων επιχειρήσεων, ιδρύθηκε τον Αύγουστο του 1945 ειδικό Τμήμα Ελέγχου Τραπεζών και Επιχειρήσεων στην Τράπεζα της Ελλάδος.[21] Αυτή η μονάδα θα αναλάμβανε ελέγχους ευρείας κλίμακας, που θα αφορούσαν: (α) την τήρηση των διατάξεων για την προστασία του νομίσματος, (β) τις υποχρεωτικές καταθέσεις των εμπορικών τραπεζών στην Τράπεζα της Ελλάδος, (γ) την τήρηση των όρων διάθεσης των πιστώσεων προς τις τράπεζες για τη χρηματοδότηση των διαφόρων κλάδων της οικονομίας, την πληρωμή των αποδοχών του προσωπικού τους και την απόκτηση κεφαλαίων κίνησης και (δ) την είσπραξη από τις τράπεζες προμηθειών και τόκων. Επιπλέον, θα διενεργούσε ελέγχους και σε βιομηχανικές, βιοτεχνικές και εμπορικές επιχειρήσεις και φυσικά πρόσωπα για να διαπιστώσει αν είχαν τηρηθεί οι όροι της χρηματοδότησης.

---

20 "Καθορισμός αρμοδιότητος επιβολής ποινικής ρήτρας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 28.7.1945, 92.

21 "Σύστασις νέου τμήματος "Ελέγχου Τραπεζών και Επιχειρήσεων"", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 21.8.1945, 109-111.

Επιπλέον η Τράπεζα, δείχνοντας ότι αντιμετώπιζε σε νέα βάση τα ζητήματα της βιομηχανίας και του εμπορίου ως συντελεστών οικονομικής ανάπτυξης και επιζητούσε την ενεργό εμπλοκή της στην ενίσχυσή τους, προέβη στην επανασύσταση της θέσης του εμπορικού και οικονομικού συμβούλου και την υπαγωγή σ' αυτήν τόσο του Τμήματος Μελετών όσο και της τότε νεοσύστατης Υπηρεσίας Εμπορικών και Βιομηχανικών Υποθέσεων.[22]

Στα Πρακτικά του Γ.Σ., όπου καταγράφονται οι επαγγελματικές κατηγορίες στις οποίες δίνονταν περιοδικώς δάνεια από την Τράπεζα της Ελλάδος ή τις άλλες τράπεζες, αποτυπώνονται ανάγλυφα οι ανάγκες της ελληνικής οικονομίας και οι προτεραιότητες που τήρησε η Τράπεζα ως προς τη χρηματοδότηση των εν λόγω κατηγοριών.

Έτσι, για παράδειγμα, η πρώτη μνεία για πιστώσεις σε ιδιαίτερη επαγγελματική κατηγορία είναι αυτή για τη χρηματοδότηση των καπνεμπορικών επιχειρήσεων, ήδη από τον Απρίλιο του 1945.[23] Οι οικονομικές δυσχέρειες που αντιμετώπιζαν οι καπνέμποροι, δεδομένης και της μη εξεύρεσης εξωτερικών αγορών για την πώληση ελληνικών καπνών, οδήγησε την Τράπεζα στην απόφαση να εγκρίνει την παροχή περιορισμένων πιστώσεων προς αυτούς μετά από έγκριση της Επιτροπής Πιστωτικών Καταλόγων. Η έκτοτε τακτική χρηματοδότηση του καπνεμπορίου δείχνει και το ενδιαφέρον της Τράπεζας γι' αυτόν τον κλάδο λόγω τόσο του εξαγωγικού του χαρακτήρα όσο και του ότι έτσι η ΤτΕ θα συνέβαλλε στην αντιμετώπιση του καπνικού ζητήματος σε σχέση με την αναζωογόνηση της οικονομικής ζωής της Βόρειας Ελλάδος, αλλά και γενικότερα στην ανασυγκρότηση της χώρας. Άλλωστε, η πολιτική της χρηματοδότησης του καπνεμπορίου είχε ακολουθηθεί και την τελευταία τετραετία πριν από την Κατοχή, άρα ήταν πολύ φυσικό να επαναληφθεί εκείνη τη χρονική στιγμή, αμέσως μετά την Απελευθέρωση, όταν η οικονομία της χώρας είχε υποστεί μεγάλες καταστροφές. Μάλιστα, οι όροι χρηματοδότησης που προβλέπονταν ήταν ευνοϊκότεροι από αυτούς που ίσχυαν προπολεμικά. Τα χορηγούμενα δάνεια δεν θα περιορίζονταν από τα περιουσιακά στοιχεία που ο δανειστής θα μπορούσε να παράσχει ως εξασφάλιση, αλλά θα συνδέονταν και με προσωπικά στοιχεία, όπως η ακεραιότητα και η επαγγελματική ικανότητα, ενώ το δανειζόμενο ποσό θα αντιστοιχούσε στο 100% και όχι στο 80% της αξίας των ενεχυραζόμενων καπνών.[24]

---

22 "Επανασύστασις θέσεως Εμπορικού και Οικονομικού Συμβούλου. Σύστασις θέσεως Αναπληρωτού Εμπορικού και Οικονομικού Συμβούλου. Σύστασις παρά τη Τραπέζη Υπηρεσίας Εμπορικών και Βιομηχανικών Υποθέσεων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 31.3.1945, 10-11.

23 "Πιστώσεις προς καπνεμπόρους και καπνεμπορικάς επιχειρήσεις", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 3.4.1945, 26.

24 "Χορηγήσεις πιστώσεων προς καπνεμπόρους", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 28.7.1945, 100-103.

Η δεύτερη κατηγορία που αναφέρεται είναι οι ζωέμποροι, που αιτήθηκαν, μέσω του συνδέσμου τους, τη χορήγηση βραχυπρόθεσμων πιστώσεων, προκειμένου να εφοδιάσουν την αγορά της Αθήνας και του Πειραιά.[25] Πάντως, η επισιτιστική κατάσταση και γενικότερα η κατάσταση εφοδιασμού της χώρας με τα αναγκαία συνέχιζε να είναι κρίσιμη, όπως φαίνεται από την εκτύπωση από την Τράπεζα της Ελλάδος, στις εγκαταστάσεις της στο Χολαργό, δελτίων διανομής για λογαριασμό του Υπουργείου Εφοδιασμού, που αφορούσαν είδη όπως άρτο, άλλα τρόφιμα, ιματισμό κ.λπ.[26]

Στο γενικότερο ρυθμιστικό ρόλο που είχε αναλάβει η Τράπεζα της Ελλάδος ανήκε και αυτός του καθορισμού των εισπραττόμενων προμηθειών από τις εμπορικές τράπεζες για τις διάφορες τραπεζικές εργασίες. Μέχρι τη διάλυση της Ένωσης Ελληνικών Τραπεζών από τις Αρχές Κατοχής, τα σχετικά ζητήματα ρυθμίζονταν με αποφάσεις της Ένωσης. Το κενό που δημιουργήθηκε μετά τη διάλυσή της θέλησε να καλύψει η Τράπεζα της Ελλάδος με σχετική απόφαση για το ύψος των εισπραττόμενων προμηθειών, επιβεβαιώνοντας τη θέση της ως του κυρίαρχου ρυθμιστή του χρηματοπιστωτικού συστήματος της χώρας.[27] Παράλληλα, θέλοντας να αποδείξει ότι είναι υπεύθυνος ρυθμιστής του τραπεζικού συστήματος, επιχειρηματολογούσε υπέρ της υπαγωγής και της ίδιας στις διατάξεις του Ν. 431/1945.[28] Ο αναγκαστικός αυτός νόμος προέβλεπε την επιβολή στις τραπεζικές επιχειρήσεις έκτακτης μηνιαίας εισφοράς 25% επί του ποσού της μισθολογικής δαπάνης που είχαν καταβάλει τον Ιούνιο του 1945. Η εισφορά είχε διάρκεια από 1.7.1945 έως 31.3.1946. Παρόλο που η Τράπεζα της Ελλάδος εξαιρούνταν από την υποχρέωση αυτή, η ίδια θεωρούσε ότι έπρεπε να αποδώσει το σχετικό ποσό στο Δημόσιο ως ένδειξη συμμετοχής και της ίδιας στην εθνική προσπάθεια για την ανασυγκρότηση της χώρας και τη σταθερότητα του νομίσματος.

Στις 19 Σεπτεμβρίου 1945 ανακοινώθηκε στο Γ.Σ. επιστολή του Κ. Βαρβαρέσου προς τον Πρόεδρο της Κυβέρνησης Π. Βούλγαρη, στην οποία ο Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος εξέθετε τους λόγους για την παραίτησή του.[29] Ο Κ. Βαρβαρέσος ανέφερε τις βασικές αρχές του προγράμματος που είχε ανακοινώσει για την αντιμετώπιση του οικονομικού και δημοσιονομικού προβλήματος της χώρας, όταν ανέλαβε Διοικητής τον Ιούνιο του ίδιου έτους, Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης και

25 "Χορηγήσεις πιστώσεων προς τραπέζας διά χρηματοδότησιν των ζωεμπόρων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 21.4.1945, 28, και Συνεδρία 21.8.1945, 104-105.

26 "Εκτύπωσις δελτίων διά λογ/σμόν Υπουργείου Εφοδιασμού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 23.10.1945, 143.

27 "Όροι τραπεζικών εργασιών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 16.6.1945, 54.

28 "Πληρωμή αναγκαστικής εισφοράς Νόμου 431/1945", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 9.7.1945, 68-69.

29 "Παραίτησις Διοικητού κ. Κ. Χ. Βαρβαρέσου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 19.9.1945, 135-139.

Υπουργός Εφοδιασμού. Το πρόγραμμα αυτό βασιζόταν στις εξής αρχές: (α) Τον κρατικό έλεγχο της διάθεσης και των τιμών των αγαθών, με σκοπό τον τερματισμό της εκμετάλλευσης της έλλειψης των αγαθών από κάποιους εις βάρος του κοινωνικού συνόλου, ιδίως των φτωχότερων στρωμάτων. (β) Την επιβολή αναγκαστικής εισφοράς στα στρώματα του πληθυσμού που κατά τη διάρκεια της Κατοχής, αλλά και μετά την Απελευθέρωση, αποκόμισαν οφέλη από τις αυξανόμενες τιμές και γενικότερα από τη δυσχερή κατάσταση στην οποία βρέθηκαν η οικονομία και ο λαός. Μέσω της εισφοράς αυτής επιδιωκόταν η ανακατανομή των βαρών υπέρ των ασθενέστερων στρωμάτων του πληθυσμού, που πλήττονταν από τον έντονο πληθωρισμό και τις επιπτώσεις του, συμπεριλαμβανομένων των έμμεσων φόρων που τους επιβάρυναν. (γ) Την εξασφάλιση της δίκαιης κατανομής των αγαθών, ιδίως της ξένης βοήθειας, ανάλογα με τις ανάγκες του πληθυσμού και όχι ανάλογα με την αγοραστική του δύναμη και, παράλληλα, την αποτροπή οποιασδήποτε κερδοσκοπίας από τη διάθεση αυτών των αγαθών. Η επιτυχία του προγράμματος κατά τους πρώτους δυόμισι μήνες της εφαρμογής του συνέβαλε στην αλλαγή του ψυχολογικού κλίματος στα πλατιά λαϊκά στρώματα. Ωστόσο, η εφαρμογή του είχε να αντιμετωπίσει την αντίδραση των ιδιωτικών συμφερόντων που είχαν ωφεληθεί από την προηγούμενη ανώμαλη κατάσταση. Η αντίδραση πήρε τη μορφή της τεχνητής έλλειψης αγαθών στην αγορά, ακόμη και των πιο αναγκαίων. Αυτό οδήγησε στην παραίτηση του Κ. Βαρβαρέσου από τη θέση του Αντιπροέδρου της Κυβέρνησης και Υπουργού Εφοδιασμού. Επειδή η Τράπεζα της Ελλάδος ως οργανισμός αποτελούσε ουσιαστικά τον κύριο αρωγό του κράτους στην άσκηση της οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής, ενώ είχε την ευθύνη της νομισματικής πολιτικής, και καθώς ο Διοικητής της αποτελούσε το "φυσικό σύμβουλο" της κυβέρνησης στο σχεδιασμό και την άσκηση της οικονομικής πολιτικής, η μη συνέχιση ενός βασικού οικονομικού προγράμματος, όπως αυτό που είχε ματαιωθεί, συνεπαγόταν αυτονόητα για τον Κ. Βαρβαρέσο την παραίτησή του από τη θέση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος. Τελικά, ο Κ. Βαρβαρέσος αναχώρησε για την Αγγλία στις 7.10.1945,[30] ενώ αργότερα μετέβη στις ΗΠΑ ως εκτελεστικός διευθυντής στην Παγκόσμια Τράπεζα. Το Φεβρουάριο του 1946 διορίστηκε νέος Διοικητής της ΤτΕ ο επί πολλά έτη Υποδιοικητής Γ. Μαντζαβίνος.[31]

Στο πλαίσιο των συνεχών κυβερνητικών μεταβολών εκείνης της περιόδου, η Τράπεζα της Ελλάδος κινδύνευσε προς στιγμήν να χάσει τον έλεγχο της άσκησης της πιστωτικής πολιτικής, η οποία, βάσει του νόμου περί "ελέγχου της πίστεως", θα

30 Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 23.10.1945, 140.

31 "Πρότασις Γενικού Συμβουλίου προς πλήρωσιν της θέσεως του Διοικητού της Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 11.2.1946, 246-248, και Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 18.2.1946, 248-250.

προέκυπτε, ως προς τα όργανα και τον τρόπο άσκησής της, από σχετικό διάταγμα που θα πρότεινε ο Υπουργός Οικονομικών. Ωστόσο, η Διοίκηση της Τράπεζας αντέδρασε και έλαβε τη διαβεβαίωση ότι η νέα κυβέρνηση θα εξέδιδε νέο νόμο, ο οποίος δεν θα έθιγε τις αρμοδιότητες της Τράπεζας της Ελλάδος ως προς την άσκηση της πιστωτικής πολιτικής.[32]

Χαρακτηριστική της έκτακτης κατάστασης στην οποία βρισκόταν η οικονομία το 1946 και η οποία επηρέαζε τη λειτουργία της ίδιας της Τράπεζας ήταν η παρατεταμένη αναβολή της σύγκλησης της Τακτικής Γενικής Συνέλευσης των Μετόχων. Ήδη κατά τη διάρκεια της Κατοχής η σύγκληση των συνελεύσεων για τη συζήτηση των ισολογισμών των ετών 1941, 1942 και 1943 είχε αναβληθεί έως το τέλος Δεκεμβρίου του 1944. Τελικά, με απόφαση του Γ.Σ., αναβλήθηκε και η συζήτηση του ισολογισμού του έτους 1944 και η αναβολή παρατάθηκε μέχρι τον Ιούλιο του 1946.[33]

Η πιστωτική πολιτική της Τράπεζας συνεχίστηκε κανονικά και με εντονότερους ρυθμούς, αγγίζοντας όλο και ευρύτερους κλάδους. Εκτεινόταν π.χ. από τη χρηματοδότηση επαρχιακών ηλεκτρικών εταιριών[34] μέχρι τις πιστώσεις προς την Προνομιούχο Α.Ε. Γενικών Αποθηκών[35] και τις καπνοβιομηχανίες,[36] αλλά και τη χρηματοδότηση της χημικής βιομηχανίας,[37] ενώ ιδιαίτερη μνεία γινόταν στα Πρακτικά του Γ.Σ. για τις πιστώσεις προς τις τράπεζες που αφορούσαν τη χρηματοδότηση του εξαγωγικού εμπορίου,[38] αλλά και των εισαγωγών, με αντίστοιχες χορηγήσεις σε συνάλλαγμα.[39] Παράλληλα, η Τράπεζα διόριζε πρόσωπα με αρμοδιότητα τον έλεγχο των επιχειρήσεων που χρηματοδοτούσε σε διαρκή βάση. Ο ελεγκτής έπρεπε να ενημερώνει τη Διοίκηση της Τράπεζας για (α) τις εισπράξεις από τις πωλήσεις και τις άλλες πηγές εσόδων της επιχείρησης, (β) την απορρόφηση της χρη-

32 Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 26.11.1945, 172.

33 "Αναβολή συζητήσεως των Τακτικών Γενικών Συνελεύσεων των Μετόχων της Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 180.

34 "Εξόφλησις χορηγηθεισών πιστώσεων εις επαρχιακάς ηλεκτρικάς εταιρίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 23.10.1945, 146.

35 "Χορηγήσεις πιστώσεων προς την Προνομιούχον Ανών. Εταιρίαν Γενικών Αποθηκών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 9.1.1946, 221.

36 "Έγκρισις παροχής πιστώσεως εις τας καπνοβιομηχανίας "Παπαστράτος" και "Έθνος"", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 222.

37 "Χορήγησις βιομηχανικής πιστώσεως εις την Ανών. Ελλ. Εταιρίαν Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 223.

38 "Πιστώσεις προς τραπέζας διά την χορήγησιν προκαταβολών επί φορτωτικών εγγράφων και ανοιγομένων ενεγγύων πιστώσεων και χρηματοδότησιν του εξαγωγικού εμπορίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 5.12.1945, 187-188.

39 "Χορηγήσεις εις τραπέζας πιστώσεων εις συν/μα", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 16.1.1946, 230.

ματοδότησης και τον τρόπο διάθεσής της, (γ) τις δαπάνες σε πρώτες ύλες, έξοδα κίνησης, καύσιμα, μισθούς και άλλα έξοδα, (δ) τα παραγόμενα αγαθά κατά ποσότητα και αξία και (ε) τα πωληθέντα αγαθά κατά ποσότητα και αξία, καθώς και ποια από αυτά διατέθηκαν στο εξωτερικό.[40] Όσον αφορούσε τη χρηματοδότηση των εισαγωγέων, το πρόβλημα που προέκυπτε ήταν ότι οι προπολεμικοί πιστωτικοί κατάλογοι δεν ίσχυαν πια, ενώ υπήρχαν έμποροι που παρείχαν εγγυήσεις φερεγγυότητας και ζητούσαν το άνοιγμα πιστώσεων στο εξωτερικό για την εισαγωγή ελεύθερα εισαγόμενων είδών. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα αυτό, το Γ.Σ. έδωσε την έγκρισή του στη Διοίκηση της Τράπεζας να παράσχει πιστώσεις κατά την κρίση της στους εν λόγω εισαγωγείς, εφόσον αυτοί θα παρείχαν τις σχετικές εξασφαλίσεις.[41]

3.3 Η ίδρυση της Νομισματικής Επιτροπής και η Αμερικανική Βοήθεια, 1946-1951

Η ίδρυση της Νομισματικής Επιτροπής, που έγινε στη βάση της οικονομικής συμφωνίας του Λονδίνου της 24.1.1946, δημιούργησε μια νέα κατάσταση, όπου ουσιαστικά συνεχιζόταν η μορφή του ελέγχου των πιστώσεων από την Τράπεζα της Ελλάδος η οποία είχε αρχίσει ήδη από τα τέλη του 1944. Οι εγκαταστάσεις της Τράπεζας της Ελλάδος θα αποτελούσαν την έδρα της Επιτροπής, ενώ θα διετίθεντο γραφεία εντός των κτηρίων της για τα αλλοδαπά μέλη της Επιτροπής, που προέρχονταν από τη Μ. Βρετανία και τις ΗΠΑ.[42]

Ένας από τους πρώτους κλάδους που χρηματοδοτήθηκαν μετά την ίδρυση της Νομισματικής Επιτροπής ήταν οι τυροκομικές επιχειρήσεις. Οι πιστώσεις χορηγήθηκαν μέσω των εμπορικών τραπεζών. Το επιτόκιο με το οποίο επιβαρύνθηκαν οι τράπεζες από την Τράπεζα της Ελλάδος ήταν 3,5%, ενώ οι ίδιες θα χρέωναν επιτόκιο 8% στις χρηματοδοτούμενες επιχειρήσεις. Η αξία των πιστώσεων δεν μπορούσε να είναι μεγαλύτερη από το 60% της τρέχουσας αξίας της προς χρηματοδότηση παραγωγής του τυριού, ενώ οι πιστώσεις με σκοπό την αύξηση των παραγόμενων ποσοτήτων θα είχαν τη μορφή ανοικτών λογαριασμών επ' ενεχύρω τυριού αποθηκευμένου σε ψυγεία-παραρτήματα των Γενικών Αποθηκών. Εξαιρούνταν της χρηματοδότησης οι επιχειρήσεις που δραστηριοποιήθηκαν την περίοδο της Κατοχής, με το αιτιολογικό ότι αυτές διέθεταν δικά τους κεφάλαια.[43] Άλλος κλάδος που

40 "Χρηματοδότησις Εταιρίας Λιπασμάτων – Διορισμός ελεγκτού αυτής και καθορισμός των αρμοδιοτήτων του", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 30.1.1946, 238-239.

41 "Χορηγήσεις πιστώσεων εις εισαγωγείς διά credits confirmes", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 8.4.1946, 295.

42 "Εγκατάστασις μελών Νομισματικής Επιτροπής – Πρόσληψις υπαλλήλων αυτής", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 12, Συνεδρία 18.2.1946, 255-256.

43 "Πιστώσεις προς τυροκομικάς επιχειρήσεις", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 13, Συνεδρία 7.5.1946, 55-57.

άρχισε να λαμβάνει δάνεια ήταν ο τουριστικός, συγκεκριμένα οι ξενοδοχειακές επιχειρήσεις.[44] Χαρακτηριστικό πάντως ήταν ότι οι πιστώσεις που παρέχονταν σε διάφορες επιχειρήσεις ήταν τέτοιου ύψους ώστε συχνά χρειάζονταν την έγκριση του Γ.Σ., διότι υπερέβαιναν, κατά οφειλέτη, το 1/10 του καταβεβλημένου κεφαλαίου της Τράπεζας.[45] Παράλληλα προς τις χορηγήσεις αυτές, η Τράπεζα συνέβαλε και στην ανασυγκρότηση της υποδομής της χώρας, όπως με τη χρηματοδότηση της Εταιρίας Σιδηροδρόμων Θεσσαλίας ΑΕ,[46] ενώ συνεχίζονταν οι χορηγήσεις προς καπνεμπορικές επιχειρήσεις, όπως αυτή προς την καπνοβιομηχανία Καβάλας για την αγορά καπνών με εγγυήσεις του Δημοσίου.[47]

Οι σχέσεις της Τράπεζας της Ελλάδος με το κράτος καθορίστηκαν από τον τρόπο αντίδρασής της στα κατά καιρούς αιτήματα να συνδράμει το Δημόσιο στις δαπάνες που εκείνο αδυνατούσε να καλύψει από τον προϋπολογισμό του. Ένα τέτοιο αίτημα συζητήθηκε όταν η Τράπεζα κλήθηκε από τον Πρόεδρο της Κυβέρνησης Κ. Τσαλδάρη να χρηματοδοτήσει με λίρες Αγγλίας την κυβέρνηση και τις διπλωματικές αντιπροσωπείες της χώρας στο Λονδίνο, την Ουάσινγκτον, το Παρίσι, τη Βέρνη και το Κάιρο. Το αιτιολογικό ήταν ότι θα έπρεπε και η Τράπεζα να συνδράμει στον αγώνα της κυβέρνησης για τη διεκδίκηση των εθνικών δικαίων και την ανασυγκρότηση της χώρας, καθώς κάτι τέτοιο θα συνέβαλλε θετικά και στην οικονομική ανάταξη. Η ερμηνεία που δόθηκε για τη σχετική παροχή ήταν ότι αυτή εντασσόταν στις προκαταβολές της Τράπεζας προς το Δημόσιο και θα διακανονιζόταν με την πάροδο του χρόνου μαζί με τις υπόλοιπες εκκρεμότητες του Δημοσίου προς την Τράπεζα. Παράλληλα, κατατέθηκε στη Δ΄ Αναθεωρητική Βουλή σχέδιο νόμου που διεύρυνε την αρμοδιότητα της Τράπεζας να χορηγεί πιστώσεις σε βιομηχανικές, γεωργικές, τραπεζικές και άλλες επιχειρήσεις μέχρι το έτος 1947 και επιπλέον τής επέτρεπε να χορηγεί τέτοιες πιστώσεις και στο Δημόσιο, και μάλιστα σε συνάλλαγμα.[48]

Ωστόσο, το πρόβλημα της νομισματικής αστάθειας και η συνακόλουθη τάση για συσσώρευση χρυσού παρέμεναν, όπως φαίνεται από την αναφορά που γίνεται στα Πρακτικά για την ανεπιτυχή προσπάθεια συγκράτησης της τιμής της χρυσής λίρας.

---

44 "Χορήγησις προς την Εθνικήν Τράπεζαν διά την άσκησιν ξενοδοχειακής πίστεως", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 13, Συνεδρία 26.6.1946, 125-126.

45 "Έγκρισις διαφόρων πιστώσεων υπερβαινουσών το 1/10 του εταιρικού κεφαλαίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 13, Συνεδρία 10.7.1946, 142, και "Έγκρισις διαφόρων πιστώσεων υπερβαινουσών το δέκατον του εταιρικού κεφαλαίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 13, Συνεδρία 24.7.1946, 168.

46 "Χορήγησις προς την Εταιρείαν Σιδηροδρόμων Θεσσαλίας ΑΕ", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 13, Συνεδρία 10.7.1946, 147.

47 "Χορήγησις δανείου κατά παρέκκλισιν των Καταστατικών διατάξεων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 13, Συνεδρία 17.7.1946, 157.

48 Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 13, Συνεδρία 21.6.1946, 122-125.

Η Διοίκηση της Τράπεζας είχε τη γνώμη ότι θα ήταν πιο αποτελεσματικό η Τράπεζα να παρεμβαίνει στην ελεύθερη αγορά "αφανώς" και όχι μέσω της επίσημης χρηματιστηριακής αγοράς, όπως επέμενε η Βρετανική Οικονομική Αποστολή. Ωστόσο, υπό την πίεση της τελευταίας, η ΤτΕ ακολούθησε τη δεύτερη οδό, χωρίς όμως να καταφέρει να συγκρατήσει την τιμή της χρυσής λίρας Αγγλίας, παρόλο που διέθεσε σ' αυτές τις συναλλαγές σημαντικά ποσά σε λίρες. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η Τράπεζα ανέστειλε αυτού του είδους τις συναλλαγές και προέβη σε πωλήσεις λιρών από τις θυρίδες της μέχρι ενός ανώτατου ορίου ανά πελάτη. Παράλληλα, πωλούσε χρυσές λίρες "αφανώς" στην ελεύθερη αγορά και εμφανώς μέσω επιλεγμένων χρηματιστών, που ενεργούσαν με τις οδηγίες της Τράπεζας. Το σύστημα της αφανούς παρέμβασης στην αγορά εφαρμόστηκε για το διάστημα από 11.6.1946 έως 19.6.1946, ενώ η εμφανής παρέμβαση τερματίστηκε στις 27.6.1946. Μέσω αυτών των μέτρων επιτεύχθηκε η συγκράτηση της τιμής της χρυσής λίρας στα τέλη Ιουνίου του 1946 στην τιμή των 135.000 δρχ. με μικρές διακυμάνσεις, τιμή μικρότερη των 136.000 δρχ. που ίσχυε στην ελεύθερη αγορά την 1.6.1946 και που στο μεσοδιάστημα είχε φθάσει μέχρι και τις 155.000 δραχμές[49]. Ταυτόχρονα, η Διοίκηση της Τράπεζας προέβη σε αναπλήρωση του αποθέματός της μέσω αγοράς ποσοτήτων χρυσού από την Τράπεζα της Αγγλίας και την Τράπεζα της Γαλλίας, την Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ και το επενδυτικό κοινό στην Αθήνα.[50]

Με απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής της 7.8.1946 καθορίστηκαν λεπτομερώς οι προϋποθέσεις χρηματοδότησης των διαφόρων κλάδων της οικονομίας.[51] Η χρηματοδότηση βιομηχανιών και βιοτεχνιών, είτε με κεφάλαια της Τράπεζας της Ελλάδος είτε μέσω των εμπορικών τραπεζών, θα επιτρεπόταν μόνο για δαπάνες αποκατάστασης και για κεφάλαια κίνησης. Στις δαπάνες αποκατάστασης περιλαμβάνονταν μόνο η αγορά ανταλλακτικών και εξαρτημάτων και οι επισκευές μηχανών και κτηρίων, αλλά όχι η επέκταση των ήδη υφιστάμενων παγίων ή η αγορά νέων μηχανημάτων. Ως δαπάνες κεφαλαίου κίνησης νοούνταν μόνον εκείνες που αφορούσαν την αγορά πρώτων υλών και καυσίμων, ενώ η μισθολογική δαπάνη μπορούσε να περιληφθεί στον παραπάνω ορισμό μόνο για τις μεταλλευτικές επιχειρήσεις.

Μέχρι τότε η διαδικασία που ακολουθούνταν για την πιστοδότηση ήταν η εξής: ο υποψήφιος δανειολήπτης υπέβαλλε στην τράπεζα της επιλογής του σχετική αίτηση. Εφόσον η τράπεζα την ενέκρινε, εξετάζοντάς την και από την άποψη της ασφάλειας της σχετικής τοποθέτησης, διαβίβαζε την αίτηση στην Τράπεζα της Ελ-

49 "Συγκράτησις τιμής χρυσής λίρας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 13, Συνεδρία 31.7.1946, 192-195.

50 " Συγκράτησις τιμής χρυσής λίρας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 13, Συνεδρία 7.8.1946, 215-217.

51 "Χρηματοδότησις εμπορίου και βιομηχανίας. Αύξησις προεξοφλητικού επιτοκίου της τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 219-233.

"Το έμβλημα της Τραπέζης", έργο του Μιχαήλ Αξελού, 1928

Επάνω: "Η Διοίκησις και τα Μέλη του Γενικού Συμβουλίου εν συνεδρία κατά την 23ην Νοεμβρίου 1933", έργο του Μιχαήλ Αξελού, 1947

Κάτω: Το Α΄ Γενικό Συμβούλιο της Τράπεζας της Ελλάδος "εν συνεδρία επί του οικοπέδου του υπό ανέγερσιν Κεντρ. καταστήματος τη 20 Ν/βρίου 33"

Επάνω αριστερά: Τελετή καταθέσεως του θεμελίου λίθου του Κεντρικού Καταστήματος (20.11.1933) και εκφώνηση λόγου από τον Εμμ. Τσουδερό. Πρωτοστατεί ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσόστομος. Δίπλα του διακρίνεται ο Εμμ. Τσουδερός να εκφωνεί λόγο

Επάνω δεξιά: Ανέγερση του Κεντρικού Καταστήματος, στάδιο κατασκευής, 3.8.1934

Κάτω: Το Γενικό Συμβούλιο της Τράπεζας της Ελλάδος, Συνεδρία της 4.4.1938, ημέρα των εγκαινίων του Κεντρικού Καταστήματος.
Στην κορυφή διακρίνονται: αριστερά ο Υποδιοικητής Κ. Βαρβαρέσος, στη μέση ο Διοικητής Εμμ. Τσουδερός και δεξιά ο Υποδιοικητής Γ. Μαντζαβίνος

Επάνω: Προοπτικό σχέδιο της Κεντρικής Αίθουσας Συναλλαγών του Κεντρικού Καταστήματος της Τράπεζας της Ελλάδος από τον Δημήτριο Τριποδάκη, 1933

Κάτω: Άποψη της αίθουσας συναλλαγών

Επάνω: Εορτασμός 50 χρόνων από την ίδρυση της Τράπεζας και αναμνηστικό νόμισμα
Κάτω: Εορτασμός 75 χρόνων και αναμνηστικό νόμισμα

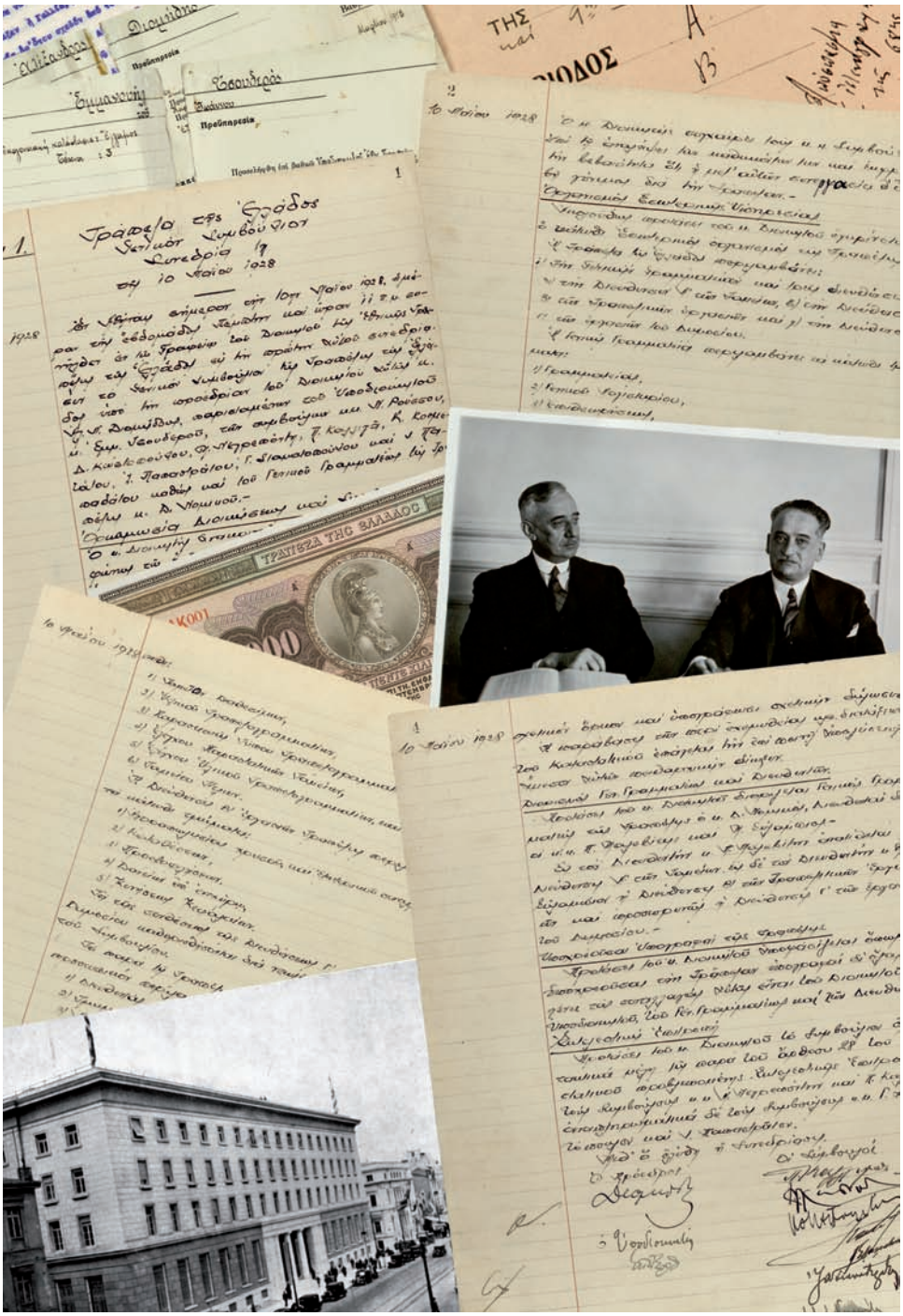

Πρακτικά Γενικού Συμβουλίου

Τραπεζογραμμάτια έκδοσης της Τράπεζας της Ελλάδος

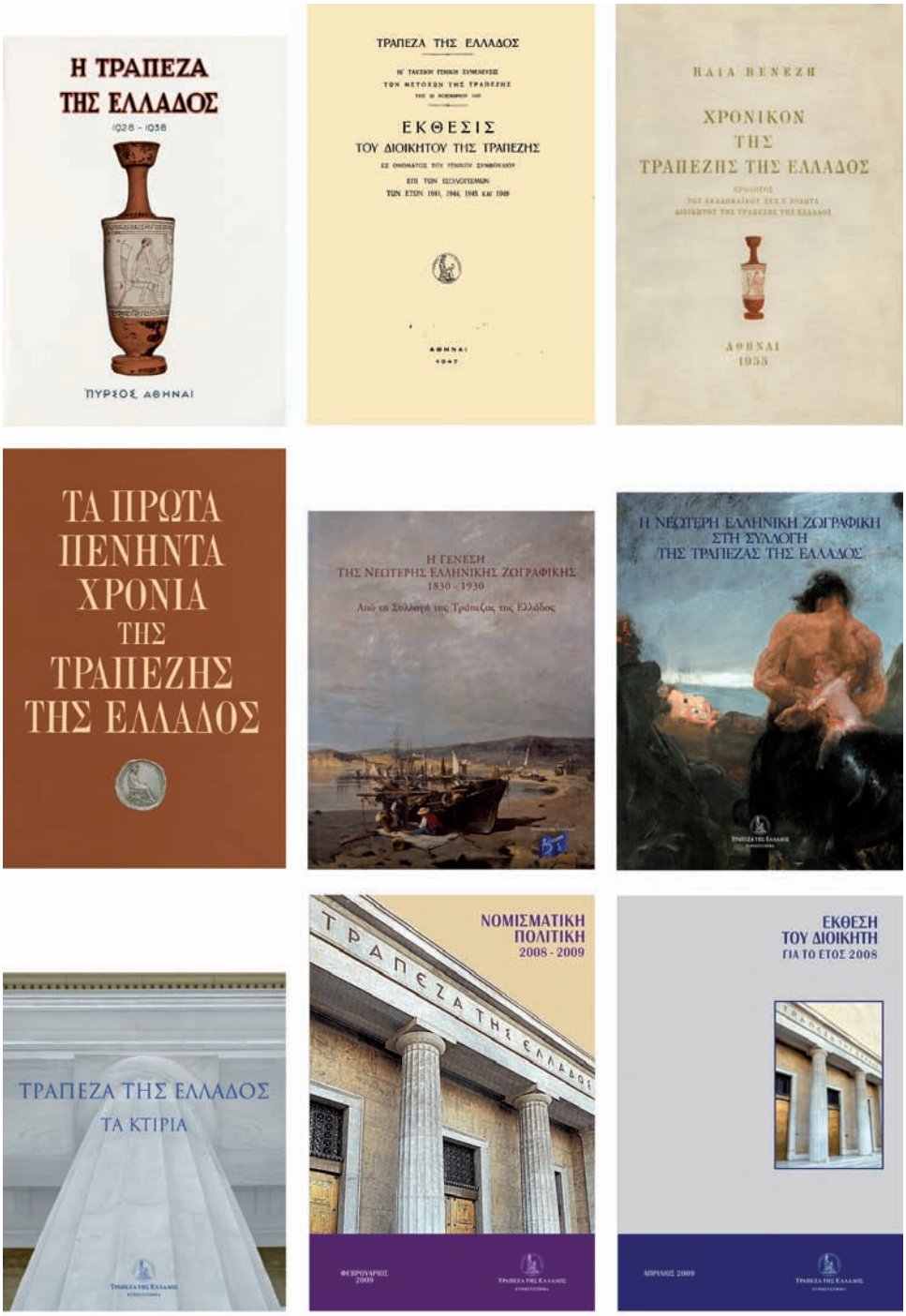

Εκδόσεις της Τράπεζας της Ελλάδος

λάδος για έγκριση. Η αίτηση εξεταζόταν από την Επιτροπή Βιομηχανικών Πιστώσεων, την οποία αποτελούσαν ο Διοικητής και ο Υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος, δύο μέλη του Γ.Σ. της, ο Γεν. Διευθυντής Εμπορίου και Βιομηχανίας του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, ο Διευθυντής Βιομηχανίας του ίδιου υπουργείου, ο εκπρόσωπος του Υπουργείου Εφοδιασμού, ο Διοικητής της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, οι Διευθυντές Επιθεώρησης και Πιστώσεων της Τράπεζας της Ελλάδος, οι αντιπρόσωποι των Τραπεζών Αθηνών, Ιονικής, Λαϊκής και Εμπορικής και οι Πρόεδροι του Συνδέσμου Βιομηχάνων και του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών. Η επιτροπή αυτή εξέταζε τη σκοπιμότητα της πίστωσης και τους ειδικότερους όρους της. Επιπλέον, προβλεπόταν ιδιαίτερη ρύθμιση των όρων χρηματοδότησης της Εταιρίας Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων, της Εταιρίας Ελληνικού Πυριτιδοποιείου και Καλυκοποιείου και των καπνοβιομηχανιών, λόγω "…του ειδικού χαρακτήρος και της εκτάσεως αυτών…", με ειδικές διατάξεις που καθόριζε κάθε φορά με απόφασή της η Νομισματική Επιτροπή. Η χρηματοδότηση ιδιωτικών οργανισμών εκπαιδευτικού ή νοσηλευτικού σκοπού διεπόταν από τις ίδιες διατάξεις με αυτές που αφορούσαν τις βιομηχανικές επιχειρήσεις, ενώ ειδικές αποφάσεις της Νομισματικής Επιτροπής καθόριζαν τη χρηματοδότηση των συγκοινωνιακών και των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων.

Από την άλλη πλευρά, η χρηματοδότηση του εμπορίου περιλάμβανε ξεχωριστές διατάξεις για το εισαγωγικό, το εξαγωγικό και το εσωτερικό εμπόριο. Υπήρχαν διατάξεις που παρέπεμπαν σε αποφάσεις της Νομισματικής Επιτροπής για τη χρηματοδότηση των καταναλωτικών προμηθευτικών συνεταιρισμών και του εξαγωγικού εμπορίου καπνού και σταφίδας, καθώς και για τις πιστώσεις προς τις επιχειρήσεις ζωεμπορίου και τυροκομίας. Η κατανομή των πιστώσεων μεταξύ των εμπορικών τραπεζών όσον αφορούσε τη βιομηχανία και τη βιοτεχνία θα εξαρτώνταν από τη ζήτηση κεφαλαίων σε κάθε τράπεζα, ενώ για τη χρηματοδότηση του εμπορίου υπήρχε αυστηρή κατανομή κατά τράπεζα, όπου η Εθνική Τράπεζα λάμβανε περίπου το 58% των συνολικών πιστώσεων, όταν η, δεύτερη κατά σειρά, Τράπεζα Αθηνών λάμβανε το 14% και η Εμπορική και η Ιονική από 8% περίπου καθεμία, αφήνοντας ποσοστά κάτω του 2% για τις περισσότερες από τις υπόλοιπες εμπορικές τράπεζες. Για την κατανομή λαμβανόταν υπόψη το μερίδιο στην αγορά δανείων που κατείχε κάθε τράπεζα το έτος 1939.

Η χρηματοδότηση των τραπεζών για την πληρωμή των αποδοχών του προσωπικού τους ήταν πάγια πρακτική μετά την Απελευθέρωση. Ωστόσο, από το Σεπτέμβριο του 1946 προβλεπόταν η μηνιαία μείωση των χορηγήσεων αυτών κατά το 1/12 των μηνιαίων αποδοχών, ώστε οι σχετικές πιστώσεις να μειώνονται σταδιακά και, από τον Αύγουστο του 1947, να μη χορηγούνται πλέον στις τράπεζες γι' αυτό το σκοπό.

Το προεξοφλητικό επιτόκιο και το επιτόκιο χορηγήσεων της Τράπεζας της Ελλάδος καθορίστηκαν στο επίπεδο του 10%, με εξαίρεση (α) το επιτόκιο χορηγήσεων στις άλλες τράπεζες για τη χρηματοδότηση της βιομηχανίας και του εμπορίου, που ορίστηκε στο 3,5%, (β) το επιτόκιο των χορηγήσεων προς την Αγροτική Τράπεζα, που ήταν 3%, και (γ) το επιτόκιο χορηγήσεων προς τις εμπορικές τράπεζες για την πληρωμή των αποδοχών του προσωπικού τους, που ορίστηκε στο 1,5%. Το ανώτατο όριο του επιτοκίου χορηγήσεων των εμπορικών τραπεζών καθορίστηκε στο 10%.

Η Νομισματική Επιτροπή απαγόρευε την τοποθέτηση των διαθεσίμων των τραπεζών σε δραστηριότητες άλλες από αυτές που όριζε η ίδια. Έτσι, δεν επέτρεπε τις τοποθετήσεις σε ακίνητα, χρεόγραφα, συνάλλαγμα, χρυσό, τιμαλφή και άλλες κινητές αξίες.

Μεταξύ των συνεταιρισμών που χρηματοδοτήθηκαν το καλοκαίρι του 1946 ήταν και η Κοινοπραξία Συνεταιριστικών Οργανώσεων Σουλτανίνας (ΚΣΟΣ), μετά από σχετική απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής. Οι εν λόγω πιστώσεις είχαν σκοπό τη χρηματοδότηση της συγκέντρωσης και εξαγωγής σουλτανίνας και τελούσαν υπό την εγγύηση του Ελληνικού Δημοσίου. Επιπλέον, είχαν τη μορφή απλών δανειακών συμβάσεων, χωρίς ενεχύραση συναλλαγματικών ή γραμματίων και με ευνοϊκό επιτόκιο, 3%.[52] Παράλληλα, δόθηκαν πιστώσεις για έργα υποδομής όπως η ηλεκτροκίνηση στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτή, συστάθηκε ιδιαίτερος οργανισμός, ο Αυτόνομος Κρατικός Οργανισμός Ηλεκτροκινήσεως Θεσσαλονίκης, και χρηματοδοτήθηκε από την Τράπεζα της Ελλάδος με επιτόκιο 3% και εγγυήσεις του Δημοσίου.[53]

Η αντιμετώπιση του ζητήματος των πιστώσεων, ιδίως των βιομηχανικών, οδήγησε την Τράπεζα στη σύσταση ειδικού Τμήματος Βιομηχανικών Πιστώσεων. Στο τμήμα αυτό ανατέθηκε η επεξεργασία των σχετικών αιτήσεων, η εισήγηση γι' αυτές στην Επιτροπή Πιστώσεων, η τήρηση των πρακτικών της εν λόγω Επιτροπής, καθώς και της αντίστοιχης υποεπιτροπής, η παρακολούθηση της εκτέλεσης των αποφάσεων που λάμβανε η Επιτροπή Πιστώσεων, ο έλεγχος της τήρησης των όρων εκτέλεσης των πιστώσεων από τους οφειλέτες, καθώς και η συγκέντρωση στοιχείων για τη δραστηριότητα των βιομηχανικών επιχειρήσεων στη χώρα.[54]

Ωστόσο, η χώρα συνέχιζε να βρίσκεται ουσιαστικά σε έκτακτες συνθήκες – και από οικονομική άποψη. Η σύγκληση της Γενικής Συνέλευσης των Μετόχων, που

52 "Χρηματοδότησις Κοινοπραξίας Συνεταιριστικών Οργανώσεων Σουλτανίνας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 13, Συνεδρία 28.8.1946, 255-256.

53 "Πίστωσις Δρχ. 1.000.000.000 υπέρ Αυτονόμου Κρατικού Οργανισμού Ηλεκτροκινήσεως Θεσσαλονίκης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 13, Συνεδρία 4.9.1946, 271.

54 "Σύστασις νέου τμήματος – Αύξησις θέσεων τμηματαρχών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 14, Συνεδρία 23.10.1946, 32.

είχε εκ νέου αναβληθεί μέχρι τον Οκτώβριο του 1946, λόγω του ότι η "…οικονομική κατάστασις της Χώρας…" δεν ήταν "…πρόσφορος διά την ανάπτυξιν διαφόρων ζητημάτων άτινα είναι απαραίτητον να εκτεθώσιν εις την συγκληθησομένην Γενικήν Συνέλευσιν…", εγκρίθηκε από το Γ.Σ. το Μάιο του 1946[55] και από τον Υπουργό Εθνικής Οικονομίας τον Ιούνιο.[56] Τελικά όμως, τον Οκτώβριο του 1946, κρίθηκε αναγκαία και νέα αναβολή έως τον Απρίλιο του 1947, με το αιτιολογικό ότι κάτι τέτοιο δεν θα ήταν επιβλαβές για την οικονομική κατάσταση της χώρας, αφού η Τράπεζα της Ελλάδος δημοσίευε ήδη κάθε δεκαπενθήμερο λογιστική κατάσταση του ενεργητικού και του παθητικού της.[57] Παράλληλα, συνεχιζόταν η μάχη κατά της νομισματικής αστάθειας, καθώς η Τράπεζα της Ελλάδος αναγκάστηκε να παρέμβει εκ νέου στην αγορά από τα τέλη Αυγούστου μέχρι τις αρχές Σεπτεμβρίου του 1946, πωλώντας χρυσές λίρες για να αναχαιτίσει την άνοδο της τιμής τους. Πράγματι, η παρέμβαση αυτή είχε ως αποτέλεσμα να συγκρατηθεί η τιμή της χρυσής λίρας στο επίπεδο των 136.000 δρχ. και να αποτραπεί η άνοδός της στο πλαίσιο της αύξησης των λοιπών τιμών.[58]

Η χρηματοδότηση των καταναλωτικών συνεταιρισμών αποτελούσε μια από τις προτεραιότητες της πιστωτικής πολιτικής εκείνης της εποχής και η Νομισματική Επιτροπή εξέδωσε ειδική απόφαση. Σύμφωνα μ' αυτήν, οι καταναλωτικοί συνεταιρισμοί μπορούσαν να πιστοδοτηθούν από τράπεζα της επιλογής τους, έπειτα από σχετική έγκριση της Επιτροπής Πιστώσεων, για διάστημα 12 μηνών και, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, για διάστημα 15 μηνών. Τα επιτόκια που ορίζονταν ήταν 1,5% για τη χρηματοδότηση των τραπεζών από την Τράπεζα της Ελλάδος και 3% για τις πιστώσεις που αυτές θα χορηγούσαν προς τους συνεταιρισμούς.[59]

Μια εικόνα για τα ποσοστά χρηματοδότησης των κλάδων της οικονομίας κατά το έτος 1946 δόθηκε από τη συζήτηση για τον ισολογισμό των ετών 1945 και 1946 στο Γ.Σ. το Μάρτιο του 1947.[60] Το μεγαλύτερο μέρος (60%) των πιστώσεων που χορηγήθηκαν κατευθύνθηκε προς τη γεωργική παραγωγή, μόλις το 6% προς τη βιομηχανία, 15% χρηματοδότησε το καπνεμπόριο και 10% το λοιπό εμπόριο. Σε τρέχουσες τιμές, οι πιστώσεις που χορήγησε η Τράπεζα αυξήθηκαν από 29 δισεκ.

---

55 "Αναβολή της συγκλήσεως της Τακτικής Γενικής Συνελεύσεως των Μετόχων της Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 13, Συνεδρία 29.5.1946, 88-89.

56 "Αναβολή συγκλήσεως της Γενικής Συνελεύσεως", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 13, Συνεδρία 10.7.1946, 148.

57 "Αναβολή συγκλήσεως Γενικής Συνελεύσεως διά τον μήνα Απρίλιον 1947", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 14, Συνεδρία 23.10.1946, 38.

58 "Πώλησις παρά της Τραπέζης εις την ελευθέραν αγοράν χρυσών λιρών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 14, Συνεδρία 13.11.1946, 68.

59 "Χρηματοδότησις καταναλωτικών συνεταιρισμών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 14, Συνεδρία 23.12.1946,. 122-123.

60 "Ισολογισμός χρήσεως 1945 και 1946", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 14, Συνεδρία 5.3.1947, 241-255.

στο τέλος του 1945 σε 643 δισεκ. στο τέλος του 1946, ενώ οι οφειλές του Δημοσίου από τις προκαταβολές που λάμβανε από την Τράπεζα ανήλθαν από 85 δισεκ. σε 510 δισεκ., αντίστοιχα. Ακόμη και αν υπολογιστεί ο πληθωρισμός της εποχής, οι αυξήσεις και των δύο μεγεθών είναι εντυπωσιακές.

Ωστόσο, το απόθεμα της Τράπεζας σε εξωτερικό συνάλλαγμα παρουσίασε μείωση στο τέλος του 1946, λόγω των πωλήσεων συναλλάγματος στις οποίες αυτή προέβη τόσο για την εισαγωγή τροφίμων και πρώτων υλών όσο και λόγω της πώλησης χρυσών λιρών για τη συγκράτηση της τιμής τους. Άλλωστε, η πολιτική αυτή, που απέβλεπε στην εισαγωγή των απαραίτητων εφοδίων για την οικονομία και στη συγκράτηση των τιμών, ήταν απαραίτητη, όπως θεωρούσε η Τράπεζα, για να αποφευχθεί η οικονομική κατάρρευση. Ειδικά η πολιτική πώλησης χρυσών λιρών θεωρούνταν αναγκαία μεν αλλά προσωρινή, διότι ο αποθησαυρισμός σε χρυσές λίρες και η αντίστοιχη κερδοσκοπία έπλητταν καίρια την ανόρθωση της οικονομίας, στο βαθμό που τα ίδια κεφάλαια μπορούσαν να κατευθυνθούν σε παραγωγικές επενδύσεις. Την αφαίρεση αυτών ακριβώς των κινήτρων για "χρυσοφιλία" είχε σκοπό η πολιτική πώλησης λιρών από την Τράπεζα της Ελλάδος.[61]

Η πολιτική της Τράπεζας στο μέτωπο του επιπέδου των τιμών ήταν επιτυχής, στο βαθμό που, από την προσαρμογή της ισοτιμίας προς τη λίρα και το δολάριο το Φεβρουάριο του 1946, οι τιμές παρέμειναν σχετικά σταθερές, εξασφαλίζοντας την ανάπτυξη των παραγωγικών κλάδων της γεωργίας και της βιομηχανίας και την ομαλή κυκλοφορία των αγαθών σε επαρκείς ποσότητες, παράλληλα με τις σχετικές εισαγωγές. Η ίδια η βιομηχανική παραγωγή έφθασε το Δεκέμβριο του 1946 στο 60% της προπολεμικής, ενώ η γεωργική παραγωγή είχε ικανοποιητικές επιδόσεις, δεδομένων και των συνθηκών που επικρατούσαν στην ύπαιθρο. Η εξωτερική βοήθεια κρινόταν απολύτως απαραίτητη για την ανόρθωση της χώρας, αλλά για να επιτύχει το εγχείρημα έπρεπε να συνοδευθεί στο εσωτερικό από εντατική εργασία, εξοικονόμηση δαπανών, αποταμίευση κεφαλαίων και πειθαρχία στις κατευθύνσεις που χάρασσε η κυβερνητική πολιτική.

Έτσι, η ΤτΕ, παρά τις αντίξοες συνθήκες υπό τις οποίες καλούνταν να συμβάλει στην οικονομική ανάταξη της χώρας, συνέχιζε την προσπάθεια αντιστροφής του κλίματος τόσο στην οικονομία όσο και στην κοινωνία. Παράλληλα με τη συνέχιση της χρηματοδότησης των καπνοβιομηχανιών,[62] παρείχε πιστώσεις για την ανάπτυξη του τουρισμού. Συγκεκριμένα, το Μάρτιο του 1947, μετά από απόφαση

61 Ψαλιδόπουλος (2013).

62 "Πίστωσις προς την Καπνοβιομηχανίαν Ξάνθης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 14, Συνεδρία 19.3.1947, 268-269, "Χρηματοδότησις Καπνοβιομηχανίας Ρόδου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 15, Συνεδρία 28.5.1947, 74, και "Πίστωσις προς την Καπνοβιομηχανίαν Καβάλας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 14, Συνεδρία 19.3.1947, 271.

της Νομισματικής Επιτροπής, το Γ.Σ. ενέκρινε πιστώσεις προς τον Οργανισμό Ξενοδοχειακής Πίστεως, με σκοπό την επαναλειτουργία ξενοδοχείων συνολικής δυναμικότητας 1.300 κλινών. Η πίστωση θα έπαιρνε τη μορφή απλής δανειακής σύμβασης δύο ετών, με ετήσιο επιτόκιο 10% και εγγυήσεις του Ελληνικού Δημοσίου.[63] Την ίδια περίοδο κατέπεσαν υπέρ του Δημοσίου[64] και οι πρώτες ποινικές ρήτρες σε βάρος οφειλετών για χρήση των δανείων που είχαν λάβει για σκοπούς άλλους από αυτούς για τους οποίους διατέθηκαν. Ειδικότερα, ενώ τα δάνεια αυτά είχαν χορηγηθεί για παραγωγικούς σκοπούς, που αφορούσαν τη λειτουργία εργοστασιακών μονάδων ή την αγορά πρώτων υλών, δεν χρησιμοποιήθηκαν γι' αυτούς, αλλά είτε για τη χρηματοδότηση του εμπορίου είτε για την παραγωγή αγαθών άλλων από τα συμφωνημένα. Τέλος, τον Ιούλιο του 1947 η Τράπεζα, μετά από απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής, χρηματοδότησε τον Ελληνικό Ταπητουργικό Οργανισμό, προκειμένου αυτός να μπορέσει να επαναλειτουργήσει, με δάνειο τριών ετών, το οποίο είχε ετήσιο επιτόκιο 3% και την εγγύηση του Ελληνικού Δημοσίου.[65]

Η Τράπεζα της Ελλάδος, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της, αναλάμβανε και τα έξοδα διαβίωσης και διαμονής των αλλοδαπών μελών της Νομισματικής Επιτροπής. Έτσι, το Γ.Σ. ενέκρινε τον Ιούλιο του 1947 την πληρωμή των συναφών εξόδων προς τον εκπρόσωπο των ΗΠΑ Gardner Patterson, μετά την παράταση της θητείας του μέχρι τις 30.6.1948. Ο μισθός του ξένου συμβούλου καθορίστηκε στο ποσό των 12.000 δολ. ετησίως, ενώ επιπλέον θα του κατέβαλλαν μηνιαίως 400 δολ. για έξοδα παραστάσεως, ταξιδίων κ.λπ., καθώς και το μίσθωμα της κατοικίας του. Τέλος, κατά τη λήξη της θητείας του θα του κατέβαλλαν επιπλέον ένα μισθό και επίδομα 1.400 δολ. προς κάλυψη των εξόδων μετεγκατάστασής του στις ΗΠΑ, πλέον των εξόδων του ταξιδιού του.[66] Με παρόμοιους όρους καθορίστηκε η κάλυψη των εξόδων διαβίωσης και διαμονής του εκπροσώπου της Μ. Βρετανίας στη Νομισματική Επιτροπή Theodore Gregory και των βοηθών του.[67] Επιπλέον, η Τράπεζα κάλυπτε τα έξοδα διαμονής και διαβίωσης και των τριών αλλοδαπών μελών της Διεύθυνσης Εξωτερικού Εμπορίου, με το σκεπτικό ότι η δραστηριότητα του οργα-

63 "Πίστωσις προς τον Οργανισμόν Ξενοδοχειακής Πίστεως", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 270-271.

64 "Επιβολή ποινικής ρήτρας υπέρ του Δημοσίου εις βάρος της Ανων. Ελλ. Σιδηροβιομηχανίας Πειραιώς", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 15, Συνεδρία 28.5.1947, 74-76, και "Επιβολή ποινικής ρήτρας υπέρ του Δημοσίου εις βάρος της Ανων. Εταιρείας "Ανδρέας Ε. Αλιπράντης", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 76.

65 "Πίστωσις προς τον Ελληνικόν Ταπητουργικόν Οργανισμόν", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 15, Συνεδρία 23.7.1947, 192.

66 "Καθορισμός αποδοχών κ. Patterson ως μέλους της Νομισματικής Επιτροπής εκπροσωπούντος παρ' αυτή τας Ηνωμένας Πολιτείας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 15, Συνεδρία 30.7.1947, 202-203.

67 "Καθορισμός αποδοχών κ. Gregory ως μέλους της Νομισματικής Επιτροπής εκπροσωπούντος παρ' αυτή την Μεγάλην Βρετανίαν και των αποδοχών του προσωπικού του ιδιαιτέρου γραφείου αυτού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 15, Συνεδρία 8.10.1947, 285-287.

νισμού αυτού συνδεόταν στενά με την άσκηση νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής από την Τράπεζα της Ελλάδος.[68]

Μια άλλη πλευρά των πιστοδοτήσεων της εποχής ήταν η παροχή δανείων προς το Υπουργείο Οικονομικών, στον ειδικό λογαριασμό του "Αποθεματικού Προνοίας". Τα συναφή ποσά προορίζονταν για έκτακτες οικονομικές ενισχύσεις κοινωνικού χαρακτήρα, όπως αυτές προς τους υπαλλήλους και εργάτες των καπνοβιομηχανιών, ενώ χρεώνονταν με ευνοϊκό ετήσιο επιτόκιο 1%.[69] Επιπλέον, προβλεπόταν η χρηματοδότηση με ειδικούς όρους της παραγωγής συγκεκριμένων περιοχών, στο πλαίσιο της οποίας χορηγήθηκαν πιστώσεις στην Αγροτική Τράπεζα με επιτόκιο 2% αντί 3%, προκειμένου η ίδια να χορηγεί δάνεια με συνολική επιβάρυνση το πολύ 5% στους παραγωγούς σταφυλιών Δωδεκανήσου.[70] Παράλληλα, η Νομισματική Επιτροπή ενέκρινε τη χρηματοδότηση, από την Τράπεζα της Ελλάδος και τις εμπορικές τράπεζες, του εσωτερικού εμπορίου και της διαμετακόμισης των εμπορευμάτων από τους χώρους παραγωγής στους χώρους κατανάλωσης, δεδομένης και της δυσχερούς κατάστασης στην ύπαιθρο.[71]

Το νέο μέτρο των "αποδεικτικών συναλλάγματος" (bons) ανακοινώθηκε στο Γ.Σ. στις 13.10.1947 από τον Διοικητή της Τράπεζας. Επρόκειτο για μέτρο που αποφάσισε η κυβέρνηση σε συνεργασία με την Αμερικανική Αποστολή, για την εφαρμογή του οποίου η Τράπεζα της Ελλάδος ανέλαβε να εκτυπώσει τα συναφή αποδεικτικά, που θα χορηγούνταν στους εξαγωγείς με τη μυστικότητα και την εχεμύθεια που απαιτούσε κάτι τέτοιο πριν ανακοινωθεί δημοσία.[72]

Η νέα πιστωτική πολιτική της ΤτΕ πήρε και επίσημη μορφή με την προσθήκη ενός νέου άρθρου στο Καταστατικό της (άρθρο 75), το οποίο προέβλεπε ότι, κατά παρέκκλιση των διατάξεων του Καταστατικού και με σκοπό την ενίσχυση της οικονομίας της χώρας, επιτρεπόταν στην Τράπεζα έως το τέλος του έτους 1948 να χορηγεί δάνεια σε βιομηχανικές, γεωργικές, τραπεζικές ή άλλες επιχειρήσεις με όρους που θα καθόριζε το Γενικό Συμβούλιο. Επίσης, της επιτρεπόταν, προς εξασφάλιση των δανείων, να καθορίζει ποινική ρήτρα υπέρ του Δημοσίου, καθώς και να χορηγεί έως το τέλος του 1948 προκαταβολές στο Δημόσιο έναντι συναλλαγ-

68 "Συμμετοχή της Τραπέζης εις τας δαπάνας αποζημιώσεως ξένων μελών Οργανισμού Εξωτερικού Εμπορίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 16, Συνεδρία 4.2.1948, 139.

69 "Καθορισμός επιτοκίου πιστώσεων προς το Υπουργείον Οικονομικών Δρχ. 375.000.000", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 15, Συνεδρία 3.9.1947, 240.

70 "Καθορισμός ηλαττωμένου επιτοκίου Αγροτικής Τραπέζης της Ελλάδος διά την παροχήν δανείων εις παραγωγούς νωπών σταφυλών Δωδεκανήσου", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 240.

71 "Χρηματοδότησις εσωτερικού εμπορίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 15, Συνεδρία 17.9.1947, 255-256.

72 Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 15, Συνεδρία 13.10.1947, 289.

ματικών ή γραμματίων έκδοσης ή οπισθογράφησης εκ μέρους του Δημοσίου, με όρους που θα καθορίζονταν μεταξύ αυτού και της Τράπεζας.[73]

Μια μορφή πιστοδοτήσεων που απέκτησε μονιμότερο χαρακτήρα από τις αρχές του 1948 ήταν αυτή προς την Εθνική Κτηματική Τράπεζα, μέσω της οποίας χρηματοδοτούνταν διάφοροι οργανισμοί και επιχειρήσεις. Η σημαντική διαφορά σε σχέση με τα υπόλοιπα είδη χρηματοδοτήσεων ήταν ότι τα δάνεια που χορηγούσε η Εθνική Κτηματική ήταν μακροπρόθεσμα. Οι χρηματοδοτήσεις συμπεριλάμβαναν Πανεπιστήμια, όπως το Εθνικό και Καποδιστριακό,[74] το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης[75] και την Πάντειο Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών,[76] καθώς και φορείς όπως ο Οργανισμός Λιμένος Πειραιώς[77] και η Ηλεκτρική Εταιρεία Αθηνών-Πειραιώς.[78] Τα δάνεια αυτά είχαν 10ετή διάρκεια αποπληρωμής και επιβαρύνονταν με επιτόκιο 2%. Παράλληλα, συνεχίστηκε η χρηματοδότηση των εξαγώγιμων προϊόντων, όπως π.χ. η πιστοδότηση των εξαγωγέων ελαιολάδου,[79] την οποία ενέκρινε η Νομισματική Επιτροπή μετά από σχετική πρόταση του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, με σκοπό τη διευκόλυνση της εξαγωγής της μεγάλης εσοδείας του 1948.

Μια εικόνα της συνολικής κατάστασης της οικονομίας το έτος 1947 παρέχουν οι ανακοινώσεις του Διοικητή Γ. Μαντζαβίνου στη συζήτηση για τον ισολογισμό του ίδιου έτους.[80] Η κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων της Τράπεζας σχεδόν διπλασιάστηκε μεταξύ 31.12.1946 και 31.12.1947, αντανακλώντας την αύξηση των "παραγωγικών τοποθετήσεων" της Τράπεζας. Συγκεκριμένα, σε σύνολο κυκλοφορίας 973,6 δισεκ. δρχ., οι παραγωγικές τοποθετήσεις υπερκάλυπταν το ποσό αυτό, φθάνοντας τα 1.168 δισεκ. δραχμές. Γι' αυτό, η Τράπεζα της Ελλάδος δικαίως θεωρούσε ότι δεν ευθυνόταν για τα πληθωριστικά φαινόμενα της περιόδου.

Ωστόσο, ενεργώντας βάσει των οδηγιών της Νομισματικής Επιτροπής και της κυβέρνησης, η ΤτΕ δεν επέτρεψε να σταθεί η νομισματική πολιτική εμπόδιο στην

---

73 "Τροποποιήσεις του Καταστατικού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 16, Συνεδρία 19.11.1947, 25-28.

74 "Πιστώσεις προς την Εθνικήν Κτηματικήν Τράπεζαν διά την χρηματοδότησιν του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 16, Συνεδρία 24.3.1948, 224-225.

75 "Πιστώσεις προς την Εθνικήν Κτηματικήν Τράπεζαν διά την χρηματοδότησιν του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π.,. 225-226.

76 "Πιστώσεις προς την Εθνικήν Κτηματικήν Τράπεζαν διά την χρηματοδότησιν της Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 226-227.

77 "Πιστώσεις προς την Εθνικήν Κτηματικήν Τράπεζαν διά την χρηματοδότησιν του Οργανισμού Λιμένος Πειραιώς", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 227-228.

78 "Πιστώσεις προς την Εθνικήν Κτηματικήν Τράπεζαν διά την χρηματοδότησιν της Ηλεκτρικής Εταιρείας Αθηνών-Πειραιώς", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 228-229.

79 "Χρηματοδότησις εξαγωγέων ελαιολάδου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 16, Συνεδρία 7.4.1948, 270-271.

80 "Ανακοινώσεις του Διοικητού κ. Γ. Μαντζαβίνου επί του Ισολογισμού της χρήσεως 1947", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 279-287.

πιστωτική πολιτική, όταν αυτή αφορούσε παραγωγικές επενδύσεις. Τα αποτελέσματα της εν λόγω πολιτικής φάνηκαν στην ανάκαμψη της βιομηχανίας και της γεωργίας, οι συναφείς δείκτες παραγωγής των οποίων έφθασαν στο 72% και 65% των προπολεμικών, αντίστοιχα. Ωστόσο, σημειώθηκε μείωση των συναλλαγματικών αποθεμάτων και, αν δεν υπήρχαν η Αμερικανική Βοήθεια και οι παροχές της UNNRA, η εξέλιξη αυτή θα επηρέαζε δραματικά την οικονομία. Παράλληλα, η ΤτΕ άσκησε έντονα αντιπληθωριστική πολιτική, στην οποία εντάχθηκε η πώληση χρυσών λιρών, προκειμένου να συγκρατηθεί η τιμή τους και να μην επηρεαστούν οι τιμές των αγαθών. Οι προκαταβολές προς το Δημόσιο αυξήθηκαν επίσης, κατά 35% περίπου, αλλά, στο βαθμό που αυτές χρησιμοποιήθηκαν για τη διαχείριση των εφοδίων, ουσιαστικά δεν διέφεραν από τις παραγωγικές πιστώσεις προς το εμπόριο και επομένως δεν συνετέλεσαν στο πληθωριστικό φαινόμενο. Η Τράπεζα χαιρέτισε τη βελτίωση των δημόσιων οικονομικών, παρόλο που αυτή συνδεόταν με την επιβολή υψηλής και ευρείας φορολογίας, θεωρώντας ότι αυτό ήταν προτιμότερο από τη δημιουργία ελλειμμάτων, τα οποία θα έπρεπε έπειτα να καλυφθούν με έκδοση νέου χαρτονομίσματος. Η Τράπεζα έκρινε ότι η φορολογία θα είχε τη βέλτιστη απόδοση, αν το διαθέσιμο μετά τους φόρους εισόδημα ήταν τέτοιο ώστε να μπορεί να στηρίξει τη συνέχιση της αναπτυξιακής προσπάθειας.

Ωστόσο, ανησυχητικό φαινόμενο παρέμενε η διολίσθηση της αγοραστικής αξίας της δραχμής, η οποία στο τέλος του 1947 έφθανε στο 1/3 εκείνης που καταγραφόταν στο τέλος του 1946. Τα αίτια στα οποία η Τράπεζα απέδιδε την άνοδο των τιμών ήταν οι υψηλές τιμές των εισαγομένων, η αύξηση της έμμεσης φορολογίας, οι συνεχιζόμενες δυσχέρειες ως προς τη διεθνή εμπορική επικοινωνία, αλλά και ο εμφύλιος πόλεμος, που δημιουργούσε προβλήματα στην εσωτερική διακίνηση των αγαθών. Ωστόσο, ως κυριότεροι λόγοι της ανόδου των τιμών αναφέρονταν η μείωση των εισαγωγών κατά το 1947, με την επίδραση που αυτή είχε στην επάρκεια αγαθών στην αγορά, και η καθυστερημένη καθιέρωση ενός αποτελεσματικού συστήματος ελέγχου των τιμών.[81] Με την αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών, και κυρίως με την αξιοποίηση της Αμερικανικής Βοήθειας για τη χρηματοδότηση δραστηριοτήτωνπου αύξαναν τη βιομηχανική και τη γεωργική παραγωγή, η ΤτΕ θεωρούσε ότι θα ήταν δυνατόν να ξεπεραστεί η οικονομική κρίση, να οδηγηθεί η οικονομία στην ανάπτυξη και η χώρα σε ένα καλύτερο μέλλον.

Οι χρηματοδοτήσεις αυτές πράγματι συνεχίστηκαν με αμείωτη ένταση το επόμενο διάστημα. Χαρακτηριστικά αναφέρονται οι πιστώσεις προς τους σιδηροβιομηχάνους για την εισαγωγή πρώτων υλών,[82] η χορήγηση δανείου στην Εθνική Τράπεζα για τη

81 Όπ.π.

82 "Χρηματοδότησις σιδηροβιομηχάνων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 17, Συνεδρία 5.5.1948, 32-33.

χρηματοδότηση επαγγελματιών αυτοκινητιστών με σκοπό την αγορά 1.000 αυτοκινήτων από την ΑΕ Πυριτιδοποιείου και Καλυκοποιείου,[83] αλλά και η παροχή πιστώσεων προς την Εθνική Κτηματική Τράπεζα για την παροχή μακροπρόθεσμων δανείων προς τεχνικές επιχειρήσεις με σκοπό την αποκατάσταση του εξοπλισμού τους.[84]

Τον Ιούλιο του 1948 η ΤτΕ προέβη σε μεταβολή της πολιτικής επιτοκίων της. Συγκεκριμένα, αύξησε το ανώτατο όριο του επιτοκίου χορηγήσεων στο 12%, ενώ το αντίστοιχο ανώτατο όριο για τις εμπορικές τράπεζες —συμπεριλαμβανομένων των διαφόρων προμηθειών— δεν έπρεπε να είναι ανώτερο του 15% ετησίως (με μεταγενέστερη απόφαση ανήλθε στο 16%[85]). Αντίστοιχα, αυξήθηκαν από 3,5% σε 5% τα ετήσια επιτόκια χορηγήσεων προς τις εμπορικές τράπεζες για τη χρηματοδότηση του εμπορίου και της βιομηχανίας. Ωστόσο, αμετάβλητα παρέμειναν τα επιτόκια χορηγήσεων για το καπνεμπόριο, καθώς και τα ευνοϊκά επιτόκια χορηγήσεων προς Οργανισμούς Κοινής Ωφελείας, Καταναλωτικούς Συνεταιρισμούς, καθώς και την Αγροτική και την Εθνική Κτηματική Τράπεζα.[86] Επιπλέον, η ΤτΕ επέβαλε στις εμπορικές τράπεζες να υποβάλουν προς τη Νομισματική Επιτροπή οποιαδήποτε οικονομικά και λογιστικά στοιχεία τούς ζητούσε, ενώ η παράλειψη της υποχρέωσης αυτής θα σήμαινε κατ' αρχήν την αύξηση των υποχρεωτικών διαθεσίμων της εν λόγω τράπεζας στην Τράπεζα της Ελλάδος και, σε περίπτωση υποτροπής, τον αποκλεισμό της από τη χρηματοδότηση.[87] Παράλληλα, προκειμένου να μειώσει τις ανάγκες κυκλοφορίας τραπεζογραμματίων και να ενισχύσει την τραπεζική διαμεσολάβηση, αλλά και τον έλεγχο των σχετικών συναλλαγών, η Νομισματική Επιτροπή αποφάσισε την υποχρεωτική χρήση επιταγών για την άντληση δανειακών κεφαλαίων και την πληρωμή των σχετικών υποχρεώσεων.[88]

Η έκθεση του εκπροσώπου της Τράπεζας Κ. Κοσμιτάτου σχετικά με τα διαμειφθέντα στη Γενική Συνέλευση των Μετόχων της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών τον Ιούνιο του 1948 σκιαγραφούσε τη διεθνή οικονομική και τραπεζική κατάσταση.[89]

---

83 "Πιστώσεις υπέρ της Εθνικής Τραπέζης προς παροχήν παρ' αυτής πιστώσεως εις μέλη της Πανελληνίου Ομοσπονδίας Παθόντων Επαγγελματιών Αυτοκινητιστών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 17, Συνεδρία 2.6.1948, 70.

84 "Πιστώσεις υπέρ της Εθνικής Κτηματικής Τραπέζης διά την παροχήν παρ' αυτής δανείων προς τεχνικάς εταιρείας", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 70-71.

85 "Καθορισμός επιτοκίου και προμηθείας επί τραπεζιτικών χορηγήσεων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 17, Συνεδρία 1.9.1948, 206-207.

86 "Καθορισμός επιτοκίου και προμηθείας επί τραπεζιτικών χορηγήσεων. Αύξησις του προεξοφλητικού επιτοκίου της Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 17, Συνεδρία 14.7.1948, 134-137.

87 "Αποφάσεις Επιτροπής Οικονομικής Πολιτικής", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 140-142.

88 "Ειδικοί όροι χορηγήσεως βιομηχανικών δανείων. Απόφασις Νομισματικής Επιτροπής", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 17, Συνεδρία 28.7.1948, 161-163.

89 "Εκπροσώπησις της Τραπέζης εις την 18ην ετησίαν Γεν. Συνέλευσιν των Μετόχων της Τραπέζης Διεθνών Διακανονισμών. Υποβολή εκθέσεως", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 17, Συνεδρία 16.10.1948, 254-258.

Στη Συνέλευση συμμετείχαν οι Διοικητές των εκδοτικών τραπεζών της Ευρώπης και, για πρώτη φορά, Αμερικανοί εκπρόσωποι της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Η Συνέλευση εξήρε την στάση την οποία τήρησε η Τράπεζα της Ελλάδος κατά τη διάρκεια του πολέμου και την προσπάθειά της να καταστεί και πάλι τραπεζικός οργανισμός διεθνούς συνεργασίας βάσει της πείρας που είχε ήδη αποκτήσει προπολεμικά. Το ζήτημα που τέθηκε ήταν αυτό της οικονομικής συνεργασίας των ευρωπαϊκών κρατών για την εξοικονόμηση συναλλάγματος, κυρίως δολαρίων της Αμερικανικής Βοήθειας από το μεταξύ τους νομισματικό συμψηφισμό των εμπορικών ανταλλαγών. Προτάθηκε στην Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών —και αυτή το δέχθηκε— να αναλάβει την τεχνική διαχείριση των πολυμερών συμψηφισμών. Ωστόσο, το πρόβλημα που δεν μπορούσε να αντιμετωπιστεί μ' αυτούς τους νομισματικούς συμψηφισμούς ήταν η ύπαρξη μιας πλειονότητας μόνιμα χρεωστικών κρατών έναντι μιας μειονότητας μόνιμα πιστωτικών κρατών. Έτσι, προς κάλυψη των ενδοευρωπαϊκών συναλλαγών, προτάθηκε να διατεθεί μέρος της βοήθειας που παρεχόταν με το Σχέδιο Marshall. Μάλιστα, η έκθεση ανέφερε ότι, κατά την αντίληψη του εκπροσώπου της Τράπεζας της Ελλάδος, η προσπάθεια της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών για την ανάταξη της ευρωπαϊκής οικονομίας αποσκοπούσε στο να καταστεί αυτή στο μέλλον, με τη βοήθεια των ΗΠΑ, η κεντρική τράπεζα της Ευρώπης.

Τον Ιούλιο του 1948 υπογράφηκε η Σύμβαση Οικονομικής Συνεργασίας μεταξύ των ΗΠΑ και της ελληνικής κυβέρνησης, συνέχεια της οποίας ήταν η σύμβαση για τα βιομηχανικά και γεωργικά δάνεια που ανακοινώθηκε στο Γ.Σ. το Νοέμβριο του 1948.[90] Στη σύμβαση αναφερόταν ως λόγος σύναψης το ότι η οικονομική ανόρθωση της χώρας ήταν δυνατόν να συντελεστεί κυρίως με την αποτελεσματικότερη αξιοποίηση των φυσικών της πόρων και την ανάπτυξη της γεωργίας και της βιομηχανίας και αυτή η προσπάθεια απαιτούσε πιστώσεις, που δεν ήταν δυνατόν να εξευρεθούν πλήρως από εγχώρια κεφάλαια. Τα χορηγούμενα ποσά σε δολάρια και λίρες θα διετίθεντο για τη χρηματοδότηση εισαγωγών με σκοπό την ανάπτυξη της βιομηχανίας και της γεωργίας. Παράλληλα, συστάθηκε Κεντρική Επιτροπή Δανείων, που θα αποτελούνταν από εκπροσώπους της ελληνικής κυβέρνησης, της Τράπεζας της Ελλάδος, της Αμερικανικής Αποστολής και των τραπεζών που θα συμμετείχαν στο πρόγραμμα, η οποία θα αποφάσιζε κατά πλειοψηφία. Η Κεντρική Επιτροπή Δανείων θα εξέταζε κάθε αίτηση που θα διαβιβαζόταν από τις συμμετέχουσες τράπεζες και θα εξακρίβωνε τη συμβατότητά της με τους ελληνικούς νόμους (με τους όρους της πιο πάνω σύμβασης), με τις κατευθύνσεις της κυβέρνησης

90 "Σύμβασις αφορώσα γεωργικά και βιομηχανικά δάνεια", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 17, Συνεδρία 10.11.1948, 288-299.

για την πιστωτική πολιτική, με την πολιτική του "Ελληνικού Προγράμματος Ανασυγκροτήσεως" και με την ειδική δανειακή πολιτική της Κεντρικής Επιτροπής Δανείων. Η Νομισματική Επιτροπή θα κατάρτιζε κατάλογο με τις τράπεζες που είχαν δικαίωμα να λάβουν μέρος στο πρόγραμμα, οι οποίες θα έρχονταν σε συμφωνία με την ελληνική κυβέρνηση για τους όρους της συμμετοχής τους σ' αυτό. Οι εν λόγω τράπεζες θα ήταν οι αποδέκτες των συναφών αιτήσεων δανείων και υπεύθυνες για την παρακολούθηση και την εκτέλεσή τους σύμφωνα με τους όρους της Κεντρικής Επιτροπής Δανείων. Η διάρκεια των δανείων δεν μπορούσε να είναι μεγαλύτερη των 12 ετών και το ανώτατο επιτόκιο χορηγήσεων ανερχόταν στο 8%. Η σύμβαση έθετε ως ημερομηνία λήξης την 30.6.1952, αν και οι ΗΠΑ διατηρούσαν το δικαίωμα να την καταγγείλουν και πριν από αυτήν την ημερομηνία.

Άλλη συμφωνία αφορούσε την προμήθεια κεφαλαιακών αγαθών στο πλαίσιο του "Ελληνικού Προγράμματος Ανασυγκροτήσεως".[91] Συγκεκριμένα, υπήρχε ανάγκη εισαγωγής ορισμένων αγαθών από τα υπουργεία που εμπλέκονταν στο πρόγραμμα ανασυγκρότησης. Οι πηγές χρηματοδότησης αυτών των εισαγωγών θα ήταν (α) η Διοίκηση Οικονομικής Συνεργασίας, η οποία θα χορηγούσε τα συναφή κονδύλια σε δολάρια, (β) τα αρμόδια όργανα της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας, μέσω των οποίων θα γίνονταν οι σχετικοί νομισματικοί συμψηφισμοί, και (γ) η Τράπεζα της Ελλάδος για τη χορήγηση συναλλάγματος σε λίρες Αγγλίας και δραχμών για τις πληρωμές εντός Ελλάδος των εισαγωγών που γίνονταν μέσω κλήρινγκ. Με βάση τη συμφωνία αυτή, το Δημόσιο ήταν υποχρεωμένο να καταθέτει στην Τράπεζα της Ελλάδος το αντίτιμο σε δραχμές της βοήθειας που παρείχε η Αμερικανική Αποστολή, όπου το 95% αυτών των πιστώσεων σε δραχμές θα παρέμενε δεσμευμένο, ώστε να μειώνεται το χρεωστικό υπόλοιπο του Δημοσίου στην Τράπεζα της Ελλάδος για την προμήθεια των αγαθών ανασυγκρότησης.

Μια από τις χρηματοδοτήσεις που έλαβαν χώρα στο πλαίσιο της ελληνοαμερικανικής εμπορικής συνεργασίας αφορούσε την εισαγωγή αυτοκινήτων. Η απόφαση για τη χρηματοδότηση λήφθηκε από τη Νομισματική Επιτροπή μετά από σχετική απόφαση της Ελληνοαμερικανικής Επιτροπής Αυτοκινήτων.[92] Άλλη χρηματοδότηση ήταν αυτή της Εθνικής Κτηματικής Τράπεζας, με σκοπό την παροχή μακροπρόθεσμων πιστώσεων 10 ετών στην Ανώνυμη Εταιρεία Χαλυβδοφύλλων και Λευκοσιδήρου της Ελλάδος, προκειμένου αυτή να παραλάβει και να εγκαταστήσει τα αγορασμένα από τις ΗΠΑ νέα μηχανήματά της.[93] Στα βιομηχανικά δάνεια εντασ-

91 "Συμφωνία προμηθείας κεφαλαιουχικών αγαθών βάσει του ελληνικού προγράμματος ανασυγκροτήσεως", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 17, Συνεδρία 10.11.1948, 299-300, και Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 18, Συνεδρία 10.11.1948, 1-7.

92 "Χρηματοδότησις εισαγωγέων ειδών αυτοκινήτου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 18, Συνεδρία 17.11.1948, 17-18.

93 "Πίστωσις προς την Εθνικήν Κτηματικήν Τράπεζαν προς χρηματοδότησιν της Ανωνύμου Εταιρίας Χαλυβδοφύλλων και Λευκοσιδήρου της Ελλάδος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 18, Συνεδρία 23.12.1948, 71-72.

σόταν και η περίπτωση της χρηματοδότησης του Λιγνιτωρυχείου Αττικής. Η αποπληρωμή του συγκεκριμένου δανείου έτυχε τελικά ευνοϊκής ρύθμισης για λόγους που σχετίζονταν με την οικονομική κατάσταση της επιχείρησης και τη σημασία της λειτουργίας της για το Ελληνικό Δημόσιο.[94] Επιπλέον, η Τράπεζα της Ελλάδος ίδρυσε νέο Τμήμα, ειδικά για την παρακολούθηση των εν λόγω δανείων και την εξυπηρέτηση των συναλλαγών που σχετίζονταν με τα δάνεια της Αμερικανικής Βοήθειας.[95]

Προκειμένου να διευκολυνθεί το εισαγωγικό εμπόριο, ιδίως αυτό που σχετιζόταν με την ομαλή λειτουργία της βιομηχανίας, η Νομισματική Επιτροπή, μετά από πρόταση του εκπροσώπου της στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας Terrel, προέβλεψε τη χρηματοδότηση των εισαγωγέων μέχρι του 50% της αξίας των αποδεικτικών συναλλάγματος με το άνοιγμα της πίστωσης. Επίσης, ο εισαγωγέας θα μπορούσε να λάβει χρηματοδότηση που θα κάλυπτε το 50% της αξίας του συναλλάγματος με την άφιξη του εμπορεύματος, ενώ το υπόλοιπο 50% ήταν υποχρεωμένος να το καταβάλει από ίδιους πόρους. Ειδικά στην περίπτωση των εισαγωγών από βιομηχανίες ή βιοτεχνίες, προβλεπόταν χρηματοδότηση 50% επί των αποδεικτικών συναλλάγματος, αλλά, ειδικά για πρώτες ύλες και καύσιμα, η χρηματοδότηση, όταν το εμπόρευμα έφθανε στο τελωνείο, ανερχόταν στο 70%.[96] Τα ποσοστά αυτά μεταβλήθηκαν με νέα απόφαση τον Ιούλιο του 1949, οπότε προβλέφθηκε η χρηματοδότηση μέχρι 40% των αποδεικτικών συναλλάγματος και της αξίας του συναλλάγματος με την άφιξη των εμπορευμάτων, εκτός από τις πρώτες ύλες και τα καύσιμα για βιομηχανίες και βιοτεχνίες, όπου η χρηματοδότηση έφθανε το 60%.[97] Τέλος, με απόφαση που λήφθηκε τον Αύγουστο του 1949, η χρηματοδότηση για το εισαγωγικό εμπόριο με άνοιγμα σχετικής πίστωσης ανήλθε στο 70% κατά την άφιξη του εμπορεύματος, ενώ για τις πρώτες ύλες και τα καύσιμα της βιομηχανίας και της βιοτεχνίας στο 90%.[98]

Η 19η Γενική Συνέλευση της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών πραγματοποιήθηκε στις 13.6.1949 στη Βασιλεία και η Τράπεζα της Ελλάδος εκπροσωπήθηκε από το σύμβουλο Κ. Κοσμιτάτο.[99] Στη Συνέλευση συμμετείχαν και εκπρόσωποι του State Depart-

---

94 "Βιομηχανικόν Δάνειον Λιγνιτωρυχείου Αττικής Δρχ. 70.000.000", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 18, συνεδρία 13.4.1949, 232-233.

95 "Ίδρυσις νέου τμήματος υπό τον τίτλον "Τμήμα Βιομηχανικών Δανείων εξ Αμερικανικής Βοηθείας". Αύξησις θέσεων τμηματαρχών", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 236-237.

96 "Χρηματοδότησις εισαγωγικού εμπορίου, ως και βιομηχανίας και βιοτεχνίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 18, Συνεδρία 11.5.1949, 258-261.

97 "Χρηματοδότησις εισαγωγικού εμπορίου, ως και βιομηχανίας και βιοτεχνίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 19, Συνεδρία 27.7.1949, 120-124.

98 "Χρηματοδότησις εισαγωγικού εμπορίου, ως και βιομηχανίας και βιοτεχνίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 19, Συνεδρία 10.8.1949, 156-160.

99 "Εκπροσώπησις της Τραπέζης εις την 19ην ετησίαν Γενικήν Συνέλευσιν των Μετόχων της Τραπέζης Διεθνών Διακανονισμών – Υποβολή εκθέσεως", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 19, Συνεδρία 29.7.1949, 130-137.

ment, του Treasury, της Economic Cooperation Administration, του Organization for European Economic Cooperation, του Federal Reserve, της International Bank for Reconstruction and Development και του International Monetary Fund. Επιπλέον, εκπροσωπήθηκαν εκδοτικές τράπεζες, όπως εκείνες της Αιγύπτου, της Τουρκίας, της Πορτογαλίας, της Ιρλανδίας, καθώς και των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης.

Η Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών προσέφερε την τεχνική της βοήθεια στον Οργανισμό Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας για το διακανονισμό των διμερών συμψηφισμών και της έμμεσης βοήθειας. Όπως παρατηρούσε ο εκπρόσωπος της Τράπεζας της Ελλάδος, κύριο χαρακτηριστικό της έκθεσης της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών ήταν η προσήλωσή της στην υποστήριξη των ορθόδοξων οικονομικών απόψεων. Ο εκπρόσωπος θεωρούσε ότι αυτές δεν μπορούσαν να εφαρμοστούν στην ελληνική περίπτωση, λόγω των ειδικότερων οικονομικών συνθηκών που επικρατούσαν στη χώρα, ωστόσο έκρινε χρήσιμο να τις αναφέρει. Το έτος 1948 θεωρούνταν από την Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών έτος "…οικονομικής και νομισματικής αναρρώσεως…". Ενώ τα πρώτα μεταπολεμικά έτη χαρακτηρίζονταν, και ορθά, από την ανάγκη λήψης αντιπληθωριστικών μέτρων, παράλληλα με τα μέτρα ενίσχυσης της παραγωγής, από τη λήξη εκείνης της περιόδου και έπειτα θα έπρεπε να χαλαρώσουν οι απαγορευτικού χαρακτήρα διατάξεις. Κατά την ορθόδοξη άποψη λοιπόν, η αύξηση των επενδύσεων δεν θα μπορούσε να συμβάλει στην οικονομική σταθερότητα παρά μόνο αν πραγματοποιούνταν μέσω της αύξησης των αποταμιεύσεων, ενώ οι κρατικές δαπάνες καλύπτονταν από πρόσθετη φορολογία. Μια χώρα δεν θα μπορούσε να ορθοποδήσει, αν προέβαινε σε "υπέρμετρες" επενδύσεις σε κεφαλαιακά αγαθά, αν δεν είχε ορθή πιστωτική πολιτική, αν είχε υπερτιμημένο νόμισμα και αν οι τιμές της παραγωγής ήταν υψηλές, καθώς όλα αυτά θα συνέβαλλαν σε ελλειμματικό ισοζύγιο πληρωμών, με αποτέλεσμα τη μείωση των συναλλαγματικών αποθεμάτων, την "…κατασπατάληση των εξωτερικών πιστώσεων…" και, έτσι, τη συνέχιση της οικονομικής ανισορροπίας.

Η έκθεση της ΤΔΔ ανέφερε χαρακτηριστικά ότι "…οι υπέρμαχοι του συστήματος των απαγορεύσεων ας μη λησμονούν ότι αύται, ενώ αφ' ενός εξοικονομούσιν ξένον συνάλλαγμα, αφ' ετέρου προκαλούσι ή τουλάχιστον συντελούν σπουδαίως εις την πρόκλησιν εσωτερικής καταναλώσεως εις βάρος των εξαγωγών". Έτσι, θα έπρεπε να καταργηθούν οι κάθε είδους απαγορεύσεις και περιορισμοί που επιβλήθηκαν για νομισματικούς και άλλους λόγους. Σε εθνικό επίπεδο, θα έπρεπε κάθε χώρα να φροντίζει για τη διατήρηση της εσωτερικής και εξωτερικής της σταθερότητας, χωρίς να συμβάλλει στη δημιουργία υπέρμετρης αγοραστικής δύναμης στο εσωτερικό της. Τέλος, ο σύμβουλος της Τράπεζας της Ελλάδος παρατηρούσε ότι, παρόλο που αυτές οι απόψεις δεν αφορούσαν την περίπτωση της Ελλάδος, η παρακολούθησή τους ήταν χρήσιμη και για την Τράπεζα όσον αφορούσε την εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας στο μέλλον.

Στις 22.9.1949 ο Διοικητής ανακοίνωσε την αναπροσαρμογή της ισοτιμίας της δραχμής σε σχέση με τη λίρα Αγγλίας.[100] Η υποτίμηση της λίρας και, εν συνεχεία, των περισσότερων νομισμάτων των χωρών που συμμετείχαν στο Σχέδιο Marshall οδήγησε στην αναπόφευκτη αναπροσαρμογή της αξίας της δραχμής. Η νέα σχέση της δραχμής με το δολάριο και τη λίρα Αγγλίας αντικατόπτριζε την οικονομική πραγματικότητα στη χώρα. Προκειμένου η υποτίμηση να μην επηρεάσει το επίπεδο των τιμών, η κυβέρνηση έλαβε μια σειρά μέτρων, όπως: (α) τη διατήρηση στα προ της υποτίμησης επίπεδα της τιμής των βασικών αγαθών διατροφής που διαχειριζόταν το κράτος, αλλά και των υπόλοιπων ειδών διατροφής και ένδυσης, των καυσίμων και ορισμένων πρώτων υλών για τη βιομηχανία και (β) τη διενέργεια αυστηρών ελέγχων στις τιμές των υπόλοιπων ειδών. Παράλληλα, λήφθηκαν τα αναγκαία νομοθετικά μέτρα ώστε η συναλλαγματική και η πιστωτική πολιτική, καθώς και η πολιτική ενίσχυσης της παραγωγής και των εξαγωγών, να προσαρμόζονται ανάλογα προκειμένου να εξασφαλίζεται η ανάπτυξη της οικονομίας.

Όσον αφορούσε το εξαγωγικό εμπόριο, τον Οκτώβριο του 1949 η Νομισματική Επιτροπή έλαβε την απόφαση ότι κάθε εξαγωγέας για τον οποίο είχε ανοιχθεί (από τον αντισυμβαλλόμενο έμπορο) πίστωση στο εξωτερικό μπορούσε να λάβει χρηματοδότηση μέχρι το 70% της πίστωσης αυτής, ενώ η προθεσμία καταβολής των σχετικών κονδυλίων δεν θα μπορούσε να είναι μεγαλύτερη των δύο μηνών πριν από την εκτέλεση της πίστωσης.[101]

Τον Ιανουάριο του 1950 ανακοινώθηκε από τον Υποδιοικητή Σ. Γρηγορίου στο Γ.Σ. ότι ο Διοικητής Γ. Μαντζαβίνος ανέλαβε το Υπουργείο Οικονομικών.[102] Ο Γ. Μαντζαβίνος ορκίστηκε μέλος της κυβέρνησης στην Ελληνική Πρεσβεία στην Ουάσιγκτον στις 9.1.1950.

Την ίδια εποχή εκδόθηκε νέα απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής, η οποία καθιστούσε αυστηρότερες τις ποινές που επιβάλλονταν σε όσες τράπεζες δεν συμμορφώνονταν με τις εντολές της Νομισματικής Επιτροπής για τον έλεγχο των πιστοδοτήσεων. Αυτές περιλάμβαναν την αύξηση του ποσοστού των υποχρεωτικών καταθέσεων στην Τράπεζα της Ελλάδος, την αύξηση του επιτοκίου χρηματοδότησης της μη συμμορφούμενης τράπεζας από την Τράπεζα της Ελλάδος, αλλά και ποινικές κυρώσεις για τους παραβάτες – υπαλλήλους και μέλη της Διοίκησης.[103]

---

100 "Ανακοίνωσις κ. Διοικητού σχετικώς με την αναπροσαρμογήν της δραχμής κατόπιν της υποτιμήσεως της Αγγλικής λίρας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 19, Συνεδρία 22.9.1949, 222-224.

101 "Χρηματοδότησις εξαγωγικού εμπορίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 19, Συνεδρία 19.10.1949, 254-255.

102 "Ανακοίνωσις αναλήψεως υπό του Διοικητού κ. Γ. Μαντζαβίνου Υπουργείου Οικονομικών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 20, Συνεδρία 11.1.1950, 154-155.

103 "Ανακοίνωσις Αν. Νόμου της 4.1.1950 περί συμπληρώσεως των διατάξεων του Ν.Δ. 588 του 1948 "περί ελέγχου της πίστεως"", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 157.

Το Μάρτιο του 1950 ανακοινώθηκε στο Γ.Σ. ότι ο Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος, ευρισκόμενος στις ΗΠΑ μαζί με τον Theodore Gregory, ζήτησε από τη Διοίκηση του Federal Reserve στην Ουάσινγκτον την αποστολή ενός ειδικού στα τραπεζικά προκειμένου να βοηθήσει τη Νομισματική Επιτροπή στην έρευνα για το ελληνικό τραπεζικό σύστημα. Ο οικονομολόγος που θεωρήθηκε κατάλληλος για το έργο αυτό ήταν ο Delos C. Johns, αντιπρόεδρος, γενικός σύμβουλος και γραμματέας του Federal Reserve Bank στο Kansas City.[104] Πράγματι, ο σύμβουλος προσλήφθηκε και τον Απρίλιο του 1950 καθορίστηκαν τα συναφή με την αμοιβή για την τρίμηνη παραμονή του στην Ελλάδα έξοδα, τα οποία θα πληρώνονταν από τη Federal Reserve Bank of Kansas City με αντίστοιχη χρέωση της Τράπεζας της Ελλάδος.[105,106]

Η αύξηση των αναγκών χρηματοδότησης του εσωτερικού εμπορίου από την Τράπεζα της Ελλάδος την οδήγησε στην απόφαση να αυξήσει τα αντίστοιχα ανώτατα όρια χρηματοδότησης σε πολλά υποκαταστήματά της, αλλά και στο κεντρικό της κατάστημα.[107] Επιπλέον, η Τράπεζα προχώρησε στη χρηματοδότηση της εταιρίας "Ελληνικαί Αεροπορικαί Συγκοινωνίαι 'ΕΛΛΑΣ'" για την αγορά αεροσκάφους το οποίο η εταιρία θα δρομολογούσε στη γραμμή Αθήνας-Λονδίνου,[108] καθώς και της αεροπορικής εταιρείας ΤΑΕ για κεφάλαιο κίνησης λόγω επιδείνωσης της οικονομικής της κατάστασης.[109] Ωστόσο, τα προβλήματα που είχαν αρχίσει να προκύπτουν ως προς την είσπραξη των ληξιπρόθεσμων οφειλών φάνηκαν και από την απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής που ανακοινώθηκε στο Γ.Σ. τον Αύγουστο του 1950.[110] Συγκεκριμένα, οι τράπεζες έπρεπε να καταβάλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για την εξόφληση των οφειλών αυτών. Επιπλέον, τους δινόταν η εξουσιοδότηση να προβαίνουν σε παράταση των ληγουσών οφειλών μόνο εάν ο οφειλέτης είχε προηγουμένως εξοφλήσει σημαντικό μέρος της οφειλής του. Οι παρατάσεις οφειλών θα έπρεπε να τύχουν της έγκρισης της Νομισματικής Επιτροπής ή της Επι-

---

104 "Ανακοίνωσις κ. Υποδιοικητού επί ενεργειών κ. Διοικητού παρά τω Federal Reserve Board προς αποστολήν παρά της Νομισματικής Επιτροπής ειδικού προς μελέτην του ελληνικού τραπεζιτικού συστήματος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 20, Συνεδρία 1.3.1950, 250.

105 "Καθορισμός αποζημιώσεως κ. Delos C. Johns, ειδικού προς μελέτην του ελληνικού τραπεζιτικού συστήματος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 21, Συνεδρία 19.4.1950, 62. Η έκθεση που αυτός κατέθεσε ήταν, όπως αναφέρθηκε, καθοριστικής σημασίας.

106 Για την Έκθεση Johns, βλ. παραπάνω.

107 "Αύξησις ανωτάτου ορίου χρηματοδοτήσεως εσωτερικού εμπορίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 21, Συνεδρία 17.5.1950, 128-130.

108 "Χρηματοδότησις εταιρείας Ελληνικαί Αεροπορικαί Συγκοινωνίαι "ΕΛΛΑΣ" διά δρχ. 3.750.000.000", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 21, Συνεδρία 26.5.1950, 161-163.

109 "Χρηματοδότησις αεροπορικής εταιρείας ΤΑΕ διά δρχ. 160.000.000", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 22, Συνεδρία 30.8.1950, 130.

110 "Λήψις μέτρων προς είσπραξιν υπό των εμπορικών τραπεζών των ληξασών χορηγήσεών των", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 22, Συνεδρία 23.8.1950, 116-117.

τροπής Βιομηχανικών Πιστώσεων. Για κάθε μήνα καθυστερούμενης οφειλής θα επιβαλλόταν πρόσθετη επιβάρυνση ίση με 0,5%. Απαγορευόταν στις εμπορικές τράπεζες να χορηγήσουν πιστώσεις σε οφειλέτες με ανεξόφλητες υποχρεώσεις στην ίδια ή σε άλλη τράπεζα, χωρίς προηγούμενη έγκριση της Νομισματικής Επιτροπής.

Με νέα τροποποίηση των κανονισμών για τη χρηματοδότηση του εσωτερικού εμπορίου, η Νομισματική Επιτροπή αποφάσισε να μην υπερβαίνει το 40% το ποσοστό της χρηματοδότησης, με εξαίρεση τα οικοδομικά υλικά και γενικά κάθε είδος αναγκαίο στην οικοδομική δραστηριότητα. Επιπλέον, η αίτηση χρηματοδότησης θα έπρεπε να συνοδεύεται και από υπεύθυνη δήλωση του δανειζομένου για τυχόν υφιστάμενη οφειλή του σε άλλη τράπεζα. Καθιερωνόταν και δικαίωμα εκείνου του οποίου η αίτηση για πίστωση είχε απορριφθεί να απευθύνεται σε μια Επιτροπή που θα συγκροτούσε η Τράπεζα της Ελλάδος και θα αποτελούνταν από τον αρμόδιο Διευθυντή της Τράπεζας, έναν εκπρόσωπο των εμπορικών τραπεζών και έναν εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου ή του Εμπορικού Συλλόγου.[111]

Μια νέα μορφή χρηματοδότησης που εμφανίστηκε στα τέλη του 1950 ήταν αυτή της χορήγησης πιστώσεων προς τους υπαλλήλους της Τράπεζας της Ελλάδος με σκοπό την ανάκτηση των σπιτιών τους που είχαν πωληθεί υπό δυσμενείς συνθήκες στη διάρκεια της Κατοχής. Τα δάνεια αυτά θα εξοφλούνταν σε 30 μηνιαίες δόσεις και θα επιβαρύνονταν με ετήσιο επιτόκιο 3%.[112] Μια άλλη μορφή χρηματοδότησης, που σχετιζόταν με τον ίδιο τον εφοδιασμό της οικονομίας, ήταν αυτή των εταιριών πετρελαιοειδών. Η χρηματοδότησή τους αφορούσε κεφάλαια κίνησης για την εισαγωγή πετρελαιοειδών και κάλυπτε το 100% του συναλλάγματος ή των αποδεικτικών συναλλάγματος. Τα σχετικά δάνεια θα έπρεπε να εξοφληθούν εντός διετίας.[113]

Το Μάιο του 1951 ανακοινώθηκε για πρώτη φορά η χρηματοδότηση της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης. Η Έκθεση θα άνοιγε ξανά, μετά από 10 χρόνια διακοπής, το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους και χρειαζόταν χρηματοδότηση για να αποκατασταθούν οι εγκαταστάσεις της, που είχαν υποστεί ζημίες από τον πόλεμο. Το δάνειο αυτό θα ήταν συμπληρωματικό των κεφαλαίων που η Έκθεση λάμβανε ήδη από κονδύλια του Σχεδίου Marshall. Η πίστωση θα είχε την εγγύηση του Δημοσίου και θα εξοφλούνταν μέχρι τις 30.11.1951.[114]

---

111 "Χρηματοδότησις εσωτερικού εμπορίου και όριον χρηματοδοτήσεως αυτού εξ ιδίων των τραπεζών διαθεσίμων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 22, Συνεδρία 18.10.1950, 230-232.

112 "Χορήγησις δανείων εις υπαλλήλους προς επανάκτησιν οικιών των πωληθεισών επί κατοχής", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 22, Συνεδρία 22.11.1950, 47.

113 "Χρηματοδότησις εταιρειών πετρελαιοειδών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 24, Συνεδρία 23.4.1951, 132-133.

114 "Χρηματοδότησις της Διεθνούς Εκθέσεως Θεσσαλονίκης διά Δρχ. 500.000.000", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 24, Συνεδρία 9.5.1951, 167-168.

Τον Ιούνιο του 1951 ο Διοικητής ανακοίνωσε στο Γ.Σ. τα αποτελέσματα της επίσκεψής του στις ΗΠΑ και των συνομιλιών που είχε εκεί με τους εκπροσώπους του Federal Reserve, του International Monetary Fund και της International Bank for Reconstruction and Development. Τα θέματα που συζήτησε αφορούσαν προβλήματα λόγω της κατάργησης των αποδεικτικών συναλλάγματος και ζητήματα σχετικά με την εισαγωγή στη χώρα του συστήματος διανομής με δελτίο, κυρίως για το λάδι. Επίσης, ο Διοικητής πληροφόρησε το Γ.Σ. ότι μια από τις κυριότερες προτάσεις της Έκθεσης Johns ήταν η ίδρυση νέας Υπηρεσίας Ελέγχου Τραπεζών, που θα υπαγόταν στη Νομισματική Επιτροπή. Έτσι, ο Διοικητής διερεύνησε τη δυνατότητα να αναλάβει κάποιος Αμερικανός ειδικός την οργάνωση αυτής της μονάδας. Ο ελεγκτής του Federal Reserve W. H. Dillistin προκρίθηκε για τη θέση αυτή και προτάθηκε η πρόσληψή του από την Τράπεζα με ετήσια σύμβαση.[115]

Η Τράπεζα της Ελλάδος εκπροσωπήθηκε ξανά από τον σύμβουλο Κ. Κοσμιτάτο στη Συνέλευση της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών που έλαβε χώρα στη Βασιλεία στις 11 Ιουνίου 1951. Εκεί έγινε επισκόπηση της παγκόσμιας οικονομικής κατάστασης και προτάθηκε η εφαρμογή πολιτικής που στηριζόταν στην ορθόδοξη προσέγγιση. Το κύριο θέμα της έκθεσης της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών ήταν οι τρόποι αποφυγής του πληθωρισμού, τον οποίο προκαλούσε η αύξηση των κρατικών δαπανών για εξοπλισμούς στην Ευρώπη. Θα έπρεπε λοιπόν τα κράτη να επανεξετάσουν το ζήτημα της φορολογικής τους πολιτικής, την περιστολή των δαπανών που δεν ήταν ουσιώδεις και τη μείωση των επενδύσεων. Έπειτα, η έκθεση διαπίστωνε ότι στη ζώνη του δολαρίου ουσιαστικά υπήρξε αποκατάσταση της εξισορρόπησης του ισοζυγίου πληρωμών, ώστε οι συναλλαγματικοί περιορισμοί να μη δικαιολογούνται παρά μόνο για την προστασία κεκτημένων εμπορικών συμφερόντων ή λόγω της έλλειψης συναλλαγματικών πόρων. Διαφωνώντας με τους "…καιροφυλακτούντας οπαδούς της διευθυνομένης οικονομίας…", η έκθεση θεωρούσε ότι οι έλεγχοι χρηματοδότησης που ίσχυαν εν καιρώ πολέμου δεν μπορούσαν να εφαρμοστούν στην περίοδο της ειρήνης, ακόμη και αν αυτή ήταν ένοπλη. Αντίθετα, ο μεγάλος κίνδυνος ήταν η άνοδος του πληθωρισμού λόγω των επανεξοπλισμών, η οποία θα οδηγούσε σε διάβρωση του οικονομικών και κοινωνικών δομών, ιδίως στις φιλελεύθερες οικονομίες. Άλλες μέθοδοι που προτείνονταν για την αντιμετώπιση των στρατιωτικών δαπανών, εκτός της φορολογίας και της περιστολής άλλης μορφής δαπανών, ήταν ο δανεισμός, καθώς και ο περιορισμός των πιστώσεων μέσω της αύξησης των επιτοκίων. Επιπλέον, προκειμένου να διατηρηθεί η νομισματική ισορροπία, η οποία

115 "Ανακοινώσεις κ. Διοικητού επί των εν Αμερική ενεργειών του ως και πρότασις διορισμού Αμερικανού εμπειρογνώμονος ως τεχνικού συμβούλου παρά τη Τραπέζη", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 25, Συνεδρία 20.6.1951, 9-10.

θα συνέβαλλε και στην αύξηση της αποταμίευσης, δεν έπρεπε τα κράτη να προσφεύγουν στην έκδοση νέων χρηματικών μέσων για τη χρηματοδότηση των δαπανών. Στην οικονομική ανάπτυξη θα συνέβαλλαν επίσης ο σταδιακός περιορισμός της απαγόρευσης εισαγωγών και η επάνοδος στον ελεύθερο διεθνή ανταγωνισμό. Γενικά, η Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών θεωρούσε ότι ο πληθωρισμός θα αντιμετωπιζόταν με την ανάπτυξη του διεθνούς ανταγωνισμού, ο οποίος θα συγκρατούσε τις τιμές, θα αύξανε την παραγωγή και, με συνετή σε εθνικό επίπεδο πιστωτική πολιτική, θα ενίσχυε την εμπιστοσύνη στο νόμισμα, άρα και την αποταμίευση, για τη χρηματοδότηση των εξοπλισμών μέσω αυτής χωρίς πρόκληση πληθωρισμού.

Ωστόσο, κατά το σύμβουλο της Τράπεζας της Ελλάδος, οι παραπάνω απόψεις δεν μπορούσαν να έχουν πλήρη εφαρμογή στην περίπτωση της Ελλάδος, στην οποία ο εμφύλιος και οι οικονομικές καταστροφές που αυτός προκάλεσε, η ανισορροπία στο ισοζύγιο πληρωμών, το έλλειμμα του κρατικού προϋπολογισμού και η ανεργία αποδείκνυαν ότι η χώρα δεν είχε μπορέσει να ακολουθήσει με τον πρέποντα ρυθμό την ανάκαμψη των χωρών της Δυτικής Ευρώπης. Υπό το πρίσμα της ορθόδοξης οπτικής της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών, η πολιτική της Τράπεζας της Ελλάδος για τη σταθερότητα του νομίσματος με την πώληση χρυσών λιρών, αλλά και η πιστωτική της πολιτική για την αύξηση της παραγωγής, κρίνονταν θετικά. Αντίθετα προς αυτήν την πολιτική έβαινε μόνο η διόγκωση των δαπανών του Δημοσίου που χρηματοδοτούνταν από την Τράπεζα. Αυτή η αύξηση, μαζί με την αύξηση των διεθνών τιμών των πρώτων υλών, αλλά και τους ψυχολογικούς παράγοντες που σχετίζονταν με τη θέση της χώρας στα σύνορα με το ανατολικό μπλοκ, οδηγούσε στη μείωση της εσωτερικής αγοραστικής δύναμης της δραχμής. Άρα, η ορθή πολιτική της Τράπεζας "αλλοιωνόταν" από παράγοντες που η ίδια δεν μπορούσε να ελέγξει.[116]

Άλλη διεθνής παρουσία της Τράπεζας ήταν αυτή της συμμετοχής της μέσω του Υποδιοικητή της, και του T. Gregory από την πλευρά της Νομισματικής Επιτροπής, στη Διεθνή Διάσκεψη της Πίστεως στη Ρώμη. Το κύριο θέμα της συζήτησης ήταν η ρευστότητα των τραπεζών και ο έλεγχος της κυκλοφορίας και των πιστώσεων. Στη διάσκεψη συμμετείχαν εκπρόσωποι των μεγαλύτερων τραπεζών της Ευρώπης και της Αμερικής, καθώς και ακαδημαϊκοί. Ο T. Gregory μίλησε για το ζήτημα της ρευστότητας των τραπεζών, ενώ ο Υποδιοικητής της ΤτΕ μίλησε για το ζήτημα του πληθωρισμού στην Ελλάδα. Αφού παρουσίασε την πολιτική της Τράπεζας της Ελλάδος, ιδίως την πολιτική για το χρυσό, εξέθεσε την ιδιαίτερη κατάσταση της ελληνικής οικονομίας και απέδωσε μεγάλη σημασία στον ψυχολογικό παράγοντα,

116 "Εκπροσώπησις της Τραπέζης εις την 21ην Ετησίαν Γενικήν Συνέλευσιν των μετόχων της Τραπέζης Διεθνών Διακανονισμών – Υποβολή εκθέσεως", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 25, Συνεδρία 17.8.1951, 137-142.

ενώ τόνισε την ανάγκη ομαλής λειτουργίας του τραπεζικού συστήματος και της ενίσχυσης και αυτονομίας της λειτουργίας των εκδοτικών τραπεζών.[117]

Το Νοέμβριο του 1951 ανακοινώθηκε στο Γ.Σ. απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής για το εισαγωγικό εμπόριο.[118] Σύμφωνα με αυτήν, τα εισαγόμενα είδη χωρίστηκαν σε τρεις κατηγορίες. Τα είδη της Κατηγορίας Α', δηλ. αυτά που αφορούσαν την εισαγωγή βασικών ειδών διατροφής και ζώων, θα χρηματοδοτούνταν σε ποσοστό 60% της αξίας τους. Τα είδη της Κατηγορίας Β', που αφορούσαν όλα τα είδη του προγράμματος τρεχουσών αναγκών εκτός των προαναφερθέντων, θα χρηματοδοτούνταν για το 50% της αξίας τους, ενώ τα είδη της Κατηγορίας Γ' δεν θα λάμβαναν καμία χρηματοδότηση. Τα είδη αυτά καθορίζονταν με κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Εμπορίου. Η χρηματοδότηση θα γινόταν κατ' αρχήν από τις εμπορικές τράπεζες και μόνο σε περίπτωση ανεπάρκειας δικών τους κεφαλαίων αυτές θα απευθύνονταν στην Τράπεζα της Ελλάδος.

Ωστόσο, οι αυξανόμενες ανεξόφλητες ληξιπρόθεσμες οφειλές προς τις τράπεζες ανάγκασαν τη Νομισματική Επιτροπή να λάβει νέα απόφαση σχετικά με τις αιτήσεις για παράταση του χρόνου αποπληρωμής των δανείων.[119] Με βάση αυτήν την απόφαση, απαγορεύθηκε στις τράπεζες να χορηγούν οποιαδήποτε παράταση αποπληρωμής δανείου, δικαίωμα που η Νομισματική Επιτροπή διατήρησε μόνο για τον εαυτό της. Οι τράπεζες εξουσιοδοτούνταν να χρησιμοποιήσουν κάθε μέσο, ακόμη και ένδικο, για την είσπραξη των οφειλών, ενώ η Νομισματική Επιτροπή συνιστούσε στην κυβέρνηση να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την ταχύτερη εκτέλεση των αποφάσεων των δικαστηρίων.

Το Δεκέμβριο του 1951, το Γ.Σ. πληροφορήθηκε την άφιξη του Κ. Βαρβαρέσου στην Αθήνα από την Ουάσινγκτον. Τον Κ. Βαρβαρέσο είχε μετακαλέσει η κυβέρνηση από τη θέση που κατείχε στην International Bank for Reconstruction and Development, προκειμένου να εξετάσει την οικονομική κατάσταση της χώρας και να προτείνει τα αναγκαία μέτρα για την ανασυγκρότησή της.[120]

Με απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής της 20.12.1951 καθορίστηκαν τα περί ελέγχου των τραπεζών, έπειτα και από σχετικές προτάσεις τις οποίες κατέθεσε, μεταξύ άλλων, ο Αμερικανός εμπειρογνώμονας W. H. Dillistin. Θα ιδρυόταν στην Τράπεζα της Ελλάδος Τμήμα Ελέγχου Τραπεζών, το οποίο θα χωριζόταν στην Υπηρεσία Γραμματείας και στην Υπηρεσία Επιθεωρήσεως. Η πρώτη θα καθόριζε τον τύπο των λογιστι-

117 "Ανακοίνωσις Υποδιοικητού κ. Γρηγορίου επί της εν Ρώμη συνελθούσης Διεθνούς Διασκέψεως της Πίστεως", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 26, Συνεδρία 7.11.1951, 20-21.

118 "Χρηματοδότησις εισαγωγικού εμπορίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 26, Συνεδρία 10.11.1951, 34-37.

119 "Λήψις μέτρων διά την κατά την λήξιν των είσπραξιν των χορηγηθέντων υπό των τραπεζών δανείων", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 49-51.

120 "Άφιξις κ. Κυρ. Βαρβαρέσου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 26, Συνεδρία 5.12.1951, 106.

κών καταστάσεων που θα έπρεπε να υποβάλλουν οι τράπεζες και θα συγκέντρωνε στοιχεία από αυτές. Η δεύτερη θα ασχολούνταν με τον έλεγχο των τραπεζών σύμφωνα με τις αποφάσεις της Νομισματικής Επιτροπής, ενώ οι επιθεωρητές θα είχαν δικαίωμα ελέγχου κάθε επιχείρησης που θα συναλλασσόταν με την ελεγχόμενη τράπεζα.[121]

3.4 Πιστωτική και νομισματική πολιτική μέχρι την υποτίμηση του 1953

Οι όροι της χρηματοδότησης του εισαγωγικού εμπορίου άλλαξαν με νέα απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής, της 16.1.1952.[122] Η νέα κατάταξη των εισαγόμενων ειδών αφορούσε τέσσερεις κατηγορίες. Στην Κατηγορία Α' περιλαμβάνονταν τρόφιμα, ζώα έλξης και αναπαραγωγής, χημικά, καύσιμα, μέταλλα, κλωστοϋφαντουργικά είδη, πρώτες ύλες για τη βιομηχανία, ξυλεία, χαρτί και έτοιμα προϊόντα, δέρματα, ελαστικά, ορυκτά και προϊόντα τους, μέσα μεταφοράς (οδικά, σιδηροδρομικά και αεροπορικά), μηχανήματα και ανταλλακτικά. Αυτά τα είδη μπορούσαν να χρηματοδοτηθούν μέχρι ποσοστό 50% της αξίας τους. Στην Κατηγορία Β' ανήκαν είδη που μπορούσαν να χρηματοδοτηθούν έως το 25% της αξίας τους και περιλάμβαναν, εκτός από συγκεκριμένα είδη από τις παραπάνω κατηγορίες, φαρμακευτικά είδη, ιατρικά εφόδια, ηλεκτρικές συσκευές, επιστημονικά όργανα και εφόδια γραφείων. Στην Κατηγορία Γ' περιλαμβάνονταν καύσιμα που μπορούσαν να χρηματοδοτηθούν έως το 100% της αξίας τους βάσει σχετικών αποφάσεων της Νομισματικής Επιτροπής, ενώ η Κατηγορία Δ' αφορούσε είδη που δεν επιτρεπόταν η χρηματοδότησή τους. Οι πίνακες των Κατηγοριών Α' και Β' μεταβλήθηκαν εκ νέου τον Αύγουστο του 1952 με απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής,[123] αν και διατηρήθηκαν τα σχετικά ποσοστά χρηματοδότησης.

Στο Γ.Σ. της 6.2.1952 καταγράφηκε για πρώτη φορά αντιπαράθεση μεταξύ των μελών του, μετά την ανακοίνωση απόφασης της Νομισματικής Επιτροπής σχετικά με την είσπραξη ληξιπρόθεσμων οφειλών. Συγκεκριμένα, η Νομισματική Επιτροπή με νέα απόφασή της όριζε ότι η επιβάρυνση για κάθε μήνα καθυστέρησης οφειλής θα αυξανόταν από 0,5% σε 1% και θα αποδιδόταν στο Δημόσιο. Το μέλος του Γ.Σ. Α. Φιξ ρώτησε τον Διοικητή αν η απόφαση αυτή ήταν υποχρεωτική για την Τράπεζα. Ο Διοικητής απάντησε ότι ήταν πράγματι υποχρεωτική και ότι απλώς γινόταν ανακοίνωσή της στο Γενικό Συμβούλιο. Τότε οι σύμβουλοι Μ. Φινόπουλος και Γ. Μαμάης διαμαρτυρήθηκαν, διότι θεώρησαν ότι τέτοια μέτρα "…ουδέν κέρδος

121 "Έλεγχος τραπεζών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 26, Συνεδρία 28.12.1951, 193-195.

122 "Χρηματοδότησις εισαγωγικού εμπορίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 26, Συνεδρία 16.1.1952, 229-240.

123 "Τροποποίησις των όρων χρηματοδότησης του εισαγωγικού εμπορίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 28, Συνεδρία 8.8.1952, 138-145.

θα αποφέρουν εις την οικονομίαν του τόπου, τουναντίον … είναι … επιζήμια". Εντούτοις, το Γ.Σ. τελικά ενέκρινε την απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής.[124]

Η οικονομία δεν είχε ακόμη σταθεροποιηθεί, κάτι που φαίνεται και από την έκτακτη χρηματοδότηση που αιτήθηκε η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος το Φεβρουάριο του 1952.[125] Συγκεκριμένα, η Εθνική Τράπεζα, μέσω του Διοικητή της, απέδωσε την ταμειακή της δυσχέρεια: (α) στις κυρώσεις που της επιβλήθηκαν για υπέρβαση του ορίου χορηγήσεων προς το εσωτερικό εμπόριο, (β) στις αναλήψεις καταθέσεων, που είχαν ξεπεράσει τα συνήθη όρια εκείνο το διάστημα, (γ) στις καθυστερήσεις ως προς την εμπρόθεσμη εξόφληση των δανείων. Λαμβάνοντας υπόψη αυτούς τους λόγους, η Νομισματική Επιτροπή αποφάσισε "… κατ' εξαίρεσιν και όλως προσωρινώς …" να παρασχεθούν στην ΕΤΕ από την Τράπεζα της Ελλάδος έκτακτες πιστώσεις, με επιτόκιο που θα όριζε το Γ.Σ., ενώ η Νομισματική Επιτροπή θα ενημερωνόταν για το ημερήσιο χρεωστικό υπόλοιπο του λογαριασμού της Εθνικής Τράπεζας στην Τράπεζα της Ελλάδος.

Τον Ιούλιο του 1952 η Τράπεζα της Ελλάδος χρηματοδότησε τον Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού με δάνειο που είχε την εγγύηση του Ελληνικού Δημοσίου, για την κάλυψη των αναγκών που είχαν προκύψει από την εκτέλεση του προγράμματός του.[126] Επίσης, με απόφαση της κυβέρνησης θα παραχωρούνταν από την Τράπεζα της Ελλάδος στο Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών, για την προσωρινή ενίσχυσή του, ποσοστό 0,5% επί της αξίας σε δραχμές του αγοραζόμενου και πωλούμενου συναλλάγματος από τις τράπεζες. Με νέα απόφαση, το ποσοστό αυτό οριζόταν στα 4/5 του προηγούμενου ποσοστού, δηλ. 0,4%, με ημερομηνία έναρξης εφαρμογής την 1.1.1952 και μόνο εφόσον είχε προκύψει από τις αγοραπωλησίες αυτές συναλλαγματικό κέρδος υπέρ της Τράπεζας της Ελλάδος.[127]

Στα τέλη Ιουλίου του 1952, η Νομισματική Επιτροπή επανήλθε στο ζήτημα των καθυστερούμενων οφειλών.[128] Καταρτίστηκε πίνακας των οφειλετών με ληξιπρόθεσμες οφειλές προς τις τράπεζες άνω του 1 δισεκ. δραχμών. Ο ονομαστικός κατάλογος περιλάμβανε 6 μηχανολογικές βιομηχανίες, 4 βιομηχανίες οικοδομικών υλικών, 29 κλωστοϋφαντουργίες, 7 βιομηχανίες ειδών διατροφής,

124 "Λήψις μέτρων διά την κατά την λήξιν των είσπραξιν των χορηγηθέντων υπό των τραπεζών δανείων – Τροποποίησις αποφάσεως της Ν.Ε.", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 26, Συνεδρία 6.2.1952, 284-285.

125 "Έκτακτος χρηματοδότησις Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 27, Συνεδρία 13.2.1952, 3-4.

126 "Χρηματοδότησις του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού (ΕΟΤ) διά δρχ. 750.000.000 διά την εκτέλεσιν του προγράμματός του τού τρέχοντος έτους", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 27, Συνεδρία 11.6.1952, 294-295.

127 "Καθορισμός εισφοράς υπέρ του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών επί της εις δραχμάς αξίας του υπό της Τραπέζης αγοραζομένου και πωλουμένου συναλλάγματος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 28, Συνεδρία 26.7.1952, 103-104.

128 "Ρύθμισις των κατά την 30.6.52 εν καθυστερήσει οφειλών", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 116-123.

9 χημικές βιομηχανίες, από 1 βιομηχανία στον κλάδο του δέρματος, του χάρτου και των μεταλλευτικών επιχειρήσεων, 2 καπνοβιομηχανίες, 3 οικοδομικές επιχειρήσεις, 14 εμπορικές επιχειρήσεις και 9 άλλους οργανισμούς και επιχειρήσεις, μεταξύ των οποίων ο ΟΤΕ, νοσηλευτικά ιδρύματα και γεωργικές επιχειρήσεις. Η Νομισματική Επιτροπή προέβλεπε για τις βιομηχανικές επιχειρήσεις την αναχρηματοδότηση για το 40% της οφειλής τους έναντι τρίμηνων γραμματίων, ενώ το υπόλοιπο 60% θα απαλλασσόταν από την πρόσθετη μηνιαία επιβάρυνση 1% για τις καθυστερούμενες οφειλές. Η Νομισματική Επιτροπή θα είχε το δικαίωμα να αποφασίσει για τη διαγραφή της οφειλέτριας από τον κατάλογο οφειλών στην περίπτωση μείωσης της συνολικής οφειλής της κάτω του ενός δισεκ. ή για την παροχή σ' αυτήν των σχετικών πιστωτικών διευκολύνσεων, εφόσον η επιχείρηση συνέχιζε κανονικά την παραγωγική της δραστηριότητα. Εάν οι ανωτέρω επιχειρήσεις δεν ρύθμιζαν τις οφειλές τους όπως καθόριζε η απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής, η δανείστρια τράπεζα θα έπρεπε να επιδιώξει την είσπραξη των οφειλών δικαστικά. Ωστόσο, οι ευνοϊκές αυτές διατάξεις δεν θα ίσχυαν για τις εμπορικές επιχειρήσεις για τις οποίες οι τράπεζες θα έπρεπε να επιδιώξουν με δικαστικά μέσα την είσπραξη των οφειλών τους. Αυτές οι επιχειρήσεις θα μπορούσαν να απαλλαγούν από τις κυρώσεις για ληξιπρόθεσμες οφειλές μόνο εάν εξοφλούσαν το 80% της οφειλής τους.

Το ζήτημα που προέκυψε για την Τράπεζα ήταν κατά πόσον θα ήταν δυνατόν να εξασφαλιστεί η συμμετοχή των τραπεζών με δικά τους κεφάλαια στις περιπτώσεις των χρηματοδοτήσεων στις οποίες υποχρεούνταν αυτές να συμμετάσχουν. Η Επιτροπή Πιστωτικών Καταλόγων, που εξέτασε το θέμα, κατέληξε στα εξής συμπεράσματα: (α) Ήταν επιβεβλημένη η συνέχιση του προγράμματος χρηματοδότησης στις περιπτώσεις στις οποίες οι τράπεζες δεν είχαν διαθέσιμα δικά τους κεφάλαια για να καλύψουν το προβλεπόμενο ποσοστό χρηματοδότησης. (β) Δεν ήταν εφικτό, ούτε θεωρητικά ούτε και πρακτικά, να διαπιστωθεί η ακρίβεια των δηλώσεων των τραπεζών ότι δεν διέθεταν τα απαιτούμενα κεφάλαια. (γ) Επομένως, σ' αυτές τις περιπτώσεις, και προκειμένου να συνεχιστεί η χρηματοδότηση, η μόνη λύση ήταν να παρέχει τα αντίστοιχα κεφάλαια η Τράπεζα της Ελλάδος.

Βέβαια, αυτό θα μπορούσε να γίνει μόνο για το ποσοστό ως προς το οποίο οι τράπεζες δήλωναν ότι δεν διέθεταν κεφάλαια και με όρους δανεισμού (επιτόκιο) δυσμενέστερους από αυτούς της προσέλκυσης των καταθέσεων του κοινού. Αυτό θα αποτελούσε κίνητρο για τις τράπεζες να δηλώνουν ότι δεν έχουν επαρκή διαθέσιμα μόνο όταν πράγματι δεν τα είχαν. Έτσι, οι τράπεζες θα μπορούσαν να χρηματοδοτούνται, για το ποσοστό το οποίο δεν μπορούσαν να καλύψουν με αναπροεξόφληση του εμπορικού τους χαρτοφυλακίου, χρησιμοποιώντας γραμμάτια λήξης μέχρι τριών μηνών και με επιτόκιο 10%. Αν δεν μπορούσαν να προσκο-

μίσουν τέτοιο χαρτοφυλάκιο στην Τράπεζα της Ελλάδος, τη χρηματοδότηση θα υλοποιούσε απευθείας και για ολόκληρο το ποσό η Τράπεζα.[129]

Το Σεπτέμβριο του 1952 η Νομισματική Επιτροπή, προκειμένου να εξασφαλίσει τη βιωσιμότητα των δημόσιων οργανισμών, τους απαγόρευσε να παρέχουν διευκολύνσεις προς τις οφειλέτριες επιχειρήσεις, ενώ επέβαλε την υποχρέωση κατάθεσης ασφαλιστικής ενημερότητας από τις επιχειρήσεις, προκειμένου να γίνονται δεκτές οι αιτήσεις τους για χρηματοδότηση. Το μέτρο θα ετίθετο σε ισχύ αναδρομικά από την 1.8.1952.[130]

Επίσης το Σεπτέμβριο του 1952 η Νομισματική Επιτροπή κατάργησε τα καθοριζόμενα ποσοστά συμμετοχής της Τράπεζας της Ελλάδος και των εμπορικών τραπεζών στη χρηματοδότηση του εμπορίου και της βιομηχανίας, εκτός από τις περιπτώσεις των χορηγήσεων στο καπνεμπόριο, το εξαγωγικό εμπόριο γενικά, τη βιοτεχνία και τους καταναλωτικούς συνεταιρισμούς. Οι χρηματοδοτήσεις θα πραγματοποιούνταν πλέον αποκλειστικά από τις εμπορικές τράπεζες και τα διαθέσιμά τους, ρύθμιση που αποτελούσε δείγμα της βελτίωσης της κατάστασης των ισολογισμών τους. Φυσικά, εκτός των ιδίων κεφαλαίων, οι εμπορικές τράπεζες θα μπορούσαν να διαθέτουν και κεφάλαια που είχαν δανειστεί από την Τράπεζα της Ελλάδος με τη διαδικασία της αναπροεξόφλησης του εμπορικού τους χαρτοφυλακίου. Το επιτόκιο αναπροεξόφλησης ορίστηκε στο 5% ετησίως. Επίσης, ιδρύθηκε στην Τράπεζα της Ελλάδος ειδική επιτροπή υπό τον τίτλο "Επιτροπή Πίστεως", η οποία θα παρακολουθούσε εάν η πιστοδότηση του εμπορίου και της βιομηχανίας γινόταν με τους προβλεπόμενους από τη Νομισματική Επιτροπή όρους. Η Επιτροπή θα αποτελούνταν από τον Διοικητή και τον Υποδιοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, τα δύο ξένα μέλη της Νομισματικής Επιτροπής, ένα μέλος της Νομισματικής Επιτροπής με την ιδιότητα του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών και τους αρμόδιους Διευθυντές της Τράπεζας, τους τελευταίους χωρίς δικαίωμα ψήφου.[131]

Ένα ακόμη βήμα προς την απόθεση μεγαλύτερης ευθύνης στις εμπορικές τράπεζες, που δείχνει και τη μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στην ικανότητά τους να εφαρμόσουν αποτελεσματικά την πιστωτική πολιτική, ήταν η απόφαση για την κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ εμπορικών τραπεζών και Επιτροπής Βιομηχανικών Πιστώσεων.[132] Κατ' αρχάς τέθηκαν εκ νέου οι όροι χρηματοδότησης της βιομηχανίας. Οι βιομηχανικές επιχειρήσεις θα χρηματοδοτούνταν για την εισαγωγή πρώτων υλών και

---

129 "Εξασφάλισις συμμετοχής εις χρηματοδοτήσεις των τραπεζών εξ ιδίων κεφαλαίων των", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 28, Συνεδρία 8.8.1952, 133-135.

130 "Διαθέσιμα κεφάλαια Δημοσίων Οργανισμών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 28, Συνεδρία 10.9.1952, 221-222.

131 "Χρηματοδότησις Εμπορίου και Βιομηχανίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 28, Συνεδρία 17.9.1952, 231-233.

132 "Καθορισμός δικαιοδοσίας μεσολαβουσών τραπεζών και Επιτροπής Βιομηχανικών Πιστώσεων διά χορήγησιν πιστώσεων εις βιομηχανίας. Χρηματοδότησις εισαγωγικού και εξωτερικού εμπορίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 28, Συνεδρία 20.9.1952, 249-258.

υλικών από το εξωτερικό και, κατ' εξαίρεση, για την προμήθειά τους από το εσωτερικό – τούτο μόνον εφόσον δεν διέθεταν επαρκή ίδια κεφάλαια ή εμπορικό χαρτοφυλάκιο. Κατ' εξαίρεση, τα λιγνιτωρυχεία και τα μεταλλεία χρηματοδοτούνταν για την πληρωμή ημερομισθίων εξόρυξης. Δεν χρηματοδοτούνταν κατ' αρχήν οι βιομηχανίες για δαπάνες επέκτασης, επισκευής κτηρίων και μηχανημάτων ή αγορά νέων μηχανημάτων και ανταλλακτικών. Από την 1.10.1952 η χρηματοδότηση της βιομηχανίας θα γινόταν από τις μεσολαβούσες τράπεζες χωρίς προηγούμενη έγκριση της Επιτροπής Βιομηχανικών Πιστώσεων στις εξής περιπτώσεις: (α) εισαγωγή πρώτων υλών από την αλλοδαπή και (β) αγορά πρώτων υλών από το εσωτερικό. Προβλέπονταν εξαιρέσεις, βάσει ενός μακροσκελούς πίνακα, ενώ καθοριζόταν και ανώτατο όριο πιστοδότησης κατά βιομηχανική μονάδα. Η Επιτροπή Βιομηχανικών Πιστώσεων θα αποφάσιζε για αιτήσεις χρηματοδότησης που θα αφορούσαν δαπάνες για εξόρυξη από μεταλλεία και λιγνιτωρυχεία και για εξαγωγές βιομηχανοποιημένων ειδών και μεταλλευμάτων. Στην αρμοδιότητα των εμπορικών τραπεζών υπήχθησαν και οι πιστώσεις προς εμπορικές επιχειρήσεις που αφορούσαν είτε το εισαγωγικό είτε το εσωτερικό εμπόριο.

Το Νοέμβριο του 1952 ανακοινώθηκε στο Γ.Σ. η απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής για τη σύσταση μόνιμης Υπηρεσίας Ελέγχου Βιομηχανικών Επιχειρήσεων εντός της Τράπεζας της Ελλάδος. Η σχετική πρόταση είχε γίνει από Βρετανούς ορκωτούς λογιστές. Η Υπηρεσία θα διέθετε επιθεωρητές, αλλά και βοηθητικό προσωπικό, μεταξύ των οποίων και μεταφραστές, καθώς τα μέλη της θα συνεργάζονταν με τους Βρετανούς ορκωτούς λογιστές για τον τρόπο διενέργειας του ελέγχου των βιομηχανικών επιχειρήσεων.[133] Επιπλέον, με απόφαση που λήφθηκε το Δεκέμβριο του 1952, η μηνιαία πρόσθετη επιβάρυνση 1% που είχε επιβληθεί στις επιχειρήσεις με ληξιπρόθεσμες οφειλές επεκτάθηκε και στις τράπεζες που καθυστερούσαν την τακτοποίηση των οφειλών τους από τις χρηματοδοτήσεις που είχαν λάβει από την Τράπεζα της Ελλάδος.[134] Ωστόσο, με νέα απόφαση[135] καθιερώθηκαν απαλλαγές από την επιβολή της επιβάρυνσης 1% υπέρ του Δημοσίου. Αυτές αφορούσαν: (α) δάνεια ύψους μικρότερου των 30 εκατ. δρχ., (β) ληξιπρόθεσμες οφειλές που εξοφλούνταν εντός μηνός, (γ) ληξιπρόθεσμες οφειλές που εξοφλούνταν εντός τεσσάρων μηνών, οι οποίες επιβαρύνονταν με ποσοστό 0,5%, και (δ) ληξι-

133 "Σύστασις Υπηρεσίας Ελέγχου Βιομηχανικών Επιχειρήσεων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 29, Συνεδρία 4.10.1952, 89.

134 "Επιβολή προσθέτου επιβαρύνσεως εξ 1% μηνιαίως εις τας μεσολαβούσας τραπέζας, αι οποίαι καθυστερούν την παρά τη Τ.Ε. τακτοποίησιν χρηματοδοτήσεων εκ κεφαλαίων της Τ.Ε.", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 29, Συνεδρία 3.12.1952, 216-217.

135 "Εφαρμογή του μέτρου της προσθέτου επιβαρύνσεως υπέρ του Δημοσίου επί των εν καθ/σει οφειλών. Έγκρισις απαλλαγών απ' αυτής", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 29, Συνεδρία 30.12.1952, 293-294.

πρόθεσμες οφειλές για τις οποίες είχε δοθεί από τη Νομισματική Επιτροπή παράταση εξόφλησης.

Από τις αρχές Φεβρουαρίου του 1953 επικρατούσε προβληματισμός στην Τράπεζα σχετικά με την περικοπή των λειτουργικών εξόδων.[136] Τελικά, στις 20.2.1953 ανακοινώθηκε στο Γ.Σ. ότι, λόγω της μείωσης των ακαθάριστων εσόδων της Τράπεζας, ήδη από το 1952, η οποία προβλεπόταν ότι θα συνεχιζόταν με εντονότερους ρυθμούς το 1953, ήταν απαραίτητο να γίνουν περικοπές στα έξοδα διαχείρισης της Τράπεζας. Οι περικοπές που έγιναν αφορούσαν τη διακοπή καταβολής αμοιβών υπερεργασίας στο προσωπικό, την κατάργηση της καταβολής εξόδων κίνησης στους Διευθυντές, των επιδομάτων ενοικίου στους υπαλλήλους, του επιδόματος 15% στους υπαλλήλους της Βόρειας Ελλάδος, των πάσης φύσεως αποζημιώσεων για συμμετοχή σε επιτροπές και συμβούλια, καθώς και μια σειρά άλλα μέτρα δραστικού περιορισμού των εξόδων. Επιπλέον, ανακλήθηκε η απόφαση ίδρυσης υποκαταστημάτων στα Τρίκαλα και τη Λιβαδειά. Τέλος, καταργήθηκαν οργανικές θέσεις Διευθυντών, ενώ τέθηκε ως στόχος ο περιορισμός του προσωπικού της Τράπεζας κατά 350 άτομα.[137]

Το Μάρτιο του 1953 τέθηκαν για πρώτη φορά ειδικοί όροι χρηματοδότησης της επαρχιακής βιομηχανίας.[138] Η σχετική απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής στηριζόταν στο Ν.Δ. 2176/1952 "περί μέτρων προστασίας της επαρχιακής βιομηχανίας" και έθετε ευνοϊκούς όρους για τις βιομηχανίες με έδρα στην επαρχία. Συγκεκριμένα, προέβλεπε επιτόκιο χρηματοδότησης κατά 20% χαμηλότερο του ισχύοντος για πιστοδοτήσεις του συγκεκριμένου είδους. Επίσης, οι τράπεζες ήταν υποχρεωμένες να διαθέτουν σε δάνεια προς επαρχιακές βιομηχανίες ποσοστό τουλάχιστον 30% των συνολικών πιστώσεών τους προς τη βιομηχανία.

Στις 9.4.1953 ανακοινώθηκε από τον Διοικητή στο Γ.Σ. η απόφαση της κυβέρνησης να αναπροσαρμόσει την ισοτιμία της δραχμής προς το δολάριο σε 30.000 δρχ. ανά δολάριο. Ο Διοικητής εξήγησε στο Γ.Σ. ότι, λόγω της φύσης του μέτρου αυτού και της ανάγκης απόλυτης μυστικότητας για την επιτυχία του, δεν μπορούσε να το ανακοινώσει στο Γ.Σ. νωρίτερα. Έπειτα, ο Διοικητής ανέφερε τους λόγους για την επιβολή του μέτρου την περίοδο εκείνη και εξήγησε γιατί οι τότε συνθήκες ευνοούσαν την επιτυχία του.[139]

---

136 "Ανακοινώσεις του Προέδρου επί του σχεδίου επιτεύξεως οικονομιών", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 30, Συνεδρία 6.2.1953, 57-58.

137 "Περιορισμός δαπανών Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 30, Συνεδρία 2.2.1953, 79-83.

138 "Ειδικοί όροι χρηματοδότησης επαρχιακής βιομηχανίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 30, Συνεδρία 20.3.1953, 158-161.

139 "Ανακοίνωσις κ. Διοικητού σχετικώς με την αναπροσαρμογήν της δραχμής προς το δολλάριον", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 30, Συνεδρία 9.4.1953, 217-218.

Επιπλέον, στις 22 Απριλίου 1953 ανακοινώθηκε ο διακανονισμός που είχε γίνει σχετικά με τις αναλήψεις των πρώην τραπεζών Εθνική και Αθηνών, καθώς οι δύο είχαν συγχωνευθεί σε μία, την Εθνική Τράπεζα Ελλάδος και Αθηνών ΑΕ. Ο εν λόγω διακανονισμός αφορούσε τη συνέχιση του δικαιώματος που είχε η πρώην Εθνική Τράπεζα να αποσύρει από τις καταθέσεις της Τράπεζας της Ελλάδος στα υποκαταστήματά της κεφάλαια μέχρι προκαθορισμένου ορίου σε εβδομαδιαία βάση χωρίς την επιβάρυνση προμήθειας, δεδομένου ότι και αυτή προσέφερε δωρεάν τις υπηρεσίες της στην Τράπεζα της Ελλάδος μέσω των κατά τόπους υποκαταστημάτων της.[140]

Στις 14.5.1953 ο Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος Γ. Μαντζαβίνος έστειλε χαιρετιστήριο μήνυμα στο Γ.Σ., το Σύλλογο των Υπαλλήλων και γενικά το προσωπικό της Τράπεζας με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 25 ετών λειτουργίας της.[141] Ο Υποδιοικητής Σ. Γρηγορίου, σχολιάζοντας, τόνισε ότι η 25ετής πορεία του Ιδρύματος ήταν άρρηκτα δεμένη με την οικονομική εξέλιξη της χώρας, ενώ υπενθύμισε τις συνθήκες υπό τις οποίες η Τράπεζα ιδρύθηκε ως ανεξάρτητος φορέας και τις προσπάθειες που κατέβαλε για να στηρίξει το νόμισμα και την πίστη. Αυτό που χαρακτήρισε την Τράπεζα σε όλη την πιο πάνω περίοδο δεν ήταν η επιδίωξη επιχειρηματικού κέρδους, αλλά η εξυπηρέτηση του κοινωνικού συνόλου και των παραγωγικών τάξεων.

---

140 "Όριον εβδομαδιαίων αναλήψεων της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος και Αθηνών, καθορισμός εγγυήσεως προς κάλυψιν της Τραπέζης, ως και απαλλαγή αυτής από κάθε προμηθείας δι' εν γένει κίνησιν κεφαλαίων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 30, Συνεδρία 22.4.1953, 255-258.

141 "Χαιρετιστήριον μήνυμα Διοικητού της Τραπέζης κ. Γ. Μαντζαβίνου εξ ΗΠΑ επί τη συμπληρώσει 25ετίας από της ιδρύσεως της Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 31, Συνεδρία 20.5.1953, 8-9.

4 ΣΤΑΘΕΡΕΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΙΣΟΤΙΜΙΕΣ, 1953-1971

4.1 Προλεγόμενα

Η δεκαετία του 1950 βρήκε τη χώρα με ανοικτές ακόμα τις πληγές που είχαν αφήσει —σε όλες τις πλευρές του εθνικού βίου— η Κατοχή και ο Εμφύλιος. Η ανάγκη ταχείας αύξησης της παραγωγής και άμεσης εξύψωσης του βιοτικού επιπέδου ήταν επιτακτική για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού και αποτέλεσε τον κύριο άξονα γύρω από τον οποίο κινήθηκε η οικονομική πολιτική, ιδίως κατά τα πρώτα έτη της υπό εξέταση περιόδου.

Οι θεσμικές πρωτοβουλίες της ΤτΕ —ο ρόλος της οποίας, ως εκδοτικού ιδρύματος και ρυθμιστή της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής, ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο στη διάρκεια της εξαετίας 1950-1956— επικεντρώθηκαν στη διασφάλιση της νομισματικής σταθερότητας στο πλαίσιο της οικονομικής ανασυγκρότησης και της επαρκούς χρηματοδότησης των παραγωγικών κλάδων της ελληνικής οικονομίας. Παράλληλα, μέσω της ΤτΕ και της Νομισματικής Επιτροπής, σε συνεργασία με τις εκάστοτε κυβερνήσεις, καταβλήθηκαν προσπάθειες για την εξυγίανση και την ενίσχυση του τραπεζικού συστήματος, αλλά και την άμβλυνση χρόνιων διαρθρωτικών προβλημάτων, τα οποία αποτυπώνονταν μεταξύ άλλων στο έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών και τους ελλειμματικούς προϋπολογισμούς του ελληνικού κράτους έως το 1952.

Όπως προαναφέρθηκε, σταθμό στη μεταπολεμική ιστορία της ελληνικής οικονομίας αποτελεί η νομισματική μεταρρύθμιση της 9.4.1953.[1] Αυτή η αναπροσαρ-

1 "Ανακοίνωσις κ. Διοικητού σχετικώς με την αναπροσαρμογήν της δραχμής προς το δολλάριον", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 30, Συνεδρία 16, 9.4.1953, 217-218. Για τη νομισματική μεταρρύθμιση της 9.4.1953 "περί αναπροσαρμογής της αξίας της δραχμής εις ξένον συνάλλαγμα", που κυρώθηκε με νόμο στις 9.5 του ίδιου έτους (Ν. 2415), βλ. επίσης ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1953,* 150-153.

μογή της συναλλαγματικής αξίας της δραχμής, η οποία υποτιμήθηκε τότε κατά 50% έναντι του αμερικανικού δολαρίου και των άλλων ξένων νομισμάτων, ήταν αποτέλεσμα μακροχρόνιου σχεδιασμού.[2] Για την εφαρμογή της μεταρρύθμισης αυτής ψηφίστηκαν ο Ν. 2360 (30.3.1953) "περί λήψεως εκτάκτων μέτρων διά την ισοσκέλισιν του προϋπολογισμού και την ανασυγκρότησιν" και ο Ν. 2366 (7.4.1953) "περί καταργήσεως φορολογικών απαλλαγών και εξαιρέσεων". Έτσι, για πρώτη φορά έπειτα από 30 και πλέον χρόνια, η κυβέρνηση είχε τη δυνατότητα να προβεί, αν χρειαζόταν, στην έκδοση εσωτερικού εθνικού δανείου "απολύτως προαιρετικού".[3]

Σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα η νομισματική μεταρρύθμιση λειτούργησε ως μοχλός ανάπτυξης, επιβεβαιώνοντας τις προσδοκίες των υποστηρικτών της. Το 1957 ο τότε Διοικητής της ΤτΕ Ξενοφών Ζολώτας ήταν πλέον στην ευχάριστη θέση να υποστηρίξει στη Γενική Συνέλευση των μετόχων της Τράπεζας ότι: "[…] η ουσιώδης βελτίωσις των δημοσίων οικονομικών και η σχετική πιστωτική άνεσις παρέχουν διά πρώτην φοράν την ευκαιρίαν κινητοποιήσεως εις ευρείαν και διευρυνομένην έκτασιν των εθνικών πόρων της χώρας διά τον εκσυγχρονισμόν και την ανάπτυξιν της γεωργίας και βιομηχανίας καθώς και διά την ταχείαν προώθησιν των αμεσωτέρας αποδόσεως μικροτέρων έργων, αλλά και των απωτέρας και ευρυτέρας παραγωγικής σημασίας επενδύσεων".[4]

Το διεθνές περιβάλλον επηρέασε, άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα, την πορεία της ελληνικής οικονομίας. Ο πόλεμος στην Κορέα (1950-1953), που ωφέλησε σημαντικά την ελληνική ναυτιλία, προκάλεσε τόσο στην Ευρώπη όσο και στις ΗΠΑ ισχυρές πληθωριστικές πιέσεις, οι οποίες εκδηλώθηκαν αρχικά στον τομέα των πρώτων υλών. Ο ρυθμός ανόδου του γενικού επιπέδου των τιμών πλησίασε το 12% στη Μ. Βρετανία, ενώ στη Γαλλία το 22%. Σημειώθηκαν επίσης άνοδος της απασχόλησης, η οποία κυμάνθηκε από 1% έως 5% στις βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες, μείωση της ανεργίας και αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής, ειδικότερα της αμυντικής βιομηχανίας.

Οι πληθωριστικές πιέσεις άρχισαν να υποχωρούν διεθνώς μετά το τέλος του κορεατικού πολέμου. Καθοριστικό ρόλο στην υποχώρηση αυτή είχε η πτώση των τιμών των πρώτων υλών, που κυμάνθηκε περίπου στο 11%. Ήταν όμως φανερό ότι η παγκόσμια οικονομία διένυε φάση καμπής, η οποία αποτυπωνόταν στην ελαφρά συστολή της οικονομικής δραστηριότητας και τη βαθμιαία και ήπια προσαρμογή της προς την ενεργό ζήτηση. Το εμπορικό ισοζύγιο της Ευρώπης είχε βελτιωθεί και το συναλλαγματικό της απόθεμα είχε αυξηθεί, αλλά δεν είχε επιλυθεί το πρόβλημα

2 ΤτΕ (1978), 393-394. Επίσης, Βαρβαρέσος (2002), 375-406, και Ψαλιδόπουλος (2013).

3 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1953*, XIX- XLIX και 162.

4 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1956*, 69.

των πληρωμών σε ισχυρό νόμισμα, δηλ. το πρόβλημα της εξεύρεσης δολαρίων. Ο μηχανισμός της Ένωσης Ενδοευρωπαϊκών Πληρωμών λειτουργούσε στη σωστή κατεύθυνση, αλλά δεν είχε ακόμη αποδώσει ικανοποιητικά αποτελέσματα.

Σύμφωνα με στοιχεία του Οργανισμού Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας, την περίοδο 1951-1954 η μέση ετήσια πραγματική αύξηση του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος για το σύνολο των χωρών-μελών του Οργανισμού ανήλθε στο 4% και την περίοδο 1954-1955 στο 6%. Η ιδιωτική κατανάλωση αυξήθηκε κατά 5% στις ευρωπαϊκές χώρες και κατά 6% στις ΗΠΑ, ενώ η δημόσια κατανάλωση παρέμεινε σχεδόν αμετάβλητη ή κινούνταν πτωτικά. Η άνοδος από τα μέσα του 1954 και μετά συνδυάστηκε με κύμα συγχωνεύσεων βιομηχανικών επιχειρήσεων και πιστωτικών ιδρυμάτων. Παράλληλα, αυξήθηκαν οι ιδιωτικές επενδύσεις, η σύνθεση των οποίων άλλαξε: τη διετία 1953-1954 παρατηρήθηκε αυξημένη επενδυτική δραστηριότητα σε οικοδομές και δημόσια έργα, ενώ το 1955 σημειώθηκε σημαντική αύξηση των βιομηχανικών επενδύσεων και του παραγωγικού εξοπλισμού εν γένει. Ουσιώδης ήταν η συνολική αύξηση της αξίας του παγκόσμιου εμπορίου κατά 5%. Ωστόσο, το πρόβλημα έλλειψης κεφαλαίων σε δολάρια στη Δυτική Ευρώπη παρέμενε και η έλλειψη εξακολουθούσε να καλύπτεται από κεφάλαια της αμερικανικής βοήθειας.

Την εποχή εκείνη άρχισαν, υπό συνθήκες αυξημένης ζήτησης, να εκδηλώνονται και πάλι πληθωριστικές πιέσεις, ενώ σε διάφορες χώρες —κυρίως στην Αγγλία και τις σκανδιναβικές χώρες—τα βιομηχανικά ημερομίσθια αυξήθηκαν ταχύτερα από ό,τι η παραγωγικότητα. Οι χώρες αυτές έλαβαν μέτρα, όπως αύξηση του προεξοφλητικού επιτοκίου και των επιτοκίων γενικότερα, επέβαλαν πιστωτικούς περιορισμούς για την αγορά διαρκών καταναλωτικών αγαθών και επί των οικοδομικών δανείων, αύξησαν τους έμμεσους φόρους και μείωσαν τις επιδοτήσεις.

Οι κινήσεις για τη διαμόρφωση μιας Κοινής Ευρωπαϊκής Αγοράς (ή της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας – ΕΟΚ, όπως επίσημα ανομάστηκε) και μιας Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ) αποτύπωναν τις ευρύτερες διεθνείς τάσεις για οικονομική ενοποίηση. Σύμφωνα με την ΤτΕ, αυτές οι κινήσεις έπρεπε να προβληματίσουν την πολιτική ηγεσία του τόπου, ώστε να επανεξεταστούν οι κατευθυντήριες γραμμές για την αναπτυξιακή πορεία της ελληνικής οικονομίας υπ' αυτό το νέο πρίσμα των διεθνών εξελίξεων. Οι διαπραγματεύσεις για τη σύνδεση της χώρας με την ΕΟΚ διήρκεσαν από το 1958 έως το 1961, με επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας τον Ιωάννη Πεσμαζόγλου, Οικονομικό Σύμβουλο της Τράπεζας και στενό συνεργάτη του Ξ. Ζολώτα ήδη από το 1955 και Υποδιοικητή από το 1960.

Μετά τη Συμφωνία Σύνδεσης της Ελλάδος με την ΕΟΚ, η οποία τέθηκε σε ισχύ την 1.11.1962, η ΤτΕ επισήμανε εμφατικά την ανάγκη υλοποίησης διαρθρωτικών αλλαγών, που θα καθιστούσαν βαθμιαία —σε χρονικό ορίζοντα δεκαετίας— την

ελληνική οικονομία ανταγωνιστική σε σχέση με τις ανεπτυγμένες χώρες της ΕΟΚ. Τα οφέλη της οικονομικής ενοποίησης και της ελευθερίας του εμπορίου, η οποία συνόδευε την ενοποίηση αυτή, θα ήταν κατά τον Ξ. Ζολώτα αξιοποιήσιμα μόνο όταν οι χώρες που συνέπρατταν θα ήταν "οικονομικώς περίπου ισοδύναμες".[5]

Κατά την εκτίμηση της ΤτΕ, σε αυτό το διάστημα προσαρμογής (1962-1972) η Ελλάδα θα είχε την ευκαιρία αφενός να διευρύνει τις εμπορικές διεξόδους της ταχέως αυξανόμενης παραγωγής της προς το εξωτερικό και αφετέρου να επικεντρωθεί στην παραγωγή ίσως μικρότερου αριθμού προϊόντων, για τα οποία όμως θα ήταν σε θέση να εξασφαλίσει ανταγωνιστικές συνθήκες προσφοράς διεθνώς.[6] Έπρεπε, ωστόσο, να αποφύγει μια πολιτική υψηλής δασμολογικής προστασίας, όπως αυτή που είχε εφαρμοστεί στα χρόνια του Μεσοπολέμου. Σύμφωνα με τη διατύπωση του Ζολώτα: "Το πνεύμα του κλειστού χώρου και της ηυξημένης προστασίας [έπρεπε] να υποκατασταθή διά της επιγνώσεως της ανάγκης διαρκώς μεγαλυτέρας επιδόσεως εις την αύξησιν και βελτίωσιν της παραγωγής και την εφαρμογήν συγχρόνων μεθόδων οργανώσεως παραγωγής και εμπορίας".[7]

Προς αυτήν την κατεύθυνση ήταν επιβεβλημένη η διαμόρφωση σύγχρονων επιχειρηματικών μονάδων σε συνεργασία με ομοειδείς του εξωτερικού, με στόχο τη μεταφορά τεχνογνωσίας και, κατ' επέκταση, την επιτάχυνση της διαδικασίας προώθησης των εξαγωγών τους. Η επιτυχία του εγχειρήματος της προσαρμογής της οικονομικής ζωής του τόπου στο νεόδμητο την εποχή εκείνη ευρωπαϊκό πλαίσιο προϋπέθετε τη "ριζικήν μεταβολήν τής υπό καθεστώς προστατευτισμού διαμορφωθείσης νοοτροπίας του επιχειρηματικού κόσμου".[8]

Από τη Συνθήκη της Ρώμης το 1957 μέχρι το 1962, ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης του ακαθάριστου προϊόντος των χωρών-μελών της ΕΟΚ ήταν 5,4% και της βιομηχανικής τους παραγωγής 8%. Εντυπωσιακή ήταν επίσης η ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου, στην οποία σημαντική συμβολή είχαν οι έξι χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, των οποίων οι εμπορικές συναλλαγές σημείωσαν αύξηση 132% μεταξύ 1958 και 1963.

Την ενδεκαετία 1956-1966 η ΤτΕ εισηγούνταν στις εκάστοτε κυβερνήσεις της εποχής εκείνης να ασκούν πολιτική περίσκεψης, με στόχο την αξιοποίηση των διαθέσιμων πιστωτικών μέσων της οικονομίας για παραγωγικές επενδύσεις. (Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ιωάννη Πεσμαζόγλου, η οργάνωση και πειστική εφαρμογή νομισματοπιστωτικού προγραμματισμού από την Τράπεζα της Ελλάδος συνέβαλε σε

5 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1959*, 19-20.

6 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1962*, 84.

7 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1960*, 18-19.

8 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1962*, 16.

μεγάλο βαθμό στις θετικές οικονομικές επιδόσεις της περιόδου –βλ. βιογραφικό σημείωμα στο αρχείο του ιδίου). Η Τράπεζα έδωσε έμφαση στους ποιοτικούς ελέγχους του χρηματοδοτικού μηχανισμού της χώρας, επιδιώκοντας παράλληλα, με την ταχεία ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα, τον εκσυγχρονισμό της αγροτικής παραγωγής. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο συμβουλευτικός της ρόλος ως προς την οικονομία δεν περιοριζόταν στο νομισματικό και πιστωτικό πλαίσιο, αλλά εκτεινόταν σε όλο το φάσμα της οικονομικής πολιτικής. Εντούτοις, ο στόχος της νομισματικής σταθερότητας αποτελούσε τότε το βασικό άξονα γύρω από τον οποίο στρέφονταν τα μέτρα πιστωτικής πολιτικής που λάμβανε η ΤτΕ σε συνεργασία με τη Νομισματική Επιτροπή. Η νομισματική ισορροπία, σε συνδυασμό με τη δημοσιονομική πειθαρχία, συνιστούσε sine qua non όρο της οικονομικής ανάπτυξης.

Μεταξύ 1967 και 1971 η δικτατορία άλλαξε ριζικά τους παραπάνω στόχους, μετατοπίζοντας την ασκούμενη πολιτική προς την κατεύθυνση της περαιτέρω μεγέθυνσης της οικονομίας. Οι ρυθμοί ανάπτυξης και την περίοδο εκείνη ήταν ικανοποιητικοί, αλλά στηρίχθηκαν κυρίως στην αύξηση των δημόσιων επενδύσεων και τη χαλάρωση των πιστωτικών κανόνων. Η αναπτυξιακή πορεία ήταν ανισοβαρής: ο πρωτογενής τομέας παραμελούνταν, ενώ διογκώνονταν οι τομείς των οικοδομών-κατασκευών και του τουρισμού. Σε αυτήν την περίοδο ο ρόλος της ΤτΕ και της Νομισματικής Επιτροπής έγινε περισσότερο "ανακατανεμητικός" και επικεντρώθηκε στην κατανομή των διαθέσιμων πιστωτικών μέσων. Στο ρόλο της αυτό, η ενεργός συμπαράσταση του τραπεζικού συστήματος κρινόταν αναγκαία. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν συνέβη. Η χαλάρωση των πιστωτικών κανόνων και η μετατόπιση, ως προς την άσκηση της πιστωτικής πολιτικής, από τους ποιοτικούς ελέγχους του χρηματοδοτικού μηχανισμού στον καθορισμό των (ποσοτικών) πιστοδοτικών ορίων δημιούργησαν σοβαρά προβλήματα υπερδανεισμού-υπερχρηματοδότησης ορισμένων κλάδων της οικονομίας, δυσχεραίνοντας το εκδοτικό έργο της Τράπεζας.

Κατά την επταετία της στρατιωτικής δικτατορίας (1967-1974), όπως είναι γνωστό, "πάγωσε" η συμφωνία σύνδεσης της Ελλάδος με την ΕΟΚ. Στην περίοδο αυτή, το ξέσπασμα της διεθνούς νομισματικής κρίσης του 1971, αλλά και η διεύρυνση της Κοινότητας με την ένταξη, από το 1973, νέων κρατών-μελών (Μ. Βρετανία, Ιρλανδία, Δανία), σημάδεψαν τις εξελίξεις.

Τα πρώτα σημάδια της νομισματικής κρίσης είχαν εμφανιστεί τη δεκαετία του 1960. Στη διάρκεια αυτής της δεκαετίας είχε γίνει φανερό ότι το τότε υφιστάμενο διεθνές νομισματικό σύστημα (Bretton Woods) των σταθερών ισοτιμιών, της μετατρεψιμότητας του δολαρίου σε χρυσό και της σταδιακής κατάργησης των εμπορευματικών και συναλλαγματικών περιορισμών χρειαζόταν σημαντικές τροποποιήσεις, προκειμένου να ανταποκριθεί στις νέες συνθήκες που είχαν αρχίσει να διαμορφώ-

νονται με την αλματώδη ανάπτυξη Γερμανίας και Ιαπωνίας, τη γενικότερη πρόοδο προς την εκβιομηχάνιση, τη δυναμική επέκταση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και την αποδυνάμωση του κυριαρχικού ρόλου τον οποίο διαδραμάτιζαν οι ΗΠΑ στη διεθνή οικονομία.

Η κρίση του 1971 δημιουργούσε κατά την ΤτΕ ευνοϊκές συνθήκες για τη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου και γενικότερα της συναλλαγματικής θέσης της χώρας στο διεθνές περιβάλλον. Δημιουργούσε όμως επιπρόσθετα την ανάγκη επανατοποθέτησης της νομισματικής σταθερότητας —η πρωτεύουσα θέση της οποίας είχε υποχωρήσει υπό το βάρος της επίτευξης των αναπτυξιακών στόχων του Πενταετούς Προγράμματος Οικονομικής Ανάπτυξης (1968-1972)— στο επίκεντρο της οικονομικής πολιτικής. Η υπερθέρμανση της οικονομίας και οι πληθωριστικές πιέσεις που άρχισαν να εκδηλώνονται στις αρχές του 1972 απαιτούσαν τον προσανατολισμό της πιστωτικής πολιτικής στην κατεύθυνση της εφαρμογής αντιπληθωριστικών μέτρων για τη συγκράτηση της ενεργού ζήτησης.

4.2 Μακροοικονομικές εξελίξεις

Οι βασικές κοινωνικοοικονομικές δομές της μεταπολεμικής-μετεμφυλιακής ελληνικής κοινωνίας της περιόδου 1949-1950 δεν διέφεραν ουσιωδώς από εκείνες της προπολεμικής περιόδου. Ωστόσο, από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, η ελληνική οικονομία άρχισε να εισέρχεται σε τροχιά ανάπτυξης, η οποία διήρκεσε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Μεταξύ 1953 και 1971 ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ βρέθηκε περίπου στο επίπεδο του 7% ετησίως, παρουσίαζε όμως αρκετές διακυμάνσεις.[9]

Γενικά, με εξαίρεση τη διετία σταθεροποίησης της οικονομίας, 1951-1952, το πραγματικό ακαθάριστο εθνικό προϊόν κινήθηκε ανοδικά, σημειώνοντας αύξηση 4% μεταξύ 1953 και 1954 και 6% την επόμενη διετία, ως απόρροια, κατά μεγάλο μέρος, της ανόδου της μεταποιητικής δραστηριότητας και της ανάπτυξης του τομέα των υπηρεσιών.[10]

Η πιστοδότηση της οικονομίας είχε ανοδική επίδραση στη νομισματική κυκλοφορία, η οποία αυξήθηκε το 1954 κατά 11%, ενώ συσταλτικά επέδρασε η αύξηση των καταθέσεων των ΝΠΔΔ στην ΤτΕ.[11] Ένα χρόνο μετά, το 1955, η κυκλοφορία τραπεζογραμματίων αυξήθηκε κατά 27% και το 1956 κατά 24%. Ωστόσο, αυτή η

9 Ψαλιδόπουλος (2008), 62. Επίσης, ο ίδιος (2010), 282.

10 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1955*, 12.

11 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1954*, 13. Οι καταθέσεις των ΝΠΔΔ είχαν τεθεί από το 1951 υπό τον έλεγχο της ΝΕ και της ΤτΕ. Το Σεπτέμβριο του 1954 λήφθηκαν περαιτέρω μέτρα (Ν.Δ. 2999) για τη ρύθμιση των τραπεζικών χορηγήσεων με κεφάλαια των ΝΠΔΔ. Βλ. ΤτΕ, όπ.π., 16.

σημαντική αύξηση της κυκλοφορίας δεν λειτούργησε αποσταθεροποιητικά για τη νομισματική ισορροπία. Στα μέσα της δεκαετίας του 1950, η νομισματική κυκλοφορία και η συνολική προσφορά χρήματος M1 (νομισματική κυκλοφορία και καταθέσεις όψεως) ήταν υψηλότερες κατά 39% και 11% αντίστοιχα, συγκριτικά με την προπολεμική περίοδο (1938).[12] Στη διάρκεια αυτής της περιόδου (1954-1955), οι αυξήσεις των τιμαρίθμων χονδρικής, λιανικής και κόστους ζωής είχαν προκαλέσει ανησυχία στην ΤτΕ.[13] Μεγάλο μέρος των εν λόγω αυξήσεων είχε προέλθει από την επέκταση των πιστώσεων προς την οικονομία, κυρίως για τη χρηματοδότηση του καπνεμπορίου, με κεφάλαια της ΤτΕ.[14]

Η αντιπληθωριστική πολιτική από τις αρχές του 1952 και η νομισματική μεταρρύθμιση τον Απρίλιο του 1953, με την εισαγωγή της νέας δραχμής και την περικοπή των μηδενικών από την 1.5.1955, συνέβαλαν στη συγκράτηση του πληθωρισμού και την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης του κοινού προς το εθνικό νόμισμα.[15] Το 1955 ο πληθωρισμός, που κάλπαζε καθ' όλη τη δεκαετία του 1940, είχε τεθεί υπό έλεγχο. Την πενταετία 1955-1960, ο μέσος όρος αύξησης των τιμών κυμάνθηκε στο 2,3% ετησίως, και —με ελαφρά ανοδικές τάσεις— διατηρήθηκε στα επίπεδα του 2,5% με 3% έως το 1971.[16]

Το βιοτικό επίπεδο σημείωσε σημαντική βελτίωση κατά το χρονικό διάστημα 1949-1974, οπότε οι μισθοί και τα ημερομίσθια ακολούθησαν, κυρίως από το 1963 και μετά, την αύξηση της παραγωγικότητας, χωρίς όμως να συμπιέζεται η κερδοφορία των επιχειρήσεων και να μειώνονται οι επενδύσεις.[17]

Η ανεργία και η υποαπασχόληση ήταν δύο από τα σημαντικότερα κοινωνικά προβλήματα του τόπου, τα οποία θα επέλυε η προσδοκώμενη οικονομική ανάπτυξη.

---

12 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1955*, 19-25.

13 ΤτΕ, όπ.π., 26-27.

14 Βλ. ενδεικτικά: "Χρηματοδότησις καπνών εσοδείας 1949", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 20, Συνεδρία 50, 7.12.1949, 59-60, "Πίστωσις Δρ. 3.000 εκατ. εις την Ελλην. Βιομηχ. Καπνού Β. Καραβασίλη Α.Ε.", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 21, Συνεδρία 15, 29.3.1950, 25, "Χρηματοδότησις Καπνοβιομηχανίας Καβάλας διά Δρ. 200.000.000", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 21, Συνεδρία 28, 21.6.1950, 246, "Χρηματοδότησις Καπνοβιομηχανίας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 22, Συνεδρία 33, 26.7.1950, 43-46, "Χρηματοδότησις Ταμείου Ασφαλίσεως Καπνεργατών (ΤΑΚ)", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 23, Συνεδρία 54, 22.11.1950, 39-41, "Χρηματοδότησις Καπνεμπορίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 32, Συνεδρία 41, 9.9.1953, 34, "Πρόσθετος χρηματοδότησις 5% προς καπνεμπόρους διά την καταβολήν της εισφοράς του Ν. 2348/53", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 32, Συνεδρία 45, 25.9.1953, 109-111. Βλ. επίσης Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 35, Συνεδρία 30, 9.7.1954, για τις χρηματοδοτήσεις προς τις καπνοβιομηχανίες Ματσάγγου, Βλαχόπουλου και Παπαστράτου.

15 Ψαλιδόπουλος (2008), 51.

16 Ιορδάνογλου (2004α), 84.

17 Για τη ρύθμιση των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων ψηφίστηκαν τον Οκτώβριο του 1950 οι Α.Ν. 1502 και 1537. Τη ρύθμιση αυτή ακολούθησε αντίστοιχη (Α.Ν.1538/1950) για τις αποδοχές των υπαλλήλων των ΝΠΔΔ. Οι εν λόγω ρυθμίσεις είχαν αναδρομική ισχύ από την 1.7.1950. Βλ. Ιορδάνογλου (2004α), 74.

Το 1/3 με 1/4 του εργατικού δυναμικού της χώρας ήταν άνεργο, γεγονός το οποίο εξηγούσε τη σταθερή τάση προς εξωτερική μετανάστευση έως το 1972.[18]

Ο πρωτογενής τομέας της οικονομίας, ειδικότερα η γεωργία, σημείωσε άνοδο, αλλά οι διαρθρωτικές αλλαγές που απαιτούνταν την εποχή εκείνη, όπως ο εκσυγχρονισμός της παραγωγής, δεν υλοποιήθηκαν στο σύνολό τους. Η εφαρμοζόμενη από το 1952 πολιτική τιμών ασφαλείας των γεωργικών προϊόντων δεν οδήγησε στην επιθυμητή αναδιάρθρωση των καλλιεργειών, που θα καθιστούσε ανταγωνιστική την ελληνική γεωργία. Έτσι, αν και υπήρξαν σημαντικές αυξήσεις στην παραγωγή ορισμένων προϊόντων, η γεωργική παραγωγή συνολικά έχασε ένα μέρος της δυναμικής της, λόγω καθυστέρησης ως προς την επέκταση και την αξιοποίηση νέων προηγμένων μεθόδων καλλιέργειας.[19]

Η ΤτΕ, είτε μέσω των απευθείας χορηγήσεών της, είτε μέσω της ΑΤΕ και της Εθνικής Κτηματικής Τράπεζας, αποτέλεσε τη βασική πηγή χρηματοδότησης του πρωτογενούς τομέα —και μάλιστα με πολύ χαμηλό, προνομιακό επιτόκιο χορηγήσεων— ενθαρρύνοντας προσπάθειες και πρωτοβουλίες που στόχευαν στην ποιοτική και ποσοτική βελτίωση της παραγωγικής διαδικασίας.[20]

Ο δευτερογενής τομέας, κυρίως η ελαφρά βιομηχανία, σημείωσε αξιοσημείωτη ανάπτυξη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950. Κατά την περίοδο 1959-1971, ο γενικός δείκτης της βιομηχανικής παραγωγής αυξήθηκε κατά 179%, ενώ οι επενδύσεις στη βιομηχανία αποτελούσαν περίπου το 30% του ΑΕΠ τη 16ετία 1960-1975.[21]

Παρά την ανοδική πορεία του πρωτογενούς και του δευτερογενούς τομέα της παραγωγής, οι εισαγωγές αυξάνονταν ταχύτερα από τις εξαγωγές, διευρύνοντας

---

18 Ψαλιδόπουλος (2008), 47.

19 Όπ.π., 63.

20 Βλ. ενδεικτικά: "Χρηματοδότησις Εθνικής Κτηματικής Τραπέζης διά την παρ' αυτής χορήγησιν πιστώσεως Δρ. 250.000.000", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 20, Συνεδρία 47, 23.11.1949, 11-12, "Χορήγησις πιστώσεως Δρ. 50.000.000.000 υπέρ της Αγροτικής Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 20, Συνεδρία 47, 23.11.1949, 12, "Απόρριψις αιτήσεως ΑΤΕ περί μειώσεως του επιτοκίου της εκ Δρ. 10.000.000.000 υπέρ αυτής πιστώσεως", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 24, Συνεδρία 15, 28.3.1951, 58, "Τροποποίησις αποφάσεως χορηγήσεως μεσοπροθέσμων και μακροπροθέσμων δανείων εις Α.Τ.Ε.", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 31, Συνεδρία 22, 13.5.1953, 1, "Χρηματοδότησις Αγροτικής Τραπέζης διά την εκτέλεσιν του γεωργικού της προγράμματος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 31, Συνεδρία 28, 24.6.1953, 95, "Χρηματοδότησις ΑΤΕ κατά τον μήνα Σεπτέμβριον 1953 διά την εκτέλεσιν του γεωργικού της προγράμματος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 32, Συνεδρία 43, 18.9.1953, 87-89, "Χρηματοδότησις κυβερνητικού προγράμματος ανασυγκροτήσεως της αλιείας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 33, Συνεδρία 1, 7.1.1954, 88-91, "Χρηματοδότησις της ΑΤΕ κατά τον μήνα Μάρτιον 1954 διά την εκτέλεσιν του γεωργικού της προγράμματος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 34, Συνεδρία 15, 27.3.1954, 10, "Ανακοίνωσις του Προέδρου σχετικώς με την προικοδότησιν της ΑΤΕ", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 36, Συνεδρία 43, 6.10.1954, 1-2, "Μείωσις του επιτοκίου χορηγηθεισών πιστώσεων εις ΑΤΕ", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 36, Συνεδρία 50, 3.12.1954, 184-185, "Ανακοίνωσις του Προέδρου σχετικώς με την προικοδότησιν της ΑΤΕ", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 36, Συνεδρία 43, 6.10.1954, 1-2, "Μείωσις του επιτοκίου χορηγηθεισών πιστώσεων εις ΑΤΕ", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 36, Συνεδρία 50, 3.12.1954, 184-185.

21 Ψαλιδόπουλος (2008), 63, και Ιορδάνογλου (2004α), 78.

το άνοιγμα του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών και του εμπορικού ισοζυγίου ειδικότερα. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε όλη τη δεκαετία του 1950 συνήφθησαν συμφωνίες ανταλλαγής εμπορευμάτων και πληρωμών με διάφορες (ιδίως ευρωπαϊκές) χώρες, με την προσδοκία της διεύρυνσης των αγορών για τα ελληνικά προϊόντα.[22] Εντούτοις, στο μεγαλύτερο μέρος της υπό εξέτασης περιόδου, οι εξαγωγές κάλυπταν μόλις το 30%-35% των εισαγωγών, στηριζόμενες σε ορισμένα αγροτικά προϊόντα, όπως ο καπνός και το βαμβάκι, ενώ προπολεμικά (1938) το αντίστοιχο ποσοστό ήταν σχεδόν διπλάσιο. Οι εισαγωγές έτοιμων βιομηχανικών προϊόντων και —από τη δεκαετία του 1960— ιδιωτικών αυτοκινήτων κυριαρχούσαν.

Οι άδηλοι πόροι κάλυπταν σταθερά σημαντικό μέρος του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών, εμφανίζοντας ραγδαία αύξηση κατά τη δεκαετία του 1950. Η αύξησή τους, που ήταν αποτέλεσμα των μεταναστευτικών εμβασμάτων και της εισροής συναλλάγματος από τη ναυτιλία και τον τουρισμό, τομείς για τους οποίους υπήρχε ιδιαίτερη μέριμνα στο πρόγραμμα της ανασυγκρότησης, συνεχίστηκε με επιταχυνόμενο ρυθμό καθ' όλη τη δεκαετία του 1960.[23]

Από το 1959 και μετά, το μεταναστευτικό ρεύμα διογκωνόταν συνεχώς. Βραχυχρόνια η ανεργία "εξαγόταν" και τα εμβάσματα που αποστέλλονταν στη χώρα ανακούφιζαν το ισοζύγιο πληρωμών. Μακροχρόνια βέβαια σημειωνόταν απώλεια ανθρώπινου κεφαλαίου, με συνέπειες για την ανάπτυξη της Ελλάδος. Ανάμεσα στο 1959 και το 1965 το σύνολο των Ελλήνων μεταναστών προσέγγιζε τις 538 χιλιάδες, αντιπροσωπεύοντας το 6,4% του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Κατά τα έτη 1961-1965 ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης της μετανάστευσης είχε ανέλθει σε 20,3%.

Βιοτεχνία, βιομηχανία, γεωργία και εξαγωγικό εμπόριο συγκροτούσαν τους τομείς προτεραιότητας προς τους οποίους κατευθύνονταν —με ευνοϊκούς όρους— οι πιστώσεις του τραπεζικού συστήματος. Τη δεκαετία του 1950, η γεωργική παραγωγή απορροφούσε το 55%-56% των πιστώσεων (στο ποσοστό αυτό περιλαμβάνονταν και οι χορηγήσεις προς το εξαγωγικό εμπόριο και το καπνεμπόριο), η μεταποίηση το 33%-35%, ενώ αντίθετα το εσωτερικό εμπόριο μόνο το 11%. Για τη συστηματική άσκηση μακροπρόθεσμης αναπτυξιακής πίστης δημιουργήθηκαν νέοι οικονομικοί θεσμοί, όπως ο Οργανισμός Χρηματοδοτήσεως Οικονομικής Αναπτύξεως (ΟΧΟΑ), στόχος του οποίου ήταν η προώθηση παραγωγικών επενδύσεων, κυρίως στη βιομηχανία.[24]

---

22 Το 1950 συνήφθησαν εμπορικές συμφωνίες με τις χώρες Αυστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Δανία, Ισπανία, Ιταλία, Νορβηγία και Σουηδία, ενώ είχε προηγηθεί στο τέλος του 1949 (31 Δεκεμβρίου) αντίστοιχη συμφωνία με την Πορτογαλία. Το 1953 συνήφθησαν νέες εμπορικές συμφωνίες με την Αίγυπτο, την Αυστρία, τη Βουλγαρία, τη Βραζιλία, την Ανατολική και τη Δυτική Γερμανία, τη Γιουγκοσλαβία, την Ιταλία, την Ολλανδία, την Ουγγαρία, την Ουρουγουάη, τη Ρωσία (ΕΣΣΔ), τη Σουηδία, την Τουρκία και τη Φινλανδία.

23 Αξίζει να σημειωθεί ότι τη δεκαετία του 1960 τα μεταναστευτικά εμβάσματα αντιπροσώπευαν περίπου το 1/3 των συνολικών άδηλων πόρων.

24 Για τον ΟΧΟΑ, βλ. ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1954*, 25.

Την περίοδο 1957-1971 σημειώθηκε επενδυτική έξαρση, η οποία μέχρι το 1966 χρηματοδοτήθηκε κατά 87% από εγχώριους πόρους, ενώ το υπόλοιπο 13% καλύφθηκε από ξένα κεφάλαια. Ο εξωτερικός δανεισμός αυξήθηκε μετά το 1967 για να στηρίξει τους στόχους του Πενταετούς Προγράμματος Οικονομικής Αναπτύξεως (1968-1972) της απριλιανής δικτατορίας. Η απότομη αύξηση των χρεολυσίων ήταν φυσικό επακόλουθο. Για την εξυπηρέτηση των συναφθέντων δανείων του, το ελληνικό κράτος δαπάνησε 76 εκατ. δολάρια το 1969, 80,8 το 1970 και 106,6 το 1971. Σημαντική ήταν επίσης η ανάπτυξη της οικοδομικής δραστηριότητας, η οποία συνέβαλε με τη σειρά της στην ανάπτυξη του τομέα της μεταποίησης. Καθώς το στεγαστικό πρόβλημα παρέμενε ιδιαίτερα οξύ, η αύξηση των οικοδομικών επενδύσεων έφθασε σε πολύ υψηλά επίπεδα. Ανάμεσα στο 1963 και το 1973, ο ρυθμός αύξησης των επενδύσεων σε κατοικίες υπερέβη το 10%.[25]

Βάσει του Ν. 2687/1953 "περί επενδύσεων και προστασίας κεφαλαίων εξωτερικού", που κατοχύρωνε την εξαγωγή κερδών από ξένες άμεσες επενδύσεις στη χώρα στο πλαίσιο σχετικής ρύθμισης του άρθρου 112 του Συντάγματος του 1952, δημιουργήθηκε πρόσφορο έδαφος για τις πρώτες εισροές κεφαλαίων στη χώρα, κάτι που συνέβαλε στην αύξηση των επενδύσεων και καταθέσεων σε ξένο συνάλλαγμα. Η προσέλκυση επενδυτών προϋπέθετε τη ρύθμιση υποχρεώσεων παρελθόντων ετών, δηλ. το διακανονισμό του δημόσιου εξωτερικού χρέους της χώρας. Για το σκοπό αυτό είχαν ψηφιστεί ο Α.Ν. 1529/1950 "Περί ρυθμίσεως των εις το εξωτερικόν συνάλλαγμα αναγνωρίσεων" και ο Ν. 1586/1950 "Περί κυρώσεως και συμπληρώσεως του Ν.1318/1949".[26] Ωστόσο, η εισροή ξένων ιδιωτικών κεφαλαίων γινόταν με σχετικά βραδύ ρυθμό στο μεγαλύτερο μέρος της εξεταζόμενης περιόδου.

Ειδικότερα, την περίοδο 1956-1971 η εισροή ξένων κεφαλαίων σημείωσε ανοδικές τάσεις, εξακολουθούσε όμως να αποτελεί μόνο μικρό τμήμα των συναλλαγματικών εσόδων. Στο διάστημα αυτό έγιναν σημαντικές επενδύσεις, όπως, π.χ., εκμετάλλευση ορυχείων αμιάντου στην Κοζάνη, ίδρυση ναυπηγείων, εξαγορά και εκμετάλλευση εναέριων συγκοινωνιών. Ταχεία άνοδος των ιδιωτικών επενδύσεων σημειώθηκε τη δεκαετία του 1960, με την ίδρυση νέων μεγάλων βιομηχανικών συγκροτημάτων, όπως η Βιομηχανία Αζώτου, η Pechiney (Εταιρεία Αλουμίνιον Ελλάδος), η Esso-Pappas, η ΛΑΡΚΟ, η Pirelli Hellas, οι Χημικές Βιομηχανίες Βορείου Ελλάδος, η Χαλυβουργική Α.Ε. και η GoodYear Hellas, σε πολλά από τα οποία ήταν αποφασιστικός ο ρόλος των ξένων άμεσων επενδύσεων.

---

25 Ιορδάνογλου (2004α), 78-80.

26 Ο Ν.1318/1949 αφορούσε την αναστολή της εξυπηρέτησης των δανειακών υποχρεώσεων της χώρας σε ξένα νομίσματα μέχρι τον Ιούνιο του 1952.

Κυρίαρχο ρόλο στη χάραξη της νομισματικής πολιτικής έπαιξαν η ΤτΕ και η ΝΕ, στις οποίες πιστώνεται η σταθερότητα του νομίσματος την περίοδο 1953-1971. Η ΝΕ άσκησε στο μεγαλύτερο μέρος αυτής της περιόδου ασφυκτικό έλεγχο στο πιστωτικό σύστημα, κύριο χαρακτηριστικό του οποίου ήταν η επιστροφή του κοινού στις καταθέσεις ταμιευτηρίου. Έτσι, η σταδιακή απομάκρυνση από το κατοχικό σύνδρομο του αποθησαυρισμού χρυσών λιρών ήταν φυσικό επακόλουθο.

Η ανοδική πορεία των τραπεζικών καταθέσεων, που άρχισε τη δεκαετία του 1950, ανακόπηκε προσωρινά λόγω του κορεατικού πολέμου. Μεταξύ 1953 και 1956 οι καταθέσεις ταμιευτηρίου και ο αριθμός των καταθετών σημείωσαν εντυπωσιακή αύξηση. Οι καταθέτες της ΕΤΕ-Τράπεζας Αθηνών αυξήθηκαν κατά 80% και οι καταθέσεις του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου τριπλασιάστηκαν. Ο ρυθμός αύξησης των καταθέσεων ταμιευτηρίου ήταν υψηλότερος από το ρυθμό αύξησης της κυκλοφορίας τραπεζογραμματίων, ένδειξη της εμπιστοσύνης του κοινού προς το νόμισμα. Όπως όμως συνέβη με τον κορεατικό πόλεμο (1950-1953), έτσι και το 1956 η κρίση του Σουέζ προκάλεσε προσωρινή μείωση των καταθέσεων. Ωστόσο, βάσει του Ν. 1611/1950 αυξήθηκαν οι καταθέσεις των δημόσιων οργανισμών στην ΤτΕ και μειώθηκε η εξάρτηση των τραπεζών από το εκδοτικό ίδρυμα.[27]

Ανάμεσα στο 1956 και το 1973 παρατηρείται έντονη ροπή προς αποταμίευση. Βέβαια, οι δυνατότητες του κοινού για τοποθετήσεις ήταν τότε σχετικά περιορισμένες και οι καταθέσεις ταμιευτηρίου αποτελούσαν την πιο πρόσφορη επιλογή. Οι καταθέσεις την περίοδο αυτή εισέρρευσαν μαζικά στις εμπορικές τράπεζες και στο Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο. Τη περίοδο 1958-1960 το συνολικό ποσό των καταθέσεων ταμιευτηρίου των εμπορικών τραπεζών και των ειδικών πιστωτικών οργανισμών είχε αυξηθεί κατά 75%, φθάνοντας τα 18 δισεκ. δραχμές.[28] Ανάμεσα στο 1957 και το 1960, ο μέσος όρος των καταθέσεων ταμιευτηρίου ανά κάτοικο στην Ελλάδα είχε σχεδόν διπλασιαστεί: 513 δρχ. το 1957, 1.088 το 1959 και 1.285 το 1960.[29] Σύμφωνα με τον τότε Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας Δημήτριο Χέλμη, οι αριθμοί αυτοί ήταν ενδεικτικοί της πλήρους ανάρρωσης του πιστωτικού συστήματος της χώρας και προεξοφλούσαν θετικές εξελίξεις για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας.[30]

Οι ιδιωτικές καταθέσεις φυσικών και νομικών προσώπων αυξήθηκαν το 1962 κατά 62,5% σε σχέση με το προηγούμενο έτος, όπου η συμβολή των φυσικών προ-

27 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1956*, 47-49.

28 ΕΤΕ (1960), 11. Ανάμεσα στους ειδικούς πιστωτικούς οργανισμούς διακρίνονται την περίοδο αυτή το Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο, η Αγροτική Τράπεζα και, από το 1964, η Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΒΑ).

29 Όπ.π., 11-12.

30 Όπ.π., 12.

σώπων στην αύξηση αυτή άγγιζε το 97%. Οι ιδιωτικές καταθέσεις ταμιευτηρίου εμφάνισαν αύξηση 52,9% και οι καταθέσεις προθεσμίας 41,1%.[31] Κατά το χρονικό διάστημα 1956-1973, ο όγκος των ιδιωτικών καταθέσεων αυξήθηκε κατά 41 φορές σε τρέχουσες τιμές.[32] Αθρόες αναλήψεις, περιορισμένης όμως διάρκειας, σημειώθηκαν κατά την περίοδο της κρίσης στην Κούβα το 1962, κατά την περίοδο της πολιτικής-πολιτειακής κρίσης του 1963-1965, η οποία συνοδεύθηκε από την όξυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων λόγω της κρίσης στην Κύπρο, κατά την έκρηξη του αραβοϊσραηλινού πολέμου τον Ιούλιο του 1967, καθώς και το Νοέμβριο του ίδιου έτους, με αφορμή και πάλι το κυπριακό ζήτημα. Οι μνήμες από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν ακόμη νωπές στην ελληνική κοινωνία της εποχής και το ενδεχόμενο μιας νέας παγκόσμιας σύρραξης προκαλούσε πανικό στους καταθέτες.[33]

Στο πεδίο των δημόσιων οικονομικών τηρήθηκαν σε αδρές γραμμές οι δημοσιονομικοί κανόνες, τόσο από τις κυβερνήσεις της ΕΡΕ όσο και από αυτές της Ένωσης Κέντρου, με αποτέλεσμα ο τακτικός προϋπολογισμός (σ' αυτόν δεν συμπεριλαμβάνονταν οι δημόσιες επενδύσεις) να εμφανίζεται ισοσκελισμένος ή και πλεονασματικός καθ' όλη την περίοδο 1957-1974. Τα έργα υποδομής που εκτελέστηκαν κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 προκαλούσαν ελλείμματα στον προϋπολογισμό δημόσιων επενδύσεων, τα οποία καλύπτονταν εν μέρει με τα πλεονάσματα του τακτικού προϋπολογισμού, με ομολογιακά δάνεια ή με δανεισμό από τις εμπορικές τράπεζες μέσω της διάθεσης έντοκων γραμματίων.[34]

4.3 Απόψεις των Διοικητών και θεσμικές πρωτοβουλίες της ΤτΕ

Στις ετήσιες Εκθέσεις του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος προς τη Γενική Συνέλευση των Μετόχων της παρουσιάζονται ο ισολογισμός και η ασκηθείσα νομισματική και πιστωτική πολιτική του έτους. Παράλληλα, αποτυπώνονται η οικονομική κατάσταση της χώρας, τα προβλήματα που αντιμετωπίζει και οι προοπτικές της μέσα στο διεθνές πλαίσιο των οικονομικών εξελίξεων. Τέλος, διατυπώνονται μεταρρυθμιστικές προτάσεις και εισηγήσεις για τη βελτίωση της κατάστασης.

Στις Εκθέσεις τονιζόταν, όλη την εποχή της διοίκησης Ζολώτα, ο κίνδυνος για την οικονομία λόγω πιθανής έξαρσης του πληθωρισμού ή και των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, που θα απειλούσαν τη νομισματική σταθερότητα. Ανησυχία εκφραζόταν και για την αυξημένη κατά περιόδους ζήτηση χρυσών λιρών, που εξαντλούσε

31 Ταχυδρομικόν Ταμιευτήριον (1963), 1-5.

32 Ιορδάνογλου (2004 α), 77.

33 ΤτΕ (1978), 622 και 664.

34 Για τη συμβολή της αμερικανικής βοήθειας στην κάλυψη του ελλείμματος του προϋπολογισμού δημόσιων επενδύσεων, βλ. Σταθάκης (2004), 187, και για το υπόδειγμα οικονομικής ανάπτυξης, βλ. Psalidopoulos (2011).

το συναλλαγματικό απόθεμα της ΤτΕ. Την περίοδο 1953-1966 το πρόβλημα της αναδιάρθρωσης του πρωτογενούς τομέα επισημάνθηκε έντονα από την ΤτΕ, η οποία, είτε με απευθείας χορηγήσεις είτε μέσω της ΑΤΕ, στήριζε ουσιαστικά τη χρηματοδότησή του. Διαρκώς παρόντα ήταν, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, δύο ζητήματα: το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών και η επιτακτική ανάγκη της στροφής της ελληνικής παραγωγής από την εσωστρέφεια στην εξωστρέφεια, δηλ. η μετάβασή της από την κάλυψη της εγχώριας ζήτησης στη διείσδυση στις ξένες αγορές.[35]

Το αίτημα της ανάπτυξης —το οποίο, όπως η ΤτΕ υποστήριζε εμφατικά τη δεκαετία του 1960, θα έπρεπε να αναχθεί σε επίπεδο "εθνικοκοινωνικού ιδεώδους"— συνδεόταν άμεσα με μια σειρά ζητημάτων, όπως οι παραγωγικές επενδύσεις ευρείας κλίμακας, ο εκσυγχρονισμός του τραπεζικού συστήματος, η αύξηση των μακροπρόθεσμων χορηγήσεων, η αναμόρφωση της κεφαλαιαγοράς και η προσφορά περισσότερων τίτλων. Η υλοποίηση αυτού του οικονομικού, και με καθοριστικής σημασίας κοινωνικές προεκτάσεις, αιτήματος απαιτούσε τη διαμόρφωση, από την πλευρά του κράτους, των κατάλληλων συνθηκών με στόχο την προσέλκυση επιχειρηματικών και δανειακών κεφαλαίων. Η εκτέλεση δημόσιων έργων, αλλά και η παροχή κυρίως φορολογικών κινήτρων, ήταν ορισμένες μόνο από τις εκ των ων ουκ άνευ ενέργειες του κράτους για να εισέλθει η οικονομία σε αναπτυξιακή τροχιά.

Μεταξύ 1957 και 1964 η μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος απασχολούσε την ελληνική κοινωνία. Ο προσανατολισμός του συστήματος προς την τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση ήταν και για την ΤτΕ κρίσιμο ζήτημα,[36] το οποίο αφορούσε την κοινωνικοοικονομική πρόοδο του τόπου και απαντούσε στο οξύ πρόβλημα της ανεργίας και, συνακόλουθα, της μετανάστευσης.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 άρχισαν να αυξάνονται σημαντικά, όπως αναφέρθηκε, οι τραπεζικές καταθέσεις και να αποδεσμεύονται σταδιακά οι εμπορικές τράπεζες από την εξάρτησή τους από την ΤτΕ ως προς την κεφαλαιακή επάρκεια. Η ΤτΕ, σε συνεργασία με τη Ν.Ε., χαλάρωσε τους ποσοτικούς και ποιοτικούς ελέγχους των εμπορικών τραπεζών, παρέχοντας σ' αυτές μεγαλύτερα περιθώρια ελευθερίας. Εντούτοις, οι διαρροές κεφαλαίων των εμπορικών τραπεζών σε μη παραγωγικές επενδύσεις ανέδειξαν τις αδυναμίες του τραπεζικού συστήματος, οι οποίες οξύνθηκαν την περίοδο 1967-1971.

Στις ενότητες που ακολουθούν παρουσιάζονται ορισμένα από τα βασικότερα οικονομικά προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας της περιόδου 1953-1971, καθώς και οι απόψεις των Διοικητών της ΤτΕ —σε συνδυασμό με τις θεσμικές πρωτοβουλίες της ΤτΕ— για την άμβλυνση ή την εξάλειψη αυτών των προβλημά-

35 Χαλικιάς (1958).

36 Ζολώτας (1959).

των. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου Διοικητές ανέλαβαν οι Γεώργιος Μαντζαβίνος (1946-1955), Ξενοφών Ζολώτας (1955-1967) και Δημήτριος Γαλάνης (1967-1973). Στις απόψεις τους αποτυπώνονται οι δυνατότητες και οι προοπτικές της ελληνικής οικονομίας στο πλαίσιο των συνθηκών που επικρατούσαν ή βρίσκονταν σε εξέλιξη διεθνώς. Αποτυπώνεται επίσης ο συμβουλευτικός ρόλος της ΤτΕ προς το κράτος όσον αφορά τη στρατηγική, τη χάραξη και την εφαρμογή της οικονομικής πολιτικής. Την περίοδο της δικτατορίας ο ρόλος της αυτός περιορίστηκε σημαντικά. Ενδεικτικό του κλίματος της εποχής είναι ότι από τις Εκθέσεις των ετών 1968-1970 απουσιάζει κάθε ίχνος εποικοδομητικής κριτικής στο σχεδιασμό και τους στόχους του Πενταετούς Προγράμματος Οικονομικής Αναπτύξεως (1968-1972), ενώ αντίθετα, εξαίρεται η επίτευξη των υψηλών ρυθμών αύξησης του εθνικού εισοδήματος χάρη στην υπερθέρμανση ορισμένων κλάδων της δευτερογενούς (μεταποίηση, οικοδομές-κατασκευές) και τριτογενούς παραγωγής (τουρισμός).

4.3.1 Πληθωρισμός και "χρυσοφιλία"

Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 η αντιμετώπιση του πληθωρισμού προβλημάτιζε την ΤτΕ και τον τότε Διοικητή της Γεώργιο Μαντζαβίνο, ο οποίος τόνιζε με έμφαση: "ανελάβομεν και συνεχίζομεν αδιστάκτως τον αγώνα κατά του πληθωρισμού",[37] καθώς "το φάσμα του πληθωρισμού πλανάται επί του ανησύχου κόσμου και αγών έντονος προς αναχαίτισιν των ερπουσών πληθωρικών πιέσεων πανταχόθεν αναλαμβάνεται".[38]

Οι πληθωριστικές πιέσεις που προκλήθηκαν το καλοκαίρι του 1950 με το ξέσπασμα του κορεατικού πολέμου απαιτούσαν, κατά την ΤτΕ, μέτρα ελέγχου της παραγωγής, των τιμών και των ημερομισθίων. Τα μέτρα αυτά έπρεπε να συνδυαστούν με αύξηση της φορολογίας και περιορισμό της τραπεζικής πίστης. Το τελευταίο αυτό μέτρο ενείχε τον κίνδυνο της δημιουργίας συνθηκών ύφεσης, που θα ανέτρεπαν το πρόγραμμα ανασυγκρότησης και ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας: "Η στένευσις αντιθέτως της κυκλοφορίας και μείωσις της πιστοδοτήσεως κάτω των απαραιτήτων ορίων δύναται να επιφέρη αντεδεικνυομένας αντιπληθωρικάς συνεπείας, την τοιαύτην δε πολιτικήν αποκρούομεν απολύτως".[39] Έτσι, τα αντιπληθωριστικά μέτρα κρίνονταν αναγκαία και απαιτούνταν διεθνής συνεργασία για την επιτυχή υλοποίησή τους. Στην περίπτωση της Ελλάδος, χρειάζονταν λεπτοί χειρισμοί για να μην αποτελέσει η εφαρμογή μιας αντιπληθωριστικής πολιτι-

37 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1951*, XXXVII.

38 Όπ.π., XIV.

39 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1952*, XXXI.

κής τροχοπέδη στην ανάπτυξη.[40] Η ακολουθούμενη τότε νομισματική πολιτική δεν θα μπορούσε, κατά την ΤτΕ, να χαρακτηριστεί ως αμιγώς αντιπληθωριστική, αλλά ως πολιτική "οικονομικής σταθερότητος".[41]

Σύμφωνα με τον Γ. Μαντζαβίνο, η άνοδος των τιμών τη διετία 1950-1951 θα ήταν εντονότερη αν δεν είχε αυξηθεί η παραγωγή κατά 10%, ενώ, σε μεγάλο βαθμό, οι πληθωριστικές πιέσεις δεν οφείλονταν τόσο στην αύξηση της προσφοράς χρήματος όσο στις αρνητικές επιπτώσεις του πολέμου της Κορέας.[42] Ήταν, με άλλα λόγια, ένα συγκυριακό φαινόμενο, το οποίο αφενός δεν σχετιζόταν με τη νομισματική και πιστωτική πολιτική της ΤτΕ και αφετέρου θα υποχωρούσε με τη λήξη των εχθροπραξιών.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1950, η άνοδος του επιπέδου των τιμών εξακολουθούσε να προβληματίζει την ΤτΕ, σύμφωνα με την οποία έπρεπε να καταβληθεί κάθε δυνατή προσπάθεια προς την κατεύθυνση της σταθεροποίησής του. Στα προτεινόμενα μέτρα συμπεριλαμβάνονταν πιστωτικές διευκολύνσεις σε κλάδους του εισαγωγικού εμπορίου, έτσι ώστε να επιταχυνθούν οι διαδικασίες εισαγωγής βασικών ειδών, η πώληση από το κράτος ορισμένων εισαγόμενων ειδών για τα οποία το ίδιο όφειλε να διατηρεί σημαντικά αποθέματα προκειμένου να ελέγχει την αγορά, η καλύτερη οργάνωση της εσωτερικής αγοράς και, τέλος, η συμπίεση των μεταφορικών και μεσολαβητικών επιβαρύνσεων.[43]

Αυτό όμως που έπρεπε να ολοκληρωθεί το συντομότερο δυνατόν ήταν, κατά τον Γ. Ματζαβίνο, το πρόγραμμα των αμυντικών εξοπλισμών, για να τερματιστεί η συνακόλουθη διόγκωση των αμυντικών δαπανών.[44] Η συνέχιση του εξοπλιστικού προγράμματος προκαλούσε έντονες πληθωριστικές πιέσεις, οι οποίες είχαν ενισχυθεί από την κατάργηση των επιδοτήσεων στα εισαγόμενα είδη, τις αυξήσεις των μισθών και την αύξηση των τιμών ασφαλείας ορισμένων γεωργικών προϊόντων κατά το οικονομικό έτος 1950-1951.[45]

Παρ' όλα αυτά, μεταξύ 1955 και 1972 ο μέσος ρυθμός ανόδου του επιπέδου των τιμών κυμάνθηκε γύρω στο 2,5% και ήταν ένας από τους χαμηλότερους που σημειώθηκαν τότε διεθνώς.[46] Έτσι, καθ' όλη την υπό εξέταση περίοδο, οι πληθωριστικές τάσεις αντιμετωπίστηκαν σχεδόν στο σύνολό τους επιτυχώς. Μόνο τη διετία 1964-1965 εκδηλώθηκαν πληθωριστικά φαινόμενα, απειλώντας τη νομισματική

40 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1950*, XIV και XXXVIII.

41 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1952*, XII και XXXI.

42 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1950*, XXII, και ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1951*, XXV.

43 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1955*, 27.

44 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1951*, XI.

45 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1950*, XXIII.

46 ΤτΕ (1978), 768.

σταθερότητα της ελληνικής οικονομίας που είχε επιτευχθεί μέχρι τότε. Στην Έκθεση του 1964 ο τότε Διοικητής της ΤτΕ Ξενοφών Ζολώτας σημείωνε εμφατικά: "Ουδέν οικονομικόν φαινόμενον απειλεί την κοινωνικήν ευημερίαν και την δημοκρατίαν περισσότερον από τον πληθωρισμόν".[47]

Κατά την εκτίμηση της ΤτΕ, η νομισματική σταθερότητα την εποχή εκείνη κινδύνευε από δύο παράγοντες. Ο πρώτος συνδεόταν με τα ψυχολογικά κατάλοιπα του πληθωρισμού της πολεμικής και της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου, τα οποία δεν είχαν εκλείψει εξ ολοκλήρου στα μέσα της δεκαετίας του 1960. Η "φοβία" του πληθωρισμού επηρέαζε την οικονομική συμπεριφορά των ατόμων, αλλά και τη διάρθρωση της εθνικής δαπάνης. Ο δεύτερος αφορούσε τις συνεχείς διεκδικήσεις διαφόρων κατηγοριών του πληθυσμού για αύξηση των χρηματικών τους εισοδημάτων, οι οποίες δεν ανταποκρίνονταν στα πραγματικά μεγέθη της οικονομίας.[48]

Τα πληθωριστικά φαινόμενα της διετίας 1964-1965 συνοδεύθηκαν από την επανεμφάνιση της αυξημένης ζήτησης χρυσών λιρών, με σοβαρές επιπτώσεις στο συναλλαγματικό απόθεμα της χώρας. Αρχικά, η κρίση στην Κούβα τον Οκτώβριο του 1962 οδήγησε σε υπεραναλήψεις ιδιωτικών καταθέσεων, οι οποίες όμως δεν υπερέβησαν το 1% του συνόλου των καταθέσεων αυτών, ενώ ο ιδιωτικός αποθησαυρισμός χρυσού κινήθηκε σε περιορισμένο πλαίσιο. Επιπρόσθετα, η ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις με αφορμή το κυπριακό ζήτημα την περίοδο 1963-1964 και η πολιτική αναταραχή τον Ιούλιο του 1965 προκάλεσαν σημαντική κάμψη του ρυθμού ανόδου των καταθέσεων και αυξημένο αποθησαυρισμό χρυσών λιρών, φαινόμενα που διατηρήθηκαν μέχρι τα τέλη του ίδιου έτους. Από το Δεκέμβριο του 1963 έως το Δεκέμβριο του 1965 η αξία του αποθέματος της ΤτΕ σε χρυσό και εξωτερικό συνάλλαγμα μειώθηκε κατά περίπου 2 δισεκ. δραχμές.[49] Παράλληλα, σημειώθηκε στροφή των αποταμιευτών από τις τραπεζικές καταθέσεις προς τοποθετήσεις σε αγροτεμάχια και οικόπεδα.

Την περίοδο 1953-1966, η εφαρμογή ριζικών μέτρων αντιμετώπισης του προβλήματος της ζήτησης χρυσών λιρών απασχόλησε την ΤτΕ και τις εκάστοτε κυβερνήσεις. Το 1955, έπειτα από συμφωνία της ΤτΕ με το Δημόσιο, υιοθετήθηκε η εισήγηση-πρότασή της για εφαρμογή ελαστικής πολιτικής επί της τιμής της χρυσής λίρας κάθε φορά που η Τράπεζα θα παρενέβαινε στην αγορά είτε ως πωλητής είτε ως αγοραστής χρυσών λιρών. Η μεταβαλλόμενη τιμή παρέμβασης της Τράπεζας δημιουργούσε αβεβαιότητα και κινδύνους ζημιών στους κερδοσκόπους. Η πολιτική αυτή

47 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1964*, 18.

48 Όπ.π., 19.

49 Από τα περίπου 8,8 δισεκ. δρχ. μειώθηκε βαθμιαία στα 7,1 δισεκ. δραχμές. Βλ. ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1964*, 121, και ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1965*, 151.

—έναντι της πολιτικής της πλήρους απαγόρευσης των συναλλαγών σε χρυσά νομίσματα, όπως συνέβαινε σε σχεδόν όλες τις χώρες— ακολουθήθηκε με σχετική επιτυχία έως τα τέλη του 1963. Οι διάφορες κρίσεις "χρυσοφιλίας" που ξέσπασαν στο διάστημα 1955-1963 ήταν παροδικές, χωρίς να διαταράσσουν τη νομισματική ισορροπία και το ρυθμιστικό συναλλαγματικό απόθεμα του εκδοτικού ιδρύματος. Η λύση αυτή πλεονεκτούσε, διότι δεν κλόνιζε την εμπιστοσύνη του κοινού στο νόμισμα και κυρίως άφηνε ανοικτή τη δίοδο μέσω της οποίας θα μπορούσαν να εισρεύσουν εκ νέου οι χρυσές λίρες στην ΤτΕ. Αυτό έγινε επί σειρά ετών, με αποτέλεσμα τη συγκέντρωση από την Τράπεζα αρκετών εκατομμυρίων χρυσών λιρών.

Τον Ιανουάριο του 1964 το φαινόμενο της ζήτησης χρυσών λιρών εκδηλώθηκε με μεγάλη ένταση. Έπειτα από δισταγμούς και συζητήσεις ανάμεσα στην ΤτΕ και την κυβέρνηση, τέθηκε σε εφαρμογή στις 27.1.1964 η ελεγχόμενη διαδικασία πώλησης χρυσών λιρών μέσω της λήψης των στοιχείων ταυτότητας των αγοραστών, συγχρόνως όμως προτάθηκε από την ΤτΕ η διακοπή οποιασδήποτε παρέμβασης στην ελεύθερη αγορά της χρυσής λίρας. Το μέτρο αυτό είχε άμεσο αντίκτυπο και η ζήτηση λιρών μειώθηκε σημαντικά. Το επόμενο τρίμηνο όμως εκδηλώθηκε και πάλι νέα έντονη ζήτηση και τέθηκε εκ νέου το θέμα της μεθόδου παρέμβασης στην ελεύθερη αγορά. Ωστόσο, η πρόταση της ΤτΕ για εφαρμογή ελαστικής πολιτικής ως προς την τιμή της λίρας δεν έγινε αποδεκτή από την κυβέρνηση.[50] Έτσι, η ΤτΕ παρενέβαινε συνεχώς και σε μεγάλες ποσότητες για να διατηρήσει σταθερή την τιμή της χρυσής λίρας.

Η διατήρηση σταθερής ή ελάχιστα κυμαινόμενης τιμής δεν ήταν δυνατόν να μειώσει τη ζήτηση, αντιθέτως την ενίσχυε. Η αθρόα πώληση λιρών υπό το καθεστώς σταθερής τιμής υποχρέωσε την ΤτΕ να επισημάνει εκ νέου, με υπόμνημα στις 19.2.1965, την ανάγκη αναστολής της πολιτικής αυτής, προτείνοντας να εφαρμοστεί μιά πιό ευέλικτη προσέγγιση.[51] Τελικά η πολιτική άλλαξε τον Ιούλιο του 1965, χωρίς αρχικά να επηρεαστεί η αγορά. Το Νοέμβριο του 1965 μάλιστα ξέσπασε νέο κύμα "χρυσοφιλίας". Οι εξελίξεις αυτές κατέστησαν αναπόφευκτη την πολιτική κατάργησης της ελεύθερης αγοράς χρυσών λιρών και τη διατήρηση της ελεγχόμενης αγοράς, ενώ παράλληλα επιτράπηκε η δραχμοποίηση των λιρών. Η πολιτική αυτή, η οποία τέθηκε σε εφαρμογή στις 23.12.1965, λειτούργησε κατευναστικά και, σε σύντομο χρονικό διάστημα, έως τα τέλη του 1966, είχε εξαιρετικά επιτυχή αποτελέσματα, περιορίζοντας δραστικά τη "χρυσοφιλία", αυτήν την "εστίαν νοσηράς ψυχολογίας" κατά τον Ζολώτα.[52] Σ' αυτό συνετέλεσε η αδιάκοπη και συστηματική, εκ μέρους της ΤτΕ, παρακολούθηση της εφαρμογής των μέτρων που είχαν ληφθεί.

---

50 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1965*, 27.

51 Όπ.π., 28.

52 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1966*, 17.

4.3.2 Δημοσιονομική πολιτική

Κατά το διάστημα 1952-1953, η προσπάθεια ανασυγκρότησης της ελληνικής οικονομίας διένυε κρίσιμη καμπή. Η περίοδος έως το 1949 ήταν για την ελληνική οικονομία ουσιαστικά "πολεμική περίοδος", η οποία οδήγησε στο να απορροφηθεί το 50% περίπου της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας από τις αμυντικές δαπάνες και τις επιπτώσεις του κορεατικού πολέμου. Σε αντίθεση με το χρέος του Δημοσίου προς την ΤτΕ, το οποίο, σύμφωνα με εκτίμησή της, δεν συνεπαγόταν νομισματικούς κινδύνους όσο συνεχιζόταν η αμερικανική βοήθεια, τα δημοσιονομικά ελλείμματα, τα οποία καλύπτονταν από την αμερικανική βοήθεια, αποτελούσαν σοβαρό πρόβλημα και η περιστολή τους ήταν επιτακτική.[53]

Οι υπέρογκες αμυντικές δαπάνες, σε συνδυασμό με τις αυξημένες δαπάνες πρόνοιας, καθιστούσαν αδύνατη την αποφυγή δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Επιπρόσθετα, η φορολογική επιβάρυνση ήταν τότε σημαντική, αντιπροσωπεύοντας το 27% του εθνικού εισοδήματος. Εντούτοις, υπήρχε, κατά την ΤτΕ, "στάδιον συμπιέσεως των δημοσίων δαπανών, δυναμένης να προέλθη διά της ανορθώσεως του όλου διοικητικού συστήματος ως και διά της αυστηράς εφαρμογής της αρχής της ενότητος του προϋπολογισμού, ήτις δύναται να ολοκληρωθή διά της καταργήσεως παντός ειδικού ταμείου ή ειδικού κεφαλαίου και της συγχωνεύσεως αυτών είτε εις τον γενικόν προϋπολογισμόν του Κράτους, δι' όσα εξυπηρετούν γενικούς του Κράτους σκοπούς, είτε εις τον προϋπολογισμόν των δήμων και κοινοτήτων, δι' όσα εξυπηρετούν τοπικούς καθαρώς σκοπούς".[54]

Παρά τις υψηλές αμυντικές δαπάνες, οι κρατικοί προϋπολογισμοί των χρήσεων 1952-1953 και 1953-1954 καταρτίστηκαν με την προοπτική της ισοσκέλισης χωρίς να χρησιμοποιηθούν κεφάλαια της αμερικανικής βοήθειας. Κατά την ΤτΕ, έπρεπε να συνεχιστούν και να επιταθούν τόσο η πολιτική αύξησης των εσόδων και πάταξης της φοροδιαφυγής όσο και η πολιτική της "αυστηράς περισυλλογής εις πάσαν δαπάνην".[55]

Οι εισοδηματικά ανώτερες τάξεις, οι οποίες απόλαυσαν το μεγαλύτερο μέρος της αύξησης του εθνικού προϊόντος μεταπολεμικά, έπρεπε, σύμφωνα με την ΤτΕ, να επωμιστούν μεγαλύτερα φορολογικά βάρη. Σ' αυτές τις κοινωνικές τάξεις όφειλε

---

53 Στο μεγαλύτερο διάστημα της υπό εξέταση περιόδου οι αμυντικές δαπάνες παρέμειναν ιδιαίτερα υψηλές, υπερβαίνοντας τις οικονομικές δυνατότητες της χώρας. Ενδεικτικά, την περίοδο 1949-1953 στις αμυντικές δαπάνες κατευθυνόταν το 9%-9,5% των εθνικών πόρων και αυτές αποτελούσαν το 41%-43% των συνολικών δαπανών, ενώ απορροφούσαν το 47%-53% των εσόδων του προϋπολογισμού, όταν στις ανεπτυγμένες χώρες απορροφούσαν το 10,5%-23%. Ιδιαίτερα αυξημένες ήταν επίσης οι δαπάνες κοινωνικής πρόνοιας, οι οποίες απορροφούσαν κατά το ίδιο χρονικό διάστημα το 20,5% των εσόδων. Βλ. τις Εκθέσεις του Διοικητή της ΤτΕ για τα έτη 1949-1953.

54 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1950*, XXXIV.

55 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1951*, XXXII.

να στραφεί το κράτος και, μέσω της άμεσης φορολογίας, να αυξήσει τα έσοδά του. Ωστόσο, καθώς η φορολογική επιβάρυνση κυμαινόταν γύρω στο 23-25% του καθαρού εθνικού εισοδήματος,[56] η δημοσιονομική ανόρθωση μπορούσε να επιτευχθεί με πάταξη της φοροδιαφυγής "δι' επιστρατεύσεως των φοροφυγάδων 'κατ' έκτασιν και βάθος'" και βελτίωση του φοροτεχνικού μηχανισμού.[57]

Μετά τη φορολογική μεταρρύθμιση του 1955 (Ν. 3323) και την ψήφιση σειράς φορολογικών μέτρων τη διετία 1957-1958, η φορολογική επιβάρυνση είχε μειωθεί στο 17%. Στόχος των μέτρων αυτών ήταν η απλούστευση και βελτίωση της απόδοσης του φορολογικού συστήματος, καθώς και η περιστολή της φοροδιαφυγής.[58] Κατά την ΤτΕ και τον Διοικητή της Ξ. Ζολώτα, η μείωση των φορολογικών συντελεστών επί του εισοδήματος, που επιβλήθηκε με το Ν.Δ. 3765/1957, και τα χαμηλά ποσοστά συμμετοχής των άμεσων φόρων στο σύνολο των φορολογικών εσόδων έρχονταν σε αντίθεση με τις αρχές της φορολογικής ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης.[59]

Εκτός από τη φοροδιαφυγή, προβληματισμό προκαλούσαν στην ΤτΕ οι συνεχώς αυξανόμενες καταναλωτικές δαπάνες του Δημοσίου. Οι δαπάνες αυτές έπρεπε, σύμφωνα με την ΤτΕ, να συγκρατηθούν, πάντοτε βάσει σαφούς προγραμματισμού και πρόβλεψης. Ειδικά σε περίπτωση έκτακτων αναγκών του πρωτογενούς τομέα, οι αγροτικές επιδοτήσεις έπρεπε να καλύπτονται από τον κρατικό προϋπολογισμό.

Όταν δημιουργούνταν ζήτηση η οποία υπερέβαινε τους διαθέσιμους πόρους, ήταν επιβεβλημένη η λήψη αντισταθμιστικών μέτρων: "Το κυριώτερον και υγιέστερον αντισταθμιστικόν μέτρον, υπό τας ελληνικάς συνθήκας, είναι ο περιορισμός των υπό του Δημοσίου χρησιμοποιουμένων κεφαλαίων διά τρεχούσας δαπάνας του καθ' υπέρβασιν των τρεχουσών ταμειακών του εισπράξεων, οπότε δύναται να διατηρηθή ηυξημένη η εκ της Τραπέζης της Ελλάδος επέκτασις της χρηματοδοτήσεως

56 Προς το τέλος της δεκαετίας του 1950, η φορολογική επιβάρυνση, μετρούμενη με βάση τη σχέση φορολογικών εσόδων και καθαρού εθνικού εισοδήματος, κυμάνθηκε γύρω στο 17%.

57 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1952*, XL.

58 Μεταξύ των μέτρων που ψηφίστηκαν την περίοδο αυτή ήταν το Ν.Δ. 3765/1957, που αφορούσε τη μείωση των φορολογικών συντελεστών επί του εισοδήματος, το Ν.Δ. 3746/1957, με το οποίο επιτρέπονταν ορισμένες ασφαλιστικές ρήτρες και φοροαπαλλαγές για εκδόσεις ομολόγων, το Ν.Δ. 3846/1958 με το οποίο μειωνόταν το ποσοστό προείσπραξης του φόρου εισοδήματος (από 75% σε 62,5%) και το Ν.Δ. 3843/1958 για την ενοποίηση του φορολογικού συστήματος μέσω της επέκτασης και στα νομικά πρόσωπα της νομοθεσίας επί των φυσικών προσώπων περί του τρόπου υπολογισμού των ακαθάριστων εσόδων και καθαρών κερδών. Με αυτό το νομοθετικό διάταγμα καταργήθηκαν το πάγιο τέλος και ο πρόσθετος φόρος 10% επί των μη διανεμόμενων κερδών των Α.Ε. Ψηφίστηκε επίσης το Ν.Δ. 3842/1958, με το οποίο αυξήθηκαν τα αφορολόγητα όρια επί κληρονομιών, δωρεών και προικών και μειώθηκαν οι κατά κλιμάκιο περιουσίας φορολογικοί συντελεστές.

59 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1958*, 42. Την περίοδο 1955-1967 το ποσοστό συμμετοχής των άμεσων φόρων στο σύνολο των φορολογικών εσόδων κυμάνθηκε γύρω στο 20%. Ενδεικτικά, το ποσοστό αυτό ήταν 22,8% το 1956, 20,2% το 1960, 19,4% το 1963, 18,6% το 1966 και 19,2% το 1967.

της οικονομίας".[60] Επομένως, η βελτίωση της ταμειακής κατάστασης του Δημοσίου επηρέαζε τη χρηματοδότηση της οικονομίας από την ΤτΕ.

Η ΤτΕ κατόρθωσε να αποτρέψει υπερχρηματοδοτήσεις που θα έθεταν σε κίνδυνο τη νομισματική ισορροπία, σταθμίζοντας τις προς το Δημόσιο χρηματοδοτήσεις της. Από το 1949 και εξής τα όρια των πιστώσεων προς το Δημόσιο καθορίζονταν μέσω συμβάσεων μεταξύ αυτού και της Τράπεζας. Οι πιστώσεις αντλούνταν από τον λογαριασμό Συγκεντρώσεως Εισπράξεων και Πληρωμών και, από το 1955, όπως προαναφέρθηκε, από το λογαριασμό Καταναλωτικών Αγαθών και από προκαταβολές έναντι αναμενόμενων εισπράξεων (π.χ. της βοήθειας από το ΝΑΤΟ).

Η αύξηση των προκαταβολών της ΤτΕ προς το Δημόσιο οφειλόταν συνήθως σε δύο παράγοντες: αφενός στις συγκεντρώσεις αγροτικών προϊόντων (κυρίως σίτου και καπνού) μέσω της εξαγοράς τους από το Δημόσιο και αφετέρου στη χρηματοδότηση των δημόσιων επενδύσεων. Για το λόγο αυτό και η ΤτΕ επέμενε στην αναδιοργάνωση και τον εκσυγχρονισμό της αγροτικής παραγωγής. Η υπεραποθεματοποίηση αγροτικών προϊόντων δημιουργούσε δημοσιονομικά προβλήματα, τα οποία με τη σειρά τους απειλούσαν τη νομισματική σταθερότητα.

Καθώς ελλόχευε αυτός ο κίνδυνος, ο Ζολώτας τόνιζε με έμφαση: "Η πείρα κατέδειξεν ότι κύριος παράγων ανατροπής της νομισματικής ισορροπίας εις τας υπό ανάπτυξιν χώρας είναι τα δημοσιονομικά ελλείμματα".[61] Η αναπτυξιακή πορεία της χώρας δεν επέτρεπε τότε καμία παρέκκλιση από την πολιτική της περικοπής δαπανών και εξόδων του κράτους, με εξαίρεση τις δαπάνες που προβλέπονταν στον προϋπολογισμό και στο πρόγραμμα των δημόσιων επενδύσεων. Επέβαλλε επίσης τη λελογισμένη αύξηση της φορολογίας και την εντατικοποίηση των προσπαθειών καταπολέμησης της φοροδιαφυγής. Η μείωση της φορολογίας θα είχε αντίθετα από τα αναμενόμενα αποτελέσματα, προκαλώντας αύξηση των καταναλωτικών δαπανών και μείωση της αποταμίευσης και, συνακόλουθα, των επενδύσεων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η Διοίκηση της ΤτΕ —συνεπής με την πολιτική της "συμπιέσεως των δαπανών" που υποστήριζε για το κράτος και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα— εφάρμοσε την ίδια πολιτική στην οργάνωση και τη λειτουργία της Τράπεζας. Έτσι, τη δωδεκαετία 1954-1966 μείωσε το προσωπικό της κατά 383 άτομα, σε μία περίοδο κατά την οποία είχε υπερδιπλασιαστεί ο όγκος των εργασιών της.[62]

---

60 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1955*, 21.

61 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1965*, 33.

62 Η αυξημένη παραγωγικότητα των εργαζομένων της ΤτΕ δεν συνοδευόταν πάντοτε από αντίστοιχες μισθολογικές αυξήσεις, προκαλώντας απεργιακές κινητοποιήσεις. Βλ. ενδεικτικά: "Απεργία προσωπικού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 22, Συνεδρία 45, 11.10.1950, 227, "Απεργία του προσωπικού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 25, Συνεδρία 39, 29.8.1951, 191. Βλ. επίσης "Περιορισμός δαπανών Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 30, Συνεδρία 6, 20.2.1953, 79-83.

4.3.3 Δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις

Το πρόγραμμα της ανασυγκρότησης το 1950 είχε περιοριστεί στα απολύτως αναγκαία έργα, χωρίς να συμβάλει στην επίλυση του οικονομικού προβλήματος της χώρας, η αντιμετώπιση του οποίου απαιτούσε επενδύσεις μεγαλύτερης κλίμακας. Κατ' επέκταση, η προσέλκυση κεφαλαίων, είτε από διεθνείς οργανισμούς είτε από επιχειρηματίες, ήταν επιβεβλημένη. Το πρώτο βήμα για την προσέλκυση είχε γίνει στις 10.11.1953 με τον Ν. 2687 "περί επενδύσεων και προστασίας κεφαλαίων εξωτερικού", που αφορούσε μακροπρόθεσμες και βραχυπρόθεσμες επενδύσεις, αλλά και θέσπιζε ειδική μέριμνα για τον επαναπατρισμό των ελληνικών πλοίων και την υπό ελληνική σημαία νηολόγηση ξένων πλοίων.[63]

Το χαμηλό επίπεδο εισοδήματος στην Ελλάδα δημιουργούσε, κατά την ΤτΕ, συνθήκες ταχείας παραγωγικής ανάπτυξης, επιβάλλοντας το συνειδητό προσανατολισμό της οικονομικής προσπάθειας προς επενδύσεις. Η ανεργία, η γενικευμένη υποαπασχόληση και το χαμηλό βιοτικό επίπεδο για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, σε συνδυασμό με τη χαλάρωση του ρυθμού ανόδου της βιομηχανικής παραγωγής στις ανεπτυγμένες χώρες λόγω της έλλειψης εργατικού δυναμικού και βασικών υλών, κυρίως χάλυβα, δημιουργούσαν ευνοϊκές συνθήκες για ξένες επενδύσεις στην Ελλάδα, που διέθετε πλεονάζον εργατικό δυναμικό και η νομισματική της κατάσταση είχε σταθεροποιηθεί από το 1953. Αν επιπρόσθετα δημιουργούνταν ένα σταθερότερο φορολογικό σύστημα και απλουστεύονταν οι γραφειοκρατικές διαδικασίες για την ίδρυση επιχειρήσεων σε ένα περιβάλλον συναλλαγματικής σταθερότητας, η χώρα θα καθίστατο πρόσφορη για την επένδυση αλλοδαπών κεφαλαίων και την προσέλκυση της διεθνούς επιχειρηματικότητας.[64]

Οι επενδύσεις του Δημοσίου και των δημόσιων επιχειρήσεων και οργανισμών κατείχαν σημαντική θέση και μπορούσαν, κατά την ΤτΕ, να διακριθούν σε δύο κατηγορίες: σε αυτές που σχετίζονταν με μεγάλα βασικά έργα οικονομικής ανάπτυξης και σε εκείνες που αφορούσαν μικρά αγροτικά έργα ταχείας απόδοσης. Τα έργα της πρώτης κατηγορίας αποσκοπούσαν στον εξηλεκτρισμό, την εκβιομηχάνιση και τη διεύρυνση των δυνατοτήτων της αγροτικής παραγωγής, ενώ τα μικρά έργα αποσκοπούσαν στην άμεση και ταχεία αύξηση της παραγωγής τροφίμων και βασικών

63 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1953*, XXIV και 154-161. Στη διάρκεια του ίδιου έτους (1953), η αναβίωση των πιστωτικών σχέσεων της Ελλάδος με τη Γαλλία, τη Γερμανία και την Ιταλία για την εξασφάλιση της χρηματοδότησης του μακροχρόνιου κυβερνητικού προγράμματος επενδύσεων προσέλκυσε το ενδιαφέρον του ιδιωτικού κεφαλαίου των χωρών αυτών. Παράλληλα, η ελληνική κυβέρνηση στράφηκε στη Διεθνή Τράπεζα Ανασυγκρότησης για τη χορήγηση δανείου για παραγωγικές επενδύσεις, ειδικότερα για επενδύσεις στον ενεργειακό, γεωργικό και βιομηχανικό τομέα.

64 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1956*, 13-31.

πρώτων υλών. Αυτά τα μικρά έργα μπορούσαν να εκτελεστούν με τη σύμπραξη του στρατού, που διέθετε τα τεχνικά μέσα και η συμμετοχή του θα περιόριζε πολύ τις δαπάνες. Ωστόσο, παρά τη συντελούμενη πρόοδο, η οικονομική και επενδυτική προσπάθεια δεν ήταν επαρκώς συγκεντρωμένη προς τις κατευθύνσεις που θα εγγυώνταν ταχεία αύξηση του εθνικού προϊόντος και της απασχόλησης. Ήταν επιβεβλημένο να δημιουργηθούν ευκαιρίες για ελκυστικές και παραγωγικές επενδύσεις και να εξασθενήσει η τότε έντονη πίεση για τοποθέτηση των διαθεσίμων των δημόσιων οργανισμών σε οικοδομές και κτίσματα γενικότερα. Με διαφορετική διατύπωση, έπρεπε να μην ενισχύεται η τάση για κατανάλωση και να περιοριστούν κατά το δυνατόν οι λιγότερο παραγωγικές δαπάνες, περιορισμός που αφορούσε κυρίως τις δημόσιες δαπάνες και ειδικότερα εκείνες για κατασκευές σχετικά μικρής απόδοσης και σημασίας για την κοινωνία.[65]

Οι χρηματοδοτήσεις των επενδύσεων σε δημόσια έργα γίνονταν κυρίως από υγιείς πηγές, στις οποίες περιλαμβάνονταν ο κρατικός προϋπολογισμός, η έκδοση —ιδίως από το 1958 και μετά— έντοκων γραμματίων του Ελληνικού Δημοσίου και τα κεφάλαια της αμερικανικής βοήθειας υπό μορφή δανεισμού. Οι επενδυτικές πρωτοβουλίες συγκεντρώνονταν στους τομείς των εγγειοβελτιωτικών έργων, της οδοποιίας, της ενέργειας και του τουρισμού. Ωστόσο, οι μη παραγωγικές επενδύσεις κινούνταν ανοδικά, χωρίς να εμφανίζουν πτωτικές τάσεις. Η συμμετοχή των οικοδομών στο σύνολο των επενδύσεων πάγιου κεφαλαίου ήταν σχεδόν σταθερά αυξημένη. Το υψηλό ποσοστό επενδύσεων σε κατοικίες ερχόταν σε αντίθεση με τα επείγοντα προβλήματα της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας. Το 1959 το 45% του συνόλου των επενδύσεων πάγιου κεφαλαίου αφορούσε επενδύσεις σε κατοικίες και παρέμεινε με μικρές διακυμάνσεις σε υψηλά επίπεδα καθ' όλη την υπό εξέταση περίοδο.[66]

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 η πραγματοποίηση αμιγώς παραγωγικών επενδύσεων δεν προσέκρουε πλέον στην ανεπάρκεια κεφαλαίων. Στις αρχές της επόμενης δεκαετίας οι δημόσιες επενδύσεις σημείωσαν ουσιώδη αύξηση, ακολουθούμενες από τις ιδιωτικές.

Για την ενθάρρυνση των ιδιωτικών παραγωγικών επενδύσεων ψηφίστηκε το 1962 ο Ν. 4256 "περί ιδρύσεως και επεκτάσεως βιομηχανικών και βιοτεχνικών επιχειρήσεων", που περιόριζε τις διοικητικές παρεμβάσεις επί της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και απλούστευε τις διαδικασίες έκδοσης αδειών και λειτουργίας επιχειρήσεων. Την ίδια χρονιά υπερδιπλασιάστηκαν οι νέες χορηγήσεις —κυρίως από τον ΟΧΟΑ— ως ποσοστό των βιομηχανικών επενδύσεων, από 14,4% το 1961

65 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1955*, 13-15, 38.

66 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1959*, 13.

σε 32,4%. Το γεγονός αυτό αποτελούσε σαφή ένδειξη ότι η ιδιωτική επιχειρηματική πρωτοβουλία είχε αρχίσει να ανταποκρίνεται στην ανάγκη έντασης της επενδυτικής δραστηριότητας.[67]

Στα μέσα της δεκαετίας του 1960 η ίδρυση νέων μεγάλων βιομηχανικών συγκροτημάτων, όπως η Βιομηχανία Αζώτου, η Αλουμίνιον Ελλάδος, οι Βιομηχανίες Esso-Pappas, η Α.Ε. ΛΑΡΚΟ και οι Χημικές Βιομηχανίες Βορείου Ελλάδος, συνοδεύθηκε από ταχεία άνοδο των ιδιωτικών επενδύσεων (25,4% το 1964, 18,8% το 1965) και από σημαντική εισροή κεφαλαίων, διπλάσια σε σχέση με αυτήν του 1963 και ταυτόχρονα τη μεγαλύτερη των μεταπολεμικών ετών.

Οι τράπεζες επενδύσεων που ιδρύθηκαν την εποχή εκείνη,[68] όπως η Τράπεζα Επενδύσεων (1962), η ΕΤΕΒΑ (1963) και η ΕΤΒΑ (1964), θα μπορούσαν κατά την ΤτΕ να έχουν θετική συμβολή και να αποδώσουν μόνο εάν γίνονταν αγωγοί διοχέτευσης ξένου επιχειρηματικού κεφαλαίου στην Ελλάδα.[69] Ωστόσο, η ΤτΕ συνηγορούσε υπέρ της ίδρυσης μίας μόνο τράπεζας επενδύσεων, στην οποία θα συμμετείχαν οι κυριότερες ελληνικές εμπορικές τράπεζες ή ενδεχομένως και άλλα ελληνικά πιστωτικά ιδρύματα. Μια τέτοια τράπεζα θα είχε μεγαλύτερη ανεξαρτησία έναντι των επιμέρους πιστωτικών οργανισμών και θα ανέπτυσσε ευρύτερες πρωτοβουλίες.

Όπως αναφέρει ο Ζολώτας, η ΤτΕ ενίσχυσε ποικιλοτρόπως την ίδρυση τραπεζών επενδύσεων "καίτοι ήτο πάντοτε της γνώμης περί της ανάγκης συμπράξεως των τραπεζών διά την ίδρυσιν μιας ισχυράς τραπέζης επενδύσεως δυναμένης να αποτελέση αποφασιστικόν παράγοντα προωθήσεως της οικονομικής και ιδίως της βιομηχανικής αναπτύξεως". Ήταν επίσης απολύτως απαραίτητο να αναπτυχθεί η κεφαλαιαγορά και να διευρυνθεί η μετοχική ιδιοκτησία, με ευρύτερη συμμετοχή του κράτους ή των κρατικών φορέων στους επιχειρηματικούς κινδύνους.[70]

Ανάμεσα στις προτάσεις της ΤτΕ για την προσέλκυση κεφαλαίων και την εκτέλεση μεγάλων έργων οικονομικής ανάπτυξης ήταν η ίδρυση μικτών επιχειρήσεων υπό τη μορφή ανώνυμων εταιριών. Αρχικά το κράτος ή δημόσιοι οργανισμοί θα διατηρούσαν τις μετοχές και, σταδιακά, οι μετοχές των εταιριών αυτών θα μπορούσαν να διατεθούν στους ιδιώτες. Ήταν επιβεβλημένη η μεγαλύτερη συμμετοχή του επιχειρηματικού κεφαλαίου και ειδικότερα η κινητοποίηση των ιδιωτικών διαθεσίμων. Εντούτοις, όσον αφορά την ιδιωτική επιχειρηματικότητα, η νοοτροπία ιδιοποίησης των κερδών, αλλά "κοινωνικοποιήσεως των ζημιών" έπρεπε να εκλεί-

67 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1962*, 65.

68 Βουσβούνης (2010) και Loizos (2012a).

69 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1963*, 81-82.

70 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1966*, 96-98.

ψει οριστικά.[71] Παράλληλα, μια μόνιμη ρύθμιση του εξωτερικού δημόσιου χρέους και η χάραξη μιας εθνικής, "υπερκομματικής" οικονομικής πολιτικής αποτελούσαν βασικές προϋποθέσεις για την εισροή επενδυτικών κεφαλαίων.[72]

Καθ' όλη τη δεκαετία του 1960 η ΤτΕ τόνιζε την ανάγκη να αναληφθούν με σύνεση, αλλά και τόλμη, μεγαλύτερες πρωτοβουλίες από τα πιστωτικά ιδρύματα της χώρας. Δεν ήταν, κατά την ΤτΕ, νοητό σε μια ελεύθερη οικονομία, που βασίζεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία, τα πάντα να αναμένονται από το κράτος. Σε τελική ανάλυση, οι δυνατότητες του κρατικού προϋπολογισμού για επενδύσεις δεν ήταν απεριόριστες και το κράτος δεν ήταν μια "παντοδύναμος οικονομική οντότης".[73] Παράλληλα, η κατανάλωση απορροφούσε αυξημένα ποσοστά εθνικών πόρων και η αύξηση των επενδύσεων χρηματοδοτούνταν κατά μεγάλο μέρος με εξωτερικό δανεισμό.

Με το πενταετές πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης του 1968-1972 υπερδιπλασιάστηκε το ποσό των δημόσιων δαπανών για επενδύσεις, αγγίζοντας τα 61 δισεκ. δρχ., από τα 30 δισεκ. που είχαν δαπανηθεί την προηγούμενη πενταετία, 1963-1967. Το 1971 οι επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου ως ποσοστό της συνολικής δαπάνης είχαν διαμορφωθεί στο 24,7%, από 19,7% το 1965. Αισθητά βελτιωμένος ήταν επίσης ο λόγος των επενδύσεων προς το ακαθάριστό εθνικό προϊόν: 27% το 1971, 22% το 1965.[74]

Η διόγκωση του προγράμματος δημόσιων επενδύσεων δεν έπρεπε να επιδιώκεται ως αυτοσκοπός, ανεξαρτήτως των γενικότερων συνθηκών της οικονομίας. Κάτι τέτοιο, όπως έγκαιρα είχε επισημανθεί από την ΤτΕ την περίοδο 1966-1967, θα μπορούσε να έχει άκρως δυσμενείς επιπτώσεις στη νομισματική ισορροπία και την οικονομική ανάπτυξη, ιδίως εάν η διόγκωση αυτή θα στηριζόταν στον εξωτερικό δανεισμό.[75]

4.3.4 Τραπεζικό σύστημα και πιστώσεις προς την οικονομία

Το 1950 ο τότε Διοικητής της ΤτΕ Γεώργιος Μαντζαβίνος τόνιζε εμφατικά ότι έπρεπε να ενισχυθεί "διά παντός μέτρου" η ροπή προς την τραπεζική αποταμίευση, "[…] ήτις αποτελεί την βασικήν προϋπόθεσιν της νομισματικής και πιστωτικής εξυγιάνσεως της οικονομίας, καθόσον η αύξησις του όγκου των καταθέσεων θα κατα-

71 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1954*, 31.

72 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1955*, 57-59.

73 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1964*, 21.

74 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1971*, 15.

75 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1966*, 23.

στήση δυνατήν την επέκτασιν της πιστοδοτήσεως της οικονομίας ουχί όμως διά μέσων πληρωμής δημιουργουμένων υπό του Εκδοτικού Ιδρύματος, αλλά διά μέσων τα οποία θα εκπηγάζουν από τους φυσικούς φορείς της υγιούς εκ του κοινωνικού εισοδήματος της χώρας αποταμιεύσεως".[76]

Η αύξηση των τραπεζικών καταθέσεων, που παρατηρούνταν από το 1949, επέτρεψε στην ΤτΕ να μεταβάλει την πιστωτική της πολιτική προς την κατεύθυνση της μείωσης της έκδοσης χαρτονομίσματος για την κάλυψη των χρηματικών αναγκών της οικονομίας: "Προς την κατεύθυνσιν ταύτην εύρηται, φρονούμεν, η λύσις του πιστωτικού ημών προβλήματος, προς την πιστοδότησιν τουτέστι των παραγωγικών κλάδων εις ολονέν ευρυτέραν κλίμακα εκ της εισρεούσης εις τας εμπορικάς τραπέζας λαϊκής αποταμιεύσεως".[77] Αυτή η πολιτική εναρμονιζόταν, σύμφωνα με τον Γ. Μαντζαβίνο, με το ρόλο της ΤτΕ, ο οποίος "συνίσταται εις την συμπλήρωσιν μόνον των κεφαλαίων της οικονομίας δι' εκδόσεως χαρτονομίσματος και ουχί ως συμβαίνει παρ' ημίν, κατ' αναπόδραστον ανάγκην, εις την χορήγησιν του μεγίστου ποσοστού των κεφαλαίων της οικονομίας εκ του εκδοτικού προνομίου".[78] Με διαφορετική διατύπωση, η συγκέντρωση αποταμιεύσεων στις εμπορικές τράπεζες αποτελούσε έναν από τους ουσιώδεις παράγοντες επίλυσης του πιστωτικού προβλήματος της οικονομίας.

Από την άλλη πλευρά, η δημιουργία τραπεζικών διαθεσίμων μέσω καταθέσεων και, κατ' επέκταση, η διεύρυνση της χρηματοδότησης δεν ήταν απαλλαγμένη από τον κίνδυνο πληθωριστικών επιπτώσεων.[79] Επιβαλλόταν, λοιπόν, η καθιέρωση αποτελεσματικών μέσων ελέγχου του μεγέθους και των επιδράσεων του συνόλου των δημιουργούμενων στην Ελλάδα χρηματικών μέσων. Τα ενδεικνυόμενα κατά την ΤτΕ μέτρα για το σκοπό αυτό ήταν η συγκράτηση της αύξησης της νομισματικής κυκλοφορίας και η απορρόφηση τμήματος της ρευστότητας για την ικανοποίηση κοινωνικών αναγκών και για την ενίσχυση του ισοζυγίου πληρωμών.[80] Ήταν επίσης αναγκαίο, σύμφωνα με τον Γ. Μαντζαβίνο, να καταστεί σαφές στους οικονομικούς φορείς της ελληνικής κοινωνίας, ειδικότερα στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα της χώρας, ότι στην τότε οικονομική συγκυρία η στενότητα πόρων δεν άφηνε περιθώρια για μη αποδοτικές-μη παραγωγικές επενδύσεις. Ο Διοικητής τόνιζε εμφατικά: "Παραγνωρίζεται συνήθως ότι είναι ενιαία η δεξαμενή από την οποίαν αντλούνται τα εν γένει πιστωτικά μέσα και ότι, επομένως, η χρησιμοποίησις των

76 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1950*, XXVII.

77 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1951*, XXIX.

78 Όπ.π.

79 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1956*, 37-38.

80 Όπ.π., 38-39.

πεπερασμένων διαθεσίμων δι' ωρισμένους σκοπούς κατ' ανάγκην περιορίζει τα περιθώρια χρησιμοποιήσεως αυτών δι' άλλους".[81]

Οι πιστώσεις έπρεπε να κατευθύνονται (το 1955) κυρίως προς τη βιοτεχνία και, μέσω της ΑΤΕ, προς τη γεωργία. Η χορήγηση βραχυπρόθεσμων πιστώσεων προς το βιοτεχνικό κλάδο αποσκοπούσε στην τόνωση των βιοτεχνικών επιχειρήσεων, αλλά και στη μείωση της ανεργίας. Οι βιοτέχνες συγκροτούσαν "…τάξιν εξόχως συμπαθή και αποτελούσαν κύριον κορμόν του ελληνικού κοινωνικού οικοδομήματος".[82] Επίσης, ήταν επιβεβλημένη η ενίσχυση, μέσω ΑΤΕ και αμερικανικής βοήθειας, της γεωργικής παραγωγής, με εκτέλεση μικρών γεωργικών έργων και απόκτηση μηχανικού εξοπλισμού. Ήταν, ωστόσο, ακόμη σε εκκρεμότητα ο τρόπος και τα μέσα ενίσχυσης της προικοδότησης της ΑΤΕ για την άσκηση, με φθηνά κεφάλαια, της βραχυπρόθεσμης αγροτικής πίστης.

Για τη χρηματοδότηση της βιομηχανίας έπρεπε να δημιουργηθεί ένα πρόγραμμα δανείων μέσης και μακράς διάρκειας και να καθιερωθεί —για την επίτευξη αυτού του στόχου— η χρήση των έντοκων γραμματίων του Δημοσίου και της έκδοσης ομολόγων. Η έκδοση έντοκων γραμματίων και ομολόγων με ασφαλιστικές ρήτρες και τραπεζικές εγγυήσεις, καθώς και οι φορολογικές απαλλαγές σε εκδόσεις τίτλων για παραγωγικές επενδύσεις, αποτελούσαν επιθυμητά και εφικτά, κατά την ΤτΕ, μέτρα για τη χρηματοδότηση παραγωγικών επενδύσεων.[83]

Οι επιφυλάξεις της ΤτΕ ως προς την ορθή λειτουργία της χρηματοδότησης της οικονομίας μέσω των εμπορικών τραπεζών είχαν τη ρίζα τους στο γεγονός ότι, π.χ. το 1956, η χρηματοδότηση της βιομηχανίας είχε αυξηθεί κατά 11%, ενώ η αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής δεν είχε υπερβεί το 2%-3%.[84] Σημαντικά ποσά είχαν κατευθυνθεί και προς το εξαγωγικό εμπόριο, αλλά η αύξηση των εξαγωγών δεν ήταν αντίστοιχη της χρηματοδότησης.[85] Κακώς, λοιπόν, συνέχιζαν να χρηματοδοτούνται επιχειρήσεις που σημείωναν ελάχιστη ή και μηδενική βελτίωση της κατάστασής τους: "Ενδείκνυται επομένως η κατά προτίμησιν θετική ενίσχυσις των επιχειρήσεων εκείνων, αι οποίαι επιδεικνύουν ικανότητα και προοδευτικόν πνεύμα".[86] Ωστόσο, η διεύρυνση των χρηματοδοτήσεων είχε μειώσει σε σημαντικό βαθμό την εξάρτηση των επιχειρήσεων από τον επαχθή εξωτραπεζικό δανεισμό.

---

81 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1955,* 49.

82 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1950,* XXVII. Το 1956 αυξήθηκαν περίπου κατά 80% οι πιστώσεις προς τη βιοτεχνία. Βλ. και ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1956*, 57.

83 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1956*, 39, 65-66.

84 Όπ.π., 58.

85 Όπ.π.

86 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1955*, 44.

Η μεταρρύθμιση του τραπεζικού συστήματος και η δημιουργία κεφαλαιαγοράς —η οποία θα είχε καθοριστικό ρόλο στην πώληση ομολογιών και έντοκων γραμματίων του Δημοσίου σε περιόδους αυξημένης ρευστότητας— αποτέλεσαν μείζονα ζητήματα την περίοδο αυτή. Το 1950, με πρωτοβουλία της ΤτΕ, ανατέθηκε στους Delos C. Johns, αντιπρόεδρο της Federal Reserve Bank of Kansas City, Theodore Gregory και John W. Gunter, η μελέτη του ελληνικού τραπεζικού συστήματος.[87] Στις συμπερασματικές προτάσεις της έκθεσής τους αποτυπώνονταν, μεταξύ άλλων, δύο σημαντικά προβλήματα του ελληνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος: πρώτον, η σοβαρή ανεπάρκεια των αποταμιεύσεων και, κατ' ακολουθίαν, τα πολύ υψηλά επιτόκια που χρησιμοποιούνταν για την προσέλκυση των καταθετών και, δεύτερον, το ότι τα 2/3 των τραπεζικών κεφαλαίων με τα οποία κινούνταν το εμπόριο, η βιομηχανία και η γεωργία χορηγούνταν από την ΤτΕ.[88]

Με βάση όσα προτάθηκαν από τους Johns, Gregory και Gunter, εκδόθηκε στις 31.12.1950 ο Α.Ν. 1611 "Περί καταθέσεων Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου και Ασφαλιστικών Ταμείων", με τον οποίο ανοίχθηκε "Ειδικός Λογαριασμός Διαχειρίσεως Διαθεσίμων Δημοσίων Οργανισμών". Τα διαθέσιμα των ΝΠΔΔ θα συγκεντρώνονταν εφεξής στην ΤτΕ, ενώ ως τότε ήταν κατατεθειμένα σε όλες τις εμπορικές τράπεζες. Το νόμο αυτόν ακολούθησε, στις 27.1.1951, ο Α.Ν. 1665 "Περί λειτουργίας και ελέγχου των τραπεζών", ενισχύοντας περαιτέρω το ρόλο της ΤτΕ στο τραπεζικό σύστημα της χώρας.[89]

Την περίοδο εκείνη, το συμφέρον της εθνικής οικονομίας επέβαλλε, σύμφωνα με την ΤτΕ, μια νέα πολιτική συγχωνεύσεων.[90] Στις 18.2.1953 εκδόθηκε ο Ν. 2292 "περί συγχωνεύσεως Ανωνύμων Τραπεζιτικών Εταιρειών", βάσει του οποίου εκδόθηκε το διάταγμα για τη συγχώνευση της ΕΤΕ και της Τράπεζας Αθηνών.[91] Η συγχώνευση αυτή υπήρξε απόρροια της νέας πολιτικής για την εξυγίανση του τραπεζικού συστήματος της χώρας, καθιστώντας "εφικτήν την σημαντικήν μείωσιν των τραπεζικών δαπανών και συνεπώς και την μείωσιν του κόστους του τραπεζικού χρήματος και του τραπεζικού επιτοκίου".[92]

Νέα πολιτική έπρεπε να ακολουθηθεί και ως προς τα επιτόκια. Μια πολιτική απελευθέρωσης των επιτοκίων ήταν προτιμότερη, κατά την ΤτΕ, από την ακολουθούμενη τότε πολιτική των διαδοχικών μειώσεων. Αυτή η νέα πολιτική προϋπέθετε

87 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1950*, 111-151 και 153-195.

88 Όπ.π., 158-162.

89 Όπ.π., XXX-XXXI και 69.

90 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1952*, XLIV.

91 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1953*, 162.

92 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1952*, XLIV.

τη σταδιακή επικράτηση ενός ενιαίου συστήματος επιτοκίων, το οποίο θα προέκυπτε από τη συνεννόηση των τραπεζών και θα τελούσε υπό την εποπτεία και τον πλήρη έλεγχο της ΝΕ και του εκδοτικού ιδρύματος. Προϋπέθετε επίσης σχετική σταθερότητα τιμών και εξυγίανση των πιστωτικών συνηθειών, όπου οι τραπεζικές χορηγήσεις θα έπρεπε να συγκεντρώνονται σε αυστηρά παραγωγικές χρηματοδοτήσεις. Οι συνθήκες όμως δεν είχαν ωριμάσει ακόμη και παράλληλα έλειπαν οι προϋποθέσεις για να εφαρμοστεί νέο ενιαίο σύστημα. Ως εκ τούτου, τα επιτόκια έπρεπε να είναι ελκυστικά για την προσέλκυση των τραπεζικών καταθέσεων, αλλά και να διαφοροποιούνται ανάλογα με τη διάρκεια της κατάθεσης.[93]

Πρόβλημα αποτελούσε επίσης το γεγονός ότι χορηγούνταν βραχυπρόθεσμες πιστώσεις για μακροπρόθεσμους σκοπούς.[94] Έτσι, το 1957, όταν οι καταθέσεις ταμιευτηρίου είχαν υπερδιπλασιαστεί συγκριτικά με το προηγούμενο έτος και το 1/5 της συνολικής τραπεζικής χρηματοδότησης είχε διοχετευθεί σε μακροπρόθεσμες χρηματοδοτήσεις, αποφασίστηκε από τη ΝΕ οι εμπορικές τράπεζες να διαθέτουν μέχρι το 10% των καταθέσεών τους σε δάνεια μακράς διάρκειας.[95] Επίσης, αποφασίστηκε η ΤτΕ να μη διαθέτει πλέον κεφάλαιά της για μακροπρόθεσμο δανεισμό, όπως έκανε μεταπολεμικά λόγω της ανεπάρκειας κεφαλαίων, αλλά οι μακροπρόθεσμες πιστοδοτήσεις να προέρχονται εξ ολοκλήρου από τις καταθέσεις των δημόσιων οργανισμών σ' αυτήν.[96]

Η μεγάλη αύξηση των καταθέσεων, η οποία συντελέστηκε σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, μετέβαλε τις σχέσεις των εμπορικών τραπεζών με την ΤτΕ: "Η επάρκεια ιδίων αυτών διαθεσίμων εμείωσεν αποφασιστικώς τον, κατά την εκ μέρους της Τραπέζης της Ελλάδος παροχήν κεφαλαίων, ποσοτικόν και ποιοτικόν έλεγχον".[97] Το 1958 μειώθηκαν τα επιτόκια καταθέσεων και χορηγήσεων. Το επιτόκιο καταθέσεων ταμιευτηρίου διαμορφώθηκε στο 8%, το επιτόκιο για προθεσμιακές καταθέσεις στο 9% και αυτό των καταθέσεων όψεως στο 5%. Τα επιτόκια έπρεπε σταδιακά, σύμφωνα με την ΤτΕ —και καθώς είχε επέλθει εμπιστοσύνη στο νόμισμα και είχε ενισχυθεί σημαντικά η ροπή προς αποταμίευση— να μειωθούν και να καθοριστούν σε "φυσιολογικώτερα" επίπεδα. Ενώ αυξήθηκαν τα κέρδη των τραπεζών, δεν διαφαίνονταν ενδείξεις μείωσης των επιβαρύνσεων για τραπεζικές χορηγήσεις, δηλ. μείωσης των συναφών επιτοκίων, τουλάχιστον για ορισμένες κα-

93 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1955*, 52-54.

94 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1954*, 30.

95 Βλ. απόφαση της ΝΕ υπ' αριθ. 1010/1957.

96 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1957*, 66.

97 Όπ.π., 69.

τηγορίες. Έτσι, η ΤτΕ, μέσω των απευθείας χορηγήσεών της προς την οικονομία, έπρεπε να δώσει το σύνθημα για νέες μειώσεις.[98]

Μεταξύ των μεταρρυθμίσεων των τραπεζικών κανόνων οι οποίες πραγματοποιήθηκαν την εποχή εκείνη ήταν η υποχρεωτική αύξηση των κεφαλαίων των τραπεζών για μακροπρόθεσμα δάνεια εκσυγχρονισμού ή επέκτασης επιχειρήσεων και η κατάργηση του προληπτικού ποιοτικού ελέγχου από την ΤτΕ και τη ΝΕ για τις περισσότερες τραπεζικές χορηγήσεις που είχαν διάρκεια έως 3 έτη. Παράλληλα, αποφασίστηκε η ίδρυση "Κεντρικής Υπηρεσίας Παρακολουθήσεως Τραπεζικών Χορηγήσεων". Σύμφωνα με την ΤτΕ, η σύγχρονη αποστολή των τραπεζών σε μια αναπτυσσόμενη χώρα, όπως η Ελλάδα της εποχής εκείνης, απαιτούσε από αυτές να διαδραματίζουν περισσότερο ενεργό ρόλο στην οικονομία: "Εις μίαν χώραν μικρών επιχειρήσεων όπως η Ελλάς, όπου αι ανάγκαι οικονομικής αναπτύξεως και τεχνικού εκσυγχρονισμού είναι επείγουσαι, πλην της κυβερνητικής πολιτικής και δραστηριότητος, είναι απαραίτητος και η ενεργός συμπαράστασις των Τραπεζών".[99]

Τα επιτόκια χορηγήσεων μειώθηκαν το 1958 κατά μισή έως μία εκατοστιαία μονάδα. Η ΤτΕ αποφάσισε περαιτέρω μείωση των επιτοκίων χορηγήσεών της προς τη βιομηχανία (ειδικότερα για ορισμένες βραχυπρόθεσμες βιομηχανικές χορηγήσεις) από 9% σε 8% και εκείνων για δάνεια προς το εξαγωγικό εμπόριο και το καπνεμπόριο από 8% σε 7%.[100] Την ίδια περίοδο οι μακροπρόθεσμες χορηγήσεις κάλυπταν το 1/4 της συνολικής τραπεζικής χρηματοδότησης, όμως τα μακροπρόθεσμα δάνεια προς τη βιομηχανία είχαν τετραπλασιαστεί μεταξύ 1956 και 1958.[101]

Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 το πρόβλημα του ποιοτικού ελέγχου των τραπεζικών χορηγήσεων παρέμενε και η Νομισματική Επιτροπή επιχειρούσε να το ελέγξει με τις αποφάσεις της. Το ίδιο συνέβαινε με το ζήτημα της τόνωσης της μακροπρόθεσμης χρηματοδότησης, καθώς και της συμμετοχής των τραπεζών και του ΟΧΟΑ στο μετοχικό κεφάλαιο επιχειρήσεων, με διττό στόχο: την ενίσχυση νέων παραγωγικών επενδύσεων και την ανάληψη συμβουλευτικού ρόλου στις επιχειρήσεις αυτές. Επιπρόσθετα, η δραστηριότητα στο Χρηματιστήριο Αθηνών ήταν πολύ υποτονική σε σχέση με τα προπολεμικά επίπεδα και εντελώς ανεπαρκής για τις ανάγκες της μακροπρόθεσμης χρηματοδότησης της οικονομικής ανάπτυξης.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 σημειώθηκε σημαντική πιστωτική επέκταση προς τη βιομηχανία, τη βιοτεχνία και το εσωτερικό εμπόριο, η οποία προήλθε κατά 60% από τις χορηγήσεις των εμπορικών τραπεζών. Αυτή η πιστωτική επέκταση ήταν

98 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1957*, 72-73.

99 Όπ.π., 80.

100 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1958*, 76.

101 Όπ.π., 81-85.

αποτέλεσμα αφενός της αυξημένης ρευστότητας των εμπορικών τραπεζών και αφετέρου των αποφάσεων της ΝΕ, με τις οποίες χαλάρωσαν αισθητά οι περιορισμοί ως προς τη χρηματοδότηση της βιομηχανίας και της βιοτεχνίας. Εντούτοις, αυτή η πολιτική των εμπορικών τραπεζών αποτελούσε, κατά την ΤτΕ, "εκτροπήν από τας υπό των νομισματικών αρχών χαραχθείσας κατευθύνσεις. Η έννοια και ο αντικειμενικός σκοπός των εν λόγω αποφάσεων δεν ήτο η άρσις παντός ελέγχου κατά την χορήγησιν των πιστώσεων, […] αλλά η μετάθεσις των αρμοδιοτήτων ασκήσεως του ελέγχου εις τας εμπορικάς τραπέζας χάριν της απλουστεύσεως της πιστωτικής διαδικασίας".[102] Με διαφορετική διατύπωση, η ακολουθούμενη τότε πιστωτική πολιτική των εμπορικών τραπεζών ακύρωνε στην πράξη τις αποφάσεις των νομισματικών αρχών της χώρας για μεταβίβαση της ευθύνης –και όχι για κατάργηση– του ελέγχου των πιστώσεων που χορηγούσαν οι εμπορικές τράπεζες.

Συνέπεια της πολιτικής των εμπορικών τραπεζών ήταν το γεγονός ότι η βραχυπρόθεσμη δανειακή επιβάρυνση πολλών επιχειρήσεων είχε υπερβεί το όριο, δημιουργώντας σοβαρούς κινδύνους στην οικονομία λόγω του "υπερδανεισμού" και των "υπερχρηματοδοτήσεων". Έτσι, ήταν αναγκαίος ο στενότερος έλεγχος της ρευστότητας των εμπορικών τραπεζών. Σ' αυτό απέβλεπε, στις αρχές του 1961, η απόφαση της ΝΕ και της ΤτΕ για αύξηση των υποχρεωτικών επενδύσεων των εμπορικών τραπεζών σε έντοκα γραμμάτια του Δημοσίου από 10% σε 18% του συνόλου των καταθέσεων όψεως και ταμιευτηρίου σ' αυτές. Επιπρόσθετα, κρίθηκε τότε αναγκαία η αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου των τραπεζών και των επιτοκίων καταθέσεων προθεσμίας.[103] Σύμφωνα με τον Ζολώτα, ο επιχειρηματικός κόσμος της χώρας δεν κατανοούσε ότι τα ληφθέντα μέτρα έθεταν σε πιο υγιή βάση τη λειτουργία των επιχειρήσεων και ότι η αποφυγή της αύξησης του μετοχικού τους κεφαλαίου με σκοπό τη διατήρηση του οικογενειακού τους χαρακτήρα, καθώς και η αποκλειστική προσφυγή στον τραπεζικό δανεισμό, ήταν "ασυμβίβαστος με την δημιουργίαν και ανάπτυξιν υγιών, δυναμικών και ανταγωνιστικών επιχειρηματικών οργανισμών".[104] Ήταν, με άλλα λόγια, επιβεβλημένη η αποφασιστική στροφή προς τη δημιουργία ανώνυμων εταιριών "ευρείας μετοχικής ιδιοκτησίας", για να προσποριστούν αυτές αφθονότερα και φθηνότερα κεφάλαια.

Τη διετία 1963-1964 λήφθηκαν, με αποφάσεις της ΝΕ και της ΤτΕ, μέτρα πιστωτικής πολιτικής, τα οποία έτειναν προς την καθιέρωση ενός "ελευθεριωτέρου" καθεστώτος πιστωτικών κανόνων.[105] Εντούτοις, η χορήγηση πιστώσεων από τις

102 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1960*, 53.

103 Τον Οκτώβριο του 1961 τα επιτόκια των προθεσμιακών καταθέσεων αυξήθηκαν κατά 0,5%.

104 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1960*, 63.

105 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1963*, 64.

εμπορικές τράπεζες για μη παραγωγικούς σκοπούς εξακολουθούσε να προβληματίζει την ΤτΕ. Έτσι, στα "μέτρα πιστωτικής περισυλλογής" που λήφθηκαν το Σεπτέμβριο του 1964 συμπεριλαμβάνονταν οδηγίες προς τις εμπορικές τράπεζες, σύμφωνα με τις οποίες αυτές όφειλαν να ικανοποιούν κατά προτεραιότητα τις βιοτεχνικές επιχειρήσεις και τις βραχυπρόθεσμες πιστώσεις, που αφορούσαν πράγματι παραγωγικές και συναλλακτικές ανάγκες των επιχειρήσεων γενικά. Όφειλαν επίσης να καταστούν συντηρητικότερες ως προς τις χορηγήσεις, αλλά και να συνεχίσουν χωρίς περιορισμό τις μακροπρόθεσμες χρηματοδοτήσεις.[106]

4.3.5 Ισοζύγιο πληρωμών

Ένα από τα κρίσιμα διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας καθ' όλη την υπό εξέταση περίοδο ήταν το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου και, συνακόλουθα, του ισοζυγίου πληρωμών (Χαλικιάς, 1958). Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 ο Γ. Μαντζαβίνος παρατηρούσε ότι η συναλλαγματική θέση της χώρας ήταν ιδιαίτερα "ευπαθής συνεπεία της ελλειμματικότητος του εμπορικού ισοζυγίου δημιουργούσης διά την χώραν μας, ήτις στερείται ετέρων επαρκών πόρων, αντιστοίχως μεγάλην ελλειμματικότητα και του ισοζυγίου πληρωμών". Τόνιζε επίσης ότι από τον Απρίλιο του 1948, όταν άρχισε το σχέδιο Μάρσαλ, η συναλλαγματική πολιτική της ΤτΕ ήταν προσανατολισμένη αφενός "εις την αυστηράν εφαρμογήν περιοριστικών μέτρων κατά την διάθεσιν του συναλλάγματος" και αφετέρου στην εξασφάλιση "του μεγαλύτερου δυνατού όγκου εξαγωγών διά πριμοδοτήσεως ενίων εξαγωγικών προϊόντων, των οποίων η εξαγωγή λόγω διεθνών τιμών καθίσταται δυσχερής υπό τας εν Ελλάδι συνθήκας κόστους παραγωγής των".[107]

Η ελληνική οικονομία έπρεπε, λοιπόν, να γίνει πιο ανταγωνιστική, να ληφθούν μέτρα μείωσης του κόστους παραγωγής των εξαγώγιμων ελληνικών προϊόντων και παράλληλα να διευρυνθούν οι αγορές τοποθέτησης των προϊόντων αυτών. Μεταξύ των επιδιώξεων για τη βελτίωση του ισοζυγίου ήταν η μέγιστη φειδώ ως προς τη διαχείριση του διατιθέμενου για εισαγωγές συναλλάγματος, όπου αποκλειόταν αυστηρά η εισαγωγή οποιουδήποτε μη απαραίτητου βασικού είδους. Η πολιτική των περιορισμών ως προς τις εισαγωγές ήταν, κατά την ΤτΕ, το εργαλείο διευκόλυνσης των διαπραγματεύσεων για τις εμπορικές συμφωνίες, κομίζοντας μεγαλύτερα οφέλη για τη χώρα. Γενικά, οι προσπάθειες για την άμβλυνση της παθητικότητας του ισοζυγίου έπρεπε να ενταθούν και να δοθεί προτεραιότητα σε ζητήματα όπως

106 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1964*, 84-85.

107 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1951*, XXXIV-XXXVI.

η επίλυση του προβλήματος της εξαγωγής ελληνικών καπνών στη Γερμανία, το οποίο είχε επιδεινωθεί.[108]

Για την ενίσχυση του εξαγωγικού εμπορίου και ειδικότερα του καπνεμπορίου, η ΤτΕ εισηγήθηκε μέτρα μείωσης του κόστους του καπνού, με βασικό άξονα τη μείωση κατά τρεις εκατοστιαίες μονάδες του επιτοκίου των πιστώσεων προς το καπνεμπόριο (από 8% σε 5%). Σε συμφωνία με τη ΝΕ, το επιτόκιο χρηματοδότησης του εξαγωγικού εμπορίου μειώθηκε από 8% σε 6% και η τότε ισχύουσα εξαμηνιαία διάρκεια των σχετικών με τα καπνά δανείων επεκτάθηκε σε δύο έτη.[109]

Το έλλειμμα μειώθηκε το 1952, καθώς αυξήθηκαν οι εξαγωγές, αλλά το πρόβλημα εξισορρόπησης του ισοζυγίου εξακολουθούσε να παραμένει οξύ. Η υποτίμηση του 1953 αποτέλεσε ένα αποφασιστικό βήμα προς την κατεύθυνση της αντιμετώπισης του προβλήματος: "Προς την κατεύθυνσιν όθεν της δημιουργίας των καλλιτέρων προϋποθέσεων εξισορροπήσεως του ισοζυγίου πληρωμών, διά της επιλύσεως του θεμελιώδους τούτου προβλήματος των εξαγωγών και της προσελκύσεως πόρων εις εξωτερικόν συνάλλαγμα, εστράφη ακεραία η προσοχή της Κυβερνήσεως, ήτις διά των όλως εσχάτως ληφθέντων μέτρων της συναλλαγματικής αναπροσαρμογής της δραχμής αποβλέπει εις την αποφασιστικήν των προβλημάτων τούτων αντιμετώπισιν". Το μέτρο αυτό θα έπρεπε, κατά την ΤτΕ, να είχε ληφθεί νωρίτερα, δεν είχαν όμως δημιουργηθεί οι απαραίτητες πολιτικές και οικονομικές προϋποθέσεις που θα εξασφάλιζαν την αποτελεσματικότητα και την επιτυχία του.[110]

Η συναλλαγματική αναπροσαρμογή της αξίας της δραχμής θα λειτουργούσε άμεσα, κατά την ΤτΕ, ως μοχλός ώθησης της οικονομικής ανάπτυξης του τόπου. Το μέχρι τότε επίπεδο της συναλλαγματικής ισοτιμίας εμπόδιζε την αύξηση των εξαγωγών, την εισροή άδηλων πόρων και την προσέλκυση κεφαλαίων και γενικά καθιστούσε ανέφικτη την ισοσκέλιση του ισοζυγίου πληρωμών: "Η διάγνωσις όθεν της ασθενείας, εξ ης η ελληνική οικονομία έπασχεν, είχε τεθή. Ήτο μόνον ζήτημα χρόνου, καταλλήλων συνθηκών και ευνοϊκής προοπτικής η εφαρμογή του μέτρου, το οποίον θα είχε διά το παρόν και διά το μέλλον της ελληνικής οικονομίας αποφασιστικώς εξυγιαντικά αποτελέσματα".[111]

Ωστόσο, η μόνιμη εξυγίανση του ισοζυγίου ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την ολοκλήρωση των βασικών έργων του προγράμματος δημόσιων επενδύσεων. Έτσι,

---

108 "Χρηματοδότησις εξαγωγών εις Γερμανίαν", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 20, Συνεδρία 53, 21.12.1949, 111-112, "Αγοραί καπνών παρά της Γερμανικής Εταιρίας Reemtsma", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 21, Συνεδρία 17, 19.4.1950, 56.

109 "Μέτρα μειώσεως κόστους καπνού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 21, Συνεδρία 31, 12.7.1950, 301-304.

110 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1952*, XLIV-XLIX.

111 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1953*, XVIII.

θα ισχυροποιούνταν η εθνική παραγωγή και θα σταθεροποιούνταν οι πηγές εισροής συναλλάγματος στη χώρα. Παράλληλα, η αύξηση της παραγωγής στον τομέα των τροφίμων αποτελούσε σημαντικό βήμα για τη μείωση των εισαγωγών.

Για να διατηρηθεί χαμηλός ο ρυθμός αύξησης των εισαγωγών, σε καθεστώς ελεύθερης διεξαγωγής τους, έπρεπε —σύμφωνα με την ΤτΕ— να συγκρατηθεί το μισθολογικό κόστος παραγωγής εγχωρίως παραγόμενων υποκατάστατων.[112] Από την άλλη πλευρά, όσο η δασμολογική πολιτική δεν ήταν προστατευτική για την εγχώρια παραγωγή, οι ποσοτικοί περιορισμοί κρίνονταν αναγκαίοι στην περίπτωση της Ελλάδος: "Δεν είναι δυνατόν δι' είδη μη βασικής σημασίας να επιτρέπεται η άνευ ορίων ανάληψις υποχρεώσεων έναντι του εξωτερικού, ακόμη δε ολιγώτερον η εκ του τραπεζικού μας συστήματος πιστοδότησις και ενθάρρυνσις των εισαγωγών αυτών".[113] Η διατήρηση της ελευθερίας των εισαγωγών, δηλ. χωρίς ποσοτικούς περιορισμούς, προϋπέθετε τη λήψη πιστωτικών, δασμολογικών και φορολογικών μέτρων.[114]

Στην τότε οικονομική συγκυρία, η εγχώρια παραγωγή έπρεπε να προστατευθεί έναντι του διεθνούς ανταγωνισμού, δηλ. από επιχειρήσεις οι οποίες λειτουργούσαν μέσα σε ευνοϊκότερο τεχνικοοικονομικό και πιστωτικό περιβάλλον. Οι ωφέλειες από την ελευθερία του εμπορίου ήταν, σύμφωνα με την ΤτΕ, "άνευ περιεχομένου, όταν αι ασθενείς χώραι, αι οποίαι αναμένεται ότι δήθεν θα απολαύσουν τας ωφελείας αυτάς, συνεπεία της τοιαύτης ελευθερίας εισαγωγών, καταδικάζονται εις χαμηλά επίπεδα παραγωγής, εισοδήματος και απασχολήσεως".[115]

Ειδικότερα, η ελληνική βιομηχανία είχε ανάγκη προστασίας έως ότου "ανδρωθεί" και καταστεί αυτοδύναμη. Καλύτερο μέτρο προστασίας, σε σύγκριση με τους ποσοτικούς περιορισμούς, ήταν οι δασμοί, μια νέα δασμολογική πολιτική. Αυτή η νέα πολιτική όμως θα ήταν ατελέσφορη, αν οι επιχειρήσεις δεν εκσυγχρονίζονταν. Η αύξηση της παραγωγικότητας μπορούσε να επιτευχθεί με εκσυγχρονισμό των εγκαταστάσεων και διοικητική αναδιοργάνωση: "Προς τας κατευθύνσεις αυτάς πρέπει να προωθούνται επομένως και να ενισχύωνται θετικώς αι επιχειρήσεις τόσον διά πιστωτικών όσον και διά γενικωτέρων μέτρων".[116]

---

112 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1956*, 32.

113 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1954*, 18.

114 Το 1953 άρχισε η αναθεώρηση του δασμολογίου και καθιερώθηκε το σύστημα της ελευθερίας των εισαγωγών. Ειδικότερα, το Ν.Δ. 2415 του 1953 "περί αναπροσαρμογής της αξίας της δραχμής εις ξένον συνάλλαγμα", προέβλεπε μεταξύ άλλων την αναστολή εξ ολοκλήρου ή εν μέρει των διατάξεων που αφορούσαν τον περιορισμό των εισαγωγών, καταργώντας ουσιαστικά τον Ν. 5426 του 1932 "περί περιορισμού εισαγωγής εμπορευμάτων".

115 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1954*, 19.

116 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1955*, 47.

Επιπρόσθετα, ο υγιής ανταγωνισμός μεταξύ των επιχειρήσεων και έναντι των εισαγόμενων ειδών δεν έπρεπε να στηρίζεται στην παροχή πιστώσεων μεγαλύτερης διάρκειας, αλλά στη μείωση των τιμών και τη βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων. Η τεχνητή διατήρηση, μέσω επιδοτήσεων, των τιμών ορισμένων ειδών κάτω από τα φυσιολογικά τους επίπεδα ήταν αντιοικονομική και επικίνδυνη. Έτσι, οι επιδοτήσεις έπρεπε να αποτελούν εντελώς προσωρινά μέτρα. Η πολιτική προστασίας των τιμών ήταν αναγκαίο να σταθμίζεται πάντοτε σε σχέση με τις συνθήκες και τις τάσεις των διεθνών αγορών και των τιμών των αντίστοιχων προϊόντων, με σκοπό να περιφρουρείται και να ενισχύεται η θέση των ελληνικών εξαγώγιμων ειδών στις διεθνείς αγορές.[117]

Προκειμένου να μην επηρεάζονται αρνητικά οι εξαγωγές, έπρεπε να αντιμετωπιστεί αμέσως η "αρρυθμία της πιστοδοτήσεως" και να προωθηθεί η ποιοτική διαμόρφωση των πιστώσεων με αυστηρή επιλογή των προς πιστοδότηση επιχειρήσεων. Η προνομιακή, για παράδειγμα, ενίσχυση της βιοτεχνίας επιβαλλόταν να συνεχιστεί, καθώς η ανάπτυξη αυτού του κλάδου αποτελούσε δυνάμει μια σημαντική διέξοδο για χιλιάδες ανέργους.[118] Απαιτούνταν επίσης επενδύσεις στους άμεσα παραγωγικούς τομείς —γεωργία, βιομηχανία, ενέργεια και μεταφορές— επενδύσεις οι οποίες στα μέσα της δεκαετίας του 1950 αντιπροσώπευαν σχετικά μικρό ποσοστό του συνόλου: 50% το 1956 έναντι 47% το 1955.[119]

Παρά την πρόοδο που είχε συντελεστεί στην ελληνική οικονομία το 1956, το ισοζύγιο πληρωμών εξακολουθούσε να είναι μονίμως ελλειμματικό και ένα μέρος της αμερικανικής βοήθειας συνέχιζε να κατευθύνεται στην κάλυψή του. Η αμερικανική βοήθεια όμως είχε αρχίσει πλέον να χορηγείται με τη μορφή μακροπρόθεσμων δανείων, εξοφλητέων σε δραχμές εντός 40ετίας και με επιτόκιο 4%. Η "βοήθεια" με μορφή δανεισμού δεν ήταν, κατά την ΤτΕ, δικαιολογημένη όσον αφορούσε την περίπτωση της Ελλάδος. Ωστόσο, όποια και αν ήταν η μορφή της, έπρεπε να κατευθύνεται στην οικονομική ανάπτυξη, ειδικότερα στην εκτέλεση βασικών παραγωγικών έργων "μη δυναμένων να αναληφθούν υπό της ιδιωτικής πρωτοβουλίας".[120]

Η σταθερή αύξηση των πληρωμών για εισαγωγές αντισταθμιζόταν από τον υψηλό ρυθμό αύξησης των άδηλων τρεχουσών εισπράξεων. Περίπου το 1/3 του συνόλου των εισπράξεων αυτών καλυπτόταν από τα μεταναστευτικά εμβάσματα. Σημαντική ήταν επίσης η εισροή ναυτιλιακού και τουριστικού συναλλάγματος. Εντούτοις, οι άδηλοι πόροι αποτελούσαν ένα "ευπαθές στοιχείον", που δεν μπο-

117 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1956*, 44-45.

118 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1954*, 29-30.

119 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1956*, 14.

120 ΤτΕ, όπ.π., 30-31.

ρούσε να υποκαταστήσει τις εξαγωγές, και ήταν "ουσιώδες να γίνη ευρύτερον κατανοητόν ότι δεν ανταποκρίνεται ακόμη προς τας δυνατότητας της ελληνικής οικονομίας η εισαγωγή και εις ευρείαν κλίμακα κατανάλωσις πολλών ειδών έστω και εάν ταύτα εις άλλας χώρας […] θεωρούνται απαραίτητα".[121] Για την ΤτΕ, δεν ήταν ούτε υγιής ούτε ενθαρρυντική η αύξουσα εξάρτηση των συναλλαγματικών εσόδων της χώρας από τις μονομερείς μεταβιβάσεις ναυτιλιακών και μεταναστευτικών εμβασμάτων, που δεν πήγαζαν από την εγχώρια παραγωγική διαδικασία.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 οι εξαγωγές εμφάνιζαν τάση στασιμότητας και, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της ΤτΕ, μέχρι περίπου τα μέσα της δεκαετίας του 1960 η ελληνική οικονομία θα στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στις εξαγωγές γεωργικών προϊόντων: "Είναι βέβαιον ότι επί μακρόν ακόμη η Ελλάς θα εξαρτάται από τας γεωργικάς της εξαγωγάς και η προσπάθεια αναπτύξεως και οργανώσεώς των είναι αναγκαία […]".[122] Την ανάγκη εξωστρέφειας της οικονομίας ενθάρρυναν την εποχή εκείνη οι εξαγγελθείσες πρωτοβουλίες για ενίσχυση των εξαγωγών από τις εμπορικές τράπεζες, πρωτοβουλίες που αποτελούσαν μια πρώτη ένδειξη αναπροσανατολισμού προς υγιείς κατευθύνσεις.

Σχεδόν μόνιμα επαναλαμβανόμενο αίτημα στις Εκθέσεις της ΤτΕ κατά τη δεκαετία του 1960 ήταν η ανάγκη ταχείας εκβιομηχάνισης της χώρας και, κατ' επέκταση, η αύξηση των βιομηχανικών εξαγωγών. Η συγκράτηση της ανόδου των μισθών και των ημερομισθίων εντός των ορίων της αύξησης της παραγωγικότητας και η συγκράτηση των τιμών των γεωργικών προϊόντων εντός των ορίων των διεθνών τιμών αποτελούσαν sine qua non όρο βελτίωσης του ισοζυγίου πληρωμών και της συναλλαγματικής θέσης της χώρας. Αντίθετα, οι επιδοτήσεις για ενίσχυση των εξαγωγών δεν μπορούσαν να αποτελέσουν λύση του προβλήματος. Παράλληλα, έπρεπε να δημιουργηθούν συνθήκες προσέλκυσης επιχειρηματικών και δανειακών κεφαλαίων μακράς διάρκειας, κυρίως για βιομηχανικές επενδύσεις, και να δοθούν κίνητρα στις εξαγωγικές βιομηχανικές επιχειρήσεις. Τέλος, θεωρούνταν αναγκαία η χρήση σύγχρονων μεθόδων διαφήμισης των ελληνικών προιόντων στο εξωτερικό.[123]

4.4 Πιστωτική και νομισματική πολιτική, 1953-1966

Τη δεκαετία του 1950, το κρίσιμο ζήτημα που απασχολούσε την ΤτΕ και κυριαρχούσε στις συζητήσεις του Γ.Σ. ήταν η χρηματοδότηση των παραγωγικών κλάδων της ελληνικής οικονομίας. Μια από τις σημαντικότερες πτυχές αυτού του

121 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1957*, 35-38.

122 Όπ.π., 40.

123 Βλ. ενδεικτικά τις Εκθέσεις του Διοικητή της ΤτΕ για τα έτη 1958-1966.

ζητήματος ήταν οι "πιστώσεις προς τας Τραπέζας διά την παροχήν δανείων προς Βιομηχανίας-Βιοτεχνίας", θέμα που απαντάται με τη μεγαλύτερη συχνότητα στις σελίδες των Πρακτικών του Γ.Σ. της περιόδου.[124]

Τη διετία 1949-1950 δόθηκαν, για πρώτη φορά από το 1944, πιστώσεις στη βιοτεχνία, ενώ παράλληλα αυξήθηκε η πιστοδότηση της γεωργίας.[125] Η διάθεση πιστώσεων στη γεωργία από την ΤτΕ γινόταν είτε απευθείας στους γεωργικούς οργανισμούς-συνεταιρισμούς είτε μέσω της ΑΤΕ. Σ' αυτό το χρονικό διάστημα, δόθηκαν σημαντικά ποσά στην Εθνική Κτηματική Τράπεζα και την ΑΤΕ για την υλοποίηση των γεωργικών αναπτυξιακών τους προγραμμάτων.[126]

Η αύξηση των τιμών των γεωργικών προϊόντων επέβαλλε, κατά την ΤτΕ, τον εφοδιασμό του γεωργικού τομέα με μεγαλύτερης κλίμακας πιστωτικά κεφάλαια.[127] Η ανάπτυξη της γεωργίας και της κτηματικής πίστης επηρέαζε όλη την οικονομία. Έτσι, η ΑΤΕ έπρεπε να αναμορφώσει τις σχέσεις της με τις συνεταιριστικές οργανώσεις, να στηρίξει μια πολιτική μεσοπρόθεσμης πίστης και να κινητοποιήσει, αλλά και να συγκεντρώσει, τις μικροαποταμιεύσεις των αγροτών.[128]

Η ανάγκη συνεχούς αύξησης των πιστώσεων ήταν επιτακτική στο μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του 1950 και καλυπτόταν κυρίως από κεφάλαια της ΤτΕ. Ωστόσο, βασική επιδίωξη της ΤτΕ, η οποία ενεργούσε με τη σύμφωνη γνώμη της ΝΕ, ήταν η "κατά το δυνατόν καλλιτέρα επιλογή των χρηματοδοτουμένων εργασιών".[129] Παράλληλα, έπρεπε η χρηματοδότηση να είναι άμεση και να μην υπάρχουν εμπόδια και καθυστερήσεις ως προς τη διοχέτευση των κεφαλαίων. Επιπρόσθετα, η πιστωτική επέκταση με έκδοση χρήματος ήταν επιτρεπτή υπό ορισμένες συνθήκες που θα υποκινούσαν την οικονομική δραστηριότητα κατά το μέτρο στο οποίο θα την αύξαναν.[130]

Στη διάρκεια των ετών 1949-1950, η συνολική τραπεζική χρηματοδότηση της οικονομίας αυξήθηκε κατά 34,5%, όπου η συμμετοχή της ΤτΕ στο σύνολο της χρηματοδότησης άγγιζε το 74,4%, από 62,5% την περίοδο 1948-1949. Αντίστοιχα, η

---

124 Βλ. ενδεικτικά: Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 20, Συνεδρία 49, 30.11.1949, 32-33, Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 21, Συνεδρία 26, 7.6.1950, 195, Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 23, Συνεδρία 53, 17.11.1950, 17-18, Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 30, Συνεδρία 1, 7.1.1953, 11-12, Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 34, Συνεδρία 15, 27.3.1954, 8-10, Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 36, Συνεδρία 52, 15.12.1954, 226-228.

125 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1950*, XXVII και 21-23.

126 "Χορήγησις πιστώσεως Δρ. 50.000.000.000 υπέρ της Αγροτικής Τραπέζης" και "Χρηματοδότησις Εθνικής Κτηματικής Τραπέζης διά την παρ' αυτής χορήγησιν πιστώσεως Δρ. 250.000.000", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 20, Συνεδρία 47, 23.11.1949, 11-12.

127 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1950*, 21.

128 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1954*, 32.

129 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1950*, XXIV.

130 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1955*, 50.

χρηματοδότηση μέσω των διαθεσίμων των εμπορικών τραπεζών μειώθηκε: από 37,5% το 1949 έφθασε το 25,6% το 1950.[131] Αντίθετα, την επόμενη διετία, 1951-1952, η συνολική αύξηση της χρηματοδότησης κυμάνθηκε γύρω στο 23%, αλλά η συμμετοχή της ΤτΕ παρέμεινε σε υψηλά ποσοστά, φθάνοντας το 73,3%.[132]

Η αύξηση της συνολικής τραπεζικής χρηματοδότησης ήταν ιδιαίτερα υψηλή, αγγίζοντας το 35% το 1954. Εξίσου εντυπωσιακή ήταν η αύξηση της χρηματοδότησης των επιμέρους κλάδων: 30% της γεωργίας και 36% του εμπορίου και της βιομηχανίας. Έτσι, τη χρονιά εκείνη η τραπεζική χρηματοδότηση ήταν, σύμφωνα με την ΤτΕ, επαρκής για την παραγωγή και τη διακίνηση του αυξημένου παραγόμενου προϊόντος της, ενώ, παράλληλα, ουσιώδες χαρακτηριστικό των πιστωτικών εξελίξεων ήταν η ελάττωση της εξάρτησης των εμπορικών τραπεζών από τα κεφάλαια του εκδοτικού ιδρύματος. Η ελάττωση αυτής της εξάρτησης ήταν απόρροια της αύξησης των ιδιωτικών καταθέσεων. Η συμμετοχή των εμπορικών τραπεζών εξ ιδίων πόρων στη συνολική χρηματοδότηση αυξήθηκε σημαντικά μεταξύ 1951 και 1954, από 30% σε 42,7%.[133]

Η συνολική τραπεζική χρηματοδότηση αυξήθηκε μόλις κατά 6,5% το 1955. Ουσιαστικά, μεταξύ 1954 και 1955 η χρηματοδότηση μειώθηκε κατά 350 εκατ. δραχμές. Η μείωση αυτή όμως ήταν συνειδητή επιλογή της ΤτΕ, μια πολιτική μείωσης της χρηματοδότησης του καπνεμπορίου.[134]

Η αύξηση των τραπεζικών καταθέσεων στα μέσα της δεκαετίας του 1950, σε συνδυασμό με την ευρύτερη χρησιμοποίηση τόσο των καταθέσεων όσο και των διαθεσίμων των δημόσιων οργανισμών, επέτρεψε μικρότερη αύξηση της πιστοδότησης με κεφάλαια της ΤτΕ.[135] Αυτή η μείωση της εξάρτησης των τραπεζών από τα κεφάλαια της ΤτΕ ήταν σε μεγάλο βαθμό απόρροια του συστηματικού από την πλευρά της ελέγχου της συγκέντρωσης των καταθέσεων των ΝΠΔΔ και των χορηγήσεων που δίδονταν μέσω των εμπορικών τραπεζών.[136]

Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1950, η πιστωτική πολιτική της ΤτΕ υπέστη καθοριστική αναθεώρηση, προσαρμοζόμενη στην εκάστοτε οικονομική συγκυρία. Σε συνεργασία με τη ΝΕ, η Τράπεζα προέβη σε αναθεώρηση των όρων και προϋποθέσεων της χρηματοδότησης των διαφόρων κλάδων, αυξάνοντας τη χρηματοδότηση των βιομηχανικών επιχειρήσεων και του εμπορίου (εξαγωγικού και εισαγωγικού), παρατείνοντας το χρόνο εξόφλησης των χορηγούμενων πιστώσεων και, όπου ήταν

131 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1950*, XXV-XXVI.

132 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1951*, XXVIII.

133 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1954*, 14-15.

134 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1955*, 41.

135 ΤτΕ, όπ.π., 39.

136 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1954*, 14.

αναγκαίο, υπερβαίνοντας το καθορισμένο ποσοστό χρηματοδότησης. Παράλληλα, μειώθηκε το επιτόκιο για ειδικές κατηγορίες δανεισμού και, όσον αφορά το εξαγωγικό εμπόριο, το ποσοστό προμήθειας περιορίστηκε στο 9%.

Η πιστωτική πολιτική είχε χαραχθεί με γνώμονα την ανάπτυξη της βιομηχανίας και του εξαγωγικού εμπορίου. Σύμφωνα με τον τότε Διοικητή της ΤτΕ Γ. Μαντζαβίνο, "κατεβλήθη πάσα προσοχή, όπως μη θιγή ο κλάδος της βιομηχανίας", ενώ για τον κλάδο του εμπορίου ο Διοικητής τόνιζε εμφατικά: "επιβάλλεται η λήψις όλων των μέτρων, τα οποία θα εξασφαλίσουν εις τα ελληνικά προϊόντα ανταγωνιστικήν ικανότητα εις τας ξένας αγοράς".[137] Παρ' όλα αυτά, η πολιτική ενίσχυσης του εξαγωγικού εμπορίου άρχισε να αποδίδει μετά τη νομισματική μεταρρύθμιση του 1953.[138]

Η πιστωτική πολιτική ακολουθούσε "τας ορθοδόξους αρχάς", αποφεύγοντας πιστώσεις που θα μπορούσαν να διαταράξουν την επιδιωκόμενη νομισματική σταθερότητα. Έτσι, τόσο η διεύρυνση των πιστωτικών ορίων όσο και η παροχή πιστωτικών διευκολύνσεων (παράταση ή ανανέωση πιστώσεων) έπρεπε να αποφεύγονται.[139] Η μείωση, για παράδειγμα, του συνόλου των πιστώσεων κατά 3,3% το 1952 αποσκοπούσε, μεταξύ άλλων, στην εξουδετέρωση τάσεων σχηματισμού αποθεμάτων, κατάσταση η οποία κατά το παρελθόν είχε δημιουργήσει τεχνητή στενότητα αγαθών και πληθωριστικές πιέσεις.[140]

Στη διάρκεια του κορεατικού πολέμου, η ΤτΕ συνέχισε την πολιτική πώλησης χρυσών λιρών για να αποφευχθούν νομισματικές αναταράξεις. Το γεγονός αυτό όμως, δηλ. της κατά περιόδους έντονης "χρυσοφιλίας", προκαλούσε ανησυχία στη Διοίκηση της Τράπεζας. Ο τότε Διοικητής Γ. Μαντζαβίνος, τόνιζε με έμφαση: "Πράγματι δεν κατανοείται ότι η επένδυσις του λίαν σημαντικού ποσού δραχμών 560 δισεκ. περίπου εις χρυσάς λίρας, στερεί την οικονομίαν αντιστοίχων μέσων πληρωμής προς αγοράν ετέρων αγαθών".[141]

Ιδιαίτερης σημασίας για την πιστωτική πολιτικής της χώρας ήταν η καθιέρωση, από το 1952, του εμπορικού γραμματίου ως κύριου οργάνου παροχής πίστεως τόσο από την ΤτΕ όσο και από τις εμπορικές τράπεζες.[142] Επίσης, από το 1953, με απόφαση της ΝΕ, θεσπίστηκαν κανόνες όσον αφορά τη χρησιμοποίηση των ιδιωτικών επιταγών στις τραπεζικές εργασίες.[143]

---

137 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1950*, XXVIII και XXXVII.

138 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1953*, XXXVIII.

139 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1951*, XXVI.

140 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1952*, XXXIV.

141 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1950*, XXIII.

142 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1952*, XXXII.

143 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1953*, 171.

Οι "αρρυθμίες" ως προς την πιστοδότηση των επιχειρήσεων και το ευρύτερο "πιστωτικόν κενόν" ως προς την παροχή μεσοπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων δανείων για την ενίσχυση του πρωτογενούς τομέα και την ίδρυση νέων βιοτεχνιών και βιομηχανιών αποτελούσαν τροχοπέδη στο αίτημα της ανάπτυξης και δημιουργούσαν την ανάγκη διαρκών παρεμβάσεων της ΤτΕ για χορήγηση πιστώσεων στις εμπορικές τράπεζες και τους ειδικούς πιστωτικούς οργανισμούς, όπως η ΑΤΕ.[144]

Για την κάλυψη του τότε υφιστάμενου κενού ως προς τη χρηματοδότηση της οικονομίας, η ΤτΕ προέβη σε ρύθμιση, σύμφωνα με την οποία το 10% του συνόλου των τραπεζικών καταθέσεων θα διοχετευόταν σε δάνεια μέσης και μακράς διάρκειας. Το μέτρο αυτό δεν έθιγε, κατά την ΤτΕ, τη ρευστότητα των τραπεζών, ενώ, για τις επιχειρήσεις που ήταν βεβαρημένες με δανεισμό, τα νέα μακροπρόθεσμα δάνεια θα μπορούσαν να μετατραπούν σε μετοχικό κεφάλαιο.[145]

Το 1956 αυξήθηκαν σημαντικά τα δάνεια μέσης και μακράς διάρκειας της ΑΤΕ, ενώ, από τις λοιπές μακροπρόθεσμες χορηγήσεις, μόνο αυτές προς τα μεταλλεία σημείωσαν αύξηση. Εξακολουθούσε, λοιπόν, να υφίσταται ένα "σοβαρόν κενόν" για τις βιομηχανικές επιχειρήσεις.[146] Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1955 αποφασίστηκε η καθιέρωση ειδικής κατηγορίας δανείων προς επαγγελματίες και η απόφαση αυτή ισοδυναμούσε ουσιαστικά με αύξηση του ορίου χρηματοδότησης του εσωτερικού εμπορίου.[147]

Με απόφαση της ΝΕ, στις 30.9.1949 συστάθηκε η Επιτροπή Βιοτεχνικών Πιστώσεων και, με νεότερη ανακοίνωση, στις 26.7.1950, αποφασίστηκε η διάθεση κεφαλαίων μέσω της ΤτΕ για την πιστωτική ενίσχυση της βιοτεχνίας, με επιτόκιο που θα κυμαινόταν, ανάλογα με την προθεσμία εξόφλησης των χορηγούμενων δανείων, μεταξύ 6% και 8%.[148] Το 1950 συνεχίστηκε επίσης η χρηματοδότηση επιχειρήσεων που υπάγονταν στην κατηγορία των "ειδικών χρηματοδοτήσεων", όπως ήταν η Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων,[149] οι επαρχιακές επιχειρήσεις παρα-

144 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1954*, 29-30, και ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1956*, 61.

145 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1956*, 62.

146 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1951*, 57.

147 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1955*, 45. Αυξήσεις των ορίων χρηματοδότησης του εσωτερικού εμπορίου σημειώθηκαν σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950, κυρίως κατά τα πρώτα έτη. Βλ. ενδεικτικά: "Αύξησις ανωτάτου ορίου χρηματοδοτήσεως εσωτερικού εμπορίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 21, Συνεδρία 23, 17.5.1950, 128, "Αύξησις ανωτάτου ορίου χρηματ/σεως υπό της Τραπέζης της Ελλάδος εσωτερικού εμπορίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 22, Συνεδρία 32, 22.7.1950, 17-18, "Αύξησις ανωτάτου ορίου χρηματοδοτήσεως εσωτερικού εμπορίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 22, Συνεδρία 38, 30.8.1950, 129, "Χρηματοδότησις εσωτερικού εμπορίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 23, Συνεδρία 5, 7.2.1951, 209-212.

148 "Σύνθεσις Επιτροπής Βιομηχανικών Πιστώσεων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 23, Συνεδρία 1, 3.1.1951, 150-151. Βλ. επίσης ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1950*, 41.

149 "Χρηματοδότησις της Α.Ε.Ε. Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων διά την παραγωγήν λιπασμάτων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 33, Συνεδρία 2, 16.1.1954, 106-110.

γωγής ηλεκτρισμού[150] και οι μεγάλες γεωργικές επιχειρήσεις.[151] Από τις 10.11.1951 η χρηματοδότηση των επιχειρήσεων προϋπέθετε την εκπλήρωση των φορολογικών τους υποχρεώσεων.[152]

Από το 1948, με το Ν.Δ. 588 "περί ελέγχου της πίστεως" και εν συνεχεία, στις αρχές του 1950, με τη συμπλήρωση αυτού του νομοθετικού διατάγματος με τον Α.Ν. 1387, αυξήθηκαν το ποσοστό των αναγκαστικών καταθέσεων των τραπεζών στην ΤτΕ και το επιτόκιο των χρηματοδοτήσεών της προς αυτές.[153] Ειδικότερα, σύμφωνα με απόφαση της ΝΕ, οι εμπορικές τράπεζες υποχρεώνονταν να τηρούν στο εκδοτικό ίδρυμα ποσά που αντιστοιχούσαν στο 25% των καταθέσεων όψεως και προθεσμίας των ΝΠΔΔ σ' αυτές και στο 12% των λοιπών καταθέσεων όψεως και ταμιευτηρίου.[154]

Στις αρχές του 1952 λήφθηκαν περαιτέρω μέτρα οργάνωσης και ελέγχου του τραπεζικού συστήματος —με έντονες επιρροές από το έργο του William H. Dillistin— τα οποία οδήγησαν στη συγκρότηση ειδικής επιτροπής ελέγχου των τραπεζών, της "Επιτροπής Πίστεως" του Τμήματος Ελέγχου Τραπεζών, και στην καθιέρωση του θεσμού του Γενικού Επιθεωρητή.[155]

Στα μέσα της δεκαετίας του 1950, η αναπροεξόφληση των τραπεζικών γραμματίων ως μέθοδος άντλησης κεφαλαίων των τραπεζών από την ΤτΕ ήταν "ελαστική και πρόσφορος διά την ταχείαν αποκατάστασιν της ρευστότητας των Τραπεζών εις περιόδους μειώσεως ή ηλαττωμένης αυξήσεως των καταθέσεών των". Επιπρόσθετα, η ρύθμιση για άνοιγμα λογαριασμών των τραπεζών στην ΤτΕ με στόχο την αντιμετώπιση των προσωρινών ταμειακών τους αναγκών αποτέλεσε, κατά την ΤτΕ, σημαντικό βήμα για την εξασφάλιση αυξημένης ελαστικότητας του τραπεζικού μηχανισμού και μεγαλύτερης σταθερότητας ως προς τη χρηματοδότηση της οικονομίας.[156]

---

150 "Πιστώσεις προς Επαρχιακάς Ηλεκτρικάς Εταιρείας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 20, Συνεδρία 49, 30.11.1949, 34-35.

151 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1950*, 39.

152 "Ανακοίνωσις αποφάσεως της Νομισματικής Επιτροπής περί εφεξής χρηματοδοτήσεως των επιχειρήσεων μόνον υπό τον όρον της προηγουμένης εκπληρώσεως των προς το Δημόσιον φορολογικών των υποχρεώσεων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 26, Συνεδρία 49, 10.11.1951, 37-39.

153 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1950*, 92.

154 Όπ.π., 98.

155 Είχε προηγηθεί στις 27.1.1951 η ψήφιση του Ν. 1665 "περί λειτουργίας και ελέγχου τραπεζών". Βλ. ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1952*, XXXVI-XXXVII και 141-142, όπου περιγράφονται τα καθήκοντα του Γενικού Επιθεωρητή. Για την αναφορά στην επιρροή του Dillistin, βλ. στο ίδιο, 140. Αν και δεν μνημονεύεται ο τίτλος του έργου από το οποίο αντλήθηκαν στοιχεία κατά το σχεδιασμό των μέτρων ελέγχου του τραπεζικού συστήματος, πρόκειται προφανώς για το: Bank note reporters and counterfeit detectors, 1826-1866: with a discourse on wildcat banks and wildcat bank notes, που εκδόθηκε από την American Numismatic Society το 1949.

156 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1955*, 40.

Οι αποφάσεις για την καθιέρωση της προεξόφλησης και της διευκόλυνσης υπεραναλήψεων (δηλ. δημιουργίας χρεωστικών υπολοίπων στους λογαριασμούς που είχαν ανοίξει οι εμπορικές τράπεζες στην ΤτΕ), καθώς και η νέα ρύθμιση για τις επιθυμητές τραπεζικές χρηματοδοτήσεις, συνέβαλαν στην εξυγίανση και την ανάπτυξη του τραπεζικού συστήματος.[157] Σύμφωνα με αυτήν τη νέα ρύθμιση, το 33% των ιδιωτικών καταθέσεων των τεσσάρων τότε μεγαλύτερων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και το σύνολο των καταθέσεων των δημόσιων οργανισμών σ' αυτά έπρεπε να κατευθύνεται σε χρηματοδοτήσεις αυξημένης παραγωγικής σημασίας. Αν οι τράπεζες δεν κάλυπταν ολόκληρο αυτό το ποσοστό των καταθέσεων, ήταν υποχρεωμένες να επενδύσουν τη διαφορά σε έντοκα γραμμάτια του Δημοσίου και, μέχρι αυτά να εκδοθούν, το ισόποσο κατετίθετο στην ΤτΕ με επιτόκιο 5%. Η ρύθμιση προκάλεσε αντιδράσεις αλλά εξυπηρετούσε, κατά τον Ξ. Ζολώτα, την προσπάθεια οικονομικής ανάπτυξης.[158]

Στις 30.10.1953, με τη νομοθετική πράξη 1272 του υπουργικού συμβουλίου, "περί καθορισμού του επιτοκίου χορηγήσεων των Τραπεζών", το ανώτατο επιτόκιο των τραπεζικών χορηγήσεων μειώθηκε από 12% σε 10%, με ισχύ από 1.1.1954, και το επόμενο έτος σε 9% με ισχύ από 1.1.1955. Με την ίδια νομοθετική πράξη, μειώθηκαν η προμήθεια επί των χορηγήσεων από 4% σε 2% (και από 1.1.1955 σε 1%)[159] και ο τόκος υπερημερίας από 16% σε 13% για το πρώτο τρίμηνο καθυστέρησης και από 17% σε 14% για καθυστερήσεις από το δεύτερο τρίμηνο και μετά. Για τα βραχυπρόθεσμα δάνεια προς μεμονωμένους αγρότες, το επιτόκιο καθορίστηκε στο 7%, προς συνεταιρισμούς στο 6,25% και προς ενώσεις συνεταιρισμών στο 6%. Για δάνεια με ενέχυρο προς μεμονωμένους αγρότες, το επιτόκιο καθορίστηκε στο 8,5%, προς συνεταιρισμούς σε 7,5% και προς ενώσεις συνεταιρισμών σε 7%, ενώ για μέσης και μακράς διάρκειας δάνεια προς μεμονωμένους αγρότες σε 7%, προς συνεταιρισμούς σε 6,25% και προς ενώσεις συνεταιρισμών σε 6%.[160] Επιπρόσθετα, η ΤτΕ μείωσε σε 1,5% το επιτόκιο χορηγήσεών της προς την ΑΤΕ, ενώ τρία χρόνια αργότερα (1956) προέβη σε περαιτέρω μείωση, στο 1%.[161] Παράλληλα, καταργήθηκε ο διαφορισμός των επιτοκίων για ορισμένες κατηγορίες χορηγήσεων (εμπορικές και βιομηχανικές).[162]

---

157 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1956*, 46.

158 Όπ.π., 46-47.

159 "Καθορισμός προμηθείας επί τραπεζικών χορηγήσεων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 23, Συνεδρία 58, 15.12.1950, 104-106.

160 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1953*, 169-170. Για τον καθορισμό του επιτοκίου των δανείων με ενέχυρο, βλ. επίσης: "Καθορισμός τόκου δανείων επ' ενεχύρω", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 22, Συνεδρία 40, 9.9.1950, 160.

161 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1956*, 8.

162 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1954*, 14.

Το μέσο ετήσιο επιτόκιο της ΤτΕ, δηλ. το κόστος χρήματος των χορηγήσεων προς την οικονομία και τις τράπεζες, κινήθηκε πτωτικά στη διάρκεια της δεκαετίας του 1950: από 3,54% το 1953 έφθασε σταδιακά στο 2,17% το 1960. Την τριετία 1961-1963 ανήλθε στο 2,82% και στη συνέχεια κινήθηκε καθοδικά, φθάνοντας στα χαμηλότερα κατά την υπό εξέταση περίοδο επίπεδα του 2,08% και 1,97% το 1967 και το 1968, αντίστοιχα. Η συνεχής μείωση του μέσου επιτοκίου χορηγήσεων της ΤτΕ αντανακλούσε την πολιτική διεύρυνσης της πιστωτικής της δραστηριότητας προς τους τομείς των χαμηλότοκων πιστώσεων, στους οποίους καθοριστική θέση κατείχε ο αγροτικός τομέας.[163] Ενδεικτικά, το 1954, το 67,2% των συνολικών χορηγήσεων της ΤτΕ κατευθυνόταν στην ΑΤΕ και από εκεί στη γεωργική οικονομία. Μία πενταετία αργότερα, το 1959, το ποσοστό είχε ανέλθει στο 85%.

Τη δεκαετία του 1960 η ΑΤΕ συνέχισε να εξαρτάται από την πιστοδότηση της ΤτΕ. Η αυξημένη την περίοδο αυτή ροπή προς αποταμίευση είχε θετική επίδραση στις εμπορικές τράπεζες και το Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο, όχι όμως και στην ΑΤΕ, στην οποία δεν είχε συντελεστεί καμία πρόοδος όσον αφορούσε την προσέλκυση ιδιωτικών αποταμιεύσεων. Προπολεμικά οι καταθέσεις στην ΑΤΕ αντιπροσώπευαν το 75% του συνόλου των χορηγήσεών της, ενώ το 1963 μόλις το 16%. Η συνεχιζόμενη αδυναμία της ΑΤΕ να προσελκύσει ιδιωτικές καταθέσεις και η μεγάλη, ως εκ τούτου, εξάρτησή της από τα κεφάλαια της ΤτΕ, πέραν των πληθωριστικών επιπτώσεων που πιθανά συνεπάγονταν, ήταν ενδεχόμενο να περιορίσουν μελλοντικά τις δυνατότητες επαρκούς χρηματοδότησης του αγροτικού τομέα.[164]

Έτσι, η μεταρρύθμιση της αγροτικής πίστης κρινόταν αναγκαία, γι' αυτό και στα τέλη του 1963 λήφθηκαν μέτρα για την τόνωσή της. Η επανεξέταση των μεθόδων και διαδικασιών χορήγησης αγροτικών δανείων, η μείωση των επιτοκίων τους και η ρύθμιση των αγροτικών χρεών ήταν από τα βασικά θέματα που είχε εισηγηθεί η ΤτΕ και έλαβε υπόψη της το Δεκέμβριο του 1963 η τότε κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου: "η Τράπεζα της Ελλάδος υπεστήριξε πάντοτε την αναδρομικήν διαγραφήν των τόκων υπερημερίας ως και των τόκων επί των τόκων, εν συνεχεία δε την κατά περίπτωσιν ρύθμισιν των χρεών".[165]

Η πολιτική διεύρυνσης της πιστοδότησης προς την ΑΤΕ, αλλά και ευρύτερα προς το Δημόσιο, επηρέαζε άμεσα την προσφορά χρήματος. Κατά την ενδεκαετία 1954-1964 ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης της προσφοράς χρήματος ήταν 18%

---

163 Στο μεγαλύτερο μέρος της υπό εξέταση περιόδου, το επιτόκιο των πιστώσεων της ΤτΕ προς την ΑΤΕ κυμάνθηκε στο 1,5%-2%.

164 Αξίζει να σημειωθεί ότι το 60% των κεφαλαίων της ΑΤΕ προερχόταν τότε από κεφάλαια της ΤτΕ.

165 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1963*, 83-84.

και της νομισματικής κυκλοφορίας περίπου 19%.[166] Την εποχή εκείνη, στις περισσότερες χώρες παγκοσμίως, ανεπτυγμένες ή μη, η μέση ετήσια αύξηση της προσφοράς χρήματος είχε κυμανθεί από 3% έως 10%. Ήταν επομένως επιβεβλημένη η συγκράτηση του ρυθμού αύξησης της προσφοράς χρήματος, αν και —όπως έχει προαναφερθεί— αυτός ο ταχύς ρυθμός αύξησης δεν επέδρασε σε σημαντικό βαθμό στις τιμές ή στο ισοζύγιο πληρωμών.

Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1950, το αίτημα της απελευθέρωσης της πιστοδότησης με άρση των περιορισμών επί της τραπεζικής χρηματοδότησης απασχόλησε την ΤτΕ, η Διοίκηση της οποίας θεωρούσε ότι, για μια χώρα όπως η Ελλάδα και στο συγκεκριμένο στάδιο ανάπτυξης, όπου ήταν άμεσης προτεραιότητας οι παραγωγικές επενδύσεις, οι καταναλωτικές δαπάνες έπρεπε να διατηρούνται υπό αυστηρό έλεγχο και περιορισμό. Οποιαδήποτε χαλάρωση του ελέγχου επί των χορηγήσεων θα είχε ως αποτέλεσμα την επέκταση των δαπανών για οικοδομές και πάσης φύσεως διαρκή καταναλωτικά αγαθά, περιορίζοντας αντίστοιχα τα περιθώρια για παραγωγικές επενδύσεις. Ήταν, επομένως "ανεύθυνα και επικίνδυνα τα υποστηριζόμενα ενίοτε περί απελευθερώσεως της πιστοδοτήσεως".[167]

Η χαλάρωση των πιστωτικών κανόνων προκάλεσε φαινόμενα υπερδανεισμού και υπερχρηματοδότησης των επιχειρήσεων στις αρχές της δεκαετίας του 1960, όπως έχει αναφερθεί παραπάνω. Χρειαζόταν ιδιαίτερη προσοχή σχετικά με τον υπερδανεισμό που είχε παρατηρηθεί σε όλη την παραγωγική διαδικασία από το 1957-1958 και απαιτούνταν ποιοτική επιλογή και παρακολούθηση των πιστώσεων. Σ' αυτό αποσκοπούσε η ίδρυση τότε της Κεντρικής Υπηρεσίας Παρακολουθήσεως Τραπεζικών Χορηγήσεων.

Από την άλλη πλευρά, η μείωση των επιτοκίων καταθέσεων την περίοδο εκείνη επέβαλλε την αναπροσαρμογή των επιτοκίων χορηγήσεων.[168] Η ΤτΕ αποφάσισε περαιτέρω μείωση, κατά μία εκατοστιαία μονάδα, των επιτοκίων χορηγήσεών της που είχαν οριστεί την 1.4.1959, από 9% σε 8% προς τη βιομηχανία (ειδικότερα για ορισμένες βραχυπρόθεσμες βιομηχανικές χορηγήσεις) και από 8% σε 7% προς το εξαγωγικό εμπόριο και το καπνεμπόριο. Την ίδια περίοδο μειώθηκαν σημαντικά τα επιτόκια των τραπεζικών χορηγήσεων: από 9% σε 6% για το εξαγωγικό εμπόριο (από 1.4.1960), από 10% σε 8% για τις βραχυπρόθεσμες χορηγήσεις προς τη βιομηχανία και σε 7% για τα μέσης και μακράς διάρκειας δάνεια (από 1.10.1959). Προς

166 Κατά την οκταετία 1956-1963 το μέσο ετήσιο ποσοστό αύξησης της προσφοράς χρήματος ήταν 16,2%.

167 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1959*, 70.

168 Τα επιτόκια των καταθέσεων ταμιευτηρίου μειώθηκαν κατά 0,5%, από 8% σε 7,5%, για ποσά μέχρι 100 χιλ. δρχ. και από 6% σε 5,5% για ποσά από 100 έως 200 χιλ. δραχμές. Τα επιτόκια των καταθέσεων όψεως και προθεσμίας μειώθηκαν κατά μία εκατοστιαία μονάδα, από 5% σε 4% και από 9% σε 8%, αντίστοιχα.

τη βιοτεχνία τα επιτόκια μειώθηκαν κατά 2,5 μονάδες, από 10% το Μάρτιο του 1959 σε 7,5% τον Απρίλιο του 1960.

Νέα μέτρα πιστωτικής πολιτικής λήφθηκαν τη διετία 1962-1963. Στα μέτρα αυτά περιλαμβάνονταν η μείωση του κόστους του τραπεζικού δανεισμού (μείωση κατά 3 έως 5 μονάδες των επιτοκίων χορηγήσεων σε βιομηχανικές και βιοτεχνικές εξαγωγικές επιχειρήσεις), η διεύρυνση των ορίων χρηματοδότησης για κεφάλαια κίνησης, η μείωση των επιτοκίων των μακροπρόθεσμων τραπεζικών δανείων για πάγιες εγκαταστάσεις και η διεύρυνση της διάρκειας των δανείων αυτών από 7 σε 10 έτη. Με απόφαση της ΝΕ επιτράπηκε στις εμπορικές τράπεζες να διαθέτουν για μακροπρόθεσμα δάνεια ποσό μέχρι το 15% του συνόλου των συγκεντρωμένων σ' αυτές καταθέσεων. Επιτράπηκε επίσης στις μεγαλύτερες εμπορικές τράπεζες να επενδύουν σε μετοχές νεοϊδρυόμενων ή υπό επέκταση επιχειρήσεων ποσό μέχρι το 5% των συγκεντρωμένων σ' αυτές καταθέσεων.[169]

Μέτρα "πιστωτικής περισυλλογής" κατά τον Ζολώτα λήφθηκαν κατά το 1964 για την άμεση αντιμετώπιση της προσωρινής στενότητας ως προς τα διαθέσιμα των εμπορικών τραπεζών και για την ορθολογικότερη κατανομή των παρεχόμενων πιστώσεων, με ιεράρχηση των πιστωτικών αναγκών των επιχειρήσεων. Ειδικότερα, η ΤτΕ, προς ενίσχυση των διαθεσίμων των εμπορικών τραπεζών, επέτρεψε ουσιώδη επέκταση της εκ μέρους της αναπροεξόφλησης του χαρτοφυλακίου των εμπορικών τραπεζών. Μεταξύ Ιουλίου και Σεπτεμβρίου, το συνολικό ύψος των αναπροεξοφλήσεων και των λοιπών χορηγήσεων της ΤτΕ προς τις εμπορικές τράπεζες αυξήθηκε κατά 900 εκατ. δραχμές. Επιπρόσθετα, τροποποιήθηκαν ορισμένοι πιστωτικοί κανόνες: (α) μειώθηκε η διάρκεια των προεξοφλήσεων γραμματίων της βιομηχανίας και της βιοτεχνίας (κατά ένα μήνα) και του εμπορίου (κατά μισό μήνα), (β) η μέσω ανοικτού λογαριασμού χρηματοδότηση του εσωτερικού εμπορίου περιορίστηκε από 7% επί των πωλήσεων του προηγούμενου έτους σε 6% επί των αγορών του προηγούμενου έτους, (γ) αυξήθηκε κατά 5% περίπου το ελάχιστο όριο προκαταβολής, μειώθηκε η διάρκεια των προεξοφλήσιμων γραμματίων και επιβλήθηκε έλεγχος στις επί πιστώσει πωλήσεις, με στόχο την περιστολή της υπέρμετρης τότε επέκτασης των πωλήσεων αυτών. Δόθηκαν επίσης οδηγίες προς τις εμπορικές τράπεζες να ικανοποιούν κατά προτεραιότητα τις ανάγκες των βιοτεχνικών επιχειρήσεων και τις βραχυπρόθεσμες πιστώσεις που αφορούσαν πράγματι παραγωγικές και συναλλακτικές ανάγκες των επιχειρήσεων, καθώς και να καταστούν συντηρητικότερες ως προς τις χορηγήσεις, συνεχίζοντας όμως χωρίς περιορισμό τη μακροπρόθεσμη χρηματοδότηση.[170]

---

169 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1962*, 68-80.

170 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1964*, 83-86.

Μέτρα, τέλος, προς την κατεύθυνση της χαλάρωσης των περιορισμών της πιστοδότησης λήφθηκαν κατά το 1966. Τα μέτρα αυτά αφορούσαν την άρση των περιορισμών χρηματοδότησης της βιομηχανίας και της βιοτεχνίας μέσω ανοικτού λογαριασμού και έτσι διευρύνθηκαν τα όρια εντός των οποίων οι εμπορικές τράπεζες δικαιούνταν να παρέχουν μακροπρόθεσμα δάνεια για επενδύσεις.[171]

Οι απευθείας χορηγήσεις της ΤτΕ, που αντιπροσώπευαν προπολεμικά (1939) το 12% του συνόλου της τραπεζικής χρηματοδότησης, είχαν φθάσει στο 6% το 1959. Οι χορηγήσεις αυτές ήταν αναγκαίες όσο παρέμενε ανεπαρκής η ανάπτυξη της αγοράς κεφαλαίων. Ενδείξεις ενός διαρκώς αυξανόμενου ενδιαφέροντος του κοινού για τοποθετήσεις σε χρηματιστηριακούς τίτλους είχαν αρχίσει να διαφαίνονται το 1960, αλλά μέχρι τις αρχές της επόμενης δεκαετίας η αξιοποίηση της κεφαλαιαγοράς, η οποία θα μπορούσε να καλύψει τις ανάγκες της μακροπρόθεσμης χρηματοδότησης της οικονομικής ανάπτυξης, παρέμενε ζητούμενο. Για την αξιοποίησή της ψηφίστηκαν νόμοι, όπως ο Ν. 4237 του 1962, που τροποποιούσε τη νομοθεσία των Α.Ε., και συστάθηκαν θεσμικά όργανα, όπως η Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς το 1965.[172]

Η ΤτΕ συμμετείχε ενεργά στην αναζήτηση κεφαλαίων για παραγωγικές επενδύσεις, αναλαμβάνοντας συχνά η ίδια —μέσω των Διοικητών και Υποδιοικητών της— το διαπραγματευτικό ρόλο για λογαριασμό της ελληνικής κυβέρνησης. Το 1964 ο τότε Υποδιοικητής της ΤτΕ Δημήτριος Γαλάνης μετέβη για το σκοπό αυτό στις ΗΠΑ και συνήψε για λογαριασμό του Δημοσίου συμφωνίες με αμερικανικές εμπορικές τράπεζες για δάνεια ύψους 27 εκατ. δολαρίων.[173]

Την περίοδο 1953-1966 η Τράπεζα φρόντιζε για τη στήριξη των εμπορικών τραπεζών όταν η ρευστότητά τους υποχωρούσε σε επίπεδα ανεπαρκή για την κάλυψη των πιστωτικών αναγκών. Το τραπεζικό σύστημα δεν ήταν σε θέση τότε να αντιμετωπίσει μεγαλύτερη ζήτηση για μακροπρόθεσμες πιστώσεις.

Εν συνόψει, η πιστωτική πολιτική της περιόδου 1953-1966, ιδίως της ενδεκαετίας 1956-1966, χαρακτηρίζεται από προτάσεις-εισηγήσεις της ΤτΕ που συνηγορούσαν υπέρ της άσκησης πολιτικής αντίστοιχης με τις παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας. Στις προτάσεις της προς τις κυβερνήσεις αυτής της περιόδου, η Τράπεζα τόνιζε ότι η αύξηση των χρηματικών εισοδημάτων με ρυθμό ταχύτερο της ανόδου της παραγωγής και του πραγματικού εθνικού προϊόντος μπορούσε να δια-

171 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1966*, 90.

172 Για τη μείωση του ποσοστού των απευθείας χορηγήσεων της ΤτΕ για την περίοδο 1939-1959, βλ. ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1959*, 63. Για τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες ανάπτυξης και αξιοποίησης της κεφαλαιαγοράς κατά τη δεκαετία του 1960, βλ. ενδεικτικά: ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1962*, 72.

173 Το 1964 το σύνολο των εισαχθέντων κεφαλαίων για λογαριασμό του Δημοσίου ήταν 50,1 εκατ. δολάρια. Βλ. ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1964*, 65.

ταράξει την εσωτερική νομισματική και συναλλαγματική ισορροπία. Υπήρχε λοιπόν ανάγκη συγκράτησης των μισθών και των ημερομισθίων εντός των ορίων της αύξησης της παραγωγικότητας, καθώς και συγκράτησης των τιμών των γεωργικών προϊόντων εντός των ορίων των διεθνών τιμών.[174]

Με διαφορετική διατύπωση, η αύξηση των χρηματικών εισοδημάτων χωρίς αντίστοιχη αύξηση των παραγωγικών επενδύσεων και διεύρυνση της παραγωγικής ικανότητας της χώρας θα οδηγούσε με μαθηματική ακρίβεια στη διατάραξη της νομισματικής ισορροπίας, σε διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών, στην αναστολή των διαδικασιών της οικονομικής ανάπτυξης και τελικά στην επιδείνωση των συνθηκών απασχόλησης και διαβίωσης του πληθυσμού. Δεν ήταν ούτε εφικτό, αλλά ούτε και επιθυμητό, κατά τον Ζολώτα, "να επιτευχθή επιτάχυνσις του ρυθμού ανόδου δι' απλών επεμβάσεων προς τόνωσιν της ζητήσεως, εις την οποίαν αποβλέπουν σχεδόν πάντοτε τα υπό ποικίλας μορφάς ανευθύνως προτεινόμενα μέτρα".[175]

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, τα ανεπτυγμένα ευρωπαϊκά κράτη ακολουθούσαν πολιτική νομισματικής σταθερότητας και λιτότητας, χαράσσοντας, σύμφωνα με την ΤτΕ, το πλαίσιο μέσα στο οποίο έπρεπε να κινηθεί η οικονομική πολιτική του ελληνικού κράτους: "Είναι χαρακτηριστικόν ότι εις χώρας εκ των πλουσιωτέρων της Ευρώπης εφαρμόζονται προσφάτως προγράμματα λιτότητας προς ενίσχυσιν της σταθερότητος των νομισμάτων των και περιφρούρησιν της οικονομικής και κοινωνικής των προόδου".[176]

Την εποχή εκείνη ήταν επιβεβλημένο, κατά τον Ζολώτα, οι διάφορες κοινωνικές ομάδες του τόπου να σταθμίζουν τις διεκδικήσεις τους. Όπως προαναφέρθηκε, οι συνεχείς διεκδικήσεις των διαφόρων κατηγοριών του πληθυσμού για αλλεπάλληλες αυξήσεις των χρηματικών τους εισοδημάτων δεν ανταποκρίνονταν στα πραγματικά μεγέθη της οικονομίας.[177]

Στη διάρκεια της ενδεκαετίας 1956-1966, όπως επίσης έχει αναφερθεί σε προηγούμενες ενότητες, η ΤτΕ συνηγορούσε επίσης υπέρ της λελογισμένης αύξησης της φορολογίας και της βελτίωσης του φοροεισπρακτικού μηχανισμού για την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής, καθώς τα διαφεύγοντα εισοδήματα στρέφονταν ως επί το πλείστον προς την πολυτελή κατανάλωση, με δυσμενείς επιδράσεις στο ισοζύγιο πληρωμών. Επιπρόσθετα, επικροτούσε τη χρηματοδότηση των επενδύσεων σε

---

174 Βλ. ενδεικτικά: ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1957*, 13, και ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1958*, 53-54.

175 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1959*, 15.

176 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1963*, 87.

177 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1964*, 19.

δημόσια έργα, η οποία θα στηριζόταν στον κρατικό προϋπολογισμό, την έκδοση έντοκων γραμματίων και την υπό μορφή δανεισμού αμερικανική βοήθεια. Στο πεδίο της πιστωτικής πολιτικής έδινε έμφαση —σε συνεργασία με τη ΝΕ— στον ποιοτικό έλεγχο των πιστώσεων, έτσι ώστε να αποφεύγονται φαινόμενα υπερδανεισμού των επιχειρήσεων και επέκτασης των δαπανών σε μη παραγωγικές επενδύσεις.

4.5 Μεταβολές ως προς την άσκηση πολιτικής, 1967-1971

Την περίοδο της στρατιωτικής δικτατορίας, οι κατευθυντήριες γραμμές ως προς τη χάραξη και την άσκηση της οικονομικής πολιτικής γενικά και της πιστωτικής πολιτικής ειδικότερα μεταβλήθηκαν σημαντικά σε σχέση με τα παραπάνω πρότυπα. Η απαλλαγή της οικονομίας από ελέγχους και η μείωση του κράτους εξαγγέλθηκαν από το δικτατορικό καθεστώς ως οι βασικοί άξονες της πολιτικής που σκόπευε να εφαρμόσει. Δόθηκε έμφαση στην αναθέρμανση της οικονομίας μέσω της αύξησης των δαπανών του προγράμματος δημόσιων επενδύσεων, της ενίσχυσης του οικιστικού τομέα και του τουρισμού, της κατάργησης φορολογικών διατάξεων, όπως του φόρου υπεραξίας ακινήτων, της μείωσης των φορολογικών συντελεστών και της αύξησης των αφορολόγητων ορίων.[178]

Στις αρχές Αυγούστου του 1967 υπέβαλαν την παραιτησή τους ο Διοικητής Ξ. Ζολώτας και ο Β' Υποδιοικητής Ι. Πεσμαζόγλου και αμέσως ορίστηκε Διοικητής ο Δημήτριος Γαλάνης, έως τότε Α' Υποδιοικητής. Με τον Α.Ν. 278/1968 τροποποιήθηκε το άρθρο 71 του Καταστατικού της ΤτΕ και αυξήθηκε κατά 50% το ποσοστό του διανεμόμενου μερίσματος επί των καθαρών κερδών της Τράπεζας. Έτσι, το ποσοστό του μερίσματος ορίστηκε από 4% σε 8% και το συνολικό ποσοστό —στο οποίο περιλαμβανόταν πρόσθετο μέρισμα 4%— καθορίστηκε για πρώτη φορά στο 12% (από 8% που ήταν μέχρι τότε). Με τον Ν. 151/1969 τροποποιήθηκε το άρθρο 55 (παράγραφοι 6 και 11) του Καταστατικού, με αύξηση των ανώτατων ορίων των προσωρινών διευκολύνσεων που παρείχε το εκδοτικό ίδρυμα στο Δημόσιο (η τελευταία αναθεώρηση είχε γίνει το 1955). Αυξήθηκε επίσης το όριο προεξόφλησης γραμματίων του Δημοσίου και το όριο των χορηγούμενων στο Δημόσιο προσωρινών προκαταβολών για δαπάνες του προϋπολογισμού. Με το Ν.Δ. 513/1970 αυξήθηκε κατά 25% το μετοχικό κεφάλαιο της Τράπεζας. Η αύξηση αυτή αποσκοπούσε αφενός στην κεφαλαιακή ενίσχυση της ΤτΕ και αφετέρου στην ανάπτυξη της κεφαλαιαγοράς με την προσφορά των νέων τίτλων.[179] Το ποσό του μερίσματος ανά με-

178 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1967*, 24-25.

179 Βλ. επίσης Ν. 889/1971 "περί αυξήσεως του μετοχικού κεφαλαίου της Τραπέζης".

τοχή σχεδόν διπλασιάστηκε μεταξύ 1969 και 1970 (από 252 δρχ. σε 489), ενώ το 1971 το συνολικό ποσοστό του διανεμόμενου μερίσματος ορίστηκε στο 15%.

Η νομισματική και πιστωτική πολιτική που ασκούνταν εκείνη την περίοδο ήταν επεκτατική και προσανατολισμένη στην επίτευξη των στόχων του υπό εκτέλεση Πενταετούς Προγράμματος Οικονομικής Αναπτύξεως (1968-1972), επιτελώντας παράλληλα "ανακατανεμητικής φύσεως" λειτουργίες όσον αφορούσε τα διαθέσιμα πιστωτικά μέσα.[180] Σύμφωνα με την Έκθεση του 1968, "η ασκηθείσα κατά τα έτη 1967 και 1968 πιστωτική πολιτική είχεν ως προέχον έργον την ταχείαν κάλυψιν του δημιουργηθέντος κατά το 1966 αντιπληθωρικού κενού".[181]

Κατά το δεύτερο εξάμηνο του 1967 ενισχύθηκε η ρευστότητα των εμπορικών τραπεζών και διευρύνθηκαν τα περιθώρια προσφυγής τους στην ΤτΕ. Μειώθηκε το προεξοφλητικό της επιτόκιο από 5,5% σε 4,5%, ενώ τα επιτόκια χορηγήσεων των τραπεζών παρέμειναν αμετάβλητα. Για πρώτη φορά, επιτράπηκε η προεξόφληση από την ΤτΕ των μεσοπρόθεσμων δανείων των τραπεζών για βιομηχανικές, οικοδομικές, τουριστικές και ναυπηγικές επενδύσεις. Για την προεξόφληση αυτή χρησιμοποιήθηκαν κυρίως κεφάλαια των δημόσιων οργανισμών, βάσει του Α.Ν. 1611/1951. Μέσω αυτής της ρύθμισης επιδιώχθηκε η μονιμότερη ενθάρρυνση ορισμένων επενδυτικών δραστηριοτήτων στους παραπάνω τομείς (βιομηχανίας, οικοδομών, τουρισμού και ναυπηγείων). Τέλος, παρασχέθηκαν ειδικές προεξοφλητικές πιστώσεις με πολύ χαμηλό επιτόκιο για τις νέες κατηγορίες βραχυπρόθεσμων χρηματοδοτήσεων, όπως η χρηματοδότηση του σιτεμπορίου και των εργοληπτικών δημόσιων έργων. Παράλληλα, διευρύνθηκαν τα προγράμματα μακροπρόθεσμης χρηματοδότησης των ειδικών πιστωτικών οργανισμών, της ΑΤΕ, του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου, της Κτηματικής και του Ταμείου Παρακαταθηκών και Δανείων. Για πρώτη φορά τέθηκαν σε εφαρμογή ένα ευρύ πρόγραμμα χρηματοδότησης της αγροτικής στέγης και ένα ειδικό πρόγραμμα χρηματοδότησης της εργατοϋπαλληλικής στέγης υπό ευνοϊκούς όρους, ενώ διευρύνθηκαν τα τρέχοντα στεγαστικά προγράμματα των πιστωτικών οργανισμών. Τέθηκε επίσης σε εφαρμογή ειδικό πρόγραμμα χρηματοδότησης τουριστικών εγκαταστάσεων και ενισχύθηκε με δάνεια μέσω της ΤτΕ ο Οργανισμός Τουρισμού για τη χρηματοδότηση τουριστικών επιχειρήσεων.

Στους πιστωτικούς κανόνες επήλθαν ριζικές αλλαγές: επιτράπηκε στις εμπορικές τράπεζες η μεσοπρόθεσμη χρηματοδότηση οικοδομικών επιχειρήσεων (κατασκευή πολυκατοικιών) και τουριστικών επενδύσεων. Αναπτύχθηκε η ναυπηγική πίστη, απλουστεύθηκε η διαδικασία χρηματοδότησης του εσωτερικού εμπορίου και

180 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1970*, 107.

181 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1968*, 24.

καθιερώθηκε σύστημα βραχυπρόθεσμης χρηματοδότησης του σιτεμπορίου από τις εμπορικές τράπεζες.

Σύμφωνα με τον τότε Διοικητή της ΤτΕ Δημήτριο Γαλάνη, οι αλλαγές αυτές συνδέονταν αφενός με την τότε ασκούμενη "αντικυκλική πολιτική" και αφετέρου με τη γενικότερη αποκατάσταση ενός "ελευθεριωτέρου πιστωτικού καθεστώτος" και την απόδοση στις τράπεζες του λειτουργικού τους ρόλου όσον αφορούσε την κατανομή των διαθέσιμων πιστωτικών μέσων της οικονομίας.[182] Οι αλλαγές αποσκοπούσαν, σύμφωνα με τον ίδιο, στη μετάβαση από το καθεστώς των ειδικών περί χρηματοδοτήσεως διατάξεων που ίσχυε μέχρι τότε σε ένα νέο σύστημα πιστωτικού ελέγχου "περισσότερον ευέλικτον", το οποίο έτεινε προς την πλήρη απελευθέρωση των εμπορικών τραπεζών με την άρση των ποιοτικών ελέγχων της πιστοδότησης.[183]

Μεταξύ Ιουνίου του 1968 και Φεβρουαρίου του 1969 το προεξοφλητικό επιτόκιο αυξήθηκε, φθάνοντας σταδιακά στο 5,5%. Τα επιτόκια καταθέσεων των τραπεζών έμειναν αμετάβλητα, ενώ τα επιτόκια χορηγήσεων μειώθηκαν κατά μία εκατοστιαία μονάδα. Ανάμεσα στα μέτρα πιστωτικής πολιτικής που λήφθηκαν το 1968 ήταν η διεύρυνση κατά 15% του ορίου χρηματοδότησης του εσωτερικού εμπορίου και των επαγγελματιών. Από την άλλη πλευρά, καταργήθηκαν διατάξεις που έθεταν ως προϋπόθεση δανειοδότησης π.χ. την προσκόμιση από τις επιχειρήσεις πιστοποιητικού φορολογικής ενημερότητας και την εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους προς το ΙΚΑ. Παρασχέθηκε παράλληλα η δυνατότητα στις εμπορικές τράπεζες να διενεργούν ελεύθερα, κατά τη δική τους κρίση, τις χρηματοδοτήσεις τους, χωρίς περιορισμούς ως προς τη μορφή του δανεισμού.[184] Η επελθούσα μεταβολή αποτελούσε στροφή από τον ποιοτικό προς τον ποσοτικό έλεγχο της διαδικασίας χρηματοδότησης, στη βάση γενικών κατευθύνσεων που έδινε τότε η ΤτΕ στις τράπεζες, με έμφαση στον καθορισμό των πιστωτικών ορίων.

Στη διάρκεια του 1969 αυξήθηκε ταχύτατα η τραπεζική χρηματοδότηση τόσο του ιδιωτικών όσο και των δημόσιων επενδύσεων. Σύμφωνα με τον Διοικητή Γαλάνη, δεν υπήρχαν αντικειμενικά κριτήρια για να προσδιοριστούν τα όρια ακίνδυνης νομισματικής και πιστωτικής επέκτασης. Έτσι, ήταν φυσικό να διατυπώνονται επικρίσεις, ιδίως όταν τα μέτρα έθιγαν ατομικά συμφέροντα.[185]

Αυξήθηκε επίσης το προεξοφλητικό επιτόκιο της ΤτΕ όσον αφορούσε τη χρηματοδότηση των εμπορικών τραπεζών και διαμορφώθηκε στο σχετικά υψηλό ποσοστό του 6,5%. Ωστόσο, το επιτόκιο των δανείων της ΤτΕ προς τις εμπορικές

182 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1967*, 96.

183 Όπ.π., 97.

184 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1968*, 105.

185 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1969*, 99.

τράπεζες για ειδικές κατηγορίες χορηγήσεων (σιτεμπόριο, ναυπηγεία) κυμάνθηκε από 1,5% έως 4%. Για τις τράπεζες επενδύσεων, το προεξοφλητικό επιτόκιο ήταν 5,5%, ενώ για ναυπηγικά και τουριστικά δάνεια ήταν 3%-4%.

Η πολιτική των ποσοτικών ελέγχων της πιστοδότησης επέβαλλε την αύξηση από 27% σε 29,5% και, από το Φεβρουάριο του 1970, σε 31,5% του ποσοστού των δραχμικών καταθέσεων όψεως και ταμιευτηρίου το οποίο οι εμπορικές τράπεζες ήταν υποχρεωμένες να επενδύουν σε έντοκα γραμμάτια και ομόλογα του Δημοσίου. Η ρύθμιση αυτή ήταν αναγκαία λόγω της μεγάλης επιτάχυνσης των εκτελούμενων από το Δημόσιο έργων υποδομής. Ανάμεσα στα πιστωτικά μέτρα του 1969 ήταν επίσης η συγκράτηση της επέκτασης των πιστώσεων προς το εσωτερικό εμπόριο και η αύξηση από 30% σε 35% του τμήματος των υποχρεωτικών καταθέσεων των εμπορικών τραπεζών στην ΤτΕ το οποίο συνδεόταν με τις πιστώσεις των τραπεζών προς το εσωτερικό και το εισαγωγικό εμπόριο. Ακόμη, επιτράπηκε η χρηματοδότηση για αγορά πλοίων υπό ελληνική σημαία και καταργήθηκε η ευχέρεια χρηματοδότησης εισαγωγικών επιχειρήσεων για έκτακτες ανάγκες. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις γενικές κατευθύνσεις της ΤτΕ προς τις εμπορικές τράπεζες δεν περιλαμβάνονταν περιορισμοί, αλλά μόνο συστάσεις για αποφυγή, π.χ., των υπερχρηματοδοτήσεων. Έτσι, οι τράπεζες ήταν "απολύτως ελεύθεραι όπως αποφασίζουν διά το μέγιστον μέρος των χρηματοδοτήσεών των".[186]

Την περίοδο 1967-1970 ο μέχρι τότε πρωταρχικός στόχος της νομισματικής σταθερότητας είχε δώσει τη θέση του στην επιδίωξη της ταχείας οικονομικής ανάπτυξης. Σε μια προσπάθεια συμμόρφωσης με τις υποδείξεις της απριλιανής δικτατορίας, ο Δ. Γαλάνης σημείωνε ότι η νομισματική ισορροπία δεν ήταν αυτοσκοπός και ότι ο ρόλος της ΤτΕ ήταν η προώθηση της αναπτυξιακής διαδικασίας και της υλοποίησης του Πενταετούς Προγράμματος Οικονομικής Αναπτύξεως: "Η νομισματική σταθερότης δεν αντιμετωπίζεται υπό της Τραπέζης της Ελλάδος ως αποκλειστικός και ανεξάρτητος στόχος. Αντιθέτως, το Ίδρυμα τούτο αντιλαμβάνεται ως κεντρικήν του επιδίωξιν την, διά του ανακατανεμητικού κυρίως ρόλου του, ταχείαν προώθησιν της οικονομικής αναπτύξεως της χώρας". Παράλληλα όμως παρατηρούσε ότι η οικονομική πολιτική έπρεπε να είναι προετοιμασμένη για κάθε αναγκαία προσαρμογή προς το σκοπό της σταθερής διατήρησης της νομισματικής ισορροπίας και της αδιατάρακτης συνέχισης της διαδικασίας οικονομικής ανάπτυξης, που αποτελούσε εθνικό στόχο και το επίκεντρο όλων των προσπαθειών.[187]

---

186 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1970*, 105.

187 Όπ.π., 24 και 118. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες στελεχών της ΤτΕ, ο Γαλάνης, έχοντας θητεύσει επί έτη στο πλευρό του Ζολώτα, δεν ενστερνιζόταν αυτές τις απόψεις, που του επιβάλλονταν από το στρατιωτικό καθεστώς.

Κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου η ΤτΕ εξήρε τα επιτεύγματα της οικονομικής πολιτικής, που υπερέβαιναν τους στόχους του Πενταετούς Προγράμματος. Η κατάσταση αυτή, της επικράτησης των επιλογών του δικτατορικού καθεστώτος, άρχισε να αλλάζει σταδιακά από το 1971 λόγω της διεθνούς νομισματικής κρίσης και, εν συνεχεία, λόγω των έντονων πληθωριστικών πιέσεων που εκδηλώθηκαν στις αρχές του 1972. Έτσι, στην Έκθεση του 1971 ο Γαλάνης επισήμανε το πρόβλημα της υπέρμετρης επέκτασης της οικοδομικής δραστηριότητας, υπογραμμίζοντας τόσο τις αρνητικές όσο και τις θετικές επιδράσεις αυτού του φαινομένου. Κατά τη δική του διατύπωση, αυτή η υπέρμετρη επέκταση δεν ήταν "επωφελής διά την οικονομίαν, καθ' όσον συνεπάγεται αντιαναπτυξιακήν ασυμμετρίαν εις την διάρθρωσιν του παραγωγικού μηχανισμού και την κατανομήν των διαθεσίμων πόρων. Αφ'ετέρου όμως είναι αναμφισβήτητος η σημασία του εκάστοτε βαθμού απασχολήσεως του τομέως τούτου από απόψεως γενικωτέρων επιπτώσεων επί της οικονομικής δραστηριότητος".[188]

Οι νομισματικές εξελίξεις εντός του 1970 δικαίωναν, κατά την τότε Διοίκηση της ΤτΕ, την ασκούμενη προωθητική πιστωτική πολιτική. Ήταν όμως εξίσου αληθές ότι κατά το τελευταίο τρίμηνο του 1970 είχαν εκδηλωθεί τάσεις αυτοδύναμης επιτάχυνσης της ενεργού ζήτησης, ειδικότερα των ιδιωτικών καταναλωτικών δαπανών, οι οποίες συνεχίστηκαν και στις αρχές του 1971. Ο ρυθμός αύξησης της κατανάλωσης ήταν σε τρέχουσες τιμές μεγαλύτερος του ρυθμού αύξησης του ακαθάριστου εθνικού εισοδήματος: 6,7% και 5,6%, αντίστοιχα. Οι τάσεις αυτές έπρεπε, κατά τον Γαλάνη, να σταθμίζονται εγκαίρως, με ανάλογη προσαρμογή της πιστωτικής πολιτικής. Έτσι, τα ενδεδειγμένα σ' αυτήν την περίπτωση μέτρα "θα απέβλεπον εις αποτροπήν της περαιτέρω υπερμέτρου διογκώσεως των πιστώσεων και αυστηροτέραν εφαρμογήν των κριτηρίων κατανομής των πιστωτικών μέσων βάσει των αναπτυξιακών προτεραιοτήτων των χρηματοδοτουμένων σκοπών".[189]

Η διεθνής νομισματική κρίση συνέπεσε με μια φάση υψηλών ρυθμών ανάπτυξης. Υπήρχε αύξηση των άδηλων πόρων και άνοδος της συνολικής ρευστότητας της ελληνικής οικονομίας, η οποία όμως καθιστούσε την οικονομία περισσότερο ευάλωτη στις ψυχολογικές αντιδράσεις και λιγότερο ελαστική στους νομισματικούς χειρισμούς.

Η επιλογή της συνέχισης της πρόσδεσης στο υποτιμημένο πλέον δολάριο δικαιολογήθηκε από τον Γαλάνη με αναφορά στους μακροχρόνιους προσανατολισμούς της χώρας, τις ευνοϊκές εξελίξεις τις οποίες η πρόσδεση προοιωνιζόταν για την ανάκαμψη της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας και τη βεβαι-

188 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1971*, 16.

189 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1970*, 25.

ότητα της επανασταθεροποίησης του διεθνούς νομισματικού συστήματος σε νέα βάση ισοτιμίας.

Την περίοδο 1953-1971 η ισοτιμία της δραχμής ήταν σταθερή, στις 30 δρχ./δολάριο, ενώ στο ίδιο χρονικό διάστημα έγιναν αναπροσαρμογές της ισοτιμίας των περισσότερων ξένων νομισμάτων, όπως του γαλλικού φράγκου το 1957, και η ανταγωνιστική θέση της ελληνικής οικονομίας σημείωνε βαθμιαία κάμψη, όπως μαρτυρούσε και το ισοζύγιο πληρωμών της. Έτσι, κατά τον Γαλάνη, είχε καταστεί "πρόδηλος η ανάγκη ανακτήσεως πλεονεκτημάτων και εξασφαλίσεως προϋποθέσεων διά την βελτίωσιν της ανταγωνιστικής θέσεως της ελληνικής οικονομίας εντός του διεθνούς χώρου". Η επιδιωκόμενη αναδιάρθρωση του παραγωγικού μηχανισμού για την εξασφάλιση μακροχρόνιας, ταχύρρυθμης και αυτοδύναμης ανόδου καθιστούσε αναγκαία τη συνέχιση του κανονικού και με αύξουσα κλίμακα εφοδιασμού της χώρας σε πάγιο εξοπλισμό και πρώτες ύλες. Προϋπέθετε ενίσχυση των συναλλαγματικών πόρων, διεύρυνση των εξαγωγών, υποκατάσταση των εισαγωγών, αύξηση των άδηλων εισπράξεων και τόνωση της εισροής ξένων επιχειρηματικών κεφαλαίων. Η πραγματοποίηση των ανωτέρω προωθούνταν "ήδη καλύτερον εκ της επελθούσης βελτιώσεως της συγκριτικής θέσεως της χώρας εντός του διεθνούς συστήματος συναλλαγματικών ισοτιμιών και της εντεύθεν εξασφαλίσεως σχετικών πλεονεκτημάτων". Με διαφορετική διατύπωση, η μεταβολή των ισοτιμιών δημιουργούσε ευνοϊκές συνθήκες για τη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου και την εισροή πόρων από το εξωτερικό, που απεικονίζονταν στον τουριστικό τομέα, όπου τα πλεονεκτήματα ήταν έκδηλα. Έτσι, "η προκριθείσα λύσις ως προς την αναπροσαρμογήν της ελληνικής θέσεως, εντός του νέου πλέγματος συναλλαγματικών ισοτιμιών, εναρμονίζεται περισσότερον παντός άλλου λογικώς εφικτού χειρισμού προς τας συγχρόνους ανάγκας και τους προσανατολισμούς της οικονομίας εις το πλαίσιον των μακροχρονίων αναδιαρθρωτικών και ανελικτικών επιδιώξεών της, απολήγουσα γενικώς εις ενίσχυσιν του εξωτερικού τομέως αυτής".[190]

Με τη Συμφωνία της Ουάσινγκτον (Smithsonian Agreement, Δεκέμβριος 1971) δεν είχε επιβληθεί, κατά τον Γαλάνη, μια νέα οργανική μεταρρύθμιση της διεθνούς νομισματικής οργάνωσης, αλλά είχε τεθεί το πλαίσιο της επανασταθεροποίησης του μέχρι τότε ισχύοντος συστήματος σε ένα νέο επίπεδο ισορροπίας. Η Συμφωνία, αν και δεν παρείχε, κατά τον ίδιο, οριστική λύση, εξασφάλιζε τις προϋποθέσεις τόσο από χρονική όσο και από ψυχολογική άποψη για τη συστηματική και λυσιτελή αντιμετώπιση του προβλήματος. Στις διαγραφόμενες εξελίξεις, ο από ελληνικής πλευράς χειρισμός κατέτεινε στην τοποθέτηση της ελληνικής οικονομίας σε θέση

190 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1971*, 22-29.

"λογικώς ανταποκρινομένην εις τας συνθήκας αι οποίαι απορρέουν εκ της παρούσης φάσεως και των προοπτικών αναπτυξεώς της".[191]

Η διεθνής νομισματική κρίση επανέφερε το ζήτημα της νομισματικής σταθερότητας στο επίκεντρο της τότε ασκούμενης πολιτικής, οδηγώντας παράλληλα σε αλλαγή πλεύσης της πιστωτικής πολιτικής για την αντιμετώπιση των προβλημάτων χρηματοδότησης της διαδικασίας οικονομικής ανάπτυξης. Οι μέχρι τότε νομισματικές συνθήκες επέτρεπαν, κατά τον Γαλάνη, να εφαρμοστεί πολιτική πιστωτικής επέκτασης, η οποία κατέστησε δυνατή την ικανοποιητική εξυπηρέτηση της οικονομικής ανάπτυξης. Η ταχύτατη άνοδος των πάσης φύσεως καταθέσεων στις τράπεζες εξασφάλισε υγιείς πόρους για την επέκταση των πιστώσεων με υψηλό ρυθμό. Ωστόσο, οι διεθνείς εξελίξεις μετά τον Αύγουστο του 1971 υπαγόρευαν τη λήψη πιστωτικών μέτρων "και την εν όψει αυτών επιδίωξιν ισχυροποιήσεως του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών της χώρας".[192]

Το προεξοφλητικό επιτόκιο διατηρήθηκε στα ίδια υψηλά επίπεδα (6,5%), ενώ αμετάβλητα έμειναν τα επιτόκια καταθέσεων και χορηγήσεων. Μεταβολές σημειώθηκαν στα επιτόκια καταθέσεων στεγαστικού ταμιευτηρίου σε συνάλλαγμα, τα οποία αυξήθηκαν από 6,25% σε 6,75%-7,25% ανάλογα με το ύψος και τη διάρκεια της κατάθεσης. Δημιουργήθηκε νέα κατηγορία καταθέσεων, που αφορούσε καταθέσεις σε δραχμές από μετατροπή καταθέσεων σε συνάλλαγμα, και καθιερώθηκαν επιτόκια ίσα προς τα επιτόκια των καταθέσεων σε συνάλλαγμα, τα οποία ήταν υψηλότερα των αντίστοιχων σε δραχμές (ταμιευτηρίου 6,25% έναντι 4,5%-5,5% και προθεσμίας 6,75%-8% έναντι 5,75%-7%). Καθιερώθηκε επίσης νέα κατηγορία καταθέσεων όψεως, αποκλειστικά για ιδιώτες, για ποσά μέχρι 200 χιλ. δρχ., για την οποία καθιερώθηκε επιτόκιο 4% έναντι του συνήθους 0,75%. Το επιτόκιο των χορηγούμενων δανείων στους καταθέτες στεγαστικού ταμιευτηρίου μειώθηκε κατά μία εκατοστιαία μονάδα. Τα επιτόκια των ναυπηγικών δανείων αυξήθηκαν κατά 0,25% (από 7% σε 7,25%) και το επιτόκιο των δανείων για κεφάλαια κίνησης ναυτιλιακών επιχειρήσεων κατά 1% (από 10% σε 11%). Τέλος, μειώθηκαν τα επιτόκια προχρηματοδότησης και χρηματοδότησης των εξαγωγών μεταλλευτικών επιχειρήσεων.

Αυτές οι μεταβολές των επιτοκίων απέβλεπαν κυρίως στην ενθάρρυνση της εισροής στη χώρα αποταμιευτικής φύσεως καταθέσεων σε συνάλλαγμα από Έλληνες εργαζομένους του εξωτερικού. Σύμφωνα με τον Γαλάνη, ήταν "σκόπιμον να υπομνησθή ότι παρ' ημίν, μέχρι σήμερον, η πολιτική των επιτοκίων δεν έχει χρησιμοποιηθή εις μεγάλην έκτασιν ως όργανον νομισματικού ελέγχου και συνεπώς αι επερχόμεναι μεταβολαί ή το αμετακίνητον των επιτοκίων δεν αποτελούν επαρκή έν-

191 Όπ.π., 29.

192 Όπ.π., 120.

δειξιν περί της ακολουθηθείσης βραχυχρονίου πολιτικής".[193] Για τον καθορισμό των επιτοκίων καταθέσεων λαμβάνονταν υπόψη κατά κύριο λόγο οι απαιτήσεις της ισόρροπης ανάπτυξης της πιστωτικής αγοράς σε μακροχρόνια βάση, ενώ για τον προσδιορισμό της διάρθρωσης των επιτοκίων χορηγήσεων επικρατούσαν κυρίως αναπτυξιακά κριτήρια. Την περίοδο 1970-1971 είχαν επέλθει, κατά τον Διοικητή, ορισμένες μεταβολές, για την ενίσχυση του ρόλου του επιτοκίου ως οργάνου κατανομής των πιστώσεων. Και ήταν απαραίτητο να επανέλθουν οι ποιοτικοί και ποσοτικοί έλεγχοι που είχαν αρθεί ή χαλαρώσει κατά την τετραετία 1967-1970: "Την λειτουργίαν του επιτοκίου εις τον μηχανισμόν της νομισματικής πολιτικής υποκατέστησαν οι πιστωτικοί έλεγχοι [ποσοτικοί και ποιοτικοί], τους οποίους επέβαλον, κατά την πρώτην μεταπολεμικήν δεκαετίαν, η μεγάλη στενότης πιστωτικών κεφαλαίων, εν συνεχεία δε η ευρεία προσφυγή εις την πιστωτικήν πολιτικήν προς επηρεασμόν της κατανομής των διαθεσίμων αποταμιευτικών μέσων".[194] Όσο αυξάνονταν οι εισρέουσες στις τράπεζες αποταμιεύσεις και αντίστοιχα οι πιστώσεις των τραπεζικών ιδρυμάτων, όσο επεκτεινόταν η σύνδεση του χρηματοδοτικού μηχανισμού με τις ξένες αγορές και, τέλος, όσο προωθούνταν η ανάπτυξη της κεφαλαιαγοράς, τόσο ήταν φυσικό να περιορίζεται η αποτελεσματικότητα των άμεσων πιστωτικών ελέγχων ως οργάνου επηρεασμού των συνθηκών ρευστότητας της οικονομίας. Ήταν όμως ώριμος πλέον ο χρόνος για την επανεξέταση της εφαρμογής συστήματος σταθερής δομής των επιτοκίων και της καθιέρωσης ελαστικής πολιτικής, η οποία θα ενίσχυε το διεθνώς καθιερωμένο ρόλο του επιτοκίου ως οργάνου επηρεασμού της κατανομής των αποταμιεύσεων, της διαμόρφωσης της ζήτησης και της κίνησης κεφαλαίων.[195]

Οι ποσοτικοί και ποιοτικοί έλεγχοι της πιστοδότησης στην Ελλάδα αποτελούσαν το κύριο όργανο επηρεασμού του συνολικού όγκου και της κατανομής των τραπεζικών πιστώσεων, καθώς και της ρευστότητας. Μεταξύ των μέτρων που λήφθηκαν στον τομέα των πιστωτικών ελέγχων κατά το 1971 ήταν η αύξηση των ποσοστών των υποχρεωτικών άτοκων καταθέσεων των εμπορικών τραπεζών στην ΤτΕ, καθώς και η υποχρέωση των εν λόγω τραπεζών να τηρούν, από τον Οκτώβριο του 1971 έως τον Ιανουάριο του 1972, έντοκη κατάθεση στο εκδοτικό ίδρυμα. Παράλληλα, αυξήθηκαν (στο 36,5% έναντι 34,5%) τα ποσοστά υποχρεωτικών επενδύσεων των τραπεζών σε έντοκα γραμμάτια και ομολογίες του Ελληνικού Δημοσίου και των δημόσιων επιχειρήσεων. Αυξήθηκαν επίσης με ταχύ ρυθμό οι πιστώσεις με κεφάλαια ελεγχόμενα από την ΤτΕ για τη χρηματοδότηση παραγωγικών επενδύσεων μέσω των ειδικών πιστωτικών οργανισμών. Μεταβολές επήλθαν και στους κανόνες

193 Όπ.π., 121-122.

194 Όπ.π., 122.

195 Όπ.π., 123.

χρηματοδότησης της οικονομίας. Η ποσοστιαία αύξηση του μέσου όρου των πιστώσεων των εμπορικών τραπεζών για κεφάλαια κίνησης προς μια επιχείρηση δεν θα έπρεπε να υπερβαίνει την ποσοστιαία άνοδο της παραγωγικής της δραστηριότητας. Η τραπεζική χρηματοδότηση των πάγιων εγκαταστάσεων δεν επιτρεπόταν να υπερβαίνει το 70% της συνολικής αξίας του έργου. Βελτιώσεις επήλθαν ως προς τους όρους χορήγησης δανείων στους εισαγωγείς συναλλάγματος για αγορά ή ανέγερση ακινήτων στην Ελλάδα και ως προς τους όρους των χορηγούμενων δανείων για τους καταθέτες στεγαστικού ταμιευτηρίου σε συνάλλαγμα και δραχμές.[196]

Ο ποσοτικός και ποιοτικός έλεγχος ήταν, κατά τον Γαλάνη, "ανακατανεμητικής φύσεως", καθώς τα επιτόκια δεν έπαιζαν στην χώρα καθοριστικό ρόλο ως όργανο κατανομής των πιστώσεων. Ήταν επομένως αναγκαία η χρησιμοποίηση άμεσων πιστωτικών ρυθμίσεων για το σκοπό αυτό. Έτσι, σε μια μεταστροφή των θέσεών του σε σύγκριση με όσα είχε υποστηρίξει στην Έκθεση του 1969 για τη μη ύπαρξη πιστωτικών ορίων, ο Διοικητής επισήμανε ότι η επεκτατική πιστωτική πολιτική που υπερέβαινε τα ασφαλή όρια κινδύνευε να διαταράξει την νομισματική ισορροπία: "η λήψις πιστωτικών μέτρων εμφανιζομένων ως περιοριστικών συνιστά πολλάκις απλώς στροφήν των διαθεσίμων πιστωτικών μέσων προς άλλας δραστηριότητας αι οποίαι έχουν προτεραιότητα εις την διαδικασίαν οικονομικής αναπτύξεως της χώρας. Εν τη ασκήσει, βεβαίως, της ανακατανεμητικής πιστωτικής επεκτάσεως επιδιώκεται συγχρόνως η συγκράτησις της συνολικής πιστωτικής επεκτάσεως εντός ορίων ακινδύνων διά την νομισματικήν σταθερότητα, ήτις αποτελεί την απαραίτητον υποδομήν της διαδικασίας οικονομικής αναπτύξεως".[197] Με διαφορετική διατύπωση, ήταν αναγκαίο να υπογραμμίζεται πάντοτε ότι "η διαμόρφωσις προωθητικής νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής νοείται μόνον μέχρι των ορίων, τα οποία προσδιορίζει η ανάγκη περιφρουρήσεως της νομισματικής σταθερότητος".[198]

Η αντιμετώπιση των προβλημάτων χρηματοδότησης της οικονομικής ανάπτυξης στρεφόταν γύρω από τον άξονα: τράπεζες-επιχειρήσεις-κεφαλαιαγορά. Η υπέρμετρη τραπεζική χρηματοδότηση των επιχειρηματικών μονάδων την περίοδο 1967-1970 όχι μόνο συμπίεζε τα διαθέσιμα κεφάλαια για νέες παραγωγικές δραστηριότητες και επενδύσεις, αλλά και επιβράδυνε, κατά τον Γαλάνη, "την μετάβασιν από τας οικογενειακού χαρακτήρος επιχειρήσεις εις γνησίας ανωνύμους εταιρίας, αι οποίαι προσφέρουν ευρυτέραν και σταθερωτέραν βάσιν διά την ανάπτυξιν της επιχειρηματικής δραστηριότητος".[199]

---

196 Όπ.π., 123-124.

197 Όπ.π., 125.

198 Όπ.π., 130.

199 Όπ.π., 126.

Η ταχύτατη άνοδος των καταθέσεων την περίοδο εκείνη αντανακλούσε το χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης της κεφαλαιαγοράς, αναδεικνύοντας παράλληλα το ζήτημα της αυξημένης δανειακής εξάρτησης των ελληνικών βιομηχανιών από το τραπεζικό σύστημα. Έτσι, το πρόβλημα της χρηματοδότησης επικεντρωνόταν στη λειτουργία του τραπεζικού συστήματος: "Εις το τραπεζικόν σύστημα, συνεπώς, εν τελική αναλύσει, απόκειται να αξιοποιήση τας δυνατότητας βελτιώσεως της υφισταμένης καταστάσεως, τας οποίας παρέχουν αι νέαι πιστωτικοί ρυθμίσεις".[200]

Οι τράπεζες θα έπρεπε να αναλάβουν ενεργό ρόλο για την ανάπτυξη της αγοράς μετοχικών αξιών, για την οποία είχαν ληφθεί μέτρα —ανάμεσα στα οποία ήταν οι Α.Ν. 148 και 149, που εκδόθηκαν τον Οκτώβριο του 1967— χωρίς όμως αξιόλογη απόδοση, λόγω της ανεπαρκούς προσφοράς νέων υγιών τίτλων.[201] Η επιθυμητή διεύρυνση της προσφοράς δεν προωθούνταν, καθώς τα τραπεζικά ιδρύματα κάλυπταν άνετα και με πολύ χαμηλό κόστος τις πιστωτικές ανάγκες των επιχειρήσεων, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που θα μπορούσαν να προσφύγουν στην κεφαλαιαγορά: "Το αναγκαίον θεσμολογικόν και οργανωτικόν υπόβαθρον έχει τεθή. Το ελλείπον ουσιώδες στοιχείον είναι το ενδιαφέρον και η τόλμη του επιχειρηματικού κόσμου και κυρίως η ενεργός σύμπραξις του τραπεζικού συστήματος, το οποίον είναι αναγκαίον όπως αναπτύξη πολλαπλήν δραστηριότητα προς την κατεύθυνσιν αυτήν".[202]

200 Όπ.π., 128.

201 Για τα μέτρα ενίσχυσης της κεφαλαιαγοράς βλ. ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1968*, 96-99. Για την "εκλαΐκευση" του θεσμού της μετοχικής ιδιοκτησίας ψηφίστηκε ο Ν. 608/1970 "περί Εταιριών Επενδύσεων-Χαρτοφυλακίου και Αμοιβαίων Κεφαλαίων".

202 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1970*, 27. Με το Ν.Δ. 827 του 1971 "περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των περί του Χρηματιστηρίου Αθηνών διατάξεων, ως και ρυθμίσεως άλλων τινών σχετικών θεμάτων", τροποποιήθηκε ο εσωτερικός κανονισμός του Χρηματιστηρίου και δημιουργήθηκε Ειδικός Λογαριασμός στην ΤτΕ για την ενίσχυση του συνεγγυητικού κεφαλαίου.

5 ΑΠΟΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ, ΠΕΤΡΕΛΑΪΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ, ΣΤΑΣΙΜΟΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ: 1971-1984

5.1 Η τριετία 1971-1973: η νομισματική πολιτική σε κρίση

Το Μάιο του 1971 ανανεώθηκε η θητεία του Δ. Γαλάνη ως Διοικητή.[1] Όταν αυτός απεβίωσε την άνοιξη του 1973,[2] τη Διοίκηση ανέλαβε ο Κ. Παπαγιάννης,[3] ενώ Υποδιοικητής παρέμεινε ο Ε. Πανάς.[4]

Στα βασικά χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου όσον αφορά την Τράπεζα της Ελλάδος περιλαμβάνονταν νέες τάσεις στους τομείς των χρηματοδοτήσεων-πιστοδοτήσεων, η θέση της Τράπεζας στο διεθνές τραπεζικό πλαίσιο και η δραστηριότητά της ως τραπεζίτη του Δημοσίου. Στην αφετηρία όλων αυτών βρισκόταν η νομισματική αναταραχή που προκλήθηκε από την άρση της μετατρεψιμότητας του δολαρίου έναντι του χρυσού στις 15.8.1971.

Ήδη από το Μάιο του 1971 η Τράπεζα σημείωνε τις εξελίξεις στο διεθνές νομισματικό σύστημα και τις επιπτώσεις που αυτές είχαν στα συναλλαγματικά της αποθέματα. Όπως φαίνεται, η Τράπεζα είχε λάβει συναλλαγματικές θέσεις σε νομίσματα όπως το ελβετικό φράγκο και το μάρκο Δυτικής Γερμανίας, στο τελευταίο μάλιστα είχε μετατρέψει και μέρος του δανείου των 60 εκατ. δολ., που είχε λάβει από συνδικάτο ξένων τραπεζών. Αποτέλεσμα ήταν η ενίσχυση των θέσεών της μετά την ανατίμηση του ελβετικού φράγκου και τη μετάβαση του μάρκου σε καθεστώς κυμαινόμενων ισοτιμιών

---

1 "Ανανέωσις της θητείας του Διοικητού κ. Δ. Γαλάνη", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 75, Συνεδρία 24.5.1971, 257-258, και "Ανακοίνωσις της ορκωμοσίας του κ. Δημ. Ν. Γαλάνη ως Διοικητού της Τραπέζης επί τη ανανεώσει της θητείας του", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 76, Συνεδρία 9.6.1971, 1-2.

2 "Ψήφισμα Γενικού Συμβουλίου της Τραπέζης της Ελλάδος επί τω θανάτω του Διοικητού Δημητρίου Ν. Γαλάνη", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 82, Συνεδρία 3.5.1973, 198-199.

3 "Ανακοίνωσις του διορισμού του κ. Κωνσταντίνου Ε. Παπαγιάννη ως Διοικητού της Τραπέζης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 82, Συνεδρία 7.5.1973, 201-202.

4 "Λήξις θητείας Υποδιοικητού κ. Ευστ. Γ. Πανά και πρότασις περί επαναδιορισμού αυτού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 83, Συνεδρία 11.7.1973, 44.

από τις 10.5.1971.[5] Τα γεγονότα της 15.8.1971 αντιμετωπίστηκαν από την Τράπεζα με μια λιτή ανακοίνωση του Διοικητή στις 18.8.1971, όπου αναφερόταν ότι, παρά τις εξελίξεις στις αγορές συναλλάγματος, με απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής της 16.8.1971 η ισοτιμία δραχμής-δολαρίου ΗΠΑ παρέμενε η έως τότε ισχύουσα, δηλαδή 1 δολάριο προς 30 δρχ., με παράλληλη διατήρηση των ορίων διακύμανσης που προβλέπονταν από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.[6] Περίπου δύο χρόνια αργότερα, τον Οκτώβριο του 1973, ανακοινώθηκε ότι η Τράπεζα της Ελλάδος εξουσιοδοτήθηκε, με Πράξη του Διοικητή της, να ορίσει διαφορετική ισοτιμία. Έτσι, με την Πράξη Διοικητή 965/19.10.1973 ορίστηκε νέα ισοτιμία, 27 δρχ. προς 1 δολάριο ΗΠΑ.[7]

5.2 Οι χρηματοδοτήσεις

Στο πεδίο των χρηματοδοτήσεων, ο κύριος όγκος των πιστώσεων προς την πραγματική οικονομία διοχετευόταν από τις αναπτυξιακές τράπεζες. Η δραστηριότητα των τραπεζών αυτών, της κρατικής ΕΤΒΑ, καθώς και των ΕΤΕΒΑ και Τράπεζας Επενδύσεων, θυγατρικών της Εθνικής και της Εμπορικής Τράπεζας, αντίστοιχα, επεκτεινόταν στη χορήγηση μεσομακροπρόθεσμων δανείων σε μεγάλες επιχειρήσεις, με στόχο τη βιομηχανική ανάπτυξη. Βασικές πηγές των κεφαλαίων τους ήταν η Τράπεζα της Ελλάδος και δάνεια από οίκους του εξωτερικού.

Οι εγκρίσεις χρηματοδοτήσεων από την Τράπεζα της Ελλάδος περιείχαν συχνά διατάξεις όπως ότι δεν θα αναγγελλόταν στους οφειλέτες η εκχώρηση στην Τράπεζα της Ελλάδος, με τη μορφή ενεχύρου, των απαιτήσεων της δανείστριας τράπεζας και ότι δεν θα γινόταν προσημείωση στο υποθηκοφυλακείο όταν επρόκειτο για εκχώρηση ενυπόθηκης απαίτησης. Το σκεπτικό που προβαλλόταν ήταν ότι οι απαιτήσεις αυτές αφορούσαν "σοβαρές" τράπεζες, με επενδύσεις που θεωρούνταν ασφαλείς στο βαθμό που είχαν στηριχθεί σε λεπτομερείς μελέτες.[8,9] Σε κάποιες περιπτώσεις η Τρά-

5 "Ανακοινώσεις κ. Διοικητού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 75, Συνεδρία 13.5.1971, 195-196.

6 "Ανακοινώσεις κ. Διοικητού", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 76, Συνεδρία 18.8.1971, 189.

7 "Ανακοίνωσις κ. Διοικητού σχετικώς με την ισοτιμίαν της δραχμής προς το δολάριον", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 83, Συνεδρία 24.10.1973, 257.

8 "Εγκριθείσα χορήγησις πιστώσεως προς την ΕΤΕΒΑ μέχρι ποσού δρχ. 300,– εκατ. διά την ενίσχυσιν των χρηματοδοτικών δυνατοτήτων της. Έγκρισις μη αναγγελίας προς τους οφειλέτας των εις ασφάλειαν της πιστώσεως εκχωρουμένων τη Τραπέζη της Ελλάδος απαιτήσεων της ανωτέρω Τραπέζης κατά των εν λόγω οφειλετών εκ μακροπροθέσμων δανείων της και μη σημειώσεως εις τα οικεία υποθηκοφυλακεία της εκχωρήσεως προκειμένου περί απαιτήσεως εξησφαλισμένης δι' υποθήκης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 75, Συνεδρία 17.3.1971, 39-41.

9 "Εγκριθείσα χρηματοδότησις της Τραπέζης Επενδύσεων ΑΕ με ποσόν δρχ. 100.000.000,– διά την χρηματοδότησιν του επενδυτικού της προγράμματος. Έγκρισις μη αναγγελίας προς τους οφειλέτας των εις ασφάλειαν της χρηματοδοτήσεως εκχωρουμένων τη Τραπέζη της Ελλάδος απαιτήσεων της ανωτέρω Τραπέζης κατά των εν λόγω οφειλετών εκ μακροπροθέσμων δανείων της και μη σημειώσεως εις τα οικεία υποθηκοφυλακεία της εκχωρήσεως προκειμένου περί απαιτήσεων εξησφαλισμένων δι' υποθήκης ή προσημειώσεως", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 77, Συνεδρία 15.12.1971, 240-242.

πεζα προέβαινε και σε χαριστική παράταση της προθεσμίας εξόφλησης των απαιτήσεων των αναπτυξιακών τραπεζών, παρότι ήδη η αρχική προθεσμία συχνά εκτεινόταν σε βάθος δεκαετίας, με ευνοϊκό επιτόκιο και με περίοδο χάριτος για τα πρώτα έτη.[10] Η Τράπεζα της Ελλάδος λειτουργούσε τόσο ως άμεσος χρηματοδότης όσο και ως τραπεζίτης των δημόσιων οργανισμών, των οποίων τα κεφάλαια κατεύθυνε στη στήριξη των επενδυτικών προγραμμάτων των αναπτυξιακών τραπεζών.[11,12,13,14,15]

Παράλληλα, συνεχίστηκε η παροχή δανείων στην Εθνική Κτηματική Τράπεζα της Ελλάδος για τη στήριξη του δικού της επενδυτικού προγράμματος.[16] Ειδικά για τη χρηματοδότηση ξενοδοχειακών και τουριστικών επιχειρήσεων από την ΕΤΒΑ, την Εθνική Κτηματική Τράπεζα της Ελλάδος και την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, προβλέπονταν ειδικοί όροι, που αφορούσαν: (α) ποσοστό χορηγήσεων από την Τράπεζα της Ελλάδος έως το 100% του ποσού, (β) περίοδο χάριτος από 3 έως 5 έτη, (γ) ετήσιο επιτόκιο περιόδου χάριτος 4%, χωρίς χρέωση προμηθειών, και (δ) εξόφληση των δανείων στη λήξη της περιόδου χάριτος με άμεση επαναχρηματοδότηση για το 100% του ποσού από κεφάλαια των δημόσιων οργανισμών με ετήσιο επιτόκιο 5,5%, χωρίς επιβάρυνση προμήθειας. Στην εν λόγω ρύθμιση εντάχθηκαν και οι αναπτυξιακές τράπεζες, μετά από αίτησή τους.[17]

---

10 "Τροποποίησις προθεσμίας εξοφλήσεως εγκριθείσης χρηματοδοτήσεως της Εθνικής Τραπέζης Επενδύσεων Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΕΒΑ) με δρχ. 300.000.000,– εκ κεφαλαίων Δημοσίων Οργανισμών, διά την ενίσχυσιν των χρηματοδοτικών δυνατοτήτων της", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 75, Συνεδρία 14.4.1971, 133-134.

11 Χορήγησις εις την Ελληνικήν Τράπεζαν Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΒΑ) συμπληρωματικής προκαταβολής δρχ. 100,– εκατ. έναντι εγκριθησομένης χρηματοδοτήσεώς της διά την πραγματοποίησιν του προγράμματός της 1971, εξ ων (α) δρχ. 80.140.030,– εκ κεφαλαίων Δημοσίων Οργανισμών δι' επενδυτικόν πρόγραμμα 1971 και (β) δρχ. 19.859.970,– εκ κεφαλαίων Τραπέζης της Ελλάδος διά την χρηματοδότησιν τουριστικών και ξενοδοχειακών επιχειρήσεων, περιόδου χάριτος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 75, Συνεδρία 17.3.1971, 42-43.

12 "Χορήγησις εις την Ελληνικήν Τράπεζαν Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΒΑ) συμπληρωματικής προκαταβολής δρχ. 100,– εκατ. έναντι εγκριθησομένης χρηματοδοτήσεώς της διά την πραγματοποίησιν του προγράμματός της 1971, εξ ων δρχ. 55.737.530,– εκ κεφαλαίων Δημοσίων Οργανισμών δι' επενδυτικόν πρόγραμμα 1971 και δρχ. 44.262.470,– εκ κεφαλαίων Τραπέζης της Ελλάδος διά την χρηματοδότησιν τουριστικών και ξενοδοχειακών επιχειρήσεων, περιόδου χάριτος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 76, Συνεδρία 23.6.1971, 40-41.

13 "Έγκρισις χρηματοδοτήσεως της Εθνικής Τραπέζης Επενδύσεων Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΕΒΑ) μέχρι ποσού δρχ. 350.000.000,– εκ κεφαλαίων Δημοσίων Οργανισμών, διά την ενίσχυσιν των χρηματοδοτικών δυνατοτήτων της κατά το έτος 1972", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 78, Συνεδρία 22.3.1972, 236-237.

14 "Χρηματοδότησις της Εθνικής Τραπέζης Επενδύσεων Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΕΒΑ) μέχρι ποσού δρχ. 500.000.000,– εκ κεφαλαίων Δημοσίων Οργανισμών, διά την ενίσχυσιν των χρηματοδοτικών δυνατοτήτων της κατά το έτος 1973", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 82, Συνεδρία 14.2.1973, 7-8.

15 "Χρηματοδότησις, υπό της Τραπέζης της Ελλάδος, της Τραπέζης Επενδύσεων ΑΕ μέχρι ποσού Δρχ. 150.000.000,– διά την χρηματοδότησιν του επενδυτικού της προγράμματος έτους 1973", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 82, Συνεδρία 28.2.1973, 46-47.

16 "Έγκρισις χρηματοδοτήσεως της ΕΚΤΕ κατά τον μήνα Απρίλιον 1971 με ποσόν Δρχ. 100,– εκατ. έναντι του εγκριθησομένου προγράμματός της εκταμιεύσεων έτους 1971", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 75, Συνεδρία 13.5.1971, 201.

17 "Χρηματοδότησις της ΕΤΕΒΑ υπό τους εφαρμοζομένους όρους διά την χρηματοδότησιν των Τραπεζών ΕΤΒΑ, ΕΚΤΕ και ΕΤΕ διά την υπ' αυτής δανειοδότησιν ξενοδοχειακών και τουριστικών επιχειρήσεων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 76, Συνεδρία 7.7.1971, 97-98.

Η δανειοδότηση των επιχειρήσεων που σχετίζονταν με τον τουρισμό γινόταν και μέσω του ΕΟΤ, ο οποίος έπειτα κατένεμε τα σχετικά κονδύλια προς κάλυψη των αναγκών σε κεφάλαια κίνησης τόσο ξενοδοχειακών επιχειρήσεων όσο και επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνταν ευρύτερα στο χώρο του τουρισμού, όπως τα ταξιδιωτικά γραφεία.[18]

Βέβαια, η χρηματοδότηση της αγροτικής οικονομίας αποτέλεσε συνεχή μέριμνα της ΤτΕ, τόσο μέσω των πιστώσεων προς την Αγροτική Τράπεζα[19,20,21,22] όσο και μέσω της χρηματοδοτικής στήριξης οργανισμών, όπως ο Αυτόνομος Σταφιδικός Οργανισμός (ΑΣΟ) για τη συγκέντρωση της εσοδείας[23] ή εξαγωγέων αγροτικών προϊόντων, όπως σταφίδας,[24] καπνών,[25,26] ελαίου και βάμβακος[27,28,29] ή ακόμη και

---

18 "Δανειοδότησις υπό της Τραπέζης της Ελλάδος του ΕΟΤ με Δρχ. 190.000.000,—. Χρηματοδότησις υπό του ΕΟΤ Ξενοδοχειακών-Τουριστικών Επιχειρήσεων και Ταξιδιωτικών Γραφείων δι' ανοικτού λογαριασμού προς κάλυψιν των εις κεφάλαιον κινήσεως αναγκών των", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 77, Συνεδρία 29.9.1971, 8-9.

19 "Συμπληρωματική χρηματοδότησις της Αγροτικής Τραπέζης της Ελλάδος κατά τον μήνα Μάρτιον με Δρχ. 50.000.000,— διά την εκτέλεσιν του βραχυπροθέσμου γεωργικού της προγράμματος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 75, Συνεδρία 14.4.1971, 134.

20 "Χρηματοδότησις της ΑΤΕ κατά τον μήνα Αύγουστον 1971 με Δρχ. 900.000.000,— διά την εκτέλεσιν του βραχυπροθέσμου γεωργικού της προγράμματος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 76, Συνεδρία 18.8.1971, 190-191.

21 "Χορήγησις πιστώσεων συνολικού ποσού Δρχ. 330.000.000,— εις την ΑΤΕ διά την υπ' αυτής χρηματοδότησιν βάμβακος εσοδείας 1971", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 76, Συνεδρία 18.8.1971, 193-194.

22 "Παράτασις μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1973 της ισχύος συμβάσεων και της προθεσμίας εξοφλήσεως υπολοίπων πιστώσεων χορηγηθεισών εις την Αγροτικήν Τράπεζαν της Ελλάδος τη εγγυήσει του Ελληνικού Δημοσίου, διά την συγκέντρωσιν διά λογαριασμόν του καπνών εσοδειών 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968 και 1969", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 82, Συνεδρία 14.2.1973, 6.

23 "Παράτασις μέχρι 30.6.71 της προθεσμίας εξοφλήσεως χρηματοδοτήσεως του ΑΣΟ διά την συγκέντρωσιν σταφίδος εσοδείας 1967", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 75, Συνεδρία 14.4.1971, 135.

24 "Όρια χρηματοδοτήσεως πιστούχων της Τραπέζης εξαγωγέων σουλτανίνας, κορινθιακής σταφίδος και σύκων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 76, Συνεδρία 18.8.1971, 195-197.

25 "Φορτώσεις καπνών εις παραλαβήν της Καπνοβιομηχανίας ROTH-HÄNDLE κατά την εξαγωγικήν περίοδον 1971-1972", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 77, Συνεδρία 29.9.1971, 11-13.

26 "Φορτώσεις καπνών εις παραλαβήν της Καπνοβιομηχανίας H. F. και PH. F. REEMTSMA κατά την εξαγωγικήν περίοδον 1971-1972", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 13-14.

27 "Χρηματοδότησις Εξαγωγικού Εμπορίου. Προσωρινή και μέχρι τέλους του μηνός Μαΐου 1972 αύξησις της εκ Δρχ. 16.000.000.– προεξοφλητικής πιστώσεως της πιστούχου του Υποκαταστήματος Θεσσαλονίκης ΑΕ "ΕΛΑΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΒΑΜΒΑΚΟΥΡΓΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ" κατά Δρχ. 16.000.000,–", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 77, Συνεδρία 29.9.1971,19-20.

28 "Χρηματοδότησις Εξαγωγικού Εμπορίου. Προσωρινή και μέχρι τέλους του μηνός Μαΐου 1972 αύξησις της εκ Δρχ. 2.000.000,– προεξοφλητικής πιστώσεως της πιστούχου του Υποκαταστήματος Θεσσαλονίκης ΑΕ "ΕΚΚΟΚΚΙΣΤΗΡΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ" κατά Δρχ. 5.000.000.–", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 20-21.

29 "Χρηματοδότησις Εξαγωγικού Εμπορίου. Προσωρινή και μέχρι τέλους του μηνός Μαΐου 1972 αύξησις της εκ Δρχ. 6.500.000,– προεξοφλητικής πιστώσεως της πιστούχου του Υποκαταστήματος Θεσσαλονίκης ΑΕ "ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΒΑΜΒΑΚΟΣ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ-ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ" κατά Δρχ. 6.500.000,–", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 22-23.

βιομηχανιών που σχετίζονταν με την αγροτική ανάπτυξη, όπως η χημική βιομηχανία για την παραγωγή λιπασμάτων.[30]

Επιπλέον, η Τράπεζα παρείχε εγγυήσεις υπέρ του Ελληνικού Δημοσίου σε τράπεζες του εξωτερικού για τη δανειοδότηση ελληνικών τεχνικών επιχειρήσεων,[31,32] ενώ μια ενδιαφέρουσα πλευρά της δραστηριότητάς της ήταν και η χρηματοδότηση της ανέγερσης εμπορικού κέντρου. Η σχετική χορήγηση αφορούσε την πιστοδότηση της Εθνικής Κτηματικής Τράπεζας της Ελλάδος με σκοπό τη δανειοδότηση του Δήμου Πειραιά, έναντι εγγύησης του Ελληνικού Δημοσίου, για την κατασκευή εμπορικού κέντρου. Το δάνειο δόθηκε με ετήσιο επιτόκιο 6% και με προθεσμία εξόφλησης 15 ετών σε 30 εξαμηνιαίες δόσεις.[33]

Σημαντικό μέρος των πιστοδοτήσεων απορροφούσε ο τομέας της ναυτιλίας.[34] Αφορούσε παροχή δανείων μέσω των τραπεζών προς ναυτιλιακές επιχειρήσεις για τη ναυπήγηση και τη μετασκευή πλοίων σε ελληνικά ναυπηγεία. Οι χρηματοδοτήσεις αφορούσαν πλοία παντός τύπου (φορτηγά, επιβατηγά, αλιευτικά κ.ά.) και κάλυπταν το 80% της συνολικής δαπάνης. Η εξόφληση θα γινόταν σε 18 ισόποσες εξαμηνιαίες δόσεις, που θα άρχιζαν να καταβάλλονται μετά την παρέλευση εξαμήνου από την παράδοση του πλοίου. Ειδικότερα, η χορήγηση δανείων για ναυπήγηση μικρότερου εκτοπίσματος μεσογειακών πλοίων παντός τύπου τελούσε υπό τον όρο εξόφλησής τους εντός 12,5 ετών, με περίοδο χάριτος 2,5 ετών. Η προεξόφληση από την Τράπεζα της Ελλάδος των απαιτήσεων των εμπορικών τραπεζών και της ΕΤΒΑ έναντι των ανωτέρω οφειλετών τους θα επιβαρυνόταν με ετήσιο επιτόκιο 4,20% για κεφάλαια της Τράπεζας και με επιτόκιο 5,20% για κεφάλαια των δημόσιων οργανισμών τα οποία διαχειριζόταν η Τράπεζα της Ελλάδος.[35] Η χορήγηση

30 "Χορήγησις πιστώσεως Δρχ. 50.000.000,– εις την ΑΤΕ διά την υπ' αυτής χρηματοδότησιν της ΑΕ "ΧΗΜΙΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΙ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ" διά την παραγωγήν λιπασμάτων κατά την περίοδον 1971-1972", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 9-10.

31 "Παροχή εγγυήσεως παρά της Τραπέζης της Ελλάδος προς την HAMBROS BANK LTD LONDON υπέρ του Ελληνικού Δημοσίου μέχρι ποσού δολλαρίων 1.035.000,– διά την δανειοδότησιν της Ανωνύμου Τεχνικής Εταιρίας "ΣΚΑΠΑΝΕΥΣ", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 76, Συνεδρία 18.8.1971, 191-192.

32 "Παροχή εγγυήσεως παρά της Τραπέζης της Ελλάδος προς την HESSISCHE LANDESBANK GIROZENTRALE, FRANKFURT υπέρ του Ελληνικού Δημοσίου μέχρι ποσού DM 1.000.000,– διά δανειοδότησιν της Ανωνύμου Εταιρίας "ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΙΚΗ", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 192-193.

33 "Χορήγησις εκ κεφαλαίων Δημοσίων Οργανισμών, εις την ΕΚΤΕ, πιστώσεως δρχ. 25,– εκατ. διά την υπ' αυτής δανειοδότησιν του Δήμου Πειραιώς, τη εγγυήσει του Ελληνικού Δημοσίου, διά την έναρξιν ανεγέρσεως Εμπορικού Κέντρου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 77, Συνεδρία 13.10.1971, 49-50.

34 "Κωδικοποίησις αποφάσεων της Νομισματικής Επιτροπής περί χρηματοδοτήσεως της Ναυτιλίας", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 193.

35 "Χρηματοδότησις των εμπορικών Τραπεζών και της Ελληνικής Τράπεζας Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΒΑ) διά την υπ' αυτών παροχήν δανείων προς εφοπλιστικάς επιχειρήσεις, διά ναυπηγήσεις και μετασκευάς πλοίων εις Ελληνικά ναυπηγεία", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 76, Συνεδρία 1.9.1971, 211-213.

των δανείων αυτών συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια, με κύριο αλλά όχι αποκλειστικό όχημα χρηματοδότησης την κρατική ΕΤΒΑ[36,37,38] και, σε κάποιες περιπτώσεις, με τη χαριστική παράταση της εξόφλησης.[39,40,41]

Άλλες χρηματοδοτήσεις μέσω των τραπεζών αφορούσαν την παροχή δανείων σε εξαγωγικές επιχειρήσεις, συγκεκριμένα στην ΑΕ "ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΕΞΑΓΩΓΑΙ",[42,43,44] σε βιοτεχνικές επιχειρήσεις,[45] αλλά και σε επιχειρήσεις παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών, αρκεί αυτές να γυρίζονταν στην Ελλάδα.[46] Τέλος, η Τράπεζα της Ελλάδος συμμετείχε και στη χρηματοδότηση μεγάλων έργων με διεθνή συμμετοχή, όπως ο πετρελαιαγωγός Σουέζ-Αλεξάνδρειας.[47]

---

36 "Καθορισμός ύψους χρηματοδοτήσεως μέχρι 1.150.000.000,— υπό της Τραπέζης της Ελλάδος της Ελληνικής Τραπέζης Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΒΑ) κατά το έτος 1971, διά την παρ' αυτής χρηματοδότησιν ναυτιλιακών επιχειρήσεων διά ναυπηγήσεις και μετασκευήν πλοίων, εν Ελλάδι, βάσει των ισχυουσών ειδικών αποφάσεων της Νομισματικής Επιτροπής", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 78, Συνεδρία 26.1.1972, 69-70.

37 "Έγκρισις αναχρηματοδοτήσεως της Ελληνικής Τραπέζης Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΒΑ) με δρχ. 669.600.000,— ήτοι ποσοστού 90% της χορηγήσεώς της προς την CONSTANT SHIPPING COMPANY διά την ναυπήγησιν 5 σκαφών τύπου PRODUCT CARRIER", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 80, Συνεδρία 4.10.1972, 201-202.

38 "Χρηματοδότησις των εμπορικών τραπεζών και της Ελληνικής Τραπέζης Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΒΑ) διά την υπ' αυτών χορήγησιν συμπληρωματικών δανείων επί ναυπηγήσεων και μετασκευών πλοίων εις ελληνικά ναυπηγεία", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 81, Συνεδρία 6.12.1972, 62-63.

39 "Έγκρισις περαιτέρω επιμηκύνσεως της προθεσμίας ενάρξεως εξοφλήσεως χρηματοδοτήσεως προς την ΕΤΒΑ διά την υπ' αυτής δανειοδότησιν ναυπηγήσεως 2 σκαφών τύπου Bulk Carriers", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 79, Συνεδρία 24.5.1972, 80-82.

40 "Επιμήκυνσις κατά δύο μήνας της συνολικής διάρκειας του εκ Δρχ. 133,95 εκατ. πέμπτου τμήματος πιστώσεως Δρχ. 669,6 εκατ. χορηγηθέντος εις την ΕΤΒΑ διά την υπ' αυτής δανειοδότησιν της CONSTANT SHIPPING COMPANY διά την ναυπήγησιν πλοίου τύπου PRODUCT CARRIER εις τα ναυπηγεία της ΑΕ "ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΝΑΥΠΗΓΕΙΑ", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 81, Συνεδρία 20.12.1972, 133.

41 "Παράτασις της προθεσμίας εξοφλήσεως χορηγηθεισών πιστώσεων εις την ΕΤΒΑ ΑΕ διά την υπ' αυτής δανειοδότησιν της ΑΝΕ "Ναυτικαί Επιχειρήσεις Αφοι Συμιανού", διά την εν Ελλάδι ναυπήγησιν δεξαμενοπλοίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 83, Συνεδρία 7.11.1973, 295-296.

42 "Χρηματοδότησις της Ελληνικής Τραπέζης Βιομηχανικής Αναπτύξεως με δρχ. 100.000.000,— διά την υπ' αυτής δανειοδότησιν της ΑΕ "Ελληνικαί Εξαγωγαί" προ της εκδόσεως της εγγυήσεως του Ελληνικού Δημοσίου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 81, Συνεδρία 6.12.1972, 64-65.

43 "Τροποποίησις προγράμματος χρηματοδοτήσεως της ΕΤΒΑ διά την χορήγησιν δανείων κατά το έτος 1973", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 83, Συνεδρία 22.8.1973, 129-130.

44 "Τροποποίησις προγράμματος χρηματοδοτήσεως της Ελληνικής Τραπέζης Βιομηχανικής Αναπτύξεως διά την χορήγησιν δανείων κατά το έτος 1973", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 83, Συνεδρία 7.11.1973, 294-295.

45 "Χρηματοδότησις της Τραπέζης Επαγγελματικής Πίστεως εκ κεφαλαίων Δημοσίων Οργανισμών μέχρι ποσού δραχμών 6.000.000.- διά την υπ' αυτής χορήγησιν δανείων προς βιοτεχνικάς επιχειρήσεις", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 298.

46 "Αναχρηματοδότησις υπό της Τραπέζης της Ελλάδος των χορηγουμένων υπό των εμπορικών τραπεζών, τραπεζών επενδύσεων και της Ελληνικής Τραπέζης Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΒΑ) δανείων εις ελληνικάς και αλλοδαπάς επιχειρήσεις διά την παραγωγήν κινηματογραφικών ταινιών εν Ελλάδι", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 81, Συνεδρία 6.12.1972, 63-64.

47 "Ανακοίνωσις αποφάσεως του Κυβερνητικού Πολιτικού Συμβουλίου περί συμμετοχής της Ελλάδος εις την χρηματοδότησιν της κατασκευής του Πετρελαιαγωγού Σουέζ-Αλεξανδρείας και έγκρισις διεξαγωγής διαπραγματεύσεων μετά της Αιγύπτου διά την υπό της Τραπέζης της Ελλάδος χρηματοδότησιν του εν λόγω έργου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 80, Συνεδρία 19.7.1972, 16-18.

5.3 Ο εξωτερικός δανεισμός

Η Τράπεζα της Ελλάδος συμμετείχε όχι μόνο ως αντισυμβαλλόμενος, αλλά και ως διαπραγματευτής και ως ενδιάμεσος, στη σύναψη δανείων μεταξύ αυτής, του Ελληνικού Δημοσίου, των ελληνικών τραπεζών και οίκων του εξωτερικού. Το 1971 ολοκληρώθηκαν οι διαπραγματεύσεις για τη σύναψη ενός τέτοιου δανείου, ύψους 60 εκατ. δολ., με τις τράπεζες Bank of America, First National Bank of Chicago, Continental Illinois National Bank and Trust Company Chicago, The Chase Manhattan Bank, Bank of Nova Scotia, Morgan Guaranty Trust Company of New York, Manufacturers Hanover Trust Co, Bankers Trust Company, American Express International Banking Corporation, υπό την ηγεσία της First National City Bank. Το δάνειο θα ήταν εξοφλητέο εντός εξαετίας με τριετή περίοδο χάριτος, κατά την οποία θα καταβάλλονταν μόνο τόκοι. Το επιτόκιο θα ήταν το διατραπεζικό επιτόκιο καταθέσεων ευρωδολαρίων του Λονδίνου συν μία εκατοστιαία μονάδα. Το σημαντικό είναι ότι τότε η Διοίκηση της Τράπεζας θεώρησε τη σύναψη του δανείου αυτού μεγάλη επιτυχία, τόσο για τους ευνοϊκούς όρους του όσο και, κυρίως, διότι η συμμετοχή μεγάλων ξένων ιδιωτικών τραπεζών αποδείκνυε την εμπιστοσύνη τους στην ανοδική πορεία της ελληνικής οικονομίας.[48] Επιπλέον, τον Ιανουάριο του 1972 ολοκληρώθηκαν οι διαπραγματεύσεις για νέο δάνειο 30 εκατ. δολ. προς την Τράπεζα της Ελλάδος από τις αμερικανικές Bankers Trust Company, Continental Illinois National Bank & Trust Company of Chicago και Goldman Sachs International Corporation, τις καναδικές Canadian Imperial Bank και Toronto Dominion Bank, την αγγλική Barclays Bank International και τις ιαπωνικές Bank of Tokyo Trust, Sumitomo Bank, Associated Japanese Bank, Japan International Bank, Sanwa Bank και Dai-Ichi Kangyo Bank. Η διάρκεια του δανείου ήταν δεκαετής, με τριετή περίοδο χάριτος και με επιτόκιο ίσο με αυτό του διατραπεζικού επιτοκίου ευρωδολαρίων του Λονδίνου, προσαυξημένο κατά 1,05 εκατοστιαία μονάδα κατά μέσον όρο. Η σύναψη του δανείου θεωρήθηκε επιτυχής, ιδίως για το χρονικό διάστημα που κάλυπτε, καθώς τα δάνεια αυτού του τύπου στην αγορά ευρωδολαρίων ήταν κυρίως πενταετούς ή εξαετούς διάρκειας.[49] Η σύναψη του δανείου επαινέθηκε δεόντως από την "κυβέρνηση" της δικτατορίας,[50] αφού άλλωστε η Τράπεζα εκχώρησε το εν λόγω δάνειο στο Ελληνικό Δημόσιο.[51] Τον Απρίλιο του 1972 συνήφθη και νέο δά-

48 Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 74, Συνεδρία 4.2.1971, 285-287.

49 "Ανακοινώσεις κ. Διοικητού σχετικώς με το Δάνειον $30.000.000, – υπό ομίλου αλλοδαπών Πιστωτικών Ιδρυμάτων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 78, Συνεδρία 29.12.1971, 18-21.

50 "Ανακοίνωσις εγγράφου του Αντιπροέδρου της Κυβερνήσεως κ. Ν. Μακαρέζου προς τον κ. Διοικητήν, σχετικώς με το δάνειον $30.000.000,–", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 78, Συνεδρία 9.2.1972, 131.

51 "Έγκρισις εκχωρήσεως εις το Ελληνικόν Δημόσιον, του υπό της Τραπέζης της Ελλάδος συναφθέντος, βάσει της υπ' αριθ. 3056/9/22.12.1971 αποφάσεως της Νομισματικής Επιτροπής, Δανείου εις συνάλλαγμα μετά Πιστωτικών Ιδρυμάτων του Λονδίνου ύψους $30.000.000,–", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 132-133.

νειο, ύψους 70 εκατ. δολ. ΗΠΑ, με τις τράπεζες Goldman Sachs International Corporation, Continental Illinois National Bank & Trust Company, Japan International Bank και Orion Banking Group, πάλι με δεκαετή διάρκεια και το ίδιο με το πιο πάνω δάνειο μέσο επιτόκιο.[52] Το Μάιο του 1972 το Ελληνικό Δημόσιο έλαβε και άλλο δάνειο, ύψους 25 εκατ. δολ. ΗΠΑ, από τη First National City Bank (FNCB) της Νέας Υόρκης με τη μεσολάβηση της Τράπεζας της Ελλάδος, που ενεργούσε ως πράκτορας του Δημοσίου, προκειμένου να χρηματοδοτηθεί η προμήθεια στρατιωτικού υλικού και υπηρεσιών από τις ΗΠΑ. Το δάνειο θα είχε κατ' ελάχιστον δεκαετή διάρκεια και επιτόκιο ανάλογο με το βασικό επιτόκιο της FNCB, πλέον 0,5%.[53] Τον Οκτώβριο του 1972 η Τράπεζα της Ελλάδος έλαβε δάνειο 70 εκατ. δολ. από κοινοπραξία τραπεζών με επικεφαλής την Crocker National Bank San Francisco California, το οποίο ήταν ευνοϊκότερο από τα προηγούμενα ως προς τους όρους του, αφού προέβλεπε επιτόκιο μόλις μία εκατοστιαία μονάδα πάνω από το διατραπεζικό επιτόκιο του Λονδίνου, ενώ η περίοδος χάριτος επιμηκύνθηκε στα 5 έτη.[54] Οι ασυνήθιστα ευνοϊκοί όροι σχολιάστηκαν ευμενώς και από το διεθνή οικονομικό τύπο, όπως τους *Financial Times*, τη *Wall Street Journal* και τη *Herald Tribune*.[55] Τέλος, τον Ιούλιο του 1973 η Τράπεζα έλαβε δάνειο, με τη μορφή αναλήψεων έως το ποσό των 200 εκατ. δολ. ΗΠΑ, από κοινοπραξία αλλοδαπών τραπεζών υπό την ηγεσία της First Boston (Europe) Limited, London. Το δάνειο είχε δωδεκαετή διάρκεια και επιτόκιο 0,75% υψηλότερο από το διατραπεζικό επιτόκιο του Λονδίνου επί τριμηνιαίων ή εξαμηνιαίων καταθέσεων σε δολάρια ΗΠΑ.[56] Το δάνειο αυτό επίσης εκχωρήθηκε στο Ελληνικό Δημόσιο, το Δεκέμβριο του 1973.[57]

Επιπλέον, η Τράπεζα της Ελλάδος, παράλληλα με τις προσωρινές προκαταβολές που συνέχισε να παρέχει προς το Ελληνικό Δημόσιο,[58] συμμετείχε και στη δια-

---

52 "Ανακοινώσεις κ. Διοικητού εν σχέσει με το Δάνειον $70.000.000,– υπό ομίλου αλλοδαπών πιστωτικών ιδρυμάτων", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 79, Συνεδρία 19.4.1972, 20-23.

53 "Ανακοινώσεις κ. Διοικητού εν σχέσει με Δάνειον $ ΗΠΑ 25.000.000,– χορηγουμένου υπό της FIRST NATIONAL CITY BANK, N.Y. προς το Ελληνικόν Δημόσιον ενεργούν μέσω της Τραπέζης της Ελλάδος, ως πράκτορος του Δημοσίου (AGENT)", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 79, Συνεδρία 24.5.1972, 69-70.

54 "Δάνειον $70 εκατομμυρίων προς την Τράπεζαν της Ελλάδος", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 80, Συνεδρία 4.10.1972, 224-227.

55 "Δάνειον Δολλαρίων ΗΠΑ 70.000.000,– χορηγηθέν υπό ομίλου διεθνών τραπεζών υπό την ηγεσίαν της CROCKER NATIONAL BANK του Αγίου Φραγκίσκου (Ανακοινώσεις)", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 81, Συνεδρία 6.12.1972, 60.

56 "Ανακοινώσεις κ. Διοικητού εν σχέσει με την σύναψιν δανείου $ ΗΠΑ 200.000.000,– υπό της Τραπέζης της Ελλάδος μετά πιστωτικών ιδρυμάτων της αλλοδαπής", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 83, Συνεδρία 11.7.1973, 45-46.

57 "Εκχώρησις προς το Ελληνικόν Δημόσιον του υπό της Τραπέζης της Ελλάδος συναφθέντος δυνάμει της από 24.7.1973 συμβάσεως δανείου εις συνάλλαγμα μετά Πιστωτικών Ιδρυμάτων της αλλοδαπής ύψους $ ΗΠΑ 200.000.000,–", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 84, Συνεδρία 20.12.1973, 116-117.

58 "Χορήγησις προσωρινής προκαταβολής προς το Ελληνικόν Δημόσιον", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 76, Συνεδρία 18.8.1971, 198.

χείριση εσωτερικών ομολογιακών δανείων οικονομικής ανάπτυξης του Δημοσίου καθ' όλη εκείνη την περίοδο.[59,60,61]

5.4 Διεθνείς σχέσεις και παρεμβάσεις της Τράπεζας

Η τότε Διοίκηση της Τράπεζας της Ελλάδος προσπαθούσε αφενός να διευρύνει τη διεθνή παρουσία της ΤτΕ στον τραπεζικό και ερευνητικό τομέα και αφετέρου να καταστήσει γνωστές πληροφορίες για την ανοδική πορεία της ελληνικής οικονομίας. Αυτή ήταν μια πρακτική που ακολουθούσαν και άλλα κεντρικά τραπεζικά ιδρύματα στον κόσμο, σε μια εποχή διάχυσης πληροφοριών και αναζήτησης δανειακών κεφαλαίων σε παγκόσμια κλίμακα. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονταν οι πρωτοβουλίες για εγγραφή του Διοικητή της Τράπεζας ως μέλους σε διεθνή ερευνητικά ινστιτούτα και οργανισμούς, όπως το Stanford Research Institute[62] και η Organization for International Economic Relations.[63] Επιπλέον, καθ' όλη εκείνη την περίοδο δημοσιεύονταν συχνά περιλήψεις της Έκθεσης του Διοικητή και άρθρα οικονομικού περιεχομένου που αφορούσαν τις εξελίξεις στην ελληνική οικονομία. Οι δημοσιεύσεις γίνονταν σε σημαντικά περιοδικά και εφημερίδες του εξωτερικού, όπως *The American Banker*,[64,65] *The Economist*,[66,67,68] *Corriere della Sera*,[69] *Libre Belgique*,[70] *Jour-*

59 "Λαχειοφόρον Εσωτερικόν Δάνειον Οικονομικής Αναπτύξεως δραχμών 2.350.000.000,–, 6,5% 1971", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 201-202.

60 "Χορήγησις δανείων επ' ενεχύρω ομολογιών του Λαχειοφόρου Δανείου Οικονομικής Αναπτύξεως 6,5% 1972 δραχμών 3.000.000.000.–", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 81, Συνεδρία 1.11.1972, 5.

61 "Σύμβασις αναθέσεως εις την Τράπεζαν της Ελλάδος της εις δημοσίαν εγγραφήν εκδόσεως τμήματος εκ Δρχ. 260.000.000.– του δυνάμει του Ν.Δ. 1183/72 συνομολογηθησομένου Λαχειοφόρου Ομολογιακού Εσωτερικού Δανείου Οικονομικής Αναπτύξεως 6,5% 1972", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 6-9.

62 "Εγγραφή του κ. Διοικητού της Τραπέζης της Ελλάδος ως μέλους εις το Stanford Research Institute, εν Καλιφορνία", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 76, Συνεδρία 23.6.1971, 82.

63 "Εγγραφή της Τραπέζης της Ελλάδος ως μέλους εις την Organization for International Economic Relations εν Βιέννη", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 83, Συνεδρία 27.6.1973, 43.

64 "Δημοσίευσις της Εκθέσεως του κ. Διοικητού εις την εν Νέα Υόρκη εφημερίδα *The American Banker*", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 76, Συνεδρία 23.6.1971, 82.

65 "Δημοσίευσις περιλήψεως της Εκθέσεως κ. Διοικητού εις την εν Νέα Υόρκη εφημερίδα *The American Banker*", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 79, Συνεδρία 28.4.1972, 44.

66 "Δημοσίευσις άρθρου οικονομολογικού περιεχομένου εις το εν Λονδίνω περιοδικόν *The Economist*", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 76, Συνεδρία 23.6.1971, 82-83.

67 "Δημοσίευσις άρθρου του κ. Διοικητού εις το περιοδικόν *The Economist* και την εφημερίδα *The American Banker*", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 77, Συνεδρία 20.10.1971, 98-99.

68 "Δημοσίευσις περιλήψεως της Εκθέσεως του κ. Διοικητού εις την εν Λονδίνω εφημερίδα *The Economist*", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 79, Συνεδρία 28.4.1972, 45.

69 "Δημοσίευσις άρθρου του κ. Διοικητού εις την εφημερίδα *Corriere della Sera*", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 77, Συνεδρία 13.10.1971, 78.

70 "Δημοσίευσις άρθρου του κ. Διοικητού εις την εφημερίδα *Libre Belgique*", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 78-79.

nal of Commerce,[71,72] *The Wall Street Journal*,[73,74,75,76] *The Financial Times*,[77,78,79] *Al-Ahram* του Καΐρου,[80] *Die Presse*,[81] *Times* του Λονδίνου,[82] *Le Figaro*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Washington Post*,[83] *The New York Times*.[84] Παράλληλα, η Τράπεζα, μετά από απαίτηση της δικτατορικής κυβέρνησης, συμμετείχε με κεφάλαιά της στις δαπάνες για εκδόσεις που είχαν ως στόχο την προβολή του έργου της δικτατορίας στον οικονομικό τομέα και τον ανάλογο επηρεασμό της κοινής γνώμης, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό.[85]

Στο πλαίσιο των διεθνών επαφών της Τράπεζας και της προβολής της στο εξωτερικό ανήκε και η πρόσκληση αλλοδαπών ακαδημαϊκών και άλλων προσωπικοτήτων να δώσουν διαλέξεις και να ανταλλάξουν απόψεις με τη Διοίκηση της Τράπεζας για οικονομικά ζητήματα, αλλά και για να προβληθούν τα ελληνικά θέματα. Το πρόγραμμα αυτό είχε εγκαινιαστεί πριν από τη δικτατορία με απόφαση του Γ.Σ. της 2.11.1966. Μερικές από τις προσωπικότητες που ήρθαν τότε στη χώρα

---

71 "Δημοσίευσις άρθρου του κ. Διοικητού εις την εφημερίδα *Journal of Commerce*", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 79.

72 "Δημοσίευσις περιλήψεως της Εκθέσεως του κ. Διοικητού εις την εν Νέα Υόρκη εφημερίδα *Journal of Commerce*, Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 79, Συνεδρία 28.4.1972, 45.

73 "Δημοσίευσις άρθρου του κ. Διοικητού εις την εφημερίδα *The Wall Street Journal*", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 77, Συνεδρία 13.10.1971, 79-80.

74 "Δημοσίευσις άρθρου οικονομικού περιεχομένου εις την εφημερίδα *The Wall Street Journal*", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 77, Συνεδρία 17.11.1971, 176-177.

75 "Δημοσίευσις περιλήψεως της Εκθέσεως του κ. Διοικητού εις την εν Λονδίνω εφημερίδα *The Wall Street Journal*", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 79, Συνεδρία 28.4.1972, σελ. 44-45.

76 "Δημοσίευσις άρθρου οικονομικού περιεχομένου υπό τον τίτλον "The economy of Greece in 1972" εις την εφημερίδα *The Wall Street Journal* Λονδίνου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 81, Συνεδρία 20.12.1972, 154-155.

77 "Δημοσίευσις άρθρου του κ. Διοικητού εις την εφημερίδα *The Financial Times*", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 77, Συνεδρία 13.10.1971, 80.

78 "Δημοσίευσις της Εκθέσεως του κ. Διοικητού (περίληψη) εις την εν Λονδίνω εφημερίδα *The Financial Times*", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 79, Συνεδρία 28.4.1972, 46.

79 "Δημοσίευσις άρθρου οικονομικού περιεχομένου εις την εφημερίδα *The Financial Times* Λονδίνου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 82, Συνεδρία 14.3.1973, 101-102.

80 "Δημοσίευσις άρθρου οικονομικού περιεχομένου εις την εφημερίδα *Al-Ahram* Καΐρου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 78, Συνεδρία 8.3.1972, 226.

81 "Δημοσίευσις περιλήψεως της Εκθέσεως του κ. Διοικητού εις την εν Βιέννη εφημερίδα *Die Presse*", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 79, Συνεδρία 28.4.1972, 45.

82 "Δημοσίευσις άρθρου οικονομικού περιεχομένου εις την εφημερίδα *Times* του Λονδίνου", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 79, Συνεδρία 24.5.1972, 127-128.

83 "Δημοσίευσις της Εκθέσεως του κ. Διοικητού εις τας εφημερίδας εξωτερικού *Le Figaro*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* και *Washington Post*", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 128.

84 "Δημοσίευσις άρθρου οικονομικού περιεχομένου υπό τον τίτλον "The Economy of Greece in 1972" εις την ετησίαν Οικονομικήν Επιθεώρησιν Ευρώπης και Μέσης Ανατολής της εφημερίδος *The New York Times* Νέας Υόρκης", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 81, Συνεδρία 20.12.1972, 155.

85 "Έγκρισις δαπάνης διά την συμβολήν της Τραπέζης εις την έκδοσιν τεύχους περιέχοντος στοιχεία περί της οικονομικής καταστάσεως της Χώρας", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 77, Συνεδρία 17.11.1971, 171-172.

με έξοδα της Τράπεζας ήταν ο Gottfried Haberler, τον Οκτώβριο του 1971,[86] και ο Gordon F. Boreham, καθηγητής του Παν/μίου της Οττάβας, τον Ιούλιο του 1972.[87]

Στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων της Τράπεζας εντάσσεται αναπόσπαστα η συμμετοχή της στις ετήσιες Γενικές Συνελεύσεις τόσο του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (IMF/ΔΝΤ)[88] όσο και της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών (BIS/ΤΔΔ) στη Βασιλεία. Στην 41η Συνέλευση της ΤΔΔ στις 14.6.1971 η Διοίκηση της Τράπεζας της Ελλάδος ήλθε σε επαφή όχι μόνο με τη Διοίκηση της ΤΔΔ, αλλά και με αυτές των κεντρικών τραπεζών της Ολλανδίας, της Αγγλίας, της Δυτικής Γερμανίας, του Federal Reserve Bank της Νέας Υόρκης, καθώς και ελβετικών τραπεζών.[89] Τη συνέλευση απασχόλησε η διεθνής αστάθεια, που χαρακτηριζόταν από την αύξηση των ονομαστικών εισοδημάτων πάνω από την παραγωγικότητα και από την εμφάνιση του πληθωρισμού κόστους, παρά την αντιμετώπιση του πληθωρισμού ζήτησης με την άσκηση περιοριστικής νομισματικής πολιτικής. Το αποτέλεσμα ήταν η στασιμότητα της οικονομικής δραστηριότητας, με παράλληλη αύξηση της ανεργίας. Οι εσωτερικές αυτές ανισορροπίες επηρέασαν και τις εξωτερικές οικονομικές σχέσεις, με επιπτώσεις στο διεθνές νομισματικό σύστημα, κυρίως μέσω του χρόνια ελλειμματικού ισοζυγίου πληρωμών των ΗΠΑ και της αθρόας προσφοράς ευρωδολαρίων από το 1970. Υπήρξε επιτυχής πίεση για ανατίμηση ευρωπαϊκών νομισμάτων, όπως το μάρκο, το φιορίνι, το ελβετικό φράγκο και άλλα νομίσματα, έναντι του δολαρίου και του χρυσού και έτσι εγκαινιάστηκαν εξελίξεις στο διεθνές νομισματικό σύστημα. Η Τράπεζα είχε προβλέψει, ήδη από τον Ιούνιο του 1970, ότι ήταν πιθανότερη η ανατίμηση ισχυρών ευρωπαϊκών νομισμάτων παρά η υποτίμηση του δολαρίου έναντι του χρυσού. Κατά την ΤΔΔ, αλλά και την Τράπεζα της Ελλάδος, επιβαλλόταν μεν η διόρθωση των συναλλαγματικών ισοτιμιών, αλλά κυρίως έπρεπε να δοθεί βάρος στην αποκατάσταση της εσωτερικής σταθερότητας, όχι μόνο με τη χρήση της κατάλληλης νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής, αλλά και με τη χρήση περιοριστικής εισοδηματικής πολιτικής, που δεν θα επέτρεπε τα εισοδήματα να υπερβαίνουν την παραγωγικότητα. Παράλληλα, απαιτούνταν ο συντονισμός της νομισματικής πολιτικής των διαφόρων χωρών, κυρίως όσον αφορούσε την αγορά ευρωδολαρίων.

---

86 "Μετάκλησις εκ του εξωτερικού του Καθηγητού κ. Gottfried Haberler ίνα δώση διάλεξιν", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 76, Συνεδρία 1.9.1971, 259-260.

87 "Επαύξησις του χρόνου παραμονής εν Ελλάδι των εκ της αλλοδαπής μετακαλουμένων Καθηγητών Ξένων Πανεπιστημίων, Διοικητών Τραπεζών και λοιπών προσωπικοτήτων διεθνούς κύρους", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 79, Συνεδρία 5.7.1972, 267-268.

88 "Μετάβασις Διοικητού κ. Δ. Γαλάνη και Υποδιοικητού κ. Ευστ. Πανά εις το εξωτερικόν δι' υπηρεσίαν", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 76, Συνεδρία 15.9.1971, 261-262.

89 "Ανακοινώσεις του κ. Διοικητού εκ του ταξιδίου του εις Βασιλείαν και Ζυρίχην", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 76, Συνεδρία 7.7.1971, 85-92.

Τον Ιούνιο του 1972 η Τράπεζα της Ελλάδος συμμετείχε στην 42η Συνέλευση της ΤΔΔ, όπου υπήρξαν επαφές με Διοικητές άλλων κεντρικών τραπεζών και άλλων διεθνών οργανισμών. Στη συνέλευση αυτή επιβεβαιώθηκε για μια ακόμη φορά ότι ο πληθωρισμός αποτελούσε το κύριο πρόβλημα της διεθνούς οικονομίας, με σοβαρές επιπτώσεις στο διεθνές νομισματικό σύστημα και τις αγορές συναλλάγματος. Αυτή τη φορά, ως αίτιο του πληθωρισμού κατηγορούνταν η υπερβολική ζήτηση και αναζητούνταν πολιτικές περιορισμού της. Σχολιάστηκε πολύ θετικά η Smithsonian Agreement της 18.12.1971 στην Ουάσινγκτον για τις συναλλαγματικές ισοτιμίες και την προσαρμογή τους, αλλά τέθηκε ως απαραίτητη προϋπόθεση επιτυχούς υλοποίησής της η εφαρμογή εθνικής πολιτικής για τη στήριξη της συμφωνίας από κάθε χώρα. Παράλληλα, τονίστηκε η ανάγκη εναρμόνισης της νομισματικής πολιτικής μεταξύ των διαφόρων χωρών, καθώς επισημάνθηκε ο αποσταθεροποιητικός ρόλος της βραχυπρόθεσμης κίνησης κεφαλαίων.[90]

Στη επόμενη Γενική Συνέλευση των μετόχων της ΤΔΔ, στις 18.6.1973, διαπιστώθηκε ότι δεν είχε επιτευχθεί διεθνώς καμία πρόοδος στο μέτωπο του πληθωρισμού. Αιτία θεωρήθηκε η αδυναμία κυβερνήσεων και κεντρικών τραπεζών να κάμψουν τις απαιτήσεις κοινωνικών ομάδων και τάξεων για υψηλότερα εισοδήματα και τιμές. Ούτε ο άμεσος έλεγχος των τιμών και των εισοδημάτων που επιχειρήθηκε από μερικές κυβερνήσεις είχε αποτέλεσμα, στο βαθμό που η κοινή γνώμη δεν είχε πειστεί για την ανάγκη άσκησης αντιπληθωριστικής πολιτικής. Παράλληλα, και λόγω της έλλειψης συντονισμού της οικονομικής πολιτικής μεταξύ των διαφόρων χωρών, η Smithsonian Agreement κατέρρευσε και το σύστημα Bretton Woods καταργήθηκε στις αρχές του 1973. Ωστόσο, παρά την επικράτηση των κυμαινόμενων ισοτιμιών, η φυγή από το δολάριο συνεχίστηκε, κυρίως λόγω της έλλειψης συστηματικής αντιπληθωριστικής πολιτικής στις ΗΠΑ. Ενδιαφέρον είναι ότι η πολιτική της de facto υποτίμησης του δολαρίου θεωρήθηκε ότι υποστηριζόταν τόσο από τις ΗΠΑ, για τη βελτίωση του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών της, όσο και από τη Δ. Γερμανία, που έβλεπε το ανατιμημένο μάρκο ως ανάχωμα στην άνοδο του πληθωρισμού. Η Τράπεζα της Ελλάδος επισήμανε τον κίνδυνο η νομισματική αστάθεια να οδηγήσει σε συνθήκες ανταγωνιστικών υποτιμήσεων, προστατευτισμού και ελέγχων παρόμοιες με εκείνες που επικρατούσαν διεθνώς στη δεκαετία του 1930. Ταυτόχρονα όμως θεωρούσε ότι υπήρχε ελπίδα για την οικοδόμηση ενός νέου διεθνούς συστήματος, που θα διατηρούσε τα βασικά χαρακτηριστικά του συστήματος Bretton Woods, το οποίο είχε συμβάλει ουσιωδώς στη διεθνή ευημερία επί μία 25ετία μετά τη λήξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου.[91]

---

90 "Ανακοινώσεις του κ. Διοικητού εκ του ταξιδίου του εις Βασιλείαν και Ζυρίχην", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 79, Συνεδρία 21.6.1972, 172-177.

91 "Ανακοίνωσις του Διοικητού κ. Κ Παπαγιάννη προς το Γενικόν Συμβούλιον της Τραπέζης επί του ταξιδίου του εις Βασιλείαν και Ζυρίχην", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 82, Συνεδρία 27.6.1973, 292-297.

Τέλος, η Τράπεζα της Ελλάδος είχε συνάψει συμφωνίες με αμερικανικές τράπεζες, στο πλαίσιο της διεθνούς αγοράς ευρωδολαρίων, για να προβούν αυτές σε προθεσμιακή κατάθεση δολαρίων στην ΤτΕ. Παράδειγμα των συμφωνιών αυτών ήταν η συμφωνία με την Chase Manhattan Bank, της 25.11.1970, που ανανεώθηκε το Δεκέμβριο του 1971 και το Φεβρουάριο του 1973 και αφορούσε κατάθεση ενός εκατ. δολ. ΗΠΑ, έναντι της οποίας η αμερικανική τράπεζα μπορούσε να προβεί σε υπεραναλήψεις σε δραχμές έως το ποσό των 30 εκατομμυρίων.[92,93] Παρόμοια ήταν η συμφωνία με τη Bank of Nova Scotia, της 9.9.1970, για προθεσμιακή κατάθεση δύο εκατ. δολ. ΗΠΑ, η οποία ανανεώθηκε το Σεπτέμβριο του 1972,[94] αυτή με τη First National Bank of Chicago Athens, για προθεσμιακή κατάθεση ενός εκατ. δολ. ΗΠΑ, η οποία ανανεώθηκε στις 13.2.1973 για ένα επιπλέον έτος,[95] καθώς και η συμφωνία με τη First National City Bank για κατάθεση πέντε εκατ. δολ. ΗΠΑ, που τέθηκε σε εφαρμογή τον Ιανουάριο του 1973.[96]

5.5 Κατάρρευση του Bretton Woods και συνέπειες για τη συναλλαγματική πολιτική

Το 1971 ήταν η προτελευταία χρονιά του "Πενταετούς Προγράμματος Οικονομικής Αναπτύξεως 1968-1972" της δικτατορίας και χαρακτηρίστηκε από υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, παρά τις πληθωριστικές πιέσεις που παρουσιάζονταν διεθνώς, οι οποίες συναρθρώνονταν με τη διεθνή νομισματική κρίση. Σύμφωνα με την Έκθεση του Διοικητή της ΤτΕ, το ισοζύγιο εξωτερικών πληρωμών ήταν πλεονασματικό, με συνέπεια να αυξηθούν τα συναλλαγματικά αποθέματα της χώρας – εν μέρει χάρη στην αύξηση της εισροής άδηλων πόρων. Οι επιπτώσεις της κρίσης εκδηλώθηκαν με απότομες και έντονες διακυμάνσεις του εμπορικού ισοζυγίου, κυρίως των εισαγωγών. Κατά τη διάρκεια της κρίσης αποφασίστηκε η διατήρηση της ισοτιμίας δραχμής/δολαρίου στο επίπεδο που ίσχυε από το 1953 (30 δρχ./δολ.), γεγονός που κατέστησε το ελληνικό νόμισμα φθηνότερο από τα νομίσματα των χωρών της ΕΟΚ και της Ιαπωνίας και συνέβαλε στην άνοδο του πληθωρισμού στην Ελλάδα. Σε ό,τι αφορούσε τη διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας, παρατηρήθηκε επιβράδυνση

92 "Έγκρισις συμφωνίας μετά της The Chase Manhattan Bank", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 77, Συνεδρία 1.12.1971, 199-200.

93 "Έγκρισις Συμφωνίας μετά της The Chase Manhattan Bank", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 82, Συνεδρία 14.2.1973, 17-18.

94 "Έγκρισις συμφωνίας μετά της Bank Of Nova Scotia", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 80, Συνεδρία 20.9.1972, 174-176.

95 "Έγκρισις συμφωνίας μετά της First National Bank Of Chicago, Athens", Πρακτικά Γ.Σ., Βιβλίο 82, Συνεδρία 14.2.1973, 16-17.

96 "Έγκρισις Συμφωνίας μετά της First National City Bank", Πρακτικά Γ.Σ., όπ.π., 18-19.

του ρυθμού ανόδου του αγροτικού εισοδήματος και αύξηση της συμμετοχής της μεταποίησης στο εθνικό εισόδημα, η οποία από το 1969 και μετά είχε ξεπεράσει τη συμμετοχή του αγροτικού τομέα.

Το 1972 εκδηλώθηκε υπερθέρμανση σε ορισμένους τομείς της οικονομίας, με προεξάρχοντα αυτόν της οικοδομής, ενώ ταυτόχρονα είχαν εκδηλωθεί σημαντικός πληθωρισμός και αύξηση του κόστους των εισαγωγών. Παράλληλα, η αγορά εργασίας χαρακτηριζόταν από συνθήκες σχεδόν πλήρους απασχόλησης. Η άνοδος της οικοδομικής δραστηριότητας, αλλά και οι μεγεθυμένες δαπάνες του δημόσιου τομέα, είχαν συνέπεια τη σημαντική αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής. Η μεταποίηση υπολογίστηκε ότι εξακοντίστηκε από 16,5% το 1962 σε 22,9% του ΑΕΠ το 1972 (σε τιμές 1958), ενώ συνολικά ο δευτερογενής τομέας αντιπροσώπευε το 33,5% του ΑΕΠ το 1972. Στην Έκθεση του Διοικητή επισημαινόταν ότι "η ταχεία βιομηχανική επέκτασις συμπορεύεται με ανάλογον αύξησιν του κοινωνικού κόστους εκ των ισχυρών και ποικίλων κινήτρων της βιομηχανικής προωθήσεως", η οποία "πραγματοποιείται υπό δυσαναλόγως μεγάλην και αύξουσαν χρηματοδότησιν εκ του τραπεζικού συστήματος".[97] Εξάλλου, μετά από μακρά περίοδο σχετικής στασιμότητας, οι τιμές αυξήθηκαν με επιταχυνόμενους ρυθμούς (κατά μέσο όρο 6,5% εντός του 1972, ενώ ο τιμάριθμος χονδρικής αυξήθηκε κατά 10,5%).

Η οικονομία αντιμετώπισε πολύ πιο δυσμενείς εξελίξεις το 1973, εξαιτίας της πρώτης πετρελαϊκής κρίσης: ο δείκτης τιμών καταναλωτή κατέγραψε άνοδο (αρχή/τέλος έτους) κατά 30,6% το 1973, ενώ σε μέσα επίπεδα ήταν υψηλότερος κατά 15,5% έναντι του 1972 και η άνοδος του τιμαρίθμου χονδρικής (που επηρεάζεται άμεσα από τις διεθνείς τιμές) άγγιξε το 44,2%. Παράλληλα, τις αρχές απασχολούσε η επιβράδυνση της αγροτικής παραγωγής. Η ΤτΕ επισήμαινε ότι απαιτούνταν επανεξέταση των στόχων και της πολιτικής και υπενθύμιζε ότι η γεωργία απασχολούσε και εξασφάλιζε εισόδημα στο 40% του πληθυσμού και συνέβαλλε κατά 15% περίπου στο ΑΕΠ. Η εξέλιξη αυτή συναρθρωνόταν με την αστυφιλία και συνεπώς με την εκρηκτική ανάπτυξη του τομέα της οικοδομής: στη διάρκεια της πενταετίας 1969-1973, οι επενδύσεις σε κατοικία ως ποσοστό του συνόλου των ακαθάριστων επενδύσεων πάγιου κεφαλαίου ανέρχονταν σε 30%, αναλογία κατά πολύ υψηλότερη από ό,τι σε ομοειδείς οικονομίες (Τουρκία 22%, Ισπανία 18%, Πορτογαλία 17%). Στην Έκθεση επισημαινόταν ότι "η παρ' ημίν υπερανάπτυξις του οικοδομικού έργου δεν δύναται να θεωρήται ευνοϊκός παράγων μακροχρονίως, δεδομένου ότι συνεπάγεται μη ισόρροπον διάρθρωσιν του παραγωγικού μηχανισμού".[98]

97 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1972*, 16.

98 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού επί του ισολογισμού του έτους 1973*, 21.

Μετά από πολλές δεκαετίες σταθερής ισοτιμίας δραχμής και δολαρίου (και αλλεπάλληλες αποφάσεις της δικτατορίας για τη διατήρησή της), τον Οκτώβριο του 1973 αποφασίστηκε αποδέσμευση της δραχμής από το αμερικανικό νόμισμα και ανατίμησή της έναντι αυτού κατά 11,1%. Οι μεταγενέστερες εξελίξεις, με την ανάκαμψη του αμερικανικού νομίσματος, επανέφεραν λίγο-πολύ την ισοτιμία στο 1:30, αλλά στο μεταξύ είχε καταλυθεί το "ταμπού" της πρόσδεσης ή, όπως διατυπώνεται στην Έκθεση, "διετηρήθη, πάντως, η ευχέρεια της κατευθυνομένης διακυμάνσεως, η οποία εξασφαλίζει ελαστικότητα χειρισμών".[99]

Συμπερασματικά, η συναλλαγματική πολιτική της ΤτΕ μετά την κατάρρευση του Bretton Woods ήταν, όπως και η συνολική πολιτική της στρατιωτικής δικτατορίας, αντιφατική, περίπλοκη και, σε τελική ανάλυση, χαρακτηριζόταν από σπασμωδικές αντιδράσεις. Ενώ η διαδικασία οικονομικής μεγέθυνσης συνεχίστηκε, η ΤτΕ, χωρίς τη Ζολώτεια πυξίδα της νομισματικής σταθερότητας, ανέχθηκε την υπερθέρμανση της οικονομίας, με μοναδική παρηγοριά την εξασφάλιση πλήρους απασχόλησης στην οικονομία. Οι πιέσεις στη δραχμή κατέστησαν αφόρητες χωρίς να υπάρχει εναλλακτική στρατηγική, καθώς το δικτατορικό καθεστώς από τη φύση του δεν ανεχόταν πλουραλισμό απόψεων πριν από τη λήψη τελικής απόφασης. Ακόμη και αν η ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας φάνταζε τότε πολύ αμυδρή, γεγονός ήταν ότι η Ευρώπη ήταν ο κατ' εξοχήν χώρος εξαγωγής ελληνικών προϊόντων και αυτό κανονικά δεν θα έπρεπε να λησμονείται κατά τη χάραξη της συναλλαγματικής πολιτικής. Η έστω και πρόσκαιρη πρόσδεση του ελληνικού νομίσματος στο δολάριο ίσως αντανακλούσε τότε υφιστάμενες πολιτικές προτεραιότητες, οι οποίες όμως δεν ήταν εναρμονισμένες με το μακροχρόνιο συμφέρον της ελληνικής οικονομίας.

5.6. Η Τράπεζα κατά τη Μεταπολίτευση

Λίγους μήνες μετά τη Γενική Συνέλευση των Μετόχων της 29.4.1974 έλαβαν χώρα το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου (15.7.1974), η τουρκική εισβολή στην Κύπρο (20.7.1974) και η κατάρρευση της δικτατορίας (23 προς 24.7.1974). Στις 14.8.1974 ακολούθησε ο "Αττίλας 2". Κατά τη διάρκεια του Σεπτεμβρίου ιδρύθηκαν νέα κόμματα (ΠΑΣΟΚ, 3.9.1974, Νέα Δημοκρατία, 29.9.1974), ενώ ενεργοποιήθηκαν εκ νέου και νομιμοποιήθηκαν παλαιότερα κόμματα (Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις, 20.9.1974, ΚΚΕ, 23.9.1974, ΚΚΕ Εσωτερικού, ΕΔΑ). Ακολούθησαν οι εκλογές της 17.11.1974 και το δημοψήφισμα της 8.12.1974.

Στο μεταξύ, στις 23.9.1974 πραγματοποιήθηκε έκτακτη Γενική Συνέλευση, στην οποία απευθύνθηκε με τα εξής λόγια ο προσωρινός Διοικητής Παναγής Παπαλη-

99 Όπ.π., 28.

γούρας: "Εκκαλούμεθα: πρώτον, να βοηθήσωμεν την Κυβέρνησιν εις την αντιμετώπισιν των αμέσων οικονομικών συνεπειών της κυπριακής κρίσεως· δεύτερον, να συμβάλωμεν εις την εκλογίκευσιν των συνθηκών λειτουργίας του αποδιοργανωθέντος τραπεζικού συστήματος· και, τρίτον, ν' αποκαταστήσωμεν μέσα εις τους κόλπους του εθνικού αυτού ιδρύματος την υπηρεσιακήν τάξιν και την νομιμότητα". Η κατάσταση της οικονομίας βελτιωνόταν, διαβεβαίωσε ο Παπαληγούρας τους μετόχους της ΤτΕ: "… ο ρυθμός αυξήσεως των τιμαρίθμων βαίνει μειούμενος. Προβλέπεται δε ότι κατά το δεύτερον εξάμηνον του τρέχοντος έτους η συνολική αύξησις δεν θα υπερβή το 4% διά τον δείκτην τιμών καταναλωτού και το 5%, το πολύ, δια τον δείκτην χονδρικής πωλήσεως". Οι εξελίξεις αυτές είχαν συνέπεια την αύξηση της εμπιστοσύνης των καταθετών: "Μεταξύ 1ης και 18ης Σεπτεμβρίου, αι ιδιωτικαί καταθέσεις ηυξήθησαν κατά 3.636 εκατ. δρχ., η δε κυκλοφορία τραπεζογραμματίων εμειώθη κατά δρχ. 3.180 εκατ.".[100]

Στην επόμενη Τακτική Γενική Συνέλευση της ΤτΕ, στις 24.4.1975, τη Διοίκηση είχε πλέον αναλάβει ο Ξενοφών Ζολώτας, ο οποίος διαπίστωνε στην πρώτη του μεταπολιτευτική Έκθεση: "Όταν η Κυβέρνησις Εθνικής Ενότητος ανέλαβε την διακυβέρνησιν της χώρας την 24ην παρελθόντος Ιουλίου, εύρεν την οικονομίαν εις ιδιαίτερως επισφαλή κατάστασιν, χαρακτηριζομένην από ύφεσιν, υψηλόν ρυθμόν πληθωρισμού και σοβαρόν έλλειμμα εις το ισοζύγιον πληρωμών". Διαπίστωνε όμως ότι η "τάσις κάμψεως της οικονομικής δραστηριότητος ανεκόπη από των τελευταίων μηνών του 1974",[101] χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η οικονομία είχε εισέλθει σε φάση ανάκαμψης. Παρά την κάμψη των εισαγωγών, το ισοζύγιο πληρωμών συνέχιζε να είναι ελλειμματικό, και γι' αυτό ευθυνόταν εν πολλοίς ο τετραπλασιασμός της τιμής των πετρελαιοειδών, αλλά και οι έκτακτες εισαγωγές αμυντικού υλικού ως συνέπεια της κυπριακής κρίσης. Στην Έκθεση πάντως επισημαινόταν ότι "ο κρατικός προϋπολογισμός βαρύνεται με την κληρονομίαν της περιόδου της δικτατορίας, η οποία χαρακτηρίζεται από απρογραμμάτιστον διόγκωσιν των δημοσίων δαπανών, καταναλωτικών και επενδυτικών, προς κατευθύνσεις χαμηλής παραγωγικότητος".[102] Ο Διοικητής της ΤτΕ διατύπωνε έτσι έμμεσα το συμπέρασμα ότι η δικατατορία, αντιμετωπίζοντας έλλειμμα νομιμοποίησης, φρόντισε να παράσχει ρευστότητα για κατανάλωση και για χαμηλής απόδοσης επενδύσεις, προκαλώντας καταναλωτική ευμάρεια και αποσπώντας με τον τρόπο αυτό κοινωνική ανοχή. Επρόκειτο για μια, κατά Ζολώτα, απαράδεκτη πολιτική απέναντι στο μακροχρόνιο συμφέρον της ελληνικής οικονομίας.

---

100 Παπαληγούρας, Π. (1996), 470.

101 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού διά το έτος 1974*, 12.

102 Όπ.π., 21.

Στην Έκθεση γίνεται ιδιαίτερη μνεία στην αποσύνδεση της δραχμής από το δολάριο, απόφαση που λήφθηκε στις 8.3.1975, και στην ερμηνεία του νέου μηχανισμού διαμόρφωσης συναλλαγματικών ισοτιμιών μέσω μιας "δέσμης νομισμάτων". Η επιλογή αυτή και μια σειρά άλλων αποφάσεων της κυβέρνησης, στα μέτωπα της εισοδηματικής, της πιστωτικής και της δημοσιονομικής πολιτικής, οδήγησαν, κατά την εκτίμηση της ΤτΕ, στην ανάσχεση της ύφεσης και την ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας, με αύξηση του ΑΕΠ κατά 3,7% (έναντι κάμψης κατά 2,5% στο σύνολο των χωρών του ΟΟΣΑ την ίδια περίοδο). Βέβαια, ο πληθωρισμός κάλπαζε ακόμη με διψήφια νούμερα (15,2% το 1975 έναντι 13,5% το 1974), γεγονός που η ΤτΕ απέδιδε εν μέρει στην αύξηση των έμμεσων φόρων. Στο μέτωπο του πληθωρισμού, η ΤτΕ θεωρούσε ιδιαίτερα σημαντικό τον περιορισμό της υπέρμετρης αύξησης των κερδών (ιδίως αυτών που προέκυπταν από μονοπωλιακές επιχειρήσεις) στην περίοδο που θα ακολουθούσε, οπότε, όπως η Τράπεζα εκτιμούσε, θα υπήρχε περαιτέρω ανάκαμψη και αύξηση της ζήτησης. Άλλο μέτρο που προτεινόταν ήταν ο περιορισμός του υψηλού κόστους της εμπορίας αγροτικών προϊόντων και των υπερκερδών των μεσαζόντων. Σημαντικό πρόβλημα ήταν η μείωση της αποταμίευσης (από περίπου 23% του ΑΕΠ το 1973 σε 15,7% το 1975), γεγονός που αποδιδόταν στον πληθωρισμό και την ύφεση. Εξάλλου, επισημαινόταν ότι "η μεγάλη πιστωτική επέκτασις εντός του δευτέρου εξαμήνου του 1974, και εν συνεχεία σχεδόν καθ' όλον το 1975, απέβλεπεν εις την υποβοήθησιν της οικονομίας να εξέλθη από την κρίσιν".[103] Ας σημειωθεί ότι αυτή η πιστωτική επέκταση κατανεμήθηκε ανισομερώς το 1975: σχεδόν 58% στον ιδιωτικό έναντι 42% στο δημόσιο τομέα. Στόχος ήταν η ενίσχυση της βιομηχανίας και του εξαγωγικού εμπορίου, αλλά η πολιτική αυτή είχε ως δευτερογενές αποτέλεσμα την ενίσχυση του πληθωρισμού. Στην Έκθεση για το 1975 γίνεται για πρώτη φορά μνεία στο θέμα: "Ένταξις στην ΕΟΚ και οικονομική ανάπτυξις", ως προς το οποίο η ΤτΕ διαπίστωνε ότι "η διαδικασία δασμολογικού αφοπλισμού θα επιταχυνθή κατά τα αμέσως προσεχή έτη και θα περιορίζωνται βαθμιαίως αι άλλαι [...] μορφαί προστασίας".[104]

5.7 Μεταξύ ενεργειακής κρίσης και πληθωρισμού

Τα επόμενα δύο χρόνια, 1976-1977, επιτεύχθηκε, κατά την εκτίμηση της ΤτΕ, αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος, με ταυτόχρονη μείωση του πληθωρισμού. Ωστόσο, η ολιγοπωλιακή διάρθρωση της εσωτερικής αγοράς και η συνακόλουθη κάμψη της ανταγωνιστικότητας συνέχιζαν να προβληματίζουν τη Διοίκησή της. Η Τράπεζα παρακολουθούσε επίσης τις εξελίξεις στο μέτωπο της νομισματικής πο-

103 ΤτΕ, *Έκθεσις του Διοικητού διά το έτος 1975*, 18.

104 Όπ.π., 35.

λιτικής, ιδίως των χωρών-μελών της ΕΟΚ, η οποία "προσανατολίζεται στον καθορισμό στόχων για την αύξηση της προσφοράς χρήματος, που θα ποικίλλουν βέβαια ανάλογα με τις ιδιαίτερες συνθήκες της κάθε χώρας, θα είναι όμως δεσμευτικές για τις χώρες-μέλη".[105] Η αύξηση της προσφοράς χρήματος και η διοχέτευση μεγάλου μέρους της ιδιωτικής αποταμίευσης σε καταθέσεις δημιουργούσαν "δυσεπίλυτα προβλήματα". Το αποτελεσματικότερο μέσο για τον περιορισμό της υπέρμετρης πιστωτικής επέκτασης, ανέφερε η Έκθεση, ήταν ο έλεγχος της ρευστότητας των εμπορικών τραπεζών. Σημαντικούς στόχους αποτελούσαν η ανάπτυξη της κεφαλαιαγοράς και η εξοικείωση του κοινού με άλλες μορφές αποταμίευσης, όπως τα τραπεζικά και τα εταιρικά ομόλογα.

Σε ό,τι αφορούσε όμως τη διάρθρωση της οικονομίας, προτεινόταν "να τεθεί υπό έλεγχο η αύξηση των κερδών και των λοιπών εισοδημάτων που πραγματοποιούνται ιδίως σε μεσολαβητικά επαγγέλματα, στην παροχή υπηρεσιών και σε σειρά άλλων κερδοσκοπικών-παρασιτικών δραστηριοτήτων, και να ληφθούν αποτελεσματικά μέτρα για την υπαγωγή τους στην φορολογία εισοδήματος. Πρέπει να επισημανθεί ότι τα εισοδήματα της κατηγορίας αυτής είναι πολυάριθμα και συγκριτικά υψηλά, φαίνεται δε ότι αυξάνουν με ταχύ ρυθμό. Για το λόγο αυτό αποτελούν σημαντική πηγή της υπερκαταναλώσεως και της ζητήσεως εισαγομένων αγαθών. Συγχρόνως όμως τα καταναλωτικά πρότυπα των κοινωνικών αυτών ομάδων επηρεάζουν την καταναλωτική συμπεριφορά μεγάλων κατηγοριών του πληθυσμού".[106] Αυτή ήταν μια πάγια άποψη του Ξ. Ζολώτα κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο.

Το θέμα της ενεργειακής επάρκειας απασχολούσε έντονα την ΤτΕ: στην Έκθεση του 1976 επισημαινόταν ότι, πέραν του λιγνίτη και του πετρελαίου, η χώρα φαινόταν να διαθέτει δυνατότητες και στον τομέα της γεωθερμίας, χωρίς την ταχεία εκμετάλλευση των οποίων θα ήταν αναπόφευκτη η μεσοπρόθεσμη εξάρτησή της από εισαγόμενα καύσιμα.

Την επόμενη χρονιά, η ΤτΕ διαπίστωσε επιβράδυνση του ανοδικού ρυθμού της οικονομίας, που συνδυάστηκε με μεταβολή της διάρθρωσής της προς το δυσμενέστερο, καθώς το μερίδιο του πρωτογενούς τομέα περιορίστηκε κατά σχεδόν 5% και παρατηρήθηκε επιβράδυνση και στη μεταποίηση, με αποτέλεσμα η αύξηση του ΑΕΠ να προέλθει από τις υπηρεσίες και την οικοδομική δραστηριότητα, επιδεινώνοντας το πρόβλημα που είχε ήδη παρατηρηθεί στο παρελθόν. Καθ' όλη τη διάρκεια εκείνης της περιόδου, οι εξελίξεις στην Αγροτική Τράπεζα, ο δανεισμός της από την ΤτΕ, καθώς και η χρηματοδότηση των αγροτών από την ΑΤΕ, απασχολούσαν έντονα τη Διοίκηση της ΤτΕ. Ανησυχίες προκαλούσε και η κάμψη της βιομηχανικής

105 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1976*, 15.

106 Όπ.π., 28.

παραγωγής, που αποδόθηκε στην υποχώρηση των εξαγωγών ως συνέπεια της αύξησης του προστατευτισμού, που έθιξε κυρίως τους κλάδους της κλωστοϋφαντουργίας και των ειδών ιματισμού-υπόδησης. Από την άλλη πλευρά, κρινόταν ανεπαρκής η προσαρμογή τόσο του αγροτικού τομέα όσο και της βιομηχανίας στις συνθήκες της ΕΟΚ.

5.8 Η πορεία προς την ένταξη στην ΕΟΚ

Μετά από μια χρονιά στασιμότητας, το 1978 οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών αυξήθηκαν εντυπωσιακά (19% σε σταθερές τιμές). Δεδομένης της ελαφράς πτώσης του ρυθμού αύξησης των αντίστοιχων εισαγωγών (7% έναντι 8%), το έλλειμμα του πραγματικού ισοζυγίου εξωτερικών συναλλαγών μειώθηκε σημαντικά. Παράλληλα, η Διοίκηση εκτιμούσε ότι, σε αντιδιαστολή με τις περισσότερες χώρες του ΟΟΣΑ, η Ελλάδα δεν είχε πρόβλημα ανεργίας. Αντίθετα μάλιστα, η οικονομία βρισκόταν σε πλήρη απασχόληση, και αυτό παρά την παλιννόστηση σημαντικού αριθμού Ελλήνων εργατών από τη Δυτική Ευρώπη. Στην έλλειψη ανεργίας αποδιδόταν η μεταβολή στη σύνθεση του πληρώματος των υπό ελληνική σημαία πλοίων, που καλυπτόταν κατά περίπου το 1/3 από αλλοδαπούς ναυτικούς. Εκτενής αναφορά γινόταν στο αντιπληθωριστικό πρόγραμμα της κυβέρνησης, που αποσκοπούσε στον περιορισμό της αύξησης των πιστώσεων προς τις εμπορικές τράπεζες στο 18% το 1979, έναντι 24,5% το 1978 και 26,5% το 1977.

Ωστόσο, δεν κατέστη τελικά δυνατόν να υλοποιηθούν οι οικονομικοί στόχοι που είχε θέσει η κυβέρνηση, λόγω της δεύτερης ενεργειακής κρίσης και της οικονομικής επιβράδυνσης στις χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ. Τα γεγονότα αυτά είχαν συνέπεια τη σημαντική επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης του διαθέσιμου ιδιωτικού εισοδήματος και της ιδιωτικής κατανάλωσης, όπως και του ΑΕΠ, καθώς και τη δραματική αναζωπύρωση του πληθωρισμού: ο ΔΤΚ αυξήθηκε κατά 24,8% το 1979, ενώ σε μέσα επίπεδα η αύξηση ήταν 19%. Η κατάσταση επιδεινώθηκε την επόμενη χρονιά, με τη συνεχιζόμενη άνοδο της τιμής του πετρελαίου: μεταξύ τέλους του 1978 και τέλους του 1980, η τιμή του πετρελαίου σε δολάρια αυξήθηκε κατά 150%. Οι περισσότερες χώρες του ΟΟΣΑ μπήκαν σε φάση ύφεσης, γεγονός που είχε άμεση επίδραση στην ελληνική οικονομία, δηλ. στις εξαγωγές. Παράλληλα, οι ακαθάριστες επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου μειώθηκαν κατά 8,3% το 1980 (έναντι αύξησης κατά 7,9% το 1979). Ο πληθωρισμός συνέχισε να επιταχύνεται.

Στην Έκθεση που παρουσιάστηκε στη Γενική Συνέλευση της 30.4.1981, πέντε μήνες πριν από τις εκλογές που έφεραν στην εξουσία το ΠΑΣΟΚ, ο Διοικητής της ΤτΕ φαινόταν διακριτικά και έμμεσα να ασκεί κριτική στην τότε κυβέρνηση: "Η Διοίκηση της Τραπέζης της Ελλάδος, τόσο σε προηγούμενες ετήσιες εκθέσεις της όσο

και κατά τις συζητήσεις στις ετήσιες συνόδους του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας, επισήμανε ότι η αποτελεσματική καταπολέμηση του πληθωρισμού, η προσαρμογή του ισοζυγίου πληρωμών και η στήριξη αυτοδύναμης οικονομικής αναπτύξεως, απαιτούν την εφαρμογή πολιτικής που θα ενθαρρύνει τις παραγωγικές επενδύσεις".[107] Στη συνέχεια ο Ξ. Ζολώτας αναφερόταν αναλυτικά στα μέτρα που είχε προτείνει το 1976 και κατέληγε στο συμπέρασμα ότι "προς τις πιο πάνω κατευθύνσεις, που αποτελούν κατά τη γνώμη μας τα κύρια στοιχεία μιας αποτελεσματικής αναπτυξιακής και αντιπληθωριστικής στρατηγικής, έχει προσανατολίσει την πολιτική της η Κυβέρνηση και άρχισε ήδη να πραγματοποιείται πρόοδος κατά τα τελευταία έτη". Στη συνέχεια συμπλήρωνε: "Επίσης, όπως ήδη προαναφέρθηκε, ανασχετικές επιδράσεις στην οικονομική πρόοδο της χώρας ασκούν οι πολυδαίδαλες γραφειοκρατικές διαδικασίες και τα πάσης φύσεως αντικίνητρα που πρέπει να καταργηθούν το ταχύτερο δυνατό". Ήταν ωσάν ο Ζολώτας να επισήμαινε ότι μερικές μόνιμες αδυναμίες της πολιτικής, για τις οποίες είχε επανειλημμένα προειδοποιήσει την πολιτική ηγεσία, έβαζαν φραγμούς στις προσπάθειες της χώρας για προσαρμογή στα ευρωπαϊκά δεδομένα της τότε εποχής.

5.9 Η αλληλογραφία ενός Διοικητή με έναν πολιτικό αρχηγό και δύο κυβερνήσεις

Κατά τη διάρκεια της (δεύτερης) επταετούς θητείας του ως Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, μεταξύ 1974 και 1981, ο Ξενοφών Ζολώτας έστελνε τακτικά υπομνήματα προς την κυβέρνηση, ιδίως προς τον πρωθυπουργό (και μετέπειτα Πρόεδρο της Δημοκρατίας) Κωνσταντίνο Καραμανλή, με τον οποίο τον συνέδεε φιλία και αμοιβαία εκτίμηση. Στις εκθέσεις, τα υπομνήματα, ακόμα και τα σημειώματα αυτά, ο Ζολώτας ουδέποτε άφησε να διαφανεί η προσωπική τους σχέση και πάντοτε απευθυνόταν στον πολιτικό αρχηγό με την προσφώνηση: "Αγαπητέ μου Κύριε Πρόεδρε". Μονάχα μία φορά, τον Ιανουάριο του 1981, ο Ζολώτας εξέφρασε την αγωνία του για το μέλλον χρησιμοποιώντας ελαφρώς πιο συναισθηματική γλώσσα (η οποία εντούτοις παρέμενε επιμελώς θεσμική).

5.9.1 Αγωνίες για φορολογική μεταρρύθμιση μετά τη Μεταπολίτευση

Κατά τη μεταβατική φάση της Μεταπολίτευσης, που εκτείνεται από τη συγκρότηση της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας μέχρι και τον σχηματισμό κυβέρνησης μετά τις εκλογές της 17.11.1974, δύο προσωπικότητες στις οποίες ο Κωνσταντίνος Καραμανλής είχε απόλυτη εμπιστοσύνη, ο Παναγής Παπαληγούρας και ο Ξενοφών

107 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1980*, 18.

Ζολώτας, εναλλάχθηκαν στις θέσεις του Υπουργού Συντονισμού και του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος: ο Ζολώτας ανέλαβε το υπουργείο μεταξύ 24.7.1974 και 21.11.1974 (κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας) και παρέδωσε την ημέρα εκείνη στον Παπαληγούρα, ο οποίος είχε αναλάβει την Τράπεζα μεταξύ 9.8.1974 και 24.10.1974, δηλ. προτού τον διαδεχθεί ο Ζολώτας στις 26.11.1974.[108]

Η περίοδος αυτή εμφάνιζε ιδιαίτερα προβλήματα για τη νέα κυβέρνηση. Η κρατική μηχανή είχε αποσυντονιστεί κατά τη διάρκεια της επταετίας, αλλά και εξαιτίας της κατάρρευσης του δικτατορικού καθεστώτος. Όπως επισήμανε ο Παπαληγούρας, αν και, με την ψήφιση σχετικού νόμου, θα επαναπροσλαμβάνονταν οι απολυθέντες από τη χούντα, "ασυγκρίτως δυσχερεστέρα […] θα είναι η θέσπισις και η εφαρμογή διαδικασιών που θα αποκαταστήσουν σιγά-σιγά την εκ χαριστικών πράξεων ή εξ ανεπιτρέπτων παραλείψεων των αρμοδίων οργάνων διασαλευθείσαν υπηρεσιακήν ιεραρχίαν".[109] Εξάλλου, σε υπόμνημά του προς τον Καραμανλή, στις 30.12.1974, ο Ξ. Ζολώτας κατέληγε με την εξής διαπίστωση: "Κατά το διάστημα της επταετίας οι ικανότεροι υπάλληλοι του Δημοσίου και των δημοσίων οργανισμών απεχώρησαν από τας υπηρεσίας των […] Κατόπιν αυτού σπανίζουν […] τα ικανά στελέχη. Θα πρέπει να αναστελεχωθούν αυταί αι υπηρεσίαι με ικανόν και έμπειρον προσωπικόν, επ' αυτού δε δεν πρέπει να φεισθή το Δημόσιον εξόδων".[110] Εξάλλου, η δικτατορία είχε αλλάξει τις κοινωνικές συνιστώσες. Ο Παπαληγούρας επισήμαινε: "η επταετία εδημιούργησεν νεοπλούτους πολλούς, αλλά υπευθύνους και ανταγωνιστικούς νέους και διεθνώς συναγωνιστικούς επιχειρηματίας ολίγους".[111] Από την πλευρά του, ο Ξ. Ζολώτας συμπλήρωνε λίγους μήνες αργότερα πως "είναι γνωστόν ότι υφίσταται μεγάλη φοροδιαφυγή διά τα υψηλότερα εισοδήματα, πράγμα το οποίον καθιστά την άμεσον φορολογίαν, αντί διορθωτικήν της διανομής του εισοδήματος, ενισχυτικήν της ανισότητος και της αδικίας", ενώ, διευρύνοντας το χρονικό ορίζοντα, επισήμαινε ότι "αι μεγάλαι ακίνητοι περιουσίαι εδημιουργήθησαν κυρίως κατά την τελευταίαν 25ετίαν, υπήρξαν δε αποτέλεσμα της οικονομικής αναπτύξεως της χώρας, της φοροδιαφυγής των υψηλών εισοδημάτων και της αυτομάτου κολοσσιαίας υπερτιμήσεως του εδάφους".[112]

Εξάλλου, κατά την ύστερη φάση της επταετούς δικτατορίας η οικονομική δραστηριότητα είχε σημειώσει έντονη κάμψη, ο πληθωρισμός κάλπαζε και τα φορολογικά έσοδα υστερούσαν σημαντικά. Ο Ζολώτας, μετά την ανάληψη της διοίκησης

108 Βλ. www.ggk.gov.gr/?page_id=776, www.bankofgreece.gr/BoGDocuments/Governors.pdf

109 Παπαληγούρας, Π. (1996), 479.

110 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F4/4, 9.

111 Παπαληγούρας, Π. (1996), 478.

112 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F4/4, 5.

της ΤτΕ, συνέταξε δύο υπομνήματα, με τα οποία επιχειρούσε να προτείνει μια αποτελεσματική και συνεκτική φορολογική πολιτική.

Σε σημείωμά του, με ημερομηνία 27.5.1974 (το οποίο προφανώς χρησιμοποίησε στη συνέχεια για τη σύνταξη των προτάσεών του), ο Ξ. Ζολώτας είχε κατατάξει τις αναπτυσσόμενες χώρες με βάση τα συστήματα φορολογίας της αστικής ιδιοκτησίας και είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι τα πιο συνηθισμένα είναι η φορολογία της ετήσιας προσόδου και η φορολογία της κεφαλαιακής αξίας της περιουσίας. Διαπίστωνε ότι "Η Ελλάς […] ακολουθεί την φορολογίαν της αξίας του οικοπέδου", μαζί με λίγες χώρες του Τρίτου Κόσμου.[113]

Στις 17.11.1974 διεξήχθησαν εκλογές (μετά από παρέλευση σχεδόν 11 ετών από τις προηγούμενες), τις οποίες κέρδισε με ευρύτατη πλειοψηφία η Νέα Δημοκρατία (το κόμμα που είχε ιδρύσει ο Κ. Καραμανλής), με ποσοστό 54,37%, το μεγαλύτερο στη νεότερη ελληνική κοινοβουλευτική ιστορία. Η νέα κυβέρνηση ορκίστηκε στις 21 Νοεμβρίου.

Στο πρώτο υπόμνημα (με ημερομηνία 23.12.1974, χωρίς αναφορά αποδέκτη), ο Ζολώτας πρότεινε μια σειρά από μέτρα, όπως:

• Αύξηση του αφορολογήτου των χαμηλών εισοδημάτων, φορολόγηση των μερισμάτων μετοχών και "συνάθροιση" των μερισμάτων με τα εισοδήματα των φορολογουμένων από άλλες πηγές.

• Φορολόγηση των αδιανέμητων κερδών των εισηγμένων ΑΕ και επέκταση της φορολογίας στις ΕΠΕ και στις κοινοπραξίες (joint ventures).

• Επαναφορά του νόμου του 1951 περί φορολόγησης των ναυτιλιακών εταιριών και ακύρωση του νόμου της χούντας, με τον οποίο "η Ελλάς […] έγινε χώρα φορολογικής ασυδοσίας των πλοίων υπό Ελληνικήν σημαίαν".

• Θέσπιση αντικειμενικών αξιών για τη φορολόγηση ακινήτων, αφού δεν ήταν δυνατός ο κατ' έτος υπολογισμός της υπεραξίας τους, βάσει προοδευτικών φορολογικών συντελεστών. Ο Ζολώτας πρότεινε θέσπιση αφορολόγητου ορίου, το οποίο προσδιόρισε στα 2 ή 3 εκατ. δραχμές.

• Θέσπιση, αντίστοιχα, επιβολής ετήσιου φόρου επί της λογιστικής καθαρής θέσης της περιουσίας των ΑΕ (την οποία προσδιόριζε ως τη "διαφορά μεταξύ του ενεργητικού της επιχειρήσεως και των προς Τρίτους υποχρεώσεών της").

• Νέα προσαρμογή των ισολογισμών των ΑΕ, ώστε τα πάγιά τους να εμφανίζονται με την τρέχουσα αγοραστική αξία, αφού "η τελευταία προσαρμογή εγένετο την 1η Ιανουαρίου 1957, γεγονός το οποίον καθιστά τους ισολογισμούς ακατάληπτον εικόνα".[114]

---

113 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F4/1, 1.

114 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F4/3, passim.

Θα πρέπει πάντως να επισημανθεί ότι ο Διοικητής της ΤτΕ έσπευσε, χαρακτηριστικά, να εξαιρέσει κάθε ακίνητη περιουσία του Δημοσίου από τα μέτρα αυτά: "Είναι αυτονόητος η εξαίρεσις εκ της φορολογίας των ακινήτων των ανηκόντων εις το Δημόσιον, Δήμον, Κοινότητα, Νομικά πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου, Οργανισμούς, Ιδρύματα και Δημοσίας Επιχειρήσεις").[115]

Ο Ξ. Ζολώτας, σε συνέχεια προγενέστερης συνάντησής του με τον Καραμανλή, επανήλθε στις 3.12.1974 με επίσημο υπόμνημα (στο οποίο διαβεβαίωνε τον Πρωθυπουργό ότι "η συνεργασία μας με τους κ.κ. Υπουργούς Συντονισμού και Οικονομικών είναι αρίστη και αυτό θα βοηθήση πολύ εις την αντιμετώπισιν των διαφόρων προβλημάτων").[116] Στο κείμενο αυτό, ο Διοικητής της ΤτΕ επισήμανε ότι "εάν συνεχώς επιχειρώμεν να καλύπτωμεν το έλλειμμα διά νέων δυσβάστακτων δανείων θα συντελέσωμεν εις περαιτέρω επιδείνωσιν της καταστάσεως" και εξειδίκευσε τις προτάσεις του για το φορολογικό: κάποιοι, αναπόφευκτοι όπως έγραφε, έμμεσοι φόροι, αύξηση φοροαπαλλαγών για τα χαμηλά εισοδήματα, αύξηση των ανώτερων κλιμακίων φόρου εισοδήματος, ακόμη και πάνω από το 49% που ίσχυε τότε ("ίσως 54% διά το τμήμα του εισοδήματος το υπερβαίνον τα 2,5 ή 3 εκατομμύρια"), φόρος ακίνητης περιουσίας με υψηλό αφορολόγητο όριο "ώστε να εξαιρεθούν εντελώς αι λαϊκαί τάξεις". Ο Ζολώτας μάλιστα εισηγήθηκε "αποφυγήν πολυδαιδάλου διαδικασίας […] έστω και εάν τούτο θα εσήμαινε και κάποιαν απώλειαν εισπράξεων".

Το υπόμνημα εκτεινόταν και σε άλλους τομείς, όπως οι τιμές και τα εισοδήματα, όπου ο Ζολώτας επισήμαινε ότι "εις το Υπουργείον Συντονισμού [Σ.Σ. του οποίου προΐστατο ο ίδιος ο Ξ. Ζολώτας το προηγούμενο διάστημα] κατά το τελευταίον τετράμηνον εγένετο μεταρρύθμισις της Υπηρεσίας Τιμών και Εισοδημάτων", με στόχο τη συνεχή παρακολούθηση των τιμών, της παραγωγικότητας, των εισοδημάτων και των επιχειρηματικών κερδών, ενώ πρότεινε αναμόρφωση τόσο της Υπηρεσίας αυτής όσο και —κυρίως— των Διαιτητικών Δικαστηρίων (τα οποία, βάσει του Ν. 3239/1955, έκριναν τις εργατικές συλλογικές διαφορές, κυρίως για μισθούς, σε περίπτωση διαφωνίας των δύο πλευρών), ώστε τα εν λόγω δικαστήρια να αποκτήσουν αφενός στελέχη με εξειδικευμένες οικονομοτεχνικές γνώσεις και αφετέρου "σοβαρότητα και κύρος", κάτι που, κατά το συγγραφέα του κειμένου, θα απέτρεπε τις απεργίες.

Τέλος, στο σημείωμά του αυτό ο Διοικητής της ΤτΕ έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου σε ό,τι αφορούσε τις ξένες επενδύσεις, οι οποίες είχαν "λιμνάσει" στο Υπουργείο Συντονισμού, διότι η σχετική επιτροπή είχε ατονήσει κατά τη διάρκεια της επταετίας. Πρότεινε να μελετηθεί η πολιτική κινήτρων και ανέφερε ως "υπόδειγμα

115 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F4/3, 6.

116 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F4/4, 1. Για τα αποσπάσματα που ακολουθούν, passim.

[…] επί του θέματος αυτού [την] Ιρλανδία". Η σύγκριση της χώρας μας με τη μετέπειτα "κελτική τίγρη" στο θέμα των ξένων επενδύσεων και γενικότερα της ανάπτυξης θα επανερχόταν στο προσκήνιο 30 χρόνια αργότερα.

5.9.2 Νευρικότητα και ανησυχίες μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας

Η νέα κυβέρνηση Καραμανλή, η οποία είχε προκύψει από τις εκλογές της 17.11.1974, βρέθηκε αντιμέτωπη με δύο μείζονα προβλήματα το 1975: τη διαδικασία εδραίωσης του νέου δημοκρατικού πολιτεύματος (και, παράλληλα, κολασμού των ηγετικών στελεχών της χούντας) και τη διαδικασία ανάκαμψης της ελληνικής οικονομίας, η οποία είχε πληγεί από την ομοβροντία γεγονότων κατά τη διετία που είχε προηγηθεί.[117]

Ο Ζολώτας από τη θέση του συνέβαλε με προτάσεις πολιτικής σε ποικίλα μέτωπα. Με δύο υπηρεσιακά του σημειώματα, στις 8.1.1975, διατύπωσε "Προτάσεις μέτρων διά τον περιορισμόν του ελλείμματος του Ισοζυγίου Πληρωμών 1975" και "Προτάσεις μέτρων ενισχύσεως της οικονομικής δραστηριότητος".

Στο πρώτο από τα δύο έγγραφα, ο Ζολώτας εξέφρασε την κυρίαρχη την εποχή εκείνη άποψη: κρατικό μονοπώλιο στα καύσιμα και τη διύλιση, διοικητικά μέτρα για περιορισμό της κατανάλωσης πετρελαίου, προστατευτισμός με υποκατάσταση εισαγωγών, περιορισμός της κατανάλωσης προϊόντων που παράγονται από εισαγόμενες πρώτες ύλες, επιβολή "φορολογικής επιβαρύνσεως επιλεκτικώς προϊόντων εισαγομένων και εγχωρίως παραγομένων, συνδυαζομένης με συστήματα κεκαλυμμένης επιστροφής της επιβαρύνσεως ταύτης εις τους εγχωρίους παραγωγούς" και "υπαγωγή εξαιρουμένων επιχειρήσεων εις υποχρέωσιν καταβολής δασμών" για εισαγωγές. Παράλληλα όμως, επισημαινόταν με έμφαση ότι "δεν γίνεται εισήγησις περί γενικών ποσοτικών περιορισμών επί των εισαγωγών, ούτε επιβολής γενικής τινός επιβαρύνσεως του κόστους εισαγομένων".[118] Σε μια οικονομία που κλυδωνιζόταν από παγκόσμια αύξηση τιμών, κυρίως πρώτων υλών και ενέργειας, ήταν εύλογο το αγωνιώδες ενδιαφέρον της ΤτΕ για τη μεγαλύτερη δυνατή περιστολή των δαπανών.

Σε ό,τι αφορούσε τη συναλλαγματική πολιτική, "υποτίμησις του νομίσματος δεν ενδείκνυται", ξεκαθάριζε ο Ζολώτας. "Κρίνεται σκόπιμος η αποδέσμευσις της δραχ-

---

117 Διεθνώς το 1973 είχε ενσκήψει η διεθνής συναλλαγματική κρίση (Ιανουάριος) και, στη συνέχεια, η πετρελαϊκή κρίση (Οκτώβριος). Στην Ελλάδα, είχε εκδηλωθεί η ανταρσία του αντιτορπιλλικού "Βέλος" (Ιούνιος), είχε διεξαχθεί το νόθο δημοψήφισμα (Ιούλιος), είχαν ξεσπάσει οι φοιτητικές εξεγέρσεις στη Νομική (Φεβρουάριος) και το Πολυτεχνείο (Νοέμβριος) και είχε εκδηλωθεί το δεύτερο χουντικό πραξικόπημα (Νοέμβριος). Το 1974 είχαν πραγματοποιηθεί η πρώτη και η δεύτερη τουρκική εισβολή στην Κύπρο (Ιούλιος, Αύγουστος), είχε καταρρεύσει το δικτατορικό καθεστώς και είχε αποκατασταθεί η Δημοκρατία (Ιούλιος), ενώ είχαν διεξαχθεί εκλογές (Νοέμβριος) και το δημοψήφισμα για το πολιτειακό (Δεκέμβριος).

118 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F5/1, 2.

μής από το δολλάριον και η ελευθέρα και αδέσμευτος παρακολούθησις ενός σταθερού leading currency (π.χ. του D.M.)". Μ' αυτόν τον τρόπο, εκτιμούσε ο Διοικητής της ΤτΕ, θα μπορούσε αφενός να αποφευχθεί η ανατίμηση της δραχμής σε περίπτωση ανόδου του δολαρίου και αφετέρου να εφαρμοστεί πολιτική "crawling peg" (με "μικράς εκτάσεως μη εμφανείς υποτιμήσεις […] εφ' όσον όλα τα νομίσματα είναι κυμαινόμενα προς διαφόρους κατευθύνσεις και κατά διαφόρους αναλογίας"), για να εξισορροπούνται οι πιέσεις.[119] Πράγματι, όπως ελέχθη, στις 8.3.1975 η δραχμή αποσυνδέθηκε από το δολάριο.

Το σημείο αυτό των προτάσεων Ζολώτα σχετίζεται με την τότε ήδη διαφαινόμενη σημαντικότερη επιλογή της κυβέρνησης Καραμανλή και τη μεταπολεμικά ουσιαστικότερη στροφή στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδος: σε συνθήκες γενικευμένης νομισματικής αστάθειας (μετά την κατάργηση του συστήματος του Bretton Woods το 1971), η δραχμή στρεφόταν προς τα ευρωπαϊκά νομίσματα (κυρίως το γερμανικό μάρκο), όπως ακριβώς η Ελλάδα προσανατολιζόταν προς την ΕΟΚ. Η διαδικασία ένταξης της Ελλάδος στις ευρωπαϊκές δομές ολοκληρώθηκε με την προσχώρηση στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες την 1.1.1981.

Οι "Προτάσεις" με αντικείμενο την ενίσχυση της οικονομικής δραστηριότητας διακρίνονταν από την ίδια προσήλωση στην κρατική καθοδήγηση της οικονομίας: περιλάμβαναν διευρυμένα προγράμματα χορηγήσεων των ειδικών πιστωτικών οργανισμών (ΑΤΕ, ΕΚΤΕ, ΕΤΒΑ, ΕΤΕΒΑ, ΤΤ, ΤΠΔ), ιδίως τα προγράμματα των στεγαστικών δανείων της Κτηματικής και των δανείων της Αγροτικής προς τους αγρότες, καθώς και προγράμματα χρηματοδότησης επενδύσεων. Ένα ενδιαφέρον σημείο ήταν η πρόταση για επαναδραστηριοποίηση της ΕΤΒΑ σε ιδιωτικές επιχειρηματικές πρωτοβουλίες ("ανάληψιν επιχειρηματικών πρωτοβουλιών κατά προτίμησιν εν συνεργασία με το ημεδαπόν ή αλλοδαπόν επιχειρηματικόν κεφάλαιον").[120]

Στο ζήτημα αυτό, ιδίως μάλιστα στο θέμα των επενδύσεων στη βιομηχανία, που ήταν καίριο λόγω των διεθνών συγκυριών και της υστέρησης της ελληνικής οικονομίας, ο Ζολώτας επανήλθε στα μέσα Αυγούστου. Είχε προηγηθεί εννεασέλιδο υπόμνημα του γνωστού χημικού Κωνσταντίνου Νεύρου[121] προς τον πρωθυπουργό, με ημερομηνία 12.8.1975, με το οποίο ο Νεύρος υπέβαλε "συνοπτικώς σχέδια άτινα αφορούν εις την ανάπτυξιν βασικών συγκροτημάτων χημικών βιομηχανιών".[122] Τέσσερεις ημέρες αργότερα (16.8.1975), ο Ζολώτας απέστειλε στον Καραμανλή υπό-

119 Όπ.π., 3.

120 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F5/2, 3.

121 Ο Κωνσταντίνος Νεύρος ήταν χημικός και βιομήχανος. Διατέλεσε πρόεδρος της Ενώσεων Ελλήνων Χημικών και υπήρξε μέλος του Ανωτάτου Οικονομικού Συμβουλίου (ΑΟΣ) στη δεκαετία του 1930.

122 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F5/3.

μνημα 18 σελίδων, "προκαταρκτικήν μελέτην διά το επείγον θέμα της ιδρύσεως βιομηχανιών εις τον μεταλλευτικόν και χημικόν τομέα".[123] Στο υπόμνημα απαριθμούνταν "16 βιομηχανικαί μονάδες των οποίων η ίδρυσις θα απαιτήση επένδυσιν της τάξεως του 1,5 δισ. δολλαρίων και την παρέλευσιν χρόνου 3-5 ετών". Η λειτουργία των μονάδων αυτών, κατά τους υπολογισμούς του Ζολώτα, θα απέφερε στην οικονομία "καθαρόν συναλλαγματικόν όφελος της τάξεως των 800 εκατ. δολλαρίων ετησίως". Συνημμένος πίνακας στο έγγραφο Ζολώτα αναπαράγει επακριβώς τις εκτιμήσεις και τους αριθμούς του υπομνήματος του Νεύρου. Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι στην πορεία τα σχέδια αυτά αναθεωρήθηκαν και ειδικά η επένδυση για την ίδρυση πετροχημικού συγκροτήματος δεν υλοποιήθηκε.

5.9.3 Προετοιμασία για πρόωρες εκλογές και ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την ΕΟΚ

Ήδη από τα μέσα του 1976 ο Κωνσταντίνος Καραμανλής είχε αρχίσει να προσανατολίζεται προς την προκήρυξη πρόωρων εκλογών. Σε σημείωμά του με τίτλο "Αποφάσεις συσκέψεως 14ης Ιουλίου 1976 υπό προεδρία Κυρίου Πρωθυπουργού",[124] ο Ζολώτας παραθέτει περιληπτικά τα μέτρα που αποφασίστηκαν. Το σημείο υπ' αριθμόν 4 έχει ως εξής: "Διαμόρφωσις ισοσκελισμένου λαϊκού [Σ.Σ.: η λέξη "λαϊκού" είναι διαγραμμένη με το χέρι] προϋπολογισμού 1977 περί τα 200 δισ. δρχ. άνευ επιβολής νέων φόρων διά περιορισμού φοροδιαφυγής, οργανωτικών αλλαγών και λοιπών μέτρων αναμορφώσεως φορολογίας". Το σημείο υπ' αριθμόν 6 περιλαμβάνει "κατ' αρχήν μελέτη δυνατότητος εφαρμογής ειδικού συστήματος τιμαριθμικής αναπροσαρμογής μισθών και ημερομισθίων".[125] Στο πλαίσιο της ίδιας προσπάθειας είχε αποφασιστεί "βελτίωσις διαρθρώσεως και αποδόσεως Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων 1977 και συγκέντρωσις και προώθησις ολιγάριθμων έργων υψηλής και αμέσου αποδόσεως".

Ένα έτος αργότερα, στις 12.7.1977, ενώ ο Καραμανλής είχε ήδη αποφασίσει πρόωρες εκλογές, πραγματοποιήθηκε εκ νέου σύσκεψη στο γραφείο του Πρωθυπουργού. Ενόψει της σύσκεψης αυτής, ο Ζολώτας έστειλε στον Καραμανλή εξασέλιδο υπόμνημα με αντικείμενο τις εξελίξεις ως προς την προσφορά χρήματος. Στο υπόμνημα αυτό επισημαινόταν, μεταξύ άλλων, ότι ανάμεσα στο 1975 και το 1977 η κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων είχε αυξηθεί από 15,6% σε 20% και πλέον, τα

---

123 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F5/4, 1.

124 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F6/3.

125 Αυτόματη Τιμαριθμική Αναπροσαρμογή (ΑΤΑ) εξήγγειλε στις προγραμματικές δηλώσεις της η κυβέρνηση Ανδρέα Παπανδρέου (Νοέμβριος 1981) και την εφάρμοσε από το 1982 (επί Γεράσιμου Αρσένη ως Διοικητή της ΤτΕ από 3.11.1981 έως 20.2.1984 και Υπουργού Εθνικής Οικονομίας από τις 5.7.1982 έως τις 5.6.1985). Ο Αρσένης διετέλεσε και Υπουργός Οικονομικών από τις 27.3.1984 έως τις 26.7.1985.

ρευστά διαθέσιμα (M3) από 22,5% σε 27%, ενώ οι συνολικές πιστώσεις προς τον ιδιωτικό τομέα είχαν αυξηθεί κατά 25%, 22% και 24% κατά τα τρία εκείνα έτη, αντίστοιχα. Το συμπέρασμα του Ζολώτα ήταν ότι "η πιστωτική επέκταση υπερκαλύπτει τις πραγματικές ανάγκες της οικονομίας σε κεφάλαια κινήσεως. Αναπόφευκτη συνέπεια είναι η διαρροή σημαντικών κεφαλαίων στη χρηματοδότηση μη απαραίτητων εισαγωγών, κερδοσκοπικών ή παρασιτικών δραστηριοτήτων ή άλλων ανεπιθύμητων σκοπών".[126] Λίγο πιο κάτω, υιοθετώντας μια μονεταριστική προσέγγιση, επισήμαινε: "Μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ κατακτά σταθερά έδαφος η άποψη ότι αποτελεσματικό μέσο για την καταπολέμηση του πληθωρισμού είναι ο καθορισμός μεσοχρόνιων στόχων για τα νομισματικά και δημοσιονομικά μεγέθη, που θα βαίνουν σταθερά μειούμενοι από έτος σε έτος. […] Αντικειμενικός σκοπός της προτάσεως είναι να επηρεασθούν οι πληθωριστικές προσδοκίες …"[127] Κατέληγε τέλος στη διαπίστωση ότι "η μεγάλη πιστωτική άνεση που υπάρχει στην Ελλάδα στα τελευταία τρία χρόνια χρηματοδοτεί σε τελική ανάλυση την σχετικά ταχεία αύξηση του κόστους παραγωγής".

Οι αποφάσεις της σύσκεψης της 12.7.1977 περιλάμβαναν δέσμευση "η αύξησις της προσφοράς χρήματος [να] συγκρατηθεί σε ποσοστό 20% περίπου", ενώ αποφασίστηκε ότι "προς το παρόν δεν θα υποτιμηθή η δραχμή. Εάν κινδυνεύση η διεθνής ανταγωνιστικότης των ελληνικών προϊόντων, θα ενημερωθή ο κ. Πρωθυπουργός, προς λήψιν των αναγκαίων σχετικών αποφάσεων". Για τη "μείωσιν της ανόδου του τιμαρίθμου", τα μέτρα που επιλέχθηκαν ήταν να "καταβληθεί προσπάθεια συγκρατήσεως των τιμών των λαχανικών, των διδάκτρων και των κτηνοτροφικών προϊόντων" και να "εξετασθή από τον κ. Υπουργό Συντονισμού η δυνατότης αγοράς ηλεκτρικού ρεύματος από την Βουλγαρία σε συμφέρουσες τιμές, επί βραχυχρονίου βάσεως".

Στην πορεία της Ελλάδος προς τις εκλογές ανέκυψε ένα σοβαρό οικονομικό γεγονός εκτός συνόρων. Μετά τη μερική διακοπή εξωτερικών πληρωμών που κήρυξε η Τουρκία, ο Μιχ. Βρανόπουλος, τότε Οικονομικός Σύμβουλος της ΤτΕ, σε έγγραφο με ημερομηνία 2.9.1977,[128] περιέγραφε τις επιλογές της Άγκυρας στην προσπάθειά της να αποφύγει εξωτερικό χρεοστάσιο και κατέληγε στο συμπέρασμα: "Η θέση των Τουρκικών αρχών είναι ότι το πρόβλημα είναι παροδικό […] Αντίθετα, οι διεθνείς τραπεζιτικοί κύκλοι θεωρούν αδύνατη την ομαλοποίηση της καταστάσεως άνευ γενναίας ενισχύσεως εκ μέρους των διεθνών οργανισμών και λήψεως αντιδημοτικών εσωτερικών μέτρων". Στην πορεία η Τουρκία αποδέχθηκε, ως γνωστόν, την αρωγή της διεθνούς κοινότητας.

126 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F7/2, 3.

127 Όπ.π., 4.

128 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F7/4.

Τελικά, οι δεύτερες βουλευτικές εκλογές της Μεταπολίτευσης πραγματοποιήθηκαν ένα χρόνο πριν από τη λήξη της τετραετίας, στις 20.11.1977. Η νέα κυβέρνηση ορκίστηκε στις 28.11.1977 και τρεις ημέρες αργότερα, στις 2.12.1977, πραγματοποιήθηκε "σύσκεψη στο Υπουργείο του Συντονισμού υπό την προεδρία του νέου Υπουργού κ. Γ. Ράλλη".[129] Με την ευκαιρία, ο Ζολώτας απέστειλε στον Καραμανλή δύο εκθέσεις με "Προβλήματα και προτάσεις" σχετικά με την οικονομική πολιτική (18 σελίδες) και τη νομισματική και πιστωτική πολιτική (21 σελίδες).

Στην πρώτη έκθεσή του[130] ο Ζολώτας περιέγραφε αναλυτικά τις αρνητικές εξελίξεις στα μέτωπα του πληθωρισμού, της αύξησης του ΑΕΠ, της αγροτικής και της βιομηχανικής παραγωγής (όπου πιθανολογούσε "στροφή της εσωτερικής ζητήσεως προς εισαγόμενα […] αγαθά που […] επηρεάζει δυσμενώς την εγχώρια βιομηχανική παραγωγή"). Στη συνέχεια σημείωνε ότι "η Ελλάς θεωρείται [από ΟΟΣΑ και ΔΝΤ] ότι ασκεί επεκτατική οικονομική πολιτική" και επισήμαινε ότι "το έλλειμμα της Κεντρικής Διοικήσεως προσεγγίζει το 6% του [ΑΕΠ]" και ότι "η νομισματική κυκλοφορία κινείται ήδη με ετήσιο ρυθμό μεγαλύτερο από 20%, ενώ επιδίωξη ήταν να συγκρατηθεί κάτω του 15%".

Σε ό,τι αφορούσε την εισοδηματική πολιτική, ο Ζολώτας πρότεινε αύξηση πραγματικών εισοδημάτων μόνο κατά 2-3%, κάτι που θα ήταν δύσκολο "ιδιαίτερα μετά την επιτάχυνση του πληθωρισμού […] και τις προσδοκίες που δημιουργήθηκαν στην προεκλογική περίοδο". Στο σημείο αυτό ο Ζολώτας φαίνεται να επικρίνει έμμεσα την πολιτική παροχών που είχε ακολουθηθεί προεκλογικά.

Η εξελισσόμενη διαδικασία προσχώρησης της Ελλάδος στην ΕΟΚ αποτέλεσε έναυσμα για να προτείνει ο Διοικητής της ΤτΕ στον Πρωθυπουργό να οργανωθεί ενημερωτική εκστρατεία, η οποία θα προωθούσε και τη γενικότερη πολιτική της κυβέρνησης. Η εκστρατεία θα έπρεπε να "αφορά επίσης τα μακροχρόνια διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας και τους γενικότερους οικονομικούς προσανατολισμούς της χώρας, όπως είναι π.χ. η ένταξη στην ΕΟΚ. […] Η οργάνωση της πληροφόρησης της κοινής γνώμης είναι από τα σοβαρότερα και περισσότερο επείγοντα προβλήματα […] Θα εξηγεί κάθε φορά τη σημασία των οικονομικών μέτρων που λαμβάνονται, τους σκοπούς που εξυπηρετούν και τους λόγους που τα επιβάλλουν. Μόνο έτσι μπορεί να εξουδετερωθούν εσφαλμένες εντυπώσεις που δημιουργούνται από επικρίσεις, προερχόμενες από ιδιωτικά συμφέροντα ή κακές εκτιμήσεις, και προκαλούν αδικαιολόγητες αντιδράσεις στο κοινό".[131]

---

129 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F7/5, 1.

130 Όπ.π., 2-19 (για τα αποσπάσματα, passim).

131 Τελικά από αυτό το φιλόδοξο σχέδιο πραγματοποιήθηκε μόνο μία, περιορισμένης εμβέλειας, ενημερωτική εκστρατεία – και μάλιστα το 1980 – με κεντρικό σύνθημα "είσαι στην ΕΟΚ, μάθε για την ΕΟΚ".

Η ένταξη στην ΕΟΚ αποτελούσε, κατά τον Ζολώτα, εξαιρετική αφορμή για τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας και την απαλλαγή της από πεπαλαιωμένες νοοτροπίες και πρακτικές: "ενόψει της εντάξεως της χώρας στην ΕΟΚ, η δημιουργία πρόσφορου βιομηχανικού περιβάλλοντος αποτελεί όχι μόνο την περισσότερο αποτελεσματική, αλλά και τη μόνη δυνατή μέθοδο για να γίνει η Ελλάς ελκυστικός χώρος για την εγκατάσταση βιομηχανίας" "[...] η αναμόρφωση του όλου συστήματος των κινήτρων είναι άλλωστε επιβεβλημένη και ενόψει της εντάξεως της χώρας στην ΕΟΚ"· "[…] είναι απαραίτητο να τεθεί σε εφαρμογή, το ταχύτερο δυνατό, ένα πάγιο φορολογικό καθεστώς, που κρίνεται σκόπιμο να είναι ευνοϊκότερο σε σύγκριση με το καθεστώς που ισχύει στις βιομηχανικές χώρες και ειδικότερα στις χώρες της ΕΟΚ". Εξάλλου, συστάθηκε ειδική ομάδα εργασίας η οποία συνέταξε έκθεση περί "αντικινήτρων", που δημοσιεύθηκε από την ΤτΕ επί Διοίκησης Ζολώτα (Χαρισσόπουλος, 1979).

Στη δεύτερη έκθεσή του προς τον Καραμανλή,[132] ο Ζολώτας αναφερόταν αναλυτικά στις πρόσφατες τότε νομισματικές και πιστωτικές εξελίξεις και στη συνέχεια προχωρούσε σε προτάσεις πολιτικής. Ξεκινώντας από τη διαπίστωση ότι "κεντρική επιδίωξη πρέπει να είναι η υποχώρηση του πληθωρισμού", επισήμαινε ότι "η επιβράδυνση της πιστωτικής επεκτάσεως είναι απαραίτητο να συνδυασθεί με αυστηρότερη επιλογή των τραπεζικών χρηματοδοτήσεων" και στη συνέχεια εξειδίκευε αυτή την πρόταση. Επανερχόταν επίσης στην αυστηρή επιδίωξη "η προσφορά χρήματος (M1) [να] μην αυξηθεί περισσότερο από 13-14% ενώ η συνολική πιστωτική επέκταση προς τον ιδιωτικό τομέα [να] μην υπερβεί το 16-17%", ρυθμοί, οι οποίοι, κατά τους "φιλόδοξους" υπολογισμούς του, θα μπορούσαν να στηρίξουν αύξηση του ΑΕΠ κατά 5%.

Ο Ζολώτας ουσιαστικά πρότεινε διεύρυνση της ανεξαρτησίας της κεντρικής τράπεζας και ενίσχυση της εποπτικής της λειτουργίας: "Να πάψουν οι εμπορικές τράπεζες να θεωρούν δεδομένη την ευχέρεια προσφυγής, κατά την κρίση τους, στην Τράπεζα της Ελλάδος για την άντληση κεφαλαίων μέσω των τρεχούμενων λογαριασμών τους ή με αναπροεξόφληση χαρτοφυλακίου τους, ακόμη και για τη χρηματοδότηση πιστωτικής επεκτάσεως μεγαλύτερης από εκείνη που έχουν καθορίσει οι νομισματικές αρχές […] Για να ενισχυθεί η αποτελεσματικότητα της νομισματικής πολιτικής, είναι απαραίτητο η Κεντρική Τράπεζα να κρίνει εάν και σε ποια έκταση θα ενισχύει τα διαθέσιμα των εμπορικών τραπεζών με αντικειμενικό πάντοτε σκοπό την πραγματοποίηση των στόχων που έχει θέσει η Νομισματική Επιτροπή. Για τον ίδιο σκοπό έπρεπε να επιβάλλονται με αυστηρότητα τα επιτόκια ποινής που προβλέπονται στις υπεραναλήψεις των εμπορικών τραπεζών μέσω των

132 Όπ.π., 20-41 (για τα αποσπάσματα, passim).

τρεχούμενων λογαριασμών τους στην Τράπεζα της Ελλάδος". Εν ολίγοις, το μήνυμα του Διοικητή της ΤτΕ προς την κυβέρνηση ήταν "αφήστε με να κάνω τη δουλειά μου".

Η έκκληση αυτή δεν ήταν δυνατόν να μην συνδυαστεί με τις προτροπές Ζολώτα να γίνουν αυστηρότερες οι διαδικασίες στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα. Με αφορμή την πρακτική των εμπορικών τραπεζών να αποδίδουν τις προθεσμιακές καταθέσεις πριν από τη λήξη τους "χωρίς ουσιαστικό κόστος για τους καταθέτες", ο Ζολώτας επισήμαινε: "Πρέπει να σημειωθεί ότι τούτο είναι σε σημαντικό βαθμό αποτέλεσμα της νοοτροπίας και της πεποιθήσεως που επικρατεί, σε ορισμένες τουλάχιστον τράπεζες, ότι η εξασφάλιση της αποδοτικότητάς τους δεν είναι έργο δικό τους αλλά των νομισματικών αρχών, που πραγματικά τα τελευταία χρόνια προβαίνουν σε παραχωρήσεις για να εξασφαλίσουν επαρκή κέρδη στις τράπεζες".

Σε άλλο σημείο παρατηρούσε: "οι καταθέσεις προθεσμίας σε συνάλλαγμα έχουν γίνει στην πράξη, σε πολλές περιπτώσεις, καταθέσεις όψεως, στο βαθμό που οι τράπεζες αναλαμβάνουν προκαταβολικά υποχρέωση να τις αποδίδουν όταν τους ζητηθούν, χωρίς ουσιαστικό κέρδος για τον καταθέτη. […] Το ποσοστό των προθεσμιακών καταθέσεων σε συνάλλαγμα στο αντίστοιχο σύνολο των καταθέσεων αυξήθηκε από 44% το Μάρτιο του 1973 (όταν καταργήθηκε η επιβάρυνση του καταθέτη για την ανάληψη της καταθέσεως πριν από τη λήξη της) σε 68% το Σεπτέμβριο του 1977".

Μεταξύ των προτάσεων για την αντιμετώπιση του ζητήματος των καταθέσεων σε συνάλλαγμα περιλαμβάνονταν και οι εξής: γενική μείωση των επιτοκίων, ανώτατο όριο ανά καταθέτη (100.000 δολ. για νέες καταθέσεις εργατών και ναυτικών, 200.000 δολ. για ανανέωση υφιστάμενων καταθέσεων), υποχρεωτική προεξόφληση με επιτόκιο κατά 2% υψηλότερο σε περίπτωση απόδοσης καταθέσεων προθεσμίας πριν από τη λήξη, ελεύθερη διαπραγμάτευση επιτοκίου μεταξύ τραπεζών και ομογενών και κατάργηση επιδότησης επιτοκίου από την ΤτΕ. Οι προτάσεις Ζολώτα κατ' ουσίαν αντικατόπτριζαν την αλλαγή του κοινωνικού και οικονομικού προφίλ των καταθετών σε συνάλλαγμα: από τους μετανάστες ("Gastarbeiter") της δεκαετίας του 1960 στους μικροαστούς και μεσοαστούς καταθέτες του τέλους της δεκαετίας του 1970.

5.9.4 Προβληματισμός για την υπερκατανάλωση και τη μείωση των παραγωγικών επενδύσεων

Στις 8.5.1978, ο Ξενοφών Ζολώτας συμμετείχε στη συνεδρίαση 78/70 του Εκτελεστικού Συμβουλίου του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, το οποίο συζήτησε, μεταξύ άλλων, την κατάσταση και τις προοπτικές της ελληνικής οικονομίας.

Τέσσερεις ημέρες αργότερα, στις 12.5, έστειλε στον Κ. Καραμανλή "σημείωμα περί της εξελίξεως των καταθέσεων και σχέδιο γενικωτέρου προγράμματος για την αντιμετώπιση της οικονομικής καταστάσεως".[133] Στο διαβιβαστικό, ο Ζολώτας επισήμαινε ότι "το σημείωμα αυτό είχα αποστείλει στον πρώην Υπουργό του Συντονισμού κ. Γ. Ράλλη, το διαβιβάζω δε σήμερα στο νέο Υπουργό κ. Κ. Μητσοτάκη".

Το σημείωμα αυτό ακολούθησαν, σε συντομότατο χρονικό διάστημα, άλλα δύο υπομνήματα, τα οποία πραγματεύονται τα ίδια θέματα, το πρώτο με τίτλο "Η δαπάνη για κατανάλωση" (16.5.1978) και το δεύτερο με την επίσημη περίληψη των σχολίων του Εκτελεστικού Συμβουλίου του ΔΝΤ για την ελληνική οικονομία (με ημερομηνία αποστολής στον Κ. Καραμανλή 19.5.1978).

Από τα κείμενα αυτά προκύπτει σαφώς ότι στην Τράπεζα της Ελλάδος αλλά και στο ΔΝΤ επικρατούσε ανησυχία σχετικά με τις αρνητικές εξελίξεις στην ελληνική οικονομία. Αυτές περιλάμβαναν μια σειρά από φαινόμενα που, όλα μαζί, απειλούσαν τη δημοσιονομική σταθερότητα: αύξηση των καταναλωτικών δαπανών και μάλιστα στροφή προς εισαγόμενα διαρκή αγαθά και προϊόντα πολυτελείας, περιορισμός της αποταμίευσης και μείωση των καταθέσεων, αυξημένη ζήτηση ακινήτων και σημαντική αύξηση των τιμών των διαμερισμάτων στο κέντρο και στα "καλά" προάστια, άνοδος του πληθωρισμού.

Τα φαινόμενα αυτά αντικατόπτριζαν τη σημαντικότερη αλλαγή που παρατηρήθηκε στην ελληνική κοινωνία και οικονομία μετά τη Μεταπολίτευση, αλλαγή η οποία ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο μετά το 1981, λόγω τόσο της ένταξης στην "Κοινή Αγορά" (ΕΟΚ/ΕΕ) όσο και της εισοδηματικής πολιτικής που ακολούθησαν οι πρώτες κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ, καθώς και την αλλαγή αντιλήψεων όσον αφορούσε το ρόλο του κράτους σε θέματα κοινωνικής πολιτικής.

Σε επίρρωση αυτής της διαπίστωσης, ο Ζολώτας επανήλθε τέσσερεις ημέρες αργότερα (16.5.1978) με δισέλιδο σημείωμα, στο οποίο έδινε μια "ιμπρεσιονιστική" περιγραφή του αυξανόμενου καταναλωτισμού κατά τη διάρκεια της οκταετίας 1970-1977: "τα ιδιωτικά αυτοκίνητα τριπλασιάστηκαν", "ο αριθμός τηλεφωνικών συσκευών διπλασιάστηκε" (και "πλησίασε το επίπεδο της Γαλλίας […] και της Ιταλίας" των οποίων το κατά κεφαλήν εισόδημα ήταν πολύ υψηλότερο), "ο αριθμός των Ελλήνων που αναχωρούν στο εξωτερικό [αυξήθηκε] από 652 χιλιάδες σε 1.265 χιλιάδες", "ο αριθμός των boutiques υπερτριπλασιάστηκε". Ο Ζολώτας επισήμαινε μάλιστα ότι η σημαντικότερη άνοδος του βιοτικού επιπέδου καταγραφόταν στην πρωτεύουσα: "Χαρακτηριστική επίσης είναι η υπέρμετρη αύξηση των κέντρων διασκεδάσεως, ταβερνών κ.λπ., που έφθασαν στις 3.243 στην περιοχή

133 Χειρόγραφη σημείωση στο περιθώριο του εγγράφου αναφέρεται σε "Σύσκεψη στο Γραφείο του Προέδρου, 19.4.78", ενώ αντίγραφα είχαν αποσταλεί στους "κ. Ράλλη", "κ. Παλαιοκρ[ασσά]" και "κ. Δράκο".

Αθηνών-Πειραιώς". Συχνά άλλωστε αναφερόταν και στην αύξηση της κατανάλωσης κρέατος.

Η αύξηση της κατανάλωσης δεν συμβάδιζε με αύξηση της παραγωγής: παράλληλα με όλα αυτά, "οι επενδύσεις στη μεταποίηση παρουσίασαν σημαντική κάμψη […] με αποτέλεσμα να απορροφούν" μόνο το 2,8% του ΑΕΠ. "Αντίθετα, οι επενδύσεις σε ιδιωτικές κατοικίες […] απορρόφησαν το 1977 το 39% περίπου των συνολικών δαπανών για επένδυση του ιδιωτικού τομέα, ποσοστό που είναι από τα υψηλότερα διεθνώς".[134]

Την άποψη αυτή φαίνεται ότι συμμερίζονταν οι διεθνείς οργανισμοί. Το Εκτελεστικό Συμβούλιο του ΔΝΤ είχε διερωτηθεί μάλιστα μήπως "η Ελλάς δεν προσήγγιζε πλέον ένα εισοδηματικόν επίπεδον όπου η ζήτησις εισαγομένων βιομηχανικών προϊόντων δεν θα ήρχιζε να αυξάνεται με ταχύν ρυθμόν".[135]

Οι προτάσεις του ΔΝΤ αντανακλώνται στα υπομνήματα που απέστειλε στη συνέχεια ο Ζολώτας στην κυβέρνηση. Κατά το ΔΝΤ, "μολονότι μετριασμός των αυξήσεων εις τα ημερομίσθια πιθανώς να υπεβοήθει τας μικράς επιχειρήσεις, ιδία εις τον εξαγωγικόν τομέα, ωρισμένοι ομιληταί παρετήρησαν ότι έλεγχοι μόνον δεν θα ήσαν ικανοί διά να πραγματοποιήσουν αι αρχαί τους αντικειμενικούς των σκοπούς. Απαιτείται μεγαλυτέρα στήριξίς των εις την αγοράν και μάλιστα εν συναφεία προς την πολιτικήν των επιτοκίων. Η χρηματοδότησις του προϋπολογισμού εξ ολοκλήρου από το εκδοτικόν ίδρυμα ήτο εξίσου ασύνετος".[136] Επικαλούμενος σχόλια των αντικειμενικών κριτών του διεθνούς οργανισμού, ο Ζολώτας έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου και έκανε έκκληση προς την κυβέρνηση: δεν ήταν δυνατόν να συνεχίσει η Τράπεζα της Ελλάδος να τυπώνει χρήμα και να προκαλεί πληθωρισμό για να ικανοποιηθεί η επεκτατική πολιτική της κυβέρνησης.

Στο εννεασέλιδο υπόμνημά του της 12.5.1978, ο Ζολώτας (μετά από αναλυτική παρουσίαση των εξελίξεων κατά τομέα) διατύπωνε συγκεκριμένες προτάσεις, υπογραμμίζοντας παράλληλα ότι "τα μέτρα αυτά νοούνται σαν δέσμη αλληλοσυμπληρούμενων ρυθμίσεων. Μεμονωμένη λήψη ενός ή μέρους αυτών θα είχε ίσως αντίθετα αποτελέσματα".[137] Τα οκτώ προτεινόμενα "Μέτρα Πολιτικής Σταθεροποιήσεως" ήταν: δραστικός περιορισμός του προγράμματος δημόσιων επενδύσεων κατά 5 δισεκ. δρχ., αύξηση των επιτοκίων χορηγήσεων και καταθέσεων, αυστηρότερος έλεγχος της πιστωτικής επέκτασης των εμπορικών τραπεζών, καταπολέμηση της καθυστέρησης εξόφλησης δανείων, περιορισμός των επιδοτήσεων γενικά και

134 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F8/2, 1.

135 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F8/3, 2.

136 Όπ.π., 3.

137 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F8/1, 8-9.

ειδικότερα στα είδη πολυτελούς κατανάλωσης, αυστηρότερη εισοδηματική πολιτική, έλεγχος και σταθεροποίηση των τιμών των αγαθών ευρείας κατανάλωσης και περιορισμός των τιμών των πολυτελών αγαθών και υπηρεσιών.

Ένα άλλο ζήτημα που απασχολούσε την κυβέρνηση της εποχής (και διαχρονικά όλες τις ελληνικές κυβερνήσεις) ήταν η φοροδιαφυγή. Μετά την εξαγγελία φορολογικών μέτρων από τον Υπουργό Οικονομικών Αθ. Κανελλόπουλο, ο Ζολώτας έστειλε τετρασέλιδο υπόμνημα στον Καραμανλή (με αντίγραφο στον Κ. Μητσοτάκη), με σχόλια και παρατηρήσεις επί της νέας πολιτικής.[138]

5.9.5 Η Ελλάδα στη δίνη της δεύτερης πετρελαϊκής κρίσης

Το 1979, η Ελλάδα μαζί με όλο τον υπόλοιπο βιομηχανικό κόσμο —και ολόκληρη την υφήλιο— υπέστη τις δραματικές συνέπειες της δεύτερης πετρελαϊκής κρίσης.[139] Παρότι η πρώτη υπήρξε σημαντικότερη από γεωπολιτική άποψη, η δεύτερη κρίση είχε τις βαρύτερες και πιο μακροπρόθεσμες συνέπειες για την παγκόσμια οικονομία. Ξεκίνησε κατ' ουσίαν στις 7.11.1978, όταν, εν μέσω της Ισλαμικής Επανάστασης, 37.000 εργαζόμενοι στα κρατικά διϋλιστήρια του Ιράν κήρυξαν απεργία διαρκείας, με συνέπεια τη μείωση της προσφοράς ιρανικού πετρελαίου από τα 6 εκατ. βαρέλια ημερησίως στο 1,5 εκατομμύριο.[140] Ο περιορισμός της προσφοράς είχε άμεση επίπτωση στην τιμή του πετρελαίου διεθνώς. Μετά από παρέλευση δύο μηνών, στις 16.1.1979, ο Σάχης εγκατέλειψε το Ιράν, αφήνοντας τις τύχες της χώρας στα χέρια της κυβέρνησης του Σαπούρ Μπαχτιάρ.[141] Μόλις τέσσερεις ημέρες αργότερα (20.1.1979), η Σαουδική Αραβία αποφάσισε δραστική μείωση της πετρελαϊκής παραγωγής της και επέβαλε "πλαφόν" 9,5 εκατ. βαρελιών ημερησίως. Η απόφαση αυτή είχε συνέπεια την εκτίναξη της τιμής του αργού πετρελαίου κατά 36%.

Ήδη από τις 11.1.1979, ο Ζολώτας, σε έγγραφό του προς τον πρωθυπουργό και άλλα έξι στελέχη της κυβέρνησης,[142] προειδοποιούσε ότι ένας από τους λόγους για τους οποίους ο πληθωρισμός ήταν πολύ πιθανό να επιταχυνθεί το 1979 ήταν "η επίπτωση από την πρόσφατη ανατίμηση του πετρελαίου η οποία θα επηρεάσει, άμεσα

138 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F8/4.

139 Η πρώτη πετρελαϊκή κρίση (το εμπάργκο πετρελαίου του ΟΠΕΚ) είχε διαρκέσει από τις 6.10.1973 μέχρι τις 14.3.1974.

140 Στο μετρικό σύστημα, η μείωση ήταν από 950.000 κυβικά μέτρα την ημέρα στα 240.000 κυβικά μέτρα την ημέρα.

141 Η κυβέρνηση Μπαχτιάρ είχε διάρκεια ζωής τεσσάρων εβδομάδων και αντικαταστάθηκε από ισλαμικό καθεστώς.

142 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F9/1, 10.

ή έμμεσα, το κόστος μεγάλου αριθμού αγαθών και υπηρεσιών που περιλαμβάνονται στον τιμάριθμο". [143]

Στο υπόμνημά του αυτό, με τίτλο "Η Πολιτική Τιμών και Εισοδημάτων το 1979", ο Ζολώτας σημείωνε ότι, αν και ο ΔΤΚ είχε σημειώσει άνοδο 11,6% το 1978, έναντι 12,8% το 1977, η επιβράδυνση του ρυθμού ανόδου του οφειλόταν σε επιμέρους διοικητικά μέτρα, χωρίς τα οποία ο πληθωρισμός θα ήταν κατά πολύ υψηλότερος, και επισήμαινε ότι ήταν απαραίτητη η εκπόνηση και εφαρμογή ενός συνεπούς αντιπληθωριστικού προγράμματος. Ο Ζολώτας μάλιστα εκτιμούσε ότι "τα τελευταία έτη, η επίδραση των τιμών των εισαγομένων προϊόντων στο εσωτερικό επίπεδο τιμών έχει εξασθενίσει σημαντικά, πράγμα που σημαίνει ότι ο πληθωρισμός στην Ελλάδα σήμερα είναι κυρίως εσωτερικής προελεύσεως".[144] Στη συνέχεια, εξειδίκευε τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν για να επιτευχθεί ο στόχος περιορισμού του ρυθμού αύξησης στο 10% ετησίως. "Η εφαρμογή πολιτικής μισθών-ημερομισθίων το 1979 που να αποβλέπει σε ουσιώδη περιορισμό της αυξήσεως της αμοιβής εργασίας αποτελεί, όπως ήδη ελέχθη, βασική προϋπόθεση για την καταπολέμηση του πληθωρισμού".[145]

Ένδεκα μήνες αργότερα (26.11.1979), ο Ζολώτας επανήλθε με νέο έγγραφο, το οποίο είχε θέμα: "Προτάσεις μέτρων για την καταπολέμηση του πληθωρισμού και τη βελτίωση του Ισοζυγίου Πληρωμών". Το έγγραφο αυτό —το οποίο απευθυνόταν στους Υπουργούς Συντονισμού Κ. Μητσοτάκη και Οικονομικών Αθ. Κανελλόπουλο και στον Υφυπουργό Συντονισμού Ι. Παλαιοκρασσά— ήλθε σε μια ιδιαίτερα ευαίσθητη περίοδο: το 1980 έληγε η θητεία του Κωνσταντίνου Τσάτσου στην Προεδρία της Δημοκρατίας και υπήρχε έντονη φημολογία, τόσο στα πολιτικά παρασκήνια όσο και στις στήλες των εφημερίδων, ότι ο Κ. Καραμανλής σκόπευε να μεταπηδήσει από την πρωθυπουργία στην Προεδρία. Το πρόβλημα ήταν ότι η Νέα Δημοκρατία είχε συνολικά 173 έδρες στη Βουλή, ενώ για την εκλογή Καραμανλή ήταν απαραίτητες 180 στην τρίτη ψηφοφορία. Κατά συνέπεια, είτε η υποψηφιότητα Καραμανλή θα συγκέντρωνε περισσότερες από τις ψήφους κομματικής υποστήριξης[146] είτε θα προκηρύσσονταν βουλευτικές εκλογές. Για την κυβέρνηση ήταν σημαντικό τόσο να τιθασεύσει τον πληθωρισμό όσο και να μη δυσαρεστήσει μεγάλα τμήματα

143 Όπ.π., 2.

144 Όπ.π., 4.

145 Όπ.π., 5. Στη σελίδα 6, υποσημείωση 1, ο Ζολώτας προέβαινε σε σύγκριση της διαφοράς ως προς την αύξηση του ονομαστικού ημερομισθίου και του επιπέδου τιμών στις βασικότερες χώρες της ΕΟΚ: 8,8% το 1977 και 9,4% το 1978 στην Ελλάδα έναντι, αντίστοιχα, 3,7% και 2,8% στη Γερμανία, 0,5% και 3,8% στην Ολλανδία, -4,4% και 6,5% στο Ην. Βασίλειο, 2% και 9% στην Ιρλανδία και 10,9% και 2% στην Ιταλία.

146 Πράγμα το οποίο συνέβη τελικά: ο Καραμανλής συγκέντρωσε στην τρίτη ψηφοφορία 183 ψήφους και εκλέχθηκε Πρόεδρος της Δημοκρατίας.

του ελληνικού λαού ενόψει πρόωρων εκλογών, με ενδεχομένως υψηλό πολιτειακό και πολιτικό τίμημα.

Από την εισαγωγή, ο Ζολώτας έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου: "η οικονομική κατάσταση επιδεινώνεται, οι δε προοπτικές για το 1980 δεν εμφανίζονται, προς το παρόν τουλάχιστο, ευνοϊκές". Ο Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος απέδιδε την εξέλιξη αυτή "στην επικρατούσα έντονη πληθωριστική ψυχολογία", αλλά και στη "μεγάλη αβεβαιότητα που υπάρχει σχετικά με τις προσεχείς ανατιμήσεις του πετρελαίου που δεν αποκλείεται να προσεγγίσουν, έστω και σταδιακά, τις αυξήσεις που σημειώθηκαν φέτος".[147] Ο Ζολώτας έκρινε ότι "οι δυσμενείς προοπτικές για τη διαμόρφωση των τιμών του πετρελαίου το 1980 δεν επιτρέπουν περιθώρια αισιοδοξίας ότι το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών θα μειωθεί τον επόμενο χρόνο. Έτσι το πρόβλημα του ισοζυγίου πληρωμών αποκτά κρίσιμες διαστάσεις". Επίσης προέβλεπε ότι "η άνοδος των τιμών πιθανόν να προσεγγίσει το 19%".

Η επιβάρυνση της τιμής των πετρελαιοειδών ήλθε, κατά τον Ζολώτα, να προστεθεί στα προβλήματα που είχαν προκαλέσει η ταχεία επέκταση στον πιστωτικό και δημοσιονομικό τομέα, αλλά και η εισοδηματική πολιτική που είχε εφαρμοστεί τα αμέσως προηγούμενα χρόνια, η οποία είχε ως αποτέλεσμα "την ανακατανομή των εισοδημάτων υπέρ μεγάλων κατηγοριών αυτοαπασχολουμένων και μικροεπιχειρηματιών οι οποίοι πραγματοποιούν εισοδήματα εκτός του επισήμου κυκλώματος της οικονομίας". Η παραοικονομία, κατά τον Διοικητή της ΤτΕ, αποτελούσε βασικό στοιχείο του νεοπλουτισμού και "είναι οικονομικά ιδιαίτερα επιβλαβής, γιατί τα εισοδήματα αυτά τρέπονται κατά κανόνα σε επιδεικτική κατανάλωση και κυρίως στη ζήτηση εισαγομένων ειδών". Στη συνέχεια, ο Ζολώτας επανερχόταν σε πρόταση που είχε υποβάλει ξανά στο παρελθόν,[148] την "επιβολή ειδικού φόρου επιτηδεύματος στους ασκούντες ελευθέρια επαγγέλματα, οι οποίοι θα υποχρεώνονται να εγγράφονται σε ειδικά μητρώα κατά επάγγελμα και να κατατάσσονται σε κλάσεις με βάση ορισμένα αντικειμενικά κριτήρια (μελέτη για την οργάνωση και εφαρμογή της νέας αυτής φορολογίας έχει γίνει στην Τράπεζα της Ελλάδος). Με την ειδική αυτή φορολογία είναι δυνατόν να συλληφθούν φορολογικά, έστω και μερικώς, εισοδήματα που δημιουργούνται στο περιθώριο της οικονομίας". Ο Ζολώτας εκτιμούσε ότι "το μέτρο αυτό έχει το ουσιώδες πλεονέκτημα ότι είναι εξαιρετικά δυσχερής η μετακύλιση της φορολογικής επιβαρύνσεως που συνεπάγεται στις τιμές" και ότι "η αποδοχή του από τους υποχρέους δεν θα συναντήσει δυσκολία, γιατί θα δηλωθεί κατά την αναγγελία του ότι για τη βεβαίωση και την είσπραξη του φόρου ουδεμία ανάμιξη θα έχουν οι εφοριακές υπηρεσίες".

147 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F9/5, 1 κ.ε.

148 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F9/4, 4 (16.8.1978).

Ένα άλλο μέτρο που πρότεινε ο Ζολώτας ήταν η αναδιοργάνωση των ΔΕΚΟ, η υιοθέτηση από αυτές συστήματος προϋπολογισμού μηδενικής βάσης, η εκλογίκευση της λειτουργίας τους, η αύξηση της παραγωγικότητάς τους, ο περιορισμός των ελλειμμάτων τους, οι σταδιακές αυξήσεις τιμολογίων και ο περιορισμός της προσφυγής τους σε δανεισμό. Στη συνέχεια πρότεινε δέσμη εννέα μέτρων, κυρίως διοικητικών, για τον περιορισμό των εισαγωγών, αν και το τελευταίο μέτρο, έκτακτης ανάγκης όπως χαρακτηριζόταν, ήταν η επιβολή για περιορισμένο χρονικό διάστημα γενικού δασμού 10% σε όλα τα εισαγόμενα, με εξαίρεση ορισμένα βασικά τρόφιμα.

Το κύριο τμήμα των προτάσεων του Διοικητή, όμως, αφορούσε μέτρα ελέγχου της κατανάλωσης ενέργειας. Όπως σημείωνε, "η καθαρή δαπάνη για εισαγωγές πετρελαιοειδών το 1979 υπολογίζεται σε 1.600 εκατ. δολλ. και σύμφωνα με τις υπάρχουσες ενδείξεις δεν αποκλείεται να φτάσει τα 2.100 εκατ. δολλ. το 1980. […] Βασική επιδίωξη το 1980 πρέπει να είναι η μείωση της καταναλώσεως ενέργειας κατά 10%". Προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, ο Ζολώτας πρότεινε αύξηση της τιμής του μαζούτ και του βιομηχανικού ρεύματος, επέκταση της εκ περιτροπής κυκλοφορίας, αύξηση των τελών κυκλοφορίας και του τεκμηρίου για τα αυτοκίνητα, καθώς και αύξηση της τιμής του ντήζελ.[149]

Έχοντας επίγνωση της πολιτικής κατάστασης και της ευαίσθητης συγκυρίας, ο Ζολώτας επισήμαινε στην κατακλείδα τα εξής: "η αποτελεσματικότητα της πολιτικής αυτής εξαρτάται σε κρίσιμο βαθμό από την αυστηρή και συστηματική εφαρμογή των μέτρων που προτείνονται. Αμφιταλαντεύσεις στις αποφάσεις ή ελαστική εφαρμογή των μέτρων θα έχει πιθανώς τα αντίθετα αποτελέσματα".

5.9.6 Η ατελής προσαρμογή στις συνθήκες της ΕΟΚ

Μετά την επιτυχή μεταπήδηση του Κ. Καραμανλή στην Προεδρία της Δημοκρατίας, η κοινοβουλευτική ομάδα της Νέας Δημοκρατίας εξέλεξε στις 8.5.1980 πρόεδρο του κόμματος τον Γεώργιο Ράλλη, ο οποίος ορκίστηκε πρωθυπουργός στις 9 Μαΐου. Η νέα κυβέρνηση της ΝΔ, χωρίς την ενεργό συμμετοχή του ιδρυτή του κόμματος, βρισκόταν αντιμέτωπη με μια σημαντική πρόκληση: την προσαρμογή της Ελλάδος στο ευρωπαϊκό κεκτημένο και την ένταξή της στην ΕΟΚ την 1.1.1981.

Ο Γ. Ράλλης είχε αναλάβει το βαρύ έργο της υλοποίησης του στόχου αυτού. Στις 27.5.1980, τρεις εβδομάδες μετά το διορισμό του Ι. Μπούτου ως Υπουργού Συντο-

149 Όπ.π., 13-15. Συγκεκριμένα για το ντήζελ επισήμαινε τα εξής: "Ο διαφορισμός της τιμής του ντήζελ μεταξύ κινήσεως (υψηλότερη) και θερμάνσεως (χαμηλότερη), όπως γίνεται στο εξωτερικό, δεν μπορεί να γίνει προς το παρόν για τεχνικούς λόγους. Είναι εντούτοις απαραίτητο να επιδιωχθεί η άρση της τεχνικής αυτής δυσχέρειας, η οποία θα επιτρέψει την ορθολογικότερη τιμολόγηση του προϊόντος".

νισμού (και συνεπώς ex officio προέδρου της Νομισματικής Επιτροπής), ο Ζολώτας τού απέστειλε σημείωμα και, την επόμενη ημέρα, 28.5.1980, αναλυτικό εννεασέλιδο υπόμνημα με θέμα τα επιτόκια των καταθέσεων σε ξένο συνάλλαγμα, τα οποία αποτελούσαν ζήτημα αιχμής εκείνη την περίοδο: "κύριο αίτιο της κρίσης ήταν ο πληθωρισμός που κάλπαζε και η κερδοσκοπία των εισαγωγέων που προέβαιναν σε αθρόες εισαγωγές προϊόντων και αγαθών από το εξωτερικό, αποσύροντας καταθέσεις από το τραπεζικό σύστημα".[150]

Στο από 27.5.1980 σημείωμά του, ο Ζολώτας επισήμαινε ότι "με την υπ' αρ. 269/2/180 απόφαση της Ν.Ε. απελευθερώθηκαν από 1.5.1980 τα επιτόκια των καταθέσεων σε δολάρια και λίρες. Συνεπώς από την ημέρα εκείνη οι τράπεζες είναι εκείνες που καθορίζουν τα αντίστοιχα επιτόκια μέσα στα πλαίσια των επιτοκίων της διεθνούς χρηματαγοράς" και διαβεβαίωνε ότι "γιά την αποφυγή αθέμιτου ανταγωνισμού […] επεσημάνθη με ΤΕΛΕΞ η προσοχή τους στο ότι τα επιτόκιά τους δεν επιτρέπεται να υπερβαίνουν τα αντίστοιχα της αγοράς Λονδίνου".[151]

Στη συνέχεια παρατηρούσε ότι "η οριστική εξαφάνιση […] του διαφορισμού του επιτοκίου υπέρ των καταθέσεων σε ελληνικές τράπεζες, κατάργησε το κίνητρο για καταθέτες που προσελκύοντο στις ελληνικές τράπεζες όταν τα καθοριζόμενα επιτόκια ήταν υψηλότερα από τα διεθνή" και πρότεινε "να εξεταστεί η σκοπιμότητα δημιουργίας διαφοράς μιας ποσοστιαίας μονάδας υπέρ των καταθέσεων στις ελληνικές τράπεζες, καίτοι αυτό προκαλεί […] κίνδυνο προσελκύσεως θερμού χρήματος".

Στο από 28.5.1980 έγγραφο, ο Ζολώτας προέβαινε σε σύνοψη των τρεχουσών εξελίξεων: "οι πληθωριστικές πιέσεις στην οικονομία συνεχίζονται αμείωτες και οι διαταρακτικές τους επιδράσεις στη νομισματική κυκλοφορία (εσωτερική και εξωτερική) αλλά και στην οικονομική συμπεριφορά των ιδιωτών εξακολουθούν να εμφανίζουν οξύτητα".[152] Το συμπέρασμά του ήταν ότι ήταν απόλυτα αναγκαία η αύξηση των επιτοκίων καταθέσεων και χορηγήσεων. Για την επίτευξη του στόχου αυτού, είχαν κατατεθεί δύο προτάσεις: μιας ειδικής επιτροπής, η οποία προέβλεπε μερική ή ολική απελευθέρωση των επιτοκίων καταθέσεων και χορηγήσεων, και της Τράπεζας της Ελλάδος, η οποία αφορούσε ελεγχόμενη γενική αύξηση των επιτοκίων με ταυτόχρονη ενοποίησή τους σε μεγάλες κατηγορίες.

Η πρόταση αυτή, την οποία στη συνέχεια ο Ζολώτας ανέλυε διεξοδικά, προέβλεπε αύξηση των επιτοκίων καταθέσεων κατά τέσσερεις εκατοστιαίες μονάδες, των έντοκων γραμματίων κατά τρεις και των ομολόγων των επενδυτικών τραπεζών κατά πέντε μονάδες. Επίσης προβλεπόταν αύξηση των επιτοκίων χορηγήσεων

150 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F10/22.

151 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F10/23, 1.

152 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F10/24, 2.

προς το εμπόριο, τη βιοτεχνία και τη βιομηχανία —χωρίς προέγκριση— στο 25%, προς τη γεωργική βιομηχανία και τον τουρισμό στο 20% και προς το καπνεμπόριο και τα μεταλλεία στο 15%. Τέλος, προτεινόταν αύξηση κατά τέσσερεις εκατοστιαίες μονάδες των επιτοκίων των δανείων προς τις καπνοβιομηχανίες και κατά δύο των στεγαστικών δανείων. Τα επιτόκια της ΤτΕ θα αυξάνονταν επίσης κατά τέσσερεις εκατοστιαίες μονάδες (το προεξοφλητικό επιτόκιο θα διαμορφωνόταν έτσι στο 23%).

Έξι μήνες πριν από την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, σε σημείωμά του με ημερομηνία 7.7.1980, στο οποίο είχε επισυναφθεί πίνακας με χαρακτηρισμό ΑΠΟΡΡΗΤΟ, ο Ζολώτας αναφερόταν στις "Κατευθύνσεις συναλλαγματικής πολιτικής", ενημερώνοντας ότι "στο πρώτο εξάμηνο του 1980 η δραχμή υποτιμήθηκε κατά 12,7% έναντι του Δολλαρίου ΗΠΑ, κατά 10,51% έναντι του Μάρκου Δυτικής Γερμανίας και κατά 10,59% και 10,65% έναντι των δύο νομισματοδεσμών που χρησιμοποιεί η Τράπεζα της Ελλάδος. (Η πρώτη νομισματοδέσμη βασίζεται στα νομίσματα εισπράξεων/πληρωμών και η δεύτερη βασίζεται στις χώρες προελεύσεως/προορισμού του εμπορικού ισοζυγίου της χώρας μας). Κατόπιν αυτού δεν κρινόταν αναγκαία περαιτέρω σημαντική υποτίμηση της δραχμής αλλά, δεδομένου του συνεχιζόμενου πληθωρισμού, θα χρειαστεί πάλι μια επιδέξια μικροδιολίσθηση".[153]

Ο Διοικητής της ΤτΕ επισήμαινε ότι μελλοντικά "εκτός της νομισματοδέσμης θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και η νομισματική μονάδα του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος, στο οποίο τελικά θα πρέπει να συμμετάσχουμε", αν και έκρινε ότι η πρόσδεση της δραχμής στο ECU ήταν "αδύνατη και ασύμφορη προς το παρόν". Κατά τον Ζολώτα, ήταν απαραίτητος "επιδέξιος χειρισμός της εξωτερικής σχέσεως της δραχμής, λαμβανομένης πάντοτε υπόψη της σχέσεως Δολλαρίου/Μάρκου, γιατί το Μάρκο είναι το αντιπροσωπευτικό νόμισμα της ΕΟΚ". Ωστόσο, προειδοποιούσε ότι "επ' ουδενί λόγω όμως θα έπρεπε να επανασυνδέσουμε τη δραχμή με το Δολλάριο, το οποίο κυμαίνεται ακανόνιστα και είναι εξωγενές προς την ελληνική οικονομία, ούτε όμως και με το Μάρκο, το οποίο τείνει συνεχώς ανατιμώμενο έναντι όλων των νομισμάτων".

Εν όψει σύσκεψης στο Γραφείο του Πρωθυπουργού την Πέμπτη 9.10.1980 (όπως αναφέρεται σε χειρόγραφο συνημμένο δελτάριο), η οποία έλαβε χώρα μόλις μία ημέρα πριν από την παραίτηση του Ι. Μπούτου από τη θέση του Υπουργού Συντονισμού, ο Ζολώτας είχε ετοιμάσει πεντασέλιδο υπόμνημα με ημερομηνία 8.10.1980.[154] Με τίτλο "Προκαταρκτικές προβλέψεις για τη διαμόρφωση του κρατικού προϋπο-

153 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F10/25, 2.

154 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F10/28, 1-5.

λογισμού του έτους 1981", στο έγγραφο διαπιστωνόταν ότι ο προϋπολογισμός του 1980 "θα αφήσει τελικά έλλειμμα της τάξεως των 20 δισ. δρχ. περίπου, ενώ κατά την ψήφισή του […] προβλεπόταν πλεόνασμα 6 δισ. δρχ. […]".

Σε μεγάλο ποσοστό αυτό οφειλόταν στην υστέρηση εσόδων, κατά βάση από τα τέλη κυκλοφορίας των αυτοκινήτων, τους δασμούς και τους φόρους επί των εισαγόμενων αγαθών και τους φόρους επί των συναλλαγών. Ο Διοικητής διαπίστωνε επίσης υπέρβαση δαπανών ανώτερη των 10 δισεκ. δραχμών. Για το 1981 προέβλεπε έλλειμμα του τακτικού προϋπολογισμού ύψους 45 δισεκ. δρχ. Αντίστοιχα, για τον προϋπολογισμό δημόσιων επενδύσεων, στο υπόμνημα διαπιστωνόταν υπέρβαση κατά 25 δισεκ. δρχ. (από 60 σε 85 δισεκατομμύρια). Ο Ζολώτας κατέληγε στις εξής προβλέψεις: "το συνολικό άνοιγμα της δημοσιονομικής διαχειρίσεως θα φθάσει το 1981 στα 169 δισ. δρχ. έναντι 126 δισ. δρχ. του 1980 και 93,4 δισ. δρχ. του 1979". Αφαιρώντας τα 5 δισεκ. δρχ. των καθαρών μεταβιβάσεων από την ΕΟΚ, κατέληγε ότι οι καθαρές χρηματοδοτικές ανάγκες θα ήταν ύψους 163 δισεκ. δραχμών.

Τρεις εβδομάδες αργότερα (29.10.1980), ο Ζολώτας έστειλε σημείωμα (με αποδέκτες τους κ.κ. Κοντογεώργη, Παλαιοκρασσά και Οικονόμου), το οποίο αφορούσε την "εξέλιξη της συναλλαγματικής πολιτικής κατά το 1980": από 2.1.1980 έως 3.6.1980 η δραχμή είχε υποτιμηθεί κατά 13,69% έναντι του δολαρίου και κατά 11,79% ένατι του ECU. Στις 3.6.1980 λήφθηκε η απόφαση σταθεροποίησης της δραχμής έναντι του δολαρίου στο επίπεδο των 43-44 δρχ./δολ., γεγονός που είχε οδηγήσει σε ανατίμηση της δραχμής έναντι του ECU κατά 4,39%. Ο Ζολώτας έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου, δεδομένου ότι "η ισοτιμία ECU/δρχ. της 1/1/81 θα είναι και η τιμή της πράσινης δραχμής" και πρότεινε αναπροσαρμογή της ισοτιμίας σε περίπου 62 δρχ./ECU.

Ένα μήνα πριν από την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, στις 27.11.1980, ο Ζολώτας απέστειλε ενημερωτικό σημείωμα στον Γ. Ράλλη, στο οποίο παρατηρούσε ότι "την τετραετία 1975-1978 η ελληνική οικονομία σημείωσε σχετικά υψηλούς ρυθμούς αυξήσεως του [ΑΕΠ] ενώ ο πληθωρισμός κυμάνθηκε γύρω στο 12%. […] Η επέκταση του δημοσίου τομέα και οι αυξανόμενες με ταχύ ρυθμό δανειακές του ανάγκες είχαν σαν αποτέλεσμα την υπερθέρμανση της οικονομίας και […] συνέβαλαν στον διπλασιασμό του πληθωρισμού στο 1979 [και το] 1980".[155]

Γι' αυτό, η ελληνική οικονομία αντιμετώπιζε από το 1980 "σοβαρό πρόβλημα στασιμοπληθωρισμού, από τον οποίο δύσκολα θα εξέλθει αν δεν καταβληθούν σύντονες και συστηματικές προσπάθειες και αν δεν ληφθούν αποφασιστικά μέτρα". Στο σημείωμά του ο Διοικητής της ΤτΕ διέβλεπε αυξημένες πληθωριστικές πιέσεις, περιορισμό της χρηματοδότησης του ιδιωτικού τομέα, επέκταση της προσφοράς

155 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F10/30, 2.

και συρρίκνωση της ζήτησης. Ο Ζολώτας απέτρεπε τον Ράλλη από το να επιλέξει την έκδοση νέου χρήματος, επειδή "το κοινό αποφεύγει τη διακράτηση αυξημένης ποσότητας χρήματος λόγω του πληθωρισμού, με συνέπεια η νομισματική επέκταση να καταλήγει σε (και να απορροφάται από τη) διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών".

Από την άλλη προειδοποιούσε ότι "προσωρινοί ανασταλτικοί μηχανισμοί στις εισαγωγές, όπως αυτοί που χρησιμοποιήθηκαν στο παρελθόν, θα είναι πολύ δύσκολο να εφαρμοστούν μετά την πλήρη ένταξη στην ΕΟΚ". Όπως έμμεσα προκύπτει από το απόσπασμα αυτό, ήδη από τότε το πολιτικό σύστημα αδυνατούσε να αντιληφθεί —ή, αν αντιλαμβανόταν, αδυνατούσε να αποδεχθεί— τις αλλαγές στη συμπεριφορά του τις οποίες επέβαλλε η ανάγκη προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας στις απαιτήσεις της κοινής αγοράς και, αργότερα, στις υποχρεώσεις λόγω του κοινού νομίσματος.

Συνέχιζε ο Ζολώτας: "Οι πιο πάνω δυσμενείς εξελίξεις και κίνδυνοι επιβάλλεται να αποτραπούν. Προς το σκοπό αυτό κατά κύριο λόγο ενδείκνυται ο ουσιώδης περιορισμός των δαπανών του δημόσιου τομέα". Όπως προκύπτει από μεταγενέστερο έγγραφο του Ζολώτα,[156] η κυβέρνηση Ράλλη τελικά, μετά την άνοιξη του 1981 και εν όψει της διαφαινόμενης εκλογικής ήττας της Νέας Δημοκρατίας, ενέδωσε στην πολιτική παροχών.

"Με την απελευθέρωση χρηματοδοτικών πόρων από το δημόσιο τομέα", συνέχιζε ο Ζολώτας, θα ενισχυθεί η ιδιωτική πρωτοβουλία και ιδιαίτερα ο οικοδομικός τομέας, προς την επαναδραστηριοποίηση του οποίου "η Κυβέρνηση και ιδιαίτερα το Υπουργείο Συντονισμού[157] ορθά έχουν στρέψει την προσοχή τους".

Η τελική παρότρυνση του Ζολώτα στο υπόμνημα αυτό ήταν ότι συγχρόνως "πρέπει να επιδιωχθεί και η προσέλκυση επενδύσεων από τις χώρες της ΕΟΚ. Τα σχετικά κεφάλαια συνοδεύονται από know-how και οργανωτική εμπειρία. […] Μέχρι τώρα, αντί να ενθαρρύνονται […], παρεμβάλλονται προσκόμματα και δημιουργείται κλίμα αποθαρρύνσεως, τόσο από τις αρμόδιες υπηρεσίες όσο και από τον τύπο. Το θέμα αυτό πρέπει να απασχολήσει την Κυβέρνηση και να γίνει η σχετική διαφώτιση".

Εκ του αποτελέσματος, σχεδόν 35 χρόνια αργότερα, προκύπτει ότι, σ' αυτό το μέτωπο, η αποτυχία της οικονομικής πολιτικής υπήρξε μεγάλη. Παρά τις παραπάνω αναλύσεις και προτάσεις, το ελληνικό πολιτικό σύστημα παρέλειψε να προβεί σε σημαντικές μεταρρυθμίσεις γιά την πάταξη της φοροδιαφυγής των

156 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F11/6, 20.10.1981.

157 Μετά την παραίτηση του Ι. Μπούτου, το Υπουργείο Συντονισμού είχε αναλάβει στις 11.10.1980 ο ίδιος ο πρωθυπουργός, με αναπληρωτή υπουργό και στη συνέχεια (από 29.6.1981) υπουργό τον Ι. Παλαιοκρασσά.

ελεύθερων επαγγελματιών, τη φορολόγηση της ακίνητης περιουσίας και της υπερτίμησής της, καθώς και τον περιορισμό των δημόσιων δαπανών και των ελλειμμάτων. Το αντίθετο μάλιστα: από την είσοδο της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (ΕΚ), ακολούθησε πολιτική συμβιβασμού με τον πληθωρισμό, διόγκωσης του δημόσιου χρέους και αξιοποίησης πόρων και ευκαιριών που προσέφερε η συμμετοχή της χώρας στις ΕΚ όχι για εκσυγχρονισμό, αλλά για συντήρηση ενός αντιπαραγωγικού υποδείγματος ανάπτυξης. Παρά τις επιμέρους μεταρρυθμίσεις που έλαβαν χώρα και έδιναν κατά περιόδους την εντύπωση ότι κάτι άλλαζε στον ορίζοντα, ήλθε τελικά η στιγμή που καθιστά τις προτάσεις Ζολώτα εξαιρετικά προφητικές και επίκαιρες.

5.9.7 Νευρικότητα λόγω της ένταξης στην ΕΟΚ και ενόψει πολιτικής αλλαγής

Με την είσοδο του 1981 ήταν σαφές ότι το ΠΑΣΟΚ διατηρούσε καθαρό προβάδισμα και ότι στις εκλογές, που θα διεξάγονταν το φθινόπωρο, θα αναδεικνυόταν αυτοδύναμη σοσιαλιστική κυβέρνηση για πρώτη φορά στην ελληνική ιστορία. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής είχε μεταπηδήσει στην Προεδρία της Δημοκρατίας την άνοιξη του 1980. Παρά την παρουσία του Καραμανλή στην Προεδρία (η οποία, με βάση το Σύνταγμα του 1975, χαρακτηριζόταν από ορισμένες "υπερεξουσίες"), η αστική παράταξη αντιμετώπιζε με σχετική νευρικότητα την προοπτική ανάδειξης του Α. Παπανδρέου στην πρωθυπουργία.

Χαρακτηριστική είναι η αποστροφή σε προσωπικό σημείωμα του Ζολώτα προς τον Καραμανλή. Ο Διοικητής της ΤτΕ έστειλε στις 8.1.1981 στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας υπόμνημα με θέμα τις εξελίξεις και τις προοπτικές. Στο συνοδευτικό σημείωμα, ο Ζολώτας προέβαινε, απευθυνόμενος στον Καραμανλή, στην εκτίμηση ότι "από τη θέση που βρίσκεστε, εσείς μόνο αποτελείτε πραγματική εγγύηση για την εξασφάλιση των δημοκρατικών μας θεσμών και τη γαλήνη του τόπου".[158]

Ο Ζολώτας εκτιμούσε ότι η χώρα βρισκόταν σε παρατεταμένη περίοδο στασιμοπληθωρισμού, "η έξοδος από την οποία […] απαιτεί λεπτούς χειρισμούς και εμμονή και συνέπεια στην εφαρμογή τους".[159] Στη συνέχεια επισήμαινε ότι οι εκτιμήσεις της ΤτΕ είναι "κατά τι" πιο απαισιόδοξες από εκείνες του ΟΟΣΑ. Κατά τον Ζολώτα, ο τιμάριθμος, από 24,8% το 1979 και 26% το 1980, θα κυμαινόταν στο 24% το 1981 και, κατά τους υπολογισμούς του, ο πληθωρισμός έτρεχε με ταχύτητα υπερδιπλάσια σε σχέση με την ΕΟΚ (οι χώρες της οποίας, όπως και γενικότερα του ΟΟΣΑ, αντιμετώπιζαν επίσης στασιμότητα της οικονομικής δραστηριότητας, "μετά

158 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F11/1, 1.

159 Όπ.π., 2.

από μια μικρή αύξηση το 1980"). Στη συνέχεια εκτιμούσε ότι η όποια αβεβαιότητα σχετικά με τις προβλέψεις οφειλόταν στην αύξηση του κόστους εργασίας, ενώ επισήμαινε ότι η τιμαριθμική αναπροσαρμογή, αν κατοχυρωνόταν θεσμικά, θα καθιστούσε δυσχερέστερη την καταπολέμηση του πληθωρισμού.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η επισήμανση του Διοικητή της ΤτΕ ότι "το Δημόσιο απορροφά, για δεύτερο κατά σειρά χρόνο, ποσοστό πάνω από 90% της αυξήσεως των εγχώριων υγιών πόρων χρηματοδοτήσεως (καταθέσεις και διαθέσιμα Δημοσίων Οργανισμών)". Στη διαπίστωση αυτή περιέχεται η αιτία της οικονομικής δυσπραγίας της χώρας κατά τη διάρκεια της περιόδου που ακολούθησε.

Η σημαντικότερη οικονομική εξέλιξη της χρονιάς ήταν (σε συνέχεια της υπογραφής της Συνθήκης Ένταξης στις 29.5.1979) η προσχώρηση της Ελλάδος στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα από 1.1.1981 – με πενταετή ή, σε ορισμένους τομείς, όπως η ελεύθερη διακίνηση των εργαζομένων, επταετή μεταβατική περίοδο προσαρμογής. Τελικά, η ένταξη προηγήθηκε κατά μερικούς μήνες της ανόδου του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, του οποίου η θέση αναφορικά με τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της Ελλάδος ήταν ασαφής: ενώ αρχικά το ΠΑΣΟΚ είχε απόσχει της ψηφοφορίας γιά την ένταξη, στη συνέχεια —και όσο γινόταν εντονότερη η προοπτική ανόδου στην εξουσία— είχε μετατοπιστεί και είχε υιοθετήσει την πολιτική της επαναδιαπραγμάτευσης των όρων της Συνθήκης Ένταξης.[160]

Οι συνθήκες υπό τις οποίες η χώρα προσχωρούσε στην Κοινότητα, καθώς και οι συνέπειες της ένταξής της, εύλογα αποτελούσαν θέματα-κλειδιά, που απασχολούσαν εντονότατα την πολιτειακή, πολιτική και οικονομική ηγεσία της χώρας. Ο Ζολώτας τον Ιανουάριο του 1981 εκτιμούσε ότι το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου θα ανερχόταν μέσα στη χρονιά στα 7,9 δισεκ. δολ., υπενθυμίζοντας ότι η ένταξη στην ΕΟΚ θα διαμόρφωνε συνθήκες μεγαλύτερης ελευθερίας όσον αφορούσε τις εισαγωγές. Από την άλλη πλευρά, ποικίλοι παράγοντες, μεταξύ των οποίων η "επιτακτική ανάγκη για ανάσχεση του πληθωρισμού τόσο για αναπτυξιακούς λόγους όσο και για λόγους ομαλής εντάξεως στα νομισματικά πλαίσια της ΕΟΚ", σύμφωνα με τον Ζολώτα, "υπαγορεύουν τη συνέχιση της εφαρμογής αντιπληθωριστικής πολιτικής".[161]

Σε ό,τι αφορούσε την αύξηση του ονομαστικού ΑΕΠ, η Τράπεζα της Ελλάδος την εκτιμούσε σε 25%, εκ των οποίων —κατά τους υπολογισμούς της— το 1% θα συνιστούσε αύξηση πραγματικών εισοδημάτων και το υπόλοιπο θα αντιστοιχούσε

160 Το Μάρτιο του 1982 η κυβέρνηση υπέβαλε μνημόνιο προς την ΕΟΚ. Το πλήρες κείμενο του μνημονίου και η απάντηση της Επιτροπής περιλαμβάνονται στην *Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, Αθήνα, 1983, τ. 3, 187 κ.ε.

161 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F11/1, 8.

στον πληθωρισμό. Ο Ζολώτας, στη συνέχεια του πιο πάνω εγγράφου, τόνιζε ότι η καταπολέμηση του πληθωρισμού αποτελούσε "το πρωταρχικό κοινωνικό ζήτημα". Τέλος, εκτιμούσε ότι "η επικρατούσα άποψη είναι ότι ενίσχυση της ζητήσεως για να επιτευχθεί ανάκαμψη με δήθεν παράλληλη αύξηση της προσφοράς αποτελεί εσφαλμένη πολιτική γιατί καταλήγει σε ενίσχυση των πληθωριστικών πιέσεων και προσδοκιών και σε νέο κύκλο στασιμοπληθωρισμού".

Έξι μήνες αργότερα, στις 6.7.1981, ο Ζολώτας συνέταξε σημείωμα με θέμα "Επανεκτίμηση αναγκών σε εξωτερικό δανεισμό", αντίγραφο του οποίου απέστειλε προς τον Ι. Παλαιοκρασσά, ο οποίος είχε αναλάβει μία εβδομάδα νωρίτερα (στις 29.6.1981) το Υπουργείο Συντονισμού. Στο σημείωμα, ο Ζολώτας διαπίστωνε ότι υπήρχε "κίνδυνος να σημειωθεί διαρροή συναλλάγματος", με συνέπεια το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών να είναι μεγαλύτερο από το υπολογιζόμενο.[162] Εξαιτίας της κάμψης της εισροής ιδιωτικών κεφαλαίων και της μείωσης των διαθέσιμων κεφαλαίων για τον ιδιωτικό τομέα από την αύξηση του δανεισμού του Δημοσίου, "το συναλλαγματικό απόθεμα θα είναι στο τέλος του 1981 μικρότερο κατά 400 εκατ. δολλάρια περίπου" έναντι του 1980. Η κατάσταση, σύμφωνα με τον Ζολώτα, είχε ως αποτέλεσμα να "κρίνεται απολύτως απαραίτητος πρόσθετος δανεισμός 400-500 εκατ. δολλαρίων, που θα ανεβάσει το συνολικό δανεισμό του δημόσιου τομέα […] σε 1.900 εκατ. δολλάρια". Με δεδομένο ότι η ΔΕΗ αναζητούσε να δανειστεί από την αγορά 425 εκατ. δολ. και ο ΟΤΕ άλλα 200 εκατ., ο Ζολώτας εκτιμούσε ότι η ΤτΕ "δεν είναι σκόπιμο να βγει πάλι στην αγορά λίγους μήνες μετά τη σύναψη του τελευταίου δανείου των 400 εκατ. δολ., διότι τούτο πιθανότατα θα δημιουργούσε την εντύπωση ότι σημειώθηκε απότομη επιδείνωση στις εξωτερικές συναλλαγές της χώρας". Ο Διοικητής πρότεινε "σύναψη μιας σειράς δανείων […] εκτός αγοράς (απευθείας από τράπεζες)". Η πολιτική παροχών της κυβέρνησης Ράλλη ενόψει των εκλογών, σε συνδυασμό με το φόβο που είχε αναπτυχθεί στις αγορές εν αναμονή της νίκης των σοσιαλιστών, είχε εκτροχιάσει την οικονομική κατάσταση, πράγμα που ο Ζολώτας θα επισήμαινε μερικούς μήνες αργότερα στην τότε νεοεκλεγμένη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ.

Στις 27 Αυγούστου, ο Ζολώτας έστειλε προς τον Δημήτριο Χαλικιά (Οικονομικό Σύμβουλο της ΤτΕ, ο οποίος μετά τις εκλογές ορίστηκε, στις 16.11.1981, Υποδιοικητής της ΤτΕ) σημείωμα, που αφορούσε την περικοπή των προγραμμάτων επενδύσεων πολυάριθμων ΔΕΚΟ, με αναλυτικά στοιχεία για τους προϋπολογισμούς εκμετάλλευσής τους.[163]

162 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F11/2, 2.

163 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F11/7.

Στις 18.10.1981, η μεταστροφή του πολιτικού σώματος, την οποία προέβλεπαν πλέον όλοι οι παράγοντες της δημόσιας ζωής, εκδηλώθηκε: το ΠΑΣΟΚ σχημάτισε κυβέρνηση. Στις 20 Οκτωβρίου, δύο ημέρες μετά τις εκλογές, ο Ζολώτας απέστειλε στον Απόστολο Λάζαρη (ο οποίος την επομένη ορκίστηκε Υπουργός Συντονισμού και ήταν δεύτερος τη τάξει στο υπουργικό συμβούλιο) υπόμνημα με θέμα τις οικονομικές εξελίξεις, καθώς και προτάσεις πολιτικής.[164]

Ξεκινούσε αναφέροντας ότι "η οικονομική κατάσταση της χώρας είναι κρίσιμη" και επισημαίνοντας ότι (εν αναμονή των εκλογών) η νομισματική και η δημοσιονομική πολιτική είχαν μεταστραφεί από την άνοιξη του 1981 σε επεκτατικές, με αποτέλεσμα να σημειωθούν ιδιαίτερα αυξημένος ρυθμός πιστωτικής επέκτασης και υπέρμετρη αύξηση της ρευστότητας. Διαπίστωνε ότι είχε προκύψει οικονομική ύφεση και εκτιμούσε ότι υπήρχε επιτακτική ανάγκη σταθεροποίησης, ενώ προέβλεπε ότι η όποια ανάκαμψη, όταν εκδηλωνόταν, θα ήταν βραδεία.

Η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας είχε εισέλθει σε καθοδική τροχιά: στο υπόμνημα ο Ζολώτας υπολόγιζε ότι το α΄ τρίμηνο του έτους η αύξηση του κόστους εργασίας είχε ανέλθει στο 31% (το οποίο απέδιδε κατά 26,2% στην αύξηση του μέσου ωρομισθίου και κατά 3,7% στη μείωση της παραγωγικότητας), ενώ αναφερόταν επανειλημμένα σε προσδοκίες υποτίμησης της δραχμής. Ο Διοικητής της ΤτΕ έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου ότι τα συναλλαγματικά διαθέσιμα ήταν κάτω από το επίπεδο ασφαλείας και ότι η εξέλιξη του ισοζυγίου πληρωμών ήταν ανησυχητική, ενώ εκτιμούσε ότι ο δανεισμός αποτελούσε σοβαρή απειλή για τη σταθερότητα.

Είναι σαφές ότι με το σημείωμα αυτό ο Ζολώτας επιχειρούσε (ή έστω ήλπιζε) να επηρεάσει τη διαμορφούμενη οικονομική πολιτική, την οποία θα παρουσίαζε λίγες ημέρες αργότερα η νέα κυβέρνηση στις προγραμματικές της δηλώσεις, και να περιορίσει κατά το δυνατόν την έκταση της —φιλολαϊκής αλλά οικονομικά αδιέξοδης, όπως την έβλεπε— πολιτικής που το ΠΑΣΟΚ θα εφάρμοζε τα επόμενα χρόνια.

Ιδιαίτερη σημασία απέδιδε στο θέμα της πιστωτικής επέκτασης: η αύξηση των πιστώσεων των τραπεζών προς τον ιδιωτικό τομέα ανερχόταν στο 30%, έναντι στόχου 18%, ενώ, παράλληλα, χαμηλότοκα επιδοτούμενα δάνεια προς ιδιωτικές επιχειρήσεις επέστρεφαν στις τράπεζες υπό μορφή καταθέσεων, με αποτέλεσμα την αύξηση της ρευστότητας και τη δημιουργία φαύλου κύκλου. Οι επιχειρηματίες προτιμούσαν να μη διακινδυνεύσουν επενδύσεις σε ένα ρευστό πολιτικό περιβάλλον, αλλά, αντίθετα, να "τζιράρουν" κεφάλαια που είχαν λάβει ως δάνεια, αποκομίζοντας τη διαφορά μεταξύ των επιτοκίων: επρόκειτο για την παθογένεια της ελληνικής οικονομίας σε όλη της την έκταση.

---

164 Αρχείο Ξενοφώντα Ζολώτα, έγγραφο A2S1Y2F11/6. Για τα αποσπάσματα που ακολουθούν, passim.

Οι προτάσεις του Ζολώτα προς τη νέα κυβέρνηση περιλάμβαναν πρόγραμμα οικονομικής σταθεροποίησης (χωρίς το οποίο "η ανάκαμψη δεν φαίνεται να είναι δυνατή"), ενίσχυση των παραγωγικών επενδύσεων, συγκράτηση του ρυθμού αύξησης του δημόσιου ελλείμματος και μείωση των δανειακών αναγκών της κεντρικής κυβέρνησης. Εντούτοις, ο Διοικητής της ΤτΕ ήταν απαισιόδοξος: "και όταν εκδηλωθεί, η οικονομική ανάκαμψη θα είναι βραδεία", έγραφε. Για το επίμαχο θέμα των ΔΕΚΟ (των οποίων οι υπάλληλοι αποτελούσαν προνομιακό πολιτικό ακροατήριο του ΠΑΣΟΚ), ο Ζολώτας επισήμαινε ότι ήταν ανάγκη να εξυγιανθούν και πρότεινε να εκδώσουν εταιρικά ομόλογα, τα οποία θεωρούσε ότι "σε πρώτη φάση" έπρεπε να είναι πενταετούς διάρκειας με κυμαινόμενο επιτόκιο. Σε ό,τι αφορούσε την πολιτική επιτοκίων, στο σημείωμα αυτό εκφράζονταν φαινομενικά αντικρουόμενες απόψεις: προτεινόταν αύξηση και ενοποίηση, "αν όχι άμεση απελευθέρωση", των επιτοκίων και επίτευξη "κάποιας αναλογίας" με τα επιτόκια του εξωτερικού (λαμβανομένης υπόψη της διαφοράς πληθωρισμού), ενώ ταυτόχρονα επισημαινόταν ότι τα υψηλά επιτόκια θα είχαν ανασχετική επίδραση στις επενδύσεις και γι' αυτό προτεινόταν επιδότηση του επιτοκίου ορισμένων κατηγοριών δανείων, αυτών που χρηματοδοτούσαν "επιθυμητές δαπάνες (παραγωγικές επενδύσεις, εξαγωγές, στέγαση)". Παράλληλα, ο Διοικητής συνιστούσε έλεγχο των τιμών, αλλά μόνο στα είδη βασικής κατανάλωσης.

Ο Ζολώτας εκτιμούσε ότι η σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία είχε συνέπεια, πέρα από κάμψη των πληθωριστικών πιέσεων, και την κάμψη της ανταγωνιστικότητας, θεωρούσε ότι η υποτίμηση ήταν αναπόφευκτη και προτιμούσε "βραδεία και βαθμιαία υποτίμηση" (διολίσθηση) αντί της άμεσης, διότι "μειώνει τις δυσμενείς επιδράσεις στον πληθωρισμό".

Προχωρούσε σε συγκεκριμένες προτάσεις σχετικά με το θέμα αυτό: παρότι παραδεχόταν ότι "είναι ιδιαίτερα δύσκολο να καθοριστεί το επίπεδο στο οποίο πρέπει να καθοριστεί η ισοτιμία της δραχμής", πρότεινε η υποτίμηση να "καλύπτει ένα ποσοστό (π.χ. το μισό μέχρι τα δύο τρίτα) της διαφοράς πληθωρισμού μεταξύ Ελλάδος και των χωρών της Δυτικής Ευρώπης στους τελευταίους 15 μήνες", επισημαίνοντας ότι, μεταξύ των κυριότερων ανταγωνιστριών χωρών, ξεχώριζαν η Γαλλία και η Ιταλία, με πληθωρισμό υψηλότερο του μέσου όρου της ΕΟΚ. Κατέληγε με την παρότρυνση η υποτίμηση "να ακολουθήσει με καθυστέρηση τουλάχιστον δύο ή τριών μηνών την εφαρμογή αυστηρότερης νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής".

5.10 Η Τράπεζα της Ελλάδος μετά την ανάληψη της εξουσίας από το ΠΑΣΟΚ

Στις 3.11.1981 ο Ξ. Ζολώτας υπέβαλε την παραίτησή του και νέος Διοικητής ορίστηκε ο Γεράσιμος Αρσένης.

Στην ανασκόπηση του 1981 (την πρώτη που υπέγραφε ο νέος Διοικητής Γεράσιμος Αρσένης), το ύφος και το περιεχόμενο του κειμένου διαφοροποιήθηκαν δραστικά από τα αντίστοιχα του Ξενοφώντα Ζολώτα: η Έκθεση ξεκινούσε με τη διαπίστωση ότι "από το 1979 η ελληνική οικονομία εισήλθε σε μια νέα και δύσκολη φάση, η οποία χαρακτηρίζεται από σταθερή επιβράδυνση του ανοδικού ρυθμού του εθνικού εισοδήματος —που τελικά εξελίχθηκε το 1981 σε απόλυτη κάμψη— από απότομη έξαρση του πληθωρισμού και διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών". Ουσιαστικά ο νέος Διοικητής προειδοποιούσε ότι η νέα κυβέρνηση παραλάμβανε μια παγιωμένη δύσκολη κατάσταση. Η κριτική συνεχιζόταν με τη επισήμανση ότι "η προσπάθεια συγκεντρώθηκε όχι τόσο στην καταπολέμηση των αιτίων, αλλά στην εξουδετέρωση των συμπτωμάτων του πληθωρισμού, κυρίως με καθήλωση των τιμών των αγαθών και των υπηρεσιών που προσφέρονται από κρατικούς φορείς και με αύξηση των κρατικών επιδοτήσεων".[165] Το συμπέρασμα ήταν: "εφόσον ο πληθωρισμός συγκρατηθεί στα όρια που προβλέπει η Κυβέρνηση, θα υπάρξει η αναγκαία αύξηση των πραγματικών εισοδημάτων, ιδιαίτερα των χαμηλότερων εισοδηματικών ομάδων [...]",[166] με στόχο την ενίσχυση της εσωτερικής ζήτησης.

Βέβαια, όταν επισημαίνονταν αυτά, η νέα κυβέρνηση είχε ήδη προχωρήσει στην τεράστια αύξηση των κατώτατων και γενικά των χαμηλών μισθών, κατά 35% κατά μέσο όρο, με τα λεγόμενα "διορθωτικά ποσά", με συνέπεια τη μεταγενέστερη αύξηση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών της χώρας. Επιπρόσθετα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Διοικητής της ΤτΕ ανέλαβε λίγο αργότερα, από 5.7.1982, και Υπουργός Εθνικής Οικονομίας, συγκεντρώνοντας στο πρόσωπο του δύο ιδιότητες που σε άλλα κράτη θεωρούνταν ασυμβίβαστες. Αυτό σηματοδοτούσε τη συμπόρευση της ΤτΕ με την άσκηση της καθημερινής οικονομικής πολιτικής και προέκυπτε ως απόρροια της ψήφου του ελληνικού λαού, που είχε εγκρίνει τη μετάβαση της Ελλάδος σε ένα νέο πρότυπο οικονομικής ανάπτυξης (Psalidopoulos, 2011).

Ο Διοικητής διευκρίνιζε ότι θα ήταν λάθος να αποδοθούν οι βασικές ευθύνες είτε στις πρόσφατες κυβερνήσεις είτε στη διεθνή συγκυρία και επισήμαινε επανειλημμένα και με έμφαση την αρνητική σημασία της διαδικασίας ανάπτυξης που είχε ακολουθηθεί μεταπολεμικά —"από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 έως σήμερα"— και είχε ως συνέπεια τις διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας, κυρίως την "υπερανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών σε σύγκριση με τους τομείς παραγωγής αγαθών",[167] για να καταλήξει ότι στόχος ήταν να κινητοποιηθούν προς τη

165 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1981*, 13-14.

166 Όπ.π., 15.

167 Όπ.π., 17.

σωστή κατεύθυνση οι διαθέσιμοι ανθρώπινοι και οικονομικοί πόροι και σε αυτόν απέβλεπε το Πενταετές Πρόγραμμα 1983-1987 που κατάρτιζε η κυβέρνηση. Αναφορικά με την πιστωτική πολιτική, στην Έκθεση προαναγγέλθηκε πιστωτική επέκταση 580 δισεκ. δρχ. το 1982 έναντι 458 δισεκ. το 1981 και επισημάνθηκε ότι αυτή, ως ποσοστό του ΑΕΠ, θα ήταν μικρότερη από εκείνη του προηγούμενου έτους.

Σε ό,τι αφορούσε τη συναλλαγματική πολιτική, ο Διοικητής της ΤτΕ υποστήριζε ότι "στα τελευταία οκτώ ή δέκα χρόνια, η υποτίμηση της δραχμής ήταν σχεδόν συνεχής και, κατά την άποψή μας, μεγαλύτερη από εκείνη που θα ήταν οικονομικά δικαιολογημένη", συμπλήρωνε ότι "πιστεύουμε ότι [...] η εφαρμογή πολιτικής συνεχούς υποτίμησης [...] δεν αποτελεί λύση" και υποδείκνυε ως βέλτιστη λύση την αύξηση της παραγωγικότητας.[168]

Την αμέσως επόμενη χρονιά, απευθυνόμενος προς τους μετόχους της ΤτΕ, ο Γεράσιμος Αρσένης υπογράμμιζε ότι "από τις 3 Ιουλίου 1982, ημέρα έναρξης ισχύος του Ν. 1266/82,[169] η Τράπεζα της Ελλάδος είναι η μόνη αρμόδια να αποφασίζει, με Πράξεις του Διοικητή της ή εξουσιοδοτημένων από αυτόν οργάνων, για νομισματικά, πιστωτικά και συναλλαγματικά θέματα, μέσα στα πλαίσια της [...] πολιτικής που καθορίζει το Υπουργικό Συμβούλιο". Εξάλλου, στην Έκθεσή του ο Διοικητής της ΤτΕ επισήμαινε ότι "η συναλλαγματική πολιτική που ασκήθηκε το 1982 είχε ως στόχο τη διατήρηση της ανταγωνιστικότητας", πολιτική που "είχε ως αποτέλεσμα την υποτίμηση της σταθμισμένης ισοτιμίας της δραχμής κατά 9,5% έναντι 11% το 1981", ενώ υπολόγιζε ότι, από τις ως άνω 9,5 εκατ. μονάδες, οι πέντε μονάδες οφείλονταν στην ανατίμηση του δολαρίου. Στη συνέχεια υπενθυμιζόταν στην Έκθεση ότι "στις πρώτες μέρες του 1983 η δραχμή υποτιμήθηκε εφ άπαξ κατά 15,5% με σκοπό να επανακτηθεί το χαμένο τα τελευταία χρόνια έδαφος στην ανταγωνιστικότητα [...]".[170] Στην Έκθεση δεν εξηγούνταν η αλλαγή άποψης στο θέμα αυτό. Αντίθετα, διατυπωνόταν η θέση ότι "απαιτείται πιο έντονη και συντονισμένη παρουσία του δημόσιου τομέα στις εξαγωγές", πράγμα το οποίο συμβάδιζε με τη δημιουργία φορέων προώθησης και ασφάλισης των εξαγωγών και τυποποίησης.

Κατά τα λοιπά, η οικονομία κατά την πρώτη χρονιά διακυβέρνησης της χώρας από το ΠΑΣΟΚ χαρακτηρίστηκε από στασιμότητα (αύξηση του ΑΕΠ κατά 0,2% έναντι κάμψης 0,2% το 1981), ενώ ο πληθωρισμός συνέχισε να υπερβαίνει το 20% (21%, από 24,5% το 1981, γεγονός που χαρακτηριζόταν "σημαντική πρόοδος"). Η απάντηση της κυβέρνησης στην εξέλιξη αυτή, η πρωταρχική επιδίωξη του επενδυτικού της προγράμματος, επικεντρωνόταν στην εξύψωση του τεχνολογικού επι-

168 Όπ.π., 23.

169 Με το άρθρο 1 του οποίου καταργήθηκαν η Νομισματική Επιτροπή και οι υποεπιτροπές της.

170 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1982*, 18.

πέδου του παραγωγικού δυναμικού της χώρας ώστε η Ελλάδα να ανταγωνίζεται αποτελεσματικότερα τις άλλες χώρες, ενώ ειδική μνεία γινόταν στο νόμο για την ανώτατη παιδεία (Ν. 1268/1982). Εντούτοις, χαρακτηριστική είναι η παραδοχή ότι "παρά την πρόοδο που έγινε [...] τα προβλήματα που είχαν επισημανθεί και στην περυσινή Έκθεση δεν βρήκαν την οριστική και μόνιμη λύση τους". Η επίτευξη των στόχων αυτών δυσχεραινόταν, κατά τον Διοικητή της ΤτΕ, από τη δομική φύση των προβλημάτων, αλλά και τη δυσμενή διεθνή συγκυρία. Είναι πάντως αξιομνημόνευτο ότι τόσο το οικονομικό επιτελείο της νέας κυβέρνησης όσο και η Διοίκηση της ΤτΕ προφανώς διαπνέονταν από την πεποίθηση (ή την ελπίδα) ότι τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η ελληνική οικονομία μπορούσαν να επιλυθούν μάλλον άμεσα και ότι, εάν τα προβλήματα λύνονταν, η ανάπτυξη θα ήταν προ των θυρών.

Η νέα Διοίκηση υιοθετούσε την άποψη της κυβέρνησης ότι "η ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ επέτρεψε την ανεμπόδιστη είσοδο των κοινοτικών προϊόντων στην ελληνική αγορά και έκανε περισσότερο εμφανή τη διαφορά στην παραγωγικότητα", ενώ επισημαινόταν ότι είχε αποφασιστεί η λήψη μέτρων για την προστασία των κλάδων που αντιμετώπιζαν δυσχέρειες μετά την ένταξη. Στη συνέχεια ομολογούνταν ότι "τα μέτρα αυτά, που προβλέπονται στη συμφωνία προσχώρησης, συνίστανται στην επιβολή για το 1983 περιορισμών στις εισαγωγές των αντίστοιχων προϊόντων".[171]

Στο μέτωπο της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής, ο Γεράσιμος Αρσένης υποστήριζε ότι η διαφοροποίηση των επιτοκίων, αν και εν μέρει δικαιολογημένη, "είναι αμφίβολο αν εξυπηρετεί τους οικονομικούς ή κοινωνικούς στόχους για τους οποίους θεσπίστηκε" και διακήρυττε ότι "οι νομισματικές αρχές πιστεύουν ότι το σημερινό σύστημα της επιδότησης των επιτοκίων θα πρέπει να αντικατασταθεί βαθμιαία από ένα σύστημα άμεσης επιδότησης" από δαπάνες του κρατικού προϋπολογισμού.

5.11 Χρηματοδοτήσεις τραπεζών και επιχειρήσεων

Οι αποφάσεις του Γενικού Συμβουλίου της Τράπεζας της Ελλάδος αντικατοπτρίζουν με αρκετά μεγάλη πιστότητα τις συνθήκες (οικονομικές και πολιτικές) της εποχής, καθώς και τα μεγάλα ζητήματα που απασχολούσαν τόσο την Τράπεζα όσο και το οικονομικό επιτελείο της κυβέρνησης.[172] Επιπλέον, παρέχουν ενδιαφέροντα στοιχεία για τη δομή της ελληνικής οικονομίας και τους μηχανισμούς πα-

171 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1982*, 19.

172 Πρέπει, πάντως, να επισημανθεί ότι οι αποφάσεις του Γ.Σ. καλύπτουν πληθώρα θεμάτων, από τα πλέον σημαντικά έως τα πιο ασήμαντα: για παράδειγμα, τα Πρακτικά του Γ.Σ. 13/82 της 20.5.1982 περιλαμβάνουν απόφαση εκχώρησης στο Ελληνικό Δημόσιο δανείου ύψους 550 εκατ. δολ. ΗΠΑ που είχε συνάψει η Τράπεζα, ενώ σε άλλη παράγραφο, λίγες σειρές πιο πάνω, αναφέρεται η "αγορά καλωδίου συνδέσεως μηχανών".

ρέμβασης του κράτους σ' αυτήν. Τα Πρακτικά του Γ.Σ. αναφέρονται σε Πράξεις Διοικητή, Αποφάσεις της Νομισματικής Επιτροπής (μέχρι το 1982 – στη συνέχεια Πράξεις Επιτροπής Νομισματικών και Πιστωτικών Θεμάτων), Αποφάσεις της Υποεπιτροπής Δανείων και Συναλλάγματος και Αποφάσεις της Επιτροπής Πιστωτικών Καταλόγων.

Στην αρχή της δεκαετίας του 1980, η ΤτΕ συνέχισε την πολιτική που είχε ακολουθηθεί στο πρόσφατο παρελθόν, η οποία περιλάμβανε αποφάσεις για:

1. Αναχρηματοδοτήσεις, παρατάσεις εξόφλησης και πιστώσεις προς κρατικές τράπεζες: η τράπεζα που λάμβανε τη μεγαλύτερη αναχρηματοδότηση ήταν η Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος (ΑΤΕ),[173] ενώ ακολουθούσαν η Εθνική Κτηματική Τράπεζα της Ελλάδος (ΕΚΤΕ),[174] η Τράπεζα Υποθηκών, η Τράπεζα Επενδύσεων και η Εθνική Τράπεζα Επενδύσεων Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΕΒΑ). Η Γενική Τράπεζα της Ελλάδος αναφέρεται σπανιότατα.[175] Αξίζει να αναφερθεί η περίπτωση μιας συνεδρίας του Γ.Σ. του 1984: ενώ οι σχετικές αποφάσεις αναχρημαδοτήσεων γίνονταν με Πράξεις της Επιτροπής Νομισματικών και Πιστωτικών Θεμάτων, το Γ.Σ. 11/84 της 29.6.1984 αποφάσισε την αναχρηματοδότηση, με Πράξη Διοικητή, της ΕΚΤΕ και της ΑΤΕ "για χρηματοδότηση της ΚΥΔΕΠ και των συνεταιριστικών οργανώσεων μέχρι συνολικού ποσού 28 δισ. δρχ. για αγορά σιταριού και κριθαριού εσοδείας 1984". Εξάλλου, το Γ.Σ., στην 9/86 συνεδρίασή του (27.5.1986), αποφάσισε την αναχρηματοδότηση της ΕΤΒΑ για κάλυψη της συμμετοχής της στο μετοχικό κεφάλαιο της Ελληνικής Βιομηχανίας Όπλων.

---

173 Ενδεικτικά: 6,3 δισεκ. στις 10.1.1980 (Γ.Σ. 1/80), 5 δισεκ.+4,6 δισεκ. στις 12.3.1980 (Γ.Σ. 5/80), 2,2 δισεκ.+700 εκατ. στις 16.4.1980 (Γ.Σ. 7/80), 1 δισεκ.+5,75 δισεκ. στις 26.4.1980 (Γ.Σ. 9/80), 4,35 δισεκ. στις 28.5.1980 (Γ.Σ. 11/80), 2,9 δισεκ. στις 11.6.1980 (Γ.Σ. 12/80), κ.ο.κ. Στις 23.7.1980 (Γ.Σ. 15/80) αποφασίστηκε να δοθούν στην ΑΤΕ: πίστωση, με την εγγύηση της Ελληνικής Δημοκρατίας, ύψους 4 δισεκ., χρηματοδότηση ύψους 3,1 δισεκ., αναχρηματοδότηση ύψους σχεδόν 2 δισεκ. και πίστωση ύψους 2,8 δισεκ. για διάθεση στην ΚΥΔΕΠ (σύνολο 11,9 δισεκ. δρχ.) Στις 21.1.1981 (Γ.Σ. 2/81) αποφασίστηκε να χρηματοδοτηθεί η ΑΤΕ με 23,3 δισεκ. δραχμές. Στις 14.10.1981 (τέσσερις ημέρες πριν από τις εκλογές), στο Γ.Σ. 19/81 αποφασίστηκε, μεταξύ άλλων, η παροχή στην ΑΤΕ: χρηματοδότησης 6 δισεκ., συμπληρωματικής χρηματοδότησης 3 δισεκ., συμπληρωματικής χρηματοδότησης (με εγγύηση της Ελληνικής Δημοκρατίας) 1,275 δισεκ., χρηματοδότησης 14 δισεκ. για παροχή δανείου στην ΚΥΔΕΠ, πίστωσης 3,025 δισεκ. και επιπλέον πίστωσης 300 εκατ. (σύνολο 27,6 δισεκ. συν ακόμη 3 δισεκ. προς την Κοινοπραξία Συνεταιριστικών Οργανώσεων Σουλτανίνας – ΚΣΟΣ). Στις 1.7.1982 (Γ.Σ. 15/82) αποφασίστηκε η χρηματοδότηση της ΑΤΕ με τουλάχιστον 21,34 δισεκ. (αναλυτικά: 7 δισεκ. + 5,6 δισεκ. + 1,84 δισεκ. (για την ΚΥΔΕΠ) + 2,5 δισεκ. (για την ΑΓΡΕΞ) + 1,9 δισεκ. + 2,5 δισεκ. + ένα μη αναφερόμενο ποσό για επαγγελματικά δάνεια), ενώ αποφασίστηκε επίσης η αύξηση του εγκεκριμένου ορίου εβδομαδιαίων αναλήψεων της ΑΤΕ από 1 δισεκ. σε 1,2 δισεκατομμύρια. Ας σημειωθεί ότι η προηγούμενη αύξηση, από 900 εκατ. σε 1 δισεκ., είχε αποφασιστεί στο Γ.Σ. 13/81 της 1.7.1981. Την ίδια ημέρα, 1.7.1982, αποφασίστηκε η αναχρηματοδότηση της ΕΚΤΕ με 25,62 δισεκ. "εκ κεφαλαίων Δημοσίων Οργανισμών". Στην επόμενη συνεδρίαση (Γ.Σ. 16/82 της 20.7.1982), τρεις εβδομάδες αργότερα, αποφασίστηκε αναχρηματοδότηση της ΕΚΤΕ με 36 δισεκατομμύρια.

174 Ενδεικτικά: 600 εκατ. στις 12.3.1980 (Γ.Σ. 5/80), 8,96 δισεκ. στις 26.3.1980 (Γ.Σ. 6/80), 700 εκατ. στις 26.4.1980 (Γ.Σ. 9/80).

175 Ειδική χρηματοδότηση προς ΓΤΕ ύψους 85 εκατ. δρχ. στις 11.6.1980 (Γ.Σ. 11/80).

2. Παρατάσεις εξόφλησης δανείων προς κρατικές επιχειρήσεις και οργανισμούς: ΕΚΤΕΝΕΠΟΛ (Εθνοκτηματική Α.Ε. Ενεργού Πολεοδομίας, θυγατρική της ΕΚΤΕ), ΠΥΡΚΑΛ (Ελληνικό Πυριτιδοποιείο-Καλυκοποιείο), Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Υδάτων,[176] ΚΥΔΕΠ (Κεντρική Υπηρεσία Διαχείρισης Εγχώριας Παραγωγής), ΚΣΟΣ (Κοινοπραξία Συνεταιριστικών Οργανώσεων Σουλτανίνας), ΑΣΟ (Αυτόνομος Σταφιδικός Οργανισμός), ΕΒΖ (Ελληνική Βιομηχανία Ζάχαρης), κ.ά.[177]

3. Χρηματοδότηση γεωργικών επιχειρήσεων: στις αρχές της δεκαετίας του 1980, στις επιχειρήσεις που φαίνεται να λάμβαναν —με αποφάσεις της Επιτροπής Πιστωτικών Καταλόγων— συχνότερα χρηματοδότηση συμπεριλαμβάνονταν οι Μύλοι Θράκης, η Ουζουνόπουλος, τα Εκκοκκιστήρια Μακεδονίας, η Καπετανάκης και η Μελισσείδης (σταφίδα),[178] ενώ στα μέσα της δεκαετίας προτιμώμενες στα καπνά ήταν, μεταξύ άλλων, οι εταιρίες Αλλαμανής (Βόλος) και Πετρίδης (Καβάλα) και στη σταφίδα οι Πετρόπουλος (Καλαμάτα) και Μελισσείδης (Ηράκλειο Κρήτης).[179] Μετά το 1985, οι αποφάσεις αυτού του τύπου έφθιναν (μόνο δύο ετησίως για τα έτη 1986, 1987, 1988 και 1989), με αποδέκτες σημαντικά λιγότερες επιχειρήσεις, οι οποίες περιορίζονταν στον κλάδο του καπνού. Τα τελευταία δύο έτη (1988-1989) επιχορηγήθηκαν η Reemtsma και δύο μόνον επιχειρήσεις, μία κάθε έτος. Το 1990, στη συνεδρίαση 11/90 (30.7.1990) του Γ.Σ. "με αφορμή τη συζήτηση του θέματος 'Εκθέσεις για τις εργασίες της Διεύθυνσης Πιστώσεων', και μετά από σχετική πρόταση του κ. Διοικητή, το Συμβούλιο αποφασίζει να διακόψει η Τράπεζα της Ελλάδος από 1.9.90 τη χρηματοδότηση του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας", όπως αναφέρουν τα Πρακτικά.[180] Πέντε[181] χρόνια αργότερα αποφασίστηκε η "Έναρξη εκ νέου εργασιών χρηματοδότησης του καπνεμπορίου από την Τράπεζα της Ελλάδος" και λήφθηκε απόφαση για "Σύσταση Επιτροπής Πιστωτικών Καταλόγων με έδρα το υποκατάστημα Θεσσαλονίκης", ενώ συζητήθηκαν και "λοιπά συναφή θέματα".[182] Εξάλλου, το 1996 ελήφθησαν αποφάσεις που αφορούσαν:

---

176 Ενδεικτικά: τροποποίηση χρηματοδότησης ΤτΕ προς ΕΤΕ ή αναχρηματοδότηση ΕΤΕ για δανειοδότηση προς Ανώνυμο Ελληνική Εταιρεία Υδάτων 500 εκατ. στις 14.5.1980 (Γ.Σ. 10/80), 500 εκατ. στις 17.9.1980 (Γ.Σ. 19/80) και προς την ΕΥΔΑΠ, πλέον 500 εκατ. στις 19.11.1980 (Γ.Σ. 23/80).

177 Τουλάχιστον μία φορά (στο Γ.Σ. 11/82 της 28.4.1982) αποφασίστηκε η μέσω της ΑΤΕ χρηματοδότηση ιδιωτικής επιχείρησης, της Nestlé, με 1,5 δισεκ. δραχμές.

178 Π.χ. Συνεδρίαση Γ.Σ. 17/80 (20.8.1980).

179 Βλ. αποφάσεις Γ.Σ. το 1984 και κυρίως το 1985 (4/85 από 11.2.1985, 15/85 από 24.6.1985, 19/85 από 2.10.1985 και 23/85 από 20.12.1985 – στη χρονιά αυτή σημειώθηκε το αποκορύφωμα του φαινομένου).

180 Πρακτικά Γ.Σ., Συνεδρίαση 11/30.7.90.

181 Παρότι, ενωρίτερα, στη συνεδρίαση 8/92 (28.4.1992), παρ. 9-10, αναγράφεται στην ημερήσια διάταξη η "Χρηματοδότηση καπνεμπόρου Αποστ. Χρηστίδη για την αγορά και επεξεργασία προς εξαγωγή καπνών ανατολικού τύπου εσοδείας 1991 – Καβάλα".

182 Συνεδρίαση Γ.Σ. 2/95 (27.1.1995).

• τη μετονομασία και διεύρυνση των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής Πιστωτικών Καταλόγων, που έδρευε στο Υποκατάστημα Θεσσαλονίκης,

• τις αμοιβές των εκτιμητών καπνού και

• την τροποποίηση της παραγράφου 446 του Κανονισμού Εργασιών Προεξοφλήσεων και Πιστώσεων Κεντρικού Καταστήματος και Υποκαταστημάτων.[183]

Έκτακτα γεγονότα, όπως οι εμπρησμοί των πολυκαταστημάτων Μινιόν και Κατράντζος (19.12.1980), Ατενέ και Κλαουδάτος (3.6.1981), Δραγώνας και Λαμπρόπουλος Πειραιά (4.7.1981), υποχρέωσαν την ΤτΕ να αποφασίσει και να προβεί, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, σε αλλεπάλληλες αναχρηματοδοτήσεις εμπορικών τραπεζών για τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων αυτών, προκειμένου να καλύψουν τις υποχρεώσεις τους προς τους προμηθευτές τους – αλλά και για αγορά ή ανέγερση κτηρίων.[184]

Σπανιότερα χρηματοδοτούνταν ιδιωτικές τράπεζες, σε αρκετές περιπτώσεις για την κάλυψη μέρους δανείων τους προς άλλες εταιρίες,[185] συχνά αποφασιζόταν η καταβολή εισφορών υπέρ Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, πολιτιστικών οργανισμών και ιδρυμάτων, οργανισμών και μη κυβερνητικών οργανώσεων,[186] ενώ το 1981 αναφέρεται και απόφαση του Γ.Σ. για "αναπροσαρμογή επιτοκίου επί ποσού 17,3 εκατ.

---

183 Συνεδρίαση Γ.Σ. 2/96 (15.3.1996).

184 Π.χ. η απόφαση Γ.Σ. 6/81 της 23.3.1981, που αφορά την Κατράντζος Σπορ, παραπέμπει στην απόφαση ΝΕ (της Νομισματικής Επιτροπής) 298/13/22.1.1981, η οποία αναλύει τα ετήσια επιτόκια ως εξής: 3% για ληξιπρόθεσμες υποχρεώσεις, 5% για κεφάλαιο κίνησης και 6% για αγορά ή ανέγερση κτηρίου. Ακολούθησε η απόφαση Γ.Σ. 7/81 (8.4.1981), που αφορούσε το Μινιόν, και η σχετική πίστωση ανερχόταν σε 700 εκατομμύρια.

185 Π.χ., η Ιονική-Λαϊκή Τράπεζα, για κάλυψη έως 50% του δανείου της προς τη Δωδεκανησιακή Ανώνυμη Ναυτιλιακή Εταρεία (ΔΑΝΕ), με την απόφαση του Γενικού Συμβουλίου 12/1980 (11.6.1980), και η Τράπεζα Πίστεως για την κάλυψη έως 50% του δανείου της προς την ίδια εταιρία, με την απόφαση του Γενικού Συμβουλίου 14/1980 (9.7.1980).

186 Π.χ. βραχυπρόθεσμη χρηματοδότηση ημερήσιων εφημερίδων Αθηνών (80 εκατ. δρχ.) "προς κάλυψιν εκτάκτων αναγκών εις κεφάλαιον κινήσεως" (λόγω της απεργίας των εργατών τύπου), με την απόφαση του Γ.Σ. 14/80 (9.7.1980), εισφορά υπέρ της Ένωσης Ανταποκριτών Ξένου Τύπου, με την απόφαση του Γ.Σ. 16/80 (6.8.1980), αναχρηματοδότηση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος για τη χρηματοδότηση του Πρακτορείου Εφημερίδων Αθηναϊκού Τύπου (12 εκατ. δρχ.) και του Νέου Πρακτορείου Εφημερίδων και Περιοδικών (8 εκατ. δρχ.), με την απόφαση του Γ.Σ. 19/80 (17.9.1980), αναχρηματοδότηση "των υπό των εμπορικών τραπεζών πραγματοποιηθησομένων χρηματοδοτήσεων προς τας ημερησίας πολιτικάς εφημερίδας Αθηνών και Θεσσαλονίκης έναντι επιστροφής χάρτου 1980", με την απόφαση του Γ.Σ. 13/81 (1.7.1981), αναχρηματοδότηση εμπορικών τραπεζών για χρηματοδότηση εβδομαδιαίων πολιτικών εφημερίδων Αθηνών έναντι επιστροφής χάρτου 1.1.1981-31.10.1981, με την απόφαση του Γ.Σ. 10/81 (14.4.1981), και (τον αμέσως επόμενο μήνα) αναχρηματοδότηση της ΕΤΕ (6,57 εκατ. δρχ.) για τη χρηματοδότηση εβδομαδιαίων πολιτικών εφημερίδων Αθηνών έναντι επιστροφής χάρτου 1.1.1981-31.10.1981, με την απόφαση του Γ.Σ. 13/81 (20.5.1981) κ.ο.κ. Εξάλλου, στο πλαίσιο των "stand-alone" ad hoc αποφάσεων του Γ.Σ. για επιχορηγήσεις πολιτιστικών οργανισμών και εντύπων, το Γ.Σ. συχνά αποφάσιζε τη διάθεση ποσών για επιχορήγηση περιοδικών. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονταν, με μεγαλύτερη συχνότητα, το *Διαβάζω*, η *Νέα Εστία* και το *Greek Economic Review*, ενώ επιχορήγηση έλαβε και η Ένωση Ανταποκριτών Ξένου Τύπου. Πολιτιστικοί οργανισμοί οι οποίοι χρηματοδοτούνταν σχετικά τακτικά ήταν και οι "Athenaeum" και "Δώρα Στράτου". Επίσης, συχνά χορηγούνταν ποσά στο ΙΟΒΕ και στον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό, μεταξύ άλλων ιδρυμάτων και οργανισμών.

δρχ. από την Τράπεζα της Ελλάδος προς την ΕΤΒΑ για χρηματοδότηση της ΑΒΕΕ Τηλεοπτικαί Επιχειρήσεις".[187] Το 1991 αποφασίστηκε και η καθιέρωση από την ΤτΕ ετήσιου χρηματικού βραβείου για τους αριστούχους πτυχιούχους των Οικονομικών Πανεπιστημίων και των Οικονομικών Τμημάτων των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων.[188] Σε ορισμένες περιπτώσεις είναι χαρακτηριστική η προσπάθεια διατήρησης ισορροπιών: για παράδειγμα, το Γ.Σ. 3/95, όπως φαίνεται από τρεις συνεχόμενες παραγράφους της ημερήσιας διάταξης της 24.3.1995, αποφάσισε τη χορήγηση εισφορών στο ΙΟΒΕ, στο ΚΚΕ – για την αποκατάσταση του ιστορικού του αρχείου – και στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.[189]

Παράλληλα με τις απευθείας χρηματοδοτήσεις ιδιωτικών επιχειρήσεων, αποφασίζονταν συνεχείς αναχρηματοδοτήσεις της Αγροτικής Τράπεζας, με στόχο τη χρηματοδότηση εταιριών που δραστηριοποιούνταν σε προϊόντα όπως καπνά, βαμβάκι, σταφύλια, σταφίδες, πατάτες.

Σε μια περίπτωση, η αναχρηματοδότηση της ΕΚΤΕ και της ΑΤΕ έγινε με Πράξη Διοικητή αντί, όπως συνήθως, με Πράξη της Επιτροπής Νομισματικών και Πιστωτικών Θεμάτων: η ασυνήθιστη αυτή πρακτική συζητήθηκε και αποφασίστηκε στις 11.2.1984 (Γ.Σ. 11/84). Αυτή η απόφαση πλαισιωνόταν από δύο ακόμη Πράξεις Διοικητή, με θέμα τον "καθορισμό ύψους και πηγών κάλυψης των αναγκών σε κεφάλαια του προγράμματος χρηματοδότησης [...] για το 1984" αφενός της ΑΤΕ (Γ.Σ. 7/84 της 14.4.1984) και αφετέρου της ΕΚΤΕ (Γ.Σ. 13/84 της 7.9.1984).

5.12 ΤτΕ και κρατικές εταιρίες: η περίπτωση των ΕΛΔΑ

Η Τράπεζα της Ελλάδος κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 κλήθηκε συχνά να στηρίξει την εκάστοτε ασκούμενη οικονομική πολιτική και να ενισχύσει επιχειρήσεις οι οποίες είχαν ενταχθεί στο κρατικό χαρτοφυλάκιο. Οι σχετικές αποφάσεις είναι πάρα πολλές (βλ. και ανωτέρω), με συνέπεια να είναι πρακτικά αδύνατη μια συνολική και αναλυτική καταγραφή. Μια ιδέα για τη σχέση της ΤτΕ με κρατικές εταιρίες μπορεί να συναχθεί "ιμπρεσιονιστικά" από αποφάσεις του Γενικού Συμβουλίου σχετικά με τα ΕΛΔΑ (Ελληνικά Διϋλιστήρια Ασπροπύργου), εταιρία η οποία ιδρύθηκε το 1955 με απόφαση της κυβέρνησης και συμμετοχή του εφοπλιστή Σταύρου Νιάρχου. Το 1976 τα ΕΛΔΑ εξαγοράστηκαν από το Ελληνικό Δημόσιο, ενώ το 1985 εντάχθηκαν στον όμιλο

187 Γ.Σ. 25/81 (25.11.1981). Η "Τηλεοπτικαί Επιχειρήσεις ΑΒΕΕ (TVE ή TeleVision Enterprises SA)" είναι εταιρία τηλεοπτικών παραγωγών, ιδρύθηκε το 1975, ξεκίνησε τις εργασίες της το 1977 και, το 1989, ανέλαβε κατ' αποκλειστικότητα την τεχνική κάλυψη του Mega Channel. (www.tve.gr/About.aspx)

188 Γ.Σ. 5/91 (15.2.1991), παρ. 31.

189 Γ.Σ. 3/95 (24.3.1995), παρ. 39, 40 και 41, αντίστοιχα.

της ΔΕΠ (Δημόσιας Επιχείρησης Πετρελαίου). Το 1998 η ΔΕΠ μετονομάστηκε σε Ελληνικά Πετρέλαια Α.Ε., απορρόφησε την ΕΚΟ-Ελληνικά Διυλιστήρια & Χημικά Μακεδονίας ΑΒΕΕ, το βιομηχανικό κλάδο της ΕΚΟ ΑΒΕΕ, τα ΕΛΔΑ Α.Ε. και τη ΔΕΠ – ΕΚΥ και εισήχθη στα χρηματιστήρια της Αθήνας και του Λονδίνου.[190]

Τον Ιούλιο του 1983 το Γ.Σ. της ΤτΕ έλαβε δύο αποφάσεις σχετικά με τη μείωση της τιμής συναλλάγματος κατά τη δραχμοποίηση εμβασμάτων από το εξωτερικό που αφορούσαν δάνεια που είχε λάβει η ΔΕΗ και τη μείωση της προμήθειας στις συναλλαγές με τα ΕΛΔΑ.[191] Το Σεπτέμβριο του 1984 ενέκρινε σύναψη δανείου σε γιεν (ισόποσου με 200 εκατ. δολ. ΗΠΑ) μεταξύ των ΕΛΔΑ Α.Ε. και της Citibank (Channel Islands) Ltd, με εγγύηση της ΤτΕ.[192] Σε συνέχεια αυτής της απόφασης, το Γ.Σ. αποφάσισε, το Δεκέμβριο του 1988, τη χορήγηση εγγύησης από πλευράς της ΤτΕ σε όμιλο αλλοδαπών τραπεζών υπέρ της ΕΛΔΑ Α.Ε. για συμφωνία μελλοντικής ανταλλαγής επιτοκίων.[193] Το Σεπτέμβριο του 1990 το Γ.Σ. παρείχε τη συναίνεση της ΤτΕ ως εγγυήτριας στην ακύρωση της παλαιότερης αυτής συμφωνίας ανταλλαγής επιτοκίων (interest rate swap) των ΕΛΔΑ.[194] Τον επόμενο μήνα, αποφάσισε την παροχή εγγύησης της ΤτΕ υπέρ των ΕΛΔΑ για δάνειο ύψους 100 εκατ. δολ. ΗΠΑ που θα συνήπταν τα Διυλιστήρια με όμιλο τραπεζών.

5.13 Τα εξοπλιστικά προγράμματα

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, η ΤτΕ κλήθηκε να ασκήσει τις αρμοδιότητές της όσον αφορά τα εξοπλιστικά προγράμματα των Ενόπλων Δυνάμεων, αρμοδιότητες που τότε διέθετε και αφορούσαν τη χρηματοδότησή τους. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν οι παρακάτω πράξεις:

Το Γ.Σ. 8/81 (22.4.1981) αποφάσισε τη χορήγηση ανέκκλητης ενέγγυας πίστωσης ύψους 370 εκατ. μάρκων Δυτικής Γερμανίας στο Γενικό Επιτελείο Στρατού για αγορά στρατιωτικού υλικού.

Το Γ.Σ. 3/82 (4.2.1982) αποφάσισε να παράσχει η Τράπεζα της Ελλάδος τριτεγγύηση υποσχετικών επιστολών του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας, που κάλυπταν την αναπροσαρμογή της τιμής, πλέον τόκων, ελικοπτέρων που αγοράστηκαν από τον οίκο Costruzioni Aeronautiche G. Agusta SpA με τη σύμβαση 3/1980.

---

190 www.hellenic-petroleum.gr/online/generic.aspx?mid=112 , www.eko.gr/Text.aspx?level=1&menuitemid=680&lan=1 , www.csrhellas.org/csr_last2/portal/gr/misc/357oz_20071113357.php3

191 Γ.Σ. 14/83 (6.7.1983), παρ. 12-13.

192 Γ.Σ. 13/84 (7.9.1984).

193 Γ.Σ. 17/88 (22.12.1988), παρ. 5-6.

194 Γ.Σ. 13/90 (4.9.1990), παρ. 6.

Την ίδια χρονιά (Γ.Σ. 27/82 της 22.12.1982, παρ. 8) εγκρίθηκε ποσό στο πλαίσιο της συνεισφοράς των κρατών-χρηστών του Σταθμού FORACS Κρήτης, ως συμμετοχή της Ελλάδος στις δαπάνες λειτουργίας και συντήρησής του.

Στο Γ.Σ. 7/85 (26.3.1985), παρ. 29, αποφασίστηκε να ανοιχθεί από την Τράπεζα της Ελλάδος ανέκκλητη ενέγγυα πίστωση ποσού 356.671.500 γαλλικών φράγκων για την πληρωμή προκαταβολής στις γαλλικές εταιρίες Marcel Dassault, Snecma και Thomson/CSF έναντι της αξίας 40 αεροσκαφών Mirage-2000, που θα προμηθευόταν το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας/ΓΕΑ, ενώ στο Γ.Σ. 16/85 (18.7.1985), παρ. 3-4, λήφθηκε απόφαση για επαύξηση, κατά 119.809.520 γαλλικά φράγκα, της υπ' αριθ. 1855333 ανέκκλητης ενέγγυας πίστωσης που είχε ανοιχθεί από την ΤτΕ ως εγγύηση για τη χρηματοδότηση, από τη γαλλική τράπεζα Banque Nationale de Paris, της προκαταβολής στις ως άνω γαλλικές εταιρίες.

Το 1986 εγκρίθηκε (Γ.Σ. 8/86, της 21.5.1986) η σύναψη με την RBC Finance B.V. βραχυπρόθεσμου δανείου πιστωτικής διευκόλυνσης, ύψους 25 εκατ. δολ.ΗΠΑ, ποσό το οποίο στις 25.7.1986, με απόφαση του επόμενου Γ.Σ. (9/86), θα χρησιμοποιούνταν για το άνοιγμα από την ΤτΕ, χωρίς την κατάθεση του αντίστοιχου δραχμικού καλύμματος, ανέκκλητης πιστωτικής επιστολής μέχρι του ποσού των 25.000.000 δολ. ΗΠΑ υπέρ του αμερικανικού οίκου General Dynamics για την κάλυψη εξόδων που θα προέκυπταν από τυχόν ακύρωση εκ μέρους του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας/ΓΕΑ της σύμβασης προμήθειας 40 μαχητικών αεροσκαφών F16. Στις 22.12.1986 (Γ.Σ. 23/86, παρ. 4-5), λήφθηκε απόφαση για νέο "stand-by letter of credit" προς τη General Dynamics, ύψους 81 εκατ. δολαρίων.

Το Γ.Σ. 7/88 (9.6.1988) ενέκρινε το άνοιγμα ανέκκλητης διαιρετής ενέγγυας πίστωσης από την Τράπεζα της Ελλάδος για 33.432.793 μάρκα Δυτικής Γερμανίας και 6.452.049 λίρες Αγγλίας, χωρίς την κατάθεση δραχμικού καλύμματος, υπέρ του Γερμανικού Οίκου Siemens AG Radio and Radar Systems Division, Μόναχο, για λογαριασμό του Γενικού Επιτελείου Στρατού, 731 Διεύθυνση Στρατιωτικών Έργων, μέσω της γερμανικής τράπεζας Bayerische Vereinsbank AG, Muenchen.

6 Η ΜΑΚΡΑ ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΟ ΕΥΡΩ, 1984-2001

6.1 Προλεγόμενα

Η περίοδος 1984-2001 μπορεί να χωριστεί σε δύο υποπεριόδους. Η πρώτη αφορά τα έτη 1984-1994. Ξεκινά με τη βαθμιαία ανάκτηση της σχετικής αυτονομίας που είχε από παλαιότερα η ΤτΕ στο πλαίσιο του οικονομικού συστήματος της χώρας και συμπίπτει με τα πρώτα βήματα προς μια νέα, απελευθερωμένη από καταναγκασμούς και ρυθμίσεις εποχή. Το 1984 υπήρχαν περί τα 80 διοικητικώς καθοριζόμενα επιτόκια και ασφυκτικές ρυθμίσεις όσον αφορά τα διαθέσιμα και τις κατηγορίες δανείων. Το τραπεζικό σύστημα ζούσε και υπό τη σκιά των προβληματικών επιχειρήσεων, που συσκότιζαν τις λογιστικές καταστάσεις των εμπορικών τραπεζών και δεν συνέβαλλαν στη διαφάνεια που έπρεπε να υπάρχει. Από την άλλη πλευρά, η πορεία προς την απελευθέρωση, η οποία, κατά την άποψη των ειδημόνων, έπρεπε οπωσδήποτε να επέλθει, επιβαλλόταν να είναι σταδιακή και προσεκτική, ώστε να μη διαταραχθεί η συνολική οικονομική δραστηριότητα. Οι κυβερνήσεις των δεκαετιών του 1970 και του 1980 είχαν εντολές άσκησης κοινωνικής πολιτικής. Έτσι λοιπόν, εν μέσω δημοσιονομικών ελλειμμάτων, επιχειρήθηκε η προσαρμογή προς τη νέα εποχή που ανέτελλε. Η προσαρμογή αυτή δεν ήταν ανώδυνη, ούτε ακολούθησε γραμμική ανοδική πορεία έως το 1994. Σημασία πάντως έχει ότι η πορεία αυτή δεν ακυρώθηκε, προετοιμάζοντας το έδαφος για την επόμενη, δεύτερη φάση της απελευθέρωσης της οικονομίας.

Η δεύτερη υποπερίοδος αφορά τα έτη 1994-2001. Σ' αυτήν κυριαρχούν δύο αλληλεξαρτώμενα ζητήματα: ο θεσμικός εκσυγχρονισμός του ελληνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος και οι προσπάθειες προσαρμογής στην πορεία προς την ένταξη στη Νομισματική Ένωση της Ευρώπης. Το κύριο χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι η προσπάθεια σταθεροποίησης της οικονομίας, σε συνδυασμό με την αναγκαία δημοσιονομική προσαρμογή, σε μια οικονομία σαν την ελληνική, που

χαρακτηριζόταν από χρόνια προβλήματα πληθωρισμού, δημοσιονομικών ελλειμμάτων και χρέους. Γι' αυτό, τα κριτήρια σύγκλισης του Μάαστριχτ αποτελούν, καθ' όλο αυτό το διάστημα, σημείο αναφοράς και για την Τράπεζα της Ελλάδος, σε συνδυασμό με την προσπάθεια επίτευξης των στόχων της νομισματικής και της συναλλαγματικής πολιτικής, προκειμένου να ικανοποιηθούν τα κριτήρια για το ενιαίο νόμισμα. Η νομισματική πολιτική μετέβη σε νέο καθεστώς και η διαφοροποίηση και επαναδιατύπωση των στόχων της στη διάρκεια του χρόνου αποδείχθηκε αποτελεσματική. Με επιμονή και συνεχή εγρήγορση, η ΤτΕ επέτυχε να πείσει για την αξιοπιστία της πολιτικής για την προσχώρηση στην ΟΝΕ και, με τη βήμα προς βήμα αποκλιμάκωση του πληθωρισμού έως το 1998, κατάφερε να εισαχθεί η δραχμή στο Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών-Ι (ΜΣΙ-Ι) το Μάρτιο του 1998 και στο Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών-ΙΙ (ΜΣΙ-ΙΙ) τον Ιανουάριο του 1999 και στη συνέχεια συνέβαλε στην ένταξη της χώρας στην ευρωζώνη. Η ένταξη στην ευρωζώνη και η υιοθέτηση του ευρώ το 2001 υπήρξαν σταθμοί στην οικονομική και νομισματική ιστορία της Ελλάδος. Στο ίδιο πλαίσιο πρέπει να ενταχθεί και η ολοκλήρωση της διαδικασίας θεσμικού εκσυγχρονισμού του ελληνικού τραπεζικού και ευρύτερου χρηματοπιστωτικού συστήματος που συντελούνταν εκείνη την περίοδο, συμβαδίζοντας με τις ευρύτερες ευρωπαϊκές εξελίξεις.

6.2 Η αρχή της μεταστροφής στην οικονομική πολιτική

Η κατάσταση της οικονομίας, παρά τη στροφή από τις μεγάλες αυξήσεις μισθών του 1982 στην υποτίμηση του 1983 και τον ετεροχρονισμό της Αυτόματης Τιμαριθμικής Προσαρμογής (ΑΤΑ), δεν βελτιώθηκε. Γι' αυτό, στην Έκθεση για το 1983 ο νέος Διοικητής Δημήτριος Χαλικιάς —ο οποίος είχε αναλάβει τη Διοίκηση της Τράπεζας μόλις δύο μήνες πριν από τη Γενική Συνέλευση (η οποία διεξήχθη στις 27.4.1984) και τη δημοσίευση της Έκθεσης— επισήμαινε ότι "η οικονομία βρίσκεται σε φάση ανάρρωσης και δεν έχουν ακόμα εξασφαλιστεί οι αναγκαίες προϋποθέσεις για μια ουσιαστική και μονιμότερου χαρακτήρα οικονομική άνοδο".[1]

Οι δύο παράγοντες που απασχολούσαν περισσότερο τη νέα Διοίκηση της ΤτΕ ήταν ο πληθωρισμός και το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών. Το δημόσιο χρέος, που είχε αυξηθεί από 10,5% του ΑΕΠ το 1978 σε 23,8% του ΑΕΠ (8,1 δισεκ. δολ.) το 1983, ήταν ένα ακόμη κρίσιμο μέγεθος, το οποίο, κατά τον Δ. Χαλικιά, οφειλόταν στο έλλειμμα, που έκανε "αναπόφευκτη την προσφυγή σε σημαντικό εξωτερικό δανεισμό". Ας σημειωθεί ότι στην Έκθεση εκτιμώνταν πως "η συναλλαγματική δαπάνη για την εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους ως ποσοστό των συναλλαγ-

1 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1983*, 13.

ματικών εισπράξεων από εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών αυξήθηκε από 6% στο 1978 σε 8% στο 1983".[2]

Δύο σημαντικές πρωτοβουλίες ήταν η, επί Διοίκησης και υπουργίας Γ. Αρσένη, στροφή της εισοδηματικής πολιτικής το 1983, με αποτέλεσμα η μέση αύξηση των χρηματικών μισθών να υποχωρήσει από 26% το 1982 σε 17% το 1983 (κατ' εκτίμηση υπολειπόταν κατά 3% του ρυθμού του πληθωρισμού), και η από 15.2.1984 αύξηση των επιτοκίων των τραπεζικών καταθέσεων και των έντοκων γραμματίων του Δημοσίου. Παρά ταύτα, ο Διοικητής παραδεχόταν στην Έκθεση ότι, αν και οι μεταβολές ήταν ουσιαστικές, η επίδρασή τους στην οικονομική πορεία της χώρας δεν ήταν σημαντική, ενώ η ευθύνη για την εξέλιξη αυτή αποδιδόταν στη διαχείριση της περιόδου 1975-1982. Με άλλα λόγια, περιλάμβανε στην κριτική του και το πρώτο έτος της διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ.

Στην Έκθεση υποστηριζόταν ότι οι βραχυπρόθεσμες επιδράσεις στο εμπορικό ισοζύγιο από την ένταξη της Ελλάδος στην ΕΟΚ ήταν αρνητικές και ότι το ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων έγινε παθητικό μετά την ένταξη (η συμμετοχή της γεωργίας υπολογιζόταν στο 16% του ΑΕΠ), ενώ επισημαινόταν ότι εγχώρια βιομηχανικά προϊόντα εκτοπίστηκαν από ευρωπαϊκά και διατυπωνόταν η εκτίμηση ότι η εφαρμογή πολιτικής για τη στήριξη της βιομηχανίας στις χώρες της ΕΟΚ είχε αρνητικές συνέπειες για τις εξαγωγές ελληνικών βιομηχανικών προϊόντων στις κοινοτικές χώρες.

Στην Έκθεση ασκούνταν εμμέσως πλην σαφώς κριτική στη συναλλαγματική πολιτική που ασκήθηκε μετά την υποτίμηση και υπονοούνταν ότι η υποτίμηση αυτή αποτέλεσε χαμένη ευκαιρία. Η ΤτΕ "άσκησε παρεμβατική πολιτική που κράτησε σταθερή την ισοτιμία δραχμής/δολλαρίου στην περίοδο που ακολούθησε την υποτίμηση έως τις αρχές του Αυγούστου 1983. Αποτέλεσμα της συναλλαγματικής αυτής πολιτικής ήταν η σημαντική ανατίμηση της δραχμής και αντίστοιχα η απώλεια μέρους της ανταγωνιστικότητας που κερδήθηκε με την υποτίμηση […]".[3] Η συναφής απόφαση ήταν εναρμονισμένη με τις τότε σχετικές κυβερνητικές πρωτοβουλίες και αποφάσεις. Η σύνδεση της δραχμής με το αμερικανικό νόμισμα δεν μπορούσε να συνεχιστεί (ειδικά αφού αυτό ανατιμώνταν έναντι των ευρωπαϊκών) και έτσι τον Αύγουστο του 1983 αποφασίστηκε η αποσύνδεση της δραχμής από το δολάριο. Στα τέλη του 1983 η ισοτιμία του ελληνικού νομίσματος έναντι του ECU είχε επανέλθει στα προ της υποτίμησης επίπεδα, αλλά η δραχμή παρέμενε ανατιμημένη έναντι πολλών ευρωπαϊκών νομισμάτων.

Την επόμενη χρονιά διαπιστωνόταν ελαφρά ανάκαμψη της οικονομίας. Ένα μέρος της ανάκαμψης πιστωνόταν στον αγροτικό τομέα, πιο συγκεκριμένα στην αύξηση των στρεμματικών αποδόσεων, την αναδιάρθρωση των καλλιεργειών, την

2 Όπ.π., 14.

3 Όπ.π., 32.

άνοδο των επενδύσεων πάγιου κεφαλαίου και τη βελτίωση της επεξεργασίας και εμπορίας των αγροτικών προϊόντων. Στο βιομηχανικό τομέα παρατηρήθηκε ελαφρά αύξηση της παραγωγής, που αφορούσε κυρίως τα άμεσα (μη διαρκή) καταναλωτικά και τα κεφαλαιακά αγαθά και αντισταθμιζόταν εν μέρει από την αύξηση των εισαγόμενων καταναλωτικών προϊόντων, τα οποία προτιμούσαν οι καταναλωτές "χωρίς πάντοτε η προτίμηση αυτή να δικαιολογείται από διαφορές στις τιμές ή την ποιότητα".[4] Η ΤτΕ διαπίστωνε υστέρηση ως προς την ανταγωνιστικότητα, για την αύξηση της οποίας θεωρούσε αναγκαίο να γίνουν επενδύσεις εκσυγχρονισμού του πάγιου εξοπλισμού, ενώ παράλληλα διαπίστωνε κάμψη των επενδύσεων πάγιου κεφαλαίου στη μεταποίηση τα τελευταία χρόνια και μόνον ελαφρά ανάκαμψη το 1984. Σημαντική ήταν επίσης η κάμψη των επενδύσεων σε κατοικίες. Στη μεταποίηση διαπιστωνόταν αναστροφή της πτωτικής πορείας της απασχόλησης και ελαφρά αύξηση της παραγωγικότητας, ενώ χαρακτηριζόταν σοβαρό πρόβλημα η σχετικά υψηλή ανεργία των νέων και επισημαινόταν η πίεση στην αγορά εργασίας από τη φυσική αύξηση του πληθυσμού, τη μεγαλύτερη συμμετοχή των γυναικών του αστικού τομέα στο εργατικό δυναμικό και την παλιννόστηση των μεταναστών. Ο ρυθμός του ΔΤΚ διαμορφώθηκε στο 18,5%, "δηλαδή περίπου στο προβλεπόμενο επίπεδο από την Κυβέρνηση", με συνέπεια "ο πληθωρισμός [να] εξακολουθεί να παραμένει υψηλός και οι πληθωριστικές πιέσεις από την πλευρά του κόστους ισχυρές".[5]

Ο Διοικητής επισήμαινε ως σημαντικό πρόβλημα το ύψος του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών και ασκούσε κριτική στην πολιτική που είχε ακολουθηθεί τα τελευταία χρόνια, τονίζοντας ότι "το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών διατηρήθηκε σε υψηλά επίπεδα, ίσως γιατί καθυστέρησαν οι αναγκαίες προσαρμογές στην οικονομική πολιτική, με συνέπεια να έχουν οξυνθεί οι οικονομικές ανισορροπίες και οι διαρθρωτικές αδυναμίες, όταν άρχισε να δίνεται άλλη κατεύθυνση στην οικονομική πολιτική στις αρχές του 1982".[6] Ως σημαντικότερη διαρθρωτική αδυναμία ο Δ. Χαλικιάς υποδείκνυε τις δυσχέρειες στη μεταποίηση, που ήταν "αναπόφευκτη συνέπεια της υπέρμετρης προστασίας και επιδότησης", ενώ οι ελληνικές μεταποιητικές επιχειρήσεις μόνο "μετά την ένταξη στην ΕΟΚ αντιμετώπισαν την πίεση της αγοράς".[7] Βασικός παράγοντας κατά την Έκθεση ήταν ότι "σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο επικράτησε η αντίληψη ότι μοχλός της εκβιομηχάνισης είναι η μεγάλη βιομηχανική μονάδα [...] ενώ σχεδόν παραμελήθηκε η παραγωγική μονάδα μικρού ή μεσαίου μεγέθους". Η πολιτική αυτή "δεν προωθούσε την ανάπτυξη νέων,

4 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1984*, 15.

5 Όπ.π., 16.

6 Όπ.π., 19.

7 Όπ.π., 21.

δυναμικών επιχειρήσεων ούτε συνέβαλλε στην ανάδειξη νέων επιχειρηματικών δυνάμεων ή στην ενίσχυση του ανταγωνισμού στο εσωτερικό". Η εν λόγω νοοτροπία ήταν βαθιά ριζωμένη: "Ακόμη και σήμερα, παρά το γεγονός ότι έχει αλλάξει η κατεύθυνση της βιομηχανικής πολιτικής, δεν φαίνεται να έχει εγκαταλειφθεί πλήρως η αντίληψη [αυτή]". Στην Έκθεση υπογραμμιζόταν ο σημαντικός ρόλος των μεγάλων βιομηχανικών μονάδων, κυρίως σε τεχνολογικό επίπεδο, όμως τονίζονταν και οι δυσχέρειες τις οποίες αυτές αντιμετώπιζαν, που οφείλονταν "συνήθως [...] σε κακή κεφαλαιακή διάρθρωση, λόγω υπέρμετρης εξάρτησης από τραπεζικό δανεισμό".[8]

6.3 Το πρόγραμμα σταθεροποίησης την τριετία 1985-1987

Το πολιτικό σκηνικό στην Ελλάδα άλλαξε το 1985 με την εκλογή νέου Προέδρου Δημοκρατίας και τη νέα κοινοβουλευτική αυτοδυναμία του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές που ακολούθησαν. Λίγους μήνες αργότερα, άλλαξε η σύνθεση του υπουργικού συμβουλίου σε σχέση με εκείνη της πρώτης τετραετίας και η αλλαγή αυτή συναρθρώθηκε με βαθιά τομή στην οικονομική πολιτική και με εφαρμογή διετούς προγράμματος σταθεροποίησης, που ανακοινώθηκε στις 11.10.1985.

Στην επόμενη Γενική Συνέλευση (28.4.1986), ο Δ. Χαλικιάς ξεκινούσε την Έκθεσή του με τη διαπίστωση ότι "το κύριο χαρακτηριστικό των οικονομικών εξελίξεων στο 1985 είναι οι σημαντικές αποκλίσεις που σημειώθηκαν σε βασικά μεγέθη της ελληνικής οικονομίας από τους στόχους που είχαν τεθεί ή τις προβλέψεις που είχαν γίνει στις αρχές του έτους. Συγχρόνως όμως το 1985 είναι το έτος στο οποίο αποφασίστηκε ριζική στροφή στην οικονομική πολιτική. Η νέα οικονομική πολιτική που εγκαινιάστηκε με τα μέτρα της 11 Οκτωβρίου 1985 αποβλέπει στη σταθεροποίηση της οικονομίας". Στη συνέχεια, παραδεχόταν ότι "σχεδόν όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη εξελίχθηκαν το 1985 χειρότερα από ό,τι είχε αρχικά προβλεφθεί. Το ισοζύγιο πληρωμών εμφάνισε σοβαρή επιδείνωση. Το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών έφθασε [...] το 10% [του ΑΕΠ], έναντι 5% έως 6,4% που κυμάνθηκε τα προηγούμενα πέντε χρόνια. Το εμπορικό έλλειμμα σημείωσε διεύρυνση [...] Παράλληλα συνεχίστηκε [...] η μείωση του πλεονάσματος των άδηλων συναλλαγών [...] Εξάλλου η άνοδος των άδηλων πληρωμών προήλθε κατά κύριο λόγο από τις πληρωμές για τόκους και είναι συνέπεια της αύξησης του εξωτερικού χρέους. [...] Τέλος, σημαντική επιβράδυνση παρουσίασε τα τελευταία χρόνια η αυτόνομη εισροή ιδιωτικών κεφαλαίων".[9]

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Δ. Χαλικιάς επεξέτεινε την άσκηση αυστηρής κριτικής στην οικονομική πολιτική της πρώτης τετραετίας του ΠΑΣΟΚ συνολικά, επι-

8 Όπ.π., 22-23.

9 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1985*, 15-16.

σημαίνοντας πως "είναι αξιοσημείωτο ότι οι καθαρές άδηλες συναλλαγματικές εισπράξεις, που στη μεταπολεμική περίοδο αποτέλεσαν το δυναμικότερο στοιχείο [....] του ισοζυγίου πληρωμών και ήταν έως και το 1983 σημαντικότερη συναλλαγματική πηγή για τη χρηματοδότηση εισαγωγών, παρουσίασαν σταθερή μείωση τα τελευταία χρόνια. Μεταξύ 1980 και 1985 μειώθηκαν κατά 1.601 εκατ. δολάρια, γεγονός που εξηγεί σε μεγάλο βαθμό τη χειροτέρευση του ισοζυγίου πληρωμών".[10]

Κατά τον Διοικητή της ΤτΕ, τα μέτρα του Οκτωβρίου του 1985, κατά κύριο λόγο η υποτίμηση κατά 15% και η επιβολή χρηματικών προκαταβολών σε σημαντικό φάσμα εισαγωγών (που αντιστοιχούσαν στο 40% ή στο 80% της αξίας και για περίοδο έξι μηνών), δεν είχαν (παρά την τροποποίηση της ΑΤΑ και την απαγόρευση άλλων μισθολογικών αυξήσεων πέραν αυτής) ανακόψει την απότομη επιτάχυνση του πληθωρισμού, ο οποίος για ολόκληρο το έτος υπολογιζόταν ότι θα έφθανε στο 25%.

Σημαντικός αποσταθεροποιητικός παράγοντας, τον οποίο επισήμαινε ο Διοικητής της ΤτΕ, ήταν η πορεία που ακολουθούσε "ο δημόσιος τομέας [ο οποίος] άσκησε και στο 1985 σοβαρές αρνητικές επιδράσεις. Η διεύρυνση των καθαρών δανειακών αναγκών του δημόσιου τομέα ως ποσοστό [του ΑΕΠ], από το υψηλό επίπεδο 15,6% του 1984 έφθασε στο 18,1% το 1985 [...] Η διεύρυνση [αυτή] συνέβαλε στην αύξηση της συνολικής πιστωτικής επέκτασης και των βασικών νομισματικών μεγεθών με ρυθμούς υψηλότερους από τους στόχους που είχαν τεθεί. Η συνολική πιστωτική επέκταση [...] έφθασε στο 1985 το 26,4% έναντι στόχου 21,3% [...]", ενώ "η αύξηση της δαπάνης, δημόσιας και ιδιωτικής, δεν εκδηλώθηκε σε αντίστοιχη αύξηση της εγχώριας παραγωγής, αλλά σε σημαντικό βαθμό σε διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών", δηλαδή οφειλόταν στις εισαγωγές.[11] Οι εξελίξεις αυτές "πρέπει να ερμηνευθούν κάτω από το πρίσμα της μακροχρόνιας απώλειας ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων [...] μεταξύ 1980 και 1984 κατά 30,6% σε σχέση με τους 15 σημαντικότερους εμπορικούς εταίρους και κατά 38,4% σε σχέση με τις χώρες της [ΕΟΚ]".[12] Εξάλλου, το εξωτερικό χρέος της χώρας είχε υπερτριπλασιαστεί σε επτά χρόνια: είχε εξακοντιστεί από 4,489 δισεκ. δολ. το 1978 στα 14,775 δισεκ. δολ. το 1985.[13]

Μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα παρατήρηση του Δ. Χαλικιά είναι ότι ο τομέας των υπηρεσιών συνέβαλε κατά 74% στην αύξηση του ΑΕΠ: "Η τάση για διόγκωση του τομέα των υπηρεσιών άρχισε μετά την πρώτη ενεργειακή κρίση και εντάθηκε μετά τη δεύτερη. Σημειώνεται ότι η κατά 7,5% αύξηση του [ΑΕΠ] στην τελευταία εξαετία προήλθε αποκλειστικά από την άνοδο του τομέα των υπηρεσιών", η οποία παρατη-

10 Όπ.π., 16.

11 Όπ.π., 16-17.

12 Όπ.π., 23.

13 Όπ.π., 20.

ρείται "σε σημαντικό βαθμό για την ικανοποίηση συλλογικών αναγκών", με παράλληλη συρρίκνωση της παροχής υπηρεσιών στο εξωτερικό. Ως λύση προκρινόταν η τόνωση των παραγωγικών επενδύσεων και η βελτίωση της παραγωγικότητας.[14]

Στην Έκθεση διατυπωνόταν το συμπέρασμα ότι "η νέα οικονομική πολιτική ισοδυναμεί με εγκατάλειψη της πολιτικής της βαθμιαίας προσαρμογής της οικονομίας, η οποία εφαρμόστηκε στα τελευταία χρόνια χωρίς όμως ικανοποιητικά αποτελέσματα. Πρόκειται για τομή στη μεταπολεμική οικονομική πολιτική που, εφόσον συμπληρωθεί με κατάλληλα μέτρα διαρθρωτικής πολιτικής και εφαρμοστεί στα επόμενα χρόνια με συνέπεια, θα επηρεάσει αποφασιστικά την πορεία της ελληνικής οικονομίας. [...] χαρακτηρίζεται από ρεαλισμό γιατί στηρίζεται στην ορθή διάγνωση ότι οι δυσκολίες [...] συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με διαρθρωτικές ανισορροπίες, αλλά συγχρόνως είναι συνέπεια της εσφαλμένης οικονομικής πολιτικής που ασκήθηκε στο παρελθόν, σε μακροοικονομικό όσο και σε μικροοικονομικό επίπεδο".[15] Αυτή η εξ αντιδιαστολής κριτική της οικονομικής πολιτικής που εφαρμοζόταν πριν από το σταθεροποιητικό πρόγραμμα του Οκτωβρίου του 1985 είναι ενδεχομένως μία από τις πλέον έντονες που έχουν διατυπωθεί σε Έκθεση Διοικητή της ΤτΕ.

Στην Έκθεση για το 1986, ο Δ. Χαλικιάς αρχικά υπενθύμιζε τους στόχους του διετούς προγράμματος σταθεροποίησης: περιορισμός του πληθωρισμού από 25% σε 16% το 1986 και 10% το 1987, καθώς και μείωση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών από 3,3 δισεκ. δολ. σε 1,7 δισεκ. δολ. το 1986 και 1,25 δισεκ. δολ. το 1987. Στη συνέχεια εκτιμούσε ότι οι στόχοι είχαν επιτευχθεί "με σημαντική προσέγγιση": ο πληθωρισμός κυμάνθηκε στο 16,9% και το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών στα 1.704 εκατ. δολάρια. Οι καθαρές δανειακές ανάγκες του Δημοσίου μειώθηκαν κατά 3,9% έναντι στόχου 4%, ενώ οι πραγματικές αποδοχές μειώθηκαν κατά 8%. Διαπίστωνε όμως ότι ένα σημαντικό μέρος της οικονομίας επηρεάστηκε έμμεσα και με χρονική υστέρηση από το πρόγραμμα: "η κάμψη του διαθέσιμου εισοδήματος των μισθωτών [...] αντισταθμίστηκε εν μέρει από την αύξηση των κερδών και των εισοδημάτων των αυτοτελώς εργαζομένων".[16]

Κατά τα άλλα, πληθώρα εξωτερικών παραγόντων, μεταξύ των οποίων η κάμψη της τιμής του πετρελαίου, η πτώση της τιμής του δολαρίου και η συνεχιζόμενη υποχώρηση των επιτοκίων στις διεθνείς αγορές, είχαν θετική επίδραση στην ελληνική οικονομία. Συνέπεια όλων αυτών ήταν να "έχουν δημιουργηθεί πρόσφορες συνθήκες που εξασφαλίζουν τη συνέχιση της αποκλιμάκωσης του πληθωρισμού στους προσεχείς μήνες και της βελτίωσης του ισοζυγίου πληρωμών". Κατά τη διάρκεια του 1986,

14 Όπ.π.

15 Όπ.π., 26.

16 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1986*, 15.

όπως υπολόγιζε η ΤτΕ, το ΑΕΠ αυξήθηκε κατά 1,4%, τα πραγματικά διαθέσιμα εισοδήματα μειώθηκαν κατά 5% και η καταναλωτική δαπάνη του ιδιωτικού τομέα αυξήθηκε κατά 0,8%. Ο Διοικητής κατέληγε στο συμπέρασμα ότι είχε μειωθεί σημαντικά η ιδιωτική αποταμίευση, "εκτός εάν σημειώθηκε αύξηση των εισοδημάτων στην παραοικονομία".[17] Αντίθετα, ο δημόσιος τομέας δεν είχε συμβάλει στη μείωση της καταναλωτικής δαπάνης, ενώ οι δημόσιες επενδύσεις είχαν συρρικνωθεί κατά 19,9%, σε αντιδιαστολή με τις ιδιωτικές, που είχαν αυξηθεί κατά 5%, αν και "η ανάκαμψη αυτή είναι πιθανό να έχει παροδικό χαρακτήρα". Στις επιχειρηματικές επενδύσεις δεν είχε ακόμη διαμορφωθεί σαφής ανοδική τάση (η ευθύνη αποδιδόταν κυρίως στην υστέρηση μεταξύ της βελτίωσης της αποδοτικότητας επενδύσεων που ήδη υπήρχαν και του σχεδιασμού και εκτέλεσης νέων επενδύσεων), εκφραζόταν εντούτοις αισιοδοξία, ιδίως για το χώρο των μεσαίου μεγέθους επιχειρηματικών μονάδων.

Κατά τον Δ. Χαλικιά, το πρόγραμμα σταθεροποίησης λειτουργούσε ικανοποιητικά: "με την υποτίμηση της δραχμής και την τροποποίηση του συστήματος της Αυτόματης Τιμαριθμικής Αναπροσαρμογής των εισοδημάτων εξασφαλίστηκε από το τελευταίο τρίμηνο του 1985 ουσιαστική ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων που έχει περίπου διατηρηθεί. Ακόμα εξασφαλίστηκε πρόσθετη προστασία της εσωτερικής αγοράς με την καθιέρωση του συστήματος των υποχρεωτικών καταθέσεων στις εισαγωγές ευρείας κατηγορίας προϊόντων, που ίσχυσε από το Νοέμβριο του 1985 μέχρι και τον Απρίλιο του 1987".[18] Εντούτοις, οι εισαγωγές συνέχισαν να αυξάνονται, γεγονός που αποδιδόταν στην ανεπάρκεια της εσωτερικής προσφοράς.

Σε ό,τι αφορούσε το άλλο μέτωπο του προγράμματος, στην Έκθεση επισημαινόταν η μείωση των καθαρών δανειακών αναγκών του δημόσιου τομέα ως ποσοστού του ΑΕΠ από 17,6% το 1985 σε 13,7% το 1986. Η μείωση αυτή οφειλόταν στη μείωση των δανειακών αναγκών τόσο του κρατικού προϋπολογισμού όσο και των δημόσιων επιχειρήσεων. Σημειωνόταν επίσης ότι: "Αντίθετα, συνεχίστηκε και το 1986 η διεύρυνση του ελλείμματος των δημόσιων οργανισμών και κατά κύριο λόγο των οργανισμών κοινωνικής ασφάλισης",[19] ενώ αναφερόταν ότι για το 1987 προϋπολογιζόταν περαιτέρω μείωση των δανειακών αναγκών του Δημοσίου κατά 4%, η πραγματοποίηση της οποίας ως στόχος "για το τρέχον έτος δεν φαίνεται να είναι ευχερής".

Σε ό,τι αφορούσε τον πιστωτικό τομέα, στην Έκθεση διαπιστωνόταν σημαντική επιβράδυνση της αύξησης των μεγεθών, καθώς και πρόοδος στην κατεύθυνση της ενοποίησης των επιτοκίων και ως προς τον έλεγχο της πιστωτικής επέκτασης της

17 Όπ.π., 17.

18 Όπ.π., 19.

19 Όπ.π., 26.

ΑΤΕ και της ΕΚΤΕ: "Σήμερα οι ειδικοί αυτοί πιστωτικοί οργανισμοί έχουν από την Τράπεζα της Ελλάδος ανάλογη μεταχείριση με εκείνη των εμπορικών τραπεζών". Σε ό,τι αφορούσε την προσφορά χρήματος, ο ρυθμός αύξησης του Μ3 περιορίστηκε από 29,6% το 1984 στο 27,3% το 1985 και στο 19,2% το 1986, ενώ το Μ1 (νομισματική κυκλοφορία συν καταθέσεις όψεως ιδιωτών) αυξήθηκε το 1986 κατά μόλις 9,7%, έναντι αύξησης 24,4% το 1985. Συγκεκριμένα, η αύξηση του Μ0 επιβραδύνθηκε σημαντικά, από 26,1% το 1985 σε 7,5% το 1986 (μέσα ετήσια επίπεδα: 15,5%), ενώ των καταθέσεων όψεως λιγότερο, από 19,8% το 1985 σε 16,2% το 1986.[20] Παράλληλα, η τραπεζική χρηματοδότηση του ιδιωτικού τομέα έβαινε αυξανόμενη με χαμηλότερους ρυθμούς: 20,5% το 1984, 19,9% το 1985 και 15,4% το 1986. Ειδικότερα, οι πιστώσεις των εμπορικών τραπεζών προς τον ιδιωτικό τομέα είχαν αυξηθεί το 1986 κατά 14,8%, έναντι αύξησης 17,7% το 1985. "Επιβράδυνση της πιστωτικής επέκτασης σημειώθηκε μετά από τα μέτρα τα οποία έλαβε η Τράπεζα της Ελλάδος τον Ιούνιο του 1986, που οδήγησαν σε απότομη και δραστική μείωση της ρευστότητας των τραπεζών".[21]

Τα μέτρα του Ιουνίου του 1986 περιλάμβαναν καθιέρωση ελάχιστου επιτοκίου 15% στις τραπεζικές χρηματοδοτήσεις μέσης και μακράς διάρκειας, κατάργηση επιδοτούμενου επιτοκίου στα κοινά στεγαστικά δάνεια, εφαρμογή ανώτατου επιτοκίου 21,5% στη χρηματοδότηση οργανισμών που ασκούν κρατική παρέμβαση στις αγορές αγροτικών προϊόντων και αύξηση του επιτοκίου βραχυπρόθεσμου δανεισμού βιοτεχνικών επιχειρήσεων.[22]

Με τη λήξη του προγράμματος σταθεροποίησης, ο Διοικητής της ΤτΕ εκτιμούσε ότι "η ελληνική οικονομία, μετά την εφαρμογή του σταθεροποιητικού προγράμματος στη διετία 1986-1987, εισήλθε σε νέα φάση που χαρακτηρίζεται από άμβλυνση των οικονομικών ανισορροπιών" και ότι το 1987 επιτεύχθηκε "όχι μόνον εξισορρόπηση των εξωτερικών πληρωμών, αλλά και ενίσχυση της εξωτερικής οικονομικής θέσης της χώρας". Επίσης, η Έκθεση εκτιμούσε ότι "η εφαρμογή του προγράμματος οικονομικής σταθεροποίησης είχε περιορισμένες αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομική δραστηριότητα. Το [ΑΕΠ] μειώθηκε μόνο κατά 0,6% το 1987".[23]

Σύμφωνα με την ΤτΕ, "ανεξάρτητα [...] από την κατανομή του κόστους σταθεροποίησης [που βάρυνε περισσότερο τους μισθωτούς], φαίνεται ότι έχουν διαμορφωθεί πρόσφορες συνθήκες που, αν αξιοποιηθούν κατάλληλα, μπορούν να συμβάλουν στη συνέχιση της υποχώρησης του πληθωρισμού".[24] Η συνέχεια της δια-

20 Όπ.π., 31-32.

21 Όπ.π., 33-34.

22 Όπ.π., 36.

23 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1987*, 14.

24 Όπ.π., 15.

τύπωσης είναι σαφής και αποτελεί ένδειξη ανησυχίας του Δ. Χαλικιά για την πολιτική που θα εφαρμοζόταν μετά την εγκατάλειψη της σταθεροποίησης (ήδη ο Π. Ρουμελιώτης είχε αντικαταστήσει τον Κ. Σημίτη στις 27.11.1987): "Βασική προϋπόθεση [...] για την εξασφάλιση σε μονιμότερη βάση σταθερών οικονομικών συνθηκών είναι να συνεχισθεί η εφαρμογή συνετής οικονομικής πολιτικής. Ιδιαίτερα κρίσιμη σημασία έχει η συνέχιση των προσπαθειών για τη δραστική μείωση των δημόσιων ελλειμμάτων".[25]

Πάντως, κατά τον Διοικητή, κάποια δείγματα ήταν ανησυχητικά: "Η μείωση της ιδιωτικής καταναλωτικής δαπάνης ήταν μικρότερη από την αντίστοιχη μείωση του πραγματικού διαθέσιμου ιδιωτικού εισοδήματος, με συνέπεια να μειωθεί, για δεύτερο στη σειρά χρόνο, το ποσοστό της ιδιωτικής αποταμίευσης στο διαθέσιμο ιδιωτικό εισόδημα. [...] Οι συνολικές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου μειώθηκαν κατά 2,3% δεδομένου ότι η μεγάλη πτώση των δημόσιων επενδύσεων δεν αντισταθμίστηκε από την άνοδο των ιδιωτικών επενδύσεων".[26] Άλλα μέτωπα όμως ενέπνεαν κάποια αισιοδοξία: "Υπάρχουν ενδείξεις ότι ένας σταθερά αυξανόμενος αριθμός επιχειρηματικών μονάδων, μεσαίου κυρίως μεγέθους, εμφανίζει ικανότητα προσαρμογής στις νέες ανταγωνιστικές συνθήκες. [...] Οι εξελίξεις στο ισοζύγιο πληρωμών ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκές [...] Εκτός από τη βελτίωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, η καθαρή εισροή ιδιωτικών κεφαλαίων αυξήθηκε στο 1987 κατά 81,8% [...] η καθαρή συναλλαγματική θέση της χώρας βελτιώθηκε στο 1987 κατά 541 εκατ. δολ.".[27]

Ο Διοικητής κατέληγε ότι κεντρική επιδίωξη έπρεπε να είναι η βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών, συνεπώς ήταν ανάγκη να προωθηθούν διαρθρωτικές αλλαγές και να συνεχιστούν η δημοσιονομική και η νομισματική πολιτική, αφού "αποτελεί σημαντική πρόοδο το ότι έχει σήμερα γίνει σχεδόν γενικά αποδεκτό ότι μια μικρή, ανοικτή οικονομία, όπως είναι η ελληνική, δεν μπορεί να ασκεί αυτόνομη νομισματική πολιτική".[28]

Κρίσιμο στοιχείο ήταν η ενίσχυση του εξαγωγικού προσανατολισμού της ελληνικής οικονομίας, αφού, μετά την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, η διείσδυση των εισαγωγών βιομηχανικών προϊόντων είχε αυξηθεί από 23,6% το 1980 στο 34,7% το 1987, τάση που θα συνεχιζόταν και τα επόμενα χρόνια, "με επιβραδυνόμενο έστω ρυθμό". Το εμπορικό έλλειμμα, πάντως, εξαιρουμένων των εισαγωγών καυσίμων, δεν είχε παρουσιάσει διεύρυνση ως ποσοστό του ΑΕΠ κατά την αντίστοιχη περίοδο και κυμαινόταν στο 10,4% κατά την επταετία μετά την

25 Όπ.π.

26 Όπ.π., 17.

27 Όπ.π., 18-19.

28 Όπ.π., 20.

ένταξη (κυβερνήσεις ΠΑΣΟΚ), έναντι 10,9% κατά την επταετία πριν από την ένταξη (κυβερνήσεις Νέας Δημοκρατίας).[29]

Σε ό,τι αφορούσε το μέτωπο του δημόσιου τομέα, ο Δ. Χαλικιάς ήταν αυστηρός στην κρίση του: "Οι προσπάθειες για τη μείωση των δημοσίων ελλειμμάτων συνεχίστηκαν και το 1987. Τα αποτελέσματα όμως ήταν λιγότερο ικανοποιητικά, σε σύγκριση τόσο με την πρόοδο που σημειώθηκε το 1986 όσο και με τους στόχους που είχε θέσει η Κυβέρνηση". Επισήμαινε στη συνέχεια ότι οι καθαρές δανειακές ανάγκες του Δημοσίου ως ποσοστό του ΑΕΠ είχαν περιοριστεί μόνο κατά 0,5 της εκατοστιαίας μονάδας το 1987, έναντι μείωσης 4 εκατοστιαίων μονάδων το 1986. "Κύρια αιτία της περιορισμένης βελτίωσης στο 1987 ήταν η διεύρυνση του ελλείμματος της κεντρικής διοίκησης", που οφειλόταν σε υστέρηση εισπράξεων φόρων (εξαιτίας εν μέρει της απεργίας των ταμειακών υπαλλήλων του Δημοσίου), στη μη προσαρμογή εσωτερικών τιμών πετρελαιοειδών και στην αύξηση των επιχορηγήσεων από τον προϋπολογισμό προς το ΙΚΑ και συγκοινωνιακούς φορείς. Αντίθετα, οι δανειακές ανάγκες της κοινωνικής ασφάλισης, των ΟΤΑ και των λοιπών ΔΕΚΟ είχαν σημειώσει σημαντική μείωση. "Η συγκράτηση των δημοσίων δαπανών", έγραφε ο Δ. Χαλικιάς, "προσκρούει σε δυσχέρειες, αφού τα ελλείμματα έχουν αυξήσει την ανελαστικότητα των δαπανών: η δαπάνη για τόκους, π.χ., υπερδιπλασιάστηκε μεταξύ 1982 και 1987".[30]

Από την άλλη πλευρά, "στη διάρκεια του 1987 έγιναν ουσιαστικά βήματα προς την κατεύθυνση της απελευθέρωσης των τραπεζικών επιτοκίων και της κατάργησης πολλών πιστωτικών περιορισμών και ελέγχων που περιόριζαν την ελευθερία των τραπεζών να επιλέγουν τις χρηματοδοτήσεις τους. Το αποτέλεσμα της σειράς μέτρων που έλαβε η Τράπεζα της Ελλάδος ήταν να περιοριστούν τα διοικητικώς καθοριζόμενα επιτόκια σε λίγες μόνο κατηγορίες τραπεζικών χορηγήσεων και καταθέσεων, κυρίως στο επιτόκιο των καταθέσεων ταμιευτηρίου, στα ειδικά επιτόκια των χορηγήσεων προς μεταποιητικές επιχειρήσεις μικρού και μεσαίου μεγέθους και στα επιτόκια ορισμένων προγραμμάτων κοινωνικής κατοικίας. Ειδικότερα, στην περίπτωση των εμπορικών τραπεζών, τα επιτόκια καθορίζονταν ελεύθερα σε ποσοστό πάνω από 80% των συνολικών χορηγήσεων προς τον ιδιωτικό τομέα.[31]

Πιο συγκεκριμένα, "στην περίπτωση των τραπεζικών χορηγήσεων, η απελευθέρωση των επιτοκίων άρχισε στο τέλος του παρελθόντος Ιουλίου [1987] με την κατάργηση του επιτρεπόμενου ορίου 21,5% στις βραχυπρόθεσμες και σε άλλες κατηγορίες τραπεζικών πιστώσεων, που στην περίπτωση των εμπορικών τραπεζών

29 Όπ.π., 21.

30 Όπ.π., 23-25.

31 Όπ.π., 35.

αντιπροσωπεύουν ποσοστό 55% περίπου των πιστώσεών τους προς τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας. Για τις χορηγήσεις αυτές καθορίστηκε ελάχιστο επιτρεπόμενο όριο 21% και δόθηκε η δυνατότητα στις τράπεζες να διαπραγματεύονται ελεύθερα το επιτόκιο πάνω από το ελάχιστο αυτό όριο".[32]

6.4 Η Τράπεζα της Ελλάδος και το ελληνικό τραπεζικό σύστημα το 1987

Ο κυρίαρχος ρόλος των τραπεζών στην ελληνική οικονομία —κυρίως στη χρηματοδότηση της επιχειρηματικότητας— καθώς και οι συντηρητικές δομές και η "παραδοσιακή" λειτουργία του πιστωτικού συστήματος, απασχολούσαν εντονότατα τις κυβερνήσεις και την Τράπεζα της Ελλάδος, αλλά και το ίδιο το τραπεζικό σύστημα.

Η ιστορική εξέλιξη του προβληματισμού γύρω από το ζήτημα αυτό ξεκίνησε όταν, επί δεύτερης κυβέρνησης Κ. Καραμανλή, με απόφαση του Υπουργού Συντονισμού Γεωργίου Ράλλη (22.2.1978) συγκροτήθηκε 11μελής Επιτροπή Μελέτης του Τραπεζικού Συστήματος, επικεφαλής της οποίας ορίστηκε ο Υποδιοικητής της ΤτΕ Νικόλαος Β. Χαρισσόπουλος.[33] Η Επιτροπή ανέθεσε σε οκτώ ομάδες εργασίας την εκπόνηση ισάριθμων εκθέσεων για επιμέρους ζητήματα. Το 1979 δόθηκε στη δημοσιότητα το πόρισμα του Προέδρου της Επιτροπής Ν. Χαρισσόπουλου, στο οποίο διατυπώνονταν 17 αναλυτικές προτάσεις. Όπως αναφέρει στην εισαγωγή αυτού του τμήματος του Πορίσματος ο Ν. Χαρισσόπουλος, "Συνισταμένη των προτάσεων που ακολουθούν είναι η σταδιακή κατάργηση της πρακτικής των διοικητικών ρυθμίσεων και η ομαλή μετάβαση σ' ένα σύστημα που θα επικρατούν σε μεγαλύτερη έκταση οι μηχανισμοί της αγοράς, ανεξάρτητα του αν το κράτος εξακολουθήσει να διατηρεί ένα υψηλό βαθμό παρουσίας διαμέσου του άμεσου ή έμμεσου ελέγχου διαφόρων πιστωτικών ιδρυμάτων. Η μετάβαση αυτή θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση για την εξάλειψη πολλών διαρθρωτικών αδυναμιών".[34] Το πόρισμα της Επιτροπής Χαρισσόπουλου δόθηκε στη δημοσιότητα λίγο πριν από τη μεταπήδηση του Κ. Καραμανλή στην Προεδρία της Δημοκρατίας και τα όσα επακολούθησαν. Έτσι, η επιρροή του στην τρέχουσα οικονομική πολιτική δεν ήταν άμεση.

Έξι χρόνια αργότερα όμως, στην Έκθεσή του για το 1984 (Απρίλιος 1985), ο Δημήτριος Χαλικιάς περιέλαβε —στο δεύτερο κεφάλαιο— ένα υποκεφάλαιο με τίτλο "Ανάγκη προσαρμογής των τραπεζών", στο οποίο γίνεται η εκτίμηση ότι "τα τελευταία τρία χρόνια έχουν γίνει σημαντικές μεταβολές στο σύστημα των πιστωτικών κανόνων και των ελέγχων, παράλληλα έχει δοθεί πρωτοβουλία στις τράπε-

32 Όπ.π., 36.

33 Διετέλεσε Υποδιοικητής από 21.10.1975 έως 6.11.1981.

34 Χαρισσόπουλος, Ν. Β. (1979α), 38.

ζες να επιλέγουν τις χρηματοδοτήσεις τους και να προβαίνουν σε ρυθμίσεις δανείων". Ο βραδύς ρυθμός προσαρμογής των τραπεζών στις νέες συνθήκες αποδιδόταν στην έλλειψη μηχανισμών και εξειδικευμένων στελεχών και στην "απρόσφορη νοοτροπία που έχει διαμορφωθεί σε μέρος των στελεχών τους".[35]

Στη συνέχεια επισημαινόταν ότι η ΤτΕ "έχει προχωρήσει στο άνοιγμα του τραπεζικού συστήματος σε νέες κατηγορίες δανείων σε οικονομικές δραστηριότητες που στο παρελθόν εθεωρούντο λιγότερο παραγωγικές, αν όχι και ανεπιθύμητες".[36] Ένα από τα συμπεράσματα ήταν ότι "η μετάθεση του κύριου βάρους στην εκτίμηση των προοπτικών και των οικονομικών δυνατοτήτων των χρηματοδοτούμενων επιχειρήσεων είναι προς το συμφέρον της οικονομίας, αλλά και των ίδιων των τραπεζών, γιατί η πείρα έχει αποδείξει ότι οι εμπράγματες ασφάλειες δεν παρέχουν επαρκή εχέγγυα για την επανείσπραξη των δανείων".[37]

Δέκα μήνες αργότερα, επί δεύτερης πρωθυπουργίας Α. Παπανδρέου, και ενώ ήδη βρισκόταν σε εξέλιξη το σταθεροποιητικό πρόγραμμα που είχε ανακοινωθεί στις 11.10.1985, ο Υπουργός Εθνικής Οικονομίας —και κινητήριος μοχλός της σταθεροποίησης— Κ. Σημίτης συνέστησε, στις 18.2.1986, Επιτροπή με αντικείμενο τον εκσυγχρονισμό του τραπεζικού συστήματος, εν όψει της ολοκλήρωσης —το 1992— της εσωτερικής αγοράς της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Η Επιτροπή αυτή, στην οποία συμμετείχαν ο Υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος Ευστάθιος Παπαγεωργίου[38] και οι Γεώργιος Κασμάς, Φώτιος Παναγιωτόπουλος, Ευστράτιος Παπαευστρατίου και Παναγιώτης Πουλής, έμεινε γνωστή και ως Επιτροπή Καρατζά, από το όνομα του προέδρου της. Ο Θεόδωρος Καρατζάς είχε διατελέσει μεταξύ 1982 και 1985 Διευθύνων Σύμβουλος στην ΕΤΕΒΑ και πρόεδρος της Ελληνογαλλικής Τράπεζας Διεθνούς Εμπορίου και Ναυτιλίας. Κατά την τριετία 1985-1987 υπηρέτησε ως γενικός γραμματέας του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, ενώ στη συνέχεια διετέλεσε Υφυπουργός Εθνικής Οικονομίας, μεταξύ 24.6.1987 και 22.12.1988. Αργότερα, διορίστηκε Διοικητής της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος.[39]

Η εικόνα του ελληνικού τραπεζικού συστήματος κατά την τριετία 1985-1987 παρουσιάζεται πολύ καθαρά στην Έκθεση της Επιτροπής Καρατζά, η οποία δόθηκε στη δημοσιότητα στις 13.2.1987. Οι τράπεζες κυριαρχούσαν σχεδόν από-

35 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1984*, 38.

36 Όπ.π., 42.

37 Όπ.π.

38 Διετέλεσε Υποδιοικητής από 17.9.1985 έως 17.9.1989.

39 Όσο ήταν Διοικητής της Εθνικής Τράπεζας (1996-2004), διετέλεσε και Πρόεδρος της Ένωσης Ελληνικών Τραπεζών. Πηγές: Γενική Γραμματεία της Κυβέρνησης: http://www.ggk.gov.gr/?p=1291, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1841-2006/Ιστορικό Χρονολόγιο/Διοικητές/Θεόδωρος Β. Καρατζάς (1996-2004): http://ha.nbg.gr/IAETE165/SelectedPointOfInterest.aspx?id=680&AnivSubCategory=0&categoryId=1

λυτα στην ελληνική οικονομία: το 1985, το 90% των αποταμιευτικών διαθεσίμων (χωρίς τα τραπεζικά ομόλογα) βρίσκονταν στις τράπεζες με τη μορφή καταθέσεων – πιο συγκεκριμένα, μάλιστα, το 70% ήταν κατατεθειμένο στις εμπορικές τράπεζες.[40] Ας σημειωθεί ότι ο θεσμός των ομολόγων είχε εισαχθεί από το 1975.[41] Πιο συγκεκριμένα, το Μάιο του 1986, η κατανομή των καταθέσεων είχε ως εξής:[42]

Ελληνικές εμπορικές τράπεζες[43]	63,80%
Ξένες εμπορικές τράπεζες	1,60%
Σύνολο εμπορικών τραπεζών	65,40%
Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος	13,00%
Επενδυτικές τράπεζες[44]	4,60%
Στεγαστικές τράπεζες[45]	2,50%
Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο	13,50%
Ταμείο Παρακαταθηκών & Δανείων	0,90%

Χαρακτηριστικός είναι επίσης ο πίνακας κατανομής των χρηματοδοτήσεων που παρέθετε η Επιτροπή Καρατζά:[46]

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος	28,50%
Εμπορική Τράπεζα	8,20%
Ιονική Τράπεζα	3,80%
Τράπεζα Πίστεως	5,30%
Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος	25,45%
Επενδυτικές τράπεζες	7,20%
Στεγαστικές τράπεζες	10,70%
Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο	2,00%

Η Επιτροπή κατέληγε στο συμπέρασμα ότι "είναι αδύνατος ο εκσυγχρονισμός του Τραπεζικού Συστήματος, αν αυτό παραμείνει ο αποκλειστικός διαχειριστής

40 Καρατζάς, Θ. Β., κ.ά. (1987), 21.

41 Όπ.π., 59.

42 Όπ.π., 39.

43 Κατά βάση: Εθνική, Εμπορική, Ιονική και Πίστεως (και δευτερευόντως: Γενική, Επαγγελματικής Πίστεως, Πειραιώς, Αττικής, Εργασίας, Κρήτης, Μακεδονίας-Θράκης, Κεντρικής Ελλάδος).

44 Τράπεζα Επενδύσεων, ΕΤΕΒΑ και ΕΤΒΑ.

45 Εθνική Κτηματική και Εθνική Στεγαστική.

46 Καρατζάς, Θ. Β., κ.ά. (1987), 40.

των πιστωτικών πόρων της οικονομίας. Η κεφαλαιαγορά πρέπει να αποτελέσει το βασικό μηχανισμό άντλησης και κατανομής των μακροπροθέσμων κεφαλαίων της οικονομίας".[47] Η επερχόμενη —το 1992— δημιουργία της Ενιαίας Αγοράς κατέστησε το πρόβλημα σαφέστερο και επιτάχυνε τις εξελίξεις: η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, που υπογράφηκε στο Λουξεμβούργο στις 17.2.1986 από εννέα κράτη-μέλη και στις 28.2.1986 από τη Δανία, την Ιταλία και την Ελλάδα,[48] άρχισε να ισχύει την 1.7.1987.

Η Έκθεση του Διοικητή της ΤτΕ για το 1987 απαντά εμμέσως στην Έκθεση Καρατζά. Για πρώτη[49] φορά, το δεύτερο κεφάλαιο ("Οικονομικές εξελίξεις και νομισματική πολιτική") περιλαμβάνει δύο υποκεφάλαια με τίτλους "Απελευθέρωση των επιτοκίων και του τραπεζικού συστήματος" και "Εποπτεία του τραπεζικού συστήματος", όπου επισημαίνεται με έμφαση ότι, ενόψει της ενοποίησης των χρηματοπιστωτικών αγορών στην Ευρώπη μέχρι το 1992, "οι ελληνικές τράπεζες θα αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό των ξένων τραπεζών και σε τομείς δραστηριότητας και προσφοράς υπηρεσιών στους οποίους έχουν περιορισμένη εμπειρία, δεδομένου ότι ουσιαστικά εξακολουθούν να συγκεντρώνουν τη δραστηριότητά τους στις "παραδοσιακές" εργασίες της χορήγησης δανείων. Το πρόβλημα [...] θα γίνεται οξύτερο στο βαθμό που θα αυξάνει η άντληση κεφαλαίων από το Δημόσιο, άλλους δημόσιους φορείς και ιδιωτικές επιχειρήσεις, απευθείας από τις εγχώριες και διεθνείς αγορές χρήματος και κεφαλαίου".[50]

Παρότι η θητεία του Κ. Σημίτη στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας έληξε στις 27.11.1987 και[51] εγκαταλείφθηκε το πρόγραμμα σταθεροποίησης, ένα μεγάλο μέρος των προτάσεων της Επιτροπής Καρατζά υιοθετήθηκε τα επόμενα χρόνια, με αποτέλεσμα μια σημαντική στροφή στην οικονομική πολιτική, που είχε ευρύτατες συνέπειες για τις οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις.

6.5 Ισοζύγιο πληρωμών και εξωτερικός δανεισμός

Καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 η κατάσταση του ισοζυγίου πληρωμών της χώρας ήταν, όπως ήδη αναφέρθηκε, προβληματική, με συνέπεια τη διεύρυνση του εξωτερικού δανεισμού και τη συνακόλουθη διόγκωση του δημόσιου χρέους, που έμελλε να αποκτήσει σταδιακά δραματικότερες διαστάσεις.

---

47 Όπ.π., 11.

48 http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/treaties_singleact_el.htm

49 Όλες οι επόμενες Εκθέσεις περιλαμβάνουν συναφή υποκεφάλαια, με ποικίλες παραλλαγές του τίτλου.

50 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1987*, 41.

51 Τον αντικατέστησε ο Παναγιώτης Ρουμελιώτης (27.11.1987-2.7.1989).

Σε μία τουλάχιστον περίπτωση, το Γενικό Συμβούλιο (το οποίο συνήθως συγκαλούνταν κάθε μήνα) κλήθηκε να συνεδριάσει εκτάκτως για να εγκρίνει ένα νέο μεγάλο δάνειο: οκτώ ημέρες μετά από την προηγούμενη συνεδρίαση (28.4.1982), το Γ.Σ. συγκλήθηκε στις 6.5.1982, με μοναδικό θέμα δάνειο σε συνάλλαγμα από ξένες τράπεζες ύψους 550 εκατ. δολ., ενώ στο κάτω μέρος της σελίδας το Πρακτικό φέρει τη χειρόγραφη σημείωση "Επικύρωση αυθημερόν".

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 παρατηρήθηκε αλλαγή τακτικής σε ό,τι αφορούσε την εκχώρηση των δανείων στο Ελληνικό Δημόσιο: ενώ παλαιότερα μεσολαβούσε ανάμεσα στη σύναψη του δανείου και την εκχώρησή του στο Ελληνικό Δημόσιο χρονικό διάστημα μερικών μηνών (δύο ή και τρεις συνεδριάσεις του Γ.Σ.), το διάστημα αυτό άρχισε να μειώνεται σε μερικές εβδομάδες (σύναψη δανείου ύψους 500 εκατ. δολ. ΗΠΑ στις 14 Απριλίου και εκχώρηση στις 27 του ίδιου μήνα), ενώ στη συνέχεια η εκχώρηση έφθασε να πραγματοποιείται με απόφαση της ίδιας συνεδρίας του Γ.Σ. (π.χ. Γ.Σ. 25/82 της 28.12.1982: στην παρ. 21 αναφέρεται ότι αποφασίστηκε η σύναψη δανείου ύψους 500 εκατ. φιορινίων Ολλανδίας και στην παρ. 22 ότι αποφασίστηκε η εκχώρησή του).

Σε ορισμένες περιπτώσεις αποφασιζόταν προκαταβολή —τρόπον τινά— του ποσού στην κυβέρνηση: π.χ. Γ.Σ. 24/82 της 2.12.1982: αποφασίστηκε (παρ. 10) η έκδοση από την ΤτΕ ομολογιακού δανείου ύψους 15 εκατ. μάρκων Γερμανίας, ενώ συγχρόνως (παρ. 17α) λήφθηκε απόφαση για την "εκχώρηση στο Ελληνικό Δημόσιο ομολογιακού δανείου σε συνάλλαγμα 15 εκατ. μάρκων Γερμανίας που θα εκδοθεί [από την ΤτΕ]" με πράκτορα την County Bank Ltd., London. Ομοίως: Γ.Σ. 19/85 της 14.6.1985 (Ημερήσια Διάταξη, παρ. 2-4), "έκδοση ομολογιακού δανείου σε συνάλλαγμα κυμαινόμενου επιτοκίου (floating rate notes) ύψους 500 εκατ. μάρκων Γερμανίας", παρ 5, "εκχώρηση στο Ελληνικό Δημόσιο του δανείου που θα εκδοθεί στην Ευρωαγορά".

Σύναψη αλλεπάλληλων συμβάσεων δανείων με ξένες τράπεζες παρατηρήθηκε κατά τους πρώτους μήνες του 1983 και ξανά κατά τους τελευταίους μήνες του 1984.[52] Παρατηρήθηκε επίσης μια σύντομη στροφή προς αραβικές τράπεζες (ενδεικτικά: 17.10.1985, Commercial Bank of Kuwait, 27.5.1986, Arab Banking Corporation (στην περίπτωση αυτή, μαζί με δυτικές τράπεζες και μία ιαπωνική). Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1980, αποφασίστηκε η έκδοση ομολογιακών δανείων στις μεγάλες αγορές της Γερμανίας και της Ιαπωνίας (π.χ.: Γ.Σ. 10/87 της 1.6.1987:

52 Για παράδειγμα, σε διάστημα πέντε μηνών, στις αρχές του 1983, αποφασίστηκαν πιστώσεις σε συνάλλαγμα (standby) και συνήφθησαν δάνεια ύψους 125 εκατ. δολ. ΗΠΑ + 200 εκατ. δολ. ΗΠΑ + 250 εκατ. φράγκων Λουξεμβούργου + 10 δισεκ. γιεν Ιαπωνίας + 150 εκατ. δολ. ΗΠΑ + 70 εκατ. δολ. ΗΠΑ + 100 εκατ. δολ. ΗΠΑ + 500 εκατ. δολ. ΗΠΑ + 105 εκατ. δολ. ΗΠΑ + 10 δισεκ. γιεν Ιαπωνίας + 50 εκατ. μάρκων Δ. Γερμανίας + 25 εκατ. δολ. ΗΠΑ + 15 εκατ. μάρκων Δ. Γερμανίας + 100 εκατ. δολ. ΗΠΑ.

δύο σειρές ομολογιών σταθερού επιτοκίου, συνολικής ονομαστικής αξίας 300 εκατ. μάρκων, στη γερμανική αγορά, Γ.Σ. 11/88 της 17.8.1988: ομολογιακό δάνειο 20 δισεκ. γιεν στην κεφαλαιαγορά της Ιαπωνίας). Παράλληλα, διερευνώνταν και η ευρωαγορά (Γ.Σ. 4/89 της 20.1.1989: ομολογιακό δάνειο κυμαινόμενου επιτοκίου, 250 εκατ. δολ. ΗΠΑ, Γ.Σ. 2/91 της 22.1.1991: δάνειο σε συνάλλαγμα, ύψους 10 δισεκ. λιρετών Ιταλίας και 60 εκατ. XEU – ο κώδικας ISO για το ECU).

Η σταδιακή στροφή προς την Ιαπωνία, η οποία διαπιστώνεται από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, κορυφώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1990, όταν πλέον μεγάλο μέρος των δανείων προερχόταν από την ιαπωνική αγορά. Ενδεικτικά:

Το Φεβρουάριο του 1992, σε συνεδρίαση του Γενικού Συμβουλίου αποφασίστηκαν αφενός η έκδοση ομολογιακού δανείου ύψους 70 δισεκ. γιεν Ιαπωνίας στην ιαπωνική αγορά και αφετέρου συμφωνίες ανταλλαγής επιτοκίου και νομίσματος μεταξύ της Τράπεζας της Ελλάδος και δύο ιαπωνικών τραπεζών, της Sumitomo Bank Capital Markets Inc., για ποσό 20 δισεκ. γιεν, και της Mitsubishi Bank Ltd. – Head Office, για ποσό 10 δισεκ. γιεν.[53]

Δέκα μήνες αργότερα, στα τέλη Δεκεμβρίου, το Γ.Σ. αποφάσισε ανανέωση της αίτησης προς το Υπουργείο Οικονομικών της Ιαπωνίας για την έκδοση ομολογιακών δανείων με δημόσια εγγραφή στην ιαπωνική κεφαλαιαγορά, μεταβίβαση στο Ελληνικό Δημόσιο της υποχρέωσης καταβολής από την Τράπεζα της Ελλάδος αμοιβής (ύψους 500.000 γιεν Ιαπωνίας) πλέον εξόδων στο δικηγορικό γραφείο Nishimura & Sanada και σύναψη ομολογιακού δανείου κυμαινόμενου επιτοκίου ύψους 100 δισεκ. γιεν Ιαπωνίας στην ευρωαγορά.[54]

Η τάση του υψηλού εξωτερικού δανεισμού συνεχίστηκε έως και το 1993, αλλά μετά διακόπηκε απότομα λόγω της απαλλαγής της ΤτΕ από την υποχρέωση κάλυψης των ελλειμμάτων του Δημοσίου. Η τελευταία συναφής απόφαση λήφθηκε στο Γ.Σ. 22/93 (της 6.12.1993) και αφορούσε ομολογιακό δάνειο κυμαινόμενου επιτοκίου, ύψους 500 εκατ. δολαρίων ΗΠΑ, με δημόσια εγγραφή. Η απότομη αυτή διακοπή σχετίζεται άμεσα με την έναρξη του Δεύτερου Σταδίου (από 1.1.1994 έως 31.12.1998) της ΟΝΕ, το οποίο προέβλεπε απαγόρευση της νομισματικής χρηματοδότησης του Δημοσίου. Έκτοτε το Δημόσιο προσέφευγε απευθείας (από το 1998, μέσω του ΟΔΔΗΧ) στις κεφαλαιαγορές για να καλύπτει τις δανειακές του ανάγκες.

Όπως λοιπόν προκύπτει, η Τράπεζα της Ελλάδος αναγκάστηκε να λάβει τις παραπάνω αποφάσεις για τον εξωτερικό δανεισμό, προσπαθώντας να αντιμετωπίσει την επιδείνωση του ισοζυγίου πληρωμών. Οι λόγοι της επιδείνωσης ήταν οι μεγά-

53 Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ. 2/92 της 4.2.1992, παρ. 2-4 και 5-6, αντίστοιχα.

54 Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ. 23/92 της 22.12.1992, παρ. 2, 3 και 4-5, αντίστοιχα.

λες δανειακές ανάγκες του δημόσιου τομέα[55] και ο τρόπος με τον οποίο είχαν χρηματοδοτηθεί, εξέλιξη που συνετέλεσε σε διψήφιο πληθωρισμό επί 16 συναπτά έτη (1979-1994), ο οποίος μάλιστα υπερέβαινε το 20% σε επτά από αυτά τα έτη. Με τη σειρά του, ο διψήφιος πληθωρισμός, σε συνδυασμό με την εισοδηματική πολιτική που ασκήθηκε από το 1982 έως τις αρχές Οκτωβρίου του 1985 (με εξαίρεση το 1983), οδήγησε σε ραγδαία άνοδο του κόστους παραγωγής και σε μείωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας.[56] Η εξέλιξη αυτή έφερε κάμψη των εξαγωγών και άνοδο των εισαγωγών, αν και η άνοδος αυτή αναχαιτίστηκε προσωρινά με τις δύο εφάπαξ υποτιμήσεις της δραχμής (Ιανουάριος 1983 και Οκτώβριος 1985). Ωστόσο, από το 1988 και μετά ο λόγος εξαγωγών προς εισαγωγές αγαθών σημείωνε συνεχή επιδείνωση (από μέσο όρο 39,8% την πενταετία 1975-1979 σε 31,3% την πενταετία 1990-1994). Ιδίως τη διετία 1981-1982 σημειώθηκε, κυρίως για πολιτικούς λόγους, κατακόρυφη πτώση της εισροής ιδιωτικών κεφαλαίων από το εξωτερικό (-17,9% το 1981 και -39,7% το 1982), με αποτέλεσμα να προκύψει ανάγκη για αυξημένο εξωτερικό δανεισμό.[57] Έτσι, οι πιέσεις στο ισοζύγιο πληρωμών ήταν συνεχείς και έντονες.

Συμπερασματικά, οι αρνητικές εξελίξεις στο ισοζύγιο πληρωμών υποχρέωσαν την Τράπεζα να στραφεί στον εξωτερικό, εξισορροπητικό, δανεισμό. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι, από τα παραδείγματα δανεισμού που αναφέρονται παραπάνω, τα περισσότερα αφορούν το 1982 και το 1985, και μάλιστα μήνες μόλις πριν από τις δύο υποτιμήσεις της δραχμής. Τέλος, η στροφή σε δανεισμό προς την Ιαπωνία (σε γιεν) οφείλεται, ως γνωστόν, στα ιδιαιτέρως χαμηλά επιτόκια του γιεν που επικρατούσαν εκείνη την περίοδο, καθώς και στην άφθονη ρευστότητα των ιαπωνικών τραπεζών.

Επιπρόσθετα θα πρέπει να επισημανθεί ότι την ίδια περίοδο παρατηρείται και αυξημένος εσωτερικός δανεισμός. Αποτέλεσμα ήταν η συσσώρευση δημόσιου χρέους με ταχείς ρυθμούς, γεγονός που έμελλε να περιορίσει αρκετά τις επιλογές της οικονομικής πολιτικής στην πορεία προς την ΟΝΕ.

---

55 Σημειώνεται ότι οι καθαρές δανειακές ανάγκες του δημόσιου τομέα (δηλ. το ταμειακό έλλειμμα) ήταν υπερδιπλάσιες του ελλείμματος της γενικής κυβέρνησης, όπως αυτό μετρείται σήμερα από την ΕΛΣΤΑΤ. Το 1980, π.χ., οι δανειακές ανάγκες ήταν 8,4% του ΑΕΠ, ενώ το εθνικολογιστικό έλλειμμα μόνο 2,6%, το 1981 14,8%, έναντι εθνικολογιστικού ελλείμματος 8,7% του ΑΕΠ κ.ο.κ. Ο κυριότερος λόγος γι' αυτή τη διαφορά είναι ότι ο δημόσιος τομέας, αντίθετα με τη γενική κυβέρνηση, περιλάμβανε και τις ΔΕΚΟ.

56 Σχετικά με την αύξηση του μισθολογικού κόστους σημειώνεται ότι στη βιομηχανία το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος αυξήθηκε το 1982 κατά 37,6% (*Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1982*, 56-60). Επίσης, η "…πραγματική αγοραστική δύναμη των προ φορολογίας αποδοχών αυξήθηκε [το 1982] κατά 5,2%..." (όπ.π., 56). Η αύξηση της αγοραστικής δύναμης προκάλεσε περαιτέρω αύξηση της ζήτησης για εισαγόμενα αγαθά ("εισοδηματικό αποτέλεσμα").

57 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1982*, 138-139, και Πίνακας σελ. 138.

6.6 Τα αποτελέσματα της σταθεροποίησης και η πορεία προς την Ενιαία Αγορά

Η Έκθεση του Διοικητή για το 1988 περιλάμβανε στο Κεφάλαιο 2 ένα υποκεφάλαιο με τίτλο "Η Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά και η ελληνική οικονομία", ένδειξη του βαθμού στον οποίο απασχολούσε την Τράπεζα της Ελλάδος, αλλά και την ελληνική κυβέρνηση, η πορεία προς την ολοκλήρωση της Ενιαίας Αγοράς το 1992. Η Έκθεση διαπίστωνε την επιτάχυνση και βάθυνση της οικονομικής ενοποίησης της Ευρώπης, μια εξέλιξη που θα απέβαινε μεν προς όφελος των καταναλωτών, αλλά ταυτόχρονα συνεπαγόταν "κινδύνους για χώρες, όπως είναι η Ελλάδα, που χαρακτηρίζονταν από σοβαρές οικονομικές ανισορροπίες. […] Εξάλλου, η δημιουργία μιας μεγάλης ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς έως το τέλος του 1992 ήταν πρόκληση για τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες της Κοινότητας", καθότι "σημαίνει κατάργηση των οικονομικών συνόρων [...] και των λοιπών προστατευτικών μέτρων της εσωτερικής αγοράς".[58] Στην Έκθεση εκτιμώνταν ότι θα απαιτούνταν στενότερη συνεργασία και συντονισμός της οικονομικής και νομισματικής πολιτικής των κρατών-μελών και γινόταν αναφορά στην Επιτροπή που διερεύνησε τα βήματα για τη δημιουργία οικονομικής και νομισματικής ένωσης, οι προτάσεις της οποίας "θα συζητηθούν στη σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου τον προσεχή Ιούνιο. Ήδη όμως [...] έχουν πολύ στενέψει τα περιθώρια για άσκηση ανεξάρτητης νομισματικής πολιτικής, ιδιαίτερα όσον αφορά τα επιτόκια, μολονότι η χώρα δεν συμμετέχει ακόμα στο μηχανισμό των συναλλαγματικών ισοτιμιών του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος".[59]

Στη συνέχεια ο Δ. Χαλικιάς αναφερόταν στη διαφοροποίηση μεταξύ των οικονομιών του ευρωπαϊκού Βορρά και εκείνων του ευρωπαϊκού Νότου και στις προοπτικές, αλλά και τους κινδύνους που θα μπορούσε να ενέχει η είσοδος στην ΟΝΕ, αν η χώρα δεν εκμεταλλευόταν τη συγκυρία ως ευκαιρία. "Θα ήταν σφάλμα να επικρατήσει η αντίληψη ότι οι κίνδυνοι [...] μπορούν να αντισταθμιστούν με τη μεταφορά οικονομικών πόρων από τις πλουσιότερες στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες", επισημαινόταν στην Έκθεση και στη συνέχεια αναφερόταν: "από μόνη της [...] η μεταφορά κοινοτικών πόρων, ιδιαίτερα όταν χρησιμοποιούνται για την κάλυψη του κενού που δημιουργείται από τη μείωση της εγχώριας αποταμίευσης και για τη στήριξη ενός υψηλότερου επιπέδου καταναλωτικών δαπανών, δεν είναι επαρκής για την αξιοποίηση των ευκαιριών που παρέχει η ενοποίηση της ευρωπαϊκής αγοράς".[60] Η πρώιμη και προφητική αυτή

58 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1988*, 15.

59 Όπ.π., 16.

60 Όπ.π., 18.

προειδοποίηση δεν εισακούστηκε όσο θα έπρεπε από τις κυβερνήσεις τις δεκαετίες που ακολούθησαν.

Στο μεταξύ, η σχετικά επιτυχής εφαρμογή του προγράμματος σταθεροποίησης 1985-1987 είχε αρχίσει να αποδίδει αποτελέσματα: το 1988 επιτεύχθηκε αύξηση του ΑΕΠ κατά 3,5%, που "ήταν η υψηλότερη της δεκαετίας του 1980 [ενώ] το έλλειμμα των τρεχουσών συναλλαγών της χώρας με το εξωτερικό, ως ποσοστό του [ΑΕΠ], έπεσε στο χαμηλότερο επίπεδο των τελευταίων 25 ετών και χρηματοδοτήθηκε από την αυτόνομη εισροή ιδιωτικών κεφαλαίων". Η αύξηση στον πρωτογενή τομέα ήταν 6%, στο δευτερογενή 5% (μεταποίηση 5% και κατασκευές 7,3%), ενώ στον τριτογενή μόνο 2,1%. Εξάλλου, η ιδιωτική κατανάλωση είχε αυξηθεί κατά 6,4% (γεγονός που οφειλόταν στην αύξηση των πραγματικών μισθών κατά 4,4%, έναντι συμπίεσής τους κατά συνολικά 11,4% στη διάρκεια της διετίας 1986-1987) και οι ιδιωτικές επενδύσεις κατά 10,5%. Παράλληλα, η ιδιωτική αποταμίευση είχε αυξηθεί στο 12,8% του ΑΕΠ (έναντι 11% του προηγούμενου έτους).[61]

Το συμπέρασμα του Διοικητή ήταν ότι "οι εξελίξεις στον τομέα της παραγωγής και των επενδύσεων είναι γενικά ικανοποιητικές", ενώ "συντελείται πρόοδος προς την κατεύθυνση των αναγκαίων προσαρμογών στις δομές", αν και όχι "με το ρυθμό που χρειάζεται για να αντεπεξέλθει η χώρα στον εντονότερο ανταγωνισμό που θα αναπτύσσεται στο βαθμό που θα προχωρεί η ευρωπαϊκή οικονομική ενοποίηση". Από την άλλη πλευρά, η ταχύτερη αύξηση των μισθών οδήγησε σε αύξηση του κόστους παραγωγής, με συνέπεια οι εξελίξεις στο μέτωπο του πληθωρισμού να είναι αποθαρρυντικές και η αποκλιμάκωσή του βραδύτερη από τους στόχους. Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλε και η στασιμότητα της παραγωγικότητας.

Εξάλλου, μετά από δύο χρόνια συμπίεσής τους, οι δανειακές ανάγκες του δημόσιου τομέα εμφάνιζαν ανοδική τάση και κινούνταν ήδη "σε επίπεδα που αποτελούν δυνητική πηγή οικονομικής αστάθειας": μετά την αντικατάσταση του Κ. Σημίτη από τον Π. Ρουμελιώτη, το σταθεροποιητικό πρόγραμμα είχε θεωρηθεί ότι ολοκληρώθηκε και η οικονομική πολιτική είχε χαλαρώσει. Η Έκθεση τόνιζε ότι "αν η χώρα οδηγείτο σε νέα οικονομική αστάθεια, θα αντιμετώπιζε σοβαρό κίνδυνο να εισέλθει σε παρατεταμένη περίοδο στασιμοπληθωρισμού, ανάλογη με εκείνη που ακολούθησε τη δεύτερη ενεργειακή κρίση. Τούτο επισημαίνει την ανάγκη για δημοσιονομική πειθαρχία και συνετή νομισματική και εισοδηματική πολιτική". Μ' άλλα λόγια, η χαλάρωση της πειθαρχίας θα ακύρωνε την προσπάθεια και τις θυσίες της διετίας 1986-1987 και θα οδηγούσε την οικονομία πίσω στην κατάσταση που αντιμετώπιζε πριν από τις υποτιμήσεις.

61 Όπ.π., 18-19.

6.7 Η κατάρρευση της Τράπεζας Κρήτης

Στο μεταξύ η χώρα αντιμετώπιζε σημαντική κρίση λόγω της ασθένειας και της απουσίας του πρωθυπουργού από τη χώρα. Κατά τη διάρκεια αυτού του πολιτικού κενού, κατέρρευσε η Τράπεζα Κρήτης: στις 8.7.1988, ο Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος Δ. Χαλικιάς είχε στείλει επιστολή στον Υπουργό Εθνικής Οικονομίας Π. Ρουμελιώτη, με την οποία ζητούσε άρση του απορρήτου των λογαριασμών της συ-γκεκριμένης τράπεζας. Στις 19.10.1988, με την Πράξη Διοικητή (ΠΔ) 1375, διορίστηκε Προσωρινός Επίτροπος ο Σπύρος Παπαδάτος, ανώτατο στέλεχος της ΤτΕ, αλλά απεβίωσε αιφνιδίως στις 23.12.1988. Στη θέση του διορίστηκε, με την ΠΔ 1416/23.12.1988, άλλο στέλεχος της ΤτΕ, ο Ιωάννης Καμάρας. Ο πρόεδρος της Τράπεζας Κρήτης Γ. Κοσκωτάς, που τελούσε υπό εισαγγελική δίωξη από τις 20.10.1988, διέφυγε στο εξωτερικό, συνελήφθη ένα μήνα αργότερα στις ΗΠΑ και εκδόθηκε στην Ελλάδα.

Για το θέμα αυτό, ο Δ. Χαλικιάς ανέφερε στην Έκθεσή του για το 1988: "Για να μπορέσει η [ΤτΕ] να ασκήσει αποτελεσματική εποπτεία του τραπεζικού συστήματος της χώρας, πρέπει να αποκτήσει πλήρη ελευθερία κινήσεων. Είναι κατά κύριο λόγο αναγκαίο να καταργηθεί το απόρρητο των καταθέσεων έναντι της Τράπεζας της Ελλάδος και των ελεγκτικών της οργάνων [...] Με πρόσφατη[62] τροπολογία[63] καλύπτεται το σχετικό κενό και θα πάψει να ισχύει το απόρρητο των τραπεζικών καταθέσεων έναντι της Τράπεζας της Ελλάδος κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων της". Στη συνέχεια, ο Διοικητής προέβαινε σε σύντομη εξιστόρηση των γεγονότων που είχαν διαδραματιστεί, αναπτύσσοντας τη θέση της Τράπεζας της Ελλάδος και απαντώντας έμμεσα σε εκείνους που την κατηγορούσαν για ανεπαρκή εποπτεία του τραπεζικού συστήματος, ιδίως της Τράπεζας Κρήτης την περίοδο 1985-1988: "Επισημαίνεται σχετικά ότι ο τακτικός έλεγχος που ασκήθηκε στην Τράπεζα Κρήτης στο 1987 δεν διαπίστωσε, ούτε όμως μπορούσε να διαπιστώσει, υπεξαιρέσεις ή άλλες παράνομες ενέργειες, εφόσον ίσχυε το άβατο για τα ελεγκτικά όργανα της [ΤτΕ] στους προσωπικούς λογαριασμούς σε δραχμές και συνάλλαγμα του τότε Προέδρου της και στους λογαριασμούς όψεως των ελεγχόμενων από την Τράπεζα Κρήτης και τον τότε Πρόεδρό της επιχειρήσεων. Σε ανάλογες ανυπέρβλητες δυσκολίες προσέκρουσε και ο έκτακτος έλεγχος που άσκησαν τα ελεγκτικά όργανα της [ΤτΕ] στην Τράπεζα Κρήτης επί ένα τετράμηνο, από 20 Ιουνίου 1988 μέχρι 19

62 Η Έκθεση απευθυνόταν στη Γενική Συνέλευση των μετόχων της ΤτΕ που έγινε στις 26.4.1989.

63 Η τροπολογία είχε κατατεθεί στις 13.4.1989 από τους Υπουργούς Εθνικής Οικονομίας, Οικονομικών, Δικαιοσύνης και Εμπορίου και αφορούσε το άρθρο 40 του Ν. 1806/88, ΦΕΚ Α΄207/20.9.1988, που είχε ψηφιστεί από τη Βουλή των Ελλήνων στις αρχές Αυγούστου του ίδιου έτους.

Οκτωβρίου 1988, οπότε διορίστηκε Προσωρινός Επίτροπος. Πάλι δεν διαπιστώθηκαν, ούτε μπορούσαν να διαπιστωθούν, λόγω του απορρήτου των καταθέσεων, οι υπεξαιρέσεις που είχαν γίνει". Ο Διοικητής στη συνέχεια ανέλυε τις προτάσεις της ΤτΕ για επέκταση των εποπτικών της αρμοδιοτήτων σύμφωνα με τα ισχύοντα στις "χώρες με προηγμένα χρηματοδοτικά συστήματα" και κατέληγε, επιρρίπτοντας πλήρη ευθύνη για την κρίση της Τράπεζας Κρήτης στην κυβέρνηση, με τη διατύπωση: "Η Τράπεζα της Ελλάδος είχε προτείνει στην Κυβέρνηση, από τις αρχές του 1988, τις νομοθετικές αυτές ρυθμίσεις".

Όπως ήταν φυσικό, εκ του ρόλου της ως οργάνου που ασκεί την εποπτεία του τραπεζικού συστήματος, η ΤτΕ κλήθηκε να λάβει αποφάσεις κατά την περίοδο που το θέμα της εκκαθάρισης της Τράπεζας Κρήτης απασχολούσε την Ελλάδα. Στη Συνεδρία του Γ.Σ. 11/89 της 28.6.1989, λήφθηκαν δύο αποφάσεις: η μία αφορούσε τη χρηματοδότηση της Τράπεζας Κρήτης με 25 δισεκ. δραχμές. Όπως ανέφερε η σχετική απόφαση του Γενικού Συμβουλίου,[64] ο "Ν.1858/89, [...] άρθρο 11, εδάφιο 8, προβλέπει τη μετατροπή ποσού δρχ. 25.000.000.000.- από τη, δυνάμει του προγενέστερου Ν. 1828/1989, άρθρο 39, συνολική χρηματοδότηση της Τράπεζας της Ελλάδος προς την Τράπεζα Κρήτης, σε δάνειο 12ετούς διάρκειας με ετήσιο επιτόκιο 5% και 5ετή περίοδο χάριτος, κατά τη διάρκεια της οποίας το δάνειο θα είναι άτοκο. Σημειώνεται ότι η παραπάνω χρηματοδότηση της Τράπεζας Κρήτης υπερβαίνει το 1/10 του καταβεβλημένου κεφαλαίου της Τράπεζας της Ελλάδος (άρθρο 56, παρ. 10 του Καταστατικού)".

Η δεύτερη απόφαση αφορούσε αίτημα της Τράπεζας Κρήτης για αλλαγή των όρων προγενέστερης σύμβασης. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την απόφαση του Γ.Σ.,[65] με "το έγγραφο 507/26.6.89 της Τράπεζας Κρήτης, [...] η εν λόγω Τράπεζα αναφερόμενη στη χρηματοδότησή της με ημερομηνία 1.6.89 από την ΤτΕ βάσει του Ν.1858/1989 με 25 δισεκατομμύρια [δραχμές] και επιτόκιο 5% ετησίως, ζητούσε να εφαρμοσθεί το ίδιο επιτόκιο (5%) και για το προ της ισχύος της χρηματοδότησης διάστημα, δηλαδή μέχρι 31.5.89. Σημειώνεται ότι από 19.10.88, ημερομηνία διορισμού προσωρινού Επιτρόπου στην Τράπεζα Κρήτης, μέχρι και της εφαρμογής του Ν. 1858/89, στο χρεωστικό υπόλοιπο του τρεχούμενου λογαριασμού της Τράπεζας Κρήτης στην Τράπεζα της Ελλάδος (μέρος του οποίου μετατρέπεται σε δανεισμό) δεν εφαρμόζονται τα υψηλά επιτόκια των ανοιγμάτων των τρεχούμενων λογαριασμών αλλά έχει καθορισθεί από την Διοίκηση της Τράπεζας και εφαρμόζεται επιτόκιο 14,5% ετησίως, το οποίο για το διάστημα μέχρι 31.12.88 έχει ήδη εισπραχθεί."

Η υπόθεση της Τράπεζας Κρήτης έκλεισε εξήμισι χρόνια αργότερα (βλ. Τμήμα 6.15 πιο κάτω).

---

64 Απόφαση Γενικού Συμβουλίου, 11η συνεδρία, 28.6.1989, παρ. 8.

65 Όπ.π., παρ. 9.

6.8 Πολιτική αστάθεια και οικονομική ασάφεια

Στις εκλογές της 18.6.1989, εν μέσω πολιτικής πόλωσης, το ΠΑΣΟΚ έχασε την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, χωρίς όμως να προκύψει σταθερή κυβέρνηση. Κατά την περίοδο που προηγήθηκε των προγραμματισμένων εκλογών, οι οποίες διεξήχθησαν με την εκπνοή της τετραετίας, η εισοδηματική πολιτική της κυβέρνησης χαλάρωσε ακόμη περισσότερο, στο πλαίσιο μιας πολιτικής παροχών από κυβερνητικής πλευράς. Είναι χαρακτηριστική και έχει μείνει παροιμιώδης η σχετική προτροπή του Πρωθυπουργού Ανδρέα Παπανδρέου προς τον Υπουργό Οικονομικών Δημήτρη Τσοβόλα, υπό την πίεση της κομματικής βάσης, σε προεκλογική συγκέντρωση στο Περιστέρι.

Συνέπεια της αδυναμίας σχηματισμού κυβέρνησης ήταν ότι στην κρίσιμη Σύνοδο Κορυφής της ΕΟΚ στη Μαδρίτη τον Ιούνιο του 1989 την Ελλάδα εκπροσώπησε ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας Χρήστος Σαρτζετάκης. Η Σύνοδος της Μαδρίτης, "αποδεχόμενη την "Έκθεση Delors" ως βάση για περαιτέρω επεξεργασία του σχεδίου της ΟΝΕ, αποφάσισε τον Ιούνιο 1989 να αρχίσει η διαδικασία δημιουργίας του κοινού νομίσματος, με την πρώτη φάση να ξεκινά την 1.7.1990".[66] Ενώ στην Ανατολική Ευρώπη εξελισσόταν με ταχύ ρυθμό η διαδικασία κατάρρευσης των καθεστώτων του "υπαρκτού σοσιαλισμού",[67] στην Ελλάδα σχηματίστηκε στις 2.7.1989 η κυβέρνηση Τζαννετάκη, ύστερα από συμφωνία της ΝΔ και του "Συνασπισμού της Αριστεράς και της Προόδου" (ΚΚΕ και ΕΑΡ), με κύριο στόχο την "κάθαρση". Στη συνέχεια διεξήχθησαν ξανά εκλογές, στις 5.11.1989, από τις οποίες και πάλι δεν προέκυψε μονοκομματική κυβέρνηση. Δεκαοκτώ ημέρες μετά τις εκλογές συγκροτήθηκε "οικουμενική κυβέρνηση" από τα τρία μεγαλύτερα κόμματα, με πρωθυπουργό τον πρώην Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος Ξενοφώντα Ζολώτα. Η κυβέρνηση Ζολώτα, αφού ανασχηματίστηκε εκ βάθρων στις 13.2.1990 (μετεξελισσόμενη σε "υπηρεσιακή"), διενήργησε τις τρίτες κατά σειράν εκλογές, στις 8.4.1990, από τις οποίες προέκυψε κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας.

Στις 30.4.1990 συνήλθε η Γενική Συνέλευση της ΤτΕ και ο Δ. Χαλικιάς παρουσίασε την Έκθεσή του για το έτος 1989, η οποία ξεκινούσε με την αυστηρή, αφοριστική παρατήρηση ότι: "Το κύριο χαρακτηριστικό της πορείας της οικονομίας στη διάρκεια του 1989 είναι η μεταστροφή της προόδου που σημειώθηκε, μετά την εφαρμογή του διετούς σταθεροποιητικού προγράμματος 1986-1987, στις εξελίξεις

66 Ευρωπαϊκή Επιτροπή, "The third attempt to create EMU (1989)", στην ιστοσελίδα http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/history/part_a_2_c.htm

67 Στις 7.10.1989 το Κ.Κ. Ουγγαρίας μετονομάστηκε σε Σοσιαλιστικό, ενώ στις 16-20.10.1989 το ουγγρικό κοινοβούλιο υιοθέτησε τον πολυκομματισμό. Στις 9.11.1989 οι ανατολικογερμανικές αρχές αποφάσισαν την άρση των συνοριακών ελέγχων κατά μήκος του Τείχους του Βερολίνου. Στις 28.11.1989, το Κ.Κ. Τσεχοσλοβακίας ανακοίνωσε την παραίτησή του από την εξουσία και την κατάργηση του μονοκομματικού καθεστώτος.

των βασικών μακροοικονομικών μεγεθών και η σοβαρή επιδείνωση των οικονομικών ανισορροπιών. Ιδιαίτερα δυσμενής εξέλιξη κατά το 1989 ήταν η περαιτέρω σοβαρή διόγκωση των ελλειμμάτων του δημόσιου τομέα και του δημόσιου χρέους. Παράλληλα σημειώθηκε χειροτέρευση του ισοζυγίου πληρωμών".

Στη συνέχεια ο Διοικητής απέδιδε τις ευθύνες για την εξέλιξη αυτή: "Η επιδείνωση των οικονομικών ανισορροπιών είναι κατά κύριο λόγο συνέπεια της επεκτατικής δημοσιονομικής και εισοδηματικής πολιτικής που εφαρμόστηκε από την αρχή του 1988 και μετά. Ειδικότερα, η συνεχής αύξηση των δημόσιων δαπανών, η αυξημένη φοροδιαφυγή, οι φορολογικές ελαφρύνσεις και η ταχεία άνοδος των πραγματικών εισοδημάτων ήταν αναπόφευκτο να οδηγήσουν στην υπερθέρμανση της οικονομίας, και μέσω αυτής στην ενίσχυση των πληθωριστικών πιέσεων και στη διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών".[68]

Οι διαπιστώσεις του Διοικητή της ΤτΕ ήταν ιδιαίτερα δυσοίωνες: "Η οικονομία φαίνεται να οδηγείται και πάλι [...] σε φάση στασιμοπληθωρισμού, με δυσμενέστερη όμως διαμόρφωση των ελλειμμάτων του δημόσιου τομέα και με οξύτερο το πρόβλημα του εσωτερικού και εξωτερικού δημόσιου χρέους και των υποχρεώσεων για την εξυπηρέτησή του. [...] Στη σφαίρα της δημοσιονομικής πολιτικής, όχι μόνο μεταστράφηκε η πρόοδος που είχε συντελεστεί στη διετία 1986-1987 στη μείωση του ελλείμματος του δημόσιου τομέα, αλλά σημειώθηκε απότομη αύξηση". Συγκεκριμένα, οι δανειακές ανάγκες του ευρύτερου Δημοσίου, σε ταμειακή βάση, που είχαν μειωθεί από 18% του ΑΕΠ στο 13,5% μεταξύ 1985 και 1987, αυξήθηκαν ξανά στο 16% το 1988 και στο 18,1% το 1989 – για την ακρίβεια, ίσως και να έφθαναν το 19,5%, αφού σημαντικές δαπάνες είχαν μεταφερθεί στην επόμενη χρονιά, ενώ αντίθετα είχαν εγγραφεί στο 1989 κοινοτικές μεταβιβάσεις που εκταμιεύθηκαν το 1990.[69] Εξάλλου, στη διετία 1988-1989, η αύξηση των πραγματικών αμοιβών ήταν 6,4% και 5,3%, ενώ της παραγωγικότητας μόνο 3% και 2%. Παράλληλα, η αύξηση της συνολικής εθνικής δαπάνης για κατανάλωση, σε 4,6% και 5,1% αντίστοιχα, συνεπαγόταν διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, άρα αύξηση των εισαγωγών και όχι της παραγωγής. Το αναπόφευκτο συμπέρασμα ήταν ότι η οικονομία είχε γυρίσει πέντε χρόνια πίσω και τα κέρδη της σταθεροποίησης είχαν εξανεμιστεί.

Εξάλλου, ο πληθωρισμός, που είχε αρχίσει να αυξάνεται περίπου από τα μέσα του 1988, σημείωσε περαιτέρω άνοδο στη διάρκεια του 1989, όπου ο ΔΤΚ αυξήθηκε κατά 14% και 14,5%, αντίστοιχα, καθεμία από τις δύο αυτές χρονιές. Στην Έκθεση σημειωνόταν ότι: "Η κυβέρνηση που σχηματίστηκε μετά τις εκλογές του

68 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1989*, 14.

69 Όπ.π., 15, υποσημείωση.

παρελθόντος Νοεμβρίου [δηλ. η κυβέρνηση Ζολώτα] προχώρησε στην αναπροσαρμογή των τιμών ορισμένων αγαθών και υπηρεσιών που προσφέρονται από το δημόσιο τομέα, στην κατάργηση ορισμένων κρατικών επιδοτήσεων και στην αύξηση ορισμένων εμμέσων φόρων. Αναπόφευκτη συνέπεια ήταν η επιτάχυνση του ρυθμού ανόδου [του ΔΤΚ]". Ο Διοικητής πάντως έσπευδε να σημειώσει ότι οι αποφάσεις αυτές "έχουν θετικές επιπτώσεις, στο βαθμό που συμβάλλουν, μέσω του περιορισμού του ελλείμματος του δημόσιου τομέα, στην εξασθένηση των πληθωριστικών πιέσεων".[70]

6.9 Οι εμπορικές σχέσεις με την Ανατολική Ευρώπη

Η ΤτΕ στήριζε επί μακρόν τις εξαγωγές ελληνικών προϊόντων προς την ΕΣΣΔ και άλλες ανατολικές χώρες που τελούσαν υπό κομμουνιστικό καθεστώς έως το 1989. Στα Πρακτικά του Γ.Σ. της ΤτΕ υπάρχουν πολλές αποφάσεις που αφορούν την παροχή πιστώσεων προς τις χώρες αυτές. Χαρακτηριστικές τέτοιες αποφάσεις, με κάποιες ιδιαιτερότητες, είναι οι ακόλουθες δύο.

Η πρώτη αναφέρεται στο Γ.Σ. 15/91 της 29.8.1991, παρ. 4, και αφορά την κατάθεση ποσού ύψους 100 εκατ. δολ. ΗΠΑ από την Τράπεζα της Ελλάδος στην Εθνική Τράπεζα για χορήγηση εμπορικών πιστώσεων σε συνάλλαγμα στη Σοβιετική Ένωση. Οι πιστώσεις αυτές θα είχαν διάρκεια έξι μηνών, με δυνατότητα ανανέωσης μέχρι τρία χρόνια, και η άντληση θα μπορούσε να είναι εφάπαξ ή τμηματική μέσα στο εξάμηνο, με επιτόκιο LIBOR. Η απόφαση λήφθηκε μία εβδομάδα μετά το πραξικόπημα στην ΕΣΣΔ (19-21.8.1991), που οδήγησε στη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης μόλις τέσσερεις μήνες αργότερα, στις 25.12.1991.

Η δεύτερη αναφέρεται στο Γενικό Συμβούλιο 8/93 της 18.5.1993 (Ημερήσια Διάταξη, παρ. 5-6) και σχετίζεται με την κατάθεση ποσού ύψους 40 εκατ. δολ. ΗΠΑ από την ΤτΕ στην ΕΤΕ για χορήγηση πιστωτικής διευκόλυνσης (credit facility) στη The Bank of Foreign Economic Affairs of the USSR, Moscow (VNESHEKONOMBANK ή VEB). Η απόφαση αυτή, που τροποποιήθηκε δύο μήνες αργότερα[71] και αφορούσε πλέον ποσό ύψους 37.404.237,43 δολ. ΗΠΑ, πιστοποιούσε ότι η διάλυση της ΕΣΣΔ δεν εμπόδισε τη συνέχιση των εμπορικών σχέσεων με τα κράτη που τη διαδέχθηκαν, ενώ η διαχείριση των εν λόγω σχέσεων γινόταν ακόμη μέσω σοβιετικών παραδοσιακών θεσμών όπως η VEB, η οποία στη συνέχεια μετεξελίχθηκε σε ρωσική κρατική τράπεζα. Οι αποφάσεις αυτές λήφθηκαν από το Γ.Σ., ενώ συνέχιζαν να εκδηλώνονται οι συνέπειες της διάλυσης

70 Όπ.π., 18.

71 Ημερήσια Διάταξη Γενικού Συμβουλίου 15/93 της 22.7.1993, παρ. 6-7.

της ΕΣΣΔ, στην αντιμετώπιση μίας από τις οποίες επιχείρησε να συμμετάσχει η ΤτΕ, με άλλη απόφαση του Γ.Σ., 24/93 της 28.12.1993, παρ. 37, που αφορούσε την "οικονομική ενίσχυση των παλιννοστούντων ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση".

6.10 Δυσμενείς τάσεις και επιδείνωση

Η οικονομική κατάσταση ολοένα επιδεινωνόταν: στην Έκθεσή του για το 1990 ο Δ. Χαλικιάς διαπίστωνε ότι "οι δυσμενείς τάσεις [...] συνεχίστηκαν και κατά το 1990, με αποτέλεσμα την περαιτέρω σοβαρή επιδείνωση των μακροοικονομικών ανισορροπιών. Τα κύρια χαρακτηριστικά των οικονομικών εξελίξεων είναι τα υψηλά δημόσια ελλείμματα, η έξαρση του πληθωρισμού, η σοβαρή περαιτέρω διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και η κάμψη του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος". Ο Διοικητής θεωρούσε ότι οι εξωτερικοί παράγοντες ευθύνονταν "σε μικρό μόνο βαθμό" για τις δυσμενείς εξελίξεις, τις οποίες απέδιδε σαφώς σε εσωτερικούς παράγοντες: "Κύρια αιτία [...] εξακολούθησαν να είναι οι σοβαρές διαρθρωτικές αδυναμίες, οι πληθωριστικές πιέσεις που συσσωρεύτηκαν στο οικονομικό σύστημα τα τελευταία χρόνια, εξαιτίας της σοβαρής διόγκωσης των ελλειμμάτων του δημόσιου τομέα και της αύξησης της ρευστότητας και των χρηματικών εισοδημάτων, και η εξασθένηση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας".[72]

Ο Δ. Χαλικιάς απέδιδε εύσημα στην κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας ("από τον Απρίλιο του 1990 η οικονομική πολιτική άρχισε να παίρνει περιοριστική κατεύθυνση"), πλην όμως θεωρούσε μάλλον άτολμα τα περιοριστικά μέτρα που λήφθηκαν ("οι προσαρμογές [...] δεν αποδείχθηκαν επαρκείς για να ανακόψουν την περαιτέρω επιδείνωση").[73] Στη συνέχεια εξειδίκευε: οι καθαρές δανειακές ανάγκες του Δημοσίου σε ταμειακή βάση αυξήθηκαν από 18,3% του ΑΕΠ στο 19%, ο πληθωρισμός εκτινάχθηκε από 14,8% στο 17,9% (κάτι που εν μέρει οφειλόταν στην αύξηση φόρων και τιμολογίων ΔΕΚΟ), ενώ παράλληλα το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στη μεταποίηση αυξήθηκε κατά 21% περίπου (όσο είχε αυξηθεί το 1988 και το 1989). Το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών είχε αυξηθεί σημαντικά, από 2,57 δισεκ. δολ. το 1989 σε 3,56 δισεκ. δολ. το 1990. Αποτέλεσμα ήταν η ελληνική οικονομία να εισέλθει σε φάση οικονομικής καθόδου: "Η επιβράδυνση του ανοδικού ρυθμού της οικονομίας, που είχε αρχίσει

72 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1990*, 16. Για το θέμα της ανταγωνιστικότητας, βλ. Λεβεντάκης (1995), καθώς και Μόσχος/Στουρνάρας (1993).

73 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1990*, 16-17.

προοδευτικά από το πρώτο εξάμηνο του 1989, τελικά εξελίχθηκε το 1990 σε οικονομική κάμψη. [Το ΑΕΠ] σε σταθερές τιμές μειώθηκε το 1990 κατά 0,4%".[74] Η αύξηση της κατανάλωσης σημείωσε επιβράδυνση: η ιδιωτική από 3,6% σε 2% και η δημόσια από 4,3% σε 0,4%. Αντίθετα, η άνοδος των ιδιωτικών επενδύσεων διατηρήθηκε υψηλή, στα ίδια επίπεδα με τα προηγούμενα δύο έτη, μεταξύ άλλων σε κατοικίες, κυρίως λόγω των πληθωριστικών προσδοκιών και της προσπάθειας των νοικοκυριών να διασφαλιστούν από τον πληθωρισμό. Ας σημειωθεί ότι, κατά το δωδεκάμηνο που είχε προηγηθεί, είχαν διογκωθεί οι προσδοκίες για υποτίμηση: "υπάρχουν ενδείξεις ότι πολλές επιχειρήσεις από το δεύτερο εξάμηνο του 1990 έχουν προσπαθήσει να απαλλαγούν από τα υψηλά αποθέματα αγαθών που συσσώρευσαν το 1989 και τους πρώτους μήνες του 1990, όταν επικρατούσαν προβλέψεις για υποτίμηση της δραχμής".[75]

Παράλληλα, "η επιδείνωση του ισοζυγίου πληρωμών που άρχισε την άνοιξη του 1989 συνεχίστηκε και μάλιστα με επιταχυνόμενο ρυθμό. […] Μόνο στο πρώτο τετράμηνο του 1990, το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών έφθασε τα 2.502 εκατ. δολ. έναντι 884 εκατ. δολ." του αντίστοιχου τετραμήνου της προηγούμενης χρονιάς, ενώ για το σύνολο του έτους ήταν αυξημένο κατά 38% έναντι του 1989.[76]

Ενώ η άνοδος στον τομέα των υπηρεσιών συνεχίστηκε, η κάθοδος της οικονομίας συνδυάστηκε με σοβαρή υστέρηση της παραγωγής αγαθών και συνοδεύθηκε από κάμψη στον πρωτογενή τομέα και στη μεταποίηση. Η εξέλιξη αυτή ανησυχούσε την Τράπεζα της Ελλάδος, που σημείωνε ότι "σε μεγάλο βαθμό αντανακλά τις αυξανόμενες δυσχέρειες που αντιμετωπίζει η μεταποίηση για να αντεπεξέλθει [στον εξωτερικό ανταγωνισμό και στη διείσδυση των εισαγωγών]", ενώ επίσης επισήμαινε ότι "η ουσιαστική βελτίωση του αγροτικού εισοδήματος τα τελευταία δέκα χρόνια έχει προέλθει κατά κύριο λόγο από τις επιδοτήσεις".[77]

Ο Διοικητής έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου σχετικά με το σταθεροποιητικό πρόγραμμα που είχε αναγγελθεί από την κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας τον Απρίλιο του 1990, επισημαίνοντας ότι "τα δημόσια ελλείμματα κινούνται [...] σε επίπεδα που δεν έχουν ιστορικό προηγούμενο σε ειρηνική περίοδο", και υπενθύμιζε ότι "ο προϋπολογισμός προβλέπει πρόσθετα έσοδα 300 δισεκ. δρχ. από την εκποίηση προβληματικών επιχειρήσεων και τη διάθεση κτηματικών ομολόγων και μετοχών επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας", ενώ παράλληλα "προγραμματίζεται περικοπή των ελλειμμάτων [των ΔΕΚΟ]". Σύμφωνα με τις προβλέψεις, εάν εφαρμόζονταν

74 Όπ.π., 20.

75 Όπ.π., 18.

76 Όπ.π., 25-26.

77 Όπ.π., 21.

όλα τα μέτρα πλήρως, οι καθαρές ανάγκες του Δημοσίου ως ποσοστό του ΑΕΠ θα μειώνονταν από 19% το 1990 σε 13% το 1991.[78]

Η τελική εκτίμηση του Δ. Χαλικιά ήταν ότι "η εφαρμογή του προγράμματος οικονομικής σταθεροποίησης και το δυσμενές διεθνές οικονομικό περιβάλλον θα επηρεάσουν την οικονομική δραστηριότητα [και κατά το 1991]". Αυτή επρόκειτο να είναι η τελευταία Έκθεση του Δ. Χαλικιά, αφού στις 20.2.1992 τον διαδέχθηκε ο Ευθύμιος Χριστοδούλου.

6.11 Νέες αρμοδιότητες, νέα οργανωτική δομή και προσαρμογή στις ευρωπαϊκές εξελίξεις: αποφάσεις του Γ.Σ. 1982-1995

Η ΤτΕ πολλές φορές αποδείχθηκε έτοιμη να αναθεωρήσει την εσωτερική της δομή και να ανακατανείμει ή να διευρύνει τις αρμοδιότητες των υπηρεσιακών της μονάδων, τις οποίες ενίοτε μετονόμαζε προκειμένου ο τίτλος τους να αντικατοπτρίζει καλύτερα τις νέες ευθύνες τους. Οι αλλαγές είναι υπερβολικά πολλές για να καταγραφούν όλες. Παρακάτω σταχυολογούνται ορισμένες αποφάσεις του Γενικού Συμβουλίου, δίκην παραδείγματος.

Γ.Σ. 13/82, 20.5.1982: κατάργηση της Διεύθυνσης Γραφείων Διοικήσεως και μεταφορά των αρμοδιοτήτων της στη Διεύθυνση Διοικητικού,

Γ.Σ. 7/88, 9.6.1988: σύσταση Υπηρεσίας Συντήρησης Έργων Τέχνης και Τήρησης Ελληνικών Νομισματικών Σειρών,

Γ.Σ. 17/92, 16.9.1992: κατάργηση της Διεύθυνσης Πιστώσεων και σύσταση Γραφείου Μελέτης στην Διεύθυνση Εργασιών Δημοσίου,

Γ.Σ. 4/94, 16.3.1994: αναδιάρθρωση της Διεύθυνσης Οικονομικών Μελετών, σύσταση Τομέα Στατιστικής Ισοζυγίου Πληρωμών, σύσταση νέου Τμήματος Διαχείρισης Τίτλων με Λογιστική Μορφή στη Διεύθυνση Εργασιών Δημοσίου και αναδιάρθρωση της Διεύθυνσης Γενικής Επιθεώρησης Τραπεζών,

Γ.Σ. 13/94, 2.12.1994: εγκατάσταση δικτύου διασύνδεσης των ηλεκτρονικών υπολογιστών της Διεύθυνσης Γενικής Επιθεώρησης Τραπεζών και σύνδεση της Διεύθυνσης Νομικών Υπηρεσιών με την Τράπεζα Δεδομένων ΝΟΜΟΣ,

Γ.Σ. 8/95, 24.5.1995: διεξαγωγή από την ΤτΕ εργασιών που προκύπτουν από την εφαρμογή του Ν. 2198/94 περί Τίτλων με Λογιστική Μορφή,

Γ.Σ. 9/95, 27.6.1995: συμμετοχή της ΤτΕ στο διατραπεζικό σύστημα πληρωμών ΔΙΑΣ Α.Ε.

Εξάλλου, η ένταξη της Ελλάδος στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, η εξέλιξη των Κοινοτήτων σε Ευρωπαϊκή Ένωση, η βάθυνση της Ένωσης και η διαδικασία δημιουρ-

78 Όπ.π., 22.

γίας της ευρωζώνης είναι γεγονότα που αντικατοπτρίζονται στα θέματα συζήτησης του Γενικού Συμβουλίου.[79]

Στις 24.1.1986 αποφασίστηκε το άνοιγμα λογαριασμών σε πεσέτες Ισπανίας και εσκούδος Πορτογαλίας, μετά την ένταξη των δύο ιβηρικών χωρών στις ΕΚ, ενώ στις 7.10.1988 το Γ.Σ. αποφάσισε να εγκρίνει την "κάλυψη δαπανών διοργάνωσης στην Αθήνα συνάντησης με θέμα "Συντονισμός οικονομικών πολιτικών και προοπτικές για την ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση" στο πλαίσιο της ελληνικής προεδρίας της ΕΟΚ".[80]

6.12 Η μακρά πορεία προς την Οικονομική και Νομισματική Ενοποίηση

Στην πρώτη Έκθεσή του ο νέος Διοικητής Ε. Χριστοδούλου άσκησε έμμεση, αλλά αυστηρή, κριτική στη οικονομική διακυβέρνηση της χώρας από το ΠΑΣΟΚ: "κύρια χαρακτηριστικά της προηγούμενης δεκαετίας ήταν ο υψηλός πληθωρισμός, ο οποίος διατηρήθηκε στο 19,4% κατά μέσο όρο, και ο χαμηλός μέσος ρυθμός ανόδου του [ΑΕΠ], ο οποίος διαμορφώθηκε στο 1,7%. Την ίδια περίοδο, η χώρα αντιμετώπισε σοβαρά προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών, που την έφεραν στα πρόθυρα σοβαρής συναλλαγματικής κρίσης τόσο το 1985 όσο και στο τέλος του 1989 και στις αρχές του 1990. Οι επιδόσεις αυτές της ελληνικής οικονομίας οφείλονται, σε σημαντικό βαθμό, στην οικονομική πολιτική που ασκήθηκε κατά το μεγαλύτερο τμήμα αυτής της περιόδου. Οι προσπάθειες που έγιναν κατά καιρούς, ιδιαίτερα κατά τη διετία της εφαρμογής του σταθεροποιητικού προγράμματος 1986-1987, αποδείχθηκαν βραχείες —επειδή εγκαταλείφθηκαν πρόωρα— και ανεπαρκείς. [...] Αποτέλεσμα της οικονομικής πολιτικής αυτής της περιόδου ήταν η ελληνική οικονομία να αποκλίνει αντί να συγκλίνει προς τις επιδόσεις των κοινοτικών μας εταίρων".[81] Παράλληλα, ο Ε. Χριστοδούλου επισήμαινε τη σημαντική διόγκωση του χρέους του Δημοσίου, που από 32,8% του ΑΕΠ το 1981 είχε εξακοντιστεί στο 98,3% το 1991.

Στη συνέχεια, στην Έκθεση αναφέρονταν διά μακρών οι φάσεις της Οικονομικής και Νομισματικής Ενοποίησης, επισημαίνονταν τα βήματα που όφειλε να κάνει η Ελ-

---

79 Ενδιαφέρον εν προκειμένω έχουν και τα άτοκα δάνεια που παραχωρούσε η ΤτΕ στο Ελληνικό Δημόσιο για την κάλυψη ποσών που καταβλήθηκαν ως συμμετοχές σε ευρωπαϊκούς οργανισμούς. Ενδεικτικά: Ημερήσια Διάταξη Γενικού Συμβουλίου 4/85 της 11.2.1985: για Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ΕΙΒ), Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα & Χάλυβα και Euratom, συνολικό ποσό σχεδόν 40 εκατ. ECU, για την περίοδο 1981-1984. Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ. 2/87 της 4.2.1987: για την ΕΙΒ, ποσό 1,364 δισεκ. δρχ. (ή 10,974 εκατ. ECU περίπου), για τα έτη 1985 και 1986. Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ. 3/88 της 4.3.1988: για την ΕΙΒ, ποσό 4,734 εκατ. ECU, για το έτος 1987, κ.ο.κ.

80 Η δεύτερη κατά σειρά προεδρία της Ελλάδος ασκήθηκε κατά το εξάμηνο Ιούλιος-Δεκέμβριος 1988 και κορυφώθηκε με τη Διάσκεψη Κορυφής της Ρόδου (2-3.12.1988).

81 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1991*, 16.

λάδα προκειμένου να συμμετάσχει στην ΟΝΕ και γινόταν αναλυτική αναφορά στα αποκαλούμενα "Κριτήρια του Μάαστριχτ". Ο Ε. Χριστοδούλου αφενός κατέληγε στο συμπέρασμα ότι "το μέγεθος της απαιτούμενης δημοσιονομικής προσαρμογής στη χώρα μας εξακολουθεί να είναι σημαντικό και τα χρονικά περιθώρια περιορισμένα" και αφετέρου προειδοποιούσε ότι "σε μια οικονομία όπως η ελληνική, η διαδικασία αναστροφής των τάσεων και διαμόρφωσης προϋποθέσεων για εξελίξεις προς την επιθυμητή κατεύθυνση είναι αρχικά βραδεία, αλλά επιταχύνεται όταν τα μέτρα διαρθρωτικής προσαρμογής που έχουν ληφθεί, όπως αυτά για τη βελτίωση του φορολογικού συστήματος και η αποκρατικοποίηση, αρχίζουν να αποδίδουν".[82]

Τον Απρίλιο της επόμενης χρονιάς, ο Διοικητής εκτιμούσε, στην Έκθεσή του για το 1992, ότι "Μετά από τρία έτη συνεχούς προσπάθειας για τη σταθεροποίηση της [οικονομίας], έχουν εμφανιστεί ενθαρρυντικά σημεία και διαγράφονται θετικές προοπτικές, παρά τις γενικά αντίξοες συνθήκες που επικρατούν στην παγκόσμια οικονομία. [...] Η απελευθέρωση του τραπεζικού συστήματος και της κίνησης κεφαλαίων έχει επιταχυνθεί. Μεγάλα έργα υποδομής έχουν ξεκινήσει, στηριζόμενα εν μέρει στους κοινοτικούς χρηματοοικονομικούς πόρους, οι οποίοι προβλέπεται να αυξηθούν σημαντικά στα επόμενα έτη. [...] Ωστόσο, οι κεντρικοί στόχοι της οικονομικής πολιτικής, συγκεκριμένα η δραστική μείωση του πληθωρισμού και η επίτευξη ικανοποιητικού, σταθερού ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης, δεν έχουν ακόμα επιτευχθεί. Σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα, που συνδέονται με τη δομή της εγχώριας παραγωγής, την έλλειψη σύγχρονης υποδομής, το εκπαιδευτικό σύστημα, την κοινωνική ασφάλιση, τη λειτουργία της αγοράς εργασίας και την αναποτελεσματικότητα της δημόσιας διοίκησης, δεν έχουν επιλυθεί".[83]

Στη συνέχεια, ο Διοικητής αναφερόταν στην κρίση του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος του 1992, τη "σοβαρότερη στην ιστορία του, με την αποχώρηση δύο νομισμάτων από το μηχανισμό συναλλαγματικών ισοτιμιών το Σεπτέμβριο του 1992 και με τέσσερις επανευθυγραμμίσεις των κεντρικών ισοτιμιών σε διάστημα πέντε μηνών. Η αβεβαιότητα που δημιουργήθηκε σχετικά με την πορεία προς την ΟΝΕ [...] αποδέσμευσε πιέσεις που υπέβοσκαν στις αγορές και είχαν συγκρατηθεί, λόγω ευνοϊκών προσδοκιών". Η κρίση επηρέασε και την Ελλάδα: "Οι επιπτώσεις στο ισοζύγιο πληρωμών, ειδικότερα στην κίνηση κεφαλαίων, ήταν άμεσες και έντονες, ενώ υπήρξαν και έμμεσες συνέπειες λόγω της ανάγκης να προσαρμοστεί η νομισματική πολιτική προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι πιέσεις στην αγορά συναλλάγματος".[84] Οι σχετικές επιθέσεις κατά της δραχμής, όμοιες με εκείνες που θα

82 Όπ.π., 19.

83 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1992*, 17.

84 Όπ.π., 18-19.

ακολουθούσαν το Μάιο του 1994, αντιμετωπίστηκαν αποφασιστικά από τη Διοίκηση του Ε. Χριστοδούλου.

Σε ό,τι αφορούσε την Ελλάδα, στην Έκθεση γινόταν παραδεκτό ότι υπήρξε απόκλιση από τους στόχους: "η άμβλυνση των οικονομικών ανισορροπιών δεν ήταν σύμφωνη με τις αρχικές προβλέψεις", ενώ "η περιστολή των κρατικών δαπανών ήταν μόνο εν μέρει αποτέλεσμα μέτρων για την εξυγίανση του δημόσιου τομέα" και, σε σημαντικό βαθμό, οφειλόταν στην "επιβολή πρόσθετης φορολογίας και αύξηση των ασφαλιστικών εισφορών. Αυτό όμως προκάλεσε επιτάχυνση της ανόδου του δείκτη τιμών καταναλωτή, [...] με αποτέλεσμα να μην περιοριστεί τελικά ο πληθωρισμός στο επίπεδο που είχε αρχικά προβλεφθεί".[85]

Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρατίθενται πιο κάτω στην Έκθεση, ο ΔΤΚ είχε μειωθεί από 22,9% το 1990 και 18% το 1991 σε 14,4% το 1992, ενώ ο ρυθμός αύξησης του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στο μη γεωργικό τομέα είχε μειωθεί, αντίστοιχα, από 19,2% και 13,6% σε 11,9%. Εντούτοις, ο ετήσιος ρυθμός αύξησης των τιμών καταναλωτή παρέμενε σχεδόν τετραπλάσιος του αντίστοιχου μέσου όρου της Κοινότητας (15,8% έναντι 4,3%). Στην Έκθεση γινόταν κατόπιν η επισήμανση ότι "για τη συμμετοχή της Ελλάδος στην πλήρη νομισματική ένωση, ο ρυθμός πληθωρισμού πρέπει να μην υπερβαίνει περισσότερο από μιάμιση εκατοστιαία μονάδα το μέσο όρο των τριών Κοινοτικών χωρών με το χαμηλότερο πληθωρισμό, ο οποίος ήταν 2,4% το 1992" και στη συνέχεια η εκτίμηση και προειδοποίηση ότι "οι προοπτικές [...] διαγράφονται θετικές, εφόσον εφαρμοστεί η οικονομική πολιτική που έχει εξαγγελθεί".[86]

Ο Διοικητής έκανε αναλυτική αναφορά στο έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, το οποίο είχε παρουσιάσει "σημαντική αύξηση και έφθασε τα 2.081 εκατ. δολ., από 1.520 εκατ. δολ. το 1991. Το μισό όμως της αύξησης αυτής (234 εκατ. δολ.) αφορούσε πληρωμές τόκων παρελθόντων ετών για δάνεια του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας που είχαν καθυστερήσει. [...] Εάν επιμεριστούν οι τόκοι στα έτη που πραγματικά ανήκουν, το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών το περασμένο έτος περιορίζεται σε 1.847 εκατ. δολ., ενώ αυξάνεται το 1991 σε 1.622 εκατ. δολ.".[87] Παρακάτω στην Έκθεση επισημαινόταν ότι "η Τράπεζα της Ελλάδος έχει ξεκινήσει την αναγκαία διαδικασία αναμόρφωσης του τρόπου συλλογής στατιστικών στοιχείων που αφορούν τις εξωτερικές συναλλαγές της χώρας, ώστε να αυξηθεί η πληρότητα και αξιοπιστία της στατιστικής πληροφόρησης που επηρεάζεται αρνητικά από την ολοκλήρωση της ενιαίας αγοράς και την απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων".[88]

85 Όπ.π., 20.

86 Όπ.π., 21-22.

87 Όπ.π., 23.

88 Όπ.π., 25.

Το Τρίτο Στάδιο της ΟΝΕ απασχολούσε σοβαρά την Τράπεζα: "Ένα βασικό ερώτημα που ανακύπτει σχετικά με το ισοζύγιο πληρωμών είναι κατά πόσον το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών είναι πιθανό να συγκρατηθεί μεσοπρόθεσμα γύρω στο 2% του [ΑΕΠ] και να χρηματοδοτηθεί από εισροές μη δανειακών ιδιωτικών κεφαλαίων, ώστε να μην αυξηθεί περαιτέρω το εξωτερικό χρέος της χώρας. Η εμπειρία των τελευταίων δύο αλλά και παλαιοτέρων ετών έχει δείξει ότι, υπό ομαλές συνθήκες, η χρηματοδότηση ενός ελλείμματος γύρω στο 2% είναι εφικτή. Αμφιβολίες, όμως, υπάρχουν κατά πόσον είναι δυνατή η συγκράτηση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών μεσομακροπρόθεσμα στο επίπεδο αυτό, με δεδομένη την προβλεπόμενη και αναγκαία άνοδο της οικονομίας με μέσο ρυθμό σημαντικά ταχύτερο από το σημερινό, αλλά και από τους ρυθμούς ανόδου των οικονομιών των άλλων κρατών-μελών της Κοινότητας, ώστε να επιτευχθεί η σύγκλιση των βιοτικών επιπέδων".[89] Η ορθή τακτική θα ήταν η αύξηση των επενδύσεων σε υποδομές, αν και, κατά την περίοδο της προσαρμογής της παραγωγικής βάσης της οικονομίας, θα αυξανόταν το εμπορικό έλλειμμα λόγω της εισαγωγής του μεγαλύτερου μέρους των κεφαλαιακών αγαθών και λόγω του ότι δεν προβλεπόταν άμεση βελτίωση των εξαγωγικών επιδόσεων της οικονομίας. Η λύση που διέβλεπε η Διοίκηση της ΤτΕ ήταν "η απορρόφηση των ιδιαίτερα αυξημένων, κατά την επόμενη πενταετία, μεταβιβάσεων από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα μέσω της δεύτερης Δέσμης Ντελόρ".[90]

Μια αισιόδοξη διαπίστωση ήταν ότι "ο κρατικός προϋπολογισμός για πρώτη φορά το 1992 εμφάνισε πρωτογενές πλεόνασμα 253 δισεκ. δραχμών", γεγονός που οφειλόταν στη συγκράτηση πρωτογενών δαπανών του τακτικού προϋπολογισμού και στην άνοδο των εσόδων (τα οποία όμως, παρότι επηρεάστηκαν θετικά από την πώληση της ΑΓΕΤ Ηρακλής και των δικαιωμάτων κινητής τηλεφωνίας, είχαν σημειώσει υστέρηση έναντι των προϋπολογισμένων κατά 130 δισεκ. δραχμές).[91]

Έξι μήνες αργότερα η κυβέρνηση Κωνσταντίνου Μητσοτάκη παραιτήθηκε, έχοντας χάσει την πλειοψηφία στη Βουλή. Στις εκλογές που επακολούθησαν (10.10.1993), νικητής αναδείχθηκε το ΠΑΣΟΚ, το οποίο σχημάτισε κυβέρνηση υπό τον Ανδρέα Παπανδρέου. Την 1.12.1993 η νέα κυβέρνηση διόρισε τον Ιωάννη Μπούτο Διοικητή της ΤτΕ, ενώ ο Λουκάς Παπαδήμος διορίστηκε Υποδιοικητής, μαζί με τον Ευάγγελο Κουράκο, ο οποίος επανήλθε στη θέση αυτή μετά από περίπου οκτώ χρόνια.

89 Όπ.π., 26.

90 Όπ.π., 27.

91 Όπ.π., 28, passim.

6.13 Η εξυγίανση του ισολογισμού της Τράπεζας της Ελλάδος και η διασφάλιση της οικονομικής ανεξαρτησίας της

Η τελευταία συνεδρίαση του Γ.Σ. για το 1993, στις 28 Δεκεμβρίου, είχε ιδιαίτερη σημασία. Σ' αυτήν συζητήθηκε η "Ρύθμιση απαιτήσεων της Τράπεζας της Ελλάδος κατά του Ελληνικού Δημοσίου λόγω έναρξης του Β΄ Σταδίου της ΟΝΕ". Όπως προκύπτει από τη σχετική απόφαση της Συνεδρίας του Γ.Σ. 24/93: "Ενόψει της από 1.1.1994 έναρξης ισχύος του Β΄ Σταδίου της ΟΝΕ, θα πρέπει να γίνουν ρυθμίσεις ορισμένων απαιτήσεων της Τράπεζας της Ελλάδος κατά του Ελληνικού Δημοσίου όπως οι απαιτήσεις που εμφανίζονται με τους τρεχούμενους λογαριασμούς του Ελληνικού Δημοσίου στην Τράπεζα της Ελλάδος. Οι απαιτήσεις αυτές πρέπει να μετατραπούν σε μακροπρόθεσμα δάνεια ή ομόλογα με συγκεκριμένους όρους όσον αφορά το επιτόκιο εκτοκισμού των και το χρονοδιάγραμμα εξόφλησής των". Όπως διευκρινιζόταν, "οι ρυθμίσεις αυτές απαιτείται να γίνουν σύμφωνα με τα άρθρα 104 και 109Ε της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και με τον Κανονισμό του Συμβουλίου "για τον προσδιορισμό των εννοιών που είναι αναγκαίες για την εφαρμογή των απαγορεύσεων που αναφέρονται στα άρθρα 104 και 104Β παρ. 1 της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας"".[92]

Η ρύθμιση αυτή αφορούσε τα υπόλοιπα τριών λογαριασμών του Δημοσίου στην Τράπεζα της Ελλάδος (Πετρελαιοειδών, Συναλλαγματικών Διαφορών και Συγκέντρωσης Εισπράξεων και Πληρωμών), συνολικού ύψους 3,1 τρισεκ. δραχμών. Λόγω αυτής της ρύθμισης, το δημόσιο χρέος αυξήθηκε από 87,8% στο τέλος του 1992 σε 110,1% του ΑΕΠ στις 31.12.1993 ή από 93,3% σε 119,6% σύμφωνα με τα τότε στοιχεία (βλ. Πίνακα 1.3 στο Παράρτημα 1, καθώς και Τμήμα 6.14 πιο κάτω). Η ιδιαίτερη σημασία της ρύθμισης έγκειται στο ότι ενίσχυσε τη διαφάνεια ως προς το ύψος του δημόσιου χρέους και ταυτόχρονα εξυγίανε τον ισολογισμό της Τράπεζας της Ελλάδος και διασφάλισε την οικονομική ανεξαρτησία της – όλα στοιχεία απαραίτητα στην πορεία της χώρας προς την ΟΝΕ. Ειδικότερα σε ό,τι αφορούσε την Τράπεζα, η ρύθμιση ήταν αναγκαία λόγω της κατάργησης από 1ης Ιανουαρίου 1994, κάθε προνομιακής πρόσβασης του Δημοσίου στο τραπεζικό σύστημα, όπως προβλεπόταν για όλες τις χώρες της ΕΕ από το άρθρο 104Α της Συνθήκης του Μάαστριχτ.

Της απόφασης του Γενικού Συμβουλίου προηγήθηκαν διαπραγματεύσεις με το Υπουργείο Οικονομικών, διάρκειας περίπου ενός έτους.

---

92 Ημερήσια Διάταξη Γενικού Συμβουλίου 24/93 της 28.12.1993, παρ. 5-5α.

6.14 Σταδιακή ανάκτηση χαμένου εδάφους και η επίθεση κατά της δραχμής

Στις 27.4.1994, ο νέος Διοικητής Ι. Μπούτος παρουσίασε στη Γενική Συνέλευση την Έκθεση για το έτος 1993, που έμελλε να είναι και η μόνη την οποία θα υπέβαλλε, με την οποία ασκούσε αυστηρή κριτική προς όλες τις κατευθύνσεις: "Οι οικονομικές εξελίξεις το 1993 χαρακτηρίζονται κυρίως από τις αποκλίσεις των βασικών μεγεθών της ελληνικής οικονομίας από τους στόχους που είχαν τεθεί ή τις προβλέψεις που είχαν γίνει στις αρχές του έτους, ιδιαίτερα όσον αφορά τα ελλείμματα του δημόσιου τομέα και το δημόσιο χρέος, την αποκλιμάκωση του πληθωρισμού και το ρυθμό οικονομικής ανόδου, με αποτέλεσμα να επιδεινωθεί η οικονομική κατάσταση". Ο Διοικητής εξειδίκευσε την προσέγγιση, επισημαίνοντας ότι "η σημαντική διεύρυνση των δανειακών αναγκών του δημόσιου τομέα οφείλεται κατά κύριο λόγο στην υστέρηση των φορολογικών εσόδων [η οποία] εκτιμάται σε 980 δισεκ. δρχ. για το 1993. [...] Η προεκλογική περίοδος είχε αρνητική επίδραση στα δημόσια έσοδα, ενώ παράλληλα συνέβαλε στη διόγκωση των δαπανών [κατά 325 δισεκ. δρχ. πάνω από τις προβλέψεις] λόγω της αύξησης των προεκλογικών παροχών".[93]

Τα πλέον δραματικά στοιχεία αφορούσαν το δημόσιο χρέος: "Αν συνυπολογιστούν οι απαιτήσεις [της ΤτΕ] έναντι του Δημοσίου, που αφορούν το σωρευτικό υπόλοιπο του τρεχούμενου λογαριασμού του στην Τράπεζα, του λογαριασμού χρηματοδότησης πετρελαιοειδών και του λογαριασμού συναλλαγματικών διαφορών, οι οποίες μετατράπηκαν από την 31η Δεκεμβρίου 1993 σε μακροπρόθεσμα δάνεια προς το Δημόσιο διάρκειας 30 ετών, καθώς και τα ομολογιακά δάνεια, με τα οποία η Κυβέρνηση ρύθμισε τις σωρευμένες υποχρεώσεις του Δημοσίου προς την Αγροτική Τράπεζα [και] την Κτηματική Τράπεζα και αύξησε το μετοχικό κεφάλαιο της ΕΤΒΑ, το δημόσιο χρέος στο τέλος του 1993 έφθασε το 119,6% του [ΑΕΠ], από 93,3% το 1992. Η χειροτέρευση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και η διόγκωση του δημόσιου χρέους το 1993, με δεδομένες τις συνθήκες που επικρατούν στην οικονομία, κυρίως τα υψηλά πραγματικά επιτόκια και το βραδύ ρυθμό οικονομικής ανόδου, καθιστούν ιδιαίτερα δύσκολη τη σταθεροποίηση του δημόσιου χρέους ως ποσοστού [του ΑΕΠ] και ανατρέπουν τις αρχικές συνθήκες εφαρμογής του προγράμματος σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας προς τις οικονομίες των λοιπών χωρών της [ΕΕ]".[94]

Οι εξελίξεις αυτές είχαν συνέπεια την επιτάχυνση της συνολικής πιστωτικής επέκτασης, η οποία το 1993 έφθασε το 13,2%, έναντι στόχου 6%-8% (και ρυθμού 11,6% το 1992). Η προσφορά χρήματος με την ευρεία έννοια (M3) αυξήθηκε κατά 15,2%

93 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1993*, 16.

94 Όπ.π., 17.

το 1993 έναντι στόχου 9%-12% (και πραγματοποίησης 14,4% το 1992). Το ΑΕΠ σε σταθερές τιμές μειώθηκε κατά 1,6% το 1993, έναντι στόχου αύξησής του κατά 2% (και μικρής αύξησης 0,9% το 1992).

Ο Ι. Μπούτος εκτιμούσε ότι "οι προσπάθειες που έγιναν για τη σταθεροποίηση και την προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας τα τελευταία έτη είχαν τελικά περιορισμένα και, σε ορισμένα μεγέθη, πρόσκαιρα αποτελέσματα. Η πρόοδος που σημειώθηκε [...] αποδείχθηκε όχι μόνον ανεπαρκής [...], αλλά αντίθετα μεταστράφηκε στον κρίσιμο τομέα της δημοσιονομικής προσαρμογής, που ήταν η κεντρική επιδίωξη του προγράμματος οικονομικής σταθεροποίησης της περιόδου 1990-1993. Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών είναι η συμμετοχή της χώρας στη διαδικασία της [ΟΝΕ] να γίνεται διαρκώς δυσκολότερη". Ο Διοικητής της ΤτΕ διαπίστωνε ότι όλοι αυτοί οι παράγοντες αλληλοτροφοδοτούνταν σε έναν φαύλο κύκλο, ο οποίος μπορούσε να διαρραγεί μόνο με τη μείωση των δημόσιων ελλειμμάτων. και προειδοποιούσε ότι, χωρίς τη δραστική τους μείωση, θα ήταν αδύνατη η σταθεροποίηση και συνεπώς η έξοδος από την οικονομική κρίση.

Στη συνέχεια, ο Διοικητής αναφερόταν στους στόχους του Προϋπολογισμού της νέας κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ για το 1994 —αποκλιμάκωση του πληθωρισμού και μείωση του δημόσιου ελλείμματος— και επισήμαινε ότι κάτι τέτοιο θα απαιτούσε υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα, κάτι που με τη σειρά του επέβαλλε να χαραχθεί πολιτική με μακροπρόθεσμη προοπτική. Δεδομένης μάλιστα της οξύτητας των προβλημάτων, μόνο ένα νέο και αξιόπιστο μεσοπρόθεσμο πρόγραμμα θα μπορούσε να επιτύχει κάτι τέτοιο. Τα μέτρα της νέας κυβέρνησης αποτελούσαν "απλώς ένα πρώτο βήμα", προειδοποιούσε ο Ι. Μπούτος.[95]

Έξι μήνες αργότερα, στις 26 Οκτωβρίου 1994, ο Λουκάς Παπαδήμος ανέλαβε τη Διοίκηση της Τράπεζας της Ελλάδος και τον Απρίλιο του 1995 παρουσίασε την πρώτη του Έκθεση, στην οποία επισήμαινε την πρόοδο που είχε σημειωθεί προς τη σταθεροποίηση της οικονομίας αλλά, ταυτόχρονα, τόνιζε την ανάγκη αποτελεσματικής αντιμετώπισης χρόνιων διαρθρωτικών αδυναμιών προκειμένου να επιτευχθούν οι κύριοι στόχοι της οικονομικής πολιτικής. Όπως ανέφερε: "Το 1994 σημειώθηκε αξιόλογη πρόοδος προς την κατεύθυνση της σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας. Ο ετήσιος ρυθμός πληθωρισμού υποχώρησε στο 10,9% από 14,4% το 1993. Το έλλειμμα του δημόσιου τομέα, σε ταμειακή βάση, μειώθηκε στο 11,7% [του ΑΕΠ] από 13,4% το 1993. Το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών παρουσίασε σημαντική βελτίωση και το έλλειμμά του περιορίστηκε στο ιστορικά χαμηλό επίπεδο των 127 εκατ. δολ., ενώ τα συναλλαγματικά διαθέσιμα της χώρας, μαζί με το χρυσό, έφθασαν τα 15,4 δισεκ. δολ. στο τέλος του 1994, έναντι 8,7 δισεκ. δολ.

95 Όπ.π., 18 για τα στοιχεία και 19-20 για την κριτική.

στο τέλος του 1993. Οι ενδιάμεσοι στόχοι της νομισματικής πολιτικής επιτεύχθηκαν: η νομισματική επέκταση επιβραδύνθηκε στο 8,3% το 1994 από 15% το 1993, ενώ ο ρυθμός διολίσθησης της δραχμής έναντι του ECU συγκρατήθηκε στο 5,6% στη διάρκεια του έτους, παρά τις έντονες πιέσεις που εκδηλώθηκαν κατά τη νομισματική αναταραχή του Μαΐου. Τέλος, η οικονομική δραστηριότητα σημείωσε περιορισμένη ανάκαμψη, παρά την αντιπληθωριστική κατεύθυνση της οικονομικής και νομισματικής πολιτικής. Τα θετικά αυτά αποτελέσματα έχουν συμβάλει στη διαμόρφωση κλίματος εμπιστοσύνης και στην ενίσχυση της αξιοπιστίας της οικονομικής και νομισματικής πολιτικής."[96] Στη συνέχεια ο Λουκάς Παπαδήμος τόνιζε: "Οι ευνοϊκές οικονομικές εξελίξεις κατά το 1994 […] δεν πρέπει να οδηγήσουν σε εφησυχασμό και στο συμπέρασμα ότι έχουν διαμορφωθεί μόνιμες τάσεις σταθεροποίησης της οικονομίας και προϋποθέσεις σταθερής ανάπτυξής της. […] Παρά την πρόοδο που σημειώθηκε, τα διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας – οι δημοσιονομικές ανισορροπίες και η χαμηλή παραγωγικότητα – δεν έχουν ακόμη επιλυθεί και δεν πρόκειται να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά αν δεν πραγματοποιηθούν βαθιές τομές στο εύρος και τον τρόπο λειτουργίας του δημόσιου τομέα, καθώς και στην οργάνωση των αγορών και της παραγωγής. Η απόσταση που χωρίζει τη σημερινή κατάσταση της οικονομίας από τους βασικούς στόχους της οικονομικής πολιτικής, δηλαδή υψηλό ρυθμό ανάπτυξης και νομισματική σταθερότητρα, εξακολουθεί να είναι μεγάλη."[97]

Επίσης, διαπίστωνε ότι "ενώ η δημοσιονομική προσαρμογή της κεντρικής διοίκησης ήταν σημαντική, τα ελλείμματα πολλών δημόσιων οργανισμών και επιχειρήσεων διογκώθηκαν αισθητά" και "η επενδυτική δραστηριότητα […] υπολείφθηκε του ρυθμού που απαιτείται για την ουσιαστική διεύρυνση της παραγωγικής βάσης, ενώ η ανεργία, ιδιαίτερα των νέων, διατηρήθηκε σε υψηλό επίπεδο, με κίνδυνο να προσλάβει διαστάσεις οικονομικού και κοινωνικού προβλήματος" και προσέθετε ότι "οι διαπιστώσεις αυτές δεν θέτουν υπό αμφισβήτηση την αξιόλογη πρόοδο που σημειώθηκε", όμως υπογραμμίζουν "την απόλυτη ανάγκη να συνεχιστεί με επιμονή και συστηματικότητα η προσπάθεια σταθεροποίησης και ανάκαμψης της οικονομίας" και "υποδηλώνουν τη σημασία που έχει, για την επιτυχία αυτής της προσπάθειας, η λήψη διαρθρωτικών μέτρων που αποσκοπούν στην εξυγίανση του δημόσιου τομέα, την ενίσχυση της παραγωγικότητας και την καταπολέμηση της ανεργίας".[98]

---

96 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1994,* 19. Σε υποσημείωση (σελ. 31) αναφερόταν ότι "οι μέσες προ φορολογίας πραγματικές αποδοχές μειώθηκαν μεταξύ 1990 και 1993 κατά 9% περίπου και το μέσο διαθέσιμο εισόδημα των μισθωτών κατά 10-11%. Αντίθετα, το 1994 οι πραγματικές αποδοχές αυξήθηκαν κατά 1,5% και το διαθέσιμο εισόδημα των μισθωτών κατά 0,5% περίπου".

97 Όπ.π., 19.

98 Όπ.π., 19-20.

Ο Διοικητής επισήμαινε ότι "στην Ελλάδα, όπως και στις άλλες χώρες της ΕΕ, οι βασικές επιδιώξεις της οικονομικής πολιτικής πρέπει να επιτευχθούν στα πλαίσια της διαδικασίας για την ΟΝΕ". Αναφερόταν στους στόχους, τις προϋποθέσεις και το χρονοδιάγραμμα που καθόριζε η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, λαμβάνοντας υπόψη ότι "οι εξελίξεις και οι προοπτικές της ελληνικής οικονομίας αναπόφευκτα επηρεάζονται και εξαρτώνται από το διεθνές οικονομικό περιβάλλον". Ο Λουκάς Παπαδήμος υπογράμμιζε τη σημασία προώθησης της πραγματικής σύγκλισης: "Παράλληλα όμως με τη διαμόρφωση συνθηκών σταθερότητας, είναι αναγκαίο να προωθηθεί, στα επόμενα έτη, η πραγματική σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας με τις οικονομίες των άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η επίτευξη της πραγματικής σύγκλισης μαζί με την ονομαστική αποτελεί πρόκληση για την οικονομική πολιτική και είναι απολύτως αναγκαία, όχι μόνο επειδή η άνοδος του βιοτικού επιπέδου έχει τελικά σημασία για την ευημερία του έθνους, αλλά και επειδή η ανάπτυξη της οικονομίας θα συμβάλει στην ταχύτερη και αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του δημοσιονομικού προβλήματος και της ανεργίας, καθώς και στην αποκλιμάκωση του πληθωρισμού."[99]

Ιδιαίτερης σημασίας κείμενο, που είχε γίνει αποδεκτό από το ECOFIN το Σεπτέμβριο του 1994, ήταν το "Αναθεωρημένο Πρόγραμμα Οικονομικής Σύγκλισης 1994-1999" που καταρτίστηκε από το ΥΠΕΘΟ το καλοκαίρι του 1994 (όταν πρόεδρος του Συμβουλίου Οικονομικών Εμπειρογνωμόνων —ΣΟΕ— ήταν ο Ι. Στουρνάρας). Το εν λόγω κείμενο παρουσίαζε επιδιώξεις και μέσα οικονομικής πολιτικής προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι της ονομαστικής σύγκλισης και να ικανοποιηθούν οι όροι της Συνθήκης του Μάαστριχτ. Η Έκθεση του Διοικητή, σε χωριστό υποκεφάλαιο με τίτλο "Η σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας", επισήμαινε ότι επιδίωξη του Προγράμματος Σύγκλισης ήταν "να περιοριστούν οι καθαρές δανειακές ανάγκες του ευρύτερου κυβερνητικού τομέα ως ποσοστό του [ΑΕΠ] από 13,2% το 1994 [...] σε 1% περίπου το 1999" και να πραγματοποιηθεί "σταθεροποίηση του λόγου του δημόσιου χρέους προς το [ΑΕΠ] το 1996 και στη συνέχεια σταδιακή μείωσή του στο 103% του [ΑΕΠ] μέχρι το 1999" και υπογράμμιζε: "Για την επίτευξη των δημοσιονομικών αυτών στόχων θα απαιτηθεί η δημιουργία σημαντικών πρωτογενών πλεονασμάτων στον κρατικό προϋπολογισμό στη διάρκεια εφαρμογής του προγράμματος. Συγκεκριμένα, το πρωτογενές πλεόνασμα του κρατικού προϋπολογισμού προβλέπεται να αυξηθεί βαθμιαία από 2% του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος το 1994 σε 6% περίπου το 1999. Θα απαιτηθεί, επομένως, συνεχής προσπάθεια για την αύξηση των εσόδων, κυρίως με τη διεύρυνση της φορολογικής βάσης και την περιστολή της φοροδιαφυγής, καθώς και

99 Όπ.π., 20.

για τη σταθεροποίηση των πρωτογενών δαπανών ως ποσοστού του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος". Η σχετική αναφορά κατέληγε με την παρατήρηση: "Χωρίς σημαντική περιστολή της φοροδιαφυγής θα είναι δύσκολο να διατηρηθεί σε μονιμότερη βάση η βελτίωση των δημοσιονομικών μεγεθών και να επιτευχθεί δικαιότερη κατανομή των φορολογικών βαρών. Παράλληλα όμως με το μέτωπο της φοροδιαφυγής, είναι ανάγκη να συνεχιστεί η προσπάθεια για εξορθολογισμό των δημόσιων δαπανών και βελτίωση της αποτελεσματικότητας και της ποιότητας των δημόσιων υπηρεσιών."[100]

Όσον αφορά το ρόλο της Τράπεζας της Ελλάδος στην προσπάθεια σταθεροποίησης της οικονομίας, ο Λουκάς Παπαδήμος τόνιζε: "[Σ]ημαντικό μέρος του βάρους για την επίτευξη των στόχων για τον πληθωρισμό, ιδίως κατά τα αμέσως προσεχή έτη της εφαρμογής του προγράμματος, θα φέρει η νομισματική πολιτική. Η πολιτική περιορισμένης διολίσθησης της δραχμής, με ρυθμούς που δεν καλύπτουν πλήρως τις διαφορές πληθωρισμού μεταξύ της Ελλάδος και των ανταγωνιστριών της χωρών, αποτελεί βασικό στοιχείο της στρατηγικής του προγράμματος σύγκλισης. Όπως και τα τελευταία χρόνια, επιδίωξη της πολιτικής συγκρατημένης διολίσθησης της δραχμής είναι να συμβάλει άμεσα στην αποδυνάμωση των πληθωριστικών πιέσεων και προσδοκιών, και γενικότερα στην επιβολή οικονομικής πειθαρχίας, ώστε να επηρεαστεί θετικά η συμπεριφορά των οικονομικών φορέων, επομένως και η εξέλιξη του κόστους παραγωγής και τιμών."[101]

Η Έκθεση αναφερόταν αναλυτικά στην επίθεση κατά της δραχμής το Μάιο του 1994 και στην επιτυχή αντιμετώπισή της από την Τράπεζα της Ελλάδος: "Με την έναρξη του δεύτερου δεκαημέρου του Μαΐου [...] άρχισαν να εκδηλώνονται έντονες πιέσεις στην αγορά συναλλάγματος, οι οποίες [...] είχαν ως συνέπεια τη σημαντική απώλεια συναλλαγματικών διαθεσίμων. Βασική αιτία [...] ήταν οι προσδοκίες ότι η επικείμενη, από την 1η Ιουλίου 1994, άρση των περιορισμών στην κίνηση βραχυπρόθεσμων κεφαλαίων με τις χώρες της [Ευρωπαϊκής Ένωσης] θα συνοδευόταν από αλλαγή της συναλλαγματικής πολιτικής και απότομη πτώση της ισοτιμίας της δραχμής. [...] Για να αποδυναμώσουν τις προσδοκίες για υποτίμηση [...], η Κυβέρνηση και η Τράπεζα της Ελλάδος προχώρησαν στην άμεση απελευθέρωση, από τις 16 Μαΐου

100 Όπ.π., 26, 27, 38. Στη σελ. 26, σε υποσημείωση, υπήρχε η εκτίμηση ότι "Παρά το γεγονός ότι στο τέλος της περιόδου εφαρμογής του Προγράμματος Σύγκλισης ο λόγος του δημόσιου χρέους προς το [ΑΕΠ] θα υπερβαίνει την τιμή αναφοράς (60%) που ορίζεται στο σχετικό Πρωτόκολλο της Συνθήκης, μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο στόχος αυτός είναι συνεπής με την ικανοποίηση του κριτηρίου σταθερότητας των δημόσιων οικονομικών, εφόσον το άρθρο 104Γ της Συνθήκης αναφέρει ότι η τήρηση της δημοσιονομικής πειθαρχίας εξετάζεται με βάση το 'κατά πόσον ο λόγος του δημόσιου χρέους προς το [ΑΕΠ] υπερβαίνει την τιμή αναφοράς, εκτός εάν ο λόγος μειώνεται επαρκώς και πλησιάζει την τιμή αναφοράς με ικανοποιητικό ρυθμό' ".

101 Όπ.π., 27.

1994, της κίνησης βραχυπρόθεσμων κεφαλαίων. Με την άρση των περιορισμών αυτών ολοκληρώθηκε η διαδικασία απελευθέρωσης της κίνησης κεφαλαίων που είχε αρχίσει το 1993. [...] Παράλληλα, η Τράπεζα της Ελλάδος παρενέβη αποφασιστικά με σημαντικές πωλήσεις συναλλάγματος για να αμβλύνει τις πιέσεις στην αγορά και να στηρίξει την ισοτιμία της δραχμής. Συγχρόνως, παρενέβη και στην εγχώρια αγορά χρήματος για να ελέγξει την αυξημένη ζήτηση δραχμών και να αυξήσει το κόστος άντλησης κεφαλαίων, ώστε να καταστήσει πιο δαπανηρή την κερδοσκοπία σε βάρος της δραχμής. Η Τράπεζα αύξησε αμέσως τα βασικά επιτόκια χρηματοδότησης των τραπεζών από την κεντρική τράπεζα. [...] Οι πιέσεις [...] άρχισαν να υποχωρούν από τα μέσα Ιουνίου και η [ΤτΕ] έπαυσε να παρεμβαίνει με πωλήσεις συναλλάγματος στην αγορά. [...] Παράλληλα, [...] εδραιώθηκε η άποψη ότι η Ελλάδα είναι προσηλωμένη σε μια πολιτική ανοικτών αγορών. Αποτέλεσμα [...] ήταν να αρχίσει κατά τους θερινούς μήνες η παλιννόστηση κεφαλαίων από το εξωτερικό. [...] Η μείωση της σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής μεταξύ αρχής και τέλους του 1994 περιορίστηκε σε 5,3% έναντι 7,8% το 1993, ενώ ο ρυθμός διολίσθησης έναντι του ECU συγκρατήθηκε στο 5,6%, έναντι 6,6% το 1993".[102]

Συνοψίζοντας και αναφερόμενος στις οικονομικές προοπτικές της χώρας, ο Διοικητής επισήμαινε, μεταξύ άλλων, αφενός την πρόοδο που είχε σημειωθεί και αφετέρου το βάρος των αποτυχιών της οικονομικής πολιτικής του παρελθόντος: "[Π]αρά τις προσπάθειες που έγιναν κατά καιρούς, δεν έχουν ακόμη δημιουργηθεί οι αναγκαίες συνθήκες για υψηλή και διαρκή ανάπτυξη συνδυασμένη με σταθερότητα. Το υψηλό δημόσιο χρέος, σε σχέση με το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν, αντανακλά αποτυχίες της οικονομικής πολιτικής στο παρελθόν και ταυτόχρονα θέτει σοβαρούς περιορισμούς στην άσκηση οικονομικής πολιτικής στο μέλλον.[…] Η πρόοδος που έχει σημειωθεί και οι ευνοϊκές βραχυπρόθεσμες προοπτικές είναι εν μέρει αποτέλεσμα της πολιτικής που ασκήθηκε. Όμως, εκφράζουν και την προσδοκία των αγορών ότι η δημοσιονομική εξυγίανση και οικονομική αναδιάρθρωση θα συνεχιστεί και θα επιταχυνθεί τα επόμενα έτη. Αν η προσδοκία αυτή δεν επαληθευθεί, η πρόοδος θα αποδειχθεί αναστρέψιμη και, ειδικότερα, η εξωτερική ισορροπία εύθραυστη."[103]

Τέλος, δινόταν ιδιαίτερη έμφαση στη σημασία της δημοσιονομικής προσαρμογής για την οικονομική ανάπτυξη και την ανάγκη ολοκλήρωσης της δημοσιονομικής εξυγίανσης. "Το μέγεθος του δημόσιου χρέους και τα υψηλά επιτόκια συνεπάγονται μεγάλες δαπάνες εξυπηρέτησης που, αν στα επόμενα έτη δεν αντισταθμιστούν με σημαντικά πρωτογενή πλεονάσματα στον κρατικό προϋπολογισμό, θα οδηγήσουν σε φαύλο κύκλο υψηλών επιτοκίων, δημόσιων ελλειμμάτων και αυξανόμενου χρέ-

102 Όπ.π., 43-44, passim.

103 Όπ.π., 64.

ους, ο οποίος θα καταστήσει ανέφικτη την αποκατάσταση συνθηκών σταθερότητας και την επίτευξη διαρκούς ανάπτυξης. Δεν υπάρχουν επομένως περιθώρια δημοσιονομικής χαλάρωσης, χωρίς οδυνηρές συνέπειες για την οικονομία. Είναι αναγκαίο να συνειδητοποιηθεί ότι, με δεδομένο το μέγεθος των δημοσιονομικών ανισορροπιών, η ικανοποίηση αιτημάτων για παροχές ασυμβίβαστες με τις οικονομικές δυνατότητες του κράτους εκτονώνει προσωρινά ορισμένες κοινωνικές πιέσεις, αλλά μεταθέτει διογκωμένο το κόστος των παροχών στο όχι και τόσο απώτερο μέλλον."[104]

Σημειώνεται ότι τις 29 Δεκεμβρίου 1994, με τον Ν. 2275/94 (άρ. 1), κυρώθηκαν οι από 31.12.1993 και 6.7.1994 δανειακές συμβάσεις μεταξύ του Δημοσίου και της Τράπεζας της Ελλάδος που αφορούσαν (α) μετατροπές απαιτήσεων της Τράπεζας έναντι του Δημοσίου και (β) μετατροπή του υπολοίπου του λογαριασμού συναλλαγματικών διαφορών του Ν. 1083/80 σε μακροπρόθεσμα τοκοφόρα δάνεια προς το Δημόσιο.[105] Οι μετατροπές της πρώτης περίπτωσης, όπως αναφέρθηκε στα Τμήματα 6.13-6.14, προκάλεσαν την απότομη άνοδο του δημόσιου χρέους κατά 22-26 εκατοστιαίες μονάδες και έγιναν για την προετοιμασία της ομαλής εισδοχής της ΤτΕ στο Ευρωσύστημα, που ακολούθησε αργότερα.

Επίσης, στις αρχές του 1995, το Γενικό Συμβούλιο ενέκρινε τη "Συμμετοχή της Τράπεζας την Ελλάδος στο κεφάλαιο του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Ιδρύματος" (του European Monetary Institute, προδρόμου της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, που λειτούργησε από 1.1.1994 μέχρι 1.6.1998, οπότε αντικαταστάθηκε από την ΕΚΤ).

6.15 Η εκκαθάριση και εξυγίανση της Τράπεζας Κρήτης

Η Τράπεζα Κρήτης παρέμενε υπό επιτροπεία από το 1988 (βλ. Τμήμα 6.7 πιο πάνω). Βάσει της ΠΔ 2279/28.12.1993 του Διοικητή Ι. Μπούτου, από τα τέλη Δεκεμβρίου 1993 είχε διαδεχθεί τον Ι. Καμάρα στη θέση του Επιτρόπου ο Κ. Καλυβιανάκης, ο οποίος αντικαταστάθηκε με τον Κ.Χ. Γεωργακόπουλο το Φεβρουάριο του 1995, σύμφωνα με την ΠΔ 44/24.2.1995 του Διοικητή Λ. Παπαδήμου.

Τον Αύγουστο του 1995 ψηφίστηκε ο Ν. 2330 ("Ρυθμίσεις για την εξυγίανση της Τράπεζας Κρήτης Α.Ε."). Στη συνέχεια, κατά τη Συνεδρία του Γ.Σ. στις 29.12.1995 αποφασίστηκε η παροχή δανείου από την ΤτΕ στην Τράπεζα Κρήτης στο πλαίσιο του άρθρου 6, παρ. 1, του Ν. 2330/95.[106] Στην ημερήσια διάταξη της Συνεδρίας αυτής του Γ.Σ. επισυνάφθηκε Δελτίο Τύπου, που έφερε ημερομηνία 2.1.1996, στο οποίο, μεταξύ άλλων, αναφέρονταν τα εξής:

---

104 Όπ.π., 67.

105 Όπ.π., 12-13.

106 Ημερήσια Διάταξη Γενικού Συμβουλίου 13/95 της 29.12.1995, παρ. 2.

ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΕΣ ΔΙΟΙΚΗΤΩΝ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αλέξανδρος Διομήδης (θητεία 21.4.1928-29.9.1931)
Έργο του Δημήτρη Κοκότση (Κοκοτσάκη)

Εμμανουήλ Τσουδερός (α΄ θητεία 31.10.1931-13.8.1935, β΄ θητεία 20.3.1936-10.7.1939)
Έργο του Σπύρου Βικάτου

Ιωάννης Δροσόπουλος (θητεία 10.7.1939-28.7.1939)
Έργο του Αλέξανδρου Κορογιαννάκη

Κυριάκος Βαρβαρέσος (θητεία 4.8.1939-11.2.1946)
Έργο του Αχιλλέα Βαρβαρέσσου

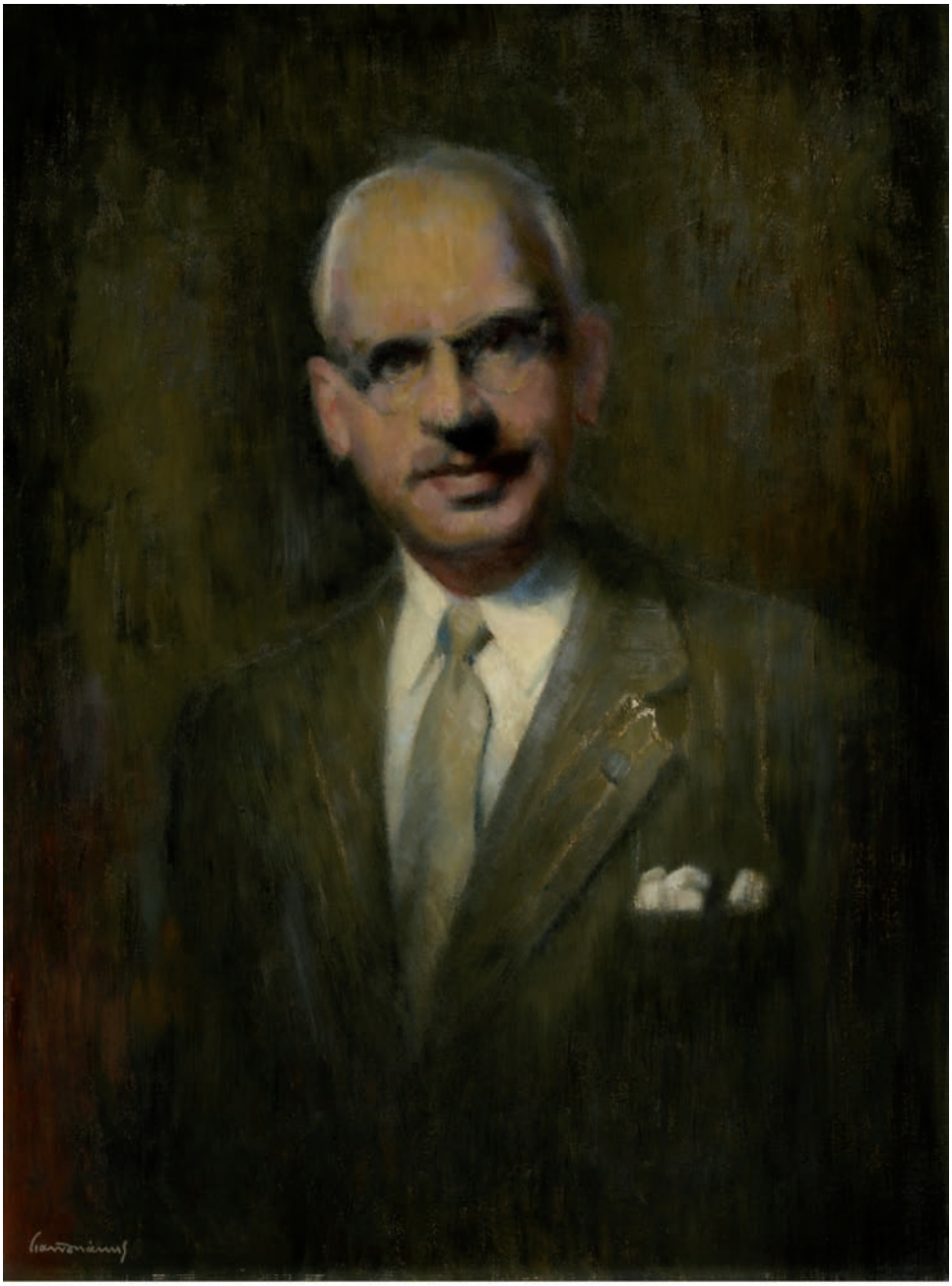

Ξενοφών Ζολώτας (α΄ θητεία 12.10.1944-8.1.1945,
β΄ θητεία 5.2.1955-7.8.1967, γ΄ θητεία 26.11.1974-3.11.1981)
Έργο του Δημήτρη Γιαννουκάκη

Γεώργιος Μαντζαβίνος (θητεία 11.2.1946-2.2.1955)
Έργο του Αλέξανδρου Κορογιαννάκη

Δημήτριος Γαλάνης (θητεία 7.8.1967-4.5.1973)
Έργο της Άννας-Κάλλιας Βιτάλη

Παναγής Παπαληγούρας (θητεία 9.8.1974-24.10.1974)
Έργο του Μιχαήλ Βαφειάδη

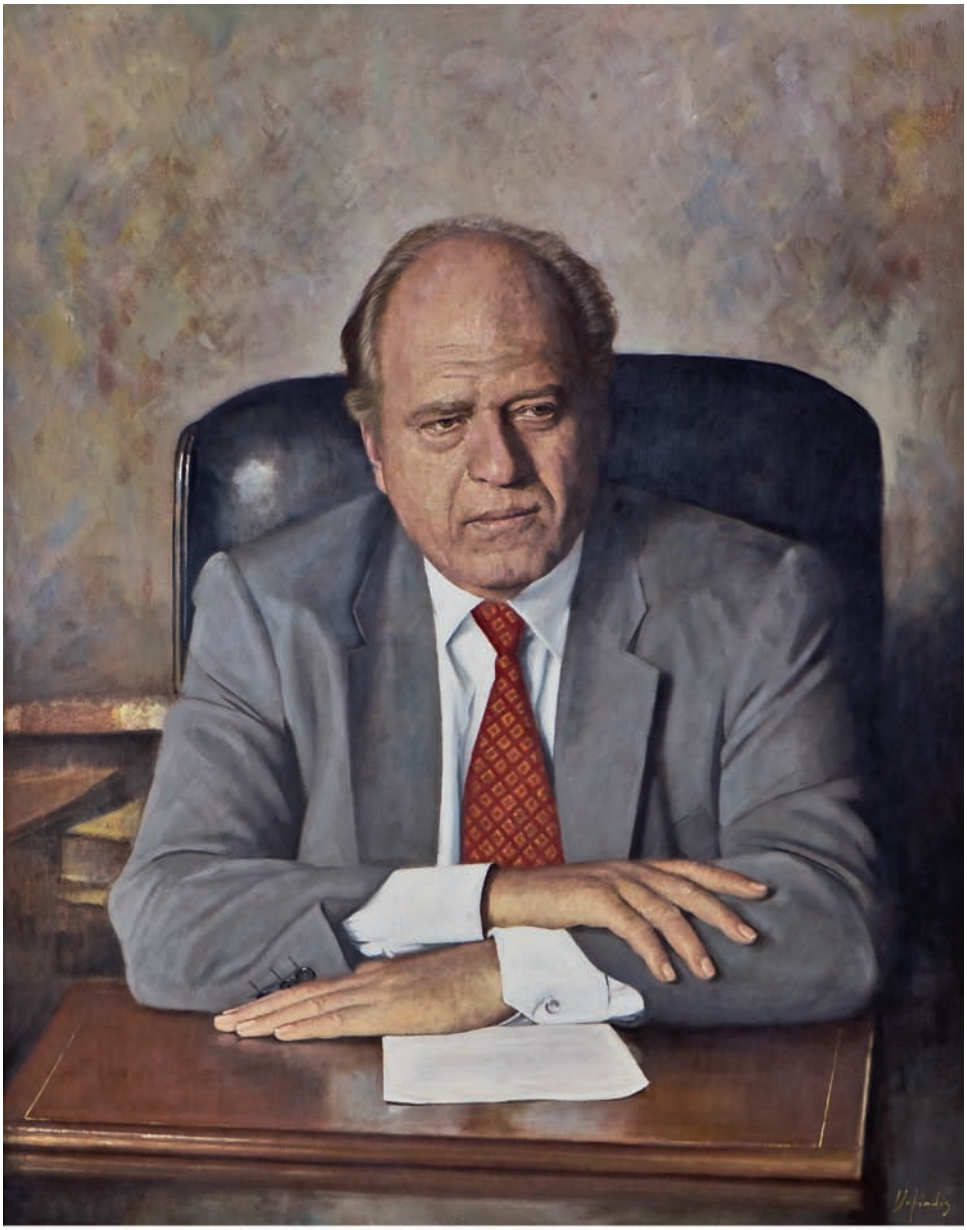

Γεράσιμος Αρσένης (θητεία 3.11.1981-20.2.1984)
Έργο του Μιχαήλ Βαφειάδη

Δημήτριος Χαλικιάς (θητεία 20.2.1984-20.2.1992)
Έργο του Μιχαήλ Βαφειάδη

Ευθύμιος Χριστοδούλου (θητεία 20.2.1992-1.12.1993)
Έργο του Χρήστου Μποκόρου

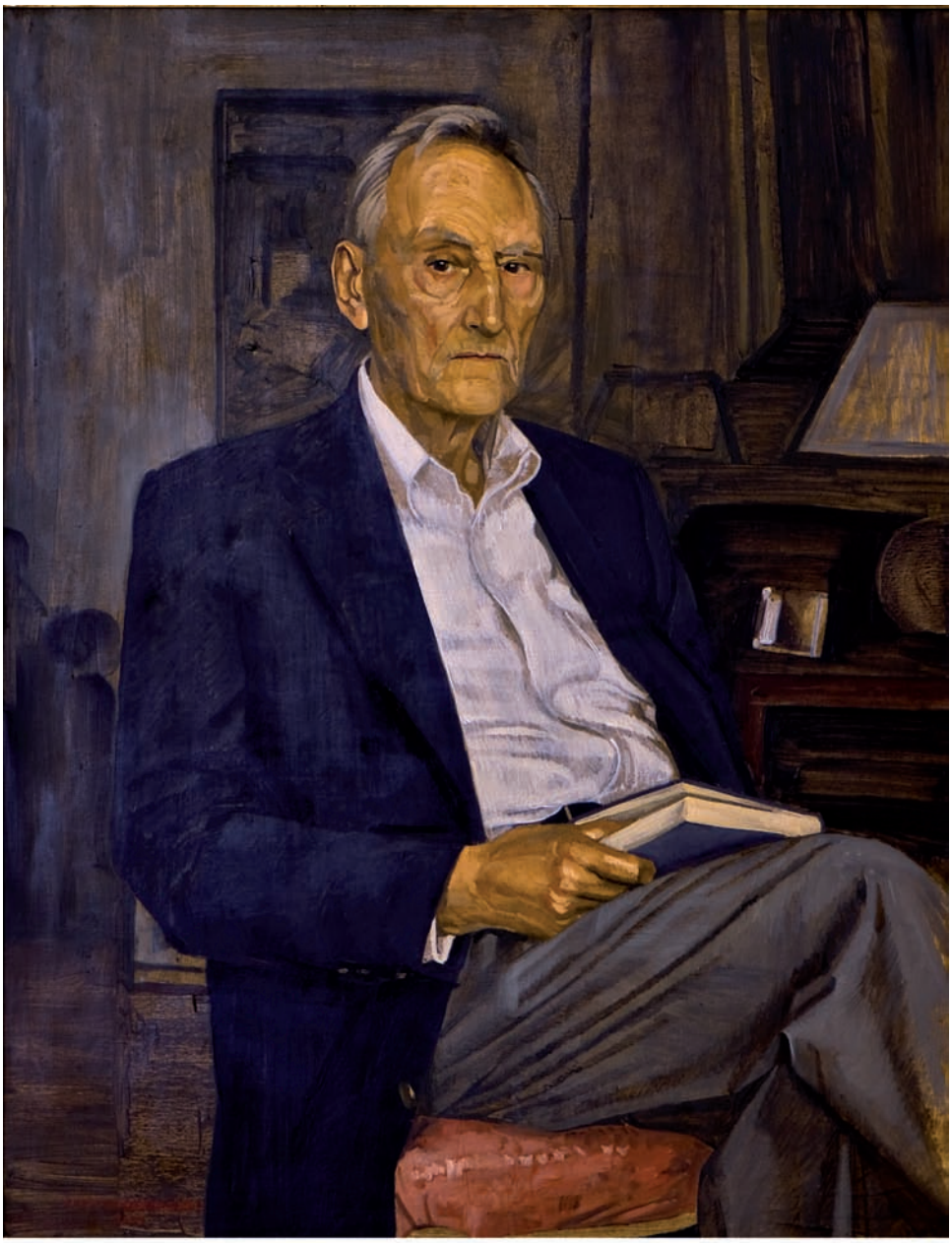

Ιωάννης Μπούτος (θητεία 1.12.1993-26.10.1994)
Έργο του Κώστα Παπατριανταφυλλόπουλου

Νικόλαος Γκαργκάνας (θητεία 14.6.2002-14.6.2008)
Έργο του Κώστα Παπατριανταφυλλόπουλου

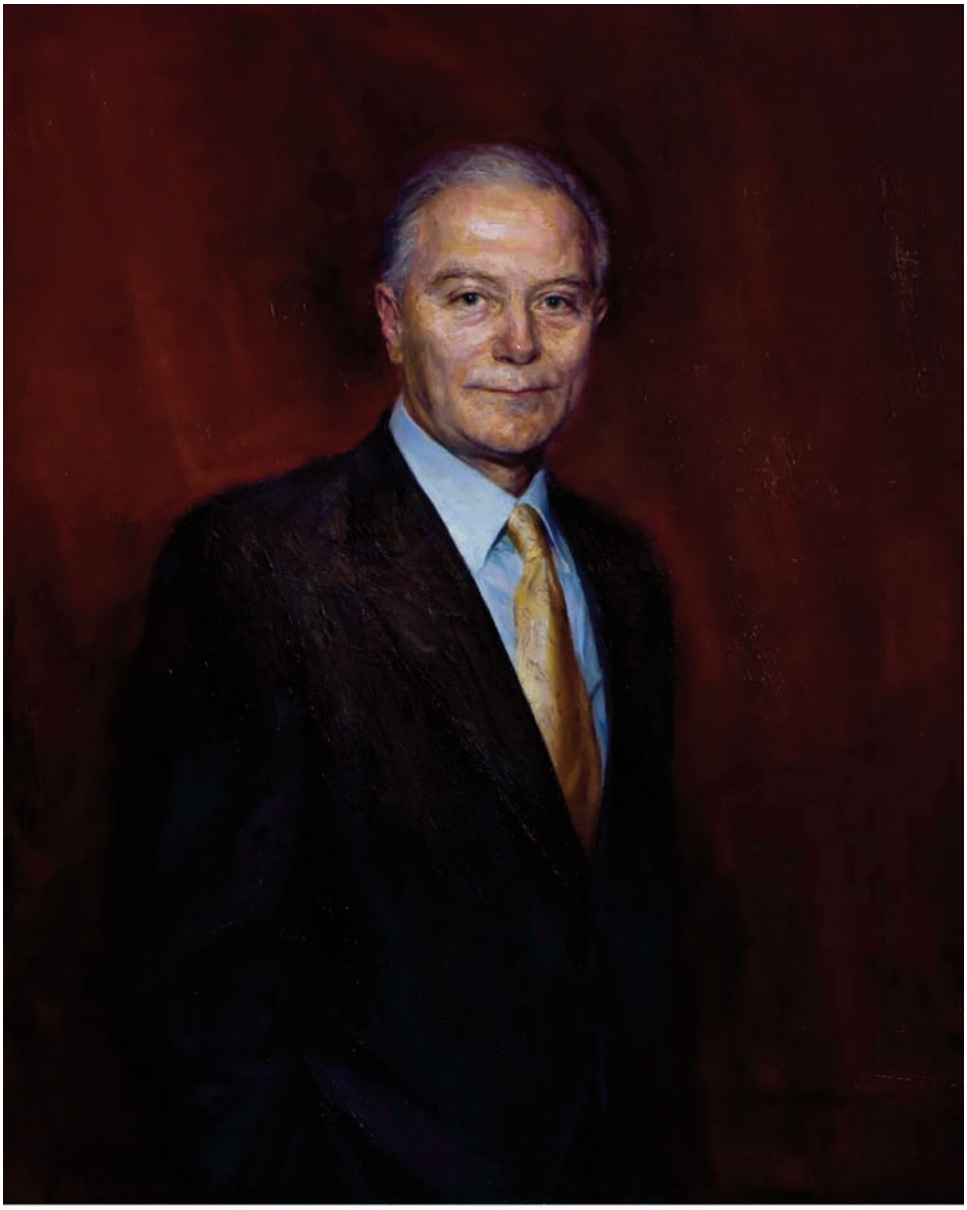

Γεώργιος Προβόπουλος (θητεία 20.6.2008-σήμερα)
Έργο του Στέφανου Δασκαλάκη

"Από 1.1.1996 ιδρύθηκε και λειτουργεί με άδεια της Τράπεζας της Ελλάδος νέα ανώνυμη τραπεζική εταιρεία με την επωνυμία 'Τράπεζα Κρήτης Α.Ε.' και μετοχικό κεφάλαιο 38,1 δισεκ. δραχμών. [...] Η νέα τράπεζα ιδρύθηκε σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στο Νόμο 2330/1995 [...] με άμεσης εφαρμογής αποφάσεις της Τράπεζας της Ελλάδος (Πράξεις Διοικητή 2377, 2378 και 2379/1.1.1996), σχετική απόφαση του Υπουργού Εμπορίου και με την έκδοση δύο Κοινών Αποφάσεων του Υπουργού Εθνικής Οικονομίας, του Υπουργού Οικονομικών και του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος [...] Στο μετοχικό κεφάλαιο της νέας τράπεζας συμμετέχει το Ελληνικό Δημόσιο με προνομιούχες, άνευ ψήφου, μετοχές ονομαστικής αξίας 38 δισεκ. δραχμών και 'η υπό εκκαθάριση παλαιά Τράπεζα Κρήτης (Ν. 2330/95)' με κοινές μετοχές ονομαστικής αξίας 100 εκατ. δραχμών. Με την έναρξη λειτουργίας του νέου πιστωτικού ιδρύματος έληξε η μακρόχρονη περίοδος του καθεστώτος επιτροπείας". Το ίδιο ανέφερε ο Λ. Παπαδήμος και στην Έκθεση προς τους Μετόχους τον Απρίλιο του 1996, προσθέτοντας ότι "επιτεύχθηκε η κεφαλαιακή εξυγίανση της Τράπεζας Κρήτης" και ότι η απόφαση για τη θέση σε εκκαθάριση της παλαιάς Τράπεζας Κρήτης και την ίδρυση νέας ανώνυμης τραπεζικής εταιρείας αποτελούσε "σημαντική συμβολή στην ενίσχυση της αξιοπιστίας του τραπεζικού συστήματος".[107] Ειδικότερα, με την ΠΔ 2377/1.1.1996 ανακαλούνταν η άδεια λειτουργίας της "παλαιάς" Τράπεζας Κρήτης ΑΕ και αυτή ετίθετο υπό εκκαθάριση, με εκκαθαριστή τον Κ.-Γ. Τσάλτα, ενώ με την ΠΔ 2378/1.1.1996 δινόταν άδεια λειτουργίας στη νέα Τράπεζα Κρήτης ΑΕ.

Η Τράπεζα Κρήτης αποτέλεσε δοκιμασία για την ΤτΕ, που κλήθηκε να διαχειριστεί το φαινόμενο μιας τράπεζας η οποία καταχράστηκε τις ελευθερίες του νέου απελευθερωμένου τραπεζικού τοπίου μετά το 1987, θέτοντας σε συστημικό κίνδυνο το ελληνικό τραπεζικό σύστημα. Η παρέμβαση με παροχή ρευστότητας από την ΤτΕ απέτρεψε ευρύτερους κινδύνους, ενώ ο διαχωρισμός της υπό εκκαθάριση τράπεζας σε "καλή" και "κακή" κατά τα ακολουθούμενα διεθνή πρότυπα, αλλά για πρώτη φορά στην Ελλάδα, και η μεταγενέστερη ιδιωτικοποίηση της "καλής" τράπεζας απέτρεψαν τα χειρότερα και επιβεβαίωσαν την επάρκεια της ΤτΕ ως τραπεζικού ιδρύματος ύστατης προσφυγής στην Ελλάδα.

6.16 Η πορεία προς την ονομαστική σύγκλιση

Τον Ιανουάριο του 1996 ήταν ραγδαίες οι πολιτικές εξελίξεις, καθώς η παραίτηση του πρωθυπουργού Α. Παπανδρέου λόγω ασθενείας έφερε τον Κ. Σημίτη στην εξουσία στις 18.1.1996. Το τελευταίο δεκαήμερο του Ιανουαρίου κορυφώθηκε η

107 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1995*, 13.

κρίση των Ιμίων μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, με αφορμή την προσάραξη τουρκικού πλοίου στην ομώνυμη βραχονησίδα στις 26.12.1995 και όσα επακολούθησαν.

Στη Γενική Συνέλευση των Μετόχων της Τράπεζας της Ελλάδος, τον Απρίλιο του 1996, ο Διοικητής τόνιζε: "Κύρια χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας το 1995 ήταν η σημαντική πρόοδος που σημειώθηκε προς τη σταθεροποίηση, σε συνδυασμό με ταχύτερη άνοδο της οικονομικής δραστηριότητας, αλλά και η περιορισμένη διαρθρωτική προσαρμογή, η οποία δεν επέτρεψε την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των βαθύτερων αδυναμιών της οικονομίας".

Ενώ επισημαινόταν ότι "η περαιτέρω υποχώρηση του πληθωρισμού κατά 3 περίπου εκατοστιαίες μονάδες, [...] η περιστολή του ελλείμματος του ευρύτερου κυβερνητικού τομέα […] σε εθνικολογιστική βάση κατά 3 περίπου εκατοστιαίες μονάδες του [ΑΕΠ]", σε συνδυασμό με "τον περιορισμό στο 3% του ρυθμού διολίσθησης της δραχμής έναντι της Ευρωπαϊκής Νομισματικής Μονάδας (ECU)", συνετέλεσαν "στην εισροή επιχειρηματικών κεφαλαίων από το εξωτερικό, με αποτέλεσμα να συμπιεστεί ακόμη περισσότερο το μέσο κόστος χρηματοδότησης της οικονομίας και να ασκηθεί πτωτική πίεση στα δραχμικά επιτόκια",[108] ταυτόχρονα τονιζόταν ότι "δύο οικονομικά μεγέθη τα οποία δεν εξελίχθηκαν ικανοποιητικά ήταν η ανεργία και το ισοζύγιο πληρωμών". Ειδικότερα, "η σχετικά περιορισμένη επέκταση της απασχόλησης, σε συνδυασμό με την υψηλότερη προσφορά εργασίας, που οφείλεται στην αύξηση του ενεργού πληθυσμού, την εισροή μεταναστών και τη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό, είχε ως αποτέλεσμα το ποσοστό ανεργίας να ανέλθει σε 10% από 9,6% το 1994" και "η μεγαλύτερη εγχώρια ζήτηση ικανοποιήθηκε σε σημαντικό βαθμό από εισαγωγές, με συνέπεια τη διεύρυνση του εμπορικού ελλείμματος […], [ενώ] το το πλεόνασμα των άδηλων συναλλαγών δεν σημείωσε ανάλογη άνοδο",[109] με αποτέλεσμα το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών να ανέλθει στο 2,5% του ΑΕΠ.

Στη συνέχεια, ο Διοικητής αναφερόταν και πάλι στους διαρθρωτικούς παράγοντες: "[…] Οι μακροχρόνιες εξελίξεις στην αγορά εργασίας και στις εξωτερικές συναλλαγές αντικατοπτρίζουν κυρίως τις επιπτώσεις διαρθρωτικών παραγόντων που περιορίζουν σε μικροοικονομικό επίπεδο την ανάπτυξη της εγχώριας παραγωγής. Οι περιορισμοί αυτοί καθίστανται ιδιαίτερα αισθητοί όταν αυξάνεται η συνολική ζήτηση με ταχύ ρυθμό. Η χαμηλή παραγωγικότητα, η ανεπαρκής ποιότητα πολλών εγχώριων αγαθών και υπηρεσιών, οι διοικητικές δομές και τα οργανωτικά πλαίσια, που εμποδίζουν την ευέλικτη προσαρμογή των αγορών και του παραγωγικού δυναμικού στις μεταβαλλόμενες οικονομικές συνθήκες, εξηγούν σε μεγάλο

108 Όπ.π., 15, passim.

109 Όπ.π., 15-16.

βαθμό αυτό το φαινόμενο."[110] Η ανάλυση αυτή οδηγούσε σε συστάσεις πολιτικής: "Οι διαπιστώσεις αυτές επιβεβαιώνουν την αναγκαιότητα άμεσης προώθησης μέτρων που θα ενισχύουν την παραγωγικότητα και ανταγωνιστικότητα της οικονομίας". Ταυτόχρονα, γινόταν η κρίσιμη επισήμανση ότι, από όλους τους παράγοντες που επηρεάζουν την πορεία της οικονομίας, μόνο το διεθνές περιβάλλον είναι εξωγενής, ενώ όλοι οι άλλοι παράγοντες (διαρθρωτικές αδυναμίες, εισοδηματικοί περιορισμοί και η οικονομική και νομισματική πολιτική, κ.λπ.) "μπορούν να επηρεαστούν [...] από τις αποφάσεις της πολιτείας και των κοινωνικών εταίρων" και ότι "[ε]άν συνειδητοποιηθεί η σημασία και οι επιπτώσεις αυτών των παραγόντων στην οικονομία, μόνον εμπόδιο στην περαιτέρω πρόοδο θα είναι αποκλειστικά η δική μας συμπεριφορά".[111]

Σε ό,τι αφορούσε την ονομαστική σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας με τις οικονομίες των χωρών της ΟΝΕ και ειδικότερα τη δημοσιονομική προσαρμογή, ο Λ. Παπαδήμος διατύπωνε σημαντικές προειδοποιήσεις: "Το δημοσιονομικό έλλειμμα, παρά τον αισθητό περιορισμό του το 1995, εξακολουθεί να είναι το υψηλότερο μεταξύ όλων των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ευρίσκεται σε επίπεδο περίπου τριπλάσιο της τιμής αναφοράς που καθορίζει η Συνθήκη του Μάαστριχτ για συμμετοχή στη νομισματική ένωση. Επιπλέον, η απόκλιση του δημόσιου χρέους από το αντίστοιχο κριτήριο σύγκλισης παραμένει μεγάλη. Παρά τη μείωση των δανειακών αναγκών του ευρύτερου κυβερνητικού τομέα, εκτιμάται ότι το δημόσιο χρέος αυξήθηκε σε 111,7% του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος στο τέλος του 1995, από 110,4% στο τέλος του 1994."[112] "Το μέγεθος της δημοσιονομικής προσαρμογής δεν έφθασε ακόμη στο επίπεδο που απαιτείται για να αποτραπεί η περαιτέρω άνοδος του λόγου του δημόσιου χρέους προς το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν."[113] Και συμπλήρωνε, σχετικά με την απαιτούμενη περαιτέρω προσπάθεια δημοσιονομικής εξυγίανσης: "Η πρόοδος που συντελέστηκε τη διετία 1994-1995 προς την κατεύθυνση της δημοσιονομικής εξυγίανσης είναι αναμφισβήτητα πολύ σημαντική […] όμως δεν έχει λάβει το διαρθρωτικό χαρακτήρα που θα επιτρέψει τη συγκράτηση των δημόσιων ελλειμμάτων σε μόνιμη βάση. Επομένως, η μέχρι σήμερα βελτίωση είναι ευάλωτη και αναστρέψιμη. Όχι μόνο δεν δικαιολογείται εφησυχασμός για τα δημόσια οικονομικά, αλλά πρέπει να ενταθούν οι προσπάθειες για τη σε βάθος δημοσιονομική εξυγίανση."[114] "Τα υψηλότερα πρωτογενή πλεονά-

110 Όπ.π., 16.

111 Όπ.π., 15-16.

112 Όπ.π., 27.

113 Όπ.π., 29.

114 Όπ.π., 32.

σματα, που προβλέπονται για τα επόμενα έτη στο πρόγραμμα σύγκλισης, δεν φαίνεται να είναι εφικτά χωρίς την υιοθέτηση μιας πιο ριζοσπαστικής προσέγγισης του δημοσιονομικού προβλήματος της χώρας. […] Το μέγεθος όμως του προβλήματος και οι πιθανές πρόσθετες υποχρεώσεις του Δημοσίου είναι τέτοιες, που η αντιμετώπισή τους απαιτεί περικοπή των δημόσιων δαπανών σε σχέση με το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν, καθώς και περιορισμό της συμμετοχής τους κράτους σε επιχειρηματικές δραστηριότητες που τελικά επιβαρύνουν το κοινωνικό σύνολο, αντί να αυξάνουν την κοινωνική ευημερία. Η περιστολή των δαπανών και η επιτάχυνση των αποκρατικοποιήσεων πρέπει να αποτελέσουν προτεραιότητες της οικονομικής πολιτικής και ορθώς η Κυβέρνηση κινείται προς αυτή την κατεύθυνση. Πρέπει όμως τα σχετικά μέτρα να είναι περισσότερο αποφασιστικά και να υλοποιηθούν με την ενδεδειγμένη ταχύτητα."[115]

Όσον αφορά τη νομισματική πολιτική που ασκήθηκε το 1995, αυτή "είχε ως στόχο να συμβάλει στην περαιτέρω μείωση του πληθωρισμού και παράλληλα να στηρίξει την προβλεπόμενη αύξηση του πραγματικού εγχώριου προϊόντος, κατά τρόπο όμως συνεπή με την επιδιωκόμενη μείωση του πληθωρισμού." Ειδικότερα: "Για την επίτευξη του τελικού στόχου σε σχέση με τον πληθωρισμό, η Τράπεζα της Ελλάδος υιοθέτησε δύο ενδιάμεσους στόχους. Συγκεκριμένα, […] να περιοριστεί η διολίσθηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής έναντι του ECU στο 3% μεταξύ αρχής και τέλους του έτους [και] […] να συγκρατηθεί κατά το 1995 ο ρυθμός αύξησης της προσφοράς χρήματος με την ευρεία έννοια (M3) μεταξύ 7% και 9%. […]". Στην Έκθεση συνοψίζονταν τα αποτελέσματα της πολιτικής που άσκησε η Τράπεζα: "Η διολίσθηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής έναντι του ECU συγκρατήθηκε στη διάρκεια του 1995 ακριβώς στο στόχο του 3%. Επομένως, ο στόχος για το ρυθμό διολίσθησης της δραχμής έναντι του ECU μεταξύ αρχής και τέλους του έτους επετεύχθη χωρίς απόκλιση. […] Η προσφορά χρήματος με την ευρεία έννοια (M3) αυξήθηκε ταχύτερα από ό,τι το 1994, αλλά και σε σύγκριση με τον αρχικό στόχο για το 1995 […] και διαμορφώθηκε σε 10,4% στο τέλος του έτους, έναντι στόχου 7-9% και αύξησης 8,8% το 1994.[…] Η συνολική πιστωτική επέκταση συγκρατήθηκε μέσα στα όρια της αρχικής πρόβλεψης (6-8%) και διαμορφώθηκε σε 7,9% έναντι 8,9% το 1994."[116]

Στην ίδια Έκθεση, η αξιολόγηση των οικονομικών εξελίξεων το 1995 κατέληγε σε ένα "σύνθετο συμπέρασμα": "Από τη μια πλευρά, είναι γεγονός ότι σημειώθηκε αξιόλογη πρόοδος σε πολλούς τομείς. Η αποκλιμάκωση του πληθωρισμού, η περιστολή του δημοσιονομικού ελλείμματος, καθώς και η ενίσχυση της σταθερότητας

115 Όπ.π., 61.

116 Όπ.π., 45-48.

και της εμπιστοσύνης στη συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής, αποτελούν ιδιαιτέρως θετικά στοιχεία που συμβάλλουν στη σταδιακή διαμόρφωση συνθηκών σταθερότητας. Παράλληλα, η σημαντική άνοδος των ιδιωτικών και δημόσιων επενδύσεων θέτει τις βάσεις για ταχύτερη και μονιμότερη οικονομική ανάπτυξη. Από την άλλη πλευρά όμως, είναι εξίσου σαφές ότι ο δρόμος προς την επίτευξη των τελικών στόχων της οικονομικής πολιτικής εξακολουθεί να είναι μακρύς και δύσβατος. Ενώ αναμφίβολα η οικονομία βρίσκεται πλησιέστερα στους στόχους από ό,τι στο παρελθόν, ταυτόχρονα η επίτευξή τους εξακολουθεί να είναι δυσχερής και να απαιτεί συνεχή προσπάθεια, διότι βασικά προβλήματα, τα οποία είναι από τη φύση τους δισεπίλυτα, δεν έχουν αντιμετωπιστεί επαρκώς."[117]

Ο Λουκάς Παπαδήμος αναφερόταν και στη σύνθετη σχέση νομισματικής σταθερότητας και οικονομικής ανάπτυξης, διευκρινίζοντας το ρόλο της κεντρικής τράπεζας: "Η κεντρική τράπεζα θέτει ως πρωταρχικό της σκοπό τη νομισματική σταθερότητα, όχι διότι υποεκτιμά τη σημασία της ανάπτυξης, αλλά επειδή η νομισματική πολιτική, με τα μέσα που διαθέτει, μπορεί να επηρεάσει αποτελεσματικά και μακροπρόθεσμα μόνο το επίπεδο των τιμών. Η εξασφάλιση νομισματικής σταθερότητας όμως διαμορφώνει μια αναγκαία και ουσιαστική συνθήκη για την οικονομική ανάπτυξη. […] Είναι επομένως επιβεβλημένο σε αυτή τη φάση να δοθεί προτεραιότητα στην αποτελεσματική αντιμετώπιση των πληθωριστικών πιέσεων, ώστε να μην αποκτήσουν μονιμότερο χαρακτήρα, εξέλιξη που θα είχε ιδιαίτερα δυσμενείς συνέπειες για την οικονομία, όχι μόνον άμεσα, με τη συμπίεση των εισοδημάτων, αλλά κυρίως έμμεσα, με την αύξηση του κόστους εξυπηρέτησης του δημόσιου χρέους και τη μείωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων". Για τις προϋποθέσεις της ανάπτυξης τόνιζε: "Οι υψηλοί ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης δεν πρόκειται να προκύψουν αυτόματα, με την εμπέδωση της σταθερότητας, παρά το ότι η σταθερότητα αποτελεί αναγκαία συνθήκη που θα συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη. Απαιτείται ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, που προϋποθέτει αντίστοιχη συνεχή βελτίωση της παραγωγικότητας, η οποία μπορεί να συντελεστεί κυρίως με μέτρα διαρθρωτικής προσαρμογής και επενδύσεις που θα συμβάλουν στη διεύρυνση της παραγωγικής βάσης και την ποιοτική αναβάθμιση του ανθρώπινου δυναμικού. […] Η οικονομική πολιτική πρέπει να περιλαμβάνει και ρυθμίσεις που αποσκοπούν στη δημιουργία κατάλληλου και σταθερού πλαισίου για την αποτελεσματική λειτουργία των αγορών, τον εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης, καθώς και την αναβάθμιση της παιδείας, σε όλα τα επίπεδα."[118]

117 Όπ.π., 58.

118 Όπ.π.,, 60, 64-65.

Η Έκθεση περιλάμβανε και στοιχεία σχετικά με την εισοδηματική πολιτική: "[Ο]ι τακτικές αποδοχές των δημοσίων υπαλλήλων αυξήθηκαν κατά 2,5% τον Ιανουάριο 1996 και θα αυξηθούν επίσης κατά 2,5% τον Ιούλιο 1996. Εάν συνυπολογιστούν η διορθωτική αύξηση 2,1% που χορηγήθηκε τον Ιανουάριο, η μεταφερόμενη επιβάρυνση και η επίπτωση των αυξήσεων που οφείλονται στην υπηρεσιακή εξέλιξη, η μέση ετήσια αύξηση των αποδοχών [των δημοσίων υπαλλήλων] δεν θα υπερβεί εφέτος το 9,5% έναντι 13% περίπου το 1995. [...] Εξάλλου, στον ιδιωτικό τομέα, από την Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας που υπογράφηκε στις 2 Απριλίου 1996, προκύπτει μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης των κατώτατων αποδοχών μικρότερος κατά μια περίπου εκατοστιαία μονάδα από τον αντίστοιχο του 1994 (8,2% έναντι 9,4%), ενώ ανάλογα αποτελέσματα αναμένεται ότι θα έχουν οι συλλογικές διαπραγματεύσεις και σε κλαδικό επίπεδο".[119]

Στην Έκθεση για το 1996, ο Λ. Παπαδήμος επισήμαινε την πρόοδο στο μέτωπο του πληθωρισμού και των δημοσιονομικών μεγεθών αλλά και την ταυτόχρονη επιδείνωση στο μέτωπο του εξωτερικού ισοζυγίου και της ανεργίας: "Η πρόοδος προς την κατεύθυνση της νομισματικής σταθερότητας συνεχίστηκε με την περαιτέρω αποκλιμάκωση του πληθωρισμού, τη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος και τη σταθεροποίηση του δημόσιου χρέους προς το ΑΕΠ, ενώ για πρώτη φορά μετά από πολλά χρόνια σταθεροποιήθηκε η συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής και μάλιστα με παράλληλη πτώση των επιτοκίων και ταυτόχρονα η οικονομική δραστηριότητα εισήλθε σε φάση ανάκαμψης". Εντούτοις, επισήμαινε ότι "ορισμένες προϋπάρχουσες μακροοικονομικές ανισορροπίες επιδεινώθηκαν", δηλαδή "το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών διευρύνθηκε, ενώ η ανεργία σημείωσε μικρή περαιτέρω άνοδο, παρά την αύξηση της απασχόλησης", και κατέληγε στο συμπέρασμα "επομένως, βασική πρόκληση για την οικονομική πολιτική είναι να συνδυαστεί η πορεία προς τη νομισματική σταθερότητα και τη δημοσιονομική εξυγίανση με τη διεύρυνση και ποιοτική αναβάθμιση του παραγωγικού δυναμικού της χώρας, ώστε να καταστεί εφικτή η σταδιακή απορρόφηση της ανεργίας και η επίτευξη εξωτερικής ισορροπίας."[120]

Οι εξελίξεις στο Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος ήταν σχετικά ομαλές, ενώ όλα τα μεγέθη που αφορούσαν τα κριτήρια σύγκλισης είχαν εξελιχθεί ικανοποιητικά. Όπως αναφερόταν στην Έκθεση: "Η Τράπεζα της Ελλάδος, προκειμένου να επιτύχει τον πρωταρχικό της σκοπό, δηλαδή την περαιτέρω αποκλιμάκωση του πληθωρισμού, εστίασε και το 1996 την πολιτική της στην επίτευξη δύο ενδιάμεσων στόχων. Ο πρώτος και κύριος

119 Όπ.π., 25-26.

120 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1996*, 19.

ενδιάμεσος στόχος ήταν η διατήρηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής έναντι του ECU περίπου σταθερής κατά μέσο όρο στη διάρκεια του 1996, χωρίς να αποκλείονται διακυμάνσεις της ισοτιμίας βραχυπρόθεσμα, ανάλογα με τις συνθήκες στις αγορές χρήματος και συναλλάγματος ή την εξέλιξη του πληρωρισμού. Παράλληλα, η Τράπεζα έθεσε ως δεύτερο ενδιάμεσο στόχο τον περιορισμό του ρυθμού αύξησης της προσφοράς χρήματος (M3) στη διάρκεια του έτους στο 6-9%, […] ενώ ανακοίνωσε τα προβλεπόμενα όρια για τη συνολική πιστωτική επέκταση 5%-7%". Τόσο η συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής, όσο και τα νομισματικά και πιστωτικά μεγέθη διαμορφώθηκαν σύμφωνα με τους στόχους ή τα όρια που είχαν τεθεί. Συγκεκριμένα, η διολίσθηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής έναντι του ECU συγκρατήθηκε στο 1% μεταξύ αρχής και τέλους του έτους, από 3% το 1995. Σε μέσα ετήσια επίπεδα, η ισοτιμία ECU/δραχμής υποχώρησε κατά 0,6% το 1996, έναντι 4,1% το 1995. "Ο ρυθμός αύξησης του M3 διαμορφώθηκε σε 9,3% στο τέλος του έτους, πλησίον του στόχου που είχε τεθεί και η συνολική πιστωτική επέκταση περιορίστηκε στο 6%, μέσα στα προβλεπόμενα όρια.[121]

Η Έκθεση αναφερόταν στο ρόλο της πολιτικής επιτοκίων για την επίτευξη των ανωτέρω στόχων:,"Η πολιτική επιτοκίων ήταν το κύριο μέσο για την επίτευξη του στόχου για τη συναλλαγματική ισοτιμία και τον έλεγχο της ρευστότητας. [...] Η μείωση των επιτοκίων παρέμβασης της Τράπεζας ήταν πάντως περιορισμένη [...]: το επιτόκιο παρέμβασης για τοποθετήσεις μιας ημέρας μειώθηκε σταδιακά από 14% στο τέλος του 1995 σε 12,4% στο τέλος Αυγούστου και στη συνέχεια διατηρήθηκε αμετάβλητο μέχρι τα μέσα Φεβρουαρίου 1997, οπότε μειώθηκε κατά μισή εκατοστιαία μονάδα".[122] Παράλληλα, γινόταν αναφορά στα επιτόκια των τίτλων του Δημοσίου και στη σημασία της έκδοσης μακροπρόθεσμων τίτλων σταθερού επιτοκίου: "Η κάμψη των επιτοκίων των τίτλων του Δημοσίου ήταν σημαντική, τόσο σε ονομαστικούς όσο και σε πραγματικούς όρους. Τα ονομαστικά επιτόκια μειώθηκαν κατά 2,4 έως 3,3 εκατοστιαίες μονάδες. [...] Οι αποδόσεις των μακροπρόθεσμων κρατικών τίτλων μειώθηκαν σε πολύ μικρότερο βαθμό, κατά 0,30 έως 0,60 της εκατοστιαίας μονάδας, σε [...] χώρες όπως η Γερμανία, Ολλανδία και Αυστρία". Στο σημείο αυτό στην Έκθεση γινόταν η ακόλουθη διαπίστωση και πρόταση: "Η έκδοση μακροπρόθεσμων τίτλων σταθερού επιτοκίου αποτελεί ιδιαίτερα θετική εξέλιξη, διότι εκτός των άλλων είναι χρήσιμη προκειμένου να αξιολογηθεί η ικανοποίηση του κριτηρίου της Συνθήκης του Μάαστριχτ που αφορά τη σύγκλιση των μακροπρόθεσμων επιτοκίων. Η αγορά μακροπρόθεσμων τίτλων σταθερού επιτοκίου θα πρέπει να αποκτήσει βάθος και εύρος. Ειδικότερα, είναι

121 Όπ.π., 30, 33.

122 Όπ.π., 33-34.

σκόπιμο και αναγκαίο να εκδοθούν τίτλοι μεγαλύτερης διάρκειας, διότι η αξιολόγηση του σχετικού κριτηρίου σύγκλισης γίνεται βάσει τίτλων με εναπομένουσα διάρκεια τουλάχιστον δέκα ετών".[123]

Όσον αφορά τα δημόσια οικονομικά, ο Λ. Παπαδήμος τόνιζε ότι "πρέπει να δοθεί δοθεί πολύ μεγάλη έμφαση στον έλεγχο των δημόσιων δαπανών" και ότι "ο περιορισμός των δημόσιων ελλειμμάτων σε μόνιμη βάση θα απαιτήσει σημαντική διεύρυνση του πεδίου και επιτάχυνση της διαδικασίας αποκρατικοποιήσεων". Επισήμαινε επίσης ότι "μέχρι σήμερα έχουν καταβληθεί μεγάλα ποσά από τον κρατικό προϋπολογισμό, δηλαδή από το κοινωνικό σύνολο, για τη διατήρηση σε λειτουργία δημόσιων επιχειρήσεων, τραπεζών, ναυπηγείων, αγροτικών συνεταιρισμών κ.λπ." και ότι "πέρα από τον περιορισμό των ελλειμμάτων, οι αποκρατικοποιήσεις θα βοηθήσουν στη βελτίωση τόσο της κατανομής των παραγωγικών πόρων όσο και της αποτελεσματικότητας και της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας", ενώ "τα μεγάλα ελλείμματα των βασικών ασφαλιστικών ταμείων αποτελούν ένα επιπλέον σημαντικό διαρθρωτικό πρόβλημα, η επίλυση του οποίου θα είναι καθοριστική για την ουσιαστική μείωση των δημόσιων ελλειμμάτων σε μακροπρόθεσμη βάση."[124]

Στην Έκθεση για το 1996 εξετάζονταν για πρώτη φορά οι πρόσφορες πολιτικές για την αντιμετώπιση του προβλήματος της ανεργίας, θέμα σημαντικό και επείγον ενόψει της ένταξης της χώρας στη νομισματική ένωση "όταν δεν θα είναι πλέον εφικτή η άσκηση αυτόνομης εθνικής νομισματικής πολιτικής για τη στήριξη της οικονομικής δραστηριότητας".[125] Επίσης, εξετάζονταν διεξοδικά οι προκλήσεις που αντιμετώπιζαν τα ελληνικά πιστωτικά ιδρύματα μετά την πλήρη απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων το 1994 και υπό τις νέες συνθήκες και τάσεις που διαμορφώνονταν στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ακόμη, γινόταν εκτενής αναφορά σε ό,τι απαιτούνταν προκειμένου οι τράπεζες "να προσαρμοστούν εγκαίρως ενόψει της εισαγωγής του ευρώ" και ειδικότερα "για να είναι σε θέση να συμμετάσχουν ανταγωνιστικά στις πράξεις υλοποίησης της κοινής νομισματικής πολιτικής" και παρουσιάζονταν οι αναγκαίες "τεχνικές προσαρμογές για την υποκατάσταση του εθνικού νομίσματος με το ευρώ".[126] Η ίδια η Τράπεζα της Ελλάδος είχε σχεδόν ολοκληρώσει την προσαρμογή του πλαισίου άσκησης της πολιτικής της προς το ευρωπαϊκό πρότυπο.[127]

---

123 Όπ.π., 35-36.

124 Όπ.π., 44-45.

125 Όπ.π., 48-50. Το Μάιο του 1997 η ΤτΕ διοργάνωσε ημερίδα με θέμα "Το πρόβλημα της ανεργίας στην Ευρώπη", με τη συμμετοχή διακεκριμένων καθηγητών από το εξωτερικό: του Franco Modigliani, του Edmund Phelps, του Χριστόφορου Πισσαρίδη και του Charles Wyplosz (*Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1997*, 15).

126 *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1996*, 61-64.

127 Όπ.π., 61.

Ένα κύριο συμπέρασμα για την οικονομική πολιτική που τονίζεται και στην Έκθεση για το 1996 είναι "η μεγάλη σημασία της άμεσης προώθησης διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων σε όλους τους τομείς της οικονομίας" προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα βαθύτερα αίτια που "δυσχεραίνουν την ουσιαστικότερη και μονιμότερη αντιμετώπιση των δημοσιονομικών προβλημάτων και την ταχύτερη αποκλιμάκωση του πληθωρισμού" και οι παράγοντες οι οποίοι "επηρεάζουν αρνητικά την ανταγωνιστικότητα, το ισοζύγιο πληρωμών και την αγορά εργασίας." […..] Όπως επισήμαινε ο Λουκάς Παπαδήμος "Η άμεση προώθηση ριζοσπαστικών διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων σε όλο το φάσμα της οικονομίας καθίσταται επιτακτικότερη, ενόψει της δημιουργίας της ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης στις αρχές του 1999 και της ένταξης της χώρας μας έως το τέλος του 2001."[128]

6.17 Η Τράπεζα της Ελλάδος, ο εκσυγχρονισμός και η πληροφορική

Η εισαγωγή της πληροφορικής στην ΤτΕ ήταν αρχικά συγκρατημένη. Εντούτοις, πολύ νωρίς λήφθηκε μια σημαντική απόφαση, η προμήθεια ενός mainframe υπολογιστή της σειράς IBM 3031.[129] Περιστασιακά, εμφανίζονταν στα Πρακτικά του Γ.Σ. μεμονωμένες αποφάσεις, που λαμβάνονταν για να αντιμετωπιστούν ad hoc κάποια προβλήματα λειτουργικότητας. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, εξάλλου, το κόστος των προϊόντων πληροφορικής ήταν εξαιρετικά υψηλό: για παράδειγμα, το Γ.Σ. στη Συνεδρία 6/80 της 26.3.1980 αποφάσισε, μεταξύ άλλων, την αγορά δύο αντικειμένων: την προμήθεια μνήμης 64K για το υποκατάστημα Πειραιά (παρ. 47) και την αγορά μηχανής καταμέτρησης τραπεζογραμματίων για το Ταμείο Τίτλων (παρ. 48). Το κόστος της μνήμης χωρητικότητας 64 kilobytes[130] ανερχόταν σε "8.000 δολ. ΗΠΑ, τιμή μειωμένη κατά 2.000 δολ. ΗΠΑ έναντι της περυσινής τοιαύτης, πλέον 17% περίπου διά μεταφορικά, ασφάλιστρα, δασμούς και λοιπά έξοδα εκτελωνισμού", ενώ η "ηλεκτρονική μηχανή καταμετρήσεως τραπεζογραμματίων και τοκομεριδίων" της αμερικανικής εταιρείας Glory (η οποία έχει παράδοση στις συσκευές αυτές) κόστιζε 425.000 δραχμές.

---

128 Όπ.π., 66-67.

129 Πρόκειται για high-end μηχανή (με κλασική αρχιτεκτονική System/370), της οποίας η παραγωγή ανακοινώθηκε στις 6.10.1977, ενώ η πρώτη παράδοση (στις ΗΠΑ) έγινε το Μάρτιο του 1978. Η παραγωγή του προϊ-όντος τερματίστηκε στις 5.2.1985. Στις αρχές του 1983 ανακοινώθηκε η διαθεσιμότητα επεκτάσεων του εύρους μνήμης από 24 bits σε 31 bits, κάτι που διευκόλυνε σημαντικά την κίνηση δεδομένων μεταξύ των διευθύνσεων μνήμης. Στο Γ.Σ. 12/83 (της 27.5.1983) λήφθηκε απόφαση για "αύξηση μνήμης συστήματος IBM 3031".

130 Για σύγκριση, υπολογίζεται ότι μνήμη 50K απαιτεί η συμπιεσμένη εικόνα μιας σελίδας εγγράφου, ενώ 100K απαιτεί μια χαμηλής ανάλυσης φωτογραφία. (www.jamesshuggins.com/h/tek1/how-big.htm).

Παράλληλα, προβλεπόταν και η σχετική εκπαίδευση των υπαλλήλων: στην ίδια συνεδρίαση του Γ.Σ. είχε αποφασιστεί "συμμετοχή υπαλλήλων του Τμήματος Μηχανογραφήσεως της Τραπέζης της Ελλάδος εις ειδικάς εκπαιδεύσεις εις Λονδίνον (Αγγλίας) οργανουμένας υπό της εταιρείας IBM".[131]

Το 1984, εξάλλου, το Γενικό Συμβούλιο έλαβε σειρά αποφάσεων, που κάλυπταν 14 παραγράφους της ημερήσιας διάταξης, σχετικά με τη "μετονομασία της Διεύθυνσης Οργάνωσης και Μηχανογράφησης σε Διεύθυνση Οργάνωσης και Προγραμματισμού, οργανωτική αναδιάρθρωση αυτής και αρμοδιότητες των υπηρεσιακών της μονάδων".[132] Το 1994 αποφασίστηκε η σύσταση νέου Τμήματος Στρατηγικού Σχεδιασμού και Αξιολόγησης Πληροφοριακών Συστημάτων στη Διεύθυνση Οργάνωσης και Προγραμματισμού.[133]

Το 1995 παρατηρήθηκε σαφέστατη διεύρυνση στόχων, αλλαγή ρυθμού και επιτάχυνση αλλαγών σε ό,τι αφορούσε την εισαγωγή και την επέκταση της χρήσης της πληροφορικής στην ΤτΕ. Μέσα σε λίγους μήνες λήφθηκαν σημαντικές αποφάσεις: Στις 27 Ιανουαρίου αποφασίστηκε η "έγκριση δαπάνης εκπόνησης μελέτης από ειδική εταιρεία-σύμβουλο για το στρατηγικό σχεδιασμό ανάπτυξης και αναβάθμισης της πληροφορικής" στην Τράπεζα.[134] Δύο μήνες αργότερα λήφθηκε πληθώρα αποφάσεων σχετικά με το πρόγραμμα προμηθειών εξοπλισμού, την προμήθεια μικροϋπολογιστών, τις αυξήσεις μισθωμάτων μηχανών, προγραμμάτων και συντήρησης μηχανών IBM, την προμήθεια υλικού και λογισμικού για την αυτοματοποίηση του Τμήματος Βιβλιοθήκης και την αλλαγή του λειτουργικού προγράμματος SWIFT.[135]

Παράλληλα, στις 11.3.1995 διεξήχθη διαγωνισμός για τις ανάγκες του Μηχανογραφικού Κέντρου σε προσωπικό. Στο Γενικό Συμβούλιο 8/95 της 24.5.1995 εγκρίθηκε πρόσληψη των επιτυχόντων ως υπαλλήλων για το Μηχανογραφικό Κέντρο, ενώ μερικούς μήνες αργότερα, στο Γ.Σ. 1/96 της 29.1.1996 ελήφθη απόφαση για πρόσληψη πέντε επιπλέον ατόμων από αυτά που είχαν συμμετάσχει στο διαγωνισμό.

Το Μάιο λήφθηκε η σημαντική απόφαση διεύρυνσης του αντικειμένου της Διεύθυνσης Οργάνωσης και Προγραμματισμού και μετονομασίας της σε Διεύθυνση Πληροφορικής και Οργάνωσης,[136] ενώ τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς

131 Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ. 6/80 της 26.3.1980, παρ. 41-42.

132 Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ. 1/84 της 4.1.1984, παρ. 9-22.

133 Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ. 4/94 της 16.3.1994, παρ. 15-16.

134 Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ. 2/95 της 27.1.1995, παρ. 25-25α.

135 Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ. 3/95 της 24.3.1995, παρ. 20-21, 22-23, 24, 25 και 26-27. Η παρ. 28 αφορούσε την ανανέωση συμβάσεων συντήρησης του cebamail, που αποφασίζεται κάθε χρόνο.

136 Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ. 8/95 της 24.5.1995, παρ. 13. Η νέα Διεύθυνση σύντομα (βλ. Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ.10/95 της 27.7.1995) υπέστη μερική αναδιάρθρωση.

συζητήθηκε η περαιτέρω εκμετάλλευση της ήδη εγκατεστημένης Βάσης Δεδομένων SQL.[137]

Η δυναμική αυτή συνεχίστηκε και την επόμενη χρονιά: σε μια από τις συνεδρίες του,[138] το Γενικό Συμβούλιο αποφάσισε την προμήθεια υλικού και λογισμικού για τον Τομέα Στατιστικής Ισοζυγίου Πληρωμών της Διεύθυνσης Οικονομικών Μελετών, προμήθεια εξοπλισμού για αναπρογραμματισμό του πληροφοριακού συστήματος έντοκων γραμματίων και τη σύναψη σύμβασης υποστήριξης για την εφαρμογή "Άυλοι Τίτλοι".

Τέλος, στη συνεδρία της 15.3.1996 λήφθηκε απόφαση (με την πιο κάτω αόριστη διατύπωση, που είναι χαρακτηριστική της ασαφούς αντίληψης της εποχής) που αφορούσε "έγκριση δαπάνης για τη σύνδεση με το διεθνές δίκτυο πληροφοριών Internet" (παρ. 43).

6.18 Προετοιμασία για την ένταξη στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση

Η περίοδος 1997-2001 χαρακτηρίστηκε από την κλιμάκωση των προσπαθειών, στο πλαίσιο άσκησης της οικονομικής και νομισματικής πολιτικής, για την εκπλήρωση των προϋποθέσεων ένταξης της Ελλάδος στην Ευρωπαϊκή Οικονομική και Νομισματική Ένωση.

Η ελληνική οικονομία βρισκόταν σε πορεία σταδιακής βελτίωσης ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, με κύριο στόχο τη μακροοικονομική σταθεροποίηση. Σε επίπεδο οικονομικών δεικτών, αυτό σήμαινε την επιβράδυνση του πληθωρισμού και τη μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, με παράλληλη αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας, η οποία διατηρούσε ρυθμούς υψηλότερους του ευρωπαϊκού μέσου όρου. Όλα αυτά συνέβαλαν στην ονομαστική αλλά και πραγματική σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας προς τις οικονομίες των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ανοικτά ζητήματα για την ελληνική οικονομία, παρά τα σοβαρά βήματα προόδου, αποτελούσαν το σημαντικό εξωτερικό έλλειμμα και η διατήρηση της ανεργίας σε σχετικώς υψηλά επίπεδα. Αυτό σήμαινε ότι τα θετικά βήματα που σημειώνονταν στο οικονομικό μέτωπο σχετίζονταν με την επιτυχή άσκηση αυστηρής δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής. Αντίθετα, τα προβλήματα που δεν αντιμετωπίζονταν όσον αφορά τόσο το εξωτερικό ισοζύγιο όσο και την αγορά εργασίας αντανακλούσαν κυρίως αδυναμίες διαρθρωτικού χαρακτήρα. Οι τελευταίες είχαν πολλαπλασιαστικές επιπτώσεις τόσο στα ονομαστικά όσο και στα πραγματικά μεγέθη της οικονομίας.

---

137 Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ. 11/95 της 31/10/1995, παρ. 20.

138 Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ. 2/96 της 15.3.1996, παρ. 40, 41 και 42.

Κατά την Τράπεζα της Ελλάδος, "η διαρθρωτική προσαρμογή της οικονομίας ήταν βραδεία και ανεπαρκής, ενώ η εξέλιξη του κόστους εργασίας, ιδιαίτερα η πολιτική αμοιβών στο δημόσιο τομέα, εμπόδισε την ταχύτερη αποκλιμάκωση του πληθωρισμού, επηρέασε δυσμενώς τη διεθνή ανταγωνιστικότητα της χώρας και δεν συνέβαλε σε αύξηση της απασχόλησης."[139]

Το 1997 ήταν ένα ιδιαίτερα σημαντικό έτος για την Τράπεζα της Ελλάδος, ιδίως ενόψει της δημιουργίας της ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης, επειδή ψηφίστηκε από τη Βουλή των Ελλήνων ο Νόμος 2548 με θέμα "Ρυθμίσεις για την Τράπεζα της Ελλάδος", ο οποίος δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 19.12.1997 (ΦΕΚ Α΄ 259). Με το νόμο αυτό διαμορφώθηκε ένα σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας της Κεντρικής Τράπεζας, σύμφωνο με τις διατάξεις της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (Άρθρο 108) και το Καταστατικό του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών, στο οποίο η Τράπεζα της Ελλάδος θα συμμετείχε από την ίδρυσή του τον Ιούνιο του 1998, ανεξάρτητα από το χρόνο ένταξης της Ελλάδος στη νομισματική ένωση.[140]

Ειδικότερα, ο Νόμος 2548/1997 προσδιορίζει με σαφήνεια τους βασικούς σκοπούς και τις κύριες αρμοδιότητες της κεντρικής τράπεζας. Η διασφάλιση της σταθερότητας του γενικού επιπέδου των τιμών ορίζεται ως ο πρωταρχικός σκοπός της Τράπεζας της Ελλάδος και, στο βαθμό που δεν επηρεάζεται η επίτευξη του πρωταρχικού αυτού σκοπού, η Τράπεζα στηρίζει τη γενική οικονομική πολιτική της κυβέρνησης. Για την επίτευξη του πρωταρχικού της σκοπού τίθενται στη διάθεση της Τράπεζας της Ελλάδος τα απαραίτητα μέσα νομισματικής πολιτικής και διασφαλίζεται η θεσμική, προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία της. Επίσης, στο νόμο αυτό προβλέπονται ορισμένες μεταβολές στα όργανα λήψης αποφάσεων της Τράπεζας της Ελλάδος, οι οποίες ήταν αναγκαίες λόγω των νέων αρμοδιοτήτων και της ανεξαρτησίας της Τράπεζας και ενόψει της συμμετοχής της στο Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών (ΕΣΚΤ). Συγκεκριμένα, συνεστήθη ένα νέο όργανο, το Συμβούλιο Νομισματικής Πολιτικής, το οποίο θα αποφασίζει για τη χάραξη και την άσκηση της νομισματικής πολιτικής καθώς και για συναφή θέματα που αφορούν την άσκηση της συναλλαγματικής πολιτικής, τη λειτουργία των συστημάτων πληρωμών και την έκδοση των τραπεζογραμματίων.[141] (Βλ. και 6.19 πιο κάτω.)

---

139 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1997,* 66.

140 Όπ.π., 12. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1997 εγκαινιάστηκε σειρά ετήσιων διαλέξεων για σημαντικά θέματα οικονομικής πολιτικής, με ιδιαίτερη έμφαση στη νομισματική πολιτική και τις διεθνείς οικονομικές σχέσεις. Η πρώτη διάλεξη, τον Οκτώβριο του 1997, από τον Hans Tietmeyer, Πρόεδρο της Bundesbank, είχε θέμα "Η ευρωπαϊκή νομισματική ενοποίηση και οι συνέπειές της για το διεθνές νομισματικό σύστημα" (όπ.π. 14-15).

141 Όπ.π., 53.

Μετά την ψήφιση του Νόμου 2548/1997 και την Έκτακτη Γενική Συνέλευση των Μετόχων της Τράπεζας της Ελλάδος, που πραγματοποιήθηκε στις 27 Δεκεμβρίου 1997 για την τροποποίηση του Καταστατικού της Τράπεζας σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου, ανανεώθηκε η θητεία του Λουκά Παπαδήμου στη θέση του Διοικητή για έξι έτη. Ο επαναδιορισμός του Διοικητή καθώς και των Υποδιοικητών, Παναγιώτη Θωμόπουλου και Νικόλαου Γκαργκάνα, πραγματοποιήθηκε με Προεδρικό Διάταγμα που δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 26.2.1998. Με άλλο Προεδρικό Διάταγμα, που δημοσιεύθηκε στο ίδιο Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, έγινε ο διορισμός των έξι μελών του Συμβουλίου Νομισματικής Πολιτικής. Εκτός από τον Διοικητή και τους δύο Υποδιοικητές, διορίστηκαν και οι Βασίλειος Δρουκόπουλος, Αντώνιος Μαντζαβίνος και Νικόλαος Παλαιοκρασσάς.[142]

Η νομισματική πολιτική αποτελούσε για την Τράπεζα της Ελλάδος την κύρια μορφή πολιτικής μέσω της οποίας συνέβαλλε στην εθνική προσπάθεια για την ικανοποίηση των κριτηρίων σύγκλισης και την ένταξη της Ελλάδος στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση. Πρωταρχικός σκοπός της νομισματικής πολιτικής το 1997, παράλληλα με την ενίσχυση της οικονομικής μεγέθυνσης, ήταν η υποχώρηση του πληθωρισμού στο 4,5% στο τέλος του 1997 και κάτω του 3% έως το τέλος του 1998. Οι δύο ενδιάμεσοι στόχοι που τέθηκαν αφορούσαν αφενός τη συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής και αφετέρου την προσφορά χρήματος με την ευρεία έννοια (M3).[143] Συγκεκριμένα, για το έτος 1997 επιδιωκόταν: (α) σταθερότητα της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής έναντι του ECU και (β) ρυθμός αύξησης της προσφοράς χρήματος M3 κατά 6%-9%, με μεγαλύτερη έμφαση στη μεσοπρόθεσμη σχέση μεταξύ πληθωρισμού και προσφοράς χρήματος.[144]

Επιπλέον, η Τράπεζα συνέχισε να παρακολουθεί την εξέλιξη ορισμένων άλλων νομισματικών και πιστωτικών μεγεθών σε σχέση με τα όρια πρόβλεψης που είχε θέσει, επειδή αυτά τα μεγέθη παρέχουν χρήσιμη πληροφόρηση για την προβλεπόμενη πορεία του πληθωρισμού. Ειδικότερα, ανακοίνωσε πρόβλεψη (αλλά όχι στόχο) 8%-11% για το ρυθμό ανόδου του δείκτη ρευστότητας M4 (που περιλάμβανε το M3 και τους τίτλους του Δημοσίου διάρκειας έως ένα έτος που κατείχε ο ιδιωτικός τομέας), πρόβλεψη 4%-6% για την άνοδο των πιστώσεων προς τον ιδιωτικό και προς το δημόσιο τομέα και την παρακολούθηση της τάσης του "πυρήνα του πληθωρισμού", δηλαδή των βασικών συνθετικών στοιχείων του, ώστε η ασκούμενη πολιτική να προσαρμόζεται πιο άμεσα στην εξέλιξή του.[145]

---

142 Όπ.π., 16.

143 Δηλ. νομισματική κυκλοφορία, ιδιωτικές καταθέσεις, repos και τραπεζικά ομόλογα.

144 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1997,* 43.

145 Όπ.π., 42-43.

Κατά το 1997 η Τράπεζα της Ελλάδος χρησιμοποίησε την πολιτική επιτοκίων ως κύριο μέσο για την επίτευξη του τελικού αλλά και των ενδιάμεσων στόχων της νομισματικής πολιτικής. Επιπλέον, επειδή τους πρώτους πέντε μήνες του 1997 η διατραπεζική αγορά χρήματος χαρακτηριζόταν από πλεονάζουσα ρευστότητα λόγω των αυξημένων εισροών κεφαλαίων από το εξωτερικό στις αρχές του έτους και της επιτάχυνσης της πιστωτικής επέκτασης προς το δημόσιο τομέα, η Τράπεζα της Ελλάδος προέβη σε εκτεταμένες παρεμβάσεις στη διατραπεζική αγορά, απορροφώντας ρευστότητα προκειμένου να συγκρατήσει τα επιτόκια σε επίπεδα συμβατά με τον αντιπληθωριστικό στόχο.[146] Παράλληλα, η Τράπεζα για να ενισχύσει την αποτελεσματικότητα της νομισματικής πολιτικής, εισήγαγε ορισμένες αλλαγές στο λειτουργικό πλαίσιο άσκησης της πολιτικής της.[147]

Οι στόχοι της νομισματικής πολιτικής επιτεύχθηκαν κατά το 1997 με μεγάλη προσέγγιση και μάλιστα σε ένα οικονομικό περιβάλλον το οποίο κατά περιόδους, και ιδίως τους τελευταίους δύο μήνες του έτους, χαρακτηρίστηκε από σημαντικές πιέσεις στις αγορές, συνδεδεμένες με διεθνείς νομισματικές αναταραχές. Η δραχμή παρέμεινε σταθερή ή ανατιμήθηκε έναντι των κυριότερων νομισμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ η ισοτιμία της έναντι του ECU υποχώρησε κατά 1,7%. Η προσφορά χρήματος M3 αυξήθηκε κατά 9,5%, δηλαδή με ρυθμό ελαφρά υψηλότερο από το άνω όριο του στόχου. Όμως, η συνολική πιστωτική επέκταση υπερέβη τη σχετική πρόβλεψη, σε σημαντικό βαθμό λόγω των μεταβολών στον τρόπο και τα μέσα χρηματοδότησης του Δημοσίου.[148]

Κατά τους τελευταίους μήνες του 1997, η δραχμή δέχθηκε ισχυρές πιέσεις. Η νομισματική αναταραχή στο Νοτιοανατολική Ασία, η οποία είχε δυσμενείς επιπτώσεις στις αγορές συναλλάγματος και κεφαλαίων σε πολλές αναδυόμενες οικονομίες, αποτέλεσε το έναυσμα για τις πιέσεις που εκδηλώθηκαν στη δραχμή τον Οκτώβριο του 1997. "Το μέγεθος όμως και η διάρκεια αυτών των πιέσεων αντανακλούσαν ορισμένα χαρακτηριστικά και αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας, που την έκαναν περισσότερο ευάλωτη, έναντι άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε ανησυχίες και προσδοκίες των αγορών." Όπως επισημαινόταν στην Έκθεση: "Μεταξύ των παραγόντων που συνδέονται με τις πιέσεις αυτές ήταν το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών και η απώλεια ανταγωνιστικότητας, το εξωτερικό χρέος του ιδιωτικού και

146 Μέχρι και το τέλος Μαρτίου η μέση ημερήσια απορρόφηση ρευστότητας από την Τράπεζα ανερχόταν σε 1.300 δισεκ. δρχ. περίπου.

147 Συγκεκριμένα, στα μέσα Φεβρουαρίου 1997 ενεργοποίησε εκ νέου τις δημοπρασίες για αποδοχή καταθέσεων ή για συμφωνίες επαναγοράς τίτλων, και στο τέλος Μαρτίου 1997 καθιέρωσε μια "πάγια διευκόλυνση" αποδοχής καταθέσεων σε 2 κλιμάκια, ώστε οι συνθήκες της αγοράς να επηρεάζουν αμεσότερα τη διαμόρφωση των διατραπεζικών επιτοκίων. Βλ. και ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1997*, 47.

148 Όπ.π., 43.

του δημόσιου τομέα και οι προσδοκίες των αγορών σχετικά με την ένταξη της δραχμής στο Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος ταυτόχρονα με προσαρμογή της ισοτιμίας της δραχμής." Η Τράπεζα της Ελλάδος αντιμετώπισε αποτελεσματικά τις πιέσεις αυτές με αύξηση των επιτοκίων και εκτεταμένες παρεμβάσεις στις αγορές δραχμών και συναλλάγματος.[149]

Στις αρχές Ιανουαρίου 1998 εκδηλώθηκαν νέες πιέσεις στη συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής και εκροές κεφαλαίων που οδήγησαν την Τράπεζα της Ελλάδος να αυξήσει τα επιτόκια παρέμβασης στη διατραπεζική αγορά. Αν και στους επόμενους δύο μήνες σημειώθηκαν κατά περιόδους εισροές κεφαλαίων και υποχώρησαν οι πιέσεις στη δραχμή, η αναζωπύρωση της νομισματικής κρίσης στην Ανατολική Ασία και η δημοσιοποίηση εκτιμήσεων των αγορών για πιθανή ένταξη της δραχμής στο ΜΣΙ σε συνδυασμό με υποτίμηση της δραχμής το Μάιο του 1998 δεν επέτρεπαν την ομαλοποίηση των συνθηκών στις χρηματαγορές, με αποτέλεσμα τα επιτόκια της διατραπεζικής αγοράς να διατηρηθούν σε σχετικώς υψηλά επίπεδα. Λαμβάνοντας υπόψη ότι δεν ήταν δυνατόν να διατηρηθούν τα επιτόκια σε υψηλά επίπεδα για μεγάλο χρονικό διάστημα χωρίς αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομία, η κυβέρνηση σε συνεννόηση με την Τράπεζα της Ελλάδος έκρινε ότι έπρεπε να προχωρήσει άμεσα στην υποβολή αίτησης για την ένταξη της δραχμής στον ΜΣΙ.[150]

Στις 16 Μαρτίου 1998 η δραχμή εντάχθηκε στον ΜΣΙ με κεντρική ισοτιμία 357 δρχ. ανά ECU, που αντιστοιχούσε σε υποτίμηση της δραχμής κατά 12,3% σε σχέση με την τιμή fixing του ECU των 313,05 δρχ. της 12ης Μαρτίου 1998. Η κεντρική ισοτιμία με την οποία η δραχμή εντάχθηκε στον ΜΣΙ ήταν η ενδεδειγμένη, προκειμένου να αντισταθμιστεί η απώλεια ανταγωνιστικότητας των ελληνικών αγαθών και υπηρεσιών εξαιτίας της ανατίμησης της δραχμής σε πραγματικούς όρους κατά τα προηγούμενα χρόνια και λαμβάνοντας υπόψη ότι θα έπρεπε να εξασφαλίζει και την προβλεπόμενη από τη Συνθήκη σταθερότητα της συναλλαγματικής ισοτιμίας για δύο τουλάχιστον χρόνια πριν από την είσοδο της Ελλάδος στη νομισματική ένωση.[151] Με αυτό τον τρόπο θα ικανοποιούνταν το κριτήριο σύγκλισης για τη σταθερότητα της συναλλαγματικής ισοτιμίας.

Η αντίδραση των αγορών τις πρώτες εβδομάδες μετά την ένταξη της δραχμής στον ΜΣΙ ήταν ιδιαίτερα θετική. Συγκεκριμένα, στο διάστημα 16 Μαρτίου-10 Απριλίου σημειώθηκε εισροή στην αγορά συναλλάγματος ύψους 3,1 δισεκ. δολ., με αποτέλεσμα τα συναλλαγματικά διαθέσιμα της χώρας να διαμορφωθούν σε 19,2 δισεκ. δολ. και η δραχμή να ανατιμηθεί κατά 2-3% έναντι των κεντρικών ισοτιμιών της

149 Όπ.π., 50.

150 Όπ.π., 50-52.

151 Όπ.π., 52.

στον ΜΣΙ. Η άνοδος του Δείκτη Τιμών του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών στην ίδια περίοδο έφθασε στο 40%. Ιδιαίτερα μεγάλη ήταν και η άνοδος των τιμών των ομολόγων του Δημοσίου δεκαετούς διάρκειας, με αποτέλεσμα οι αποδόσεις αυτών των τίτλων να υποχωρήσουν κατά δύο μονάδες, κάτω από 8%.[152] Η θετική αντίδραση των αγορών αποτελούσε απόδειξη για το ενδεδειγμένο της χρονικής στιγμής που επιλέχθηκε για την είσοδο της δραχμής στον ΜΣΙ και την τιμή της κεντρικής ισοτιμίας (Malliaropoulos and Hardouvelis, 1998).[153]

Η ένταξη της δραχμής στο Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (ΜΣΙ) του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος στις 16 Μαρτίου 1998 ήταν ένα ιδιαίτερα σημαντικό γεγονός, το οποίο επηρέασε καθοριστικά τις οικονομικές εξελίξεις και την πολιτική που ασκήθηκε κατά το 1998 και μετέπειτα. Όπως τόνιζε ο Διοικητής Λ. Παπαδήμος στην Έκθεσή του τον Απρίλιο του 1999, "Η σημασία της ένταξης της δραχμής στο μηχανισμό για την πορεία και τις προοπτικές της οικονομίας ήταν πολλαπλή. Πρώτον, […] πραγματοποιήθηκε ένα ακόμη σημαντικό βήμα προς την ικανοποίηση των κριτηρίων σύγκλισης [επειδή, σύμφωνα με τη Συνθήκη, η συμμετοχή στο μηχανισμό και η σταθερότητα της συναλλαγματικής ισοτιμίας αποτελούν προϋποθέσεις για την είσοδο της χώρας στη νομισματική ένωση.] Δεύτερον, […] εκτονώθηκαν οι πιέσεις στις αγορές συναλλάγματος και ομολόγων που είχαν εκδηλωθεί από τον Οκτώβριο του 1997 και διετηρούντο στις αρχές του 1998. […] και τρίτον, μετά τη συμμετοχή της δραχμής στο μηχανισμό επαναπροσδιορίστηκε το μείγμα οικονομικής πολιτικής."[154] Σύμφωνα με τον Διοικητή "η επιτυχής ένταξη της δραχμής στον ΜΣΙ και η μετέπειτα ομαλή συμμετοχή της στο μηχανισμό" οφείλονταν στην "προσεκτική προπαρασκευαστική εργασία και στις διαβουλεύσεις που προηγήθηκαν", στην "επιλογή της κεντρικής ισοτιμίας της δραχμής […] με κριτήρια την ανάκτηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας και τον καθορισμό αμετάβλητης κεντρικής ισοτιμίας στην περίοδο έως τη συμμετοχή της χώρας στην νομισματική ένωση", δηλαδή "ισοτιμίας που έπρεπε να είναι αξιόπιστη και συνεπής με τη διατήρηση εξωτερικής ισορροπίας μεσοπρόθεσμα." "Ο κυριότερος όμως παράγοντας της ομαλής συμμετοχής της δραχμής στον ΜΣΙ ήταν ότι η οικονομική και η νομισματική πολιτική που ασκήθηκαν κατά το 1998 ήταν προσανατολισμένες στη σταθερότητα και συμβατές με τις απαιτήσεις του μηχανισμού,

152 Όπ.π., 52-53.

153 Κατά τους Malliaropulos and Hardouvelis (1998), η άποψη ότι η δραχμή ήταν υπερτιμημένη στηριζόταν στη σύγκριση ενός αυθαίρετα επιλεγμένου έτους βάσης για τη σύγκριση του πληθωρισμού στην Ελλάδα και σε χώρες της ΕΕ χωρίς οποιαδήποτε στάθμιση. Η χρήση του 1972 ως έτους βάσης και η στάθμιση 21 ξένων νομισμάτων βάσει της σημασίας τους στο εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδος έδειχναν ότι η ισοτιμία που επιλέχθηκε ήταν κοντά στη μακροχρόνια τιμή ισορροπίας της συναλλαγματικής ισοτιμίας.

154 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1998*, 23-24.

ενώ και οι εξελίξεις στην αγορά εργασίας ήταν συνεπείς με τη συγκράτηση των πληθωριστικών πιέσεων και τη διατήρηση της ανταγωνιστικότητας που ανακτήθηκε με την υποτίμηση της δραχμής."[155]

Πρωταρχικός σκοπός της νομισματικής πολιτικής το 1998 ήταν η επίτευξη σταθερότητας του γενικού επιπέδου των τιμών μέχρι το τέλος του 1999, η οποία θεωρείται ότι επιτυγχάνεται όταν η αύξηση των τιμών δεν υπερβαίνει το 2% ετησίως. Ειδικότερα, το 1998 η νομισματική πολιτική απέβλεπε στην ταχύτερη δυνατή επαναφορά του πληθωρισμού σε πτωτική τροχιά, ύστερα από την προσωρινή άνοδό του μετά την υποτίμηση της δραχμής το Μάρτιο του 1998.

Η στρατηγική της Τράπεζας της Ελλάδος περιλάμβανε ως ενδιάμεσο στόχο τη σχετική σταθερότητα της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής στο πλαίσιο του ΜΣΙ. Κατά την άσκηση της νομισματικής πολιτικής δόθηκε έμφαση —με τη διατήρηση των επιτοκίων σε σχετικώς υψηλά επίπεδα— στην επίτευξη του πρωταρχικού σκοπού της σταθερότητας των τιμών, με αποτέλεσμα η δραχμή να ανατιμηθεί έναντι της κεντρικής ισοτιμίας ως προς το ECU.

Η δραχμή διατηρήθηκε ισχυρή σε όλο το διάστημα μετά την ένταξή της στον ΜΣΙ. Ειδικότερα, αμέσως μετά την ένταξη, σημαντικές εισροές κεφαλαίων σε συνδυασμό με την αυστηρή νομισματική πολιτική σχετικά υψηλών επιτοκίων είχαν ως αποτέλεσμα τη βαθμιαία ανατίμηση της δραχμής έναντι της κεντρικής ισοτιμίας της ως προς το ECU, η οποία στα μέσα Αυγούστου διαμορφώθηκε στο 8,1%. Στο τελευταίο δίμηνο του έτους σημειώθηκαν και πάλι σημαντικές εισροές κεφαλαίων, με αποτέλεσμα η ανατίμηση της δραχμής να διατηρηθεί στο 7-8,5% στην περίοδο αυτή, παρά τις σημαντικές παρεμβάσεις της Τράπεζας της Ελλάδος προκειμένου να περιοριστούν οι ανατιμητικές τάσεις της δραχμής.[156]

Το 1998, μετά την ένταξη της δραχμής στον ΜΣΙ, η Τράπεζα της Ελλάδος δεν υιοθέτησε ενδιάμεσους στόχους για το Μ3 και την πιστωτική επέκταση, όπως στο παρελθόν, αλλά ανακοίνωσε "ενδεικτικές προβλέψεις" 6-9% για το ρυθμό ανόδου της ποσότητας χρήματος με την ευρεία έννοια (Μ3) και 4-6% για τη συνολική πιστωτική επέκταση, οι οποίες κρίθηκαν συνεπείς μεσοπρόθεσμα με την επιδιωκόμενη αποκλιμάκωση του πληθωρισμού. Η ποσότητα χρήματος με την ευρεία έννοια (Μ3) αυξήθηκε κατά 8,9% στη διάρκεια του 1998, εντός των ορίων πρόβλεψης, έναντι 9,6% το 1997. Όμως η συνολική πιστωτική επέκταση διαμορφώθηκε σε 9,7% στο 1998 (όσο και το 1997), δηλαδή σε ρυθμό υψηλότερο του ορίου πρόβλεψης. Η Τράπεζα σημείωνε ότι η καταγραφόμενη πιστωτική επέκταση προς τον ιδιωτικό τομέα επηρεάστηκε το 1998 από την υποτίμηση της δραχμής, εξαιτίας της οποίας

155 Όπ.π., 23-25.

156 Όπ.π., 45.

αυξήθηκαν τα υπόλοιπα των δανείων σε συνάλλαγμα, κατά την αποτίμησή τους σε δραχμές, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει τη χορήγηση νέων δανείων.[157]

Η Τράπεζα ακολούθησε πολιτική βραδείας μείωσης των βασικών της επιτοκίων το 1998. Όμως τόσο τα διατραπεζικά επιτόκια όσο και τα επιτόκια καταθέσεων και χορηγήσεων μειώθηκαν σημαντικά κατά τη διάρκεια του έτους. Παράλληλα, λόγω της υποχώρησης του πληθωρισμού και της αποδυνάμωσης των πληθωριστικών προσδοκιών καθώς και της ενίσχυσης της εμπιστοσύνης στην προοπτική ένταξης της χώρας στην ΟΝΕ, οι αποδόσεις των δεκαετών ομολόγων του Δημοσίου μειώθηκαν από 10,7% στο τέλος του 1997 σε 6,9% στο τέλος του 1998.[158]

Το Δεκέμβριο του 1998, στο πλασίιο της δημιουργίας των προϋποθέσεων για την άσκηση της κοινής νομισματικής πολιτικής, ο Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος Λ. Παπαδήμος υπέγραψε τρεις συμβάσεις με την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Οι συμβάσεις αυτές αφορούσαν: (α) τη θέση σε ισχύ του Εγχειριδίου Διαδικασίας για την εφαρμογή του ΜΣΙ, (β) τη σύνδεση με το σύστημα πληρωμών TARGET των κεντρικών τραπεζών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που δεν μετείχαν ακόμη στη ζώνη του ευρώ και (γ) τη χρήση μέσων εξασφάλισης των πληρωμών μέσω του TARGET σε διασυνοριακό επίπεδο.[159]

Σχετικά με την προοπτική της ένταξης στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση, η Έκθεση για το 1998, την οποία παρουσίασε ο Διοικητής στη Γενική Συνέλευση των Μετόχων τον Απρίλιο του 1999, ανέφερε ότι "η ικανοποίηση, το 1999, των προϋποθέσεων για την υιοθέτηση του ευρώ 2001 είναι εφικτή και πολύ πιθανή, αλλά δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένη". Ως ενδεχόμενοι ανασχετικοί παράγοντες αυτής της πορείας αναφέρονταν ορισμένες εξωγενείς επιδράσεις, η συμπεριφορά των κοινωνικών εταίρων (τιμολογιακή πολιτική των επιχειρήσεων, αυξήσεις μισθών), καθώς και νέα στοιχεία αβεβαιότητας, αν και οι επιπτώσεις της γιουγκοσλαβικής κρίσης δεν αξιολογούνταν ως σημαντικές.[160] Ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχε η ανάλυση για την προοπτική της σταθερότητας των τιμών, σε σχέση τόσο με τις προσδοκίες για μείωση των επιτοκίων όσο και με το ρόλο των κοινωνικών εταίρων: "[…] Η συμβολή των εργαζομένων, πέρυσι και εφέτος, στην προσπάθεια σταθεροποίησης των τιμών είναι σημαντική και δεδομένη. Η εξέλιξη όμως των τιμών, τουλάχιστον σε ορισμένες αγορές, δεν είναι αντιστοίχως ικανοποιητική. Οι επιχειρήσεις οφείλουν να προσαρμόσουν […] την τιμολογιακή τους πολιτική στα νέα ευνοϊκό-

157 Όπ.π., 45-47.

158 Όπ.π., 48-49.

159 Όπ.π., 18, και ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Εξουσιοδότηση προς τον Διοικητή Λ. Παπαδήμο να υπογράψει 3 συμβάσεις μεταξύ ΤτΕ και Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας", 30.11.1998, παρ. 2.

160 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1998*, 60-61.

τερα δεδομένα που έχουν διαμορφωθεί […] ενόψει της εισόδου της χώρας στο νέο ανταγωνιστικότερο οικονομικό περιβάλλον του ενιαίου νομίσματος. […] [Σ]τη σημερινή συγκυρία η σταθερότητα ή και μείωση των τιμών όχι μόνο θα συμβάλει στην επίτευξη του εθνικού στόχου υιοθέτησης του ευρώ, […] αλλά και θα αποφέρει άμεσα και ουσιώδη χρηματοοικονομικά οφέλη.[…] Οι επιχειρήσεις και οι επαγγελματίες ορθώς προσδοκούν μείωση των επιτοκίων.[…] Η προσδοκία όμως αυτή πρέπει να συνοδεύεται από την κατανόηση μιας πραγματικότητας: όσο πιο άμεση και ουσιαστική αποδειχθεί η συμβολή τους στην αποκλιμάκωση του πληθωρισμού και τη διατήρησή του σε χαμηλό επίπεδο, τόσο ταχύτερα θα είναι δυνατόν να προχωρήσει η επιθυμητή μείωση των επιτοκίων. Διότι μόνο όταν επιτευχθεί και διασφαλιστεί η σταθερότητα των τιμών, η Τράπεζα της Ελλάδος θα επιτρέψει ουσιαστική μείωση των επιτοκίων."[161]

Το 1999 σημαδεύθηκε από ένα γεγονός ιστορικής σημασίας: την εισαγωγή του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος, του ευρώ, και τη δημιουργία της ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης, στην οποία δεν συμμετείχε (αρχικά) η Ελλάδα. Από τις αρχές του 1999, ο Μηχανισμός Συναλλαγματικών Ισοτιμιών ΙΙ (ΜΣΙ ΙΙ), ο οποίος βασιζόταν στον προσδιορισμό κεντρικών ισοτιμιών έναντι του ευρώ (αντί του ECU), αντικατέστησε το Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (ΜΣΙ) του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος, στον οποίο συμμετείχε η δραχμή από το Μάρτιο του 1998. Με τη δημιουργία της ζώνης του ευρώ, η δραχμή εντάχθηκε στον νέο ΜΣΙ ΙΙ, με κεντρική ισοτιμία 353,109 δρχ. ανά ευρώ και με τα ίδια κανονικά περιθώρια διακύμανσης ±15%, όπως και στον ΜΣΙ. Η νέα κεντρική ισοτιμία της δραχμής έναντι του ευρώ ήταν για τεχνικούς λόγους ελαφρά διαφορετική από την προηγούμενη κεντρική ισοτιμία έναντι του ECU.[162] Στις 17 Ιανουαρίου 2000, η κεντρική ισοτιμία της δραχμής έναντι του ευρώ ανατιμήθηκε κατά 3,5% και διαμορφώθηκε στο επίπεδο των 340,750 δρχ. ανά ευρώ, προκειμένου να διευκολυνθεί η άσκηση αντιπληθωριστικής νομισματικής πολιτικής και η δημιουργία μέσω αυτής ευνοϊκών συνθηκών για διατηρήσιμη ανάπτυξη.[163]

Πρωταρχικός σκοπός της νομισματικής πολιτικής για το 1999 ήταν η επίτευξη και διασφάλιση της σταθερότητας του γενικού επιπέδου των τιμών, δηλαδή πληθωρισμός που δεν υπερβαίνει το 2% ετησίως. Η Τράπεζα της Ελλάδος είχε υπο-

161 Όπ.π., 62.

162 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1999,* 37.

163 Όπ.π., 36-37. Η κεντρική ισοτιμία επελέγη μετά από πολλές αναλύσεις βασισμένες σε εναλλακτικές μεθόδους καθώς και διαβουλεύσεις με τους εταίρους και την ΕΚΤ. Η ορθότητα της συγκεκριμένης επιλογής συζητήθηκε εκτεταμένα. Το γεγονός είναι ότι η διακύμανση του νομίσματος περί την επιλεγμένη τιμή υπό καθεστώς πλήρους ελευθερίας κίνησης κεφαλαίων επιβεβαίωνε τις εκτιμήσεις ότι η συγκεκριμένη ισοτιμία ήταν ταυτόσημη ή πολύ κοντά στη μακροχρόνια ισοτιμία ισορροπίας (Malliaropulos and Hardouvelis, 2000).

γραμμίσει τη σημασία της έγκαιρης επίτευξης του στόχου αυτού προκειμένου να ικανοποιηθεί το σχετικό με τον πληθωρισμό κριτήριο σύγκλισης της Συνθήκης του Μάαστριχτ και είχε τονίσει ότι η σταθερότητα των τιμών θα έπρεπε να διατηρηθεί σε μονιμότερη βάση, ιδιαίτερα κατά το έτος 2000, ώστε να μην επηρεαστεί αρνητικά η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας.[164]

Το πλαίσιο άσκησης της νομισματικής πολιτικής κατά το 1999 προσδιορίστηκε από τη συμμετοχή της δραχμής στον ΜΣΙ ΙΙ και η Τράπεζα έθεσε ως ενδιάμεσο στόχο τη διατήρηση σχετικά σταθερής της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής έναντι του ευρώ. Επιπλέον, για την αξιολόγηση της νομισματικής πολιτικής, η Τράπεζα χρησιμοποίησε ως δείκτες ένα ευρύτερο νομισματικό μέγεθος που είχε πρόσφατα ορίσει, το M4N,[165] και τις συνολικές πιστώσεις, μεγέθη για το οποία ανακοίνωσε την ίδια ενδεικτική πρόβλεψη 7-9%, όσον αφορά το ρυθμό μεταβολής τους εντός του 1999. Οι προβλέψεις αυτές στηρίχθηκαν σε ορισμένες υποθέσεις σχετικά με την εξέλιξη της εισοδηματικής ταχύτητας κυκλοφορίας του χρήματος και τον τρόπο χρηματοδότησης του δημόσιου ελλείμματος και κρίθηκαν συνεπείς με το στόχο για τον πληθωρισμό. Η Τράπεζα είχε πάντως επισημάνει ότι δεν θα αναπροσάρμοζε αυτόματα τα μέσα πολιτικής της σε τυχόν αποκλίσεις των νομισματικών και πιστωτικών μεγεθών από τις ενδεικτικές προβλέψεις, αλλά θα ανέλυε τα αίτια και τη φύση αυτών των αποκλίσεων, αξιολογώντας τις συνέπειές τους για την εξέλιξη του πληθωρισμού μεσοπρόθεσμα.[166]

Ο στόχος για τη σταθερότητα των τιμών επιτεύχθηκε σε μεγάλο βαθμό το 1999. Ο πληθωρισμός, όπως μετρείται με βάση το Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ), ακολούθησε πτωτική τροχιά στο πρώτο εξάμηνο το 1999 και υποχώρησε με ταχύ ρυθμό από 3,9% το Δεκέμβριο του 1998 σε 2,0%-2,1% στην περίοδο Ιουνίου-Σεπτεμβρίου. Από τον Οκτώβριο του 1999 και μετά, σημείωσε σταδιακή άνοδο, λόγω του υπερδιπλασιασμού της διεθνούς τιμής του πετρελαίου, και έφθασε σε 2,7% το Δεκέμβριο του 1999. Ο "πυρήνας" όμως του πληθωρισμού, ο οποίος καταγράφει ακριβέστερα τις ενδογενείς πληθωριστικές τάσεις, διότι δεν επηρεάζεται από την εξέλιξη των τιμών των καυσίμων και των νωπών οπωροκηπευτικών, επιβραδύνθηκε στο 1,9% τον Οκτώβριο του 1999, τρεις εκατοστιαίες μονάδες χαμηλότερα από ό,τι το Δεκέμβριο του 1998, και από τότε έως και το πρώτο τρίμηνο του 2000 δεν υπερέβη το 2%. Η εξέλιξη αυτή καταδεικνύει ότι επιτεύχθηκε σε μεγάλο βαθμό σταθερότητα των τι-

164 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1999*, 52.

165 Το M4N περιλαμβάνει το νόμισμα σε κυκλοφορία, τις ιδιωτικές καταθέσεις σε δραχμές και συνάλλαγμα, καθώς και τις τοποθετήσεις των ιδιωτών σε repos, τραπεζικά ομόλογα, μερίδια αμοιβαίων κεφαλαίων διαθεσίμων και τίτλους του Ελληνικού Δημοσίου με διάρκεια μέχρι και ένα έτος.

166 Όπ.π.

μών το 1999. Ιδιαίτερα σημαντικό ήταν το γεγονός ότι με βάση τον Εναρμονισμένο Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΕνΔΤΚ), που θα χρησιμοποιούνταν για την αξιολόγηση του σχετικού κριτηρίου σύγκλισης, ο μέσος πληθωρισμός διαμορφώθηκε στο 2,1% το 1999 και υποχώρησε περαιτέρω στο 2% στο δωδεκάμηνο που έληξε το Μάρτιο του 2000. Συνεπώς, η Ελλάδα ικανοποιούσε το συγκεκριμένο κριτήριο σύγκλισης της Συνθήκης του Μάαστριχτ από το Δεκέμβριο του 1999.[167]

Όσον αφορά τη συναλλαγματική ισοτιμία, στα δύο έτη από την ένταξη της δραχμής στον ΜΣΙ το Μάρτιο του 1998 έως τις αρχές του έτους 2000, η δραχμή δεν δέχθηκε πιέσεις που να δημιούργησαν ένταση στην αγορά συναλλάγματος. Στην περίοδο αυτή, η άσκηση αντιπληθωριστικής νομισματικής πολιτικής με τη διατήρηση σχετικά υψηλών επιτοκίων, καθώς και οι ευνοϊκές προσδοκίες των αγορών όσον αφορά την προοπτική σταθεροποίησης και σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας, είχαν ως αποτέλεσμα η δραχμή να είναι συνεχώς ανατιμημένη σε σχέση με την κεντρική της ισοτιμία στο μηχανισμό. Το ποσοστό της θετικής απόκλισης της τρέχουσας από την κεντρική ισοτιμία κυμάνθηκε από 2% έως 9%.[168]

Ειδικότερα, στη διάρκεια του 1999 και μέχρι την ανατίμηση της κεντρικής ισοτιμίας της δραχμής έναντι του ευρώ κατά 3,5% στις 17 Ιανουαρίου 2000, η απόκλιση του ελληνικού νομίσματος από την κεντρική ισοτιμία κυμάνθηκε σε πολύ μικρότερο εύρος, μεταξύ 6,5% και 9%.[169]

Οι περιορισμοί στην άσκηση της νομισματικής πολιτικής κατά το 1999 συνδέονταν με την προοπτική σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας και ένταξής της στη ζώνη του ευρώ, τον αυξανόμενο ανταγωνισμό στο τραπεζικό σύστημα και τη συμμετοχή της δραχμής στον ΜΣΙ ΙΙ. Οι θετικές προοπτικές σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας σε συνδυασμό με τα υψηλά επιτόκια που απαιτούσε η άσκηση αντιπληθωριστικής νομισματικής πολιτικής οδηγούσαν σε σημαντικές εισροές κεφαλαίων για επενδύσεις σε κρατικά ομόλογα και βραχυπρόθεσμες τοποθετήσεις στη διατραπεζική αγορά. Οι εισροές κεφαλαίων δημιουργούσαν δραχμική ρευστότητα που αντιμετωπίστηκε από την Τράπεζα της Ελλάδος με μέτρα απορρόφησής της προκειμένου να συγκρατηθεί η νομισματική και πιστωτική επέκταση σε ρυθμούς συμβατούς με την επιδιωκόμενη επιβράδυνση του πληθωρισμού. Ο ανταγωνισμός στο τραπεζικό σύστημα δυσχέραινε τον έλεγχο της πιστωτικής επέκτασης από την Τράπεζα της Ελλάδος, ενώ η ανατίμηση της δραχμής στο πλαίσιο του ΜΣΙ ΙΙ έθετε

167 Όπ.π., 24-25.

168 Όπ.π., 36.

169 Όπ.π., 37-38. Μετά την ανατίμηση της κεντρικής ισοτιμίας της δραχμής και μέχρι το τέλος Μαρτίου του 2000, η σταδιακή σύγκλιση της δραχμής προς την κεντρική της ισοτιμία συνεχίστηκε και στο τέλος Μαρτίου η ανατίμηση της δραχμής είχε περιοριστεί σε λιγότερο από 2%.

περιορισμούς στη χρησιμοποίηση των επιτοκίων για τη συγκράτηση της πιστωτικής επέκτασης. Γι' αυτό, η Τράπεζα της Ελλάδος αποφάσισε να χρησιμοποιήσει εναλλακτικά μέσα για τον έλεγχο της νομισματικής και πιστωτικής επέκτασης. Ένα από αυτά ήταν η επιβολή τήρησης υποχρεωτικών άτοκων καταθέσεων από τις τράπεζες στην Τράπεζα της Ελλάδος σε ποσό ίσο με αυτό που θα υπερέβαινε το όριο που θα προέκυπτε αν οι τράπεζες αύξαναν τις πιστώσεις προς τον ιδιωτικό τομέα και τις ΔΕΚΟ με ρυθμό άνω του 12% κατ' έτος. Οι άτοκες αυτές καταθέσεις θα παρέμεναν στην Τράπεζα της Ελλάδος για διάστημα έξι μηνών. Σκοπός ήταν ο περιορισμός των πληθωριστικών κινδύνων που σχετίζονταν κυρίως με την ταχεία άνοδο των πιστώσεων, ιδίως των καταναλωτικών δανείων.[170]

Τελικά, το νομισματικό μέγεθος M4N αυξήθηκε κατά 5,6% το 1999, έναντι 9,8% το 1998. Ο δωδεκάμηνος ρυθμός ανόδου του M4N ακολούθησε πτωτική πορεία από τις αρχές του 1999 και στην περίοδο Μαρτίου-Ιουλίου κυμάνθηκε γενικά μέσα στα όρια της ενδεικτικής πρόβλεψης (7-9%), αλλά από τον Αύγουστο έως το τέλος του έτους διατηρήθηκε σε χαμηλότερο επίπεδο από το κάτω όριο της πρόβλεψης. Όμως, η συνολική πιστωτική επέκταση, διορθωμένη για την επίπτωση που είχε στο υπόλοιπο των δανείων σε συνάλλαγμα η σημαντική ανατίμηση του γιεν Ιαπωνίας και, σε μικρότερο βαθμό, του δολαρίου ΗΠΑ, διαμορφώθηκε σε 10,9%, ήταν δηλαδή υψηλότερη τόσο σε σχέση με την ενδεικτική πρόβλεψη για το 1999 (7-9%) όσο και σε σχέση με το ρυθμό του 1998 (9,1%).[171]

Για την ικανοποίηση του κριτηρίου του δημοσιονομικού ελλείμματος και την είσοδο της χώρας στην ΟΝΕ, η Έκθεση επισήμαινε ότι την προηγούμενη δεκαετία είχε επιτευχθεί εντυπωσιακή δημοσιονομική προσαρμογή, καθώς το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης ως ποσοστό του ΑΕΠ είχε μειωθεί από 16% περίπου το 1990 σε 1,6% το 1999 (ή από 14,2% σε 3,1% σύμφωνα με μεταγενέστερες εκτιμήσεις), αντανακλώντας αφενός τη βελτίωση του πρωτογενούς αποτελέσματος τη δημοσιονομικής διαχείρισης, ειδικότερα τη μετατροπή μεγάλων πρωτογενών ελλειμμάτων σε σχεδόν ισόποσα πρωτογενή πλεονάσματα, και αφετέρου (αλλά σε μικρότερο βαθμό) τη μείωση της δαπάνης για τόκους. Η βελτίωση του πρωτογενούς αποτελέσματος οφειλόταν "στη σχεδόν συνεχή και σημαντική άνοδο των εσόδων σε σχέση με το ΑΕΠ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας, ενώ ο λόγος των πρωτογενών δαπανών προς το ΑΕΠ [εμφάνιζε] στασιμότητα". Συμπερασματικά διατυπωνόταν η προειδοποίηση ότι "οι τάσεις των δημοσιονομικών μεγεθών και η διεξοδικότερη ανάλυσή τους υποδηλώνουν […] ότι η προσπάθεια δημοσιονομικής εξυγίανσης θα πρέπει μελλοντικά να βασιστεί περισσότερο στη συγκράτηση

170 Όπ.π., 54.

171 Όπ.π., 53-54.

των πρωτογενών δαπανών παρά στην αύξηση των εσόδων, ιδίως αν ληφθεί υπόψη η σκοπιμότητα μιας φορολογικής μεταρρύθμισης για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας και της απασχόλησης στο νέο περιβάλλον 'φορολογικού ανταγωνισμού' και 'φορολογικής προσέγγισης' που διαμορφώνεται σταδιακά στην Ευρωπαϊκή Ένωση".[172]

Στην ίδια Έκθεση, ενώ σημειωνόταν ότι το 1999 ήταν το τέταρτο κατά σειρά έτος που ο ρυθμός ανάπτυξης τη ελληνικής οικονομίας ήταν σαφώς υψηλότερος από το ρυθμό ανάπτυξης της ΕΕ, η Τράπεζα επισήμανε, για μια ακόμη φορά, το μεγάλο πρόβλημα της ανεργίας. Στο διάστημα 1994-1998, που κάλυπτε τα πρώτα πέντε έτη του Προγράμματος Σύγκλισης 1994-1999, το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε από 8,9% το 1994 σε 10,8% το 1998, όταν την ίδια περίοδο στην Ευρωπαϊκή Ένωση μειώθηκε από 11,1% σε 9,9%. Η Τράπεζα τόνιζε τις διαρθρωτικές αδυναμίες της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα και την ανάγκη βελτίωσης των συστημάτων εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης των νέων, προκειμένου να αποκτήσουν γνώσεις και δεξιότητες κατάλληλες για τις ζητούμενες ειδικότητες και που θα ανταποκρίνονταν στις τεχνολογικές εξελίξεις. Άλλα μέτρα που προτείνονταν από την Τράπεζα ήταν η μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης της εργασίας, ιδίως της ανειδίκευτης ή χαμηλά αμειβόμενης, και η ενίσχυση των φορολογικών κινήτρων για προσλήψεις νέων, καθώς και η μείωση του συνολικού κόστους εργασίας. Για την απασχόληση των γυναικών, αλλά και των μακροχρόνια ανέργων, προτάθηκαν μέτρα που εστιάζονταν στην ισότητα ευκαιριών των δύο φύλων στην εργασία αλλά και στη "διά βίου μάθηση". Τέλος, μέτρα ελαστικοποίησης του χρόνου εργασίας και μεγαλύτερης ευκαμψίας των μισθολογικών αμοιβών θεωρούνταν απαραίτητα από την Τράπεζα, η οποία όμως αναγνώριζε ότι στην πραγματικότητα η ελληνική αγορά εργασίας αποδείχθηκε αρκετά εύκαμπτη ώστε να απορροφήσει χιλιάδες οικονομικούς μετανάστες, να εκσυγχρονίσει το σύστημα συλλογικών διαπραγματεύσεων από το 1990 και να ελαστικοποιήσει τα ωράρια εργασίας, ιδίως στις πολύ μικρές επιχειρήσεις.[173]

Κατά την Τράπεζα της Ελλάδος, η συνολική αξιολόγηση των οικονομικών εξελίξεων το 1999 οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι "για πρώτη φορά μετά από δεκαετίες διαμορφώθηκαν συνθήκες νομισματικής σταθερότητας, […] ως αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης και επίπονης προσπάθειας" και ότι "η αποκλιμάκωση του πληθωρισμού, η πρόοδος προς τη δημοσιονομική εξυγίανση και η σχετική σταθερότητα της ισοτιμίας της δραχμής έναντι των βασικών ευρωπαϊκών νομισμάτων είχαν

172 Όπ.π., 33-34, και Manessiotis and Reischauer (2001), 142.

173 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1999*, 48 και 50-51, και *Νομισματική Πολιτική – Ενδιάμεση Έκθεση 2000*, 66-69.

διαμορφώσει ένα νέο οικονομικό περιβάλλον, το οποίο επέτρεπε την ικανοποίηση των κριτηρίων σύγκλισης για τη συμμετοχή της Ελλάδος στην ευρωπαϊκή Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ)."[174]

Ταυτόχρονα, όμως, και ενόψει της μελλοντικής ένταξης της χώρας στη ζώνη του ευρώ, η Τράπεζα υπογράμμιζε τις νέες δυνατότητες αλλά και τις νέες προοπτικές για την ελληνική οικονομία. Ειδικότερα, ο Διοικητής Λ. Παπαδήμος επισήμαινε τα εξής στη Γενική Συνέλευση των Μετόχων τον Απρίλιο του 2000: "Η ένταξη της χώρας μας στη ζώνη του ευρώ θα επηρεάσει καθοριστικά τη λειτουργία και τις επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας. Η υιοθέτηση του ευρώ θα προκαλέσει σημαντική μεταβολή του οικονομικού περιβάλλοντος, θα αποφέρει οφέλη και θα δημιουργήσει ευκαιρίες, αλλά παράλληλα θα θέσει περιορισμούς και θα αναδείξει προκλήσεις για την οικονομική πολιτική. Οι επιδόσεις της οικονομίας τα επόμενα χρόνια θα εξαρτηθούν συνεπώς από την ικανότητα του ιδιωτικού τομέα και των οικονομικών αρχών να εξασφαλίσουν τα δυνητικά οφέλη, να αξιοποιήσουν τις ευκαιρίες, να προσαρμοστούν επιτυχώς στους περιορισμούς και να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τις νέες προκλήσεις.[…] Τα κρίσιμα θέματα για την μετά την ένταξη στην ΟΝΕ εποχή είναι οι συνέπειες της εισαγωγής του ενιαίου νομίσματος αφενός για τη νομισματική σταθερότητα και αφετέρου για την επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης και επομένως την προοπτική πραγματικής σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας την επόμενη δεκαετία."[175]

Ήδη από τις αρχές του 2000, Τράπεζα της Ελλάδος τόνιζε προς όλες τις κατευθύνσεις τη σημασία έγκαιρης προετοιμασίας για την "επόμενη ημέρα" της υιοθέτησης του νέου νομίσματος, του ευρώ. Σταθμίζοντας τα πλεονεκτήματα και τις προκλήσεις, παρατηρούσε ότι η προοπτική σταθερότητας των τιμών αποτελούσε σημαντικό όφελος, το οποίο όμως θα διασφαλιζόταν με τη λήψη διαρθρωτικών μέτρων και την άσκηση κατάλληλης οικονομικής πολιτικής, ώστε να μην αποκλίνει ο πληθωρισμός στην Ελλάδα από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Επακόλουθο τόσο της μακροοικονομικής σταθερότητας όσο και της πλήρους και ισότιμης συμμετοχής στη ζώνη του ευρώ θα ήταν η θεμελίωση των βάσεων για υψηλότερους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης. Οι κύριοι παράγοντες που θα συνέβαλλαν σε κάτι τέτοιο ήταν η εξάλειψη του συναλλαγματικού κινδύνου στις συναλλαγές εντός της ζώνης του ευρώ, η μείωση του κόστους χρηματοδότησης λόγω της ενοποίησης των χρηματοπιστωτικών αγορών και της σύγκλισης των επιτοκίων, καθώς και η μείωση του κόστους των συναλλαγών γενικότερα. Τα παραπάνω όμως θα μπορούσαν να λειτουργήσουν προς την επιθυμητή κατεύθυνση και με μακροπρόθεσμη προοπτική

174 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1999*, 21.

175 Όπ.π., 66.

μόνο στο βαθμό που και η ελληνική οικονομία και οι φορείς της οικονομικής πολιτικής θα έπαιρναν τα αναγκαία μέτρα ώστε να βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητα και την αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της χώρας.[176] Η Τράπεζα της Ελλάδος τόνιζε ότι, σε μια νομισματική ένωση όπου εφαρμόζεται ενιαία νομισματική πολιτική και όπου η δημοσιονομική πολιτική όφειλε να προσαρμόζεται στις επιταγές του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης, τυχόν αποκλίσεις από τη σταθερότητα των τιμών και το μέσο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης στην ευρωζώνη θα μπορούσαν να έχουν ως ουσιαστικό αίτιο τα διαφορετικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των επιμέρους χωρών. Η οικονομική θεωρία, αλλά και η ιστορική εμπειρία των νομισματικών ενώσεων, υποδήλωναν ότι οι επιπτώσεις της ενιαίας νομισματικής πολιτικής στον πληθωρισμό και τη μεγέθυνση των εθνικών οικονομιών επηρεάζονταν σημαντικά από τη δομή και τη λειτουργία τόσο του χρηματοπιστωτικού τομέα όσο και των αγορών εργασίας στα κράτη-μέλη. Εκτός των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών των οικονομιών, οι διαφορές ως προς τη φάση του οικονομικού κύκλου στις χώρες της ευρωζώνης, καθώς και η ασύμμετρη επίδραση εξωτερικών διαταραχών στις επιμέρους οικονομίες, μπορούσαν επίσης να προκαλέσουν αποκλίσεις στις οικονομικές της επιδόσεις. Γι' αυτό, ο πρωταρχικός στόχος της εθνικής οικονομικής πολιτικής μετά την ένταξη στη ζώνη του ευρώ θα έπρεπε να είναι η κλιμάκωση των προσπαθειών για βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της μικρής και ανοικτής ελληνικής οικονομίας. Στην κατεύθυνση αυτή, οι κύριες μεταρρυθμίσεις που πρότεινε η Τράπεζα της Ελλάδος ήταν: (α) η απελευθέρωση των αγορών και ο περιορισμός του κρατικού παρεμβατισμού, με έμφαση στους τομείς της ενέργειας, των τηλεπικοινωνιών και των υπηρεσιών, καθώς και η επιτάχυνση των ιδιωτικοποιήσεων, (β) η ενίσχυση του ρόλου του κράτους σε ορισμένους τομείς, ειδικότερα για τη βελτίωση της εκπαίδευσης, της επαγγελματικής κατάρτισης και της προώθησης των νέων τεχνολογιών, προκειμένου αυτό να συμβάλει σημαντικά στην ενίσχυση της παραγωγικότητας, (γ) η υλοποίηση θεσμικών μεταρρυθμίσεων, που θα έδιναν νέα ώθηση στις επενδύσεις, όπως η απλούστευση των διαδικασιών για την ίδρυση επιχειρήσεων και τη διενέργεια άμεσων επενδύσεων από την αλλοδαπή, και (δ) η προώθηση μεταρρυθμίσεων που θα βελτίωναν τη λειτουργία του χρηματοπιστωτικού τομέα και τη χρηματοδότηση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων.[177]

Στο πλαίσιο αυτό, η δημοσιονομική πολιτική θα έπρεπε να εκπληρώνει με επιτυχία το διττό στόχο της δημοσιονομικής εξυγίανσης, που θα συνέβαλλε στη μακροοικονομική σταθερότητα, και της προώθησης της οικονομικής μεγέθυνσης με την αναδιάρθρωση των δαπανών και την αναμόρφωση του φορολογικού συστή-

176 Όπ.π., , 67.

177 Όπ.π., 70-71.

ματος. Η Τράπεζα της Ελλάδος θεωρούσε ότι η διατήρηση πρωτογενών πλεονασμάτων κατά τα επόμενα έτη θα ήταν "απολύτως αναγκαία" για τη διασφάλιση της δημοσιονομικής ισορροπίας μακροπρόθεσμα, επειδή το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ παρέμενε ιδιαίτερα υψηλό. Επιπλέον, η ελληνική οικονομία όφειλε να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει στο μέλλον πιθανές επιβαρύνσεις του προϋπολογισμού που θα συνδέονταν με μελλοντικές υποχρεώσεις των βασικών ταμείων κοινωνικής ασφάλισης και των δημόσιων επιχειρήσεων. Σχεδόν προφητικά γι' αυτά που θα συνέβαιναν στη χώρα μετά την κρίση του 2008, η Τράπεζα της Ελλάδος επισήμαινε στην Έκθεση του Διοικητή, ήδη από το 2000, ότι "…η συνέχιση της προσπάθειας για δημοσιονομική εξυγίανση είναι σκόπιμη προκειμένου η δημοσιονομική πολιτική να αποκτήσει επαρκή περιθώρια και ευελιξία για την αντιμετώπιση εξωγενών διαταράξεων που μπορεί να επηρεάσουν την ελληνική οικονομία στη ζώνη του ευρώ".[178]

Το 2000 αποτέλεσε έτος-σταθμό στη σύγχρονη ελληνική οικονομική ιστορία. στη Σύνοδο Κορυφής της Ευρωπαϊκής Ένωσης τον Ιούνιο αυτού του έτους επιβεβαιώθηκε ότι η Ελλάδα πληρούσε τα κριτήρια σύγκλισης για την ένταξή της στη ζώνη του ευρώ από την 1 Ιανουαρίου 2001. Το 2000 ήταν ιδιαίτερα σημαντικό και για την Τράπεζα της Ελλάδος, η οποία είχε να αντιμετωπίσει πολλαπλές προκλήσεις όσον αφορά την άσκηση της νομισματικής πολιτικής αλλά και την πραγματοποίηση των αναγκαίων θεσμικών, λειτουργικών και τεχνικών προσαρμογών για την εισαγωγή στην Ελλάδα του ευρώ σε λογιστική μορφή και για τη συμμετοχή της Τράπεζας της Ελλάδος στο Ευρωσύστημα. Η νομισματική πολιτική είχε αναλάβει το δύσκολο ρόλο της εξασφάλισης της ομαλής μετάβασης στο ευρώ με τη σταδιακή σύγκλιση της τρέχουσας ισοτιμίας της δραχμής προς την ισοτιμία μετατροπής της σε ευρώ όσο και με τη σύγκλιση των επιτοκίων στην εγχώρια διατραπεζική αγορά χρήματος προς τα αντίστοιχα επιτόκια στη ζώνη του ευρώ.[179] Η βαθμιαία σύγκλιση της ισοτιμίας της δραχμής και των επιτοκίων έπρεπε να πραγματοποιηθεί με τρόπο που να συμβάλει στη συγκράτηση των εγχώριων πληθωριστικών πιέσεων που συνδέονταν με τη χαλάρωση των νομισματικών συνθηκών καθώς και τον περιορισμό των πληθωριστικών (πιέσεων) (επιπτώσεων) στις εγχώριες τιμές από τη μεγάλη αύξηση της διεθνούς τιμής του πετρελαίου και την ανατίμηση του δολαρίου έναντι του ευρώ.

Η νομισματική πολιτική το έτος 2000 ασκούνταν σε ένα νέο περιβάλλον για την ελληνική οικονομία, που χαρακτηριζόταν από: (α) πληθωρισμό πολύ χαμηλότερο από ό,τι στο παρελθόν, ο οποίος όμως παρέμενε υψηλότερος από το μέσο πληθω-

178 Όπ.π., 71.

179 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2000*, 21.

ρισμό στη ζώνη του ευρώ, καθώς και από το επίπεδο που θεωρείται συμβατό με τη σταθερότητα των τιμών (2%),[180] (β) σημαντικά βελτιωμένη δημοσιονομική κατάσταση της γενικής κυβέρνησης και μειούμενο δημόσιο χρέος, και (γ) υψηλό και επιταχυνόμενο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης, ο οποίος υπερέβαινε τον μέσο όρο στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παράλληλα, όμως, η ελληνική οικονομία συνέχιζε να χαρακτηρίζεται από αδυναμίες διαρθρωτικού χαρακτήρα, οι οποίες είχαν ως συνέπεια την παραμονή της ανεργίας σε υψηλά επίπεδα, την αύξηση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και τη διατήρηση του δημόσιου χρέους ως ποσοστού του ΑΕΠ επίσης σε υψηλά επίπεδα.[181]

Κύρια επιδίωξη της νομισματικής πολιτικής κατά το πρώτο εξάμηνο του 2000 ήταν να ικανοποιηθούν τα κριτήρια σύγκλισης για τον πληθωρισμό, τη σταθερότητα της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής και τα μακροπρόθεσμα επιτόκια. Μετά τη λήψη της απόφασης τον Ιούνιο για την ένταξη της Ελλάδος στη ζώνη του ευρώ, η νομισματική πολιτική επικεντρώθηκε στο να διασφαλίσει την ομαλή μετάβαση στο ενιαίο νόμισμα, αλλά και στην αναχαίτιση των πληθωριστικών πιέσεων που προκαλούνταν από εξωγενείς παράγοντες (άνοδο της διεθνούς τιμής του πετρελαίου, ανατίμηση του δολαρίου έναντι του ευρώ). Η Τράπεζα της Ελλάδος μείωσε με βραδύ ρυθμό τα επιτόκιά της προς τα αντίστοιχα επιτόκια της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και παράλληλα προέβη σε παρεμβάσεις στις αγορές συναλλάγματος και χρήματος προκειμένου η τρέχουσα ισοτιμία της δραχμής να συγκλίνει ομαλά προς την ισοτιμία μετατροπής της σε ευρώ έως το τέλος του 2000. Τα παραπάνω συνέβησαν παρά το ότι η αγορά συναλλάγματος δεχόταν πιέσεις από το τέλος του 1999 και στους πρώτους μήνες του 2000, επειδή υπήρχαν αβεβαιότητες ως προς την έγκαιρη ικανοποίηση των κριτηρίων σύγκλισης από την Ελλάδα και ως προς το αν η ισοτιμία μετατροπής της δραχμής σε ευρώ θα ήταν η κεντρική της ισοτιμία στο ΜΣΙ ΙΙ. Το κλίμα άλλαξε και οι προσδοκίες σταθεροποιήθηκαν μετά την απόφαση του Συμβουλίου ECOFIN τον Ιούνιο του 2000 ότι η κεντρική ισοτιμία της δραχμής (340,75 δρχ./ευρώ) θα ήταν και η ισοτιμία μετατροπής. Το επιτόκιο παρέμβασης της Τράπεζας της Ελλάδος στη διατραπεζική αγορά (για πράξεις 14 ημερών) μειώθηκε σταδιακά από 10,75% στις αρχές του 2000 σε 4,75% το Δεκέμβριο του ίδιου έτους και ευθυγραμμίστηκε με το αντίστοιχο επιτόκιο της Ευρωπαϊκής

180 Η Έκθεση αναφερόταν σε υψηλό βαθμό σταθερότητας των τιμών (με βάση το μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης του Εναρμονισμένου Δείκτη Τιμών Καταναλωτή – ΕνΔΤΚ) έως τα μέσα του έτους, αν και στη συνέχεια, λόγω των συνεχιζόμενων πληθωριστικών πιέσεων από την αύξηση της διεθνούς τιμής του πετρελαίου και την ανατίμηση του δολαρίου έναντι του ευρώ, ο μέσος ετήσιος ρυθμός πληθωρισμού επιταχύνθηκε σε 2,9% για το 2000. Η διαμόρφωση του *μέσου ετήσιου* ρυθμού αύξησης του ΕνΔΤΚ σε 2% το δωδεκάμηνο που έλγε το Μάρτιο του 2000 επέτρεψε την ικανοποίηση του κριτηρίου σύγκλισης για τον πληθωρισμό. Όπ.π., 22-23.

181 Όπ.π., 35.

Κεντρικής Τράπεζας για πράξεις χρηματοδότησης των τραπεζών. Η μείωση των επιτοκίων της Τράπεζας της Ελλάδος οδήγησε σε μείωση των τραπεζικών επιτοκίων, η οποία όμως δεν ήταν ομοιόμορφη. Τα επιτόκια χορηγήσεων υποχώρησαν περισσότερο από τα επιτόκια καταθέσεων, περιορίζοντας τη διαφορά μεταξύ τους κατά περίπου μία εκατοστιαία μονάδα.[182]

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι η πολιτική επιτοκίων της Τράπεζας της Ελλάδος και οι παρεμβάσεις της στις αγορές χρήματος και συναλλάγματος εξασφάλισαν τη σύγκλιση της ισοτιμίας και των επιτοκίων, με τρόπο που περιόρισε τις πληθωριστικές πιέσεις και επηρέασε ευνοϊκά τις πληθωριστικές προσδοκίες. Όμως, η αναπόφευκτη χαλάρωση των νομισματικών συνθηκών το 2000 πριν την ένταξη της Ελλάδος στην ευρωζώνη, σε συνδυασμό με την άνοδο του ονομαστικού ΑΕΠ με υψηλότερο ρυθμό από την αρχική πρόβλεψη και με την επίδραση ορισμένων ειδικών παραγόντων, είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση της ρευστότητας και της τραπεζικής χρηματοδότησης με ρυθμούς υψηλότερους των ενδεικτικών προβλέψεων. Συγκεκριμένα, το νομισματικό μέγεθος M4N αυξήθηκε κατά 10,5% στη διάρκεια του 2000, υπερβαίνοντας το ανώτατο όριο της πρόβλεψης 5%-7%. Η εξέλιξη αυτή εν μέρει αντανακλούσε τη μεγαλύτερη ζήτηση των αποταμιευτών για repos και μερίδια αμοιβαίων κεφαλαίων διαθεσίμων, καθώς και τις συναλλακτικές ανάγκες που δημιουργήθηκαν από την ταχύτερη αύξηση του ονομαστικού ΑΕΠ. Η συνολική πιστωτική επέκταση επιταχύνθηκε σημαντικά, ενώ το μερίδιο του ιδιωτικού τομέα σ' αυτήν την αύξηση ήταν μεγαλύτερο (28,5% το 2000 σε σχέση με ποσοστό 14,2% το 1999) από αυτό του δημόσιου τομέα (16,1% το 2000 έναντι 11,3% το 1999) Σε μεγάλο βαθμό, όμως, η επιτάχυνση της πιστωτικής επέκτασης προς τον ιδιωτικό τομέα ήλθε να ικανοποιήσει την αυξημένη ζήτηση που προέκυψε λόγω των περιοριστικών μέτρων που είχαν επιβληθεί για τη συγκράτηση των πιστώσεων το 1999 και έληγαν το Μάρτιο του 2000, όσο και λόγω της πτώσης των επιτοκίων και της ανόδου του ΑΕΠ.[183]

Η Έκθεση για το έτος 2000 αξιολογούσε τις μεταβαλλόμενες συνθήκες στο χρηματοπιστωτικό τομέα τις παραμονές της ένταξης στην ΟΝΕ και τις συνόψιζε ως εξής: "Το ελληνικό τραπεζικό σύστημα έχει εισέλθει σε περίοδο μετασχηματισμού και επαναπροσδιορισμού των στρατηγικών στόχων και δραστηριοτήτων του, ιδιαίτερα μετά την ένταξη της Ελλάδος στη ζώνη του ευρώ. Οι πιο σημαντικοί λόγοι είναι η ταχεία τεχνολογική πρόοδος στον τομέα των επικοινωνιών και της πληροφορικής, η αυξανόμενη ενοποίηση των διεθνών αγορών χρήματος και κεφαλαίου, καθώς και οι μεταβολές των αναγκών των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών για

182 Όπ.π., 36-38.

183 Όπ.π., 39.

τραπεζικά προϊόντα και υπηρεσίες. Ο αυξανόμενος ανταγωνισμός περιορίζει τα περιθώρια κέρδους που συνδέονται με την προσφορά παραδοσιακών τραπεζικών υπηρεσιών και οδηγεί τις τράπεζες να εντείνουν τις προσπάθειες για διαφοροποίηση των προϊόντων τους και επέκτασή τους σε νέες αγορές […]. Η εισαγωγή του ενιαίου νομίσματος και η τιμολόγηση όλων των αγαθών και υπηρεσιών σε ευρώ από την αρχή του 2002 θα αυξήσει τη διαφάνεια στις τραπεζικές συναλλαγές. Αυτό εκτιμάται ότι θα επιταχύνει την ενοποίηση των χρηματοπιστωτικών αγορών και θα οδηγήσει στη δημιουργία μεγαλύτερων μονάδων ή ομίλων που θα προσφέρουν ένα ευρύτερο φάσμα χρηματοπιστωτικών προϊόντων. Το αποτέλεσμα θα είναι η ενίσχυση του ανταγωνισμού μεταξύ των τραπεζών, αλλά και η έκθεσή τους σε συστημικούς κινδύνους που δεν θα περιορίζονται πλέον στα εθνικά όρια, ακριβώς λόγω της αυξημένης αλληλεξάρτησης των χρηματοπιστωτικών αγορών".[184]

Όπως επισημαινόταν στην Έκθεση, η αναμενόμενη περαιτέρω ενοποίηση των αγορών χρήματος και κεφαλαίων με την εισαγωγή του ευρώ και οι διαμορφούμενες τάσεις στον χρηματοπιστωτικό τομέα "έφεραν στο προσκήνιο το ρόλο των εθνικών κεντρικών τραπεζών στην άσκηση προληπτικής εποπτείας του τραπεζικού συστήματος στις χώρες της ζώνης του ευρώ". Η θέση της Τράπεζας της Ελλάδος για την εποπτεία του χρηματοπιστωτικού συστήματος συνολικά ήταν υπέρ μιας ολοκληρωμένου χαρακτήρα εποπτείας, με την κεντρική τράπεζα σε πρωταγωνιστικό ρόλο. Και τούτο επειδή η εμπειρία και άλλων χωρών είχε δείξει ότι, όταν η εν λόγω αρμοδιότητα ανατίθεται σε μια κεντρική τράπεζα, αυτή δίνει έμφαση στη σταθερότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος μέσω της μακροπροληπτικής εποπτείας, σε αντίθεση με άλλους εποπτικούς φορείς, που εστιάζονται στη μικροπροληπτική εποπτεία per se. Στα συγκριτικά πλεονεκτήματα της κεντρικής τράπεζας περιλαμβάνονταν η κατοχυρωμένη λειτουργική ανεξαρτησία της, η δυνατότητα έγκαιρης πληροφόρησης και η ήδη διαθέσιμη απαραίτητη τεχνογνωσία για τη διάγνωση και αντιμετώπιση τυχόν συστημικών κινδύνων. Αυτά θα αποτελούσαν "εγγύηση για την αποτελεσματική και χωρίς κλυδωνισμούς συνέχιση της εποπτείας του χρηματοπιστωτικού τομέα".[185]

Ενόψει της υιοθέτησης του ευρώ, ιδιαίτερη σημασία είχε η προσαρμογή του πλαισίου και των τεχνικών παραμέτρων των μέσων άσκησης της νομισματικής πολιτικής από την Τράπεζα της Ελλάδος. Το έργο αυτό ολοκληρώθηκε εντός του 2000 μέσω σταδιακών τροποποιήσεων, ώστε να μη διαταραχθούν οι ομαλές συνθήκες στις αγορές χρήματος, συναλλάγματος και κεφαλαίων. Στην αρχή του 2000 τέθηκαν σε εφαρμογή οι αλλαγές που δεν είχαν άμεσο αντίκτυπο στις νομισματικές συν-

184 Όπ.π., 40.

185 Όπ.π., 44-46.

θήκες, ενώ για ορισμένες αλλαγές που θα επηρέαζαν τις συνθήκες της αγοράς χρήματος και συναλλάγματος η Τράπεζα επέλεξε τον κατάλληλο χρόνο και τη μέθοδο εναρμόνισης προκειμένου να αποφευχθούν παρενέργειες. Ιδιαίτερη σημασία είχε η εναρμόνιση του συστήματος υποχρεωτικών καταθέσεων, η οποία συνεπαγόταν μείωση του σχετικού συντελεστή στο 2% από 12% που ίσχυε μέχρι τότε. Όπως αναφερόταν στην Έκθεση για το έτος 2000, "προκειμένου να επιτευχθεί βαθμιαία και ελεγχόμενη αύξηση της ρευστότητας, η αποδέσμευση της διαφοράς που προέκυψε στις υποχρεωτικές καταθέσεις, λόγω της μείωσης του συντελεστή, αποφασίστηκε να γίνει σταδιακά εντός χρονικού διαστήματος 18 μηνών", ενώ ταυτόχρονα "ελήφθη ιδιαίτερη μέριμνα για τη διασφάλιση επαρκούς ρευστότητας κατά την αρχική περίοδο μετά την ένταξη της Ελλάδος στη ζώνη του ευρώ". Επίσης, δεδομένου ότι η λειτουργία ασφαλούς και αξιόπιστου συστήματος πληρωμών σε συνεχή χρόνο ήταν απαραίτητη για την άσκηση της νομισματικής πολιτικής του Ευρωσυστήματος (όπου οι πράξεις διενεργούνται αποκλειστικά μέσω του εθνικού συστήματος πληρωμών και του διασυνοριακού συστήματος TARGET), η Τράπεζα είχε θέσει σε λειτουργία από την αρχή του 1999 το σύστημα πληρωμών ΕΥΡΩ-ΕΡΜΗΣ, που συνδέθηκε με το TARGET, ενώ από το Μάρτιο του 2000 λειτούργησε και το εθνικό σύστημα ΕΡΜΗΣ (σε δραχμές). Τα δύο συστήματα ενοποιήθηκαν στις 2.1.2001, με τη λειτουργία του ενιαίου πλέον συστήματος ΕΡΜΗΣ σε ευρώ. Με τον τρόπο αυτό διευκολύνθηκε η ουσιαστική και ομαλή ενσωμάτωση των εγχώριων αγορών χρήματος και κεφαλαίων στην ενιαία ευρωπαϊκή αγορά και η αποτελεσματική διαχείριση των διαθεσίμων των πιστωτικών ιδρυμάτων.[186]

Η ένταξη της Ελλάδος στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση από την 1η Ιανουαρίου 2001 ήταν ένα ορόσημο στην πορεία της ελληνικής οικονομίας, το οποίο αποτελούσε, όπως επισήμανε ο Διοικητής "το επιστέγασμα μιας μακρόχρονης και δύσκολης προσπάθειας για τη σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας"[187] αλλά ταυτόχρονα έπρεπε να είναι και η αφετηρία για την "επίτευξη σταθερά υψηλού ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης, προκειμένου να επιτευχθεί η πραγματική σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας […] και να μειωθεί το υψηλό ποσοστό ανεργίας" που θα έπρεπε να είναι "ο κύριος σκοπός της οικονομικής πολιτικής στην τρέχουσα δεκαετία".[188] Η Τράπεζα θεωρούσε ότι η πραγματική σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας προς τις άλλες ευρωπαϊκές οικονομίες σε ένα εύλογο χρονικό ορίζοντα μιας δεκαετίας (που είχε υιοθετηθεί από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβώνας για την επίτευξη των αναπτυξιακών στόχων της Ένωσης) ήταν

186 Όπ.π., 49-50.

187 Όπ.π., 21.

188 Όπ.π., 56-57.

"ασφαλώς στόχος επιθυμητός, αλλά ταυτόχρονα φιλόδοξος". Όπως τόνιζε ο Λ. Παπαδήμος: "Το περιβάλλον σταθερότητας το οποίο συνεπάγεται η συμμετοχή μας στη ζώνη του ευρώ, αποτελεί αναγκαία αλλά όχι ικανή συνθήκη για την πραγματική σύγκλιση. Η πραγματοποίησή της θα απαιτήσει […]την εφαρμογή της κατάλληλης δημοσιονομικής και διαρθρωτικής πολιτικής και τον ταχύτερο εκσυγχρονισμό και την αποτελεσματικότερη λειτουργία τόσο του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού τομέα."[189]

Σύμφωνα με την Τράπεζα της Ελλάδος, το μέγεθος της προσπάθειας που θα έπρεπε να καταβάλει η Ελλάδα, προκειμένου να επιτύχει την πραγματική σύγκλιση και την αύξηση της απασχόλησης προέκυπτε από ορισμένα δεδομένα που αφορούσαν την απόσταση που τη χώριζε από τους ευρωπαίους εταίρους της, καθώς και τις προβλεπόμενες εξελίξεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Συγκεκριμένα, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδος, μετρούμενο σε "μονάδες ισοδύναμης αγοραστικής δύναμης", έφθανε στο 67,3% του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 2000. Το ποσοστό απασχόλησης ατόμων ηλικίας 15-64 ετών ήταν 55,8% στην Ελλάδα, ενώ έφθανε στο 63,3% στην Ευρωπαϊκή Ένωση, και το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα ήταν κατά τρεις εκατοστιαίες μονάδες υψηλότερο υψηλότερο από εκείνο της Ένωσης. Επίσης, η παραγωγικότητα στην Ελλάδα (ΑΕΠ ανά ώρα εργασίας) άγγιζε το 62% του ευρωπαϊκού μέσου όρου και ο λόγος του δημόσιου χρέους προς το ΑΕΠ ξεπερνούσε το 100%, όταν στην πλειοψηφία των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης προσέγγιζε το όριο του 60%. Επιπλέον, οι χρόνιες δυσκαμψίες σε ορισμένες αγορές και η αναποτελεσματικότητα της δημόσιας διοίκησης στην Ελλάδα αποτελούσαν ανασχετικούς παράγοντες της πραγματικής σύγκλισης της οικονομίας, παράλληλα με την αναμενόμενη μείωση των πόρων από τα Διαρθρωτικά Ταμεία που θα εισέρρεαν στη χώρα μετά από την επικείμενη διεύρυνση της Ένωσης. Τα παραπάνω καταδείκνυαν για την Τράπεζα της Ελλάδος την ανάγκη οι προσπάθειες της οικονομικής πολιτικής και των κοινωνικών εταίρων να εστιαστούν στην επίτευξη δύο "ενδιάμεσων στόχων" για τα επόμενα χρόνια: (α) την αύξηση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας και (β) την ολοκλήρωση της δημοσιονομικής εξυγίανσης.[190]

Στην Έκθεση για το 2000 εξετάζονται αναλυτικά οι κυριότεροι παράγοντες και οι πολιτικές που θα επηρέαζαν την πορεία προς τη δημοσιονομική σταθερότητα, με ιδιαίτερη έμφαση στις συνέπειες του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης και των δυσμενών δημογραφικών προοπτικών, καθώς και οι μεταρρυθμίσεις που θα οδηγούσαν σε "ουσιαστική" βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και την αποτελεσματική αντιμετώπιση του υψηλού ποσοστού ανεργίας, με βάση τις εμπειρίες και

189 Όπ.π., 59.

190 Όπ.π., 58-60.

τις πρακτικές άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που είχαν μειώσει αισθητά την ανεργία.[191]

Στη Γενική Συνέλευση των Μετόχων της Τράπεζας της Ελλάδος, τον Απρίλιο του 2001, ο Διοικητής Λ. Παπαδήμος έκλεισε την παρουσίαση της Έκθεσης για το έτος 2000 με την ακόλουθη διαπίστωση και ευχή: "Η ονομαστική σύγκλιση έως το 2000 και η ένταξη της Ελλάδος στην ΟΝΕ ήταν ένας στόχος ο οποίος εθεωρείτο ιδιαίτερα φιλόδοξος, αν όχι ανέφικτος, ακόμη και πριν από μερικά χρόνια. Το δύσκολο αυτό εγχείρημα ολοκληρώθηκε με επιτυχία, επειδή εφαρμόστηκε η κατάλληλη πολιτική, καταβλήθηκαν οι αναγκαίες προσπάθειες από τους κοινωνικούς εταίρους και υπήρχε ευρεία κοινωνική αποδοχή. Εάν το όραμα της πραγματικής σύγκλισης και της πλήρους απασχόλησης, το οποίο κατά τεκμήριο πρέπει να χαίρει ευρύτατης αποδοχής, διαποτίζει τις επιδιώξεις και καθοδηγεί τις ενέργειες των κοινωνικών εταίρων και της πολιτείας, τότε και αυτό θα γίνει πραγματικότητα." Δέκα έτη αργότερα, ο στόχος της πραγματικής σύγκλισης δεν είχε, παρά μια σχετική πρόοδο, επιτευχθεί, ενώ μετά την κρίση χρέους στην Ελλάδα και την ευρωζώνη έγινε πιο απόμακρος.

6.19 Θεσμικές και οργανωτικές αλλαγές

Σε θεσμικό επίπεδο, ήδη από το 1997 η Τράπεζα της Ελλάδος εισερχόταν σε ρυθμούς προετοιμασίας για το ενιαίο νόμισμα, ανεξάρτητα από την τελική ημερομηνία εισόδου της χώρας στην τότε προς δημιουργία νομισματική ένωση. Η τεχνική προετοιμασία για το εγχείρημα αυτό υπήρξε άθλος, για τον οποίο λίγα έχουν γραφεί. Με πυρετώδεις προετοιμασίες ξεκίνησαν η λογιστική εναρμόνιση με τα ισχύοντα στην Ευρώπη και η προσαρμογή στις διαδικασίες και τα διοικητικά και τεχνικά πρότυπα της υπό κατάστρωση ΟΝΕ. Από τη Διοίκηση και τους Διευθυντές μέχρι τον ιεραρχικά τελευταίο υπάλληλο, η ΤτΕ έδωσε έναν αγώνα που ήταν εφικτό να κερδηθεί μόνο αν όλοι εργάζονταν προς την ορθή κατεύθυνση. Και αυτό έγινε.

Έτσι, στα τέλη του 1997 ψηφίστηκε από τη Βουλή των Ελλήνων ο Ν. 2548 "Ρυθμίσεις για την Τράπεζα της Ελλάδος", με βάση τον οποίο η Τράπεζα εναρμόνιζε το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας της με τα οριζόμενα στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Καταστατικό του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών (ΕΣΚΤ). Μάλιστα, η Τράπεζα της Ελλάδος θα συμμετείχε στο ΕΣΚΤ ήδη από την ίδρυσή του, τον Ιούνιο του 1998. Βάσει αυτού του νόμου, ιδρύθηκε το Συμβούλιο Νομισματικής Πολιτικής, το οποίο θα ήταν αρμόδιο για την άσκηση της νομισματικής και της συναλλαγματικής πολιτικής. Παράλληλα, στην Έκτακτη Γενική Συνέλευση των Μετόχων της Τράπεζας στις 22.12.1997 έγιναν οι αναγκαίες

191 Οπ.π., 59-65.

προσθήκες και τροποποιήσεις άρθρων του Καταστατικού της, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που αφορούσαν την ανεξαρτησία της.[192] Οι παραπάνω αποφάσεις της Έκτακτης Γενικής Συνέλευσης των Μετόχων της Τράπεζας κυρώθηκαν με νόμο στις 11.5.1998.[193] Σύμφωνα με το νομοθετικό αυτό κείμενο, ως πρωταρχικός στόχος της Τράπεζας της Ελλάδος ορίζεται η σταθερότητα του γενικού επιπέδου των τιμών. Μόνο στο βαθμό που δεν τίθεται σε κίνδυνο ο πρωταρχικός στόχος, μπορεί η Τράπεζα να στηρίζει τη οικονομική πολιτική της κυβέρνησης. Οι ρυθμίσεις αυτές πλαισιώνονταν από τις αναγκαίες διασφαλίσεις της θεσμικής, προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας της Τράπεζας της Ελλάδος.[194] Επιπλέον, και προς ενημέρωση του κοινού και των παραγόντων της οικονομίας, η Τράπεζα της Ελλάδος προέβη σε ειδικές εκδόσεις για το χαρακτήρα, την έννοια και τη σημασία της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης της Ευρώπης, αλλά και για τα ζητήματα που θα προέκυπταν για την ελληνική οικονομία και κοινωνία εξαιτίας της μετάβασης στο ευρώ.[195]

Στο βαθμό που οι εθνικές κεντρικές τράπεζες θα ήταν υπεύθυνες για την εφαρμογή της νομισματικής πολιτικής που θα χάραζε η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, και προκειμένου να δοκιμαστεί η ανταπόκριση των υπηρεσιών της Τράπεζας της Ελλάδος στις λειτουργικές απαιτήσεις του ΕΣΚΤ, η Τράπεζα συμμετείχε με μεγάλη επιτυχία σε σειρά δοκιμών που έγιναν σε ευρωπαϊκό επίπεδο μέσα στο δεύτερο εξάμηνο του 1998. Άλλωστε, η Τράπεζα της Ελλάδος προσάρμοσε ανάλογα προς το ευρωπαϊκό πρότυπο το θεσμικό πλαίσιο της εγχώριας αγοράς συναλλάγματος, τα μέσα άσκησης νομισματικής πολιτικής, τα στατιστικά στοιχεία και τα συστήματα πληρωμών. Επιπλέον, ιδρύθηκε και Γραφείο Διαδικασιών Διαχείρισης Συναλλάγματος στο πλαίσιο του ΕΣΚΤ.[196] Τον επόμενο χρόνο η ΤτΕ προχώρησε και στις απαραίτητες αλλαγές της οργανωτικής διάρθρωσης καίριων Διευθύνσεων, όπως των Διευθύνσεων Νομισματικής Πολιτικής και Τραπεζικών Εργασιών, Εργασιών Δημοσίου, Πληροφορικής και Οργάνωσης και της Διεύθυνσης Διοικητικού. Επιπλέον, λήφθηκε η απόφαση για τη λειτουργία Γραφείου Ενημέρωσης και Επικοινωνίας, που θα είχε υπό την επίβλεψή του και την ιστοσελίδα της Τράπεζας στο διαδίκτυο.[197]

---

192 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1997*, 12, και ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Εναρμόνιση Καταστατικού ΤτΕ προς τον υπό ψήφιση νόμο "Ρυθμίσεις για την Τράπεζα της Ελλάδος", 28.11.1997, παρ. 2.

193 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1998*, 18.

194 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1997*, 53.

195 ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Ειδικές εκδόσεις ΤτΕ για την ΟΝΕ και τη μετάβαση στο ευρώ", 22.11.1997, παρ. 10-12.

196 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1998,* 58, και ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Σύσταση Γραφείου Διαδικασιών Διαχείρισης Συναλλάγματος στο πλαίσιο του ΕΣΚΤ", 10.3.1998, παρ. 13-14.

197 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1999,* 18.

Επίσης, από το έτος 2000 δημιουργήθηκε αυτοτελής Διεύθυνση Στατιστικής, απορροφώντας ορισμένες υπηρεσιακές μονάδες που ανήκαν στη Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών.[198] Τέλος, αποφασίστηκε η ίδρυση του Ιστορικού Αρχείου της Τράπεζας, με σκοπό την ανάδειξη του ρόλου που αυτή είχε διαδραματίσει στην οικονομική πορεία της χώρας από την ίδρυσή της έως τη σύγχρονη εποχή.[199]

Επίσης, προκειμένου η ΤτΕ να κάνει ευχερέστερη τη διαχείριση του αποθέματος χρυσού της, αλλά και για να τον μετατρέψει σε μορφή κατάλληλη προς κατάθεση στη μέλλουσα Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, αναβάθμισε το απόθεμα, μετατρέποντάς το σε ράβδους χρυσού διεθνών προδιαγραφών. Μ' αυτόν τον τρόπο αναβαθμίστηκαν τα αποθέματα χρυσού που φυλάσσονταν τόσο εντός όσο και εκτός Ελλάδος (στο Fed της Νέας Υόρκης, στην Τράπεζα της Αγγλίας και στη UBS της Ζυρίχης).[200]

Στο πλαίσιο των αλλαγών με στόχο το θεσμικό εκσυγχρονισμό περιλαμβανόταν η λειτουργία στην Τράπεζα της Ελλάδος της Ηλεκτρονικής Δευτερογενούς Αγοράς Τίτλων (ΗΔΑΤ), όπου οι συναλλαγές έκλειναν αυτόματα μέσω τερματικών σταθμών που λειτουργούσαν στους συμμετέχοντες φορείς. Η ΗΔΑΤ θα κάλυπτε όλες τις εξωχρηματιστηριακές συναλλαγές σε τίτλους του Δημοσίου, ενώ με τη λειτουργία της ουσιαστικά οδηγούσε στην αυτοματοποίηση τόσο της δευτερογενούς όσο και της πρωτογενούς αγοράς τίτλων, εξασφαλίζοντας την απαιτούμενη διαφάνεια. Στον τομέα της πληροφορικής ολοκληρώθηκαν οι αναγκαίες προσαρμογές των υπολογιστικών συστημάτων της Τράπεζας, προκειμένου να μπορούν να λειτουργήσουν οι νέες εφαρμογές σχετικά με τα Συστήματα Πληρωμών και την παρακολούθηση του Ισοζυγίου Πληρωμών, ενώ είχαν δρομολογηθεί οι αναγκαίες ενέργειες για την αντιμετώπιση του "ιού του 2000".[201] Οι αναγκαίες εκσυγχρονιστικές παρεμβάσεις στα λειτουργικά συστήματα της Τράπεζας της Ελλάδος συνεχίστηκαν και τα επόμενα έτη, με την ολοκλήρωση της εγκατάστασης και την έναρξη λειτουργίας της ΗΔΑΤ το Μάιο του 1998, που κατέστησε πιο αξιόπιστη την αποτίμηση των χαρτοφυλακίων των τραπεζών, των ασφαλιστικών εται-

198 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2000*, 18.

199 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1999*, 18, και ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Ίδρυση ιστορικού αρχείου στην ΤτΕ", 3.9.1999, παρ. 22-24.

200 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1997*, 13, και ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Αναβάθμιση του αποθέματος χρυσού της ΤτΕ", 14.2.1997, παρ. 3-4, "Αναβάθμιση του αποθέματος χρυσού της ΤτΕ που τηρείται στο Fed της Νέας Υόρκης", 18.4.1997, παρ. 5, "Αναβάθμιση του αποθέματος χρυσού της ΤτΕ", 17.7.1997, παρ. 2, "Αναβάθμιση του αποθέματος χρυσού της ΤτΕ", 9.9.1997, παρ. 2, και "Αξιοποίηση του αποθέματος χρυσού της ΤτΕ που φυλάσσεται στο Fed της Νέας Υόρκης", 25.6.1999, παρ. 2.

201 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1997*, 13-14.

ριών και άλλων επιχειρήσεων.[202] Οι βελτιώσεις της ΗΔΑΤ συνεχίστηκαν τα επόμενα έτη με την ολοκλήρωση της ανάπτυξης της νέας εφαρμογής για τους άυλους τίτλους και την εισαγωγή νέων προϊόντων, που αφορούσαν μια νέα αγορά repos και ένα σύστημα διαχείρισης πιστωτικού κινδύνου, συμβάλλοντας τελικά στη μείωση των συστημικών κινδύνων για το ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα. Ακόμη, έγιναν οι αναγκαίες προσαρμογές για τη διασύνδεση του συστήματος άυλων τίτλων με το σύστημα πληρωμών "ΕΡΜΗΣ".[203] Επιπλέον, λήφθηκε η απόφαση για την ίδρυση στην Τράπεζα της Ελλάδος Ειδικού Αποθετηρίου Τίτλων, με την παράλληλη παροχή υπηρεσιών θεματοφύλακα.[204]

Για την απρόσκοπτη ένταξη της Τράπεζας της Ελλάδος στο Ευρωσύστημα από την 1.1.2001, προηγήθηκε, όπως προαναφέρθηκε, μια σειρά από προσαρμογές που αφορούσαν: (α) τη μετατροπή σε ευρώ των δραχμικών υπολοίπων των λογαριασμών που τηρούνταν από τα πιστωτικά ιδρύματα στην Τράπεζα της Ελλάδος και συνδέονταν με την άσκηση της νομισματικής πολιτικής, (β) την ενοποίηση των συστημάτων πληρωμών ΕΡΜΗΣ και ΕΥΡΩ-ΕΡΜΗΣ, ώστε από την 1.1.2001 όλες οι πράξεις στη διατραπεζική αγορά να διενεργούνται σε ευρώ, (γ) επενδύσεις σε τεχνολογικό εξοπλισμό και προσαρμογές για τη διαχείριση των συναλλαγματικών διαθεσίμων, (δ) τη μετάπτωση στο περιβάλλον του ευρώ των λογιστικών συστημάτων της Τράπεζας, των συστημάτων επικοινωνίας της με την ΕΚΤ, (ε) τη μετάπτωση στο περιβάλλον του ευρώ και των συστημάτων για τη διαχείριση και διαπραγμάτευση των τίτλων του Ελληνικού Δημοσίου, τη μετατροπή του δημόσιου χρέους σε ευρώ και τη λειτουργία της ΗΔΑΤ σε ευρώ από τις 2.1.2001. Παράλληλα, ξεκίνησε μέσα στο 2000 ενημερωτική εκστρατεία, σε συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, ώστε να προετοιμαστεί κατάλληλα το κοινό για την εισαγωγή του ευρώ και την απόσυρση της δραχμής.[205]

Στο πλαίσιο της βελτίωσης των διαδικασιών και μεθόδων διάθεσης των τίτλων του Δημοσίου, καθιερώθηκε η διάθεση των εν λόγω τίτλων με τη διαδικασία της δημοπρασίας έναντι ανταγωνιστικών προσφορών, η αποϋλοποίηση των τίτλων και η καθιέρωση του θεσμού των Βασικών Διαπραγματευτών Αγοράς, τους οποίους το Φε-

---

202 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1998*, 18.

203 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1999,* 18, και ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Δαπάνη για εγκατάσταση και υποστήριξη της λειτουργίας της ΗΔΑΤ, αγοράς Repos και του Συστήματος Διακανονισμού σε συνεχή χρόνο των συναλλαγών επί άυλων τίτλων και προσθήκη στο υφιστάμενο σύστημα", 5.2.1999, παρ. 32-37, "Έγκριση δαπάνης επέκτασης του συστήματος ΗΔΑΤ για κάλυψη των αναγκών των τραπεζών που είναι εγκατεστημένες στο εξωτερικό και τη διασύνδεση του συστήματος Άυλων Τίτλων με το σύστημα πληρωμών 'Ερμής'", 17.11.1999, παρ. 18-20.

204 ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Ίδρυση στην ΤτΕ Ειδικού Αποθετηρίου Τίτλων και παροχή υπηρεσιών θεματοφύλαξης", 9.9.1997, παρ. 11 – 14, και ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1998*, 59.

205 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2000*, 18.

βρουάριο του 1999 αποτελούσαν 8 ελληνικές και 6 ξένες τράπεζες. Επιπλέον, το Δημόσιο ίδρυσε τον Οργανισμό Δημόσιου Χρέους (Ν. 2628/98), ο οποίος άρχισε να λειτουργεί εντός του 1999.[206] Στις 29.4.1999 η Γενική Συνέλευση των Μετόχων της Τράπεζας της Ελλάδος αποφάσισε την αποϋλοποίηση και των μετοχών της Τράπεζας. Επιπλέον, με νέες τροποποιήσεις του Καταστατικού (άρθρα 8, 9 και 13), οι οποίες εγκρίθηκαν στη Γενική Συνέλευση των Μετόχων της 7.10.1999, παρεχόταν η δυνατότητα: (α) αύξησης μέχρι 35% του ποσοστού συμμετοχής του Δημοσίου στο μετοχικό κεφάλαιο της Τράπεζας για να αντισταθμιστεί πιθανή μείωση της συμμετοχής των ασφαλιστικών ταμείων, (β) διάσπασης των μετοχών της Τράπεζας, μετά από κυβερνητική έγκριση, και (γ) αναπροσαρμογής του ελάχιστου αριθμού μετοχών που απαιτείται προκειμένου για το δικαίωμα συμμετοχής και ψήφου στη Γενική Συνέλευση.[207]

Σημαντική εξέλιξη σε θεσμικό επίπεδο αποτελούσε και η άνθιση που γνώρισε το Χρηματιστήριο το 1998, όταν αυξήθηκαν οι τιμές των μετοχών κατά 85% μεταξύ Δεκεμβρίου του 1997 και Δεκεμβρίου του 1998. Αυτό το κλίμα βοήθησε και τις τράπεζες να βελτιώσουν την κεφαλαιακή τους βάση, προσφεύγοντας στη χρηματιστηριακή αγορά. Η βελτίωση των χρηματιστηριακών δεικτών αποδόθηκε από την Τράπεζα της Ελλάδος στην ένταξη της δραχμής στον ΜΣΙ, τη μείωση των ονομαστικών επιτοκίων και την άνοδο των επιχειρηματικών κερδών. Πάντως, η Τράπεζα παρατηρούσε ότι, παρά τη σημαντική αύξηση των τιμών των μετοχών, ο λόγος τιμής/κέρδη ανά μετοχή δεν υπερέβαινε το μέσο όρο των μεσογειακών χωρών της ζώνης του ευρώ (δηλ. της Ιταλίας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας).[208] Ο όγκος των συναλλαγών, αλλά και οι τιμές των τίτλων, κινήθηκαν ανοδικά και το 1999, ιδίως το διάστημα Αυγούστου και Σεπτεμβρίου του 1999, σημειώνοντας πτώση έκτοτε. Αμέσως πριν από την έναρξη της κάμψης, ο Διοικητής της ΤτΕ Λ. Παπαδήμος έκανε μια σημαντική, προσεκτικά διατυπωμένη προειδοποιητική δήλωση.[209] Ο Γενικός Δείκτης των Χρηματιστηριακών Τιμών σημείωσε εντυπωσιακή αύξηση, της τάξεως του 102,2%, μεταξύ Δεκεμβρίου του 1998 και Δεκεμβρίου του 1999 (αντανακλώντας την άνοδο έως και το Σεπτέμβριο), έναντι αύξησης 58,5% το 1997 και 85,1% το 1998.[210] Ωστόσο, η Τράπεζα επισήμανε ότι οι εξελίξεις στην ελληνική χρηματιστηριακή αγορά αναδείκνυαν και τις αδυναμίες της ως αγοράς στο στάδιο της μετάβασης από αναδυόμενη σε ώριμη. Μεγάλος αριθμός νέων συμμετεχόντων

206 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1998*, 53.

207 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1999,* 17-18.

208 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1998*, 54-55.

209 "Σήμα κινδύνου προς επενδυτές – ο Διοικητής της Τραπέζης της Ελλάδος προειδοποιεί και συμβουλεύει…", εφημ. *Καθημερινή*, Κυριακή 19.9.1999 (κύριο θέμα πρωτοσέλιδου), http://wwk.kathimerini.gr/kath/edition/1999/19-09-1999.pdf

210 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1999*, 63.

στην αγορά το καλοκαίρι του 1999 δεν είχε την απαραίτητη γνώση και εξοικείωση με τα χαρακτηριστικά της, ώστε να συνειδητοποιήσει τους κινδύνους που αναλάμβανε. Αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία υπερβολικών προσδοκιών, που δεν αντανακλούσαν τα θεμελιώδη μεγέθη της αγοράς. Παράλληλα με την πρώτη διόρθωση των τιμών προς τα κάτω, το Σεπτέμβριο του 1999, η αγορά αντιμετώπισε και τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν από τις ανοικτές θέσεις των χρηματιστηριακών εταιριών. Τελικά, προκειμένου να μην επηρεαστεί ο ευρύτερος χρηματοπιστωτικός τομέας, η Τράπεζα της Ελλάδος παρενέβη δύο φορές, στις 27.9.1999 και στις 17.3.2000, λαμβάνοντας μέτρα διευκόλυνσης της χρηματοδότησης φυσικών προσώπων με ενέχυρο τίτλους, καθώς και των χρηματιστηριακών εταιριών.[211]

6.20 Το τραπεζικό σύστημα

Στο πλαίσιο του νέου, απελευθερωμένου διεθνούς χρηματοπιστωτικού περιβάλλοντος, οι τράπεζες αντιμετώπισαν τον ισχυρό ανταγωνισμό ασφαλιστικών επιχειρήσεων και αμοιβαίων κεφαλαίων ως προς την προσφορά προϊόντων στην αγορά. Η τραπεζική διαμεσολάβηση μειώθηκε, καθώς οι επιλογές των αποταμιευτών για τοποθέτηση των κεφαλαίων τους αυξήθηκαν, παράλληλα με την αύξηση των χρηματοπιστωτικών καινοτομιών. Άλλωστε, η επικείμενη εισαγωγή του ευρώ θα επιτάχυνε τη χρηματοπιστωτική ολοκλήρωση στην Ευρώπη, κατεδαφίζοντας τα όποια εμπόδια εισόδου στην αγορά. Στο τέλος της δεκαετίας του 1990, καταργήθηκαν και οι τελευταίοι περιορισμοί στο ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα, π.χ. επιτράπηκε η ελεύθερη τήρηση λογαριασμών καταθέσεων σε ξένο συνάλλαγμα, καταργήθηκε η υποχρεωτική δραχμοποίηση του προϊόντος ρευστοποίησης επενδύσεων στο εξωτερικό όταν επανεισάγονται στη χώρα, επιτράπηκε ελεύθερα το άνοιγμα τραπεζικών λογαριασμών από κατοίκους ξένων χωρών, κ.ά. Φυσικά, οι τράπεζες θα έπρεπε να προβούν στις απαραίτητες προσαρμογές, που αφορούσαν τόσο την επικείμενη μετάβαση από τη δραχμή στο ευρώ όσο και το σχεδιασμό της επιθυμητής θέσης τους στο νέο ανταγωνιστικό περιβάλλον. Η μετάβαση στο ευρώ θα σήμαινε για τις τράπεζες επιβάρυνση, όχι μόνο ως προς το τεχνικό μέρος των λειτουργικών και λογιστικών συστημάτων, αλλά και ως προς το σκέλος των εσόδων, στο βαθμό που θα καταργούνταν εργασίες που συνδέονταν με τις συναλλαγές σε συνάλλαγμα. Συνέπεια των παραπάνω ήταν ο αναπροσανατολισμός των πιο δυναμικών τμημάτων του ελληνικού τραπεζικού τομέα προς την παροχή ευέλικτων καινοτόμων προϊόντων, στο πλαίσιο του λεγόμενου universal banking. Παράλληλα, προβλεπόταν να αναπτυχθεί η οργανωτική μορφή του χρηματοδοτικού ομίλου,

211 Όπ.π., 63-65.

όπου μια σειρά θυγατρικές εταιρίες δραστηριοποιούνται σε πλειάδα υπηρεσιών, όπως η διαχείριση αμοιβαίων κεφαλαίων και επενδύσεων, οι χρηματιστηριακές και ασφαλιστικές υπηρεσίες, κ.λπ. Παρά την ικανοποιητική κερδοφορία των ελληνικών τραπεζών, η Τράπεζα της Ελλάδος ενίσχυσε την προληπτική εποπτεία της σ' αυτές, παρακολουθώντας και συγκεκριμένους δείκτες, που αφορούσαν κυρίως τα καταναλωτικά δάνεια και τα δάνεια σε συνάλλαγμα.[212]

Οι εξελίξεις αυτές συνεχίστηκαν και το 1999, με αύξηση του βαθμού συγκέντρωσης μέσω συγχωνεύσεων και εξαγορών, ενίσχυση της κεφαλαιακής βάσης των τραπεζών, διεύρυνση των εργασιών τους και στο εξωτερικό, σε συνεργασία και με ξένα πιστωτικά ιδρύματα, αλλά και σημαντική βελτίωση της κερδοφορίας τους. Λόγω του ανταγωνισμού και της φθίνουσας πορείας της παραδοσιακής τραπεζικής, οι τάσεις που διαμορφώθηκαν ήταν αυτές της συμπίεσης του λειτουργικού κόστους, τόσο με τις συγχωνεύσεις όσο και με τη χρήση νέων τεχνολογιών και την επέκταση των εργασιών σε τομείς όπως οι ασφάλειες, η διαχείριση διαθεσίμων και η προσφορά νέων και παράγωγων χρηματοοικονομικών προϊόντων. Ωστόσο, παρά την παρατηρούμενη συγκέντρωση, το μέγεθος των ελληνικών τραπεζών παρέμενε μικρό σε σύγκριση με τα ευρωπαϊκά δεδομένα.[213] Επίσης, η Τράπεζα επισήμανε ότι η υψηλή κερδοφορία των τραπεζών περιείχε ένα σημαντικό συγκυριακό στοιχείο, καθώς αντανακλούσε σε μεγάλο βαθμό τις υπεραξίες που προέκυψαν στο Χρηματιστήριο το έτος 1999.[214]

Διαπιστωνόταν επίσης ότι, παρόλο που, διεθνώς, τα έσοδα από τόκους αποτελούσαν την κύρια πηγή εσόδων των τραπεζών, στην Ελλάδα τα κονδύλια αυτά παραδοσιακά αντιπροσώπευαν μικρό μόνο τμήμα των εσόδων των ελληνικών τραπεζών, αν και παρουσίαζαν αυξητική τάση. Αυτή η τάση ήταν δείγμα της ανόδου των δανείων στον ιδιωτικό τομέα από το 2000 και μετά, δεδομένης και της συμπίεσης του περιθωρίου μεταξύ επιτοκίων καταθέσεων και χορηγήσεων. Σημαντικό μερίδιο των δανείων αυτών αφορούσε δάνεια προς τα νοικοκυριά. Η εν λόγω τάση δικαιολογούνταν τόσο από τις υψηλότερες αποδόσεις αυτών των δανείων συγκριτικά με τις τοποθετήσεις σε τίτλους του Δημοσίου όσο και από τη μείωση του ποσοστού υποχρεωτικών καταθέσεων των τραπεζών στην Τράπεζα της Ελλάδος από 12% σε 2%.

Από την άλλη πλευρά, η Τράπεζα της Ελλάδος επισήμανε ότι παρατηρούνταν πτωτική τάση των εσόδων από προμήθειες, κάτι που θεωρούνταν αρνητικό, στο βαθμό που αυτή αντανακλούσε ευρύτερη διασπορά των πηγών εσόδων των τρα-

212 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1997,* 57-65.

213 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1999,* 60.

214 Όπ.π., 62.

πεζών. Άλλωστε, αυτά τα έσοδα είχαν μειωμένη μεταβλητότητα, επειδή επηρεάζονταν λιγότερο από τον οικονομικό κύκλο. Ωστόσο, η κεφαλαιακή επάρκεια των τραπεζών χαρακτηριζόταν ικανοποιητική, καθώς ο συναφής δείκτης έφθανε το 16,5%, αντισταθμίζοντας τους αυξημένους πιστωτικούς κινδύνους που συνεπαγόταν η ραγδαία αύξηση των δανειοδοτήσεων, ιδίως της καταναλωτικής πίστης.[215]

Στον τομέα της εποπτείας, στις 15.12.1998 η Τράπεζα της Ελλάδος υπέγραψε Πρωτόκολλο Συνεργασίας με την Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς, προκειμένου να επιτευχθεί συντονισμός των προσπαθειών τους και να ενισχυθεί η αποτελεσματικότητα της εποπτείας τόσο των πιστωτικών ιδρυμάτων όσο και των επιχειρήσεων παροχής επενδυτικών υπηρεσιών, εδραιώνοντας την ανταλλαγή των αναγκαίων πληροφοριών μεταξύ ΤτΕ και Επιτροπής.[216]

Στο πλαίσιο των διμερών και πολυμερών σχέσεων συνεργασίας με άλλα εκδοτικά ιδρύματα της Βαλκανικής, η Τράπεζα της Ελλάδος ήλθε σε επαφή και υπέγραψε συναφείς συμφωνίες με μια σειρά από αυτά, συγκεκριμένα το 1998 με την Κεντρική Τράπεζα της Αλβανίας σε θέματα εποπτείας των τραπεζών,[217] το Φεβρουάριο του 1999 με την Κεντρική Τράπεζα της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας στον ίδιο τομέα, αλλά και σε θέματα νομισματικής πολιτικής, λειτουργίας των αγορών κεφαλαίων, στατιστικής πληροφόρησης, συστημάτων διασυνοριακών πληρωμών και επιμόρφωσης των στελεχών της κεντρικής τράπεζας της γειτονικής χώρας.[218]

Στον τομέα της προληπτικής εποπτείας των τραπεζικών ιδρυμάτων, η Τράπεζα της Ελλάδος προχώρησε σε σειρά μέτρων, που αφορούσαν τα κριτήρια σχετικά με τα συστήματα εσωτερικού ελέγχου των τραπεζών, τη σύσταση Επιτροπής Ελέγχου και ανεξάρτητης Μονάδας Διαχείρισης Κινδύνων, τη σύνταξη ετήσιων εκθέσεων για την αξιολόγηση της επάρκειας των διαδικασιών πιστοδοτήσεων, την καθιέρωση ελάχιστου ποσοτικού κριτηρίου επάρκειας των σχηματισμένων προβλέψεων για αθετήσεις δανείων κ.λπ. Η Τράπεζα της Ελλάδος έκρινε ότι η κεφαλαιακή επάρκεια των τραπεζών ήταν γενικά ικανοποιητική, καθώς ξεπερνούσε το 8%, με αυξητική τάση.[219]

Τέλος, προκειμένου να εκσυγχρονίσει το σύστημα πληρωμών, η ΤτΕ προώθησε τη δημιουργία Συστήματος Διακανονισμού Πληρωμών σε Συνεχή Χρόνο με την

---

215 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2000*, 42-44.

216 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1998,* 19, και ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Πρωτόκολλο συνεργασίας μεταξύ ΤτΕ και Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς", 21.12.1998, Ανακοίνωση.

217 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1998,* 19.

218 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1999*, 19.

219 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1998*, 57.

ονομασία "ΕΡΜΗΣ".[220] Από τις αρχές του 1999, λειτουργούσαν τόσο το Σύστημα Διακανονισμού Εντολών Πληρωμής σε Ευρώ (ΕΥΡΩ-ΕΡΜΗΣ) όσο και το Διευρωπαϊκό Σύστημα Διακανονισμού Εντολών Πληρωμής σε Συνεχή Χρόνο (TARGET), ενώ επρόκειτο να λειτουργήσουν οι εφαρμογές για το Σύστημα Διακανονισμού Εντολών Πληρωμής σε Συνεχή Χρόνο σε δραχμές και το νέο Λογιστικό Σχέδιο της Τράπεζας της Ελλάδος. Τέλος, δημιουργήθηκαν νέες μονάδες υποστήριξης σε θέματα πληροφορικής, όπως η Μονάδα Υποστήριξης Χρηστών και η Μονάδα Ασφάλειας Πληροφοριακών Συστημάτων.[221]

Εκείνη την περίοδο, η Τράπεζα της Ελλάδος υλοποίησε και μια σειρά εκπαιδευτικών προγραμμάτων επιμόρφωσης των υπαλλήλων σε ζητήματα όπως τα σύγχρονα πληροφοριακά συστήματα, η αξιολόγηση αγορών χρήματος και κεφαλαίων, οι νέες μέθοδοι διαχείρισης χρηματοοικονομικών κινδύνων, κ.ά.[222] Επίσης, από το 1997 η Τράπεζα άρχισε να εκδίδει το Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο Οικονομικής Συγκυρίας (το οποίο αντικατέστησε το Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο), ενώ από το 1999 ξεκίνησε η έκδοση του διμηνιαίου Δελτίου Περιφερειακής Οικονομικής Συγκυρίας για τη Βόρεια Ελλάδα, το οποίο επιμελείται το Υποκατάστημα Θεσσαλονίκης της Τράπεζας.[223]

Μια από τις σημαντικές πρωτοβουλίες που πήρε η Τράπεζα εκείνο το διάστημα ήταν η διοργάνωση, σε συνεργασία με το Brookings Institution, το Δεκέμβριο του 2000, διημερίδας με θέμα "Επιδόσεις και Προοπτικές της Ελληνικής Οικονομίας". Οι μελέτες που παρουσιάστηκαν σ' αυτήν αφορούσαν τη νομισματική πολιτική, την οικονομική πολιτική και την πολιτική διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων που ήταν αναγκαίες για την ελληνική οικονομία.[224]

---

220 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1997*, 65, και ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος1999*, 18.

221 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1998*, 18, και *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2000*, 50.

222 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1997*, 15, και ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1998*, 19-20.

223 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1999*, 18.

224 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2000*, 19. Οι εργασίες εκδόθηκαν στα αγγλικά και στα ελληνικά: Ralph C. Bryant, Nicholas C. Garganas, George S. Tavlas (eds) *Greece's economic performance and prospects*, Bank of Greece & The Brookings Institution, 2001 (http://www.bankofgreece.gr/BogDocumentEn/Greece%27s_Economic_Performance_and_prospects.pdf) και Ralph C. Bryant, Νικόλαος Χ. Γκαργκάνας, Γεώργιος Σ. Ταβλάς (επιμ.) *Οικονομικές Επιδόσεις και Προοπτικές της Ελλάδος*, Τράπεζα της Ελλάδος & The Brookings Institution, 2002 (http://www.bankofgreece.gr/BoGDocuments/Οικονομικές_Επιδόσεις_και_Προοπτικές_της_Ελλάδος,_Τράπεζα_της_Ελλάδος.pdf).

7 Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΕΥΡΩ, 2001-2008

7.1 Προλεγόμενα

Η περίοδος 2001-2008 είναι χρονικά περιορισμένη και καλύπτει την πρώτη περίοδο της συμμετοχής της Ελλάδος στην Ευρώπη του ενιαίου νομίσματος, μέχρι τις παραμονές της επιδείνωσης της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης το 2008. Στο βαθμό που αυτά τα πρώτα χρόνια χαρακτηρίστηκαν από τον ενθουσιασμό για την Ενωμένη Ευρώπη και το κοινό νόμισμά της, σε συνδυασμό με τα οφέλη που προέκυπταν, για χώρες όπως η Ελλάδα, από τη δραστική μείωση των επιτοκίων δανεισμού, τόσο για τον ιδιωτικό όσο και για το δημόσιο τομέα, η εποχή αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί "μήνας του μέλιτος" του ενιαίου νομίσματος, πριν από το ξέσπασμα της διεθνούς κρίσης και της συνακόλουθης κρίσης στην ευρωζώνη. Παρατηρήσεις για τη μετά το 2008 περίοδο θα γίνουν σε ξεχωριστή ενότητα στο τέλος του παρόντος κεφαλαίου. Προηγουμένως όμως, είναι απαραίτητο να επισκοπηθεί αυτή η σχετικά σύντομη περίοδος της ιστορίας της ΤτΕ, όταν οι προειδοποιήσεις της δεν ακούστηκαν μέσα στη βοή της "υπερθέρμανσης" που προκαλούνταν από τον υπέρμετρο δανεισμό, την αδυναμία τιθάσευσης του πληθωρισμού και τη διεύρυνση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Βέβαια, βασικό χαρακτηριστικό της περιόδου ήταν ότι η Ελλάδα, υιοθετώντας το ευρώ, εντάχθηκε σ' έναν ευρύτερο οικονομικό χώρο, στο πλαίσιο του οποίου, λόγω των πλεονεκτημάτων που θα απολάμβανε, απεμπόλησε το όπλο της εθνικής νομισματικής πολιτικής και τη δυνατότητα προσαρμογής της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Η ΤτΕ εφάρμοζε την ενιαία νομισματική πολιτική και συμμετείχε στη χάραξή της, αλλά δεν ασκούσε πλέον εθνική νομισματική πολιτική, ενώ τη βασική της λειτουργία συνιστούσαν η μέριμνα για τη σταθερότητα των τιμών (που υλοποιούνταν κυρίως με δημόσιες παρεμβάσεις και τοποθετήσεις) και η εποπτεία του εγχώριου πιστωτικού συστήματος.

7.2 Το πρώτο έτος συμμετοχής της Ελλάδος στη ζώνη του ευρώ και της Τράπεζας της Ελλάδος στο Ευρωσύστημα

Το 2001, πρώτο έτος της συμμετοχής της χώρας στη ζώνη του ευρώ, ήταν ιδιαίτερα σημαντικό για την ελληνική οικονομία, η οποία, με την υιοθέτηση του ενιαίου νομίσματος από την 1.1.2001, άρχισε να λειτουργεί σε ένα νέο νομισματικό περιβάλλον που διασφάλιζε υψηλό βαθμό σταθερότητας των τιμών και ευνοούσε την οικονομική ανάπτυξη. Ταυτόχρονα, το 2001 ήταν σταθμός στην ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος, η οποία έγινε μέλος του Ευρωσυστήματος (που αποτελείται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και τις κεντρικές τράπεζες των χωρών που έχουν υιοθετήσει το ευρώ) και άρχισε να εφαρμόζει την ενιαία νομισματική πολιτική.

Προϋπόθεση για την εφαρμογή της ενιαίας νομισματικής πολιτικής στην Ελλάδα ήταν η εισαγωγή του ευρώ σε λογιστική μορφή και η διασύνδεση της εγχώριας αγοράς χρήματος με την αντίστοιχη της ζώνης του ευρώ. Το εγχείρημα πραγματοποιήθηκε με επιτυχία την 1η Ιανουαρίου 2001, μετά από συστηματική προετοιμασία και συντονισμένες ενέργειες της ΤτΕ και των πιστωτικών ιδρυμάτων. Στη συνέχεια, στη διάρκεια του 2001, ολοκληρώθηκαν η παραγωγή των τραπεζογραμματίων και κερμάτων ευρώ και ο εφοδιασμός των τραπεζών μ' αυτά. Η Τράπεζα συνέβαλε καθοριστικά, σε συνεργασία με την κυβέρνηση, τις τράπεζες και οικονομικούς-επαγγελματικούς φορείς, στην ομαλή εισαγωγή των τραπεζογραμματίων και κερμάτων ευρώ σε κυκλοφορία και στη σταδιακή απόσυρση των δραχμών από 1.1.2002. Σημαντική συνιστώσα της προετοιμασίας αυτής ήταν η πολύμηνη εκστρατεία ενημέρωσης του κοινού, την οποία διεξήγαγε η Τράπεζα. Με την κυκλοφορία του ευρώ σε φυσική μορφή ολοκληρώθηκε η διαδικασία εισαγωγής του ενιαίου νομίσματος και η μετάβαση στο νέο νομισματικό περιβάλλον.[1]

Ο πρωταρχικός σκοπός της ενιαίας νομισματικής πολιτικής του Ευρωσυστήματος, στη χάραξη και άσκηση της οποίας άρχισε να συμμετέχει η Ελλάδα από το 2001, είναι η επίτευξη και η διατήρηση της σταθερότητας των τιμών στη ζώνη του ευρώ. Μόνο εφόσον δεν διακυβεύεται η επίτευξη αυτού του πρωταρχικού σκοπού, η νομισματική πολιτική είναι δυνατόν να στηρίζει επιπλέον τις γενικές επιδιώξεις οικονομικής πολιτικής των κρατών-μελών.[2] Το περιβάλλον εντός του οποίου ασκήθηκε η ενιαία νομισματική πολιτική το 2001 χαρακτηριζόταν από έντονη και συγχρονισμένη επιβράδυνση του ρυθμού ανόδου της οικονομικής δραστηριότητας στη ζώνη του ευρώ και παγκοσμίως, καθώς και από αυξημένη αβεβαιότητα στις

1 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2001,* 24, 47-48.

2 Όπ.π., 39-40.

διεθνείς αγορές κεφαλαίων, η οποία, μεταξύ άλλων, είχε επηρεαστεί και από την τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου στη Νέα Υόρκη. Ενώ το πρώτο τετράμηνο του έτους, καθώς ο πληθωρισμός επιταχυνόταν, η ΕΚΤ δεν μετέβαλε τα βασικά της επιτόκια, στη συνέχεια (από τις αρχές Μαΐου έως τις αρχές Νοεμβρίου 2001) προχώρησε σε τέσσερεις μειώσεις, συνολικά κατά 150 μονάδες βάσης, κρίνοντας ότι οι νομισματικές εξελίξεις δεν δημιουργούσαν κινδύνους για τη σταθερότητα των τιμών μεσοπρόθεσμα.[3]

Οι επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας το 2001, πρώτο έτος συμμετοχής στην ΟΝΕ, επηρεάστηκαν από την ενιαία νομισματική πολιτική της ΕΚΤ, την εθνική οικονομική πολιτική και τις εξελίξεις στην παγκόσμια οικονομία. Οι διεθνείς οικονομικές εξελίξεις συνέβαλαν στην επιβράδυνση των ρυθμών ανόδου των εξαγωγών, της βιομηχανικής παραγωγής και των ιδιωτικών επιχειρηματικών επενδύσεων, αλλά η επίδρασή τους στην οικονομική δραστηριότητα αντισταθμίστηκε από άλλους παράγοντες, όπως ο υψηλός ρυθμός αύξησης της ιδιωτικής κατανάλωσης και η επιτάχυνση της ανόδου των επενδύσεων σε κατοικίες. Έτσι, ο ρυθμός ανάπτυξης παρέμεινε στο ίδιο επίπεδο (4,1%) με το 2000 και σαφώς υψηλότερος από ό,τι στη ζώνη του ευρώ.[4] Ταυτόχρονα, ο πληθωρισμός στην Ελλάδα ακολούθησε γενικά την ίδια πορεία με τον πληθωρισμό στη ζώνη του ευρώ, διαμορφώθηκε όμως σε υψηλότερα επίπεδα. Το 2001 ο μέσος ετήσιος πληθωρισμός βάσει του ΕνΔΤΚ ήταν 3,7% στην Ελλάδα, έναντι 2,9% το 2000, και 2,6% στη ζώνη του ευρώ. Η διατήρηση του πληθωρισμού σε σχετικά υψηλό επίπεδο οφειλόταν κυρίως στην έμμεση και με χρονική υστέρηση επίδραση των εξωγενών παραγόντων που είχαν εκδηλωθεί στη διάρκεια του 2000 (της ανόδου της διεθνούς τιμής του πετρελαίου, της ανατίμησης του δολαρίου έναντι του ευρώ) και μόνο δευτερευόντως στη μικρή επιτάχυνση του ρυθμού ανόδου του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, ο οποίος πάντως είχε υποχωρήσει σημαντικά σε σύγκριση με το 1994 (όταν είχε αρχίσει η προσπάθεια για την ικανοποίηση των κριτηρίων σύγκλισης της Συνθήκης του Μάαστριχτ). Αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση του Λ. Παπαδήμου ότι, ενώ "η μείωση των επιτοκίων λόγω της μετάβασης στην ενιαία νομισματική πολιτική είχε ευδιάκριτη επεκτατική επίδραση στη ζήτηση", τελικά δεν οδήγησε σε "αύξηση των πληθωριστικών πιέσεων (αν και είναι δυνατόν να απέτρεψε τον περιορισμό τους), αφενός επειδή σημαντικό μέρος της διοχετεύθηκε σε εισαγόμενα προϊόντα και αφετέρου επειδή ο εντεινόμενος ανταγωνισμός τιμών από την πλευρά των εισαγωγών συγκράτησε τα περιθώρια κέρδους και την άνοδο των τιμών των εγχώριων προϊόντων".[5]

3 Όπ.π., 24, 40-41.

4 Όπ.π., 24, 26.

5 Όπ.π., 31-33.

Αξίζει επίσης να αναφερθούν οι εκτιμήσεις της Τράπεζας της Ελλάδος σχετικά με την επίδραση της *κυκλοφορίας του ευρώ* στις τιμές. Πράγματι, βάσει των δεδομένων που προέκυπταν από το Δείκτη Τιμών Καταναλωτή για το πρώτο τρίμηνο κυκλοφορίας του ευρώ το 2002, το νέο νόμισμα συνέβαλε κατά 0,5 της εκατοστιαίας μονάδας στον ετήσιο ρυθμό ανόδου του επιπέδου των τιμών, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι μεταβολές των τιμών των καυσίμων και των νωπών οπωροκηπευτικών. Οι αυξήσεις αφορούσαν αγαθά και υπηρεσίες που παρέχονταν κυρίως από ελεύθερους επαγγελματίες και μικρές επιχειρήσεις, αν και δεν έλειπαν οι περιπτώσεις αγαθών που συνδέονταν με την πολιτική τιμών μεγάλων επιχειρήσεων. Αυτή η "στρογγυλοποίηση των τιμών προς τα πάνω" αντισταθμίστηκε μόνο μερικώς από τη "στρογγυλοποίηση προς τα κάτω" στην οποία προέβησαν ο δημόσιος τομέας και κάποιες μεγάλες ιδιωτικές επιχειρήσεις. Είναι αξιοσημείωτο επίσης ότι αγαθά τα οποία αντιπροσώπευαν περίπου το 20% του "καλαθιού" βάσει του οποίου υπολογιζόταν ο ΔΤΚ είχαν ανατιμηθεί λίγο πριν από την κυκλοφορία του ευρώ, δηλ. στο διάστημα μεταξύ Σεπτεμβρίου και Δεκεμβρίου του 2001. Επιπλέον, από σχετική έρευνα αποδείχθηκε ότι η κύρια επίδραση της κυκλοφορίας του νέου νομίσματος στον πληθωρισμό προήλθε από την αύξηση μάλλον των τιμών των υπηρεσιών παρά των τιμών των αγαθών. Τέλος, μια άλλη έρευνα κατέδειξε ότι το φαινόμενο των "στρογγυλοποιήσεων" δεν ήταν αποκλειστικά ελληνικό και μάλιστα ότι η Ελλάδα κινήθηκε κοντά στο μέσον όρο της ευρωζώνης όσον αφορά το ζήτημα αυτό.[6]

Το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών μειώθηκε στο 6,2% του ΑΕΠ το 2001 (από 6,8% το 2000), σε ποσοστό που παρέμενε όμως υψηλό. Βεβαίως, όπως παρατηρούσε ο Λ. Παπαδήμος, η υιοθέτηση του ενιαίου νομίσματος μείωνε αισθητά τη σημασία του ελλείμματος αυτού (και της χρηματοδότησής του) ως περιοριστικού παράγοντα κατά την άσκηση της οικονομικής πολιτικής. Ωστόσο, υπογράμμιζε ότι η εξέλιξη του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών "εξακολουθεί να παρέχει χρήσιμη πληροφόρηση για την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών αγαθών και υπηρεσιών τόσο στην εγχώρια όσο και στη διεθνή αγορά και βεβαίως επηρεάζει την εξέλιξη του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος".[7]

Όσον αφορά τα δημόσια οικονομικά, η Έκθεση ανέφερε[8] ότι η συστηματική προσπάθεια που καταβλήθηκε επί σειράν ετών οδήγησε στην επίτευξη μικρού πλεονάσματος της γενικής κυβέρνησης το 2001, ίσου με 0,1% του ΑΕΠ, έναντι ελλείμματος

6 ΤτΕ, *Νομισματική Πολιτική 2001-2002* (Μάρτιος 2002), 115-117, και ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2001* (Απρίλιος 2002), 136-140.

7 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2001,* 34.

8 Όπ.π., 36-37.

0,8% του ΑΕΠ το 2000, σύμφωνα με τα τότε στοιχεία.[9] Ταυτόχρονα όμως ο Λ. Παπαδήμος παρατηρούσε ότι η καταγραφόμενη εξάλειψη του ελλείμματος της γενικής κυβέρνησης προερχόταν κυρίως από τη μείωση των δαπανών για τόκους, ενώ η αύξηση του πρωτογενούς πλεονάσματος της γενικής κυβέρνησης ήταν οριακή και αντανακλούσε αποκλειστικά την αύξηση των κεφαλαιακών μεταβιβάσεων από την ΕΕ προς τον τομέα της γενικής κυβέρνησης, δεδομένου ότι οι πρωτογενείς δαπάνες είχαν παραμείνει σταθερές ως ποσοστό του ΑΕΠ, ενώ τα έσοδα της κεντρικής κυβέρνησης και οι εισφορές στην κοινωνική ασφάλιση είχαν μειωθεί.

Η εφαρμογή της ενιαίας νομισματικής πολιτικής από το 2001 στην Ελλάδα είχε ως αποτέλεσμα τα ελληνικά τραπεζικά επιτόκια να ακολουθήσουν πτωτική πορεία. Τα επιτόκια των καταθέσεων συνέκλιναν σχεδόν πλήρως προς τα αντίστοιχα επιτόκια στη ζώνη του ευρώ και το μέσο σταθμικό επιτόκιο των καταθέσεων και των repos μειώθηκε κατά 2 εκατοστιαίες μονάδες το 2001. Ανάλογες μειώσεις παρατηρήθηκαν και στα επιτόκια των τραπεζικών δανείων.[10] Όπως είναι αυτονόητο, τα νομισματικά και πιστωτικά μεγέθη στην Ελλάδα δεν επηρεάζονταν πλέον από την άσκηση εθνικής νομισματικής πολιτικής από την Τράπεζα της Ελλάδος, όπως προ του 2001, ενώ μόνο εν μέρει αντανακλούσαν τις επιδράσεις της ενιαίας νομισματικής πολιτικής, η οποία χαρασσόταν με πεδίο εφαρμογής τη ζώνη του ευρώ ως σύνολο. Στην Έκθεση του Διοικητή Λ. Παπαδήμου επισημαινόταν ότι κατά το 2001 παρατηρήθηκε σημαντική επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης του Μ3, που αποτελούσε πλέον συνιστώσα του Μ3 της ευρωζώνης. Από 12,8% το δ΄ τρίμηνο του 2000, ο ρυθμός ανόδου του ελληνικής συνιστώσας του Μ3 περιορίστηκε στο 6,7% το αντίστοιχο τρίμηνο του 2001. Η μείωση αυτή οφειλόταν κυρίως στην υποχώρηση του ρυθμού πιστωτικής επέκτασης τόσο προς τον ιδιωτικό όσο και προς το δημόσιο τομέα, αν και ο ρυθμός αύξησης των πιστώσεων ήταν στην Ελλάδα υψηλότερος από ό,τι στη ζώνη του ευρώ. Η συνολική πιστωτική επέκταση επιβραδύνθηκε στο 15,7% το 2001 από 20,2% το 2000.

Σχετικά με τη μεταβαλλόμενη σύνθεση της τραπεζικής χρηματοδότησης, η Τράπεζα της Ελλάδος παρατηρούσε ότι είχε επιταχυνθεί στο 40% ο ρυθμός αύξησης

---

9 Τα στοιχεία αυτά αναθεωρήθηκαν επανειλημμένα τα επόμενα χρόνια. Αρχικά, σύμφωνα με τη γνωστοποίηση της ΕΣΥΕ στην Eurostat στις 27.2.2004, προέκυπτε έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης κάτω από το όριο του 3%, τόσο το 2000 (2,0% του ΑΕΠ) όσο και το 2001 (1,4% του ΑΕΠ). Στη συνέχεια, μετά τη "δημοσιονομική απογραφή" και σύμφωνα με τη γνωστοποίηση της ΕΣΥΕ στην Eurostat στις 31.8.2004, το έλλειμμα υπερέβη το όριο του 3% και έφθασε το 4,1% του ΑΕΠ το 2000 και το 3,7% του ΑΕΠ το 2001. Η αναθεώρηση οφειλόταν κυρίως στην αλλαγή της μεθοδολογίας καταγραφής των δαπανών προμήθειας αμυντικού εξοπλισμού, αλλά και σε αναθεώρηση των πλεονασμάτων των ασφαλιστικών ταμείων, σε μεταβολές ως προς το χρόνο καταχώρησης εσόδων και σε αναθεώρηση του ύψους των δαπανών (πλην αμυντικών) του Προϋπολογισμού. Βάσει των τελευταίων διαθέσιμων εκτιμήσεων (European Commission, *Statistical Annex to European Economy – Spring 2013, Autumn 2013*), το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης ήταν 3,7% του ΑΕΠ το 2000 και 4,5% του ΑΕΠ το 2001.

10 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2001,* 44.

των δανείων, στεγαστικών και καταναλωτικών, προς τα νοικοκυριά, ενώ παράλληλα είχε επιβραδυνθεί στο 18,6% η πιστωτική επέκταση προς τις επιχειρήσεις, εκτός των τουριστικών και των εταιριών χρηματοδοτικής μίσθωσης. Ωστόσο, το υπόλοιπο των τραπεζικών δανείων προς τα νοικοκυριά ισοδυναμούσε μόνο με το 18% του ΑΕΠ στο τέλος του 2001, ενώ ο αντίστοιχος λόγος στη ζώνη του ευρώ ήταν πολύ υψηλότερος (50% του ΑΕΠ στα μέσα του 2001). Επιπλέον, το μερίδιο των δανείων προς τα νοικοκυριά στο σύνολο των δανείων ήταν μικρότερο στην Ελλάδα από ό,τι στην ευρωζώνη. Πάντως, ο Διοικητής εφιστούσε την προσοχή στην ποιότητα του χαρτοφυλακίου των δανείων των ελληνικών τραπεζών, καθώς τα ποσοστά των χορηγήσεων προς τα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις αυξάνονταν. Βεβαίως, στην παραπάνω εξέλιξη συνέβαλλε και η μείωση των τραπεζικών επιτοκίων στην Ελλάδα, που επηρεάστηκαν από την πτώση των επιτοκίων της ΕΚΤ. Συγκεκριμένα, το επιτόκιο καταναλωτικών δανείων μειώθηκε σε 12,7% το Δεκέμβριο του 2001, από 14,7% το Δεκέμβριο του 2000, ενώ αυτό των στεγαστικών δανείων μειώθηκε σε 5,8%, από 8,2%, για το ίδιο διάστημα.[11] (Για τις εξελίξεις στο τραπεζικό σύστημα και τον εποπτικό ρόλο της ΤτΕ το 2001, βλ. πιο κάτω, Τμήμα 7.5.)

Όσον αφορά τις *μεσομακροπρόθεσμες προοπτικές της ελληνικής οικονομίας και τις προκλήσεις για την οικονομική πολιτική*, 16 μήνες μετά την υιοθέτηση του ευρώ, στην Έκθεση που παρουσίασε τον Απρίλιο του 2002 (για το έτος 2001), ο Διοικητής Λ. Παπαδήμος επισήμαινε ότι, σταδιακά και, ενδεχομένως, σε σημαντικό βαθμό μετά την πενταετία που θα ακολουθούσε, θα περιοριζόταν η ευνοϊκή επίδραση σημαντικών παραγόντων που επηρέαζαν θετικά τις μακροπρόθεσμες αναπτυξιακές προοπτικές. Σ' αυτούς περιλαμβάνονταν οι εισροές από τον Κοινοτικό Προϋπολογισμό και η δαπάνη που σχετιζόταν με τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004. Αντίθετα, τόνιζε ότι "οι άνετες συνθήκες χρηματοδότησης των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων", οι οποίες είχαν στηρίξει την οικονομική ανάπτυξη τα προηγούμενα έτη, αναμενόταν "να διατηρηθούν και στο μέλλον". Ωστόσο, διευκρίνιζε ότι "αυτό σημαίνει ότι θα παραμείνουν ευνοϊκότερες από τις συνθήκες που επικρατούσαν πριν από την ένταξη στη ζώνη του ευρώ, όχι όμως κατ' ανάγκη και από τις συνθήκες που επικρατούν σήμερα" και διατύπωνε μια προειδοποίηση: "[Σ]την Ελλάδα ο λόγος του χρέους του ιδιωτικού τομέα και ιδιαίτερα των νοικοκυριών προς το ΑΕΠ παραμένει ακόμη χαμηλός σε σύγκριση με τη ζώνη του ευρώ ως σύνολο ή με τις ΗΠΑ. Ωστόσο, ενώ τα ελληνικά νοικοκυριά δεν είναι υπερχρεωμένα με βάση τα μέχρι σήμερα δεδομένα, η συνέχιση των τρεχουσών τάσεων επί σειρά ετών μπορεί να αυξήσει υπερβολικά τις υποχρεώσεις τους. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα δημιουργούσε προβλήματα στην εξυπηρέτηση των δανείων και επομένως θα επηρέαζε αρ-

11 Όπ.π., 42-44.

νητικά την καταναλωτική ζήτηση και την οικονομική δραστηριότητα. Βεβαίως, η Τράπεζα της Ελλάδος παρακολουθεί με προσοχή τις εξελίξεις και επιδιώκει […] την αύξηση της διαφάνειας στην αγορά πιστώσεων, ώστε —μεταξύ άλλων— να καταστεί αποτελεσματικότερη η διαχείριση των πιστωτικών κινδύνων από τις τράπεζες και να αποτραπούν αρνητικά φαινόμενα αυτού του τύπου".

Η αξιολόγηση των μακροπρόθεσμων αναπτυξιακών προοπτικών της χώρας και η διαπίστωση ότι η ευνοϊκή επίδραση θα περιοριζόταν βαθμιαία και ενδεχομένως σημαντικά μετά την επόμενη πενταετία οδηγούσαν σε χρήσιμα συμπεράσματα για την οικονομική πολιτική. "Πρώτον, […] πρέπει η αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων κατά την τρέχουσα περίοδο (κατά την οποία η επίδρασή τους είναι ισχυρή) να είναι αποτελεσματική, ώστε και το μέγεθος της επίδρασης να πολλαπλασιάζεται και η διάρκειά της να επιμηκύνεται. Δεύτερον, η δημοσιονομική πολιτική πρέπει να είναι σε θέση να αμβλύνει τις συνέπειες κυκλικών διαταράξεων που μπορεί να προκύψουν από το βαθμιαίο περιορισμό της θετικής συμβολής των ανωτέρω παραγόντων και, γενικότερα, τις επιπτώσεις διαταράξεων οι οποίες μπορεί να προκαλέσουν διακυμάνσεις στην οικονομική δραστηριότητα. Επομένως η προσπάθεια δημοσιονομικής εξυγίανσης θα πρέπει να συνεχιστεί όπως προβλέπεται στο ελληνικό Πρόγραμμα Σταθερότητας και Ανάπτυξης, ώστε η επίτευξη δημοσιονομικών πλεονασμάτων και η μείωση του λόγου του δημόσιου χρέους προς το ΑΕΠ στα επόμενα χρόνια να επιτρέπουν την άσκηση αντικυκλικής δημοσιονομικής πολιτικής όταν αυτό απαιτείται, χωρίς να παρεμποδίζεται η επίτευξη ισοσκελισμένων προϋπολογισμών μεσοπρόθεσμα. Τρίτον, πρέπει να διαμορφωθούν έγκαιρα συνθήκες και πολιτικές οι οποίες θα συντελέσουν στη διατήρηση υψηλού ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης, κυρίως με τη διεύρυνση των καθαρών εξαγωγών και την αξιοποίηση των ευκαιριών στην παγκόσμια αγορά. Στις πολιτικές αυτές περιλαμβάνονται και εκείνες που αποσκοπούν στην προσέλκυση άμεσων ξένων επενδύσεων. Η Ελλάδα πρέπει να επωφεληθεί περισσότερο από τη συμμετοχή της στην οικονομική και νομισματική ένωση διευρύνοντας τις εμπορικές της συναλλαγές με τις άλλες χώρες της ΕΕ και της ζώνης του ευρώ, ενώ ιδιαίτερη προσοχή πρέπει επίσης να δοθεί στην ανάπτυξη των οικονομικών συναλλαγών με τις υποψήφιες για ένταξη χώρες. Η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας μεταξύ άλλων απαιτεί την αξιοποίηση των συγκριτικών ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων της ελληνικής οικονομίας (κυρίως στους τομείς του τουρισμού και της ναυτιλίας, αλλά και σε ορισμένους τομείς παραγωγής αγροτικών και βιομηχανικών προϊόντων). Σ' αυτά, εξάλλου, περιλαμβάνεται και η ίδια η θέση της Ελλάδος σε μια γεωγραφική περιοχή όπου είναι —μέχρι σήμερα— η μόνη χώρα-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τίθεται επομένως το γενικότερο ερώτημα πώς θα βελτιωθούν οι συνθήκες και οι

πολιτικές που προσφέρουν διαρκή και ουσιαστική στήριξη στον αναπτυξιακό δυναμισμό της ελληνικής οικονομίας με ορίζοντα την επόμενη δεκαετία."[12]

Σύμφωνα με τον Διοικητή, η απάντηση στο ερώτημα αυτό έπρεπε να εστιαστεί στην "επιτάχυνση και τη διεύρυνση των μεταρρυθμίσεων σε διάφορους τομείς, προκειμένου να καταστεί πιο αποτελεσματική η λειτουργία της οικονομίας και να βελτιωθεί η ανταγωνιστικότητά της" καθώς και στην "ολοκλήρωση της δημοσιονομικής εξυγίανσης, με τη σταθερή μείωση του λόγου του χρέους προς το ΑΕΠ", η οποία "θα συντελέσει και στην επίτευξη των αναπτυξιακών στόχων και θα επιτρέψει […] στη δημοσιονομική πολιτική να συμβάλει στη σταθεροποίηση της οικονομίας βραχυχρόνια". [13]

Προκειμένου να διασφαλιστεί μακροπρόθεσμα η δημοσιονομική σταθερότητα, ο Λ. Παπαδήμος τόνιζε ότι έπρεπε να δοθεί προτεραιότητα στην αντιμετώπιση του "βασικού προβλήματος της κοινωνικής ασφάλισης", στην αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος και στον αποτελεσματικό έλεγχο των πρωτογενών δημόσιων δαπανών, με τη θέσπιση κανόνων και ορίων που καλύπτουν όλες τις συνιστώσες του δημόσιου τομέα και την ενίσχυση της διαφάνειας όσον αφορά τις συνολικές υποχρεώσεις —τρέχουσες και μελλοντικές— του Δημοσίου.

Το ζήτημα της κοινωνικής ασφάλισης, που αποτελούσε ουσιαστικά βραδυφλεγή βόμβα για τη δημοσιονομική σταθερότητα στη χώρα, είχε ήδη εξεταστεί από τον Διοικητή Λ. Παπαδήμο στην Έκθεση για το 2000, όπως προαναφέρθηκε, αλλά αναλυόταν περαιτέρω στην Έκθεση για το 2001 (τον Απρίλιο του 2002). Οι δύο αναλύσεις αναδείκνυαν ως βασική αιτία του προβλήματος ένα πλέγμα παραγόντων, που περιλάμβαναν: (α) το φυσικό αίτιο της γήρανσης του πληθυσμού, (β) τον τρόπο δόμησης του κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος στην Ελλάδα, που δεν ήταν ανταποδοτικού χαρακτήρα, και (γ) τη συσσώρευση προβλημάτων εξαιτίας της εφαρμογής λανθασμένης πολιτικής στο παρελθόν. Η μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού συστήματος ήταν αναγκαία για να διασφαλιστεί σε τεχνικό επίπεδο η βιωσιμότητά του, να μη διασαλευθεί η δημοσιονομική σταθερότητα, αλλά και να καταστεί πιο δίκαιη η κατανομή των ασφαλιστικών βαρών μεταξύ των γενεών. Η αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού δεν θα μπορούσε να είναι μονοδιάστατη, κατά την Τράπεζα της Ελλάδος. Τα σχετικά μέτρα θα έπρεπε να περιλαμβάνουν: (α) πολιτική για την αύξηση της απασχόλησης, με την ευρύτερη ένταξη των μεταναστών εργαζομένων στην επίσημη αγορά εργασίας, άρα και στο ασφαλιστικό σύστημα, (β) ρυθμίσεις για τη μείωση της εισφοροδιαφυγής, και (γ) πολιτική για τη βελτίωση της ανταποδοτικότητας του συστήματος, με αλλα-

12 Όπ.π., 55-61.

13 Όπ.π., 62.

γές σε παραμέτρους και δομικά χαρακτηριστικά του, καθώς και τη μεταβίβαση της ευθύνης χρηματοδότησης των παροχών προνοιακής ή κοινωνικής πολιτικής από τα ασφαλιστικά ταμεία στον τακτικό προϋπολογισμό. Συναφώς, στο κρίσιμο ζήτημα της χρηματοδότησης των ασφαλιστικών ταμείων, ο Λ. Παπαδήμος εφιστούσε την προσοχή των κυβερνήσεων στο υψηλό δημόσιο χρέος, τονίζοντας ότι η προτεραιότητα που έπρεπε να τεθεί για τη μείωσή του σήμαινε πως οι πόροι για την κοινωνική ασφάλιση θα έπρεπε να εξευρεθούν από την περικοπή άλλων, μη παραγωγικών δαπανών του Δημοσίου, και όχι από την αύξηση των συνολικών δαπανών ή της φορολογίας.[14]

Εκτός από την αναμόρφωση του ασφαλιστικού συστήματος και τη φορολογική μεταρρύθμιση, ο Διοικητής τόνιζε τη σημασία, για την προώθηση της διατηρήσιμης ανάπτυξης μετά την ένταξη της Ελλάδος στην ευρωζώνη, της υλοποίησης μεταρρυθμίσεων για τον εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης, την αποτελεσματικότερη λειτουργία της αγοράς εργασίας, την ενίσχυση του ανταγωνισμού στις αγορές, ειδικότερα με την απελευθέρωση της αγοράς ενέργειας, την επιτάχυνση των ιδιωτικοποιήσεων και την περαιτέρω βελτίωση της αποτελεσματικότητας του τραπεζικού συστήματος.

Συνοψίζοντας την αξιολόγηση των προοπτικών της ελληνικής οικονομίας και των προκλήσεων για την πολιτική στην εποχή του ευρώ, ο Λ. Παπαδήμος υπογράμμιζε τα εξής: "Οι προοπτικές επίτευξης της πραγματικής σύγκλισης και της πλήρους απασχόλησης επηρεάζονται ευνοϊκά από την υιοθέτηση του ευρώ και τη νομισματική και συναλλαγματική σταθερότητα που αυτή συνεπάγεται. […] Ωστόσο, η διαδικασία της πραγματικής σύγκλισης δυσχεραίνεται από τους περιορισμούς που θέτει το υψηλό δημόσιο χρέος, από τη χαμηλή παραγωγικότητα, καθώς και από την αναποτελεσματική λειτουργία και τον ανεπαρκή ανταγωνισμό που χαρακτηρίζει ορισμένες αγορές. Επομένως, η νομισματική σταθερότητα που διασφαλίζει η υιοθέτηση του ευρώ […] δεν πρέπει να οδηγεί σε εφησυχασμό και σε χαλάρωση των προσπαθειών για την ολοκλήρωση της δημοσιονομικής εξυγίανσης και τη συνεχή βελτίωση της παραγωγικότητας και της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. […] Κύρια επιδίωξη πρέπει να είναι η επίτευξη και διασφάλιση της σταθερότητας των τιμών στη χώρα μας, η οποία δεν μπορεί να εξασφαλιστεί μόνο με την εφαρμογή της ενιαίας νομισματικής πολιτικής. Απαιτεί συγχρόνως την άσκηση πρόσφορης εθνικής οικονομικής πολιτικής καθώς και τη συμβολή των κοινωνικών εταίρων, με την εφαρ-

14 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2000*, 60-63 (δημοσιεύθηκε τον Απρίλιο του 2001, όταν στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης βρισκόταν η πρόταση του τότε Υπουργού Εργασίας Τάσου Γιαννίτση για τη μεταρρύθμιση της κοινωνικής ασφάλισης, που τελικά δεν προχώρησε), καθώς και ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2001,* 62-63.

μογή συνετής τιμολογιακής πολιτικής και με συμφωνίες για συνολικές μισθολογικές αυξήσεις που συμβαδίζουν με την αύξηση της παραγωγικότητας και διασφαλίζουν τη σταθερότητα των τιμών. […] Με συστηματικότητα, σύνεση και συναίνεση μπορούμε να πραγματοποιήσουμε με επιτυχία τις μεταρρυθμίσεις εκείνες που θα οδηγήσουν στη σημαντική βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και την ολοκλήρωση της δημοσιονομικής εξυγίανσης. Αυτές είναι οι δύο βασικές προϋποθέσεις που πρέπει να εξασφαλιστούν για την επίτευξη της πλήρους απασχόλησης και της πραγματικής σύγκλισης και την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής." [15]

Όπως αναφέρθηκε και στην αρχή του παρόντος κεφαλαίου, οι προειδοποιήσεις της Τράπεζας δεν εισακούστηκαν και οι συστάσεις δεν υλοποιήθηκαν. Στην οκταετία που ακολούθησε, η δημοσιονομική εξυγίανση όχι μόνο δεν ολοκληρώθηκε, αλλά αντίθετα τα δημοσιονομικά ελλείμματα διευρύνθηκαν, ενώ η διεθνής ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας διαβρώθηκε σημαντικά.

Ο Λ. Παπαδήμος υπέβαλε την παραίτησή του από τη θέση του Διοικητή στις 27.5.2002 λόγω του διορισμού του ως Αντιπροέδρου της ΕΚΤ. Στις 14.6.2002, διορίστηκαν Διοικητής ο Νικόλαος Γκαργκάνας, έως τότε Υποδιοικητής, και Υποδιοικητής ο Νικόλαος Παλαιοκρασσάς.

7.3 Μακροοικονομικές και νομισματικές εξελίξεις, δημοσιονομική προσαρμογή και διαρθρωτικά προβλήματα 2002-2007

Στην πρώτη Έκθεση που υπέβαλε ο νέος Διοικητής Ν. Γκαργκάνας στη Γενική Συνέλευση των Μετόχων τον Απρίλιο του 2003 επισημαινόταν ότι ο υψηλός βαθμός οικονομικής σταθερότητας και αξιοπιστίας που συνεπαγόταν η συμμετοχή στην ΟΝΕ είχε συμβάλει, κατά την πρόσφατη τότε περίοδο, στην επιτάχυνση του ρυθμού ανόδου του ΑΕΠ, ο οποίος διατηρήθηκε το 2002 στο 4%, δηλαδή περίπου στο επίπεδο του 2000 και του 2001, παρά τη δυσμενή διεθνή συγκυρία. Ο Ν. Γκαργκάνας αναδείκνυε και τη συμβολή των σημαντικών εισροών πόρων από τα Διαρθρωτικά Ταμεία της ΕΕ, αλλά παρατηρούσε ότι η αύξηση της απασχόλησης ήταν μικρή και η μείωση του ποσοστού ανεργίας βραδεία. Επίσης, ο μέσος ετήσιος πληθωρισμός, βάσει του ΕνΔΤΚ επιταχύνθηκε ελαφρά το 2002 στο 3,9% (από 3,7% το 2001) και αυξήθηκε η απόκλισή του από το μέσο πληθωρισμό της ζώνης του ευρώ, ενώ το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών μειώθηκε μόνο οριακά, στο 6,1% του ΑΕΠ (από 6,2% το 2001). Για το τελευταίο, ο Διοικητής σχολίαζε ότι "μολονότι η ύπαρξη υψηλού ελλείμματος, η οποία αντανακλά υστέρηση της εγχώριας αποταμίευσης έναντι των εγχώριων επενδύσεων, είναι έως ένα βαθμό εύλογη σε μια τα-

15 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2001*, 68-69.

χέως αναπτυσσόμενη οικονομία που παραδοσιακά εμφανίζει καθαρές εισροές κεφαλαίων, τα ελλείμματα των τελευταίων ετών φαίνεται ότι οφείλονται επίσης σε μείωση της ανταγωνιστικότητας" και προειδοποιούσε ότι εάν το έλλειμμα "παραμείνει στα ίδια επίπεδα και στο μέλλον, ενδέχεται να υπάρξουν αρνητικές επιδράσεις στο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης και στην απασχόληση". Το συμπέρασμα πολιτικής ήταν ότι απαιτούνται διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στις αγορές προϊόντων και εργασίας και δημοσιονομική προσαρμογή, προκειμένου "να βελτιωθεί η ανταγωνιστικότητα […] και να επιτευχθεί πραγματική σύγκλιση με τις άλλες χώρες της ζώνης του ευρώ".[16]

Στο νομισματικό τομέα, η υποχώρηση του ρυθμού αύξησης του M3 (της ελληνικής συνιστώσας) συνεχίστηκε το 2002. Συγκεκριμένα, ενώ ο ρυθμός έπεσε στο 2,1% το τελευταίο τρίμηνο του 2002, από 4,4% στο αντίστοιχο τρίμηνο του 2001 (αναθεωρημένο στοιχείο), το Δεκέμβριο του 2002 έγινε για πρώτη φορά αρνητικός (-0,2%). Γενικά, σε όλο το 2002 ο εν λόγω ρυθμός κυμάνθηκε σε χαμηλά επίπεδα, που άγγιζαν το 1/3 του ρυθμού αύξησης του αντίστοιχου μεγέθους στη ζώνη του ευρώ. Αυτή η μείωση δικαιολογούνταν από την επιβράδυνση του ρυθμού παροχής πιστώσεων τόσο προς τις επιχειρήσεις όσο και προς τα νοικοκυριά, αλλά και από τη μετακίνηση του κοινού από τοποθετήσεις σε repos (λόγω της εκ νέου φορολόγησής τους) προς καταθέσεις μεγαλύτερης διάρκειας και προς τίτλους του Δημοσίου. Παράλληλα, μειώθηκαν και τα επιτόκια των καταθέσεων και των repos, κατά 0,3 της εκατοστιαίας μονάδας κατά μέσον όρο, λόγω και της μείωσης των βασικών επιτοκίων της ΕΚΤ. Ωστόσο, τα πραγματικά επιτόκια κινήθηκαν σε μεγάλο βαθμό σε αρνητική περιοχή, λόγω του πληθωρισμού, που ήταν υψηλότερος των ονομαστικών επιτοκίων. Μείωση παρουσίασαν και τα επιτόκια χορηγήσεων στεγαστικών δανείων, ενώ εκείνα των καταναλωτικών/προσωπικών δανείων διατηρήθηκαν στα επίπεδα του Δεκεμβρίου του 2001.[17]

Χαρακτηριστικό ήταν ότι οι χορηγήσεις προς τα νοικοκυριά αποτελούσαν το 61,4% του συνόλου της πιστωτικής επέκτασης, παρουσιάζοντας σημαντική άνοδο έναντι του 2001 (46,7%) και του 2000 (34,7%). Ωστόσο, το χρέος των νοικοκυριών προς τις τράπεζες συνολικά ήταν της τάξεως του 22,3% του ΑΕΠ στο τέλος του 2002, έναντι 47% στη ζώνη του ευρώ. Γι' αυτό, ο Διοικητής Ν. Γκαργκάνας θεωρούσε ότι ο βαθμός χρέωσης των νοικοκυριών δεν ήταν υψηλός συγκριτικά με τα ευρωπαϊκά δεδομένα. Για το ίδιο ζήτημα, η Τράπεζα της Ελλάδος είχε αναθέσει σε ιδιωτική εταιρία τη διεξαγωγή δειγματοληπτικής έρευνας, η οποία έδειξε ότι το μεγαλύτερο τμήμα των οφειλετών των τραπεζών ήταν νοικοκυριά με σχετικώς υψηλά

16 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2002*, 23-24, 144.

17 Όπ.π., 49.

εισοδήματα και περιουσία, ενώ το υπόλοιπο των δανείων δεν ξεπερνούσε κατά μέσον όρο το ετήσιο εισόδημα ακόμη και των εισοδηματικά χαμηλότερων κατηγοριών.[18]

Το Νοέμβριο του 2002 και τον Απρίλιο του 2003 ο Ν. Γκαργκάνας, παρακολουθώντας το ζήτημα της κοινωνικής ασφάλισης σε βάθος χρόνου, διαπίστωνε επιπλέον την ανάγκη επιτάχυνσης των διαδικασιών για δημιουργία δεύτερου και τρίτου πυλώνα ασφάλισης, με κεφαλαιοποιητικό χαρακτήρα. Ο δεύτερος πυλώνας θα αφορούσε τα κλαδικά ασφαλιστικά ταμεία, ενώ ο τρίτος τις ατομικές επιλογές ασφάλισης κάθε εργαζομένου. Το όφελος από το σύστημα των τριών πυλώνων θα ήταν πολλαπλό, καθώς: (α) θα έδινε μεγαλύτερες δυνατότητες στους εργαζομένους να επιλέξουν τη μορφή της ασφαλιστικής κάλυψης που επιθυμούσαν, (β) θα οδηγούσε σε μείωση των υποχρεωτικών ασφαλιστικών εισφορών και των δημόσιων δαπανών για συντάξεις και (γ) θα ενίσχυε την ανταποδοτικότητα του ασφαλιστικού συστήματος. Άλλωστε, η Τράπεζα της Ελλάδος προειδοποιούσε ότι, παρά τις πιθανές κοινωνικές αντιδράσεις, η μη έγκαιρη αντιμετώπιση του ασφαλιστικού ζητήματος θα οδηγούσε σε πολύ μεγαλύτερα φορολογικά βάρη για τις επόμενες γενεές.[19]

Στην Έκθεση για το 2003 που υποβλήθηκε στη Γενική Συνέλευση των Μετόχων τον Απρίλιο του 2004, ο Διοικητής Ν. Γκαργκάνας επισκοπούσε την πορεία της ελληνικής οικονομίας κατά την πρώτη τριετία συμμετοχής στην ευρωζώνη και διαπίστωνε ότι ο ρυθμός ανάπτυξης παρέμενε υψηλός, αλλά η παραγωγικότητα διατηρούνταν σε χαμηλά επίπεδα και η μείωση της ανεργίας δεν θεωρούνταν ικανοποιητική. Το κυριότερο όμως αρνητικό σημάδι ήταν η εξέλιξη του πληθωρισμού, ο οποίος υπερέβαινε το μέσο όρο της ζώνης του ευρώ. Αυτό σήμαινε περαιτέρω μείωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Επιπρόσθετα, το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, που μειώθηκε ελαφρά σε 5,7% του ΑΕΠ το 2003, είχε γενικά διευρυνθεί την τελευταία τετραετία, ενώ η δημοσιονομική θέση χειροτέρευσε, καθώς το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης πλησίασε το όριο του 3% του ΑΕΠ το 2003 (βάσει των τότε στοιχείων) και το δημόσιο χρέος μειώθηκε οριακά, παραμένοντας υψηλότερο από 100% του ΑΕΠ. Ο Ν. Γκαργκάνας τόνιζε και πάλι ότι η πραγματική σύγκλιση απαιτούσε την εφαρμογή πολιτικής για τη μείωση του πληθωρισμού και την αύξηση της παραγωγικότητας και των ρυθμών ανάπτυξης. Συνεπώς, το ζητούμενο ήταν η επιτάχυνση των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων προς μια πιο ανταγωνιστική οικονομία. Οι προτάσεις της Τράπεζας της Ελλάδος αφορού-

18 Όπ.π., 51, και Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Σύμβαση έργου με την ICAP για διεξαγωγή έρευνας για το ύψος δανεισμού και χρέωσης των ελληνικών νοικοκυριών", 30.7.2002, παρ. 2-3.

19 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2002*, 76. Βλ. επίσης ΤτΕ, *Νομισματική Πολιτική – Ενδιάμεση Έκθεση 2002*, 119-123.

σαν: (α) την προώθηση μεταρρυθμίσεων προς την κατεύθυνση μιας πιο ευέλικτης αγοράς εργασίας, καθώς και "ενεργητικές πολιτικές" για την απασχόληση έτσι ώστε να συνδυάζονται η ευελιξία στην απασχόληση και η ασφάλεια για τους εργαζομένους και να ενθαρρύνονται τόσο η ζήτηση όσο και η προσφορά εργασίας, (β) την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, με έμφαση στην έρευνα και την ανάπτυξη, καθώς και την κυοφορία καινοτόμων ιδεών, (γ) την επιτάχυνση των ιδιωτικοποιήσεων, το άνοιγμα κλειστών επαγγελμάτων και την ενίσχυση του ρόλου της Επιτροπής Ανταγωνισμού, (δ) την αναβάθμιση της εκπαίδευσης και τον εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης, (ε) τη δημοσιονομική εξυγίανση, σε συνάρτηση με την αποτελεσματική αντιμετώπιση του προβλήματος της κοινωνικής ασφάλισης, και (στ) τη σταθερότητα των τιμών, σε συνεργασία με τους κοινωνικούς εταίρους, οι οποίοι θα έπρεπε να ασκούν πιο συνετή πολιτική τιμών. Όπως προειδοποιούσε, δυστυχώς προφητικά για όσα έμελλε να ακολουθήσουν, ο Ν. Γκαργκάνας, "οι μεταρρυθμίσεις όμως είναι αναγκαίες […] για ταχεία και διατηρήσιμη οικονομική ανάπτυξη […] Στην αντίθετη περίπτωση, το τίμημα της αδράνειας θα ήταν βαρύ".[20]

Γενικά, ο Διοικητής δεν έχανε ευκαιρία να επισημαίνει ότι, υπό το καθεστώς του ευρώ, η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας ήταν συνάρτηση μεταρρυθμίσεων που θα αντιστάθμιζαν την απώλεια εθνικών μέσων πολιτικής, όπως η συναλλαγματική πολιτική.[21] Δεδομένου ότι ο πληθωρισμός "έτρεχε" στην Ελλάδα γρηγορότερα από ό,τι σε άλλες χώρες της ευρωζώνης, έπρεπε οι κυβερνήσεις να προχωρήσουν στην εφαρμογή αντισταθμιστικής πολιτικής στο δημοσιονομικό τομέα και την αγορά εργασίας, καθώς και σε διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις για τη βελτίωση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Η υιοθέτηση του ευρώ δεν επέτρεπε καμία χαλάρωση της οικονομικής πολιτικής, δεν ήταν επιβράβευση για προηγούμενα επιτεύγματα της χώρας, αλλά δέσμευση συμμόρφωσης και εφαρμογής μεταρρυθμιστικής πολιτικής στο μέλλον. Παρόμοια στάση τηρούσε ο Διοικητής και στις παρεμβάσεις του στην ΕΚΤ, όπου, σε αντίθεση με όσους θα ανέμεναν ότι, ως προερχόμενος από μεσογειακή χώρα, με παράδοση σε μια πιο "χαλαρή" θεώρηση της ασκούμενης πολιτικής, πιθανά θα υποβάθμιζε τη σημασία της νομισματικής σταθερότητας, ο Ν. Γκαργκάνας υπερασπιζόταν σταθερά, *και* σε ευρωπαϊκό επίπεδο, την πρωτοκαθεδρία της νομισματικής πειθαρχίας και όχι την εφαρμογή βραχυχρόνιας επιλεκτικής πολιτικής, που αναθέρμαινε τον πληθωρισμό.

Όσον αφορά τις νομισματικές εξελίξεις, το 2003 συνεχίστηκε η πτωτική πορεία των επιτοκίων, παράλληλα με την αύξηση του Μ3. Ωστόσο, τα επιτόκια στην Ελ-

20 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2003*, 91-93 , 265.

21 Για μια συνολική αποτίμηση της απώλειας ανταγωνιστικότητας όλη την πρώτη δεκαετία του 2000, βλ. Μαλλιαρόπουλος (2011).

λάδα συνέχιζαν να βρίσκονται σε επίπεδα υψηλότερα από εκείνα της ζώνης του ευρώ, ενώ το μεγαλύτερο άνοιγμα παρουσίαζαν τα καταναλωτικά δάνεια. Τα δάνεια αυτά κατέγραψαν και τη μικρότερη επιβράδυνση της αύξησης σε σχέση με το σύνολο των δανείων που χορηγήθηκαν στα νοικοκυριά το 2003. Από την άλλη πλευρά, εντός του 2003 πραγματοποιήθηκε για πρώτη φορά τιτλοποίηση στεγαστικών δανείων από ελληνική τράπεζα.[22]

Τον Απρίλιο του 2005, στην Έκθεση για το 2004 διαπιστωνόταν επιβράδυνση του υψηλού ρυθμού ανάπτυξης, από 4,7% το 2003 σε 4,2% το 2004, ενώ γινόταν πρόβλεψη για περαιτέρω επιβράδυνση το 2005 σε 3% περίπου.[23] Ο υψηλός ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ και η διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 οδήγησαν σε αύξηση της απασχόλησης, χωρίς όμως να επιτευχθεί σημαντική μείωση του ποσοστού ανεργίας, το οποίο παρέμεινε στο 10,5% το 2004, δηλαδή υψηλότερο κατά δυόμισι εκατοστιαίες μονάδες από ό,τι στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 15.[24] Ο πληθωρισμός, μετρούμενος με τον Εναρμονισμένο Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΕνΔΤΚ), παρέμενε στα επίπεδα του τέλους του 2003, δηλαδή στο 3,2%. Ωστόσο, ο πυρήνας του πληθωρισμού άγγιξε υψηλότερα επίπεδα το 2004 (3,4%) από εκείνα του 2003 (3,1%). Η εμμονή του πυρήνα του πληθωρισμού οφειλόταν, κατά τον Ν. Γκαργκάνα, στις πιέσεις επί των τιμών που προκαλούνταν από την άνοδο του κόστους εργασίας[25] και τις ανεπαρκείς συνθήκες ανταγωνισμού σε ορισμένες αγορές.[26] Αντίθετα, το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών μειώθηκε σημαντικά το 2004 και διαμορφώθηκε στο 3,9% του ΑΕΠ, από 5,6% τον προηγούμενο χρόνο. Η μείωση αυτή θα μπορούσε να είναι διατηρήσιμη μόνο αν προχωρούσαν οι μεταρρυθμίσεις με στόχο την αύξηση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, κάτι που επισήμαινε επανειλημμένα η Τράπεζα της Ελλάδος.[27]

Μια ακόμη πιο ηχηρή προειδοποίηση του Διοικητή (για όσους ήθελαν να την ακούσουν) ήταν αυτή που αφορούσε τις δημοσιονομικές ανισορροπίες, όπου το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης διευρύνθηκε περαιτέρω το 2004, στο 6,1% του ΑΕΠ (βάσει των τότε στοιχείων), και έγινε το υψηλότερο στη ζώνη του ευρώ. Χαρακτηριστική ήταν η σύνθεση των αυξήσεων στο σκέλος των δαπανών του προϋπολογι-

22 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2003*, 51-53.

23 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2004*, 32, 68.

24 Όπ.π., 35-36.

25 Ειδικά για το θέμα του κόστους εργασίας, η ανάλυση και οι προτάσεις πολιτικής της ΤτΕ συμπυκνώνονται στο: ΤτΕ, *Νομισματική Πολιτική 2003-2004*, 126-130 (Παράρτημα Κεφαλαίου V, "Η σημασία των μισθολογικών αυξήσεων για τις επιδόσεις της οικονομίας"). Η έκθεση αυτή δημοσιεύθηκε το Μάρτιο του 2004.

26 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2004,* 38-41.

27 Όπ.π., 41, 43.

σμού, όπου η αύξηση των πρωτογενών δαπανών του τακτικού προϋπολογισμού, που περιλάμβανε δαπάνες για αποδοχές και συντάξεις και επιχορηγήσεις, ήταν 15,1%, έναντι αύξησης των δαπανών του προϋπολογισμού επενδύσεων κατά 12,8%. Γενικά, το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης ως ποσοστό του ΑΕΠ ξεπέρασε κατά πολύ την αρχική πρόβλεψη (που ήταν μόνο 1,2% του ΑΕΠ!).[28] Αυτό οφειλόταν, τεχνικά, και στη Δημοσιονομική Απογραφή του 2004, η οποία, τελικά, λόγω του τρόπου με τον οποίο πραγματοποιήθηκε, υπονόμευσε την αξιοπιστία των ελληνικών στατιστικών στοιχείων, αλλά και της χώρας γενικότερα. Η απογραφή δεν οδήγησε σε θεσμική αλλαγή για την εξασφάλιση της αξιοπιστίας των ελληνικών στατιστικών δεδομένων μακροχρόνια και αποδείχθηκε αναποτελεσματική, χαρακτηριστική ενός εσωστρεφούς τρόπου πολιτικής αντιμετώπισης ζητημάτων που είναι εκτεθειμένα στην κρίση διεθνών επενδυτών. Η ζημία που είχε προκληθεί θα φαινόταν αργότερα, όταν θα άρχιζε η ελληνική κρίση.

Στο μεταξύ, η χώρα είχε υπαχθεί, μετά από απόφαση του Συμβουλίου Υπουργών Οικονομίας και Οικονομικών (ECOFIN) στις 5.7.2004, στη Διαδικασία Υπερβολικού Ελλείμματος (ΔΥΕ). Αφού το Νοέμβριο του 2004 η Ελλάδα υπέβαλε, όπως είχε υποχρέωση, δέσμη μέτρων για τη μείωση του ελλείμματος, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποφάνθηκε στις 22 Δεκεμβρίου ότι τα μέτρα ήταν μεν προς την ορθή κατεύθυνση, αλλά ανεπαρκή.[29] Έτσι, η ΔΥΕ προχώρησε από το στάδιο της παραγράφου 8 του άρθρου 104 της Συνθήκης στο στάδιο της παραγράφου 9, δηλ. ένα βήμα πριν από την επιβολή προστίμου. Νέες συστάσεις έγιναν στις 17.2.2005, όταν η Ελλάδα έλαβε παράταση ενός έτους και κλήθηκε να μειώσει το έλλειμμα κάτω από το 3% του ΑΕΠ έως το τέλος του 2006. Τα παραπάνω οδήγησαν στην εκπόνηση και υποβολή, εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης, του αναθεωρημένου Επικαιροποιημένου Προγράμματος Σταθερότητας και Ανάπτυξης 2004-2007, το οποίο εξετάστηκε από το ECOFIN στις 12.4.2005 και κρίθηκε ότι ικανοποιούσε τις συστάσεις της προηγούμενης απόφασης του Συμβουλίου.[30] Στις 24.11.2005 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αξιολόγησε την εξαμηνιαία έκθεση προόδου που κατέθεσε η Ελλάδα και επισήμανε ότι η δημοσιονομική προσαρμογή προερχόταν κυρίως από τη συμπίεση των δαπανών για επενδύσεις και πολύ λιγότερο από τις τρέχουσες δαπάνες.

Επιπλέον, στην αξιολόγηση του Επικαιροποιημένου Προγράμματος Σταθερότητας 2005-2008 από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το ECOFIN αναφερόταν ως κύρια παρατήρηση ότι μακροπρόθεσμα η βιωσιμότητα της δημοσιονομικής κατάστασης

28 Όπ.π., 44-47.

29 "… Greece did not take effective action to correct the excessive deficit situation", European Commission, SEC (2004) 1622, 5.

30 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2004*, 49-51.

διέτρεχε σημαντικό κίνδυνο, λόγω του υψηλού δημόσιου χρέους και της επιβάρυνσης των δημόσιων οικονομικών εξαιτίας της γήρανσης του πληθυσμού.[31]

Υπ' αυτές τις συνθήκες, ο Ν. Γκαργκάνας παρατηρούσε σχετικά με τη σημασία της δημοσιονομικής προσαρμογής: "Η δημοσιονομική προσαρμογή, στο πλαίσιο του αναθεωρημένου Προγράμματος Σταθερότητας και Ανάπτυξης 2004-2007, και πιο μακροχρόνια, αποτελεί ύψιστη προτεραιότητα για τα επόμενα έτη. Το μέγεθος των δημοσιονομικών ανισορροπιών καταδεικνύεται από τα πολύ υψηλά επίπεδα του ελλείμματος και του χρέους της γενικής κυβέρνησης, που είναι τα υψηλότερα στη ζώνη του ευρώ. Επιπλέον, οι επιδράσεις της γήρανσης του πληθυσμού στις δαπάνες για συντάξεις και υγειονομική περίθαλψη προβλέπεται να λάβουν μεγάλες και αυξανόμενες διαστάσεις μετά το 2015 και να είναι αναλογικά οι μεγαλύτερες (ως ποσοστό του ΑΕΠ) στη ζώνη του ευρώ. Αν οι δημοσιονομικές ανισορροπίες δεν αντιμετωπιστούν έγκαιρα και αποφασιστικά, θα υπονομευθεί η πιστοληπτική ικανότητα του δημόσιου τομέα και η μακροοικονομική σταθερότητα. Θα υπάρξουν επίσης δυσμενείς συνέπειες για τη βιωσιμότητα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης και υγείας, συγκεκριμένα για την ικανότητά του να καλύπτει τις δαπάνες συντάξεων και υγείας, καθώς και για την ποιότητα των υπηρεσιών που παρέχει ο δημόσιος τομέας. Αντίθετα, η έγκαιρη πρόοδος ως προς τη διόρθωση των δημοσιονομικών ανισορροπιών θα συμβάλει στη διασφάλιση αυτών των παροχών κοινωνικού ή δημόσιου χαρακτήρα σε ένα περιβάλλον οικονομικής σταθερότητας και ανάπτυξης." Ταυτόχρονα, επεξηγούσε τη σχέση ανάμεσα στην αναγκαία μονιμότερη βελτίωση της δημοσιονομικής θέσης και την επιδίωξη οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης: "Πιο μακροχρόνια, ο στόχος της δημοσιονομικής πολιτικής θα πρέπει να είναι η επίτευξη ισοσκελισμένης ή πλεονασματικής θέσης ώστε το χρέος σταδιακά να προσεγγίσει διατηρήσιμα επίπεδα. Πέρα από μεγάλη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος το 2005-2006, θα απαιτηθεί μόνιμη περαιτέρω βελτίωση της δημοσιονομικής θέσης με την επίτευξη υψηλών πρωτογενών πλεονασμάτων μέσω διαρθρωτικών μεταβολών στις δημόσιες δαπάνες και τα έσοδα. Εντελώς ενδεικτικά αναφέρεται το εξής: Εάν π.χ. τεθεί ως στόχος να μειωθεί το δημόσιο χρέος στο 60% του ΑΕΠ έως το 2015, υπολογίζεται —με βάση ορισμένες υποθέσεις κυρίως όσον αφορά την άνοδο του ονομαστικού ΑΕΠ και τα επιτόκια— ότι απαιτούνται πρωτογενή πλεονάσματα υψηλότερα του 4% του ΑΕΠ ετησίως έναντι πρωτογενούς ελλείμματος ίσου με 0,4% του ΑΕΠ το 2004. Η σταδιακή μείωση του χρέους θα μειώσει τις δαπάνες του Δημοσίου για τόκους, απελευθερώνοντας έτσι σημαντικούς πόρους για άλλες χρήσεις. Κατά κύριο λόγο θα απαιτη-

31 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2005*, 55-57.

θούν αυστηρός έλεγχος και επαναξιολόγηση των προτεραιοτήτων των τρεχουσών δαπανών, διεύρυνση της φορολογικής βάσης και περιορισμός της φοροδιαφυγής. Μόνο έτσι η μείωση των ελλειμμάτων θα είναι συμβατή με τη χρηματοδότηση επαρκών δημόσιων επενδύσεων σε υποδομές και ανθρώπινο κεφάλαιο καθώς και με περαιτέρω μείωση των φορολογικών συντελεστών, η οποία είναι επιθυμητή τόσο επειδή οι υψηλοί φορολογικοί συντελεστές ενεργούν ως οικονομικά αντικίνητρα όσο και επειδή επικρατεί έντονος φορολογικός ανταγωνισμός μεταξύ των χωρών της ΕΕ."[32]

Η Έκθεση για το 2004 αναφερόταν αναλυτικότερα στο ότι οι δημογραφικές μεταβολές αναμενόταν να είναι σημαντικές για τα επόμενα έτη, οξύνοντας το συνταξιοδοτικό πρόβλημα. Η αύξηση του μέσου όρου ζωής από τη μία πλευρά, λόγω της βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης και της υγείας του πληθυσμού και, από την άλλη πλευρά, ο χαμηλός δείκτης γονιμότητας, περίπου 1,3, ο οποίος υστερούσε του δείκτη 2,1 που ήταν απαραίτητος για την αναπλήρωση του πληθυσμού, θα οδηγούσαν σε αύξηση του πληθυσμού άνω των 65 ετών κατά 38% έως το 2030 σε σχέση με το 2005 και σε μείωση του πληθυσμού ηλικίας 15-64 ετών κατά 4,5% στο ίδιο χρονικό διάστημα. Αυτά τα δεδομένα σήμαιναν ότι θα υπήρχε αύξηση του δείκτη εξάρτησης ηλικιωμένων (δηλαδή των ατόμων ηλικίας άνω των 65 ετών ως ποσοστού των ατόμων ηλικίας 15-64 ετών) από 26% το 2005 σε 37% το 2030. Μια πρώτη προφανής συνέπεια θα ήταν η αύξηση των δαπανών για συντάξεις ως ποσοστού του ΑΕΠ από 12,4% το 2005 σε 22,6% το 2050. Επιπλέον, οι δημόσιες δαπάνες, που επηρεάζονταν γενικότερα από τη γήρανση του πληθυσμού, θα αυξάνονταν ως ποσοστό του ΑΕΠ από 21,1% το 2005 σε 32,6% το 2050. Όπως αναφερόταν, αν και ήταν επισφαλής η διενέργεια τόσο μακροχρόνιων προβολών, οι ανωτέρω υπολογισμοί αναδείκνυαν καθαρά το μέγεθος του προβλήματος. Μια επιπλέον συνέπεια θα ήταν ότι, παρά τις θετικές επιδράσεις στην παραγωγικότητα από την άνοδο του ποσοστού των εργαζομένων με πολύχρονη εργασιακή εμπειρία, η αύξηση της μέσης ηλικίας του εργαζόμενου πληθυσμού θα σήμαινε και μειωμένη δυνατότητα προσαρμογής στις νέες τεχνολογίες, πράγμα που θα δρούσε προς την αντίθετη κατεύθυνση όσον αφορούσε την παραγωγικότητα. Ωστόσο, οι επιπτώσεις της γήρανσης του πληθυσμού στη βιωσιμότητα του ασφαλιστικού συστήματος γενικότερα θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν με μέτρα αύξησης του ποσοστού απασχόλησης, που θα περιλάμβαναν τόσο την ενίσχυση της νόμιμης απασχόλησης των μεταναστών και την αύξηση της απασχόλησης των γυναικών όσο και τη μείωση των πρόωρων συνταξιοδοτήσεων.[33] Η πρόωρη συνταξιοδότηση

32 *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2004*, 77-78.

33 Όπ.π., 80-85.

κατακρίθηκε από την Τράπεζα της Ελλάδος ως μέτρο αφενός κοινωνικά άδικο και αφετέρου οικονομικά ασύμφορο. Η πρόωρη συνταξιοδότηση, σύμφωνα με την οποία ένας πρόωρα συνταξιοδοτούμενος ασφαλισμένος θα λάμβανε σύνταξη πολλαπλάσια των εισφορών του κατά τη διάρκεια του εργασιακού του βίου, ενώ ένας άλλος κανονικά συνταξιοδοτούμενος θα λάμβανε μόνο κλάσμα αυτών (ακόμη και αν, σε απόλυτο μέγεθος, η σύνταξη του δεύτερου θα ήταν μεγαλύτερη του πρώτου), θα αποτελούσε κατάφωρη κοινωνική αδικία. Επιπλέον, οι πρόωρες συνταξιοδοτήσεις θα αποτελούσαν διπλή επιβάρυνση για τα ασφαλιστικά ταμεία, διότι θα σήμαιναν τόσο αντίστοιχη μείωση των ασφαλιστικών εισφορών όσο και ανάλογη επιπλέον αύξηση της υποχρέωσης καταβολής συντάξεων. Εξάλλου, η εισφοροδιαφυγή που έπληττε το ασφαλιστικό σύστημα ήταν ευθέως ανάλογη του μη ανταποδοτικού χαρακτήρα του, στο βαθμό που η μη ανταποδοτικότητα αποτελούσε μάλλον αντικίνητρο για την κανονική καταβολή των εισφορών από τους ασφαλισμένους.[34]

Όσον αφορά τις νομισματικές εξελίξεις το 2004, η ελληνική συνιστώσα του Μ3 αυξήθηκε σημαντικά, ενώ τα επιτόκια των νέων χορηγήσεων προς τα νοικοκυριά, κυρίως αυτά που αφορούσαν καταναλωτικά δάνεια, μειώθηκαν σημαντικά, σε αντίθεση με εκείνα των επιχειρηματικών δανείων, που δεν επηρεάστηκαν ιδιαίτερα. Τα παραπάνω αντικατοπτρίστηκαν στο ρυθμό αύξησης των πιστώσεων προς τα νοικοκυριά, ο οποίος παρέμεινε σε υψηλά επίπεδα (κοντά στο 28%) στα τέλη του 2004. Ειδικότερα τα καταναλωτικά δάνεια αυξήθηκαν με ετήσιο ρυθμό 37,9% το τελευταίο τρίμηνο του 2004. Παράλληλα, συνεχίστηκε η αύξηση των δανείων προς τα νοικοκυριά ως ποσοστού των συνολικών δανείων. Συγκεκριμένα, το ποσοστό αυτό άγγιξε το 44,1% στο τέλος του 2004, σε σύγκριση με 39,7% στο τέλος του 2003 και 36,4% στο τέλος του 2002.[35]

Τον Απρίλιο του 2006, στην Έκθεση για το 2005, τονιζόταν ότι ο ρυθμός ανάπτυξης, παρά τη σχετικά μικρή επιβράδυνσή του στο 3,7% και την πρόβλεψη της Τράπεζας για περαιτέρω μικρή επιβράδυνση σε 3,5% το 2006, υπερέβαινε τον αντίστοιχο ρυθμό στην ΕΕ των 15 για δέκατο κατά σειράν έτος. Ωστόσο, εξακολουθούσαν να υπάρχουν σοβαρές μακροοικονομικές και διαρθρωτικές ανισορροπίες, συμπτώματα των οποίων ήταν ο σχετικά υψηλός πληθωρισμός (που βάσει του ΕνΔΤΚ επιταχύνθηκε στο 3,5% και διευρύνθηκε η απόκλισή του από το μέσο πληθωρισμό της ζώνης του ευρώ), το ποσοστό ανεργίας, που ήταν από τα υψηλότερα στην ΕΕ (παρά τη μικρή μείωσή του στο 9,9%), και το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, που αυξήθηκε σημαντικά στο 7,9% του ΑΕΠ το 2005. Ο Ν. Γκαργκάνας προσέθετε ότι το υψηλό έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών οφειλόταν στο

34 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2005*, 92-93.

35 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2004*, 53-56.

σχετικά υψηλό επίπεδο των επενδύσεων σε συνδυασμό με την υστέρηση της αποταμίευσης (που αντανακλούσε τα δημοσιονομικά ελλείμματα και την καταναλωτική συμπεριφορά των νοικοκυριών), στο χαμηλό επίπεδο της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας και στην υποχώρηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας ως προς το κόστος και τις τιμές. Η ανάλυση της κατάστασης συνοψιζόταν ως εξής: "Οι άνισες επιδόσεις της οικονομίας αντικατοπτρίζουν αφενός τις χαλαρές νομισματικές συνθήκες που επικρατούν, στην τρέχουσα συγκυρία, στη ζώνη του ευρώ και αφετέρου τα μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα, τον σχετικά υψηλό ετήσιο ρυθμό αύξησης του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος επί σειρά ετών […] και τις σοβαρές διαρθρωτικές αδυναμίες της οικονομίας". Στην Έκθεση καταγραφόταν η μείωση του ελλείμματος της γενικής κυβέρνησης κατά 2,4 εκατοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ του 2005, επισημαινόταν ότι το έλλειμμα ήταν το δεύτερο υψηλότερο στη ζώνη του ευρώ και υπογραμμιζόταν η δέσμευση της κυβέρνησης (σύμφωνα και με την προαναφερθείσα σύσταση του Συμβουλίου ECOFIN της 17ης Φεβρουαρίου 2005) για διόρθωση της "κατάστασης υπερβολικού ελλείμματος" μέχρι το τέλος του 2006.[36]

Στο νομισματικό τομέα, το 2005 συνεχίστηκε η ίδια τάση ως προς τα επιτόκια, με μικρές μεταβολές των επιτοκίων των επιχειρηματικών δανείων (κάποια μεταβλήθηκαν και προς τα πάνω), αλλά μειώσεις των επιτοκίων των δανείων, καταναλωτικών και στεγαστικών, προς τα νοικοκυριά. Μάλιστα, τα επιτόκια των καταναλωτικών δανείων μειώθηκαν ακόμη περισσότερο το Δεκέμβριο του 2005, παρά την αύξηση των βασικών επιτοκίων της ΕΚΤ κατά 25 μονάδες βάσης, λόγω του μεγάλου ανταγωνισμού των τραπεζών σ' αυτόν τον τομέα.[37] Έτσι, τα νοικοκυριά συνέχιζαν να αυξάνουν το μερίδιό τους στο σύνολο των πιστώσεων, φθάνοντας το 61,6% το 2005, έναντι 60,3% το 2004, του συνόλου των χορηγήσεων των Νομισματικών Χρηματοπιστωτικών Ιδρυμάτων (ΝΧΙ), δηλ. των τραπεζών και των αμοιβαίων κεφαλαίων διαθεσίμων,[38] σε επιχειρήσεις και νοικοκυριά.

Σύμφωνα με την Έκθεση για το 2006 που υπέβαλε ο Ν. Γκαργκάνας στη Γενική Συνέλευση των Μετόχων τον Απρίλιο του 2007, ο ρυθμός ανάπτυξης συνέχισε να είναι υψηλός το 2006, φθάνοντας στο 4,3% (δηλαδή δεν επαληθεύθηκε η πρόβλεψη που είχε διατυπώσει η Τράπεζα τον Απρίλιο του 2006 για επιβράδυνση στο 3,5%). Ουσιαστικά, η Ελλάδα βίωνε μια πολυετή περίοδο οικονομικής ανάπτυξης, καθώς το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) αυξανόταν συνεχώς επί μία δεκαετία, με μέσο ετήσιο ρυθμό 4,1%, ενώ ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης του κατά κεφαλήν

36 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2005*, 24-26.

37 Όπ.π., 61.

38 Όπ.π., 63.

ΑΕΠ ήταν 3,7%. Αποτέλεσμα αυτών ήταν η ταχύτερη σύγκλιση του βιοτικού επιπέδου με το μέσο όρο των πιο ανεπτυγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι κύριες αιτίες αυτής της ανόδου την περίοδο 1997-2006 ήταν η αύξηση της εγχώριας ζήτησης, *και* λόγω των εισροών από τα Διαρθρωτικά Ταμεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η ενίσχυση των δημόσιων και των ιδιωτικών επενδύσεων λόγω των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 και των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, η αύξηση των πιστώσεων, σε συνδυασμό με τη μείωση του κόστους δανεισμού, λόγω της απελευθέρωσης του χρηματοπιστωτικού συστήματος τη δεκαετία του 1990 και της ένταξης στη ζώνη του ευρώ που επακολούθησε, καθώς και η άνοδος των εξαγωγών στις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν η μείωση της ανεργίας κατά μία εκατοστιαία μονάδα, από 9,9% το 2005 σε 8,9% το 2006, παράλληλα με την αύξηση της παραγωγικότητας κατά 2,5% και την ελαφρά μείωση του πληθωρισμού στο 3,3% το 2006 από 3,5% το 2005.[39]

Επιπλέον, λόγω των εξελίξεων αυτών και της γενικότερης οικονομικής ανόδου, η ελληνική συμβολή στο Μ3 της ευρωζώνης αυξήθηκε με επιταχυνόμενο ρυθμό το 2006, υπερβαίνοντας από το β΄ τρίμηνο του έτους τον αντίστοιχο μέσο ρυθμό της ευρωζώνης. Ένδειξη του καλού κλίματος ήταν και η μετατόπιση από καταθέσεις ταμιευτηρίου, που χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό ρευστότητας, σε καταθέσεις προθεσμίας έως δύο ετών.[40] Εντούτοις, τα επιτόκια, τόσο των καταθέσεων όσο και των χορηγήσεων, ακολούθησαν την ανοδική πορεία των βασικών επιτοκίων της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, αν και η αύξησή τους ήταν μικρότερη από εκείνην των επιτοκίων στις άλλες χώρες της ζώνης του ευρώ, ενώ σε ορισμένες κατηγορίες καταναλωτικών και στεγαστικών δανείων τα επιτόκια μειώθηκαν.[41] Παράλληλα, η συνολική πιστωτική επέκταση από τα ΝΧΙ επιταχύνθηκε το 2006, κυρίως εξαιτίας των πιστώσεων προς τις επιχειρήσεις, με σημαντική συμβολή αυτήν των τοποθετήσεων των ΝΧΙ σε εταιρικά ομόλογα. Αντίθετα, η χρηματοδότηση τόσο της γενικής κυβέρνησης όσο και των νοικοκυριών επιβραδύνθηκε. Για τα τελευταία, η επιβράδυνση της πιστωτικής επέκτασης αφορούσε κυρίως τα καταναλωτικά δάνεια, αλλά και τα στεγαστικά. Συνολικά, το χρέος των νοικοκυριών στο τέλος του 2006 είχε φθάσει στο 44% του ΑΕΠ, από 38% το Δεκέμβριο του 2005.[42]

Στην Έκθεση για το 2006 ο Ν. Γκαργκάνας διερευνούσε ιδιαίτερα τις πολιτικές για την ενίσχυση του δυνητικού ρυθμού ανάπτυξης της οικονομίας. Η διεξοδική ανάλυση κατέληγε, μεταξύ άλλων, στο εξής συμπέρασμα: "…[Α]παιτείται η συνέ-

39 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2006*, 25.

40 Όπ.π., 54.

41 Όπ.π., 55.

42 Όπ.π., 56-57.

χιση των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων σε ευρύ φάσμα τομέων της οικονομίας, οι οποίες θα αποσκοπούν στη μείωση των δυσκαμψιών στις αγορές εργασίας και προϊόντων, την αναβάθμιση του ανθρώπινου κεφαλαίου, τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας της δημόσιας διοίκησης και τελικά την αναδιάρθρωση της παραγωγικής βάσης της οικονομίας. Έτσι θα καταστεί δυνατό να μετασχηματιστεί η ελληνική οικονομία ώστε η μελλοντική ανάπτυξή της να στηρίζεται στις εξαγωγές και τις επιχειρηματικές επενδύσεις πολύ περισσότερο από ό,τι τώρα. Αυτές οι μεταρρυθμίσεις θα αυξήσουν τις ευκαιρίες όλων για συμμετοχή σε μια διευρυμένη αναπτυξιακή διαδικασία. Ειδικότερα, για να καταστεί δυνατόν να αυξηθεί η παραγωγικότητα, να ενισχυθεί σημαντικά η απασχόληση, να μειωθεί το ποσοστό ανεργίας και να περιοριστεί η ανισοκατανομή του εισοδήματος, έχει ιδιαίτερη σημασία να αναδιαρθρωθεί το εκπαιδευτικό σύστημα σε όλες τις βαθμίδες, ώστε να παρέχει στους αποφοίτους του τα εφόδια που θα τους επιτρέπουν να παρακολουθούν τις εξελίξεις της τεχνολογίας, να συμβάλλουν στην ανάπτυξη τεχνολογικά προηγμένων κλάδων οικονομικής δραστηριότητας αλλά και να επωφελούνται από αυτήν βελτιώνοντας έτσι τις εισοδηματικές τους προοπτικές."[43] Επίσης, με αφορμή ένα πρόσφατο τότε νομοθέτημα για τη διευκόλυνση της ένταξης των μεταναστών στην αγορά εργασίας (Ν. 3536/2007), η Έκθεση ανέλυε τις επιδράσεις της μετανάστευσης στην ελληνική οικονομία και συμπέραινε τα εξής: "Γενικά, η οικονομική δραστηριότητα των μεταναστών συμβάλλει στην αύξηση του ΑΕΠ, ενισχύει την ευελιξία στην αγορά εργασίας, συντελεί στη συγκράτηση του κόστους εργασίας και επιβραδύνει τη γήρανση του πληθυσμού. Οι πρόσφατες νομοθετικές πρωτοβουλίες για τη νομιμοποίηση των μεταναστών κρίνονται γενικά θετικά από τους κοινωνικούς εταίρους δεδομένου ότι απλοποιούν τις σχετικές διαδικασίες […]."[44]

Το 2007 ήταν έτος καμπής για τις εξελίξεις στο διεθνές περιβάλλον, καθώς χαρακτηρίστηκε από την αναταραχή στις χρηματοπιστωτικές αγορές και την άνοδο των διεθνών τιμών του πετρελαίου και των τροφίμων. Οι εξελίξεις αυτές επέδρασαν και στην ελληνική οικονομία, καθώς ο ετήσιος ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ επιβραδύνθηκε από 4,2% κατά το πρώτο εξάμηνο του 2007 σε 3,7% το δεύτερο εξάμηνο. (Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί η ατυχής πρόταση της ΕΣΥΕ για αναθεώρηση του ΑΕΠ σχεδόν κατά 26,0%. Το μέγεθος της προτεινόμενης αναθεώρησης προκάλεσε τα ειρωνικά σχόλια του διεθνούς οικονομικού τύπου και υπονόμευσε περαιτέρω την αξιοπιστία των ελληνικών στατιστικών στοιχείων. Τελικά, η Eurostat συμφώνησε σε αναθεώρηση του ΑΕΠ των ετών 2000-2007 μόνο κατά 9,6%.) Επιπλέον, ο πληθωρισμός, παρόλο που κατά μέσον όρο μειώθηκε στο 3% το

43 Όπ.π., 78-79.

44 Όπ.π., 137-141.

2007 από 3,3% το 2006, τους τελευταίους μήνες του 2007 αυξήθηκε και έφθασε το 3,6%, ρυθμό υψηλότερο από το 3,2% του τελευταίου τριμήνου του 2006. (Για το 2008, οι προβλέψεις της Τράπεζας της Ελλάδος ήταν ότι ο πληθωρισμός θα κυμαινόταν κατά μέσον όρο στο 4%, μία εκατοστιαία μονάδα υψηλότερα από το μέσο όρο του 2007.) Παράλληλα, το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, που διατηρούνταν σε υψηλά επίπεδα τα προηγούμενα έτη, αυξήθηκε ακόμη περισσότερο, φθάνοντας το 14,1% του ΑΕΠ το 2007. Η διεύρυνση του ελλείμματος ήταν αποτέλεσμα τόσο της μείωσης της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας όσο και της ανεπαρκούς εγχώριας αποταμίευσης σε σχέση με την εγχώρια επένδυση, αλλά και των υψηλών τιμών των καυσίμων. Προ αυτών των εξελίξεων, η Τράπεζα της Ελλάδος συνέστησε τη λήψη μέτρων ενίσχυσης της ελληνικής οικονομίας, ώστε αυτή να γίνει πιο ανθεκτική σε εξωτερικούς κραδασμούς. Στα μέτρα θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνεται η συνέχιση της προσπάθειας για δημοσιονομική εξυγίανση βάσει του Επικαιροποιημένου Προγράμματος Σταθερότητας και Ανάπτυξης 2007-2010, με στόχο τη ριζική μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος και του δημόσιου χρέους. Παράλληλα, θα έπρεπε να ληφθούν μέτρα ενίσχυσης της παραγωγικότητας, μείωσης του κόστους παραγωγής και αύξησης της ανταγωνιστικότητας και της εθνικής αποταμίευσης, ώστε να μειωθεί και το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.[45]

Οι διεθνείς εξελίξεις δεν φαίνεται να επηρέασαν τη χορήγηση δανείων από τις τράπεζες, καθώς η πιστωτική επέκταση, κυρίως προς τον ιδιωτικό τομέα, διατηρήθηκε σε υψηλά επίπεδα, φθάνοντας το 21,2% το τελευταίο τρίμηνο του 2007, έναντι 21,3% το αντίστοιχο τρίμηνο του 2006. Ο ετήσιος ρυθμός χρηματοδότησης των νοικοκυριών από τα ΝΧΙ παρέμενε υψηλός το 2007 στο 23,2% (δ΄ τρίμηνο), αν και μειώθηκε σε σχέση με το επίπεδο του 26,7% στο οποίο είχε βρεθεί το 2006 (δ΄ τρίμηνο). Το χρέος των νοικοκυριών έφθανε το 41% του ΑΕΠ το Δεκέμβριο του 2007, ενώ, αν συμπεριλαμβάνονταν τα ήδη τιτλοποιημένα δάνεια, ανερχόταν στο 45,5% του ΑΕΠ. Επιπλέον, λόγω και της αυξητικής τάσης των βασικών επιτοκίων της ΕΚΤ, παρατηρήθηκε νέα άνοδος των επιτοκίων καταθέσεων και χορηγήσεων.[46]

Γενικότερα, η Τράπεζα της Ελλάδος διαπίστωνε την ανάγκη να θωρακιστεί η ελληνική οικονομία από τις αρνητικές επιδράσεις που ασκούσαν οι διεθνείς εξελίξεις στις χρηματοπιστωτικές αγορές, στο μέτωπο του πληθωρισμού και στη διαφαινόμενη μείωση του ρυθμού ανόδου της οικονομικής δραστηριότητας σε διεθνές επίπεδο. Γι' αυτό προέκρινε τη δημοσιονομική εξυγίανση και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, δίνοντας προτεραιότητα σε μέτρα που αφορού-

45 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2007,* 21-22 και 25.

46 Όπ.π., 33.

σαν τη διάρθρωση των εγχώριων αγορών. (Στο πλαίσιο της διερεύνησης των σχετικών ζητημάτων, η ΤτΕ ανέθεσε στο ΙΟΒΕ έρευνα για τη μισθολογική και τιμολογιακή πολιτική των επιχειρήσεων.) Παράλληλα, η Τράπεζα της Ελλάδος επισήμαινε την ανισοκατανομή των ωφελειών από την οικονομική ανάπτυξη των προηγούμενων ετών και, επομένως, την ανάγκη για αντιμετώπιση του προβλήματος της φτώχειας, που άγγιζε το 1/5 των νοικοκυριών. Για τους λόγους αυτούς, η Τράπεζα συνιστούσε να δοθεί έμφαση στην ανάπτυξη που θα στηριζόταν στην αύξηση της παραγωγικότητας και όχι απλώς στην αύξηση της ζήτησης, ώστε να προφυλαχθεί καλύτερα η οικονομία από τους εξωτερικούς κραδασμούς.[47]

7.4 Θεσμικές και οργανωτικές αλλαγές 2001-2008

Μια μεγάλη πρόκληση που έπρεπε να αντιμετωπίσει η Τράπεζα της Ελλάδος στις αρχές της περιόδου 2001-2008 ήταν, όπως αναφέρθηκε στο Τμήμα 7.2, η ομαλή απόσυρση των τραπεζογραμματίων και κερμάτων δραχμών και η έγκαιρη αντικατάστασή τους με ευρώ σε επαρκείς ποσότητες, ώστε να μη διαταραχθούν οι συναλλαγές.

Το 2001 προσλήφθηκαν 21 τεχνικοί για την υποστήριξη του Ιδρύματος Εκτύπωσης Τραπεζογραμματίων και Αξιών (ΙΕΤΑ) της Τράπεζας της Ελλάδος, ενώ το ΙΕΤΑ και η Διεύθυνση Ταμείων εξοπλίστηκαν με μηχανήματα προηγμένης τεχνολογίας για την καταμέτρηση και διαλογή των τραπεζογραμματίων, τον έλεγχο της γνησιότητάς τους και την καταστροφή των κερμάτων που αποσύρονταν. Χάρη στην έγκαιρη προετοιμασία της Τράπεζας της Ελλάδος, η παραγωγή και η διάθεση των τραπεζογραμματίων και κερμάτων ευρώ ήταν απόλυτα επιτυχείς, καθώς οι τράπεζες εφοδιάστηκαν έγκαιρα και με ασφάλεια. Παράλληλα, η ΤτΕ, σε συνεργασία με την ΕΚΤ, συμμετείχε ενεργά στην ενημέρωση των πολιτών για το νέο νόμισμα. Συγκεκριμένα, εντός του 2001 διοργανώθηκαν 500 σεμινάρια σ' όλη την Ελλάδα, όπου εκπαιδεύθηκαν 6.500 ταμίες επιχειρήσεων και διαφόρων φορέων στην αναγνώριση της γνησιότητας των τραπεζογραμματίων ευρώ.[48] Στις ενημερωτικές πρωτοβουλίες που ανέλαβε η Τράπεζα της Ελλάδος περιλαμβάνονταν σειρά εκδηλώσεων στην Αθήνα και άλλες πόλεις της Ελλάδος, διανομή ενημερωτικού υλικού και διαφημιστική εκστρατεία στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, με ιδιαίτερη μέριμνα για την ενημέρωση των παιδιών σχολικής ηλικίας.[49]

---

47 Όπ.π., 48-50, και ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Ανάθεση διεξαγωγής έρευνας πεδίου (δειγματοληπτικής) επί της μισθολογικής και τιμολογιακής πολιτικής των επιχειρήσεων στο ΙΟΒΕ", 23.4.2007, παρ. 5-6.

48 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2001,* 22.

49 Όπ.π., 47-48..

Η εισαγωγή του νέου νομίσματος στις συναλλαγές ήταν ομαλή, λόγω της θετικής υποδοχής της οποίας έτυχε από το συναλλακτικό κοινό και της σχετικής προετοιμασίας που είχε γίνει από την Τράπεζα της Ελλάδος.[50] Ο προεφοδιασμός των τραπεζών με τραπεζογραμμάτια ευρώ είχε αρχίσει από την 1.10 και ο προεφοδιασμός με κέρματα ευρώ από την 1.9.2001. Σε όλη τη χώρα εφοδιάστηκαν με τα νέα νομίσματα και τραπεζογραμμάτια αρχικά 3.233 υποκαταστήματα τραπεζών και των Ελληνικών Ταχυδρομείων. Τέλος, από τις 17.12.2001 το κοινό μπορούσε να αγοράσει κέρματα ευρώ που πωλούνταν σε ειδικές συσκευασίες, προκειμένου να εξοικειωθεί μ' αυτά. Την 1.1.2002 άρχισαν να κυκλοφορούν τα τραπεζογραμμάτια και τα κέρματα ευρώ, ενώ παράλληλα άρχισε η απόσυρση των δραχμών. Μάλιστα, η απαραίτητη μετατροπή των Αυτόματων Ταμειολογιστικών Μηχανών (ΑΤΜ) ήταν ταχύτατη και ολοκληρώθηκε μέσα σε τρεις ημέρες σ' όλη την Ελλάδα. Από την άλλη πλευρά, η ταχεία προσαρμογή του κοινού και των επιχειρήσεων φάνηκε από το γεγονός ότι μέχρι το τέλος Ιανουαρίου πάνω από το 90% των συναλλαγών πραγματοποιούνταν ήδη σε ευρώ. Στις 28.2.2002 ολοκληρώθηκε η τελευταία φάση της εισαγωγής του νέου νομίσματος, καθώς τότε έληξε η περίοδος της παράλληλης κυκλοφορίας ευρώ και δραχμών. Η απόσυρση των δραχμών έως την ημερομηνία αυτή έφθανε τα 2,7 τρισεκ. δρχ., δηλ. το 90% του κυκλοφορούντος νομίσματος στις 31.12.2001.[51] Τέλος, η Τράπεζα της Ελλάδος μερίμνησε για την προστασία των συναλλαγών στο νέο νόμισμα, ιδρύοντας και έχοντας υπό την ευθύνη της το Εθνικό Κέντρο Καταπολέμησης της Παραχάραξης (National Counterfeit Centre), παράλληλα με την ίδρυση των Εθνικών Κέντρων Ανάλυσης Τραπεζογραμματίων και Κερμάτων (National Analysis Centre και Coin National Analysis Centre) της Αστυνομίας.[52]

Στο εν λόγω διάστημα συνεχίστηκε η βελτίωση των πληροφοριακών συστημάτων και υπηρεσιών της Τράπεζας της Ελλάδος, ώστε να καταστούν πιο λειτουργικά και αποτελεσματικά στο πλαίσιο του Ευρωσυστήματος. Έτσι, εντός του 2002 αντικαταστάθηκε με νέο, πιο σύγχρονο σύστημα όλος ο εξοπλισμός της Ηλεκτρο-

---

50 Όπ.π., 46, και ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Προμήθεια χαρτιού για παραγωγή τραπεζογραμματίων Ευρώ", 30.6.2000, παρ. 10, "Προμήθεια μηχανών επεξεργασίας κερμάτων Ευρώ", 29.5.2001, παρ. 10-11, "Απόσυρση των σε κυκλοφορία τραπεζογραμματίων δρχ. λόγω κυκλοφορίας των τραπεζογραμματίων ευρώ", 29.11.2001, παρ. 2-3. Για τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων σχετικά με την εισαγωγή του ευρώ έγιναν και σχετικές έρευνες, που χρηματοδοτήθηκαν από την Τράπεζα της Ελλάδος. Βλ. ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Σύμβαση έργου με εταιρία ICAP για έρευνα αγοράς σχετικά με τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων στο εμπόριο όσον αφορά την εισαγωγή του ευρώ", 4.3.2002, παρ. 4. Στα παραπάνω συνέβαλε και η συνέχιση των πρωτοβουλιών της ΤτΕ για την ενημέρωση του κοινού. Βλ. ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Επικοινωνιακό πρόγραμμα της ΤτΕ για την ενημέρωση του κοινού σχετικά με την αξία των κερμάτων ευρώ", 29.11.2002, παρ. 16.

51 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2001*, 46-47.

52 Όπ.π., 48.

νικής Δευτερογενούς Αγοράς Τίτλων (ΗΔΑΤ) και της αγοράς repos. Συναφώς, έγινε αναβάθμιση των συστημάτων της Διεύθυνσης Συναλλάγματος, ενώ εγκρίθηκε ο εφοδιασμός της Διεύθυνσης Οικονομικών Μελετών με το σύστημα "Trados" προς διευκόλυνση του Τμήματος Εκδόσεων και Μεταφράσεων. Επίσης, το ΙΕΤΑ προμηθεύθηκε νέα μηχανήματα προηγμένης τεχνολογίας, μετά από στρατηγικής σημασίας απόφαση να γίνει η Ελλάδα μια από τις επιλεγμένες χώρες της ευρωζώνης που θα εκτύπωναν ευρώ. Εξάλλου, αναδιοργανώθηκαν η Υπηρεσία Διεθνών Σχέσεων, το Τμήμα Γραμματείας και το Τμήμα Επικοινωνίας, Τύπου και Δημοσίων Σχέσεων, διευκολύνοντας τη συνεργασία εντός του Ευρωσυστήματος.[53]

Άλλη σημαντική θεσμική πρωτοβουλία της Τράπεζας της Ελλάδος αποτέλεσε η συμβολή στη διαμόρφωση του πλαισίου λειτουργίας του ΤΕΚ (Ταμείου Εγγύησης Καταθέσεων), νομικού προσώπου ιδιωτικού δικαίου ασφαλιστικού χαρακτήρα, ήδη από το 1995. Το ΤΕΚ είχε ιδρυθεί με τον Ν. 2324/1995 και το ιδρυτικό του κεφάλαιο καλυπτόταν κατά τα 6/10 από την ΤτΕ και κατά τα υπόλοιπα 4/10 από την Ένωση Ελληνικών Τραπεζών. Το 2000 ο σχετικός νόμος συμπληρώθηκε (με τον Ν. 2832/2000), ενώ αργότερα το ΤΕΚ μετεξελίχθηκε σε Ταμείο Εγγύησης Καταθέσεων και Επενδύσεων – ΤΕΚΕ (Ν. 3746/2009). Η ΤτΕ συμμετείχε πλειοψηφικά στο κεφάλαιο των παραπάνω ταμείων και καταλάμβανε το μεγαλύτερο αριθμό θέσεων στα Δ.Σ. των δύο φορέων, ενώ την προεδρία αναλάμβανε ένας από τους Υποδιοικητές της. Η ΤτΕ κατάφερε να διοικήσει το ΤΕΚ/ΤΕΚΕ έτσι ώστε αυτό να αναδειχθεί στην πορεία του χρόνου σε ένα από τα καλύτερα κεφαλαιοποιημένα συστήματα εγγύησης καταθέσεων στην Ευρώπη. Η σημασία του αποδείχθηκε μετά το 2008, όταν παρενέβη για την εξυγίανση της Τ Bank και της Proton, σε μια περίοδο που δεν υπήρχε ακόμα το Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας.[54]

Επιπλέον, αναπτύχθηκε πληροφοριακό σύστημα για την ένταξη της Τράπεζας της Ελλάδος στο Διατραπεζικό Ηλεκτρονικό Σύστημα Συμψηφισμού Επιταγών (ΔΗΣΣΕ) DIASCHEQUE (η ΤτΕ αποτελούσε το μεγαλύτερο μέτοχο της εταιρίας "Διατραπεζικά Συστήματα ΑΕ" ή ΔΙΑΣ ΑΕ από τα μέσα του 1995), ενώ ολοκληρώθηκε μέσα στο 2005 η εγκατάσταση πληροφοριακών συστημάτων για την ανταλλαγή στατιστικών στοιχείων με την ΕΚΤ και άλλους διεθνείς οργανισμούς.[55] Επίσης, το Μάρτιο του 2003 εγκρίθηκε η αναγκαία δαπάνη για τη διασύνδεση των πληροφοριακών συστημάτων της Τράπεζας της Ελλάδος με το δίκτυο Χρηματι-

53 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2002*, 20.

54 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1995*, 12. Επίσης. www.hdgf.gr.

55 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2005,* 22, και ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Ένταξη της ΤτΕ στο Διατραπεζικό Ηλεκτρονικό Σύστημα Συμψηφισμού Επιταγών (ΔΗΣΣΕ) DIASCHEQUE", 31.8.2004, παρ. 11-15. Βλ. και ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1995*, 12.

στηριακών Συναλλαγών του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών.[56] Το Δεκέμβριο του 2005 η Τράπεζα αποφάσισε να αναλάβει τον ταμειακό διακανονισμό των συναλλαγών του Χρηματιστηρίου Αθηνών και του Χρηματιστηρίου Παραγώγων Αθηνών, συμβάλλοντας έτσι στην αναβάθμιση της αξιολόγησης των δύο χρηματιστηρίων από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και τους οίκους αξιολόγησης.[57]

Το επόμενο έτος, 2006, η Τράπεζα της Ελλάδος, στο πλαίσιο της οργανωτικής της αναδιάρθρωσης, αποφάσισε τη διακοπή της λειτουργίας 10 υποκαταστημάτων της, 26 πρακτορείων της σε Δημόσιες Οικονομικές Υπηρεσίες και οκτώ τμημάτων στο Κεντρικό Κατάστημα. Συγκεκριμένα, θα καταργούνταν τα υποκαταστήματα Αργοστολίου και Δράμας εντός του 2007, Πειραιώς, Αγρινίου και Ξάνθης εντός του 2008, Σπάρτης και Φλώρινας εντός του 2009, Κέρκυρας και Ρεθύμνου εντός του 2010 και Πύργου εντός του 2011. Στη θέση αυτών θα λειτουργούσαν θυρίδες για τις συναλλαγές με το Δημόσιο και τους δημόσιους οργανισμούς, ενώ οι εργασίες του Υποκαταστήματος Πειραιώς θα μεταφέρονταν στο Κεντρικό Κατάστημα.[58]

Στο πλαίσιο των οργανωτικών μεταρρυθμίσεων, αξίζει να αναφερθεί η δημιουργία των ενδεδειγμένων χώρων για την εγκατάσταση του Ιστορικού Αρχείου και του Εναλλακτικού Κέντρου Πληροφορικής στο Κεντρικό Κατάστημα της Τράπεζας. Επίσης, τέθηκε σε εφαρμογή το Σύστημα Εξυπηρέτησης Χρηματιστηριακών Συναλλαγών (SMART) για το Κεντρικό Αποθετήριο Αξιών Αθηνών.[59] Τέλος, προχώρησε η διαδικασία για τη συγκρότηση και λειτουργία του Μουσείου της Τράπεζας της Ελλάδος, που θα αποτελούσε πολύτιμο σημείο αναφοράς για την έρευνα σε ζητήματα νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής, ιδίως μετά το πρώτο τέταρτο του 20ού αιώνα.[60] Εξάλλου, σημαντική εξέλιξη στον τομέα της έρευνας και τεκμηρίωσης αποτέλεσε η έκδοση από το έτος 2003 της σειράς "Δοκίμια Εργασίας" (Working Papers), με στόχο τη δημοσίευση επιστημονικών άρθρων από στελέχη και ερευνητές-συνεργάτες της Τράπεζας.

Στις 3.11.2003 εορτάστηκε η 75ετία λειτουργίας της Τράπεζας, με εκδήλωση στην οποία μίλησαν ο τότε Πρωθυπουργός Κ. Σημίτης, ο Διοικητής Ν. Γκαργκάνας, ο Πρόεδρος της ΕΚΤ Jean-Claude Trichet και ο Αντιπρόεδρος της ΕΚΤ και

---

56 ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Έγκριση δαπάνης για τη διασύνδεση και επικοινωνία των μηχανογραφικών συστημάτων της ΤτΕ με το Δίκτυο Χρηματιστηριακών Συναλλαγών του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών", 14.3.2003, παρ. 15-16.

57 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2005*, 22, και ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Ανάληψη από την ΤτΕ του ταμειακού διακανονισμού των πράξεων των χρεογράφων του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών και των παραγώγων του Χρηματιστηρίου Παραγώγων Αθηνών", 12.12.2005, παρ. 5-7.

58 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2006*, 21-22.

59 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2007,* 19.

60 ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Συγκρότηση και λειτουργία του Μουσείου της ΤτΕ", 29.6.2007, παρ. 12.

πρώην Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος Λ. Παπαδήμος, εστιάζοντας το ενδιαφέρον τους στο ρόλο της νομισματικής πολιτικής ως προς το δίδυμο "ανάπτυξη και σταθερότητα".[61]

Στα τέλη του 2003 απεβίωσε ο πρώην Υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος Ιωάννης Πεσμαζόγλου και στα μέσα του 2004 ο πρώην Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος Ι. Μπούτος. Η Τράπεζα εξέδωσε σχετικά ψηφίσματα, τιμώντας τη μνήμη τους.[62] Τον Ιούνιο του 2004 απεβίωσε ο επί πολλά έτη Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος καθηγητής Ξενοφών Ζολώτας. Τιμώντας τη μνήμη του, η Τράπεζα διοργάνωσε εκδήλωση στις 25.2.2005, στην οποία μίλησαν, μεταξύ άλλων, ο Πρόεδρος της ΕΚΤ Jean-Claude Trichet και ο πρώην Διοικητής Δ. Χαλικιάς.[63]

7.5 Το τραπεζικό σύστημα και ο εποπτικός ρόλος της Τράπεζας της Ελλάδος 2001-2007

Παρόλο που το μέγεθος των ελληνικών τραπεζών παρέμενε μικρό με βάση τόσο τα ευρωπαϊκά όσο και τα εν γένει διεθνή πρότυπα, στα τέλη του 2001 οι ελληνικές τράπεζες κατείχαν το 80% της εγχώριας αγοράς πιστώσεων, ενώ οι ειδικοί πιστωτικοί οργανισμοί κατείχαν μερίδιο 10%, οι ξένες τράπεζες 9,5% και οι συνεταιριστικές τράπεζες μόλις 0,5%. Επιπλέον, το ποσοστό, σε όρους ενεργητικού, των ιδρυμάτων που ελέγχονταν από το Δημόσιο είχε μειωθεί στο 53%, έναντι 63% στα τέλη του 1998. Σημαντική εξέλιξη ως προς τη μείωση του μεριδίου του Δημοσίου ήταν η εξαγορά της ΕΤΒΑ από την Τράπεζα Πειραιώς. Ακόμη, όπως παρατηρούσε η Τράπεζα της Ελλάδος, το γεγονός ότι το μερίδιο των ξένων τραπεζών παρέμενε σχετικά σταθερό έδειχνε ότι δεν είχαν επαληθευθεί οι αρχικές εκτιμήσεις ότι η είσοδος στη ζώνη του ευρώ θα οδηγούσε σε εντονότερο ανταγωνισμό από ξένα ιδρύματα στην εγχώρια αγορά. Ωστόσο, ο ανταγωνισμός εντάθηκε στην ελληνική αγορά, ιδίως στον τομέα της καταναλωτικής και της στεγαστικής πίστης, όπου καταγράφονταν και οι υψηλότεροι ρυθμοί πιστωτικής επέκτασης, και οδήγησε σε συμπίεση του περιθωρίου μεταξύ επιτοκίων χορηγή-

61 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2003*, 21-22, και ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Εορτασμός των 75 χρόνων από την ίδρυση της ΤτΕ", 29.11.2002, Ανακοίνωση. Για τις σχετικές εκδόσεις με τις ομιλίες της εκδήλωσης, βλ. http://www.bankofgreece.gr/BoGDocuments/75_XPONIA.pdf και http://www.bankofgreece.gr/BoGDocumentEn/75_YEARS.pdf

62 ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Ψήφισμα για το θάνατο του πρώην Υποδιοικητή της ΤτΕ Ιωάννη Πεσματζόγλου", 28.11.2003, παρ. 2, και "Ψήφισμα για το θάνατο του πρώην Διοικητή της ΤτΕ Γ. Μπούτου", 12.7.2004, παρ. 2.

63 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2004,* 24, και ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Ψήφισμα για το θάνατο του επίτιμου Διοικητή της ΤτΕ Ξενοφώντα Ζολώτα", 11.6.2004, παρ. 2. Για την έκδοση με τις ομιλίες της εκδήλωσης, βλ. http://www.bankofgreece.gr/BoGDocuments/ZOLWTAS.pdf

σεων και επιτοκίων καταθέσεων. Επίσης, νέα ώθηση δόθηκε και από την απόφαση της Τράπεζας της Ελλάδος για την ίδρυση και λειτουργία Εταιριών Παροχής Πιστώσεων με σκοπό τη χορήγηση καταναλωτικών και άλλων δανείων σε φυσικά πρόσωπα. Αν και στην Έκθεση για το 2001 (τον Απρίλιο του 2002) επισημαινόταν ότι ο συνολικός δανεισμός των νοικοκυριών ως ποσοστό του ΑΕΠ παρέμενε σχετικά χαμηλός σε σύγκριση με το μέσο όρο της ζώνης του ευρώ, διατυπωνόταν η επιφύλαξη ότι "ενδεχομένως να υπάρχει πρόβλημα όσον αφορά την κατανομή των πιστώσεων και την τυχόν υπερχρέωση επιμέρους νοικοκυριών" και καλούνταν τα πιστωτικά ιδρύματα "να αποτρέψουν τη χειροτέρευση της ποιότητας του χαρτοφυλακίου των δανείων αυτής της κατηγορίας".[64]

Στον τομέα της εποπτείας, η Τράπεζα της Ελλάδος υιοθέτησε σειρά μέτρων στο πλαίσιο των παρεμβάσεων στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: (α) Αυξήθηκε το ελάχιστο αρχικό κεφάλαιο των πιστωτικών ιδρυμάτων (ανώνυμων εταιριών) από 11,7 σε 18 εκατ. ευρώ, αφού λήφθηκαν υπόψη οι επενδύσεις σε υλικοτεχνική υποδομή στις οποίες έπρεπε να προβούν αυτά τα ιδρύματα προκειμένου να είναι ανταγωνιστικά, (β) μειώθηκε σε 6 από 12 μήνες η περίοδος εντός της οποίας τα πιστωτικά ιδρύματα μπορούσαν να εγγράφουν στα έσοδα ανείσπρακτους τόκους δανείων, (γ) προβλέφθηκε η αναστολή πληρωμής τμήματος ή ολόκληρου του ποσού των ληξιπρόθεσμων υποχρεώσεων των πιστωτικών ιδρυμάτων που αντιμετώπιζαν κρίση ρευστότητας και πιθανή ανεπάρκεια κεφαλαίων, ώστε να μπορούν να προβούν στις αναγκαίες προσαρμογές προτού καταστεί αναπόφευκτο να ληφθούν πιο ριζικά διαρθρωτικά μέτρα, και (δ) ενισχύθηκε η συνεργασία μεταξύ της Τράπεζας της Ελλάδος και των ελεγκτικών εταιριών. Επίσης, "η δυνατότητα αξιοποίησης της εποπτείας για την εξυπηρέτηση του ευρύτερου στόχου της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας ενισχύθηκε με την υιοθέτηση μεγαλύτερης διακριτικής ευχέρειας στον καθορισμό από την Τράπεζα της Ελλάδος των κεφαλαιακών απαιτήσεων και σε επίπεδο μεμονωμένων πιστωτικών ιδρυμάτων" και όχι μόνο με βάση γενικές ρυθμίσεις. Η Τράπεζα της Ελλάδος θεωρούσε ότι περαιτέρω βήματα που θα έπρεπε να γίνουν αφορούσαν τη δημιουργία ειδικού θεσμικού και φορολογικού πλαισίου για την τιτλοποίηση των δανείων, καθώς κάτι τέτοιο κρινόταν αναγκαίο για την αποτελεσματική διαχείριση των διαθεσίμων των τραπεζών. Επίσης, η Τράπεζα είχε καθορίσει το πλαίσιο δημιουργίας ειδικών και γενικών προβλέψεων εποπτικού χαρακτήρα για τα δάνεια σε καθυστέρηση, ενώ παρακινούσε τις τράπεζες να τηρούν τις προβλέψεις αυτές σε επίπεδα ανώτερα των καθοριζόμενων ελαχίστων. Άλλωστε, ο δείκτης κεφαλαιακής επάρκειας των τραπεζών για την κάλυψη του πιστωτικού κινδύνου και του κινδύνου αγοράς είχε υποχωρήσει στο 12,6% το πρώτο

64 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2001*, 50.

εξάμηνο του 2001, δηλαδή περίπου κατά δύο εκατοστιαίες μονάδες σε σύγκριση με το μέσο όρο της τριετίας 1998-2000, γεγονός που σε σημαντικό βαθμό συνδεόταν με την αποδέσμευση των υψηλών υποχρεωτικών καταθέσεων των τραπεζών στην Τράπεζα της Ελλάδος (βλ. πιο πάνω, Κεφάλαιο 6.18, σελ. 382) και τη χρησιμοποίηση των σχετικών κεφαλαίων για τη χορήγηση δανείων στην οικονομία.[65]

Στις 15.1.2003, αφού εκτιμήθηκαν οι κίνδυνοι λόγω του υψηλού ρυθμού πιστωτικής επέκτασης, ιδίως των καταναλωτικών δανείων προς τα νοικοκυριά, η Τράπεζα της Ελλάδος αύξησε κατά 10 εκατοστιαίες μονάδες τους συντελεστές προβλέψεων που όφειλαν να σχηματίζουν οι τράπεζες για τα δάνεια σε καθυστέρηση και τα επισφαλή δάνεια και εξέδωσε ειδικές ρυθμίσεις για τις προβλέψεις που θα σχηματίζονταν για τα στεγαστικά και τα καταναλωτικά δάνεια.[66] Πρέπει να τονιστεί ότι, λόγω της απελευθέρωσης του τραπεζικού συστήματος, η ΤτΕ δεν μπορούσε να επιβάλει διοικητικούς περιορισμούς στην πιστωτική επέκταση ή να ελέγξει το επίπεδο των τραπεζικών επιτοκίων για μακροοικονομικούς λόγους. Χρήσιμα διαθέσιμα εργαλεία όμως αποτελούσαν η πολιτική προβλέψεων και, δευτερευόντως, η θέσπιση όρων διαφάνειας των συναλλαγών προς όφελος των δανειοληπτών (αν και ο κύριος σκοπός τους ήταν η προστασία της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας). Τα παραπάνω αναδεικνύουν το αβάσιμο της κριτικής που έχει κατά καιρούς διατυπωθεί, ότι δηλ. η ΤτΕ άφησε ανεξέλεγκτη την πιστωτική επέκταση μετά την ένταξη στην ΟΝΕ.

Η Τράπεζα της Ελλάδος επισήμανε τις επιπτώσεις της συνεχώς καθοδικής πορείας του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών (ΧΑΑ) στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα από το τέλος του 1999 και έπειτα, δηλ. κυρίως τη μείωση των προ φόρων κερδών των τραπεζών το 2002 παρά τον υψηλό ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης της χώρας. Οι επιπτώσεις αυτές μετριάστηκαν χάρη στη σπουδαιότητα των λιανικών τραπεζικών εργασιών για τις ελληνικές τράπεζες και το εκτεταμένο δίκτυο υποκαταστημάτων τους. Όμως, δυσμενώς επηρεάστηκε ο δείκτης κεφαλαιακής επάρκειας, που μειώθηκε από 13,6% το 2001 σε 12,5% στο τέλος του 2002, αν και ήταν υψηλότερος του ελάχιστου εποπτικού ορίου του 8%. Άλλωστε, η καλή ποιότητα των κεφαλαίων των τραπεζών φαινόταν από το γεγονός ότι ο δείκτης αυτός, υπολογιζόμενος μόνο για κεφάλαια πρώτης γραμμής, τύπου Tier I, υπερέβαινε πάλι το 8%.[67] Ωστόσο, η ΤτΕ προέτρεπε τις τράπεζες να ενισχύσουν περαιτέρω την κεφαλαιακή τους βάση, με την έκδοση τίτλων μειωμένης εξασφάλισης και νέων "καινοτομικών" μετοχικών τίτλων, ενώ παρακολουθούσε και την ανάπτυξη εσωτερικών συστημά-

65 Όπ.π., 49-52.

66 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2002*, 51-52, 369.

67 Όπ.π., 55-56.

των αποτίμησης πιστωτικού κινδύνου από ορισμένες μεγάλες τράπεζες. Άλλες βελτιωτικές ρυθμίσεις στο πεδίο της εποπτείας το 2002 αφορούσαν (α) την αποδέσμευση των κεφαλαίων των τραπεζών που ήταν κατατεθειμένα σε ειδικό λογαριασμό στην Τράπεζα της Ελλάδος για τη χρηματοδότηση της βιοτεχνίας, λόγω και της σύστασης του "Ταμείου Εγγυοδοσίας Μικρών και Πολύ Μικρών Επιχειρήσεων" (ΤΕΜΠΜΕ) με τον Ν. 3066/2002 και της διαφοροποίησης των δυνατοτήτων δανεισμού των βιοτεχνικών επιχειρήσεων, (β) τη συμπερίληψη στην εποπτεία των θυγατρικών των τραπεζών σε ενοποιημένη βάση, καθώς και (γ) τη δυνατότητα χρήσης εσωτερικών υποδειγμάτων κινδύνου από τα τραπεζικά ιδρύματα για τη διαχείριση του κινδύνου αγοράς.[68]

Το κλίμα στην τραπεζική αγορά άλλαξε προς το καλύτερο το 2003, καθώς τερματίστηκε η συνεχής πτώση του δείκτη τιμών του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών, ενώ βελτιώθηκε και η διεθνής οικονομική συγκυρία. Γενικά, η κερδοφορία των ελληνικών τραπεζών αυξήθηκε κατά 46,8% σε σύγκριση με το 2002. Πέρα από την αλλαγή της τάσης στη χρηματιστηριακή αγορά, που επηρέασε θετικά τα καθαρά έσοδα από προμήθειες και χρηματοοικονομικές πράξεις, στην αυξημένη κερδοφορία συνέβαλαν κυρίως η αύξηση των εσόδων από τόκους λόγω της επιτάχυνσης της πιστωτικής επέκτασης, ιδίως στη λιανική τραπεζική, αλλά και η συγκράτηση των λειτουργικών εξόδων των τραπεζών. Θετική εξέλιξη ήταν και η αύξηση του δείκτη κεφαλαιακής επάρκειας των τραπεζών σε 12,8% το 2003, δεδομένης της μεγαλύτερης αύξησης των εποπτικών ιδίων κεφαλαίων σε σχέση με το σταθμισμένο με βάση τον κίνδυνο ενεργητικό, αν και ο δείκτης κεφαλαίων Tier II μειώθηκε στο 10%. Η αύξηση των εποπτικών ιδίων κεφαλαίων οφειλόταν στην αναπροσαρμογή της αξίας των ακινήτων των τραπεζών, βάσει της μεθόδου της "εύλογης αξίας" κατά το Διεθνές Λογιστικό Πρότυπο 16, και στην προσφυγή των τραπεζών σε τίτλους μειωμένης εξασφάλισης (subordinated loans). Επιπλέον, θετική ήταν και η συμβολή των υβριδικών μορφών κεφαλαίου, που αφορούσαν δάνεια μεγάλης διάρκειας με συμμετοχή στις ζημίες της τράπεζας και κατάταξη των πιστωτών σε χαμηλότερη θέση από άλλους σε περίπτωση εκκαθάρισης. Πάντως, καμία τράπεζα δεν εμφάνισε δείκτη κεφαλαιακής επάρκειας κατώτερο του 9%, που θεωρούνταν ικανοποιητικός. Ωστόσο, η Τράπεζα της Ελλάδος επισήμανε ότι, λόγω της αβεβαιότητας για τις οικονομικές εξελίξεις στο διεθνές περιβάλλον, αλλά και επειδή οι προβλέψεις που είχαν σχηματίσει οι τράπεζες υπολείπονταν των ελάχιστων απαιτούμενων από την Τράπεζα της Ελλάδος εποπτικών προβλέψεων, θα έπρεπε οι τράπεζες να βελτιώσουν τους κεφαλαιακούς τους δείκτες. Άλλωστε, η μεγάλη πιστωτική επέκταση προς τον ιδιωτικό τομέα ενείχε κινδύνους, οι οποίοι θα έπρεπε να ληφθούν υπόψη από τα πιστωτικά

68 Όπ.π., 58-59 και 61.

ιδρύματα. Η Τράπεζα της Ελλάδος θα παρακολουθούσε τις τράπεζες που παρουσίαζαν ανεπάρκεια προβλέψεων, με στόχο να θέσει υποχρεωτικό δείκτη κεφαλαιακής επάρκειας ανώτερο του 8%, αν αυτό κρινόταν απαραίτητο βάσει και των κανόνων που καθόριζε ο δεύτερος πυλώνας του Συμφώνου για την Κεφαλαιακή Επάρκεια "Βασιλεία ΙΙ".[69] Εξάλλου, η ίδια η μετάβαση στα Διεθνή Λογιστικά Πρότυπα από το 2005 αποτελούσε ορόσημο-πρόκληση για το τραπεζικό σύστημα, λόγω τόσο του αυξημένου κόστους που συνεπαγόταν όσο και της επίπτωσης που θα είχαν τα νέα λογιστικά πρότυπα στους ισολογισμούς των τραπεζών.[70]

Η ΤτΕ διαπίστωνε ότι οι τράπεζες στην Ελλάδα στρέφονταν προς τη χρήση εσωτερικών υποδειγμάτων εκτίμησης τόσο του πιστωτικού κινδύνου όσο και του κινδύνου αγοράς, υιοθετώντας μεθόδους παρόμοιες με τις προβλεπόμενες στο υπό διαμόρφωση νέο διεθνές εποπτικό πλαίσιο. Επίσης, πολλές από αυτές στρέφονταν προς τη χρήση των τεχνικών τιτλοποίησης των απαιτήσεών τους, καθώς και πιστωτικών παραγώγων ως μεθόδων μείωσης των κεφαλαιακών απαιτήσεων. Η βασική προϋπόθεση που έθετε η Τράπεζα της Ελλάδος σε σχέση μ' αυτές τις τεχνικές ήταν ότι θα έπρεπε να αντιστοιχούν σε πραγματική μεταφορά του πιστωτικού κινδύνου και σε διαφύλαξη της ποιότητας της σύνθεσης του χαρτοφυλακίου των τραπεζών, ώστε να μην υπονομεύεται σε βάθος χρόνου η κεφαλαιακή θέση τους. Γι' αυτό, η Τράπεζα της Ελλάδος είχε εκδώσει δύο σχετικές εγκυκλίους, που αφορούσαν την εποπτική αντιμετώπιση τόσο της τιτλοποίησης απαιτήσεων όσο και των πιστωτικών παραγώγων.[71] Από την άλλη πλευρά, η διεθνοποίηση της δραστηριότητας των ελληνικών τραπεζών που παρατηρήθηκε σ' ολόκληρη την περίοδο από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, κυρίως προς τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, συνέβαλε μεν στην ανάπτυξη των τραπεζών, αλλά και αύξησε τους πιθανούς κινδύνους που αυτές έπρεπε να συνυπολογίσουν.[72]

Επίσης, η Τράπεζα της Ελλάδος προέβη στην επεξεργασία ειδικών ποσοτικών υποδειγμάτων, με στόχο την αξιολόγηση του βαθμού αντοχής του ελληνικού τραπεζικού συστήματος σε πιθανές κρίσεις. Συγκεκριμένα, τα υποδείγματα αυτά θα μετρούσαν τις επιπτώσεις που θα είχαν στο δείκτη κεφαλαιακής επάρκειας τυχόν δυσμενείς εξελίξεις ως προς βασικά μακροοικονομικά μεγέθη, ώστε να διαπιστωθεί αν οι ελληνικές τράπεζες διέθεταν τα απαιτούμενα κεφάλαια για την απορρόφηση απροσδόκητων κραδασμών στο πιστωτικό σύστημα.[73]

---

69 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2003*, 55-57.

70 Όπ.π., 62.

71 Όπ.π., 58.

72 Όπ.π., 62.

73 Όπ.π., 60.

Το 2004 ο δείκτης κεφαλαιακής επάρκειας σε μη ενοποιημένη βάση αυξήθηκε σε 13,5%, έναντι 12,8% το 2003, λόγω της αύξησης των εποπτικών ιδίων κεφαλαίων κατά 15,2%. Αύξηση παρατηρήθηκε και στο δείκτη κεφαλαιακής επάρκειας σε ενοποιημένη βάση, ο οποίος κυμάνθηκε γύρω στο 12,8%, από 12% το 2003, ενώ, αντίθετα, ο δείκτης Tier I μειώθηκε περαιτέρω, στο 9,6%, λόγω της μεγάλης αύξησης των Tier II κεφαλαίων σε σχέση με την περιορισμένη αύξηση των Tier I ως προς τα συνολικά κεφάλαια.[74] Προκειμένου για τα καταναλωτικά δάνεια, η Τράπεζα της Ελλάδος, με την ΠΔΤΕ (Πράξη Διοικητή Τράπεζας της Ελλάδος) 2557/26.1.2005, αύξησε από 70% σε 90% τους συντελεστές υπολογισμού των εποπτικών προβλέψεων για τα δάνεια σε καθυστέρηση και από 84% σε 100% για τα επισφαλή δάνεια. Ο σκοπός της Τράπεζας ήταν να ληφθούν μέτρα προστασίας της χρηματοοικονομικής υγείας των τραπεζών, που ετίθεντο σε κίνδυνο από τη μεγάλη πιστωτική επέκταση σε καταναλωτικά δάνεια, αλλά και να δοθούν κίνητρα στις τράπεζες να διαγράψουν από τους ισολογισμούς τους δάνεια των οποίων δεν αναμενόταν η αποπληρωμή.[75] Ακόμη, αναγνωρίζοντας την τάση που υπήρχε σε διεθνές επίπεδο για αύξηση του λειτουργικού κινδύνου λόγω της πολυπλοκότητας των τραπεζικών εργασιών σε συνδυασμό με τη μεγάλη σημασία των πληροφοριακών συστημάτων, η Τράπεζα της Ελλάδος προέβη σε συμπλήρωση του θεσμικού πλαισίου για τα συστήματα εσωτερικού ελέγχου των τραπεζών, καθορίζοντας τις αρχές λειτουργίας των πληροφοριακών συστημάτων τους. Επιπλέον, αναφερόταν ότι, βάσει του πλαισίου της "Βασιλείας ΙΙ", θα καθορίζονταν για πρώτη φορά κεφαλαιακές απαιτήσεις για την κάλυψη του λειτουργικού κινδύνου από τις 31.12.2006. Αλλά και στον τομέα του κινδύνου ρευστότητας παρενέβη η Τράπεζα, θέτοντας ελάχιστα όρια για δύο νέους δείκτες ρευστότητας, βάσει της ΠΔΤΕ 2560/1.4.2005. Παράλληλα, ζήτησε από τις τράπεζες να διενεργήσουν άσκηση προσομοίωσης καταστάσεων κρίσης (stress test), ώστε να διαπιστώσουν τις επιπτώσεις που θα είχαν στους δείκτες κεφαλαιακής τους επάρκειας τυχόν ακραίες μεταβολές βασικών παραγόντων που επηρεάζουν τον πιστωτικό κίνδυνο και τον κίνδυνο αγοράς, όπως μεταβολές της πιθανότητας αθέτησης υποχρεώσεων (probability of default), της ζημίας σε περίπτωση αθέτησης (loss given default), των επιτοκίων, των τιμών των μετοχών και της ισοτιμίας του ευρώ έναντι των ξένων νομισμάτων. Άλλωστε, όπως αναφερόταν στην Έκθεση του Διοικητή τον Απρίλιο του 2005, μετά από αίτημα της Ελλάδος, η χώρα εντάχθηκε στο Πρόγραμμα Αξιολόγησης του Χρηματοπιστωτικού Τομέα (Financial Sector Assessment Program – FSAP) του ΔΝΤ, όπου, μεταξύ άλλων, θα αποτιμώνταν κατά πόσον το ελληνικό θε-

74 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2004*, 60.

75 Όπ.π., 61, 392.

σμικό πλαίσιο και η πρακτική της τραπεζικής εποπτείας στην Ελλάδα ήταν σύμφωνα με τις 25 βασικές αρχές και τα επιμέρους κριτήρια της Επιτροπής Τραπεζικής Εποπτείας της Βασιλείας.[76]

Ο δείκτης κεφαλαιακής επάρκειας των τραπεζών δεν άλλαξε σημαντικά το 2005, καθώς ήταν στο επίπεδο του 13,3%, πάνω από το ελάχιστο όριο του 8%, αν και ο δείκτης για τα Tier I κεφάλαια υποχώρησε και άλλο, στο επίπεδο του 8,7%.[77] Ωστόσο, η αύξηση του συνολικού δανεισμού των νοικοκυριών και οι φόβοι για το ενδεχόμενο υπερχρέωσής τους, σε συνδυασμό με τις πιθανές επιπτώσεις για τον πιστωτικό κίνδυνο που αντιμετώπιζαν οι τράπεζες, οδήγησαν την Τράπεζα της Ελλάδος να αναθέσει στην εταιρία TNS-ICAP νέα δειγματοληπτική έρευνα. Η έρευνα έγινε το δ΄ τρίμηνο του 2005 και απευθύνθηκε σε 6.000 νοικοκυριά σε αστικές και ημιαστικές περιοχές, λαμβάνοντας 3.120 ολοκληρωμένες απαντήσεις. Η έρευνα έδειξε ότι το 47% των νοικοκυριών είχε λάβει δάνειο. Το μέσο υπόλοιπο του δανεισμού κατά νοικοκυριό είχε αυξηθεί κατά 26,4% σε σχέση με το αντίστοιχο του 2002. Επίσης, μεταξύ 2002 και 2005 αυξήθηκε η διάμεσος του λόγου του δανεισμού τόσο προς το εισόδημα όσο και προς την περιουσία. Μάλιστα, για τα νοικοκυριά με χαμηλά εισοδήματα οι λόγοι αυτοί ήταν πολύ υψηλοί, αν και το χρέος τους ως μερίδιο του συνόλου του χρέους ήταν κάτω του 5%. Το ποσοστό των νοικοκυριών με μηνιαία δόση τοκοχρεολυσίων κάτω του 40% του μηνιαίου εισοδήματός τους έφθανε το 88%, από 85% το 2002, και σε αυτό συνέβαλαν και τα χαμηλά επιτόκια. Γενικά θεωρούνταν ότι ο λόγος του χρέους προς το εισόδημα και την περιουσία των νοικοκυριών κινούνταν σε λογικά επίπεδα. Εντούτοις, η Τράπεζα της Ελλάδος εφιστούσε την προσοχή στις τράπεζες να μεριμνούν, κατά την έγκριση των δανείων, ώστε το ποσό που απαιτείται για την εξυπηρέτηση του συνολικού δανεισμού κάθε οφειλέτη να μην υπερβαίνει το 30%-40% του εισοδήματός του.[78]

Από την άλλη πλευρά, η λειτουργία από το 2003 του Συστήματος Συγκέντρωσης Κινδύνων της Τειρεσίας ΑΕ συνέβαλε στην πληρέστερη πληροφόρηση των τραπεζών για τις συνολικές δανειακές υποχρεώσεις των πελατών τους, ώστε αυτές να είναι σε θέση να διαχειριστούν αποτελεσματικότερα το σχετικό πιστωτικό κίνδυνο.[79]

Γενικά, η κατάσταση ρευστότητας του ελληνικού τραπεζικού συστήματος εμφανιζόταν ικανοποιητική σύμφωνα με τους δύο συναφείς δείκτες που είχε καταρτίσει η Τράπεζα της Ελλάδος. Στις 31.12.2005 ο δείκτης ρευστών διαθεσίμων προς

76 Όπ.π., 64-65.

77 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2005*, 68.

78 Όπ.π., 69-70, και ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Σύμβαση έργου με εταιρία TNS-ICAP ΑΕ για δειγματοληπτική έρευνα για το ύψος δανεισμού και χρέωσης των ελληνικών νοικοκυριών", 30.8.2005, παρ. 2-4.

79 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2005*, 72.

υποχρεώσεις ήταν στο επίπεδο του 23,3%, πάνω από το ελάχιστο όριο του 20%. Επίσης, ο δείκτης ασυμφωνίας ληκτότητας απαιτήσεων-υποχρεώσεων ήταν στο επίπεδο του -2,2%, όταν το ελάχιστο θεσμοθετημένο όριο ήταν -20%. Τέλος, ο λόγος χορηγήσεων προς καταθέσεις ήταν ίσος με 94,5% το 2005, όταν ο μέσος όρος για τις τράπεζες της ευρωζώνης ήταν 119% το 2004. Ωστόσο, ο λόγος αυτός για το ελληνικό τραπεζικό σύστημα είχε αυξηθεί σε σχέση με το επίπεδο του 86,1% στο οποίο βρισκόταν το 2004 και συνεπαγόταν ότι η πιστωτική επέκταση των τραπεζών είχε χρηματοδοτηθεί σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι στο παρελθόν από τη διατραπεζική αγορά και την έκδοση τραπεζικών ομολόγων.

Μέσα στο δεύτερο εξάμηνο του 2005 διενεργήθηκαν νέα stress tests, ώστε να διαπιστωθεί ποιες θα ήταν οι επιπτώσεις στα ίδια κεφάλαια των τραπεζών βάσει υποθετικών σεναρίων υποβάθμισης της ποιότητας των χαρτοφυλακίων δανείων και δυσμενών μεταβολών των τιμών των μετοχών, των επιτοκίων ή της ισοτιμίας του ευρώ έναντι άλλων νομισμάτων. Τα tests έδειξαν ότι οι δυσμενείς μεταβολές των τιμών των μετοχών και η υποβάθμιση της ποιότητας των δανείων επηρέασαν τον κεφαλαιακό δείκτη των τραπεζών κατά μία εκατοστιαία μονάδα, αφήνοντάς τον όμως πάνω από το όριο του 8%.[80] Την ίδια χρονιά ολοκληρώθηκε η προαναφερθείσα αξιολόγηση του ελληνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η σχετική έκθεση δημοσιεύθηκε τον Ιανουάριο του 2006. Η έκθεση διαπίστωνε ότι οι ελληνικές τράπεζες ήταν κερδοφόρες, είχαν επαρκή κεφαλαιακή βάση και ρευστότητα, αλλά αντιμετώπιζαν μια σειρά προβλημάτων, που σχετίζονταν με τους κινδύνους από την ταχεία πιστωτική επέκταση, τον υψηλό λόγο των δανείων σε καθυστέρηση προς το σύνολο των δανείων και τις επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητά τους λόγω του μικρού μεγέθους τους και των αγκυλώσεων στην αγορά εργασίας. Το ΔΝΤ θεωρούσε ότι η Τράπεζα της Ελλάδος ασκούσε αποτελεσματική εποπτεία, διαπιστώνοντας πλήρη συμμόρφωσή της προς 22 κριτήρια, σημαντικό βαθμό συμμόρφωσης προς οκτώ κριτήρια και μη συμμόρφωση μέχρι τότε σε ένα μόνο κριτήριο.[81] Τα κριτήρια εξειδίκευαν τις γενικές αρχές άσκησης αποτελεσματικής τραπεζικής εποπτείας που είχαν θεσπιστεί από την Επιτροπή Τραπεζικής Εποπτείας της Βασιλείας. Από την άλλη πλευρά, φαινόταν ότι η εφαρμογή των Διεθνών Προτύπων Χρηματοοικονομικής Πληροφόρησης δεν είχε επηρεάσει σημαντικά την κεφαλαιακή επάρκεια των ελληνικών τραπεζών. Όμως, η Τράπεζα της Ελλάδος, με την ΠΔΤΕ 2577/2006, τροποποίησε το θεσμικό πλαίσιο για τις αρχές

80 Όπ.π., 74.

81 Το κριτήριο αυτό αφορούσε τη νομική προστασία την οποία θα έπρεπε να απολαμβάνουν οι υπάλληλοι της Τράπεζας της Ελλάδος όταν ασκούν δημόσια εξουσία κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους, η οποία θα έπρεπε να είναι όμοια με αυτήν των δημοσίων υπαλλήλων και των στελεχών της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς. Βλ. ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2005,* 74.

λειτουργίας και τα κριτήρια αξιολόγησης της οργανωτικής δομής των εσωτερικών συστημάτων των τραπεζών, επιδιώκοντας ίσους όρους ανταγωνισμού μεταξύ των τραπεζών και συγκράτηση των επιβαρύνσεων τις οποίες συνεπάγονταν τυχόν υπερβολικές διοικητικές ρυθμίσεις, περιορίζοντας παράλληλα και το σχετικό λειτουργικό κίνδυνο.[82] Τέλος, η Τράπεζα άρχισε από το 2005 να δημοσιεύει στο δικτυακό της τόπο συγκριτικά στοιχεία για τα επιτόκια και τις προμήθειες βασικών προϊόντων των τραπεζών, προκειμένου να συμβάλει στην ενίσχυση του ανταγωνισμού και την καλύτερη ενημέρωση των πελατών τους. Για τον ίδιο λόγο, εγκαινίασε μόνιμη συνεργασία τόσο με το Υπουργείο Ανάπτυξης όσο και με τις ενώσεις καταναλωτών και διέθεσε πόρους από το δυναμικό της για την εξέταση παραπόνων των συναλλασσομένων, διενεργώντας σχετικούς ελέγχους στα πιστωτικά ιδρύματα.[83]

Γενικότερα, η Τράπεζα της Ελλάδος συνέβαλε στις απαραίτητες νομοπαρασκευαστικές εργασίες για την ενσωμάτωση στο ελληνικό δίκαιο των κοινοτικών οδηγιών που υιοθετούσαν τους κανόνες της Συμφωνίας της "Βασιλείας ΙΙ" για τον υπολογισμό των ελάχιστων απαιτούμενων κεφαλαίων των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων.[84] Οι δείκτες κεφαλαιακής επάρκειας του ελληνικού τραπεζικού συστήματος εμφανίζονταν για μια ακόμη φορά ικανοποιητικοί. Συγκεκριμένα, ο Δείκτης Κεφαλαιακής Επάρκειας ήταν στο επίπεδο του 13,6% το 2006, έναντι 13,3% το 2005, ενώ ο Δείκτης Βασικών Κεφαλαίων ήταν 9,5%, έναντι 8,7% το προηγούμενο έτος. Ωστόσο, σε επίπεδο ομίλων οι σχετικοί δείκτες ήταν χαμηλότεροι και εμφάνιζαν μείωση σε σχέση με το 2005. Συγκεκριμένα, ο Δείκτης Κεφαλαιακής Επάρκειας ήταν στο επίπεδο του 12,2%, έναντι 13,2% το 2005, ενώ ο Δείκτης Βασικών Κεφαλαίων ήταν 9,9%, έναντι 10,9% το προηγούμενο έτος. Θετικό όμως ήταν ότι η ποιότητα των κεφαλαίων παρέμενε σταθερά σε καλό επίπεδο, αφού το ποσοστό των βασικών κεφαλαίων στο σύνολο των κεφαλαίων έμεινε σχετικά σταθερό (79,1% το 2006, έναντι 80,9% το 2005).[85] Ο κύριος κίνδυνος που αντιμετώπιζαν τα ελληνικά τραπεζικά ιδρύματα ήταν ο πιστωτικός, καθώς οι χορηγήσεις δανείων αποτελούσαν το 62% του ενεργητικού τους, έναντι 49,7% των αντίστοιχων ομίλων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Επιπλέον, οι δείκτες καθυστερήσεων για τα δάνεια προς τα νοικοκυριά, παρά τη βελτίωσή τους, παρέμεναν σε επίπεδα δύο φορές υψηλότερα από εκείνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Γι' αυτό, η Τράπεζα της Ελλάδος συνιστούσε στις τράπεζες να προβούν σε ενέργειες που θα βελτίωναν την ποιότητα του χαρτοφυλακίου τους και θα αύξαναν το

82 Όπ.π., 74-76.

83 Όπ.π., 78.

84 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2006*, 23.

85 Όπ.π., 62.

ποσοστό κάλυψης των καθυστερήσεων από αντίστοιχες προβλέψεις. Επιπλέον, η Τράπεζα ζήτησε από τις εμπορικές τράπεζες να ασκήσουν πολιτική που θα οδηγούσε σε μείωση του λόγου των δανείων σε καθυστέρηση προς το σύνολο των δανείων στο 3,5%, καθώς και να λαμβάνουν υπόψη τους τα ποσοστά εγκρίσεων δανείων, την τιμολόγηση του πιστωτικού κινδύνου, τη διαδικασία ανάκτησης απαιτήσεων σε καθυστέρηση, τις προβλέψεις για επισφαλείς απαιτήσεις, αλλά και τις διαγραφές των ανεπίδεκτων προς είσπραξη απαιτήσεων.[86] Από την άλλη πλευρά, το σταθμισμένο ως προς τον κίνδυνο αγοράς ενεργητικό των τραπεζών, παρόλο που είχε αυξηθεί κατά 57,8% το 2006, αποτελούσε πολύ μικρό ποσοστό, μόλις 4,3%, του συνολικού σταθμισμένου ενεργητικού.[87]

Παρά τη διεθνή χρηματοπιστωτική αναταραχή του 2007, το ελληνικό τραπεζικό σύστημα διατήρησε τόσο την αποδοτικότητά του όσο και την κεφαλαιακή του επάρκεια. Η κερδοφορία —ιδίως των τραπεζών με παρουσία στη Νοτιοανατολική Ευρώπη— ήταν υψηλή, αν και η ταχεία πιστωτική επέκταση θα μπορούσε να ενέχει τόσο πιστωτικό κίνδυνο όσο και κίνδυνο χώρας για κάποιες τράπεζες. Επίσης, η Τράπεζα της Ελλάδος προειδοποιούσε τις τράπεζες να μην επιχειρήσουν να προβούν σε επέκταση των πιστώσεων σε δανειολήπτες με χαμηλότερη πιστοληπτική ικανότητα, διότι μια τέτοια πρόσκαιρη βελτίωση της αποδοτικότητάς τους αύξανε τον κίνδυνο απότομης πτώσης της στο μέλλον. Εξάλλου, η Τράπεζα ανέθεσε εκ νέου τη διεξαγωγή έρευνας σε ιδιωτική εταιρία δημοσκοπήσεων, προκειμένου να διαπιστώσει το βαθμό χρέωσης των νοικοκυριών.[88] Καθώς ο ρυθμός αύξησης του σταθμισμένου για τον κίνδυνο ενεργητικού των τραπεζών ήταν υψηλότερος από το ρυθμό αύξησης των εποπτικών κεφαλαίων, ο Δείκτης Κεφαλαιακής Επάρκειας των τραπεζικών ομίλων μειώθηκε από 12,2% στο τέλος του 2006 σε 11,2% στο τέλος του 2007. Ωστόσο, το ποσοστό αυτό ήταν ανάλογο εκείνου που επικρατούσε στις μεγάλες τράπεζες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, άρα κρινόταν ικανοποιητικό. Παράλληλα, και ο Δείκτης Βασικών Κεφαλαίων μειώθηκε στο 9,2% το 2007, από 9,9% στο τέλος του 2006.[89]

Ο πιστωτικός κίνδυνος παρέμενε ο βασικός κίνδυνος που αντιμετώπιζαν τα ελληνικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, ενώ ο κίνδυνος αγοράς ήταν λιγότερο σημαντικός και για το έτος 2007. Ωστόσο, οι δείκτες ρευστότητας διακυμάνθηκαν έντονα, αναδεικνύοντας τον κίνδυνο ρευστότητας του τραπεζικού συστήματος.

---

86 Όπ.π., 62-64.

87 Όπ.π., 65.

88 ΤτΕ, Ημερήσια Διάταξη Γ.Σ., "Έρευνα TNS-ICAP ΑΕ για τη χρέωση των ελληνικών νοικοκυριών", 1.10.2007, παρ. 13-14.

89 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2007*, 35.

Δύο ασκήσεις προσομοίωσης για τον κίνδυνο ρευστότητας, που έθεταν ως ορίζοντα λήξης της διαταραχής το τέλος Μαρτίου και το τέλος Ιουνίου του 2008, αντίστοιχα, επιβεβαίωσαν σε κάθε περίπτωση την ανάγκη παρακολούθησης σε διαρκή βάση της κατάστασης ρευστότητας των τραπεζών. Επιπλέον, η αναταραχή στις διεθνείς αγορές, η ταχεία πιστωτική επέκταση και η διείσδυση των ελληνικών τραπεζών σε νέες αγορές επιβεβαίωναν την ανάγκη διαρκούς προσαρμογής των μηχανισμών μέτρησης του πιστωτικού κινδύνου και του κινδύνου ρευστότητας και της συσχέτισης μεταξύ τους, στο πλαίσιο και των εποπτικών ρυθμίσεων της Συμφωνίας "Βασιλεία ΙΙ".[90]

Οι νέοι κίνδυνοι που αντιμετώπιζε το χρηματοπιστωτικό σύστημα, σε συνδυασμό με την ανάγκη έγκαιρης διάγνωσής τους από την εποπτική αρχή, οδήγησαν στη διοργάνωση σειράς σεμιναρίων για την εκτίμηση του κινδύνου αγοράς και την πιο αποτελεσματική εποπτεία του τραπεζικού συστήματος, για τα νέα λογιστικά πρότυπα, καθώς και για τους κινδύνους της ηλεκτρονικής τραπεζικής. Τα σεμινάρια αυτά συνεχίστηκαν σ' όλη την υπό εξέταση περίοδο, ώστε οι υπάλληλοι της Τράπεζας να ενημερώνονται για τις νέες εξελίξεις.[91] Επιπλέον, εντός του 2007 πραγματοποιήθηκαν επιμορφωτικά σεμινάρια για το νέο διασυνοριακό σύστημα πληρωμών TARGET 2, την ανίχνευση και αντιμετώπιση της ηλεκτρονικής απάτης και την πρόληψη της πιθανής νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες.[92]

Στο πλαίσιο των σχέσεων συνεργασίας με τα κεντρικά τραπεζικά ιδρύματα του εξωτερικού, ιδίως αυτά της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Ασίας, πραγματοποιήθηκαν δύο διεθνείς συναντήσεις εντός του 2001. Συγκεκριμένα, το Μάιο στην Αθήνα και τον Οκτώβριο στη Ρόδο πραγματοποιήθηκαν συναντήσεις των 16 μελών της Central Bank Governors' Club (Λέσχης Διοικητών Κεντρικών Τραπεζών των χωρών της Βαλκανικής, του Εύξεινου Πόντου και της Κεντρικής Ασίας) υπό την προεδρία του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος. Στις εκδηλώσεις αυτές συμμετείχαν επιφανείς οικονομολόγοι και στελέχη διεθνών οργανισμών, με ομιλίες και παρεμβάσεις τους σε θέματα νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής, καθώς και τραπεζικής εποπτείας.[93] Παρόμοιες συναντήσεις πραγματοποιήθηκαν στη Θεσσαλονίκη το Μάιο του 2002 και στο Ναύπλιο τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, όπου επιπλέον αναλύθηκαν οι εξελίξεις στις διεθνείς αγορές χρήματος και

90 Όπ.π., 36.

91 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2002*, 20, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2004*, 23, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2005*, 22-23, και *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2006*, 22.

92 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2007*, 18.

93 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2001*, 22-23.

γενικότερα στη διεθνή οικονομία.[94] Τον Ιούνιο του 2005, η Τράπεζα της Ελλάδος φιλοξένησε την ετήσια συνάντηση του "EURO 50 Group", στην οποία συμμετείχαν πανεπιστημιακοί οικονομολόγοι, τραπεζίτες και πολιτικοί από την Ευρώπη, την Αμερική και την Ιαπωνία. Το θέμα της συνάντησης ήταν "Η Αξιολόγηση της Ενιαίας Νομισματικής Πολιτικής της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας", ενώ στις 6.10.2005 πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα η συνεδρίαση του Διοικητικού Συμβουλίου της ΕΚΤ.[95] Επίσης, προκειμένου να συμβάλει στη συνεργασία των κεντρικών τραπεζών της ευρωζώνης μ' αυτές των χωρών της Μεσογείου, η Τράπεζα της Ελλάδος διοργάνωσε μαζί με την ΕΚΤ τον Ιανουάριο του 2006 στο Ναύπλιο την 3η Ευρωμεσογειακή Διάσκεψη Διοικητών Κεντρικών Τραπεζών. Τα θέματα που συζητήθηκαν σ' αυτή τη διάσκεψη αφορούσαν την άσκηση της νομισματικής πολιτικής και την απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων στις χώρες της Μεσογείου.[96]

Εξάλλου, Μνημόνια Συνεργασίας για την εποπτεία των πιστωτικών ιδρυμάτων υπογράφηκαν στο Βελιγράδι το Δεκέμβριο του 2002 με την Εθνική Τράπεζα της Γιουγκοσλαβίας, στο Βουκουρέστι τον Ιανουάριο του 2003 με την Εθνική Τράπεζα της Ρουμανίας,[97] στην Κωνσταντινούπολη τον Ιανουάριο του 2005 με τη Ρυθμιστική και Εποπτική Αρχή του Τραπεζικού Συστήματος της Τουρκίας και στην Αθήνα το Μάρτιο του ίδιου έτους με την Κεντρική Τράπεζα της Κύπρου.[98] Τέλος, τον Ιούλιο του 2007 πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα συνάντηση των Διοικητών των κεντρικών τραπεζών Αλβανίας, Βουλγαρίας, Ελλάδος, Κύπρου, Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, Ρουμανίας και Σερβίας, με σκοπό την ενίσχυση της συνεργασίας τους όσον αφορά την εποπτεία των τραπεζών, για να διασφαλιστεί η χρηματοπιστωτική σταθερότητα.[99]

7.6 Η Τράπεζα της Ελλάδος στον αντίκτυπο της διεθνούς κρίσης του 2007-2008 και στα πρόθυρα της ελληνικής κρίσης του 2009

Από το Φεβρουάριο του 2007 ξεκίνησε στις ΗΠΑ η πιο σημαντική αναταραχή στις χρηματοπιστωτικές αγορές μετά από το "κραχ" του 1929. Τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου η κρίση μεταδόθηκε στην Ευρώπη. Στις αρχές του 2008, η μετάδοση

94 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2002*, 21.

95 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2005*, 23.

96 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2006*, 23.

97 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2002*, 21.

98 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2004*, 23-24.

99 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2007*, 19.

της κρίσης σε διεθνές επίπεδο μέσω των διεθνοποιημένων χρηματοπιστωτικών αγορών και η άνοδος των τιμών εμπορευμάτων βασικών για την οικονομική δραστηριότητα, όπως το πετρέλαιο και τα βασικά τρόφιμα, επηρέασαν σημαντικά την πραγματική οικονομία, κυρίως των ανεπτυγμένων χωρών.

Εν τω μεταξύ, στις 14.6.2008 έληξαν οι θητείες του Διοικητή Νικολάου Γκαργκάνα και ενός εκ των Υποδιοικητών, του Νικολάου Παλαιοκρασσά. Στις 20.6.2008 ανέλαβαν Διοικητής ο Γεώργιος Προβόπουλος και Υποδιοικητής η Ελένη Δενδρινού-Λουρή. Την άλλη θέση Υποδιοικητή κατείχε από τις 26.10.1994 ο Παναγιώτης Θωμόπουλος. (Η μακρά θητεία του, μετά από διαδοχικές ανανεώσεις, έληξε στις 26.2.2009.)

Από το Σεπτέμβριο του 2008 οι διεθνείς οικονομικές εξελίξεις έλαβαν δραματική τροπή, με την πτώχευση της αμερικανικής επενδυτικής τράπεζας Lehman Brothers και το πλήγμα που δέχθηκε η εμπιστοσύνη του κοινού στο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία συνθηκών πιστωτικής ασφυξίας, η ραγδαία πτώση των τιμών των χρηματιστηριακών τίτλων και η καταβαράθρωση των επιχειρηματικών προσδοκιών, ενώ οι περισσότερες ανεπτυγμένες οικονομίες περιήλθαν σε κατάσταση ύφεσης από τα τέλη του 2008.[100]

Η ελληνική οικονομία άρχισε να επηρεάζεται αρνητικά από τη διεθνή κρίση μετά την επιδείνωσή της από το Σεπτέμβριο του 2008 και έπειτα. Οι κύριοι δίαυλοι μετάδοσης των επιπτώσεων της διεθνούς κρίσης στο εσωτερικό ήταν το χρηματοπιστωτικό σύστημα και το εξωτερικό ισοζύγιο. Συγκεκριμένα, η χρηματοπιστωτική κρίση οδήγησε σε μείωση των χορηγούμενων πιστώσεων και σε θέσπιση αυστηρότερων κριτηρίων χορηγήσεων από τις τράπεζες, ενώ παράλληλα μειώθηκε η ζήτηση πιστώσεων από νοικοκυριά και επιχειρήσεις λόγω της επιδείνωσης των σχετικών προσδοκιών. Επιπλέον, η μείωση της οικονομικής δραστηριότητας διεθνώς οδήγησε και σε μείωση των ελληνικών εξαγωγών, συμπεριλαμβανομένων των υπηρεσιών ναυτιλίας και τουρισμού.[101] Μπροστά σ' αυτήν την κατάσταση, η κυβέρνηση έλαβε μέτρα που ενσωματώθηκαν στον Ν. 3723/9.12.2008, με τον οποίο στηρίχθηκε το ελληνικό τραπεζικό σύστημα με ρευστότητα της τάξεως των 28 δισεκ. ευρώ. Η ΤτΕ είχε εισηγηθεί παρέμβαση αυτής της μορφής και άσκησε διακριτική πίεση στις εμπορικές τράπεζες να κάνουν χρήση της συγκεκριμένης διευκόλυνσης, την οποία οι ίδιες, αρχικά, θεωρούσαν περιττή και πιθανά επιζήμια για την αξιοπιστία τους στην αγορά.

Αυτό που διαπίστωνε η Τράπεζα της Ελλάδος ήδη από τις αρχές του 2008 ήταν ότι η τρέχουσα κρίση είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την ανάδειξη των διαρθρωτικών

100 ΤτΕ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2008,* 18-19.

101 Όπ.π., 17.

αδυναμιών και ανισορροπιών της ελληνικής οικονομίας. Είχε άλλωστε επισημάνει και παλαιότερα ότι το ύψος του δημοσιονομικού ελλείμματος, το υψηλό δημόσιο χρέος και το μεγάλο έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών εγκυμονούσαν κινδύνους.[102]

Ουσιαστικά, η Τράπεζα της Ελλάδος παρατηρούσε ότι η διεθνής κρίση ανέδειξε την αδυναμία διατήρησης του αναπτυξιακού υποδείγματος που είχε επικρατήσει στην Ελλάδα μετά την ένταξή της στη ζώνη του ευρώ. Οι υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης της περιόδου εκείνης φάνηκε ότι οφείλονταν σε εξωτερικούς παράγοντες, όπως η ένταξη στη ζώνη του ευρώ και η ευνοϊκή συγκυρία, και όχι στην αναδιάρθρωση της εσωτερικής παραγωγικής βάσης της χώρας. Παράλληλα, με το αίσθημα ασφάλειας που δημιούργησε η συμμετοχή στο ευρώ, η μείωση των επιτοκίων οδήγησε σε ραγδαία άνοδο των πιστώσεων και της ζήτησης. Η αύξηση της τελευταίας με ρυθμό μεγαλύτερο της προσφοράς οδηγούσε σε πληθωρισμό υψηλότερο του μέσου όρου των Ευρωπαίων εταίρων, με αποτέλεσμα τη διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και την αύξηση του εξωτερικού χρέους.[103]

Εκείνο που ετίθετο για μια ακόμη φορά στην ημερήσια διάταξη, αυτή τη φορά με τον πλέον επιτακτικό τρόπο, από την Τράπεζα της Ελλάδος —και μάλιστα πριν ακόμη ξεσπάσει η δημοσιονομική κρίση στη χώρα στα τέλη του 2009— ήταν η ανάγκη λήψης μέτρων δημοσιονομικής εξυγίανσης και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, που θα βελτίωναν την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας και θα αύξαναν την παραγωγικότητα. Είναι σημαντικό όμως ότι τονιζόταν πως, σε καιρούς δημοσιονομικής στενότητας, το βάρος θα έπρεπε να δοθεί στην ανακατανομή των δημοσιονομικών δαπανών για τη στήριξη των ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων, αλλά και την ενίσχυση των δημόσιων επενδύσεων σε βάρος άλλων δαπανών, καθώς οι δημόσιες επενδύσεις έχουν σαφώς μεγαλύτερο αναπτυξιακό αντίκτυπο.[104] Παράλληλα, μεταρρυθμίσεις όπως η μείωση της γραφειοκρατίας και η ενίσχυση του ανταγωνισμού θα συνέβαλλαν και αυτές στην αύξηση της παραγωγικότητας και την οικονομική ανάπτυξη.[105] Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά τον Απρίλιο του 2009 ο Διοικητής Γ. Προβόπουλος, "Έτσι, μια εκ πρώτης όψεως συσταλτική δημοσιονομική πολιτική μπορεί τελικά να έχει επεκτατικό αποτέλεσμα. Αντίθετα, στις σημερινές συνθήκες της Ελλάδος, μια εκ πρώτης όψεως επεκτατική δημοσιονομική πολιτική θα είχε πολλαπλάσιο δημοσιονομικό κόστος, τόσο άμεσα όσο και μεσοπρόθεσμα, και επομένως εκ των πραγμάτων θα κατέληγε να είναι συσταλτική". Επι-

102 Όπ.π., 17.

103 Όπ.π., 40.

104 Όπ.π., 41.

105 Όπ.π., 41-42.

πλέον, "…τυχόν αύξηση του δημοσιονομικού ελλείμματος δεν θα είχε ούτε αντικυκλικό αποτέλεσμα, δεδομένου ότι θα οδηγούσε άμεσα στην αύξηση του κόστους δανεισμού τόσο του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού τομέα, υπονομεύοντας ευθέως την ανάκαμψη".[106]

Δυστυχώς, αυτή η επίμονα επαναλαμβανόμενη έκκληση της ΤτΕ δεν εισακούστηκε από την τότε κυβέρνηση, ενώ η κυβέρνηση που προέκυψε από τις κάλπες τον Οκτώβριο του 2009 καθυστέρησε να συνειδητοποιήσει πλήρως τη σημασία της.

106 Όπ.π., 41.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Στην παρούσα μελέτη προσεγγίσαμε ένα θεσμό της οικονομικής ζωής στην Ελλάδα, την Τράπεζα της Ελλάδος, και εξετάσαμε την πορεία της τα πρώτα 80 χρόνια της ιστορίας της. Ξεκινήσαμε με την επισκόπηση του διεθνούς περιβάλλοντος μέσα στο οποίο κινήθηκε η παγκόσμια οικονομία από το 1928 έως τις ημέρες μας και στη συνέχεια αναλύσαμε με συνοπτικό τρόπο γεγονότα και εξελίξεις στην ελληνική οικονομία το ίδιο χρονικό διάστημα. Κάναμε μια σύντομη επισκόπηση της τραπεζικής ιστορίας της Ελλάδος πριν από το 1928 και γνωρίσαμε καλύτερα ορισμένα βασικά ζητήματα της λειτουργίας και της πορείας της Τράπεζας της Ελλάδος, χωρίς να αφήσουμε εκτός συζήτησης προβλήματα και απόψεις που επηρέασαν ευρύτερα το πλαίσιο και τον τρόπο λειτουργίας των κεντρικών τραπεζών από τη σκοπιά της οικονομικής θεωρίας και της τραπεζικής πρακτικής. Στη συνέχεια, περάσαμε στο καθεαυτό μέρος της αφήγησης, που αφορούσε την έτος προς έτος δράση της Τράπεζας της Ελλάδος και τις απόψεις, προβλέψεις, συστάσεις και ενέργειές της για την εκπλήρωση των σκοπών που τάχθηκε να υπηρετεί. Επειδή ο συγκεκριμένος τρόπος εξιστόρησης είναι ενταγμένος σε κεφάλαια που αναφέρονται σε ευρύτερες περιόδους, πιστεύουμε ότι έτσι αναδεικνύονται και τα χαρακτηριστικά της άσκησης πολιτικής και της στοχοθεσίας σε κάθε περίοδο. Είμαστε τώρα λοιπόν σε θέση να συνοψίσουμε την ανάλυση που προηγήθηκε και να επιχειρήσουμε να δώσουμε μια κατ' αρχάς απάντηση στα ερωτήματα που θέσαμε εισαγωγικά.

Όταν αξιολογείται η προσφορά ενός θεσμού στην οικονομία, πρέπει να υπάρχουν προκαταβολικά κάποια κριτήρια κατά νου, προκειμένου η κρίση να είναι αντικειμενική και η όποια κριτική συνεπής και συγκροτημένη. Δυστυχώς, στις κοινωνικές επιστήμες συχνά αυτό δεν συμβαίνει, με αποτέλεσμα να επιστρατεύονται ορισμένα ρητορικά σχήματα, που αντικαθιστούν την ορθή κρίση με το συναίσθημα και τη "βολονταριστική" ερμηνεία των πραγμάτων. Ένα τέτοιο σχήμα είναι ο κυνισμός και η θεώρηση της οικονομικής και τραπεζικής ιστορίας της Ελλάδος με τη λογική του "πολύς θόρυβος για το τίποτε". Άλλο τέτοιο σχήμα είναι η υπερβολική πίστη στην ικανότητα της πολιτικής να μετασχηματίζει το σήμερα δίνοντας προοπτική στο αύριο, που, λογικά, οδηγεί στο αίτημα και την προσδοκία ένας θε-

σμός να μπορεί και να πρέπει να δώσει νόημα και απεριόριστες δυνατότητες σε ένα εκ των πραγμάτων πεπερασμένο και δεδομένο σύστημα κοινωνικών σχέσεων. Ωστόσο, οι θεσμοί ούτε ταυτότητα μπορούν να δώσουν σε όσους την έχουν απολέσει ούτε να προσφέρουν μια κοινή στέγη έκφρασης απόψεων και συσπείρωσης σε όσους θεωρούν εαυτούς οικονομικά και πολιτικά αποπροσανατολισμένους. Οι θεσμοί δεν υπάρχουν στην κοινωνία για να προδίδουν το ρόλο τους και να υποκαθιστούν άλλους φορείς της Πολιτείας στα καθήκοντά τους. Εξυπηρετούν τους σκοπούς τους οποίους εξ υπαρχής έχουν ταχθεί, σύμφωνα με τα καταστατικά τους, να υπηρετούν. Πράττουν καλώς αν σέβονται το καταστατικό και τις διαδικασίες που απορρέουν από αυτό και αν κινούνται και δρουν με γνώμονα το σκοπό που έχουν ταχθεί να υπηρετούν. Δεν πράττουν καλώς αν παραβιάζουν τις αρχές που έχουν κληθεί να διακονούν.

Ένα δεύτερο στοιχείο που πρέπει να χαρακτηρίζει τον αμερόληπτο παρατηρητή είναι η ικανότητα να αντιλαμβάνεται την έννοια του χρόνου, της εξέλιξης και της μεταβολής στην οικονομική και την κοινωνική ζωή. Οι θεσμοί μεταβάλλονται με την πάροδο του χρόνου, λόγω της αλλαγής των συνθηκών και των αντιλήψεων και της ανάδυσης νέων δεδομένων. Τότε, η λειτουργία τους αλλάζει, τα καταστατικά τροποποιούνται με νόμιμες, δημοκρατικές διαδικασίες και οι θεσμοί προσαρμόζονται σε νέα δεδομένα και καθήκοντα, που επιβάλλουν αλλαγή πλεύσης, νέους τρόπους λειτουργίας, κατάλληλους για τις νέες προκλήσεις.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, αν εξετάσουμε το πώς η Τράπεζα της Ελλάδος έδρασε στην ελληνική οικονομία και κοινωνία, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι έδειξε όλα τα χρόνια της λειτουργίας της προσήλωση στις αρχές που, σύμφωνα με το Καταστατικό της, προάσπιζε.

Αρχικά (1928-1941) ανέλαβε να εγγυηθεί τη νομισματική σταθερότητα και τη μετατρεψιμότητα του νομίσματος. Αγωνίστηκε να επιβληθεί σε ένα περιβάλλον που δεν την είχε "ζητήσει" ακόμα. Πράγματι, η ίδρυση ανεξάρτητης κεντρικής τράπεζας δεν αποτελούσε πλειοψηφικό αίτημα επιχειρηματιών και οικονομολόγων του Μεσοπολέμου, που ήταν λίγο-πολύ συμβιβασμένοι με τον τρόπο λειτουργίας του τραπεζικού συστήματος της Ελλάδος και τη δεσπόζουσα θέση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος σ' αυτό. Η ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος ήταν απόφαση μιας ελληνικής κυβέρνησης που βρισκόταν υπό την πίεση της Κοινωνίας των Εθνών και ήθελε να εξασφαλίσει νομισματική ισορροπία και πρόσβαση σε αναγκαία κεφάλαια για την αποκατάσταση των προσφύγων και την περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Η ίδρυσή της ήταν επίσης απαραίτητη για την εναρμόνιση της χώρας με τα τότε διεθνώς κρατούντα. Η Τράπεζα της Ελλάδος "ενηλικιώθηκε" στα "δύσκολα", καθώς, ταυτόχρονα με τον αγώνα της να κατισχύσει στο εσωτερικό τραπεζικό στερέωμα, είχε να δώσει τον αγώνα κατά της λαίλαπας της παγκόσμιας

οικονομικής κρίσης του 1929, που κτύπησε βροντερά την "πόρτα" της χώρας το 1932. Με φανατική προσήλωση στη δέσμευσή της να εγγυηθεί τη μετατρεψιμότητα του νομίσματος, έκανε το παν για να επιτύχει το στόχο, αλλά τελικά δεν τα κατάφερε, και επήλθε η πτώχευση.

Θα έπρεπε άραγε να αποδοθεί μομφή στην Τράπεζα γι' αυτό; Όποιος αγνοεί την κοσμοϊστορική σημασία της εγκατάλειψης του κανόνα χρυσού από τη Μ. Βρετανία το 1931 και της υποτίμησης του δολαρίου το 1933 ίσως το επιχειρήσει, αλλά θα έχει άδικο. Παρά τις πιο πάνω αντιξοότητες, σύντομα η Τράπεζα της Ελλάδος, εκμεταλλευόμενη το προστατευτικό διεθνές περιβάλλον, επανέκτησε από την ελεύθερη αγορά το πρόσκαιρα απολεσθέν συνάλλαγμα, ενώ βελτίωσε την οικονομική της θέση χάρη στο περί "μετατροπής των εις χρυσόν καταθέσεων" κυβερνητικό νομοθέτημα. Η οικονομία ανέκαμψε μέσα σε ένα χρόνο μετά την πτώχευση και πορεύθηκε, εν μέσω αγροτικής κρίσης και προστατευτισμού, προς τη σταδιακή υπέρβαση των αδυναμιών της. Παράλληλα, η Τράπεζα επιβαλλόταν ως θεσμός στο τραπεζικό στερέωμα της χώρας και ασκούσε, όπως είδαμε, τη λειτουργία του δανειστή έσχατης προσφυγής, ενώ, τέλος, με ηρωική ενέργεια διέσωσε το ελληνικό απόθεμα χρυσού από την επιβουλή των εχθρών της πατρίδας.

Στην αμέσως επόμενη περίοδο (1941-44), η ελεύθερη Διοίκηση της Τράπεζας διαχειρίστηκε τις υποθέσεις της χώρας στο εξωτερικό, εξασφαλίζοντας τόσο πόρους για το μέλλον όσο και την παρουσία της χώρας στις διεθνείς διασκέψεις στο πλευρό των νικητών του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Παράλληλα, η Διοίκηση υπό κατοχή, με σκυμμένο κεφάλι, υποχρεωνόταν σε ενέργειες που επιβάλλονταν από την υποδούλωση της χώρας. Και για την περίοδο αυτή δεν μπορεί παρά να επαινεθεί η αποφασιστικότητα με την οποία η ελεύθερη Διοίκηση χειρίστηκε με επιτυχία, μέσα στις ιδιόμορφες πολιτικές καταστάσεις, τα συμφέροντα του υπό κατοχή ελληνικού λαού.

Από την Απελευθέρωση και έως τη σταθεροποίηση της δραχμής το 1953 (1944-1953), η Τράπεζα ήταν πάλι στις επάλξεις, δίνοντας αγώνες για εξυγίανση και ανασυγκρότηση. Η διαδικασία ήταν μακρόχρονη λόγω της νομισματικής καταστροφής που είχε μεσολαβήσει, του εμφύλιου σπαραγμού και της κερδοσκοπικής οικονομικής ψυχολογίας. Την περίοδο αυτή η Τράπεζα, σε συνεργασία με τις κυβερνήσεις της εποχής και το συμμαχικό παράγοντα και μέσα από μια διαδικασία "εκμάθησης μέσω δράσης", επέτυχε τη σταδιακή αποκατάσταση ομαλών συνθηκών στην οικονομία, τη δημιουργία ρευστότητας και την επανάκτηση του ελέγχου των νομισματοπιστωτικών εξελίξεων, με τελικό αποτέλεσμα την πολυπόθητη σταθεροποίηση.

Ακολούθησε η "χρυσή" περίοδος των δεκαετιών του 1950 και του 1960. Η Τράπεζα εξασφάλισε τη νομισματική ισορροπία, που αποτελούσε προϋπόθεση της οικονομικής ανάπτυξης την οποία επιδίωκαν οι τότε κυβερνήσεις. Ετσι, η χώρα μετασχηματίστηκε από φτωχή αγροτική σε μεσαίου εισοδήματος αγροτοβιομηχα-

νική και επέτυχε επί 20ετία το δεύτερο μετά την Ιαπωνία ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ, με πολύ χαμηλό πληθωρισμό. Το αγκυροβόλιο της σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας έδωσε περιθώρια στην ελληνική οικονομία να αναπτυχθεί. Η Ελλάδα δεν μετατράπηκε σε μείζονα ευρωπαϊκή οικονομία, αλλά προσαρμόστηκε στη εποχή του Bretton Woods, γεφυρώνοντας το οικονομικό της χάσμα με τον ανεπτυγμένο κόσμο και αφήνοντας πίσω τις γειτονικές της χώρες, που πειραματίζονταν με άλλα οικονομικά πρότυπα. Στην επιτυχία αυτή έχει η Τράπεζα της Ελλάδος μεγάλο μερίδιο συμβολής, αν και ο συγκεντρωτικός και υπερβολικά ρυθμιστικός ρόλος της Νομισματικής Επιτροπής επικρίθηκε αργότερα. Παρόλο που οι χειρισμοί της στρατιωτικής δικτατορίας, ιδίως μετά την κατάρρευση του Bretton Woods, δεν ήταν χωρίς αντιφάσεις, η Τράπεζα, με διορθωτικές κινήσεις, επιχείρησε την προσαρμογή και μετάβαση της χώρας στη Μεταπολίτευση χωρίς μείζονα οικονομική διαταραχή.

Η περίοδος 1971-1984 περιλαμβάνει τις δύο πετρελαϊκές κρίσεις, την είσοδο της παγκόσμιας οικονομίας σε καθεστώς κυμαινόμενων ισοτιμιών και τη μετάβασή της από πολιτική ενίσχυσης της ζήτησης σε πολιτική υποστήριξης της προσφοράς, καθώς και την κατάστρωση, από πλευράς Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, του σχεδίου του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος, προδρόμου της ΟΝΕ. Ταυτόχρονα αποδείχθηκε ότι η ελληνική κοινωνία βρισκόταν στο τέλος μιας περιόδου οικονομικής μεγέθυνσης και μπροστά στην ανάγκη αναζήτησης νέου ασφαλούς αγκυροβολίου. Η Ελλάδα προσχώρησε ως πλήρες μέρος στην ΕΟΚ το 1981, ενώ λίγους μήνες αργότερα το εναλλακτικό πρότυπο οικονομικής πολιτικής που πρότεινε για τη χώρα η αξιωματική αντιπολίτευση περί τα τέλη της δεκαετίας του 1970 γινόταν κυβερνητικό πρόγραμμα.

Η Τράπεζα της Ελλάδος έμεινε προσανατολισμένη στην αποστολή της, λειτουργώντας ως θεσμός, επικουρώντας την οικονομική πολιτική και υποστηρίζοντας την επιστροφή της ελληνικής οικονομίας σε πορεία αύξησης του ΑΕΠ μέσω της μείωσης των κρατικών ελλειμμάτων. Τόνιζε αδιάλειπτα την ανάγκη προσαρμογής της πολιτικής στα νέα δεδομένα μετά την κατάρρευση του Bretton Woods. Το έργο της δεν ήταν εύκολο, δεδομένης της υποχρέωσής της να συμμορφώνεται προς κυβερνητικές επιλογές που αντλούσαν ισχύ από την ψήφο του ελληνικού λαού και είχαν την πλειοψηφία στη Νομισματική Επιτροπή. Αλλά και όταν καταργήθηκε η τελευταία, η ΤτΕ αναγκάστηκε να συνεχίσει την πολιτική χρηματοδότησης των ελλειμμάτων, αφού η στρατηγική οικονομικής ανάπτυξης της τότε κυβέρνησης επέβαλλε κάτι τέτοιο. Πάντως, η ΤτΕ διέγνωσε έγκαιρα ότι μεταβαλλόταν διεθνώς η θεωρητική προσέγγιση των οικονομικών ζητημάτων, άσκησε κριτική στην αδυναμία της οικονομικής πολιτικής να απαλλαγεί από τον εφιάλτη του στασιμοπληθωρισμού και, εν μέσω κλυδωνισμών, ανέκτησε χαμένο έδαφος μετά το 1984.

Η περίοδος 1984-2001 ξεκίνησε με την ανασύνταξη του νομισματικού, πιστωτικού και τραπεζικού τοπίου της χώρας, ιδίως μετά το 1987. Η μετάβαση του τραπεζικού συστήματος από το συγκεντρωτικό πρότυπο χρηματοδότησης των ελλειμμάτων και στήριξης του αγροτικού τομέα και των αμυντικών αναγκών της χώρας έγινε παράλληλα με την επίβλεψη και καθοδήγηση των πιστώσεων προς την πραγματική οικονομία. Το τραπεζικό σύστημα πορεύθηκε προς ένα νέο καθεστώς ελευθερίας, με προληπτικούς/κατασταλτικούς ελέγχους, σε συνδυασμό με τις νέες, διεθνείς υποχρεώσεις της Ελλάδος ως χώρας-μέλους των ΕΚ. Βοηθήθηκε από την πλήρη αποδοχή του ευρωπαϊκού κεκτημένου από πλευράς των κυβερνήσεων μετά το 1985. Η επιθυμία της συμμετοχής στις ευρωπαϊκές διεργασίες έφερε καρπούς. Η νομισματική πολιτική άρχισε να γίνεται σταδιακά όλο και πιο περιοριστική και οι κυβερνήσεις της δεκαετίας του 1990 παραχώρησαν πεδίο ελευθερίας στην ΤτΕ, ώστε να καταστεί δυνατή η προσχώρηση στην ΟΝΕ. Η αλλαγή νομισματικού καθεστώτος που συντελέστηκε είχε ως αποτέλεσμα να ξαναγίνει σταδιακά μονοψήφιος ο πληθωρισμός και να ενταθούν οι ρυθμοί ανάπτυξης από το 1995 και για περισσότερο από μία δεκαετία, αρχικά χάρη και στον περιορισμό των ελλειμμάτων του Δημοσίου. Η Τράπεζα της Ελλάδος όχι μόνο τέθηκε επικεφαλής της προσπάθειας πλήρους ένταξης της χώρας στην ΟΝΕ, αλλά και έφερε εις πέρας το, παραγνωρισμένο αλλά κεφαλαιώδους σημασίας, έργο της μετάπτωσης του συστήματος λειτουργίας της σε εκείνο του Ευρωσυστήματος και της μετάβασης από τη δραχμή στο ευρώ. Ταυτόχρονα, ως μέλος του Ευρωσυστήματος, η Διοίκηση της ΤτΕ απέκτησε πλήρη ανεξαρτησία κατά την άσκηση των καθηκόντων της από την κυβέρνηση της χώρας και ανέλαβε την αποστολή της διατήρησης χαμηλού πληθωρισμού ως καταστατική υποχρέωση.

Στην επόμενη φάση, περίοδο εισόδου και συμμετοχής στην ευρωζώνη (από το 2001 έως το 2008, καταληκτικό έτος της παρούσας Ιστορίας), η Ελλάδα ξεκίνησε με την αποδοχή του νομίσματος-αγκυροβολίου, του ευρώ. Σαν να μην είχε δικαίωμα να χαλαρώσει, σύντομα η Τράπεζα της Ελλάδος βρέθηκε μπροστά σε νέα διλήμματα σχετικά με την άφθονη ρευστότητα την οποία παρείχε ο δανεισμός της χώρας με επιτόκια ευρωζώνης, την επέκταση της καταναλωτικής πίστης στην οικονομία και τις πληθωριστικές πιέσεις. Οι πιέσεις αυτές οδήγησαν την Τράπεζα στη διατύπωση συστηματικής κριτικής προς όλες τις κυβερνήσεις της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα για τις αδυναμίες της ακολουθούμενης οικονομικής πολιτικής, ιδίως την αδυναμία προώθησης οικονομικών μεταρρυθμίσεων και ολοκλήρωσης προσαρμογών απαραίτητων λόγω της πλήρους ένταξης της χώρας στο νέο διεθνές περιβάλλον. Παράλληλα όμως, δεν διέθετε την πολυτέλεια της άσκησης πολιτικής επί του συναλλάγματος. Καθώς οι ρυθμοί ανάπτυξης έφθιναν και οι μεγάλοι ελληνικοί κομματικοί σχηματισμοί αλληλοκατηγορούνταν για την εφαρμογή μεθόδων

"δημιουργικής λογιστικής", που καταρράκωναν την αξιοπιστία της χώρας στις διεθνείς χρηματαγορές, η κατάσταση της ελληνικής οικονομίας δεν προβλεπόταν ευοίωνη. Η Τράπεζα της Ελλάδος επετέλεσε το καθήκον της, προειδοποιώντας, προτείνοντας και ελέγχοντας. Όσο διογκωνόταν η "φούσκα" του υπερδανεισμού, τόσο πλήθαιναν όσοι αδιαφορούσαν για την ασκούμενη κριτική της στην οικονομική πολιτική, κριτική η οποία, ας σημειωθεί, δεν είχε ποτέ το χαρακτήρα της υποκατάστασης αρμοδιοτήτων, αλλά εκείνον της κατάδειξης διορθωτικών κινήσεων.

Συμπερασματικά, η Τράπεζα της Ελλάδος υπηρετεί τη χώρα ως θεσμός από το 1928 έως σήμερα. Στα πρώτα 80 χρόνια της ιστορίας της προέκυψαν, παρά τις προσπάθειές της για το αντίθετο, μία πτώχευση, το 1932, και μακρές περίοδοι έντονου πληθωρισμού, 1944-1953 και 1980-1994. Αυτό συνέβαινε επειδή οι κυβερνήσεις της χώρας, έχοντας δημοκρατική νομιμοποίηση, περιόριζαν στα χρονικά αυτά διαστήματα την ΤτΕ σε ρόλο ενός "δασκάλου με εμμονές", που προσπαθούσε με εκκλήσεις να επαναφέρει έναν "αδιάβαστο μαθητή" στο δρόμο της προκοπής και της μάθησης. Οι κυβερνήσεις της χώρας αποδέχθηκαν, με την υπερψήφιση της Συνθήκης του Μάαστριχτ, την πρωτοκαθεδρία της ΤτΕ σε ζητήματα νομισματικής πολιτικής, χρηματοπιστωτικής σταθερότητας και εποπτείας του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Η ανεξαρτησία της μετά το 1998 τής έδωσε μεγάλους βαθμούς ελευθερίας, που δεν διέθετε στο παρελθόν. Αυτούς εκμεταλλεύθηκε για να προειδοποιήσει και για να επιχειρήσει να αποτρέψει δυσάρεστες εξελίξεις, στο πλαίσιο πάντοτε των αρμοδιοτήτων που είχε.

Θα μπορούσε λοιπόν κάποιος να ισχυριστεί ότι η Τράπεζα της Ελλάδος, ως θεσμός, ανταποκρίθηκε στον καταστατικό της ρόλο. Η ιστορία της είναι η ιστορία της ελληνικής οικονομίας, με τα επιτεύγματα και τις αδυναμίες της. Η Τράπεζα της Ελλάδος έπαιξε επί 80 χρόνια διττό ρόλο. Ηταν αφενός φρουρός της νομισματικής σταθερότητας. Με δεδομένους περιορισμούς, που προέρχονταν από τη λειτουργία του ελληνικού πολιτικού συστήματος, την εξασφάλισε σε μεγάλες περιόδους της ελληνικής οικονομικής ιστορίας και —σε κάθε περίπτωση— δεν ήταν η ίδια υπαίτια για τη διασάλευσή της, όποτε αυτό συνέβη. Ηταν αφετέρου στρατιώτης, στο πλευρό του ελληνικού λαού και της οικονομίας του τόπου, παρέχοντας μεγάλες υπηρεσίες στην πραγματική οικονομία στα 80 χρόνια της λειτουργίας της. Η ανεξαρτησία της σήμερα μπορεί να συμβάλει στην επιστροφή της ελληνικής οικονομίας, όπως και στο παρελθόν, στο δρόμο της ανάπτυξης και της οικονομικής προόδου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

1

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Πίνακας 1.1 Μακροοικονομικά στατιστικά στοιχεία, 1928 – 1939[1]

Σε εκατ. δρχ.

Έτος	Ονομαστικό εθνικό εισόδημα	Ρυθμός μεταβολής ονομ. εθν. εισοδήματος	Εθνικό εισόδημα σε σταθερές τιμές 1914	Ρυθμός μεταβολής εθν. εισοδ. σε σταθερές τιμές	Δημόσιο χρέος	% εθνικού εισοδήματος	Επίσημο έλλειμμα/πλεόνασμα	% εθνικού εισοδήματος	Σύνολο εσόδων	% εθνικού εισοδήματος	Σύνολο δαπανών	% εθνικού εισοδήματος	Δείκτης τιμών 1914 = 100
1928	46.128	-	24.693	-	38.038	82,46	1.102	2,40	10.552	22,88	9.450	20,49	1.942
1929	44.529	-3,46	23.156	-6,22	38.602	86,69	372	0,84	18.730	42,06	18.358	41,23	2.019
1930	42.701	-4,10	25.387	9,63	41.310	96,74	218	0,51	11.394	26,68	11.176	26,17	1.798
1931	39.404	-7,72	25.581	0,76	43.039	109,22	-22	-0,06	11.077	28,11	11.099	28,17	1.666
1932	43.665	10,81	24.627	-3,73	43.161	98,84	27	0,06	9.144	20,94	9.117	20,88	1.823
1933	49.123	12,50	25.799	4,76	42.687	86,90	770	1,57	8.476	17,25	7.706	15,69	1.881
1934	52.475	6,82	27.090	5,00	44.985	85,73	491	0,94	9.237	17,60	8.746	16,67	1.887
1935	54.989	4,79	28.388	4,79	47.363	86,13	598	1,09	10.647	19,36	10.049	18,27	1.986
1936	59.368	7,96	29.274	3,12	49.630	83,60	531	0,89	13.214	22,26	12.683	21,36	2.005
1937	67.692	14,02	30.980	5,83	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	2.186
1938	72.342	6,87	33.291	7,46	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	2.233
1939	67.250	-7,04	30.948	-7,04	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.

μ.δ.: στοιχεία μη διαθέσιμα.
1 Για τις στήλες που αφορούν το δημόσιο χρέος, το έλλειμμα/πλεόνασμα, τα έσοδα και τα έξοδα του προϋπολογισμού, όπου γίνεται αναφορά σε έτος, να διαβαστεί ως περίοδος δύο ετών, π.χ. 1928 σημαίνει 1928/1929 κ.ο.κ.
Πηγές: Μαζάουερ (2002), Κωστελένος, Γ. κ.ά. (2007) και Ψαλιδόπουλος (1989).

Πίνακας 1.2 Μακροοικονομικά στατιστικά στοιχεία, 1948 – 1974

Σε δισεκ. δρχ.

Έτος	Ονομ. ΑΕΠ	Ρυθμός μεταβολής ονομ. ΑΕΠ	ΑΕΠ σε σταθερές τιμές 1970	Ρυθμός μεταβολής ΑΕΠ σε σταθερές τιμές	Χρέος κεντρικής κυβέρνησης[1]	% ΑΕΠ	Έλλειμμα/πλεόνασμα γενικής κυβέρνησης	Πληρωμές τόκων	Πρωτογενές έλλειμμα/πλεόνασμα	Δαπάνες γενικής κυβέρνησης	Συνολικά έσοδα	Δείκτης τιμών καταναλωτή (ΔΤΚ) 2000 = 100
1948	19,132	-	58,288	-	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1949	25,158	31,50	69,982	20,06	0,943	3,75	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1950	30,247	20,23	74,355	6,25	0,946	3,13	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1951	36,038	19,14	80,511	8,28	0,945	2,62	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1952	37,563	4,23	80,746	0,29	2,774	7,38	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1953	49,121	30,76	91,291	13,05	2,617	5,33	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1954	56,594	15,21	94,123	3,10	2,729	4,82	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1955	64,921	14,71	100,533	6,81	2,545	3,92	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1956	75,240	15,89	109,277	8,70	3,284	4,36	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1957	80,459	6,94	115,858	6,02	3,641	4,53	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1958	83,703	4,03	120,481	3,99	3,574	4,27	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1959	87,114	4,08	125,308	4,00	7,988	9,17	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1960	93,225	7,01	129,201	3,11	9,700	10,40	0,3	0,3	0,6	20,7	24,6	1,55
1961	104,921	12,55	143,772	11,28	11,579	11,04	1,0	0,4	1.4	23,4	28,9	1,58

1 Από το 1948 έως το 1956, προκειμένου για το χρέος της κεντρικής κυβέρνησης. Όπου γίνεται αναφορά σε έτος, πρέπει να διαβαστεί ως περίοδος δύο ετών, π.χ. 1949 σημαίνει 1948/1949.

Πηγές: Τράπεζα της Ελλάδος, *Η Ελληνική Οικονομία. Ερευνητικά Δοκίμια και Στατιστικές Σειρές*, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών, Αθήνα, 1980. Επίσης, Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, *Η Ελληνική Οικονομία 1960–1997. Μακροοικονομικές Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές*, Αθήνα, 1998. Τέλος, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Στατιστικές Σειρές AMECO.

➛

Πίνακας 1.2 Μακροοικονομικά στατιστικά στοιχεία 1948 – 1974 *(συνέχεια)*

Σε δισεκ. δρχ.

Έτος	Ονομ. ΑΕΠ	Ρυθμός μεταβολής ονομ. ΑΕΠ	ΑΕΠ σε σταθερές τιμές 1970	Ρυθμός μεταβολής ΑΕΠ σε σταθερές τιμές	Χρέος κεντρικής κυβέρνησης[1]	% ΑΕΠ	Έλλειμμα/πλεόνασμα γενικής κυβέρνησης	Πληρωμές τόκων	Πρωτογενές έλλειμμα/πλεόνασμα	Δαπάνες γενικής κυβέρνησης	Συνολικά έσοδα	Δείκτης τιμών καταναλωτή (ΔΤΚ) 2000 = 100
1962	110,907	5,70	144,612	0,58	13,148	11,85	0,8	0,5	1,3	26,4	32,4	1,58
1963	123,467	11,32	159,171	10,07	17,622	14,27	1,9	0,7	2,6	30,5	36,9	1,62
1964	138,671	12,31	171,177	7,54	21,422	15,45	2,0	0,9	2,9	36,4	43,1	1,64
1965	157,956	13,91	187,009	9,24	25,432	16,10	0,9	1,2	2,1	43,4	48,9	1,69
1966	174,810	10,67	197,011	5,34	32,074	18,35	1,5	1,3	2,8	49,9	57,4	1,77
1967	188,416	7,78	206,176	4,66	38,703	20,54	-0,5	1,5	1,1	59,2	64,8	1,80
1968	202,632	7,54	217,895	5,68	45,366	22,39	1,2	1,8	3,0	65,1	73,9	1,81
1969	228,995	13,01	238,201	9,32	56,721	24,77	3,6	2,1	5,7	70,3	82,8	1,85
1970	258,000	12,67	258,000	8,31	63,762	24,71	2,4	2,8	5,2	78,6	91,8	1,91
1971	287,422	11,40	278,551	7,96	72,194	25,12	0,4	3,3	3,7	88,6	101,4	1,97
1972	329,977	14,81	303,973	9,13	87,455	26,50	0,0	3,7	3,7	97,7	114,9	2,05
1973	428,216	29,77	329,269	8,32	94,283	22,02	-0,3	4,8	4,5	119,5	140,2	2,37
1974	507,328	18,47	323,307	-1,81	114,334	22,54	-8,8	7,1	-1,7	164,5	175,8	3,00

1 Από το 1948 έως το 1956, προκειμένου για το χρέος της κεντρικής κυβέρνησης. Όπου γίνεται αναφορά σε έτος, πρέπει να διαβαστεί ως περίοδος δύο ετών, π.χ. 1949 σημαίνει 1948/1949.
Πηγές: Τράπεζα της Ελλάδος, *Η Ελληνική Οικονομία. Ερευνητικά Δοκίμια και Στατιστικές Σειρές*, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών, Αθήνα, 1980. Επίσης, Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, *Η Ελληνική Οικονομία 1960–1997. Μακροοικονομικές Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές*, Αθήνα, 1998. Τέλος, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Στατιστικές Σειρές AMECO.

Πίνακας 1.3 Μακροοικονομικά στατιστικά στοιχεία, 1975 – 2008

Σε εκατ. ευρώ

Έτος	Ονομ. ΑΕΠ	Ρυθμός μεταβολής ονομ. ΑΕΠ	ΑΕΠ σε σταθερές τιμές 2005*	Ρυθμός μεταβολής ΑΕΠ σε σταθερές τιμές	Χρέος	% ΑΕΠ	Έλλειμμα/πλεόνασμα γενικής κυβέρνησης	% ΑΕΠ	Πληρωμές τόκων ΔΥΕ (EDP)	% ΑΕΠ	Πρωτογενές έλλειμμα/πλεόνασμα	% ΑΕΠ	Δαπάνες γενικής κυβέρνησης	% ΑΕΠ	Πρωτογενείς δαπάνες	% ΑΕΠ	Συνολικά έσοδα	% ΑΕΠ	Δείκτης τιμών καταναλωτή (ΔΤΚ) 2000 = 100
1975	2.306		96.636	6,4	566	24,6	-68	-2,9	18	0,8	-50	-2,2	662	28,7	644	27,9	594	25,8	3,41
1976	2.868	24,40	103.304	6,9	701	24,5	-47	-1,6	27	0,9	-20	-0,7	825	28,8	798	27,8	778	27,1	3,86
1977	3.359	17,11	106.300	2,9	860	25,6	-85	-2,5	29	0,9	-56	-1,7	1.010	30,1	981	29,2	925	27,5	4,33
1978	4.099	22,03	113.954	7,2	1.145	27,9	-119	-2,9	43	1,0	-76	-1,9	1.245	30,4	1.202	29,3	1.126	27,5	4,87
1979	5.086	24,09	117.714	3,3	1.391	27,3	-122	-2,4	65	1,3	-57	-1,1	1.537	30,2	1.472	28,9	1.415	27,8	5,80
1980	6.106	20,05	118.538	0,7	1.734	28,4	-160	-2,6	86	1,4	-74	-1,2	1.847	30,3	1.761	28,8	1.687	27,6	7,24
1981	7.310	19,72	116.641	-1,6	2.500	34,2	-635	-8,7	148	2,0	-487	-6,7	2.589	35,4	2.441	33,4	1.954	26,7	9,01
1982	9.194	25,77	115.358	-1,1	3.759	40,9	-673	-7,3	146	1,6	-527	-5,7	3.353	36,5	3.207	34,9	2.680	29,1	10,92
1983	10.970	19,31	114.089	-1,1	4.549	41,5	-829	-7,6	246	2,2	-583	-5,3	4.224	38,5	3.978	36,3	3.395	31,0	13,12
1984	13.643	24,37	116.371	2,0	6.477	47,5	-1.154	-8,5	399	2,9	-755	-5,5	5.470	40,1	5.071	37,2	4.315	31,6	15,54
1985	16.646	22,01	119.280	2,5	8.992	54,0	-1.934	-11,6	595	3,6	-1.339	-8,0	7.175	43,1	6.580	39,5	5.241	31,5	18,55
1986	19.891	19,50	119.876	0,5	10.985	55,2	-1.913	-9,6	819	4,1	-1.094	-5,5	8.473	42,6	7.654	38,5	6.560	33,0	22,81
1987	22.408	12,65	117.119	-2,3	13.755	61,4	-2.148	-9,6	1.156	5,2	-992	-4,4	9.533	42,5	8.377	37,4	7.385	33,0	26,56
1988	27.266	21,68	122.155	4,3	17.981	65,9	-3.105	-11,4	1.868	6,9	-1.237	-4,5	11.805	43,3	9.937	36,4	8.701	31,9	30,15
1989	32.406	18,85	127.797	3,8	22.365	69,0	-4.610	-14,2	2.193	6,8	-2.417	-7,5	14.415	44,5	12.222	37,7	9.805	30,3	34,28
1990	39.111	20,69	126.797	0,0	31.131	79,6	-6.216	-15,9	3.660	9,4	-2.556	-6,5	20.168	51,6	16.508	42,2	13.952	35,7	41,28
1991	48.302	23,50	130.728	3,1	39.698	82,2	-5.488	-11,4	4.045	8,4	-1.443	-3,0	22.841	47,3	18.796	38,9	17.353	35,9	49,31

* Υπολογισμός με αναγωγή.

Πηγές: α) Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, *Βασικά Εθνικολογιστικά Μεγέθη της Ελληνικής Οικονομίας, 1960-1999 (ESA-95)*, Αθήνα, Ιανουάριος 2001, β) Eurostat, EDP Notification Tables, Οκτώβριος 2012, γ) Στατιστικές Σειρές AMECO, δ) European Commission, *Statistical Annex of European Economy*, Autumn 2002 και Autumn 2013.

➛

Πίνακας 1.3 Μακροοικονομικά στατιστικά στοιχεία, 1975 – 2008 *(συνέχεια)*

Σε εκατ. ευρώ

Έτος	Ονομ. ΑΕΠ	Ρυθμός μεταβολής ονομ. ΑΕΠ	ΑΕΠ σε σταθερές τιμές 2005*	Ρυθμός μεταβολής ΑΕΠ σε σταθερές τιμές	Χρέος	% ΑΕΠ	Έλλειμμα/πλεόνασμα γενικής κυβέρνησης	% ΑΕΠ	Πληρωμές τόκων ΔΥΕ (EDP)	% ΑΕΠ	Πρωτογενές έλλειμμα/πλεόνασμα	% ΑΕΠ	Δαπάνες γενικής κυβέρνησης	% ΑΕΠ	Πρωτογενείς δαπάνες	% ΑΕΠ	Συνολικά έσοδα	% ΑΕΠ	Δείκτης τιμών καταναλωτή (ΔΤΚ) 2000 = 100
1992	55.839	15,60	131.643	0,7	49.030	87,8	-7.037	-12,6	5.869	10,5	-1.168	-2,1	27.582	49,4	21.713	38,9	20.544	36,8	57,14
1993	62.873	12,60	129.537	-1,6	69.238	110,1	-8.538	-13,6	7.145	11,4	-1.393	-2,2	31.819	50,6	24.674	39,2	23.281	37,0	65,37
1994	71.302	13,41	132.128	2,0	76.957	107,9	-7.043	-9,9	8.967	12,6	1.924	2,7	34.764	48,8	25.797	36,2	27.721	38,9	72,48
1995	89.555	25,60	134.903	2,1	86.876	97,0	-8.246	-9,2	10.188	11,4	1.942	2,2	40.967	45,7	30.779	34,4	32.849	36,7	78,96
1996	98.397	9,87	138.085	2,4	97.793	99,4	-6.746	-6,9	10.539	10,7	3.793	3,9	43.372	44,1	32.833	33,4	36.836	37,4	85,43
1997	108.885	10,66	143.106	3,6	105.186	96,6	-6.613	-6,1	10.314	9,5	3.702	3,4	48.851	44,9	38.537	35,4	42.434	39,0	90,16
1998	118.399	8,74	147.922	3,4	111.924	94,5	-4.698	-4,0	9.823	8,3	5.125	4,3	52.481	44,3	42.658	36,0	47.956	40,5	94,46
1999	126.155	6,55	152.979	3,4	126.558	100,3	-4.013	-3,2	9.443	7,5	5.430	4,3	56.005	44,4	46.562	36,9	52.098	41,3	96,95
2000	137.930	9,33	158.378	3,5	140.971	102,2	-5.031	-3,6	9.996	7,2	4.965	3,6	63.627	46,1	53.631	38,9	58.537	42,4	100,00
2001	146.428	6,16	165.026	4,2	151.869	103,7	-6.542	-4,5	9.497	6,5	2.955	2,0	66.318	45,3	56.821	38,8	59.816	40,9	103,37
2002	156.614	6,96	170.702	3,4	159.214	101,7	-7.465	-4,8	8.633	5,5	1.168	0,7	70.614	45,1	61.981	39,6	63.041	40,3	107,13
2003	172.432	10,10	180.848	5,9	168.025	97,4	-9.738	-5,6	8.472	4,9	-1.266	-0,7	77.143	44,7	68.671	39,8	67.290	39,0	110,91
2004	185.266	7,44	188.746	4,4	183.187	98,9	-13.940	-7,5	9.176	5,0	-4.764	-2,6	84.333	45,5	75.157	40,6	70.583	38,1	114,12
2005	193.050	4,20	193.050	2,3	212.418	110,0	-10.539	-5,5	8.668	4,5	-1.871	-1,0	86.097	44,6	77.429	40,1	75.219	39,0	118,17
2006	208.622	8,07	203.682	5,5	224.876	107,8	-11.973	-5,7	9.188	4,4	-2.785	-1,3	94.407	45,3	85.219	40,8	81.844	39,2	121,95
2007	223.160	6,97	210.884	3,5	239.490	107,3	-14.418	-6,5	10.008	4,5	-4.410	-2,0	106.009	47,5	96.001	43,0	90.915	40,7	125,48
2008	233.198	4,50	210.431	-0,2	263.284	112,9	-22.880	-9,8	11.673	5,0	-11.207	-4,8	117.992	50,6	106.319	45,6	94.848	40,7	130,69

* Υπολογισμός με αναγωγή.

Πηγές: α) Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, *Βασικά Εθνικολογιστικά Μεγέθη της Ελληνικής Οικονομίας, 1960-1999 (ESA-95)*, Αθήνα, Ιανουάριος 2001, β) Eurostat, EDP Notification Tables, Οκτώβριος 2012, γ) Στατιστικές Σειρές AMECO, δ) European Commission, *Statistical Annex of European Economy*, Autumn 2002 και Autumn 2013.

2

ΔΙΟΙΚΗΤΕΣ ΚΑΙ ΥΠΟΔΙΟΙΚΗΤΕΣ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, 1928-2008

Πίνακας 2.1 Διοικητές της Τράπεζας της Ελλάδος, 1928-2008[1]

Διοικητές	Έναρξη θητείας	Λήξη θητείας
Αλέξανδρος Διομήδης	21.04.1928	29.09.1931
Εμμανουήλ Τσουδερός (α΄ περίοδος)	31.10.1931	13.08.1935
Εμμανουήλ Τσουδερός (β΄ περίοδος)	20.03.1936	10.07.1939
Ιωάννης Δροσόπουλος	10.07.1939	28.07.1939
Κυριάκος Βαρβαρέσος[1]	04.08.1939	11.02.1946
Ξενοφών Ζολώτας (α΄ περίοδος – Συνδιοικητής)	12.10.1944	08.01.1945
Γεώργιος Μαντζαβίνος	11.02.1946	02.02.1955
Ξενοφών Ζολώτας (β΄ περίοδος)	05.02.1955	07.08.1967
Δημήτριος Γαλάνης	07.08.1967	04.05.1973
Κωνσταντίνος Παπαγιάννης	07.05.1973	09.08.1974
Παναγής Παπαληγούρας	09.08.1974	24.10.1974
Ξενοφών Ζολώτας (γ΄ περίοδος)	26.11.1974	03.11.1981
Γεράσιμος Αρσένης	03.11.1981	20.02.1984
Δημήτριος Χαλικιάς	20.02.1984	20.02.1992
Ευθύμιος Χριστοδούλου	20.02.1992	01.12.1993
Ιωάννης Μπούτος	01.12.1993	26.10.1994
Λουκάς Παπαδήμος	26.10.1994	14.06.2002
Νικόλαος Γκαργκάνας	14.06.2002	14.06.2008
Γεώργιος Προβόπουλος	20.06.2008	

1 Την περίοδο της Κατοχής (1941-1944) ο Διοικητής Κυριάκος Βαρβαρέσος και ο Υποδιοικητής Γεώργιος Μαντζαβίνος ακολούθησαν (σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις του Α.Ν. 3004, 7.5.1941) την ελληνική κυβέρνηση που εγκαταστάθηκε στο Λονδίνο. Οι κατοχικές κυβερνήσεις στην Ελλάδα απέλυσαν το 1941 τον Κυριάκο Βαρβαρέσο και τον Υποδιοικητή Γεώργιο Μαντζαβίνο και διόρισαν πρώτα τον Μιλτιάδη Νεγρεπόντη ως Διοικούντα Σύμβουλο (24.4-3.7.1941) και, στη συνέχεια, ως Διοικητές, τους Δημήτριο Σάντη (3.7.1941-20.1.1943) και Θεόδωρο Τουρκοβασίλη (19.4.1943-13.4.1944). Ωστόσο, μετά την Απελευθέρωση, όλες οι απολύσεις και οι διορισμοί των μελών της Διοίκησης της Τράπεζας της Ελλάδος που έγιναν από τις κατοχικές κυβερνήσεις ακυρώθηκαν με τον Ν. 89/15.1.1945.

Πηγή: Ιστορικό Αρχείο Τράπεζας της Ελλάδος. Βλ. επίσης: www.bankofgreece.gr/BoGDocuments/Governors.pdf

Πίνακας 2.2 Υποδιοικητές της Τράπεζας της Ελλάδος, 1928-2008

Υποδιοικητές	Έναρξη θητείας	Λήξη θητείας
Εμμανουήλ Τσουδερός	21.04.1928	31.10.1931
Εμμανουήλ Καμάρας	25.11.1931	30.05.1932
Κυριάκος Βαρβαρέσος	01.03.1933	04.08.1939
Γεώργιος Μαντζαβίνος[1]	28.09.1936	11.02.1946
Ιωάννης Αρβανίτης	04.08.1939	26.04.1941
Στυλιανός Γρηγορίου	28.03.1945	02.02.1955
Βασίλειος Κυριακόπουλος	05.02.1955	24.12.1955
Δημήτριος Γαλάνης	31.12.1955	07.08.1967
Ιωάννης Πεσμαζόγλου	11.02.1960	05.08.1967
Κωνσταντίνος Θάνος	05.01.1968	10.09.1969
Ευστάθιος Πανάς	11.09.1969	09.08.1974
Νικόλαος Κυριαζίδης	09.08.1974	05.01.1977
Νικόλαος Χαρισσόπουλος	21.10.1975	06.11.1981
Ευάγγελος Δεβλέτογλου	23.12.1977	08.11.1978
Γεώργιος Δράκος	24.11.1978	20.10.1981
Δημήτριος Χαλικιάς	16.11.1981	06.02.1984
Ευάγγελος Κουράκος (α΄ περίοδος)	10.07.1982	11.02.1986
Παναγιώτης Κορλίρας	20.02.1984	30.08.1985
Ευστάθιος Παπαγεωργίου	17.09.1985	17.09.1989
Γεώργιος Προβόπουλος	01.10.1990	29.11.1993
Βασίλειος Αντωνιουδάκης	01.10.1990	19.12.1991
Παναγιώτης Παυλόπουλος	21.02.1992	29.11.1993
Ευάγγελος Κουράκος (β΄ περίοδος)	01.12.1993	04.09.1996
Λουκάς Παπαδήμος	01.12.1993	26.10.1994
Παναγιώτης Θωμόπουλος[2]	26.10.1994	26.02.2009
Νικόλαος Γκαργκάνας	05.09.1996	13.06.2002
Νικόλαος Παλαιοκρασσάς	14.06.2002	14.06.2008
Ελένη Δενδρινού-Λουρή	20.06.2008	

1 Την περίοδο της Κατοχής (1941-1944) ο Υποδιοικητής Γεώργιος Μαντζαβίνος ακολούθησε (σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις του Α.Ν. 3004, 7.5.1941) την ελληνική κυβέρνηση που εγκαταστάθηκε στο Λονδίνο. Οι κατοχικές κυβερνήσεις στην Ελλάδα απέλυσαν το 1941 τον Γεώργιο Μαντζαβίνο και διόρισαν ως Υποδιοικητές, τους Ανδρέα Παπαδημητρίου (3.7.1941-16.11.1944) και Σπυρίδωνα Χατζηκυριάκο (5.4.1943-5.10.1944). Ωστόσο, μετά την Απελευθέρωση, όλες οι απολύσεις και οι διορισμοί των μελών της Διοίκησης της Τράπεζας της Ελλάδος που έγιναν από τις κατοχικές κυβερνήσεις ακυρώθηκαν με τον Ν. 89/15.1.1945.
2 Τον διαδέχθηκε ως Υποδιοικητής ο Ιωάννης Παπαδάκης από 3.3.2009.
Πηγή: Ιστορικό Αρχείο Τράπεζας της Ελλάδος. Βλ. επίσης: www.bankofgreece.gr/BoGDocuments/Deputies.pdf

3

ΔΙΟΙΚΗΤΕΣ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, 1928-2008: ΣΥΝΤΟΜΑ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Αλέξανδρος Διομήδης

Ο Αλέξανδρος Διομήδης σπούδασε στην Ελλάδα, στη Γαλλία και στη Γερμανία. Διδάκτορας Νομικής το 1895 στη Λειψία, διδάκτορας επιστημών περί κράτους στη Βαϊμάρη το 1905 και Υφηγητής του Διοικητικού (Δημοσιονομικού) Δικαίου του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το 1908 ορίστηκε Γραμματέας της Ελληνικής Επιτροπής στη Δεύτερη Διεθνή Διάσκεψη για την Ειρήνη στη Χάγη. Το 1909 ανέλαβε Νομάρχης Αττικής και Βοιωτίας και το 1911 εκλέχθηκε Βουλευτής Σπετσών. Χρημάτισε Υπουργός Οικονομικών κατά την περίοδο 1912-1915 στην κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου. Συμμετείχε στο Κίνημα Εθνικής Αμύνης και εκπροσώπησε την κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης σε Γαλλία και Μ. Βρετανία. Συμμετείχε ενεργά στις διαπραγματεύσεις που κατέληξαν σε συμφωνία για τη χορήγηση των "συμμαχικών πιστώσεων". Από το 1918 έως το 1919 διετέλεσε Υπουργός Εξωτερικών και από το 1918 έως το 1920 υπήρξε Συνδιοικητής της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος. Μεταξύ 1920 και 1922 έζησε στο εξωτερικό και επέστρεψε κατόπιν για να αναλάβει το Υπουργείο Οικονομικών στην κυβέρνηση Σ. Κροκιδά, παραιτήθηκε όμως λόγω διαφωνίας του με την εκτέλεση των "Εξ". Από το 1923 έως το 1928 διετέλεσε Διοικητής της Εθνικής Τράπεζας και από το 1928 έως το 1931 Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος. Από το 1931 έως το 1941 διετέλεσε μέλος και Πρόεδρος του Ανωτάτου Οικονομικού Συμβουλίου, ενώ κατά την περίοδο 1945-1949 διετέλεσε Πρόεδρος του Γενικού Συμβουλίου της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος. Το 1945 ορίστηκε Πρόεδρος του Ανωτάτου Συμβουλίου Ανασυγκροτήσεως και το 1946 εκλέχθηκε μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Χρημάτισε Υπουργός Άνευ Χαρτοφυλακίου και Αντιπρόεδρος της κυβέρνησης του Θ. Σοφούλη (Ιανουάριος-Ιούλιος 1949), ενώ, μετά το θάνατο του τελευταίου, ανέλαβε την πρωθυπουργία (Ιούλιος 1949-Ιανουάριος 1950). Υπήρξε μια από τις πιο μεγάλες φυσιογνωμίες του οικονομικού, επιστημονικού και πολιτικού κόσμου της Ελλάδος του Μεσοπολέμου. Έγραψε πολλά βιβλία, κυρίως οικονομικού περιεχομένου, αλλά και μελέτες σχετικά με το Βυζάντιο και την οικονομία του.

Εμμανουήλ Τσουδερός

Ο Εμμανουήλ Τσουδερός σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και οικονομικές επιστήμες στο Παρίσι και το Λονδίνο, ενώ αναγορεύθηκε Διδάκτωρ του Δικαίου. Εκλέχθηκε Βουλευτής του Νομού Ρεθύμνης στη Βουλή των Κρητών, εκπρόσωπος της Κρήτης στη Βουλή των Ελλήνων και Επίτροπος Δημοσίας Ασφαλείας και Δημοσίων Έργων στη Διοικητική Επιτροπή Κρήτης. Μετά την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, συνέχισε την κοινοβουλευτική του σταδιοδρομία, διετέλεσε τεχνικός σύμβουλος της ελληνικής αντιπροσωπείας στη Συνθήκη των Βερσαλλιών, καθώς και Υπουργός Συγκοινωνιών και Υπουργός Οικονομικών τα έτη 1924 και 1925. Από το 1925, ως Υποδιοικητής της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, είχε ενεργό συμμετοχή στις συζητήσεις με τη Δημοσιονομική Επιτροπή της ΚτΕ που οδήγησαν στην ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος. Χρημάτισε Υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος από το 1928 έως το 1931 και Διοικητής της από το 1931 έως το 1939. Από τις 21.4.1941 έως τις 14.4.1944 διετέλεσε Πρωθυπουργός της Ελεύθερης Ελληνικής Κυβέρνησης. Μετά την Απελευθέρωση, διετέλεσε Αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και Υπουργός Συντονισμού με την ΕΠΕΚ, ενώ το 1950 εκλέχθηκε βουλευτής Πειραιώς και, αργότερα, Αθηνών. Χρημάτισε Υπουργός Άνευ Χαρτοφυλακίου της κυβέρνησης του Αλ. Παπάγου από τις 19.11.1952 έως τις 6.10.1955. Στο συγγραφικό του έργο περιλαμβάνονται: *Το Κρητικόν Πολίτευμα του 1896* (1903), *Η αποζημίωσις των ανταλλαξίμων* (1927) και *La Banque de Grèce* (Παρίσι, 1928).

Ιωάννης Δροσόπουλος

Ο Ιωάννης Δροσόπουλος προσελήφθη στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος σε ηλικία 18 ετών, μετά την αποφοίτησή του από το γυμνάσιο. Υπηρέτησε σε διάφορες επαρχιακές πόλεις πριν μετατεθεί στην Αθήνα, όπου σταδιακά ανήλθε ιεραρχικά και το 1911 επιλέχθηκε από τη Γενική Συνέλευση των μετόχων για τη θέση του Διευθυντή του Κεντρικού Καταστήματος Αθηνών. Το 1914 διορίστηκε Υποδιοικητής και το 1918 Συνδιοικητής της Εθνικής Τράπεζας, ενώ το 1917 είχε διατελέσει για δύο μήνες Υπουργός Επισιτισμού. Το 1926 διετέλεσε Υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση του Γ. Κονδύλη. Τον Απρίλιο του 1928 διορίστηκε Διοικητής της Εθνικής Τράπεζας και το 1939 διάδοχος του Ε. Τσουδερού ως Διοικητής στην Τράπεζα της Ελλάδος, αλλά απεβίωσε μετά από 18 ημέρες. Ο Ι. Δροσόπουλος υπήρξε ο πρώτος διοικητής πιστωτικού ιδρύματος στην Ελλάδα, που, χωρίς τίτλους σπουδών, αλλά στηριζόμενος στην άριστη εκ των έσω γνώση της λειτουργίας του τραπεζικού συστήματος, αναγνωρίστηκε πάνδημα και τιμήθηκε από την πολιτεία με υψηλά κρατικά αξιώματα.

Κυριάκος Βαρβαρέσος

Ο Κυριάκος Βαρβαρέσος αναγορεύθηκε το 1906 Διδάκτωρ της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και συνέχισε τις σπουδές του στα Πανεπιστήμια του Βερολίνου και του Μονάχου στις οικονομικές επιστήμες και τη στατιστική, ενώ παράλληλα έκανε πρακτική άσκηση στο Πρωσικό Στατιστικό Γραφείο. Το 1911 διορίστηκε Τμηματάρχης Στατιστικής στο τότε νεοσύστατο Υπουργείο Γεωργίας, Εμπορίου και Βιομηχανίας και το 1913 Διευθυντής της Διεύθυνσης Στατιστικής. Το 1916 αποσπάστηκε στην Υπηρεσία Επισιτισμού ως Γενικός Διευθυντής του Υπουργείου Επισιτισμού, όπου παρέμεινε έως το 1918, οπότε εκλέχθηκε Έκτακτος Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Διετέλεσε τεχνικός σύμβουλος της ελληνικής αποστολής στη Συνδιάσκεψη των Βερσαλλιών. Απολύθηκε το 1920 και επανήλθε το 1922 στο πανεπιστήμιο, ενώ το 1924 εκλέχθηκε Τακτικός Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας στη Νομική Σχολή Αθηνών. Από το ίδιο έτος διετέλεσε Οικονομικός Σύμβουλος στην Εθνική Τράπεζα και από το 1928 στην Τράπεζα της Ελλάδος.

Το 1932 κλήθηκε από τον Ελ. Βενιζέλο να αναλάβει το Υπουργείο Οικονομικών. Μετά τη θητεία αυτή διορίστηκε Υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος, ενώ παράλληλα δίδασκε ως τακτικός καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το 1936 εκλέχθηκε στην Ακαδημία Αθηνών. Μετά το θάνατο του Δροσόπουλου διορίστηκε Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος. Κατά την περίοδο της Γερμανοϊταλικής Κατοχής διετέλεσε Υπουργός Ναυτιλίας και Οικονομικών της ελληνικής κυβέρνησης στο Λονδίνο και αργότερα εκπροσώπησε τη χώρα στις διεθνείς διασκέψεις για την ειρήνη. Μεταξύ Μαΐου και Σεπτεμβρίου του 1945 έγινε Αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Π. Βούλγαρη, με απεριόριστη δικαιοδοσία στα οικονομικά ζητήματα. Αργότερα, παραιτήθηκε από τη θέση του Αντιπροέδρου της κυβέρνησης και από όλες τις δημόσιες θέσεις που κατείχε στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στις ΗΠΑ. Ήταν Εκτελεστικός Διευθυντής και αργότερα Οικονομικός Σύμβουλος στην Παγκόσμια Τράπεζα. Τον Ιανουάριο του 1952 παρέδωσε στην κυβέρνηση Πλαστήρα την Έκθεση επί του Οικονομικού Προβλήματος της Ελλάδος, όπως του είχε ζητηθεί. Στο συγγραφικό του έργο συγκαταλέγονται τα έργα: *Η θεωρία του πληθυσμού* (1913) και *Αι οικονομικαί συνέπειαι της συνθήκης των Βερσαλλιών* (1922).

Ξενοφών Ζολώτας

Ο Ξενοφών Ζολώτας σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, καθώς και οικονομικές και πολιτικές επιστήμες στην Εμπορική Σχολή της Λειψίας και στο πανεπιστήμιο της Λειψίας, από όπου έλαβε διδακτορικό δίπλωμα στα οικονομικά το 1926. Το 1928 εκλέχθηκε Υφηγητής στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και αμέσως μετά Τακτικός Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Το 1931 εκλέχθηκε Έκτακτος και το 1933 Τακτικός Καθηγητής στην αντίστοιχη έδρα της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, την οποία κατείχε μέχρι την παραίτησή του το 1968. Στη δεκαετία του 1930 διετέλεσε μέλος του Ανωτάτου Οικονομικού Συμβουλίου, επικεφαλής της Ελληνικής Αντιπροσωπείας στο Οικονομικό Συμβούλιο της Βαλκανικής Συνεννοήσεως και Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος. Μετά την Απελευθέρωση υπηρέτησε για τρεις μήνες ως Συνδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος και επανήλθε ως Διοικητής από 5.2.1955 έως 5.8.1967 και από 26.11.1974 έως 27.10.1981. Χρημάτισε, μεταξύ άλλων, δύο φορές υπηρεσιακός υπουργός, εκπρόσωπος της Ελλάδος στο ΔΝΤ, μέλος διεθνών επιτροπών, ενώ ως δημόσιος λειτουργός κατέλαβε και άλλες σημαντικές θέσεις, με κυριότερη εκείνη του Πρωθυπουργού από τις 23.11.1989 έως τις 11.4.1990. Από το 1952 ήταν μέλος της Ακαδημίας Αθηνών.

Υπήρξε εκδότης των επιστημονικών περιοδικών *Επιθεώρησις Κοινωνικής και Δημοσίας Οικονομικής* (1931-1943) και *Επιθεώρησις Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών* (1946-1967). Άφησε πλουσιότατο επιστημονικό έργο σε θέματα οικονομικής θεωρίας και πολιτικής, καθώς και δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής. Πολλές μελέτες του είτε γράφηκαν απευθείας είτε έχουν μεταφραστεί στα αγγλικά, γαλλικά, ρωσικά και γερμανικά. Πλήρη βιβλιογραφία του βλ. στο: Ψαλιδόπουλος (2008).

Γεώργιος Μαντζαβίνος

Ο Γεώργιος Μαντζαβίνος σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και αναγορεύθηκε Διδάκτωρ Νομικής. Το 1906 προσλήφθηκε στο Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, στο οποίο διέτρεξε όλες τις υπηρεσιακές βαθμίδες, φθάνοντας το 1928 στην ανώτατη, αυτή του Γενικού Διευθυντή, όπου υπηρέτησε έως το 1936, οπότε και ανέλαβε Υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος, θέση που διατήρησε επί Κατοχής στην εξορία. Παράλληλα, υπηρέτησε ως Υπουργός Οικονομικών της Ελεύθερης Ελληνικής Κυβέρνησης μεταξύ Μαΐου του 1943 και Μαΐου του 1944. Το 1945 (Απρίλιος-Οκτώβριος) διετέλεσε Υπουργός Οικονομικών της κυβέρνησης του Π. Βούλγαρη, ενώ από το Φεβρουάριο του 1946 έως το Φεβρουάριο του 1955 διετέλεσε Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος. Ο Μαντζαβίνος διέθετε άριστη γνώση των δημοσιονομικών, νομισματικών και τραπεζικών ζητημάτων της χώρας και βοήθησε σημαντικά στη μετάβαση της Τράπεζας και της χώρας από τις πολεμικές καταστροφές στην ανασυγκρότηση και την ομαλότητα.

Δημήτριος Γαλάνης

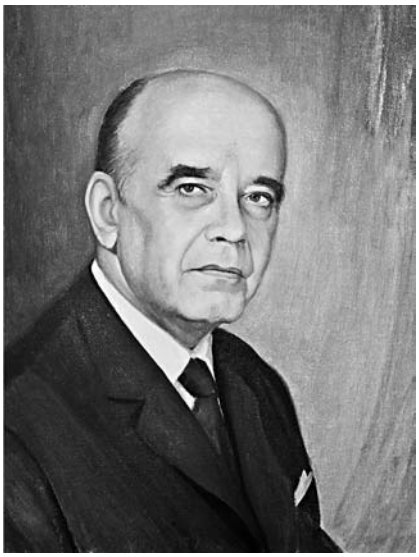

Ο Δημήτριος Γαλάνης σπούδασε νομικές και οικονομικές επιστήμες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και οικονομικά στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου και στην Ανώτατη Εμπορική Σχολή του Βερολίνου. Το 1926 διορίστηκε στην Εμπορική Τράπεζα, όπου υπηρέτησε επί 25ετία. Το 1945 χρημάτισε Υπουργός Εθνικής Οικονομίας και από το 1945 έως το 1951 ήταν καθηγητής Τραπεζικής Πολιτικής στην Ανώτατη Σχολή Βιομηχανικών Σπουδών Πειραιά. Υπηρέτησε ως Γενικός Διαχειριστής Δανείων Ανασυγκροτήσεως Σχεδίου Μάρσαλ, ως Πρόεδρος του Δ.Σ. του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου, ως Πρόεδρος του Δ.Σ. του ΟΧΟΑ και ως Αντιπρόεδρος της ΔΕΗ. Από το Δεκέμβριο του 1955 έως τον Αύγουστο του 1967 διετέλεσε Υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος. Στις 7.8.1967 διορίστηκε Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος και παρέμεινε στη θέση αυτή μέχρι το θάνατό του, στις 4.5.1973. Έτσι, αναδείχθηκε σε ένα από τα πρόσωπα με τη μακρότερη θητεία στις δύο ιεραρχικά κορυφαίες θέσεις στην Τράπεζα της Ελλάδος. Στις δημοσιεύσεις του συγκαταλέγονται οι εξής: *Αι τράπεζαι ως ιδιωτικά και ως κρατικά ή ημικρατικά ιδρύματα*, *Νομισματική πολιτική και πιστωτικοί έλεγχοι* και *Προοπτικαί και προβλήματα της Κεφαλαιαγοράς*.

Κωνσταντίνος Παπαγιάννης

Ο Κωνσταντίνος Παπαγιάννης σπούδασε οικονομικές επιστήμες στο Πανεπιστήμιο του Neuchatel της Ελβετίας και εργάστηκε κατά την περίοδο 1921-1951 στην ομώνυμη (οικογενειακή) εμποροβιομηχανική επιχείρηση της Αθήνας. Το 1935 διορίστηκε Γενικός Γραμματέας του Εμπορικού Συλλόγου Αθηνών και από το 1936 έως το 1941 Πρόεδρός του. Από το 1939 έως το 1951 διετέλεσε Πρόεδρος του Εμπορικού Τμήματος του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών. Το 1946 εκλέχθηκε Βουλευτής, ενώ υπήρξε από τα ιδρυτικά μέλη του "Νέου Κόμματος" υπό τον Σπ. Μαρκεζίνη. Στις εκλογές του 1952 εκλέχθηκε Βουλευτής Αθηνών με το ψηφοδέλτιο του Ελληνικού Συναγερμού, αναλαμβάνοντας το Υπουργείο Οικονομικών στην κυβέρνηση του Α. Παπάγου. Την περίοδο 1953-1954 ήταν επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας στις διασκέψεις της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (General Agreement on Tariffs and Trade – GATT) στη Γενεύη και της κυβερνητικής αντιπροσωπείας στη διάσκεψη του ΝΑΤΟ το 1953. Από το 1968 έως το 1973 ήταν μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος. Το 1973 διετέλεσε Διοικητής της ΕΤΕΒΑ. Στις 7.5.1973 ο Κ. Παπαγιάννης διορίστηκε στη θέση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, από την οποία παραιτήθηκε στις 5.8.1974.

Παναγής Παπαληγούρας

Ο Παναγής Παπαληγούρας σπούδασε νομικά και πολιτικές και οικονομικές επιστήμες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ενώ αναγορεύθηκε Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου της Γενεύης. Υπηρέτησε στη Μέση Ανατολή ως έφεδρος αξιωματικός και το 1945 διετέλεσε Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Εφοδιασμού. Το 1946 εκλέχθηκε Βουλευτής του Ενωτικού Κόμματος στην περιφέρεια Αργολίδος και Κορινθίας, ενώ επανεκλέχθηκε Βουλευτής του Ελληνικού Συναγερμού το 1951 και το 1952. Την περίοδο 1952-1953 χρημάτισε Υφυπουργός Εμπορίου και την περίοδο 1953-1954 Υπουργός. Κατά τα έτη 1954-1955 διετέλεσε Υπουργός Συντονισμού στην κυβέρνηση του Αλ. Παπάγου. Το 1956 εκλέχθηκε Βουλευτής της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ενώσεως (ΕΡΕ) και το 1958 της Νέας Πολιτικής Κίνησης. Από το 1956 έως το 1958 διετέλεσε Υπουργός Εμπορίου και Βιομηχανίας στην κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή. Κατά τα έτη 1961, 1963 και 1964 εκλέχθηκε Βουλευτής της ΕΡΕ. Από τις 4 Νοεμβρίου 1961 έως τον Ιούλιο του 1963 χρημάτισε Υπουργός Συντονισμού και το 1967 Υπουργός Εθνικής Άμυνας. Στις 9.8.1974 διορίστηκε στη θέση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος με τετραετή θητεία, αλλά παραιτήθηκε στις 24 Οκτωβρίου του ίδιου έτους. Το 1974 και το 1977 εκλέχθηκε Βουλευτής με το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας. Την περίοδο 1976-1980 συνέταξε το Πρόγραμμα Οικονομικής και Κοινωνικής Ανάπτυξης της Νέας Δημοκρατίας και κατόπιν ανέλαβε την κύρια ευθύνη των διαπραγματεύσεων για την ένταξη της Ελλάδος στην ΕΟΚ. Την περίοδο 1977-1978 διετέλεσε Υπουργός Εξωτερικών. Δημοσίευσε πολιτικές και φιλοσοφικές μελέτες, καθώς και το πρωτοπόρο έργο *Θεωρία της διεθνούς κοινωνίας* (1941).

Γεράσιμος Αρσένης

Ο Γεράσιμος Αρσένης σπούδασε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και οικονομικά στο Ινστιτούτο Τεχνολογίας της Μασαχουσέτης (MIT) των ΗΠΑ.

Το 1960 εντάχθηκε στην οικονομική υπηρεσία των Ηνωμένων Εθνών, στην οποία εργάστηκε τα επόμενα 20 έτη. Από το 1964 έως το 1966 διετέλεσε Διευθυντής του Τμήματος Οικονομικών Μελετών του Κέντρου Ερευνών του ΟΟΣΑ στο Παρίσι. Το 1966, με την ίδρυση μόνιμης Γραμματείας της United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), επανήλθε στα Ηνωμένα Έθνη ως ανώτερο στέλεχος της ομάδας υπό τον οικονομολόγο Raúl Prebisch και ασχολήθηκε με θέματα σχεδιασμού και εξωτερικού εμπορίου του Τρίτου Κόσμου. Ανέπτυξε επιστημονική και διπλωματική δράση για τη μεταρρύθμιση του διεθνούς νομισματικού συστήματος. Το 1971 διορίστηκε Υποδιευθυντής και το 1973 Διευθυντής της UNCTAD για νομισματικά θέματα και τη χρηματοδότηση του εξωτερικού εμπορίου. Από το 1976 ασχολήθηκε με θέματα εξωτερικού δανεισμού και εξωτερικού χρέους στο πλαίσιο της UNCTAD και της "Λέσχης του Παρισιού", ενώ χρημάτισε σύμβουλος πολλών κυβερνήσεων σε θέματα δανεισμού και διακανονισμού εμπορικών χρεών.

Από τις 3 Νοεμβρίου 1981 διετέλεσε Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος. Παράλληλα με τη θέση του Διοικητή, διορίστηκε Υπουργός Εθνικής Οικονομίας στις 5 Ιουλίου 1982 και, από 27 Μαρτίου 1984, και Υπουργός Οικονομικών. Η θητεία του Γ. Αρσένη ως Διοικητή έληξε με την υποβολή της παραίτησής του στις 2 Φεβρουαρίου 1984. Διετέλεσε βουλευτής, ανέλαβε από 13 Οκτωβρίου 1993 έως 22 Σεπτεμβρίου 1996 Υπουργός Εθνικής Άμυνας και από 25 Σεπτεμβρίου 1996 έως 13 Απριλίου 2000 Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Δημήτριος Χαλικιάς

Ο Δημήτριος Χαλικιάς σπούδασε στην Ανωτάτη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών (ΑΣΟΕΕ) και στο Πανεπιστήμιο του Cambridge στην Αγγλία.

Από το 1951 έως το 1954 εργάστηκε στο Υπουργείο Συντονισμού ως Γενικός Γραμματέας και Οικονομικός Σύμβουλος. Το 1957 τοποθετήθηκε στη Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών της Τράπεζας της Ελλάδος, ενώ τον Αύγουστο του 1974 ανέλαβε τη θέση του Οικονομικού Συμβούλου. Το Νοέμβριο του 1981 διορίστηκε Υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος και τον Ιούλιο του 1982 ορίστηκε Πρόεδρος της Επιτροπής για τη Νομισματική και Πιστωτική Πολιτική της Τράπεζας. Από τις 20 Φεβρουαρίου 1984 έως τις 19 Φεβρουαρίου 1992 διετέλεσε Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος. Κατά την επαγγελματική του πορεία ο Δ. Χαλικιάς υπηρέτησε σε πλήθος δημόσιων θέσεων σχετικών με τον τραπεζικό τομέα και τη νομισματική πολιτική.

Στα συγγράμματα και τις μελέτες του Δ. Χαλικιά συμπεριλαμβάνονται τα: *Οικονομική Ανάπτυξη και Ισοζύγιο Πληρωμών, Το πρόβλημα του ελληνικού ισοζυγίου πληρωμών (1956)*, *Η Εκβιομηχάνισις της Ελλάδος* (1958), *Δυνατότητες και Προβλήματα πιστωτικής πολιτικής*: *Η ελληνική εμπειρία* (1976), *Νομισματική Πολιτική για το έτος 1991* (1991), *Οικονομική σταθεροποίηση και ανάπτυξη*: *Η περίπτωση της Ελλάδος* (1993), *Πορεία προς την Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση* (1996), *Η Ελλάς στην Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση* (2000).

Ευθύμιος Χριστοδούλου

Ο Ευθύμιος Χριστοδούλου σπούδασε οικονομικά στο Hamilton College και έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στο Πανεπιστήμιο Columbia της Νέας Υόρκης, από όπου πήρε δίπλωμα το 1955. Υπήρξε στέλεχος του "National Bureau of Research" της Νέας Υόρκης και Λέκτορας στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης. Από το 1959 διετέλεσε Οικονομικός Σύμβουλος της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, ενώ το 1965 ανέλαβε Διευθυντής της Ελληνικής Τράπεζας Επενδύσεων Βιομηχανικής Ανάπτυξης (ΕΤΕΒΑ). Το 1977 χρημάτισε Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ολυμπιακής Αεροπορίας. Από το 1979 έως το 1981 διετέλεσε Διοικητής της Εθνικής Τράπεζας και Πρόεδρος της Ένωσης Ελληνικών Τραπεζών. Από το 1984 έως τον Απρίλιο του 1990 υπήρξε Ευρωβουλευτής και μέλος της Ομάδας του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος. Από τον Απρίλιο έως το Σεπτέμβριο του 1990 χρημάτισε Αναπληρωτής Υπουργός Εξωτερικών και από τον Οκτώβριο του 1990 έως το Φεβρουάριο του 1992 Υπουργός Εθνικής Οικονομίας.

Στις 20 Φεβρουαρίου 1992 διορίστηκε Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος, ενώ στις 19 Νοεμβρίου 1993 υπέβαλε την παραίτησή του. Στις ευρωεκλογές του 1994 εκλέχθηκε ξανά Ευρωβουλευτής, με το ψηφοδέλτιο της Νέας Δημοκρατίας, ενώ στη συνέχεια διετέλεσε πρόεδρος των ΕΛΠΕ.

Ιωάννης Μπούτος

Ο Ιωάννης Μπούτος σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και οικονομικά στο London School of Economics. Το 1950 εκλέχθηκε Βουλευτής Μεσσηνίας με το Κόμμα των Φιλελευθέρων και το 1956 επανεκλέχθηκε με το ίδιο κόμμα. Στις εκλογές των ετών 1961, 1963 και 1964 εκλέχθηκε Βουλευτής της ΕΡΕ. Στις εκλογές του 1974 και του 1977 εκλέχθηκε Βουλευτής με το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας. Διετέλεσε Υφυπουργός Συντονισμού την περίοδο 1961-1963 και το 1967 υπηρέτησε στην ίδια θέση στην κυβέρνηση Κανελλόπουλου. Με την επάνοδο του Κωνσταντίνου Καραμανλή και την αποκατάσταση της Δημοκρατίας το 1974, μετείχε στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας ως Υφυπουργός παρά τω Πρωθυπουργώ. Στην πρώτη κυβέρνηση που σχημάτισε ο Κ. Καραμανλής μετά τις εκλογές του 1974, ορκίστηκε Υπουργός Εμπορίου. Από το Φεβρουάριο του 1975 έως το Σεπτέμβριο του 1976 χρημάτισε Αναπληρωτής Υπουργός Συντονισμού και έπειτα Υπουργός Γεωργίας, μέχρι τις εκλογές του 1977. Κατά την περίοδο από το Νοέμβριο του 1977 έως το Μάιο του 1978 διετέλεσε Υπουργός Οικονομικών και κατόπιν Υπουργός Γεωργίας έως το Μάιο του 1980. Στην κυβέρνηση του Γ. Ράλλη χρημάτισε Υπουργός Συντονισμού από το Μάιο του 1980 μέχρι την παραίτησή του στις 10 Οκτωβρίου 1980. Στις εκλογές του 1981 και του 1985 επανεκλέχθηκε Βουλευτής Μεσσηνίας, με τη Νέα Δημοκρατία. Στις ευρωεκλογές του 1984 ήταν επικεφαλής του ψηφοδελτίου της Νέας Δημοκρατίας και εκλέχθηκε Ευρωβουλευτής. Αποχώρησε από τη Νέα Δημοκρατία στις 15 Ιουλίου 1985, παραμένοντας ανεξάρτητος βουλευτής έως το 1989. Ο Ι. Μπούτος απείχε από τις εθνικές εκλογές του Ιουνίου 1989, αλλά επανήλθε στις εκλογές της 5ης Νοεμβρίου 1989 και της 8ης Απριλίου 1990 ως Βουλευτής Επικρατείας και ως μέλος της Δημοκρατικής Συμπαράταξης, με το ψηφοδέλτιο του ΠΑΣΟΚ. Το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους προσχώρησε στο ΠΑΣΟΚ. Την 1η Δεκεμβρίου 1993 διορίστηκε Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος, ενώ στις 26 Οκτωβρίου 1994 παραιτήθηκε από τη θέση αυτή.

Λουκάς Παπαδήμος

Ο Λουκάς Παπαδήμος σπούδασε στο Ινστιτούτο Τεχνολογίας της Μασαχουσέτης (MIT) των ΗΠΑ, όπου του απονεμήθηκαν δίπλωμα (B.S.) στη Φυσική, μεταπτυχιακό δίπλωμα Electrical Engineering (M.S.) και διδακτορικό δίπλωμα (Ph.D.) στις Οικονομικές Επιστήμες.

Από το 1975 έως το 1984 δίδαξε διαδοχικά ως Λέκτορας, Επίκουρος Καθηγητής και Αναπληρωτής Καθηγητής Οικονομικών στο Πανεπιστήμιο Columbia της Νέας Υόρκης. Το 1980 εργάστηκε ως Οικονομικός Εμπειρογνώμονας στην Ομοσπονδιακή Τράπεζα της Βοστώνης. Από το 1984 έως το 1985 ήταν Επισκέπτης Καθηγητής Οικονομικών στην Ανωτάτη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών (ΑΣΟΕΕ). Το 1988 εκλέχθηκε Τακτικός Καθηγητής Οικονομικών Επιστημών στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Την περίοδο 1985-1993 κατείχε τη θέση του Οικονομικού Συμβούλου στην Τράπεζα της Ελλάδος. Παράλληλα, από το 1988 έως το 1993 διετέλεσε Διευθυντής της Διεύθυνσης Οικονομικών Μελετών της Τράπεζας της Ελλάδος. Την 1η Δεκεμβρίου 1993 διορίστηκε Υποδιοικητής και στις 26 Οκτωβρίου 1994 Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος. Στις 26 Φεβρουαρίου 1998 ανανεώθηκε η θητεία του ως Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος για μία εξαετία. Μετά από ομόφωνη πρόταση του Συμβουλίου των Υπουργών Οικονομικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τον Απρίλιο του 2002 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εξέδωσε ευνοϊκή γνωμοδότηση για το διορισμό του Λουκά Παπαδήμου ως Αντιπροέδρου της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ). Στις 26 Απριλίου 2002 το Γενικό Συμβούλιο της Τράπεζας της Ελλάδος απένειμε στον Λ. Παπαδήμο τον τίτλο του Επίτιμου Διοικητή, ενώ ο ίδιος υπέβαλε παραίτηση από τη θέση του Διοικητή στις 27 Μαΐου 2002, λόγω του διορισμού του ως Αντιπροέδρου της ΕΚΤ. Υπηρέτησε ως Αντιπρόεδρος της ΕΚΤ από την 1η Ιουνίου του 2002 έως τις 31 Μαΐου του 2010. Το Νοέμβριο του 2011 κλήθηκε να αναλάβει την προεδρία της Κυβέρνησης Συνεργασίας και διετέλεσε Πρωθυπουργός της Ελλάδος από τις 11.11.2011 έως τις 16.5.2012.

Κατά τη διάρκεια της θητείας του στην Τράπεζα της Ελλάδος στις θέσεις του Οικονομικού Συμβούλου, του Υποδιοικητή και του Διοικητή συμμετείχε σε διάφορες επιτροπές και συμβούλια. Την περίοδο 1985-1993 ήταν μέλος της Επιτροπής Αναπληρωτών των Διοικητών Κεντρικών Τραπεζών των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και το 1989 ήταν Πρόεδρός της. Διετέλεσε μέλος της Νομισματικής Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινο-

τήτων την περίοδο 1985-1988 και το 1990, ενώ ήταν μέλος του Συμβουλίου Οικονομικών Εμπειρογνωμόνων (ΣΟΕ) του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας επί σειρά ετών (1985-1988 και 1991-1994). Από το 1994 έως το 1998 ήταν μέλος του Συμβουλίου του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Ιδρύματος. Διετέλεσε επίσης Διοικητής του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου για την Ελλάδα (1994-2002). Το 1993 εκλέχθηκε Πρόεδρος της μόνιμης Υποεπιτροπής Νομισματικής Πολιτικής της Επιτροπής των Διοικητών των Κεντρικών Τραπεζών των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και από το 1994 έως το 1995 διετέλεσε Πρόεδρος της Υποεπιτροπής Νομισματικής Πολιτικής του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Ιδρύματος. Το 1986 και το 1987 ήταν μέλος της Επιτροπής Padoa-Schioppa, η οποία συστάθηκε από τον J. Delors και συνέταξε την Έκθεση "Efficiency, Stability and Equity: A Strategy for the Evolution of the Economic System of the European Community", ενώ την περίοδο 1989-1990 συμμετείχε στην Επιτροπή Αγγελοπούλου, η οποία συνέταξε την Έκθεση "Σταθεροποίηση και Ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας".

Ως Αντιπρόεδρος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, ήταν μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής και του Διοικητικού Συμβουλίου της ΕΚΤ (2002-2010). Επίσης, διετέλεσε μέλος πολλών διεθνών επιτροπών και συμβουλίων, όπως του Financial Stability Forum και μετέπειτα του Financial Stability Board (2006-2010), της Economic and Financial Committee της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2002-2010) και του Central Bank Governance Group στην Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών (2002-2010).

Ο Λουκάς Παπαδήμος εκλέχθηκε μέλος της Ακαδημίας Αθηνών το 2006. Η εργογραφία του είναι εκτενέστατη και περιλαμβάνει βιβλία, άρθρα και επιστημονικές μελέτες σε θέματα μακροοικονομικής θεωρίας και πολιτικής, λειτουργίας του χρηματοπιστωτικού συστήματος, νομισματικής πολιτικής, καθώς και σχετικά με τη χρηματοοικονομική σταθερότητα και την άσκηση της οικονομικής πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Νικόλαος Χ. Γκαργκάνας

Ο Νικόλαος Χ. Γκαργκάνας σπούδασε στην Ανωτάτη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών (ΑΣΟΕΕ). Εργάστηκε στην Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος (1964-1966) και συνέχισε μεταπτυχιακές σπουδές στις οικονομικές επιστήμες στο London School of Economics. Την περίοδο 1966-1968 φοίτησε με υποτροφία του ΟΟΣΑ στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου (University College London) και έλαβε διδακτορικό δίπλωμα στα οικονομικά. Κατά τα έτη 1970-1971 δίδαξε στο πανεπιστήμιο Brunel. Την περίοδο 1968-1975 εργάστηκε ως οικονομολόγος-ερευνητής στο Βρετανικό Εθνικό Ινστιτούτο Οικονομικών και Κοινωνικών Ερευνών στο Λονδίνο.

Το 1975 προσελήφθη στην Τράπεζα της Ελλάδος ως ανώτερο στέλεχος. Από το 1975 έως το 1988 υπήρξε μέλος της Επιτροπής Οικονομικής Πολιτικής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων του ΟΟΣΑ, από το 1982 έως το 1985 ήταν μέλος της Επιτροπής Οικονομικής Πολιτικής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και τα έτη 1985-1987 και 1994-1998 μέλος της Νομισματικής Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Το χρονικό διάστημα 1985-1987 διετέλεσε Οικονομικός Σύμβουλος του Υπουργού Εθνικής Οικονομίας, ιδρυτικό μέλος του Συμβουλίου Οικονομικών Εμπειρογνωμόνων (ΣΟΕ) και μέλος του ΔΣ του ΚΕΠΕ. Την περίοδο από το 1984 έως το 1993 διετέλεσε Διευθυντής-Σύμβουλος στη Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών της Τράπεζας της Ελλάδος και από το Δεκέμβριο του 1993 έως το Σεπτέμβριο του 1996 Οικονομικός Σύμβουλος. Ο Ν. Γκαργκάνας διορίστηκε Υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος στις 5 Σεπτεμβρίου 1996. Από το Σεπτέμβριο του 1996 έως το Νοέμβριο του 1997 διετέλεσε μέλος της Επιτροπής για την Εξέταση της Μακροπρόθεσμης Οικονομικής Πολιτικής (Επιτροπή Σπράου), ενώ κατά την ίδια περίοδο και έως το 2002 χρημάτισε Πρόεδρος του Ταμείου Εγγύησης Καταθέσεων. Από το Δεκέμβριο του 1997 είναι Επίτιμος Εταίρος του London School of Economics. Το χρονικό διάστημα 1998-2002 υπήρξε μέλος της Οικονομικής και Νομισματικής Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στις 26 Φεβρουαρίου 1998 ανανεώθηκε η θητεία του ως Υποδιοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος για μία εξαετία και στις 14 Ιουνίου 2002 διορίστηκε στη θέση του Διοικητή της ΤτΕ. Η θητεία του ολοκληρώθηκε στις 14 Ιουνίου 2008, ενώ με απόφασή του το Γενικό Συμβούλιο της Τράπεζας της

Ελλάδος στις 12 Μαΐου 2008 τον ανακήρυξε Επίτιμο Διοικητή. Διετέλεσε Διοικητής του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου για την Ελλάδα την περίοδο από 14.6.2002 έως 14.6.2008.

Ο Ν. Γκαργκάνας έχει δημοσιεύσει βιβλία και πολλά άρθρα, κυρίως σε θέματα μακροοικονομικής ανάλυσης, οικονομετρικών υποδειγμάτων, ευρωπαϊκής οικονομικής και νομισματικής ενοποίησης και νομισματικής πολιτικής.

Για πλήρη βιογραφικά και εργογραφικά στοιχεία, βλ. http://el.wikipedia.org/w/index.php?title=Νικόλαος_Γκαργκάνας.

Γεώργιος Α. Προβόπουλος

Ο Γεώργιος Προβόπουλος γεννήθηκε στον Πειραιά και σπούδασε οικονομικά στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ συνέχισε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο του Essex στο Ηνωμένο Βασίλειο, λαμβάνοντας μεταπτυχιακό τίτλο το 1974 και διδακτορικό το 1977. Υπήρξε υπότροφος του ΙΚΥ ως προπτυχιακός και ως μεταπτυχιακός σπουδαστής.

Από το Μάρτιο του 1979 έως το Σεπτεμβριο του 2007 δίδαξε στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Παράλληλα με την πανεπιστημιακή του σταδιοδρομία, κατείχε υψηλές θέσεις σε ερευνητικά ιδρύματα, καθώς και στον τραπεζικό τομέα. Διετέλεσε Πρόεδρος του ΔΣ του ΚΕΠΕ (1989-1990), Πρόεδρος του Συμβουλίου Οικονομικών Εμπειρογνωμόνων (ΣΟΕ) του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας (1989, 1990) και Υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος (1990-1993).

Από το Δεκέμβριο του 1993 έως τον Αύγουστο του 1997 διετέλεσε Γενικός Διευθυντής του Ινστιτούτου Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών (ΙΟΒΕ), από τον Ιανουάριο του 1994 έως το Μάρτιο του 2004 Οικονομικός Σύμβουλος και μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής της Alpha Bank, από το Μάρτιο του 2004 έως τον Αύγουστο του 2006 Πρόεδρος του ΔΣ και Διευθύνων Σύμβουλος στην Emporiki Bank και από τον Οκτώβριο του 2006 έως το Μάιο του 2008 Αντιπρόεδρος του ΔΣ και Διευθύνων Σύμβουλος στην Τράπεζα Πειραιώς. Στις 20 Ιουνίου 2008 ανέλαβε Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος.

Συνέγραψε πολυάριθμες μελέτες και άρθρα. Το βιβλίο του (από κοινού με Π. Καπόπουλο) με τίτλο *Η Δυναμική του Χρηματοοικονομικού Συστήματος* έλαβε το 2003 βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών (Τάξη των Ηθικών και Πολιτικών Επιστημών).

Συμμετείχε σε διεθνείς οργανισμούς, διοικητικά συμβούλια και επιτροπές ως ακολούθως:

- Μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ECB) (από τον Ιούνιο του 2008).
- Αναπληρωτής Διοικητής (Alternate Governor) στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (IMF) για την Ελλάδα (1990-1993 και 2008 έως σήμερα).
- Αντιπρόεδρος της Ελληνικής Ένωσης Τραπεζών (2004-2008).

• Μέλος της Νομισματικής Επιτροπής (Monetary Committee) της Ευρωπαϊκής Ένωσης (1990-1993).

• Μέλος της υπό τον καθηγητή Ά. Αγγελόπουλο Επιτροπής που συνέταξε την Έκθεση για τη Σταθεροποίηση και την Ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας (Απρίλιος 1990), με εντολή του Πρωθυπουργού της Οικουμενικής Κυβέρνησης, καθηγητή Ξ. Ζολώτα.

• Πρόεδρος της Επιτροπής με αντικείμενο τη μελέτη και εφαρμογή του θεσμού των αμοιβαίων κεφαλαίων στους φορείς Κοινωνικής Ασφάλισης (με απόφαση των Υπουργών Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών, και Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων).

• Πρόεδρος της Επιτροπής που συγκροτήθηκε το Νοέμβριο του 1989 για την αναμόρφωση του ελληνικού φορολογικού συστήματος.

• Πρόεδρος του ΔΣ της ICAP (2000-2005).

• Μέλος του ΔΣ του ΙΟΒΕ (1998-2006).

• Μέλος του ΔΣ της εταιρίας ΤΣΙΜΕΝΤΑ ΤΙΤΑΝ (1996-2004).

• Μέλος του ΔΣ του ΕΛΚΕ (1999-2004).

• Μέλος της Συντονιστικής Επιτροπής του Υπουργείου Οικονομικών για την αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος, που συστάθηκε το Φεβρουάριο του 2001 από τον Υπουργό Οικονομικών (επιτροπή Γεωργακόπουλου).

4 ΠΙΝΑΚΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ

Πίνακας 4.1 Πίνακες προσωπικού κατά κλάδο

Το προσωπικό της Τράπεζας της Ελλάδος, 1928 - 1940

	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Τμηματάρχες, Αναπληρωτής δικαστικός σύμβουλος	24	35	32	30	27	39	41	47	42	54	56	55	54
Λογιστές, ταμίες, γραμματείς	36	62	67	67	57	69	66	79	98	105	151	155	152
Υπολογιστές, υποταμίες, υπογραμματείς	69	102	138	158	159	163	157	158	191	223	270	310	386
Βοηθοί, διαχειριστές	72	162	234	220	230	318	375	369	371	450	466	491	550
Γραφείς	19	80	54	52	42	3	1	-	-	-	-	-	-
Δόκιμοι	-	-	-	-	-	205	207	267	265	374	387	353	444
Αντιγραφείς	-	6	76	87	87	-	-	-	-	-	-	-	-
Δακτυλογράφοι	125	165	177	180	158	220	199	212	256	207	193	190	18
Επόπτες ασφαλείας, αρχικλητήρες	-	5	10	10	10	10	10	10	10	11	12	13	13
Εισπράκτορες	46	119	171	180	141	159	178	171	193	210	232	261	247
Κλητήρες, θυρωροί, νυκτοφύλακες	74	156	194	206	176	206	223	212	258	259	282	290	289
Δόκιμοι κλητήρες	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3	3	5
Μόνιμοι εργάτες	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	12	15
Σύνολο	465	892	1.153	1.190	1.087	1.392	1.457	1.525	1.684	1.896	2.061	2.133	2.173

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπέζης της Ελλάδος 1928-1978*, Αθήνα, 1978.

Πίνακας 4.2 Πίνακες προσωπικού κατά κλάδο

Το προσωπικό της Τράπεζας της Ελλάδος, 1941 - 1955

	1941[1]	1944[2]	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Λογιστικός κλάδος	1.344	1.395	1.186	1.232	1.570	1.618	1.730	2.040	2.029	1.861	1.997	1.977
Ταμιακός κλάδος	508	709	808	911	888	950	1.053	995	1.040	969	953	933
Δικηγόροι/Διεύθυνση Νομικών Υπηρεσιών	13	25	35	43	44	47	60	60	64	43	48	50
Τεχνικοί/Διεύθυνση Τεχνικών Υπηρεσιών	26	59	157	175	208	230	253	254	270	241	219	222
Γραφείς, δακτυλογράφοι, τηλεφωνήτριες	-	-	391	395	103	196	215	70	154	140	115	115
Επόπτες ασφαλείας, αρχικλητήρες, κλητήρες	270	253	247	258	275	326	385	394	388	384	321	317
Εργάτες	53	12	58	57	53	42	50	49	33	27	26	22
Καθαρίστριες	156	213	197	193	189	187	185	185	179	172	154	157
Προσωρινοί υπάλληλοι των Ν. 751/1948 και 1836/1951[3]	-	-	-	-	43	182	16	43	35	25	-	2
Ημερομίσθιοι	-	659	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Σύνολο	2.370	3.325	3.079	3.267	3.373	3.778	3.947	4.090	4.192	3.862	3.833	3.795

1 Στις 28.4.1941.
2 Στις 14.11.1944.
3 Απολυόμενοι από το στρατό κ.λπ.
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπέζης της Ελλάδος 1928-1978*, Αθήνα, 1978, και Εκθέσεις Διοικητή, διάφορα έτη.

Πίνακας 4.3 Πίνακες προσωπικού κατά κλάδο

Το προσωπικό της Τράπεζας της Ελλάδος, 1956 - 1966

	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Διοίκηση	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3
Λογιστικός κλάδος	1.939	1.915	1.907	1.906	1.710	1.732	1.717	1.661	1.688	1.642	1.603
Ταμιακός κλάδος	914	892	910	910	787	821	819	811	768	824	866
Διεύθυνση Νομικών Υπηρεσιών	57	55	54	53	50	49	48	46	43	41	39
Τεχνικές υπηρεσίες	214	214	205	201	182	199	216	223	220	229	233
Γραφείς, δακτυλογράφοι, τηλεφωνήτριες	113	110	111	111	96	185	186	181	214	210	233
Επόπτες ασφαλείας, κλητήρες, φύλακες	302	300	261	240	214	161	175	183	263	269	294
Εργάτες	16	15	15	15	14	12	11	10	22	22	25
Καθαρίστριες	151	151	142	150	146	167	151	155	186	188	180
Προσωρινοί υπάλληλοι των Ν. 751/1948, 1836/1951	9	8	8	8	-	-	-	-	-	-	-
Σύνολο	3.717	3.662	3.615	3.596	3.202	3.329	3.326	3.273	3.407	3.428	3.476

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπέζης της Ελλάδος 1928-1978*, Αθήνα, 1978.

Πίνακας 4.4 Πίνακες προσωπικού κατά κλάδο

Το προσωπικό της Τράπεζας της Ελλάδος, 1967 - 1979

	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Διοίκηση	1	2	2	2	2	2	2	2	3	3	3	3	3
Λογιστικός κλάδος	1.508	1.437	1.449	1.451	1.482	1.504	1.503	1.510	1.461	1.501	1.459	1.359	1.263
Ταμιακός κλάδος	832	820	814	796	788	837	848	864	910	880	973	916	899
Διεύθυνση Νομικών Υπηρεσιών	35	36	35	31	30	32	28	33	31	28	36	34	34
Τεχνικές υπηρεσίες	209	197	203	206	233	279	299	341	346	376	385	297	289
Γραφείς, δακτυλογράφοι, τηλεφωνήτριες	259	259	291	287	346	390	439	522	522	516	507	491	470
Επόπτες ασφαλείας, κλητήρες, φύλακες	289	253	204	242	261	256	261	296	212	217	221	331	385
Εργάτες	25	20	20	18	26	28	41	47	46	71	58	69	43
Καθαρίστριες	174	172	166	168	176	191	190	214	221	222	225	223	212
Σύνολο	3.332	3.196	3.184	3.201	3.344	3.519	3.611	3.829	3.752	3.814	3.867	3.723	3.598

Πηγές: Τράπεζα της Ελλάδος, *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπέζης της Ελλάδος* 1928-1978, Αθήνα, 1978, και Εκθέσεις Διοικητή, διάφορα έτη.

Πίνακας 4.5 Πίνακες προσωπικού κατά κλάδο

Το προσωπικό της Τράπεζας της Ελλάδος, 1980 - 1993

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Διοίκηση	3	2	3	3	3	3	2	2	2	1	3	2	3	3
Λογιστικός κλάδος	1.328	1.283	1.175	1.122	1.360	1.416	1.405	1.390	1.378	1.363	1.320	1.309	1.265	1.243
Ταμιακός κλάδος	866	838	824	879	912	1.003	986	969	966	969	947	933	896	892
Διεύθυνση Νομικών Υπηρεσιών	32	32	31	31	35	34	34	34	35	38	39	41	39	37
Τεχνικές υπηρεσίες	318	307	304	310	328	321	308	300	309	292	266	263	248	245
Γραφείς, δακτυλογράφοι, τηλεφωνήτριες	457	457	441	409	400	370	335	317	301	296	207	193	149	145
Επόπτες ασφαλείας, κλητήρες, φύλακες, επιμελητές	392	372	361	347	548	507	513	491	484	482	482	523	485	485
Εργάτες	45	113	95	109	71	39	20	18	29	28	9	5	5	11
Καθαρίστριες	222	210	201	195	193	185	177	171	157	152	130	182	170	161
Σύνολο	3.663	3.614	3.435	3.405	3.850	3.878	3.780	3.692	3.661	3.621	3.403	3.451	3.260	3.222

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Εκθέσεις Διοικητή, διάφορα έτη.

Πίνακας 4 6 Πίνακες προσωπικού κατά κλάδο

Το προσωπικό της Τράπεζας της Ελλάδος, 1994 - 2008

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Διοίκηση	3	3	3	3	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Κλάδος οικονομολόγων[1]		51	50	50	50	48	45	42	44	43	39	38	40	39	30
Λογιστικός κλάδος	1.234	1.070	1.084	1.195	1.221	1.215	1.205	1.159	1.167	1.200	1.180	1.155	1.060	1123	981
Ταμιακός κλάδος	1.036	971	975	964	959	950	943	950	950	928	908	883	843	815	742
Τεχνικός κλάδος	300	270	282	303	298	292	293	296	292	310	302	293	280	277	258
Κλάδος δικηγόρων	39	38	38	37	39	39	34	37	37	35	35	32	32	36	34
Κλάδος δακτυλογράφων	144	70	68	63	62	60	54	42	41	37	33	33	22	19	17
Κλάδος ασφαλείας	423	301	300	298	296	358	347	343	339	333	325	320	356	342	333
Κλάδος βοηθητικού προσωπικού		135	128	126	123	118	113	86	75	73	59	56	48	35	31
Κλάδος καθαριστριών	145	132	130	135	130	126	132	129	118	115	93	86	79	71	62
Εργάτες	12														
Σύνολο	3.336	3.041	3.058	3.174	3.184	3.212	3.172	3.090	3.069	3.080	2.980	2.902	2.766	2763	2494

1 Από το 1995 το προσωπικό του "Κλάδου οικονομολόγων" δεν συμπίπτει με το σύνολο των απασχολούμενων οικονομολόγων, καθώς η Τράπεζα άρχισε να εντάσσει τους νεοπροσλαμβανόμενους οικονομολόγους στο "Λογιστικό κλάδο". Επιπλέον, οικονομολόγοι στελέχωσαν τη Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών από τις αρχές της δεκαετίας του 1960.

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Εκθέσεις Διοικητή, διάφορα έτη.

5 ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ

Πίνακας 5.1 Νομισματικά μεγέθη, 1928-1939

Σε δισεκ. δρχ.

	Νομισματική κυκλοφορία	Προσφορά χρήματος M1	Ρευστά διαθέσιμα M3	Προεξοφλητικό επιτόκιο ΤτΕ (%)
1928	0,316	14,873	μ.δ.	9,0
1929	0,298	14,222	μ.δ.	9,0
1930	0,297	13,889	μ.δ.	9,0
1931	0,290	11,336	μ.δ.	12,0/11,0[1]
1932	0,241	11,411	μ.δ.	12,0/11,0/10,0/9,0[2]
1933	0,246	12,997	μ.δ.	7,5/7,0[3]
1934	0,273	14,380	μ.δ.	7,0
1935	0,281	14,729	μ.δ.	7,0
1936	0,283	15,346	μ.δ.	7,0
1937	0,281	16,817	μ.δ.	6,0
1938	302,10	16,058	μ.δ.	μ.δ.
1939	378,10	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.

μ.δ.: μη διαθέσιμα στοιχεία.
1 Μεταβλήθηκε σε 12,0% στις 26.9.1931 και σε 11,0% στις 29.10.1931.
2 Μεταβλήθηκε σε 12,0% στις 21.1.1932, 11,0% στις 20.2.1932, 10,0% στις 8.8.1932 και 9,0% στις 3.12.1932.
3 Μεταβλήθηκε σε 7,5% στις 6.6.1933 και σε 7,0% στις 14.10.1933.
Πηγές: Κωστελένος (1995) και Ψαλιδόπουλος (1989).

Πίνακας 5.2 Νομισματικά μεγέθη, 1946-1959

Σε δισεκ. δρχ.

	Νομισματική κυκλοφορία M0	Προσφορά χρήματος M1	Ρευστά διαθέσιμα M3	Προεξοφλητικό επιτόκιο ΤτΕ (%)
1946	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1947	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1948	1,149	1,538	1,415	μ.δ.
1949	1,753	2,344	2,208	μ.δ.
1950	1,812	2,621	2,453	μ.δ.
1951	2,070	3,215	3,027	μ.δ.
1952	2,348	3,553	3,362	μ.δ.
1953	3,378	5,216	4,944	μ.δ.
1954	3,847	6,194	5,948	μ.δ.
1955	4,894	7,673	7,641	μ.δ.
1956	6,031	8,658	9,969	11,0
1957	6,996	10,276	14,062	11,0
1958	7,613	11,227	17,014	11,0
1959	8,803	13,050	21,695	10,0/9,0[1]

1 Μεταβλήθηκε σε 10,0% τον Απρίλιο του 1959 και σε 9,0% τον Οκτώβριο του 1959.
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, *Η Ελληνική Οικονομία. Ερευνητικά Δοκίμια και Στατιστικές Σειρές*, Τόμος ΙΙΙ, Αθήνα 1984.

Πίνακας 5.3 Νομισματικά μεγέθη, 1960-2000

Σε δισεκ. δρχ.

	Νομισματική κυκλοφορία M0	Προσφορά χρήματος M1	Ρευστά διαθέσιμα M3	Αναπροεξοφλητικό επιτόκιο ΤτΕ (%)	Δείκτης ρευστότητας M4N
1960	10,5	13,8	25,8	6,0	μ.δ.
1961	12,2	15,7	30,0	6,0	μ.δ.
1962	14,4	18,5	37,0	6,0	μ.δ.
1963	16,8	21,3	45,2	5,5	μ.δ.
1964	20,2	25,4	52,3	5,5	μ.δ.
1965	23,3	29,1	58,9	5,5	μ.δ.
1966	26,1	32,1	69,8	5,5	μ.δ.
1967	33,4	39,5	81,4	4,5	μ.δ.
1968	33,1	40,5	95,8	5,0	μ.δ.
1969	35,4	43,7	111,5	6,5	μ.δ.
1970	38,9	48,7	133,7	6,6	μ.δ.
1971	43,0	54,5	163,2	6,5	μ.δ.
1972	50,6	67,2	201,9	6,5	μ.δ.
1973	64,9	83,9	232,0	9,0	μ.δ.
1974	80,2	100,2	280,4	8,0	μ.δ.
1975	91,6	115,7	355,9	10,0	μ.δ.
1976	111,7	140,2	450,8	10,0	μ.δ.
1977	132,2	165,6	558,2	11,0	μ.δ.
1978	160,1	202,9	704,9	14,0	μ.δ.
1979	182,9	235,4	837,1	19,0	μ.δ.
1980	209,6	267,9	1.039,0	20,5	μ.δ.

Πηγές: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, *Η Ελληνική Οικονομία 1960 – 1997. Μακροχρόνιες Μακροοικονομικές Στατιστικές Σειρές*, Αθήνα, 1998, και Τράπεζα της Ελλάδος, Εκθέσεις Διοικητή, διάφορα έτη.

Πίνακας 5.3 Νομισματικά μεγέθη, 1960-2000 *(συνέχεια)*

Σε δισεκ. δρχ.

	Νομισματική κυκλοφορία M0	Προσφορά χρήματος M1	Ρευστά διαθέσιμα M3	Αναπροεξοφλητικό επιτόκιο ΤτΕ (%)	Δείκτης ρευστότητας M4N
1981	260,5	335,3	1.417,1	20,5	μ.δ.
1982	300,2	389,7	1.821,4	20,5	μ.δ.
1983	342,6	449,4	2.221,5	20,5	μ.δ.
1984	400,8	542,5	2.905,7	20,5	μ.δ.
1985	505,3	675,1	3.722,0	20,5	μ.δ.
1986	541,4	738,8	4.479,0	20,5	μ.δ.
1987	628,9	843,4	5.551,9	20,5	μ.δ.
1988	735,5	973,2	6.832,5	19,0	μ.δ.
1989	969,3	1.264,9	8.500,8	19,0	μ.δ.
1990	1.162,0	1.583,4	9.799,2	19,0	μ.δ.
1991	1.255,5	1.742,9	11.001,9	19,0	μ.δ.
1992	1.410,0	1.968,2	12.588,5	19,0	μ.δ.
1993	1.512,0	2.223,7	14.474,8	21,5	μ.δ.
1994	1.687,7	2.793,5	15.755,4	20,5	μ.δ.
1995	1.863,6	3.149,0	17.380,4	18,0	μ.δ.
1996	1.941,4	3.548,0	19.005,3	16,5	μ.δ.
1997	2.185,5	4.002,6	20.807,4	14,5	μ.δ.
1998	2.229,3	4.538,5	22.689,3	μ.δ.	μ.δ.
1999	2.671,9	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	35.828,9
2000	2.672,9	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	39.578,1

Πηγές: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, *Η Ελληνική Οικονομία 1960 – 1997. Μακροχρόνιες Μακροοικονομικές Στατιστικές Σειρές*, Αθήνα, 1998, και Τράπεζα της Ελλάδος, Εκθέσεις Διοικητή, διάφορα έτη.

Πίνακας 5.4 Νομισματικά μεγέθη,[1] 2001-2008

Σε εκατ. ευρώ

	Νομισματική κυκλοφορία M0	Προσφορά χρήματος M1	Μέγεθος M2	Ρευστά διαθέσιμα M3
2001	7.180	77.986	109.832	143.842
2002	7.401	79.111	110.292	141.157
2003	8.791	88.243	122.577	149.577
2004	10.835	102.530	137.877	163.099
2005	12.212	111.419	167.618	175.640
2006	13.377	113.485	185.751	193.617
2007	14.247	113.084	212.893	219.927
2008	16.318	106.917	246.627	251.397

1 Το Δεκέμβριο κάθε έτους (τέλος μηνός).
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, *Ελληνική συμβολή στα βασικά νομισματικά μεγέθη της ζώνης του ευρώ*, http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Statistics/monetary/monetary.aspx

6

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ: ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Πίνακας 6.1 Τράπεζα της Ελλάδος: Ετήσια χρηματοοικονομικά αποτελέσματα, 1928-1941

Σε δισεκ. τρέχ. δρχ.

Έτος	Έσοδα	Έξοδα	Κέρδη	Συμμετοχή Δημοσίου στα κέρδη
1928	0,116	0,055	0,061	0,019
1929	0,225	0,116	0,109	0,036
1930	0,181	0,136	0,045	0,006
1931	0,177	0,143	0,034	-
1932	0,262	0,192	0,070	0,017
1933	0,217	0,178	0,039	0,002
1934	0,207	0,168	0,039	0,003
1935	0,226	0,180	0,046	0,005
1936	0,249	0,186	0,063	0,014
1937	0,302	0,221	0,081	0,022
1938	0,358	0,242	0,116	0,039
1939	0,384	0,295	0,089	0,026
1940	0,422	0,334	0,088	0,026
1941	0,464	0,417	0,047	0,005

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Εκθέσεις Διοικητή, διάφορα έτη.

Πίνακας 6.2 Τράπεζα της Ελλάδος: Ετήσια χρηματοοικονομικά αποτελέσματα, 1946-1974

Σε δισεκ. τρέχ. δρχ.

Έτος	Έσοδα	Έξοδα	Κέρδη	Συμμετοχή Δημοσίου στα κέρδη
1946	34,299	29,463	4,836	-
1947	49,736	49,629	0,107	-
1948	84,417	80,972	3,445	0,300
1949	119,026	116,449	2,577	-
1950	157,708	154,612	3,096	-
1951	205,973	203,394	2,579	-
1952	239,221	236,471	2,750	-
1953	255,071	239,821	15,250	6,000
1954	0,291	0,279	0,012	0,006
1955	0,322	0,305	0,017	0,011
1956	0,423	0,380	0,043	0,026
1957	0,479	0,408	0,071	0,050
1958	0,445	0,405	0,040	0,025
1959	0,455	0,414	0,040	0,025
1960	0,523	0,434	0,089	0,071
1961	0,538	0,445	0,093	0,075
1962	0,599	0,508	0,091	0,073
1963	0,638	0,534	0,103	0,084
1964	0,690	0,583	0,107	0,088
1965	0,801	0,697	0,104	0,086
1966	0,867	0,765	0,102	0,083
1967	0,909	0,770	0,139	0,112
1968	1,055	0,773	0,282	0,248
1969	1,093	0,778	0,315	0,279
1970	1,247	0,840	0,408	0,296
1971	1,335	0,858	0,477	0,329
1972	1,746	0,949	0,797	0,661
1973	2,365	1,490	0,875	0,770
1974	6,879	1,683	5,196	5,078

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Εκθέσεις Διοικητή, διάφορα έτη.

Πίνακας 6.3 Τράπεζα της Ελλάδος: Ετήσια χρηματοοικονομικά αποτελέσματα, 1975-2000

Σε δισεκ. τρέχ. δρχ.

Έτος	Έσοδα	Έξοδα	Κέρδη	Συμμετοχή Δημοσίου στα κέρδη
1975	5,680	2,133	3,547	3,397
1976	5,874	2,716	3,158	2,985
1977	7,670	3,099	4,571	3,561
1978	5,776	3,423	2,353	2,129
1979	7,394	3,814	3,580	3,326
1980	9,033	4,551	4,482	-
1981	6,277	5,686	0,591	-
1982	9,804	7,311	2,493	-
1983	11,870	9,629	2,241	-
1984	15,570	11,898	3,671	-
1985	15,082	14,078	1,004	-
1986	17,134	15,357	1,777	-
1987	17,659	16,601	1,058	-
1988	20,725	19,473	1,251	-
1989	35,701	24,143	11,558	-
1990	35,914	28,432	7,482	-
1991	42,087	32,218	9,869	-
1992	44,648	33,900	10,748	-
1993	68,141	37,399	30,742	-
1994	74,711	44,979	29,732	23,131
1995	85,112	50,258	34,853	30,269
1996	92,129	55,517	36,612	31,232
1997	164,498	64,064	100,434	94,432
1998	169,800	68,604	101,196	90,717
1999	188,053	77,921	110,132	99,703
2000	274,979	107,752	167,226	152,030

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Εκθέσεις Διοικητή, διάφορα έτη.

Πίνακας 6.4 Τράπεζα της Ελλάδος: Ετήσια χρηματοοικονομικά αποτελέσματα, 2001-2008

Σε εκατ. ευρώ

Έτος	Έσοδα	Έξοδα	Κέρδη	Συμμετοχή Δημοσίου στα κέρδη
2001	803,430	297,145	506,285	457,899
2002	553,925	340,689	213,236	155,993
2003	529,351	311,091	218,260	172,418
2004	598,624	393,019	205,605	153,345
2005	610,799	382,340	228,459	150,121
2006	830,854	586,218	244,635	160,725
2007	825,498	540,814	284,684	180,878
2008	823,546	598,462	225,084	139,268

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Εκθέσεις Διοικητή, διάφορα έτη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχείο Κ. Βαρβαρέσου
Αρχείο Ξ. Ζολώτα
Αρχείο Γ. Μαντζαβίνου

Α. Ξενόγλωσση

Aldcroft, D. H. (1981), *From Versailles to Wall Street, 1919-1929*, London.

Andreades, A. (1909), *History of the Bank of England*, London: P. S. King.

Andreadis, S. (1966), "Banking in Greece", in: Auburn, H.W. (ed.), *Comparative Banking*, London.

Apel, E. (2003), *Central Banking Systems Compared. The ECB, the pre-Euro Bundesbank, and the Federal Reserve System*, London: Routledge.

Argy, V. (1990), "A post war history of the rules vs. discretion debate", in: Wood, J. C. and R. N. Woods (1990), *Milton Friedman: Critical assessments*, London, N.Y.: Routledge.

Aufricht, H. (1967), *Central banking legislation*, Vol. II, Washington: IMF.

Bagehot, W. (1873), *Lombard Street*, London: Kegan Paul.

Bank for International Settlements (1972), *Central bank policy. A collection of central bankers' speeches*, Basel.

Barber, W. (1985), *From New Era to New Deal: Herbert Hoover, the Economists, and the American Economic Policy, 1921-33*, Cambridge: CUP.

Barber, W. (1996), *Designs within Disorder: Franklin D. Roosevelt, the Economists, and the Shaping of American Economic Policy, 1933-1945*, Cambridge: CUP.

Barro, R. (1986), "Reputation in a model of monetary policy with incomplete information", *Journal of monetary economics*, 17: 3-20.

Barro, R. and D. Gordon (1983), "A positive theory of monetary policy in a natural rate model", *Journal of Political Economy*, 91: 589-610.

Bernanke, B. (2000), *Essays on the Great Depression*, Princeton: Princeton UP.

Bernstein, M. A. (2004), *A Perilous Progress. Economists and Public Purpose in Twentieth-Century America*, Princeton: Princeton UP.

Blinder, A. (1998), *Central banking in theory and practice*, Cambridge: MIT Press.

Bordo, M. and B. Eichengreen (1993), *A retrospective on the Bretton Woods system*, Chicago: UChicago Press.

Brainard, W. (1967), "Uncertainty and the effectiveness of policy", *American Economic Review*, 57: 411-425.

Brunner, K. (ed.) (1982), *The Great Depression Revisited*, 2nd ed., Kluwer Nijhoff Publishing.

Bryant, R. C., N. C. Garganas and G. S. Tavlas (eds) (2001), *Greece's Economic Performance and Prospects*, Athens/Washington D.C.: Bank of Greece and The Brookings Institution.

Buchanan, J. (1984), *The theory of public choice – II*, Ann Arbor: University of Michigan Press.

Burstein, M. L. (1991), *The new art of central banking*, London: Macmillan.

Cassel, G. (1932), *The crisis in the World Monetary System*, Oxford.

Cesarano, F. (2006), *Monetary theory and Bretton Woods*, Cambridge: CUP.

Chandler, L. (1962), *Central banking and economic development*, Bombay: Univ. of Bombay.

Chown, J. (1994), *A history of money*, London: Routledge.

Clavin, P. (1991), "The World Economic Conference, 1933: The Failure of British Internationalism", *Journal of European Economic History*, 20: 3.

Clavin, P. (2000), *The Great Depression in Europe, 1929-1939*, New York.

Collins, M. (1993), *Central Banking in History*, Cheltenham: Elgar.

Connell, C. (2013), *Reforming the world monetary system: Fritz Machlup and the Bellagio Group*, London: Pickering and Chatto.

Davies, G. (2002), *A history of money*, Cardiff: University of Wales Press.

De Grauwe, P. (2007), *Economics of Monetary Union*, Oxford: Oxford University Press.

De Grauwe, P. and L. Papademos (eds) (1990), *The European Monetary System in the 1990s*, London: Longman.

De Haan, J. (ed.) (2000), *The History of the Bundesbank: Lessons for the European Central Bank*, London: Routledge.

De Kock, M. H. (1974), *Central banking*, London: Crosby Lockwood Staples.

De Vries, J. (1995), "The Wreszynski Case and the Limits to Tolerance – 'Not intended for publication'" in: Fase, M., G. Feldman and M. Pohl (eds) *How to write the history of a bank*, Aldershot: Ashgate.

Deutsche Bundesbank (1999), *Fifty years of the Deutsche Mark. Central bank and currency in Germany since 1948*, Oxford.

Dillistin, W. H. (1949), *Banknote reporters and counterfeit detectors, 1829-1866: with a discourse on wildcat banks and wildcat banknotes*, N. York: American Numismatic Society.

Dritsas, M. (1994), "The structure of the Greek banking system, 1840-1980", in: Pohl, M. and S. Freitag (eds) *Handbook on the history of European banks* (1994), Cheltenham: Elgar, 491-502.

Drummond, I. M. (1987), *The Gold Standard and the International Monetary System, 1900-1939*, Macmillan: Basingstoke.

Dyson, K. and M. Marcussen (2009), *Central banks in the age of the Euro*, Oxford: OUP.

Eichengreen, B. (1992), *Golden Fetters: The Gold Standard and the Great Depression, 1919-1939*, Oxford.

Eichengreen, B. (2008), *Globalizing capital. A history of the International Monetary System*, Princeton: Princeton UP.

Eichengreen, B. and T. J. Hatton (eds) (1988), *Interwar Unemployment in International Perspective*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers

Eliades, E. A. (1954), "Stabilization of the Greek Economy and the 1953 Devaluation of the Drachma", IMF Staff Papers, 4.1, 22-72.

European Commission, *Statistical Annex of European Economy*, Autumn 2002 and Autumn 2013.

Eurostat, EDP Notification Tables.

Fase, M., G. Feldman and M. Pohl (eds) (1995), *How to write the history of a bank*, Aldershot: Ashgate.

Fearon, P. (1979), *The origins and nature of the Great Depression*, Basingstoke: Macmillan.

Feiertag, O. and M. Margairaz (eds) (2003), *Politiques et pratiques des banques d' emission en Europe (XVIIe-XXe siècle)*, Paris.

Feinstein, C. H. and K. Watson (eds) (1995), *Banking, Currency and Finance in Europe between the Wars*, Oxford.

Feinstein, C. H., P. Temin and G. Toniolo (1997), *European Economy between the Wars*, Oxford: Oxford University Press.

Feldstein, M. (1994), *American economic policy in the 1980s*, Chicago: UChicago Press.

Ferguson, N. (2010), *The shock of the global. The 1970s in perspective*, Cambridge: Belknap HUP.

Friedman, M. (1960), *A program for monetary stability*, N. York: Fordham University Press.

Friedman, M. (1963a), *Inflation: causes and consequences*, N. York: Asia Publishing House.

Friedman, M. and A. Schwartz (1963b), *A Monetary History of the U.S., 1867-1960*, Princeton: Princeton UP.

Friedman, M. and A. Schwartz (1963c), "Money and Business Cycles", *Review of Economics and Statistics*, 45: 32-78.

Friedman, M. (1969), *The optimum quantity of money and other essays*, Chicago: Aldine.

Friedman, M. (1982), "Monetary policy: Theory and practice", *Journal of money, credit and banking*, 14:1, 98-118.

Frowen, St. and R. Pringle (eds) (1998), *Inside the Bundesbank*, London: Macmillan.

Fry, M. J., C. A. E. Goodhart and A. Almeida (1996), *Central Banking in Developing Countries*, London: Routledge.

Galbraith, J.K. [1954] (1975), *The Great Crash, 1929*, Harmondsworth.

Garber, P. and M. G. Spencer (1994), "The Dissolution of the Austro-Hungarian Empire: Lessons for Currency Reform", *Essays in International Finance*, No 191, Princeton University: Department of Economics.

Garganas, N. C. (1991), "Modelling the Monetary System of Greece", *Greek Economic Review*, Vol. 13, No 1, 11-50.

Garganas, N.C. (1992), *The Bank of Greece econometric model of the Greek economy*, Athens: Bank of Greece.

Garganas, N.C. (1994), "Greek monetary policy: issues and experiences", Athens: Bank of Greece. Paper presented at the LSE conference on *Greece: Prospects for Modernisation*, London (November).

Garganas, N. C. (ed.) (1999), *Framing Macroeconomic Policy in EMU and the International Financial Architecture*, Athens: Bank of Greece.

Garganas, N. C. and G. S. Tavlas (2001), "Monetary Regimes and Inflation Performance: The Case of Greece", in: Bryant, R. C., N. C. Garganas and G. S. Tavlas (eds) *Greece's Economic Performance and Prospects*, Athens/Washington D.C.: Bank of Greece and The Brookings Institution, 43-102.

Gerakis, A.S. and H. P. Wald (1964), "Economic Stabilization and Progress in Greece, 1953-1961: Contribution of Foreign Exchange and Trade Reforms", IMF Staff Papers, 11.1, 125-149.

Giannini, C. (2011), *The age of central banks*, Cheltenham: Elgar.

Giavazzi, F. and A. Giovannini (1986), "The EMS and the Dollar", *Economic Policy*, 1(2), 455-485.

Goodhart, C. A. E. (1988), The Evolution of Central Banks, Cambridge Mass: MIT Press.

Goodman, J. B. (1992), *Monetary sovereignity*, Ithaka: Cornell UP.

Gortsos, C.V. (1998), *The Greek Banking System*, Athens: Hellenic Bank Association, A. N. Sakkoulas & Bruylant.

Greenspan, A. (2008), *The age of turbulence*, Harmonsworth: Penguin.

Hahn, P. (1957), *Die grieschische Waehrung und waehrungspolitische Massnahmen unter der Besatzung, 1941-44*, Tuebingen.

Halikias, D. (1978), *Money and Credit in a Developing Economy: The Greek Case*, N.Y.: New York University Press.

Hansson, B. (1982), *The Stockholm School and the Development of the Dynamic Method*, London: Croom Helm.

Hawtrey, R. (1932), *The art of central banking*, N. York: Kelley.

Hayek, F. A. v. (1978), *The denationalization of money: The argument refined*, London: Institute of Economic Affairs.

Holtfrerich, C.-L. (1986), *The German Inflation, 1914-1923*, New York.

Holtfrerich, C.-L., J. Reis and G. Toniolo (eds) (1999) *The emergence of modern central banking from 1918 to the present*, Aldershot: Ashgate.

James, H. (1996), *International monetary cooperation since Bretton Woods*, Washington/Oxford: IMF/OUP.

James, H. (ed.) (2000), *The International Depression in an International Context*, Munich.

James, H. (2012), *Making the European monetary union*, Cambridge: Belknap HUP.

James, H., H. Lindgren and A. Teichova (eds) (1991), *The Role of Banks in the Interwar Economy*, Cambridge.

Keynes, J. M. (1913), *Indian Currency and Finance*, Macmillan: London.

Keynes, J. M. (1923), *A Tract on Monetary Reform*, Macmillan: London.

Keynes, J. M. (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan: London.

Kindleberger, C. (1984), *A financial history of Western Europe*, London: Allen & Unwin.

Kindleberger, C. P. [1974] (1987), *The World in Depression, 1929-1939*, Berkeley: University of California Press.

Koenig, E. et al. (eds) (2012), *The Taylor rule and the transformation of monetary policy*, Stanford: Hoover Press.

Kofas, J. (1981), *Financial relations of Greece and the Great Powers, 1832-1862*, N. York: Columbia University Press.

Kostelenos, G. C. (1995), "Money and Output in Modern Greece: 1858-1938", Studies 44, Athens: Centre of Planning and Economic Research.

Kostis, K. (2008). "The Greek Banking System in the Twentieth Century" in: Green, E., M. P. Fraser and I. L. Fraser (eds) *The human factor in banking history. Entrepreneurship, organization, management and personnel*, Athens: Alpha Bank Historical Archives.

Kotlowski, D. J. (2000), *The European Union: from Jean Monnet to the Euro, Athens*: Ohio University Press.

Kunz, D. (1987), *The Battle for Britain's Gold Standard in 1931*, London/New York: Croom Helm.

Kydland, F. and E. Prescott (1977), "Rules rather than discretion: the inconsistency of optimal plans", *Journal of political economy*, 85, 473-92.

League of Nations (1920-1939), *Financial Committee Reports*, Geneva.

League of Nations (1932), *Monetary and central bank laws*, Geneva.

Leeson, R. (2003), *Ideology and the international economy. The decline and fall of Bretton Woods*, Houndmills, Palgrave Macmillan.

Lewis, W. Arthur (1949), *Economic Survey, 1919-1939*, London: Unwin.

Lindbeck, A. (1975), *Swedish Economic Policy*, Berkeley: University of California Press.

Loizos, K. I. (2012a), "Development Banking in Greece 1963-2002: Performance and Institutional Transformation" στο: Πετμεζάς, Σ., Τ. Χαρλαύτη, Α. Λυμπεράτος και Κ. Παπακωνσταντίνου (επιμ.) *Θεωρητικές αναζητήσεις και εμπειρικές έρευνες. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας, Ρέθυμνο 10-13.12.2008*, Αθήνα: ΠΕΚ και Αλεξάνδρεια, 229-258.

Loizos, K. I. (2012b), "The Bank of Greece and the management of the inter-war crises, 1929 -1940: Changing the Central Banking Paradigm" in: Psalidopoulos, M. (ed.) *The Great Depression in Europe: Economic Thought and Policy in a National Context*, Athens: Alpha Bank, 169-196.

Maes, I. (2002), *Economic thought and the making of European Monetary Union*, Cheltenham: Elgar.

Malliaropulos, D. and G. Hardouvelis (1998), "The drachma exchange rate and its long-run equilibrium level", *Economic and Statistical Bulletin*, National Bank of Greece, 9: 6-15.

Malliaropulos, D. and G. Hardouvelis (2000), "The new drachma/euro parity and economic fundamentals", *Economic and Financial Bulletin*, National Bank of Greece, 4: 1.

Manessiotis, V. G. and R. D. Reischauer (2001), "Greek Fiscal and Budget Policy and EMU" in: Bryant, R. C., N. C. Garganas and G. S. Tavlas (eds) *Greece's Economic Performance and Prospects*, Athens/Washington D.C.: Bank of Greece and The Brookings Institution, 103-152.

McCallum, B. (1996), *Crucial issues concerning central bank independence*, Washington: NBER paper 5597.

McCracken, P. et al. (1977), *Towards full employment and price stability*, Paris: OECD.

Marsh, D. (1992), *The Bundesbank*, London: Heinemann.

Maxfield, S. (1997), *Gatekeepers of growth*, Princeton: Princeton University Press.

Melton, W. C. (1985) *Inside the Fed*, Homewood: Irwin.

Meltzer, A. H. (2001), *A History of the Federal Reserve,* Vol. 1, 1913-1951, Chicago: UChicago Press.

Meltzer, A. H. (2009), *A History of the Federal Reserve,* Vol. 2, Book 1, 1951-1969, Chicago: UChicago Press.

Meltzer, A. H. (2009), *A History of the Federal Reserve,* Vol. 2, Book 2, 1970-1985, Chicago: UChicago Press.

Mitchell, B. R. (1988), *British historical statistics*, Cambridge: CUP.

Morgan, E. V. (1965), *Theory and Practice of central banking, 1797-1913*, New York: A.M. Kelley.

Mundell, R. (1962), "The appropriate use of monetary and fiscal policy for internal and external stability", IMF Staff papers, 9, 70-79.

Mundell, R. (1963), "Capital mobility and stabilization policy under fixed and flexible exchange rates", *Canadian Journal of Economics and Political Science*, 29, 475-485.

O'Brien, D. P. (1975), *The classical economists*, Oxford: Clarendon.

OECD (1994), *The OECD jobs study. Facts, analysis, strategies*, Paris: OECD.

Pagoulatos, G. (2003), *Greece's New Political Economy: State, Finance, and Growth from Postwar to EMU*, Basingstoke: Palgrave.

Pagoulatos, G. (2009), "Bank of Greece: Latecomer, uphill adjustment", in: Dyson, K. and M. Marcussen (eds) *Central Banks in the age of Euro*, Oxford: OUP.

Pain, N. et al. (2006), "Globalization and inflation in OECD economies", OECD Economics Department Working Paper 524, Paris: OECD.

Papademos, L. (1990), "Greece and the EMS: Issues, Prospects and a Framework for Analysis", in: De Grauwe, P. and L. Papademos (eds) *The European Monetary System in the 1990s*, London: Longman.

Papademos, L. (1992), "Greece: Monetary and Financial System", *The New Palgrave Dictionary of Money and Finance*, London: Macmillan.

Papademos, L. (1993), "European Monetary Union and Greek Economic Policy" in: Psomiades, H. and S. Thomadakis (eds) *Greece, the New Europe and the Changing International Order*, New York: Pella.

Parker, R. E. (2002), *Reflections on the Great Depression*, Cheltenham: Elgar.

Parker, R. E. (2007), *The economics of the Great Depression*, Cheltenham: Elgar.

Pauly, L. (1996), *The League of Nations and the foreshadowing of the International Monetary Fund*, Princeton: Princeton UP.

Persson, T. and G. Tabellini (1993), "Designing institutions for monetary stability", Carnegie-Rochester series on public policy, 39, 53-84.

Pohl, M. and S. Freitag (eds) (1994), *Handbook on the history of European banks*, Cheltenham: Elgar.

Pollard, S. (1967), *The development of the British economy, 1914-50*, London: Blackwell.

Pollard, S. (ed.) (1970), *The gold standard and employment policies between the wars*, London: Methuen.

Poole, W. (1970), "Optimal choice of monetary policy instruments in a simple stochastic macro model", *Quarterly Journal of Economics*, 84, 197-216.

Price, R. (2010), "Political economy of fiscal consolidation", OECD Economics Department Working Paper 776, Paris: OECD.

Psalidopoulos, M. (2000), "Institutional Constraints and the Internationalization of Economics: The Case of Greece" in: Coats, A. W. (ed.) *The Post-1945 Development of Economics in Europe*, London: Routledge, 227-245.

Psalidopoulos, M. (2011), "Development models in the Greek economy for post WWII to the present, and beyond", στο Psalidopoulos, M. (ed.) *A world of crisis and shifting geopolitics, Europe, the Eastern Mediterranean and Greece,* Athens: Sideris.

Rajan, R. (2010), *Fault lines*, Princeton: Princeton University Press.

Reinhart, C. and K. Rogoff (2008), "This time is different: A Panoramic View of Eight Centuries of Financial Crises", 16 April, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 13882 (www.nber.org/papers/w13882).

Reinhart, C. and K. Rogoff (2009), *This time is different*, Princeton: PUP.

Roberts, R. and D. Kynaston (eds) (1995), *The Bank of England*, Oxford: Clarendon.

Robertson, D. (1926), *Banking policy and the price level: An essay in the theory of the trade cycle*, London: P.S. King.

Rogoff, K. (1985), "The optimal degree of commitment to an intermediate monetary target", *Quarterly Journal of Economics*, 100, 1169-1190.

Rorty, R. (1984), "The historiography of philosophy" in: R. Rorty et al. (eds) *Philosophy in History*, Cambridge: CUP.

Rothermund, D. (1996), *The Global Impact of the Great Depression, 1929-1939*, London: Routledge.

Sayers, R. S. (1976), *The Bank of England*, 3 volumes, Cambridge: CUP.

Scheller, H. K. (2006), *The European Central Bank. History, role and functions*, Frankfurt: ECB.

Siklos, P. L. (2002), *The Changing Face of Central Banking. Evolutionary Trends since World War II*, Cambridge: CUP.

Skaggs, N. (2012), "Credit where credit is due: Henry Thornton and the evolution of the theory of fiduciary money", *History of Political Economy*, 44:3, 451-469.

Smith, V. (1936), *The rationale for central banking*, London: King.

Summers, L. (1991), "Panel discussion: How should monetary policy be determined?", *Journal of Money, Credit and Banking*, 23: 625-631.

Taylor, J. (1993), "Discretion versus policy rules in practice", Carnegie Rochester Conference series on public policy, 39: 195-214.

Temin, P. (1991), "Lessons from the Great Depression", Lionel Robbins Lectures Series, MIT Press.

Theil, H. (1961), *Economic forecasts and policy*, Amsterdam: North Holland.

Thornton, H. (1802), *An enquiry into the nature and effects of the paper credit of Great Britain*, London: Hatchard.

Tinbergen, J. (1952), *On the theory of economic policy*, Amsterdam: North Holland.

Toniolo, G. (1988), *Central banks' independence in historical perspective*, Berlin: De Gruyter.

Uhr, C. (1977), "Economists and Policymaking, 1930-36: Sweden's Experience", *History of Political Economy*, 9, 89-121.

Volker, P. and T. Gyohten (1992), *Changing fortunes, the world's money and the threat to American leadership*, Crown: Three Rivers Press.

Von Kruedener, J. B. (ed.) (1990), *Economic Crisis and Political Collapse: The Weimar Republic, 1924-1933*, Oxford: OUP.

Wood, E. (1940), *English theories of central banking control, 1819-1858*, Cambridge: Harvard UP.

Wood, G. et al. (2011), *Monetary and Banking History*, London: Routledge.

Wood, J. C. and R. N., Woods (1990), *Milton Friedman: Critical assessments*, London, N.Y.: Routledge

Zolotas, X. (1965), *Monetary equilibrium and economic development*, Athens: Bank of Greece.

Β. Ελληνική

Αλογοσκούφης, Γ. και Σ. Λαζαρέτου (2002), *Η Δραχμή: Από το Φοίνικα στο Ευρώ*, Αθήνα: Λιβάνης.

Ανδρεάδης, Α. (1938), *Ιστορία των Εθνικών Δανείων*, Αθήνα: Καραβίας.

Βαρβαρέσος, Κ. (2002), *Έκθεσις επί του οικονομικού προβλήματος της Ελλάδος*, Αθήνα: Πατάκης.

Βενέζης, Η. (1955), *Χρονικόν της Τραπέζης της Ελλάδος*, Αθήνα.

Βενέζης, Η. (1966), *Εμμανουήλ Τσουδερός*, Αθήνα.

Βορίδης, Η., Ε. Αγγελοπούλου και Ι. Σκοτίδα (2003), "Η νομισματική πολιτική μέσα από τα κείμενα της Τράπεζας της Ελλάδος 1990-2000", *Οικονομικό Δελτίο* της Τράπεζας της Ελλάδος, 20, 7-95.

Βούρος, Γ. Κ. (1938), *Τα δέκα έτη της Τραπέζης της Ελλάδος, 1928-1938*, Αθήνα.

Βουσβούνης, Α. (2010), *Εθνική Τράπεζα Επενδύσεων Βιομηχανικής Αναπτύξεως ΑΕ, 1963-2002*, Αθήνα: ΕΤΕ.

Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1931), *Στατιστική Επετηρίς του 1930*, Αθήνα.

Γιαννίτσης, Τ. (1983), *Η ελληνική βιομηχανία. Ανάπτυξη και κρίση*, Αθήνα: Gutenberg.

Γιαννίτσης, Τ. (1988), *Η ένταξη στην ΕΚ και επιπτώσεις στη βιομηχανία και το εμπόριο*, Αθήνα, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών.

Γιαννίτσης, Τ., P. S. Mira, Γ. Στουρνάρας, Σ. Τραυλός, G. Zalm και C. A. Ciampi (2004), *Ελλάδα, η ένταξη στην ΟΝΕ και οι προκλήσεις του μέλλοντος*, Αθήνα: Καστανιώτης.

Γκαργκάνας, Ν. (2003), *Συναλλαγματικά καθεστώτα στην πορεία προς την ΟΝΕ: διδάγματα από την εμπειρία της Ελλάδος*, Αθήνα.

Γκαργκάνας, Ν. (2008), *Προκλήσεις για τη νομισματική πολιτική σε έναν αλληλεξαρτώμενο κόσμο*, Αθήνα.

Γκοτζαμάνης, Β. (1954), *Κατοχικόν δάνειον και δυνάμεις κατοχής*, Θεσσαλονίκη.

Δαφνής, Γ. (1976), *Ιωάννης Α. Καποδίστριας, η γένεση του ελληνικού κράτους*, Αθήνα: Ίκαρος.

Διομήδης, Α. (1927), "Περί του ζητήματος των καλυμμάτων της Εθνικής Τραπέζης", *Μηνιαία οικονομική και κοινωνική επιθεώρησις της Ελλάδος*, τ. 4, 379-386.

Δρακάτος, Κ. Γ. (1997), *Ο μεγάλος κύκλος της ελληνικής οικονομίας (1945-1995)*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Δρίτσα, Μ. (2011), *Εμμανουήλ Τσουδερός*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Ένωση Ελληνικών Τραπεζών (1929-1939), *Οικονομική Επετηρίδα της Ελλάδος*, 11 τόμοι.

ΕΤΕ (1924), *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1924*, Αθήνα.

ΕΤΕ (1929-39), *Οικονομική Επετηρίς της Ελλάδος*, Αθήνα.

ΕΤΕ (1960), *Ο εορτασμός της διεθνούς ημέρας αποταμιεύσεως*, Αθήνα.

Ευελπίδης, Χ. (1950), *Οικονομική ιστορία της Ελλάδος*, Αθήνα.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Στατιστικές Σειρές AMECO.

Ζητρίδης, Α. (1973), *Το Τραπεζικόν Σύστημα της Ελλάδος*, Αθήνα.

Ζολώτας, Ξ. (1950), *Νομισματικόν πρόβλημα και ελληνική οικονομία*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Ζολώτας, Ξ. (1957), *Οι Πρώτοι Διοικηταί της Τραπέζης της Ελλάδος 1928-1954*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Ζολώτας, Ξ. (1959), *Οικονομική ανάπτυξις και τεχνική εκπαίδευσις*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Ζολώτας, Ξ. (1964), *Νομισματική Ισορροπία και Οικονομική Ανάπτυξις: Η Ελληνική Οικονομία κατά την τελευταίαν δεκαπενταετίαν - προβλήματα και προοπτικαί*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Ζολώτας, Ξ. (1977), *Κατανάλωσις, επενδύσεις και νομισματική ισορροπία: μια ομιλία*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Θωμαδάκης, Σ. Β. (1984), "Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας", στο Γ. Ιατρίδης (επιμ.) *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Ιορδάνογλου, Χ. Ι. (2004α), "Η Οικονομία 1949-1974. Ανάπτυξη και νομισματική σταθερότητα", στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 9, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ιορδάνογλου, Χ. Ι. (2004β), "Η Οικονομία 1974-2000. Επιβράδυνση – Στασιμότητα – Ανάπτυξη", στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 10, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Καρατζάς, Θ. Β. κ.ά. (1987), *Έκθεση της Επιτροπής για την αναμόρφωση και τον εκσυγχρονισμό του τραπεζικού συστήματος*, Αθήνα: Ένωση Ελληνικών Τραπεζών.

Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ. (2011), *Τράπεζα της Ελλάδος. Τα κτίρια*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Κυρκιλίτσης, Α. (1934), *Αι Τράπεζαι εν Ελλάδι*, Αθήνα.

Κωστελένος, Γ. κ.ά. (2007), *Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν, 1830-1939*, Αθήνα: ΚΕΠΕ και ΙΑ/ΕΤΕ.

Κωστής, Κ. (1986), *Οι Τράπεζες και η κρίση*, Αθήνα: ΙΕΠ και Εμπορική Τράπεζα Ελλάδος.

Κωστής, Κ. (1997), *Συνεργασία και ανταγωνισμός. Τα 70 χρόνια της Ένωσης Ελληνικών Τραπεζών*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Κωστής Κ. (2008), *Ιστορία της Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος*, Αθήνα: ΕΤΕ.

Κωστής, Κ. (2013), *Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας*, Αθήνα: Πόλις.

Κωστής, Κ. και Β. Τσοκόπουλος (1988), *Οι Τράπεζες στην Ελλάδα, 1898-1928*, Αθήνα: Ένωση Ελληνικών Τραπεζών και Παπαζήσης.

Λαζαρέτου, Σ. (2011), "Στρατηγικές και μέσα νομισματικής πολιτικής", στο: Πρόντζας, Ε. κ.ά. (επιμ.) *Οικονομική ιστορία του ελληνικού κράτους*, Τόμος *Β'*, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, 477-524.

Λασσαδός, Β. Γ. (1979), *Νομισματική Επιτροπή. Κώδιξ ισχυουσών διατάξεων*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Λεβεντάκης, Ι. (1995), "Τάσεις στην διεθνή ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας και προοπτικές", στο: *Η ελληνική οικονομία στο κατώφλι του 21ου αιώνα*, Αθήνα: Ιονική Τράπεζα.

Μαζάουερ, Μ. (1994), *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Μαζάουερ, Μ. (2002), *Η Ελλάδα και η Οικονομική Κρίση του Μεσοπολέμου*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Μαλλιαρόπουλος, Δ. (2011), "Η απώλεια ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας μετά την είσοδο τη χώρας στην ΟΝΕ" στο: Χαρδούβελης, Γ. και Χ. Γκόρτσος (επιμ.) *Η ελληνική κρίση, η κρίση στην ευρωζώνη και το ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα*, Αθήνα: ΕΕΤ.

Μάξιμος, Δ. (1931), *Η λύσις του οικονομικού προβλήματος της Ελλάδος, εφημ. Πρωία*, φύλ. 5.12.1931.

Μήτσης, Β. Δ. (1987), *Το εκδοτικό προνόμιο της Ιονικής Τράπεζας 1839-1920*, Αθήνα: Ιονική Τραπεζα.

Μίρκος, Γ. Τ. (2010), *Κράτος, τράπεζα και βιομηχανία: Από την ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος*, Αθήνα: Λιβάνης.

Μόσχος, Δ. και Γ. Στουρνάρας (1993), "Εγχώριες τιμές, διεθνείς τιμές και η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας" στο: Γιαννίτσης, Τ. (επιμ.), *Μακροοικονομική διαχείριση και αναπτυξιακή εμπλοκή*, Αθήνα: Γκούτενμπεργκ.

Νοταράς Γ., Ν. Παντελάκης και Ζ. Συνοδινός (2007), *Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1841-2006, Ιστορικό Χρονολόγιο*, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος.

Παναγιωτόπουλος, Δ. (1984), *Η νομισματική πολιτική στην Ελλάδα*, Αθήνα.

Παντελάκης, Ν. (1988), *Συμμαχικές πιστώσεις, κράτος και Εθνική Τράπεζα*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Παπαληγούρας, Π. (1996), *Ομιλίες, μελέτες, άρθρα*, επιμ. Ψαλιδόπουλος, Μ., Αθήνα: Αίολος.

Πύρσος, Γ. Α. (1940), *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Τραπέζης της Ελλάδος*, Αθήνα.

Πύρσος, Γ. Α. (1946), *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Τραπέζης της Ελλάδος*, Β΄ τόμος, Αθήνα.

Ραπτάρχης, Π. (1927), *Τα καλύμματα των τραπεζικών γραμματίων της ΕΤΕ*, Αθήνα.

Σιάτρας, Γ. και Ε. Μιχαλοπούλου (2001), *Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών 125 Χρόνια*, Αθήνα: Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών.

Σταθάκης, Γ. (2004), *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Στασινόπουλος, Γ. (2000), *Νομισματική Θεωρία και Πολιτική στην Ελλάδα το 19ο αιώνα*, Αθήνα: Τυπωθήτω και Δαρδανός.

Στουρνάρας, Γ. και Μ. Αλμπάνη (2008), *Η ελληνική οικονομία μετά την κρίση: Αναζητώντας ένα νέο αναπτυξιακό πρότυπο*, Αθήνα: ΙΟΒΕ.

Στρατηγάκης, Ι. (1955), *Γεώργιος Α. Μαντζαβίνος*, Αθήνα.

Συρμαλόγλου, Α. (2007), *Φορολογία ή χρεωκοπία*, Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις.

Ταχυδρομικόν Ταμιευτήριον (1963), *Έκθεσις επί του ισολογισμού του έτους 1962*, Αθήνα.

Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδος (1932), *Οικονομική ανάλυσις των μεγάλων τεχνικών ζητημάτων*, Αθήνα.

Τράπεζα της Ελλάδος (1938), *Η Τράπεζα της Ελλάδος 1928-1938: Επί τοις εγκαινίοις του εν Αθήναις κεντρικού καταστήματος*, Αθήνα.

Τράπεζα της Ελλάδος (1978), *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπέζης της Ελλάδος 1928-1978*, Αθήνα.

Τράπεζα της Ελλάδος (1980), *Η Ελληνική Οικονομία. Ερευνητικά Δοκίμια και Στατιστικές Σειρές*, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών, Αθήνα.

Τράπεζα της Ελλάδος (1984), *Η Ελληνική Οικονομία. Ερευνητικά Δοκίμια και Στατιστικές Σειρές*, Τομ. ΙΙΙ, Αθήνα.

Τράπεζα της Ελλάδος (1990), *Μακροχρόνιες στατιστικές σειρές της ελληνικής οικονομίας*, Αθήνα.

Τράπεζα της Ελλάδος (ΤτΕ), Πρακτικά Γενικού Συμβουλίου, (διάφορα έτη).

Τράπεζα της Ελλάδος (ΤτΕ), Εκθέσεις Διοικητή (διάφορα έτη).

Τράπεζα της Ελλάδος (ΤτΕ), (2002), *Νομισματική Πολιτική 2001-2002*, Αθήνα.

Τράπεζα της Ελλάδος (ΤτΕ), (2004), *Νομισματική Πολιτική 2003-2004*, Αθήνα.

Τράπεζα της Ελλάδος (2005), *Ξενοφών Ζολώτας – Εκδήλωση μνήμης και τιμής 25 Φεβρουαρίου 2005.*

Τράπεζα της Ελλάδος (2006), *Επέτειος 75 χρόνων – Εορταστική εκδήλωση 3 Νοεμβρίου 2003*, Αθήνα.

Τράπεζα της Ελλάδος (2009), *Η Κρίση του 1929, η ελληνική οικονομία και οι Εκθέσεις της Τράπεζας της Ελλάδος για τα έτη 1928-1940*, Αθήνα.

Τράπεζα της Ελλάδος, *Ελληνική συμβολή στα βασικά νομισματικά μεγέθη της ζώνης του ευρώ*, http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Statistics/monetary/monetary.aspx

Τράπεζα της Ελλάδος, "*Χρονολόγιο: Η Τράπεζα της Ελλάδος και η Ελληνική Οικονομία 1928-2003*", http://web.archive.org/web/20091105182413/ http://eng.bankofgreece.gr/bank/timeline.asp και http://archive.is/uY1EU

Τσιμικάλης, Α. (1931), "Αι ιστορικαί βάσεις της οικονομικής πολιτικής μετά τινών παρατηρήσεων επί της πρακτικής της Τραπέζης Ελλάδος", *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 11, 421-456.

Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας (1998), *Η Ελληνική Οικονομία 1960-1997. Μακροχρόνιες Μακροοικονομικές Στατιστικές Σειρές*, Αθήνα.

Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας (2001), *Βασικά Εθνικολογιστικά Μεγέθη της Ελληνικής Οικονομίας, 1960-1999* (ESA-95), Αθήνα.

Υπουργείο Συντονισμού (1971), *Εθνικοί λογαριασμοί της Ελλάδος, 1953-70*, Αθήνα: Διεύθυνση Εθνικών Λογαριασμών.

Χαλικιάς, Δ. (1958), *Το οικονομικόν πρόβλημα της Ελλάδος*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Χαλικιάς, Δ. (1976), *Δυνατότητες και προβλήματα πιστωτικής πολιτικής*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Χαλικιάς, Δ. (1993), *Οικονομική Σταθεροποίηση και Ανάπτυξη. Η Περίπτωση της Ελλάδος*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Χαρισσόπουλος, Ν. Β. (1979), *Εισήγηση, Επιτροπή Μελέτης του Τραπεζικού Συστήματος*, Αθήνα.

Χαρισσόπουλος, Ν. Β. (1979), *Έκθεσις της επιτροπής αντικινήτρων*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Χριστοδουλόπουλος, Π. (1930), *Αι οικονομικαί διακυμάνσεις και η στατιστική των ανάλυσις*, Αθήνα.

Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), *Η κρίση του 1929 και οι Έλληνες οικονομολόγοι. Συμβολή στην ιστορία της οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα: ΙΕΠ και ΕΤΕ.

Ψαλιδόπουλος, Μ. (1999), *Πολιτική Οικονομία και Έλληνες Διανοούμενοι*, Αθήνα: Τυπωθήτω – Δαρδανός.

Ψαλιδόπουλος, Μ. (2008), *Ο Ξενοφών Ζολώτας και η ελληνική οικονομία*, Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις.

Ψαλιδόπουλος, Μ. (2010), *Οικονομολόγοι και Οικονομική Πολιτική στη Σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις.

Ψαλιδόπουλος, Μ. (2011), *Νομισματική Διαχείριση και Οικονομική Κρίση – Η πολιτική της Τράπεζας της Ελλάδος για τα έτη 1928-1940*.

Ψαλιδόπουλος, Μ. (2013), *Επιτηρητές σε απόγνωση*, Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Avenol Joseph 29, 78
Boreham Gordon F. 269
Bush George 24
Carter Jimmy 19
Clinton Bill 23, 24
Costanzo Al. 87
D' Agostino 145, 146
Dillistin W. H. 193, 195, 242
Finlayson Horace G. F. 87, 124, 125, 126, 129
Friedman Milton 7, 15, 19, 64
Greenspan Alan 21, 25, 66
Gregory Theodore 87, 181, 191, 194, 229
Gunter John 229
Haberler Gottfried 269
Johns Delos C. 40, 191, 229
Kalveram Wilhelm 96
Keynes John Maynard 63, 64, 96, 159
Kuh Edwin 87
Lefeber Louis 88
Modigliani Franco 360
Neubacher Hermann 35, 145, 146
Niemeyer Otto, Sir 97, 127, 128
Nixon Richard 15
Patterson Gardner 87, 181
Phelps Edmund 360
Reagan Ronald 19, 24

Roosevelt Franklin Delano 13, 14
Schacht Hjalmar 135
Snider Delbert 87
Summers Larry 24
Terrel Charles 188
Thatcher Margaret 19
Tietmeyer Hans 364
Triantis Stephen 87
Trichet Jean-Claude 25, 418, 419
Triffin Robert 15
Volcker Paul 19
Wyplosz Charles 360
Ανδρεάδης Ανδρέας 71, 77
Ανδρεάδης Στρατής 47
Αντύπας Μαρίνος 72
Αντωνιουδάκης Βασίλειος 452
Αρβανίτης Ιωάννης 452
Αρσένης Γεράσιμος 48, 86, 284, 303, 304, 305, 306, 451, 464
Βαρβαρέσος Κυριάκος 10, 32, 34, 36, 37, 86, 91, 94, 96, 97, 98, 100, 101, 111, 133, 135, 136, 149, 159, 163, 164, 165, 166, 167, 171, 172, 195, 204, 451, 452, 458
Βενιζέλος Ελευθέριος 31, 72, 74, 78, 79, 94, 96, 97
Βρανόπουλος Μιχάλης 285
Γαλάνης Δημήτριος 44, 45, 86, 216, 247, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 259, 269, 451, 452
Γεωργακόπουλος Κ. Χ. 352
Γιαννίτσης Αναστάσιος 48, 49, 57, 382
Γκαργκάνας Νικόλαος 57, 87, 365, 392, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 410, 411, 412, 418, 451, 452, 470, 471
Γκοτζαμάνης Σωτήριος 145, 146
Γόντικας Βασίλειος 88
Γρηγορίου Στυλιανός 190, 195, 452
Δεβλέτογλου Ευάγγελος 452
Δεκάζος Παναγιώτης 150

Δενδρινού-Λουρή Ελένη 452
Διομήδης Αλέξανδρος 29, 31, 39, 74, 77, 79, 86, 91, 94, 95, 96, 97, 124, 127
Δοξιάδης Κωνσταντίνος 143
Δράκος Γεώργιος 289, 452
Δροσόπουλος Ιωάννης 87, 91, 451
Δρουκόπουλος Βασίλειος 365
Ευελπίδης Χρυσός 30, 89
Εϋνάρδος Ιωάννης Γαβριήλ 67
Ζολώτας Ξενοφών 8, 10, 36, 40, 41, 44, 77, 81, 82, 83, 86, 87, 163, 165, 166, 204, 205, 206, 214, 215, 216, 218, 219, 221, 222, 225, 232, 243, 246, 248, 249, 252, 274, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 335, 337, 419, 451, 459, 473
Θάνος Κωνσταντίνος 452
Θωμόπουλος Παναγιώτης 365, 431, 452
Καλυβιανάκης Κ. 352
Καμάρας Εμμανουήλ 452
Καμάρας Ιωάννης 333, 352
Κανελλόπουλος Αθανάσιος 291, 292
Καποδίστριας Ιωάννης 67, 68
Καραμανλής Κωνσταντίνος 278, 280, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 289, 291, 292, 294, 299, 324, 463, 467
Καραμούζης Νικόλαος 88
Καρατζάς Θεόδωρος 52, 325, 326, 327
Κασμάς Γεώργιος 325
Κατσάμπας Θάνος 88
Καφαντάρης Γεώργιος 75, 78, 126
Κοντογεώργης Γεώργιος 297
Κορλίρας Παναγιώτης 452
Κορυζής Αλέξανδρος 91, 97
Κοσμιτάτος Κ. 185, 188, 193
Κουράκης Αντώνιος 88
Κουράκος Ευάγγελος 344, 452
Κυριαζίδης Νικόλαος 452

Κυριακόπουλος Βασίλειος 452
Λάζαρης Απόστολος 302
Λογοθετόπουλος Κωνσταντίνος 146
Μακάριος Γ΄, Αρχιεπίσκοπος Κύπρου 273
Μαμάης Γεώργιος 197
Μαντζαβίνος Αντώνιος 365
Μαντζαβίνος Γεώργιος 8, 10, 37, 86, 123, 126, 145, 149, 163, 164, 172, 183, 190, 202, 216, 217, 226, 227, 233, 240, 451, 452
Μεταξάς Ιωάννης 33, 91
Μητσοτάκης Κωνσταντίνος 289, 291, 292, 344
Μιχαλακόπουλος Ανδρέας 75
Μπαχτιάρ Σαπούρ 291
Μπούτος Ιωάννης 54, 86, 246, 294, 296, 298, 344, 346, 347, 352, 419, 451, 467
Νεγρεπόντης Μιλτιάδης 150, 164
Νεύρος Κωνσταντίνος 283, 284
Ξαφά Μιράντα 88
Όθωνας, Βασιλέας της Ελλάδος 68, 69
Οικονομίδης Νικόλαος 88
Πάγκαλος Θεόδωρος 13, 30, 75
Παλαιοκρασσάς Ιωάννης 292, 297, 298, 301, 452
Παλαιοκρασσάς Νικόλαος 365, 402, 431, 452
Παναγιωτόπουλος Φώτιος 325
Πανάς Ευστάθιος 452
Παπαγεωργίου Ευστάθιος 325, 452
Παπαγιάννης Κωνσταντίνος 45, 86, 259, 270, 451
Παπαδάκης Ιωάννης 452
Παπαδάτος Σπύρος 333
Παπαδημητρίου Ανδρέας 154, 452
Παπαδήμος Λουκάς 54, 56, 57, 86, 87, 88, 344, 347, 348, 349, 350, 352, 353, 355, 357, 358, 360, 361, 365, 368, 370, 376, 383, 384, 396, 397, 398, 400, 401, 402, 419, 451, 452, 468, 469
Παπαευστρατίου Ευστράτιος 325
Παπαληγούρας Παναγής 83, 86, 273, 274, 278, 279, 451

Παπαναστασίου Αλέξανδρος 33, 79
Παπανδρέου Ανδρέας 4, 83, 87, 284, 299, 325, 335, 344, 353
Παυλόπουλος Παναγιώτης 452
Πεσμαζόγλου Ιωάννης 42, 205, 206, 249, 419, 452
Πισσαρίδης Χριστόφορος 360
Πουλής Παναγιώτης 325
Προβόπουλος Γεώργιος 58, 87, 431, 432, 451, 452, 472
Ράλλης Γεώργιος 294
Ρουμελιώτης Παναγιώτης 322, 327, 332, 333
Σάντης Δημήτριος 154, 451
Σαρτζετάκης Χρήστος 335
Σάχης της Περσίας 291
Σημίτης Κωνσταντίνος 54, 325, 327, 322, 332, 353, 418
Σταύρος Γεώργιος 67
Στουρνάρας Γιάννης 58, 88, 349
Ταβλάς Γεώργιος 88, 392
Τουρκοβασίλης Θεόδωρος 154, 451
Τριανταφυλλόπουλος Κωνσταντίνος 100
Τσαλδάρης Κωνσταντίνος 175
Τσαλδάρης Παναγής 120
Τσάλτας Κ.- Γ. 353
Τσάτσος Κωνσταντίνος 292
Τσοβόλας Δημήτρης 335
Τσουδερός Εμμανουήλ 8, 10, 29, 31, 32, 86, 94, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 107, 108, 115, 117, 124, 127, 129, 451, 452
Φιλιππόπουλος Απόστολος 88
Φινόπουλος Μιχαήλ 197
Φιξ Α. 196
Χαλικιάς Δημήτριος 50, 82, 83, 87, 215, 233, 301, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 322, 323, 331, 333, 338, 340, 419, 451, 452, 465
Χαν Πάουλ 157
Χαρισσόπουλος Νικόλαος 52, 287, 324, 452
Χατζηκυριάκος Σπυρίδων 154, 157, 162, 452

Χέλμης Δημήτριος 213
Χριστοδουλάκης Νικόλαος 88
Χριστοδουλόπουλος Πίνδαρος 94
Χριστοδούλου Ευθύμιος 52, 86, 340, 341, 342, 343, 451, 466
Ωνάσης Αριστοτέλης 47

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΩΝ

Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) 22
Bank Charter Act (του 1844) 59, 77
Banking school 77
BeNeLux 16
Bons (σύστημα των αποδεικτικών συναλλάγματος), πιστοποιητικά συναλλάγματος 38, 182
Bretton Woods 1, 8, 14, 15, 16, 36, 40, 44, 159, 207, 270, 271, 273, 283, 438
Caribbean Community (CARICOM) 22
Central Bank Governors' Club 429
Clearing (συμψηφιστικό εμπόριο) 109, 121, 122, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138
Clintonomics 24
Comecon 21
Comunidad Andina (CAN) 22
Crawling peg 283
Currency school 77
Dot com bubble 26
ECOFIN 349, 379, 407, 411
Economic Community Of West African States (ECOWAS) 22
Federal Reserve 5, 6, 7, 19, 25, 189, 191, 193, 229, 269
Forward guidance 28
Gastarbeiter 288
Gulf Cooperation Council (GCC) 22
Hedge funds 27
Jobs Study 24
Library Group 17
Long-Term Capital Management 27

New Deal 13, 101
Program trading 21
Quantitative easing 28
Reaganomics 19, 24
Scarce currency clause (1944) 159
South Asian Association for Regional Cooperation (SAARC) 22
Special purpose vehicles (SPV) 27
Stimulative austerity 24
Subprime mortgage crisis 27
United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) 162
Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 11, 12, 63, 72, 74
Αγοραστική αξία 100, 184, 280
Αγοραστική δύναμη 37, 49, 117, 189, 194, 330, 383
Αγροτική Τράπεζα (ΑΤΕ) 29, 90, 109, 140, 151, 152, 156, 158, 163, 167, 178, 182, 185, 210, 213, 215, 228, 238, 241, 243, 244, 250, 262, 263, 276, 283, 307, 308, 310, 321, 326, 459, 470
Αμερικανική βοήθεια 42, 162, 174, 184, 186, 188, 205, 214, 220, 224, 228, 236, 249
Αμερικανική Οικονομική Αποστολή 38, 182, 186
Αναπροεξόφληση 103, 141, 152, 157, 198, 199, 242, 246, 287
Ανάπτυξη 1, 2, 3, 4, 10, 15, 18, 23, 24, 25, 26, 28, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 53, 54, 57, 58, 60, 64, 71, 75, 83, 86, 90, 92, 105, 108, 117, 132, 162, 168, 170, 179, 180, 184, 186, 190, 194, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 222, 223, 224, 225, 226, 231, 232, 234, 236, 237, 238, 240, 241, 243, 245, 247, 248, 249, 252, 253, 255, 256, 257, 258, 260, 263, 267, 271, 272, 275, 276, 278, 279, 283, 299, 304, 306, 316, 342, 348, 349, 351, 352, 354, 357, 362, 371, 375, 376, 377, 379, 382, 387, 394, 395, 398, 399, 401, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 411, 412, 413, 414, 415, 419, 421, 423, 427, 432, 436, 437, 438, 439, 440
Ανεξαρτησία των κεντρικών τραπεζών 5, 25, 58, 61, 65, 66, 287, 364
Ανώτατη Διοίκηση Οικονομικής Αμύνης 134
Άξονας, Δυνάμεις του 14, 35, 135, 144, 145, 150, 154
Απελευθέρωση/απορρύθμιση των αγορών 19, 20, 23, 25, 27
Απορρόφηση της πλεονάζουσας ρευστότητας (sterilisation) 227, 366, 373

Αποταμίευση 180, 194, 213, 222, 226, 230, 244, 275, 276, 289, 320, 322, 331, 332, 411, 414
Αρχή της Κυκλοφορίας (Currency principle) 77
Ασιατικές τίγρεις 23
Άσκηση προσομοίωσης καταστάσεων κρίσης (stress test) 424, 426, 429
Αυστριακή Σχολή 19
Αυτόνομος Σταφιδικός Οργανισμός 262
Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 2, 13, 14, 15, 29, 34, 60, 93, 214, 270, 437
Βαλκανική Συνεννόηση 136
Βασιλεία I, II και III 26, 423, 424, 427, 429
Βιομηχανία 14, 37, 39, 43, 48, 73, 89, 90, 104, 108, 166, 167, 170, 173, 176, 177, 178, 179, 180, 184, 185, 186, 188, 190, 196, 198, 199, 201, 204, 210, 211, 228, 229, 231, 232, 235, 236, 239, 240, 241, 245, 246, 247, 250, 258, 263, 275, 277, 283, 287, 296, 315, 330
Βιομηχανική επανάσταση 59
Βιοτεχνία 37, 52, 163, 166, 176, 177, 188, 199, 211, 228, 231, 232, 236, 238, 241, 246, 247, 296, 422
Βρετανική Οικονομική Αποστολή 176
Γενική Συμφωνία Δανεισμού (General Arrangement to Borrow) 16
Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT) 15
Γερμανική Νομισματική Ένωση 12
Γεωργία 180, 186, 204, 210, 211, 228, 229, 236, 238, 239
Γύρος της Ουρουγουάης 21
Δείκτης Βασικών Κεφαλαίων (Tier I) 427, 428
Δείκτης κεφαλαιακής επάρκειας 420, 421, 422, 423, 424, 425, 427, 428
Δείκτης Κεφαλαίων (Tier II) 422
Δελτίο διανομής (τροφίμων) 11, 171, 193
Δημόσια οικονομικά 11, 28, 40, 48, 67, 69, 75, 77, 110, 184, 204, 214, 385
Δημόσιο χρέος 11, 25, 51, 57, 59, 74, 110, 116, 126, 128, 136, 226, 336, 341, 345, 346, 349, 350, 351, 352, 355, 357, 358, 378, 379, 383, 387, 388, 443, 444, 445
Δημοσιονομική Επιτροπή της Κοινωνίας των Εθνών (ΔΕΚΕ) 28, 78, 93, 119, 123, 124, 128
Δημοσιονομική πειθαρχία 332, 350

Διαδικασία Υπερβολικού Ελλείμματος (ΔΥΕ) 407, 446, 447
Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ/IMF) 14, 26, 260, 269, 278, 286, 288, 289, 290, 424, 426, 459, 471
Διεθνής Διάσκεψη της Πίστεως 194
Διεθνής Διαφάνεια (Transparency International) 25
Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος 71, 126
Διεθνής Οργανισμός Εμπορίου (WTO) 15, 21
Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) 14, 223
Δίκαιο του Πολέμου 154
Διμεταλλισμός 29, 70, 92
Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση 16
Εθνική Κτηματική Τράπεζα 94, 183, 185, 187, 210, 238, 250, 221, 263, 283, 307, 326, 346
Εθνική Τράπεζα (ΕΤΕ) 1, 10, 29, 30, 32, 33, 39, 40, 43, 69, 70, 72, 73, 77, 78, 79, 95, 103, 108, 114, 115, 116, 129, 138, 139, 140, 152, 158, 163, 167, 175, 177, 184, 185, 197, 202, 213, 260, 261, 309, 325, 326, 337, 437, 455, 456, 457, 458, 462, 466
Εισαγωγικό εμπόριο 188, 195, 196, 252
Έκθεση Delors 335
Έκθεση Johns 193
Έκθεση Καρατζά 51, 52
Έκθεση Χαρισσόπουλου 52
Ελληνικό Γραφείο Ανεφοδιασμού 102
Εμπορική Τράπεζα 43, 46, 47, 72, 76, 94, 138, 167, 177, 260, 326, 461
Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο 192
Ένωση Ελληνικών Τραπεζών 96
Ένωση Ενδοευρωπαϊκών Πληρωμών 205
Εξέγερση του Κιλελέρ 72
Εξοπλισμός 104, 185, 193, 194, 205, 217, 228, 254, 316, 362, 363, 387, 416, 417
Επιτροπή Avenol 29, 78
Επιτροπή Brady 21
Επιτροπή Theodore Gregory 181
Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) 73, 116
Επιτροπή Βιομηχανικών Πιστώσεων 37, 177, 192, 199, 200, 241

Επιτροπή Εμπειρογνωμόνων 77
Επιτροπή Καρατζά 51, 325, 326, 327
Επιτροπή Οικονομιών 77, 125
Επιτροπή Πίστεως 199, 242
Επιτροπή Πιστώσεων 163, 166, 167, 178, 179
Επιτροπή της ΚτΕ 27, 78, 119
Επιτροπή Τραπεζικής Εποπτείας της Βασιλείας 425, 426
Επιτροπή Χαρισσόπουλου 324
Έργα υποδομής 44, 178, 214, 252, 342
Ευρωζώνη, ζώνη του ευρώ 2, 3, 57, 85, 314, 341, 370, 371, 373, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 388, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 410, 411, 412, 419, 420, 426, 430, 432, 439, 489
Ευρωπαϊκές Κοινότητες/Ευρωπαϊκή Κοινότητα (ΕΚ) 17, 22, 47, 206, 208, 283, 297, 299, 300, 325, 331, 340, 343, 344, 345, 438, 439, 468, 469, 470
Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) 22, 51, 52, 54, 84, 340, 345, 349, 350, 355, 360, 363, 364, 366, 370, 375, 378, 379, 383, 384, 399, 406, 412, 420, 470, 473
Ευρωπαϊκή Ένωση Πληρωμών (EPU) 16
Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ/EFTA) 16, 22, 205
Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) 5, 33, 55, 57, 85, 352, 370, 371, 379, 380, 385, 386, 387, 394, 395, 398, 402, 403, 405, 411, 412, 414, 415, 417, 418, 419, 469, 472
Ευρωπαϊκή Κοινότητα 17, 22, 47, 206, 208, 283, 297, 299, 300, 325, 331, 345, 410
Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα-Χάλυβα 16, 341
Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας Euratom 16, 341
Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα (European Unit of Account) 17
Ευρωπαϊκή Νομισματική Μονάδα (European Currency Unit, ECU) 17, 49, 56, 296, 297, 315, 329, 341, 348, 351, 354, 356, 359, 365, 366, 367, 369, 371
Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ/EEC) 16, 17, 22, 42, 44, 47, 48, 49, 87, 205, 206, 207, 208, 271, 275, 276, 277, 283, 284, 286, 287, 292, 294, 296, 297, 298, 299, 300, 303, 306, 315, 316, 318, 322, 335, 341, 345, 438, 463, 468
Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων 42, 44, 341
Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ίδρυμα 352, 469
Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα 17, 26, 48, 296
Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών (ΕΣΚΤ) 55, 85, 87, 364, 384, 385

Ευρωσύστημα 2, 55, 56, 81, 85
Ζημία σε περίπτωση αθέτησης (loss given default) 424
Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών Βορείου Ατλαντικού (NAFTA) 22, 26
Ζώνη Στερλίνας (Sterling Area) 13, 17, 113, 122
Θεωρία των τριών αντιπροσωπεύσεων 23
Ιονική Τράπεζα 70, 73, 76, 138, 167, 177, 309, 326
Ιός της χιλιετίας 26
Ιρανική Επανάσταση 18
Κάλυμμα κυκλοφορίας/νομίσματος 29, 34, 73, 79, 92, 96, 97, 99, 103, 104, 105, 106, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 128, 131, 312
Κανόνας συναλλάγματος-χρυσού 1, 29, 72, 79, 92, 93, 104, 105, 114, 119, 123, 130
Κανόνας του Taylor 25, 66
Κανόνας χρυσού 11, 12, 31, 60, 72, 94, 96, 98, 115, 119, 130, 409
Καπνικό ζήτημα 170
Κατοχή/κατοχικός 2, 34, 35, 37, 123, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 162, 164, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 192, 203, 213, 437, 451, 452, 460
Κεντρική Επιτροπή Δανείων 186, 187
Κεντροευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (CEFTA) 21, 22
Κερδοσκοπία, κερδοσκόποι, κερδοσκοπικός 38, 53, 56, 59, 73, 91, 93, 96, 98, 99, 104, 105, 106, 107, 120, 121, 167, 168, 172, 180, 218, 276, 285, 295, 351, 437
Κεϋνσιανισμός/κεϋνσιανός 18, 19
Κίνδυνος αγοράς 27, 420, 422, 423, 428, 429
Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ) 1, 28, 29, 60, 73, 78, 79, 93, 97, 119, 123, 126, 127, 128, 129, 436, 456
Κραχ 13, 93, 130, 430
Κριμαϊκός Πόλεμος 70
Κυβέρνηση Βενιζέλου 90, 92
Κυβέρνηση Βούλγαρη 37, 171
Κυβέρνηση Ζολώτα 335, 337
Κυβέρνηση Πλαστήρα 39
Κυβέρνηση Τσολάκογλου 144
Λαϊκή Τράπεζα 72, 94, 138, 167, 177, 309

Λαϊκό Μέτωπο 13
Λατινική Νομισματική Ένωση 12, 29, 70
Μακροπροληπτική εποπτεία 381
Μεγάλη ύφεση 1, 4, 13
Μεσοπόλεμος 1, 2, 8, 10, 11, 12, 16, 19, 28, 60, 63, 67, 77, 89, 91, 92, 93, 95, 97, 99, 101, 103, 105, 107, 109, 111, 113, 115, 117, 119, 121, 123, 125, 127, 129, 131, 133, 135, 137, 139, 141, 206
Μετατρεψιμότητα 12, 14, 15, 29, 31, 44, 70, 71, 77, 81, 90, 93, 95, 96, 97, 100, 104, 105, 127, 259, 437
Μηχανισμός Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (ΜΣΙ) 59, 314, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 379
Μικρασιατική καταστροφή 13, 28, 73, 89, 107
Μικρές τίγρεις 23
Μικροπροληπτική εποπτεία 381
Μονεταρισμός 19, 23, 64, 65, 285
ΝΑΤΟ 16, 222
Νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα 19
Νομισματικά Χρηματοπιστωτικά Ιδρύματα (ΝΧΙ) 411, 412, 414
Νομισματική ένωση 54, 56, 313, 331, 341, 343, 355, 360, 361, 364, 367, 368, 371, 377, 384, 399
Νομισματική Επιτροπή 10, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 48, 49, 55, 81, 82, 87, 162, 174, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 185, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 207, 231, 242, 260, 263, 264, 265, 287, 295, 305, 307, 309, 438
Νόμος 2548 (του 1997) 364, 365, 385
Νότια Κοινή Αγορά (Mercosur) 22
Οικονομικά της προσφοράς 19
Οικονομική και νομισματική ενοποίηση 342, 343
Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) 16, 26, 52, 55, 363, 365, 370, 376, 382, 385
Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (OEEC) 16, 187, 189, 205
Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (OECD) 16
Ορθολογικές προσδοκίες 65

Παγκοσμιοποίηση 11, 21, 24, 27, 28, 65
Παραγωγικά έργα 30, 71, 99
Παραγωγικές επενδύσεις 27, 180, 184, 206, 215, 223, 224, 227, 228, 245, 247, 249, 257, 303
Πετρελαϊκές κρίσεις 1, 17, 438
Πιθανότητα αθέτησης υποχρεώσεων (probability of default) 424
Πιστωτικά ιδρύματα 225, 226, 324, 360, 382, 387, 390, 391, 394, 420, 427, 430
Πιστωτικός κίνδυνος 30, 370, 374, 395, 396, 397, 398, 400, 402, 403
Πληθωρισμός, πληθωριστικός 2, 12, 18, 19, 24, 27, 28, 35, 41, 48, 49, 51, 53, 54, 57, 60, 61, 62, 65, 74, 99, 117, 144, 145, 155, 157, 161, 167, 180, 193, 194, 209, 214, 216, 218, 269, 270, 271, 272, 274, 275, 277, 278, 279, 285, 286, 287, 289, 290, 291, 292, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 314, 315, 316, 319, 321, 330, 332, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 343, 346, 347, 349, 350, 354, 356, 357, 358, 361, 363, 365, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 376, 377, 378, 379, 380, 393, 395, 396, 402, 403, 404, 405, 406, 410, 412, 413, 414, 432, 438, 439, 440
Πολεμικές αποζημιώσεις 93
Πόλεμος της Κορέας 39, 162, 217
Πράξεις ανοικτής αγοράς 55, 84
Πρόγραμμα Αξιολόγησης του Χρηματοπιστωτικού Τομέα (FSAP) 399
Πρόγραμμα Σταθερότητας και Ανάπτυξης 399, 408, 414
Πρόγραμμα σύγκλισης 53, 346, 349, 350, 356, 375
Προεξοφλητικό επιτόκιο 5, 25, 29, 30, 31, 45, 63, 94, 98, 102, 106, 114, 118, 137, 142, 149, 153, 163, 167, 176, 178, 185, 250, 251, 252, 255, 296
Πρόσδεση (νομίσματος) 101, 253, 273, 296
Προστάτιδες Δυνάμεις 68, 69
Πρόσφυγες 30, 73, 74, 75, 78, 90, 91, 92, 99, 116, 126, 436
Πρωτόκολλο της Γενεύης 29, 79, 91, 112, 128
Σκανδιναβική Νομισματική Ένωση 12
Σμιθσόνια Συμφωνία (Smithsonian Agreement) 16, 17, 21
Σοσιαλμανία 46
Στασιμοπληθωρισμός 17, 18, 50, 65, 297, 301, 332, 336, 438
Στρατιωτικός Σύνδεσμος 72
Σύλλογος Υπαλλήλων Τράπεζας της Ελλάδος 202

Συμβούλιο Νομισματικής Πολιτικής (ΣΝΠ) 55, 84, 85, 364, 365, 384
Συμφωνία της Plaza 20
Συμφωνία της Ρώμης (της 14ης Μαρτίου 1942) 145, 146
Συμφωνία του Λονδίνου (1946) 37, 174
Συμφωνία του Λούβρου 20, 21
Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης 54, 377
Σύμφωνο της Βαρσοβίας 21
Συμψηφισμός νομισματικός 186, 187
Συνασπισμός στερλίνας (Sterling Bloc) 13
Συνασπισμός χρυσού (Gold bloc) 13, 32
Συνέδριο του Βερολίνου (1879) 70
Συνθήκες της Χάγης 34, 145
Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση 54, 70, 84, 345, 349, 384
Συνθήκη της Γενεύης 92
Συνθήκη της Ρώμης (1957) 35, 206
Συνθήκη του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (European Economic Area) 22
Συνθήκη του Μάαστριχτ 16, 22, 52, 349, 355, 359, 372, 373, 395, 440
Συνθήκη του Παρισιού (1945) 147
Συνθήκη των Βερσαλλιών 11, 456
Συνθήκη των Βρυξελλών 16
Συνθήκη των Σεβρών 73
Συστημικός κίνδυνος 336, 370, 375
Σχέδιο Marshall 15, 16, 38, 39, 162, 186, 190, 193
Σχολή της Στοκχόλμης 14
Σχολή του Σικάγου 19
Τίτλοι μειωμένης εξασφάλισης (subordinated loans) 421, 422
Τιτλοποίηση δανείων/τιτλοποιημένα δάνεια 406, 414, 420
Τράπεζα Αθηνών 40, 71, 138, 139, 167, 177, 202, 213, 229
Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών (ΤΔΔ/BIS) 123, 127, 128, 129, 130, 131, 185, 186, 188, 189, 193, 194, 269, 270
Τραπεζική Αρχή (Banking principle) 77, 94
Υποχρεωτικά διαθέσιμα 103, 114, 185

Φορολογία 11, 41, 70, 74, 155, 158, 159, 184, 189, 193, 216, 221, 222, 248, 276, 279, 280, 281, 284, 293, 330, 343, 348, 401
Χάρτα του Ατλαντικού 14
Χρηματοπιστωτικά ιδρύματα 227, 243, 421, 427, 428
Χρυσή λίρα 35, 36, 38, 39, 124, 145, 146, 144, 175, 176, 179, 180, 218, 219, 240
Χρυσοφιλία 43, 180, 216, 219, 240
Ψυχολογικός παράγοντας 74, 194, 195
Ψυχρός Πόλεμος 21

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να εξιστορήσει αναλυτικά τις προσπάθειες της Τράπεζας της Ελλάδος για επίτευξη νομισματικής ισορροπίας και χρηματοπιστωτικής σταθερότητας στο πλαίσιο της αναπτυσσόμενης οικονομίας της Ελλάδος από το 1928 έως το 2008. Απώτερος στόχος της είναι η παρακολούθηση της ιστορίας της Τράπεζας κατά την εν λόγω περίοδο και η μέσω αυτής ανάδειξη των σημαντικότερων σταθμών στην εξέλιξη της οικονομικής ιστορίας και του τραπεζικού συστήματος της Ελλάδος.

Η έκδοση συνοδεύεται από ψηφιακό δίσκο που περιλαμβάνει όλες τις Εκθέσεις του Διοικητή που αφορούν τα έτη 1928-2008 και υποβλήθηκαν στις ετήσιες Γενικές Συνελεύσεις των Μετόχων της Τράπεζας.

ISBN: 978-960-7032-61-4